

AZ
ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI
KÖNYVTÁR
ÉVKÖNYVE

19

78

AZ ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
ÉVKÖNYVE

1978

AZ
ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
ÉVKÖNYVE

1978

Budapest, 1980

Szerkesztő bizottság

BATA IMRE
FERENCZY ENDRÉNÉ
HARASZTHY GYULA
SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ
WINDISCH ÉVA

Felelős szerkesztő

NÉMETH MÁRIA

Technikai szerkesztő

HOMOR FERENC

HU ISSN 0524—8868

TARTALOMJEGYZÉK
СОДЕРЖАНИЕ — CONTENTS — INHALT
TABLE DES MATIÈRES

<i>Fügedi Péterné</i> : Goriupp Alisz 1894—1979	7
<i>Szente Ferenc</i> : Sallai István 1911—1979	13
Sallai István könyvtári szakirodalmi munkássága	15

I. Az OSZK 1978-ban

<i>Somkuti Gabriella</i> : Az Országos Széchényi Könyvtár működése 1978-ban	35
Деятельность Государственной библиотеки им. Сечени в 1978 г.	78
The Activity of the National Széchényi Library in 1978	82
<i>Papp István</i> : A Könyvtártudományi és Módszertani Központ munkája 1978-ban	87
Деятельность Центра библиотековедения и методической работы в 1978 г.	102
The Activity of the Centre for Library Science and Methodology in 1978	103

II. A könyvtárügy történetéből

<i>Röttsch, Helmut</i> : Die Deutsche Bücherei in Leipzig. Entwicklung und Aufgabenstellung des Gesamtarchivs des deutschsprachigen Schrifttums	107
Die Deutsche Bücherei in Leipzig. A teljes német irodalom archiválására hivatott gyűjtemény fejlődése és feladatai	120
<i>Szabadné Szegő Judit</i> : A könyvtárügy állami támogatása a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium költségvetései tükrében 1867—1918	123
Die staatliche Unterstützung des Bibliothekswesens 1867—1918, untersucht am Budget des damaligen Ministeriums für Religion und allgemeines Unterrichtswesen	173

III. Az OSZK gyűjteményeiből és történetéből

<i>Berlász Jenő</i> : Széchényi Ferenc kéziratgyűjteménye. A Miller-féle katalógus feltárása	177
Die Handschriftensammlung des Ferenc Grafen von Széchényi. Der „Miller-Katalog“. Eine Analyse	198
<i>Haraszthy Gyula</i> : Az Országos Széchényi Könyvtár 1918-ban	201
Die Széchényi-Nationalbibliothek im Jahre 1918	225

<i>Havasi Zoltán</i> : 1919 és a Széchenyi Országos Könyvtár	227
Das Jahr 1919 und die Nationalbibliothek Széchenyi	244
<i>Komjáthy Miklósné</i> : A retrospektív nemzeti bibliográfia történetéhez (Az 1921— 1944. és az 1945—1960. évek könyvészete)	247
Zur Geschichte der retrospektiven Nationalbibliographie	274
<i>Németh S. Katalin</i> : Széchenyi Ferenc négy kiadatlan levele Gruber Károly Antalhoz	277
Vier unveröffentlichte Briefe von Ferenc Széchenyi an Karl Anton Gruber ...	280
<i>B. Lukács Ágnes</i> : Egy ismeretlen szerző kéziratot munkájának agrár-történeti és népesedési vonatkozásai	281
Agro-Historical and Demographical Concerns of the Manuscript of an Unknown Author	287

IV. Könyvtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok

<i>V. Ecsedy Judit</i> : A gyulafehérvári fejedelmi nyomda második korszaka (1637— 1658) és utóélete	291
Die zweite Periode (1637—1658) und das Nachleben der siebenbürgisch- fürstlichen Offizin zu Gyulafehérvár	341
<i>Fallenbüchl Zoltán</i> : A Blaeu-térképpofficina atlaszkidásai és magyar vonatko- zásai	343
Die Atlasausgaben des Amsterdamer Verlages Blaeu und ihre ungarischen Beziehungen	402
<i>Szelestei N. László</i> : 18. századi tudós-világ I. Perliczi János Dániel (1705—1778) 407 Die Welt der ungarischen Wissenschaftler im 18. Jahrhundert. I. János Dániel Perliczi (1705—1778)	436
<i>Murányi Róbert Árpád</i> : A veszprémi székesegyház kottatára	439
Die Musiksammlung der Kathedrale zu Veszprém	451
<i>Fried István</i> : Petőfi Sándor és a magyar irodalmi múlt („Széphalmon” c. versének értelmezése)	453
Шандор Петёфи и прошлое венгерской литературы (К истолкованию его стихотворения „На Сепхалме“ [Széphalmon])	469
<i>S. Lengyel Márta</i> : Egy fejezet 1848-i sajtónk történetéből: Julian Chownitz „Die Opposition”-ja	471
Ein Kapitel aus der Geschichte der Presse von 1848 in Ungarn: „Die Opposi- tion“ von Julian Chownitz	490
<i>Borsa Gedeon</i> : A magyar csízió átdolgozásai	493
Bearbeitungen des ungarischen „Cisio-Janus“	548
<i>Markovits Györgyi</i> : Magyar írók Angliában, angol könyvek Magyarországon a hitleri uralom delelőjén	551
Hungarian Writers in England, English Books in Hungary at the Apogee of the Nazi Regime	585
<i>Kovács Ilona</i> : Adatok az amerikai magyar könyvtári gyűjteményekről	587
Some data on American Hungarian Library collections	616

GORIUPP ALISZ (1894—1979)

1979. február 4-én, életének 85. évében hunyt el dr. Goriupp Alisz, az Országos Széchényi Könyvtár nyugalmazott fősztályvezetője. Goriupp Alisz kiemelkedő egyénisége volt annak az első nagy könyvtáros-generációnak, amely számára a könyvtárosság nem a tudományos életpálya rövid epizódja, nem a kutatómunka anyagi hátterét biztosító megélhetési forrás, hanem hivatás volt.

Nagy tudású, széles műveltségű könyvtáros volt. Magyar—német szakos bölcsészhallgatóként (e két nyelvet azonos szinten birtokolta, de kiváltképpen tudott franciául és angolul is) egyetemi tanulmányait Kolozsvárott kezdte meg, majd a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen fejezte be. Doktori disszertációja (Döbrentei Gábor nyelvújítása) a Magyar Nyelv „Nyelvészeti füzetek” sorozatának 76. köteteként jelent meg 1916-

ban. A doktori cím megszerzését követően egy évet — ösztöndíjasként — a lipcsei egyetemen töltött. Visszatérve, 1918 decemberében — egyelőre státus (és fizetés) nélkül — önkéntes gyakornokként kezdett dolgozni az Országos Széchényi Könyvtárban. Első kinevezését „fizetés nélküli gyakornokként” egy évvel később kapta, egzisztenciája pedig csak 1922-ben rendeződött, ebben az évben lett „múzeumi segédőr” majd az év végén alkönyvtárnokká lépett elő.

Goriupp Alisz közel fél évszázados, mindvégig a Nemzeti Könyvtár ügyét szolgáló munkásságát a folyóirat- és hírlapgyűjteményben kezdte meg. Az itt töltött másfél évtized könyvtárosi gondolkodásmódjának, munkastílusának meghatározója lett. Az első világháborút követő években

a pályakezdést nemcsak egyéni megélhetési gondok nehezítették, súlyos helyzetben volt maga a Könyvtár, mindenek előtt a Hírlaposztály is. Mind a hivatali, mind a raktárhelyiségek túlszűfoltak, rosszul világítottak voltak (a villanyvilágítást csak 1927-ben vezették be). Mivel a háború kitörésével a hírlapok köttetésének lehetősége megszűnt, a hírlapok és folyóiratok rendezetlenül, halmokba rakva heverték, penészedtek a raktárak padlóján. E válságos helyzetre jellemző adat, hogy a hírlapok 30%-a teljesen feldolgozatlan volt. A Könyvtár vezetősége a 10 éves restancia felszámolására 1923-ban újra megindította a hírlapok köttetését. Goriupp Alisz e nagy munkának szinte minden fázisában részt vett: évről évre a hírlapkötetek ezreit készítette elő kötésre; majd a köttetési keret egyre szűkösebbé válása miatt a kevésbé használt vidéki lapokat kötés helyett védőtáblákkal látta el; selejtezett, illetve a csonka évfolyamok kiegészítéséhez hiányjegyzékeket állított össze; a kötésről visszaérkezett anyagot ellenőrizte, bélyegezte, beszámolta, elkészítette kartotéklapjaikat és megszervezte egyelőre ideiglenes elhelyezésüket „összetákoltt” állványokon. Alaposságával, megbízhatóságával már fiatalon elnyerte környezete megbecsülését. Tekintélyére jellemző, hogy még harmincéves sem volt, de a Könyvtár munkatársai nevében ő búcsúztatta a nyugdíjba vonuló Kereszty Istvánt (Magyar Könyvszemle 30. köt. 1923. p. 157—158.) és a budapesti egyetemre professzornak kinevezett Bajza Józsefet is (Magyar Könyvszemle 30. köt. 1923. p. 277.). Kemény háromévi előkészítés után 1926. szeptember 15-én kezdődött meg a Hírlaptár anyagának átköltöztetése a Festetich-palotából a Nemzeti Múzeum épületében felszabadított és 1927-ben vasállványozott új raktárhelyiségekbe. 1262 m² hírlapanyagot rendeztek át (háromszorosan!), közben leválasztották a duplumokat, elkülönítették a kurrens évfolyamokat és kiválasztották a kézikönyvtár anyagát is. A vállalkozás záróakkordjaként, 1927. november 17-én megtörtént az áttérés a numerus currens szerinti beszámozási rendszerre és megkezdték a katalóguskonzekvenciák végrehajtását is. A sokévi mechanikus, gyakran tisztán fizikai munka végre egy nagy eredményben összegződött: a használhatatlanul heverő és pusztuló magyar hírlapanyag a kutatás számára hozzáférhetővé vált. E nagy feladatnak Goriupp Alisz nemcsak fáradhatatlan szorgalmú résztvevője volt: 1923-ban megbízást kapott a periodikumok új katalógizálási szabályzatának kidolgozására és 1924-ben már az általa kidolgozott elvek szerint indult meg a feldolgozás. Az anyag átrendezése, új felállítása a fiatal könyvtáros szervezőképességének első nagy erőpróbáját jelentette. A Könyvtár 1923. évi jelentése így értékeli munkáját: „Az egész nagy munkálatot dr. Goriupp Alisz irányította kitűnő szakértelemmel és nagy buzgalommal ...” (Magyar Könyvszemle 31. köt. 1924. p. 111.).

Goriupp Alisz 1921-ben és 1924—25-ben még publikált néhány recenziót a „Magyar Nyelv”-ben és a „Kőrösi Csoma Archivum”-ban, nyelvtudományi ambícióit azonban egyre inkább háttérbe szorították a könyvtári és bibliográfiai témák. A 20-as években feladatai közé tartozott a XVIII. századi magyar periodikumok és a szabadságharc idején megjelent hírlapok gondozása, valamint az ún. proletárgyűjtemény feldolgozása is. E munkáinak melléktermékeként értékes bibliográfiai összeállításokat jelentetett meg. Id. Szinnyei József „Hírlapirodalmunk 1948—49-ben” c. bibliográfiájának

(Magyar Könyvszemle 1877. p. 105—127., 223—243.) kiegészítéseként publikálta az „Adalékok az 1948—49-i hírlapok bibliographiájához” c. gyűjtését (Magyar Könyvszemle 32. köt. 1925. p. 141—145.), majd az 1919-es magyar emigráció sajtójára és folyóiratcikkeire vonatkozó bibliográfiáját adta közre (Adalékok a külföldi magyar sajtó bibliographiájához = Magyar Könyvszemle 33. köt. 1926. p. 124—138.) 1927-től szerkesztette az „Irodalomtörténeti Közlemények”-ben megjelenő kurrens „Irodalomtörténeti repertórium”-ot és a „Revue des Études Hongroises”-ban megjelenő „Les récentes études bibliographique”-ot. Tudományos tevékenysége azonban nem redukálódott bibliográfiák szerkesztésére, részt vett például az 1928-as kölni nemzetközi sajtókiállítás magyar anyagának összegyűjtésében is és az évtized végén néhány jelentős sajtótörténeti tanulmányt publikált (Egy ismeretlen német újság a XVIII. században = Könyvbarátok Lapja 1928. 4. sz.; Az Életképek szerkesztőváltása 1847-ben = Magyar Könyvszemle 37. köt. 1930. p. 282—288.) Bár 1944-ben egy cikke (A kormányzat sajtópolitikája és a magyar hírlapok a 18. század fordulóján. Bp. M. Sajtótud. Társ.) fiatalságának témáihoz való visszatérését jelezte, 1934-ben kiadott tanulmánya (A Magyar Nemzeti Múzeum Hírlaposztálya fennállásának első fél évszázadában. Bp. OSZK) már hírlaptári működésének lezárását jelentette.

Goriupp Alisz új munkahelyének, a Nyomatványtárnak helyzete a 30-as évek elején kísértetiesen emlékeztetett a Hírlaposztály 10 évvel előbbi állapotára. A feldolgozás elmaradásokkal küszködött, az ún. müncheni katalógus pedig jószerivel használhatatlanná vált. (A kartonok elrongyolódtak, elpiszkolódtak; a kézírásos leírások egy része olvashatatlanra vált; a melléklapok készítése — munkaerőhiány miatt — elmaradt; mindennapos lett a cédulák elkeveredése; a dobozok olyan mértékben túlszűfoltak voltak, hogy a keresés egyre lehetetlenebbé vált.) Ilyen körülmények között tűzte napirendre a könyvek feldolgozásának korszerűsítését a Könyvtár új főigazgatója, Fitz József. E reformot a könyvtárosi köztudat rendszerint az Adréma című gép első hazai könyvtári alkalmazásaként tartja számon. A technika megváltoztatása, a kézzel írott cédulákról a sokszorosításra való áttérés azonban nem csupán a cédulaelőállítás technológiai korszerűsítése volt, hanem alapvető változásokat jelentett a katalógizálásban, szakozásban, katalógusszerkesztésben és a belső nyilvántartások rendjében is. Az Adréma-gép üzembeállításakor tért át a Nemzeti Könyvtár a nemzetközi méretű katalóguscédulák használatára, ezzel egyidejűleg a katalógizálás modernebb módszereire, az ún. müncheni szakrendszer helyett az Egyetem Tizedes Osztályozás alkalmazására. A katalóguscédulák tetszőleges számban való sokszorosíthatóságának két alapvető katalógusépítési konzekvenciája volt: mindenek előtt lehetővé vált minden leírás esetében az összes szükséges melléklapnak a főlappal egyidejű elkészítése, tehát a betűrendes katalógus szótárrendszerű kereszkatalógussá fejlesztése, végső soron a keresés hatékonyabb támogatása, a gyűjtemény fokozottabb feltárása. Az új technika másik nagy vívmányát maguknak a katalógusoknak a többszörözése jelentette: az egyetlen katalógus helyébe a katalógusok átfogó rendszere lépett, ennek keretében lehetővé vált az olvasói és szolgálati célú katalógusok szétválasztása is. A járulékos eredmények közül kiemelhető a helyrajzi naplók mechanikus előállítása és a központi katalógusnak kül-

dendő bejelentések meggyorsítása. Az új feldolgozási rendszer bevezetésének előfeltételeként ki kellett dolgozni az új házi katalogizálási szabályzatot és meg kellett tervezni a mind az új anyag zökkenőmentes feldolgozására, mind pedig az ezzel párhuzamosan induló rekatalogizálásra alkalmas új munkaszervezetet, végül meg kellett találni az optimális technikai bázist is. Goriupp Alisz volt a Könyvtár munkatársai közül az, aki a Hírlaposztály reformjakor már letett az asztalra egy jó katalogizálási szabályzatot, a periodika-raktár új felállításakor pedig kivételes szervezőképességéről tett tanúbizonyságot. Állásfoglalásai, beszámolóí, például az 1928/29. évi 10 hónapos ausztriai tanulmányútja után írott cikke (Az osztrák könyvtárosképzés = Magyar Könyvszemle 37. köt. 1930. p. 207—209.) a gyakorlati problémák iránti rendkívüli érzékenységet bebizonyították. Így a komplex feldolgozási reform megvalósításának irányítására, a Nyomtatványtár vezetésére Goriupp Alisz kapott megbízást. Még a tervezés stádiumában Németországba utazott, az itteni könyvtárakban, elsősorban a göttingeni Egyetemi Könyvtárban szerzett tapasztalatai végleg az Adréma-gép javára döntötték el az előállítási technika körüli vitákat. (Érdekes, hogy Goriupp Alisz eltérő szervezeti keretekben végzett, eltérő jellegű munkái között is mindig volt valami — sokszor csak évek múlva érvényesülő — belső kapcsolat: a Könyvtár az Adréma-gép vételárát zömben duplumanyagának értékesítéséből fedezte.) A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének 1936. évi kongresszusán Goriupp Alisz nagy érdeklődést keltő beszámolóban ismertette a cédulaelőállítás új technológiájával kapcsolatos tapasztalatait és a futószalagszerűen megszervezett feldolgozó munka eredményeit (A katalógus-sokszorosítás problémái = Magyar Könyvszemle 61. évf. 1937. p. 202—208.) Racionalizmus, tényszerűség, a problémák gyakorlatias megközelítése jellemzi az ezekben az években megjelent további cikkeit is (A magyar vonatkozású könyvek könyvtári problémája = Magyar Könyvszemle 62. évf. 1938. p. 365—368.; Néhány adat a magyar és a német könyvtárak személyzeti állapotáról = Magyar Könyvszemle 64. évf. 1940. p. 394—397.) Annyi kortársához hasonlóan, Goriupp Alisz életpályájának további kiteljesedését azonban a második világháború kitörése évekre megakadályozta.

1942-től, a nagyobb bombatámadások kezdetétől és különösen az ország német megszállása után a főkérdés a könyvtár gyűjteményeinek biztonságba helyezése, nyilvántartásainak megmentése volt. A könyvtári tisztviselők „láncot” alkotva kézzel hordták le az anyagot a Nemzeti Múzeum épületének pincéibe és kisebb részben földszinti helyiségeibe. A Könyvtár 1944. április 1-én bezárt, a mentési munkák azonban még a tél beálltával is, egészen december 23-ig (fűtetlen helyiségekben) folytatódtak. Bár a hidak felrobbantása után a Budán lakó könyvtárosokat ideiglenesen az Országos Levéltárba osztották be, Goriupp Alisz önként beköltözött a Nemzeti Múzeum épületébe és az ostromot a múzeum pincéjében töltötte. A felszabadulás után, már április végén megkezdték a romeltakarítást, a sérült anyag selejtezését és a pincébe, földszintre menekített anyag visszaszállítását — ismét kézi erővel. E heroikus munka méreteire jellemző, hogy a könyvgyűjtemény $\frac{2}{3}$ -át és kb. 20 000 hírlapkötetet mozgattak meg. 1945 októberében Goriupp Alisz vezetésével a Nyomtatványtár megkezdte a sérült szakkatalógus rekonsztrukcióját és a fasiszta könyvek „zárt anyag”-ként

való elkülönítését. Mind a kurrens feladatok, mind pedig a rekonstrukciós munkák elvégzését erősen fékezte azonban előbb a tüzelőhiány, majd az infláció. E nehézségek ellenére Goriupp Alisz nevéhez fűződött a felszabadulást követő évek jelentős könyvtári eredményeinek egyike: 1946 tavaszán, szerkesztésében indult meg a „Magyar Nemzeti Bibliográfia” füzeteinek közreadása. Ez a kiadvány volt az első olyan magyar nemzeti bibliográfia, amely havi megjelenésével már valóban az új kiadványokról informált, és a hazai bibliográfiai gyakorlatban általános betűrend helyett elsőként tekintette fő rendezési elvnek a szakrendet.

Goriupp Alisz szerkesztői teendői mellett megszervezte az 1942 óta felgyűlt restancia feldolgozását (e munka keretében valósult meg az értesítőgyűjtemény felállítása is), és már 1950-ben újjáélesztette a rekatalogizálási munkákat is.

Munkássága nemcsak az Országos Széchényi Könyvtárban érezte hatását, hanem az első magyar katalogizálási szabvány (MNOSZ 3424 később: MSZ 3424 — Könyvtári címleírási szabályok, 1952) kidolgozásával hatott minden magyar könyvtár feldolgozó tevékenységére is. Mind az 1952-ben megrendezett I. Országos Könyvtárügyi Konferencián tartott előadása (A katalógusok szerkesztése, különös tekintettel az olvasói katalógusokra = Könyvtáros 3. évf. 1953. p. 7—9.), mind pedig ez idő tájt írott cikkei (Könyvtári címleírási szabályok = Könyvtáros 3. évf. 1953. p. 21—23.; Az egységes címleírás kérdéséhez = Magyar Könyvszemle 72. évf. 1956. p. 149—150.) a katalogizálási gyakorlat egységesítése, a szabvány általános alkalmazhatósága mellett érveltek.

Tevékenységének társadalmi elismeréseként, 1953-tól, megalakulásától tagja volt a könyvtárak tudományos munkájának összehangolása érdekében az MTA által szervezett Könyvtártudományi Főbizottságnak, a Minisztertanács pedig ugyanebben az évben Munkaéremrenddel tüntette ki. Az Országos Könyvtárügyi Tanács szakbizottságainak megalakulásakor a Katalogizálási Szakbizottság elnöke lett. E szakbizottság működése olyan fontos feladatok megoldását tűzte ki célul, mint a hazai könyvtárak katalógusairól helyzetkép készítése, a cikk-katalógusok sajátos problémáinak megvitatása, a címleírási szabvány alkalmazását illusztráló példatár összeállítása. Ösztönzésére készültek el a különböző speciális dokumentumtípusok például: térképek, zeneművek, kisnyomtatványok) korszerű katalogizálási szabályzatai is. (A Szakbizottság terveinek, eredményeinek részletes ismertetésére vonatkozóan → Haraszthy Gyula: Az országos Könyvtárügyi Tanács = Magyar Könyvszemle 73. évf. 1957. p. 321.) Goriupp Alisz segítőkész lektori véleményeinek, baráti jótanácsainak hatása nemcsak e kézikönyveken, hanem jószerivel minden, a katalogizálás kérdéseiről ez időben írott cikken érzékelhető.

Életének szerves része volt az oktatás. Vezetése alatt a könyvfeldolgozó osztály a könyvtár belső továbbképzésének műhelyévé vált, az Országos Széchényi Könyvtárba kerülő fiatal bölcsészek az ő osztályán tanulták meg a könyvtári munka alapjait. Ennek az ismeretátadásnak kiszélesítését jelentették a könyvtári továbbképzés keretében tartott előadásai és a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének, majd az Országos Könyvtárügyi Központnak tanfolyamai. A Varjas Béla szervezte könyvtár-

tudományi egyetemi tanszéken bibliográfiaszerkesztést és katalogizálást tanított. Szenvedélyesen szerette mindkét szűkebb szakterületét, tanítványaira nemcsak a szabályok és módszerek ismeretét, hanem e munkák szeretetét is továbbörökítette. Jegyzetei közül e helyt is megemlítendőek: Katalogizálás (Bp., 1937), Katalogizálás (Bp.: Tankönyvkiadó, 1951), Bibliográfiák és bibliográfiák szerkesztése (Bp.: OKT, 1951).

Aktív könyvtárosi pályájának végéhez közeledve, 1958-ban mérleget készített: az eredetileg 15 évre tervezett rekatalogizálási program csak 50%-osan valósulhatott meg (ez az 50% azonban 225 000 könyv újrafeldolgozását jelentette). Tapasztalataival még közreműködött a rekatalogizálás új távlati tervének kidolgozásában és irányítása alatt még egy nagyszabású vállalkozás: a müncheni katalógus másolható részének lefényképezése (113 192 karton nemzetközi méretre való kicsinyítése) és a modern cédulakatalógusba való beosztása valósult meg. 1960. július 1-én a Könyvtár főosztályvezetőjeként vonult nyugállományba. Nyugdíjas éveinek első évtizedét azonban még mindig fáradhatatlanul munkával töltötte. Kidolgozta a könyvek katalogizálásának részletes, példákkal illusztrált belső szabályzatát, majd bekapcsolódott a „Magyar könyvészet 1945–1960” című bibliográfia sajtó alá rendezésébe. Utolsó munkája a bibliográfia betűrendes mutatóját tartalmazó kötet szerkesztése volt (Bp. 1968).

Szigorú, elsősorban önmagával szemben szigorú, következetes és igényes ember volt. Életének kulcsszava volt a kötelességteljesítés. Ez a kötelességteljesítés, a szolgálat alázatos vállalása volt erős alapja annak a hűségnek, amely a Nemzeti Könyvtárhoz fűzte és közel öt évtizeden át a nemzeti kultúra érdekében végzett munkáját példává emelte.

(Fügedi Péterné)

SALLAI ISTVÁN (1911—1979)

Szomorú eseménnyel köszöntött az 1979-es esztendő a magyar könyvtárügyre: a felszabadulás utáni nagy könyvtárosnemzedék jeles képviselője, a szocialista magyar közművelődési könyvtárügy egyik megalapítója SALLAI István január 8-án, hosszú betegség után elhunyt. Mint annyi más nemzedéktársát, őt is a háború utáni nagy átalakulás lendítette új pályára. Korábban a kisszállási uradalom egyik iskolájában volt tanító, abból a bizonyos „lámpás” típusból való, aki a népi értelmiséghez méltó elkötelezettséggel nemcsak tanította, de nevelte is a tanyák népét és emellett a baloldali népi frók hatására tudatosan készült az eljövendő demokratikus társadalomban vállalandó szerepre. A koalíciós évek néven ismertté vált időszak alatt, mint falusi tanító aktívan közreműködött az iskola-körzet demokratikus közéleti szellemének kialakításában, majd 1949-ben ERDEY Ferenc közvetítésével a Népművelési Minisztérium

Könyvtári Főosztályán vállalt funkciót. Irányításával alakult meg a Népkönyvtári Központ, amelynek vezetője lett. Ez az intézmény rövid fennállása alatt létrehozta az egész országot átfogó közművelődési könyvtárhálózatot. Körzeti könyvtárakat szervezett, amelyek aztán a könyvtárak ezreit telepítették a falvakban és amelyekből a városi könyvtárakkal való szervezeti összevonással kialakultak a megyei és a járási könyvtárak. SALLAI Istvánnak elévülhetetlen érdeme, hogy közművelődési könyvtárügyünkben a kezdetektől fogva érvényesült a hálózati ellátási elv, vagyis a könyvtárközi

munkamegosztásnak az a racionális formája, hogy a nagyobb könyvtárak módszertani és szolgáltatási felelősséget viselnek a kisebb könyvtárak iránt. Ezt a felelősséget, az elvszerű együttműködést a legfontosabb könyvtárpolitikai elvnek tartotta, ezért harcolt cikkeivel, előadásaival, ezt ültette át tanítványaiba és munkatársaiba.

1952 óta dolgozott az Országos Széchényi Könyvtárban. Mint a Módszertani Osztály vezetője szakmai útmutatók egész folyamát írta meg személyesen vagy munkatársaival közös vállalkozásban a könyvtári élet legkülönbébb területeinek problémáiról és azok megoldási módozatairól. Soha olyan összhang nem volt sem azelőtt, sem azóta a könyvtári elmélet és a gyakorlat között, mint azokban az években. SALLAI nemcsak jól megismerte a szakmát, hanem állandó éber figyelemmel kísérte a szakma nemzetközi változásait és azonnal felfigyelt az újdonságokra. Nyugdíja éveiben is a legelső között olvasott el minden cikket és tanulmányt, ami a közművelődési könyvtárak külföldi gyakorlatáról adott hírt. Német, angol, orosz nyelvismeretét kamatoztatta a magyar könyvtárügy javára a nemzetközi tapasztalatok java eredményeinek meghonosításával és hazai könyvtári életünk külföldi kapcsolatainak szélesítésével és ápolásával. Főműve, a közművelődési könyvtárak egyre izmosodó hálózata mellett, a könyvtárosok bibliájává vált kézikönyv, amely a könyvtárszervezés és a könyvtárkezelés legfontosabb elméleti kérdéseit és az azokra adható gyakorlati válaszokat foglalta egybe. Szerzőtársával és barátjával SEBESTYÉN Gézával együtt ebben a műben máig hatóan megszabták a magyar könyvtárügy fejlődési vonalát. Másik közös művüknek tekinthető a Könyvtártudományi és Módszertani Központ, amelyben SALLAI mindig a szellemi vezér szerepét játszotta. Felkészültsége és kiváló emberi adottságai alkalmassá tették arra, hogy minden munkatársának szinte minden ügyben alkotó indulatú vitapartnere és szellemi szövetségese legyen. Ugyanakkor ő is igényelte, néha valósággal kikövetelte a saját munkájával kapcsolatban a szellemi kontrollt azoktól, akikkel együtt dolgozott. Egészséges, demokratikus légkört teremtett maga körül. A KMK-ban töltött ideje alatt szenvedélyes érdeklődéssel fordult a könyvtáráépítés és -berendezés témája felé. Számos megvalósult könyvtáráépület és sajnos még több terv formában maradt vállalkozás bizonyítja munkája eredményességét. Ebben a tevékenységi körben a legnagyobb jelentősége a hazai építési normák és szabványok létrehozásában elért eredményeinek van.

Személyiségének, az ügyekben való jelenlétének hallatlan mozgósító hatása volt a környezetére. A III. Országos Könyvtárügyi Konferencia elméleti előkészítéséhez az a trend tanulmány adott a legtöbbet, amelynek Ő volt a szerzője. Ennek nyomán szerveződtek alkotó munkaközösséggé azok, akik a konferencia legfontosabb, a távlatokat nyitogató ajánlásait, a könyvtárügy fejlesztésének irányelveit kidolgozták. Szinte nincs egyetlen lényeges változása az utolsó 30 év magyar könyvtárügyének, amelyhez köze ne lett volna.

Neve és alkotásai immár örökre hozzátartoznak a magyar könyvtárügy történetéhez.

(Szente Ferenc)

Sallai István
könyvtári szakirodalmi munkássága

1951

Hogyan töltsük ki a munkanaplót és a havijelentést. = *Könyvbarát.* 1951. 2. 43—45. 1.

A könyvek elrendezése az üzemi és népkönyvtárakban. = *Könyvbarát.* 1951. 4. 43—44. 1.

A könyvek kölcsönzésének módja. = *Könyvbarát.* 1951. 6. 42—45. 1.

A könyvek raktározásáról és a katalógusról. = *Könyvbarát.* 1951. 5. 39—40. 1.

A magyar népkönyvtárügy. [Bp. 1951.] 11. 1.

/Az Országos Könyvtári Központ könyvtárostanfolyama. Előadások 16./

A népkönyvtárak havijelentéseiről. = *Könyvbarát.* 1951. 7. 40—41. 1.

Az új népkönyvtári szabályzat elé. = *Könyvbarát.* 1951. 3. 57. 1.

Az üzemi és népkönyvtárak leltározása. = *Könyvbarát.* 1951. 7. 43—45. 1.

1952

Felvilágosító és olvasó szolgálati munka. Bp. Közokt. Jegyzetell. Váll. 1952. 48 l.

A hatnapos könyvtáros tanfolyamokról. = *Könyvbarát.* 1952. 1. 42—44. 1.

Hogyan raktározzuk a könyveket az üzemi és népkönyvtárakban? = *Könyvbarát.* 1952. 5. 28—29. 1.

A könyvtárak országos felmérése. Hogyan töltsük ki a felméréssel kapcsolatos statisztikai íveket? = *Könyvbarát.* 1952. 9. 17—19. 1.

Az olvasókkal való foglalkozás és a könyvpropaganda módszerei. = *Első Országos Könyvtáros Konferencia teljes anyaga. Budapesten... 1952. nov. 28—29.* [Bp. 1952.] 16 lev.

Az olvasóval való foglalkozás és a könyvtárpropaganda módszerei. [Az 1. Országos Könyvtáros Konferencián elhangzott előadás rövidített szövege.] = *Könyvbarát.* 1952. 12. 7—10. 1.

1953

Állítsuk könyvtárunkat a békeharc szolgálatába. = *A Könyvtáros*. 1953. 1. 1—4. l.

A „Fegyver a békeharchoz” című szemelvénygyűjteményről. [Bp. 1953. 135 l.] [Ism.] = *A Könyvtáros*. 1953. 7. 16—17. l.

Hogyan segítik levelezőink a könyvtárügy fejlődését? = *A Könyvtáros*. 1953. 3. 12—15. l.

Hogyan segítsük mezőgazdaságunk fejlődését. = *A Könyvtáros*. 1953. 2. 8—11. l.

A kölcsönzési eljárás módosítása. = *A Könyvtáros*. 1953. 12. 13—15. l.

Könyvtáraink és az új kormányprogram. = *A Könyvtáros*. 1953. 10. 7—9. l.

Könyvtártan a Népművelési Gimnázium 1. oszt. számára. Kiad. a Népművelési Minisztérium Művészetoktatási Főosztálya. Bp. Akad. Kiadó, 1953. 83, 21 l.

(Török Bálinttal.)

A mezőgazdasági irodalom propagandája. Cikkgyűjtemény. [Összeáll. Sallai István.] Bp. Művelt Nép, 1953. 70 l.

/A könyvtáros kézikönyvei 4./

Az olvasókkal való foglalkozás és a könyvpropaganda módszerei. [Előadás.] = A magyar könyvtárosok I. országos konferenciája. Bp. 1953. 17—22. l.

/A könyvtáros kézikönyvei 3./

Rövidített kiadás.

Az új kölcsönzési eljáráshoz. = *A Könyvtáros*. 1953. 4. 26—27. l.

1954

A falusi könyvtárosok fontos segédkönyve. [Ism. „az Országos Mezőgazdasági Könyvtár által kiadott „Szakkönyvek mezőgazdasági dolgozók részére” c. ajánló jegyzék”-et.] [Bp. 1954. 96 l.] = *A Könyvtáros*. 1954. 6. 29—30. l.

Felvilágosító és olvasó szolgálati munka. [Közread. a] Pedagógiai Főiskola. Utánny. Bp. Felsőokt. Jegyzetell. Váll. 1954. 42—87. l.

Hogyan foglalkozzék a könyvtáros a mezőgazdasági irodalom terjesztésével. = *A Könyvtáros*. 1954. 4. 18—20. l.

A kölcsönzési munkáról. = *A Könyvtáros*. 1954. 10. 15—17. l.

A könyvtári munka albuma. Összeáll. Gerő Gyula és Sallai István. [Közread. az Országos Széchényi Könyvtár Módszertani Osztálya.] Bp. Művelt Nép, 1954. 24 t.

A könyvtári munka üzemi és falusi könyvtárakban. Bp. Művelt Nép, 1954. 232 l.

Könyvtári raktározási táblázatok. [Szerk. Sallai István.] Bp. Művelt Nép, 1954. 62 l.

2. kiad. Bp. Művelt Nép, 1954.; 3. kiad. Bp. Gondolat, 1961.; 4. kiad. Bp. Gondolat, 1964.; 5. kiad. Bp. Gondolat, 1964.

„A mezőgazdasági könyvek olvasásáról szeretnék beszélni.” = *Országos Könyvtáros Értekezőlet. Budapest, 1954. március 25–26-án. Bp. 1954. 123–127. l.*

Az olvasókörökről. = *A Könyvtáros. 1954. 1. 23–25. l.*

1955

Felvilágosító szolgálat. [Közread. a] Pedagógiai Főiskola. Utánnny. Bp. Felsőokt. Jegyzetell. Váll. 1955. 49 l.

A járási könyvtárak továbbfejlesztésének útja. [Vitaindító.] = *A Könyv. 1955. 8. 341–343. l.*

A román közművelődési könyvtárakban szerzett néhány tapasztalat. = *A Könyv. 1955. 7. 311–313. l.*

1956

Egy szakszervezeti központi könyvtár munkájából. A központi irányítás néhány kérdése az ÉDOSZ könyvtárának tapasztalata alapján. = *A Könyvtáros. 1956. 3. 167–169. l.*

Falusi könyvtárak — kultúrotthon könyvtárak. = *A Könyvtáros. 1956. 1. 7–9. l.*

Jelentés a Könyvtártudományi Szakkönyvtár felülvizsgálatáról. [Írták Goriupp Alisz, Sallai István stb.] Bp. 1956. 9, 6 l. Kézirat.

A könyvtárközi kölesönzés a közművelődési könyvtárakban. = *A Könyvtáros. 1956. 6. 420–422. l.*

A könyvtáros kézikönyve. Bp. Művelt Nép, 1956. 576 l.
(Sebestyén Gézával.)

Válasz „A járási könyvtárak továbbfejlesztésének útja” c. cikkhez érkezett hozzászólásokra. [Vitazáró.] = *A Könyvtáros. 1956. 2. 98–99. l.*

1957

Falusi könyvtáraink helyzete. = *A Könyvtáros. 1957. 2. 93–95. l.*

Készítsük el végre a magyar könyvtárak címtárát! = *A Könyvtáros. 1957. 4. 247 l.*

A megyei és a járási könyvtárak néhány időszerű kérdéséről. = *A Könyvtáros. 1957. 3. 169–171. l.*

Ötéves a Könyvtárellátó. = *A Könyvtáros. 1957. 7. 510–511. l.*

Szövetségbe tömörülnek a szakszervezeti könyvtárosok. = *A Könyvtáros. 1957. 1. 11–12. l.*

(Kiss Istvánal.)

1958

A falusi könyvtár állománya és a letéti rendszer. = *A Könyvtáros. 1958. 2. 81–84. l.*

A gyermekkönyvtár rendezvényei. = Az Országos Könyvtárügyi Tanács és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár gyermekkönyvtárosi tanfolyamán elhangzott előadások 1957/1958. Bp. [1958]. I–II. 20, 21 l.

A könyvvállomány helyzete közművelődési könyvtárainkban. = *Magyar Könyvszemle*. 1958. 3. 224—245. l.

A központi konferenciák és a módszertani tevékenység. 1—2. = *A Könyvtáros*. 1958. 7. 481—483., 8. 567—570. l.

Milyen legyen a könyvtárunk? = *A Könyvtáros*. 1958. 3. 200—202. l.

1959

Célok és tervek. [A magyar könyvtárügy továbbfejlesztéséről.] = *A Könyvtáros*. 1959. 7. 481—484. l.

Egy népkönyvtári katalógusról. = *A Könyvtáros*. 1959. 8. 578. l.

A könyvtárépítésről. = *A Könyvtáros*. 1959. 11. 823—824. l.

A Könyvtártudományi és Módszertani Központ munkájáról. = *OSZK Híradó*. 1959. 13—14. 5—7. l.

Körültekintőbb állománygyarapítást! = *A Könyvtáros*. 1959. 3. 175—176. l.

Tízéves a magyar közművelődési könyvtárügy. = *OSZK Híradó*. 1959. 20. 12—14. l.

1960

Ajánló bibliográfiák a falu számára. = *A Könyvtáros*. 1960. 2. 103—104. l.

Egy kerületi könyvtár Moszkvában. = *A Könyvtáros*. 1960. 12. 907—908. l.

Hogyan dolgoznak másutt? [A járási könyvtárakról.] = *A Könyvtáros*. 1960. 1. 5—7. l.

Jelentés az ismeretterjesztő irodalom használatáról a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kerületi könyvtáraiban. Bp. 1960. 35 l. Kézirat.

A műszaki szakkönyvellátás és a megyei könyvtár. = *Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója*. 1960. 2. 18—23. l.

Az olvasószolgálat a könyvtári munka középpontjában. 1—2. = *A Könyvtáros*. 1960. 7. 481—483., 8. 561—564. l.

Die Organisation, Aufgaben und Arbeitsmethoden der Zentralstelle für Bibliothekswissenschaft und Methodische Hilfe der Volksrepublik Ungarn. = *Erfahrungsaustausch wissenschaftlich-methodischer Einrichtungen im Bibliothekswesen sozialistischer Länder*. Berlin, 1960. 87—103. l.

Új utak a könyvtári propagandában. = *A Könyvtáros*. 1960. 12. 881—884. l.

Válság, vagy csak tisztázatlan feladatok? Az önálló községi könyvtárak problémájáról. = *A Könyvtáros*. 1960. 12. 891—892. l.
(Gerő Gyulával.)

A „zálog”-rendszerű könyvkölcsönzés. = *A Könyvtáros*. 1960. 7. 489—490. l.

A Zentralinstitut für Bibliothekswesen fennállásának tízéves évfordulójára. Berlin, 1960. márc. 16. = *OSZK Híradó*. 1960. 7—8. 161—163. l.

1961

Az állami közművelődési könyvtárak soron levő feladatai. = *A Könyvtáros*. 1961. 4. 193—197. l.

Az árak feltüntetése a csoportos leltár rovataiban. A kölcsönzési létszámnormáról. = *A Könyvtáros*. 1961. 11. 670—671. l.

A korszerű közművelődési könyvtár. = *A Könyvtáros*. 1961. 12. 707—712. l.

Kölcsönzési nyilvántartásunk egyszerűsítéséről. = *A Könyvtáros*. 1961. 10. 586—589. l.

A könyvkölcsönzők statisztikai adatszolgáltatásáról. = *A Könyvtáros*. 1961. 7. 413—414. l.

A könyvtár és az ismeretterjesztés. = *A Könyvtáros*. 1961. 4. 201—203. l.

A könyvtáros kézikönyve. [Közread. az] OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ. 1956-os kiad. változatlan lenyomata. Bp. 1961. 9 db.

(Sebestyén Gézával.)

A magyar könyvtárak statisztikai adatai. Az 1957. dec. 31-i adatfelvétel alapján. [Közread. az] Országos Könyvtáriügyi Tanács. Bp. 1961. 156 l. (Danyi Dezsővel és Ékes Mihálynéval.)

Merre tart a községi könyvtár. Válság vagy csak tisztázatlan feladatok? = *A Könyvtáros*. 1961. 8. 449—452. l.

Milyen legyen a szabadpolc kiegészítőraktára? = *A Könyvtáros*. 1961. 9. 538. l.

A módszertani osztály munkájáról. = *OSZK Híradó*. 1961. 6. 127—129. l.

Olaszótorzási terv készítése. = *A Könyvtáros*. 1961. 6. 327—329. l.

1962

Épül a Kaposvári Megyei Könyvtár. = *A Könyvtáros*. 1962. 2. 73—76. l. (Kellner Bélával és Tombor Tiborral.)

A Kaposvári Megyei Könyvtár új épülete. Adalék a könyvtár építésének történetéhez. = *A Somogy Megyei Könyvtár Évkönyve*. 1960—1961. Kaposvár, 1962. 43—64. l.

(Kellner Bélával és Tombor Tiborral.)

A korszerű közművelődési könyvtár térkiképzése és berendezése. 1—4. = *A Könyvtáros*. 1962. 1. 10—13., 2. 140—143., 3. 202—203., 4. 276—278. l.

(Tombor Tiborral.)

A Könyvtártudományi és Módszertani Központ három éve. [1959—1961.] = *OSZK Híradó*. 1962. 2. 29—30. l.

Mit várnak a könyvtárak a tízéves Könyvtárellátótól? = *A Könyvtáros*. 1962. 9. 520—525. l.

Olvasószolgálat. [Közread. az] OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Bp. 1962. 171 l.

/A könyvtárosképzés füzetei. Középfok./

1963

A könyvbarát-mozgalom szemléje Kisújszálláson. = *A Könyvtáros*. 1963. 2. 61—63. l.

A szabadpolcos közművelődési könyvtár. [Közread. az] OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Bp. 1963. 139 l.

(Varga Balázssal.)

Törzsgárda emléklap könyvtárosoknak. [A tatabányai „József Attila” megyei könyvtár 10 éves fennállásának ünnepe.] = *A Könyvtáros*. 1963. 1. 21. l.

1964

[Hozzászólás O. S. Csubar' jan és G. Rückl referátumához a módszertani munka és a könyvtártervezési normák kialakításának kérdésében.] = *Bjulleten' rabocsee szovescsanie ucsrezsdenij po bibliotekovedeniju i metodiceszkoj rabote*. 16. dekabrja 1964. 2. 6—8. l., 17. dekabrja 1964. 3. 11. l.

[Hozzászólás O. S. Csubar' jan és G. Rückl referátumához a módszertani munka és a könyvtártervezési normák kialakításának kérdésében.] = *Bulletin. Arbeitstagung der Bibliothekswissenschaftlichen-methodischen Institute*. Den 16 Dezember 1964. 2. 5—6. l., Den 17 Dezember 1964. 3. 9. l.

Jelentés az 1964. évben a Szovjetunióban végzett féléves tanulmányutamról. Bp. 1964. 6 lev. Kézirat.

A Könyvtártudományi és Módszertani Központ munkája és tervei. = *A Könyvtáros*. 1964. 4. 187—191. l.

A közösség szerepe a könyvtári munkában. Néhány szovjetunióbeli tapasztalat. = *A Könyvtáros*. 1964. 10. 571—575. l.

A mezőgazdasági szakműveltség terjesztése és a községi könyvtárak. = *A Könyvtáros*. 1964. 3. 128—131. l.

(Szilágyi Tiborral.)

Moszkváról, moszkvai könyvtárosokról. = *OSZK Híradó*. 1964. 6. 161—166. l.

A szovjet falusi könyvtárak. = *A Könyvtáros*. 1964. 12. 699—704. l.

1965

A bibliográfiai műhely kérdéséhez. = *Könyvtáros*. 1965. 2. 64—66. l.

A Csehszlovák népkönyvtári típuskatalógus. [Ism. Typovy katalog pro lidové knihovny. Díl. 2. Krásna literatura. Praha, 1963. 528 l.] = *Könyvtáros*. 1965. 9. 566—567. l.

Könyvtár a művelődési házban. A művelődési ház tervpályázatról. = *Könyvtáros*. 1965. 9. 520—522. l.

A könyvtáros kézikönyve. 2. átd., bőv. kiad. Bp. Gondolat, 1965. 831 l.

(Sebestyén Gézával.)

Körzeti könyvtáratatás Kővágóörsön. = *Könyvtáros*. 1965. 11. 650—651. l.

Szabadpolc a községi és a szakszervezeti könyvtárakban. = *Könyvtáros*. 1965. 2. 71—75. l.

A városok közművelődési könyvtárainak funkciórendszere. = *Könyvtáros*. 1965. 11. 635—638. l.

1966

Az ajánló bibliográfiai munka öt éves programja. 1—2. = *Könyvtáros*. 1966. 8. 444—446., 9. 502—505. l.

(Szilágyi Tiborral.)

Hozzászólás és javaslat a „Statisztika és szabványosítás a könyvtárügy területén” című referátumhoz. A statisztikai táblázat kitöltésénél követendő elvek. Principü, szobljudaemüe pri zapolnenii sztatisticeszkih tablic. Beitrag und Empfehlung zum Referat „Fragen der Statistik und der Standardisierung auf dem Gebiet des Bibliothekswesens”. Grundsetze, welche bei Ausfüllung der Tabellen zu verfolgen sind. Praha, 1966. [28] lev. Kézirat.

Az európai szocialista országok könyvtártudományi és módszertani központjainak Prágában, 1966. dec. 1—4-ig rendezett 3. nemzetközi tanácskozásán elhangzott hozzászólás és javaslat.

Kellner Béla állami díjas. = *Magyar Könyvszemle*. 1966. 3. 268—269. l.

A két Németország könyvtárügye a statisztika tükrében. = *Könyvtáros*. 1966. 3. 132—133. l.

(Mezey Györggyel.)

Könyvtárak a művelődésügyi títustervekben. = *Magyar Építőművészet*. 1966. 3. 65—66. l.

A könyvtáros — módszertani munkatársunk. = *Könyvtáros*. 1966. 6. 309—310. l.

A könyvtártudományi és Módszertani Központ tevékenységéről. = *Könyvtáros*. 1966. 2. 81—82. l.

A mi könyveink. Új kiadás. [Ism. a FSZEK kötetkatalógusáról.] = *Könyvtáros*. 1966. 3. 171—172. l.

A miskolci Rákóczi Ferenc könyvtár funkciórendszere, gyűjtőköre és szervezete. Bp. 1966. 16 l. Kézirat.

(Tombor Tiborral.)

A szocialista országok módszertani központjainak 3. nemzetközi tanácskozása. Prága 1966. dec. 1—4. Bp. 1966. 6 lev. Kézirat.

(Bóday Pállal és Pataki Ernővel.)

„A szocialista országok módszertani központjainak 3. nemzetközi tanácskozása 1966. december 1-től 4-ig tartott...” Bp. 1966. 6 lev. Kézirat.

(Bóday Pállal és Pataki Ernővel.)

1967

Grundsätze, die bei der Ausfüllung der Tabellen zu beachten sind. = *Bulletin der zentralen Einrichtungen für Bibliothekwissenschaft und wissenschaftlich-methodische Arbeit*. III. Internationale Arbeitstagung der zentralen Einrichtungen für Bibliothekwissenschaft und wissenschaftlich-methodische Arbeit. Praha, Státní knihovna, 1967. 569—575. l.

[Hozzászólás O. S. Csubar' jan Szovjet könyvtárak tapasztalata a módszertani munka terén c. előadáshoz. — Hozzászólás G. Rückl A könyvtárak tudományos tervezésének problémái c. referátumához.] = *Könyvtártudományi Módszertani Központok Nemzetközi Értekezlete*. Budapest, 1964. december. [Közread. a Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Szerk. Czinner Tiborné.] Bp. NPI, 1967. XII, 136 l.

/Bulletin, 1./

A könyvapolás ábécéje. Tanácsadó közművelődési könyvtárak számára. [Ism. Buchpflege Fibel. Ein Ratgeber für allgemeinbildende Bibliotheken. 3. átdolg. kiad. Leipzig, 1967.] = *Könyvtáros*. 1967. 10. 629. l.

Könyvtárépítési és berendezési irányszámaink a nemzetközi összehasonlítás tükrében. = *Könyvtáros*. 1967. 12. 704—707. l.

(Szabados Lászlóval.)

Könyvtártan a tanítóképző intézetek 1—3. évfolyama számára. Népművelő-könyvtáros szak. Bp. Tankönyvkiadó, [1967]. 3 db.

(Sebestyén Gézával.)

1970 és 1977 között több kiadásban.

Könyvtártelepítési és építési irányszámok. = *Könyvtáros*. 1967. 4. 197—202. l.

Lenin könyvtárpolitikai elvei és a magyar könyvtárügy. = *Könyvtáros*. 1967. 10. 571—574. l.

A letéti rendszer sorsa a magyar könyvtárakban. = *Könyvtáros*. 1967. 9. 513—515. l.

A német könyvtárosok zsebkönyve. [Ism. Taschenbuch für Bibliothekare. Leipzig, 1967.] = *Könyvtáros*. 1967. 11. 692—693. l.

Principü, kotorih szleduet priderzsivat' szja pri zapolnenii tablic. = *Bjulleten centrov po bibliotekovedeniju i naucsnometodicseszkov rabote*. Mezdunarodnoe rabocsee szovescsanie rentrov po bibliotekovedeniju is naucsnometodicseszkov rabote. Praha, Státní knihovna, 1967. 562—568. l.

Rendben van-e minden a könyvtárak nyitvatartása körül? = *Könyvtáros*. 1967. 8. 443—448. l.

Szlovák könyvtárosok látogatása magyar könyvtárakban. = *Könyvtáros*. 1967. 1. 22. l.

A szovjet könyvtárak az évforduló mérlegén. = *Könyvtáros*. 1967. 11. 635—638. l.

Žasady, jež je třeba sledovat při vyplňování tabulek. = *Bulletin ustrednich zařízení pro teorii knihovnictví a vědecko-metodickou práci*. III. Mezinárodní pracovní pořada ustrednich zařízení pro teorii knihovnictví a vědecko-metodickou práci. Praha, Státní knihovna, 1967. 556—561. l.

1968

Békéscsaba. = *Könyvtáros*. 1968. 2. 81—82. l.

(Szabados Lászlóval.)

Bibliográfiák a Nagy Forradalom évfordulójára. = *Magyar Könyvszemle*. 1968. 3. 274—278. l.

Az egységes könyvtári rendszer és a szakszervezeti könyvtár. = *Könyvtáros*. 1968. 6. 318—320. l.

Falusi könyvtárak helyzete Magyarországon. = *Materialy k medzinárodnému sympóziu o práci knižnic na vidieku*. 1968. 7. č. 18 lev. Kézirat.

Főveszély — a tudomány? = *Tiszatáj*. 1968. 2. 191—192. l.

Jelentés a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár központjának módszertani vizsgálatáról. [Bp. 1968?] 16 l. Kézirat.

A könyvtártudományi és módszertani központok moszkvai konferenciája. [Moszkva, 1968. jún. 26—28.] = *Könyvtáros*. 1968. 12. 716. l.

A közművelődési könyvtárügy fejlődési iránya különös tekintettel a magyar közművelődési könyvtárügyre. 2. átdolg. változat. [Közread. az] OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Bp. 1968. 48 l.

Közművelődési könyvtárügyünk fejlődési iránya. [Közread. az] OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Bp. 1968. 51 l.

Die Lage und Probleme der Dorfbibliotheken in Ungarn. = *Materialy k medzinárodnému sympóziu o práci knižnic na vidieku*. Martin, Matica slovenska, 1968. 7. c. 16 lev. Kézirat.

Az NSZK közművelődési könyvtárosainak 1968. évi konferenciája. = *Könyvtáros*. 1968. 10. 603. l.

Stav a problémy dedinských knižnic v Maďarsku. = *Materialy k medzinárodnému sympóziu o práci knižnic na vidieku*. [Martin, Matica slovenska], 1968. 7. c. 13 lev. Kézirat.

Világcsúcs. [A kállósemjéni községi könyvtárról.] = *Könyvtáros*. 1968. 6. 351. l.

1969

Duisburg könyvtárai. = *Könyvtáros*. 1969. 4. 207—211. l.

Észak- [!Nyugat-] és Kelet-Európa országaiban levő közművelődési könyvtárak szervezetének összevetése. 1. = *Materialy k medzinárodnému sympóziu o práci knižnic na vidieku* 1969. 10. lev. Kézirat.

Könyvtárügyünk és problémái. = *Kortárs*. 1969. 8. 1269—1276. l.

A közművelődési könyvtárak helyzete és fejlődése közművelődésünk mai rendszerében. Bp. OKDT, 1969. 33, [14] lev.

(Kovács Mátéval és Futala Tiborral.)

A közművelődési könyvtárak helyzete és fejlődése. = *Könyvtári Figyelő*. 1969. 1. 5—24. l.

Az NDK könyvtárügyének 20 éve. 20 Jahre Bibliothekswesen der Deutschen Demokratischen Republik. [Ism. A „Der Bibliothekar” 1969. 7—8. sz. tanulmányosorozatát.] = *Könyvtáros*. 1969. 10. 629. l.

Nemzetközi szimpózium Tátralomnicon. [1969. máj. 28.—jún. 1.] = *OSZK Híradó*. 1969. 7—8. 129—131. l.

A népművelés 10 éves fejlődése. [Ism. a Központi Statisztikai Hivatal 1969. kiadványát.] = *Könyvtáros*. 1969. 11. 693—694. l.

A pedagógus továbbképzés és a könyvtárak. = A pedagógus továbbképzés könyvtári bázisa. Bp. OPKM, 1969. 7—16. l.
(Arató Ferencsel és Vaksán Józseffel.)

Rövid áttekintés az európai országok falusi könyvtárainak helyzetéről. [A falusi könyvtárakról a Tátrában 1969. május 28.—június 1-én rendezett nemzetközi szimpóziumon elhangzott előadás rövidített szövege.] = *Könyvtári Figyelő*. 1969. 2—3., 10—14. l.

A szakszervezeti könyvtárügy koncepciója. Célok, funkciók, intézményrendszer. Vitaanyag. [Közread. az OSZK] Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Bp. 1969. 24 l.

Új törekvések a kassai gyermekkönyvtárügyben. = *Könyvtáros*. 1969. 9. 512—514. l.

1970

Az angol megyei könyvtári, county library rendszerről. = *Könyvtári Figyelő*. 1970. 1. 43—53. l.

Entwicklungstendenzen des ungarischen Bibliothekswesens und die Bibliotheksgebäude. [Ed.] Nationalbibliothek Széchenyi Zentralstelle für Bibliothekswissenschaft und Methodik. Bp. 1970. 20 l.

A szombahelyi Berzsényi Dániel Megyei Könyvtár új épületének megnyitása alkalmából szervezett tudományos ülésszakon tartott előadás.

Szocialista országok könyvtárépítési, berendezési és felszerelési kérdéseivel foglalkozó 4. nemzetközi konferencia anyaga. Bp. 1970. december 7—14-ig.

Guiding figures for lines planning local library provision. [Ed.] Centre for Library Science and Methodology. Bp. 1970. 17, 3 lev.
(Szente Ferencsel.)

Az IFLA 1970. aug. 28.—szept. 7-ig Moszkvában rendezett 36. ülészakán a könyvtárépítési szakbizottságban elhangzott előadás.

Hogyan építsünk klubkönyvtárat? [Ism. A közművelődés tárgyi feltételei c. sorozat 1. kötetét.] = *Könyvtáros*. 1970. 9. 564. l.

A jövő iskolaépítése és az iskolai könyvtár. = *Könyvtáros*. 1970. 3. 127—131. l.

Korszerűek-e a könyvtári alapterületi normák? = *Könyvtáros*. 1970. 5. 267—271. l.

A könyvtári tervezés alapjai. [Ism. Osznovü proektirovanija bibliotek. Moszkva, Minisztversztvo Kul'turü SZSZSZR. Glavnaja Bibliotecsnaia Inspekciija, 1969. kiadványt.] = *Könyvtáros*. 1970. 5. 306—308. l.

Das ländliche Bibliothekswesen in Ungarn. = *Bücherei und Bildung*. 1970. 11/12. 508—513. l.

A módszertani tevékenység és a szakfelügyelet. [Bp. 1970] 5 lev. Kézirat.

A szocialista országok könyvtártudományi és módszertani központjainak 5. tanácskozása. Berlin, 1970. október 13—17.

Napraevljenija v razvitii nasego bibliotecsno go dela i bibliotecsnu e zdanija. [Izd.] Goszudarsztvennaja biblioteka im. Szecseni. Centr. bibliotekovedenija i metodiceszkoj rabotü. Bp. 1970. 19 l.

A szombathelyi Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár új épületének megnyitása alkalmából szervezett tudományos ülészakon tartott előadás.

Szocialista országok könyvtárépítési, berendezési és felszerelési kérdéseivel foglalkozó 4. nemzetközi konferencia anyaga. Bp. 1970. december 7—14-ig.

Az „Olvasó népert” mozgalom és a könyvtárak. [Összeáll. Futala Tibor, Sallai István, Sente Ferenc.] = *Alföld.* 1970. 3. 60—70. l.

Proektnü e pokazateli dlja obscego bibliotecsno go obszluzsivanija na osznove meszta zsitel'sztva. [Izd.] Goszudarsztvennaja Biblioteka imeni Szecseni Centr. bibliotekovedenija i metodiceszkoj rabotü. Bp. 1970. 19, 3 lev. (Sente Ferencsel.)

Stan i problemy bibliotekarstwa wiejskiego na Wegrzech. = *Bibliotekarstwo wiejskie za granica. Materialy z Miedzynarodowego Sympozjum w Tatrzańskiej Lomnicy 28—31. V. 1969.* [Wyd.] Biblioteka Narodowa. Institut Ksiazki i Czytelnictwa. Warszawa 1970. 29—58. l.

[Zeszyty przekladow 3. 25.]

A szakszervezeti könyvtárak fejlesztésének néhány problémája. = *A munkásműveltség és a szakszervezetek.* [Közread. a] Szakszervezetek Elméleti Kutató Intézete. [Bp. 1970.] 130—142. l.

A Szakszervezetek Országos Tanácsa által 1970. ápr. 23—24-én rendezett tudományos ülészakon elhangzott előadások.

Vita a szakszervezeti könyvtárakról. = *Könyvtáros.* 1970. 1. 3—5. l.

1971

Bibliothekswissenschaftliche Arbeit und die Zentralstelle für Bibliothekswissenschaft und Methodologie. = *Biblos.* 1971. 1. 12—14. l.

Csokonyavisonta. = *Könyvtáros.* 1971. 8. 445—447. l.

Egy bútorkatalógus margójára. = *Könyvtáros.* 1971. 3. 164—165. l. (Tombor Tiborral.)

Építészek vitája a központi városi könyvtár funkcióiról. = *Könyvtáros.* 1971. 5. 272—273. l.

Az európai szocialista országok könyvtárépítési és berendezési szakbizottságainak IV. konferenciája. Budapest, 1970. december 8—13. = *Könyvtári Figyelő.* 1971. 1. 91—97. l.

Goszudarsztvennaja biblioteka imeni Szecseni Centr bibliotekovedenija i metodiceszkoj rabotü. Putevoditel'. [Szoszt. István Sallai, István Papp.] Bp. NPI, 1971. 34 l.

Hungarica Külföldi Folyóiratszemle. = *Könyvtáros*. 1971. 12. 757—758. l.

A korszerű közművelődési könyvtár. = *Együtt*. 1971. 1. 41—47. l.

Könyvtárügyünk fejlődési iránya és a könyvtárápületek. = *Palócföld*. 1971. 1. 55—64. l.

Die Lage und Probleme der Dorfbibliotheken in Ungarn. = Öffentliche Bibliotheken in Ungarn. Ein Reisebericht. [Hrsg. vom] Deutscher Büchereiverband, Arbeitsstelle für das Büchereiwesen. Berlin, 1971. 17—36. l. /Bibliotheksdienst, 57. Beih./

Naučne bibliotekarske usluge u gradovima unutrašnjosti. = *Bibliotekar*. 1971. 3. 357—363. l.

Az Országos Széchényi Könyvtár 1968—1969. évi működése. Összeáll. Horváth Viktor, Sallai István. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1968/1969. (1971) 9—52. l.

Szegedi könyvtár és levéltár tervpályázat. 1971. = *Könyvtáros*. 1971. 10. 581—584. l.

1972

Barabási Rezső. 1921—1972. [Nekrológ.] = *OSZK Híradó*. 1972. 1—2. 27—28. l.

Entwicklungstendenzen des Bibliothekswesens und des Bibliotheksbaus in Ungarn. = *Der Bibliothekar*. 1972. 2. 85—89. l.

Jelentés az 1972. április 10—14-e között az NDK-ban történt kiküldetéséről. Bp. 1972. 3 lev. Kézirat.

(Szente Ferencsel.)

Jelentés az UNESCO által az európai könyvtári rendszerekről szervezett szimpóziumon való részvételemről. 1972. november 26.—december 5. Bp. 1972. 2 lev. Kézirat.

A kísérletező Tatabányai Megyei Könyvtár. = *Könyvtáros*. 1972. 7. 385—388. l.

Knihovnické zákonodárství. = *Mezinárodní symposium o evropských knihovnických systémech*. 27., II. — 2. 12. 1972. Praha. *Konferenční materiál*. [Vyd.] Státní knihovna Praha. 86—122. l.

Könyvtáráépítési tapasztalatok. Alapelvek — irányszámok. [Közread. az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ.] Bp. NPI, 1972. 126 l.

(Havassy Pállal és Tombor Tiborral.)

A közművelődési könyvtárak építésének tapasztalatai. [Közread. az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Bp. 1972. [26] ism. lapsz.]

Miért kiváló a Kaposvári Megyei Könyvtár? = *Könyvtáros*. 1972. 1. 10—14. l.

The National Széchényi Library Centre for Library Science and Methodology. [Compil. by István Sallai, István Papp.] Bp. NPI, 1972. 32 l.

Planning and construction of library buildings in Hungary. Bp. [OSZK KMK], 1972. 14 l.

IFLA General Council Meeting Budapest 1972. Committee on Library Buildings.

Az IFLA 1972. aug. 26.—szept. 2-ig Budapesten rendezett 38. ülészakán elhangzott előadás.

Proektirovanie bibliotecsnuh zdaniy v Vengrii. Bp. [OSZK KMK], 1972. 14 l.

[A] Szegedi Könyvtár és Levéltár új épületének tervezési programja. [Közread. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Bp. 1972. 36 l.

(Havassy Pállal és Tombor Tiborral.)

A Székesfehérvári Megyei Könyvtár új épületének tervezési programja. [Közread. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. [Összeáll. Havassy Pál, Sallai István, Tombor Tibor.] Bp. 1972. 16 l. 4 t.

Tendencii razvitija vengerszkogo bibliotecsno go dela i bibliotecsnu e zdanija. Diszkuszsziya. Szokrascennuj tekszt. = *Mezsdunarodnaja konferencija evropejszkih szocialiszticeszkih sztran po voproszam arhitekturü, oborudovanija i mehanizacii bibliotek. 4. Budapest, 7—14. dekabrja 1970. g.* [Közread. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Bp. NPI, 1972. 100., 102—103., 176., 177., 236—247. l.

Új magyar könyvtárépületek térrendszere. = *Könyvtári Figyelő*. 1972. 3. 276—286. l.

A Veszprémi Megyei Könyvtár. = *Könyvtáros*. 1972. 9. 519—522. l.

Zentralstelle für Bibliothekswissenschaft und Methodik bei der Nationalbibliothek Széchényi. [Zgest. von István Sallai, István Papp.] Bp. 1972. 34 l.

1973

Az amerikai nagyvárosi központi könyvtárépületek tervezésében mutatkozó fejlődés. [Peterson, H.N. „Developments in the planning of main library buildings” c. cikke alapján töm.] = *Könyvtári Figyelő*. 1973. 4. 451—456. l.

[A] Békéscsabai Megyei Könyvtár új épületének tervezési programja. [Közread. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Bp. 1973. 31, [9] l.

(Havassy Pállal.)

Az Egri Megyei Könyvtár bővítésének tervezési programja. [Közread. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Bp. 1973. 25, [4] l.

(Bereczky Lászlóval és Havassy Pállal.)

Jelentés az Európai Szocialista Országok könyvtárépítési, berendezési és gépesítési koordinációs központja által 1973. december 11—14-ig Moszkvában rendezett 5. nemzetközi szakkonferenciáról. Bp. 1973. 5 l. Kézirat.

(Havassy Pállal.)

Látogatás a Mongol Nemzeti Könyvtárban. = *OSZK Híradó*. 1973. 3—4. 69—70. l.

Model knjižničnih služieb dedinskému obyvateľstvu v ML'R. = *Informacie a Materiály*. 1973. 82. 5—11. l.

Model' bibliotecsnoho obslužsivaniaja szel'szkogo naszelenija. = *Bjulleten centrov po bibliotekovedeniju i naucsno-metodicseszkoj rabotü szocialiszticeszkih sztran. Szsztoe rabocsee szovescsanie centrov bibliotekovedenija i naucsno-metodicseszkoj rabotü evropejszkih szocialiszticeszkih sztran. Oktrajbr'*, 1972. *Szofija*. [Izd. Narodnata biblioteka „Kiril i Metodij” Szofija, 1973. 100—106. l.

Mongol könyvtárakban. = *Könyvtári Figyelő*. 1973. 3. 334—340. l.

Principü bibliotecsnoho obslužsivaniaja i planirovanija pomescsenij v vengerszkih bibliotekah. = *Bibliotekovedenie i Bibliografija za Rubezsom*. 1973. 47. vüp. 52—62. l.

Előadás a magyar—szovjet könyvtárügyi szemináriumon, Moszkva, 1972. február 1—2.

A székesfehérvári Megyei Könyvtár új épületének tervezési programjáról. = *Országos Könyvtárépítési Konferencia. Székesfehérvár, 1972. szeptember 14.* [Közread. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ, Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár. Székesfehérvár. [Szerk. Naményi László.] Bp., [stb.] NPI, 1973. 37—40., 54—55. l. (Havassy Pállal és Tombor Tiborral.)

A tanácsi közművelődési könyvtárak építésének távlati terve. 1976—1990. Vitaanyag. [Közread. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. [Összeáll. Sallai István.] Bp. 1973. 18, [9] l.

Az új magyar könyvtárépületek térrendszere. Sallai István válasza [a hozzászólásokra]. = *Szemináriumok a szovjet és magyar könyvtárügy időszzerű kérdéseiről. 1971—1972.* [Szerk. Gerő Gyula, Futala Tibor.] Bp. NPI, 1973. 106—121., 127. l.

Vlijanie szovremennoj bibliotecsnoj organizacii i bibliotecsnoho obslužsivaniaja na zdanie, oboridovanie i osznascsenie biblioteki. Nekatorüe opütü v oblaszti sztroitel'sztva bibliotecsnuh zdanij maszszovüh bibliotek v Vengrii. = *Bjulleten' centrov po bibliotekovedeniju i naucsno-metodicseszkoj rabotü szocialiszticeszkih sztran. Szsztoe rabocsee szovescsanie centrov bibliotekovedenija i naucsno-metodicseszkoj rabotü evropejszkih szocialiszticeszkih sztran, Oktjabr'*, 1972. *Szofija*. [Izd. Narodnata biblioteka „Kiril i Metodij” Szofija.] Szofija, 1973. 227—238. l.

Vlijanie szovremennoj bibliotecsnoj organizacii i bibliotecsnuh uszlug na bibliotecsnoe zdanie, oborudovanie i technicseszkoje osznascsenie. = *Bjulleten' centrov po bibliotekovedeniju i naucsno-metodicseszkoj rabotü szocialiszticeszkih sztran. Szsztoe rabocsee szovescsanie centrov bibliotekovedenija i naucsno-metodicseszkoj rabotü evropejszkih szocialiszticeszkih sztran. Oktjabr'*, 1972. *Szofija*. [Izd. Narodnata biblioteka „Kiril i Metodij” Szofija, 1973. 218—226. l.

1974

Birmingham központi könyvtára. = *Könyvtári Figyelő*. 1974. 5. 489—491. l.

Colaborarea dintre bibliotecile de diferite categorii si a retelolor de biblioteci in provincie. Biblioteca Nationala Széchényi Centrul de Biblioteca Economie si Metodologie. Bp. 1974. 12 l.

Szocialista országok könyvtártudományi és módszertani központjainak 7. konferenciája. Bukarest, 1974. július 15—20.

Cooperation between libraries of different types and library networks in counties. [Ed.] National Széchényi Library Centre for Library Science and Methodology. Bp. 1974. 9 l.

Szocialista országok könyvtártudományi és módszertani központjainak 7. konferenciája. Bukarest, 1974. július 15—20.

Erfahrungen auf dem Gebiete des Bibliotheksbaus. [Hrsg.] Nationalbibliothek Széchényi Zentralstelle für Bibliothekswissenschaft und Methodik. Bp. 1974. 14 l.

Falvak és peremkerületek szakaszosan felépíthető kiskönyvtárai. [Közread. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. [Összeáll. Sallai István, Sebő Ferenc.] Bp. NPI, 1974. 8 l. [26] lev.

Jelentés norvégiai tanulmányutamról. Bp. 1974. 25 lev. Kézirat.

Kooperation der Bibliotheken und der Bibliotheksnetze verschiedenen Typs innerhalb der Bezirke. [Hrsg.] Nationalbibliothek Széchényi Zentralstelle für Bibliothek[s]wissenschaft und Methodik. Bp. 1974. 10 l.

Szocialista országok könyvtártudományi és módszertani központjainak 7. konferenciája. Bukarest, 1974. július 15—20.

Közművelődési könyvtárak Norvégiában. [Tanulmányúti beszámoló.] = *Könyvtáros*. 1974. 9. 511—517. l.

Nemzetközi könyvtárépítési konferencia Moszkvában. [5. Moszkva, 1973. dec. 11—14.] = *Könyvtáros*. 1974. 3. 125—126. l.

Opüt bibliotecsного sztroitel'sztva. [Izd.] Goszudarsztvennaja biblioteka imeni Szecseni, Centr bibliotekovedenija i metodicseszkaj rabotü. Bp. 1974. 13 l.

Szotrudnicesztvo oblasztnüh bibliotecsnuh szetej i bibliotek razlicsnogo tipa. [Izd.] Gosz. Biblioteka im. Szecseni Centr bibliotekovedenija i metodicseszkaj rabotü. Bp. 1974. 18 l.

Szocialista országok könyvtártudományi és módszertani központjainak 7. konferenciája. Bukarest, 1974. július 15—20.

Ütjelentés 1974. június 25—26-án Neubrandenburgban [NDK] a szocialista országok könyvtárépítési szakbizottsága üléséről. Bp. 1974. 2 lev. Kézirat.

(Urbán Lászlóval.)

Ütjelentés a szocialista országok könyvtári módszertani központjainak 7. konferenciájáról. Bukarest, 1974. július 15—20. Bp. 1974. 7 lev. Kézirat. (Papp Istvánnal.)

Visszapillantás. [Közművelődési könyvtárügyünk fejlődésére.] = *Könyvtári Figyelő*. 1974. 6. 515—525. l.

Výstavba knižnic v Maďarsku. = *Čitateľ*. 1974. 5. 178—180. l.

Zkušnosti a výstavby knihoven. = *Informace Technického Ústředí Knihoven*. 1974. 3. 16—25. l.

1975

Az „A” és „B” típusú könyvtárak térszükséglete. Számítások a „Szakmai irányelvek a tanácsi közművelődési könyvtárak távlati fejlesztési tervéhez” c. dokumentum végrehajtásához. [Közread. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. [Összeáll. Sallai István.] Bp. 1975. 44 l.

Egyetemi könyvtárápületek, az angliai és a görögországi helyzet összehasonlítására. [Panagiotu, E. University library buildings: a view from Greece c. cikke alapján töm.] = *Könyvtári Figyelő*. 1975. 3. 333—334. l.

Könyvtáráépítés — mozgalmi keretek között. = *Könyvtáros*. 1975. 3. 127—129. l.

Szovjet könyvtárügy — magyar könyvtárügy. A magyar és a szovjet közművelődési könyvtárak 30 éve és kapcsolataik fejlődése. = *Könyvtáros*. 1975. 7. 379—383. l.

1976

Egyetemi és főiskolai könyvtárak építési kérdései. Vitaanyag. [Közread. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Bp. 1976. 73 l.

Egyetemi és főiskolai könyvtárak építési kérdései. = *Könyvtári Figyelő*. 1976. 6. 465—478. l.

Művelődési épületek. Közművelődési könyvtárak. Tervezési előírások. Építésügyi ágazati szabvány. [Száma: ÉSZ 204/4—75.] [Ism.] = *Könyvtáros*. 1976. 5. 308—309. l.

Sebestyén Géza. [Nekrológ.] = *Könyvtári Figyelő*. 1976. 1—2. 5—8. l.

1977

„Játszótárs, kibic, szurkoló vagy a kultúra elsajátítója.” [Ism. Halász László A képernyő tekintete c. könyvét.] = *Könyv és Nevelés*. 1977. 1. 41—43. l.

Kölcsönözzön-e lemezeket a zenei könyvtár? Hozzászólás Gyimes Ferenc cikkéhez. = *Könyvtáros*. 1977. 2. 81—82. l.

A könyvtár mint eszközközpont. = *Könyvtáros*. 1977. 4. 195—200. l.

Könyvtári jogszabályok gyűjteménye. [Szerk. Gönczi Imre. Bp. Tánacsics, 1976. 159 l.] [Ism.] = *Könyvtáros*. 1977. 6. 365—366. l.

Könyvtárosi szempontok helyett használói szempontokat! = *Könyvtáros*. 1977. 6. 337. l.

Méltók-e a nevükhöz? ... az Ady Endre-könyvtárak. = *Könyvtáros*. 1977. 11. 641—645. l.

Szabad polc — zárt polc a tudományos könyvtárakban. [Revelstad, M. V. Open shelves, closed shelves in research libraries c. cikke alapján töm.] = *Könyvtári Figyelő*. 1977. 5—6. 536—543. l.

A szovjet könyvtárügy 60 éve és hatása a magyar közművelődési könyvtárügyre. = *Könyvtári Figyelő*. 1977. 5—6. 459—468. l.

1978

Egyetemi, főiskolai és szakkönyvtárak építése és berendezése. Szakirodalmi szemle. [Közread. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. [Szerk. Sallai István.] Bp. 1978. 122 l.

A hangtárak alapterületi igénye. = *Könyvtáros*. 1978. 2. 76—78. l.

Történt-e léptékváltás? [Az FSZEK 12. sz. kerületi könyvtár működéséről.] = *Könyvtáros*. 1978. 8. 446—452. l.

(Bereczky Lászlóval.)

Werner Mevissen 1911—1978. [Nekrológ.] = *Könyvtáros*. 1978. 3. 171. l.

1979

A gyermekkönyvtár építése, berendezése. = A gyermekkönyvtári munka. [Közread. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. [Szerk. Károlyi Ágnes.] Bp. NPI, 1979. 145—156. l.

Könyvtáráépítési gondok az Egyesült Államokban. [Irodalmi szemle.] = *Könyvtári Figyelő*. 1979. 1. 75—78. l.

Tartozásaink Szabó Ervinnek. = *Valóság*. 1979. 3. 32—42. l.

Viták és feladatok. [A könyvtárügy fejlődéséről.] = *Könyvtáros*. 1979. 2. 59—63. l.

Nekrológok

Bereczky László: Sallai István. 1911—1979. = *Könyvtári Figyelő*. 1979. 1. 9—12. l.

Bereczky Lászlóné: [Nekrológ]. *OSZK Híradó*. 22. 1979. 1—2. 7. l.

Bóday Pál: A könyvtáros halálára. = *Magyar Hírlap*. 1979. január 13.

Dobos Piroska: Emlékezés Sallai Istvánra. — *Könyvtári Híradó. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Közlönye*. 23. 1979. 1. 33. l.

Fodor András: Egy igazi tanító. = *Könyvtáros*. 1979. 3. 171—173. l.

Fülöp Géza: István Sallai. = *Čitateľ*. 27. roč. 1978. 11. no. 396—397.

Papp István: Sallai István. 1911—1979. = *OSZK Híradó*. 22. 1979. 1—2. 6. l.

Sallai István. 1911—1979. [Nekrológ.] = *Könyvtáros*. 1979. 3. 169—170. l.

Sallai István. 1911—1979. Nekrológ. = *Magyar Nemzet*. 1979. január 17.

Összeállította: Kozák Miklósné

I.
AZ OSZK 1978-BAN

Az Országos Széchényi Könyvtár működése 1978-ban

Eredményekkel és súlyosbodó gondokkal jellemezhető a könyvtár 1978. évi működésének mérlege. Korszakos jelentőségű eredményként értékelhetjük, hogy 1978. áprilisától a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* már számítógépen készül. A most megvalósult üzemszerű számítógépes előállítással befejeződött a könyvtár gépesítésének hosszú évekkel ezelőtt megkezdett első szakasza. Ezzel párhuzamosan megkezdtuk az előkészületeket a számítógépesítéssel összefüggő munkaszervezeti és munkafolyamat racionalizálási reformok bevezetésére. Első lépésként az ún. integrált könyvfeldolgozás (és ezzel összefüggésben a központi katalóguscédula-ellátás problémakörével) foglalkoztunk.

Gyűjteményi vonatkozásban külön említést érdemel, hogy az egyre fejlődő gyarapítási gyakorlat mellett sikerült a kötelespéldányok feldolgozásának idejét is lényeges mértékben csökkenteni. A gyűjteményekre épülő szolgáltatásokban új vállalkozások indultak el: a kurrens sajtóbibliográfiai munkálatok keretében megjelent az 1976-os évkör anyaga, a magyar irodalomtudomány éves bibliográfiájának első, 1976-os kötete nyomdába került. A hosszú távú hungarika-program megvalósításában jelentős eseményként könyvelhetjük el, hogy e fontos kutatási vállalkozások megindítását, ill. továbbfolytatását tette lehetővé a Kulturális Minisztérium által 1978-ban első ízben rendelkezésünkre bocsátott kutatási céltámogatás.

Központi szolgáltatásaink köre újabb feladattal bővült: külön szervezeti egységként megkezdte működését a Könyvtárak Központi Nyilvántartása, amely egyelőre az alapozó munkálatoknál tart. Feladata a hazai könyvtárak legfontosabb adatainak nyilvántartása és az ezekről adott tájékoztatás lesz. 1978. január 1-től lépett életbe a kötelespéldányok új elosztási rendje: a megvalósítás nemcsak a nemzeti könyvtár Kötelespéldány Szolgálatára, hanem a kijelölt szakterületi és regionális fogadó központok számára is komoly erőpróbát jelentett. A vidék jobb szakirodalmi ellátását szolgáló rendelet hosszú távon éreztetni majd kedvező hatását. Ugyancsak e cél érdekében fokoztuk erőfeszítéseinket a könyvtárközi kölcsönzés szolgálatának megjavítására. Ma már e szolgáltatásunk is jobban betölti szerepét s igyekszik munkáját a kiadványok egyetemes hozzáférhetősége — Universal Availability of Publications — világprogramja szellemében korszerűsíteni.

Eredményeink között tartjuk számon, hogy több évtizedes vállalkozá-

sunk, a két háború közötti *Magyar Könyvészet* első, *Irodalom* c. kötetének kézírata elkészült. Amennyiben a kiadáshoz szükséges anyagi feltételeket sikerül biztosítani, a 80-as évek folyamán sorra megjelenhetnek e hatalmas bibliográfiai alap-mű kötetei.

Gondjaink között nem mulaszthatjuk el hangsúlyozni, hogy a könyvtári alapfunkciók teljesítése mind nagyobb erőfeszítést igényel. Ennek oka mindenekelőtt a működési körülmények fokozatos romlásában keresendő, amit az elmúlt évben jelentősen súlyosbítottak a könyvtár egyes külső „telepeinek”, kihelyezett részlegeinek (Rosenberg-házaspár utca, Rákospalota stb.) elkerülhetetlené vált részleges felújításával járó bonyodalmak. Ezek hatása — az egyre nehezkesebbé váló kiszolgálás — a folyóirat- és hírlapanyagot használó olvasók számának csökkenésében nyilvánult meg, amivel összefüggésben mindenekelőtt a kutató olvasók számának erőteljes csökkenését kell aggályosnak minősítenünk.

Sajnálatos, hogy e téren a helyzet további romlásával kell számolnunk, a Várba való költözés máig is ismeretlen időpontjáig. E gondokkal függ össze, hogy a könyvtár különböző részlegeinek jelzései nyomán az állomány erőteljesebb és eredményesebb védelmének szükségességére terelődött a figyelem. A vizsgálódások és előkészítő munkálatok tanulságai nyomán világossá vált, hogy elkerülhetetlen a könyvtárhasználat bizonyos fokú, ill. körü korlátozása. A Széchenyi Könyvtár mindaddig a széleskörűen nyilvános könyvtár típusát testesítette meg — a körülmények viszont most arra kényszerítik, hogy alapfeladatának, a nemzeti irodalmi termés hosszú időre szóló megőrzése érdekében álláspontját felülvizsgálja és más — jobb körülmények között működő — nemzeti könyvtárak példájára használatát korlátozza.

Továbbra is tevékenyen részt vettünk azokban a nemzetközi információs rendszerekben, amelyekben már az elmúlt években szerepet vállaltunk. Nemzetközi kapcsolataink fokozódó intenzitását érzékenyen jelzi a külföldre történő kiutazások számának növekedése: 1978-ban a 76 kiutazás az eddigi legmagasabb szintet érte el.

A KÖNYVTÁR GYŰJTEMÉNYEI

Gyűjtőkör

A *Gyűjtőköri Utasítás* 1977-ben elkészült módosítási tervzetének szempontjai már az év elejétől érvényesültek. 1978-tól megszüntettük a szabványok és szabadalmak gyűjtését: ez a döntés mintegy 3 és félezer nyomtatvánnyal csökkentette a Kisnyomtatványtár évi gyarapodását. Gyűjtési korlátozás érvényesült a tankönyvek és jegyzetek s még más kategóriák vonatkozásában is. Az új *Gyűjtőköri Utasítás* végleges változatának kialakításával az év során foglalkoztunk, de végleges kialakítására és jóváhagyására csak 1979 elején kerül sor.

Az egyes különgyűjtemények gyűjtőköri profiljának visszamenőleges korrekciója során a Színháztörténeti Tár a nála őrzött grafikai plakátokat átadta a Kisnyomtatványtárnak.

Állomány, állományépítés

Könyvtárunk állománya 1978-ban 44 049 kötet könyvvel, 5708 évf. időszaki kiadvánnyal, 13 388 db kézirattal és 51 258 db egyéb dokumentummal, összesen tehát 114 403 könyvtári egységgel gyarapodott. Az év folyamán az állományból törölt egységek száma 25 321 (ebből mintegy 25 000 kisnyomtatvány-duplum), így a tényleges gyarapodás 89 082 egység, az előző évek átlagánál alacsonyabb. A könyvtár állománya 1978. december 31-én 5 530 010 egység volt.

A belföldi dokumentumok gyűjtési szelekciója, amely a kötelezpéldányok mechanikus fogadása helyébe lépett, egyedi döntéseket igénylő többletmunkát jelentett a Gyarapítási osztály számára. Szükségességének bizonyítéka azonban, hogy a válogatási elv érvényesítése mellett is a könyvek és időszakos kiadványok e forrásból származó együttes gyarapodása kb. 10 százalékkal növekedett 1977-hez képest (1977: 33 901, 1978: 37 880).

A könyvek gyarapodása egyéb beszerzési forrásokból is nőtt: magasabb volt az ajándékként érkezett, elsősorban a Fölőpéldány Központ anyagából származó kötetek száma. A külföldi vételből származó könyvek mennyisége viszont visszaesett. Ennek oka elsősorban a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat ügyintézésének egyre fokozódó hiányosságaiiban keresendő. Ez az évek óta fennálló probléma már igen sok panaszra adott okot s javulás helyett a helyzet tovább romlott. Ma már ott tartunk, hogy a késedelmes ügyintézés nem teszik lehetővé tőkés relációjú könyvbeszerzéseink szinten-tartását sem.

Az összegyarapodás csökkenése különösen egyes különgyűjteményi dokumentumok beszerzésének — mintegy 25 százalékos — csökkenéséből ered. Kevesebb volt a kéziratok gyarapodása s a szigorú válogatás eredményeképpen az előző évinek mintegy felére csökkent a kisnyomtatványok beszerzése. Ez azonban csak részben tehermentesíti a tárat, mivel fogadnia kellett mintegy 20 000 db hivatali és használati nyomtatványt, melyek a statisztikai adatokban a könyvek gyarapodásában szerepelnek, de végső soron nem a könyvraktári állományt növelik. A beszerzett térképek és zeneművek száma nőtt. A mikrofilmek gyarapodása a statisztika szerint jelentősen emelkedett, ez azonban a címleírási egységek számának növekedését jelenti, míg valószínűleg az állományba került mikrofilmek kockaszáma mintegy 40 százalékkal kevesebb volt az előző évinél.

A törzsgyűjtemény — könyvek és időszakos kiadványok — gyarapodásának számszerű növekedése mellett tartalmi szempontból szegényesebb évet zártunk: mind a belföldi, mind a kultúregyezményes csere keretében érkező külföldi kiadványok kínálatában megnőtt a többedik kiadások aránya, így válogatási lehetőségünk is csak szerényebb lehetett. Ennek ellenére sikerült ebben az évben is a törzsállományt több becses darabbal gyarapítani. Ki kell emelnünk a Fölőpéldány Központ 16—17. századi kiadványokat tartalmazó jegyzékeit, amelyekből számos értékes könyvvel gyarapíthattuk állományunkat. Külön említést érdemelnek SZŐKEFALVI NAGY Béla 1956—1957. évi magyar időszakos kiadványokból álló ajándéka, DOMJÁN József, Amerikában élő neves magyar grafikusművész saját grafikai albumai és SZEGEDY MASZÁK Aladár ma már beszerezhetetlen hungarika dokumen-

tumokat tartalmazó küldeményei. A Nemzetközi Csereszolgalat anyagából ez évben a duplumcsere-jegyzékek révén juthattunk néhány ritka hungarikumhoz.

Könyvbeszerzésünk tudománysszakok szerinti megoszlása az évek óta megszokott képet tükrözi: az irodalomtudomány és szépirodalom a történettudománnyal együtt áll az élen, ezt követik az általános művek, majd a társadalomtudomány következik. A művészetek és az 1850 előtt megjelent teológiai művek nagyobb csoportja után következnek a többi tudománysszakok.

A belföldi dokumentumok retrospektív hiánypótlása terén — levelezés és bekérés útján — a könyvek mellett ez évben magyar időszaki kiadványok hiányzó évfolyamai és eddig ismeretlen címei (pl. 90 iskolai lap) is jelentősen gazdagították a gyűjteményt.

A gyarapítási munka egyik fő feladata továbbra is a külföldi hungarikumok aktív felkutatása volt. Ennek keretében neves külföldi magyar személyiségek szerzői bibliográfiáinak bekérésére nyílt lehetőség. Ezek a kezdeményezések több esetben bizonyultak eredményesnek: nemcsak bibliográfiai adatokat, hanem értékes adományokat is kaptunk. Megkezdtük a tőkés országokban 1945 után megjelent hungarikumok bibliográfiai adatainak tervszerű kigyűjtését is. Tovább folytatódott a régi magyarországi nyomtatványok nálunk hiányzó példányainak másolatok formájában való megszerzése. A szomszéd országokba irányuló hungarika-kutatások eredményeképpen mikrofilmen számos egyéb dokumentumot — kéziratokat, zeneműveket, színlapokat — sikerült biztosítani az állomány részére.

Mind a Kézirattárban, mind a Régi Nyomtatványok Tárában tartalmát tekintve igen jelentős volt az év gyarapodása. Ez annál is figyelemre méltóbb, mert ritkaságainkat észrevehető áremelkedés mellett sikerült beszerezniünk. Az áremelkedések részben a magán-autográfgyűjtők tevékenységének megélénkülésével függnek össze. Ennek hátrányai már más téren is megmutatkoznak: a magángyűjteményekbe kerülő kéziratok nem hozzáférhetők a tudományos kutatás számára és megőrzésük, biztonságuk is erősen kérdéses.

A Gyarapítási osztály munkáját jelentősen megterhelte az új kötelepéldány szétosztási rend következtében megváltozott munkarend bevezetése. Ez jelentős mennyiségű nyilvántartási, beszerzési és számla-adminisztrációs munkát hárított az osztályra s új szervezeti megoldásokat tett szükségessé. Ugyanakkor nem vált még rutin-folyamattá a hivatali-használati, efemer értékű időszaki kiadványok ún. csoportos feldolgozásra, és a korábban könyvként kezelt periodikumok folyóiratkénti feldolgozásra való indítása sem. Mindennek következtében az egyedi elbírálást igénylő tételek száma növekedett, az egyenletes teljesítményt biztosító rutinszerű munkamenet akadozott. Ennek ellenére a kötelepéldányok indítása naprakész volt és sikerült biztosítani a kurrens külföldi beszerzések feldolgozásra való folyamatos irányítását is.

Jelentősen növekedtek a Gyarapítási osztályra háruló hatósági feladatok is. Ennek keretében számos esetben végeztek könyvek, gyűjtemények értékbecslését, könyvek és egyéb kiadványok külföldre vitelének ellenőrzését, ill. engedélyezését (800 esetben magánfeleknek, 191 esetben exportra),

magánszemélyek és közkönyvtárnak nem minősülő jogi személyek egyedi dokumentumaira vagy gyűjteményeire vonatkozó védettségi ügyek intézését, beleértve az 1978. évi könyvaukción árverésre került művek előzetes, védettség és kiviteli engedélyezés szempontjából történő elbírálását. A Kulturális Minisztériumba mintegy 100 védettségi javaslatot terjesztettek fel. E feladatok ellátása igen nagy megterhelést jelent a könyvtárnak.

Az egyetemes nyomdatörténeti jelentőségű korai nyomtatványok száma ez évben öt értékes művel gyarapodott; valamennyi hazai forrásból került könyvtárunkba. Az Állami Könyvterjesztő Vállalattól vásárolt 15. századi kötet négy ősnymtatványt foglal magában, közülük három eddig egyetlen példányban sem volt meg Magyarországon: NIAVIS, Paulus: *Latinum idioma pro parvulis editum* (Leipzig, Konrad Kachelofen, c. 1495); MONTE RUTILO, Samuel de: *Synonyma partium indeclinabilium* (Speier, Johann és Konrad Hist. c. 1487); CICERO: *De proprietatibus terminorum* (Augsburg, Anton Sorg, 1488.)

Ritka és érdekes magyar vonatkozású ősnymtatvány BURCHARDUS Urspergenises krónikája, amely 1472-ben Augsburgban látott napvilágot. Az eredeti, fatáblás bőrkötésben fennmaradt korai nyomtatványt az ÁKV antikvár-könyvaukción vásároltuk meg.

A magyar nyelvű új szerzemények között a legérdekesebb SÁMBÁR Mátyás *Orvosló ispitály* című műve (H. ny. n., 1697. RMK. I. 1515), a 17. századi hitvita-irodalom egyik legélesebb hangú emléke. Ma a legnagyobb ritkaságokhoz tartozik s már SZABÓ Károly is csupán két példányát említi a kiadásnak

NÁDASI János *Annuae literae Societatis Jesu Anni MDCL* című művét (Dillingen, 1658, RMK, III. 2011) külföldről vásároltuk meg. A Nagyszombatban született, majd ugyanitt teológiai tanárként működött NÁDASI Rómában a jezsuita rend évkönyveit szerkesztette. SZABÓ Károly e nyomtatványnak csak a müncheni példányát említi, újabb hazai példány azóta nem bukkant fel belőle.

Könyvtárunkban meg nem levő RMK-művekként sikerült megszereznünk a gályarabságot szenvedett protestáns lelkésznek, OTROKOSI FÓRIS Ferencnek három munkáját: az *Apocalyptica tuba quinta*-t (Amsterdam, 1690, RMK. III. 3604), a *Sententia media ac pacificatoria*-t (Amsterdam, 1690, RMK. III. 3605), és a *Strenae cuiusdam discussio pacifica*-t (Amsterdam, 1690, RMK. III. 3606).

Újabb hungarika-röplapjaink közül figyelmet érdemel Conrad CORDATUSnak *Ursach warum Ungern verstöret ist* című kis műve, amely három évvel a mohácsi csata után jelent meg, valamint egy 1683-ban Rómában kiadott magyar vonatkozású röpirat.

Ez évben vásároltuk meg LUTHER és ERASMUS egy-egy értékes s könyvtárunkban még meg nem levő munkáját: LUTHER, Martin: *De servo arbitrio... ad D. Erasmusum* (Wittenberg, 1525.); ERASMUS Desiderius: *Hyperaspistes diatribae adversus Servum arbitrium M. Lutheri* (H., ny. n. 1526.). Tudománytörténeti szempontból jelentős mű PLINIUS Secundus Caius *Naturalis historiae libri XXXVII* c. műve, a korabeli természettudományos ismeretek összefoglalása, amelyet szép velencei humanista kiadásban vásároltunk meg. Eddig is elég gazdag botanikai irodalmunk újabb értékes gya-

rapodása Adam LONICER és a neves olasz botanikus és orvos Pietro MATTIOLI híres *Kreuterbuch*-ja (Frankfurt, 1560, illetve 1590.), valamint MATTIOLI mintegy 1200 metszettel illusztrált összes műveinek kiadása (Frankfurt, 1598.).

Az újabbkori hungarikumok közül kiemelkedik John JACKSON *Tagebuch einer im Jahre 1797 unternommenen Landreise aus Ostindien nach Europa... durch... Siebenbürgen, Ungarn... Mit einer Reise-Charte. c. angolból fordított munkája* (Weimar, 1803.), valamint Anton ZIEGLER *Vaterländische Bilder-Chronik aus der Geschichte des österreichischen Kaiserstaates... c. Bécsben, 1850-ben* megjelent műve. Ritkaságnak számít ZALKA Máténak egy Moszkvában, 1933-ban kiadott könyve (*Ne tak proszto*) és SOLOHOV *Új barázdát szánt az eke c. művének* 1938-ban, Pozsonyban, a Prager kiadónál megjelent magyar fordítása. Xerox-másolatban szereztük meg PETŐFI János vitéznének szlovák nyelvű fordítását, valamint egy KOSSUTH Lajosról szóló művet (*Louis Kossuth as he was known to his contemporaries, statesmen, soldiers, and fellow-exiles, etc.*), amelyek Pittsburgh-ban, 1902-ben láttak napvilágot.

Az újabbkori hazai ritkaságok közül az alábbiakat említjük meg: Csízio, *vagyis a csillagászati tudománynak rövid és értelmes leírása*. Pest [1797 és 1806 között], *Föld és hold-világi időnaplár Nagy-Pannoniában. Az Európai számlálás szerént 1826—[182]7. természeti-esztendőre...* (Pest, 1826.) BRUNSZWIK Teréz: *Számadás a kisdedovó intézetekről 1830-dik esztendei I-ső júliustól fogva 1833-dik végéig*. (Buda, 1836.) J. A. COMENIUS: *A' világ képekben a' magyar ifjúság számára...* (Pozsony, 1842.) *Ausführliche Beschreibung sämmtlicher Mineralbäder, Gesundbrunnen und Heilquellen des Königreichs Ungarn, Croatien, Slavonien und Siebenbürgen...* (Kaschau, 1834.) BISZTRAY Károly 48-as honvédtiszt emlékirata *A régi Erdély* címmel, melyet BISZTRAY Gyula rendezett sajtó alá és *Az ezeregyéjszaka* könyvének hétkötetes, 1923—1928 között megjelent kiadása.

A külföldi könyvritkaságok és könyvművészeti alkotások közül ABRAHAM a Sancta Clara egy művét (*Stella ex Jacob orta Maria...* Viennae 1680.) J. BIDERMANN *Ludi theatrales sacri...* (Pars 1—2. Monachii, 1666.), Aloys SENEFELDER két munkáját (*L'art de la lithographie...* Paris, 1815. *Vollständiges Lehrbuch der Steindruckerey...* München—Wien 1818.) és B. M. VALENTINI *Museum Museorum, der vollständige Schau-Bühne aller Materialien und Specereyen... mit etlich hundert sauberen Kupferstücken...* (2. ed. Frankfurt/M. 1714.) c. művét említjük meg.

Az időszaki kiadványok közül értékes hungarikumok a Cleveland-i *Dongó* (1903.), *A Verhovay Szervezők Lapja* (Detroit, 1936.), egy magyar hadifogoly-lap (Mailly le Camp, 1946). Becses gyarapodás a *Nouvelles de la République des lettres* (Amsterdam, 1686., 1687., 1688.) és a *Sonntagsblatt für die Jugend zur Belohnung und Ermunterung ihres Fleisses...* (3. Bd. Pest 1816, 12 részben színes táblával.)

A segéd- és kézikönyvek közül a barokk-korral egy francia és egy német munka foglalkozik (ARBOUR, Romeo: *L'ère baroque en France. Répertoire chornologique des éditions de textes littéraires 1585—1615*. Tome 1—2. Genève, 1977. *Deutsche Drucke des Barock 1600—1720 in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel*. Hrsg. von Martin Bircher. Abt. Bd. 1- Nendeln 1977-.),

az életrajzi lexikonok közül említésreméltók: *Encyclopedia of American biography*. (Ed. by J. A. Garraty and J. L. Sternstein. New York—London, 1976.) *Who's who in architecture. From 1400 to the present day*. (Ed. by J. M. Richards. London, 1977.) KEEGAN, J.—WHEATCROFT, A.: *Who's who in military history from 1453 to the present day*. (New York, 1976.) és ASH, B.: *Who's who in science fiction*. (London, 1976.).

Összefoglaló kézikönyvek a *McGraw-Hill encyclopedia of science and technology*. (4th ed. 15 vols. New York, 1977.) *Histoire économique et sociale du monde* (Vol. 1—6. Paris, 1977.) és Y. DEVAUX műve: *Dix siècles de reliure* (Paris, 1977.).

A kéziratok beszerzések közül középkori kódexeink sorát egy érdekes darab gyarapította: Johannes de UTINO világkrónikájának egy 15. századi másolata. A krónikához, melynek eredetije 13. századi, s amely az őszövet-ségi királyok, a pápák és császárok életrajzait és (fiktív) portréit tartalmazza, a 15. században egy ismeretlen szerző kiegészítésül megírta a magyar királyok történetét, lerajzoltatva az életrajzok mellé az egyes királyok ugyan-csak képzeletből alkotott portréit is. A portré-változatok — és életrajzok — érdekes kutatási anyagot szolgáltatnak a medievisták számára.

Kevésszámú KÖLCSEY-kéziratainkat ez évben KÖLCSEY Ferenc tíz kisebb filológiai-nyelvészeti kéziratával sikerült kiegészíteni, melyek közül kilenc ismeretlen, kiadatlan. Értékes gyarapodás JÓKAI Mór *Névtelen vár* c. regényének kézírata is. E mű kézírata lappangott: most az NSZK-ból tért haza. Feltehetőleg a regény magyar megjelenése után azonnal elkerült az országból, s alapjául szolgált az első magyar kiadás után egy évvel megjelent német fordításnak. KOMJÁTHY Jenő hagyatékának egy töredéke is (levelezések, fényképek) hozzánk került.

A 20. század első évtizedeiből származik az utóbbi évek beszerzéseinek egyik legizgalmasabb anyaga: ELEK Artur levelezése. ELEK hagyatékának nem leveles része már régebben a Széchényi Könyvtárba került. ELEK levelezését szintén a könyvtárunknak szánta; ez az anyag azonban elkallódott, s csak ebben az évben került elő, két forrásból, egymást kiegészítve. A mintegy hat és félezer darabból álló irat-együttes a *Nyugat* tág értelemben vett körének igen gazdag forrásbázisa. Valamennyi darab ismeretlen, újdonságot jelent a kutatásnak. A teljes névjegyzékből csak néhányat emelünk ki: ADY Endre (13 kiadatlan levéllel), BABITS Mihály, KOSZTOLÁNYI Dezső, MÓRICZ Zsigmond, TÓTH Árpád, RÉVÉSZ Béla, FÜST Milán, GELLÉRT Oszkár, DÉRY Tibor, CSÁTH Géza, a két CHOLNOKY, FÜLEP Lajos és LUKÁCS György.

Az utolsó fél évszázad még egy kiemelkedő emlékcsoporttal szerepel: JÓZSEF Attila verskézíratai, köztük néhány legfontosabb vers kéziratával (*Thomas Mann üdvözlése, Ady emlékezete, Számvetés, Levegőt! Emberiség*). Értékes beszerzés még DSIDA Jenő 38 levele, SZÁDECZKY KARDOSS Margitnak, a történész leányának nagy terjedelmű hagyatéka, mely írólí eveken, több évtizeden át írott naplón túl egy korszak intellektuális beállítottságú nőtípusának életformájára vet világot, továbbá JUSTUS Pál publicisztikai hagyatéka.

A Zeneműtár GOLDMARK Károly zeneszerző hagyatékával gyarapodott, amelyet egy LISZT-hagyaték-részlet átadása ellenében csereképpen szerez-

tünk meg a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolától. Értékes magyar zenetörténeti emlékek számít a BÁLVÁNSZKY-kézirat (1817). Számos művel gyarapodott a 20. századi magyar zeneszerzők eredeti kéziratának gyűjteménye. Vétel, ill. ajándékozás révén a szerzőktől jutottak birtokunkba ÁDÁM Jenő, KÓSA György, KISZELY Gyula, MOLNÁR Antal, RÁNKI György és OTTÓ Ferenc kéziratai, a Zeneműkiadó Vállalattól kaptuk ajándékba BALASSA Sándor, DÁVID Gyula, DECSÉNYI János, DOHNÁNYI Ernő, FARKAS Ferenc, GESZLER György, HUZELLA Elek, KADOSA Pál, KOCSÁR Miklós, KÓKAI Rezső, LENDVAY Kamilló, PAPP Lajos, SÁRI József, SÁRY László, SZÉKELY Endre, SZŐLŐSY András és VINCZE Imre autográfjait.

A Színház-történeti Tár — a Magyar Színházi Intézettel együttműködve — megszerezte a pesti és budai német színház színlapjainak fényképmásolatait az 1794 — 1844 közötti időszakból. (1877 felvétel negatívon.) Nemzeti Színház és Madách Színház műsorra tűzött darabjainak 233 szövegkönyv olvasópéldányát ajándék képpen kaptuk meg, kiegészítve ezzel a mikrofilmen megszerzett rendező- és sugópéldányokat. A fővárosi és vidéki színházi előadásokról több mint ezer db fényképet vásároltunk. Az erdélyi, vajdasági és szlovákiai magyar színjátszás dokumentumaiból mintegy 200 színlap, aprónyomtatvány és fénykép, valamint sajtókivágat gazdagította a tár gyűjteményét. A díszlet- és jelmeztervek gyűjteménye újabb két és félszáz darabbal szaporodott BAJA Benedek, FEHÉR Miklós, JÁNOSKUTI Márta, KÖPECZI RÁCZ István, MAKAI Péter, MÁRKUS László és NAJMÁNYI László alkotásaiból.

A gyarapításra fordított összeg 1978-ban 6,03 millió forint volt, jelentősen magasabb ez előző évinél. Ennek oka, hogy az év kezdetétől az új kötelesempéldány-elosztási rend bevezetésével a többesmpéldányokat vétel útján kellett beszerezni. A nemzetközi csere céljára történő felhasználás (összesen 1,3 millió) 300 000 forinttal lépte túl a biztosított hitelkeretet. A csere céljaira történő nagyobb arányú vásárlás szintén a kötelesempéldány-elosztás új rendszerével függ össze: az eddigi 2—8 példány helyett általában 2, egyes esetekben 3 példány juthat a kötelesempéldányokból a Nemzetközi Csereszolgálat részére.

A szocialista országok nemzeti könyvtárai közötti együttműködés keretében részt vettünk a Lipcsében tartott állománygyarapítási munkaértekezleten, amely az egyes nemzeti könyvtárak kötelesempéldány-gyarapodásával és ennek keretében az új magyar kötelesempéldány-rendelettel foglalkozott, előkészítve az 1979-ben Budapesten megrendezendő 3. állománygyarapítási nemzetközi konferenciát.

Feldolgozás és katalógus-rekonstrukció

A könyvek feldolgozásában az elsődleges cél a színvonal fenntartása mellett az átfutási idő csökkentése volt és ebben — az általános nagykönyvtári gyakorlatot véve alapul — sikerült az optimális eredményt elérni. A kötelesempéldányok feldolgozási ideje 6 hétben, a külföldi kiadványoké 4 hónapban stabilizálódott. Ehhez az eredményhez a munkamenet módosítására és a re-katalogizálás átmeneti csökkentésére volt szükség. A csökkentés ellenére

azonban a TODORESZKU-gyűjtemény — a Régi Nyomtatványok Tárától átvett — 1711 után megjelent és eddig katalógusban fel nem tárt magyar anyagának feldolgozása is befejeződött és elkészült az ugyancsak átvett első kiadás-gyűjtemény (RE) nyilvántartásba vétele, rendezése és kiegészítése.

A könyvek szakozásának számszerű eredményei az elmúlt évek tény-számait messze meghaladják. Ez a rendkívüli teljesítmény az előző időszak hosszú átfutási idejéből eredő lemaradás felszámolása érdekében vált szükségessé; de a megnövekedett mennyiségű anyag feldolgozása és tárolása egyben ismét rávilágított a Szakozó osztály létszamarányának és főként elhelyezésének további tarthatatlanságára.

A modern könyvek feldolgozása keretében 18 318 könyv címléírása (terv: 19 000) és 16 037 könyv szakozása (terv: 14 800) készült el.

Az időszaki kiadványok címléírása még egész évben párhuzamos munkafolyamatokat jelentett: a régi és az új periodika-címléírasi szabályzat, valamint a könyv jellegű periodikumoknál a könyv-címléírasi szabvány alkalmazását. Az év végére kialakult végleges tipológiai és címléírasi rendszer lehetővé tette a párhuzamos munkák megszüntetését. A kétszeresen végzett feladat ellenére 17 909 címléírás, ill. rávezetés készült el (terv: 16 200). A következő évre áthúzódó feladat maradt azonban az 1976-ig a Kisnyomtatványtárban gyűjtött időszaki kiadványok (már rendezett, jelzettel ellátott és a sajtóbibliográfiában regisztrált) 1809 címének a katalógus számára történő feldolgozása.

A periodika-gyűjtemény rekatalogizálása — a Vezetői tanácsi harározat értelmében átdolgozott munkamenet szerint — folytatódott.

A katalógusok szerkesztése az előre meghatározott tervszámoknak megfelelő ütemben haladt, folyamatosan végezve a kurrens gyarapodás címléírásainak naprakész beosztását is. A könyv- és periodika-katalógusok kurrens gyarapodása egy országos központi katalógus gyarapodási mennyiségét is meghaladja (tény: 257 166; tervek: 227 570).

A katalógusrekonstrukciós munkák közül kiemelkedő a könyvek sorozati katalógusában nyújtott teljesítmény, az előző évhez képest négyszeresre tervezett mennyiség túlteljesítése (1977: 21 956; 1978: 91 656 cédula). A szak-katalógusrekonstrukció ütemét is sikerült az előző évek csökkentéséhez képest ismét gyorsítani, az elvégzett mennyiség azonban — a kurrens szakozás számszerű növekedése és a munkakörülmények már említett fokozódó lehetetlenülése miatt — nem érte el a tervezettet.

A shared cataloguing program keretében a Library of Congress számára vállalt válogató és bibliográfiai adatszolgáltató munka zavartalan ütemezésben haladt. A címléírásokat azonban — a gyors átfutású központi cédulaszolgáltatás megindulásáig — csak gépiratmásolatban tudtuk nyújtani. (5360 címléírás, ebből 1832 mű rendelésre való kijelölése.)

A különbözőgyűjtemények a kurrens anyag feldolgozásával s ezen túlmenően még egyéb feltáró munkával is hozzájárultak a könyvtár állományának sokoldalú feltárásához. A Kézirattár elkészült BAJCSY-ZSILINSZKY Endre, KRUDY Gyula, MOLNÁR Jenő, SZÉP Ernő, SÍK Sándor és ZILAHY Lajos fondjának feldolgozásával, jelentősen előrehaladt KOVÁCS Máté fondjának s megkezdődött KERESZTURY Dezső fondjának feldolgozása. A BARTONIEK-féle latin kódex-katalógus pótkötete újabb 30 kódex feldolgozásával túljutott a

feldolgozásra kerülő anyag fele mennyiségén. A Régi Nyomtatványok Tára jelentős előrehaladást ért el az antikva katalógus kiadásra való előkészítésében, s már csak a csonka nyomtatványok, töredékek meghatározása van hátra. Turkológus szakértővel sikerült elkészíttetni az Ibrahim MŰTEFERRIKA-gyűjtemény címleírásait. A Zeneműtár folytatta a zeneműkéziratok, a Térképtár a kéziratos térképek, a Kisnyomtatványtár a két világháború közötti grafikai plakátok feldolgozását. A Színháztörténeti Tár a Magyar Műsorkönyvtárban befejezte a KRECSÁNYI-könyvtár anyagának és a vegyes eredetű színműveknek leírásait.

Komoly gondot jelentett ebben az évben is az egész könyvtár katalógus-szokszorosítási igényeinek kielégítésére hivatott adréma-üzem csökkent teljesítőképessége, amelyek következtében a katalógus-szerkesztésben több gyűjteményben jelentős lemaradás keletkezett. Az üzem gépeinek állapota évek óta megújuló problémák forrása s arra figyelmeztet, hogy a katalóguscédulaszokszorosítás új útjait keressük.

Raktározás

Az állomány védelmét és biztonságosabb kezelését elősegítette néhány évек óta rendezetlen raktári probléma megoldódása (a vári toronyraktárak teherliftjeinek, a vári déli 10. raktárszintnek, a vári telefonállomásnak az átvétele; a teljes törzsállomány portalanítása). Mindezek ellenére változatlan, sőt fokozódó felelősséget és gondot jelent a központi épületekben a raktári férőhelyhiány és a külső raktárakból történő szállítás (évi mintegy 60 000 kötet) okozta rongálódás. Az év második felében kiemelt feladatként megkezdődött az állománybiztonság érdekében szükséges belső rendelkezések és a forgalmazás korlátozására vonatkozó javaslatok kidolgozása. A Vezetői Tanács által elfogadott elvek szerint már a következő évben érvényesíteni szándékozunk azokat az intézkedéseket, amelyek a nemzeti könyvtár állományának biztonságos és lehető épségben való megőrzését hivatottak szolgálni.

A raktári munka — nagy nehézségek árán — tervszerűen és rendezetten folyt. A központi raktárak forgalma 147 256 könyv, 103 664 kötet hírlap és folyóirat és 192 111 füzet kurrens időszaki kiadvány volt. Ebből 27 374 kötet könyvet és 32 213 kötet periodikumot külső raktárakból kellett az olvasótermekbe szállítani. A gépkocsin, ládákban történő ide-oda szállítás a legnagyobb gondosság mellett is az anyag rongálódását, élettartama meg rövidülését eredményezi.

Komoly nehézséget jelentett az olvasók kiszolgálásában, hogy a Rosenberg-házaspár utcai hírlapraktár felújítási, átépítési munkálatok miatt az év első három hónapjában hozzáférhetetlen volt.

A raktári férőhelyhiány súlyosan jelentkezik a különgyűjteményekben. Különösen sürgető raktárhiány lépett fel a Kézirattárban és a Régi Nyomtatványok Tárában. Ezeket a gyűjteményeket — mint könyvtárunk állományának legféltettebb, és a leggondosabb kezelést és őrzést kívánó részeit — nem vihetjük a vári raktárakba, de még közeli pót-raktárakba

való szállításuk is meggondolandó. További négy különgyűjtemény már anyagának egy részével fokozatosan a vári toronyraktárakba települt át s feltehetően ez a sors vár még további állományrészeikre is.

Állományvédelem. Köttetés

Könyvtárunk az előző éveknél még fokozottabb mértékben kívánja előtérbe állítani az állományvédelmet. Ami az állomány fizikai megóvását — köttetését, restaurálását — illeti, az e téren rendelkezésre álló lehetőségek még ma is kiáltó ellentétben vannak a szükséglettel, sőt a helyzet rosszabbodó tendenciát mutat. Belső kötészetünk a törzsállomány részére a kötetek rongált állapota miatt még a tervezett 8000 egységet sem tudta vállalni. (Elkészült 5600 kötet, külső kötészetben további 4000 kötet.) A kötészeti üzemekben sok tényező hátráltatta a termelést: szakképzett munkaerők távozása, a könyvkötészet helyiségeinek felújítása következtében kieső munkaidő stb. Romlott a köttetésre kerülő anyag minősége is: a régi könyvek, de különösen a régi hírlapok jelentős százalékát először javítani, restaurálni kellett, így azonos idő alatt kevesebb kötés készülhetett el. A saját kiadványok terjedelmi növekedése az eddiginél több kötészeti kapacitást kötött le és vont el az állományi anyag köttetésétől. Végső soron a Könyv- és Hírlapkötészet 8627 állományi egység kötését végezte el (könyv, folyóirat és hírlap: 8542, zenemű, atlasz 84). Ebből a mennyiségből viszonylag magas, mintegy 25 százalék volt a különgyűjtemények és az egyes osztályok segédkönyvtárai részére bekötött dokumentum-mennyiség s 75 százalék esett a törzsgyűjteményre.

Restaurálás

A Hírlap-állományvédelmi osztályon a magyar hírlapok állományvédelme keretében 1193 kötet került javításra (1977: 1902 kötet), a kijavított lapok száma 30 471 (1977: 40 510). Az előző évihez viszonyított kisebb teljesítmény — nagyobb időráfordítással — a javítandó kötetek rosszabbodó állapotának következménye.

A különgyűjtemények részére a Restauráló Laboratórium 577 dokumentum restaurálását, a zirci műemlékkönyvtárban 1552 kötet helyszíni konzerválását végezte el. A Hírlapállományvédelmi osztály terven felül 10 150 db 1918-as szöveges plakátot laminált a Kisnyomtatványtár részére. Az egyházi könyvtárak állományából 18 kötetet restauráltunk (középkori kódexok, RMK-kötetek és ősnymtatványok).

Jelentős állománymegóvó munka folyt a Raktári osztályon (1064 kötet könyv és 1582 kötet periodikum javítása, 145 kötet könyv újrakötése) és szerződéses munkaerők alkalmazásával a Térképtárban is.

Mindezen eredmények azonban a sürgős restaurálásra, javításra váró anyag mennyiségéhez képest még mindig elenyészően kevésnek bizonyulnak. Helyhiány, szakképzett munkaerő hiánya és a létszámfejlesztés elmaradása olyan objektív tényezők, amelyek a jövőben sem fognak lényegesen változni.

Jellemző adat, hogy az 1978/79-es tanévre — jelentkező hiányában — a kötetekre egyetlen új ipari tanulót sem tudtunk felvenni. A szakember-hiányhoz hozzájárul, hogy Magyarországon nincs szervezett papír-restaurátor képzés s így a betanítás, képzés kizárólag a könyvtárak, levéltárak és múzeumok egyes műhelyeire hárul. E szükségletekből kiindulva kezdett a Hírlap-állományvédelmi osztály már évekkal ezelőtt egy kutató—fejlesztő—képző részleg létrehozásához, ill. megalapozásához. Ebben az évben nagymértékben előrehaladt a kémiai laboratórium berendezése és felszerelésének bővítése, s munkába állítottunk egy vegyésztechnikust. Az itt folyó kutatómunka új anyagok és eljárások kikísérletezésével már számottevő eredményeket hozott a restauráló munka módszereinek fejlesztésében. Biztató eredmény, hogy a Diósgyőri Papírgyár elvállalta a tartós papír készítésére vonatkozó javaslatunk kivitelezését. Elért eredményeink már széles körben kezdenek ismertté válni: egyre többen keresnek fel bennünket tapasztalatszerére, a jobb módszerek megismerésére, sőt hosszabb időtartamú szakmai gyakorlatra.

A papírhasítás módszerét egy lipcsei tanulmányút során két dolgozó elsajátította s mind a könyvtár, mind más intézmények szakemberei előtt bemutatót tartottak az új eljárásról. A szélesebb körű alkalmazáshoz szükséges gép üzembe helyezésére viszont csak 1979 elején kerülhet sor. A papírontó berendezés modellje készül, de befejezése csak a következő évben várható.

A kutató-fejlesztő munka szempontjából jelentősek voltak a fejlődő nemzetközi kapcsolatok, melyek közül a már említett lipcsei tanulmányút, valamint az ICOM Konzerválási bizottságának zágrábi kongresszusán való részvétel volt különösen eredményes és tanulságos.

Mikrofilmezés

A magyar hírlapok állományvédelmi mikrofilmezése keretében a hírlapfeldolgozó osztályon az előkészítés tíz hónapon át szünetelt, mivel a Mikrofilmtár előző évi építkezése-felújítása okozta elmaradás következtében előbb az 1977-ben előkészített anyagot kellett lefényképezni. Az évi teljesítmény 847 491 felvétel (terv: 1 000 000) megközelítően 1,5 millió hírlapoldalaról (terv: 2,2 millió). Az elmaradás oka, hogy egyre rosszabb állapotban levő és egyre kisebb terjedelmű hírlapok kerülnek mikrofilmezésre. (Az év folyamán fényképezett hírlapok átlagos terjedelme 2113 oldal volt.) Az ebből adódó munkatöbblet mind az előkészítésnél, mind a fényképezésnél, mind pedig a negatív filmek könyvtári feldolgozásánál jelentkezik. Az alapnegatívok készítésével párhuzamosan a hírlapokról és folyóiratokról 714 253 felvételenyi pozitív olvasófilm készült.

Ez évben az új Pentakta-gépsoron megindult a magyarországi folyóiratok mikrofilmlapra való felvétele. Bár a tervbe vett 400 000 oldalt fényképezésre előkészítették, ennek csak egy része készült el (46 144 felvétel, mintegy 90 000 oldal). Az új gép üzemelése ugyanis komoly problémákat vetett fel: az ORWO-film nem volt megfelelő s így a selejt rendkívül magas lett. A jövőben valószínűleg tőkés importból származó filmet kell e célra felhasználnunk.

A különgyűjteményi állományvédelmi mikrofilmmezést — a hírlap-fényképezés ütemének lassúbbodása folytán — valamivel növelni lehetett. Megnőtt a színes felvételek száma is a Kisnyomtatványtár és a Színháztörténeti Tár anyagából. A különgyűjtemények részére elkészült összesen 341 050 felvétel, ebből színes 2431; az átadott pozitív olvasófilm mennyisége 281 169, ebből színes 4512. A más könyvtárakban állománykiegészítési céllal végzett mikrofilmmezési tervet — rajtunk kívül álló okokból — csak részben sikerült végrehajtani. A soproni levéltárban őrzött színházi dokumentumokról mintegy 10 000 felvételt készítettünk.

Más könyvtárak részére állományuk kiegészítésére mintegy 1 millió felvételnyi pozitív másolatot és közel 90 ezer másodnegatívot adtunk át.

A hírlap állományvédelmi mikrofilmmezés eddigi eredményeinek és jelenlegi helyzetének felülvizsgálata egy szakértő bizottság segítségével megindult. A bizottság 1979 elején terjeszti be jelentését.

Nemzetközi mikrofilm-csere forgalmunk évről évre gyengül: ebben az évben a partner-könyvtáraknak kérésükre 7833 kocka mikrofilmet küldtünk (Matica Slovenska, Martin: 7411, Matica Srpska, Újvidék: 392).

Reprográfia

A Sokszorosító üzem több új gépet helyezett üzembe (Romayor 313, perforáló gép stb.), amelyek hozzájárultak a termelés egyenletesebbé tételéhez. Az új Caps gépegység üzembe helyezése — mely mikrofilmről ad papírképet — a működtetéséhez szükséges anyagok hiánya miatt csak 1979-től lehetséges.

A rotaprint sokszorosítás mennyisége valamivel alatta maradt a tervezetnek, de még így is magasabb volt az előző évek teljesítményénél. Ennek ellenére — a könyvtár megnövekedett kiadványi tevékenysége folytán — feszültség jött létre a sokszorosítás—fűzés—kötés munkafolyamatai kapacitása és a könyvtári igények között. Ennek feloldását előrelátóbb tervezéssel, jobb munkaszervezéssel és új kiadási formák (microfish) keresésével kívánjuk a jövőben feloldani.

SZOLGÁLTATÁSOK

Olasó- és tájékoztató szolgálat

A központi olvasószolgálat munkáját meghatározó körülmények — korszerűtlen elhelyezés és berendezés, helyhiány, zsúfoltság, az állomány decentralizált elhelyezése — ebben az évben sem javultak, sőt bizonyos területeken és időszakokban még tovább romlottak. Az a tény, hogy könyvtárunk állománya már közel felerészben külső raktárakban van elhelyezve (a várban, ill. a Rosenberg-hp. utcai hírlap-raktárban) s csak előrendeléssel, napok múlva használható, nem vonzza az olvasóközönséget. Ugyanakkor az állandó ide-oda szállítás jóvátehetetlenül rongálja a nemzeti könyvtár állományát.

Ilyen helyzetben a könyv- és az időszaki kiadványok olvasószolgálatára csak azt a célt tűzhettem maga elé, hogy az adott körülmények között mun-

káját szinten tartsa s ahol ez lehetséges — pl. a tájékoztatás területén — a színvonalat emelje. Ennek sikerét néhány — elsősorban külföldi intézménynek vagy kutatóknak adott — tájékoztatásra való reflexió igazolni látszik. A hírlaptári olvasószolgálati munka színvonalának emelését szolgálta a délutáni műszakra is biztosított tájékoztató-ügyeleti szolgálat rendszeresítése 1978 őszétől. Sikerült felszámolni a folyóiratcikk-katalógus évtizedes elmaradását is, s így a tájékoztatásnak ez a fontos munkaeszköze már naprakészen áll az olvasók rendelkezésére. Helyhiány miatt szükségessé vált a központi tájékoztatás segédkönyvtára revíziójának megkezdése.

A központi olvasószolgálat személyzeti viszonyai az elmúlt évhez képest javultak, bár sok fiatal munkatárs még korántsem tekinthető betanult tájékoztató könyvtárosnak s így az idősebb, tapasztalt munkatársakra még mindig aránytalanul nagyobb teher nehezedik.

Az év folyamán már előzetes vizsgálódásokat végeztek az 1979-től esedékes állományvédelmi és a használatot korlátozni kívánó intézkedések bevezetésével kapcsolatban. A Vezetői Tanács állásfoglalása szerint könyvtárunk eljutott arra a pontra, amikor már a vele szemben megnyilvánuló olvasói igényeknek — állományának súlyos veszélyeztetettsége, ill. biztos tönkremenetele nélkül — nem képes eleget tenni. Ennek felelősségét sem könyvtárunk vezetősége, sem kulturális kormányzatunk nem vállalhatja, így a dokumentum- és információ-szolgáltatás kényszerű korlátozásának útjára kell lépünk.

Könyvtárunkat 1978-ban 62 335 olvasó kereste fel és 383 632 könyvtári egységet használt. Ezek az adatok ez előző évhez képest csökkenést jeleznek. (1977: 66 534 olvasó, 431 740 használt egység.) Csökkent — különösen a középiskolások eltanácsolása miatt — a beiratkozott olvasók száma is (1978: 12 781, 1977: 13 321).

A forgalomból a központi olvasótermekre (könyv, folyóirat, hírlap) 56 707 olvasó, ill. 152 603 használt egység jut. Ez az olvasók számában az elmúlt évhez képest 4,4 ezres, a használt egységek számában közel 50 ezres csökkenést jelent. Az olvasói létszám csökkenése teljes egészében a folyóirat- és hírlapolvasóteremben jelentkezett, a könyvek olvasótermében a forgalom még tovább nőtt. A kiszolgált egységek számának csökkenése is elsősorban a hírlaptári olvasóteremben mutatkozott, ahol a forgalom mintegy felére esett. Ennek oka részben pozitív, részben negatív. Pozitívnak kell tekintenünk, hogy a szórakoztató jellegű képeslapok, sportújságok forgalomból való kivonásának következetesebb érvényesítése eredményeképpen bizonyos olvasói igények kielégítése elmaradt. Negatívan hatott viszont, hogy a Rosenberg-hp. utcai hírlapraktárban folyó felújítási munkák miatt csaknem negyedévig szünetelt innen a kiszolgálás, már pedig olvasóink nagy része éppen a másutt nem található régi hírlapok miatt keres fel bennünket. Csökkent a forgalmazott könyvek száma is. Ez a csökkenés különösen akkor feltűnő, ha az évekkel ezelőtti adatokkal hasonlítjuk össze: az 1975-ös 139 ezres nagyságrenddel szemben áll a mai 106 ezres. A korlátozó intézkedések bevezetése előtt tényként kell megállapítanunk, hogy a dokumentumokra való várakozási idő meghosszabbodása már önmagában is korlátozó erővel hatott.

Egyre inkább tapasztaljuk a tudományos munkát végző kutató-olvasók

számának csökkenését is a hírlap-olvasószolgálatban. A beiratkozott olvasók közül csak mintegy 2000 a tudományos kutató (számuk azonban részben a minősítő kategóriák szigorítása miatt csökkent) és mintegy 10 800 az egyetemi hallgató, ill. egyéb olvasó. Állományunk decentralizált elhelyezése, a kiszolgálást nehezítő, vagy időnként lehetetlenné tevő körülmények éppen a tudományos munkát végzőket riasztják el.

A központi olvasószolgálat által adott írásbeli tájékoztatások, irodalomkutatások száma 414 volt. Ez számszerűségében kevesebb az előző évinél (587), de ennek oka, hogy szigorúbb szelekciót alkalmaztunk: a technikai jellegű felvilágosítást igénylő leveleket nem számítottuk be. Hazai intézménynek 124, külföldi intézménynek 45, hazai magánszemélynek 97 és külföldi magánszemélynek 148 esetben adtunk írásbeli tájékoztatást. (A külföldi magánszemélyek is általában egyetem vagy más tudományos intézet dolgozói.) A hazai tömegkommunikációs intézmények kiszolgálása egyre több feladatot ró olvasószolgálatunkra: gyakran állítunk össze megadott témában könyv-, cikk- és képanyagot a sajtónak, rádiónak és a televíziónak.

Az írásbeli tájékoztatások közül megemlítjük a jelentősebb bibliográfiai összefoglalásokat: magyar történeti periodikák annotált összeállítása; a Közművelődési törvényvel kapcsolatos irodalom; cikkek a lengyel irodalom magyar sajtóvisszhangjáról; postatörténeti adatok és adalékok; gyógyszer-történeti bibliográfia; neveléstörténeti bibliográfia; A Svéd Vöröskereszt magyarországi működése; magyar tudományos folyóiratok annotált jegyzéke; magyar-francia irodalmi kapcsolatok a 18. században; VERANCSICS levelezése; THOMAS MANN riportok; magyarországi könyvtárak ismertetése; LISZT Ferenc ábrázolások, karikatúrák; KANT, WIELAND és KRLEZA művei magyarul, róluk szóló irodalom, hatásuk; SHAKESPEARE fordítások; a magyar kémiai nyelv bibliográfiája; magyar írók Afrikáról; helytörténeti kutatások (Putnok, Csávoly stb.); orosz irodalom magyar fordítói, biobibliográfiák: magyar könyvtárosok ábrázolása és életrajza; munkásmozgalmi személyek életrajzi adatai.

A különgyűjteményeket 1978-ban 5628 olvasó kereste fel és 231 029 egységet használt. (E meglehetősen magas szám a Kisnyomtatványtár és a Színháztörténeti Tár színlapjainak, plakátjainak és kisnyomtatványainak használatából ered.) Megnőtt az írásbeli tájékoztatások száma, különösen a Zeneműtár, a Kézirattár és a Színháztörténeti Tár adott sok és színvonalas tájékoztatást. A Kézirattár egyre több alkalommal kölcsönözte színes ektachrome-felvételeit, melyek gyűjteményének értékeit, elsősorban a képes ábrázolásokat tartalmazó középkori dokumentumokat tehermentesítik az újra való fényképezések alól.

A könyvtárban őrzött dokumentumok alapján nyolc esetben adtunk ki hiteles másolatot, színlapok és más források segítségével 52 színésznek, ill. művésznek adtunk — nyugdíja megállapításához — igazolást. A könyvtárban őrzött dokumentumokról készült másolatok kereskedelmi célú reprodukálásáért 35 esetben róttunk ki jogdíjat.

Látogatók, kiállítások, műemlék könyvtárak

A könyvtárat felkereső látogatók — tanulmányi és szakmai csoportok, egyéni bel- és külföldi látogatók — részére rendszeresen végeztünk vezetéseket, bemutatásokat. Sajnálatos körülmény, hogy a látogatások éppen azt a két különgyűjteményt terhelik meg legjobban — a Kézirattárat és a Régi Nyomtatványok Tárát — amelyek jelenleg a legégetőbb férőhelyhiánnyal küzdenek. Ezért vagyunk kénytelenek számos látogató-csoport fogadását visszautasítani, ill. azt csak a legindokoltabb esetekben engedélyezni.

Könyvtárunkat 1978-ban 905 látogató kereste fel, ebből 452 volt külföldi.

1978-ben a következő kiállításokat rendeztük: száz éve halt meg SZIGLIGETI Ede; száz éve született HORVÁTH János; száz éve született Henrik IBSEN; száz éve született KRUDY Gyula; százötven éve született TOLSZTOJ.

Ez évben is számos esetben adtuk át dokumentumainkat kölcsönképpen más intézmények által rendezett kiállításokra. Ezek közül a jelentősebbek: Plakátművészet Thália szolgálatában (Magyar Nemzeti Galéria), Lengyel műkincsek (Iparművészeti Múzeum), TOLSZTOJ-kiállítás (Petőfi Irodalmi Múzeum), UITZ Béla emlékkiállítás (pécsi Janus Pannonius Múzeum), A magyarországi fogászat története (Simmelweis Orvostörténeti Múzeum), A közlekedési és hírközlési dolgozók az 1918-as forradalomban (Közlekedési Múzeum), A nép színháza 1918—1919 (Várszínház). Külföldön rendezett kiállítások közül kiemelkedik a kölni Schnütgen Múzeum „Die Parler und der Schöne Stil 1350—1400. Europäische Kunst unter den Luxemburgern” c. kiállítása, ahová négy kódexet kölcsönöztünk. Közreműködtünk „A magyar operai szcenika története 1837—1977” c. kiállítás anyagának összeállításában is, amelyet Ausztráliában, Sydneyben rendez az Operaház.

A zirci Reguly Antal Műemlék könyvtárban és a Gyöngyösi Műemlék könyvtárban jelentős felújítási munkák folytak. Zircen előkészületben van egy harmadik „barokk” könyvtárterem megnyitása, egyidejűleg pedig új kutatóterem létesítése. Gyöngyösön az eredeti helyére visszaköltöztetett könyvtár belső rendezése csaknem teljesen elkészült — a könyvtár megnyitásának az év végéig csupán műszaki akadályok álltak útjában. A látogatók száma Zircen a múlt évi 56 900-al szemben 1978-ban elérte a 62 000-t.

Reprográfiai szolgáltatások

A reprográfiai szolgáltatások keretében a fotónagyítások száma jelentősen nőtt, a fotóreprodukcióké azonos szinten mozgott. Valamivel kevesebb xerox-nagyítás készült, a xerox másolatok száma ellenben jelentősen megnőtt: az elmúlt évi 123 000-rel szemben idén 200 000 készült. Az OCE másolatok száma mintegy 90 000 volt. (Ebből az Olvasószolgálaton készült 55 023, a Könyvtárközi Kölcsönzésen 20 369, a Gazdasági Igazgatóságon — belső, hivatali használatra — 14 135.)

Bibliográfia

Kurrens nemzeti bibliográfiai munkálatok

A Magyar Nemzeti Bibliográfia Szerkesztősége több éves előkészítő munkájának eredményeként az 1978. évi 33. évf. 8. számától kezdődően számítógéppel készülnek a *Magyar Nemzeti Bibliográfia, Könyvek Bibliográfiá-jának* füzetei. A számítógépes technika alkalmazása nemcsak technikai korszerűsítést jelentett, hanem a kiadvány tartalmi, módszerbeli megújítását is. Így 1978-tól kezdődően a kurrens füzetek nemcsak az új könyvekről, hanem az élő sorozatokról és az új indulású időszak kiadványokról is tájékoztatnak, és nemcsak a tudományos, hanem a szépirodalmi gyűjteményekről is analitikus leírásokat közölnek. A nemzeti bibliográfiákra vonatkozó nemzetközi előírásoknak megfelelően, a címleírások az ISBD-knek megfelelőek, a nem latin betűs írású adatok átírása pedig az ISO-szabványok alapján készül. A gépi feldolgozás lehetővé tette a tételszámozás bevezetését és a leírások tételszámaira hivatkozó betűrendes mutató jelentős adatbővítését is. Sajnos a füzetek tartalmával egyelőre még nincs összhangban azok külalakja, mivel sokszorosításuk jelenleg egy 163 jel nyomtatására képes sornyomtatólánc felhasználásával történik. A könyvtár vezetőségének döntése értelmében, takarékosági okokból, a drága és hosszú átfutású fényszedésre csak az éves kumulációk előállításánál van lehetőség.

A kurrens füzetek anyagának feoldozásával és szerkesztésével párhuzamosan megkezdődött az MNB számítógépes rendszerének további hasznosítása, az első gépi kumuláció és a bibliográfiai tételek kísérleti cédulaváltozatának előállítása is.

A *Magyar Nemzeti Bibliográfia. Zeneművek bibliográfiája* 1978. évi évfolyama és éves indexe megjelent.

A *Magyar Nemzeti Bibliográfia. Időszaki kiadványok repertórium*a havi periodicitással megjelenő füzetek szerkesztése és megjelenése folyamatos volt. A teljes 1978-as feltárt, illetve bibliográfiába szerkesztett tételemennyiség eléri a 22 ezret. Az 1979. évi 1. számhoz adott „Útmutatót” betűrendes tárgymutatóval és a bevezető szöveg angol és orosz nyelvű változatával egészítettük ki. Elkészült továbbá egy 1977. évi supplementum, amelynek révén lehetővé vált a korábbi feldolgozásbeli elmaradások felszámolása. Folytak az 1976., 1977. és 1978. évi összesített mutatók szerkesztési munkái is, ugyanakkor elemző munkák indultak meg e szolgáltatás korszerűsítésének megalapozása céljából (gyűjtőkör, felhasználók stb.).

A *Külföldi magyar nyelvű kiadványok c. negyedéves bibliográfia és lelőhelyjegyzék* 1978. évi évfolyama és éves indexe, valamint a *Hungarika irodalmi szemle c. negyedéves bibliográfia és lelőhelyjegyzék* 1978. évi évfolyama megjelent.

A feldolgozó munkával összekapcsolt nemzeti bibliográfiai regisztrálás feladatát vállalta a Katalógizáló osztály a több évtizede hiányolt magyar sajtóbibliográfia 1976. évi 1. kötetének megjelentetésével. Az újabb 1720 címet tartalmazó 2. kötet 1979-ben jelenik meg. Az 1977-es kötet anyaggyűjtése és feldolgozása párhuzamosan haladt.

A *Magyar Könyvészet* éves kötetei közül 1978-ban az 1973. évi kötet

jelent meg, a továbbiak szerkesztése még folyik. Az 1976. évi kötet a számítógépes rendszer segítségével már automatikus úton készült el; ez egyben az MNB rendszer üzemelésének próbája is. Fényszedett sokszorosítására 1979-ben kerül sor.

A *Magyar Könyvészet. Tankönyvek* munkálatai az anyaggyűjtés, rendezés, szakozás munkafolyamataira korlátozódtak.

A *Magyar Könyvészet 1961–1975* időszak *Térképek* c. kötetéhez további 633 darab címléírás készült el. Ezzel a Térképtárban levő térkép és atlaszanyag — a kérdéses időszakot illetően — feldolgozást nyert.

A *Magyar Könyvészet* sorozatának elkészült hungarika kötetei lektorálás alatt vannak.

A *magyar bibliográfiák bibliográfiája* 1974–76. évi kötetének szerkesztése befejeződött, és folyik az 1977–79. évi kötet anyaggyűjtése.

Retrospektív nemzeti bibliográfiai munkálatok

A *Magyar Könyvészet 1921–1944.* c. kiadványsorozatból — a könyvtár vezetőségének döntése értelmében — elsőként a *Magyar Irodalom* c. kerül kiadásra, a tervek szerint 1980-ban. Ennek megvalósítása érdekében sikerült a munkákat úgy megszervezni, hogy az elkészült kéziratot — mely 25 050 tételből áll — 1978 októberében átadhattuk lektorálásra. Az irodalomtörténezsnek által írt lektori vélemények a legnagyobb szakmai elismerés hangján szóltak e bibliográfiai alapmunkáról, amely a nemzeti könyvészet egyik fehér foltját számolja fel. „A legjobbkor készült el ez a könyvészeti bibliográfia hangzik a lektori vélemény — Elérkezett az ideje ugyanis annak, hogy a kiemelkedő és legfontosabb életművek, irányzatok feldolgozása után most már a 20. századi magyar irodalom teljességre törekvő irodalomtörténeti kutatása kezdődjék el. . . . Ahhoz, hogy ilyen széles körű munka biztos alapokról indulhasson el, szükség van a teljes könyvtermés ismeretére. Itt a teljességet kell hangsúlyoznunk, mert bármilyen szempontú legyen is a válogatás és akármilyen jól sikerüljön is, egy korszakról csak úgy alakítható ki megbízható kép, ha a kutatás figyelembe veszi az irodalom harmadik és negyedik stb. vonulatát is — vagy legalább tudomást szerezhet arról a hatalmas könyvmennyiségről, amely az idők folyamán eltűnt a történelem süllyesztőjében.”

A *Régi Magyarországi Nyomtatványok* második kötete (1601–1635) kézírata a címlapfotókkal és a mutatókkal együtt elkészült.

A hazai könyvgűjteményekben őrzött 1712–1800 közötti magyarországi nyomtatványok példánynyilvántartása lényegében befejeződött. E példányok száma a külföldi gyűjtőutak eredményeivel együtt az idei kb. 10 000 tétellel összesen már 100 000 körül jár.

Szakkbibliográfiai munkálatok

Nyomdába került a magyar irodalmi-irodalomtudományi bibliográfia első, 1976. évi kötetének anyaga és terv szerint haladt további két következő év anyagának feldolgozása.

Az év végén — terven felül és kutatási céltámogatással — napirendre

kerülhetett a magyar szépirodalom idegennyelvű fordításairól kiadandó bibliográfia második kötete munkálatainak megkezdése.

Folytatódott az 1952-ig Magyarországon előállított zenei hanglemezek lelőhelyének és adatainak, valamint az ugyancsak 1952-ig, Magyarországon előállított nem zenei hanglemezek jegyzékének összeállítása.

Egyéb bibliográfiai munkálatok

Az OSZK Mikrofilm jegyzékei — Új sorozat tervezett köteteiből megjelent a *Modern nyomtatványok* 1. kötete.

Folyik az előkészítése a további köteteknek, valamint a zeneműveket és az időszaki kiadványokat tartalmazó köteteknek.

Nemzetközi bibliográfiai munkálatokban való részvétel

Az időszaki kiadványok nemzetközi nyilvántartásában részvételünk továbbra is aktív volt. Szakértőink részt vettek az IKARR (Időszaki Kiadványok Automatizált Regisztrációs Rendszere) szolgáltatásainak hasznosításához szükséges szabályzatok kidolgozásában, ill. véleményezésében. 1978-ban beindult az IKARR—3, az IKARR fejlesztésének 3. szakasza, melynek fő célkitűzése az ISDS kompatibilis IKARR létrehozása, azaz a párizsi székhellyel működő világrendszer és a KGST országokat átfogó regionális rendszer közötti összhang megteremtése.

Az ISDS Nemzetközi Központ szolgáltatásainak (11 000 rekordot tartalmazó mintamágnesszalag és mikrofilmlap-kiadványok) fogadásával kapcsolatos elméleti-szervezési munkák lebonyolítása első lépéseként négy számítógépes program dokumentációját kaptuk meg, a Nemzetközi Központ software-közvetítő programja keretében. Az adatterjesztés lehetőségeinek országos felmérése folyamatban van. A Nemzetközi Központ számítógépes nyilvántartásába már jelentett magyar címanyagból 353 rekord ellenőrzése készült el, valamint sor került 896 időszaki kiadvány gépelőtti feldolgozására.

A könyv- és könyvtártörténet nemzetközi bibliográfiája számára folyamatosan szolgáltatott az 1977. évi magyarországi anyagot. (IBHB)

A Zeneműtár a Nemzetközi Zenei Forrásrepertórium (RISM) munka keretében folyamatosan küldött anyagot a kasseli központba, valamint — a patriotica anyag cseréjében részt vevő — bécsi, pozsonyi és prágai nemzeti RISM-központokba. A RISM-munka folyamatosan kiegészül a hungarikumok országos számbavételével, feldolgozásával és filmettetésével.

KÖZPONTI SZOLGÁLTATÁSOK, KÖNYVTÁRÜGYI FELADATOK

Kötelespéldány Szolgálat

A módosított kötelespéldány jogszabályok alapján január 1-től került bevezetésre a kötelespéldányok beszolgáltatási és új elosztási rendje. Az új elosztási rend keretében a teljes kötelespéldány-sorra jogosult könyvtárak

mellett egy-egy teljes sorban részesül az ország öt kerületi régiója, a szakterületükre vonatkozó kiadványokat megkapják a gyűjtőkori kooperációban kijelölt szakkönyvtárak és általános válogatójogban részesülnek a legfontosabb általános gyűjtőkörü könyvtárak. Az új rendszer tehát a kötelesempéldányokkal való jobb gazdálkodást jelenti, és lehetővé teszi, hogy a teljes kötelesempéldány-anyag az ország egész területén hozzáférhetővé váljon.

Az új elosztási rend nyilvántartási rendszere az ISBN-re és az ISSN-re alapozva épült ki. Az időszaki kiadványok elosztási adatairól a részesedő könyvtárak tájékoztatására jegyzéket jelentettünk meg.

A kísérleti jelleggel megvalósított új rend a vártnál több feladatot rótt a Kötelesempéldány Szolgálatra, ezért a vidéki nyomdák és sokszorosítók erőteljesebb ellenőrzésére ebben az évben még nem kerülhetett sor. (Budapesten 154 nyomdát és sokszorosítót ellenőriztünk.)

A beérkezett és szétesztott kötelesempéldányok száma a vártnál lényegesen nagyobb mértékben növekedett: szemben az elmúlt évi 1 069 784 db-bal 1978-ban 1 264 179 nyomtatványt szolgáltatott be, ami 118,2 százaléknak felel meg 1977-hez viszonyítva. A beérkezett kötelesempéldányokból elosztásra került 1 088 453, fölémpéldánynak bizonyult 175 726 db.

Magyar ISBN Iroda Magyar ISSN Iroda

Eredményként kell elkönyvelnünk, hogy az államközi közös könyvkiadási egyezmény keretében kiadott, Romániában nyomtatott magyar nyelvű könyvek magyar ISBN-számmal történő ellátását sikerült elérni, a térképészeti anyag megkülönböztetése az ISBN rendszeren belül CM jelzéssel megvalósult, és a végleges ISSN nyilvántartási rendszert kialakítottuk.

A nemzetközi azonosító szabványszámozás eredményei a könyvek tekintetében a hivatásos kiadóknál továbbra is jók: a kiadott könyveknek mindössze 2,6 százaléka jelent meg ISBN-szám nélkül. A nemhivatásos kiadóknál az elmúlt évihez képest javult az arány: a saját kiadói azonosító számmal rendelkező kiadóknál 41,2 százalék jelent meg ISBN-szám nélkül, szemben az 1977-es 67,2 százalékkal. (A kiadói gyűjtőszámok csoportba tartozó közel 1000 kiadványból viszont csak 63-ban található ISBN-szám.)

Az év során az időszakos kiadványok részére további 205 ISSN számot adtak ki. A kiadványokban feltüntetett ISSN-számokat folyamatosan ellenőrizték.

Központi Katalógusok

Könyvek Központi Katalógusa

A katalógus komplex szerkesztésének 1977-ben megkezdett módszere sikerrel folytatódott az év folyamán. A munkaszervezet, a munkamegosztás és a módszerek stabilizálódtak, a végleges munkanormák kialakultak. A hagyományosan szervezett központi katalógusok nemzetközi gyakorlatában nem mindennapos, hogy a bejelentéstől számítva két hónapon belül a bejelentések visszakereshetőek.

Az év folyamán 140 könyvtár (92 budapesti, 48 vidéki) 430 alkalommal

jelentette új gyarapodását. Az előkatalógus folyamatos építése mellett a beérkezett 211 865 cédulából 206 520 cédula komplex szerkesztésre is került. A katalógusba véglegesen beosztott cédulák száma 161 665 (1977: 156 280). A tájékoztatások száma tovább emelkedett (20 058).

Az új munkaszervezet lehetővé tette a kliring állomás munkájának átszervezését is, ami által folyamatossá vált a szaksoportosítás, a másoltatás és a tájékoztatási központokba való expedálás. A beérkezés és a kiküldés közötti idő csökkent, a katalógustól elvont cédulák két hónapon belül — az eddigi 1/2—1 éves átfutási idő helyett — visszakerülnek a feldolgozás folyamatába. Az év folyamán a partnerek száma a KG INFORMATIK-kal gyarapodott. Az irodalomtudományi címanyag gondozása azonban ebben az évben sem oldódott meg.

A *Külföldi Társadalomtudományi Kézikönyvek* c. kiadvány évi két száma megjelent.

Külföldi Folyóiratok Központi Katalógusa

A *Kurrens külföldi időszaki kiadványok a magyar könyvtárakban 1976—1977* c. lelőhelyjegyzék 2 kötetben megjelent. A kiadvány címmennyisége a korábbiakhoz képest tovább növekedett (18 000 cím), mutatórendszere pedig a jelentő könyvtárak betűrendes mutatójával bővült.

A retrospektív lelőhelyjegyzék kiadásának előkészítése tovább folytatódott. A nyilvántartásba vett címek száma jelenleg mintegy 57 000, ebből 33 000 kerül publikálásra. A nyolc kötetre tervezett kiadvány — amennyiben a közreadás pénzügyi feltételeit sikerül biztosítani — 1981-től folyamatosan jelentethető meg. Az ország könyvtáraiban található külföldi időszaki kiadványok lelőhelyjegyzéke — mely a kezdetektől 1970-ig tartja nyilván a címeket — hasznos segédeszköze lesz a tudományos kutatásnak s jelentősen egyszerűsíti a könyvtárközi kölcsönzést.

A kurrens és retrospektív címanyagból adott tájékoztatások száma 13 200 volt. (Az osztály IKARR és ISDS munkáját a nemzetközi bibliográfiai munkálatok között ismertettük.)

Könyvtárak Központi Nyilvántartása

1978-től újabb központi szolgáltatás feladatkörét vállalta a könyvtár: a hazai könyvtárakról való tájékoztatást. Az 1978. június 15-én alakult új munkaállomás feladata: a könyvtárak nyilvántartásba vétele, a nyilvántartás karbantartása, lehetőség szerinti publikálása, a könyvtárakra vonatkozó tájékoztatás. Tekintettel arra, hogy a könyvtárak központi nyilvántartására vonatkozó előírásokat tartalmazó jogszabály [az 5/1978. (XII. 12.) KM számú rendelet] az év legvégén jelent meg, a munkaállomás a nyilvántartás tervezését csak feltételelesen, a jogszabály korábbi tervezetének ismeretében kezdhette meg. Elsőként egy több alternatív megoldást tartalmazó javaslat készült a központi nyilvántartásba felveendő könyvtárak minimumszintjének meghatározására, továbbá a könyvtárakról nyilvántartandó adatok körének tervezete és az adatok tárolásának és visszakeresési módjának vázlata.

Könyvtárközi Kölcsönzés

E szolgáltatást 1978-ban három irányú tevékenység jellemezte: 1. Egyre inkább törekedtünk arra, hogy az országon belül eleget tegyünk a központi helyzetből eredő feladatainknak, minél több segítséget nyújtva a partner könyvtáraknak; 2. kapcsolataink bővítésére és erősítésére törekedtünk azokkal a külföldi könyvtárakkal, amelyek állományára és szolgáltatásaira a magyar tudományos kutatásnak szüksége van; 3. A belső munkaszervezet javításával igyekeztünk a munkát még megbízhatóbbá tenni és a kölcsönzési folyamatot meggyorsítani.

A belföldi kapcsolatok erősítését, a könyvtárközi kölcsönzés módszereinek korszerűsítését és egységesítését szolgálták a felhasználók köréből szervezett konzultatív bizottság megbeszélései. A tárgyalt elvi kérdések között szerepelt a „Universal Availability of Publications” nemzetközi programjának, az IFLA új kölcsönzési szabályzatának ismertetése; gyakorlati útmutatásként szó volt a belföldi kérések irányításáról, különös tekintettel a kötelempéldány-elosztás új rendjére, az új kéréslap használatáról, a külföldi kölcsönzési forgalom decentralizálásáról és ezzel kapcsolatban a postai kuponok felhasználásáról. (Könyvtárunk saját kupon állományából 200—200 darabot adott át négy nagy könyvtárnak a külföldi kölcsönzések könnyítése érdekében.)

A Könyvtárközi Kölcsönzés szolgálata több mint negyven országgal állt kölcsönzési kapcsolatban. A beérkezett 26 000 kérésből 12 852 kérést (49%) kellett külföldre továbbítani. A legtöbb dokumentumot, ill. másolatot az NSZK-ból, Angliából, a Szovjetunióból, Hollandiából, Svédországból, Svájcban, Franciaországból és Japánból kaptuk. Az óceánon túli kiadványokat főként európai könyvtáraktól kell beszereznünk. A külföldi könyvtárakhoz küldött kéréseink 76,6%-ban teljesültek (1977-ben 71,3%-ban). A kért dokumentumok 55%-át kaptuk másolatban, ennek 48,5%-át díjmentesen, főként a szocialista országokból. A tőkés viszonylatban kifizetett másolati és postai díjak 1978-ban tovább emelkedtek.

A külföldről érkező kéréseket 84,3 százalékban teljesítettük. A beérkezett 1691 kérés közül legtöbbet tudtunk teljesíteni az NSZK-nak, Csehszlovákiának, Ausztriának, a Szovjetunióknak, Angliának, Jugoszláviának és az Egyesült Államoknak. A dokumentumok 53 százalékát küldtük másolatban.

Külkapcsolataink erősítését szolgálta részvételünk a szocialista országok könyvtárközi kölcsönzési szakértőinek szófiai értekezletén, továbbá két nemzetközi kézikönyv: az IFLA gondozásában megjelenő *International Loan Service and Union Catalogues* és a szocialista országok nemzetközi könyvtárközi kölcsönzési kézikönyve magyar fejezeteinek elkészítése.

Nemzetközi Csereszolgálat

A Nemzetközi Csereszolgálat folytatta hagyományos cseretevékenységét, elősegítette a külföldi hungarika begyűjtését, jelentős támogatást nyújtott a külföldi magyar érdekltségű tudományos, oktatási és közművelődési intézményeknek.

Komoly problémát jelentett 1978-ban a kötelespéldányok új elosztása következtében bekövetkező munkaszervezeti változások megoldása és a kieső, mintegy 12 000 kötelespéldány vétel útján történő pótlása. E célra a jelentősen megemelt hitelkeret sem bizonyult elegendőnek.

Külföldről 18 362 kötet könyv és 2206 folyóirat érkezett, melynek jelentős része a hazai könyvtáraknak jutott. Kiküldtünk 30 091 könyvet és 4305 folyóiratot, a Kulturális Minisztérium megbízásából — külön célhittel — még további 4215 könyvet.

A Nemzetközi Csereszolgálat 1978-ban 67 ország 631 intézményével állt cserekapcsolatban.

Fölőspéldány Központ

A Fölőspéldány Központ folytatta a fölőspéldányok feldolgozását és szétosztását, valamint a tároló könyvtár előkészítését.

Az év folyamán más könyvtáraktól 21 562 kötetet vettek át, ez mintegy 8000 kötetel kevesebb az elmúlt évinél. Kiajánlott és összesített 25 más könyvtár által készített fölőspéldányjegyzéket és 94 könyvtár 40 227 tételt tartalmazó jegyzékét vizsgálta át, ezekből 1472 tételt kért be.

A könyvtáraknak, cserére és értékesítésre szétosztottak 15 276 művet, 21 347 kötetben, a tároló könyvtár átvett 9535 művet 15 573 kötetben, kereskedelmi értékesítésre átadtak 1350 művet, 1520 kötetben.

Ipari felhasználásra átadtak 32 300 kg könyvtári, ill. kereskedelmi célra felhasználatlan vagy alaki szempontból selejtes anyagot.

Kísérleteket tettünk raktári férőhely felszabadítására is, hogy a többes példányokból minél többet helyezünk el a könyvtárakban. Így kapott a budapesti Központi Papnevelő Intézet megőrzésre 5032 kötetet, továbbá az Esztergomi Tanítóképző Intézet zsámbéki kihelyezett tagozata — véglegesen — 1209 kötetet.

A tároló könyvtár céljaira 15 573 kötetet helyeztünk el a raktárakban. Elkészültek a tároló könyvtár anyagának nyilvántartásához szükséges leltárak és katalógusok.

SZÁMÍTÓGÉPESÍTÉS RÉSZVÉTEL AZ ORSZÁGOS ÉS NEMZETKÖZI INFORMÁCIÓS RENDSZEREKBE

Számítógépesítés

A *Magyar Nemzeti Bibliográfia* rekordjainak további felhasználására irányuló vizsgálatok és próbák megkezdődtek (katalógus-cédula adattartalom; modell-kialakítás; a formátum más dokumentumtípusok feldolgozásaira való alkalmazása; az UNIMARC és egyéb MARC formátumok, és az MNB formátum összehasonlító vizsgálat).

Az „authority control” számítógépes nyilvántartásához az előkészítés az alábbi területeken indult meg: 1. a magyar szerzők és testületek azono-

sító adatainak gyűjtése; 2. a számítógépes rekord formátumának előkészítése.

Eredményes kísérlet keretében az időszaki kiadványok bibliográfiájának szelektált tételeiből (50 tétel) az MNB rendszer formátuma szerinti kódolással bibliográfiai füzetet állítottunk elő.

Kapcsolat az országos és nemzetközi információs rendszerekkel

Szakértőink rendszeresen részt vettek az Országos Szakirodalmi Információs Rendszer és a Társadalomtudományi Információs Rendszer előkészítő munkálataiban. A Társadalomtudományi Koordinációs Bizottság és a Kulturális Minisztérium felügyelete alatt működő Társadalomtudományi Információs Munkacsoport (TIM) részére elkészítettük *Az Országos Széchényi Könyvtár részvétele a társadalomtudományi információs rendszerben* című dokumentumot, amelyet a Vezetői Tanács állásfoglalása után a TIM is megvitatott és elfogadott, és amely 1979-ben kerül a tudományos orientálásra kijelölt akadémiai bizottság elé. A dokumentum rögzíti az OSZK szakkönyvtári feladatait, ill. azt, hogy a későbbiekben — nemzeti könyvtári alapfeladatain túl — a magyar irodalomtudomány információs központjaként működik.

A Nemzetközi Tudományos és Műszaki Információs Rendszer keretében az IKARR (Időszakos Kiadványok Automatizált Regisztrációs Rendszere) további szervezési-előkészítési munkálataiban vettünk részt; közreműködünk a szolgáltatások hasznosításához szükséges szabályzatok előkészítésében, az IKARR—3. fejlesztési szakasza megindításában.

Az NTMIR szabványosítási feladataival összhangban szakértőink elkészítették a bibliográfiai leírás tipikus kifejezéseinek és szavainak rövidítésére vonatkozó KGST-szabvány magyar anyagát, társszerzőként közreműködtek a filmek bibliográfiai leírására vonatkozó szabályzat kidolgozásában és képviselték könyvtárunkat a rendszer moszkvai szabványosítási konferenciáján.

Részt vettünk a Kulturális és Művészeti Információs Rendszer (Interinformkultúra) moszkvai előkészítő értekezletén.

Szakértőink közvetlenül (ISDS) vagy közvetve — szakértői vélemények, előterjesztések készítésével (ISO) — vették ki részüket különböző nemzetközi könyvtári információs, ill. ezzel összefüggő tevékenységet kifejtő szervezetek tevékenységéből.

IGAZGATÁS, VEZETÉS, KÖZPONTI FELADATOK

Szervezeti és személyi változások

A Magyar Nemzeti Bibliográfia Szerkesztőségéből 1978. aug. 1-vel kivált a Repertórium Csoport és önálló osztállyá szerveződött Repertórium Szerkesztőség néven. Az új osztály vezetőjévé SONNEVEND Pétert nevezték ki.

A Könyvtártudományi és Módszertani Központtól már 1977-ben átvettük a könyvtárak központi nyilvántartásának feladatát. A korábban a Könyvek Központi Katalógusa osztályának keretében működő munka-

állomás 1978. június 15-től, mint önálló munkaállomás működik a III. főosztály keretében, közvetlenül a főosztályvezető irányítása alatt. Az új munkaállomás felelőse MOHOR Jenő főmunkatárs.

Vezetői tanácsülések, ellenőrzések

A Vezetői Tanács 1978-ban 7 alkalommal ült össze és 13 előterjesztést tárgyalta meg. Két ízben is foglalkozott a vezetőség a hungarika dokumentumok bibliográfiai regisztrálásának kérdésével és ugyancsak két alkalommal a magyar nemzeti bibliográfia rendszerének különböző kérdéseivel.

Ez évben fejezte be a Munkaügyi Minisztérium Számítástechnikai Intézete (SZÁMTI) a még 1976-ban indított nagyszabású felülvizsgálatot az OSZK-ban folyó gépesítési munkálatokról, kiterjesztve vizsgálódását a könyvtár egész tevékenységi körére, szervezetére és szolgáltatásaira. Az OSZK gépesítésének helyzete és jövőbeli koncepciója c. terjedelmes jelentés számos alternatív javaslatot tartalmazott a könyvtári munkafolyamatok racionalizálásáról és a jövőbeli fejlesztés lehetséges útjáról. Elsőként a könyvtár vezetősége foglalkozott a dokumentumban kifejtett nézetekkel, majd ezt követően különböző munkabizottságokban folytatódott a tanulmányban felvetett témák tárgyalása. (OSZK—KMK integrált könyvfel-
dolgozás stb.)

Az év végén a KM Pénzügyi és Ellenőrzési Főosztálya elvégezte a könyvtárban szokásos kétévenkénti költségvetési revíziót.

Munkaügyi helyzet, személyzeti munka

A munkaerő-helyzetben bizonyos stabilizálódás következett be: 1978-ban nagyobb mérvű fluktuáció nem volt. Az 1977-es nagyszabású bérrendezés és az ez év során végrehajtott bércorrekció jelentősen javított a dolgozók bérhelyzetén. Nagyrészt ennek tulajdonítható, hogy jelenleg erősebb a munkatársak kötődése a könyvtárhoz. Csaknem valamennyi státushely betöltött, míg hosszú éveken át ennek ellenkezője volt a jellemző. Gyakoribb ki- és belépés többnyire csak az alkalmi szerződéses, helyettesi alkalmazottak körében volt, de ezt a mozgást az állandó alkalmazottak hosszabb idejű távolléte indokolja (betegség, szülési és anyasági szabadság).

Káderhelyzetünkben továbbra is a vezetői utánpótlás gondja a leg súlyosabb. Bár sok területen munkába álltak már olyan fiatalok, akik idővel alkalmasak lehetnek vezetői utánpótlásra, ma még további szakmai-politikai továbbképzésre, elméleti-gyakorlati tapasztalatokra van szükségük ahhoz, hogy az előző generáció helyére állhassanak. Az idősebb és legfiatalabb korosztály között hiányzik egy közép-generáció, akiknek tagjai nagyrészt akkor távoztak a könyvtárból, amikor a bérhelyzet a mainál jóval kedvezőtlenebb volt. E helyzetten sokféle eszközzel — új munkatársak bevonásával, a fiatalok gyorsított ütemű szakmai-politikai és nyelvi továbbképzésével, külföldi ösztöndíjas- és cseretanulmányutakra való küldéssel — igyekszünk segíteni. Biztató eredményeket hozott az új állások betöltésénél az egyetemet végzett fiatalok körében az 1978-ban bevezetett pályázati rendszer.

Az év őszén megrendezett harmadik Ifjúsági Parlament is alkalmat adott arra, hogy az előkészítő munka során az állami vezetés behatóan megvizsgálja a könyvtárban dolgozó fiatalok helyzetét, a beilleszkedéssel, a továbbtanulással és továbbképzéssel, valamint az előmenetellel kapcsolatos kérdéseket. Aktivizálta tevékenységét az Ifjúsági Bizottság is, melynek feladatait az elkövetkező két évre az Ifjúsági Parlamentben elfogadott intézkedési terv jelölte ki.

Kutató- és fejlesztőmunka, kiadványi tevékenység, könyvtárpropaganda

Tudományos tevékenységünk 1978-ban is szervesen kapcsolódott a bennünket érintő, az utóbbi években országosan kikristályosodó kutatási irányhoz. Munkánk kezdeményezései, eredményei mind meggyőzőbben bizonyítják, hogy egyre határozottabban körvonalazódik helyünk a magyar tudományos élet egészében, és így egyre konkrétan tudjuk saját feladatainkat felmérni, tervezni és a megvalósításban is gyorsabban tudunk előrehaladni. Ma már elmondhatjuk, hogy mind a kutatás-szervezésben, mind a konkrét kutatások elindításában a „Történelmi és kulturális hagyományaink, emlékeink komplex kutatása” c. tervezett kutatási főirány vonalába vágó, a könyvtári hungarika dokumentumok regisztrálását, feltárást célzó munkálatok egyik bázisintézményévé, fő könyvtári kutatóhelyévé az Országos Széchényi Könyvtár vált.

A hungarika-program megvalósításának 1978. évi eredményei közül két fontos mozzanatot emelünk ki. A *Könyvtári hungarika dokumentumok bibliográfiai regisztrálásának keretterve* című, átfogó programot tartalmazó dokumentumok sora teljessé vált: elkészült a keretterv második része, amely a Magyarország jelenlegi határain kívül levő magyar vonatkozású kéziratok, illetve a nyomtatványok személyi-intézményi hungarikum és tartalmi kategóriáinak regisztrálásával foglalkozik. A dokumentumokat mind könyvtárunk Vezetői Tanácsa, mind az illetékes akadémiai bizottságok megtárgyalták. A második fontos fejlemény: megkezdődött a Társadalomtudományi Koordinációs Bizottság által kezdeményezett céltámogatás folyósítása, illetve maga a tervbe vett konkrét kutatás. A kutatási témák két ágán kezdődött a munka: 1. magyar vonatkozású történelmi emlékek (hungarikumok) gyűjtése, szakkatalógusokban való rendezése, kiadása; 2. szaktudományi bibliográfiák előkészítése, ill. kiadása. Sajnálatos azonban, hogy a céltámogatás csak 1978 szeptemberében érkezett, így az egész évre tervezett vállalkozásoknak csak töredékét lehetett megvalósítani. A munkák természetesen a következő években — a céltámogatás mértékének megfelelően — folytatódnak. A hungarika keretterv körébe számos vállalkozás tartozik, részben olyanok, amelyek most, ill. a közelmúltban indultak (egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai, a két világháború közti hírlapok és folyóiratok bibliográfiája stb.), részben pedig olyan feladatok, amelyek megoldása már évek óta tart (a latin kódexek katalógusának kiegészítése, a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* 2. és 3. kötetének szerkesztése, a két világháború közötti korszak könyvészetének kiadásra való előkészítése stb.). Mindezen problémákkal az év folyamán többször foglalkozott a könyvtár Tudományos és Közművelődési Bizottsága, valamint a Hungarika Koordinációs Bizottság.

A kutató-fejlesztő tevékenységben rendkívüli élénkületet hozott az a könyvtárelméleti és informatikai jellegű munka, amely a Könyvtártechnológiai és Fejlesztési Bizottság ez évi sokrétű működésében bontakozott ki, és amelynek az év második felében az ún. integrált feldolgozásra irányuló törekvés adta meg konkrét tartalmát és célját. Külön munkabizottságok foglalkoztak a folyóirat- és hírlapkatalogizálás tervének felülvizsgálásával, a gépesített MNB-re alapozott központi katalóguscédula-ellátással és a SZÁMTI felülvizsgálat jelentéséből adódó feladatokkal. Különösen ez az utóbbi kötött le igen sok szellemi energiát, elsősorban a könyvtári futószalag menetéért felelős vezetők, valamint az MNB-rendszerében dolgozó vezetők idejéből.

A kutatónap tevékenység a könyvtár elméleti, illetve tudományos alapadataihoz alkalmazkodik, azokat segíti. Így a heti nyolc (egyes esetekben 4) órában végzett egyéni munkák — ha sokszor áttételesen is — de szervesen illeszkednek a könyvtári kutatási feladatainak egységes egészébe. 1978-ban 66 munkatársunk számára engedélyezett az intézet főigazgatója kutatónapot, összesen 69 téma feldolgozására. A könyvtártudomány területén 33-an dolgoztak (36 témán), „egyéb” témákkal ugyancsak 33-an (33 téma) foglalkoztak. Első ízben történik meg, hogy a két terület megoszlása ilyen kiegyensúlyozott: a könyvtártudományi témán dolgozók száma ugyanis hosszú időre visszamenőleg mindig magasabb volt. Mára a helyzet megváltozott: a kutatók sorába újabban belépők elsősorban az „egyéb” (nyelvészeti, irodalomtudományi stb.) témák iránt vonzódnak. Nem örvendetes az sem, hogy a könyvtári módszertani kutatások iránt a kutatónap témaválasztásánál az érettebb korosztály körében is alig mutatkozik magasabb szintű érdeklődés. A kutató-fejlesztő tevékenység nagyrészt hivatali kollektív vállalkásként, nem pedig egyéni munkálkodás révén mutatja fel az előzőekben említett eredményeket.

E negatívumok mellett azonban kedvező fejlődési irányok is érvényesülnek. Megállapíthatjuk, hogy a kutatói gárda színvonala állandóan javul, az erősödő irodalomtörténeti és történelmi kutatások segítik a könyvtár hungarika jellegű és szakkönyvtári feladatainak színvonalas ellátását, végül az, hogy a fiatalok közül egyre többen törekszenek a „kisdoktori” cím megszerzésére, örvendetes jelenségnek számít a tudományos utánpótlás biztosítása szempontjából.

Kiadványi munkánk vitelében az utóbbi két évben erős ellentmondások merültek fel. Nemzeti bibliográfiai tevékenységünk ugyanis egyre szélesebb területet ölel át, ami kétszeres többletben új összeállítások közreadásában, illetve a már meglévő sorozatok terjedelmi növekedésében jelentkezik. Ugyanakkor szakkönyvtári feladatainkból adódóan kötelességünké vált a magyar irodalom és irodalomtudomány éves bibliográfiájának, országos nyilvánartató funkcióinkból következően pl. az egyházi könyvtárak kézirat-katalógusainak megjelentetése.

A mennyiségi növekedéssel szemben áll saját sokszorosító üzemünk tovább már nem növelhető — és elégtelennek bizonyuló — kapacitása, pénzügyi lehetőségeink korlátozottsága, valamint több más, kisebb-nagyobb gátló mozzanat jelentkezése is. A szinte áthidalhatatlan feszültséget átmenetileg a „Történelmi és kulturális emlékeink, hagyományaink komplex

kutatása” c. országos főirány keretébe illő témáink anyagi támogatása oldja fel — de nem a véglegesség jellegével.

Kiadványi tervünket — ha némi zökkenők, időbeli elcsúszások jelentkeztek is — lényegi pontjait tekintve teljesítettük. 1978-ban jelent meg az OSZK évkönyvének 1974/75-ös kötete, mely a könyvtár éves beszámolója mellett, munkatársaink igen színvonalas tanulmányait tartalmazta és ezért általános elismerésben is részesült. A következő 1976/77. évi kötet kézírata nyomdakész és már megkezdtük az 1978-as kötet összeállítását is.

Terjesztési munkánkat a Könyvértékesítő Vállalat Könyvtárellátó osztályának segítségével tovább bővítettük. Hogy kiadványaink iránt mennyire megnőtt az érdeklődés azt egyetlen példával illusztrálhatjuk: 1978-ban az előző évhez viszonyítva megkétszereződött a könyvtárhoz érkező kiadványi rendelések száma. Újabb kiadványaink maradéktalanul elfogynak, sőt többségükből még a megjelentnél is nagyobb példányszámot tudnánk értékesíteni. Jelentős eredményként könyvelhető el, hogy — hét év óta első ízben — sikerült a Kiadványtár teljes állományát (az eddig ládázott anyagot is beleértve) leltározni.

A könyvtárpropaganda terén éltünk azzal a lehetőséggel, amit a KMK által félévenként a tömegkommunikációs szervek részére kiadott témajavaslatok jegyzéke nyújt. Ebben a kiadványban könyvtárunk már évek óta közreadja tevékenységének a szélesebb nagyközönséget is érdeklő híreit, téma-javaslatait. Hatására az OSZK-val foglalkozó sajtóközlemények száma nőtt, különösen a hungarika-kutatások publicitása vált szélesebb körűvé. Több ízben — nem várva a jelentkező érdeklődőkre — egy-egy téma megírására magunk kértük fel az illetékeseket. Könyvtárpropagandánkban súlyt helyeztünk arra, hogy a közvélemény ne csak eredményeinkről, hanem nehézségeinkről is értesüljön. Megállapíthatjuk, hogy 1978-ban a vári építkezések elhúzódásából származó kulturális kár széles rétegek előtt vált tudatossá és teremtett a könyvtár mellett — immár nemcsak a könyvtárosok körében — kedvező közvéleményt.

Továbbképzés

Továbbképzési tevékenységünket három cél szolgálatába állítottuk. Feladatunknak tekintettük a munkánkkal összefüggő kérdések megismertetését, beható tanulmányozását, hogy tevékenységünket az új követelményeknek megfelelően, korszerűen láthassuk el. Emellett súlyt helyzetünk arra, hogy a középfokú könyvtári tanfolyamot végzettek számára engedélyezett államvizsga letételére készülő dolgozóink második csoportja számára is biztosítsuk a konzultációs lehetőséget. Változatlanul előtérben állt az ún. „OSZK ismeretek” elsajátításának problematikája, az a kérdés, hogy a fiatal és új dolgozóinkat milyen módon lehetne intézményünk funkcióival, munkájával a legeredményesebben megismertetni.

Elképzeléseinket részben osztály- vagy főosztály-keretben rendezett előadás, illetve megbeszéléssorozatokon valósítottuk meg, de nagy mértékben támaszkodtunk a KMK Oktatási osztályának tanfolyamaira is, sőt egyéb — külső — lehetőségeket is felhasználtunk ismereteink bővítése, programunk megvalósítása érdekében.

A továbbképzés egyik módja maga a képzés. Ennek jelentőségét néhány, a nagyságrendet érzékeltető adattal illusztrálhatjuk. Munkatársaink közül jelenleg húszan folytatnak egyetemi tanulmányokat, a Marxista—Leninista Egyetemre 1978-ban 17-en jártak, főiskolai képzésben öt dolgozónk vett részt, hatan szakközépiskolában, nyolcan a dolgozók gimnáziumában tanultak. A középfokú könyvtárosok részére engedélyezett államvizsgát 13 munkatársunk tette le sikerrel.

A nyelvtanulás nagyrészt magánúton, de a nyelvvizsgákkal bizonyított eredményességgel történt. Intenzív nyelvtanfolyamra 9 dolgozót küldött el a könyvtár vezetősége.

Nemzetközi kapcsolatok

Könyvtárunk egyes részlegei — szakmai tevékenységük során — közvetlen kapcsolatban állnak számos külföldi intézménnyel és nemzetközi szervezettel. Ez irányú munkájuk ismertetésére a megfelelő helyen került sor, itt csak általános összefoglalást adunk.

A szocialista országok együttműködése keretében különösen két vonalon fejlődtek kapcsolataink: a Nemzetközi Tudományos és Műszaki Információs Rendszer-ben (NTMIR) és a nemzeti könyvtárak közötti együttműködésben. Ez utóbbi keretében tovább folytatták működésüket a szakértő-bizottságok (nemzeti bibliográfia, állományfelépítés, központi katalógus és könyvtárközi kölcsönzés) s részt vettünk a közös tudományos kutatásokban is („*A nemzeti könyvtár tipológiai sajátosságai a fejlett szocialista társadalomban*” c. téma stb.). Részt vettünk a nemzeti könyvtárak igazgatóinak és a könyvtárügy állami vezetőinek 9. konferenciáján, melyet a bolgár nemzeti könyvtár 100 éves jubileumi ünnepségeivel kötöttek össze. Közreműködésünk egy harmadik területen is megindult: jelen voltunk a KGST-országok Nemzetközi Kulturális és Művészeti Információs Rendszerének (Interinformkultura) alapító ülésén Moszkvában. A lengyel nemzeti könyvtár fenntartásának 50 éves évfordulóján rendezett ünnepségeken is képviseltette magát az OSZK.

A szocialista országok könyvtáraival való kapcsolatainkat az államközi kulturális egyezményekben és az egyes partner-intézményekkel kötött közvetlen megállapodásokban rögzített keretek között folytattuk. Intézményközi megállapodás megújítására jugoszláv viszonylatban került sor: az újvidéki Matica Srpska könyvtárával a hagyományosan jó kapcsolatok jegyében írtuk alá az új megállapodást 1978 novemberében. A közvetlen személycsere-keretek 36 munkatársunknak tettek lehetővé tapasztalatcsere jellegű tanulmányutat vagy helyszíni kutatás végzését a szomszédos szocialista országokban. Az államközi egyezmények keretében még további 8 fő, egyezményen kívül 3 fő, konferencián való részvételre 14 fő utazott. A szocialista országokba így összesen 61 munkatársunk nyert kiküldetést. Különösen sokan utazhattak a hungarika-kutatásokat végzők közül: a 61 kiutazóból 22 fő végzett hungarika-kutatásokat, néhány esetben jelentős — egyhónapos — időtartamra.

A szocialista országokból a csereegyezmények keretében 35 könyvtárost fogadtunk 222 napra, azaz egy vendég átlagosan 6,3 napot töltött nálunk.

A tőkés országokkal való kapcsolataink általában egyéni, ösztöndíjas kiutazások vagy különböző nemzetközi szervezetek konferencián való részvétel formájában realizálódtak. A kiutazások száma 15, ebből ösztöndíjas tanulmányút 6, meghívás 5, egyéb szerv kiküldetésében 4. (A 15-ből konferencián való részvétel 4.) Ezen kívül Finnországba utazott 10 napos vendégszereplésre az OSZK Kamarakórusa. A meghívott együttes Finnországban szép sikert aratott s hozzájárult kulturális eredményeink jó hírének növeléséhez.

A nemzetközi szervezetek közül — többek között — részt vettünk az IFLA munkájában. Miután az 1978-as IFLA-kongresszus megrendezésére szocialista országban — Csehszlovákiában — került sor, az OSZK részéről is többen lehettek jelen. Dr. JÓBORU Magda főigazgató a nemzeti könyvtárak bizottságában képviselte könyvtárunkat, s egy háromfős delegáció vett részt a különböző szekciók munkájában. Ezen kívül még számos nemzetközi szervezettel — ISDS International Centre, ISO, ISBN Központ, AIBM, IASA, IADA, SIBMAS, ICOM — tartottunk fenn kapcsolatot, ill. vettünk részt munkájukban. Különösen élénk volt az összeköttetés a párizsi ISDS Központtal, miután SZILVÁSSY Zoltánnét, a KFKK osztályvezetőjét a szervezetet irányító igazgató tanács alelnökévé választották. A két zenei szervezettel — AIBM, IASA — kapcsolataink hagyományosak s ma már rendszeres munkakapcsolat jellegűek (RISM munkálatok). Egyelőre tájékoztató jellegű a IADA-val való érintkezés (Internationale Arbeitsgemeinschaft der Archiv-, Bibliotheks- und Graphikrestauratoren). Új kapcsolatfelvételnek számít s a szélesebb körű tájékozódást szolgálja az ICOM, a Múzeumok Nemzetközi Bizottságának Konzerválási Bizottsága kongresszusán való részvétel és a Színháztörténeti Tár SIBMAS-tagsága (Société Internationale des Bibliothèques et Musées des Arts du Spectacle).

A kiutazások száma 1978-ban összesen 76 volt, nyolccal több, mint az eddigi legmagasabb szám. (Ebből szocialista országba 61, tőkés országba 15 alkalommal.)

Általánosságban megállapíthatjuk, hogy nemzetközi kapcsolataink összvolumenükben növekedtek, s egyes részeiben intenzívebbé váltak. A megnövekedett lehetőségek ma már jobban biztosítják a nemzetközi kitekintést és lépéstartást, eredményeink megismertetését. Mindez hozzájárul a könyvtárban folyó szakmai munka korszerűbbé és sokrétűbbé válásához. Ezzel párhuzamosan azonban jelentősen megnövekedett a kapcsolatok fenntartásával és az utazások-fogadások lebonyolításával járó szervező és adminisztratív munka.

1978-ban hivatalosan voltak külföldön: *a*) szocialista országokkal kötött kulturális egyezmény, ill. intézményközi megállapodások személycseréje keretében Bulgáriában HERVAY Ferenc; Csehszlovákiában BERCZELI Károlyné, BERLÁSZ Piroska, FROEMEL Károlyné, HERVAY Ferenc, HOLL Béla, KARSAY Orsolya, KOROKNAI Ákosné, MURÁNYI Róbert, NAGY László (kétszer), NÉMETH Mária, VÁSÁRHELYI Judit, VELENCZEI Katalin, ZSIGMONDY Árpádné; Jugoszláviában BACZONI Tamásné, BÁNÁTI Istvánné, BOR Kálmán, BORSA Gedeon (kétszer) CSILLAG Lászlóné, DÁRDAI Milósné, SOLTÉSZ Zoltánné, VÁSÁRHELYI Judit, VEKERDI József; Lengyelországban CZIGLER Mária, GYULAI Árpád, HELTAI János, KARÁCSONYI Rózsa (kétszer), NAGY

László, PATAY Pálné, SUSÁNSZKY Zoltánné, WOJTILLA Gyuláné; NDK-ban FÁBRY György, KARAKAS Péterné, KASTALY Beatrix, MIKLÓSSY János, RAKOVSKY Istvánné, SAMKÓ Ferencné, SIMON Miklósné, SOMKUTI Gabriella; Szovjetunióban FALTA Rosemarie, RÁDULY Márta. *b)* Ösztöndíjas tanulmányúton voltak nyugati államokban: BORSA Gedeon és VIZKELETY András Ausztriában; SIPOS Márta Belgiumban; KONDOR Imréné Dániában; NÉMETI Andrásné és SOMKUTI Gabriella Olaszországban. *c)* Nemzetközi kongresszuson, ill. szakértői konferencián vettek részt: Bulgáriában ZIRCZ Péter (Szófia, a bolgár Nemzeti Könyvtár 100 éves fennállására rendezett ünnepség és a szocialista országok nemzeti könyvtárai igazgatóinak értekezlete); Csehszlovákiában BORSA Gedeon, FÜGEDI Péterné, JÓBORU Magda és KOVÁCS Ilona (Csorba-tó, IFLA-közgyűlés); Jugoszláviában KASTALY Beatrix (Zágráb, ICOM Konzerválási Bizottságának konferenciája); NDK-ban FERENCZY Endréné (Lipcse, szocialista országok nemzeti könyvtárai szakértőinek értekezlete az állománygyarapításról); FÜGEDI Péterné és ZÖLDI Péter (Lipcse, szocialista országok nemzeti könyvtárai szakértőinek értekezlete a nemzeti bibliográfiákról); SONNEVEND Péter (Berlin, a kutatási és dokumentációs központok és intézetek nemzetközi konferenciája) Szovjetunióban BARANYI Olga, FÜGEDI Péterné, SZILVÁSSY Zoltánné és ZIRCZ Péter (Moszkva, NTMIR és INTERINFORMKULTURA értekezletei); Angliában BORSA Gedeon (London, IFLA/ISBD/A munkabizottsági ülés); Franciaországban SZILVÁSSY Zoltánné kétízben (Párizs, ISDS-ülés); NSZK-ban BORSA Gedeon (Wolfenbüttel, a régi prédikációs irodalom kutatási kérdéseiről rendezett munkaértekezlet). *d)* Egyéb kiutazások: HAVASI Zoltán (Lengyelország, Varsó, részvétel a lengyel Nemzeti Könyvtár 50 éves fennállására rendezett ünnepségen); FÜGEDI Péterné (NDK, Gotha, előadás könyvtárgépesítési kollokviumon); VEKERDI József (Szovjetunió, Ungvár, könyvajándék átadása magyarszakos egyetemi hallgatók részére); KECSKEMÉTI István (Ausztria, Goldmark-kutatás); VEKERDI József (Ausztria, Oberpullendorf, részvétel a Városi Könyvtár avatásán); az OSZK énekkara (Finnország, vendégszereplés); FERENCZY Endréné (NSZK, München, könyvszállító berendezéssel kapcsolatos tárgyalások), VIZKELETY András (NSZK, Köln, kiállítási anyag kísérése); ZIRCZ Péter (Svédország, Lund, könyvtári nyilvántartási berendezések gyártásának tanulmányozása).

Vári épület

Megtörtént — öt évi késedelemmel — a már 1973-ban átvett két toronyraktár felvonóinak üzembe helyezése. A könyvtár a déli toronyraktár 10. szintjét is átvette a Beruházási Vállalattól; még mindig nem volt azonban átvehető a két 11. raktári szint és a déli toronyraktár 1. szintje. Ezeknek raktári berendezése még nem készült el. Ezenkívül hiányos még a téréptári raktár (északi 10. szint) berendezése is.

Az északi toronyraktár 7. szintjére kért telefon mellékállomás bekapcsolása megtörtént, ami nagymértékben megkönnyíti az érintkezést a Várban működő raktári csoporttal, s így könnyebbé, gyorsabbá teszi az olvasóknak a vári anyagból történő kiszolgálását.

Megkezdődött a Kisnyomtatványtár különleges szekrényeinek gyár-

tása és leszállítása. Ezeket a szekrényeket egyelőre a Beruházási Vállalat tárolja hecsomagolva, mert a Kisnyomtatványtár raktárhelyiségei még nincsenek készen.

A várbizottság tárgyalta és jóváhagyta a Telelift könyvszállító berendezés részletes tervét (nyomvonal, állomások, elágazások). A Telelift szállító külföldi céggel megtörtént a megállapodás az épület elkészültének késedelme következtében beállott helyzetre vonatkozóan.

Befejeződött a könyvtártechnológiai korszerűsítés 1975 óta húzódo ügye; hosszas és alapos megbeszélések eredményeképpen elkészült a helyiségek funkcionális elosztási rendjének új programja. Megkezdődtek a tárgyalások az elektronikus adatfeldolgozáshoz szükséges helyiségek kialakításáról is.

A könyvtár a KÖZTI-vel együtt elvégezte az üzemi helyiségek korszerűségi felülvizsgálatát, s ennek alapján elkészültek az üzemi helyiségek teljesen új berendezési alaprajzai. Ezzel kapcsolatosan döntés történt arról, hogy az eredetileg tervezett könyvfertőtlenítő üzem elmarad, és hogy a cédulasokszorosítás a Várban — az eredeti terveknek megfelelően — xerox eljárással fog történni.

Elkészítette a könyvtár és a KÖZTI, illetve a Beruházási Vállalt rendelkezésére bocsátotta az új helyiségelosztásnak megfelelő távbeszélő állomás kimutatását. Megkezdődött a könyvtári helyiségek új, részletes berendezési programjának kidolgozása, amely azonban átnyúlik 1979-re.

A Kulturális Minisztérium vezetésével tárgyalások folytak és döntések történtek a Budavári Palotában már működő intézmények — s ezek között a könyvtári toronyraktárak — üzemeltetési problémáiról.

Elhelyezés, beruházás, felújítás, költségvetés

A műemlék könyvtárakban a felújítási munkák terv szerint folytak: a zirci Reguly Antal Műemlékkönyvtárban az ún. barokk terem helyreállításával és berendezésével összefüggő munkálatok, a Gyöngyösi Műemlékkönyvtárban az eredeti helyre való visszaköltöztetés és az ezzel kapcsolatos szerelési és berendezési teendők.

Többirányú feladatot láttunk el a tároló könyvtár létesítésével, illetve elhelyezésével kapcsolatban (a DEPO Társasraktár törökbálinti beruházásával, a Pest—Komárom—Nógrád Megyei Élelmiszer és Vegyiáru Nagykereskedelmi Vállalat budafoki raktártelepének átvételével kapcsolatban).

Megkezdjük a Régifőti út 77. számú épület felújítását. Az eredetileg több évre ütemezett munkát 1979-ben fejezzük be. Sor került a teherfelvonó berendezések korszerűsítésére a Kálmán u. 15. számú és a Pollack Mihály tér 10. számú épületekben. Felújításra, kisebb átalakításokra került sor a Múzeum u. 3. a Rosenberg hp. u. 6. és a Pollack Mihály tér 10. számú épületekben.

A gazdasági vezetés — a megadott költségvetési keretek között — biztosította az intézmény működését és a rendelkezésre álló eszközök minél hatékonyabb felhasználását. A költségvetési előirányzat — az évközi módosítás után — 61,7 millió forint volt, a felhasználás 61,2 millió.

Kitüntetések

A könyvtár vezetőségének javaslatára ez évben is számos dolgozónk részesült kitüntetésben. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa hazánk felszabadulásának 33. évfordulója alkalmából KOVÁCS Istvánnénak, az OSZK főmunkatársának eredményes munkája elismeréséül a Munka Érdemrend bronz fokozata kitüntetést adományozta. — A Kulturális Minisztérium és a Közalkalmazottak Szakszervezete FÜGEDI Péterné főosztályvezetőt a magyar könyvtárügy érdekében kifejtett kiemelkedő munkásságának elismeréséül Szabó Ervin Emlékéremmel jutalmazta. A Szocialista Kultúráért érdeméremet az OSZK alábbi munkatársai kapták: JÁVOR Péter Ivánné, dr. KARSAY Orsolya, dr. KELECSÉNYI Gábor, dr. SPIRÁNÉ LENGYEL Márta, dr. SZABAD Györgyné, TATAI András, dr. ÜRÖGDI Györgyné. A Kiváló Munkáért kitüntető címet kapták: BORISSZA Ödönné, BORSÁNYI Ferencné, CSAJKOVITS Józsefné, GAJAI Jánosné, GALAMB Györgyné, HÖRÖMPÖLI Andrásné, KOVÁCS Barna Istvánné, KRICSFALUSSY Lászlóné, MÜRSCHBERGER Ferencné, dr. NAGY Vilmosné, PREPELICZAY Györgyné, SIKLÓSI Gyuláné, SINKÓ Pálné, SOMOGYI Pálné, dr. SUSÁNSZKY Zoltánné, SZILÁGYI József, TAMÁS Péter, TISZAI István, TÖLGYESI Lászlóné.

Összeállította: *Somkuti Gabriella*

*Az Országos Széchényi Könyvtár
dolgozói 1978-ban**

A) KÖNYVTÁR

Főigazgató

Dr. Jóború Magda
a neveléstudományok kandidátusa

Főigazgató-helyettesek

Dr. Havasi Zoltán
az irodalomtudományok kandidátusa
Zircz Péter
Fábry György gazdasági igazgató
Óvári Sándor igazgató

Főosztályvezetők

Dr. Ferenczy Endréné
Fügedi Péterné
N. Rácz Aranka
Dr. Pajkossy György

Főosztályvezető-helyettesek

Dr. Hernády Dénes
gazd. igazgatóhelyettes
Ónódy Miklós igazgatóhelyettes

Osztályvezetők

Dr. Berczeli Károlyné
Dr. Bikich Györgyné
Dr. Borsa Gedeon
Fejes Józsefné
Gyulai Árpád
Kastaly Beatrix
Dr. Kecskeméti István
Dr. Komjáthy Miklósné

Dr. Kondor Imréné

Kovács Ilona
Kovács József

Dr. Markovits Györgyi
az irodalomtudományok kandidátusa

Mészáros Pálné

Milhoffer Alajos

Dr. Németh Mária

Dr. Patay Pálné

Dr. Ráduly Márta

Rakovszky Istvánné

Rosta Lajosné

Soltész Zoltánné dr.

Somkuti Gabriella

Sonnevend Péter 1978

Szilvássy Zoltánné

Dr. Szűcs Jenőné

Dr. Tóth Lajos

Tőkés Lászlóné

V. dr. Windisch Éva

a történelemtudományok kandidátusa

Dr. Vekkerdi József

a nyelv tudományok kandidátusa

Dr. Wittek Lászlóné

Dr. Wix Györgyné

Osztályvezető-helyettesek

Bacsoni Tamásné

Bor Kálmán

Dr. Csillag Lászlóné

Gajtkó Éva

* A névsor az 1978. december 31-i helyzetet tükrözi. Előző kötetünkben az 1977-es névsort szeptember elsejével, az új besorolási rend életbe lépésével zártuk. Ezért most – a változtatásokat illetően – eddig az időpontig nyúltunk vissza.

Dr. Hegedüs Károly
Jávor Péterné
Karácsonyi Rózsa
Malomsoki János
Dr. Nagy Zsoltné
Rohács Ervin
Schneller Károly
Tamás Péter
Dr. Úrögdi Györgyné

Főmunkatárs I.

Dr. Batári Gyula
Dr. Borsos Józsefné csop. vez.
Dr. Fallenbüchl Zoltán
Dr. Fried István
az irodalomtudományok kandidátusa
Galamb Györgyné
Hervay Ferenc
Dr. Kelecsényi Gábor
Dr. Kemény G. Gábor
az irodalomtudományok kandidátusa
Kiszely Olivér
Miklóssy János csop. vez.
Mikó Lajosné
Murányi Róbert Árpád
Pap Zoltán
Dr. Spira Györgyné
Dr. Szauder Józsefné
Dr. Vízkelety András
az irodalomtudományok kandidátusa
Zöldi Péter
Zsembery Anna 1978

Főmunkatárs II.

Dr. Balogh György csop. vez.
Bence Dénesné csop. vez.
Berlász Piroska csop. vez.
Botka Ferencné csop. vez.
Darabos Pálné
Dárdai Miklósné
Dömötör Lajosné
Dr. Faragó Lászlóné
Froemel Károlyné csop. vez.
Dr. Horváth Istvánné
Illyés Katalin
Juhász Lászlóné
Dr. Karsay Orsolya
a nyelvtudományok kandidátusa

Kiszely Olivérné
Kovács Istvánné
Kunszabó Ferenc
Lengyel Istvánné
Mártován Gyuláné csop. vez.
Dr. Melczer Tibor
Miklóssy Jánosné csop. vez.
Mohor Jenő 1978
Papp Ferencné csop. vez.
Sándor Ernő
Sipos Márta csop. vez.
Somogyi Pálné
Szász Andrásné
Dr. Szegetli Ildikó 1978
Dr. Szigethy Jolán 1978/nyugd.
Vavrinecz Veronika csop. vez.
Zágonyi Ilona csop. vez.

Szakalkalmazott I.

Dr. Acél Zsuzsa
Bacsi Lajos 1978/megsz.
Balogh Judit
Barabás Klára
Baranyi Olga
Dr. Bálint Tiborné 1978
Dr. Beck Ivánné
Dr. Burián Ignácné
Butor Veronika
Csecszerits Istvánné
Divényiné Váradi Zsuzsa csop. vez.
Fallier Erika 1978/megsz.
Földy Istvánné
Fülep Katalin
Grallert Izabella
Gróh Gáspár
Gróh Gáspárné 1977
Gyóriné Kiss Éva
Haydené Kiss Zsuzsa
Heltai János
Horváth Gabriella 1978
Illy Lászlóné
Inczédy Zsuzsa 1978
Juhász Katalin
Kamondi Antal
Karakas Péterné csop. vez.
Kiss Dénesné
Koffán Zsófia
Dr. Koroknai Ákosné

Kovács Zsuzsanna 1978/megsz.
Kökössi Gabriella 1978
Köpecsi-Nagy Gáborné
Dr. Kunszt Zoltánné csop. vez.
Lápple (Ligay) Éva
Dr. Maróthy Jánosné
Meleg Elek
Morvai Zsuzsanna
Muzslay Lászlóné
Müller Rodica 1977
Nagy Lajosné
Nagy László
Nagy Mária 1978/felm.
Nagy Zoltán csop. vez.
Neumayer Katalin
Németh Gabriella
Németh S. Katalin
Orbán Emőke
Pavercsik Ilona 1977
Perczel Erzsébet
Péterffy Judit
Plihál Katalin
Révai Zsuzsanna
Sára Ágnes 1977
Sárkány Mihályné
Dr. Simon Miklósné
Sonnevend Péterné
Sövényházy Csilla 1978/áth.
Szalay G. Erzsébet 1978/áth.
Szegedy-Maszák Mihályné
Tolnai Lászlóné
Dr. Tornya Alice
Tóth Árpád
Tóth Sándorné
V. dr. Ecsedy Judit
Vajda Gábor 1978
Dr. Vásárhelyi Judit
Velencei Katalin
Veöreös Enikő
Dr. Wojtilla Gyuláné
Zana Ferenc 1978

Szakalkalmazott II.

Antónia Zsuzsa
Babucsik Péter
Bangha Katalin
Biegelbauer Pál
Borza Ferenc

Deli Györgyné
Demény Ottóné
Fráter Zoltán 1977/áth.
Gyimesi Pál csop. vez.
Dr. Gyurján Istvánné
Hoffer Rezsőné
Horváth Borbála
Horváth Lajosné csop. vez.
Horváth Tiborné
Kálóczy Lajosné
Dr. Losonci Andrásné
Marillai Zsuzsa
Orvos Mária csop. vez.
Óvári Gézáné
Dr. Pálincás Györgyné
Pócsi Árpádné
Dr. Réti Lászlóné 1977
Sajtós Endre
Samariav-Leölkes Katalin 1978 -
Dr. Sándor Istvánné
Somogyi Lajosné 1978
Sopronyi János
Dr. Szabad Györgyné 1978/nyugd.
Szabó Ervin csop. vez.
Szőnyi Éva
Tomits Ottília
Velich Sándorné
Dr. Vissi Gézáné
Zsigmondy Árpádné

Szakalkalmazott III.

Appel Károlyné
Balogh Andrásné
Barankay Bertalanné
Bálint Nagy Tünde
Bánati Istvánné csop. vez.
Bánfi Szilvia
Beleznai László
Beöthy Bertalanné
a Rest. Labor vezetője
Bókay Béláné
Bolgár Ferencné
Borsányi Ferencné
Branda Gyuláné
Buzás János
Czigler Mária
Dr. Debulay Imréné csop. vez.
Dobay Miklósné

Falvainé Szabó Edit
Farkas Ágnes
Farnady Lívia
Fodor Éva
Földessy Péter
Gabányi Gézáné
Gazdag Miklósné 1978/áth.
Gábor Julianna 1978
Gál Ágnes
Gál Júlia
Gálos Gáborné
Gyorgyevics Tamásné
Gyórfi Erzsébet 1978/áth.
Hausenblasz Róbertné
Herboly Miklósné
Hernádi Lászlóné
Holtzinger Gáborné
Homor Ferenc
Horváth Gyuláné
Horváth Pál
Horváthné Payer Berta
Ispánki Ferenc
Dr. Jáky Lászlóné
Kaibinger Károlyné
Kalocsai László
Kasánszky Zsombor
Kausay Tiborné csop. vez.
Kálmán Péterné
Keresztúryné Jónás Mária
Kiss Elemérné
Kiss Jenőné
Kocsy Lászlóné
Kovács Adrienne 1977/áth.
Kricsfalussy Lászlóné
Láng Tiborné
Lovászné Vona Katalin
Magyar Miklósné
Malek Magdolna
Nagy Péter
Nemeshanyi Hubáné
Dr. Nyáry Gálné
Palotás Endréné
Papp Andrásné
Papp Sámuelné
Patay Lászlóné
Pál Ágnes
Pásztor Rezsőné
Ravasz Erzsébet

Révay Rita
Dr. Rózsa Miklósné
Sándor Erzsébet
Simon Jánosné
Somorjai Olga
Dr. Susánszky Zoltánné csop. vez.
Dr. Szabados Györgyné 1978/megsz.
Szalay Márta
Szárász Györgyné
(Németh Zsuzsanna)
Szénási Lászlóné
Szóts Endréné
Takács Béláné
Tóthné Székely Ágnes
Urbán Gusztávné
Dr. Vajda Tádéné
Vajnai Sándorné
Varga Lajosné
Vizsolyi Gyuláné
Wolf Magdolna
Zölde Kornélia

Szakalkalmazott IV.

Ábry Béláné
Ács Istvánné (Fajt Györgyi)
Balla Béláné 1978/áth.
Balogh Márta
Barsin József
Bán Katalin
Bászler Katalin 1978
Belencsik Lajos
Benkó József
Bodó Katalin 1978/áth.
Borsányi Ferenc
Bozzay Éva
Börzsönyi Judit
Buzás Éva 1977; 1978/áth.
Csajkovits Józsefné
El-Nagashi Györgyi
Frank Ágnes 1977
Gömbös Lajosné
Haász Erzsébet
Heimlich István
Herke Péter
Horváth Orsolya
Hódy János
Jáger Judit
Józsa Márta 1977; 1978/megsz.

Kádár László
Királyné Kutasi Éva
Komornik Zoltánné
Korber Károlyné
Kőrösi Sarolta 1978
Lakatosné Kuczka Heléna
Lányiné Hajdú Lívia 1978
Mártonffy Attila
Németh Károlyné
Palkó István 1978/megh.
Dr. Pál Albertné
Prepeliczay Györgyné
Radnóti György 1978
Reichenberger Jánosné 1978
Sefcsik Gyuláné
Silber Iván
Sinkó Pálné
Sóvári Ferenc
Szatmári Beatrix
Szilágyi József
Szilágyi Péter
Tarcsei Gáborné 1978
Tatai András
Tábori Györgyné
Tibolya Istvánné
Tölgyesi Lászlóné
Török Sára
Várkonyiné Bleicher Ágnes
Vén Tiborné

Ügyintéző II.

Járvás Andrásné
Mihály Józsefné
Török János

Ügyintéző III.

Balassa Jenőné
Bolgár Tamásné
Dr. Erényi Ivánné
Görgeyné Kovács Katalin
Holló Csaba 1977/megsz.
Jenei Anna
Juhász Márta
Kovács b. Istvánné
Dr. Lakatos Lászlóné
Dr. Lugosi Andorné
Mencsik Pál
Nemere Zoltánné

Pap Béláné
Radics Béla
Rákóczy Csabáné
Reisenleitner Lajosné
Savanyó Rezsőné
Szász Jánosné 1977
Dr. Tóth Lajosné 1977/megh.
Zölde Istvánné 1977/megsz.

Ügyintéző IV.

Gaál Mária
Herczeg Klára 1978
Jánka Józsefné
Kiss Alice 1977
Kléger István
Mohr Kálmán
Pintér Antalné
Szilvássy Istvánné 1978/nyugd.

Ügyviteli dolgozók

Dr. Kovács Mihályné

Műhelyvezető

Deutsch Dávid
Farkas Ottó
Fodor Béla
Gerőly Józsefné
Horváth Józsefné
Mayer János
Mürschberger Ferencné
Pápay Lajos 1978/áth.
Rothmeisel Károly 1978/nyugd.
Samkó Frenéné
Schmidka Ferenc
Szabó Istvánné

Szaktanács I.

Balázs Ferencné
Bartókné Hajdú Erzsébet
Csillag Ildikó
Demjén Andrásné
Dózsáné Vörösváry Hajnalka
Fazekas Gáborné
Gáspár Istvánné 1978
Gáspár Pál
Grineusz Ferencné
Hollós János
Horváth Miklósné

Hörömpöli Andrásné
Klenczner Lászlóné
Koczka Katalin
Kun Miklósné
Magyar Erzsébet 1978/felm.
Mazula Károlyné
Murányi Mihályné
Németh Jánosné
Pusztai Istvánné
Reczetár Kálmán
Siklós Gyuláné
Stroh Tamásné
Szendi Emma
Széll Mariann 1978/áth.
Szuchovszky Zoltán 1978/megsz.
Tóth Tiborné
Zséli Lászlóné

Szakmunkás II.

Gajai Jánosné
Häider Andrea 1977; 1978/áth.
Kovács Katalin 1977; 1978/felm.
Lipsits Anna 1977; 1978/felm.
Mohar Márta 1978
Molnár János
Rónay Éva
Ubornyák Katalin 1978
Urbányi Vilmos

Betanított munkás I.

Balázsovics Mihály
Balog Attiláné 1978
Barnaföldi Gábor
Dr. Bartók György 1978/megh.
Bartok Péter
Berey Béla
Bisztriczky Bulla Eszter
1977/megsz.
Boda Józsefné
Borsos Attila
Both Magdolna
Chapó Gertrúd
Cservenka Ferenc 1977
Csiki-Szász Gábor 1978
Deák Sándor
Faltusz Jánosné 1978
Hegyí Andrásné
Holezmüller József

Horváth Jenő
Horváth Józsefné
Inotai István
Járfás Bálint 1978/megsz.
Kalácska József
Kassai Lajos
Kiss Gábor 1978
Koczkás Zoltán
Kőfalvi Gábor 1978
Körmendiné Rázga Emma 1978
Krizka Györgyné
Kuczog Lajosné
Kurecz Antalné
Lőrincz Dezső 1978
Molnár Béla
Pataki Gábor 1978
Pusztai Ervin
Rásy Árpád
Somogyváry Gyula
Strupka József
Sutka Istvánné
Szabó Károlyné 1978/felm.
Százaz György 1978/felm.
Szép Sándorné
Szita Gábor 1978
Szőke Józsefné
Szpluvák István 1978/felm.
Tiszai István
Trencsényiné Varga Katalin
Vass Alajosné 1978
Várszegi Róbert

Betanított munkás II.

Chapó Márkné
Debreczeni Károlyné
Hajós Csabáné
Piller Antalné
Szerdai Tiborné

Kisegítők

Bán Józsefné
Berey Béláné
Boros Lajosné
Fogd Józsefné 1978/megsz.
Hajdu Sándorné
Kuti Jánosné
Mayer Jánosné
Mészáros Mihályné

Mirki Györgyné
Pulai Károlyné
Rosta Jánosné
Szeles Árpádné 1977
Tóbiás Jánosné
Urbauer Lászlóné
Varga Sándorné

Gépkocsivezetők
Bagóczy Béla 1978
Rétháti János
Ormos Péter 1977/felm.
Simon István
Szabó József 1978
Tózsér László 1978/kilépett

B) KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI ÉS MÓDSZERTANI KÖZPONT

Főigazgató-helyettes

Papp István igazgató

Osztályvezetők

Bereczky László
Gerő Zsoltné
Horváth Tibor 1978/áth.
Dr. Kamarás István
Dr. Katsányi Sándor
Pelejtei Tibor
Szente Ferenc

Főmunkatárs I.

Fodor András
Dr. Károlyi Zsigmondné
Dr. Kövendi Dénes
Dr. Urbán László
Dr. Urosevics Danilo
a történelemtudományok kandidátusa

Főmunkatárs II.

Fogarassy Miklós
Gereben Ferenc
Körtés Júlia
Dr. Nagy Attila
Nagy Lajos
Nyakó István 1978/nyugd.

Szakalkalmazott I.

Bartos Éva 1978
Bárdosi Mária 1977
Benkő Attiláné
Csapó Edit
Csoboth Attila 1978/áth.
Havas Katalin
Kiss Edit

Kulcsár Szabó Ernő
Lakatos András
Mándy Gábor
Rácz Ágnes 1978
Dr. Skaliczki Józsefné 1978
Stumpf András
Szabó László
Szinai Tivadarné
Török Sarolta
Tremkó Györgyné csop. vez.
Vajda Kornél
Varga Ildikó

Szakalkalmazott II.

Bereczky Lászlóné
Feimer Ágnes
Freisinger Jenő
Hegyközi Ilona
Kiglicsné Katona Rita 1978
Kovács Lászlóné
Dr. Melegh Antalné
Dr. Merényi Ferencné
Dr. Tarr Lászlóné

Szakalkalmazott III.

Cavalloni Gyöngyi
Dr. Czinner Tiborné
Jávori Ferencné
Kovács Katalin
Moór Istvánné
Pál Tiborné
Sarlós Veronika
Sándor Éva 1978/megsz.
Szabó Gáborné
Szende Lászlóné
Törökné Jordán Katalin

Szakalkalmazott IV.
Mikolai Ágnes 1978/megh.
Turi Katalin

Ügyviteli alkalmazott I.
Kovács Árpádné
Dr. Pákh Tiborné

I. sz. táblázat

A KÖNYVTÁR ÁLLOMÁNYA¹

	Állomány 1977. dec. 31.	Gyapodás ² 1978-ban	Fogyaték 1978-ban	Állomány 1978. dec. 31.
Könyv ³	1 872 032	44 049	288	1 915 793
Időszaki kiadvány ⁴	205 161	5 708	32 ⁵	210 837
Kézirat	508 887	13 388	1	522 274
Zenemű	106 298	4 646	—	110 944
Térkép	174 419	2 266	—	176 685
Kisnyomatvány	2 124 718	28 556	25 000 ⁶	2 128 274
Szabvány ⁷	52 106	—	—	52 106
Szabadalmi leírás ⁷	14 921	—	—	14 921
Kép, metszet	233 696	2 110	—	235 806
Mikrofilm neg. (címléirási egység)	60 654	5 557 ⁸	—	66 211
Mikrofilm poz. (címléirási egység)	51 300	7 286 ⁹	—	58 586
Dokumentációs negatív és diafilm (címléirási egység)	11 818	28 ¹⁰	—	11 846
Hanglemez, hangszalag	6 935	326	—	7 261
Egyéb dok.	17 983	483	—	18 466
Összesen:	5 440 928	114 403	25 321	5 530 010

Megjegyzések

1. Könyvtárunk „nagy-állományaként” ismert könyvraktárában, így az állományi adatokban is, a könyvek, brosurák, jegyzetek, különlenyomatok együtt vannak és „Könyvek” címen szeepelnek.
2. A gyapodás adataiban sem a műemlékkönyvtárak, sem a Könyvtártudományi és Módszertani Központ szakkönyvtárának adatai nem szerepelnek.
3. A könyvraktár állománya 1977. dec. 31-én kötézeti egységben mérve 1 786 028 db volt, 1978. dec. 31-én 1 811 701 db.
4. Az időszaki kiadványok raktári állománya 1977. dec. 31-én kötézeti egységben mérve 242 514 db volt, 1978. dec. 31-én 248 226 db, továbbá 10 385 db csoportos feldolgozású időszaki kiadvány.
5. Továbbá 302 szórványszám.
6. Régi duplumok.
7. Gyapodása 1978-tól megszüntetve.
8. 678 366 filmkocka.
9. 954 611 filmkocka.
10. Filmkocka szerinti statisztika nem készült.

AZ 1978. ÉVI GYARAPODÁS A BESZERZÉS MÓDJA SZERINT

Dokumentum	Vétel	Csere	Ajándék	Kötelepéldány	Saját előállítás	Összesen
Könyv	3 996	3 038	2 640	34 279	96	44 049
Időszaki kiadvány	867	695	545	3 601	—	5 708
Kézirat/db	12 767	132	481	—	8	13 388
Zenemű/db	1 562	175	484	2 328	97	4 646
Térkép/db	93	10	1	2 162	—	2 266
Kisnyomtatvány/db	1 949	896	1 338	24 373 ¹	—	28 556
Hanglemez, hangszalag/db	52	14	30	230	—	326
Kép, metszet/db	1 434	58	66	552	—	2 110
Egyéb dokumentum	—	—	483 ²	—	—	483 ²
Mikrofilm neg./címl. egység	1	1	6	—	5 549	5 557 ³
Mikrofilm poz./címl. egység	1	1	—	—	7 284	7 286 ⁴
Oktató diafilm/címl. egység	—	—	—	28	—	28 ⁵
Összesen:	22 722	5 020	6 074	67 553	13 034	114 403

1. Ebből 1 672 db a Színháztörténeti Tár állományába került. Viszont a Kisnyomtatványtárba került még 20 472 db hivatali és használati nyomtatvány, amely a könyvgyarapodásban szerepel.
2. A Színháztörténeti Tárba került egyéb dokumentumok.
3. A táblázatban címléírási egységben megadott negatív mikrofilm 678 366 filmkocka.
4. A táblázatban címléírási egységben megadott pozitív mikrofilm 954 611 filmkocka.
5. A diafilmekről filmkocka szerinti statisztika nem készült.

A GYŰJTEMÉNYEK HASZNÁLATA 1978-BAN

Olaszótermek forgalma	Használók száma	Használt egységek száma
Beiratkozott olvasók	12 781	
Napi jeggyel olvasók	306	
Központi olvasótermek		
Könyvek	40 832	106 570
Időszaki kiadványok	15 875	46 033
Különgyűjtemények		
Kézirattár	1 810	31 184
Régi Nyomtatványok Tára	979	3 240
Kisnyomtatványtár	109	108 700
Színháztörténeti Tár	486	72 510
Térképtár	164	1 423
Zeneműtár	878	4 506
Zárolt Kiadványok Tára	1 202	9 466
Összesen:	62 335	383 632

A KÖNYVTÁR KIADVÁNYAI

1. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1974—1975.* (Főszerk.: NÉMETH Mária.) Bp. 1978. Egyetemi ny. 640 l.
2. *Magyar könyvészet 1973. A Magyarországon megjelent könyvek és térképek szakosított címjegyzéke.* 1—2. köt. (Fel. szerk.: RAJOS Ferencné.) Bp. 1978. 1040 l.
3. *Kurrens időszaki kiadványok. A Magyarországon megjelenő időszaki kiadványok bibliográfiája. 1976. I. rész.* (Szerk.: NAGY Zsoltné.) Bp. 1977 [1978]. 318 l.
4. *Kurrens külföldi időszaki kiadványok a magyar könyvtárakban. Lelőhelyjegyzék 1976—1977.* 1—2. köt. (Fel. szerk.: SZILVÁSSY Zoltánné.) Bp. 1978. 1127, LXXIX l.
5. *Magyar Nemzeti Bibliográfia. Könyvek Bibliográfiája.* 33. évf. 1—24. szám.
6. *Magyar Nemzeti Bibliográfia. Zeneművek Bibliográfiája.* 9. évf. 1—4. szám.
7. *Magyar Nemzeti Bibliográfia. Időszaki Kiadványok Repertórium.* 33. évf. 1—12. szám.

8. *Hungarika Irodalmi Szemle. Külföldön, idegen nyelven megjelent magyar vonatkozású könyvek és folyóiratcikkek válogatott bibliográfiája*. 8. évf. 1—4. szám.
9. *Külföldi Magyar Nyelvű Kiadványok. Külföldön magyar nyelven megjelent könyvek és folyóiratcikkek válogatott bibliográfiája*. 7. évf. 1—4. szám. Az éves betűrendes mutató külön füzetben.
10. *Külföldi Társadalomtudományi Kézikönyvek. Országos gyarapodási jegyzék*. 1977/1. és 1977/2. szám.
11. *Az Országos Széchényi Könyvtár mikrofilm jegyzékei. Új sorozat. Szerk.: ÖNÓDY Miklós.*
 — *Modern nyomtatványok 1.* Összeáll.: F. WIESINGER Piroska. Bp. 1977 [1978]. 66. l.
 — *Modern nyomtatványok 2.* Összeáll.: F. WIESINGER Piroska. Bp. 1978. 91. l.
12. *OSZK Híradó*. 21. évf. 1—12. szám.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БИБЛИОТЕКИ ИМ. СЕЧЕНИ В 1978 г.

Комплектование фондов

Фонд библиотеки в 1978 году увеличился на 44 049 томов книг, 5708 годовых тома периодических изданий, 13 388 рукописей и 51 258 прочих документов, итого: на 114 403 библиотечных единиц. На 31-ое декабря 1978 г. фонд библиотеки составляет 5 530 010 единиц. Во время года число сокращенных единиц 25 321 (в том числе 25 000 мелкопечатных изданий-дубликатов), таким образом действительное увеличение фонда составляет 89 082 единиц.

Проект новой Инструкции комплектования библиотеки был обсужден специалистами на нескольких совещаниях в 1978 г., и ее утвержденный текст вступит в силу официально в начале 1979 г.. Новая Инструкция комплектования стремится к более строгому выбору относительно мелкопечатных произведений, учебных книг, конспектов и других произведений смешанного характера.

Политика по комплектованию уделяет в дальнейшем большое внимание на приобретение зарубежной хунгарики. До этого целью было кроме приобретения отечественной книжной продукции активное изыскивание и приобретение иностранных венгерских произведений или же произведений венгерского отношения (хунгарика). В решении этой задачи большую помощь оказывал международный обмен. По этому традиционному профилю библиотекой приобретены были — в сильно выборочном порядке — издания в области литературоведения и общей истории заграничной литературы. Особое внимание придавалось также комплектованию справочно-информационной литературы (напр. энциклопедий, справочных книг, библиографических изданий).

У нас собрание инкунабул увеличилось на 4 тома, итого число средневековых кодексов увеличилось на 1 экз. Собрание рукописей нашего столетия удалось пополнить рукописями или корреспонденцией многочисленных венгерских писателей. Фонд Музыкальных произведений пополнился наследием венгерского композитора Кароя Гольдмарка (1830—1915). Уже теперь начались подготовительные работы к празднованию 150 летн. годовщины со дня рождения венгерского композитора Кароя Гольдмарка, который большую часть своей жизни прожил в Вене.

Нашей целью было сокращение времени обработки материалов и здесь нам удалось добиться значительных успехов, и время обработки отечественных обязательных экземпляров сократилось до 6 недель. В практике по каталогизированию — после многолетнего переходного этапа — к концу 1978 г. сформировалась типология разграничения моногра-

фий, периодических изданий и периодических изданий книжного характера в соответствии с новейшими международными правилами. Таким образом стало возможным прекратить параллельные библиографические описания переходного этапа и осуществить — начиная с определенного срока — одинарные библиографические описания, отвечающие требованиям лишь профилю каталогов. При содействии наших экспертов создан и новый венгерский стандарт по библиотечному описанию произведений печати, и его выход в силу в общегосударственном порядке ожидается в следующем году.

Специальные фонды библиотеки продолжили обработку текущих материалов и изыскательную работу в каталогах более ранних отделов фонда (латинский каталог кодексов, каталог „антиква“).

В работе Отдела по обслуживанию читателей и в дальнейшем самая большая трудность заключалась все еще в том, что приблизительно половина фондов книг, журналов и газет было помещено во внешних хранилищах (в первую очередь в новом здании, в будайской крепости). Эти издания могли предоставляться к услугам читателя только через несколько дней после предъявления заказа. Из этого истекает тяжелая проблема, что фонд из-за постоянной транспортировки все более портится.

Этот факт обратил внимание руководства библиотеки на вопросы охраны и безопасности фонда. Пока было разработан принципиальный план временного ограничения пользования фондами, так как внедрение соответствующих мероприятий требует более продолжительной подготовительной работы. Библиотека прежде всего желает выполнить свои обязанности по сохранению ценных национальных документов, и также по удовлетворению запросов научных сотрудников; а другие читательские запросы библиотека — до полного перевода материалов в новое здание — вынуждена ограничить.

В рамках охраны фонда в области переплета и реставрации мы постоянно желаем повысить наши усилия — но к сожалению материальные возможности нам много отстают от необходимых. В области реставрации новая химическая лаборатория — пока со скромным оборудованием — будет работать прием и введение новых методов. Мы затрачиваем много усилий на выполнение перспективной программы по микрофильмированию венгерских газет тоже в целях охраны фонда, но к сожалению темп микрофильмирования стал медленнее из-за плохого состояния документов, подлежащих микрофильмированию. Годовая выработка лаборатории 850 000 снимков, означали перенос на микрофильмы 1,5 милл. документных страниц. В 1978 г. внедрено оборудование по производству микрофишей типа „Пэнтакта“ и до конца прошлого года были перенесены на микрофильмы 100 000 документных единиц.

Нашу библиотеку посещает 62 000 читателей в год, которым выдается приблизительно 380 000 библиотечных единиц. В год записывается 127 000 читателей, но их число несколько понизилось.

Библиографическая работа

В области автоматизации библиотечной работы мы можем доложить о важном результате; с апреля 1978 г. Венгерская национальная библиография изготавливается уже на ЭВМ. Применение вычислительной техники означало не только техническую модернизацию, а и совершенствование содержания и методики библиографии. (Напр. библиография информирует кроме книг о текущих сериях и о вновь возникших периодических изданиях, она также дает аналитическое описание не только научных, но и беллетристических произведений.) По международным правилам библиографические описания согласуются ISBD, и транскрипция латинского шрифта составляется по стандартам ISO. Машинная обработка данных дала возможность и значительно расширить сферу указателей.

При составлении „Статьи периодических изданий“, выходящих в системе венгерской национальной библиографии, удалось ликвидировать отставание в обработке материала. Значительный рост статей, входивших в реперторий (ежегодно 22 000) поставил на повестку дня необходимость реформы этого издания. В этом году начались аналитические работы в целях усовершенствования этой службы, с особым вниманием на связь между общим реперторием и национальными библиографиями и другими документальными службами.

После продолжительного перерыва наконец в этом году вышла в свет долгожданная годовая венгерская библиография печати. В 1978 г. вышел в свет ее первый том, который охватывает материал за 1976 г.

Другие текущие библиографии — Библиография музыкальных произведений, Зарубежные издания на венгерском языке, Литературный обзор хунгарики — выпускаются регулярно.

Среди ретроспективных научных библиографий, из серий „Magyar Könyvészet 1921—1944“ (Венгерское книгоиздание) была закончена рукопись тома „Венгерская литература“; выход этого тома можно ожидать в 1980/81 гг. Было закончена также рукопись второго тома „Ранних изданий в Венгрии (1601—1635)“. Инвентаризация экземпляров, изданных в Венгрии в 1712—1800 гг., сохранных в отечественных общих фондах по существу окончилась, но еще идет исследование экземпляров, сохранных за границей. Число до сих пор зарегистрированных экземпляров почти 100 000.

В рамках специальных библиографических работ приготовился т. е. подготовлен в печати материал первого тома библиографии по венгерской литературе и литературоведению (1976 г.). В то же время идет работа по подготовке ее дальнейших томов.

Было положено начало списка названий, имеющихся в фонде пленок.

Межбиблиотечные (центральные) службы

Приведение в жизнь закона по новому обязательному экземпляру с 1-ого января 1978 г. означало для библиотеки решение новых задач и проблем. В смысле нового распределения обязательных экземпляров национальная библиотека будет пользоваться правом на меньшее количество экземпляров; и в результате этого наши расходы увеличились, нужные дубликаты как читателям библиотеки, как и службе международного обмена нам надо обеспечивать путем покупки. Для Службы обязательных экземпляров распределение обязательных экземпляров стало более сложным: по новому указу помимо библиотек, получающих полный ряд обязательных экземпляров, 5 районных библиотек также пользуются этой привилегией и специальные издания получают специальные профилированные библиотеки и более значительные библиотеки общей профили, располагающие правом выбора. Эта новая система таким образом означает более рациональное распределение обязательных экземпляров и дает возможность их полного доступа по всей стране.

Удалось далее развить системы ISBN и ISSN, (дифференциация карт, итд.). Система нового распределения обязательных экземпляров основана также на ISBN и ISSN.

Работу Центральных каталогов и Службы международного абонемена реформами и организацией труда удалось улучшить. Их работа стала более быстрой, верной и точной. Заявки в Центральном каталоге книг разрабатываются за два месяца. (В 1978 г. Центральный каталог книг пополнился на 160 000 новых карточек.) Служба международного абонемена стремится усовершенствовать свою работу в духе мировой программы Universal Availability of Publications. В Отдел межбиблиотечного абонемена поступило 26 000 запросов, из них нам 12 000 надо было отправить за границу. Из них было удовлетворено 76,6%. Нам удалось удовлетворить 84,3% запросов, полученных из-за границы.

Список местонахождения „Текущие зарубежные журналы в венгерских библиотеках в 1976—77 гг.“ издан в двух томах Центральным каталогом зарубежных периодических изданий. Подготовительная работа к ретроспективному справочнику (с XII в. — 1970 г.) продолжается; здесь было зарегистрировано почти 57 000 названий, из этого 33 000 записей будет отредактировано.

Служба международного обмена продолжала традиционный обмен изданиями, действовала приобретению хунгарики и поддерживала зарубежные научные учебные общеобразовательные учреждения венгерской заинтересованности. Число поступивших из-за границы по межбиблиотечному абонементу документов было приблизительно 18 000 книг и 2000 журналов; 34 000 книг и 4000 журналов было выслано за границу.

Центр лишних экземпляров продолжил обработку и распределение лишних экземпляров, и собрание материалов будущего книгохранилища. Число полученных материалов: 21 000, распределенных среди библиотек и резервированных для книгохранилища произведений: по 15 000 т.).

Круг работы наших центральных служб расширился новыми задачами: по распоряжению Министерства культуры о библиотечной системе центральная регистрация фондов библиотек теперь официально вошла в круг обязанностей Государственной библиотеки им. Сечени. В рамках этого в нашу задачу входит регистрация самых важных данных библиотек и предоставление информации о них. Новая рабочая станция пока развивает рамки своей деятельности.

Развитие, исследовательская работа

Первый этап автоматизации библиотеки, начатый много лет тому назад, закончился осуществлением изготовления в большом масштабе Венгерской национальной библиографии на ЭВМ. В следующем, теперь начатом этапе начались исследования и опыты по дальнейшему использованию рекордов Венгерской национальной библиографии (совокупность данных каталожной карточки, формирование моделей и их использование в обработке форматов и других типов документов; сравнительный анализ форматов Венгерской национальной библиографии с формами UNIMARC и MARC). Начались и подготовительные работы регистрации „authority control“ на ЭВМ. В рамках успешной попытки создан нами библиографический список регистрации периодических изданий кодификацией по формату системы Венгерской национальной библиографии.

Параллельно с вышеупомянутыми работами началась подготовка приведения в жизнь реформ, связанных с организацией труда и с рационализацией трудового процесса. Первым шагом этого было решение проблемы так называемой интегрированной обработки книг и в связи с этим, решение проблемы снабжения карточками разных библиотек (централизованно).

Научная работа по библиотечному фонду огранически относится к главному исследовательскому направлению всевенгерского масштаба. Ее целью является комплексное и более полное изыскание и раскрытие исторических и культурных традиций и памятников венгерской нации, т. е. нашего исторического прошлого. В 1978 г. продолжилась разработка перспективной программы хунгарики, с которой Государственная библиотека им. Сечени принимает участие в вышеупомянутых исследованиях. Библиотека в первую очередь библиографической регистрацией документов хунгарики может успешно содействовать историко-литературным исследованиям. С другой стороны составлением или изданием специальных библиографий мы можем удовлетворять запросы научных сотрудников гуманитарных наук. В 1978 г. работы по этим двум областям проводились с большим подъемом; на их проведение ведомство по культуре с этого года предоставляет, сверх сметы библиотеки, отдельную материальную поддержку.

Международные связи

Участие в работе международных информационных систем

В рамках сотрудничества социалистических стран наши связи развивались особенно по двум направлениям: в работе Международной Системы Научно-Технической Информации (МСНТИ) и в содействии национальных библиотек. В рамках МСНТИ мы принимали участие в обработке третьего этапа Автоматизированной Службы Регистрации Периодических Изданий, в работах по стандартизации МСНТИ и включились в подготовительную работу по созданию INTERINFORMKULTURA (Культурная и Художественная Информационная Система). В рамках сотрудничества национальных библиотек мы принимали участие в работе экспертных комиссий (национальная библиография, построение фонда, центральный каталог и межбиблиотечный абонемент), а также в общих научных исследованиях) тема: „Типологические особенности национальной библиотеки в развитом социалистическом обществе“ и т. д.)

Наши связи осуществлялись в рамках закрепленных межгосударственных культурных договоров, а также непосредственных соглашений, заключенных с отдельными учреждениями-партнерами. Очередь дошла до возобновления соглашения с Югославией (Нови Сад, Библиотека Матица Спрска). В рамках непосредственного личного обмена 36 сотрудников библиотеки ездили за границу в целях обмена опытом и проведения исследования в соседних социалистических странах. Кроме того в рамках межгосударственных соглашений ездило за границу 8 человек, вне соглашений — 3 человека, и 14 человек приняло участие на заграничных конференциях. Итого 61 сотрудник нашей библиотеки был послан в командировки в социалистические страны. Особую возможность поехать за границу получили библиотекари, занимавшиеся исследованием хунгарики: из 61 сотрудника, побывавшего в командировке за границей 22 провело изыскания хунгарики, в некоторых случаях — срок их командировок был продолжительный (1 месяц).

В рамках личного обмена, из социалистических стран посетили библиотеку 35 библиотекарей, т. е. 1 гость в среднем пробыл у нас 6,3 дня.

Наши связи с капиталистическими странами были реализованы обычно в рамках

личной, командировки со стипендией или участия на конференциях различных международных организаций. Число заграничных командировок было 15.

Наши специалисты принимали участие непосредственно (ISDS International Centre) или косвенно в работе различных международных организаций, информационных систем (ISO, IFLA, AIBM, RISM) в форме экспертиз и предложений. Кроме вышеупомянутых организаций мы поддерживали связь также с другими многочисленными, международными организациями и информационными центрами (IASA, IADA, Центр ISBN, IBNH, SIBMAS, ICOM). Среди последних ICOM можно считать новой организацией, с которой мы вступили в контакт, означающий для нас возможность получения более обширной ориентации, — причастие на конгрессе Комитета по Консервации при Международной Организации Музеев и членство SIBMAS Отдела истории театра библиотеки (Société Internationale des Bibliothèques et Musées des Arts du Spectacle).

В 1978 г. сотрудники библиотеки ездили за границу итого в 76 случаях.

Число иностранных научных сотрудников и посетителей, познакомившихся с фондами и пользовавшихся услугами библиотеки было: 301, приблизительно 50—50% из социалистических или капиталистических стран.

Число иностранных посетителей, прибывших с группами составило 151 человек.

THE ACTIVITY OF THE NATIONAL SZÉCHÉNYI LIBRARY IN 1978

Collections of the Library

The growth of the library's holdings in 1978 was 114.403 units. Out of this there are 44.049 volumes of books, 5708 volumes of periodicals and newspapers, 13.388 MSS and 51.258 other types of units. So far as 25.321 units have been discarded from the fond of the library during the year (out of this amount there are appr. 25.000 small prints and duplicates), the real growth of the holdings was 89.082 units.

On December 31st, 1978 the fond of the library was 5. 530.010 units.

The project of a new instruction concerning the library's field of interest has been consulted by experts many times in the course of the year and the approved version will officially come to force at the beginning of 1979. The new instruction aims at a stricter choice esp. from among small prints, text-books, lecture notes and other ephemeral publications.

The main trend in acquisition remained invariably the endeavour to make our holdings of "Hungarica" complete. In addition to collecting home publications they aimed as well at searching and acquiring "Hungarica" published abroad. The international exchange of publications was of great help in this work. In accordance with the library's traditional field of interest i.e. "the humanities" we made strict selections from foreign publications in the field of history and literary scholarship. The most reference works (handbooks, bibliographies, encyclopaedias) have also been acquired with special care. Our collection of incunabula has been enriched with four while that of our mediaeval codices with one more items. There have been accessions of MSS and correspondence of a great number of Hungarian writers to the Collection of Modern MSS. The bequest of Károly GOLDMARK (1830—1915), Hungarian composer, has been added to the fond of the Music Collection. Preparations have already begun on the occasion of the 150th anniversary of the birth of the composer who spent most of his life in Vienna.

Concerning the activity of the Processing Department the main concern was to diminish processing time and we have to state that considerable results have been achieved in this respect: processing time of a native publication that reached the library through the Department of Legal Deposits has been reduced to 6 weeks.

After a transitional period that lasted for years, by the end of 1978, an exact typology was worked out so that the definition of monographies, periodical publications and book-like periodical publications became possible on the basis of the most recent international standards. In this way, we could do away with parallel catalogue entries

of the transitional period, i.e. we could establish the proper scope of the process of entry and the catalogues from a given date. With the help of our experts a new standard of entry has also been elaborated and its obligatory introduction throughout the country can be expected the next year.

Special collections went on processing the current incoming material as well as unfolding former parts of the collections in the catalogue (catalogue of Latin codices, catalogue of early printings).

As regards the activity of our reference department, their greatest problem continued to be the fact that almost half of our holdings of books, periodicals and newspapers are to be found in depositories outside the building of the library, first of all in the former Royal Palace in Buda, the new head-quarters of the library that is under construction. In this way, the readers have to order the requested material in advance and can get them only within a few days. Out of this comes the grave problem that the physical state of the holdings continues to be worse and worse because of frequent transport. This fact turned the attention of the library's directorate to the question of protection and safety of the holdings. So far as the introduction of inevitable measures needs a longer preparation work, for the time being only a theoretical decision was made to impose restrictions to the use of our holdings. Above all, the library would like to comply with its main tasks, i.e. provide the preservation of the treasury of native documents as well as meet the requirements of research workers. As regards the requirements of other readers we are bound to limit them for a transition period, i.e. till we move to the new building.

In the frame of care of the holdings we make continuously efforts for restoration and binding of books but, unfortunately, the capacity is much more limited than we could do with. Concerning restoration work a chemical laboratory with its meanwhile modest equipment will be of great help at introducing new methods. We are continuously making efforts to fulfil the long-time project for microfilming the complete collection of Hungarian newspapers in accordance with our conservation programme, however, the rate of progress has unfortunately become slower because of the bad physical condition of the newspapers to be filmed. In 1978 about 1.5 million newspaper pages were filmed making up 850 thousand negative microfilm frames. In 1978 we put a PENTAKTA machine that makes microfiche into operation and by the end of the year about 100.000 periodical pages were filmed.

The library was used by 62.000 readers who used 380.000 units. The number of readers registered has somewhat fallen (12.7 thousand).

Bibliographical Work

In the field of the automation of library work we can report on the first considerable result: the Hungarian National Bibliography has been produced by machine since April 1978. This computerization was not a mere technical modernization but meant at the same time a reformation in contents and method of the Bibliography. (For instance, besides books the bibliography gives information about current serials and periodical publications of recent outset as well as gives an analytical description of not only scientific works but belletristic publications as well.) In accordance with the international regulations catalogue entries comply with the ISBD system and the transcription of non-Latin letters is done according to the ISO standard. The mechanical processing made a considerable enrichment of the registers possible.

The Repertory of Current Periodical Publications that comes out within the system of the Hungarian National Bibliography could solve the problem of time-lag in processing. The permanent increase of the articles to be made an index for (22 thousand a year for the present) makes a reform of this publication necessary. Analytical works began this year with the intention to lay the foundation of a more up-to-date service, with special regard to the relation of this general repertory to the special bibliographies and other types of documentation.

After a long interval, the annual Hungarian press bibliography that we missed so much was published at last.

The first volume published in 1978 discloses the publications of 1976. The second volume will come out in 1979 continuing to enumerate the material of the year 1976.

The other current bibliographies listing musical works, publications in Hungarian and about Hungary published abroad have continuously been published.

As regards the retrospective national bibliographies, the manuscript of the volume "Hungarian Literature" of the series "Hungarian Bibliography 1921—1944" has reached completion; publication is expected in 1980/81. The second volume of Early Hungarian Printings (1601—1635) was also finished. The recording of copies of Hungarian books published between 1712—1800 and preserved in Hungarian public libraries was ended while the registering of those preserved abroad is being continued. Almost 100 thousand copies have been recorded so far, partly in Hungary and partly abroad.

In the frame of subject bibliographies, the first volume of the Bibliography of Hungarian Literature and Literary Science, containing the material for 1976 is being printed. Further volumes are in progress.

A new series of catalogues of the library's microfilms has also started.

Inter-Library (Central) Services

New tasks and difficulties arose concerning the operation of the new law on deposit copies, effective since January 1st, 1979. According to the new distribution order the National Library receives less copies than earlier. As a consequence of this, our expenses have increased. We have to purchase the necessary copies both for our readers and for the purposes of international exchange of publications.

The distribution of deposit copies became more difficult for the library's Department of Legal Deposits: according to the new instructions, besides central libraries entitled to have complete sets of deposit copies, five regional libraries have authority to receive a complete set of deposit copies each, and further special libraries get the publications that fall into their field of interest. The greatest libraries of general field of interest are authorized to select freely. Accordingly, the new system means a better administration of deposit copies, on the one hand, and makes complete series of deposit copies accessible all over the country, on the other.

New aspects of the systems ISBN and ISSN were elaborated (differentiation of maps, etc.). The system of recording of the new distribution of deposit copies is also based on the ISBN and ISSN systems.

The Union Catalogues and the Inter-Library Loan Service have improved their services through rationalization of work organization and reforming their methods. Their work became quicker, more exact and reliable. In the Union Catalogue of Books it is possible to locate publications within two months after registration. In 1978 they registered 160,000 entries. The Inter-Library Loan Service endeavours to make work more up-to-date in accordance with the world-program of the Universal Availability of Publications. From among the 26,000 requests they received there were 12 thousands to be forwarded abroad. The rate of fulfilments from abroad was 76.6 per cent. 84.3 per cent of foreign requests addressed to us were fulfilled.

The Union Catalogue of foreign periodicals published a location list in two volumes entitled "Current Foreign Periodical Publications in Hungarian Libraries 1976—1977". The publishing of a retrospective location list that would contain entries from the very beginning till 1970 is under preparation; there are about 57 titles registered, out of which 33,000 entries are to be published.

The International Exchange Service carried on its traditional exchange of publications. The Service was of great help in acquiring "Hungarica" publications and has given considerable book support for foreign scientific, educational and cultural institutions. We received about 18,000 books and 2,000 periodicals from abroad and sent out 34,000 books and more than 4,000 periodicals.

The Distribution Service of Duplicates went on processing and distributing duplicates, as well as collecting material for a would-be store-library. (They received 21,000 publications, distributed and collected for the store-library 15—15,000 volumes, respectively.)

The range of our national central services has been widened. An order of 1978 of the Cultural Ministry concerning library system laid down that the central registration of libraries would officially fall within the competence of the National Széchenyi

Library from now on. Accordingly, we have to record and give information about the most important data of Hungarian libraries. For the time being, we are elaborating the frames of this activity.

Improvement and Research Work

As soon as the first machine-produced Hungarian National Bibliography was published, the first phase of the automation of the library that had begun long years ago was finished. In the second phase that has recently started attempts and investigations are being made concerning the possibility of further application of the Hungarian National Bibliography's records (data on catalogue cards, forming of a standard, its application in processing formats and other types of documents, the UNIMARC and other MARC formats, the comparative analysis of the HNB format). Preparatory works for the computerized register of "authority control" has also been started. A successful attempt resulted in the compilation of a bibliographical publication that records periodical publications using the coding of the Hungarian National Bibliography's format.

Parallel with the work mentioned above we are making preparations for introducing reforms concerning rationalization of the working process and organization that became necessary because of the automation of library work. As a first step we dealt with the problem of integrated book processing and central production of catalogue cards.

Research work related to the holdings of the library is closely connected with the main trend of the national research program that aims at a complex research and unfolding of historical and cultural traditions, i.e. the historical past of the Hungarian nation even more completely than it has been done so far. The elaboration of the long-term "Hungarica"-program that had been undertaken by the National Széchenyi Library as a part of the above mentioned research work was continued in 1978. The library can effectively contribute to historical-literary research, above all, with the bibliographical registration of "Hungarica"-documents. On the other hand we can contribute to research work in the field of humanities by compiling catalogues and special bibliographies and publishing them, respectively. In 1978 these activities were given an impulse so much the more as from this year on central cultural organs of the state allocated extra financial support over the budget of the library.

International Relations Participation in the International Information System

In the frame of the cooperation between socialist countries, our relations have developed especially in two respects, i.e. in the International Scientific and Technical Information System (ISTIS) and in the cooperation between national libraries. Within the frames of the former cooperation we contributed to the elaboration of the third phase of ASPRI (The Automatized Registration System of Periodical Publications), participated in the work of standardization led by ISTIS and contributed to the preparations of the founding of INTERINFORMKULTURA, i.e. Information System of Culture and Art. In the frame of the cooperation between national libraries we participated in the activity of committees of experts (national bibliography, expansion of stock, union catalogue and inter-library loan), as well as contributed to common research themes such as "The Typological Characteristics of National Libraries in Advanced Socialistic Societies" etc.

We went on maintaining our relations with libraries of socialist countries within the frames fixed by inter-state agreements and ones made directly between the partners. An agreement between our library and a Yugoslav institution has been renewed (Novi Sad, Matica Srpska Library). Within the frames of direct exchange of experts 36 members of our staff made visits or carried on research work in neighbouring socialist countries.

In addition to this, 8 persons could travel abroad in the frames of inter-state agreements, 3 colleagues could do the same beyond any agreement, and 14 colleagues participated in conferences held abroad. Accordingly, 61 members of our staff were

delegated to socialist countries. Of this number, 22 colleagues went abroad to carry on "Hungarica" research work, in some cases for a considerably long time, i.e. for a month.

In the frame of exchange agreements we received 35 librarians from socialist countries for the time of 222 days, i.e. on average a visitor spent 6.3 days with us.

Our relations with capitalist countries took various forms: there were individual trips of scholarship-holders and we attended the conferences of international organizations. The number of scholarship tours was 15.

Our experts contributed to the activity of different international organizations and information systems either directly (ISDS International Centre) or indirectly, making representations of experts' opinions (ISO, IFLA, AIBM, RISM). In addition to those listed above, we also were in close connection with a great number of international organizations and information centres (IASA, IADA, ISBN Centre, IBHB, SIBMAS, ICOM). From among the latter organizations the following ones are newly established relations providing a greater possibility for gathering information: contact with the ICOM, the participation at the conference of the Conservation Committee of the National Committee of Museums, and the membership of our Theatre History Collection in the SIBMAS (Société Internationale des Bibliothèques et Musées des Arts du Spectacle).

The total number of official visits made by members of our staff abroad in 1978 was 76.

The number of foreign research workers and visitors that made use of our services or visited our collections was 301, appr. half of them coming from socialist countries while the other half from capitalist ones. The number of visitors coming with groups was 151.

A Könyvtártudományi és Módszertani Központ munkája 1978-ban

Egy ötéves tervciklus középső éve után nagy vonalakban már látszik, hogy sikerül-e a tervben előírtakat teljesíteni. Úgy véljük, ha kisebb-nagyobb lemaradásokkal is, következetesen haladtunk a három évvel ezelőtt kijelölt irányba, s elvégzett feladatok sorát könnyelhetjük el. Érelődnek a hosszabb időtartamot igénylő nagyobb lélegzetű vállalkozások is, s remélhetőleg ezek területén sem kell lényeges hiányokat jelentenünk az ötéves tervidőszak végén.

Vessünk egy pillantást ezekre a programokra. Előrehaladtunk a fel-szabadulás utáni könyvtermés ajánló és annotált jegyzékének az összeállít-ásával; az első kötet feltehetően 1979 elején hagyja el a nyomdát, többnek a kézírata pedig közeledik a befejezéshez. Egymás után jelennek meg a hely- ismereti munkával foglalkozó kiadványok. Következetesen valósítjuk meg a továbbképző tanfolyamok tervét, sőt az aktuális szükségletek szerint újabb tanfolyamokkal egészítjük ki. Szívós aprómunkával igyekszünk for- málni a társadalom tudatában élő könyvtárképet, s ugyanakkor könyvtá- rosainkat is felvértezzük a közönségkapcsolatok elméleti és gyakorlati tud- nivalóival. Az alapozó vizsgálódások elvégzése után mind több segítséget tudunk nyújtani a könyvtárak pedagógiai tevékenységéhez, tananyaggal és módszertani segédletekkel egyaránt. A könyvtári ágazati irányítás kisebb és nagyobb ügyeiben, felülvizsgálatok során és döntései meghozatalánál biz- tosan támaszkodhat ránk; az irányítás jó eszközeként szolgáló, a tanácsi közművelődési könyvtárak adatsoros statisztikáját tartalmazó kiadványok mellett sikerült hasonlót megjelentetni a szakszervezeti könyvtárakról is. Kiszélesítettük tevékenységünket a felsőoktatási és a szakkönyvtárak irá- nyába, erőnkhez képest segítettük a társadalomtudományi információs rendszer kialakítását. Ha lehetséges, még több esetben vettük igénybe könyv- tárépítési és berendezési tanácsadó szolgálatunkat beruházási programok kidolgozásához, s kisebb-nagyobb idevágó problémák megoldásához. Tájé- koztatási kiadványaink rendszeresen megjelentek, s a Könyvtártudományi Szakkönyvtár használata tovább növekedett.

Itt kell még megemlítenünk, hogy szervezeti egységeink között kisebb feladat-átcsoportosítást hajtottunk végre, s a következetes munkamegosz- tással — úgy véljük — növeltük az egész intézet hatékonyságát.

Nem soroljuk fel mindazokat a külső és belső, szubjektív és objektív

tényezőket, amelyek miatt nem tudtunk abban az ütemben és színvonalon dolgozni, ahogyan szerettünk volna, hiszen a legtöbb könyvtár hasonlókkal küszködik. De meg kell köszönnünk minden együttműködő partnerünknek, intézményeknek és könyvtárosoknak azt a segítséget, amely ebben az évben is munkánk elsőrendű feltétele volt.

A KÖNYVTÁR ÉS TÁRSADALMI KÖRNYEZETE

Könyvtárpropaganda — kapcsolatszervezés

Országos értekezleteken és megyei továbbképzések alkalmain módszertani útmutatással, tájékoztatással segítettük az Olvasó Népért mozgalmat és különböző pályázatait (Az Olvasó Munkásért, „Kell a jó könyv”, a műszaki könyvek népszerűsítése), s részt vettünk a pályázatok értékelésében. Közreműködtünk a mozgalom konferenciájának előkészítésében és lebonyolításában; így jelentést készítettünk a hazai olvasáskutatás utóbbi öt évének eredményeiről, felszólaltunk a konferencián stb.

Dunaújvárosban és Budapesten tartotta az irányításunkkal működő országos propaganda-bizottság értekezleteit, amelyeken az 1978-as és 1979-es év kiemelkedő évfordulóra való felkészülést és a munkálatok összehangolását vitatta meg. (A csatlakozó továbbképzésen a szociológiai szemléletről és a kiscsoportos foglalkozásokról esett szó.)

Javaslatokat dolgoztunk ki a Könyvértékesítő Vállalat és a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése számára a könyv-, könyvtár- és olvasáspropaganda terén való együttműködésre. Mindkét partnerünk készségesen vállalkozott a közös munkára. Bizonyos eredmények már ez évben is jelentkeztek (pl. a gyerekkönyvek bibliográfiáját az MKKE-vel közösen jelentetjük meg), de a tevékenység kibontakoztatása a következő évek feladata lesz.

Összeállítottuk a magyar könyvtárügyet bemutató vándorkiállítás anyagát, amelyet 1979 áprilisában, a tanácsi könyvtári hálózatok megalakulásának harmincadik évfordulója alkalmából kívánunk elindítani. Külföldön a Mongol Népköztársaságban mutattuk be könyvtárügyünk harminc éves fejlődését ábrázoló kiállításunkat.

Elősegítettük a könyvtárak csatlakozását a „Tájak—korok—múzeumok” elnevezésű önművelő-honismereti mozgalomhoz: meghatároztuk a könyvtári feladatokat, propagandaanyagot készítettünk.

Két alkalommal jelentettük meg a sajtónak szánt témajavasaltaink jegyzékét; örömmel állapítható meg, hogy növekszik a sajtó érdeklődése a könyvtárügy problémái iránt. Több eseményről, rendezvényről tájékoztató cikkeket jelentettünk meg az országos lapokban. Folyamatban van a Magyar Rádió és Televízió különböző szerkesztőségeivel való kapcsolat lehetőségeinek felmérése; máris ígéretes a Rádióval való együttműködés, a Televízió — sajnos — üzleti oldalról közelíti meg a kérdést.

Részt vettünk az Ünnepi Könyvhét országos szervező bizottságának a munkájában.

Kiadásra előkészítettük a könyvtári közönségkapcsolatokat átfogóan

tárgyaló könyv kéziratát, s megkezdtük a könyvtári közönségkapcsolatokról szóló külföldi szakirodalmi szemle munkálatait.

Növekvő számban kerestek fel bennünket külföldi kollégák. Szakmai programokat szerveztünk 52 vendég részére (összesen 271 nap). Saját munkatársaink 25 ízben utaztak külföldre (189 nap).

Az IFLA számára ez évben is összeállítottuk a magyar könyvtárügy főbb eseményeiről szóló jelentést.

Kutatások — kísérletek

A közművelődési könyvtárakat használók érdeklődését vizsgáló kutatás első szakaszáról — az adatfelvétel és -feldolgozás elkészülte után — folyamatban van a zárótanulmány megírása. Megkezdtük a használók tájékoztatására és tájékoztatására vonatkozó kutatás előkészítését. Végül nyomdába küldtük a könyvtárak tájékoztató tevékenységét felmérő korábbi tanulmányt.

Ide csatlakozva nemzetközi összehasonlító vizsgálat keretében (Manchester, Miskolc, Budapest, Kaposvár) tanulmányoztuk néhány közművelődési könyvtárban a könyvkiválasztási szokásokat, az olvasói elvárásokat és az olvasmányok elfogadását. E vizsgálat keretében kitértünk a különböző könyvtárak olvasótáborainak átfedésére is. Az adatfelvétel és a gépi feldolgozás befejeződött, hátra van még a jelentés megírása.

Nem készült el egyelőre az olvasás, a könyv és a könyvtár szerepét egy nagyüzem életében vizsgáló kutatás jelentése.

A magánkönyvtárak összetételére és funkciójára vonatkozó kutatás adatfelvétele megtörtént és megkezdődött a kérdőívek feldolgozása. Sajtó alá rendeltük azt a tanulmányt, amely a könyveket a lakásban mint a környezetkultúra elemét vizsgálja.

Megkezdtük a Kelenföldön nyíló, új kerületi könyvtár iránt megnyilvánuló társadalmi igények feltárását. Feldolgoztuk a szórólapként szétosztott kérdőíveket, a kerületi iskolák könyvtárainak adatait összegyűjtöttük, készül a kerület kulturális térképe, kétszáz kelenföldi családdal interjút készítettünk.

A könyvtárosi pálya pszichológiai vizsgálata keretében résztanulmány készült, s kidolgoztuk az interjúk tartalomelemzésének kategóriarendszerét.

Befejeztük a két párhuzamos, egyéves olvasószolgálati továbbképző tanfolyamot; sikeres vizsgát tett 76 könyvtáros.

AZ OLVASÁS FOLYAMATA

Alapozó vizsgálódások

Nyomdába küldtük, s még az év folyamán megjelent az olvasmányszerkezetre és ízlésképletre vonatkozó kutatás táblázatos anyaga, egy módszertani jellegű tanulmánnyal. Az elemző tanulmányok egyelőre félbemaradtak.

A modern regények befogadására vonatkozó vizsgálatok módszereit *A Mester és Margarita* magyarországi fogadtatása felmérésén dolgoztuk ki (elkészítettük, s szakértőkkel véleményeztettük a mű elemzését, szemlét állítottunk össze a kritikai visszhangról, kidolgoztuk a regény befogadását, értékelését és hatását vizsgáló apparátust, mintegy száz könyvtárban néztük meg a mű beszerzési példányszámát és forgalmát, interjúkat vettünk fel).

A több szocialista partnerrel folytatott összehasonlító kutatás (modern novellák befogadása) zárótanulmánya elkészült. (Változatát bemutattuk az Uppsala-ban rendezett szociológiai konferencián.)

Lezártuk a könyvtárhasználó fiatal munkások irodalmi ízlésének formálására irányuló kísérletünk újabb három éves szakaszát, s megkezdtük a kutatás anyagának a rendezését.

Megtörtént a 10–14 éves gyerekek olvasási szokásaira vonatkozó vizsgálat adatfelvétele, s megindult az adatok feldolgozása.

Az *Egri csillagok* befogadásáról résztanulmányok készülnek, az összefoglaló megírására csak 1979-ben kerül sor.

Tanácsadással segítettük a szekszárdi Tanítóképző Főiskolán és a szombathelyi Tanárképző Főiskolán folyó olvasáspedagógiai kísérleteket.

Kidolgoztuk a társadalomtudományi szakirodalmi igény- és szükségvizsgálatok módszereit. A fogalmazványt jövőre bocsátjuk vitára.

A könyvtári gyakorlat támogatása

Az országos könyvtári propagandabizottság és az Eseménynaptár szerkesztőbizottsága Sopronban és Sárváron ülésezett, s a szerkesztési problémák mellett megvitatta a könyvtári propaganda aktuális feladatait is. Elkészítettük az 1979. évi *Események—évfordulók* c. kiadványunk kéziratát.

Segítséget nyújtottunk az 1978. évi olvasótáborok megszervezésében mindazoknak a könyvtáraknak, amelyek igényelték ezt. Az 1977. évi olvasótáborok felméréséről résztanulmány készült, az 1978. évi olvasótáborok közül hatról esettanulmányt készítettünk.

Kísérleti műhelyünknek tekintjük a Veszprém-megyei Könyvtár bakkonyoszlópi olvasótáborát. Már nyomdába adtuk az 1977-es táborról szóló módszertani tanulmánykötetet, közreműködtünk az 1978-as lebonyolításban, s megkezdtük tanulságainak elemzését.

Részt vettünk a gyöngyösi Városi Könyvtár mátrafüredi olvasótáborának hatását elemző munkában.

Elháríthatatlan kötelességünknek érezzük, hogy eleget tegyünk a Tankönyvkiadó megkeresésének, amellyel néhány munkatársunkhoz fordult az *Olvasásismeret* c. főiskolai jegyzet elkészítése ügyében. Úgy véltük, hogy eddigi vizsgálódásaink, tanulmányaink és kísérleteink eredményét a leghatékonyabban a képzésen keresztül tudjuk visszaacsatolni a könyvtári gyakorlathoz.

Számos előadást tartottak munkatársaink nemcsak saját tanfolyamainkon, de más hazai és külföldi fórumokon könyvtárosok, népművelők, pedagógusok számára az olvasószolgálat, a közönségkapcsolatok és az olvasáskutatás kérdéseiről.

A KÖNYVTÁRI RENDSZER FEJLESZTÉSE

Az ágazati felügyelet támogatása

Közreműködtünk a könyvtári rendszerről szóló miniszteri rendelet előkészítésében. Többek között javaslatot készítettünk a tudományos könyvtári minősítő bizottság szervezetére és működési rendjére, a minősítés szempontjaira, továbbá szempontokat dolgoztunk ki a könyvtárak szervezeti és működési szabályzatainak elkészítéséhez; a közművelődési könyvtárak számára szabályzatmintát is összeállítottunk. A battonyai Nagyközségi Tanács kérésére kidolgoztuk a Népek Barátsága Közművelődési és Iskolai Könyvtár szabályzatát, főképpen azért, mert mintául szolgálhat a hasonló, kettős funkciójú könyvtárak számára.

A Kulturális Minisztérium által kezdeményezett szakfelügyeleti vizsgálatokban részt vettünk (Tolna-megye, Bács-Kiskun-megye, Veszprém-megye, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum); a fenntartó kérésére és a KM megbízására ismételten megvizsgáltuk a Tolna-megyei Könyvtár működését.

Javaslatot dolgoztunk ki a megyei szakfelügyelet országos koordinációjának szervezetére.

A megyei ifjúsági felelősök és a gyermekek-fiatalok könyvtári ellátásával foglalkozó szakfelügyelők részére értekezletet tartottunk az ellátás fejlesztéséről és a szakfelügyelet hatékonyságának növeléséről. Munkájuk támogatására útmutatót adtunk ki.

Felmértük a szakszervezeti könyvtárak szakfelügyeletének helyzetét; az összefoglalást a jövő évi szakfelügyelői tanácskozás elé terjesztjük.

A KM megbízásából felmértük az 1979. évi megyei könyvtári költségvetési előirányzatokat, különös tekintettel az állománygyarapítási keretek alakulására.

Két alkalommal jelent meg a *Könyvtár és Művelődés* c. tájékoztatónk; az egyik szám könyvtáráépítési kérdésekkel, a másik az Olvasó Népert mozgalom országos konferenciájával foglalkozott.

Fejlesztési munkálatok

Kidolgoztuk a lakóhely szerinti közművelődési könyvtári ellátás fejlettségi szintjének bemérését szolgáló vizsgálatunk programját. Elkészítettük hozzá az adatlapok tervezetét, s megbízást adtunk egyes vizsgálati segédletek elkészítésére.

Közművelődési könyvtári rendszerünk nemzetközi összehasonlítását jól szolgálta a bolgár—magyar szeminárium, amelynek készséges házigazdája a Győr-Sopron-megyei Könyvtár volt.

Az Országos Közművelődési Tanács vonatkozó határozatának végrehajtása érdekében a vizsgálatok és módszertani látogatások során javaslatot tettünk a felkeresett könyvtáraknak ésszerűbb, takarékosabb munkaszervezet kialakítására, a belső tartalékok feltárására, a nyitvatartási idő kiterjesztésére, a szolgálat színvonalának javítására.

Vitára bocsátottuk Hatvanban a B-típusú könyvtárak könyvtárpolitikai-igazgatási, gyűjteményszervezési és állományfeltárási kérdéseiről készült tanulmányokat; a vita tanulságai alapján átdolgozásukra javaslatot tettünk.

Néhány tanulmányt kidolgoztattunk a központosított könyvtári ellátás elvi és gyakorlati problémáiról. A dolgozatokat 1979-ben tervezzük megjelentetni. A Moszkvában rendezett szovjet—magyar szemináriumon két előadásban ismertettük hazai tapasztalatainkat a centralizáció terén.

Részt vettünk annak a bizottságnak a munkájában, amely az integrált közoktatási, közművelődési és sport intézmények kialakításával foglalkozik.

Bekapcsolódtunk a SZOT munkabizottságába, amely a szak szervezeti könyvtárak szervezeti és működési szabályzatának, valamint a fejlesztési irányelveknek felülvizsgálatát végzi. Két referátummal vettünk részt a szak szervezeti hálózati központok igazgatói értekezletén Szolnokon. Felmértük az ötven kiemelt nagyvállalat könyvtári helyzetét; az anyag feldolgozása egyelőre halasztást szenvedett.

Nyomdába adtuk a gyerekkönyvtári munka elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozó tanulmánygyűjteményt. Műhelytanulmány készült a gyerekkönyvtárak tájékoztató és propaganda munkájáról.

Sokszorosítás alatt áll a *Könyv, könyvtár, olvasás* c. módszertani tanácsadó harmadik füzeté a nemzetiségi könyvtárosok számára. Javaslatot tettünk az Állami Gorkij Könyvtár, a nemzetiségi báziskönyvtárak koordinációs központja feladatkörére.

Megvizsgáltuk a hátrányos helyzetű olvasók (elsősorban a kórházi betegek és a szociális otthonok lakói) könyvtári ellátottságát; a tapasztalatokat 1979 elején foglaljuk össze.

Gyakorlatilag befejeződött két éves zenei könyvtárosi továbbképző tanfolyamunk; 1979 legelején kapja meg bizonyítványát 48 résztvevő. Előkérsületlen van a tanfolyam tananyagára alapozott módszertani útmutató kézirat. Az A, B és C típusú könyvtárak számára új irányelvjavaslatot dolgoztunk ki a zenei részlegekre, s a fejlesztésükhöz nyújtott összegek felhasználásáról az Országos Közművelődési Alapnak jelentést készítettünk.

A film- és diatárak helyzetéről, a közművelődési könyvtárakkal való kapcsolatokról műhelytanulmányt készítettünk.

Három ülést tartott az év folyamán az egyetemi könyvtárak fejlesztési irányelvein dolgozó bizottság. Egy kivételével az alapozó műhelytanulmányok elkészültek, s megkezdődött a szövegezés munkája.

Két tanulmányt készítettünk azzal a céllal, hogy a szakkönyvtári hálózatok megalakulását, illetve kibontakozását elősegítsük; az egyik a VÍZ-DOK hálózatának fejlesztési modellje, a másik a KG Informatik hálózatának leírása. Az általánosítható következtetések levonása a jövő évre marad.

A levéltári szakkönyvtárosok munkabizottságának rendelkezésére állnak az év folyamán elkészült helyzetelemzések; a fejlesztési irányelveket megalapozó résztanulmányok témaköreit és szempontjait értekezleten vitatták meg.

Mint a Társadalomtudományi Információs Munkabizottság titkársága gondoskodtunk az alábbi dokumentumok kidolgozásáról és megvitatásáról: tézisek a társadalomtudományi információs rendszer kialakításáról (az

OMFB számára); a társadalomtudományi információs rendszer helyzete és fejlesztése (a Társadalomtudományi Koordinációs Bizottság számára); állásfoglalások a kutatásnyilvántartásról, a fordításnyilvántartásról, a referral centre-ről (a TIM számára); fejlesztési koncepciók a politika, a jogtudomány, a magyar irodalom, a pedagógia szakirodalmi információs rendszerére (a TIM számára). Ez utóbbiakat megvitatásuk után átadtuk az illetékes akadémiai szerveknek véleményezésre; eddig mindössze a pedagógiai koncepció ügyében történt állásfoglalás.

Az Országos Szakmai Információs Rendszer koncepciójának kidolgozásában közreműködtünk.

Statiztika

Bekapcsolódtunk a szakkönyvtárak teljes körére kiterjedő, az 1978-as évre vonatkozó statisztikai adatfelvétel előkészítésébe.

Pécsett szakértői konferenciát rendeztünk közművelődési és szakkönyvtárosok részvételével az előkészületben levő statisztikai szabvány egyes kérdéseiről.

Megjelentettük a *Településeink könyvtári ellátása* c. kiadványunknak az 1977. évi adatokat tartalmazó kötetét; a pontosabb viszonyítások érdekében ebben már az 1976-os népességszámot sikerült alapként alkalmazni.

Hosszabb előkészület után először adtuk ki a *Szakszervezeti könyvtárak működési adatai* c. gyorsstatisztikát, amely 430 központi, körzeti és önálló szakszervezeti könyvtár működési adatait tartalmazza.

A DOKUMENTUMBÁZIS FEJLESZTÉSE

Állománygyarapítási tanácsadás

Tovább javult a közművelődési és iskolai könyvtárak központi könyvellátása. A Könyvértékesítő Vállalat új vezetése valóban szívügyének tartja a könyvtárak kiszolgálását; ezt jelzi az az együttműködési szerződés is, amelyet velünk kötöttek.

Megfelelően működött az idén is a Könyvtári Könyvminősítő Bizottság: 21 kiadó 1979. évi terveit látta el példányszám-javaslattal és előzetes minősítő jelekkel.

Az *Új Könyvek* harminc száma 2728 könyvről tájékoztatott. Megjelenése az év második felében ütemesebbé vált, s jelentősen csökkent az átfutási idő is. Az időnyereség egyrészt abból fakadt, hogy a Könyvértékesítő Vállalat házinyomdája vette át az *Új Könyvek* előállítását, másrészt a Kulturális Minisztérium intézkedésének köszönhetően a kiadók megkezdtek kiadványaik imprimatúra-példányait beszolgáltatni a szerkesztőségnek. Egyelőre a megjelenő könyvek 35–40%-ához jutunk így hozzá a megjelenésük előtt egy-két héttel. Remélhetőleg ez az arány növekedni fog.

Nyomdába adtuk az 1970–1975-ös évfolyamok összesített betűrendes mutatóját; ugyancsak nyomdában van az 1977-es év betű- és szakrendi mutatója. Sajnos, az 1964–1976-os évek összesített tárgymutatója készültégsi foka még mindig csak 60%-os.

Az *Új Könyvek* nemzetiségi sorozatai 125 német, 201 szlovák, 64 román és 23 szerb-horvát művet ismertettek.

Az *Új Külföldi Kézikönyvek* c. kiadvány négy füzete 274 tételt tartalmaz; a brémai Városi Könyvtárral kiépített együttműködés igen hasznosnak bizonyult.

Idén két száma jelent meg az *Új Kották*-nak (196 tétel); a harmadik szám (90 tétel) sokszorosítás alatt áll, a negyedik jövőre jelenik meg. Az *Új Hanglemezek* összevont 1–2. száma (162 tétel) megjelent, a harmadik száma (274 tétel) nyomdában, a negyedik pedig 1979-ben várható.

A vizuális dokumentumok ajánló jegyzékének próbaszámát összeállítottuk; jövőre bocsátjuk szakmai vitára.

Nyomdába küldtük a nagyobb közművelődési könyvtáraknak előfizetésre ajánlott külföldi időszaki kiadványok jegyzékét (1140 annotált tétel).

Tanulmányok — vizsgálódások

Tervezetet készítettünk a könyvkereskedelmi forgalomba nem kerülő kiadványok állománygyarapítási tanácsadójára, az *Új Könyvek* ikerlapjára vonatkozóan. Ennek kapcsán elemeztük az OSZK-ba érkező kötelespéldányokat, hogy a szolgáltatás tartalmát pontosabban határozhassuk meg. Kezdeményeztük a kiállítási katalógusok és felsőoktatási jegyzetek könyvtárellátásba való bevonását.

Folytattuk a közművelődési könyvtárak állománygyarapításának pénzügyi feltételeit illető vizsgálódásunkat.

A szakrészlegesítés gyakorlati kérdéseit nemzetközi felméréssel kívánjuk tisztázni, amelyet az INTAMEL-lel együttműködve tervezünk lebonyolítani. A kérdőív tervezete elkészült.

Az *Új Külföldi Kézikönyvek* hatásfokának vizsgálata során az adatgyűjtés megtörtént, az összegező tanulmány megírása folyamatban van.

Halasztást szenvedett a különböző típusú könyvtárak gyűjtőköri alapelveinek kidolgozása és a serdülők irodalmáról szóló szakirodalmi szemle elkészítése. A szakirodalmi dokumentumellátottsági vizsgálatok módszereit tárgyaló tanulmányunk egyelőre csak az anyaggyűjtés fázisában van.

A Komárom-megyei Könyvtárral együttműködve országos konferenciát tartottunk a gyerekkönyvtárak tájékoztató munkájáról és állománygyarapításáról, majd egy másikat a megyei gyermekkönyvtárosok és ifjúsági felelősök részére, amelyen a tájékoztató munka segédeszközei és az új tervek könyvtári kihatása állt a középpontban.

Megkezdtük a nem hagyományos dokumentumokkal foglalkozó könyvtárosok továbbképző tanfolyamának előkészítését.

ÁLLOMÁNYFELTÁRÁS, BIBLIOGRAFIZÁLÁS

Közreműködtünk a bibliográfiai leírási szabvány munkálataiban, s a különböző könyvtárak igényeihez igazodó címleírások tartalmának meghatározásával foglalkozó bizottságban elláttuk a titkári teendőket.

Tartalmilag és szerkezetiileg előkészítettük az 1979-ben megrendezésre

kerülő rövid tanfolyamsorozatot az új bibliográfiai leírási szabvány széles körű ismertetésére. Folyamatban van az ISBD-sorozat egyes dokumentumainak a lefordítása.

A nem hagyományos dokumentumok leírására vonatkozó útmutatók közül elkészült a film-dokumentumokat és a mikroformátumokat tárgyaló füzet kézírata. Kidolgoztuk a hanglemezek szabadpolcos raktározási rendjét, s kipróbálásra-veleményezésre megküldtük a könyvtáraknak; a tervezetet megvitatta az MKE Zenei Szekciója is.

Elkészült a *Szakkatalógus-szerkesztés csoportképzés alapján a közművelődési könyvtárakban* c. kiadvány második kiadásának kézírata, amely az ETO-ban bekövetkezett újabb változásokat is tükrözi.

Megindítottuk az egyéves bibliográfiai továbbképző tanfolyamot, amelyhez tanulmánygyűjteményt jelentettünk meg, a külföldi irodalom szemléjét pedig sokszorosításra előkészítettük.

Az ajánló bibliográfiák szerkesztését oktató tanfolyam is megkezdődött; a hallgatók számára feladatgyűjteményt adtunk ki.

Közzétettük a könyvtárak 1978. évi bibliográfiai terveit, s begyűjtöttük az 1979-re vonatkozó terveket.

A felszabadulás utáni könyvtermés válogatott annotált bibliográfiája munkálatai (a Hajdú-Bihar-megyei Könyvtárral közös vállalkozás) előrehaladtak. A 0, 1, 2 főosztály anyagát szelektáltuk és szerkesztettük, elkészült 360 annotáció; a társadalomtudományi szakok anyaga lektorálás előtt áll; a magyar szépirodalmat tartalmazó kötet annotációi elkészültek.

Nyomdában van a közös iskolai és gyerekkönyvtárak mintakatalógusa (kb. 2500 tétel).

A természet- és alkalmazott tudományok külföldi kézikönyveit tartalmazó bibliográfia kézírata elkészült, lektorálásra vár; a társadalomtudományi kötet kézírata nyomdakész állapotban van.

Szerveztük a *Látóhatár* c. folyóirat cikkbibliográfiája munkáit; megbízásunk alapján folyamatosan készül a *Nagyvilág* és az *Új Írás* repertórium. Szerződéses munka keretében az Akadémiai Kiadó életrajzi lexikona számára ezer szócikket írtunk.

Az OSZK-val közös térítéses szolgáltatásként 33 könyvtárnak 65 ezer darab katalóguscédulát adtunk hanglemezekről.

INFORMÁCIÓTÁROLÓ ÉS VISSZAKERESŐ RENDSZEREK

A tezausztkészítés kérdésével foglalkozó monográfiát nyomdába adtuk. Lektorálás alatt áll a hozzá szorosan tartozó másik munka, amely a tezausztkészítést segítő programrendszert ismerteti.

Közreműködtünk a szociológiai szakirodalmi információs rendszer tervének kidolgozásában, s a Társadalomtudományi Információs Munkabizottság számára véleményeztettük a politikai, állam- és jogtudományi, pedagógiai és magyar irodalomtudományi rendszertervet.

Szerződés alapján dolgoztuk ki az Országos Oktatástechnikai Központ szakkönyvtárának fejlesztési tervét és működési rendjét. Szakvéleménnyel segítettük a Nemzeti Galéria könyvtárának munkáját, illetve fejlesztését.

HELYISMERETI GYŰJTEMÉNYEK

A helyismereti kutatás módszertanával foglalkozó gyűjteményes kötet új- és legújabbkori fejezetét lektoráltattuk; jelenleg a szerzők a végső simításokat teszik a kéziratban. E két fejezetet külön kötetben jelentetjük meg. Még mindig nem készült el a késő középkorral és a korai újkorral foglalkozó fejezet, ami miatt a középkori részt sem adhatjuk nyomdába.

Befejeződött a helyismereti bibliográfiai kalauz első kötetének anyaggyűjtése. A könyvtárak helyismereti gyűjteményeit és szolgáltatásait ismertető kötet munkálatai folyamatban vannak. Előrehaladt a helyismereti gyűjteményszervezés kérdéseit tárgyaló dolgozat kézírata.

Az 1977-es helyismereti konferencia (általános kérdések) anyaga a szerkesztés utolsó fázisában van.

Számos esetben adtunk gyakorlati segítséget, módszertani útbaigazítást a helyismereti gyűjteményeknek (Miskolc, Szentendre, Pécs, Nyíregyháza), s több előadást tartottunk e tárgykörben a megyei és más továbbképzéseken.

A KÖNYVTÁRI MUNKA GÉPESÍTÉSE

Áttekintést készítettünk a társadalomtudományi gépi adattárakról, s tanulmányt a társadalomtudományi információs központok gépésítéséről; mindkettőt a TIM számára.

Tárgyalásokat folytattunk a Plessey-cég képviselőivel kölcsönzégépítési rendszerükről, s megfelelő tájékoztatást adtunk a hazai érdekeltek számára.

Előadást tartottunk a propagandistáknak a reprográfia témakörében; szakmai segítséget nyújtottunk a Somogy-megyei Könyvtár reprográfiai műhelyének.

Felmértük a nagyobb könyvtárak igényeit egy céduลาสzkorosító berendezés iránt; sajnos meghiúsult a szerkezetek devizamentes beszerzése.

Befejeztük az egyéves továbbképző tanfolyamot, amely a számítógépek könyvtári alkalmazásáról szólt. Bizonyítványt 22 résztvevő kapott.

Egyre hatékonyabban működik az NTMIR keretében indított információs szolgálatunk a könyvtári és tájékoztatási munka eszközeiről és berendezéseiről. Prospektustárunk állományát fejlesztettük, számos céggel vettük fel a kapcsolatot. Kartotékat fektettünk fel a cégekről, s külön a gyártmányokról. Az egyes berendezéseket leíró adatlapokat az NTMIK által is elfogadott rubrikátor szerint rendeztük. Gyorsult az OMKDK prospektustárában levő anyag feldolgozása; a METESZ prospektustárával is hasznos együttműködés alakult ki.

Jeladó információs szolgáltatásunk tíz alkalommal jelent meg, s 78 berendezést ismertetett. Igyekeztünk eleget tenni a használók javaslatainak (illusztrációk, árak, forgalmazó cég közlése — a lehetőség szerint). Ezen túlmenően egyéni megkeresésekre több ízben adtunk tájékoztatást.

KÖNYVTÁROSKÉPZÉS

Sok gondot fordítottunk a könyvtárosképzés egyik fő láncszemére a könyvtártechnikusok képzésének segítésére. Javasoltuk az OM középiskolai főosztályának, hogy a közgyűjteménykezelői képzésből váljon ki a könyvtárkezelői képzés; javaslatunkat elfogadták, 1981-től bevezetik. A gimnáziumban könyvtárkezelői ismereteket oktató tanárok részére egynapos értekezletet rendeztünk az oktatás fő problémáinak a megvitatására. Együttműködést kezdeményeztünk a FSZEK és az egyik fővárosi gimnázium között. Részt vettünk az OM megbízásából a gimnáziumi kezelői záróvizsgák előkészítésében és ellenőrzésében.

Támogattuk a könyvtárkezelői tanfolyamot indító hálózati központokat (Pest-megyei Könyvtár, Szabolcs-megyei Könyvtár, KG Informatik).

A tanárképző és tanítóképző főiskolák könyvtáros szakának oktatói részére egyhetes konferenciát rendeztünk didaktikai és tananyagproblémák megbeszélésére.

Folyamatosan figyelemmel kísértük a szaktanfolyamot végzettek főiskolai államvizsgájának az ügyét. Elemző értékelést készítettünk a szakdolgozatok témaválasztásáról, színvonaláról, a konzulensek munkájáról. Befejtjük a felkészülést segítő első konzultációsorozatot, s megindítottuk a másodikat. A könyvtárak részére — az OSZK szívességéből — megküldtük a kötelező irodalmat mikrolapon.

Igyekezünk a képző intézményeket tansegédletekkel támogatni. Azon túlmenően, hogy monografikus és periodikus kiadványaink feltételezhetően felhasználhatók az oktatómunkában, pályázatot írtunk ki a bibliográfiai leírás és az osztályozás feladatgyűjteményeire, s a lektorok véleménye alapján már kiadtuk elkészítésükre a megbízásokat. Elkészült egy tájékoztatósi programozott feladatgyűjtemény kézírata is.

Megkezdtük egy nemzetközi szakirodalmi szemle összeállítását az olvasásszociológia tárgykörében, s támogattuk azon munkatársaink munkáját, akik vállalkoztak az olvasáspedagógia, -szociológia és -lélektan jegyzetek elkészítésére a Tankönyvkiadó számára. A könyvtáros hallgatók szakmai gyakorlatait vezető könyvtárosoknak szóló módszertani útmutató sajtó alatt van.

Áttekintő szemlét készítettünk a KM könyvtárügyi osztálya részére egyes országok könyvtárosképzésének rendszeréről. Javaslatot dolgoztunk ki az ágazati szakképzésben a könyvtári reprográfus, restaurátor és könyvkötő szakmák bevezetésére. Felmértük a könyvtáros-továbbképzés helyzetét; az adatok feldolgozása folyik.

A Pest-megyei Könyvtárral közösen tanulmánykötetet szerkesztettünk a könyvtárosi pálya egyes problémáiról (a könyvtáros helye a társadalomban, szakképzettségi követelmények stb.).

Megkezdtük a hazai és külföldi könyvtárosképzés tartalmi felmérését és összehasonlítását. Szakirodalmi szemlét jelentettünk meg e témakörben, kapcsolatot létesítettünk több külföldi intézménnyel, s csatlakoztunk a prágai Állami Könyvtár által kezdeményezett nemzetközi vizsgálathoz. Részt vettünk és előadást tartottunk a szocialista országok könyvtárosképzési konferenciáján Jarocinban.

KÖNYVTÁRÉPÍTÉS

Könyvtárépítési és berendezési tanácsadó szolgálatunkat ez évben is számos könyvtár vette igénybe. Figyelmet érdemel, hogy közöttük egyre több a szak- és felsőoktatási könyvtár. Tervbírálattól betelepítési terveken és konzultációkon át beruházási programok kidolgozásáig terjedt tevékenységünk. Munkánk kiterjedt voltára csak példászerűen sorolunk fel néhány intézményt, amellyel ilyen kapcsolatban álltunk: Fejér megyei Könyvtár, Baranya megyei Könyvtár, Bács-Kiskun megyei Könyvtár, Nógrád megyei Könyvtár; a járási-városi könyvtárak közül Törökszentmiklós, Győr, Vác, Cegléd, Tamási, Érd; a szakszervezeti könyvtárak közül Sajóbáony, Orvos- és Egészségügyi Dolgozók Szakszervezete, Elektromos Művek, Hungarocamion, László Kórház, Pest megyei SZMT Oktatási Központ, ÉDOSZ, Videoton; a felsőoktatási és szakkönyvtárak közül ELTE Szociológiai Tanszék, Szegedi Orvostudományi Egyetem, Pécsi Tanárképző Főiskola, Világ-gazdasági Kutatóintézet, Bukaresti Magyar Intézet.

Szerződéses munka keretében készítettük el a Hajdú-Bihar megyei Könyvtár és a Zala megyei Könyvtár tervezési programját és az Országos Oktástechnikai Központ könyvtárának átalakítási javaslatát, amelyhez kifejlesztettük egy médiatárakban alkalmazható bútorcsalád terveit is. Több munkatársunk működött közre a FSZEK új épületének tervezési munkáiban.

A közművelődési könyvtárak közül több művelődési központban kerül elhelyezésre; ez esetekben az épület egészéhez is hozzá kellett szólnunk. Tevékeny részt vállaltunk továbbra is a debreceni nevelési központok tervezésében; tapasztalatainkról cikketeket adtunk pedagógiai szaklapoknak.

Megrendeztük a szocialista országok könyvtárépítési szakértőinek hetedik konferenciáját; a konferencia anyagát kiadásra készítjük elő.

Részt vettünk Moszkvában a könyvtárépítési kézikönyv szerkesztőbizottsági ülésén, s munkatársunk az építés és berendezés kérdéseit tanulmányozta Lengyelországban és Svédországban. Az egyetemi, főiskolai és szakkönyvtárak építéséről és berendezéséről külföldi szakirodalmi szemlét jelentettünk meg.

A KÖNYVTÁRI ÉS INFORMÁCIÓS TEVÉKENYSÉG GAZDASÁGTANA

Előkészítettük a szakszervezeti könyvtári hálózatok vezetőinek továbbképző tanfolyamát; a programot jóváhagyásra átadtuk a SZOT-nak.

Közreműködünk a könyvtári és dokumentációs szabványosítási munkálatokban.

Elkészítettük az új állománygyarapítási szabvány és a vonatkozó jogszabályok alapján az új egyedi és összesített állománynyilvántartási nyomtatványok kéziratát, tekintetbe véve a közművelődési és a szakkönyvtárak igényeit egyaránt.

Átadtuk sokszorosításra a Könyvértékesítő Vállalatnak a könyvtárak-

ban, használt nyomtatványok katalógusát; módszertani útbaigazítást is fűztünk hozzá.

Egy újítási javaslatot (amely a kiadványban történő címléírásra vonatkozott) bíráltunk el.

KÖNYVTÁRÜGYI ÉS INFORMATIKAI SZAKIRODALMI SZOLGÁLTATÁSOK

Szakkönyvtár

A Könyvtártudományi Szakkönyvtár működésének megalapozásához szükséges szabályzatok közül életbe lépett a gyűjtőköri utasítás (több könyvtárnak megküldtük észrevételezésre, s néhány értékes javaslatot kaptunk); az állománybavételi és a katalógusszerkesztési szabályzat egyelőre még a tervezet szintjén áll.

Tekintélyes mértékben gyarapodott az útijelentések, a könyvtári ismeretők és az aprónyomtatványok gyűjteménye. Az előző évekhez képest kevesebb fordítás készült (1977: 116 fordítás 2720 lap terjedelemben; 1978: 63, illetve 1827). A beszerzett monográfiák száma 848; közülük 269 saját cserekapcsolataink révén érkezett, amit jó aránynak minősítettünk.

A feldolgozás ütemesen folyik; felszámoltuk a céduลาสzoszorítás elmaradását, így a katalógusszerkesztés is naprakészen történik. A fiókok feliratát kicseréltük, a választólapok cseréjét megkezdtük. A különgyűjtemények feltárása is előrehaladt. Folyamatosan rendezzük a központi katalógustól kapott, gyűjtőkörünkbe eső cédulákat.

A kézikönyvtár állományát felfrissítettük, átcsoportosítottuk, új feliratokkal, színcsíkokkal könnyítettük meg használatát.

Tovább emelkedtek a használat mutatói: 6678 látogató (1977: 4660); 2738 kölcsönző (1977: 2083). 16 170 helyben használt mű (1977: 9444); 5430 kölcsönzött mű (1977: 4890). Jelentősen nőtt a könyvtárközi kölcsönzés: 178 könyvtárnak 417 egység (1977: 138, illetve 228), a másolatok iránti igény (1977: 800 lap, 1978: 1563) és a figyelőszolgálat teljesítménye (1977: 712 értesítés, 1978: 870).

A megnövekedett használat mögött elsősorban a könyvtárosképzés igényei állnak.

Folyamatosan gondoztuk a könyvtári és informatikai tezauszrt: új deskriptorokkal egészítettük ki, finomításokat hajtottunk végre, házi használatra leszoszorítottuk a pótlásokat és változásokat.

A szakkönyvtár gépesítését nem önállóan, hanem az OSZK integrált automatizálása keretében kívánjuk megoldani. Ezért bekapcsolódtunk az illetékes OSZK-bizottság munkájába.

Kiadványok

A Magyar Könyvtári Szakirodalom Bibliográfiája ez évi négy számában 1510 tétel szerepel. Megjelentettük az 1977-es kumulált indexeket.

A Hungarian Library and Information Science Abstracts két számát

370 címre küldtük; orosz testvérlapját — *Vengerszkaja literatura po bibliotekovedeniju i informatike* — 160 címre.

Elkészült az élő magyar könyvtári és informatikai szakfolyóiratok annotált jegyzékének kézírata.

A külföldi folyóiratcikkek katalógusába 2240 tételt vettünk fel. Megjelentettük a *Könyvtári és Dokumentációs Szakirodalom* című referáló lap négy számát. Sikerült gyorsítani a feldolgozást, de még mindig túl hosszú a nyomdai átfutási idő. Az éves kumulált mutatók kéziratát elkészítettük.

A *Könyvtári Figyelő* teljes anyagát mi szerkesztettük, a szerkesztőbizottság hathatós támogatásával. Meggyorsult a lap megjelenése, kiküszöböltük az összevont számokat, a szerzők maguk végzik el az első korrektúrát; új borító és sorkizárásos szedés, több illusztráció emeli a folyóirat küllemét. A szerkesztőbizottság készítette elő a *Könyvtári Szemle* reprintkiadásának jövőre induló vállalkozását, amelyben több könyvtár fog részt vállalni.

KUTATÁSSZERVEZÉS

Tevékenységünk e területen elsősorban az egyes osztályok munkakapcsolataira szorított, amelyek számos intézményhez és kutatóhoz fűznek bennünket. Fokozottan tudjuk e cél érdekébe állítani a *Könyvtári Figyelőt*, miután a tanulmányokat tartalmazó részét is mi szerkesztjük.

A szokásokhoz híven összegyűjtöttük a hazai könyvtárak kutatási jelentéseit; jelentésünket az MKE soproni vándorgyűlésén ismertettük, s a *Könyvtári Figyelő*ben publikáltuk. A kutatásokról tájékoztatást adtunk az ISORID-nak is.

Összeállította: Papp István

A KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI ÉS MÓDSZERTANI KÖZPONT KIADVÁNYAI

BALOGH Zoltán—KAMARÁS István

Élményalakzatok 1. Bp. 1978. 393 p.

Bibliográfiai tanulmányok. Segédanyag a bibliográfiai továbbképző tanfolyamhoz. Bp. 1978. 225 p.

Egyetemi, főiskolai és szakkönyvtárak építése és berendezése. Szakirodalmi szemle. Szerk. SALLAI István. Bp. 1978. 122 p.

Feladatok az ajánló bibliográfiai tanfolyamhoz. Összeáll. GYÓRI Erzsébet. Bp. 1978. 83 p.

A Hajdú-Bihar Megyei Könyvtár új épületének szakmai tervezési programja. Tanulmányterv. Összeáll. PAPP István, URBÁN László. Bp. Debrecen. 1978. OSZK—KMK; Hajdú-Bihar Megyei Könyvtár. 137 p.

HÉBERGER Károly

A jövő könyvtárai. Trendek és prognózisok. Szakirodalmi szemle. Bp. 1977.

OSZK—KMK; Közp. Stat. Hiv. Könyvtár és Dokumentáció. 100 p.

HORVÁTH Tibor—VARGA Dénes

Információs tezaurusok. Bp. 1977. OSZK—KMK; KGTMTI. 80 p.

- Az ifjúsági szolgálat szakfelügyelete. Módszertani segédanyag.* Szerk. KÁROLYI Ágnes. Bp. 1978. 26 p.
- Az informátor-, a szakkönyvtáros- és a közművelődési könyvtárosképzés. Szakirodalmi szemle.* Szerk. KATSÁNYI Sándor. Bp. 1978. 63 p.
- Irodalmi összeállítás a bakonyozslópi olvasótábor foglalkozásaihoz.* Bp. 1978. 107 p.
- Iszszledovanie cstenija v Centre bibliotekovedenija i metodicseszkov rabotü 1968—1977.* Bp. 1978. 111 p.
- KATSÁNYI Sándor—BERECZKY Lászlóné
A könyvtáros munkája. Kézikönyv az alapfokú ellátást nyújtó tanácsi közművelődési könyvtárak részére. Bp. 1978. 276 p.
- Könyvtári és tájékoztatási tárgyszójegyzék. (Tezaurusz-tervezet.)* 1. pótlás. Bp. 1978. 31 p.
- Könyvtárkezelői ismeretek.* Írták: PINTÉR Márta, FERENCZY Endréné stb. Bp. 1977. 234 p.
- A Könyvtártudományi Szakkönyvtár gyűjtőköri szabályzata és gyűjtőköri utasítása.* Bp. 1978. 28 p.
- A megfelelő könyvet a megfelelő olvasónak. Segédanyag az olvasószolgálati továbbképző tanfolyamhoz.* 2. Bp. 1978. 46 p.
- A tanárképző főiskola könyvtáros államvizsga tételei és kötelező irodalma.* 1—19. tétel. Bp. 1978. 78 db mikrofilmlap.

Időszaki kiadványok

- Események — Évfordulók 1979.* Bp. 1978. NPI.
- Eseménynaptár.* Bp. 1978. 1—4. sz. NPI.
- Hungarian Library and Information Science Abstracts.* Bp. 1978. 1—2. sz. OSZK—KMK.
- Információ a könyvtári és Információs munka eszközeiről és berendezéseiről.* Bp. 1—10. sz. OSZK—KMK.
 Angol és orosz nyelven is.
- Könyvtár és Művelődés.* Bp. 1978. 1—2. sz. OSZK—KMK.
- Könyvtári és Dokumentációs Szakirodalom. Referáló lap.* Bp. 1978. 1—4. sz. NPI.
- Könyvtári Figyelő.* Bp. 1978. 1—6. sz. NPI. *Repertórium 1955—1974.* Bp. 1978. NPI. 465 p.
- Könyvtárügyi témajavaslatok tömegkommunikációs célokra.* Bp. 1978. 1—2. sz. OSZK—KMK.
- A magyar könyvtárak bibliográfiai tervei.* 1978. Bp. 1978. OSZK—KMK.
- A Magyar Könyvtári Szakirodalom Bibliográfiája.* Bp. 1978. 1—4. sz. OSZK—KMK.
- Szakszervezeti könyvtárak működési adatai 1977. Munkahelyek könyvtári ellátása.* Bp. 1978. OSZK—KMK.
- Településeink könyvtári ellátása 1977. A tanácsi könyvtárak statisztikai adatai.* Bp. 1978. NPI.
- Új Hanglemezek.* Bp. 1978. 1—4. sz. OSZK—KMK.
- Új Kották.* Bp. 1978. 1—4. sz. OSZK—KMK.

- Új Könyvek.* Bp. 1978. 1—30. sz. Könyvért. V.
Új Könyvek. Nemzetiségek anyanyelvi irodalma. Német. Bp. 1978. 1—5. sz. Könyvért. V.
Új Könyvek. Nemzetiségek anyanyelvi irodalma. Román. Bp. 1978. 1—2. sz. Könyvért. V.
Új Könyvek. Nemzetiségek anyanyelvi irodalma. Szerb-horvát. 1978. 1. sz. Könyvért. V.
Új Könyvek. Nemzetiségek anyanyelvi irodalma. Szlovák. Bp. 1978. 1—6. sz. Könyvért. V.
Új Külföldi Kézikönyvek. Bp. 1978. 1—4. sz. OSZK—KMK.
Vengerszka literatura po bibliotekovedeniju i informatike. Referativnűj zsur-nal. Bp. 1978. 1—2. sz. OSZK—KMK.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЦЕНТРА БИБЛИОТЕКОВЕДЕНИЯ И МЕТОДИЧЕСКОЙ РАБОТЫ В 1978 г.

Год 1978-ой, как средний год 5-го пятилетнего плана, уже позволяет видеть, как выполняются нашим учреждением задачи этого плана. Можно установить, что наше учреждение последовательно идет по намеченному пути, и, если у нас еще имеются недостатки, мы можем дать отчет о целом ряде выполненных задач. Можно также сказать, что к концу пятилетки будут выполнены без исключения и те задачи, которые требуют длительного времени и большой энергии. Стоит отметить некоторые из них.

Существенный прогресс можно отметить по составлению списков рекомендательных и аннотированных книг, выпущенных после 1945 г.; первый их том уже вышел в свет с заглавием „Детская литература 1965—1975 гг.“. Рукописи остальных томов будут скоро завершены. Друг за другом появляются и публикации, занимающиеся ознакомлением с местностью

Работа курсов по повышению квалификации, фигурирующая в плане средней дистанции, таже идет по плану, более того, неоднократно были организованы дополнительные курсы, которых требовала актуальность. Например, для учителей библиотечных отделений педагогических училищ была организована нами однедельная конференция по обсуждению дидактических проблем и учебных материалов. Мы начали также измерение и сопоставление по содержанию отечественного и иностранного образования библиотекарей. Нами опубликован обзор специальной литературы по этой тематике, и установлены связи с целым рядом иностранных учреждений.

Наше учреждение все более эффективно занимается вопросом о роли библиотеки в сознании общества. Можно установить, что в этой, требующей чрезвычайно настойчивой работы области (public relations in the library т. е. связь библиотеки и публики) намечаются определенные результаты.

В двух случаях мы дали прессе печатные списки предлагаемых тематик в литературе, и можно с радостью сказать, что интерес прессы к проблемам библиотековедения вырастает. Мы подготовили и отдали в печать рукопись книги по связи библиотек и публики.

После проведения основополагающих исследований открывается больше возможностей предоставить библиотекам помощь в их педагогической деятельности, как в учебном материале, так и методических пособиях. Следует упомянуть, что окончился двухгодичный музыкально-библиотечный курс по повышению квалификации, в котором 48 участников приобрели аттестаты.

Наше учреждение принимает деятельное участие в области руководства библиотечными отраслями, проведения ревизий и принятия решений. Мы приняли участие в подготовке указа министерства, касающегося библиотечной системы (Указ 5/1978 КМ), и мы

также подготовили предложение по организации в государственном масштабе координации комитатского библиотечного инспектирования.

В последнее время наше учреждение расширило деятельность в отношении специальных и высшеобразовательных библиотек, а также соответственно своим силам оказывает помощь в образовании социологической информационной системы. Нельзя не упомянуть также о той деятельности, которую мы проводили в области библиотечного строительства, а также в выработке бюджетных программ.

Мы оказали помощь в организации в 1978 г. лагерей читателя тем библиотекам, которые её просили. Нами было подготовлено исследование по измерению читательских лагерей в 1977 г. Нашим экспериментальным цехом мы считаем читательский лагерь комитатской библиотеки в Баконьослопе (ком. Веспрем), по которому вышла работа „Országalapítás Vakonyozsloron“. Следует упомянуть также об информационных изданиях нашего документационного отдела, которые и в прошлом году систематически выходили в свет.

В 1978 г. мы провели в отдельных коллективах нашего учреждения перегруппировку по заданиям, результатом чего, как мы надеемся, повысится эффективность нашей работы.

THE ACTIVITY OF THE CENTRE FOR LIBRARY SCIENCE AND METHODOLOGY IN 1978

1978 being the middle year of the fifth five-year-plan-period has already shown the position that our institute takes up in accomplishing the tasks fixed in the plan. It can be stated that this institute advances consistently in the appointed direction and in spite of the eventual lags great deal of work has reached completion. We can also state that our long-term plans are expected to be realized by the end of this plan period. Some of them are worth mentioning.

Progression of prime importance can be seen in compiling the reading and annotated list of books published after the Liberation. The first volume has already left the press under the title „Children's Literature 1965—1975“. Manuscripts of others are drawing to a close. Topographic publications are coming out one after the other.

Extension courses drawn up in middle-term projects take place consistently and sometimes new courses are complementary to them according to actual demand. For instance, a week long conference on problems of curriculum and method of instruction was organized for teachers of the library department of teachers' training schools and institutes. Furthermore, we have set to the work of comparing and summing up thematically the instruction of librarians in Hungary and abroad. A survey of special literature on this subject has been published and we also made contact with some foreign institutes.

The institute deals more and more effectively with the view on libraries reflected in public opinion and it can be stated that we have already achieved certain results in this respect i.e. in the field of public relations in the library. However, this work wants endurance and attention to detail.

Twice we have published propositions of themes intended for the press and much to our pleasure their interest in library science seems to increase.

We have prepared for publication and put to press the manuscript of the work on public relations in the library.

Having finished preliminary investigations we have a greater opportunity of giving help by means of curriculum and didactic support to libraries in their pedagogical work. It is worth mentioning that our two-year long extension course for musical librarians has been finished and 48 participants have received qualification.

The institute is always present when decisions or revisions on library-branch administration are made. Thus we took part in the preparatory work of the departmental order concerning library system (5/1978 order of our Ministry of Culture) and we drew up a plan of an organization that would be concerned with the co-ordination of the counties' technical supervision all over the country.

In the past few years the institute has extended its activity to special libraries and libraries of higher education and we do our best in elaborating the information system of social science. Neither can we forget the activity that was displayed in the fields of library-building and setting-up as well as in drawing up investment programs.

We assisted all libraries that required help in organizing reading camps in 1978. A paper has been published on summing up of reading camps of 1977. We take the reading camp of the regional library of Veszprém county in Bakonyoszlop to be our research centre about which we have published a book as well, entitled „Founding a Country at Bakonyoszlop”. Finally, we have to mention the information publications of our reference service, inasmuch as these publications came out regularly last year, too.

In 1978 certain reorganization of some sections of our institute has taken place as a result of which the increase of work efficiency can be expected.

II.

A KÖNYVTÁRÜGY TÖRTÉNETÉBŐL

Die Deutsche Bücherei in Leipzig

*Entwicklung und Aufgabenstellung des Gesamtarchivs des deutschsprachigen Schrifttums**

HELMUT RÖTZSCH

1. Einleitung

Mit dem IX. Parteitag der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands (SED), der im Mai 1976 stattfand, ist in der Deutschen Demokratischen Republik (DDR) der allmähliche Übergang vom Sozialismus zum Kommunismus eingeleitet worden. Unsere sozialistische Gesellschaft schreitet unter Führung der Arbeiterklasse und ihrer marxistisch-leninistischen Partei kontinuierlich voran. Das Prinzip der Einheit von Ökonomie und Sozialpolitik hat sich voll bestätigt. Der SED und der Regierung der DDR geht es darum, alles zu tun für das Wohl des Volkes, für die Interessen der Arbeiterklasse und aller Werktätigen.

Die Kultur sozialistischen Ideengehaltes gewinnt zunehmend an Bedeutung, wenn man sich die Ziele des Fünfjahrplanes vergegenwärtigt, der in der DDR für den Zeitraum 1976 bis 1980 Gültigkeit besitzt. Täglich dürfen wir zur Kenntnis nehmen, wie anregend Kultur und Kunst wirken und welche Fortschritte bei der Erhöhung des kulturellen Lebensniveaus der Werktätigen in Stadt und Land zu verzeichnen sind. Im Programm der SED (1976) heißt es, daß die Partei dafür eintritt, „ein Niveau des literarischen Lebens, der bildenden Künste, der Musikkultur, der Theaterarbeit, der Film- und Fernsehkunst sowie Arbeit der Museen und Bibliotheken zu erreichen, das den steigenden Ansprüchen der entwickelten sozialistischen Gesellschaft und der internationalen Stellung der Deutschen Demokratischen Republik gerecht wird“.

In dieser Forderung kommt die große Bedeutung zum Ausdruck, die die Partei der Arbeiterklasse auch der Bibliotheksarbeit in der DDR beimißt. Eine solche Verpflichtung läßt ebenso die hohe Verantwortung erkennen, welche unsere Bibliothekare für den Sozialismus tragen. Es entspricht nach unserer Auffassung der Weite des marxistisch-leninistischen Kulturbegriffes, wenn wir in der DDR auch die stärkere Nutzung des progressiven kulturellen Erbes als ergiebige Quelle für die weltanschauliche Bildung und Erziehung in die Bemühungen auf kulturpolitischem Gebiet einbeziehen. Genosse Erich HONECKER, Generalsekretär des ZK der SED

* Das Manuskript wurde im Juli 1978 abgeschlossen.

und Vorsitzender des Staatstrates der DDR, führte dazu unter anderem auf dem IX. Parteitag der SED aus: „Große Aufmerksamkeit schenkte die Partei der Pflege, Verbreitung und sozialistischen Aneignung des kulturellen Erbes. Lebendige Beziehungen zu reichen Kulturtraditionen unseres Volkes und der revolutionären Arbeiterbewegung, zu den humanistischen und progressiven Leistungen des internationalen Kulturerbes sind ein reicher Quell sozialistischer Persönlichkeitsbildung — und zugleich ein Boden für sozialistisches Kulturschaffen in der Gegenwart. Wir betrachten — wie unser Programm ausweist — das wertvolle kulturelle Erbe in seiner ganzen Breite als einen festen Bestandteil der sozialistischen Nationalkultur der DDR.“

Die im Jahre 1912 gegründete Deutsche Bücherei steht zusammen mit der Deutschen Staatsbibliothek in Berlin, der Hauptstadt der DDR, an der Spitze des Bibliothekswesens der DDR, deren Werktätige sich seit Wochen und Monaten auf den 30. Jahrestag der Gründung ihres Staates im Oktober 1979 durch vorbildliche Arbeitsleistungen vorbereiten. Es ist eine Tatsache, daß die Verwirklichung der vom IX. Parteitag der SED festgelegten Politik nicht nur das Antlitz des ersten Arbeiter-und-Bauern-Staates auf deutschem Boden weiter verändern wird, sondern daß die Umsetzung und Verwirklichung der schöpferischen Gedanken und Beschlüsse des Parteitages nicht ohne Einfluß auf die Mitarbeiter des gesamten Bibliothekswesens geblieben sind und in Zukunft noch bleiben werden.

In den Kulturbeziehungen der sozialistischen Länder sind wir in eine qualitativ neue Etappe eingetreten, die immer mehr von Zusammenarbeit und Gemeinsamkeit bestimmt wird. Der IX. Parteitag der SED war geprägt vom sozialistischen Internationalismus, von der Freundschaft zur Sowjetunion und unseren Bruderstaaten. Die seit 1972 zu verzeichnende, immer stärker werdende internationale Anerkennung der DDR wirkt sich in zunehmendem Maße auch auf die Aktivitäten des Bibliothekswesens und damit der Deutschen Bücherei aus. Die in Helsinki auf der Konferenz über Sicherheit und Zusammenarbeit in Europa angenommene Schlußakte widerspiegelt unter anderem die gewachsene Bedeutung des gedruckten Wortes und der Bibliotheken. Dem Buch kommt eine wichtige Rolle bei der Verbesserung des gegenseitigen Verständnisses unter den Völkern sowie beim Austausch wissenschaftlicher Ergebnisse und kultureller Werte zu.

Unser bibliothekarisches Zusammenwirken in der sozialistischen Staatengemeinschaft erreicht eine höhere Qualität. Wenn man sich vergewissert, daß auf unserem speziellen Fachgebiet in den zurückliegenden zwanzig Jahren rund 40 internationale Beratungen durch die sozialistischen Länder organisiert werden konnten, dann beweist allein eine solche Zahl, welche Potenzen zur Festigung der bilateralen und multilateralen Zusammenarbeit genutzt worden sind. In diesem Zusammenhang spielen die Beratungen der Leiter der Bibliotheksabteilungen der Kulturministerien und der Direktoren der Staats- und Nationalbibliotheken unserer befreundeten sozialistischen Länder eine richtungweisende Rolle. Alle Aktivitäten zur Festigung der Verbindungen und der gegenseitigen Bereicherung werten wir als einen dynamischen Prozeß. Von wesentlicher Bedeutung erweist sich die gemeinsame Vorbereitung und Herausgabe wissenschaftlicher Arbeiten zu

grundlegenden bibliothekarischen und bibliographischen Problemen, auf die sich arbeitsteilig auch die Forschungsarbeit konzentriert. Zweifellos kann bereits heute davon gesprochen werden, daß solche Vorhaben wie die Schaffung langfristiger Programme wissenschaftlicher Zusammenarbeit der Integration in der sozialistischen Bibliothekswissenschaft, Bibliographie und Informationswissenschaft neue Perspektiven eröffnen.

Da im Verlauf dieses Prozesses auch die Beziehungen zwischen der Deutschen Bücherei und der Országos Széchényi Könyvtár (Széchényi-Nationalbibliothek) immer enger geworden sind, ist es dem Verfasser möglich, in diesem Beitrag den ungarischen Fachkollegen die Entwicklung und Aufgabenstellung des Gesamtarchivs des deutschsprachigen Schrifttums nahezubringen, das zugleich entscheidende Funktionen der Nationalbibliothek der Deutschen Demokratischen Republik wahrnimmt. Seit 1972 bestehen zwischen unseren beiden Bibliotheken direkte, vertraglich geregelte Beziehungen auf der Grundlage der Kulturarbeitspläne der Regierungen. Daß im Hinblick auf die bisherige Realisierung ausgezeichnete Ergebnisse erzielt werden konnten, möchten Leitung und Mitarbeiter der Deutschen Bücherei an dieser Stelle dankbar betonen.

2. Funktion

Vor zehn Jahren, im Mai 1968, hat der Ministerrat der DDR eine Bibliotheksverordnung erlassen, zu der inzwischen zehn Durchführungsbestimmungen erschienen sind. In dieser Verordnung ist festgelegt worden, welchen Beitrag die Bibliotheken der DDR zur ständigen Hebung des Bildungs- und Kulturniveaus aller Bürger zu leisten haben. Keineswegs beschränkt sich die Bibliotheksverordnung der DDR auf solche bekannten Komplexe der Bibliotheksarbeit wie Bestandsaufbau, Bestandserschließung, Ausleihe und Leihverkehr. Hier sind auch grundlegende Forderungen formuliert, die sich unter anderem auf die sozialistische Gemeinschaftsarbeit, die bibliothekswissenschaftliche Forschung, die Arbeitsteilung, Rationalisierung und Kooperation beziehen. Die im letzten Jahrzehnt gesammelten Erfahrungen und erzielten Ergebnisse machen deutlich, daß unsere Bibliotheksverordnung einen aktiven Beitrag zur politischen, ökonomischen und kulturellen Stärkung der DDR und ihres sozialistischen Bibliothekswesens leistet.

Die Bibliotheksverordnung umreißt auch die Funktionen der Deutschen Bücherei und basiert damit auf dem seit 1964 gültigen Statut der Bibliothek. Als Gesamtarchiv des deutschsprachigen Schrifttums erfüllt die Deutsche Bücherei zugleich grundlegende Aufgaben einer Nationalbibliothek, sowie sie als Prinzipien von der UNESCO 1958 in Wien auf einem Symposium über Nationalbibliotheken in Europa formuliert worden sind. Für die deutschsprachige Literatur hat die Deutsche Bücherei die Funktion eines bibliographischen Informationszentrums übernommen. Als eine öffentliche wissenschaftliche Präsenzbibliothek der DDR dient sie der Forschung und Lehre, dem Studium und der Praxis und pflegt humanistische Traditionen. Auf verschiedenen bibliothekarischen Fachgebieten vertritt sie im internationalen Maßstab die DDR. Sie arbeitet ferner eng mit einzelnen Gremien

des 1964 gegründeten Bibliotheksverbandes der DDR zusammen. Mit der Leitung der Deutschen Staatsbibliothek in Berlin findet in der Regel eine Abstimmung in Grundsatzfragen statt, die die politische und fachliche Aufgabenstellung beider Bibliotheken berühren, welche dem Ministerium für Hoch- und Fachschulwesen der DDR unterstehen. Dem Erfahrungsaustausch dienen unter anderem gemeinsame Leitungsbesprechungen, die zweimal im Jahr stattfinden.

Von den kurz genannten Funktionen der Deutschen Bücherei haben wir auszugehen, wenn wir uns mit der Geschichte der Bibliothek und ihren Aufgaben näher vertraut machen wollen.

3. Geschichte

Mit dem Abschluß eines Vertrages zwischen dem ehemaligen Königreich Sachsen, der Stadt Leipzig und dem Börsenverein der Deutschen Buchhändler zu Leipzig wurde die Deutsche Bücherei am 3. Oktober 1912 gegründet. Ziel war es unter anderem, mit dieser Neugründung für Deutschland „eine möglichst lückenlose Nationalbibliothek“ zu schaffen, wie es am 25. September 1912 in einer Bekanntmachung des Börsenvereins hieß. Dieser Gedanke entsprach den Wünschen progressiver Verleger, Buchhändler und Wissenschaftler, die gern an einer Stelle die gesamte deutschsprachige Literatur erfassen wollten. Da es Jahrhunderte hindurch keinen einheitlichen Nationalstaat gab, und Deutschland aus vielen Kleinstaaten bestand, ging es den Gründern der Deutschen Bücherei von Anfang an darum, über den Charakter einer Nationalbibliothek hinaus ein Gesamtarchiv des deutschsprachigen Schrifttums der Welt zu gründen. Sie knüpften damit an einem Gedanken an, der erstmalig im Zusammenhang mit der bürgerlich-demokratischen Revolution von 1848 entstanden war.

Auf Grund der Initiative des in Hannover lebenden Verlagsbuchhändlers Heinrich Wilhelm HAHN kam es 1848 in Frankfurt/Main zur Gründung einer „Reichsbibliothek“, die es auf Grund der freiwilligen Ablieferung einzelner Verlage auf einen Buchbestand von 4600 Bänden brachte. Die Revolution von 1848/49 blieb unvollendet. Mit der Auflösung der Deutschen Nationalversammlung war auch das Schicksal der jungen „Reichsbibliothek“ besiegelt.

In den folgenden 60 Jahren haben vor allem der deutsche Buchhandel und sein Börsenverein den Gedanken an die Errichtung einer Nationalbibliothek aufrechterhalten. Als es dann 1912 zur Gründung der Deutschen Bücherei kam, spielte über das nationale Anliegen hinaus die Zweckmäßigkeit der Errichtung eines der deutschsprachigen Literatur gewidmeten internationalen Gesamtarchivs eine entscheidende Rolle.

In Auswirkung des ersten Weltkrieges befand sich die Deutsche Bücherei um 1920 in schwerer finanzieller Not. Ihre Existenz war wiederholt in Frage gestellt. Es wurde sogar erwogen, sie mit der Universitätsbibliothek Leipzig zu verschmelzen. Dreißig Jahre (1924–1954) stand Dr. Heinrich UHLENDAHL an der Spitze dieser Bibliothek, der er seine erfolgreiche Lebensarbeit widmete. Unter seiner Leitung wurde für den Geschäftsgang der Deutschen

Bücherei eine vorbildliche Arbeitsorganisation entwickelt, die sich zum Teil gegenwärtig noch bewährt. UHLENDAHL hat sich mit großer Zielstrebigkeit stets für den Ausbau der Sammeltätigkeit und eine kontinuierliche Erweiterung der bibliographischen Arbeit der Deutschen Bücherei eingesetzt.

Von 1933 bis 1945 war die Bibliothek gezwungen, ihre Funktion als Wahrerin der humanistischen Kultur einzuschränken. Die faschistische Politik führte unter anderem zu einer chauvinistischen Interpretation der Sammelaufgaben der Deutschen Bücherei und zu einer Schwächung ihrer internationalen Wirksamkeit. Im zweiten Weltkrieg kamen die internationalen Beziehungen völlig zum Erliegen. Anfang 1944 mußte die Bibliothek für die Benutzung geschlossen werden.

Nach der Zerschlagung des Hitlerfaschismus erwies sich die Sowjetunion als der wahre Freund des deutschen Volkes. Als Anfang Juli 1945 sowjetische Streitkräfte Leipzig besetzten, begann für die Deutsche Bücherei eine neue entscheidende Entwicklungsetappe. Als erste wissenschaftliche Bibliothek der vier Besatzungszonen Deutschlands konnte sie im November 1945 den Benutzungsbetrieb wieder aufnehmen. Sowjetische Kulturoffiziere setzten sich vorbehaltlos dafür ein, daß rund 1,5 Millionen Bände des Bibliotheksbestandes aus den verschiedensten Auslagerungsorten nach Leipzig zurücktransportiert wurden.

Mit der Gründung der Deutschen Demokratischen Republik am 7. Oktober 1949 fiel im östlichen Teil Deutschlands endgültig die Entscheidung zu Gunsten des Sozialismus. Seit diesem historischen Datum ist eine stetige fachliche und ökonomische Aufwärtsentwicklung der Deutschen Bücherei zu verzeichnen. Im Jahre 1949 lagen die Gesamtausgaben der Bibliothek bei 780 000 Mark; 1977 betragen sie 7,5 Millionen Mark. 156 Beschäftigte gab es 1949 in der Deutschen Bücherei; im Jahresdurchschnitt 1977 waren rund 500 Mitarbeiter zu verzeichnen.

Seit Mitte der fünfziger Jahre hat die Bibliothek zahlreiche neue Aufgaben übernommen, die sie neben den traditionellen Arbeiten als Gesamtarchiv des deutschsprachigen Schrifttums durchführt. Auf Einzelheiten wird im Verlauf der Darstellung noch eingegangen. Von 1955 bis 1961 oblag die Leitung der Deutschen Bücherei Prof. Curt FLEISCHHACK, der im Ruhestand lebend 1972 gestorben ist. Dieser verdienstvolle Wissenschaftler, Bibliothekar und Bibliograph war 46 Jahre für die Deutsche Bücherei tätig und hat sich vor allem um den Ausbau der Bibliographien bleibende Verdienste erworben. Dem Verfasser dieses Beitrages, der seit 1950 in der Bibliothek arbeitet, wurden die Leitungsgeschäfte im Juli 1961 übertragen, so daß er die entscheidendste Etappe in der Geschichte der Deutschen Bücherei miterleben und bei ihrer Umgestaltung zu einer sozialistischen Institution der Arbeiter-und-Bauern-Macht mitwirken durfte.

Dieser Prozeß ging mit dem stetigen Wachstum der DDR einher. Die erneut vom IX. Parteitag der SED gewiesene Richtung unseres Weges ist klar: Weiterer gesellschaftlicher Fortschritt heißt Intensivierung, um neue Erfolge zu erzielen und eine höhere Qualität unseres Lebens bei der zukünftigen Gestaltung der entwickelten sozialistischen Gesellschaft zu erreichen. In der Deutschen Bücherei verstehen wir unter der Intensivierung

der Arbeitsprozesse hauptsächlich die kontinuierliche Verbesserung des Geschäftsganges, um den sich eine unter Leitung des Generaldirektors stehende Kommission im Zusammenwirken mit zahlreichen Mitarbeitern der Bibliothek bemüht. In dieser Hinsicht wird dem sozialistischen Wettbewerb entsprechende Bedeutung beigemessen. An ihm beteiligen sich rund 30 Arbeitskollektive durch schriftlich formulierte Verpflichtungen im Hinblick auf die konsequente und termingerechte Erfüllung des jährlichen Arbeitsplanes. Das wichtige Stichwort Intensivierung verleiht Wissenschaft und Forschung neue Impulse und zielt auf die Verantwortung eines jeden an seinem Arbeitsplatz hin. Nur dort, wo sich die Leitungsmethoden verbessern und eine sinnvolle Arbeitsorganisation immer mehr durchsetzt, ist eine wissenschaftliche Allgemeinbibliothek von der Größenordnung der Deutschen Bücherei in der Lage, im Sinne des weiteren gesellschaftlichen Fortschritts zu wirken.

In den Jahren 1959 bis 1963 ist die Deutsche Bücherei baulich erweitert worden. Mit dieser Maßnahme, für die rund 8,5 Millionen Mark zur Verfügung standen, ging die weitere Technisierung der Bibliothek einher. Sie verfügt über eine automatische Büchertransportanlage und eine Rohrpostanlage, so daß in dringenden Fällen dem Benutzer das von ihm gewünschte Objekt in maximal 15—20 Minuten ausgehändigt werden kann. Die Direktive für die Entwicklung der Volkswirtschaft der DDR 1976 bis 1980 enthält einen Abschnitt, der Bauvorhaben des Bibliothekswesens der DDR aufführt. Hier wird die Erweiterung der Deutschen Bücherei als eine verpflichtende Aufgabe genannt. Im Jahre 1977 ist mit der Errichtung eines Magazinturmes begonnen worden, der mehr als fünf Millionen Bände in seinen fünf Segmenten aufnehmen wird. Eine 55 Meter lange Bandbrücke soll den Magazinturm an den vorhandenen Gebäudekomplex auf der Nordwestseite anbinden. Die Förderung, die die Deutsche Bücherei allseitig seitens der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands und der Regierung der DDR erfährt, ermöglicht ihr auch in Zukunft eine dem gesellschaftlichen Fortschritt und der Völkerverständigung dienende Entwicklung.

4. Sammelgebiet und Erwerbungsgrundsätze

Zum Sammelgebiet der Deutschen Bücherei gehören das zwischen 1913 und 1945 im Deutschen Reich und seit dem 8. Mai 1945 auf dem heutigen Territorium der DDR, der BRD und Westberlins veröffentlichte Schrifttum sowie das seit dem 1. Januar 1913 in den übrigen Staaten erschienene deutschsprachige Schrifttum (Bücher, Periodica, Dissertationen, Karten). Im Jahre 1941 ist das Sammelgebiet auch auf im Ausland erscheinende Übersetzungen deutschsprachiger Werke und fremdsprachige Germanica ausgedehnt worden. Gesammelt werden ferner Musikalien, Kunstblätter, literarische Schallplatten, Musikschallplatten, Patentschriften, Standards und Mikroformen sowie in Auswahl die internationale Literatur auf dem Gebiet des Buch- und Bibliothekswesens und originale Druckgraphik.

Die Deutsche Bücherei unternimmt große Anstrengungen, um das für sie sammelpflichtige Schrifttum lückenlos zu erfassen. Für das Gebiet der

DDR besteht eine Anordnung (1960) zur Ablieferung von Pflichtexemplaren. Aus allen übrigen Ländern erhält die Bibliothek von der zu sammelnden Literatur kostenlose Belegexemplare. Im Juli 1962 ist neben dem Hauptgeschäftsgang ein sogenannter zweiter Geschäftsgang eingerichtet worden, um auch solche Kategorien des Kleinschrifttums, wie zum Beispiel Firmenprospekte, Reiseprospekte, Tagungsprogramme, Informationsschriften und Ausschreibungen, bibliothekarisch zu erschließen. Die in den zurückliegenden 15 Jahren auf diesem Gebiet gesammelten Erfahrungen haben dazu geführt, daß in den letzten Wochen eine Rationalisierung und Verbesserung des zweiten Geschäftsgangs beschlossen worden ist. Solche positiven Veränderungen im Interesse der stärkeren Benutzung dieser Materialien haben sich auch auf ein neues System der Schlagwortgebung in Verbindung mit der Sachkatalogisierung erstreckt.

Mit vielen Nationalbibliotheken und maßgebenden anderen wissenschaftlichen Bibliotheken der Welt tauscht die Deutsche Bücherei ihre Veröffentlichungen aus. Sie vertieft vor allem ständig die Zusammenarbeit mit den Nationalbibliotheken der Länder der sozialistischen Staatengemeinschaft und denen der antiimperialistischen Staaten. Da mit der Tauschstelle der Széchényi-Nationalbibliothek ausgezeichnete Kontakte bestehen, erhält die Deutsche Bücherei fast ausschließlich von dort die für sie sammelpflichtigen Druckschriften, so daß mit Verlagen und anderen Druckschriften herausgebenden Stellen der Ungarischen Volksrepublik nur ein loser Kontakt besteht. Im Jahre 1977 erhielt die Deutsche Bücherei rund 1600 Druckschriften; sie sandte rund 260 Druckschriften und mehr als 100 Mikrofilmaufnahmen und Xerographien nach Budapest. Die Leitung der Deutschen Bücherei ist jederzeit bereit, Tauschwünsche der Széchényi-Nationalbibliothek in umfangreicherer Weise als bisher zu befriedigen.

Zunehmende Bedeutung gewinnt die Verbesserung der internationalen Tauschbeziehungen zwischen allen Staats- und Nationalbibliotheken sozialistischer Länder, wozu die seit 1975 stattfindenden Expertenkonferenzen zu Fragen des Bestandsaufbaues wichtige Voraussetzungen schaffen. Im Zusammenhang damit sind Empfehlungen zur Verbesserung der Ablieferung von Pflichtexemplaren erarbeitet worden, die sich in den einzelnen Ländern in der Diskussion befinden. Interessenten können zu dieser Problematik einen Beitrag von Helmut LOHSE im *Jahrbuch der Deutschen Bücherei* (13/1977, Seite 23 bis 50) nachlesen.

Die Deutsche Bücherei ist seit vielen Jahren unter anderem Depotbibliothek für die in englischer Sprache erscheinenden Publikationen der UNO und UNESCO. Sie sammelt ferner auch fremdsprachige Veröffentlichungen weiterer internationaler zwischenstaatlicher und nichtstaatlicher Organisationen. Der Gesamtbestand der Bibliothek betrug im 65. Jahre ihres Bestehens (1977) insgesamt fast 6,6 Millionen bibliographische Einheiten. Für diesen Bestand wird eine Stellfläche von rund 80 000 Metern benötigt.

5. Bibliographische Tätigkeit

Immer dann, wenn sich für die Deutsche Bücherei eine Erweiterung ihres Sammelgebietes ergab, machte es sich erforderlich, die bibliographische Arbeit auszubauen und die Wirksamkeit als Zentrale der Allgemeinbibliographie deutschsprachiger Literatur zu vertiefen. Alle in das Sammelgebiet fallenden Veröffentlichungen werden unabhängig von ihrem Inhalt in die bibliographischen Verzeichnisse aufgenommen. Im Laufe der Jahrzehnte schuf die Deutsche Bücherei so ein nahezu lückenloses System von Allgemeinbibliographien. Sie betätigt sich darüber hinaus seit Mitte der fünfziger Jahre auch aktiv auf den Gebieten der Fachbibliographie und der empfehlenden Bibliographie.

Die Reihen A und B der *Deutschen Nationalbibliographie und Bibliographie des im Ausland erschienenen deutschsprachigen Schrifttums* sind 1968 um eine Reihe C erweitert worden, in der Dissertationen und Habilitationsschriften angezeigt werden. Mit der Bearbeitung dieser Reihe C leitete die Deutsche Bücherei im November 1971 zugleich eine neue Etappe ihrer bibliographischen Wirksamkeit ein, weil als Ergebnis der seit 1965 zu verzeichnenden Bemühungen erstmalig eine Bibliographie unter Einsatz der elektronischen Datenverarbeitung (EDV) vorgelegt werden konnte. Mit dem Jahre 1974 hat die Deutsche Bücherei die neuen *Regeln für die Alphabetische Katalogisierung (RAK)* eingeführt, die auf den neuesten internationalen Prinzipien basieren. Diese einschneidende Maßnahme ist zugleich im Sinne der Rationalisierung der bibliothekarischen und bibliographischen Arbeit mit der Anwendung der EDV auch für die Reihen A und B der *Deutschen Nationalbibliographie* verknüpft worden.

In diesem Zusammenhang bot sich eine Veränderung der traditionellen Gruppeneinteilung dieser Bibliographie an. Die bisher benutzte Einteilung entsprach weitestgehend der Anlage buchhändlerischer Verzeichnisse in den zurückliegenden Jahrzehnten. Dabei blieben die Erkenntnisse des Marxismus-Leninismus, die Entwicklung der Wissenschaften, aber auch Veränderungen in der Struktur, im Inhalt und im Umfang der Buchproduktion selbst unberücksichtigt. Die neue Gliederung schließt sich im allgemeinen in der ersten Stufe an jene Gliederung an, die vom Methodischen Zentrum für wissenschaftliche Bibliotheken und Informations- und Dokumentationseinrichtungen des Ministeriums für Hoch- und Fachschulwesen auf der Grundlage der sowjetischen Bibliothekarisch-Bibliographischen Klassifikation (BBK) für die Erwerbungsstatistik in der DDR entworfen wurde.

Es ist nicht möglich, hier alle von der Deutschen Bücherei bearbeiteten und herausgegebenen Bibliographien einzeln aufzuführen. Jährliche Zusammenfassungen erfolgen für die Verlagsschriften und eine Auswahl der außerhalb des Buchhandels erschienenen Veröffentlichungen sowie für Hochschulschriften und Musikalien (einschließlich Musikschriften). Das *Deutsche Bücherverzeichnis 1961 bis 1965* ist 1976 planmäßig fertiggestellt worden. Mit insgesamt 338 000 Titelnachweisen überschreitet diese Mehrjahreszusammenfassung den Umfang aller früheren Ausgaben erheblich und dokumentiert die Einsatzbereitschaft der daran beteiligten Mitarbeiter. Bedeutungsvoll ist, daß nunmehr auch Voraussetzungen dafür geschaffen

und abgeschlossen worden sind, um das Bücherverzeichnis künftig auf der Grundlage von Kumulationen der *Deutschen Nationalbibliographie* mittels EDV und Lichtsatztechnologie herzustellen.

Nach einer Anweisung des Ministers für Hoch- und Fachschulwesen und des Ministers für Kultur der DDR über die Einführung der *Regeln für die Alphabetische Katalogisierung* in den Bibliotheken der DDR sind diese Einrichtungen verpflichtet, die *RAK* ab 1. Januar 1977 generell anzuwenden und für den Aufbau der alphabetischen Kataloge die von der Deutschen Bücherei seit 1937 herausgegebenen Leipziger Titeldrucke zu nutzen. Damit erhielt das Zentralkatalogisierungsunternehmen der Bibliothek ein neues Profil. 1977 wurden fast 7 Millionen Titeldrucke hergestellt bzw. vertrieben; im Jahre 1975 lag die Zahl noch bei 3,4 Millionen Titeldrucke.

Die Thematik für die von der Deutschen Bücherei bearbeiteten Fachbibliographien, empfehlenden Bibliographien und bibliographischen Informationsdienste ergibt sich jeweils aus Schwerpunktaufgaben der gesellschaftlichen Entwicklung. In den zurückliegenden 25 Jahren sind auf diesen Gebieten über 80 Bibliographien publiziert worden. Seit langem arbeitet die Deutsche Bücherei im Interesse des Bibliothekswesens der DDR an verschiedenen historischen und germanistischen Fachbibliographien mit, worauf hier nicht weiter eingegangen werden soll.

Es kann eingeschätzt werden, daß die Deutsche Bücherei seit 1945 eine sehr umfangreiche Arbeit auf bibliographischem Gebiet geleistet hat, wie dies immer wieder auch von ausländischen Fachexperten bestätigt wird. Leitende Mitarbeiter der Bibliothek haben stets das praktische Wirksamwerden an Bibliographien mit der theoretischen Durchdringung bibliographischer Fragen verbunden und sind so in der DDR und in internationalen Fachgremien federführend in Erscheinung getreten. Nicht zuletzt aus diesem Grunde nimmt die Deutsche Bücherei entsprechend der 2. Durchführungsbestimmung zur Bibliotheksverordnung seit 1970 die Funktion der Leit- und Koordinierungseinrichtung für Bibliographien und bibliographische Arbeit in der DDR wahr. Ein Jahr später wurde bei der Bibliothek ein Beirat für Bibliographie gebildet, der sich nach den bisherigen Erfahrungen als ein wirksames Instrument für die Weiterentwicklung der bibliographischen Tätigkeit in der DDR erweist. Die Deutsche Bücherei hat umfangreiche Koordinierungsfunktionen auf diesem Spezialgebiet zu erfüllen. Sie ist verpflichtet, unter anderem die methodische Arbeit auf dem Gebiet der Bibliographie sowie die Qualifizierung der Bibliographen weiterzuführen und auszubauen. In diesem Zusammenhang wird zunehmend auch der Forschungsarbeit zu bibliographischen Problemen entsprechende Aufmerksamkeit gewidmet. Jährlich wird ein *Plan der bibliographischen Vorhaben in der DDR* herausgegeben, zu dem Nachträge sowie Berichte und Informationen in einer Publikation *Bibliographie aktuell* erscheinen.

Insgesamt tragen die bisher bei der theoretischen und praktischen Behandlung bibliographischer Prozesse erzielten Ergebnisse dazu bei, daß die Deutsche Bücherei in dieser Beziehung immer stärker auch als Institution international federführend in Erscheinung tritt. Sie ist unter anderem als nationales Zentrum der DDR für das Automatisierte System der Registrierung (ASRPI) der Mitgliedsländer des Internationalen Zentrums für Wissen-

schaftliche und Technische Information (IZWTI) in Moskau benannt worden. Gleichzeitig hat sie die Interessen der DDR im International Serials Data System (ISDS) in Paris wahrzunehmen.

Faßt man alle diese Aktivitäten zusammen, so kann man durchaus davon sprechen, daß es in bibliographischer Hinsicht keinen Stillstand gibt, sondern sich die Mitarbeiter der Deutschen Bücherei mitten in einem bewegenden Prozeß befinden, dessen Zielstellung schon weit in die achtziger Jahre hineinreicht.

6. Kataloge, Literaturinformation, Bestandsvermittlung

Die Bestände der Deutschen Bücherei werden durch drei Hauptkataloge — den Alphabetischen Katalog, den Sachkatalog und den Verleger- und Institutionenkatalog — sowie durch die Kataloge der Sondersammlungen erschlossen, die im allgemeinen Benutzer — und Dienstkataloge zugleich sind. Der Alphabetische Katalog entspricht einem Gesamtverzeichnis der seit 1913 erschienenen deutschsprachigen Literatur und enthält über 4,6 Millionen Katalogkarten. Wie bereits angedeutet wurde, ergaben sich mit dem Jahre 1974 weitreichende Maßnahmen für die alphabetische Katalogisierung. Diese Veränderungen wirkten sich auch auf die Katalogstruktur aus. Im Bereich der Abteilung Kataloge der Deutschen Bücherei wurden der Alphabetische Katalog sowie der Sachkatalog abgebrochen, weil bei der gegebenen Größenordnung keine Umarbeitung in Frage kommen konnte, wie dies weitestgehend bei kleineren Dienstkatalogen bzw. Arbeitskarteien nach Abschluß zweijähriger Untersuchungen der Fall gewesen ist. Inzwischen haben sowohl die Mitarbeiter der Abteilung Bibliographie als auch der Abteilung Kataloge nach der Einführung der *RAK* viele nützliche Erkenntnisse gewonnen, die der bibliographischen Beschreibung und Katalogführung zugute kommen.

Hauptform der Informationstätigkeit ist neben der Erschließung der Informationsquellen durch Bibliographien und Kataloge die Auskunftserteilung. Sie umfaßt schriftliche, mündliche und telefonische Auskünfte und spielt in der Gesamttätigkeit der Bibliothek eine hervorragende Rolle. Als Grundlage ihrer Arbeit verfügt die Abteilung Auskunft über eine Bibliographische Handbibliothek mit mehr als 15 000 Bänden und hält als weitere wichtige Informationsmittel Referatekarteien aller Wissensgebiete sowie Patentschriften zur Einsichtnahme bereit. Jährlich werden rund 3 000 schriftliche Auskünfte mit rund 40 000 Titel- und Sachnachweisen erteilt. Die Zahl der mündlichen und telefonischen Auskünfte liegt bei etwa 35 000.

Ihrem Archivcharakter entsprechend ist die Deutsche Bücherei Präsenzbibliothek. Welche hohen Anforderungen die Bürger der DDR an die wissenschaftlichen Bildungseinrichtungen und damit auch an die Deutsche Bücherei stellen, ist an der Entwicklung der Abteilung Benutzung abzulesen. 9 200 Benutzern, die 1949 eine Lesekarte erworben hatten, standen 1977 28 236 eingeschriebene Benutzer gegenüber. Es waren im zuletzt genannten Jahr rund 272 000 Bestellzettel zu bearbeiten; es wurden mehr als 580 000 Veröffentlichungen ausgeliehen. Die Mitarbeiter der Bibliothek stellen sich

voll und ganz in den Dienst ihrer Besucher. Diese finden in der Deutschen Bücherei Bedingungen vor, die ihre Bildungs- und Weiterbildungsbestrebungen sowie die wissenschaftliche Arbeit in vieler Hinsicht fördern.

7. Deutsches Buch- und Schriftmuseum

Bei dem 1884 in Leipzig gegründeten Deutschen Buch- und Schriftmuseum handelt es sich um ein wissenschaftliches Fachmuseum von internationalem Rang. Ein neuer Aufschwung dieses Museums, das im zweiten Weltkrieg wertvolle Bestände verloren hat, ist zu verzeichnen, seit es 1950 als Abteilung der Deutschen Bücherei angegliedert worden ist. Es sammelt in Auswahl, international und ohne zeitliche Begrenzung, Fachliteratur und museales Sammelgut zur Buch-, Schrift- und Papiergeschichte. Es dient der Erforschung der Buchgeschichte, der Entwicklung der sozialistischen Buchkunst und der Bildung der Bevölkerung. Seine Bestände stehen der allgemeinen Benutzung zur Verfügung. Das Buchmuseum unterstützt die Forschung, Lehre und Praxis auf seinem Fachgebiet. Als Lehrschau aus Originalen, Nachbildungen, grafischen Darstellungen und Fotos zeigt das Buchmuseum die Dauerausstellung „Buch und Schrift von der Frühzeit bis zur Gegenwart“. Gegenwärtig sind die Mitarbeiter mit der Vorbereitung einer Neugestaltung dieser Ausstellung beschäftigt.

Unter den älteren Beständen befinden sich unter anderem 751 Wiegendrucke (Inkunabeln). Eine Sammlung *Künstlerische Drucke* enthält hervorragende Beispiele der neuen deutschen und internationalen Buchkunst, wie sie sich etwa seit der Jahrhundertwende dokumentiert. Im Jahre 1964 ist das bis dahin in Greiz als öffentliche Einrichtung geführte *Deutsches Papiermuseum* in den Bestand der Deutschen Bücherei übernommen worden. Diese *Papierhistorische Sammlung* hat sich zur zentralen Sammel- und Forschungsstätte für die Papiergeschichte in der DDR entwickelt.

Der Börsenverein der Deutschen Buchhändler zu Leipzig überließ 1959 die Restbestände seiner im zweiten Weltkrieg schwer beschädigten Fachbibliothek der Deutschen Bücherei, die auf die sachgemäße Rekonstruktion der kostbaren Sammlung viel Mühe verwendet hat. Außer buchhändlerischer Fachliteratur sind in der Börsenvereinsbibliothek Geschäftsrundschreiben, Antiquariats- und Verlagskataloge sowie Archivalien zur Geschichte des Buchhandels zu finden. Eine historische Sehenswürdigkeit ist ferner die schon eingangs genannte *Reichsbibliothek von 1848*, deren Bestände (4 600 Bände) 1938 in die Deutsche Bücherei gelangten.

Im Jahre 1964 ist mit dem Aufbau einer Restaurierungswerkstatt in der Abteilung Deutsches Buch- und Schriftmuseum begonnen worden. Eine solche Maßnahme war dringend erforderlich, um Schäden an wertvollen Objekten unmittelbar in der Bibliothek selbst beheben zu können. In dieser Hinsicht ließen sich ausgezeichnete Arbeitsergebnisse erzielen, die auch über die Grenzen der DDR hinaus in der Fachwelt Beachtung finden.

Im Interesse der Buchkunde im weitesten Sinne leisten Mitarbeiter des Buchmuseums eine zielgerichtete und kontinuierliche Forschungsarbeit. In diesem Zusammenhang muß auch die Mitwirkung an den Internationalen Buchkunst-Ausstellungen erwähnt werden, die 1959, 1965, 1971 und 1977

in Leipzig veranstaltet worden sind. Ferner unterstützen Mitarbeiter des Buchmuseums die Jury des Wettbewerbs „Schönste Bücher aus aller Welt“ und die jährliche Auswahl „Schönste Bücher der DDR“. Traditionsgemäß finden die entsprechenden Jury-Sitzungen seit Jahrzehnten in der Deutschen Bücherei statt. Durch verschiedene Gastausstellungen — auch in den sozialistischen Ländern — hat die Abteilung Deutsches Buch- und Schriftmuseum zur Popularisierung ihrer Bestände beigetragen.

8. Sondersammlungen

Von der Deutschen Bücherei werden große Anstrengungen unternommen, um die in den Jahren 1933 bis 1945 erschienene antifaschistische und humanistische Literatur zu sammeln, die von den Emigranten außerhalb des Deutschen Reiches veröffentlicht worden ist. Die *Sammlung der Exil-Literatur 1933–1945* muß als die umfangreichste auf diesem speziellen Gebiet bezeichnet werden. Sie verfügte Ende 1977 über rund 19 800 Monographien und Ausgaben periodischer Veröffentlichungen aus 47 Ländern. Bereits in der Zeit des Hitlerfaschismus ist von der damaligen Leitung der Bibliothek nichts unversucht gelassen worden, um das im Ausland erscheinende deutschsprachige Schrifttum der emigrierten Schriftsteller, Künstler und Wissenschaftler zu erwerben. Eine entsprechende Ausstellung ist seit 1965 in zahlreichen sozialistischen und kapitalistischen Ländern gezeigt worden.

Im Jahre 1970 ist begonnen worden, eine *Sammlung Sozialistica* aufzubauen. Entsprechend den Sammelgrundsätzen befaßt sie sich mit der Vorgeschichte und Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung in der Zeit von 1830 bis 1912. Diese Sondersammlung soll in Auswahl einen Überblick über die Entstehung und Entwicklung der deutschen Arbeiterbewegung, die Herausbildung der Theorie des Marxismus und ihre Verbindung mit der Arbeiterklasse sowie die Entstehung der Arbeiterorganisationen geben. Der Gesamtbestand beträgt gegenwärtig rund 2 275 bibliographische Einheiten.

Zwei weitere Sondersammlungen sind unseren ungarischen Fachkollegen seit langem bestens bekannt: die *Musikaliensammlung* und die *Kartensammlung*. Die Tätigkeit der 1942 gegründeten *Musikaliensammlung* ist vorwiegend der Erarbeitung und Herausgabe von Musikbibliographien gewidmet. Der Bestand dieser Sammlung wuchs bis Ende 1977 auf rund 160 000 bibliographische Einheiten an. Da die Deutsche Bücherei seit 1957 der Internationalen Vereinigung der Musikbibliotheken (AIBM) angehört, hat sie nicht zuletzt in Zusammenarbeit mit der Ländergruppe DDR seit 1959 nationale und internationale Aktivitäten auf musikbibliothekarischem Gebiet gefördert.

Ab 1913 erfaßt die Deutsche Bücherei alle in ihr Sammelgebiet fallenden Druckerzeugnisse der Kartographie. Der Bestand der 1919 als Zentral-sammelstelle für diese Veröffentlichungen eingerichtete *Kartensammlung* ist inzwischen auf über 84 000 Karten angewachsen. Wiederholt wurden kartographische Veranstaltungen in den Räumen der Bibliothek durchgeführt, die auch auf diesem speziellen Gebiet vielen an sie herangetragenen Wünschen der internationalen Fachwelt entspricht.

9. Internationale Beziehungen und Öffentlichkeitsarbeit

Auf einige Aspekte der Zusammenarbeit mit Bibliotheken der sozialistischen Länder ist in den einleitenden Bemerkungen dieses Beitrages bereits hingewiesen worden. Die Deutsche Bücherei hat mit Staats- und Nationalbibliotheken sowie mit wissenschaftlichen Allgemeinbibliotheken sozialistischer Länder Arbeitsvereinbarungen abgeschlossen. Sie dienen der Vertiefung und Erweiterung der freundschaftlichen und fachlichen Zusammenarbeit mit diesen Bibliotheken. Durch die Arbeitsvereinbarungen werden der Erfahrungsaustausch auf bibliothekswissenschaftlichem, bibliothekarischem und bibliographischem Gebiet sowie der Austausch von Ausstellungen, Vorträgen und der Personalaustausch vertraglich geregelt.

Durch ihre Mitarbeit in internationalen Fachgremien ist die Deutsche Bücherei in der Lage, Einfluß auf gemeinsame Vorhaben des internationalen Bibliothekswesens zu nehmen. Die Bibliothek gehört außer der AIBM dem Internationalen Verband der bibliothekarischen Vereine und Institutionen (IFLA) und der Internationalen Arbeitsgemeinschaft der Papierhistoriker e.V. (IPH) sowie zahlreichen Gesellschaften und Vereinen im nationalen und internationalen Rahmen an.

Unter den ausländischen Gästen und Benutzern, die die Deutsche Bücherei besuchen, befinden sich immer wieder auch namhafte Persönlichkeiten des politischen Lebens, aus Wissenschaft und Kultur einschließlich des internationalen Bibliothekswesens. Im Jahre 1977 zum Beispiel wurden 127 Gäste aus 20 Ländern begrüßt. Eine Bibliothek von der Größenordnung und Anziehungskraft der Deutschen Bücherei ist natürlich auch verpflichtet, eine dem gesamtgesellschaftlichen Anliegen entsprechende Öffentlichkeitsarbeit zu leisten. In dieser Hinsicht spielen Besichtigungen der Bibliothek eine wichtige Rolle. An 389 Führungen durch die Deutsche Bücherei beteiligten sich 1977 5 544 Personen. Die Abteilung Deutsches Buch- und Schriftmuseum hat weitere 323 Führungen mit 6 700 Personen durch ihre Dauerausstellung organisiert.

Zu politischen Gedenktagen, zu wissenschafts- und kulturpolitischen Anlässen sowie zu buchkünstlerischen Themen finden jährlich etwa 15 bis 20 Ausstellungen statt. Große Aufmerksamkeit wird auch einer kontinuierlichen Zusammenarbeit mit den Kommunikationsmitteln sowie der Herausgabe von bibliothekseigenen, nichtbibliographischen Publikationen gewidmet. Hier sind vor allem das seit 1965 erscheinende *Jahrbuch der Deutschen Bücherei* und die seit 1957 zum Jahreswechsel herauskommende *Neujahrs-gabe der Deutschen Bücherei* zu nennen. Bei allen diesen Aktivitäten geht es darum, gemäß dem Charakter einer wissenschaftlichen Allgemeinbibliothek die bildungspolitischen Aufgaben der DDR zu unterstützen und die Arbeit der Deutschen Bücherei zu popularisieren.

10. Schlußbemerkungen

Wenn die Deutsche Bücherei reichlich 65 Jahre nach ihrer Gründung auf die bisherige Entwicklung zurückschaut, so kann festgestellt werden, daß die Epoche seit Bestehen der Deutschen Demokratischen Republik in jeder

Beziehung die erfolgreichste gewesen ist. Dem Gesamtarchiv des deutschsprachigen Schrifttums werden auch an der Schwelle der achtziger Jahre alle Möglichkeiten geboten, im Sinne des sozialistischen Humanismus und des weiteren Aufbaus des Sozialismus seine Arbeit zu leisten. Täglich stehen die Mitarbeiter vor neuen, manchmal unlösbar erscheinenden Problemen, wie dies mitunter der technisch-wissenschaftliche Fortschritt mit sich bringt. Die Einsatzbereitschaft des mit der „eigenen“ Bibliothek verbundenen Mitarbeiterkollektivs ist jedoch sehr groß, so daß auch in der Perspektive alle Anstrengungen darauf gerichtet werden, zur kontinuierlichen Erfüllung der Volkswirtschaftspläne der DDR den einer Bibliothek entsprechenden Beitrag zu leisten.

Entscheidend ist und bleibt, daß sich nach dem zweiten Weltkrieg auf dem Boden der DDR der Weg zu einem glücklichen Leben in Frieden und Sozialismus öffnete. Immer stärker setzen sich die Prinzipien der friedlichen Koexistenz in den internationalen Beziehungen zwischen Staaten unterschiedlicher Gesellschaftsordnung durch. Ein solches Klima benötigen auch die Bibliotheken der sozialistischen Länder, um ihren Beitrag zur Verständigung der Völker untereinander leisten zu können. Progressive Kräfte des Buch- und Verlagswesens schufen mit der Errichtung der Deutschen Bücherei im Jahre 1912 eine Institution, die im dreißigsten Jahr des Bestehens der Deutschen Demokratischen Republik einer neuen Blüte entgegengeht, weil es ihr möglich geworden ist, sich in der sozialistischen Gesellschaftsordnung immer mehr in den Dienst des um seine Bildung bestrebten Menschen zu stellen.

DIE DEUTSCHE BÜCHEREI IN LEIPZIG

A TELJES NÉMET IRODALOM ARCHIVÁLÁSÁRA HIVATOTT GYŰJTEMÉNY FEJLŐDÉSE ÉS FELADATAI

H. RÖTZSCH

Helmut RÖTZSCH professzor, a lipcsei Deutsche Bücherei főigazgatója a nemrégiben 65 éves fennállását ünneplő intézmény munkáját ismerteti meg a magyar könyvtársadalommal, és elsősorban az OSZK dolgozóival. Beszámolóját — amit az alábbiakban rövidítve ismertetünk — az NDK egész kulturális életére kiható közművelődési program elemzésével kezdi, amelyet a Német Szocialista Egységpárt 1976. évi kongresszusa határozott meg. Eszerint az 1976–1980-as ötéves tervben fokozni kell az irodalmi élet, a képzőművészetek, zenekultúra, színházi munka, filmművészet és TV színpontját, és hatékonyabbá kell tenni a múzeumok és könyvtárak munkáját is. A program egyúttal felhívta a figyelmet a haladó kulturális örökség nagyobb mértékű felhasználására. Az értékes kulturális örökséget teljességében úgy kell tekinteni, mint az NDK szocialista nemzeti kulturájának szilárd alapját.

E tekintetben kiemelt szerepe van az 1912-ben alapított lipcsei Deutsche Bücherei-nek, amely a berlini Staatsbibliothekkal együtt a német szocialista könyvtárügy központi szerve. Az utóbbi években új szakaszába lépett a szocialista internacionalizmus: 1972 óta az NDK nemzetközi téren érvényesülő mind nagyobb elismerése megfelelően hatott a könyvtárügy területén is, nem utolsósorban a Deutsche Bücherei vonatkozásában.

Az NDK könyvtárai magasszintű együttműködést értek el a szocialista országok-

kal a könyvtári munka terén. Csak ezen a szakterületen az elmúlt húsz esztendő során az NDK részvételével 40 nemzetközi tanácskozást rendeztek a szocialista országok. Emellett nagyon lényeges az alapvető könyvtári és bibliográfiai kérdésekre vonatkozó tudományos munkák közös előkészítése és kiadása. Joggal beszélhetünk arról, hogy a szocialista országok könyvtárai között a tudományos együttműködés új perspektívákat nyit a szocialista könyvtártudomány, bibliográfia és tájékoztatástudomány integrációjára számára.

Ennek az egyre szorosabb együttműködésnek az Országos Széchényi Könyvtár is egyik fontos részese, ezért Prof. RÖTZSCH röviden meg akarja ismertetni cikkében a magyar kollégákat a Deutsche Bücherei munkájával, fejlődésével, amely — mint a német nyelvű könyvek gyűjteménye — 1912 óta működik, és lényegében az NDK nemzeti könyvtári funkcióinak jelentős részét is magára vállalta. Éppen a fent említett együttműködésnek köszönhető, hogy az OSZK dolgozói közül jó néhányan már a személyesre során közvetlenül, a helyszínen is megismerkedhettek a Deutsche Bücherei munkájával.

Az NDK könyvtári életét jelenleg az 1968-ban hozott minisztertanácsi rendelet fogalmazza meg, amelyhez azóta tíz kiegészítő utasítás is kapcsolódott. A rendelet természetesen körvonalazza a Deutsche Bücherei funkcióját is, a Deutsche Bücherei 1964-ben lefektetett, és azóta is érvényben levő Alapszabálya szerint. Mint a német nyelvű könyvek múzeuma, a Deutsche Bücherei egyszerre tölti be a nemzeti könyvtár alapvető feladatát, amint azokat az 1958. évi bécsi UNESCO-ülésem az összes európai nemzeti könyvtár számára lefektették és szabályozták. Egyben bibliográfiai tájékoztató központ is, nyilvános, ún. prezens könyvtár a tudomány, kultúra szolgálatában. Különböző könyvtári szakterületeken az NDK-t nemzetközi téren ez a könyvtár képviseli.

1912. október 3-án alapult, egy olyan határozat eredményeként, amely az egykori Szászország, Lipcse városa és a lipcsei Börsenverein der Deutschen Buchhändler között jött létre. Céljük az volt, hogy ezzel az új alapítással Németország számára „lehetőleg hiánytalan nemzeti könyvtárat” hozzanak létre. Hogy erre miért ilyen későn került sor, arra a több kisebb államból álló Németország léte adja meg a magyarázatot, a viszonylag későn létrejövő egységes Németország. Ezt a gyűjteményt nemzeti könyvtárrá akarták formálni, hogy majd ebből az egész világ német nyelvű irodalmának központi gyűjtőhelye legyen.

Ezzel a megfogalmazással egy olyan régebbi gondolathoz nyúltak vissza, amelyet először 1848-ban a polgári demokratikus forradalommal kapcsolatban fogalmaztak meg, Hannoverben. Az egyik ottani könyvkiadó és kereskedő kezdeményezése volt az ún. Reichsbibliothek, amely az egyes kiadók önkéntes példány beszolgáltatására számított, és rövid idő alatt sikerült is egy 4600 kötetes gyűjteményt felállítani. Ezt a kezdeményezést azonban a forradalom leverése és a Német Nemzetgyűlés feloszlása megakasztotta. Ennek eszmei folytatója a Deutsche Bücherei, és ezt az eszmei folyamatosságot szimbolizálja, hogy a Reichsbibliothek gyűjteményét ma is — mint külföldi gyűjteményt — a könyvtár őrzi.

Az immár több mint 65 éve fennálló könyvtár létjogosultságát nemegyszer megkérdőjelezték, működése többször a kor politikai és gazdasági nehézségeivel találta szemben magát. Szerencés körülmény volt, hogy harminc éven át (1924—1954 között) ugyanaz a főigazgató, Dr. H. UHLENDAHL állt az intézmény élén, ő volt az, aki a példászerű szervezettel, munkafolyamatokat kialakította és a rendszeres bibliográfiai munkásságot megindította. A jelen taulmány írója, Prof. RÖTZSCH, aki 1950 óta dolgozik a könyvtárban, 1961 óta van megbízva főigazgatói teendővel.

A második világháború után 1,5 millió könyvből állt az állomány. Még néhány számadat: 1949-ben 156 dolgozója volt a könyvtárnak, 1977-ben 500. A Német Szocialista Egységpárt 1976. évi IX. Kongresszusán bejelentett színvonalemelést a könyvtári munka terén a munkafolyamatok intenzívebbé tételével és elmélyültebb elemzőmunkával, további ésszerűsítésekkel érik el. Nagyon előnyös helyzetben van e téren a Deutsche Bücherei, tudniillik lehetősége van terjeszkedésre, nem nyomasztja a szinte minden könyvtárra jellemző raktári helyhiány. Így a zsúfoltság sem válik a jól szervezett munka kerékkötőjévé. Az első kiegészítő raktárépületet 1959—1963 között emelték, és 1977-ben megkezdődött egy újabb toronyraktár építése. Ezt zárt folyósórendszer fogja összekötni a főépülettel, és újabb ötmillió könyv elhelyezésére lesz alkalmas.

A könyvtár gyűjtőkörébe tartozik az 1913–1945 között Németországban, és az 1945 óta az NDK, NSZK és Nyugat-Berlin területén megjelent valamennyi könyv, valamint az 1913 óta bármely országban megjelent német nyelvű dokumentum. 1941-ben gyűjtőkörük kibővült a külföldön megjelenő, eredetileg német nyelvű könyvek idegen nyelvű fordításainak beszerzésével. Az NDK-ra érvényes kötelepéldányrendelet 1960-ban kelt, a német nyelvterület többi országából is ingyenesen kapják a kötelepéldányokat. A feldolgozó munkának kétféle útja van a dokumentum jellege szerint: az egyik könyvtári „futószalag” a könyvek, folyóiratok feldolgozására szolgál, a másik az aprónyomtatványok, prospektusok, műsorfüzetek kategóriáját öleli fel. Mostanában a dokumentumok nagy mennyisége miatt szükségessé vált az utóbbi munkafolyamat ésszerűsítése.

A német nyelvterületről érkező kötelepéldányok jelentik természetesen a legjelentősebb gyarapodást, de nagyon jelentősek a nemzetközi cserekapcsolatok is, amelyek közül az OSZK Nemzetközi Csereszolgálatával való együttműködés különösen eredményes. Elsősorban a nemzeti könyvtárakkal vannak kapcsolatban, csak kisebb arányban más könyvtárakkal. Talán kevésbé ismert tény, de itt, a nemzetközi kapcsolatok közt említendő, hogy a Deutsche Bücherei már hosszú évek óta az ENSZ és az UNESCO angol nyelvű kiadványainak is őrzője.

Csak válogatva lehet felsorolni azt a számtalan bibliográfiát és más könyvtári kérdésekkel foglalkozó kiadványt, amely a Deutsche Bücherei kiadásában évente, havonta, hetente megjelenik. Elég, ha a már gépesített feldolgozással készülő *Deutsche Nationalbibliographie* A, B és C sorozatának heti és kétheti vaskos füzetekre gondolunk, vagy az évente megjelenő évkönyvre, az újévi ajándéknak szánt, szép kiállítású *Neujahrsgabe*-kra gondolunk, amelyek húsz év óta rendszeresen minden újév alkalmából megjelennek, vagy ha a most annyira aktuális *RAK*-ot említjük, az új betűrendes katalógizálási szabályzatot, amelyet kötelezővé tettek az NDK könyvtáraiban, és amelynek kidolgozásában a Deutsche Bücherei-é és a Staatsbibliothek-é volt az orozslánrész.

Egy másik hatalmas kiadványsorozat a *Deutsches Bücherverzeichnis* (amelynek legutóbb, 1976-ban az 1961–1965-ös éveket felölelő kötetei jelentek meg) és tulajdonképpen a könyvtár teljes állományát tükröző betűrendes katalógusnak is felfogható.

A betűrendes katalógus mellett még két fő katalógus tárja fel a Deutsche Bücherei teljes anyagát: a szakkatalógus és a kiadók és intézmények katalógusa. Az új katalógizálási szabályzat bevezetésekor, az új cédulaformátum miatt, a Deutsche Bücherei is szembetalálta magát a nehézséggel, hogy régi, 1913-ban megkezdett, és azóta folyamatosan épített katalógusát (a szak- és betűrendest egyaránt) le kellett zárnia, és jelenleg a néhány éve megjelent könyveket már az új szabályzat szerinti katalógusban kell keresnie az olvasónak. A tájékoztató munka természetesen főleg a fenti katalógusok segítségével történik. 1977-ben 28 000-nél valamivel több beiratkozott olvasója volt a könyvtárnak, akik összesen 580 000 könyvet olvastak.

Érdekes, és egyedülálló a Deutsche Bücherei szervezetén belül működő, de már 1884 óta fennálló Deutsches Buch- und Schriftmuseum, amely joggal vívott ki magának nemzetközi elismerést. A könyvtárnak ez a része tartalmazza a legrégebbi könyvállományt, itt ugyanis idő- vagy földrajzi határookra való tekintet nélkül gyűjtik mindazt, ami a könyvtörténet, írás, könyvkötés, papírtörténet szempontjából értékes és maradandó. 1964-ben a Deutsches Papiermuseum is a Deutsche Bücherei birtokába jutott, majd szükségessé vált, hogy — a Deutsche Bücherei igényeit, és saját munkájukat a gyakorlatban segítő — restauráló laboratóriumot létesítsenek. A Könyvmúzeum munkatársai aktív közreműködői, sőt nemegyszer rendezői és állandó zsűritagjai a nemzetközi „szép könyv” versenyeknek.

Különleges szempontok szerint tárják fel anyagukat a Deutsche Bücherei *Sammlung der Exil-Literatur 1933–1945* és *Sozialistica* különgyűjteményei.

Prof. Röttsch, visszatekintve a Deutsche Bücherei elmúlt 65 esztendejére, összefoglalja és értékeli a kollektíva munkáját. A munkatársak szinte nap mint nap új, sokszor megoldhatatlannak látszó feladatokkal kerülnek szembe a megnövekedett információanyag, a technikai fejlődés és a nemzetközi együttműködés sürgető igényei miatt. A Deutsche Bücherei munkatársai minden lehetőséget kihasználva igyekeznek megfelelni a társadalom igényeinek a szocialista humanizmus értelmében.

*A könyvtárügy állami támogatása
a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium
kölségvetései tükrében
1867—1918*

SZABADNÉ SZEGŐ JUDIT

I. A KÖNYVTÁRÜGY AZ ÁLLAMI KÖLTSÉGVETÉSBEN

Tudományos könyvtáraink megalapításához közismert módon főúri mecénások, áldozatkész hazafiak nyújtottak segédkezet a polgári nemzetteválás időszakában.¹ Hosszú ideig hiányzott azonban a hathatós és rendszeres állami támogatás. Csak alkalmi eredményeket értek el azok a reformerek, akik a műveltség terjesztésének közüggyé tételéért is küzdöttek.² 1848/49-ben a polgári átalakulás állami feladattá tette ugyan a művelődésügy támogatását, s alapot vetett a továbbfejlődés számára, annak kibontakoztatására azonban az önkényuralom viszonyai között nem került sor.³ 1867 után teremtődtek meg a könyvtárak rendszeres állami támogatásának a feltételei, mégpedig az évenkénti állami költségvetés keretében. Ahhoz hasonlatosan történt ez, ahogyan Nyugat-Európában annak rendje már korábban kialakult. Az állami költségvetés keretében elnyert támogatás nagyban járult hozzá könyvtáraink fejlődéséhez, mértéke azonban — az egykorúak megítélése

1. *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára (1802—1895)*. Bp. 1895. 3—4. l. — KOLLÁNYI Ferenc: *A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára*. Bp. 1905. I. k. 57—78. l. — *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára 1826—1961*. (Szerk. RÓZSA György irányításával CSAPODI Csaba, MORAVEK Endre [stb.] Bp. 1960. 8—10. l. — BERLÁSZ Jenő: *Az Országos Széchényi Könyvtár alapító levele*. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1965—1966*. Bp. 1967. 182—192. l. — BERLÁSZ Jenő: *Széchényi második könyvtáralapítványa*. = *OSZK Híradó*. 1968. 13—15., 65—68. l. — BERLÁSZ Jenő: *Az Illésházy-könyvtár. Fejezet az Országos Széchényi Könyvtár állománytörténetéből*. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1967*. Bp. 1969. 57—60. l.
2. 1836. XXXVII. tc. — *Kossuth Lajos Összes Munkái*. (S. a. r. BARTA István) V. k. Bp. 1961. 441—447., 539—541. l., XI. k. Bp. 1951. 193—194. l. — BERLÁSZ Jenő: *Horvát István könyvtárának megszerzése a Nemzeti Könyvtár számára*. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1963—1964*. Bp. 1966. 254—263. l. — BERLÁSZ Jenő: *Jankovich Miklós könyvtári gyűjteményeinek kialakulása és sorsa*. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1970—1971*. Bp. 1973. 147. l. és kk.
3. Példaként hivatkozunk arra, hogy az 1860-as években a műegyetemi könyvtár fenntartására csak a hallgatók beiratási díjaiból származó átlagosan évi egyezer forint szolgált, ami alig kilencede része volt az államsegélyt élvező bécsi műegyetemi könyvtár és alig egyötöde a prágai műegyetemi könyvtár évi javadalmának. GERLÓCZY Gyula: *A budai kir. műegyetem történeti és statisztikai szempontból*. = *Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények*. IV. k. Pest, 1867. 68—69. l.

szerint — nemcsak az igények, hanem a tényleges szükségletek mögött maradt.

Az általunk vizsgált tudományos és felsőoktatási intézményi könyvtáraknak, illetve a század végén alakult országos könyvtárügyi szervezeteknek az igényei a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (a továbbiakban: VKM) költségvetésének keretében realizálódhattak. (Ugyancsak ezúton jutottak támogatáshoz az alsó- és a középfokú iskolahálózat keretében működő, illetve az oktatásügy területén kívül közművelődési feladatkört ellátó más könyvtárak, amelyekkel tanulmányunkban külön nem foglalkozhatunk.) A VKM azonban nagyon szerény mértékben részesült a költségvetés által biztosított állami juttatásokból. Egykorú és történeti statisztikai számítások szerint a VKM részesedése az állami kiadásokból 1870-ig 1% alatt maradt, 1870—1890 között 1—2% között mozgott. 1890—1900 között vissza-visszaesésekkel ugyan, de 2% alól 3,5% fölé emelkedett, 1900—1910 között három esztendő kivételével meghaladta a 4, sőt 1908-ban az 5%-ot. Ez utóbbi arányt tartani tudta 1911—1914 között is, a háborús években azonban részesedése ismét 2% alá hanyatlott.⁴

Már a kortársak bírálták a tárca alacsony dotációját, élve a nemzetközi egybevetés lehetőségével is. SCHVARCZ Gyula, a későbbi egyetemi tanár, a korszak egyik legfelkészültebb művelődéspolitikusa 12 közel egykorú európai költségvetéssel szembesítve az 1869. évi hazait állapította meg, hogy „a közoktatásügyre, tudományos és művészeti kiadásokra” előirányzott összegnek a költségvetés egészéhez viszonyított arányát tekintve „Magyarország utósó [!] helyen áll valamennyi művelt állam között”. Sőt — hivatkozása szerint — az övénél „kedvezőbb” arányt mutattak nemcsak az északi, hanem még a balkáni kis államok költségvetési előirányzatai is.⁵ Az ellenzéki politikus kiélezett, de tartalmát tekintve igazmondó bírálatának érvényességét némileg csökkentette ugyan a VKM államköltségvetésbeli részesedési arányának fokozatos növekedése, indokoltóságát azonban nem szüntette meg. Erre nemcsak a művelődéspolitikai bírálói mutattak rá a későbbiek során, hanem elismerte a kiegyezést követő első, konjunkturális periódus végén 1872-ben maga a VKM is a növekedés nehézségeire utalva, míg a későbbiekben mindinkább a takarékoság elkerülhetetlen szükségességére hivatkozott.

A VKM az 1873. évi költségvetési előterjesztéséhez csatolt indokolásában visszatekintve az 1869-et követő évekre elégtétellel állapította meg, hogy „a közoktatás és közművelődés ügyének fokozatos kifejtésével karöltve jár az arra megkívántató költségek emelkedése”. Míg 1869-ben 1 367 400 Ft volt az előirányzat, 1870-ben 3 043 048, 1871-ben 4 575 907, 1872-ben 3 762 524 Ft juttatásban részesült a tárca, 1873-ban pedig

4. Vö. MATLEKOVITS Sándor: *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor*. Bp. 1898. II. k. 1061. l. — *A magyar tudománypolitika alapvetése*. (Szerk. MAGYARY Zoltán.) Bp. 1927. 13. l.

5. SCHVARCZ Gyula: *Magyarország helyzete a reálunióban*. Pest, 1870. 12—14. l. Vö. Uo. 31—32., 80. l.

4 879 321 Ft-ot igényelt.⁶ A növekedést indokolta — folytatta az előterjesztés, hogy „oroszlány része a közoktatás és közművelődési rovatokra, vagyis ... oly költségekre esik, melyek a nemzet szellemi tehetségének jelenben s jövőben kifejezésére s fokozására szolgálnak”. Mindez „világos jele annak, hogy a kormány a közművelés és közművelődés terén az új kor fokozatosabb igényeinek megfelelni, a létező intézeteket gyarapítani, újakat létesíteni, ... a hiányokon lehetőleg segíteni iparkodott”. Ugyanakkor elismerte, hogy „hazánkban ... nemcsak a már létezett intézeteknek a kor kívánalmaihoz képest bővítéséről s tökéletesítéséről, hanem azok gyökeres átalakításáról, újak szervezéséről s a százados hiányok gyors helyrehozásáról lévén szó, a szükségletnek sokkal nagyobb arányban kellene növekednie”. Majd — mindenekelőtt az oktatási intézmények munkaerő utánpótlási nehézségeire utalva — megállapította, hogy a nagyarányú növekedés ellenére „a vallás- és közoktatásügyi ministerium költségvetési előirányzata más ministeriumok költségeloirányzatához s a művelődési intézmények terén minden irányban érzett reformok nagyságához képest, valamint más nemzetek hasonló költségeihez viszonyítva szerénynek mondható”.

A már TREFORT Ágoston vezetése alá került VKM áttekintést nyújtva az EÖTVÖS József minisztersége idején megalapozott művelődéspolitikai pénzügyi vonatkozásain, maga is elismerte tehát anyagi eszközeinek korlátozottságát mind a hazai költségvetés egészéhez, mind a külföldhöz viszonyítva. Joggal állapította meg ugyanakkor a költségvetési összeg és a költségvetési hányad emelkedésének tényét, de azt is, hogy az örökölt elmaradottsági felszámolása (s tegyük azt is hozzá: a feudális járadék vesztésével fokozatosan elapadó vagy legalábbis csökkenő főúri és egyházi támogatás pótlása) az addigi erőfeszítések fokozását kívánta.⁷

1873-ban véget ért az évtized elején tetőző kapitalista konjunktúra, gazdasági válság, majd pangás következett. Így az önkényuralomtól adós-ságokat átvállaló, szinte a kezdet-kezdetétől költségvetési hiánnyal küzdő államháztartás egyensúlya érdekében évről évre keserves egyeztetésre került sor a pénzügyi tárgyalásokon, a fejlődés követelményeinek nevében jelentkező igények megfogalmazói és a lehetőségek korlátaira hivatkozó takarékos-ság szükségességének hirdetői között.

Ez a kettősség érvényesült a könyvtárügy támogatásában is azzal tételezve, hogy a VKM-nek mondhatni korszakosan kialakulatlan maradt a könyvtárügyi koncepciója. Alig egy héttel annak az EÖTVÖS Józsefnek a halála előtt, aki rendelkezett kellő ítélőképességgel, megfelelő tekintéllyel a művelődéspolitikai fórumain és tényleges befolyással a közéletben ahhoz, hogy egy ilyen koncepció megformálását, majd gyakorlati érvényesítését biztosítsa, fontos könyvtárügyi határozatot hozott a képviselőház. 1871. január 25-én, a költségvetési vita során SZÉLL Kálmán, a pénzügyi bizottság

6. Itt jegyezzük meg, hogy előadásunkban — a lehetőségeknek megfelelően — mindig jelezük, mikor van szó költségvetési előirányzatról, mikor ténylegesen megszavazott összegről. A kettő között az eltérés egyébként támaszkodunk illetően nem haladja meg a csak ezrelékekben kifejezhető, gyakorlatilag elhanyagolható mennyiséget.

7. Az indoklást ld. *Előterjesztés a Vallás- és közoktatási magy. kir. ministerium 1873-ik évi költségvetéséhez*. [A továbbiakban: VKM. ind.] Buda, 1872.

véleményének előadójaként kijelentette, hogy „nem tartja a takarékoság elvével megegyeztethetőnek” a könyvtárak „fömlállítására vagy gyarapítására” szánt összeg szétforgácsolását. S mivel a „sok kisebb könyvtár — nagyrészt — ugyanegy irányban halad, és gyakran ugyanegy szakmát képvisel: e mellett a czélnak nem felel meg, mert az országnak van sok apró könyvtára, de nincs egy lehetőleg teljes könyvtára, mely egyúttal a közönségnek is rendelkezésére állana,” olyan határozat hozatalát ajánlotta a képviselőháznak, amelyben az „a létező könyvtáraknak lehető egyesítése mellett egy országos könyvtárnak felállítása iránti intézkedésre” szólítsa fel a kormányt, „nem zárván ki egyébiránt ezen intézkedés azt, hogy kisebb kézi szakkönyvtárak ott, hol azok szüksége teljesen igazolva van, e mellett is föllíttassanak”. A javaslat elnyerte a legnagyobb ellenzéki párt vezetőjének, TISZA Kálmánnak a támogatását, majd az általa indítványozott módosításokkal ellátva határozattá emelkedett. A határozat végül is egyfelől egy „országos könyvtár” létesítésére irányuló javaslat kidolgozására szólította fel a kormányt (határidőül a következő költségvetési javaslat benyújtásának időpontját szabva), másfelől azt kívánta, hogy már a folyó évben „a könyvek beszerzésénél a szükségtelen többszörös példányok mellőzésével minél nagyobb eredmény éressék el, s a beszerzendő könyvek, nagy részben legalább, a létesítendő országos könyvtár első alapját képezhessék”.⁸

Anélkül, hogy e könyvtártörténeti szempontból olyannyira figyelmet érdemlő politikai kezdeményezés indítékainak és témánk határain messze túlnyúló következményeinek részletezésébe bocsátkoznánk, indokolt utalnunk arra, hogy a VKM-ben ekkor osztály-tanácsosként működő Szász Károly (feltehetően könyvtáros szakemberek meghallgatásával) a nyilvánosság előtt mutatta ki a képviselőházi határozatban foglaltak keresztülvihetetlenségét. Tanulmányában, amelyet előbb a *Pesti Napló*-ban cikksorozat keretében, majd önállóan is megjelentetett,⁹ a következő végkövetkeztetésig jutott el: „sem egészen új országos könyvtárt semmiből teremteni, sem a jelenleg létező három közkönyvtárt¹⁰ külön-külön három egyetemes könyvtárrá emelni képesek nem vagyunk, teljes összeolvasztásuk, egyetlen könyvtárrá keverésük pedig lehetetlen”.¹¹ Kifejtette azt a jól megalapozott véleményét, hogy a Múzeum Könyvtárának „rendeltetése: hogy az a legszélesebb értelemben vett magyar könyvtár (Bibliotheca Hungrica [!]) legyen”. Az akadémia „könyvtárának mindenekelőtt az összes világtudomány naponkinti folytonos haladását kell föltüntetni; bírnia mindenütt a legújabb eredményeket, sőt a még készülöben levőket s végleg meg nem állapítottakat, s állania mindig a pillanat legfelső színvonalán, hogy ... látogatói ... a tudomány haladásának színvonalán tarthassák magokat”. Végül az „egye-

8. Az 1869-ik évi ápril 20-dikára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. (Szerk. NAGY Iván.) Pest, 1871. XII. k. 165—166. l. — Vö. PANKA Károly: *Az országos könyvtár felállításának eszméje a törvényhozás előtt.* = *Könyvtári Szemle.* 1913. 4. sz. 26—27. l.

9. Szász Károly: *Közkönyvtáraink s az egy országos könyvtár.* Pest, 1871. = *Pesti Napló.* 1871. 285—288. sz.

10. A Magyar Nemzeti Múzeum, a Magyar Tudományos Akadémia és a Tudományegyetem könyvtárára utalt.

11. Szász Károly i. m. 29. l.

temi könyvtárban, mint közkönyvtáraink legegyetemesbikében ... mindazon szakokban, melyek az egyetemen ... képviselve vannak, meg kell lenni" mindazon munkáknak, amelyek „a tudomány haladásait s mindenkori jelen állását ... teljesen felölelik s felmutatják”, különös figyelemmel mégis a teológiára és az orvostudományra, mivel azokra „a másik két nagy könyvtár csak igen mellékes tekintetet fordíthat”.¹²

Mindezek előrebocsátása után amellet foglalt állást Szász Károly, „hogy a három könyvtár vezetésébe különösen pedig további gyarapításába oly tervszerű egységet hozzunk be, s köztük oly kapcsolatot létesítsünk, mely ... egyediségük megőrzése, sőt teljesebb kifejtése mellett ... e hármat egyenkint s együtt oda emelje, hogy tökéletesen pótolják egy országos egytemes könyvtár hiányát, ... együtt képezzenek ... egy országos egytemes könyvtárt”.¹³ Majd részletezte elgondolásának témának szempontjából közvetlenül is fontos szervezeti követelményeit. Azt javasolta, hogy a három könyvtár igazgatója s „egy országos könyvtári főigazgató, ... ki mint ilyen, országos könyvtárügyünk élére állíttatnék” képezzen egy közvetlenül a vallás- és közoktatásügyi miniszternek alárendelt „collegiumot”. Ennek a feladata lenne „az összes könyvtárügyet, jelesen a három közkönyvtárt közösen érdeklő dolgokban ... általános reformokra vagy különös szükségekre¹⁴ vonatkozó előterjesztéseket tenni a miniszternek”, illetve gondoskodni az állomány számbavételéről, feltárásáról („lajstromozás által”), az egyes könyvtárak profiljának szabatosabb kialakításáról, a duplumok, sőt — értelemszerűen — a szakirányba nem vágó könyvanyag cseréjéről. Az átszervezés legfontosabb tényezői közé sorolta az állami támogatás felosztásának és felhasználásának addig hiányzó szabályozását: „az államköltségvetésben évenként lesz megállapítandó bizonyos összeg, mely a három könyvtár gyarapítására összesen az állam által adatik; ez összegnek a három könyvtár közötti felosztási aránya vagy évenként, vagy hosszabb időre a közoktatási miniszter által állapíttatik meg, ki erre nézve a könyvtári főigazgatót meghallgatja”. Majd a részletekbe bocsátkozva azt javasolta, hogy a „segélyösszegeknek” kisebb részével, „utólagos számadás kötelezettsége mellett” az egyes könyvtárak igazgatói rendelkezzenek, nehogy kénytelenek legyenek elmulasztani halaszthatatlan vásárlásokat. A „segélyösszegek” nagyobb részének hova fordítása azonban essék kollégiumi döntés alá, mint-hogy a kívánatos profilírozás ellenére a könyvtáraknak „számos érintkezési pontjaik” maradnak, „s kár volna egy-egy nagyobb és költségesebb, nem is mindenütt múlhatatlanul szükséges munkát több példányban szerezni meg, mást pedig, eszközök elégtelensége miatt, egyszer sem”.¹⁵

12. Uo. 10., 15., 22. l.

13. Uo. 29. l.

14. Itt: rendkívüli szükségletekre.

15. Szász Károly i. m. 29—32. l. Ha Szász Károly javaslata a maga teljességében nem is valósult meg, 1884-ben a Hírlapkönyvtár megalapítását a három nagy könyvtár igazgatója egy, az MTA főtákará és Szász Károly részvételével tartott ankéton határozta el. Vö. SZINNYEI József: *A hírlap-könyvtár. = A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára. 1802—1902. Alapításának századik évfordulójakor ismertetik a könyvtár tisztségviselői.* Bp. 1902. Vö. KEMÉNY G. Gábor: *A régi „Hírlapkönyvtár”-tól a legnagyobb magyar sajtógyűjteményig.* = *Honismeret.* 1977. 6. sz. 75—76. l.

Nem tudjuk, és a VKM egykorú levéltári anyagának csaknem teljes pusztulása folytán alighanem kideríthetetlen marad, hogy Szász Károlynak az általa megvalósíthatatlannak minősített képviselőházi alapindítványánál jóval könnyebben realizálható javaslata végül is miért került az utókorra hagyományozott, de a maguk idejében füstbe ment tervek sorába. Mindenesetre jellemző, hogy korszakunk végén, 1913-ban a könyvtörténet múltjának jeles bűvárai még mindig kíváncsianként emlegették P. SZATHMÁRY Károly következő, azaz 1872. évi újabb képviselőházi kezdeményezését az ügy holtpontról való elmozdítására, felróva többek között „országos könyvtáraink összefüggéstelen és szervtelen állapotát . . . valamint az ezek által okozott túlköltséget”. Még inkább teljesületlen maradt SCHVARCZ Gyulának az a javaslata, hogy kiépítendő egy államsegélyben részesítendő országos közkönyvtári hálózat.¹⁶

Az a bizottság, amelyet a képviselőház újabb állásfoglalása nyomán a VKM MIKÓ Imre gróf elnökletével „az országos gyűjtemények megvizsgálására és szervezésük fölött véleményadásra” kiküldött, minden lényeges elemében magáévá tette Szász Károly indítványát. Legalábbis erről tesz tanúságot az a „Szakbizottság” jegyzőjének tollából fogalmazott „emlékirat”, amit 1874-ben nyilvánosságra is hoztak. Minden bizonnyal az 1873. évi pénzügyi válság hatására, külön kiemelték, hogy „hazánk kedvezőtlen pénzügyi viszonyai . . . sem azt, hogy mind a három könyvtár külön-külön egyetemessé, sem azt, hogy minden nagyobb értékű munka mindhárom könyvtár részére megszereztessek, meg nem engedik”. Szász Károly javaslatain az anyagi támogatás kérdéskörében annyiban léptek túl, hogy konkrétan leszögezték: „jövőre a Nemzeti Múzeum Könyvtárának csak is . . . magyar része lenne gyarapítandó s a könyvtár összes dotációjára¹⁷ erre fordítandó”. Másrészt ugyanezzel a könyvtárral kapcsolatban állapították meg, hogy „a kötetésre szánt évi dotációt a bizottság nem tartja elégnek, s ennél nagyobbát ajánl a szükséglethez mérten felvételni, de csak is a hungaricumok részére”, ami ugyancsak egyértelműen tanúsította, hogy a szakbizottság kész volt az általa elvileg támogatott Szász Károly féle javaslat gyakorlati konzekvenciáinak érvényesítésére. — A bizottság állást foglalt egy, az országgyűlési és a minisztériumi könyvtárakból alakítandó „országos államtudományi könyvtár” létrehozása, továbbá a kolozsvári egyetemi könyvtár fejlesztése mellett is, anélkül azonban, hogy mindezek anyagi feltételeinek biztosításáról szót ejtett volna.¹⁸

Az a rendelet, amelyet a VKM „a közkönyvtárak és gyűjtemények tárgyában” a könyvtárak és múzeumok főfelügyelőjének kinevezett PULSZKY Ferenchez 1874-ben intézett, már a Szász Károlynál sokkal szerényebb igényekkel lépett fel. Csak arra szólította fel, igyekezzék „tapintatos eréllyel oda hatni”, hogy a „közkönyvtárakban” található „kéziratok” (értelemszerűen kódexek) és „nyomdai zsegek” (ősnymtatványok), közülük is

16. GÁRDONYI Albert: *Könyvtárügyünk és a törvényhozás negyven év előtt.* = *Könyvtári Szemle.* 1913. 2. sz. 2–3. l. Vö. PANKA Károly i. m. 27–28. l.

17. Értelemszerűen kiegészítendő azzal, hogy a könyvvállomány gyarapításának célját szolgáló részösszegekről van szó.

18. P. SZATHMÁRY Károly: *Országos közgyűjteményeinkről.* = *Budapesti Közlöny.* 1874. 49. sz.

„különösen” a magyar vonatkozásúak jegyzékbe vétessenek, és a lajstromok a Nemzeti Múzeumba jussanak. Azt a kérdést, azonban már csak megfontolásra ajánlotta, „nem lehetne-e s mily módon lehető kevés költséggel a magyarországi közkönyvtárak általános lajstromának készítését megindítani, legalább azon szakokra nézve, melyek . . . Magyarország történelmére és hajdankora művelődési állapotának megismerésére nézve fontossággal bírnak.” A többes példányok cseréjére, a hiányok „legcsekélyebb költséggel” való pótlására vonatkozó s általánosságban mozgó utasításokon kívül a rendelkezés semmi más jelét sem mutatta annak, hogy a VKM, mint a könyvtárügy kormány szintű irányítója többre is kész lenne az önálló életet élő intézmények fennmaradási, jó esetben fejlődési törekvéseinek támogatásánál.¹⁹

A könyvtárügy anyagi támogatása hosszú ideig csak mint egyes intézmények, sőt legtöbb esetben, mint intézmények részlegei működésének, fejlődésének feltétele került a törvényhozás elé, költségvetési alrovatokba szétördelve s korántsem összefüggéseiben. Mindez egyfelől azzal a következménnyel jár, hogy a kérdés vizsgálójának (ha nem akar a keveset mondó számszerűségekre szűkülni) fáradtságos munkával kell az egyes költségvetési tételek indoklásaiból kibogoznia, majd összegeznie az anyagi támogatás biztosításának elvi indokait. Másfelől az intézményeken belül működő könyvtárak esetében le kell mondania annak lehetőségéről, hogy valamennyi könyvtári rendeltetésű tételt izolálva tárjon fel. Legcélszerűbbnek azt találja tehát, ha áttekintésében a költségvetési előterjesztésekbe foglalt és a miniszteri indokolásokban megokolt anyagi támogatást a hováfordítás egykorúan meghatározott céljai szerint csoportosítja. Mindenekelőtt azért, mert így tudja leginkább tükröztetni az elvi szinten végül is meghatározatlan maradt könyvtárügyi koncepció helyett leglább a mindennapos gyakorlatban érvényesülő könyvtárpolitika körvonalait, másfelől pedig munkája eredményeit így véli leginkább hasznosíthatónak a könyvtártörténet, sőt némiképpen a művelődéstörténet kutatói számára is.

II. A KÖNYVTÁRÉPÜLET ÉS A FELSZERELÉS BIZTOSÍTÁSÁNAK KÉRDÉSE

A vizsgált korszak kezdetétől világosan tükröződik a VKM költségvetési előterjesztéseiben, mennyire sürgették a könyvtárak az őket fenntartó intézmények útján a nyomasztó helyhiány leküzdését, azaz a növekvő állomány elhelyezéséhez és a fokozódó olvasói igények kielégítéséhez szükséges beruházásoknak a biztosítását.

Eötvös József már az 1870. évi költségvetési előterjesztés indoklásában miután leszögezte, hogy „a nagyobb szerű kiadásokat” igyekezett elkerülni, egyértelműen rámutatott a könyvtárügy terén szükségessé vált s tovább már nem halasztható nagy beruházásokra. A „műiparegyetem” épülethiányát említve is utalt többek közt a könyvtár meg nem felelő elhelyezésére, a tudományegyetem fejlesztéséről szólva pedig így fogalmazott: „egy a

19. *Reform.* 1874. 221. sz.

könyvtár szakszerű felállítását s a nagyszámú akadémiai polgárok által kényelmesen használható olvasdákát magába foglaló épület, melyben az egyetem egyéb gyűjteményeinek egy része is felállítható legyen, mellőzhetetlen”.²⁰

Az Egyetemi Könyvtár 1873-ban megkezdett építkezéseire összesen 474 638 Ft-ot irányoztak elő, mégpedig oly módon, hogy abból az első esztendőben 160, a másodikban 250 ezer forint használható fel, a maradék pedig 1875-ben.²¹ Az 1876. évi költségvetési előterjesztés indoklásában olvashatunk arról, hogy az Egyetemi Könyvtár új épülete „legközelebb elkészül”, a következő évben pedig arról, hogy a már 1875-ben „a tanuló ifjúság használatának átadott” új könyvtárépületben „mellőzhetetlen volt az illető igazgatási helyiségeket is a szükséges bútorok s házi szerekkel ellátni”, ami külön 5960,— Ft kiadással járt.²² Alig telt azonban el néhány év és 1880 tavaszán már a képviselőház költségvetési vitájában „több oldalról is hangsúlyoztatott, hogy az egyetemi könyvtári épület csupán saját céljaira fordíttassék”, azaz helyezték el az ott működő gyakorlóiskolát (a „mintagymnásiumot”). Ezt a javaslatot az 1881. évi költségvetési előterjesztés indoklásában a VKM messzemenően a magáévá tette arra is hivatkozva, hogy „az egyetemi könyvtár gyűjteményei már is oly terjedelműek, hogy a könyvek czélszerű elhelyezésére már alig van kellő tér”.²³ A következő évben, a gyakorlóiskola elköltöztetése után a kiürített helyiségek „könyvtári czélokhoz alkalmazásáról” mindenekelőtt „könyvtartókkal” való felszerelésről gondoskodtak.²⁴ Az idő előrehaladtával, a hallgatók létszámának rohamos emelkedésével az Egyetemi Könyvtár igénybevétele egyre nőtt. Már az 1913. évi költségvetési előterjesztés indoklásában arról olvashatunk, hogy „az egyetemi könyvtár olvasóterme szűkös voltának ellensúlyozására” a jogász és a bölcsész hallgatóknak külön olvasótermetek rendeztek be, ami az elkövetkező években további „felszerelési költségeket” vont maga után.²⁵ A problémákat azonban ez sem oldotta meg, s így „a helyszükén segitendő, a délutáni és esti nyitvatartás elrendelgetett”, ami szükségessé tette a felügyelő könyvtári alkalmazottak díjazásának pótlékolását.²⁶

A kolozsvári egyetem könyvtárának állami támogatása 1873-ban váltotta fel a költségvetésben jogelődei (ti. a helybeli jogakadémia és az „orvosebészeti tanintézet”) könyvtárainak dotálását.²⁷ A könyvtár elhelyezése azonban nem felelt meg a kívánalmaknak. Az egyetemnek a hajdani jezsuita kolostor, majd az erdélyi gubernium (kormányzóság) céljára szolgáló „központi épületében” szorongó könyvtára viszonylag rövid idő múltán képtelenné vált az Erdélyi Múzeum Egyeslet által is rendszeresen gyarapított álló-

20. VKM. ind. 1870.

21. VKM. ind. 1874. Vö. Tóth András: *Haladás és reakció küzdelme a budapesti Egyetemi Könyvtár új épülete körül.* = *Magyar Könyvszemle.* 1955. 1—2. sz. 41—71. l.

22. VKM. ind. 1876, 1877.

23. VKM. ind. 1881.

24. VKM. ind. 1882.

25. VKM. ind. 1913, 1917/1918.

26. VKM. ind. 1914/1915.

27. *Államköltségvetés az 1873. évre. Részletezés. Vallás- és közoktatásügyi ministerium.* [A továbbiakban: Ák.] Budán, 1872.

mány elhelyezésére.²⁸ 1893-ban 200 ezer Ft-os államkölcsön felvételére került sor a jogi kar és a könyvtár rendelkezésére bocsátandó új épület költségeire. Az új épületbe 1895-ben költözött át a könyvtár. Belső berendezésére 1894—1896-ban további 25 ezer Ft-ot fordítottak.²⁹ Még egy évtized sem telt azonban el, s már azt olvashatjuk a miniszteri előterjesztésben, hogy a kolozsvári egyetemi könyvtár „még mindig nélküli az önálló, céljának megfelelő elhelyezést”. „Nagybecsű és gazdag anyagával³⁰ ... egészen más célokra épített helyiségekben szorong. Oly helyiségekben, melyek e nagy tömegű könyvtár befogadására még raktári elhelyezés mellett is most már elégtelenek és a melyeknek óriási megterhelése az épület biztonságának veszélyeztetése nélkül tovább fenn nem tartható, ... sőt részben lehetetlenné is teszi a könyvtár szakszerű rendezését megfelelő kihasználását”. Hiszen „az egészen más célokra rendelt olvasó teremben csak 48 olvasóra van ülőhely, a tanároknak és kutatóknak külön dolgozó helyiségek, sem pedig a személyzetnek alkalmas hivatalos helyiségeik nincsenek. A külön, modern és a tudomány mai állásának megfelelő könyvtári épület felépítése tehát minden tekintetben elhalaszthatatlanul sürgős.”³¹ A következő évben a könyvtárhelyiségek „tűz- és közveszélyes” voltára hivatkozva, „a legnagyobb mértékben sürgősnek és elodázhatatlannak” nyilvánított könyvtár építése 1905-ben meg is kezdődött, 1 400 000 korona előirányzattal.³² 1908-ban azonban — a könyvtár további fejlesztéséhez szükséges szomszédos telkek vételárát és a belső berendezéssel járó kiadásokat is beszámítva — az államkölcsönből fedezett összköltséget már 2 100 000 koronában állapították meg. Ebből a keretből fedezni is tudták a budapesti Egyetemi Könyvtár építése mellett a korszak legnagyobb, témánkba vágó beruházásának, az 1910-ben befejeződött kolozsvári könyvtárépítésnek és felszerelésének a költségeit.³³

Csak megemlítve, hogy a vizsgált korszakban számos közművelődési és felsőoktatási intézmény (pl. az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum, a budapesti Képzőművészeti Akadémia, a pozsonyi Városi Múzeum és Könyvtár, az Ógyallai Csillagvizsgáló, stb.³⁴) építése, illetve bővítése során jutottak új otthonhoz a kereteik közt működő könyvtárak, térünk át a VKM által támogatott tudományos és vezető szakkönyvtárak helyiséghiánya áthidalásának, belső felszereltsége kiegészítésének, illetve korszerűsítésének kérdéskörére.

28. VKM. ind. 1893.

29. Ák. 1893—1896. — VKM. ind. 1893—1896.

30. A következő évi miniszteri indoklás külön is emlékeztette a törvényhozókat, hogy az új épületre „a kolozsvári tudományegyetem és az erdélyi múzeum-egylet egyesített könyvtára” anyagának megóvása és használhatóságának biztosítása végett van szükség. VKM. ind. 1904.

31. VKM. ind. 1903.

32. Ák. 1904—1905. — VKM. ind. 1904—1905.

33. Ák. 1908—1911. — VKM. ind. 1908—1911. 1908-ban SZABÓ Ervin megállapítja, hogy „nincs Magyarországon egyetlen technikailag tökéletesen berendezett közkönyvtár”, reményét fejezte ki, hogy „talán a kolozsvári egyetemé lesz olyan”. SZABÓ Ervin: *Magyar nyelven megjelent könyvtártudományi, művelődéspolitikai cikkeinek, tanulmányainak és kritikáinak gyűjteménye 1900—1918.* (Összegyűjt. TISZAY Andor.) Bp. 1959. 71. l.

34. VKM. ind. 1897, 1899, 1903, 1905, 1912, 1914/1915.

1887-ben az egyetemi építkezések miatt a régi otthonából kiszorult tudományegyetemi és műegyetemi olvasókörnek 1200,— Ft külön államségélyt biztosítottak helyiségbérelt céljára, majd egy évtized múltán 300 Ft-tal megnövelték az összeget házbéremelésre hivatkozva.³⁵ Az Országos Széchényi Könyvtár jogelődjének, melyet egykorúan a „Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának”, illetve a „Széchényi Országos Könyvtárnak” neveztek (a továbbiakban ez utóbbi megnevezéssel élünk) már 1895-ben is panaszosan emlegetett zsúfoltságán 1913-ban azzal igyekeztek segíteni, hogy a „hírlaposztály” számára, amely „a fejlődésnek arra a fokára jutott, hogy kezelése és rendbentartása a szükséges helyiség hiánya miatt lehetetlenné vált”, a Szentkirályi u. 7. számú épületben helyiséget béreltek. Ez évi 3000,— korona többletkiadást jelentett, amihez öt éven át „rendkívüli kiadásként” további 3—3000 koronát csatoltak a szükséges berendezés biztosítására.³⁶

1917-ben „a nyomasztó helyszűke elkerülhetetlenné” tette az addig múzeumi célokra fenntartott, de igénybe nem vett helyiségek átengedését könyvtári célokra, hogy „a Széchényi Országos Könyvtár a mai szűkös olvasóterme helyett megfelelőbb olvasóteremhez jusson, s hogy a gyűjtemények részére is újabb férőhely nyeressék”. A szükséges munkálatok, ill. a felszerelés céljára első részletként a VKM 100 000 K-t irányzott elő, úgy azonban, hogy ebből 30 500 K-t magának a könyvtárnak kelljen kigazdálkodnia a már korábban vásárlásokra, illetve felszerelésre biztosított összegekből.³⁷ Gyakorlatilag sem térnyerést, sem jövedelemnövekedést nem hozott a Magyar Tudományos Akadémia könyvtára számára az állami támogatás évi 4000,— Ft-tal való emelése 1889-ben. Egyszerűen az történt, hogy az MTA épületének házbéradó-mentessége megszűnt, s a fizetendő adó összegével arányos mértékben emelték az intézmény, ill. könyvtára külön dotációját.³⁸

Míg az építkezések, tərbővítő intézkedések anyagi fedezetének biztosítása jobbára csak a könyvtárak mennyiségileg mérhető fejlődésének tanúságtevője, néhány esetben arra is van példa, hogy olyan felszerelési tárgyak kerülnek említésre a költségvetésben, illetve az előterjesztés miniszteri indokolásában, amelyek valamit a belső fejlődésből is sejtetni engednek. A Széchényi Országos Könyvtár számára 1871-ben biztosított 2000,— Ft-os többletről megtudjuk, hogy azt a befejezéséhez közeledő rendezés kapcsán szükségessé vált új szekrények beszerzésére szánták.³⁹ 1884-ben a szervezés alatt álló „hírlapi könyvtár” támogatására, többek között a szükséges „bútorzat” beszerzésére kért „első részletül” 2000,— Ft-ot a VKM, ami 1887-ig

35. VKM. ind. 1887, 1896. A helyhiány „égetővé válására” a századfordulón és azt követően ld. FERENCZYNÉ WENDELIN Lídia: *Az Országos Széchényi Könyvtár olvasószolgálatának története 1802—1911.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1963—1964. Bp. 1966. 222., 228. l.

36. VKM. ind. 1895, 1913. A Hírlaptár bérelt helyiségeinek berendezésére előírányzott összeget nem merítették ki teljes egészében. Vö. VKM. ind. 1917/1918.

37. Ák. 1917/1918. — VKM. ind. 1917/1918. A háború okozta munkaerőhiány miatt a VKM. az előírányzott százezer korona felhasználására kétéves haladékat kért az 1915. XII. törvénycikkre hivatkozva.

38. VKM. ind. 1889.

39. VKM. ind. 1871.

„ideiglenes átalányként” került beiktatásra a támogatás tételei közé.⁴⁰ 1895-ben a könyvtár „bútorzására és egyéb átalakításokra” kért, összesen 5251 Ft-nyi támogatási többletet az előterjesztés nagyon érdekesen indokolta. Részben a helyszűke miatt volt szükség bizonyos változtatásokra, ami „a dolog természeténél fogva évről évre rendkívül nagy mértékben szaporodó ... hírlap könyvtárnál érezhető leginkább”. Emellett azon is változtatni kívántak, „hogy a tisztviselők szétszórva, majd minden teremben voltak elhelyezve, s az olvasó termék is egymástól távol lévén, egyrészt a tisztviselők hivatali működése könnyen áttekinthető nem volt, másrészt pedig a közönség is kénytelen volt a könyvtár gyűjteményhelyiségein végig járni”.⁴¹

A könyvtári beruházásokra szánt kisebb-nagyobb tételek közül kiemeljük, hogy amíg 1909-ben a kassai jogakadémia, 1912-ben pedig a Nemzeti Múzeum — igaz, a feltehetően korlátozott állománnyal bíró állattári szakkönyvtár számára — könyvszekrényeket szerzett be, addig az Iparművészeti Múzeum 1913-ban azzal kért támogatást „a dr. Erdélyi Pál féle” tűzálló könyvtári vasállványok megrendeléséhez, hogy azok „ma már mindenütt használatban vannak”, s nélkülük a könyvtár gyűjteményeinek kellő elhelyezése „lehetetlenné válik”.⁴²

A könyvtárépítésre, bővítésre és a belső berendezésre szolgáló támogatás iránti igények növekedése szorosan összefüggött a könyvtári állomány gyarapodásával, ami — egyéb intézkedések mellett — maga sem nélkülözhetette a költségvetés révén érvényesülő állami segítséget.

III. ÁLTALÁNOS FEJLESZTÉS, ÁLLOMÁNYGYARAPÍTÁS

A költségvetés a „dolgi kiadások” keretében a támogatott könyvtárak általános fejlesztését, mindenekelőtt állományuk gyarapítását mozdította elő. A „rendes” évi kiadások lassan emelkedő tételein kívül, külön indoklással kaptak „rendkívüli” támogatást az egyes könyvtárak hiányok pótlására, alkalminak, illetve közérdekűnek ítélt vásárlásokra. Szétfeszítené dolgozatunk kereteit, ha ezeket valamennyi a VKM által támogatott könyvtár esetében részleteznénk. Csak vezető tudományos könyvtáraink ilyen természetű támogatását vizsgáljuk tehát viszonylag behatóan, míg a többiek esetében meg kell elégednünk a fejlesztés és azon belül az állománygyarapítás általános jellemzésével.

40. VKM. ind. 1885. Vö. uo. 1886—1889. Vö. GORIUPP Alisz: *A Magyar Nemzeti Múzeum hírlaposztálya fennállásának első félévszázadában 1884—1934*. Bp. 1934. — DEZSÉNYI Béla: *Az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptára. (Fennállásának hetvenötödik évfordulója elé.) = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1957*. Bp. 1958. 87. l. és kk.

41. VKM. ind. 1895.

42. VKM. ind. 1909, 1911—1914.

Széchenyi Országos Könyvtár

A Széchenyi Országos Könyvtár a Magyar Nemzeti Múzeum dotációja keretében élvezte az állami támogatást. A korai esztendőkből, de egyes rovatok (különösen a könyvkötésre szolgáló) esetében a későbbiek során sem volt elválasztható a Széchenyi Országos Könyvtárra, illetve a Múzeum egyes osztályainak a kézikönyvtáraitra szánt összeg. Mellékelt táblázatunkban ezeket csillaggal jelöljük. Külön rovatban tüntetjük fel — a költségvetés rendjét követve — a SZÉCHÉNYI Lajos 1827. évi alapítványának évi kamatából gyarapításra, illetve 1901-től részben könyvkötésre szolgáló összegeket.

A Széchenyi Országos Könyvtár állományának gyarapítására előirányzott „rendes kiadás” 1868—1918⁴³

Év	Pénznem	Könyv- és folyó- íratra	Könyvtárra	Hírlaptárra	Alapítványi illetmény	Könyvkötésre*
1868	Ft	10 000,—*	részletezés nélkül, személyi kiadásokkal együtt.			
1869	Ft	10 000,—*	részletezés nélkül, személyi kiadásokkal együtt.			
1870	Ft	5 000,—*	—	—	420,—	—
1871	Ft	7 500,—*	—	—	420,—	1 000,—
1872	Ft	7 500,—*	—	—	420,—	1 000,—
1873	Ft	7 500,—*	—	—	420,—	1 000,—
1874	Ft	7 500,—*	—	—	420,—	1 000,—
1875	Ft	7 500,—*	—	—	420,—	1 000,—
1876	Ft	7 500,—*	—	—	420,—	1 000,—
1877	Ft	7 500,—*	—	—	420,—	1 000,—
1878	Ft	7 500,—*	—	—	420,—	1 000,—
1879	Ft	7 500,—*	—	—	420,—	1 000,—
1880	Ft	7 500,—*	—	—	420,—	1 000,—
1881	Ft	7 500,—*	—	—	420,—	1 000,—
1882	Ft	7 500,—*	—	—	420,—	1 000,—
1883	Ft	7 500,—*	—	—	420,—	1 000,—
1884	Ft	7 500,—*	—	—	420,—	1 000,—
1885	Ft	7 500,—*	—	—	420,—	1 000,—
1886	Ft	7 500,—*	—	—	420,—	1 000,—
1887	Ft	—	5 000,—	—	420,—	1 000,—
1888	Ft	—	5 000,—	1300,—	420,—	1 000,—
1889	Ft	—	5 000,—	1300,—	420,—	1 000,—
1890	Ft	—	5 000,—	1300,—	420,—	1 000,—
1891	Ft	—	5 000,—	1300,—	470,—	1 000,—
1892	Ft	—	5 000,—	1200,—	470,—	1 000,—
1893	Ft	—	6 000,—	1200,—	470,—	1 000,—
1894	Ft	—	6 000,—	1200,—	470,—	1 000,—

43. Ák. 1868—1917/1918.

Év	Pénznm	Könyv- és folyó- iratra	Könyvtára	Hírlaptára	Alapítványi illetmény	Könyvkötésre*
1895	Ft	—	6 000,—	1200,—	470,—	1 500,—
1896	Ft	—	6 000,—	1200,—	470,—	1 500,—
1897	Ft	—	6 000,—	1200,—	470,—	2 000,—
1898	Ft	—	6 500,—	1200,—	470,—	2 500,—
1899	Ft	—	6 500,—	1200,—	470,—	2 500,—
1900	K ⁴⁴	—	13 000,—	2400,—	940,—	5 000,—
1901	K	—	13 000,—	2400,—	1117,—	5 000,—
1902	K	—	13 000,—	2400,—	1117,—	5 000,—
1903	K	—	15 000,—	2400,—	1117,—	6 000,—
1904	K	—	17 500,—	2400,—	1117,—	7 000,—
1905	K	—	17 500,—	2400,—	1117,—	7 000,—
1906	K	—	22 000,—	2400,—	1118,—	9 000,—
1907	K	—	22 000,—	2400,—	1117,—	9 000,—
1908	K	—	23 000,—	2400,—	1117,—	10 000,—
1909—1910	K ⁴⁵	—	24 000,—	2400,—	1116,—	10 000,—
1911	K	—	24 500,—	2400,—	1116,—	10 000,—
1912	K	—	25 000,—	2400,—	1116,—	10 000,—
1913	K	—	25 000,—	4000,—	1116,—	10 000,—
1914/1915	K	—	25 000,—	4000,—	1116,—	10 000,—
1917/1918	K	—	25 000,—	4000,—	1116,—	10 000,—

A táblázat adatai jórészt önmagukért beszélnek. A Széchényi Országos Könyvtár 1868 és 1886 között a Nemzeti Múzeum osztályainak szakkönyvtáraival együtt részesült a gyarapítást biztosító illetményben, a könyvkötésre szolgáló összeg pedig 1918-ig, a vizsgált korszak lezárultáig költségvetési szinten elkülönítetlen maradt. 1868-ban és 1869-ben, az államköltségvetés korszakunkbeli rendjének kialakulási időszakában a Nemzeti Múzeum keretében működő könyvtárak személyi és dologi kiadásaira részletezés nélkül biztosították az évi 10 ezer Ft-os dotációt. 1870-ben jelent meg a könyv- és folyóirat gyarapítására szolgáló tétel 5000,— Ft-os támogatási összeggel, ami a következő évben 7500 Ft-ra emelkedett, arra a szintre, amin másfél évtizeden át meg is maradt, s amihez több mint két évtizeden át változatlan összegként társult az 1000,— Ft-os könyvkötésre szolgáló keret. Ezt egészítette ki az 1870-től az államköltségvetésbe felvett, s kizárólag a Széchényi Könyvtár gyarapítását szolgáló 420,— Ft-os „alapítványi illeték”, aminek összege 1891-től 470,— Ft-ra emelkedett. 1887-ben osztották meg költségvetési szinten a Széchényi Országos Könyvtár és a múzeumi Szakkönyvtárak között a megemelt támogatást, mégpedig úgy, hogy az előbbinek 5000,— az utóbbinak együttesen 4000,— Ft jutott gyarapítás céljára. A hírlapkönyvtár, amelynek felállítását a VKM az 1885. évi költ-

44. 1 forint = 2 korona.

45. Az 1910. III. törvényeikk a kormányzati válság miatt az előző évi költségvetés hatályát kiterjesztette 1910-re.

ségvetési előterjesztésben indokolta meg, s amelynek berendezésére négy esztendőn át 2—2000,— Ft-ot biztosítottak, gyarapítás céljára 1888-tól élvezett külön juttatást, mégpedig 1891-ig 1300,— Ft-ot, majd több mint két évtizeden át változatlanul évi 1200-at, illetve a vele egyenértékű 2400,— koronát, amit csak közvetlenül az első világháború előtt 1913-ban emeltek 4000,— koronára. A könyvbeszerzésre fordítható összeg a korábbi 5000 Ft-ról 1893-ra emelkedett 6000-re, majd 1898-ban 6500-ra. Ezt a 13 000 koronával egyenértékű összeget 1903-ban emelték 15 ezerre, 1904-ben 17 500-ra, majd 1906-ban 22 ezerre, 1908-ban 23 ezerre, 1909-ben 24 ezerre, amit 1911-ben és 1912-ben 5—500 K-val gyarapítva alakították ki a végső 25 ezer koronás támogatási keretet. Az 1000 Ft-os könyvkötési keret 1895-ben emelkedett 1500-ra, 1897-ben 2000-re, 1898-ban 2500,— Ft-ra. A vele egyenértékű 5000 koronás keret 1903-ban 6 ezer, 1904-ben 7 ezer, 1906-ban 9 ezer majd 1907-ben 10 ezer K-t ért el s azon a szinten maradt a korszak végéig. Ezt egészítette ki a gróf KARÁCSONYI Guidó alapítványából származó, könyvkötésre szolgáló évi 176—178 K között ingadozó külön „illeték”.

Voltak olyan, a szerzeményezési keretet apasztó, illetve növelő mozzanatok és tételek, az utóbbiak mai fogalmaink szerint jórészt céltámogatásként illeszkedve a költségvetési keretbe, amelyeket táblázatunk nem, vagy csak részlegesen érzékeltethet. Már 1877-ben arról olvashatunk a VKM költségvetési előterjesztésének az indokolásában, hogy az előző évben megszavazott összeggel „csak akkor lehetend a múzeum szükségleteit fedezni”, ha „az egyes tételek között szabad átruházás engedtetik” meg.⁴⁶ Ez gyakorlattá válva oda vezetett, hogy a könyvtári szerzeményezésre szánt összegek korántsem fordítottak hiánytalanul eredeti rendeltetési céljukra. Ezt egyértelműen példázta egy másfél évtizeddel későbbi előterjesztés miniszteri indoklása, amely azzal támasztotta alá a könyvtár fizetett gyakornoki állás helyeinek szaporítását, hogy az „elkerülhetetlen nagyon tetemes irodai teendők eddig az amúgy is szűkre mért vásárlási dotatió terhére eszközöltek.”⁴⁷

Az 1887. évi költségvetési előterjesztés miniszteri indoklása világossá teszi, hogy elkerülhetetlen volt a múzeumi szakkönyvtárak és a Széchényi Országos Könyvtár gyarapítási keretének szétválasztása, minthogy „az osztályok kézi könyvtárai szükségletüket a múzeum könyvtári osztályának rovására szerezték be, mi eltekintve a folytonos fennakadásoktól, az utóbb említett osztály fejlődésének nagy hátrányával járt és így tovább fentartható [!] nem volt”. Nem titkolta el, hogy a szétválasztás valójában a Széchényi Országos Könyvtár „javadalmát” csökkentette, de ígérte, hogy „mihelyt lehetséges”, kész lesz „visszaállítani” a könyvtár fejlődését biztosító támogatást.⁴⁸ 1893-ban a támogatás emelésének indokai közt ott volt „a jelenlegi szegényes állapot” jellemzése, amelyben a „könyvvásárlási dotáció”-ból még személyi járandóságok céljára is le-lecsíptek, noha „elégtelen volta” — a VKM hivatkozás szerint — külföldi példák idézése nélkül is nyilvánvaló, hiszen „a képviselőházban is ismételve felszólalás tárgyát ké-

46. VKM. ind. 1877.

47. VKM. ind. 1892. Ugyenerre utal a következő évi indoklás is.

48. VKM. ind. 1887.

pezte”.⁴⁹ Egy évtized múltán, az 1903. évi költségvetési előirányzat indoklásában Wlassics Gyula a szerzeményezésre szánt összeg emelését többek között a „bibliográfiai ritkaságoknak a gyűjtési szenvedély terjedése és [a] közgyűjteményeknek szaporodása folytán óriási áremelkedését” figyelembe véve ajánlotta elfogadásra. A könyvkötési keret felemelését is elkerülhetetlennek ítélte, indokoltan hangsúlyozva, hogy az 1000 K-ás emelés nincs arányban a növekvő szükségletekkel, márpedig „kötetlen könyvet használatra kiadni nem lehet, s a szabályzatok értelmében nem is szabad”.⁵⁰ 1904-ben „a könyvtár rendes évi javadalmának” 17 500 K-ra való felemelését a miniszteri előterjesztés azzal az „évek óta ismétlődő tapasztalattal” indokolta, hogy az addigi dotáció „a könyvtár fejlődési arányához mérten nem elégséges”. Szónokias fordulattal így érvelt: „e tételnek tetemes emelését elkerülhetetlennek fogja látni” az, „aki ismeri a régi hungaricák [!], a külföldön évről évre nagyobb mennyiségben megjelenő magyar vonatkozású nyomtatványok, tudományos segéd-könyvek, vételre felajánlott, vagy általában pénzen megszerezhető kéziratok és oklevelek árait és ismeri e tekintetben a könyvtárnak nagy hiányait”. A könyvkötésre szolgáló tétel további 1000,— koronás emelése érdekében mindenekelőtt arra hivatkozott, hogy „a könyvtár kötetlen könyveinek száma a nyomdai köteles példányok beküldése által rohamosan nőtt,”⁵¹ magyarázólag hozzátéve a kötetlen könyv használatának tilalmát emlegető korábbi érvhöz, „hogy a könyvet a kötés konzerválja legjobban”, ugyanakkor „kétségtelennek” nyilvánította, hogy a könyvtárba beáramló „évenként körülbelül 12 000 darabra menő sajtóterméket és a régi kötetlen anyagot 6000,— K. évi dotációból kötéssel ellátni nem lehet”.⁵²

A kormányzati válság, majd a koalíciós kormány időszakára s az ez idő tájt a Függetlenségi Párthoz tartozó APPONYI Albert gróf miniszterségének idejére esett a Széchényi Országos Könyvtár támogatásának ismételt és összességében viszonylag számottevő fokozása és annak a szintnek az elérése, amely a vizsgált korszak végéig már csak keveset változott. 1905—1910 között a gyarapításra szolgáló évi „rendes” támogatás 17 500 K-ról 24 000—re, a könyvkötésre szolgáló 7 ezerről 10 ezerre emelkedett. Az indoklások közül érdemes kimelni az 1908. éviből azt, hogy „tekintettel a hungaricumok iránt különösen újabb időben mutatkozó nagy érdeklődésre, élénk verseny fejlődik ki, ez a körülmény a Magyarországot érdeklő régi nyomtatványok és kéziratok körül a Széchényi Országos Könyvtárban még mindig észlelhető nagy hiányra tekintettel, elkerülhetlenné tette javadalmának emelését”.⁵³ A következő évi indoklás külön kiemelte egyfelől „az egyre nagyobb arányokban vásárra kerülő kézirati és levéltári anyag magas árait . . . , a melyek különösen az árveréseknél kifejlődött erős concurrentia folytán állnak elő”, másfelől „ama nagy hiányok”-at, amelyek a könyvtár

49. VKM. ind. 1893.

50. VKM. ind. 1903.

51. Arra utalt, hogy a köteles példányokról szóló új törvényhozási intézkedés nyomán nagyon megnövekedett a Széchényi Országos Könyvtárba áramló sajtótermékek mennyisége. Vö. 1897. XLI. tc. 2. §.

52. VKM. ind. 1904.

53. VKM. ind. 1908.

„régí hungaricumjainál észlelhetők”.⁵⁴ A munkapárti kormányok időszakában már csupán kétszer, 1911-ben és 1912-ben emelték 5—500,— K-val a dotációt, az 1909. évvel szó szerint megegyező indoklással.⁵⁵ Az 1910-es években a könyvtár „rendes” dotációjának jelentősebb emelésére „a hírlapkönyvtár gyarapítására” szolgáló tétel esetében került sor. A 2400,— K-ás tétel 4000-re emelését a miniszteri előterjesztés szerint „a hírlapok kötésének drága volta” indokolta.⁵⁶ Ez jó példája annak, hogy a gyarapításra és kötetésre szolgáló tételek valójában nem különültek el mereven egymástól.⁵⁷

A Széchenyi Országos Könyvtár állományának gyarapítását — amint annak számos példája köztudomású — az állam nemcsak az évi „rendes” dotáció által támogatta. „Ajándék”, külön „juttatás”, az évi támogatási kereten kívül eszközölt vásárlások fedezése, majd mind gyakrabban „rendkívüli, illetve „átmeneti kiadás”-ként feltüntetett tételek biztosították értékes művek, könyvgyűjtemények és irathagyatékok⁵⁸ megszerzését a könyvtár számára.

Térítésmentes juttatásként került a könyvtárba 1869-ben a török szultán által FERENC JÓZSEF-nek ajándékozott négy Corvina.⁵⁹ Ugyanebben az évben kapta meg a feloszlatott Magyar kir. helytartótanács 1208 kötetes könyvtárát, majd 1876-ban az addig az Országos Levéltár, az Állami Számvevőszék és a Magyar Királyi Kúria őrzetében állott „régí” könyvanyagot.⁶⁰ Az állami támogatással eszközölt vásárlások közül külön figyelmet érdemel 1869-ben a történetíró JÁSZAY Pál kéziratgyűjteményének, majd 1874-ben a KOSSUTH mellett titkári teendőket ellátó VÖRÖS ANTAL könyvtárának és irathagyatékának megszerzésére 3—3000,— Ft-ért.⁶¹ KOSSUTH Lajos könyvtárának a szakirodalomban már mélyrehatóan tárgyalt⁶² megszerzésén kívül az 1890-es években az állami támogatás tette lehetővé az 1848/49-es „ereklyemúzeum” kézirat- és aprónyomtatványgyűjteményének, valamint a hungaricumokban gazdag 4759 kötetes Lanfranconi-könyvtárnak a megvásárlását.⁶³ További vizsgálatot érdemel (mégpedig a jelenlegi kutatási körünkön kívüleső területen) annak eldöntése, hogy az 1895—1899 között az „átmeneti kiadások” sorában „a levéltári osztály” anyagának „kiegészíté-

54. VKM. ind. 1909.

55. VKM. ind. 1911, 1912.

56. VKM. ind. 1913.

57. Ez is elkerülhetetlenné tette, hogy I. sz. táblázatunkban a gyarapításra szolgáló tételek mellett a kötetésre szánt összegeket is szerepeltessük.

58. Már itt jelezzük, hogy a kifejezetten „a levéltári osztály” számára eszközölt vásárlásokkal, illetve azok anyagi fedezetével nem foglalkozunk. Utalunk azonban számos olyan esetre (és ez a „rendes” évi támogatás tárgyalt keretösszegeit is érinti), amikor levéltári anyagot is tartalmazó gyűjteményt vásároltak, s a szétválasztást csak a belső feldolgozás alkalmával ejtették meg.

59. MÁTRAY GÁBOR: *A Konstantinápolyból érkezett négy Corvin-kódexről. Értekezés a nyelv- és széptudományok köréből.* Pest, 1870.

60. Vö. *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára (1802—1895).* Bp. 1896. 8—9. l.

61. Uo. 8. l. Részben az utóbbi fedezetére szolgált a „rendkívüli szükségletek” során a „gyűjtemények vételére” biztosított tétel. Vö. Ák. 1874.

62. Vö. HENTALLER LAJOS: *Kossuth és kora.* Bp. 1894. 331—336. l. — KATONA JENŐ: *Kossuth Lajos könyvtára.* = *Könyvtáros*, 1954. 11. sz. 20—22. l., 1955. 1. sz. 27—28. l.

63. *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára* . . . i. m. 10. l.

sére” nyújtott évenkénti 20—20 ezer összesen tehát 100 ezer Ft-os támogatás mennyiben szolgált kizárólagosan levéltári jellegű forrásanyag s mennyiben olyan gyűjtemények megvásárlására, amelyeknek legalábbis egy része végül is a kézirat- és az aprónyomatványtárat, sőt a könyv- és a hírlap-tárat gazdagította.⁶⁴

Az 1906. évi költségvetési előterjesztés miniszteri indokolása számolt be arról, hogy „még 1904-ben vette meg a kormány” a „rendkívüli érdekes és nagyértékű 1848/49-es kéziratgyűjteményt”, 40 ezer K-ért. A kézirat-tárat gazdagító gyűjtemény vételára „rendkívüli kiadás”-ként az „átmeneti”, azaz több éven át részletekben fizetett tételek között 1907-ig szerepel a költségvetésben.⁶⁵ 1906-ban vásárolták meg 30 ezer K-ért HELFY Ignác irat-hagyatékát, amely végül is a levéltári osztályt gazdagította többek között nagyszámú KOSSUTH-levéllal és az emigráció történetére vonatkozó iratokkal, illetve a KOSSUTH-iratok kiadásával kapcsolatos munkálatok gyűjteményével.⁶⁶ Az 1907. évi költségvetési előterjesztés miniszteri indoklása számolt be arról, hogy az 1905. végén EMICH Gusztávtól összesen 20 ezer K-ért vásárolt 7 darab középkori codex, illetve Corvina 1907 januárjában esedékes fele vételárát „rendkívüli kiadásként” szerepeltetik.⁶⁷ 1908-ban jelent meg a „rendkívüli kiadások” tételei közt először majd 1914/15-ig minden évben ismétlődött 7000,— K, amelyről az indoklásból tudjuk meg, hogy egyfelől oklevél-gyűjtemények vásárlására, másfelől „a Széchenyi orsz. könyvtár egy nagy hiányának a magyar vonatkozásokkal telt egyházi jogi és egyháztörténelmi forrásművek beszerzésére” szánták. Külön is megemlégették többek között a bollandisták⁶⁸ műveit, MIGNÉ patrológiáját⁶⁹ „és az Acta Sanctae Sedis több száz kötetét”, „amelyeknek antiquar úton való beszerzésére rendkívül kedvező alkalom nyílik”.⁷⁰ 1909-től egészen 1914/15-ig társul a „rendkívüli kiadások” előbb említett tételéhez évenként 5000,—K. „1848/49-es történelmi fontosságú okmányok megvásárlására” megjelöléssel, s azzal az indoklással, hogy „rohamosan közeledik az az idő, melyben az 1848/49-iki szabadságharcban résztvettek utolsó gárdája is kihal”, s emiatt „igen nagy mennyiségben kerülnek eladásra a hagyatékokból történelmi nevezetességű okmányok és levelek”.⁷¹

Az irodalomtörténeti fontosságú hagyatékok közül kettőnek a megvásárlására biztosítottak a „rendkívüli kiadások” között külön állami támogatást. Az 1912. évi költségvetési előterjesztés miniszteri indoklása kivételes részletességgel adta elő, hogy JÓKAI Mór özvegye megvételre ajánlotta fel „a néhai férje tulajdonában volt könyvtárat, leveleket, művészeti tárgyakat, emlékiratokat és bútorokat”. „A nyomtatványok, kéziratok és levelezési anyag irodalomtörténeti szempontból igen nagy érdekességűek úgy-annyira, hogy megszerzésük nemzeti érdek” — szögezte le az előterjesztés —

64. Vö. Ák. 1895—1899.

65. VKM. ind. 1906. — Ák. 1906—1907.

66. VKM. ind. 1906.

67. VKM. ind. 1907.

68. Nyilvánvalóan a BOLLAND által megindított *Acta Sanctorum* sorozatra utalt.

69. Jacques-Paul MIGNÉ *Patrologie Latine*-jára hivatkozott.

70. VKM. ind. 1908. — Ák. 1908—1914/1915.

71. VKM. ind. 1909. — Ák. 1909—1914/1915.

majd előadta, hogy „pénzben kifejezhető értékük, pontos becslés szerint, 72 000 K”. Ezzel szemben az egyéb hagyatéki tárgyak esetében a kegyeleti szempont minősült elsődlegesnek, értéküket 58 000,— K-ra tették. A teljes hagyaték megszerzése érdekében folytatott tárgyalások eredményeképpen évi 6000,— K életjáradék biztosítását ajánlották az özvegy számára.⁷² A következő évben azonban a miniszter „megokoltak” nyilvánította az özvegynek az életjáradék felemelésére irányuló kérelmét. Az összeget végül is évi 7200,— koronára emelték, s annyit folyósítottak „átmeneti kiadás-ként” évenként JÓKAINÉ számára a vizsgált korszak végéig.⁷³

MADÁCH Imre „irodalmi hagyatékát” három részletben fizetendő 17 025 K-ért vásárolták meg. A fizetendő összeg első harmadát az 1914/15. évi költségvetési előirányzat szerint közvetlen állami támogatásból a „rendkívüli kiadások” keretében fedezték, míg a továbbiakat, legalábbis az 1917/18-ban esedékes utolsó részletet bizonyosan, a Múzeumnak, közelebb-ről a Széchényi Országos Könyvtárnak az általános támogatási keretből kellett kigazdálkodnia, amint arra fentebb más összefüggésben már utaltunk is.⁷⁴

A Nemzeti Múzeum kézikönyvtárai

A Széchényi Országos Könyvtárhoz hasonlóan 1887-től a könyvkötési keret-összegezen kívül a múzeumi osztályok kézikönyvtárai is önállóan részesültek állami támogatásban a „rendes” és a „rendkívüli kiadások” keretében.

A Nemzeti Múzeum kézikönyvtárai számára biztosított „rendes támogatás.”⁷⁵

1887—1899	évi	4 000,— Ft
1900—1902	évi	8 000,— K
1903	évi	10 000,— K
1904—1907	évi	12 000,— K
1908	évi	13 000,— K
1909—1910	évi	13 400,— K
1911	évi	15 150,— K
1912	évi	18 150,— K
1913	évi	21 850,— K
1914/15—1917/18 évi		22 300,— K

A „rendes” támogatás emelésének indoklásai jól tükrözik a múzeumi osztályok tudományos munkájának és igényeinek fejlődését, a hiányok pótlására, a kézikönyvtárak kiegészítésére, illetve a növekvő számú bel- és külföldi szakfolyóiratok beszerzésére irányuló törekvését.

„Rendkívüli” támogatásban ismételten részesültek a múzeumi szakkönyvtárak is. Hadd emeljük ki az állománygyarapítás terén ezek közül

72. VKM. ind. 1912. — Ák. 1912.

73. VKM. ind. 1913. — Ák. 1913—1917/1918.

74. VKM. ind. 1914/1915, 1917/1918. — Ák. 1914/1915, 1917/1918.

75. Ák. 1887—1917/1918.

mindenekelőtt „a HAYNALD-féle botanikai szakkönyvtár hiányainak pótlására” 1895-től biztosított külön támogatást. HAYNALD Lajos kalocsai érsek európai hírvé botanikai szakkönyvtára — végakarátának megfelelően — 1892-ben került a Nemzeti Múzeumba. Minthogy azonban 1886 óta a betegeskedő érsek a gyűjteményt már nem fejlesztette, az — a miniszteri indoklás szavai szerint — „csonka voltánál fogva nagy értékében rendkívül sokat veszít, sőt bizonyos tekintetben már-már használhatatlanná válik. A HAYNALD-féle szakkönyvtár folytatásának szükséglete évenként mintegy 1500,— Ft volna. Egyelőre azonban nemcsak a könyvtárban levő számos folyóiratok folytatólagos megrendeléséről, hanem 8 év óta mutatkozó hiányok pótlásáról is” gondoskodni kell.⁷⁶ 1895-től évi 3000,— Ft-ot, majd 1900-tól a vizsgált korszak végéig a vele egyenértékű évi 6000,— K-t biztosítottak erre a célra.⁷⁷ Ugyancsak kiemelés érdemel, hogy a múzeumi „néprajzi osztály szakkönyvtára hiányának pótlására” 1898-tól évi 1000,— Ft-ot, illetve 1900-tól 1917/18-ig évi 2000,— K-t biztosítottak „rendkívüli” támogatásként.⁷⁸ A néprajzi osztály könyvtárának négy éven át külön 1000—1000,— K jutott arra a célra is, hogy beköthetessék a HERRMANN Antaltól ajándékként, illetve a JANKÓ János hagyatékából megszerzett mintegy 3000 darab „kötetlen, de nagy értékű könyvet”.⁷⁹

A Magyar Tudományos Akadémia könyvtára

Ellentétben a Magyar Nemzeti Múzeummal és az annak keretében működő Széchényi Országos Könyvtárral, igen keveset foglalkoztak a VKM költségvetési előterjesztései a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárával. Értéketővé teszi ezt az a körülmény, hogy az utóbbi — eltérő jogállásából következően — csak államilag segélyezett, de nem az államköltségvetésből fenntartott intézményként működött. Ez magyarázza, hogy a vizsgált korszakban az akadémiai könyvtár csak a „rendes kiadások” sorában és meglehetősen korlátozott mértékű támogatásban részesült a költségvetés keretében.

A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának fejlesztésére és állományának gyarapítására előírányzott „rendes támogatás” összege⁸⁰

1868—1876	évi	5 000,— Ft
1877	évi	4 000,— Ft
1878—1888	évi	5 000,— Ft
1889	évi	9 000,— Ft
1890—1899	évi	5 000,— Ft
1900—1917/18	évi	10 000,— K

76. VKM. ind. 1895. — Vö. KANITZ Ágost: *Haynald bibornok, mint botanikus.* = *Haynald Lajos Album.* Pozsony, 1889.

77. Ák. 1895—1917/1918.

78. Uo. 1898—1917/1918.

79. VKM. ind. 1904. — Ák. 1904—1907.

80. Ák. 1868—1917/1918. Vö. FRÁTER Jánosné: *Részletek az Akadémiai Könyvtár történetéből* (1865—1875). Bp. 1965.

A támogatás mértéke — táblázatunk tanúsága szerint — két esztendő kivételével mitsem változott a vizsgált fél évszázadban, hiszen a kezdeti 5000,— Ft formálisan egyenértékű volt a századfordulótól élvezett évi 10 ezer K-val. 1877-ben sommás, a „takarékosagra” hivatkozó indoklással csökkentették átmenetileg egyötödével az államsegélyt, az 1889. évi átmeneti emelés pedig, amint arról más összefüggésben már szóltunk, az Akadémia házbéradóra kötelezésével függött össze, amit a következő évben már másként hidaltak át, s az állami támogatás összegét régi szintjére szállították le.⁸¹ Mindenesetre ez a példa is arra figyelmeztet, hogy kérdésesnek kell tekintetnünk, vajon mindig és teljes egészében az állomány „gyarapítására” szolgált-e az ilyen megjelöléssel kiutalt államsegély összege.

Az Egyetemi Könyvtár

Az Egyetemi Könyvtár általános fejlesztésére és állományának gyarapítására szolgáló állami támogatás a „pesti kir. egyetem” keretén belül „az elméleti és gyakorlati oktatás állandó szükségletei”-re megnevezésű rovat egyik tételeként 1870-től 1908-ig szerepelt önállóan, 1909 és 1913 között nem, s csak a háborús években vált ismét kikülöníthetővé.

Az Egyetemi Könyvtár általános fejlesztésére és állományának gyarapítására előírányzott „rendes támogatás” összege 1870—1918⁸²

1870—1873	évi	5 000,— Ft ⁸³
1874	évi	3 705,— Ft
1875—1879	évi	5 000,— Ft
1880—1881	évi	8 000,— Ft
1882—1891	évi	10 000,— Ft
1892—1897	évi	12 000,— Ft
1898—1899	évi	14 500,— Ft
1900—1902	évi	29 000,— K
1903—1908	évi	33 000,— K
1909—1913	Nincs különválasztott adat	
1914/15—1917/18 évi		45 400,— K

Táblázatunk világossá teszi, hogy az Egyetemi Könyvtár fejlesztésére és állományának gyarapítására szolgáló „rendes támogatás” az 1874. évi átmeneti csökkenéstől eltekintve fokozatosan emelkedett. 1909 és 1913

81. VKM. ind. 1877, 1889.

82. Ák. 1870—1917/1918. — Itt említjük meg, hogy a 18. század végén az Egyetemi Könyvtár dotációja évi 500 Ft volt. Vö. PAULER Tivadar: *A budapesti magyar kir. tudomány-egyetem története*. Bp. 1880. I. k. 440—441. l. — Az alábbiakra is ld. még: MÁTÉ Sándor: *A budapesti m. kir. tudományegyetem könyvtára 1774—1895*. Bp. 1896. — TÓTH András: *Az Egyetemi Könyvtár és a magyar tudományos élet 1849—1876*. = *Tanulmányok Budapest múltjából*. XII. k. Bp. 1957. 459—489. l.

83. 1871—1877 között ehhez járult a „tanárképezdei könyvtár” céljára külön juttatott évi 500,— Ft.

között a költségvetés nem mutatta ki külön, hogy a könyvtár az egyetemi „elméleti és gyakorlati oktatás szükségletei”-re előirányzott összegből milyen mértékben részesült. Feltehetően arányosan emelkedett azonban a könyvtári dotáció. Erre vall, hogy az 1914/15. majd az 1917/18. évi költségvetési előterjesztés indoklásában a korábbihoz képest jelentősen megemelt összeggel, 33 ezer helyett több mint 45 ezer K-val találkozunk.⁸⁴

A VKM az 1870-es években, amikor az Egyetemi Könyvtár építéseire oly tetemes összegeket irányzott elő, tartózkodott a rendes „dotáció” felemelésének kezdeményezéstől. 1876-ban feltehetően taktikai megfontolásokból négy éven át folyósítandó évi 7—7000,— Ft „rendkívüli” támogatás megszavazását kérte, és érte el a parlamentben. Indokul azt hozta fel, hogy a könyvtárban „nem csak több munka hiányos, melyeket hogy hasznavehetőek legyenek, okvetlenül ki kell egészíteni, . . . hanem majdnem a tudomány minden egyes ágában hiányoznak oly szakmunkák, melyeket egy tudományegyetemi könyvtár nemcsak nem nélkülözhet, hanem hogy . . . czéljának megfelelően, több példányban kell, hogy bírja”. Ezt egészítette ki a hivatkozás a könyvek „nagy részének” kötetlenségéből fakadó pénzszükségletre.⁸⁵ A „rendkívüli” támogatás utolsó részletének a költségvetési előirányzatba való felvételével egyidejűleg 1880-ban javasolta a VKM az Egyetemi Könyvtár „rendes” évi dotációjának 60%-os emelését. A kivételesen részletes indoklás erősen hangsúlyozta, hogy „a budapesti egyetem könyvtára az egyetlen könyvtár az országban, mely az universalis bibliotheka nevét megérdemli, s mint ilyennek az összes tudományokra s azoknak az egyetemen közvetlen vagy közvetőleg képviselt összes tanszakaira és alszakaira nem csak ki kell terjednie, hanem minden irányban folyvást gyarapíttatnia is, a tudomány folytonos s némely ágban épen rohamos haladásával lépést tartva.” Majd a korszak körmondatos érvelésével így indokolta javaslatait: „Az egyetemi könyvtár először a tanárookra nézve a tudományos munkálkodás és vizsgálódás legfőbb segédeszközét, a hallgatókra nézve minden tanszakban az önképzés s az előadások nyomán való részletesb ismeretszerzés bő forrását s végre a nagy közönségre s az egyetemen kívül álló tudósokra nézve is a tudományos célok, közműveltség leghathatósb előmozdítóját képezvén, ha fontolóra vétetik, hogy különösen a tanárok és a hallgatókra való tekintetből, nem csak a legújabb tudományos műveknek, de a régibb művek netaláni újabb kiadásainak s gyakran nem is csak egy, de két, sőt több példányban is meg kell szereztetniök, hogy egyszerre a tanár és hallgatók is használhassák; ha figyelmen kívül nem hagyatik azon körülmény, hogy az egyetemen négy főtudomány szak van képviselve, melyek mindenkében több, részben szintén nagy terjedelmű disciplina, és ezek közt különösen a demonstratív (természettani s orvosi) tudomány szakok könyvei közt felette drágák találhatatnak, s hogy végre magok a tudományos szakfolyóiratok évenként az eddigi ötezer forint dotációnak felénél többet, a könyvköttetések pedig szintén igen tetemes összeget emésztenek fel: a könyvtári rendes dotáció tetemesb felemelése mellőzhetetlennek tűnik fel.” Majd hozzátette — alighanem azzal a szándékkal, hogy hivatkozási alapot teremtsen

84. VKM. ind. 1914/1915, 1917/1918.

85. VKM. ind. 1876.

sen a további emelésre —, hogy a karonként számított 2000, összesen 8000 Ft-os dotáció „a tudományos haladás óriási igényeinek csakis mérsékelt kielégítése”-re elegendő.⁸⁶

Alig két év múlva, 1882-ben a „rendes” támogatás további 2000 forintos emelését indokolva a VKM emlékeztetett rá, hogy olyan egyetem könyvtáráról van szó, „hol csak rendes tanszékekkel mintegy nyolczvan tudomány-szak van képviselve”. Elismételte, milyen költséges a szakfolyóiratoknak, „a tudományos bírálat e nélkülözhetetlen hírmondói”-nak a beszerzése, majd az Egyetemi Könyvtár szerzeményezési keretének felhasználására vonatkozóan nyújtott fontos információt: „A könyvtár átalánya a négy tudomány-kar⁸⁷ közt meghatározott % arányban lévén felosztva, a karok viszont a hozzájuk tartozó egyes tanszékek mindenikének igényeit figyelembe venni kötelezettek lévén; oly művek beszerzéséről, melyek minden ily — vagy legalább több — kart egyaránt érdekelnek, s melyekből azért egyik sem gondoskodik maga (encyclopaediák, térképek, szótárművek stb.), csakis úgy lehet gondoskodni, ha az átalányból, vagy azon felül, a mi a karok közt százalékos arányban oszlik, bizonyos összeg a könyvtár igazgató rendelkezésére bocsáttatik, ki egyes szakokat érdeklő, antiquári úton esetleg kapható, de könnyen elszalasztható művek beszerzésére is feljogosíttatik.”⁸⁸

1884-ben, tehát alig újabb két év múltán a VKM ismét régi taktikájához folyamodott, és az Egyetemi Könyvtár „hiányai pótlására” rendkívüli támogatást kért, mégpedig 5 éven át folyósítandó évenkénti 3—3 ezer, összesen tehát 15 ezer Ft-ot. Az indoklásban arra hivatkozott, hogy a könyvtár „az utóbbi években ráfordított tetemes beruházások daczára most is sok tekintetben hiányos és pedig oly irányban hiányos, hogy azon rendes, bár fölemelt évi összeggel alig lehet segíteni”. Emlékeztetett arra, hogy a rendes évi támogatási összeget „az egyes karok és tudományszakok közt megállapított bizonyos arány szerint” osztják fel. A szerzeményezésnek így kialakított rendszere azonban gyakorlatilag oda vezetett, hogy az „a mit szorosabb értelemben irodalomnak nevezünk, s a mi már igen nagy terjedelmű magában is, örökké rövideget szenved”. Ennek következményei tükröződnek abban, hogy míg az Egyetemi Könyvtár állománya „a szorosan vett tudományos szakokban évről évre örvendetesen gyarapodik, az irodalomban, különösen a modern irodalmakban aránytalan szegénységet mutat”. A VKM ezért felszólította az egyetemi tanácsot, hogy „a könyvtár igazgatója által a modern (angol, francia, német, olasz stb.) irodalmakban jártas szakértők segítségével . . . állítsa össze a beszerzendők lajstromát, és azt terjessze fel”. Ez a lajstrom és a könyvtár megokolt köttetési igénye „tanúságot tesz arról, hogy az előirányzatba vett összeg éppen nem túlságos” — fejezte be az öt évre felosztott „rendkívüli” támogatás szükségességének az indoklását a VKM.⁸⁹

86. VKM. ind. 1880.

87. Egykorú elnevezésük és sorrendjük szerint a következő négy karra utalt: I. Hit-tudományi kar, II. Jog- és államtudományi kar, III. Orvos-sebészettudományi kar, IV. Bölcsészettudományi kar.

88. VKM. ind. 1882.

89. VKM. ind. 1884.

1892-ben 2000,— Ft-tal emelték az Egyetemi Könyvtár „rendes” évi dotációját. Ezt arra hivatkozva tették, hogy a hallgatók által egyetemi beiratkozásuk alkalmával fizetett 3—3 Ft-os „könyvtári jutalék” átalányösszegét befoglalták a költségvetésbe bevételként is, kiadásként is. 1897-ben az időközben 2500,— Ft-ra emelkedett átalányösszeget törölték a „bevételek” sorából, ami gyakorlatilag a könyvtár évi dotációjának azonos összegű emelését eredményezte.⁹⁰ A hallgatói létszám emelkedése az elkövetkező években alaposan megnövelte ugyan a beiratkozási díjaknak az Egyetemi Könyvtárat megillető részét, 1903-ban „a fokozott szükségletnek megfelelően” részletesebb indoklás nélkül ismét sor került a „rendes” évi támogatás emelésére.⁹¹

Noha 1909 és 1913 között — mint említettük — a költségvetés nem mutatta ki külön, hogy az Egyetemi Könyvtár milyen mértékben részesedett az „elméleti és gyakorlati oktatás szükségletei”-re előirányzott összegből, néhány utalásból következtetni lehet a támogatásnak ebben a fél-évtizedben bekövetkezett további növekedésére és annak egyes motívumaira. Így 1909-ben az előterjesztés arra hivatkozott, hogy „emelni kellett . . . 2400,— K-val az egyetemi könyvtár javadalmazását, miután az ottan felállítandó Shakespeare-szoba minél teljesebb felszereléséről gondoskodni kell”. Az 1912. évi költségvetés előterjesztése a tudományegyetem „elméleti és gyakorlati” szükségleteire fordítandó dologi kiadások jelentős növelését többek közt az Egyetemi Könyvtár „tényleges és indokolt kívánalmi”-val okolta meg.⁹² Kivételesen ugyan, de ekkor tájt már előfordult, hogy az e rovaton biztosítani kívánt támogatás emelésének indoklásakor már egyes tanszékek szükségleteire közvetlenül is hivatkoztak. Így pl. 1906-ban „a művelődéstörténeti gyűjtemény és seminárium céljaira” irányoztak elő évi 600 K-t arra hivatkozva, hogy „ezen tanszék sem gyűjteménnyel, sem átalánnyal nem bírt” márpedig „tudományos feladatának és a semináriumi oktatás céljainak taneszközök, gyűjtemény és egy kis kézi könyvtár nélkül meg nem felelhet”.⁹³ 1913-ban a bölcsészeti kar pedagógiai könyvtára számára biztosítottak külön 500,— K-t, az 1917/18. évi költségvetési előirányzat pedig több egyetemi orvostudományi, illetve természettudományi intézet könyvtára „hiányainak” szükséges pótlásáról tett említést.⁹⁴

A műegyetemi könyvtár

A műegyetemi könyvtár, amely 1870-től szerepelt, de ekkor még csak személyi illetményre fordítható összeggel az előterjesztésben, 1871-ben kapott közvetlenül fejlesztést is biztosító támogatást az államköltségvetésben „az elméleti és gyakorlati oktatás szükségletei” rovat keretében. A 3000,— Ft-hoz, ami „a beírási díjakon kívül” a könyvtárnak jutott, a műegyetem

90. Ák. 1892, 1897, 1898. — VKM. ind. 1892, 1897, 1898.

91. Ák. 1898—1903. — VKM. ind. 1903.

92. VKM. ind. 1909, 1912.

93. VKM. ind. 1906.

94. VKM. ind. 1913, 1917/1918.

céljára megszavazott póthitel keretében még 10 ezer Ft-ot csatoltak „a könyvtár teljesebb kiállítására”.⁹⁵ A műegyetemi könyvtár rendes évi dotációjának emelkedését alábbi táblázatunk tükrözi:

A Műegyetem könyvtárának fejlesztésére és állományának gyarapítására előírányzott „rendes támogatás” összege 1871—1918

1871—1874	évi	3 000,— Ft	
1875—1891	évi	2 000,— Ft	
1892—1894	évi	4 450,— Ft	A beiratkozáskor szedett könyvtári átalány összegével együtt.
1895	évi	6 400,— Ft	A beiratkozáskor szedett könyvtári átalány összegével együtt.
1896	évi	8 400,— Ft	A beiratkozáskor szedett könyvtári átalány összegével együtt.
1897—1898	évi	6 700,— Ft	A beiratkozáskor szedett könyvtári átalány összegével együtt.
1899	évi	8 400,— Ft	A beiratkozáskor szedett könyvtári átalány összegével együtt.
1900	évi	16 800,— K	A beiratkozáskor szedett könyvtári átalány összegével együtt.
1901—1905	évi	25 000,— K	A beiratkozáskor szedett könyvtári átalány összegével együtt.
1906—1908	évi	31 600,— K	A beiratkozáskor szedett könyvtári átalány összegével együtt.
1909—1912	Nincs különválasztott adat		
1913	évi	37 475,— K	A beiratkozáskor szedett könyvtári átalány összegével együtt.
1914/15—1917/18	évi	39 000,— K	A beiratkozáskor szedett könyvtári átalány összegével együtt.

Anélkül, hogy a kormányzat felsőoktatás-politikájára vonatkozóan túlságosan messzemenő következtetést vonnánk le az 1875—1891 közötti periódusban biztosított dotáció mértékéből, mégis kiemelendőnek tartjuk, hogy 1875-ben „a könyvtár gyarapítására” juttatott „rendes” támogatás összegének „takarékosági” indokkal történt csökkentése több mint másfél évtizeden át érvényben maradt. Ellentétben állt ez a tudományegyetemi könyvtár dotációjának átmeneti, mindössze egy évre korlátozott leszállításával.⁹⁶ Jól jellemzi a dotáció szűkös voltának következményeit emlékirataiban RÉVAY Mór János, az ismert könyvkiadó. Előadása szerint könyvkereskedésük az 1880-as évek elején kísérletet tett a „politechnikai” művek beszerzésében érdekelt intézmények könyvellátásának a megszervezésére.

95. Ák. 1871. — VKM. ind. 1871.

96. VKM. ind. 1875. — Ák. 1875—1892. — A „könyvtár dotációjának” alakulására vonatkozó korábbi irodalmi adatok részben eltérnek az általunk feltártaktól. Feltehetően ennek legfőbb oka a pénznem-változás mellőzésével, illetve a beiratási díjak beszámításában mutatkozó következetlenségekkel kapcsolatos. Vö. ZELOVICH Kornél: *A m. kir. József műegyetem és a hazai technikai felső oktatás története*. Bp. 1922. 210., 306. l.

Hiába vették volna azonban „szívesen” közreműködésüket „már saját kényelmük szempontjából is” az általuk felkeresett intézmények vezetői, anyagi fedezet híján áthidalhatatlan nehézségekbe ütközött ajánlatuk elfogadása. „A Műegyetem akkori rektora kijelentette például, hogy ő a legnagyobb készséggel fogja ezutánai szükségleteit nálunk megrendelni, mint-hogy azonban neki évenként csak 6000 koronás könyvtári büdzsét bocsát rendelkezésére az állam, ellenben az ő könyvadóssága a Wasmuth [így!] berlini cégnél körülbelül 60 000 márkát tesz ki, ezidőszerint nekünk, ha a Műegyetem könyvszállítására reflektálunk, számolnunk kell azzal a körülménnyel, hogy csak mintegy 14 év múlva fogja megkezdhetni a 14 éven belül szállítandó könyvek számláinak évenkénti 6000,— koronával való törlesztését.” Mivel a tőkeszegény és a hazai rosszabb hitelfeltételek közt működő RÉVAY-cég erre nem vállalkozott — az emlékiró szerint — többek között a Műegyetem könyvtárának „politechnikai” szakkönyv-importja továbbra is külföldi kézben maradt.⁹⁷

A műegyetemi könyvtár kifejlesztését szolgáló rendkívüli támogatásnak is csak egyetlen példájára bukkantunk ebben az időszakban. 1881-ben a VKM indokoltan látta, hogy a műegyetem tanácsának kérésére az államköltségvetés „átmeneti kiadások” sorában önálló tételként 3140,— Ft-ot biztosítson WEBER Antal építész „becses” szakkönyvtárának megvásárlására. (A könyvtár teljes vételára 6440,— Ft volt; az összeg nagyobbik felét azonban maga a műegyetem teremtette elő jórészt „a megtakarított tandíjtöbbletekből”, amit az építészeti tanszékek és szertárak dotációjából egészített ki.⁹⁸)

1887-től szerepelt a költségvetések „átmeneti kiadásainak” sorában a „budapesti kir. tud. és műegyetemi olvasó-kör segélyezésére a központi egyetemi épület építése idejére bérlendő helyiség céljára” rendeltetésű tétel, amelyre általában évi 1200,— Ft-ot biztosítottak.⁹⁹ 1894-ben különítették el a két egyetemi kör támogatását tényleges különállásuk következményeként, s míg az alapösszeget a tudományegyetemen működő „egyetemi kör” kapta, a műegyetemi „olvasókör” számára külön 600,— Ft-ot biztosítottak évente.¹⁰⁰ 1897-ben az előbbi támogatását évi 1500,—, az utóbbit 1000,— Ft-ra, 1901-ben — mindkettőt immár a „mensa academicanak”

97. A Műegyetem könyvtára az 1880-as évek elején valójában a személyi járandóságokkal együtt évi 3200,— Ft azaz 6400,— Korona államsegélyben részesült. Személyi járandóságok nélkül, fejlesztésre, illetve állománygyarapításra pedig mindössze 2000,— Ft-ot, azaz 4000,— K.-át kapott. Lehet azonban, hogy RÉVAY hivatkozása mégis helytálló, mert a rektor ehhez hozzászámította a hallgatók beiratkozási díjaiból a könyvtárat illető hányadot is. (Forint helyett „korona” emlegetése, RÉVAY tévedése.) RÉVAY János Mór: *Írók, könyvek, kiadók. Egy magyar könyvkiadó emlékiratai*. Bp. 1920. I. k. 114—115. l.

98. Figyelmet érdemlő művelődéstörténeti adat, hogy a javakorabeli WEBER Antal (1823—1889), számos közintézmény, köztük több egyetemi épület tervezője, szakkönyvtárát még életében eladta. VKM. ind. 1881. — 1880. LVII. tc. — Vö. YBL Ervin: *Weber Antal*. Bp. 1958.

99. Kivétel az 1889. év volt, amikor csupán 600,— Ft-ot szavaztak meg erre a célra. Ák. 1887—1893.

100. VKM. ind. 1894.

biztosított támogatással egybevonva — 5000,—, illetve 2500,— K-ra emelték.¹⁰¹

A könyvtár bevételei — még nagyobb mértékben, mint a tudományegyetemi könyvtár esetében — az egyetemi beiratkozáskor a hallgatóktól szedett „illeték” mértékétől függtek, s mutattak (táblázatunk tanúsága szerint is) — szinte töretlenül — jelentős emelkedést. A „rendes” dotáció emelésének indokai jórészt azonosak a már eddig ismertettekével. Külön is kiemelést érdemel, hogy 1909-ben „a nyomdaiparban beállott nagymérvű áremelkedéssel” indokolta a VKM a dotáció 4000,— K-ás emelését, ami a lehetséges érvek közül nyilvánvalóan azért került itt felemlítésre, mert éppen a műegyetemi könyvtár szerzeményezésében képezték feltehetően a legnagyobb hányadot az új kiadású művek.¹⁰²

A kolozsvári egyetemi könyvtár

A kezdeti nehézségek után viszonylag gyorsan terebélyesedő kolozsvári egyetemi könyvtár „rendes” évi támogatása is jelentős emelkedést mutat.

A kolozsvári egyetemi könyvtár fejlesztésére és állományának gyarapítására előírányzott „rendes támogatás” összege (1869) — 1918.¹⁰³

1869—1870	évi	715,— Ft
1871—1872	évi	815,— Ft ¹⁰⁴
1873	évi	2 000,— Ft
1874	évi	1 600,— Ft
1875—1886	évi	4 000,— Ft
1887—1896	évi	6 000,— Ft
1897—1899	évi	6 800,— Ft
1900—1908	évi	20 000,— K
1909—1912	Nincs különválasztott adat.	
1913—1917/18	évi	25 000,— K

„A tudomány minden ágára kiterjedő szakkönyvtárt nélkülöző” kolozsvári egyetem¹⁰⁵ könyvtárának fejlesztése nemcsak a megfelelő épület biztosítása tekintetében jelentett korszakos gondot. Jól tükröződik ez az 1880. évi VKM előterjesztésben, amelyik — megismételve a pesti tudományegyetem könyvtára esetében alkalmazott taktikát — a dotáció lassú emelését hat év

101. Ák. 1897, 1901. — Az 1901. évi előterjesztés világossá teszi, hogy az „olvasókör” csak egyike volt a műegyetemi ifjúsági egyleteknek. Ez esetben a megkülönböztetés indokolja azt a feltételezést, hogy a támogatására biztosított összeg valóban mindenekelőtt könyvtári célokat szolgált. Vö. VKM. ind. 1901.

102. VKM. ind. 1912.

103. Ák. 1869—1917/1918.

104. 1869—1872-re vonatkozóan a kolozsvári egyetemi könyvtár jogelődjeinek, a helybeli jogakadémia, illetve az „orvos-sebészeti tanintézet” könyvtárának juttatott támogatás adatait szerepeltetjük.

105. Így jellemezte a helyzetet a VKM. ind. 1876.

alatt folyósítandó, összesen 9000,— Ft-os „rendkívüli” támogatással igyekezett társítani. — Történeti visszaillesztésében előadta, hogy a kolozsvári egyetem megalapításakor az Erdélyi Múzeum Egylet szerződéses megállapodás keretében 50 évi használatra engedte át a könyvtárát. Az így megszerzett könyvtár törzsanyagát gr. KEMÉNY József és Sámuel gyűjteménye képezte. Minthogy azonban az előbbi „szűk körű, speciális könyvtárnak mondható” csupán, hiszen „túlnyomólag történelmi és pedig hungarica könyvtár jellegével bír”, az utóbbi viszont „belletristicus utazási, vegyes olvasó könyvtárt tartalmaz, encyclopedicus, de távolról sem egyetemes tartalommal”, a törzsanyag az egyetemi könyvtári követelményeknek nem felel meg: „Jelesen a bölcsészeti, matematikai, természet- és vegytani, valamint a jogi szakok csak gyéren, az orvosi szak pedig úgyszólván . . . nincsen képviselve.” Az addig élvezett dotációból mindenekelőtt „az egyes intézetek láttattak el, bár szegényesen s az első szükségletnek is alig megfelelőleg, kézi szakkönyvtárakkal”. A 4000,— Ft-ra emelt dotációból egy-egy karra csak 1000,— Ft jut, annak túlnyomó részét pedig szakfolyóiratok előfizetésére és kötetésére kell fordítani — folytatta az előterjesztés — s így „a tulajdonképeni könyvbeszerzésre némely karoknál épen semmi s mindeniknél igen kevés . . . marad fenn”. Majd a folyóiratbeszerzés fontosságát hangsúlyozva figyelmet érdemlő definiáló készséggel jelentette ki: „De végre is a folyóiratok a tudomány világában csak közvetítő szerepet visznek s a könyveket — vagyis a gyűjtött anyag végleges feldolgozását — nélkülözhetőkke nem teszik.” Majd szembesítve a budapesti egyetemi könyvtárnak megszavazott 28 ezer Ft-os rendkívüli államsegélyt a kolozsvárinak javasolt 12 ezer Ft-nyi hasonló jellegű támogatással, a könyvtárügy jelentőségét kivételes határozottsággal kiemelő előterjesztés így összegezte: „ez a legkevesebb, a mit egy fiatal és még fejlődésben levő intézetért, legfőbb életere, a könyvtár táplálására tehetni s tenni is kellend.”¹⁰⁶

1885-ben 6 évre elosztott 9000,— Ft-os újabb „rendkívüli” támogatást biztosítottak a kolozsvári egyetemi könyvtár „hiányainak kiegészítésére”, hogy „a legszegényebben képviselt szakok (jelesen az orvosi tudományok s némely természetiek) legsürgősebb szükségein — ha nem is egyszerre, vagy a kívánatos rövid időtartam alatt, de legalább rendre-rendre — segítve legyen”.¹⁰⁷ 1887-ben már a „rendes” támogatás emelésére is sor került. A VKM mintegy összezárkóztatva korábbi érveit szögezte le: a könyvtár dotációja „merőben elégtelen arra, hogy egy, a tudományok összességét képviselő egyetemi könyvtár annak segítségével a fejlődő és haladó irodalommal lépést tartson”. Felhívta emellett a figyelmet arra is, hogy „Kolozsvárott nincs más közkönyvtár, s így az egyetem tudományos működésében egészen saját könyvtárára van utalva”.¹⁰⁸ 1895-ben mindenekelőtt ismét a könyvtár természettudományi és orvosi könyvanyagának hiányosságaival indokolták 5000,— Ft rendkívüli támogatás biztosítását, 1903-ban viszont — többek között — az intézeti kézi könyvtárak céljára ítélték „nélkülözhetetlennek” az ilyen módon való segélyezést.¹⁰⁹ Az 1917/18. évi költség-

106. VKM. ind. 1880. Vö. 1880. XXI. tc.

107. VKM. ind. 1885. Vö. 1885. II. tc.

108. VKM. ind. 1887.

109. VKM. ind. 1895, 1903.

vetési előterjesztés indoklásában mégis (a hadigazdálkodási viszonyok között is) szükségesnek tartotta a VKM, hogy a kolozsvári egyetemi „szemináriumok mindegyike” részére 700–1000,— K-ás külön dotációt biztosítsanak könyvvásárlás céljára, mert arra kielégítő mértékben (különösen a jog- és államtudományi karon) a központi dotációból nem telt.¹¹⁰

1880-tól kezdve részesült külön támogatásban a kolozsvári egyetem „ifjúsági olvasóköre”. A VKM előterjesztés indoklása „üdvösnek” ítélte a kör működését, „mely részint az ifjúságnak az előadásokon kívüli önképzése s szellemi foglalkozása előmozdítására, részint a különböző ajkú és nemzetiségű hallgatók közt szorosb társadalmi kapocs s ezáltal egybeolvadás eszközzésére” irányult.¹¹¹ (Figyelmet érdemel, s nyilvánvalóan a nemzetiségpolitikai megfontolásokkal függ össze, hogy a kolozsvári egyetem ifjúsági olvasókörének önálló költségvetési tétel keretében biztosított segélyezése megelőzte a budapestiét.) Az eredetileg 600,— Ft-ban megállapított évi támogatást 1897-ben 1000,— Ft-ra, 1900-ban (igaz a „mensa academica” segélyezését is hozzácsatolva) 4000,— K-ra, 1901-ben 6000,— K-ra emelték.¹¹²

Szétfészené tanulmányunk kereteit, ha valamennyi a VKM által költségvetési dotációhoz juttatott tudományos, illetve felsőoktatási intézmény könyvtára támogatásának ügyét az eddigiekhez hasonló részletességgel tárgyalnánk. Meg kell elégednünk azzal, hogy a már elmondottakat egyben-másban megerősítve és kiegészítve esetükben csak példázunk a kormányzat könyvtárpolitikájának gyakorlati érvényesítését.¹¹³

Egyéb könyvtárak

A budapesti tudományegyetemmel szoros kapcsolatba került Eötvös József kollégium támogatása 1896-tól szerepelt a költségvetésben, de könyvtára önálló, mégpedig évi 1000,— Ft-os dotációhoz csak 1898-ban jutott. A VKM indoklása szerint „a könyvtár gyarapítására legalább egyelőre külön összeget kell beállítanom, mert elkerülhetetlenül szükségesnek tartom, hogy a tanárjelöltek benn az intézetben találják meg a szaktanulmányaikhoz való fontosabb segédeszközöket”.¹¹⁴ A dotáció amelyet 1906-ban emeltek fel 2500,— K-ra, fokozatosan tovább növekedve 1913-ban elérte a 6000,— K-t.¹¹⁵

A kassai jogakadémia államosítását 1894-ben azzal indokolták meg, hogy „úgy nyelv, mint vallás tekintetében a legvegyesebb lakosság által elfoglalt területen van”. A könyvtár ettől kezdve élvezett támogatást az „elméleti és gyakorlati oktatás szükségletei” rovat szűkreszabott és csak

110. VKM. ind. 1917/1918.

111. VKM. ind. 1880.

112. Ák. 1880, 1897, 1900, 1901.

113. Az 1912. XXXVI. tc. alapján szervezett pozsonyi és tervezett debreceni egyetem könyvtárának támogatásáról az egykorú költségvetési előterjesztések elküldöníthető adatokat nem nyújtanak.

114. Ák. 1896–1898. — VKM. ind. 1898.

115. Ák. 1906–1913.

lassacskán táguló keretei közt.¹¹⁶ 1909-ben minthogy a könyvtárban „né- mely fontos tudományszakok felette hiányosan vannak képviselve úgy a tanítás, mint a könyvtárat látogató közönség érdekében . . . ezen hiányok” felszámolására 5000,— K-át irányzott elő a VKM.¹¹⁷ 1911-ben „a még fennforgó hiányok pótlására” 2500,— K-t juttattak a könyvtárnak. Az 1914/15. évi költségvetési előterjesztés pedig „rendes kiadásként” évi 1000,— K támogatást azzal az indoklással ajánlott és tudott is elfogadtatni, hogy a közgazdaságtani és a statisztikai irodalom „a kassai jogakadémia könyvtárának gyarapításánál . . . kellő gondozásban nem részesült”, ezért „az idevágó legfontosabb alapvető munkák beszerzésére . . . több éven át külön dotáció” szükséges.¹¹⁸

A művészeti felsőoktatási intézmények közül elsőként az „Országos rajztanító-képezde és ezzel kapcsolatos minta-rajztanoda” könyvtára jutott önálló tételként 1000,— Ft-os „rendes” évi támogatáshoz „művészeti irodalom”, illetve „műfolyóiratok” beszerzésére az 1871. évi költségvetési előterjesztésben¹¹⁹. Átalányának 200,— Ft-os emelését a VKM már 1882-ben javasolta¹²⁰, de — s ez ritkaságszámba ment — öt évig 1887-ig kellett várnia az emelési javaslat realizálására.¹²¹ Időközben a VKM a már jól ismert módon sietett a könyvtár segítségére. Arra hivatkozva, hogy a „ren- des” dotáció „csak szűken elég a folytatólagos beszerzésekre”, márpedig az „Országos mintarajztanoda és rajztanárképezde”, amely végre „saját házába” költözött, „megfelelő szakkönyvtárat” nem nélkülözhet, elérte, hogy három év alatt folyósítandó összesen 6000,— Ft-os „rendkívüli” támo- gatást biztosítsanak számára.¹²² 1894-ben arra hivatkozva emelték 300,— Ft-tal a dotációt, hogy a könyvtárat „számlatartozások” terhelik, majd a következő évben további 100,— Ft-os emelésben részesítették.¹²³ A továb- biakban a könyvtár fejlesztésére szánt dotációt összevonták a tanszerek és tananyagok beszerzésére fordítható összeggel, így alakulását nem követhet- tük nyomon. — Némileg hasonlóan jártak el a kiemelkedő támogatásban részesített „Festészeti mester-iskola” esetében is. 1885-ben szakkönyvtárá- nak, figyelemmel a megvásárolni kívánt művek „nagy árára” 6 év alatt folyósítandó összesen 6000,— Ft-os „rendkívüli” támogatást biztosítottak; a könyvtárnak juttatott „rendes” dotáció azonban az 1892. év kivételével, amikor 500,— Ft-ra rúgott, nem volt elkülöníthető.¹²⁴ Hasonlóképpen egybekapcsolódott az Országos Magyar Képzőművészeti Főiskolán és az Országos m. kir. Iparművészeti Iskolán a könyvtár, a metszet- és fénykép- gyűjtemény, illetve a minta- és tanszertárak dotálása, az Országos Zene- és Színművészeti Akadémián, majd század végi szétválásuk után a Zene- akadémián, továbbá a Színművészeti Akadémián a könyv-, zenemű- és

116. VKM. ind. 1894.

117. VKM. ind. 1909.

118. VKM. ind. 1911, 1914/1915. — Ák. 1917/1918.

119. Ák. 1871. — Vö. az alábbiakra is: VÁRADI Szilárd: *Az Orsz. m. kir. Mintarajz- iskola és Rajztanárképző története*. Bp. 1903.

120. VKM. ind. 1882.

121. Ák. 1882—1887.

122. VKM. ind. 1885.

123. VKM. ind. 1894. — Ák. 1895.

124. VKM. ind. 1885. — Ák. 1885—1893.

hangszertár, illetve a könyv- és szereptár „rendes” évi támogatása.¹²⁵ Egyes esetekben így is fontos könyvtártörténeti, ill. általánosabb művelődés-történeti adalékokat nyújt a költségvetések forrásanyaga. Jól példázza ezt a VKM 1911. évi költségvetési előterjesztésében annak indoklása, hogy „a könyv- és zeneműtár gyarapítására” szükséges évi támogatás összegét 2600,— K-ról 3600-ra emeljék. Szóvá tette ui., hogy a „könyv- és zeneműtárban, melyet nemcsak a növendékek és tanárok, hanem a zeneirodalommal foglalkozó külső szakférfiak is nagy számmal látogatnak, nemcsak számos mű hiányosan van meg, de a legfontosabb elméleti és gyakorlati munkák is hiányoznak. Szükséges tehát, hogy a könyvtár nemcsak a régi nagy mesterek műveivel, de a modern zeneirodalom termékeivel is kibővíttessék”.¹²⁶ Figyelembe véve, hogy BARTÓK Béla és KODÁLY Zoltán 1907-ben lettek a Zeneakadémia tanárai, nem indokolatlan, ha ebből az 1910-ben megfogalmazott előterjesztésből már az ő korszerű igényeik részbeni érvényesítését is kihallani véljük.¹²⁷ Hasonló indítékok játszhattak szerepét abban, hogy az Iparművészeti Főiskola jogelődje, az Országos Iparművészeti Iskola „szakbeli könyvtárának és népművészeti gyűjteményének” anyagi támogatását ugyancsak az 1911. évi költségvetésben a következő indokolással ajánlotta megnövelni a VKM előterjesztés: „Az európai államok mindegyikének megvan a maga gondosan fejlesztett művészi háziipara és azzal karöltve a többé-kevésbé fejlődött szakbeli irodalma. Ha e nagy versenyben helyt akarunk állani, a külföld háziiparát minden ízében ismerünk kell; ez ismerethez a legolcsóbban könyvek és folyóiratok útján juthatni.”¹²⁸

Az „Iparmúzeum” könyvtára 1878-tól, a „Technológiai Múzeumé” 1884-től élvezett 1000—1000 Ft-os könyvek és folyóiratok beszerzésére fordítható államsegélyt. Az intézmények eltérő profilját 1885-től új elnevezésük (Iparművészeti Múzeum lett az előbbié, Technológiai Iparmúzeum az utóbbié) a korábbinál hangsúlyosabbá tette.¹²⁹ 1886-ban a VKM a korábban a „mintarajztanodának” biztosított évi 2000,— Ft-os támogatást „4—5 évi időtartamra” az Iparművészeti Múzeum „szakkönyvtárának kiegészítésére” javasolta fordítani, azzal az indoklással, hogy míg amott a könyvtár szükségleteit „megtakarításból” is fedezni lehet, addig a Múzeum „esti tanfolyamának örvendetes mérveket vett látogatottsága mind érezhetőbbé tette az eddigi felettel szerény viszonyoknak is alig megfelelt szakkönyvtár hiányos voltát”. „Szakszerű és alapos kiegészítése elodázhatatlan szükségé vált”, a „rendes” dotáció viszont erre lehetőséget nem biztosít, minthogy az a „legnagyobb rész illusztrált szakkönyvek drágaságánál fogva alig elegendő többre, mint a folytatólagos kiadványok beszerzésére”.¹³⁰ A Múzeum időközben 1500,— Ft-ra emelt „javaldalmát” a VKM 1895. évi előterjesztése szerint — „majdnem teljesen felemésztik az intézetnek járó szakmunkák folytatásai”, s így „újabb szakmunkák beszerzésére... alig

125. Ák. 1886—1917/1918.

126. VKM. ind. 1911.

127. Vö. ÚJFALUSSY József: *Bartók Béla*. (3. kiad.) Bp. 1976. 98—99. l.

128. VKM. ind. 1911.

129. Ák. 1878—1885.

130. VKM. ind. 1886.

marad valami". Ez lett a „rendes dotáció” 2000,— Ft-ra történt emelésének indoka.¹³¹ 1900-ban a szerzeményezésre szánt évi támogatás 50%-os újabb emelését tekintettel „a közhasználatnak átadott” könyvtár „hézagaira és az iparművészet tárgyalásával foglalkozó irodalomnak épen ez idő szerint való föllendülésére” javasolta és biztosította a minisztérium.¹³² 1904-ben az Iparművészeti Múzeum könyvtára — más célra szánt összeg megtakarításából — 5000,— K-ás „rendkívüli” segélyt kapott még mindig felemlegett „hiányainak pótlására”.¹³³

Az Országos Képtár és ezzel kapcsolatos Magyar Történelmi Képcsarnok szakkönyvtára 1886-tól élvezett évi 500,— Ft-os támogatást. A VKM előterjesztése szerint „ez bővebb indoklásra alig szorul, miután elismert tény, hogy semmiféle tudományos vagy műintézet szakkönyvtárt nem nélkülözhet, s az Országos Képtár mostanáig azon régi kézikönyvtarra volt utalva, mely a képtár megvételével¹³⁴ egyidejűleg 1872-ben az ország tulajdonába ment át”.¹³⁵ 1900-ban már a könyvtár „csonka állagainak kiegészítése”, illetve segédkönyvek és szakfolyóiratok megrendelése indokolja az 1899-ig 800,— Ft-ra növekedett dotáció majdsaknem megkétszerezését, azaz 3000,— K-ra emelését.¹³⁶ 1903-ban 5000,—, 1904-ben pedig „a rohamosan szaporodó újabbkori irodalmi termékek megszerezhetése végett” 6000,— K-ra emelték a könyvtár dotációját.¹³⁷ Az időközben az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum és a Magyar Történelmi Képcsarnok könyvtárává vált intézmény költségvetési támogatásának fejlődése viszonylag a leggyorsabbak közé tartozott. 1912-ben az évi „rendes” dotáció további emelésével kívánta a VKM biztosítani, hogy más feladatok ellátása mellett „a szakmabeli irodalom óriási fejlődésével az ország egyetlen művészettörténeti és művészeti könyvtárában lépést tartani... lehessen”.¹³⁸

Példáinkat korántsem akarjuk vég nélkül szaporítani. Ezért csupán megemlíjtük, hogy az Ógyallai Csillagda rendszeresen támogatott mégis „sok tekintetben hiányos” könyvtára 1902-ben, majd 1904-ben „fokozatos kiegészítése céljából” kapott számottevő emelést,¹³⁹ a Műemlékek Országos Bizottsága pedig 1906-tól részesült „a szakbeli könyvtár gyarapítására” először állami támogatásban felszámolva ezzel azt „a visszás helyzetet”, ami addig sokban akadályozta „eredményes működését”.¹⁴⁰ Utalva arra, hogy néhány további felsőoktatási intézmény könyvtára (köztük a Keleti Kereskedelmi Akadémiáé is¹⁴¹) részesült évi dotációban,¹⁴² zárjuk le a tudo-

131. VKM. ind. 1895.

132. VKM. ind. 1900. — Ák. 1900.

133. VKM. ind. 1904.

134. Vö. 1871. XI. tc. — MELLER Simon: *Az Esterházy-képtár története*. Bp. 1915.

135. VKM. ind. 1886.

136. VKM. ind. 1900.

137. VKM. ind. 1903, 1904.

138. VKM. ind. 1912.

139. VKM. ind. 1902, 1904.

140. VKM. ind. 1906.

141. Közös tétel keretében 1902-től részesült „rendes” évi dotációban a Keleti Akadémia könyvtára és múzeuma. Ld. Ák. 1902.

142. Az 1895-től évi dotációban részesített Országos Múzeum- és Könyvtárbizottságnak, illetve jogutódainak a támogatásával tanulmányunk zárófejezetében foglalkozunk.

mányos és felsőoktatási könyvtárak általános fejlesztésére és állományuk gyarapítására az állami költségvetés keretében közvetlenül nyújtott támogatás mértékének és indoklásának vizsgálatát.

IV. A KÖNYVTÁRI MUNKA RENDKÍVÜLI TÁMOGATÁSA

A könyvtárak fejlesztésére s legfőképpen az állományuk gyarapítására fordítható összegek mellett a „rendes” dotáció a „személyi járandóságok” fedezésére is szolgált. A költségvetési javaslatok előterjesztői és jóváhagyói nyilvánvalóan egyaránt úgy ítélték, hogy maga a könyvtári munka külön anyagi támogatást nem igényel, hiszen a költségvetés keretében dotált könyvtári alkalmazottak feladatkörébe tartozik ellátása. Mégis már a könyvtárügy költségvetési támogatásának korai időszakában elkerülhetetlenül szükségessé vált, hogy feldolgozó munkálatok céljára is rendkívüli támogatást biztosítsanak. A Nemzeti Múzeum, illetve a Széchényi Országos Könyvtár ilyen irányú igényének teljesítése nyitotta meg a rendkívüli dotációk sorát, s a későbbiekben is elsősorban ez a könyvtár részesült a támogatásnak ebben a formájában.

Az 1868. és az 1869. évi költségvetési előterjesztés még a „rendes” kiadások sorában „a közművelődési szükségletek” egyik tételeként biztosított évi 10—10 ezer forintot a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának „kiegészítési, rendezési és felállítási költségekre”.¹⁴³ Mint ismeretes, BARNÁ FERDINÁND vezetésével, VILECZ KAMILL miniszteri titkár, mint a VKM által kiküldött miniszteri biztos felügyeletével 1869 és 1875 között hajtották végre¹⁴⁴ azt a nagyszabású rendezést, amelyet a költségvetések anyagának tanúsága szerint a kormányzat további „rendkívüli” támogatásban részesített. 1870-ben 10 400,— Ft-ra (azaz a korábbi „rendes” támogatásnál 400,— Ft-tal magasabb összegre) emelték az államsegély összegét arra hivatkozva, hogy a rendezésben közreműködő „díjnokok napidíja, tekintettel arra, hogy foglalkozásuk természete egyrészt némi előkészültséget, másrészt pedig hosszabb gyakorlatot feltételez, első hat havi működésük után 1 Ft 25 kr.-ra, egész évi működésük után pedig 1 Ft 50 kr.-ra emelendő”.¹⁴⁵ 1871-re a VKM a könyvtár „rendezésének” céljára 12 400,— Ft-ot irányzott elő azzal az indoklással, hogy „a rendezés befejezése közeledvén elegendő szekrényekről gondoskodni kellend”.¹⁴⁶ Az 1872. évi költségvetési előterjesztés már csak 7000,— Ft „rendkívüli” támogatást tartott indokoltnak arra hivatkozva, hogy „reményleni lehet, hogy a könyvtár ezen összeg engedélyezésével tökéletesen rendezett állapotba jutand”.¹⁴⁷ 1873-ban azonban — minden indoklás nélkül — „a könyvtár végleges rendezésére” ismét 7000,— Ft-nyi „rendkívüli” támogatást biztosítottak.¹⁴⁸ 1874-ben és a következő szűk esztendőben a rendezés céljára további „rendkívüli”

143. Ák. 1868, 1869.

144. Vö. *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára* ... I. m. 14. l.

145. VKM. ind. 1870.

146. VKM. ind. 1871.

147. VKM. ind. 1872.

148. Ák. 1873.

támogatást közvetlenül már nem nyújtottak. Minthogy azonban a Múzeum javadalmából a rendezés befejezésének pénzügyi fedezetére nem tellett, a VKM rendeleti úton¹⁴⁹ a felügyelete alatt álló Vallás- és Tanulmányi Alapból 4000,— Ft-ot „megtérítendő előlegkép” azzal utalt ki a könyvtári munkálat céljára, hogy azt a Múzeum rendes dotációja terhére „netán előforduló megtakarításokból” fedezze. A Múzeum és közvetve a könyvtár amúgy is hadakozva az évi dotációnak „megtakarítás” címén való rendszeres megcsonkítása ellen¹⁵⁰ képtelennek nyilvánította magát a rendezéshez nyújtott előleg teljes összegének visszafizetésére. Erre az 1880. évi költségvetési előterjesztésben — kihasználva az államháztartási gondok némi enyhülését a VKM 1100,— Ft törlesztetlen előleg elengedését, azaz „átmeneti kiadásként” a „múzeumi könyvtár végleges rendezésének pótköltsége”-ként való elszámolását kezdeményezte, és fogadtatta is el az országgyűléssel.¹⁵¹ Mindez azt jelenti, hogy az 1868—1869-ben jórészt nyilvánvalóan ugyannerre a célra fordított 20 ezer Ft-nyi „rendes” támogatáson kívül a müncheni rendszerre való áttéréssel kapcsolatos nagy könyvtár-rendezés külön 36 800,— Ft „rendkívüli” és 1100,— Ft „átmeneti” államszegélyben részesült.¹⁵²

1900-ban bukkan fel először a „rendkívül kiadások” sorában 2000,— K a Széchényi Országos Könyvtár „általános revíziójára” célmeghatározással. A VKM előterjesztése szerint ez elkerülhetetlenül szükséges volt, hiszen „évek hosszú sora óta és minden könyvtári szabály ellenére költség hiányából lehetetlen volt a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtárát általános revíziónak alávetni”, pedig „ezen munka, a mely csakis segéderők hozzájárulásával végezhető, minden rendes könyvtárban legalábbis 5 évenként ismétlődő”.¹⁵³ Öt év múltán a korábbi előterjesztést azzal egészítve ki, hogy csak „az általános revízió” küszöbölheti ki „a nagy forgalom által okozott beosztási zavarokat”, és az csak „rendkívüli erő igénybevételével a hivatali órákon kívül is” bonyolítható le, javasolta a 2000,— K külön támogatás biztosítását.¹⁵⁴ Minthogy a kormányzati válság miatt az országgyűlés az 1909. évi költségvetés hatályát kiterjesztette ugyan 1910-re, de kiegészítésének lehetőségét nem biztosítva,¹⁵⁵ a VKM a könyvtár esedékes revízióját csak 1911-ben finanszírozhatta.¹⁵⁶ Az állományellenőrzés első világháború alatti megismétlésére nincsen adatunk.

1904-ben 1500 K „rendkívüli” juttatásban részesült a Széchényi Országos Könyvtár segítségül HAJNIK Imre¹⁵⁷ és ALMÁSY Pál¹⁵⁸ korábban megszerzett összesen több mint 12 ezer kötetre becsült könyvtárai anyagának feldolgozásához. A VKM előterjesztése arra hivatkozott, hogy „ideigle-

149. Ld. az 1873. dec. 20-án kelt, 34.799 sz. miniszteri rendeletet.

150. Vö. RADVÁNSZKY Béla: *A nemzeti múzeum ügyeinek megvizsgálására kiküldött országos bizottság jelentése. = Magyar Könyvszemle, 1881. 34. l.*

151. VKM. ind. 1880. Vö. 1880. XXI. tc.

152. Ák. 1868—1873. — VKM. ind. 1880.

153. VKM. ind. 1900.

154. VKM. ind. 1905.

155. Vö. 1909. III. tc.

156. VKM. ind. 1911.

157. HAJNIK Imre (1840—1902) jogászprofesszor.

158. ALMÁSY Pál. (1818—1882) politikus.

nes kiegészítő személyzet” alkalmazása erre amiatt szükséges, mert a könyvtár személyzetének nagyfokú igénybevétele miatt a „lajstromozás” különben „csak évek alatt történhet meg”. Márpedig „a könyvtár érdekében felette kívánatos, hogy e rendkívüli gyarapodás anyagát mielőbb megismerjük, nehogy időközben oly műveket szerezzen meg a Múzeum, melyek e két nagy gyűjteményben már megvannak”.¹⁵⁹

1906-tól a „rendes” kiadások keretében külön évi 1000,— K-t biztosítottak a könyvtár „leírólajstromá”-nak munkálataira, amit alig két év múltán kétszeresére emeltek.¹⁶⁰ 1907-től évi 1500,— K-t kapott a könyvtár a „halotti jelentés-gyűjtemény rendezésére és kezelésére”, méltányolva a miniszteri indoklást miszerint ez „a könyvtár genealógiai alcsoportjának nagy szolgálatot tevő . . . gyűjtemény a folyton begyűlő anyag nagyságára való tekintettel külön kezelést kíván”.¹⁶¹

Előfordult néhány más könyvtár esetében is, hogy a feldolgozó munka külön dotálásban részesült. A kolozsvári egyetemi könyvtár „catalogusának mielőbbi befejeztetése” volt az 1903. évi költségvetési előterjesztés készítésekor az egyik indoka annak, hogy a napidíjakra fordítható összeget tetemesen megemelték.¹⁶² 1907-ben jelentős összeget biztosítottak „rendkívüli” támogatásként a könyvtár számára arra hivatkozva, hogy költöztetése „a könyveknek . . . a modern könyvtári kezelés és a tudomány mai állásának megfelelő elvek szerinti katalogizálását, csoportosítását és olyan módon való feldolgozását igényli, hogy azok az új könyvtár épületébe már az előre megállapított rendszer és sorrendben helyeztessenek el”, ami „a személyzetnek ideiglenes megszorítását is szükségképpen maga után vonja”.¹⁶³

Az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum könyvtára 1911-ben 3000,— majd 1912-ben 5000,— K rendkívüli támogatást kapott új „címjegyzékének” megjelentetéséhez. Indoklásul a VKM előterjesztés felemlítette, hogy 1900, azaz az előző címjegyzék megjelenése óta a könyvtár 1793 művel, ill. 5006 kötettel gyarapodott. Másfelől bebizonyosodott, hogy a könyvtár közönsége „nem tud eligazodni a könyvek legtöbbször idegen nyelvű puszta címei” alapján. Ezért ún. „realkatológusra” van szükség, amelyben „a munkák címei magyar fordításban, sőt tartalmuknak rövid kivonata is meg legyen”.¹⁶⁴

Végül itt említjük meg, hogy hivatkozva az 1898-ban tartott III. nemzetközi bibliográfiai kongresszus határozatára Magyarország az 1900. évi állami költségvetés keretében biztosított 2400,— K „rendkívüli” támogatást a nemzetközi matematikai és természettudományi irodalom bibliográfiai feldolgozásának a céljaira.¹⁶⁵

159. VKM. ind. 1904.

160. VKM. ind. 1906, 1908.

161. VKM. ind. 1907.

162. VKM. ind. 1903.

163. VKM. ind. 1907.

164. VKM. ind. 1911, 1912.

165. VKM. ind. 1900.

V. A KÖNYVTÁRAK MUNKAERŐ- ÉS BÉRVISZONYAI AZ ÁLLAMI KÖLTSÉGVETÉSEK TÜKRÉBEN

Az állami dotáció elégtelensége tükröződött abban, hogy noha igen magas hányada fordítódott a könyvtári személyzet javadalmazására,¹⁶⁶ a VKM mégis kénytelen volt ismételtelen helyt adni a létszám gyarapítására és a fizetések emelésére irányuló indokolt kívánságoknak.

A Széchenyi Országos Könyvtárnak a költségvetés által fedezett „személyi járandóságok”-ban részesített, a könyvtárban, a kéziratárban és a „hírlapkönyvtárban” foglalkoztatott „tisztviselőinek” beosztása és száma¹⁶⁷ 1870—1893 között így alakult:¹⁶⁸

A Széchenyi Országos Könyvtár tisztviselői 1870—1893

				összesen:
1870—1881	1 könyvtárőr	2 őrsegéd	2 írnok	5 fő
1882—1886	1 könyvtárőr	4 őrsegéd	1 írnok	6 fő
1887	1 könyvtárőr	4 segédőr	1 gyakornok	6 fő
1888—1891	2 ¹⁶⁹ könyvtárőr	4 segédőr	2 gyakornok	8 fő
1892—1893	2 könyvtárőr	4 segédőr	3 gyakornok	9 fő

1894-től kezdve a költségvetés nem részletezi a Nemzeti Múzeum tisztviselőinek osztályonkénti megoszlását, így nem tükrözi a Széchenyi Országos Könyvtár további létszámfejlődését sem. A VKM előterjesztéseinek indoklásai azonban így is igen fontos könyvtártörténeti ismereteket nyújtanak.

1895-ben írta JANKOVICH Béla az Országos Széchenyi Könyvtárról, hogy „személyzete jelenleg (a segédszemélyzettől eltekintve) 11 tisztviselőből áll, de ezek egyrészt a kéziratok, levéltár és a hírlapok rendszeres kezelése veszi igénybe s a nyomtatványok osztályára, a tulajdonképeni könyvtárra, csak 4 tisztviselő jut. Ily módon tehát, míg a külföldi könyvtárakban minden 25 000 kötet nálunk legalább is 75 000 kötet esik egy tisztviselőre”.¹⁷⁰

166. Vö. SZABÓ-ANDRÁS Endre: *Könyvtári adatok (1884—1962)*. Bp. 1966. 27—28. l. Itt jegyezzük meg, hogy a személyi kiadásoknak a költségvetésben tükröződő aránya alatta maradt az 1884. évi országos könyvtári adatfelvételben rögzítettnek.

167. A „szolgáknak”, a „rendkívüli” kiadások terhére alkalmazott napidíjasoknak, az időközben megalakult levéltári osztály beosztottainak és a múzeumi osztályokon alkalmazott könyvtárosoknak a mellőzésével. Ez magyarázza az eltérést a Nemzeti Múzeum viszonyaival átfogóan foglalkozó jelentésben szereplő adatoktól. Vö. RADVÁNSZKY Béla i. m. 56—58. l.

168. Ák. 1870—1893.

169. A VKM. előterjesztése rámutatott arra, hogy „a hírlapkönyvtár” élére állított könyvtárőr alkalmazása nem jelent új terhet, hiszen az Egyetemi Könyvtárból az addig ott élvezett „javadalmával” együtt helyezték át.

170. JANKOVICH Béla: *Magyar Nemzeti Könyvtár*. Bp. 1895. 6. l. — Hamarosan ennél megdöbbentőbb egybevetés is napvilágot látott. A könyvtártudomány egyik kiváló művelője a hazai és az Egyesült Államokbeli könyvtárviszonyokat szembeesítve többek között megállapította, hogy egyedül Boston városának nyilvános könyvtáraiban jóval több szakember működik, mint a hazai könyvtárakban összesen. GYALUI Farkas: *A könyvtári tudományok célja és feladata Magyarországon*. Kolozsvár, 1903. 20. l.

Alig jelent meg JANKOVICH tanulmánya, érvelése máris helyet kapott a VKM 1896-ra szóló (de 1895-ben fogalmazott) költségvetési előterjesztésnek a Széchényi Országos Könyvtár személyi állományának létszám emelését célzó indoklásában: „A tisztviselői létszám hiánya a könyvtárban volt leginkább érezhető. Míg ugyanis a külföldi nagy könyvtárakban mintegy 25 000 kötetre esik egy tisztviselő, addig a nemzeti múzeum könyvtárának nyomtatványi osztályában, melynek használati forgalma a legtöbb hasonló gyűjteményét meghaladja, közel 100 000 darabra esik egy tisztviselő, ez a kedvezőtlen arány magyarázza meg azt, hogy az évi átlagos 10–12 000 db gyarapodásának feldolgozása, a külföldi irodalom figyelemmel kísérése, magyar vonatkozású könyvek felkutatása, a lajstromozás s a hézagpótlás a legnagyobb erőfeszítés mellett is annyira hátramarad, hogy jelenleg is a nyomtatványoknak nagy tömege vár még feldolgozásra”. Az előterjesztés konkrétan egy további segédőr alkalmazásának jóváhagyását célozta.¹⁷¹

A VKM következő, 1897. évi előterjesztése a segédszemélyzet elégtelenségére, ill. túlterhelésére vet fényt. A könyvtár „nyomtatványi osztályán” a következő indoklással javasolta egy újabb „szolgai állás . . . rendszeresítését”. „A könyvtár ezen osztályában . . . jelenleg egy laborans, kit azonban a könyvtár egyéb osztályai is igénybe vesznek és két szolga működik. Ezeket a pár év óta rendkívüli módon szaporodott olvasóközönség kiszolgálása annyira igénybe veszi, hogy a koronkinti revisiókhoz, tisztogatásra, a használt könyvek reponálására, az újonnan érkező könyvek bélyegzésére és kezelésére teljességgel nem marad annyi idejük, amennyi a könyvtár és az ott múlhatatlanul szükséges rend érdekében kívánatos volna.”¹⁷²

1898-ban mindenekelőtt a köteles példányokról szóló törvény végrehajtásának várható következményeire utalva egy új tisztviselői állás „rendszeresítését” kívánta a VKM.¹⁷³ A következő évben így indokolta további létszámemelési javaslatát: „a nyomdai köteles példányok beküldését elrendelő 1897-ik XLI. t. cz. következtében felszaporodott könyvtári teendők egy egész külön irodát s irodai személyzetet igényelnek, a múlt évi egy őri szaporítást tehát, mihelyt a köteles példányok beküldése megindult, a nyomtatványi osztályba kellett beosztanom, ezen örön kívül az átvételi irodában még egy segéd s egy napidíjas van állandóan elfoglalva; ha tehát a könyvtári rendes szolgálatot meg nem akarom bénítani, a segédek (assistentsek) számát eggyel kell szaporítanom”.¹⁷⁴ Egy félévtized múltán az olvasóterem nyitvatartási idejének meghosszabbítására hivatkozva „az olvasóteremben gyakorlandó felügyelet céljaira” tartotta szükségesnek a minisztérium „egy szakképzett díjnoknak” az alkalmazását,¹⁷⁵ majd hamarosan ugyanezzel az indoklással azt, hogy „a reggel 8 órától délután 14 óráig szolgálatban levő rendes szolgaszemélyzet támogatására a látogató közönség érdekében újabb kiegészítő szolga alkalmaztassék”.¹⁷⁶

1911-ben „a közelmúlt szomorú tapasztalatai”-ra, mindenekelőtt „a

171. VKM. ind. 1896.

172. VKM. ind. 1897.

173. VKM. ind. 1898.

174. VKM. ind. 1899.

175. VKM. ind. 1905, 1906.

176. VKM. ind. 1908.

részletes lajstromok elkészítése” terén bekövetkezett elmaradásra hivatkozva a VKM drámai tömörséggel jelentette ki, hogy „a Széchenyi Orsz. Könyvtár személyzete a rája háramló munka tömegét elvégezni nem képes”. Tehát „a szükséges személyzetszaporítás céljából — folytatta — ez idő szerint három segédőri állás szervezési költségét irányoztam elő”.¹⁷⁷ Az „ez idő szerint” fordulat közbeszúrása nagyarányú fejlesztést sejtetett, realizálásának próbájára azonban már nem kerülhetett sor, nagyobb próbatétel következett, a világháborúé.

Az Egyetemi Könyvtár „tisztviselő kara” létszámviszonyainak alakulásáról hosszabb időtávon nyújt áttekintést a költségvetési anyag,¹⁷⁸ mint nemzeti könyvtárunk jogelődjének esetében.

Az Egyetemi Könyvtár tisztviselői¹⁷⁹ 1870—1918

						összesen:
1870—1871	1 igazgató	2 ór	1 írnok			4 fő
1872—1875	1 igazgató	2 ór	1 tiszt			4 fő
1876—1881	1 igazgató	2 ór	3 tiszt			6 fő
1882—1883	1 igazgató	2 ór	3 tiszt	1 kisegítő tiszt		7 fő
1884—1887	1 igazgató	2 ór	3 tiszt	2 kisegítő tiszt		8 fő
1888	1 igazgató	1 ór	4 tiszt	2 kisegítő tiszt		8 fő
1889—1903	1 igazgató	2 ór	3 tiszt	2 kisegítő tiszt		8 fő
1904—1908	1 igazgató	2 ór	4 tiszt	1 kisegítő tiszt		8 fő
1909—1910	1 igazgató	2 ór	5 tiszt	1 kisegítő tiszt		9 fő
1911—1917/18	1 igazgató	2 ór	5 tiszt	1 kisegítő tiszt	1 írógép-kezelő	10 fő

A lassú ütemű létszámgyarapítás általános indokai (állománynövekedés, a „rendezési és lajstromozási”, azaz a feldolgozó munka gyarapodása) mellett 1884-ben helyet kapott „az olvasói órák ... kiterjesztése miatt” megnövekedett munkaerőszükséglet is. A miniszteri előterjesztés felemlítette, hogy a korábban igen szűkre szabott, délután 3 órától 7 óráig tartó könyvtári „olvasási időt”, aminek elégtelenségét már a képviselőházban is felpanaszolták, egy órával (azaz este 8-ig) meghosszabbította, de „a délelőttre is, mint kívántatott, ugyanazt a személyzet elégtelensége miatt nem rendelhettem el, holott arra az olvasók évről évre nagy arányokban növekedő számánál fogva is, de a könyvtári szolgálat s forgalom általános növekedése miatt is égető szükség van”. Ez lett ezután az indoka egy további „kisegítő tiszt”, sőt egy „rendkívüli napidíjas” alkalmazásának.¹⁸⁰ 1909-ben egy új könyvtártisztai állás „rendszeresítését” a VKM azzal minősítette „indokoltnak és kívánatosnak”, hogy „a könyvtár anyagának tudományos

177. VKM. ind. 1911.

178. Ák. 1870—1917/1918.

179. Az egyetem más intézményeivel közösen alkalmazott tisztviselők, illetve a „rendkívüli” díjnokok mellőzésével. — 1863-ban viszont feltehetően az ő beszámításukkal mutatott ki TOLDY Ferenc bölcsészkarai dékán jelentése 5 tisztviselőt. Vö. TÓTH András: *Az Egyetemi Könyvtár* ... 1849—1876. i. m. 466., 486. l.

180. VKM. ind. 1884.

és adminisztratív feldolgozása befejezethessék. A jelenlegi kisszámú személyzet ugyanis — folytatta az előterjesztés — az egyetemi könyvtárnál még elintézésre váró nagy munkát évek múlva sem volna képes lebonyolítani”.¹⁸¹

A Műegyetem könyvtára, amelynek irányítását korszakosan mellékfoglalkozásként látta el az egyetem egy-egy professzora, nagyon szerény személyi állománnyal bírt nemcsak a rendszeres költségvetési támogatás kezdeti, hanem későbbi időszakában is.

A Műegyetem könyvtárának önálló tisztviselői 1870—1918¹⁸²

			összesen:
1870—1894	1 könyvtári segéd		1 fő
1895—1899	1 könyvtári tiszt		1 fő
1900—1902	1 könyvtárőr		1 fő
1903—1910	1 könyvtárőr	1 könyvtártiszt	2 fő
1911—1917/18	1 könyvtárőr	2 könyvtártiszt	3 fő

A műegyetem könyvtárának már korábban tárgyalt nehéz körülményei magyarázzák, hogy önálló könyvtárossal 1870-ig nem is rendelkezett. A VKM az évre szóló előterjesztése ui. így fogalmaz: „a szaporodó könyvkészlet kezelése s könnyebb használhatóvá tétele egy külön könyvtári segédi állomás rendszeresítését tevé szükségessé”.¹⁸³ A „könyvtári segéd” irányítását a tanári kar egy-egy tagja látta el, akinek „fizetéspótlékban” részesítését a VKM 1883-ban így indokolta: „A műegyetemnek mindeddig nem volt s nincs külön könyvtárnoka. Eleinte kezdetleges könyvtáránál arra nem volt szükség. A tanárok egyike a felügyeletet s kezelést ügybuzgóságból mindig elvállalta. A könyvtár azonban évről évre gyarapítottván, most már 60 000 kötetten felül van. Ily könyvtár rendben tartása és kezelése már nagyobb fáradságot és több időt igényel, mintsem azt ingyen szolgálatul bárkitől is követelni lehetne. A helyett, hogy külön könyvtárnok, rendszeresített nagyobb fizetéssel való alkalmazása hozatott volna javaslatba: csak a kezelő tanárnak adandó s nagyon mérsékelt jutalomdíj vétetett fel.”¹⁸⁴ 1884-ben olvashatunk arról, hogy a könyvtári segédet munkájában immár két „szolga” is segítette.¹⁸⁵ 1903-ban, a VKM-nek egy új állás „rendszeresítésére” tett javaslatának indoklásában kapott hangot a műegyetemi könyvtár személyi állománya fejlesztésének elkerülhetetlenül szükséges volta, amire a társintézményhez való viszonyítás is nyomós érvet szolgáltatott: „A könyvtártiszti állás rendszeresítését elodázhatalanná teszi az a körülmény, hogy a műegyetem igen tekintélyes könyvtáránál csupán egyetlen egy rendszeresített tisztviselő, a könyvtárőr van alkalmazva. A megfelelő képzettségű és megbízható állandóan alkalmazott személyzet hiánya egy-

181. VKM. ind. 1909.

182. Ák. 1870—1917/1918. Táblázatunk mellőzi az egyetem más intézményeivel közösen alkalmazott tisztviselőket, illetve a „rendkívüli” díjnokokat és a könyvtárvezetésért 1883-tól külön „pótlékban” részesített „rendes tanárt”.

183. VKM. ind. 1870.

184. VKM. ind. 1883.

185. VKM. ind. 1884.

részt a könyvtár kihasználását gátolja, másrészt pedig a felügyelet és kezelés hiányosságánál fogva egyenesen a könyvtár megkárosítására vezet. Az egyetemi könyvtár négyszer akkora személyzete mellett a műegyetemi könyvtár személyzetének tervezett szaporítása nagyon indokolt és valóban méltányos.¹⁸⁶ A következő évben a könyvtárban alkalmazott „díjnokok” illetményének növelését indokolva így fogalmazott az előterjesztés: „A műegyetemi könyvtár hatalmas arányban növekszik, személyzete pedig aránylag igen csekély, ennél fogva . . . legalább napidíjas kisegítő egyénekek szaporítása elodázhatatlan”.¹⁸⁷ 1911-ben a VKM megállapítva, hogy „a műegyetemi könyvtár állománya . . . több mint 85 000 darabból áll s újabb idő óta minden tekintetben örvendetes fejlődésnek indult”, javasolt létszámemelést és fizetésjavítást.¹⁸⁸

A kolozsvári egyetemi könyvtár tisztviselőinek létszámviszonyait és beosztásukat 1873-tól tükrözik a költségvetések:¹⁸⁹

A kolozsvári egyetemi könyvtár állandó tisztviselői 1873—1918

		összesen
1873—1884	1 könyvtárnok, 1 könyvtári segéd	2 fő
1885—1895	1 könyvtárőr, 1 könyvtártiszt	2 fő
1896—1903	1 igazgató, 1 könyvtárőr, 1 könyvtártiszt	3 fő
1904—1908	1 igazgató, 1 könyvtárőr, 1 beosztott középisk. tanár, 1 könyvtártiszt	4 fő
1909—1910	1 igazgató, 1 könyvtárőr, 1 beosztott középisk. tanár, 2 könyvtártiszt, 1 kezelő, 1 írógépező	7 fő
1911	1 igazgató, 2 könyvtárőr, 1 beosztott középisk. tanár, 2 könyvtártiszt, 1 kezelő, 1 írógépező	8 fő
1912	1 igazgató, 2 könyvtárőr, 1 beosztott középisk. tanár, 3 könyvtártiszt, 1 kezelő, 1 írógépező	9 fő
1913—1917/18	1 igazgató, 2 könyvtárőr, 1 beosztott középisk. tanár, 4 könyvtártiszt, 1 kezelő, 1 írógépező	10 fő

A több mint két évtizeden át mindössze két főből álló könyvtári személyzetet itt is egy professzor irányította,¹⁹⁰ mígnem 1896-ban önálló könyvtár-igazgatói állást „rendszeresítettek”.¹⁹¹ 1909-ben a jelentős létszámemelést a VKM „az új könyvtári épület elkészültével megsokszorozódó teendőkkkel” indokolta.¹⁹² Az 1911. évi költségvetési előterjesztés a tisztviselők, a „szolgák” és az ideiglenes alkalmazottak létszámszaporításának indoklása kapcsán a könyvtár fejlődésének fontos mozzanatát világította meg: „Az új egyetemi könyvtárnál a második őri állást az új repositorium indokolja. A repositoriumban elhelyezett anyag főként tudományos és művelődési értékben nagy állami vagyont képvisel, melynek szakszerű kezelése, gondo-

186. VKM. ind. 1903.

187. VKM. ind. 1904.

188. VKM. ind. 1911.

189. Ák. 1873—1917/1918.

190. Vö. VKM. ind. 1891.

191. Ák. 1896. Vö. VKM. ind. 1897.

192. VKM. ind. 1909.

zása és fokozatos gyarapítása és kiegészítése egy egész külön munkaerőt követel. — Az Erdélyi Múzeum kéziratára¹⁹³ az új épületben méltó elhelyezést nyert ugyan, de szakszerű feldolgozása személyzet híján mind máig függőben maradt. Az egész gyűjteménynek csak kis része van katalogizálva, az egész anyag pedig várja felállítását. — A kölcsönzési forgalom délutáni ellátása is munkatöbbletet idéz elő. A szerzett tapasztalatok szerint úgy a nagyközönség mint [az] egyetemi hallgatóság érdekében szükséges a kölcsönzési forgalomnak állandósítása az egész napra. — A könyvtárban szükséges ezen és egyéb kezelőtiszti teendők ellátására három napidíjast kell beállítani”, emellett még „a szolgák” számát is növelni kell.¹⁹⁴ 1912-ben a VKM újabb létszámemelést javasolva többek között arra hivatkozott, hogy „az a személyzet, a mely a könyvtár régi, zsúfolt és épen ezért gyéresebb látogatottságú helyiségeiben a könyvtári szolgálatot kielégítő eredménnyel elláthatta, a modern berendezésű tágas könyvtári épületben, melyet épen ezért az érdeklődők sokkal nagyobb száma vehet és vesz is igénybe, a régi létszámmal az egyetem tanító és tanuló személyzetének jogos igényeit kielégíteni már nem képes”.¹⁹⁵ 1913-ban egy további könyvtártiszt és még egy „szolga” alkalmazásának lehetővé tételét egyfelől a napi 10 órás nyitvatartási időre hivatkozva javasolta, hiszen az „változó személyzetet igényel”, másfelől arra, hogy „a gazdag gyűjtemények gondozásához és évi gyarapításainak rendszeres feldolgozásához szükséges személyzet létszáma még nem telt be.”¹⁹⁶

A költségvetési támogatásban részesített kisebb könyvtárak többségében a könyvtárosi teendőket más címen javadalmazott alkalmazottak látták el rész munkaidőben. A századfordulótól kezdve azonban mind több könyvtár kezelése került „rendszeresített” szakalkalmazott kezébe. Ezt a folyamatot dokumentáljuk az alábbiakban.

1899-ben a VKM indokoltnak tartotta, hogy az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum, amely „új pompás palotát”, s abban „könyvtári helyiséget” kapott önálló könyvtárost alkalmazhasson. Előterjesztése szerint e nagy és értékes könyvtár „szakértelemmel rendelkező, terv szerint gyarapítandó s a közönséggel állandó összeköttetésben tartandó. Ily fontos és felelősséggel járó feladatokra szakértő közeg szükséges”.¹⁹⁷ Miután a következő évben a könyvtárat „a közhasználatnak” átadták — a VKM szerint — a „tapasztalás igazolta be, hogy a könyvtár kezelésére a ... személyzet nem elegendő”, ezért a könyvtárosok számát egy „segédrel” szaporították.¹⁹⁸ 1906-ban azonban részben a könyvtári álláshelyek csökkentésével teremtették meg új múzeumi segédőrök alkalmazásának a lehetőségét.¹⁹⁹

A 20 ezer kötetes könyvtárral bíró kassai jogakadémia anyagi támogatását a századfordulón a város attól tette függővé, hogy megfelelő könyvtári állások „rendszeresítésével” a VKM biztosítja-e a könyvtár használatát

193. Vö. az állománygyarapítással foglalkozó fejezetben előadottakkal.

194. VKM. ind. 1911.

195. VKM. ind. 1912.

196. VKM. ind. 1913.

197. VKM. ind. 1899.

198. VKM. ind. 1900.

199. VKM. ind. 1905, 1906.

a közönség számára is. Az 1900. évi költségvetési előterjesztés az ehhez szükséges pénzügyi fedezetet azzal az indoklással kérte, hogy „Kassa város ajánlatának főleg közművelődési szempontból való fontosságát kellőképp méltányolván, annak elfogadása elől el nem zárkozhattam”.²⁰⁰

A Zeneakadémia, amelynek zenemű-, könyv- és hangszertárát addig csak mellékfoglalkozású alkalmazott kezelte, 1906-ban jutott a könyvtárosi, de emellett a gondnoki és pénztárosi teendőket is ellátó főfoglalkozású tisztviselőhöz. Végre 1909-ben alkalmazhatott „az intézet szakbeli szép könyvtára és zeneműtára, mely az egyetlen Magyarországon” — amint azt a VKM indoklása kiemelte — önálló könyv- és zeneműtárost.²⁰¹

Az Eötvös Kollégium viszont még 1911-ben is csak ahhoz kapott támogatást, hogy egyik tanára osztott munkaidőben kezelje immár 20 ezer kötetre gyarapodott könyvtárát.²⁰²

A könyvtárosok bérvizonyainak alakulásáról négy könyvtár adatai alapján igyekszünk áttekintést nyújtani.

Négy könyvtár alkalmazottainak fizetése 1871—1911²⁰³

	1871 Ft	1881 Ft	1891 Ft	1901 Korona	1911 Korona
S z é c h é n y i O r s z á g o s K ö n y v t á r					
Könyvtárőr	1 505,—*	1 505,—*	2 305,—*	nincs adat	
Hírlapkönyvtári őr	—	—	1 840,—*	nincs adat	
Őrsegéd, segédőr	1 000,—*	1 400,—*	2 800,—	nincs adat	
	1 200,—	1 400,—	2 800,—		
Segéd	600,—	900,—	—	nincs adat	
Gyakornok	—	—	800,—	nincs adat	
E g y e t e m i K ö n y v t á r					
Igazgató	1 260,—	2 500,—	3 130,—	7 260,—	10 440,—
Őr	945,—	1 620,—	1 600,—	5 296,—	8 400,—
	800,—	1 404,—	1 400,—	4 000,—	6 400,—
Tiszt	700,—	1 450,—	1 350,—	3 600,—	4 900,—
		1 350,—	1 250,—	3 000,—	4 760,—
		1 250,—	900,—	1 500,—	4 400,—
					3 600,—
Kisegítő tiszt	—	—	800,—	2 000,—	2 200,—
			600,—	1 900,—	
Írógépkézelnő	—	—	—	—	2 200,—

200. VKM. ind. 1900.

201. VKM. ind. 1906, 1909.

202. VKM. ind. 1911.

203. A fizetések változását évtizedenkénti metszésben mutatjuk be. Ák. 1871—1911. (Itt emlékeztetünk arra, hogy az 1850-es évek végén az Egyetemi Könyvtár igazgatója évi 1000,—, őrei 700,—, ill. 800,—, tisztjei 600,—, ill. 400,—, díjnoka pedig 365,— Ft illetményben részesült. Tórh András: *Az Egyetemi Könyvtár...* 1849—1876. i. m. 488. l.)

* -és természetbeni lakás

Műegyetemi könyvtár

Könyvtárnok tanár pótléka	—	—	400,—	1 600,—	2 500,—
Könyvtári segéd	750,—	1 200,—	1 300,—	—	—
Könyvtárőr	—	—	—	3 400,—	3 600,—
Könyvtártiszt	—	—	—	—	3 100,—
					2 900,—

Kolozsvári egyetemi könyvtár

Igazgató	—	—	—	6 120,—	11 000,—
Könyvtárnok, könyvtárőr	—	1 250,—	1 250,—	3 500,—	8 040,—
					5 340,—
Könyvtárnoki segéd, könyvtártiszt	—	720,—	720,—	2 760,—	4 900,—
Kezelő	—	—	—	—	3 500,—
Írógépkezelő	—	—	—	—	2 810,—
					2 120,—

A merev fizetési fokozati rendszer század végi kiépüléséig az ár- és bérvisszonyok általános alakulása, a hérfeszültséget teremtő intézményen, illetve szakágon belüli tényezők, kivételes esetekben pedig az anyagi elismerést is indokló teljesítmény hatott a könyvtárosok fizetésének emelkedésére.

Már 1871-ben az Egyetemi Könyvtár alkalmazottainak részleges fizetés-emelését a VKM előterjesztése „az élelmiszerek drágaságára s más hivatalnokok ... már engedélyezett fizetésére” hivatkozva javasolta.²⁰⁴ 1872-ben a Nemzeti Múzeum könyvtári őrsegédeinek a fizetését azzal az indoklással emelték fel, hogy esetükben „többnyire hosszabb szolgálat és kiváló szak-képzettség feltételeztetik, és az előmenetelre csak hosszabb szolgálat után számíthatnak”.²⁰⁵ A Nemzeti Múzeum igazgatójának 1875. május 5-én kelt felterjesztésére hivatkozva a VKM a következő évi költségvetésben a könyvtári alkalmazottak fizetésének emelését javasolta, „tapasztalván ugyanis, hogy a Nemzeti Múzeum őrsegi személyzete csekély illetményei mellett a fővárosban uralgó drágaság miatt a megélhetés gondjaival küzködve [!] a szolgálat nem csekély kárával, a mint csak lehet, vidéki tanári állomásokra törekszik”. BARNA Ferdinándot pedig arra hivatkozva javasolta fizetés-emelésben részesíteni, hogy a könyvtár „rendetlen része” az ő „vezetése alatt ... rendeztetett”.²⁰⁶

A fizetésemelési szándék olykor hosszú előkészítés után vált valósággá. A Műegyetem tanácsa — írta a VKM 1880. évi költségvetési javaslatában — „többrendbeli felterjesztésében már évek óta ismételve sürgeti és kéri” a „könyvtárnoki segéd” fizetésének felemelését. Az Egyetemi Könyvtár alkalmazottai fizetésének felemelését pedig több évre széthúzva, fokozatosan hajtották végre, az egyes kategóriákon belül „érdem” szerint differenciálva.²⁰⁷ 1884-ben, amikor új „kisegítő tiszt” állást szerveztek, a fizeteskülönbséget a VKM így indokolta: „méltányosnak találtam, hogy ezen,

204. VKM. ind. 1871.

205. VKM. ind. 1872.

206. VKM. ind. 1876.

207. VKM. ind. 1880, 1881.

ugyan csekély fizetéssel javadalmazott, de némi tudományos műveltséget multhatatlanul megkövetelő állásnál is legyen valami előlépés lehetősége”.²⁰⁸ A külső viszonyítás jellegzetes példája pedig ugyanebből az időszakból az, hogy az 1882. évi előterjesztésben a VKM azzal indokolta az Egyetemi Könyvtár igazgatója fizetésének pótlékolását, hogy „állása kezdettől fogva az egyetemi tanárokéval (kikkel fizetése egyenlő) egyenrangúnak tekintett”.²⁰⁹

Az 1888. június 7-én FERENC JÓZSEF által jóváhagyott „könyvtári szabályzat” és annak korpótlékolási rendszere, majd az állami tisztviselőket 1893-ban fizetési osztályokba soroló törvényhozási intézkedés²¹⁰ vált hivatkozási alappá a VKM soron következő kisebb-nagyobb mértékű fizetésrendezési előterjesztéseiben.²¹¹ Olyanok esetében, akiket a szabályozás nem érintett kedvezően, méltányossági szempontokat is érvényesítettek. Az 1895. évi előterjesztésben a VKM 200,— Ft-nyi „személyes pótlékot” irányzott elő az Egyetemi Könyvtár egyik „kisegítőkönyvtári tisztjének” a következő indoklással: „Az illető régi alkalmazottja a könyvtárnak, ki mint kisegítő a többi rendszeres tisztviselőknél a törvény által biztosított fokozatos előléptetésében és korpótlékban nem részesülhet, méltányos tehát, hogy ilyen módon anyagi helyzetén javíttassék”.²¹² A fizetési osztályokba sorolás az anyagi érdekeken túl presztízs szempontokat is érintett, hiszen elég közvetlenül tükrözte az intézményeken belüli (sőt végső soron a társadalmi) alá- és fölérendeltségi viszonyokat. Jól jellemzi ezt a VKM 1898. évi költségvetési előterjesztésének az a szakasza, amelyben az Egyetemi Könyvtár első könyvtárórét egy fizetési osztállyal feljebb, illetve két fizetési fokozattal előbbre sorolni javasolta: „Az egyetemi könyvtárnál az első őri állásnak a VIII. fizetési osztályból²¹³ a VII. fizetési osztály legalsó fokozatába való besorolását szolgálati érdekek teszik szükségessé, mert kívánatos, hogy az első őri, ki a VI. fizetési osztályba sorolt igazgatónak helyettese és távollétében az intézet felelős vezetője, ne legyen szintén a neki alárendelt 2-ik őri és első tiszttel együtt a VIII. fizetési osztályban.”²¹⁴

1900-ban a kolozsvári egyetemi könyvtárort és könyvtártisztet léptetik egy-egy fizetési osztállyal előbbre azzal az indoklással, hogy azt „a budapesti egyetemi hasonló állásokkal való egyenlősítés teszi kívánatosá”, és alig két évvel később ugyanerre hivatkozva emelik a könyvtárór fizetését.²¹⁵ Minthogy érdemleges fizetésemelést csak magasabb osztályba, illetve fizetési fokozatba való átsorolással lehetett biztosítani, amihez a VKM szükség szerint a továbbiakban is folyamodott,²¹⁶ az 1910-ben készített költség-

208. VKM. ind. 1884.

209. VKM. ind. 1882.

210. Ld. „az állami tisztviselők, altisztek és szolgák illetményeinek szabályozásáról” szóló 1893. IV. tc.-t.

211. VKM. ind. 1889, 1890, 1891.

212. VKM. ind. 1895.

213. Korábban utalt arra, hogy az első könyvtárór addig a VIII. fizetési osztály 2-ik fokozatának megfelelő illetményben részesült.

214. VKM. ind. 1898.

215. VKM. ind. 1900, 1902.

216. Ld. például az Egyetemi Könyvtárban eszközölt átsorolásokat. VKM. ind. 1908, 1911.

vetési előterjesztés indoklásában maga mutatott rá arra, amit a könyvtárosok saját tapasztalataikból nagyon jól tudtak, hogy „a könyvtári tisztviselők előmenetele a zárt status miatt . . . igen nehéz”.²¹⁷

Végső soron a munkaerő-kínálat viszonyai hatottak vissza a könyvtári illetmények alakulására is, ha korántsem ellentmondások nélkül. Ez úgy értendő, hogy egyfelől hiány volt tapasztalt szakemberekben,²¹⁸ másfelől a könyvtári területen is érezhető volt az értelmiségi munkaerő viszonylagos túlkínálata. Az előbbi — a már korábbi időszakból idézett Széchényi Országos könyvtárbeli példa mellett — jól jellemzi a VKM 1904. évi költségvetési előterjesztésében annak indoklása, hogy az Egyetemi Könyvtár kisegítő tisztii állását alakítsák át „rendes könyvtártisztii állássá . . . mert egyetemi képzettségű, a könyvtári szakban is jártas egyént ideiglenes természetű, inkább csak rapidíjas jelleggel bíró állásra kapni, illetőleg az intézetben megtartani nem lehet”.²¹⁹ Ugyanakkor aligha csupán az áldozatkészség vitte arra a Széchényi Országos Könyvtár tisztviselőit, hogy a nyitvatartási idő meghosszabbításakor „váltakozó sorrendben, minden anyagi kárpótlás nélkül ajánlották fel szolgálatukat”.²²⁰ Az 1912. évi előterjesztés pedig arról adott számot, hogy a kolozsvári egyetemi könyvtárban megfelelő statusok híján, a létszámhiányon „segítendő, alkalmas jelentkezők díjazás nélkül alkalmaztattak, . . . akik a könyvtári személyzetet nehéz munkájukban kisegítik, természetesen abban a reményben, hogy díjazatlan munkájuk majdani végleges alkalmazással fog honoráltatni”.²²¹ Ez azonban már nem elsősorban a könyvtári munkaterület, sokkal inkább az egykorú társadalmi viszonyok ellentmondásait tükrözi.

VI. A MÚZEUMOK ÉS KÖNYVTÁRAK ORSZÁGOS FŐFELÜGYELŐSÉGÉNEK ÉS ORSZÁGOS TANÁCSÁNAK KÖZREMŰKÖDÉSE A KÖNYVTÁRAK TÁMOGATÁSÁBAN

Könyvtártörténeti irodalmunk hagyományosan számontartja (ha nem is töretlen adatsorban), hogy az 1894 tavaszán életre hívott Országos Múzeum és Könyvtárbizottság 1895-től, majd jogutódai a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége és Országos Tanácsa megalakulásuktól, azaz 1898-tól kezdve a költségvetés terhére anyagi támogatásban részesültek.²²² Az 1895. évi költségvetési előterjesztésben a VKM arra hivatkozott, hogy „el nem zárkozhatott . . . azon erkölcsi kötelezettség elől”, hogy „az első

217. VKM. ind. 1911.

218. Vö. GYALUI Farkas i. m. 20. l.

219. VKM. ind. 1904.

220. VKM. ind. 1905, 1906.

221. VKM. ind. 1912.

222. FRAKNÓI Vilmos: *Visszatekintés egy évtized munkásságára (1898–1907)*. = *Múzeumi és Könyvtári Értesítő*, 1907. 121–126. l. — GULYÁS Pál: *A hazai népkönyvtárügy kialakulása és mai helyzete* II. Uo. 1911. 67. l. — GULYÁS Pál: *A népkönyvtárak szervezése, fentartása [!] és kezelése*. 2. kiadás. Bp. 1913. 30–31. l. — VARGA Zoltánné: *Az imperializmus kora első két évtizedének könyvtárpolitikai előzményei és kezdetei Magyarországon*. = *Könyv és könyvtár*. 4. köt. Bp. 1964.

kezdetnek megfelelő anyagi támogatásban”, 2000,— Ft-ban részesítse azt a testületet, amelyik a „vidéki, nevezetesen törvényhatósági múzeumok és könyvtáraknak társadalmi úton való létesítését illetőleg továbbfejlesztését” tűzte ki céljául.²²³ Az 1896. évi előterjesztés már 15 000,— Ft állami támogatást tartott szükségesnek. Indoklásában megállapította: „el nem lehet zárkózni annak a ténynek elismerésétől, hogy a magyar tudományosság és közművelődés mostanig a székesfőváros határain túl sem a nyilvános gyűjtemények rendszeres gondozásával, sem különösen az ismeretterjesztő és mindenkinek hozzáférhető könyvtárak czélszerű berendezésével és gyarapításával nem szivárgott át a nemzet összességének minden rétegébe” az általa kívánatosnak ítélt mértékben. A „társadalmi tényezők” szerepét a hiányzó intézmények létrehozásában fontosnak minősítette ugyan, de szükségesnek tartotta leszögezni, hogy „a hazánkban e téren általában uralkodó tájékozatlansággal és a kezdetleges viszonyokból eredő nehézségekkel a helyi hatóságok és egyesületek önerejükben megküzdeni nem volnának képesek, az állam támogatása s egy központi, vezérlő szervezet létrehozása nélkül”.²²⁴ Az állami támogatás nem is maradt el, a Bizottság a következő két évben is megkapta a 15—15 ezer Ft-ot,²²⁵ és működésének első esztendejére ugyanennyi államsegélyben részesült az a kettős „központi vezérlő szervezet”, amely „A Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelete és Országos Tanácsa” megnevezéssel fejtette ki tevékenységét.²²⁶

A Bizottság, majd a Főfelügyelőség és Országos Tanács, illetve a hozzájuk kapcsolódó intézmények költségvetési támogatása a vizsgált időszakban erősen emelkedett.

**A múzeumok és könyvtárak országos szervezeteinek
költségvetési támogatása 1895—1918²²⁷**

Év	Rendes támogatás	Rendkívüli támogatás	Összesen
1895	2 000,— Ft	—	2 000,— Ft
1896—1899	15 000,— Ft	—	15 000,— Ft
1900	108 000,— K	—	108 000,— K
1901	158 000,— K	26 500,— K	184 500,— K
1902	172 000,— K	39 500,— K	211 500,— K
1903	192 740,— K	50 000,— K	242 740,— K
1904	233 380,— K	68 000,— K	301 380,— K
1905 ²²⁸	272 240,— K	89 000,— K	361 240,— K
1906	265 740,— K	95 000,— K	360 740,— K

223. VKM. ind. 1895.

224. VKM. ind. 1896.

225. Ák. 1897, 1898.

226. A testület megalakulására és működésére ld. a 222. jegyzetben idézettekén kívül a VKM. 1899. évi és azt követő költségvetési előterjesztéseinek indoklásait, valamint a *Múzeumi és Könyvtári Értesítő* 1908. 171. 1. és kk., 1912. 66. 1. és kk., 1918. 81. 1. és kk.

227. Ák. 1895—1917/1918.

228. A kormányzati válság miatt ebből az esztendőből nem a jóváhagyott, hanem az előírányzott tételeket közöljük.

Év	Rendes támogatás	Rendkívüli támogatás	Összesen
1907 ²²⁹	294 200,— K	95 000,— K	389 200,— K
1908	325 060,— K	137 500,— K	462 560,— K
1909—1910 ²³⁰	354 255,— K	137 500,— K	491 755,— K
1911	368 241,— K	143 280,— K	511 521,— K
1912	408 975,— K	140 500,— K	549 475,— K
1913	440 715,— K	165 500,— K	606 215,— K
1914/15 ²³¹	442 525,— K	165 500,— K	608 025,— K
1917/18 ²³²	443 597,— K	165 500,— K	609 097,— K

A jórészt a szervező munkára fordított első évekbeli támogatást figyelembe nem is véve a támogatás növekedése igen erőteljesnek és viszonylag gyors üteműnek bizonyult, hiszen a századforduló és az első világháború kitörése közötti alig másfél évtizedben közel hatszorosára emelkedett.

Az Főfelügyelőség és az Országos Tanács számára biztosított államsegély felosztásának a részletes vizsgálata feltételezi e központi szervek levéltári megőrzésben levő irat- és számadásanyagának a feltárását, amire az adott keretek között nem vállalkozhattunk. Az államsegély évenként közreadott felhasználási tervzetei és a felosztásukról szóló beszámolók leginkább még a „népkönyvtárak” támogatását szervező Országos Tanács esetében teszik elkülöníthetővé a ténylegesen könyvtári rendeltetésű összegeket, míg a Főfelügyelőség — éppen az általa támogatott tudományos intézmények túlnyomó részének komplex jellegénél fogva — többnyire olyan kimutatásokat közölt, amelyekben a könyvtárakra fordítható tételek csak esetlegesen különíthetők el.

1897 és 1910 között — mint ismeretes — az Országos Tanács „népkönyvtárak” céljára összesen 362 040,— K-t utalt ki pénzsegély formájában különböző könyvtárakat fenntartó egyesületek számára. Szigorú megkötés volt, hogy „az államsegély csakis a Tanács hivatalos jegyzékébe fölvelt könyvek beszerzésére, bekötési költségekre és könyvtári bútorzat beszerzésére fordítható”. Ugyanebben az időszakban maga az Országos Tanács 305 „népkönyvtárat” és 183 „vándorkönyvtárat” létesített, több mint 448 ezer K felhasználásával.²³³ A megkötések, amelyekkel az Országos Tanács élt,

229. Csak az előirányzott tételek álltak rendelkezésünkre.

230. 1910-ben a kormányzati válság miatt az 1909. évi költségvetés maradt érvényben.

231. 1914 első felében az 1913. évi költségvetési keretösszeg felét használhatták fel. Az 1914. július 1-én kezdődő 1914/1915. évi, első háborús költségvetési évben és az önálló költségvetéssel nem bíró 1915/1916., illetve 1916/1917. években a megszavazott támogatás jelentős részéről le kellett mondaniok. Vö. *Helyzetünk. = Múzeumi és Könyvtári Értesítő*, 1914. 237. l. — GULYÁS Pál: *A Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Tanácsa 1914—1917. évi működése*. Uo. 1918. 81—91. l.

232. A megszavazott támogatás jelentős részét valójában nem vehették igénybe. Vö. MIHALIK József: *Az Orsz. Tanács és az Orsz. Főfelügyelőség hatáskörébe tartozó intézmények állami segélyezése az 1917/18. költségvetési évben*. Uo. 1918. 161. l. és kk.

233. GULYÁS Pál: *A hazai népkönyvtárügy . . . i. m.* Uo. 68—70. l.

tartalmilag arra a szakirodalomban méltán ostromozott²³⁴ eredményre vezettek, hogy a „népkönyvtárakra” értéktelen, protekciós kiadványok tömegét erőltették. Jól példázza ezt, hogy a hadigazdálkodás szűkös viszonyai közt az Országos Tanács nemcsak GYÓNI Géza háborús verseinek egyik gyűjteményét vette meg 200 példányban, hanem ifj. Szász Béláét ugyancsak 200, WLAŠSICS Tibor költeményeit pedig 400 példányban. A legkirívóbb példa azonban PAYR Hugó *József kir. herceg* c. műve 1000 példányának az államsegély terhére eszközölt megvásárlása volt 1917/1918-ban.²³⁵

1897-ben, amikor uralkodói, „legfelsőbb elhatározással” megszervezték „a múzeumok és könyvtárak országos felügyeletét”, és szabályozták annak teendőit,²³⁶ mindenekelőtt a vidéki intézmények fejlesztését tűzték ki feladatául. A VKM 1899. évi költségvetési előterjesztése szerint az intézkedés „célja az, hogy a vidéki múzeumok és könyvtárak által képviselt nagy közművelődési érdekeket az állami gondozás körébe vonhassuk be. Eddig ugyanis a magasabb szellemi életnek majdnem kizárólag csak ama tényezői részesültek állami támogatásban, melyek a főváros területén működtek”.²³⁷ 1900-ban már arról szólt az előterjesztés, hogy „az ország felügyeletnek teljesen megokolt jelentései szerint mintegy 30 vidéki közgyűjteményre kell az állami gondoskodást kiterjeszteni”, emellett — többek között — könyvtári szaktanfolyamot kell indítani és elő kell készíteni a „hazai könyvtárak zsebkönyvének kiadását”.²³⁸ Rövid egy esztendő múlva már arról olvashatunk a VKM előterjesztésének indoklásában, hogy „eddig közel 70 közgyűjtemény állami felügyelet alá helyezéséről s ennél fogva állami támogatásáról van szó”. A gyors ütemben növelni kívánt államsegély megszavaztatása érdekében mindenekelőtt arra hivatkoztak, hogy olyan közgyűjteményekről van szó, amelyeknek „kulturális szempontból az országnak eddig mellőzöttebb vidékein úgy nemzetiségi, mint általános művelődési szempontból ... fontos hivatásuk van”.²³⁹ 1902-ben a VKM arra utalt, hogy „az állami felügyelet alá helyezkedő közgyűjtemények száma évről évre szaporodik”.²⁴⁰ 1903-ban a gyorsan fokozódó szükségletekhez mérten szerénynek nevezte a VKM előterjesztése az Országos Felügyelőség ellátmányának növelését. A nehéz pénzügyi helyzetre hivatkozva az adminisztrációs költségek fedezetének emelésén kívül az Erdélyi Magyar Múzeum támogatása érdekében a rendes államsegély növelését ajánlotta, arra hivatkozva, hogy ezt az intézményt, mely „valóságos védő vára ... a magyar közművelődésnek ... szűkös anyagi eszközeivel magára hagyottan, válságok bonyodalmai előtt látjuk”, indokolt tehát gyors megsegítése.

234. Vö. SZABÓ Ervin i. m. 87–89., 94–97., 322. l. — REMETE László: *Budapest könyvtári múltjából*. Klny. az *A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtára Évkönyve* 11. köt.-ből. Bp. 1964. 19. l. — PAPP Ivánné: *Adalékok az alföldi olvasóköri és népkönyvtárak történetéhez. 1890–1914.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1957. Bp. 1958. 287. l. — VARGA Zoltánné i. m. 63. l.

235. *Múzeumi és Könyvtári Értesítő*, 1918. 91., 162–163. l.

236. *Magyar Könyvszemle* (Új folyam), 1898. VI. 84–88. l. — VARGA Zoltánné i. m. 64. l.

237. VKM. ind. 1899.

238. VKM. ind. 1900.

239. VKM. ind. 1901.

240. VKM. ind. 1902.

A „rendkívüli” kiadások közül kiemelést érdemel az alsókubini Csaplovics-könyvtár, és a miskolci evangélikus egyháztanács nyilvános könyvtárának építésére biztosított államsegély folyósításának megkezdése.²⁴¹ 1904-ben a VKM arról számolt be, hogy „az országos felügyelet hatáskörébe” tartozó tudományos intézmények közt „44 könyvtár, ugyanannyi régiséggyűjtemény, 25 ethnografiai és 25 természettudományi gyűjtemény” van, de ezeknek „mindössze csak felét lehet ... jelentőségével arányban álló támogatásban részesíteni”.²⁴²

1905-ben a tudományos közgyűjtemények szükségleteire előirányzott tétel emelésének szerény voltát többek között azzal támasztotta alá a VKM, hogy „még mintegy százra tehető azoknak a vidéki városoknak a száma, amelyek helyi múzeumok, de főleg könyvtárak alapítására irányuló törekvéseikben az állam támogatására igényt tarthatnak”. A „rendes” államsegély emelésén kívül, a „rendkívülit” is növelték, ebben az évben kezdve meg a pozsonyi múzeum és könyvtár építésének céljára biztosított összeg 10 000,— K-ás évi részletének folyósítását, amihez 1906-ban — többek közt — az aradi Kölcsey-egyesület 1848/49-es ereklyemúzeuma és könyvtára építkezésének hasonló nagyságrendű évi támogatása társult.²⁴³

1907-ben a két vezető testületet oly módon szervezték át, hogy az Országos Tanácsot még „a nem tudományos jellegű gyűjtemények ügyeiben” is tulajdonképpen csak „véleményező testületté” fokozták le, s az Országos Főfelügyelőséget ruházták fel gyakorlatilag hatósági jogkörrel nemcsak a közvetlenül a felügyelete alá rendelt 69 tudományos intézmény, hanem a népkönyvtárak, egyesületi könyvtárak stb. irányításában is.²⁴⁴ Talán ennek az átszervezésnek is szerepe volt abban, hogy a költségvetési előterjesztésekben a számszerű növekedés látványos adatai mellett helyet kaptak az államsegély emelésének olyan indokai is, mint például 1908-ban az, hogy egyes kisebb könyvtárak „még annyi anyagi erővel sem rendelkeznek, hogy ... pl. kölcsönkérő lapok beszerzési költségeit maguk fedezhessék”.²⁴⁵

A népkönyvtáraknak kezdettől fogva szánt tudatformáló szerep kivételes egyértelműséggel fogalmazódott meg gróf APPONYI Albert minisztersége idején az 1909. évi költségvetési előterjesztés indoklásában: „a közművelődési, nemzeti és nemzetpolitikai szempontból annyira nagyfontosságú feladatokkal szemben, miket a népkönyvtárak szolgálnak, s szemben a mind élénkebben jelentkező kívánalmakkal, melyek kivált a szegény munkásnép soraiból hangzanak népkönyvtáraknak állítása iránt, valóban elenyészően csekély ez a többlet,²⁴⁶ amely voltaképpen csak a stagnálástól van hivatva megmenteni a népkönyvtáraknak a nemzetiségi mozgalmakkal szemben különösen fontos intézményét.”²⁴⁷ 1911-ben a népkönyvtárak segélyezésének

241. VKM. ind. 1903.

242. VKM. ind. 1904.

243. VKM. ind. 1905, 1906.

244. VKM. ind. 1907.

245. VKM. ind. 1908.

246. A népkönyvtáraknak az előző esztendőben juttatott 109 ezer K. 5 ezer K-ás emelését javasolta.

247. VKM. ind. 1909. — A „népkönyvtárak” ilyen értelmű tudatformáló szerepének kritikájára ld. SZABÓ Ervin i. m. 88—89. l.

némi fokozását ismét azzal indokolta a VKM előterjesztése, hogy azok „köz-
művelődési és nemzeti szempontból méltán érdemesek volnának ennél sok-
szorta nagyobb támogatásra”.²⁴⁸

Az első világháború kitörését megelőző két esztendőben a VKM előter-
jesztései a vidéki „tudományos közgyűjtemények” támogatása fokozásának
szükségességét hangsúlyozták, kiemelve, hogy 1908-tól a rendelkezésükre
bocsátott államsegélynek az előző évtizedben biztosított „fokozatos emel-
kedése” megtorpant. Nyilvánvaló, hogy elsősorban a korábban fejtegetett
tudatformáló indítékok miatt ítélték szükségesnek, hogy „a főbb ipari vá-
rosokban, illetőleg községekben, az ottani iparostanoncziskolákkal kapcsola-
tban külön, a tanonczok gyakorlati igényeit is szem előtt tartó nagyobb
könyvtárak létesíttessenek”. Ugyancsak kiemelés érdemel, hogy míg ko-
rábban mindenekelőtt nemzetiségpolitikai szempontból, de a 67-es kor-
mányzat hagyományosan biztos választási körzeteinek támogatása céljából
is mind a rendes államsegélyek, mind az építkezésre szolgáló rendkívüliek
túlnyomó része felvidéki, illetve erdélyi vegyes nemzetiségű területekre ju-
tott, 1913-ban pénz jutott a csak 1911-ben alakult Alföldi Magyar Közmű-
velődési Egyesület népkönyvtári akciója számára is, és megkezdődött a
nagy szabású kecskeméti múzeum- és könyvtárépítkezés állami támogatá-
sa.²⁴⁹ A hadigazdálkodás kényszerű takarékosági intézkedései azonban fé-
kezően hatottak az új kezdeményezések kibontakozására is.²⁵⁰

Ha nem is azzal a határozottsággal, mint a hivatalos könyvtárpolitika
egykorú legkiválóbb szakbíráói, mindenekelőtt GYALUI Farkas és SZABÓ
Ervin tették,²⁵¹ de a korszakot és a nagyobb arányú fejlesztési kísérleteket
záró első világháború küszöbén a Múzeumok és Könyvtárak Országos Fő-
felügyelőségének és Országos Tanácsának vezetői is rámutattak a könyv-
tárügy költségvetésbeli támogatásának elégtelenségére. Egy évtizeddel
azután, hogy Wlassics Gyula a Múzeumok és Könyvtárak Országos Taná-
csának élére került, kifejezést adott annak a véleményének, hogy „az
állami népkönyvtárpolitika eredményei . . . éppenséggel nem kielégítőek”,
egy, a továbblépés lehetőségét érintő kérdésre pedig így válaszolt: „irányvál-
tozást egyelőre azért nem lehet tenni, mert az elsősorban pénzkérdés”.²⁵²
Alig egy évvel korábban az általa és FRANKÓI Vilmos, az Országos Főfelügye-
lőség vezetője által aláírt emlékirat pedig így határozta meg annak legfőbb
okát, miért nem érték el a vidéki tudományos könyvtárak fejlesztésében
a korábban remélt célokat: „A rendelkezésre álló javadalom, melynek könyv-
tári célokra fordítható évi hányada legkedvezőbb esetben sem haladta meg
a 60 000 Koronát, nem engedte meg, hogy a Főfelügyelőség hatáskörébe
tartozó közel 70 igen különböző eredetű és jellegű könyvtár nagyobb ará-

248. VKM. ind. 1911.

249. VKM. ind. 1912, 1913. — Az alföldi „színmagyar” területek lakosságának mű-
velődéspolitikai elhanyagolásáról ld. Wlassics Gyula megállapításait is. *Múzeumi
és Könyvtári Értesítő*, 1913. 223. l.

250. Vö. a 231. és a 232. jegyzetben idézett művekben előadottakkal.

251. Vö. GYALUI Farkas i. m. 20. l. — SZABÓ Ervin i. m. 82., 108–109., 216. l.

252. A nyilatkozat szövegét ld. *Wlassics Gyula könyvtárpolitikai kérdésekről. = Könyv-
tári Szemle*, 1914. 1. l.

nyokban fejlesztessék”.²⁵³ 1913 őszén WLASSICS „rövid idő alatt helyrehozandó mulasztásnak” ítélte, hogy „egyetlen önálló állami közkönyvtárunk nincs, hogy a fővárosban létező nagy könyvtáraink könyvkészletei erős kiegészítésre szorulnak, mert a budapesti nagy könyvtárak évi gyarapodásának átlaga messze alatta marad a nagyobb európai könyvtárak átlagának”.²⁵⁴ Az általa is szükségesnek ítélt előrelépés remélhető konkrétumait firtató kérdésre azonban röviddel később nagyon óvatosan így felelt: „többször foglalkoztam a budapesti nagykönyvtárak hiányos dotációjával és a nemzeti könyvtár eszméjével. Ebben a kérdésben ma nem kívánok nyilatkozni. Könnyű volna felelni arra, hogy e téren mit kellene alkotnunk, de nekünk azzal kell számolnunk, hogy mit lehet”.²⁵⁵ Idézett, 1913 őszén a Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetsége közgyűlésén tartott beszédében így fogalmazta meg a kívánatosnak ítélt könyvtárfejlesztés legfőbb akadályát: „Fájdalom, a segélyösszegekkel nem rendelkezünk oly bőven, hogy a bajon mindenütt segíthessünk . . .” Népkönyvtáraink „ugyanabban a hibában szenved [nek], mint tudományos és közkönyvtáraink. Mindenütt hiányzik a bő és rendszeres gyarapításra szükséges eszköz.”²⁵⁶

Áttekintve a VKM költségvetési keretei közt támogatott könyvtárak s mindenekelőtt a tudományos könyvtárak államsegélyben részesítésének félévszázados történetét, meg kell állapítanunk, érthető, hogy még a könyvtárügy egykorú hivatalos szószólói is ilyen jelentőséget tulajdonítottak az anyagi eszközök elégtelenségének. Jórészt mecénások áldozatkészségére alapozott könyvtárügyünk rendszeres állami költségvetési támogatásban részesítése a továbbfejlődés nélkülözhetetlen feltételének bizonyult ugyan, de az állami támogatás mértéke — a vizsgált korszakban elért jelentős eredmények ellenére — nem felelt meg sem az egykorú igényeknek, sem a tényleges szükségleteknek. Nem bizonyult elegendőnek ahhoz, hogy a vizsgált korszakban kiépült könyvtárrendszerünk kellőképpen betöltse tudományos és közművelődési hivatását.

253. *A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa és Országos Főfelügyelőségének emlékirata a magyar könyvtárügy fejlesztése érdekében.* = *Magyar Könyvszemle*, 1912. 190. l. — Vö. SZABÓ-ANDRÁS Endre i. m. 57. l.

254. WLASSICS Gyula: *A Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetsége közgyűlésén . . . 1913. október hó 5-én elmondott megnyitó-beszéd.* = *Múzeumi és Könyvtári Értesítő*, 1913. 219. l.

255. Ld. WLASSICS Gyulának a 252. jegyzetben idézett nyilatkozatát. *Könyvtári Szemle*, 1914. 2. l.

256. Ld. WLASSICS Gyulának a 254. jegyzetben idézett beszédét. *Múzeumi és Könyvtári Értesítő*, 1913. 226. l.

DIE STAATLICHE UNTERSTÜTZUNG DES BIBLIOTHEKSWESENS
1867—1918, UNTERSUCHT AM BUDGET DES DAMALIGEN
MINISTERIUMS FÜR RELIGION UND ALLGEMEINES
UNTERRICHTSWESEN

J. SZABAD

Der Aufsatz untersucht, in welchem Masse und mit welchen Beweggründen in dem halben Jahrhundert zwischen 1867 und 1918 Mittel aus dem Budget des Ministeriums für Religion und allgemeines Unterrichtswesen bereitgestellt wurden. Vor allem wird die kontinuierliche staatliche Dotation der damaligen ungarischen leitenden wissenschaftlichen Bibliotheken untersucht. Aber auch die nicht unmittelbare Unterstützung wird erörtert, die dem weiteren Kreis der wissenschaftlichen Bibliotheken, bzw., dem sich entwickelndem Netz der allgemeinbildenden Bibliotheken über die, am Ende des 19. Jahrhunderts zustande gekommenen Landesorgane für Bibliothekswesen im Rahmen des Budgets zugewiesen wurde.

Es wird auf die analysierende Erörterung der jährlichen Budgetvorschläge und deren Begründungen Bezug genommen, wobei auch die schliesslich bestätigten Budgets des Ministeriums untersucht werden. Darüberhinaus wurde notgedrungenenerweise, soweit möglich, auch anderes Quellenmaterial zum Themenkreis verfolgt. Die durch Tabellen ergänzte Untersuchung will in erster Linie festhalten, inwiefern die kontinuierlichen staatlichen Budgets und aussergewöhnlichen Unterstützungen ausreichten zur Sicherung der technischen Erfordernisse, zur Gebäudeerhaltung, zur Aufrechterhaltung des Bibliotheksbetriebes, zur Weiterentwicklung der Bestände und in welchem Masse die Mittel für die Bezahlung der Arbeitskräfte ausreichten. — Besondere Aufmerksamkeit wird der Begründung für die einzelnen Budget-Positionen entgegengebracht, da diese die offizielle Bibliothekspolitik der Zeit widerspiegeln und sogar die Bildungspolitik in wichtigen Zügen darstellen. — Der Aufsatz stellt fest, dass, obwohl die Budgets der staatlichen Unterstützung — mit Ausnahme der Kriegsjahre — ständig zunahmen, diese weder den zeitgenössigen Ansprüchen, noch dem wirklichen Bedarf entsprachen.

III.

AZ OSZK GYŰJTEMÉNYEIBŐL ÉS TÖRTÉNETÉBŐL

Széchenyi Ferenc kéziratgyűjteménye

A Miller-féle katalógus feltárása

BERLÁSZ JENŐ

SZÉCHÉNYI Ferenc nemzeti könyvtárának járulékos részei közül a legfontosabb és legterjedelmesebb kétségtelenül a kéziratgyűjtemény volt.

Ennek magvát alighanem a SZÉCHÉNYI család régi iratai és oklevelei alkották, azokat, amelyeket Ferenc gróf az őseitől örökölt. Igaz, ez az örökség inkább levéltári dokumentumokból (oklevelekből és iratokból) állt, semmint kéziratokból vagyis irodalmi-tudományos művekből. Mégis mindenesetre alkalmas volt arra, hogy kiindulópontja legyen különféle írásos emlékek széles körű gyűjtésének. Az iratot (*acta*) a kézirattól (*manuscriptum*) az akkori gyűjtők általában nem különítették el olyan élesen, miként kívánatos lett volna: úgy tűnik, mintha fogalmi határuk olykor még a tudósok szemében is bizonytalan lett volna. SZÉCHÉNYI Ferenc is úgy vélte: az iratokban (vagy iratmásolatokban) a történelem forrásait, a kéziratok műveiben pedig az irodalom forrásait kell látni. Ő hajlandó volt ezeket egymás mellett, egymással párhuzamosan gyűjteni. Így befolyásolták őt neves történetkutató barátai: a nyolcvanas években HAJNÓCZY József, a kilencvenes években pedig KOVACHICH Márton György.¹

1. A KATALÓGUS ELKÉSZÍTÉSE

SZÉCHÉNYI céltudatos *hungarika*-gyűjtése tudvalevőleg csak 1793 után kezdődött, de azért már jóval előbb is lehetett — aminthogy volt is — hazai irat-, kéziratgyűjteménye. A kilencvenes években pártfogoltjai és megbízottai száz meg száz valódi kéziratot, illetve oklevél- és iratmásolatot szereztek meg a kiscenki nemzeti téka számára.² Persze, amint nőtt a gyűjtemény, egyre áttekinthetlenebb lett. SZÉCHÉNYI a kilencvenes évek végén azon volt, hogy összegyűjtött kézirateit KOVACHICH Márton Györggyel — aki a gyűjtésben tanácsadója, irányítója volt, s akinek nagyszerű, mintegy 50 kötegre terjedő oklevél-, iratmásolat- és kézirat-gyűjteményét szintén megvásárolta — rendeztesse és katalogizáltassa.³ KOVACHICH azonban országos

1. Minderről KOLLÁNYI Ferenc: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi Országos Könyvtára 1802–1902. I. köt.* Bp. 1905. 10–12., 18–20. skk. 1.

2. Uo. 14–19. l.

3. Uo. 52–53. skk. 1.

megbízásával (a hazai levéltárak közjogi érdekű feltáráásával) és saját tudományos munkáival sokkal elfoglaltabb volt, semhogy erre az időigényes, aprólékos munkára vállalkozhatott volna.⁴ Így történt, hogy a kéziratgyűjtemény 1803-ban a Széchényi-könyvtár keretében, jegyzék nélkül került fel Pestre.⁵ Így a könyvtár órére, MILLER Jakab Ferdinándra hárult a feltárási feladata. E munkát ajánlatos volt mihamarabb elvégezni, mint-hogy a gyűjtemény regisztrálatlan állapotában a kutatók számára sem volt hozzáférhető. Ezért MILLER valószínűleg már 1804-ben hozzálátott a kéziratok katalógizálásához, ámde munkáját — a háborús események és egyéb okok miatt — két alkalommal is (1805-ben és 1809-ben) kénytelen volt hosszabb időre félbeszakítani. Ezért további évek kellettek még ahhoz, hogy a megkezdett munkát folytatni, illetve befejezni lehessen. Erre — mint ismeretes — csak 1813. februárjában került sor.⁶ SZÉCHÉNYI meg volt elégedve úgyannyira, hogy MILLER munkáját hamarosan kinyomatta. A soproni Siess-nyomda által készített, három kötetre terjedő jegyzék

CATALOGUS MANUSCRIPTORUM BIBLIOTHECAE
NATIONALIS HUNGARICAE SZÉCHÉNYIANO
REGNICOLARIS. VOL. I—III. SOPRONII, 1814—1815.

címen jelent meg 749, 607, illetőleg 489 lap terjedelemben.⁷

Az I. kötet elejére MILLER SZÉCHÉNYINEK szóló ékes ajánlást és hosszabb előszót írt. Az utóbbiban mondta el a katalógus elkészültének viszontagságos történetét.⁸ A III. kötet végén pedig *Dissertatio critica de collectionibus manuscriptorum ac eorundem usu et utilitate* címen 63 lapon, 20 fejezetben ugyancsak MILLER tollából egy tanulmány jelent meg a kéziratok tudományos jelentőségéről. E tanulmányt, tekintve hogy az elsősorban a Széchényi-gyűjteményre vonatkozólag tartalmaz becses információkat, szükségesnek tartjuk az alábbiakban ismertetni.⁹

2. MILLER ÉRTEKEZÉSE A KÉZIRATOK JELENTŐSÉGÉRŐL

A tanulmány a következő megállapításokat, illetve tanácsokat tartalmazza:

1. Hangsúlyozza, hogy nem lehet valamely állam ismertetését annak *pragmatica historiája* vagyis a *historia sacra*, *historia civilis*, *historia politica* és *statistica*, illetőleg *jurisprudentiája* nélkül tudományosan kidolgozni. Ehhez pedig okvetlen szükséges a középkori kódexek és oklevelek, valamint az újkori kéziratok felhasználása.¹⁰

2. Elégedetten állapítja meg, hogy — tudomása szerint — Ausztria, Oroszország, Britannia és Poroszország után végre hazánkban is létezik már

4. WINDISCH Éva: *Kovachich Márton György és a magyarországi levéltári anyag feltárása a XIX. század elején.* = *Levéltári Közlemények.* 1966. 63—109. l.

5. KOLLÁNYI, i. m. 86. l.

6. KOLLÁNYI, i. m. főképpen a 144., 151., 195., 198., 312., 316. és 330. l.

7. Uo. 353. l.

8. MILLER előszava: *Catalogus*, I. vol. 1—12. számozatlan l.

9. MILLER értekezése: Uo. III. vol. I—LXIII. l. Ismertetésünkben ragaszkodtunk a szerző előadásához; megjegyzéseket nem fűztünk hozzá.

10. Uo., III—IV. l.

olyan nyilvános intézet, amely nyomtatott könyveken kívül kéziratokat is gyűjt.¹¹

3. WALLASZKY¹² alapján utal arra, hogy Magyarországon már MÁTYÁS király és az egykorú humanista főpapok (VITÉZ János, Janus PANNONIUS és mások) szenvedélyes kéziratgyűjtők voltak. Újabban pedig többek között KOVACHICH Márton György az, aki az *acta historico-diplomatica*, *-publica*, *-ecclesiastica*, *-privata* és *-municipalis* körébe tartozó írott emlékeket nagy szakértelemmel, széles körben összegyűjtötte. Ezeknek jórésze úgyszintén WIETORIS Jonathán, FORGÁCH Pál, KOPPI Károly, PRAY György, TOLVAY Imre, SZIRMAY Antal, Josef EDER és Lukás Josef MARIENBURG hagyatéka, valamint MILLER Jakab Ferdinánd gyűjteménye is immár az Országos Könyvtárban van. De még mindig sok rejtőzik magántulajdonban, káptalanokban, monostorokban, iskolai könyvtárakban és levéltárakban. Üdvös lenne, ha tulajdonosaik ezeket is átengednék az Országos Könyvtárnak.¹³

4. Annak az óhajának ad kifejezést: bárcsak hazánkban is követésre találna az angolok és németek példája: a különböző kéziratgyűjteményeknek nyomtatásban való ismertetése. Ugyanitt konkrétan felsorolja azokat a kiadványokat, amelyek az említett nemzeteknél főképpen a 17. század vége és a 18. század eleje óta regisztrálják a kéziratok kódexeket. Nálunk 16 olyan köz- és magánkönyvtár van, amely sok becses kézirati kincset (*manuscripta thesaura literaria*) rejt magában, mégpedig: az Egyetem könyvtára Pesten, a primási könyvtár Pozsonyban, az esztergomi főkapitány tékája Nagyszombatban, valamint a kismartoni Esterházy-, a hédervári Viczay-, a péceli Ráday-, az acsai Prónay-, a pozsonyi Jeszenák-, a pesti Teleki- és Jankovich-téka, úgyszintén a pozsonyi evangélikus konventi, a zágrábi püspöki, a nagyszombati Brukenthal-, a marosvásárhelyi Teleki-, a brassói evangélikus gimnáziumi és a nagyenyedi református kollégiumi könyvtár.¹⁴

5. Hazánkban mostanig csak öt kéziratgyűjteményről készült nyomtatott katalógus, um.: a KOLLÁR- (1783), a CORNIDES- (1792) és az ARANKAFÉLÉRŐL (1791), valamint a marosvásárhelyi Teleki-téka (1796—1811), s most a Széchényi Könyvtár kéziratairól.¹⁵

6. Megjegyzi, hogy a Széchényi-kéziratok között vannak olyanok is, amelyeket az államhatalom cenzúrája (*censura supremae potestatis*) kinyomtatni nem engedett.¹⁶

7. Felsorolja azokat a 18. században elhalt tudósokat, akiknek hagyatékában úgylehet még sok becses hazai kézirat rejlik. Ezek: BÉL Mátyás, PÉTERFFY Károly, SCHMITTH Miklós, WAGNER Károly, KOLLÁR Ádám Ferenc, KATONA István, BATTHYÁNY József és Ignác, valamint ENGEL János Keresztély. De figyelmeztet a régebbi kutatókra, illetve gyűjtőkre:

11. Uo. IV—VI. l.

12. WALLASZKY, Paulus: *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria ab initis regni ad nostra usque tempora delineatus*. Budaë, 1808., illetőleg: *Tentamen historiae litterarum sub rege gloriosissimo Matthia Corvino de Hunyad in Hungaria*. Lipsiae, 1769.

13. *Catalogus*, III. vol. VI—VII. p.

14. Uo. VIII—IX. p.

15. Uo. XI—XIII. p.

16. Uo. XIII—XV. p.

HEVENESI Gáborra, KAPRINAI Istvánra, DOBAI SZÉKELY Sámuelre, akiknek gyűjteményeiről *Introductio in rem diplomaticam, Budae 1802.* című munkájában SCHWARTNER Márton nyújtott tájékoztatást. Közli, hogy CORNIDES Dániel becses kéziratái TELEKI László gróf pesti tékájába kerültek. Végül megjegyzi, hogy mindezekben a gyűjteményekben a történelmen kívül többé-kevésbé egyéb tudományterületek is képviselve vannak, nevezetesen: a jogtudomány, a politika, a földrajz és a statisztika, valamint a gazdaságtan (*oeconomia*), a fizika, az orvostan, a mathesis és a természetrajz.¹⁷

8. Daneiel Georg MORHOFFRA,¹⁸ a 17. század híres német polihisztorára hivatkozva megállapítja, hogy nem szabad figyelmen kívül hagyni a szövegekben ismert, esetleg többször is kinyomtatott kéziratok gyűjtését sem. Ilyenek pl. a Corvin-kódexek, ilyen a Hartwik-legenda (amelyet JÓZSEF nádor nemrégiben szerzett meg Frankfurt városától),¹⁹ ilyenek még az ANONYMUS, a THURÓCZY-, a RANSANUS-, a BONFINI- és az ISTVÁNFFY-féle kódexek is.²⁰

9. Felhívja a figyelmet arra, hogy a kéziratok használatánál mindig tisztázni kell, hogy *autographumról* (*idiographumról*), vagy *apographumról*, illetve *synchronumról* vagy *transumptumról* van-e szó.²¹

10. Ismételten hangsúlyozza az olyan kéziratok gyűjtését is, amelyeknek a kinyomtatását a cenzúra nem engedélyezte.²²

11. Megállapítja, hogy a ZÁPOLYAI, BATHORY, BOCSKAI, BETHLEN, THÖKÖLY és RÁKÓCZI-kor irataiból alig került valami sajtó alá (J. Ch. ENGEL: *Geschichte des ungarischen Reichs*. T. I. pp. 1—49), sőt ezek még ma is minden levéltárban zár alatt vannak.²³

12. Rámutat arra, hogy a régebbi korok irataiból mindenesetre sokat kiadott BONGARSÍUS, REUSNERUS, EDER, KOVACHICH és ENGEL.²⁴

13. Megemlíti, hogy HEVENESI Gábor, KOVACHICH Márton György, PÉTERFFY Károly, BATHYÁNY Ignác, F. A. LAMPE, RIBINI János és SZVORÉNYI Mihály igen sok közjogtörténeti iratot gyűjtött, illetve tett közzé.²⁵

14. Megjegyzi, hogy a magánjog forrásai (WERBŐCZI *Tripartituma*, MOSSÓCZY Zakariás *Jus Hungaricum*, a *Quadripartitum*, a kúriai döntvények, a *Planum tabulare* stb.) is nagy számban fordulnak elő a Széchényi-gyűjteményben, nemkülönben a magánjog tudósainak (SZEGEDI János, HUSZTI István, FLEISCHHACKER János, KÖVY Sándor, GEORCH Illés és KELEMEN Imre) kéziratai is.²⁶

15. Utal a Széchényi-gyűjtemény statisztikai állományára (matriculákra, tabellákra, békeokmányokra, municipalis jogkönyvekre, alaptörvé-

17. Uo. XV—XVII. p.

18. Kosch, WILHELM: *Deutsches Literatur-Lexikon*. II. Bd. Bern, 1953. 1774. Sp.

19. KOLLÁNYI, i. m. 33. l.

20. *Catalogus*, III. vol. XVIII—XXII. p.

21. Uo. XXI—XXII. p.

22. Uo. XXIII—XXIV. p.

23. Uo. XXIV—XXVI. p.

24. Uo. XXVII—XXIX. p.

25. Uo. XXIX—XXXII. p.

26. Uo. XXXIII.—XXXVII.

nyekre, összeírásokra stb.) s megjegyzi, hogy SCHWARTNER jeles munkája (*Statistik des Königreichs Ungarn*) effélék alapján készült.²⁷

16. Figyelmeztet a különféle diplomatáriumokra, továbbá MABILLON és WALTHERUS híres oklevéltani munkáira, hazai viszonylatban ismét egy SCHWARTNER-műre (*Introductio in rem diplomaticam*).²⁸

17. Felemlít néhány, a középkorból fennmaradt s különböző gyűjteményekben őrzött magyar nyelvemléket (az ún. *Codex Posoniensis*,²⁹ Boldog MARGIT és Szent DOMONKOS életiratát, egy *Nagy Lajos-kori esküszöveget*), amelyeket részben MOSSÓCZY és PRAY, részben RÉVAI Miklós (*Antiquitates literaturae Hungaricae. Vol. I.*) adott ki. A 16. századi nyelvemlékek közül kiemelkedik a Széchényi-gyűjteményben levő ún. *Protocollum Báthorianum*.³⁰

18. Megemlíti a természet három tartományára (a növény-, állat- és ásványvilágra) vonatkozó forrásokat, továbbá az orvosi, a kémiai, fizikai, gazdasági, matematikai, filozófiai, teológiai, retorikai kéziratokat, mint olyanokat, amelyek közül még most is sok található a kolostori és iskolai tékában. Mindezekkel kapcsolatban a magyar *historia literaria* egyes kiemelkedő termékeire (CZWITTINGER, BOD, HORÁNYI, HANER, SEIVERT és WESZPRÉMI művére) utal.³¹

19. Megjegyzi: a kutatás számára nagy könnyebbség, ha mindezeket a különböző tárgyú kéziratokat egyazon gyűjteményben találja.³²

20. Megállapítja, hogy az olyan tudományos munka, amely a tárgyára vonatkozó kéziratokat nem ismeri, sok tekintetben hiányos lesz.³³

3. A KATALÓGUS RENDSZERE ÉS A KATALOGIZÁLÁS MÓDSZERE

Ami magát a katalógust illeti, az rendszerét tekintve alfabetikus. A kéziratok az I. kötetben az A—C, a II.-ban a D—M, a III.-ban az N—Z betűvel kezdődő szerzőnevek vagy tárgyi címszavak szerint vannak feltárva. A címléírás szkémája általában a következő:

Szerző — cím — formátum — terjedelem —
jelleg — esetleges editio.

Pl.: BERZEVICZY, Gregor. De conditione et indole rusticorum dissertatio. 4° pag. 109. Autographum.

vagy: Collectio systematica idealium et praecipuarum b. resolutionum regiarum in negotio revisionis librorum ab anno 1726. emanatarum. 2° pag. 79.

27. Uo. XXXVII—XXXIX. p.

28. Uo. XL—XLIII. p. Jean MABILLON: *De re diplomatica*, illetőleg Joannes Ludolfus WALTHERUS: *Lexicon diplomaticum* c. munkájára gondol.

29. Annak idején a *Pray-kódexet* hívták így.

30. *Catalogus*, III. vol. XLIII—XLIX. p.

31. Uo. L—LIV. p.

32. Uo.

33. Uo.

Ha valamely kötet vagy köteg számos különböző iratot ölel fel, az összefoglaló címleírást petit betűs részletezés követi:

pl.: BÁTHORIANUM protocollum. Fol. pag. 518.
Autographum.
Continentur: 1. 2.
3. 4. etc.

vagy: Codex Széchényianus, continens diplomata varii
argumenti a S. Stephano usque Mariam Theresiam.
4° Tomi XIV.
Tomo I. pag. 475 continentur diplomata regum...
1. 2. 3. etc.
Tomo II. pag. 447 continentur diplomata et literae
variae. etc.
.....
Tomo XIV.

Ha valamely több kötetes iratgyűjtemény hiányos, azt a katalógus így tünteti fel:

Collectio benignarum regiarum, resolutionum explanationum, mandatorum etc. 2° in IX. Tomo congesta
Tomus I. et II. desiderantur.

Ha valamely kézirat nyomtatásban megjelent, annak jelölése a címleírás után a következő megjegyzésekkel történik:

Edita. — Iam sunt editae. — Extat in typo. — Iam typis excusa. etc.

A példányra vonatkozólag a címleírás után a következő megjegyzések fordulnak elő:

Exemplar idiographum. — Apographum authenticum. — Elegans exemplar. — Exemplar curiosum. — MSS authenticum sec. XVI. — Calamo seculi XVII. exarata. — Autographum plura continens, quem exemplar impressum. — MSS mancum.

Ha kolligátumról van szó, ezt a főcím leírása után *Adjecta est: ...*, vagy *Adjecta sunt: ...*, vagy *Accedit: ...* szókkal jelzi.

Mindez arra vall, hogy MILLER a katalogizálást meglehetősen nagy gonddal végezte, különösen ami a komplex kéziratkötegeket illeti; az ilyenek részleteit sokszor több száz tételben, olykor 10—20 lapon keresztül regisztrálja.

De nem hallgatható el az sem, hogy vannak a katalógusnak fogyatékoságai is. Ezek a következők:

1. a kéziratok nincsenek sorszámozva,
2. jelzeteik nincsenek feltüntetve,
3. gyakran nincs megadva a kézirat keletkezési ideje (éve) és helye,
4. nincsenek megnevezve a kézirat előző possessorai,
5. a roppant anyagnak nincs semmiféle név-, szak- és tárgymutatója,
6. a katalógus nehezen áttekinthető, a lényeges tételek szinte elvesznek a részletezések tömegében.

4. A GYŰJTEMÉNY KIALAKULÁSA

Arra a kérdésre, hogy miféle úton-módon, mely összetevőkből bontakozott ki SZÉCHÉNYI kéziratállománya, MILLER elég szűkszavúan felel. Igaz, hogy ő közvetlenül nem vett részt a gyűjtőmunkában, de azért — a gyűjtést lebonyolító grófi titkár, TIBOLTH Mihály révén — értesülve lehetett annak minden lényeges mozzanatáról.

Megállapítható, hogy a gróf a kéziratokat is általában vásárlás útján szerezte, többnyire ugyanazokból a forrásokból, mint a nyomtatott könyveket, mégpedig jobbara nem egyenként, hanem kisebb-nagyobb összefüggő csoportokban úgy, ahogy azok valamely literátor hagyatékában fennmaradtak. E hagyatékok általában az író saját, ki nem nyomtatott munkáit tartalmazták, de tartalmazhattak más, korábbi írók után fennmaradt, másodkézbe került gyűjteményeket is.³⁴

SZÉCHÉNYI vásárlásaihoz széles körét mozgósította mind a hivatásos kereskedőknek, mind a tudós magánszemélyeknek. Az utóbbiak sorában BÁTHORY Gábor református szuperintendens, BOLLA Márton kolozsvári piarista professzor, GÖRÖG Demeter a Bécsben élő lapszerkesztő, HORÁNYI Elek a *Memoria Ungarorum* szerzője, MADÁCH Sándor a költő nagyapja, RÁT Mátyás evangélikus lelkész, az első magyar nyelvű újság, a *Magyar Hirmondó* szerkesztője, RIBAY György evangélikus lelkész, RÁJNIS József volt jezsuita, SZVORÉNYI Mihály egyházi professzor a pesti egyetemen, VÁLYI András a magyar nyelv és irodalom professzora ugyancsak Pesten, mindenekelőtt pedig KOVACHICH Márton György voltak a legkiemelkedőbbek.³⁵ A könyvkereskedők közül a BARTSCH-SCHAUMBURG-, BINZ-, BLUMAUER-, DEGEN-, és GRÁGER-cég Bécsből, MURR Nürnbergből és a THIELE-cég Lipcséből szállított a grófnak.³⁶

A kiscenki kastélyban 1803-ig összegyűlt kéziratállomány — KOLLÁNYI Ferenc megállapítása szerint — kivált négy forrásból származott:

1. KOLLÁR Ádám Ferenc által gyűjtött iratokból, amelyeket úgylehet FESTETICS György gróf szerzett meg, illetve engedett át sógorának SZÉCHÉNYINEK;

2. a SZÉCHÉNYI birtokában levő oklevelek és iratok másolataiból;

3. WIETORIS Jonathán kézirat- és iratgyűjteményéből, és

4. HAJNÓCZY József iratmásolataiból.³⁷

Ezeken kívül 1809-ig bezárólag a gyűjteményben még Josef EDER, IZDENCZY József, KOPPI Károly, KOVACHICH Márton György, Lukas Josef MARIENBURG és SZIRMAJ Antal kézirat- és irathagyatéka képezett nagyobb terjedelmű fondot.³⁸ Voltaképpen tehát SZÉCHÉNYINEK majd minden országrészből (a Felvidékről és a Dunántúlról éppenúgy, mint Erdélyből vagy Horvátországból) sikerült jobbara ottani eredetű és vonatkozású történeti-irodalmi anyagot begyűjteni.

34. KOLLÁNYI, i. m. 14—20. l.

35. Uo.

36. Uo. 13—14. l.

37. Uo. 19. l.

38. Uo. 27—33., 208., 313., 314., 316., 317., 319. és 332. l.

5. A KÉZIRATÁLLOMÁNY MENNYISÉGI ADATAI

a) Mennyiségi szempontból vizsgálva a SZÉCHÉNYI katalógust, a benne foglalt állományról a következő táblázatos tájékoztatást adhatjuk.

A katalógus	található	
	cím	kötet (köteg)
I. kötetében	262	327
II. kötetében	472	569
III. kötetében	417	445
Összesen	1151	1341

E szerint az 1151 tételnyi állománynak legnagyobb részét a II. (D—M-ig terjedő) kötet öleli fel, az egésznek mintegy 41%-át; ennél valamivel kevesebbet, 36,2%-ot a III. (N—Z-ig terjedő) kötet, legkevesebbet pedig, 22,8%-ot az I. (A—C-ig terjedő) kötet. Ugyanez a sorrend a gyűjtemény köteteinek (kötegeinek) mennyiségét tekintve is.

b) A szoros értelemben vett kéziratok (*opera*) és az iratok, iratmásolatok (*acta*) megoszlása az alábbi:

A katalógus	Kézirat		Irat- és oklevélmásolat	
	cím	kötet	cím	kötet
I. kötetében van	163	192	103	135
II. kötetében van	395	480	77	89
III. kötetében van	294	325	119	120
Összesen	852	997	299	344

Tehát az 1151 tételt kitevő állománynak 74%-át alkották a tulajdonképpeni kéziratok és 26%-át az iratok és iratmásolatok.

c) A kéziratok és iratok keletkezési idejét tekintve az állomány a következő kategóriákba rendezhető:

A katalógus	Található					Összesen
	kézirat					
	15.	16.	17.	18.	19.	
	századi					
I—III. kötetében	4	10	31	771	37	852
	0,3%	1,1%	3,6%	90,6%	4,4%	

A katalógus	Található					Összesen
	Irat- és oklevélmásolat					
	15.	16.	17.	18.	19.	
	századi					
I–III. kötetében	—	5	9	285	n—	299
	—	1,6%	3%	95,4%	n—	

Ezek szerint a kéziratgyűjtemény zömmel, 90,6%-ában 18. századi eredetű volt; csak 3,6%-ban volt 17. századi, 1,1%-ában 16. századi, és 0,3%-ában 15. századi. — Az irat- és iratmásolat-gyűjteménynek 95,4%-át tette a 18. századi anyag, 3%-át a 17., és 1,6%-át a 16. századi anyag.

d) A nyelv és formátum szerinti megoszlásról az alábbi kimutatás adható:

A katalógus	Található				Összesen
	Latin	Német	Magyar	Egyéb	
	kézirat és irat				
I–III. kötetében	873	137	120	21	1151
	76%	11,8%	10,4%	1,8%	

A katalógus	Található				Összesen
	fol.	quart.	oct.	duodec.	
	kézirat és irat				
I–III. kötetében	641	412	116	9	1151
	53,6%	35,7%	10%	0,7%	

Ezek szerint a latin nyelvű kéziratok (iratok) abszolút többségben voltak a magyar és német, illetve egyéb nyelvű kéziratokkal (iratokkal) szemben. Alak és nagyság szerint a *folio* és *quarto* tételek mögött az *octavo* és különösen a *duodecimo* tételek messze elmaradtak. (A *folio* méret többnyire az iratok formátuma volt, a *quarto* pedig jobbra a kéziratoké.)

6. A GYŰJTEMÉNY MINŐSÉGI ÖSSZETÉTELE

Rátérve a minőségi vizsgálatra, mindenek előtt azt kell megállapítani, hogy az állomány csaknem maradéktalanul *hungarikum* jellegű volt. Az 1151 tétel között mindössze csak 6 nem magyar tárgyú vagy vonatkozású önálló műre (iratkötegre) bukkantunk.³⁹

a) A fentebb közölt időrendi táblázatból kitűnik, hogy az állományban eredeti középkori (15. századi) kézirat mindössze 4 volt, úm. 2 imakönyv, 1 számadáskönyv és 1 formulás könyv.⁴⁰ Íme, a leírásuk:

1. Libellus precatorius saeculi XV. in pergamena scriptus nitido caractere monastico, aureis, coloratisque literis, picturis et figuris eleganter exornatus cum subscriptione „Pro Deo et patria Mathias rex.” 12° pag. 450.
2. Liber precatorius in membrana seculi XV. caractere monastico eleganter scriptus, literisque initialibus affabre pictis decoratus. 8° pag. 340. Sine tecto et anno.
3. Regestrum omnium proventuum per rev. dominum Sigismundum episcopum Quinque-ecclesiarum, thesaurarium regiae maiestatis in parata pecunia acceptorum incipiendo ab ultimo die Januarii anni domini 1494. usque ultimam diem anni 1495. 4° pag. 282.
4. Stylionarium expeditionum foerensium saeculo XV. in Hungaria usitatarum. 2° pag. 132. MSS mancum saeculi XV., cuius initium usque fol. 107. et finis post fol 194. desideratur.

Az 1. tétel, amelyet Corvin-kódexnek véltek, Cod. Lat. 205. jelzet alatt ma is megvan az Országos Széchényi Könyvtár állományában.

b) Másolatban persze sokkal több középkori (12–15. századi) kódexet lehet kimutatni.⁴¹ Ilyenek pl.

1. KÉZA, Simon: Chronicon. 2° pag. 48.
2. Decreta nonnulla articuli... Hungariae et Transylvaniae. [Saec. XIII–XVII.]
3. Documenta diplomatica Hungariae a... triumviris Pray, Wagner et Kaprinai collecta et edita. [Saec. XII–XVI.] 2° pag. 202.

39. Ezek sorjában: 1. Beschreibung Steiermark, Kärnten und Krain. 4° pag. 142. — 2. Chur-Sächsischer Landtag von Jahr 1787. 2° pag. 870. 3. Landtags-Verhandlungen der niederösterreichischen Stände von Jahr 1790. 2° pag. 4. Manuscripta historica variorum Hispaniam, Portugalliam, Italiam et Moscoviam concernentia. 4° pag. 552. — 5. Molla Dschami: Catena aurea oratione ligata. 8° pag. 472. MSS. Persicum. — 6. Molla Dschami: Tempus vernum opusculum soluto, ligatoque sermone scriptum. 8° pag. 156. MSS. Persicum.
40. E 4 tétel a *Catalogusban*: II. vol. 393., 487. p. és III. vol. 192., 404. p. — A 3. tétel ma is megvan az OSZK kódexgyűjteményében Cod. Lat. 411. jelzet alatt.
41. Az alábbi 1–8. tétel a *Catalogusban*: II. vol. 297., 2–4., 103–108., 451–455., 151–158., 487., 568–587., 599–606. p.

4. Literae nonnullae regum, prelatorum et procerum Hungariae. [Saec. XIII—XVI.] 2° pag. 82.
5. Expeditiones nonnullae iudiciariae... saec. XIII., XIV., XV. et XVI. 2° pag. 192.
6. Liber styli seu formularium... 2° pag. 201.
7. Miscellanea diplomatum, literarum et actorum publicorum. [Saec. XIII—XVI.] 2° pag. 256.
8. Monumenta diplomatica regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae. [Saec. XIII—XVI.] 2° pag. 254.

c) Eredeti 16. századi kéziratok és iratok a következők⁴² voltak:

1. Ars notariatus. 4° pag. 500. Manu saeculi XVI. scriptum.
2. Articuli decretales dietae Posoniensis MDLXXXII. pro ... locumtenente Antonio Verantio. 2° pag. 8. Autographum expeditum sub sigillo regio et subscriptione Maximiliani imperatoris et Nicolai Istvánfy.
3. Báthorianum protocollum. 2° pag. 518. [Báthori István erdélyi fejedelem, majd lengyel király jegyzőkönyve.]
4. Codex actorum publicorum, literarum, diplomatum aliarumque rerum ad historiam Hungariae saec. XVI. pertinentium. 2° pag. 606. [An. 1501—1569.]
5. Codex diplomaticus Istvanfianus rerum Hungaricarum saeculi XVI. notationibus marginalibus propria manu Nicolai Istvánffy interspersus. 2° pag. 430.
6. Codex membranaceus statutorum civitatis Justinopolitanae saeculi XVI. 2° pag. 120.
7. Collectio actorum diplomaticorum inter Ferdinandum I. et Joannem Hungariae reges, quorum pleraque ex Antonio Verantio calamo profluxerunt. 4° pag. 136.
8. HERBERSTEIN, Sigismundus: Zaitung und Antzeigen seines Lebens und Wesens. 4° pag. 568. MSS idiographum saec. XVI., ex quo M. G. Kovachich suam editionem transumit.
9. Liber regius expeditiones continens cancellariae sub regibus Mathia, Wladislao II., Ludovico II., Ferdinando I., Maximiliano I. calamis coaevis scriptae. 2° pag. 319. Mancus.
10. Nomina eorum, qui Augustam confessionem in Hungaria amplexi sunt et se Libro Concordiae an. 1580. Lipsiae edito subscripserunt. 4° pag. 138. Autographum.

42. Az 1—13. tétel a *Catalogus*ban: I. vol. 298., 300., 305—323., 412—424., 424—432., 432., 588—589. p. — II. vol. 226., 393. p. — III. vol. 5., 66., 182. és 465—473. p.

11. PETANTIUS, Felix: De itineribus in Turciam ad Wladislaum II. Ungariae et Bohemiae regem libellus. 8° pag. 258. Idiographum.
12. Quadripartitum iuris Hungarici sub Ferdinando I. elaboratum. 4° Tomi I—II. pag. 425, 785. Differt in nonnullis locis ab impresso exemplari.
13. VERANTII Antonii scripta autographa. 2° in III thecis. [80 darab latin irat 1532—1572.]

d) A 16. századi kézirat- és iratmásolatok közül kiemelkednek a következők:⁴³

1. Acta seminarii Romano—Hungarici erectionem concernentia collectore P. Stephano Aratore alias Szántó e Soc. Jesu. [An. 1575—1579.] 4° pag. 600.
2. Diplomata nonnulla et literae selectae ex codice epistolari Mathiae Corvini Schwantneriano. 2° pag. 92.
3. DRASKOVICZ, Georgii episcopi Quinque-ecclesiensi et caesarei in concilio Tridentino oratoris literae et acta. 2° pag. 816.
4. Epistolae XV legatorum Ferdinandi I. Hungariae regis ad portam Ottomanicam Antonii Verantii, Francisci Zay et Auger Busbequii ex autographis transumptae.
5. Epistolae nonnullae Mathiae I. regis Hungariae, Andreae Dudithii et aliorum. 4° pag. 206.
6. Extractus diplomatum, quae Georgius marchio Brandenburgicus Beatricis de Frangepan mortuo duce Joanne Corvino alter maritus sub initium saeculi XVI. in Franconiam detulit, providentia Josephi II. sub finem saeculi XVIII. Hungariae restituit... cum extractus elenchi actorum. 2° pag. 572.
7. FORGÁCH, Franciscus (episcopus quondam Vardiensis): De rebus suo tempore in Hungaria gestis commentarii. 4° Tomi I—II. pag. 644, 1256.
8. Mathiae I., Wladislai II. et Ludovici II. regum Hungariae codex epistolaris. 2° pag. 800.
9. Mathiae I. regis Hungariae epistolae plerumque ineditae. 2° pag. ?
10. Orationes duae historicae. An. 1580. 4° pag. 88.
11. Quadripartitum iuris consuetudinarii Hungariae. ... An. 1552. 2° pag. 865.
12. Regestrum de Thurocz transumptum ex autographo per eiusdem comitatus ordinarium notarium. 2° pag. 28.

43. E tételek a *Catalogus*ban: I. vol. 256—260. p. — II. vol. 54—56., 108—132., 144—145., 146., 161., 179., 538., 538—540. p. és III. vol. 49., 182., 192. p.

e) Autográf és fontosabb 17. századi kéziratok és iratok:⁴⁴

1. Anonymi Carolinensis historia sui temporis, initia saeculi XVII. idiomate Hungarico adumbrans. pag. 160.
2. Articuli diaetales in comitiis saeculi XVII. utpote [1608—1631.] hucusque celebratis, conditi. 2° pag. 372. Exemplar sub medium saeculi XVII. admodum nitida manu scriptum.
3. Biographia celebrium virorum Valentini et Joanni Serpiliorum cum variis observationibus historiarum literariam, ecclesiasticam et politicam Hungariae egregie illustrantibus etc. 2° pag. 610. Exemplar idiographum.
4. Catalogus librorum collegii Cassoviensis Soc. Jesu de anno 1660. 2° pag. 518. Autographum.
5. Decreta regum Hungariae calamo coevo exarata utpote Wladislai II. decretum de anno 1492. Additiones ad generalem decretum Ludovici II. ... 2° pag. 118.
6. GRAFFI, Gothofred (Soproniensis). ... Album amicorum saec. XVII. 12° pag. 404. Autographum.
7. HAGYÁSY, Stephanus. Stylionarium Hungaricum. Saec. XVII. 8° pag. 416.
8. Liber de arte notariatus anno 1650. conscriptus. 4° pag. 440.
9. MEGISERI, Hieronymi diarium Austriacum, das ist historischer Kalender des ... Hauses Oesterreich. etc. Leipzig, 1693. 2° pag. 200.
10. Orator ad quirites de rebus Turcicis et Hungaricis. 4° pag. 56. Exemplar curiosum saec. XVII.
11. Poemata calamo saeculi XVII. exarata. 4° pag. 560. [Magyar nyelvű költemények.]
12. Protocollum seminarii Kisdiani Cassoviensis inchoatum anno 1659 et continuatum usque annum 1760. 4° pag. 200. Autographum.
13. Reliquiae diplomaticae manifestorum, pacificationum, tractatum, instructionum, literarum etc. ad historiam saeculi XVII. et XVIII. pertinentium, coeva manu conscriptum et compilatum. 2° pag. 178.
14. ROSNAY, Dávid: Erdély országnak történetei ... 1691. Idiographum. Ajánlotta ifjú Apafi Mihály fejedelemnek. 2° pag. 244.

44. *Catalogus*, I. vol. 297., 300., 381., 396. p. — II. vol. 4—5., 215., 217., 394., 545. p. — III. vol. 49., 81—83., 94—95., 200—203., 356., 356—357., 398., 419—420., 477—478. p.

15. ROSNAY, Dávid: Török és németh császárok, magyar, lengyel és cseh királyok... s kiváltképpen erdélyi fejedelmek... dolgainak törökből magyarra fordítások. Anno 1691. 2° pag. 184. Autographum.
16. Speculum Hungariae... anno 1675. 4° pag. 70. Exemplar coevum.
17. SZÉCHÉNYI, Georgius: Sagittae dolentis et amantis, seu selectae praeces iaculatoriae, quae ex... literis depromptae. 4° pag. 444. Autographum.
18. VITNYÉDI, Paulus. Stammbuch sive album amicorum saec. XVII. in duos tomulos distributum. 12° pag. 202., 216. Autographum.

f) A 17. századi kézirat- és iratmásolatok közül, mint jelentősebbeket, a következőket említhetjük:⁴⁵

1. BETHLEN, Joannes: Historia Transylvaniae ab anno 1663 usque 1672. 2° Tomi I—II. pag. 610, 700.
2. BOJTINI, Caspar Pannonii. De rebus gestis magni Gabrielis Bethlenii libri III. 4° pag. 316.
3. BURIUS, Joannes: Micae historico-chronologicae-evangelico-Pannonicae... collectae... An. MDCLXXXI. 2° pag. 482.
4. Collectio manuscriptorum varii argumenti. (1618—1632) 2° pag. 372.
5. Compages diplomatica literarum, instructionum, transactionum... articulorum, orationum... aliorumque actorum publicorum pro concinnanda historia pragmatica Gabrielis Bethlenii congestarum. 2° pag. 280.
6. Connotationes et consignationes pastorum et rectorum Aug. conf. a tempore reformationis usque saec. XVII. in comitatu Thurocziensi. 4° pag. 36.
7. Eclogae Hungaricae de luctuosissimo ecclesiae evangelicae in Hungaria ad... imitationem... Virgilianarum anno MDCLXXVI. scriptae. 4° pag. 70.
8. Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn seu acta deputationis Kollonichanae ex originali exemplari, quod in bibliotheca C. Michaeli extat, transumpta. An. 1689. 2° pag. 452.

45. *Catalogus*, I. vol. 380., 383., 390., 590—598., 689—694., 713. p. — II. vol. 133., 133—134., 148., 216., 217., 294—295., 395—446., 547—549. p. — III. vol. 22—37., 56—65., 95., 379—380., 408—410., 417., 462., 463—464., 484—485. és 488. p.

9. Excerpta ex Nic. Istvánfi celeb. historico Ungaro. Graecii, 1688. 8° pag. 248.
Accessit: 1. Carmen de Stephano Bocskay. 2. Catalogus palatinorum.
10. GRONSKY, Sam. . . nobil. Polonicus: Epitome praecipuarum rerum ab infelici clade Mohacsiana seu ab Transylvaniam gestarum. An. 1666. 2° pag. 262.
11. HAIN, Caspar: Zipserische oder Leutschauerische Cronica. 2° pag. 516.
12. KEMÉNY, Joannes . . . maga életéről s életében Erdélyben és Magyarországon . . . történt . . . dolgokról írt históriája. 2° pag. 433.
13. LACKNER, Christophorus (I. V. D. Sempronensis): Opera varia. [An. 1611—1612.] 2° pag. 246.
14. Libraria diplomatum, literarum et actorum publicarum statum saeculi XVII. in Hungaria adumbrantium secundum annorum seriem disposita. [An. 1600—1699.] 2° Tomi I—III.
15. MIKÓ, Fran. Életében az erdélyi dolgokról írt históriája. 2° pag. ?
16. Opiniones act. deput. ecclesiast. regnicolaris. 2° Tomi I—III. et literae Pauli Eszterházy de diversis publicis regni Hungariae negotiis ad S. C. R. majestatem, regem Poloniae, ducem Lotharingiae etc. emanatae. An. 1682—1685. 2° pag. 196.
17. PÁZMÁN, Petri . . . et diversorum ad eundem literae. 2° pag. 250.
18. Protocollum P. ministri collegii Ungvariensis Societatis Jesu . . . An. 1699. 4° pag. 100.
19. SCHWARZ, Joannes . . . Hungaria respirans. . . An. 1682. 4° pag. 8.
20. Synactica quorundam actorum ad historiam tumultus Bocskaiiani pertinentium. [An. 1604—1606.] 2° pag. 92.
21. SZALÁRDI, Joannes: Siralmas magyar krónika . . . An. 1662. 4° Tomi I—II. pag. 936, 941.
22. VALERO, Stephanus: Modo de restaurare la religione in Ungariam scritto. [An.] 1606. 4° pag. 30.
23. Varia Thurzoiana ex originalibus in archivo Arvensi asservatis descripta per Joannem Theodosium Reviczky . . . familiae Thurzo archivarium. Saec. XVII. 2° pag. 42.
24. WOGENDRÖSZEL, Hylbrandus Laurentius: Liber seu registrum fraternitatis . . . XIV plebanorum in Scepus . . . ab anno . . . 1520. . . usque 1606. 2° pag. 978.
Adjecta est: Brevis et succinta narratio de mutatione dominii Késmárk. An. 1610.
25. ZAMOSIUS alias SZAMOSI, Stephanus: Historia Transylvanica sui temporis. 2° pag. 288.

g) A 18. századi kéziratállomány felett, annak nagy tömege miatt teljes szemlét nem tarthatunk. Itt jórészt be kell érünk a szerzők névsorának regisztrálásával és műveik számának feltüntetésével.⁴⁶ Ezen kívül konkrétan legföljebb néhány fontosabb művet említhetünk.

Lássuk először a névsort!

1. Adamovics János (1)	50. Ivanics Zsigmond (1)
Alexovics Bazil (1)	Izdenczy József (1)
Almásy Pál (2)	Jaquin, N. J. (1)
Amade László br. (1)	Kállay János (1)
5. Apor Péter br. (1)	Károlyi Sándor gr. (1)
Aszalay István (1)	55. Kempelen András (2)
Babotsai Izsák (2)	Kerchelich, A. B. (4)
Bajtai Antal br. (4)	Keresztury József (1)
Bárány Péter (1)	Kiszely Pál (3)
10. Bartsai István (1)	Kolinovich Gábor (2)
Bartakovics József (1)	60. Komáromi János (1)
Bél Mátyás (5)	Koppi Károly (8)
Bellovicz Gábor (1)	Kovachich Márton György (36)
Benczúr József (3)	Lackner, Chr. (1)
15. Benzoni, Vincenzo (1)	Landgraf, A. (1)
Bernklau, Michael (1)	65. Lányi József (1)
Berzeviczy Gergely (1)	Lehoczky András (5)
Bethlen Miklós (1)	Lehoczky Dániel (1)
Bolla Márton (1)	Losonczy István (1)
20. Calovino József (1)	Marienburg, L. J. (3)
Chotek, R. (1)	70. Mátyási János (1)
Crudi (Krudi) Dániel (1)	Mátyási József (2)
Csapó József (4)	Mellin, Chr. (1)
Csergheó Ferenc (7)	Miller János Ferdinánd (1)
25. Cserei György (1)	Miller Jakab Ferdinánd (1)
Cserei Mihály (1)	75. Moll, Bernhard (1)
Csuzy András (1)	Muskatirovics, J. (1)
Csuzy József (1)	Niczky Kristóf (2)
Damiani Péter (1)	Noszlopy Zsigmond (1)
30. Dekard, J. Chr. (1)	Peer, Jakob (1)
Dobner, F. (1)	80. Perecsényi Nagy László (2)
Dugonics András (1)	Pethe Ferenc (6)
Eleményi József (1)	Prileszky Pál (1)
Enyedi Pál (1)	Procopius János (1)
35. Fábchich József (16)	Pulay János (1)
Fekete György (1)	85. Rajcsányi Ádám (1)
Fekete János gr. (2)	II. Rákóczi Ferenc (1)
Felmer, Martin (2)	Révai Miklós (1)
Fodor Sámuel (1)	Reviczky József (1)
40. Gánóczy Antal (1)	Ribay, Juraj (2)
Genersich, Johann (3)	90. Ribini János (3)
Gundlingius, N. J. (1)	Rezik János (1)
Hajnóczy Dániel (1)	Ricci, le baron (1)
Hajnóczy József (1)	Ritter, J. G. (1)
45. Hajós István Gáspár (1)	Ritter, P. (1)
Hatzfeld, Karl Friedrich (1)	95. Sartori, ? (1)
Hoffmann, A. H. (1)	Savoyai, Eugen hg. (1)
Husztai András (3)	Schmal, Andreas (2)
Ivanicza János (1)	Schmeizel, Martin (3)
	Simonchich Ince (2)

46. A zárójelben levő szám az illető szerző kéziratós műveinek számát jelzi.

<p>100. Sinai Miklós (1)
Skerlecz Miklós br. (1)
Slachta, F. (1)
Sófalvi József (1)
Somsich Lázár (1)</p> <p>105. Svastics Ignác (1)
Szabó Dávid (1)
Szászky János (3)
Széchényi Ferenc gr. (9)
Szilágyi István (1)</p> <p>110. Szirmay Antal (6)
Takács János (1)
Tertina Mihály (1)</p> | <p>Tessedik Sámuel (1)
Tibolth Mihály (1)</p> <p>115. Tolnay János (1)
Török István (3)
Ürményi József (1)
Valero István (1)
Vályi András (1)</p> <p>120. Weiss, Marcus Jacobus (1)
Wertmüller, P. H. (1)
Wesselényi Farkas (1)
Wietoris Jonathán (1)
Zarka Károly (2)</p> <p>125. Zelenay József János (1)
Zinzendorff, Karl Graf (1)</p> |
|---|--|

Tanulságos névsor ez, hiszen benne a 18. századnak úgyszólván minden jeles hazai literátora és emlékirója képviselve van. A figyelemreméltóbb munkákat legyen szabad az alábbiakban bemutatni.⁴⁷

1. *Collectanea pasquillorum Hungaricorum*. 4° pag. 197.
2. *Collectanea heraldica Hungariae, quibus descriptiones complurium scutorum notabilitarium e Libro Regio extractorum exhibentur*. 2° pag. 300.
3. *Epistolae ad Georgium Martinum Kovachich de pluribus annis 1770—1811*. 4° Tomi I—XXVII.
4. HAJNÓCZY, Daniel: *Additamenta et supplementa ad Davidi Czwittingeri Specimen Hungariae literatae, plurimis in locis studiose auctae et locupletatae*. 2° pag. 118.
5. *Historische siebenbürgische Handschriften gesammelt von Lukas Marienburg*. 4° Tomi I—VII.
6. *Icones historicae temporis stylo lapidari pictae*. 2° pag. 100.
7. KÁROLYI, Alexander: *Secreta relatio de machinationibus postremae rebellionis Rakoczianae aulae caesareae facta*. 4° pag. 28.
8. LEHOCZKY, Andreas: *Magyar könyvtár vagyis a magyar haza bibliothecája, melyben minden nevezetesebb, rész szerint eredeti magyar nyelven írott, rész szerint pedig idegen íróból fordított régi és új könyvek, ezekre mutató táblával együtt*. Pozsonyban, anno 1800. 4° pag. 460. Autographum.
9. LOSONCZY István: *Geographia orbis universi pro scholis Helveticis confessionis in Hungaria*. An. 1746. 8° pag. 486.
10. MOLL, Bernhardus: *Atlas Hungaricus*. 2° pag. 401.

47. E kéziratok a *Catalogusban*: I. vol. 568., 572—577. II. vol. 144. 217—218., 220—225., 235., 293., 384., 485., 598., 607. p. — III. vol. 4., 91., 91., 355—356., 369—370., 370., 395., 430—431., 432., 433., 462—463. p.

11. MUSKATIROVICS, Joannes: Projectum pro gravaminibus et postulatis inclytæ nationis Serbicae seu Rascianae anno 1790 elaboratum. 2° pag. 68.
12. NICZKY, C. Christophorus: Historiæ politico-literaria ficta, revisa et a mendis correctæ. 2° pag. 118.
13. Projecta erigendarum societatum eruditæ. 2° pag. 76.
 1. A soproni Magyar Társaság. 2. Systema Societatis Hungaricæ Pestinensis de an. 1791. 3. Az Erdélyi Tudós Társasághoz tartozó iratok. 4. Ribay, Georgius: Projectum Societatis Slavo-Bohemicae in Hungaria erigendæ.
14. Projecta politica in comitiis Budensibus anno 1790 proposita fuere. 2° pag. 68.
 1. Koppi, Carolus: Idea regiminis. 2. Projecta de erigenda militia nationali . . . 4. Entwurf in Betreff der hungarischen Staatsverfassung. . . . 7. Erdélynek Magyarországgal való szorosabb egyesülése pontjai.
15. RITTER, Paulus: Opera inedita. 2° pag. 418.
 1. De origine Hungarorum. 2. Annales Croatiae. 3. Origo Slavorum et progressus eorum imperii. 4. Origo, progressus et finis imperii domus Nemanyaë. 5. Epistolarum metricarum liber.
16. SCHMEIZELIUS, Martinus: Status Hungariæ literarius, geographicus, historicus, politicus et ecclesiasticus. Accessere Chronica regum rerumque Hungariæ et vicinarum provinciarum in compendio. 4° pag. 320.
17. SCHMEIZELIUS, Martinus: Historia Hungariæ ex optimis scriptoribus deprompta. 4° 493.
18. SIMONCHICZ, Innocentius: Compendium historiæ literariæ Hung. 4° pag. 141.
19. Theatralia Hungarica. 8° pag. 319. *Iam edita.*
20. TIBOLTH, Michael: Primæ lineæ catalogi numismatici Hungarico-Széchenyiani. 4° pag. 400.
21. TOLNAY, Joannes de Sellye: Decretum tripartitum Theresianum seu ius regium Transylvanicum ex mandato . . . Camerae caesareæ regiae aulicæ repræsentatum. 2° pag. 436.
22. VÁLYI, Andreas: Catalogus librorum Hungaricorum alphabeticus qui in Regiæ Universitatibus Pestanae bibliotheca conservantur. 2° pag. 148.

h) Az oklevél-, irat- és iratmásolat-gyűjteményről még kevésbé lehet konkrét tájékoztatást nyújtani. Ezek tömkelegében csak egy részletes tárgyi és földrajzi mutató adhatna eligazítást. Itt csupán néhány jellemző példát sorolhatunk fel.⁴⁸ Ilyenek a következők.

48: *Catalogus*, I. vol. 21–23., 69–70., 119–123., 150–154., 154–161., 161–163., 299–300., 300., 396–397., 432–567., 598–680. p. — II. vol. 20–36., 36–54., 245–265., 489–526. p. — III. vol. 111–124., 272–351., 437–444. p.

1. Acta deputationis aulicae de anno 1698. supra ordinando regno Hungariae. 2° pag. 125.
2. Acta diaetalia Posoniensia an. 1618 et 1619. 2° pag. 276.
Prostat in typo.
3. Acta et diarium comitiorum Posoniensium an. 1741. 4° pag. 276.
4. Acta et statuta 13 comitatum superioris Hungariae in conventibus eorum Cassoviae, Neosolii et Eperjesini anno 1670 celebratis condita. 2° pag. 202.
5. Acta fundationum saecularium ... An. 1792. 2° pag. 554.
6. Acta generalis congressus regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae ... an. 1773 et 1777. 4° pag. 135.
7. Articuli diaetales aliquot Transylvanici comitiorum saec. XVI. et XVII. selecti. 2° pag. ?
8. Articuli diaetae an. 1620. Novisolii per confoederatos Hungaros celebratae ... 4° pag. 78.
9. Catastrum locorum populosorum ... Hungariae ... 2° pag. 278.
10. Codex Széchényianus continens diplomata varii argumenti a S. Stephano usque Mariam Theresiam. 4° Tomi I—XIV.
11. Collectio benignarum regiarum resolutionum, explanationum, mandatorum, rescriptorum, intimatorum, articulorum etc. negotium religionis imprimis in Hungaria concernentium. An. 1681—1781. 2° Tomi I—IX.
12. Diplomata literae et acta publica sine annis. 2° pag. 544.
13. Diplomata regum Hungariae. [An. 1009—1777.] 4° Tomi I—II. pag. 976, 916.
14. Intimata et resolutiones regiae in iuridicis ... ab an. 1785 ad 1790. dimissae. 2° Vol. I—II. pag. 686, 284.
15. Mandata et rescripta regiae ad ... Consilium regium regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae. Ab an. 1767. usque 1777. 4° Tomi I—II. pag. 774, 527.
16. Protocolum nonnullarum literarum principis Francisci Rákóczi, quas sub motibus intestinibus ad Ludovicum XIV., eiusdemque legatos in Turcia et Polonia propria manu Gallice scripsit et concepit, exscriptarum ex manuali protocollo ipsius principis. An. 1706—1708. 2° pag. 400.
17. Resolutiones regiae normales, quae in negotio rei literariae et scholasticae post primam eiusdem reformationem in Hungaria susceptarum nomine et auctoritate regiae ... ab an. 1773. usque 1781. intimatae sunt. Collegit ... M. G. Kovachich ... Budae, an. 1787. 2° pag. 1003.

18. Tractatus publici foederis, concordiae, pacificationum . . . Hungariae regnum, reges, item Transylvaniae principes . . . concernentes. [Saec. XIII—XVII.] 2° pag. 430.

Mindaz, amit fenti statisztikai elemzéseinkből leszűrhetünk, igen tanulságosnak látszik. Vizsgálódásunk eredményei ui. — véleményünk szerint — nemcsak a Széchényi-gyűjteményre tekinthetők jellemzőnek, hanem — éppen e gyűjtemény viszonylagos nagysága miatt — általában akkori hazai kéziratállományunk egészére is.

7. A GYŰJTEMÉNY ÉRTÉKELESE

Szemlénk eredményeképpen megállapíthatjuk, hogy SZÉCHÉNYI Ferenc kézirat- és iratgyűjteménye javarészből a kortársak tudományos-irodalmi munkásságát, illetőleg a 18. század történetének hivatalos forrásanyagát reprezentálja. A megelőző 16—17. századból jóval szerényebb anyag gyűlt össze benne, s ez is inkább másolatban, semmint eredetiben. Az eredeti középkori dokumentumok száma pedig elenyészően csekély volt; a 13—14. századot csaknem kizárólag oklevélmásolatok képviselték. Ez érthető, hiszen hazai kódexünk zöme elpusztult a 16. században.⁴⁹ Ami megmaradt, az a jozefinizmus koráig katolikus egyházi intézmények (főleg káptalanok és szerzetesházak) birtokában volt, de a II. József-kori *abolitio* során az is szétszóródott. Közülük a nyolcvanas évek során számos darab bibliofil főpapok (kivált BATHYÁNY Ignác) vagy magángyűjtők (elsősorban JANKOVICH Miklós) tékájába került. De nem lehetett csekély a kereskedők révén külföldre vándorolt kódexek száma sem.⁵⁰ SZÉCHÉNYI Ferenc tehát — úgy látszik — megkésétt a medievisztikus kincsek begyűjtésével.

A gyűjtőkör tárgyilag nem volt körülhatárolva, a szerzeményezést egyetlen szempont irányította: az, hogy a kézirat (irat) hazai eredetű vagy külföldi hungaricum legyen. Ennek köszönhető, hogy a Széchényi-gyűjtemény nem vált egyoldalú jogtörténeti *diplomatariummá*, miként HAJNÓCZY és KOVACHICH hatására könnyen válhatott volna. A közélet különböző területei (a *diaetalia*, *iuridica*, *cameralia*, *commercialia*, *religionaria*, *militaria* etc.) így is gazdagon voltak benne képviselve. Mégis, lényegét tekintve, a gyűjtemény inkább tudomány- és irodalomtörténeti dokumentáció volt, amely nemcsak a humaniorák, hanem a természet- és alkalmazott tudományok (a földrajz, fizika, kémia, orvostan, matematika, a mérnöki tudományok és az ökonomia) emlékanyagát is fel akarta ölelni. Legszélesebben persze a történelem szakja bontakozott ki. Ennek keretében a politikai eseménytörténet (beleértve a szabadságharcokat is BOCSKAITÓL RÁKÓCZIG)⁵¹

49. BERLÁSZ Jenő: *Die Entstehung der ungarischen Bibliothekskultur im 16—17. Jahrhundert*. Bp. 1974.

50. BERLÁSZ Jenő: *Könyvtári kultúránk a XVIII. században*. Bp. 1974.

51. *Catalogus*, I. vol. 149—150., 293., 455—459. p. — II. vol. 16—25., 92—102., 229., 241. p. — III. vol. 111—124., 181., 355., 408—410., 417. p.

éppen úgy jelen volt, mint a többi szakág: az egyháztörténet, diplomatika, numizmatika, genealógia és heraldika.⁵²

Érőtlenül érvényesült benne a *res literaria*, széles köre az irodalmi műfajoknak: költemények (a Zrínyiáosztól a paszkvillusokig), az orációk, episztolák, színművek és emlékiratok⁵³ egyaránt. Persze, eredetiben csak keveset lehetett megszerezni, SZÉCHÉNYI többnyire kénytelen volt másolatokkal is beérni. Megállapítható, hogy mind a kéziratoknak, mind az iratoknak jórésze 18. századi másolat.

A gyűjtőterület — miként láttuk — kiterjedt az egész országra: az anyaországon kívül Erdélyre⁵⁴, Horvát-Szlavóniára,⁵⁵ Fiumére, sőt szórva-nyosan Galíciára és Havasalföldre⁵⁶ is. Azok a vidékek, ahol SZÉCHÉNYI hivatalos minőségben is mint királyi biztos vagy főispán működött, így Somogy, Baranya, Verőce, Varasd és Zágráb megyék nagyobb súllyal vannak képviselve a gyűjteményben. Kiemelkedők még a Dunántúlon Sopron, a Felvidéken Szepes és Turóc megyével kapcsolatos iratok.

Meg kell még említeni azt is, hogy SZÉCHÉNYI nemcsak minden ország-részben, de lehetőleg a hazai nemzetiségek körében is megpróbált kéziratok műveket gyűjteni. E törekvése azonban csak szerény eredményekkel járt. Mindenesetre korának tudományos-irodalmi terméséből e részben is nem egy becses darabot szerzett meg. Ilyennek tekinthető elsősorban Lukás Josef MARIENBURG erdélyi szász tudósnek 25 kötetnyi Manuskriptenarchivja,⁵⁷ aztán az erdélyi románsággal foglalkozó két jeles értekezés (BOLLA Mártonnak *Dissertatio de Valachis, qui Transylvaniam incolunt.*,⁵⁸ valamint Martin FELMERNEK *Kurzgefasste historische Nachricht von der wallachischen Völkerschaft*⁵⁹ című műve). Ilyenek voltak továbbá a fejlődő horvát nemzeti tudományosság egyes dokumentumai (Adam KERCHELICH⁶⁰ és Pavao RITTER-VITEZOVIĆ⁶¹ munkái), ugyancsak a szerb Jovan MUSKATIROVIĆ⁶² és a szlovák Juraj RIBAY⁶³ írásai.

52. Egyháztörténeti kéziratok: *Catalogus*, II. vol. 591—592. p. — III. vol. 5., 68—73., 91., 94—95., 188., 353., 368—369., 395. és 399. p. — Történeti segédtudományok: *Catalogus*, I. 372—374., 298. p. II. vol. 6—9., 211—214., 229., 385. p., III. vol. 185., 396. p.
53. A Zrínyiász: *Catalogus*, I. vol. 590. p., paszkvillusok: I. vol. 489., 568. p. Levelek: II. vol. 144—145., 538. p., III. vol. 22—37., 56—65., 111—124., 367. p., színművek: I. vol. 292—293., 304., 687—688. p. II. vol. 541. p., III. vol. 477. p. emlékiratok s hasonlók: II. vol. 148., 214., 217. p., III. vol. 351—352., 476—477. p.
54. *Catalogus*, vol. I. 220—225., 234., 294—296., 298., 383., 397—411., 701., 746—747. p., II. vol. 489—526., 557—568., 535—536. p., III. vol. 356—357., 357—359., 437—444., 454., 457—458., 488. p.
55. *Catalogus*, I. vol. 161—164., 682—683. p., II. vol. 162., 295., 363—364., 489—526., 597—598., 599—606. p., III. vol. 4., 18., 355—356. p. — Fiumére és a tengerpartra: I. vol. 178—183., 380. p., II. vol. 297. p.
56. *Catalogus*, I. vol. 206—207., 380. p., II. vol. 237. p., III. vol. 399., 458—459., 462. p.
57. *Catalogus*, II. vol. 529—530. p.
58. *Catalogus*, I. vol. 383. p.
59. *Catalogus*, II. vol. 177—178. p.
60. Uo. II. vol. 295—296. p.
61. Uo. III. vol. 355—356. p.
62. Uo. II. vol. 607. p.
63. Uo. III. vol. 353. p.

Végső soron megállapítható: SZÉCHÉNYI Ferenc azáltal, hogy összegyűjtötte és megmentette az elkallódástól a 18. század, sőt részben az előző századok jelentős mennyiségű írott művelődés- és politikai történeti forrásanyagát, eléggé föl nem becsülhető szolgálatot tett és tesz mind a mai napig a hungarológiai kutatásnak.

DIE HANDSCHRIFTENSAMMLUNG DES FERENC GRAFEN
VON SZÉCHÉNYI DER „MILLER-KATALOG.“
EINE ANALYSE

J. BERLÁSZ

1. Als Ferenc Graf von SZÉCHÉNYI im Jahre 1802 seine Bibliothek dem ungarischen Vaterland schenkte, aus der sich die heutige Nationalbibliothek entstand, umfasste diese nicht nur Bücher im engen Sinne, sondern auch andere Spezialsammlungen: Manuskripte und Dokumente, Landkarten und Stiche, Wappenzeichnungen und Medaillen. Die wichtigste dieser Sammlungen war die vereinigte Manuskripten- und Dokumentensammlung. Die Bedeutung derselben wurde bereits vom Begründer erkannt, der in den Jahren 1814–15 einen dreibändigen Katalog der Bestände der Bibliothek veröffentlichten liess:

Catalogus manuseriptorum Bibliothecae Nationalis
Hungaricae Széchényiano-Regnicolaris. Vol. I—III.
Sopronii, 1814—1815.

Die Zusammenstellung des Katalogs war das Werk von Jakob Ferdinand MILLER, dem ersten Kustos der Széchényi Nationalbibliothek, der sich nicht nur als Historiograph, sondern auch als bedeutender Fachmann des Bibliothekwesens und der Bibliothekstechnik verdient gemacht hat. Der Katalog ist ein Beweis seines Könnens im Hinblick auf die Systematik, auf die Akribie der Methode der Katalogisierung, besonders aber durch die darin veröffentlichte Dissertation.

2. Diese *Dissertatio critica de collectionibus manuseriptorum et eorundem usu et utilitate* berichtet auf 63 Seiten, in 20 Kapiteln mit europäischem Ausblick die Geschichte der Sammlung von Handschriften in Ungarn von König MATTHIAS CORVINUS (1458—1490) bis auf seine eigene Zeit. Darauf folgt die Aufzählung jener öffentlichen oder halböffentlichen Bibliotheken von Körperschaften und Privatpersonen, in deren Besitz sich um die Wende des 18. zum 19. Jahrhundert reiches handschriftliches Material befunden hat. Endlich erläutert er im allgemeinen das Wissenswerte über das Sammeln von Handschriften und die wissenschaftliche Auswertbarkeit der Manuskripte.

3. Der eigentliche Katalog stellt sich folgendermassen dar: in alphabetischer Ordnung umfasst Bd. I. die Buchstaben A—C, Bd. II. D—M, Bd. III. N—Z. Das allgemeine Katalogisierungsschema ist:

Autor — Titel — Format — Seitenzahl — Charakter — eventuelle Edition.

Dieses Schema ist in allen Details sorgfältig ausgearbeitet. Wenn es sich um einen Handschriftenband aus mehreren kleinen Stücken handelt, wird die Titelaufnahme von einer ausführlichen, in petit gedruckten Erläuterung begleitet.

Trotzdem weist der Katalog einige Mängel auf. Die Titelaufnahmen sind nicht numeriert und es fehlt bei diesem riesigen Material der Namen-, Sach- und Fachregister.

4—5. Erst jetzt, nach 150 Jahren wurde die statistische Würdigung und Analyse dieser grösstenteils käuflich erworbenen Sammlung mit Hilfe des MILLER-Katalogs

unternommen. Der Anlass dazu war die laufende Bearbeitung der Geschichte der Széchényi Nationalbibliothek. Die Ergebnisse der Ermittlungen werden in Tabellen mitgeteilt. Hier sind die wichtigsten Informationen:

a) Der Katalog enthält insgesamt 1151 Titelbeschreibungen; die Zahl der registrierten Bände beläuft sich auf 1341.

b) 74% dieser Bestände machten die eigentlichen Handschriften (*manuscripta seu opera*) aus, 26% die Aktenkopien.

c) Die Entstehungszeit der eigentlichen Manuskripte ist für 90,6% — also die Hauptmasse der Sammlung — das 18. Jahrhundert, nur 3,6% der Bestände stammen aus dem 17., 1,1% aus dem 16., und 0,3% aus dem 15. Jahrhundert.

d) Die chronologische Verteilung der Aktenkopien war ähnlich: zu 95,4% stammen die Bestände aus dem 18., 3% aus dem 17., 1,6% aus dem 16., und 0,3% aus dem 15. Jahrhundert.

e) Sprachlich waren 76% des ganzen Bestandes lateinisch, 11,8% deutsch, 10,4% ungarisch und 1,8% in anderen Sprachen abgefasst.

Diese Zahlen sind darum wichtig, weil sie bei der relativen Grösse der Bibliothek nicht nur für diese allein, sondern für das damalige ungarländische Handschriftenwesen im allgemeinen charakteristisch sind.

6. Die qualitative Zusammensetzung der Széchényi-Handschriftensammlung wird in der Studie durch ein Verzeichnis der besonders wichtigen Werke illustriert. Diese Kapitel registriert auch jene Autoren, die durch ein oder mehrere Werke im Bestand vertreten sind, und verweist auf einige bedeutendere Werke oder Handschriftenfaszikel aus dem XVIII. Jahrhundert.

7. Eine Würdigung des wissenschaftlichen Wertes der Sammlung bietet das Schlusskapitel der Studie. Hier wird festgestellt, dass die Sammlung stofflich nicht begrenzt war. SZÉCHÉNYI hatte nur die eine Forderung: die Handschrift (das Dokument) ein „Hungaricum“ sein soll, wobei es gleichgültig war, ob es sich um ein ungarisches Werk über ein beliebiges Thema, oder ein ausländisches Werk mit ungarischem Gegenstand handelte. Die Bedeutung der Sammlung bestand sich viel mehr aus dem reichen Material der *res literaria*, als aus dem politisch-juridisch-ökonomischen Aktenmaterial.

Das Endergebnis der Studie ist: Ferenc von SZÉCHÉNYI hat dadurch, dass er das wertvolle Quellenmaterial des 18. Jahrhunderts, z. T. auch früherer Jahrhunderte der Vergessenheit entriss, den hungarologischen Forschungen einen unschätzbaren Dienst geleistet und leistet es noch heute.

Az Országos Széchényi Könyvtár 1918-ban

HARASZTHY GYULA

Ismétlésekbe bocsátkoznánk, ha 1918 történeti, politikai, művelődéstörténeti és emberi sorsváltozásainak előzményeiről, hátteréről, fordulatairól Évkönyvünk hasábjain részletesen szólnánk. Az újabb magyar történettudomány, kultúrhistoria és nem utolsósorban a történeti publicisztika művei és tanulmányai¹ — sok félreértés, nem egyszer „félremagyarzás” után — helyükre tették 1918 eseményeit, ezek forradalmi jelentőségét és következményeit.

Nem volt könnyű feladat az „őszirózsás” forradalom történeti érdemeinek, vívmányainak elismertetése sem a szakmai közvéleményben, az először gyéren megjelenő forráskiadványokban, feldolgozásokban, sem a kutatómunka eredményeit népszerűsíteni kívánó publikációkban. Először magát a Tanácsköztársaságot kellett „rehabilitálni”, csak ezután jöhetett szóba az 1918-as polgári forradalom politikai és társadalmi érdemeinek elfogad-

1. *Magyarország története 1890–1918.* Főszerk. HANÁK Péter, szerk. MUCSI Ferenc. 7/1–7/2. kötet. Bp., 1978. Akad. Kiadó. 1402 l. — *Magyarország története 1918–1919. 1919–1945.* Főszerk. RÁNKI György, szerk. HAJDÚ Tibor, TILKOVSKY Lóránt. Bp., 1976. Akad. Kiadó, 1400 l. — KÁROLYI Mihály: *Hít illúziók nélkül.* Bp., 1977. Magvető Kiadó. 484 l. — ERÉNYI Tibor: *A szocialista mozgalom és a magyar októberi forradalom.* Bp., 1969. Akad. ny. 359–365. l. (Klny: MTA II. Oszt. Közl.) — ERÉNYI Tibor: *Kunfi Zsigmond.* 2. kiad. Bp., 1978. Akad. Kiadó. 289. l. — ERÉNYI Tibor: *Szocializmus a századelőn.* Bp., 1979. Kossuth Kiadó. 516 l. — HAJDÚ Tibor: *Károlyi Mihály. Politikai életrajz.* Bp., 1978. Kossuth Kiadó. 612. l. — BOTOS János: *Mit kell tudni az 1918–1919-es magyarországi forradalmakról?* Bp., 1978. Kossuth Kiadó. 224 l. — LITVÁN György: *„Magyar gondolat — szabad gondolat.”* Bp., 1978. Magvető Kiadó. 163 l. (Gyorsuló idő). — JEMNITZ János—LITVÁN György: *Szerette az igazságot. Károlyi Mihály élete.* Bp., 1977. Gondolat. 450 l., 24 t. — MÁTRAI László: *Alapját vesztett felépítmény.* Bp., 1976. Magvető Kiadó. 126 l. (Gyorsuló idő). — GONDA Imre—NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok. Egy európai jelenség.* 2. kiad. Bp., 1978. Gondolat Kiadó. 361, 2 l. — SIKLÓS András: *Magyarország 1918/1919.* Bp., 1978. Kossuth Könyvkiadó — Magyar Helikon. 431 l. — *Az őszirózsás forradalom.* = *Népszabadság*, 1978. okt. 29. (KÁROLYI Mihályné, HAJDÚ Tibor, MAGYAR Lajos cikkei.) — NIEDERHAUSER Emil: *Az Osztrák—Magyar Monarchia fölbomlása.* = *Népszabadság*, 1978. okt. 15. — LITVÁN György: *Őszirózsá.* = *Új Tükör*, 1978. 44. sz. 5. l. — HAJDÚ Tibor: *A rehabilitált Tanácsköztársaság.* = *Kritika*, 1979. 3. sz. 3–4. l. (Az idézett könyveken, tanulmányokon kívül felhívjuk a figyelmet még az 1978-ban megjelent folyóiratok és napilapok idevágó fontosabb publikációira is: pl. *Kritika*, 10. sz. 16–18. l., *Magyar Nemzet*, nov. 6. sz.)

tatása, 1918 és 1919 összekapcsolása. Az ötvenes-hatvanas évek fordulóján a politikai megszilárdulás igen határozott folyamata mindinkább kedvezett annak a tudományos irányzatnak, amely elfogultságoktól mentesen volt képes föltárni 1918 és 1919 eredményeit.²

E sorokban elegendő csak felidézni a már veszített háború következményeit, a súlyos gazdasági és nemzetiségi problémákat, a hadi helyzetet, az egyre gyorsuló inflációt, a napi élet csaknem elviselhetetlen gondjait. A felbomló Monarchia az ekkor is „hűségesen kitartó” (már ami az uralkodóosztályokat illette) Magyarországot sodorta a legsúlyosabb helyzetbe. A dolgozók, a munkások, a csekély keresetű értelmiségi és alkalmazotti rétegek sorsa volt a legnehezebb. Nem érdektelen SIKLÓS András sorait megisméltetni: 1917—1918 fordulóján a téli hónapokat százezrek fűtetlen szobákban, világítás nélkül vészelték át. Szinte minden áru csak jegyre kapható, végtelen sorok állnak — természetesen sokszor hiába — az ún. elosztóhelyek előtt. A régebben jobb helyzetet élvező tisztviselői réteget is igen súlyosan érintette az infláció és az áruhiány: tényleges jövedelmük 1918-ra a békebeli kereset egyharmadára csökkent.³

De a nyomorúság, a veszített háború csődtömege mögött mégis fölcsilant valamilyen remény: hátha demokratikusabb irányba fordul a feudális, és grófi-földesúri Magyarország népének élete? Hátha a munkás és a paraszt, a népert élő és dolgozó értelmiség jobb sorsra juthat? Talán mégis emberül és igaz magyarként élhet majd ebben a gyötrődő hazában?

Minden nehézség ellenére 1918 őszén Magyarországon végre polgári demokratikus forradalom zajlott le, a hatalom a szociáldemokrata párttal szövetkezett polgári demokraták és radikálisok kezébe került. ADY és JÁSZI, KÁROLYI és KUNFI, SZABÓ Ervin és LUKÁCS György — csak néhány név, de korszakot meghatározók: sokfelől jöttek, de céljuk, életük, munkájuk értelme egy volt: a demokratikus, megújuló, a néppel a népert küzdő ország megteremtése.

SZABÓ ERVIN, DIENES LÁSZLÓ ÉS KŐHALMI BÉLA NÉZETEI A KORSZERŰ NEMZETI KÖNYVTÁRRÓL

E korszak könyvtárpolitikájának és tudománypolitikájának összefüggéseiről, általában forradalmi örökségünkről több tanulmány jelent meg az elmúlt évtizedben.⁴ A magyar könyvtári irodalom KŐHALMI Béla tollából már 1959-ben — a negyvenes évforduló alkalmából sok egyéb kulturális területet megelőzve — közzétette az 1918—1919-es évek alapvető doku-

2. Igen lényeges volt ebben a folyamatban — hangulatilag, de elvileg is — KÁROLYI Mihály hamvainak 1962-ben történt hazahozatala. HAJDÚ Tibor idézett munkájában helyesen mutatott rá arra, hogy a valós arányok kialakításában nagyon fontos szerepet játszott ez az érzelmi, de egyben történelmi jelentőségű esemény.
3. A legkilátástalanabb helyzetbe a szegényebb rétegek kerültek. A megélhetési index az 1913. évit 100-nak véve, 1918-ban már 858 volt — ez még akkor is elviselhetetlen megterhelést jelentett, ha a bérek valamit emelkedtek is.
4. HAVASI Zoltán: *Tudománypolitikánk és könyvtárpolitikánk forradalmi öröksége*. Szeged, 1968. Szegedi Ny. 26 l. = *Acta Bibliothecaria*. Tomus VII. Fasciculus 1.

mentumait, s e dokumentumok alapján maga KÓHALMI Béla írta meg a Tanácsköztársaság könyvtárügyének monográfiáját.⁵

Témánk szempontjából közelítve a kérdést, utalnunk kell arra, hogy az Országos Széchényi Könyvtár funkcióinak, egész tevékenységének, jövőjének, sőt jelenének kérdései sem érthetők meg SZABÓ Ervin és legközelebbi munkatársai — KÓHALMI Béla, DIENES László — tevékenységének elemzése nélkül.⁶

SZABÓ Ervin, a később róla elnevezett Fővárosi Könyvtár igazgatója, a kiváló marxista teoretikus, a modern magyar könyvtárügy elméleti és gyakorlati megalapozója mondta ki, hogy a könyvtár szerves része a környező társadalomnak. A társadalom egészét érintő változások nem hagyhatják érintetlenül a könyvtárat sem. Mivel nem tudunk kimenekedni a háborúból — állapította meg — sajnos, a régi háborús irányzatok tovább fognak élni, végzetes helyzetbe sodorva a magyar könyvtárügyet.

Pedig SZABÓ Ervinnek és munkatársainak könyvtárügyi koncepciója ugyanakkor messze előremutató volt. Ennek bizonyítására SZABÓ Ervin idézett írásaiból — csak címszavakban — a következő, az Országos Széchényi Könyvtárra is vonatkoztatható feladatokat soroljuk fel:

— szükséges a hazai könyvtárak kooperációjának létrehozása, a szakkönyvtári rendszer kialakítása,

— ebben a Nemzeti Múzeum könyvtára a magyar szellemi termékek gyűjtőhelye,

— halaszthatatlan feladat a magyar nemzeti könyvészet hiánytalan sorozatának kiépítése,

— egységes katalogizáló szabályok kidolgozása, egységes katalóguskészítés, amint ez már külföldön sok helyen megvalósult, valamint

— a könyvtárosképzés megszervezése.

SZABÓ Ervin könyvtári eszméinek terjesztője, kifejtője az a nagyhatású

5. *A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Forrásgyűjtemény.* Közzéteszi, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta KÓHALMI Béla. Bp., 1959. OSZK—KMK. XI., 211 l. — KÓHALMI Béla: *A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye.* Bp., 1959. Gondolat. 258. l.

6. *Szabó Ervin magyar nyelven megjelent könyvtártudományi, művelődéspolitikai cikkeinek, tanulmányainak és kritikáinak gyűjteménye.* 1900—1918. KÓHALMI Béla tanulmányával. Kiadta a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Szabó Ervin halálának negyvenedik évfordulója alkalmából. Bp., 1959. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 746. l. (Könyvtárosok kiskönyvtára. 1. sz.) — SZABÓ Ervin: *Emlékirat községi Nyilvános Könyvtár létesítéséről Budapesten.* 1910. 61 l. = *A Fővárosi Könyvtár Közleményei.* 6. sz. — A SZABÓ Ervinre és munkásságára vonatkozó széles körű szakirodalom (KÓHALMI Béla, REMETE László) felsorolására itt nem vállalkozhatunk. Két tanulmányra külön utalunk: HAVASI Zoltán: *Tudománypolitikánk és könyvtárpolitikánk forradalmi öröksége.* Szeged, 1968. Szegedi Ny. 26. l. = *Acta Bibliothecaria.* Tomus VII. Fasciculus 1. — KEMÉNY Gábor: *Szabó Ervin és a magyar társadalomszemlélet.* Bp., 1977. Magvető Kiadó. 220 l. (Gyorsuló idő). — *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében 1849-től 1945-ig.* Bp., 1970. Gondolat Kiadó. 722 l. (Nemzeti Könyvtár). (E kiadvány közölte SZABÓ Ervin egyik fontos írását: *A Városi Nyilvános Könyvtár 1917. évi jelentéséből.* 1918.)

folyóirat volt, amit KÓHALMI Béla szerkesztett 1913 és 1919 között *Könyvtári Szemle* címen.⁷

Természetesen e kiadványnak nem az volt a célja, hogy a nemzeti könyvtári funkciókat elemezze, de óhatatlan volt, hogy a Széchényi Könyvtárral kapcsolatba hozható kérdéseket ne érintse. A már felsorolt Szabó-Ervin-i tételeket részletesebben fejtette ki és újabb adatokkal és érvekkel egészítette ki, mindenekelőtt KÓHALMI Béla és DIENES László cikkei révén.⁸

A Nemzeti Múzeum könyvtárának funkcióit a folyóirat szerzőinek néhány elvi jellegű megállapítása már rögtön az induláskor, 1913-ban körvonalazta:

„A Nemzeti Múzeum könyvtára maradjon meg múzeális könyvtárnak, mert erre van szükség. Gyűjtse tovább a magyar és magyar vonatkozású egyetemes irodalmat, ahogy eddig. Minden könyvtáros tudja, hogy a kölcsönzők az értéke-
sebb anyagot kérik, és ha a Nemzeti Múzeum könyvtárából értékes könyvek elvesznek — mert ez ugyebár elkerülhetetlen — az sok esetben pótolhatatlan kár volna. Vissza kell térnünk ahhoz a többször kifejtett gondolathoz, hogy a főváros nagy könyvtárai együtt alkossanak egy teljes könyvtárat. Ebben a könyvtárrendszerben a Múzeum könyvtárának már eleve ki volna jelölve a maga feladata; az Egyetemi Könyvtár vállalhatná a humán tudományokban, az Akadémiai Könyvtár a tudóstársaságok irodalmában, a Műegyetemi Könyvtár a természet-tudományokban és technikai tudományokban, a Fővárosi Könyvtár a társadalomtudományokban való teljességet, akkor talán jutna mindenre pénz és legalább nem konkurrálna egymással az Egyetemi Könyvtár és a Múzeumi Könyvtár a hungarikumok megszerzésénél.”⁹

7. *Könyvtári Szemle. Könyvtárak, olvasók és könyvgyűjtők havi értesítője.* Szerk. KÓHALMI Béla. Kiadta Lantos A. könyvkiadóhivatala. Bp., 1913–1919. (Indulásának időpontja: 1913. május 20.)
8. Néhány név — a két főmunkatárson kívül — az első, 1913-as évfolyamból: BÁNYAI Elemér, BARANYAI Zoltán, BRAUN Róbert, FERENCZI Zoltán, GÁRDONYI Albert, HARASZTI Károly, KACZIÁNY Géza, KREMMER Dezső, LESSKÓ Béla, MADZSAR József, NIKLAI Péter, PANKA Károly, SCHEIN Józsefné. A későbbi évfolyamokban — a felsoroltakon kívül — FÜLEP Lajos, JASCHIK Álmos, KIRÁLY György, REXA Dezső, SZEKFŰ Gyula, TRÓCSÁNYI Zoltán neveivel is találkozunk a szerzők között. Az OSZK tudományos tisztviselői tartózkodtak attól, hogy a folyóiratot cikkeikkel támogassák. Kéziratunk lezárása után jelent meg BÓDAY Pál írása a *Könyvtári Szemle*ről. = *Könyvtári Figyelő.* 1979. 2. sz. 117–123. l.
9. *Könyvtári Szemle.* 1913. 10. sz. 88. l., idézet a „Jegyzetek” c. rovatból. Ez a cikk tulajdonképpen reflexió SIKABONYI Antal nemzeti múzeumi könyvtárnok tanulmányához, mely a *Magyar Figyelő* 1913. nov. 16-i számában jelent meg. SIKABONYI javaslatát — hogy a Nemzeti Múzeum könyvtára méltó helyiségekkel általános tudományos könyvtár legyen — KÓHALMI és munkatársai félősen ítélték — éppen a múzeumi könyvtár szempontjából. SZABÓ, DIENES és KÓHALMI véleménye szerint húsz évvel azelőtt még lehetett volna beszélni egy nagy általános könyvtár tervéről, de 1913-ban már nem! Erre a témára a folyóirat több ízben is visszatért (1. *Harnack könyve a német nemzeti könyvtárról* c. ismertetést az 1913-as évfolyam 2. számában). KÓHALMI — SZABÓ Ervinnel egyetértésben — itt is rámutatott arra, hogy kikerülhetetlen követelése a gyakorlati könyvtárpolitikának a könyvtárak szakosítása. Még, úgymond, az amerikai és angol nemzeti könyvtárak is alig bírják a lépést a világirodalom áradásával. Egy kicsiny, anyagiakban szűkölködő ország nemzeti könyvtára ezt még kevésbé teheti meg! — A *Könyvtári Szemle* 1913. 4. számában (26–28. l.) PANKA Károly hívta fel a figyelmet arra, hogy már a XIX. század hetvenes-nyolevanas éveiben is szerepelt az országgyűlés előtt indítvány, hogy „a nemzeti múzeum a hungaricumok és a magyar irodalom,

SZABÓ Ervin egy régebbi cikkéhez,¹⁰ pontosabban annak legfontosabb tételeihez kapcsolódott a *Könyvtári Szemle* bibliográfiai programja is, mely megállapította, hogy

— sehol a világon nem kelne el annyira az olvasóközönség intenzívebb bibliográfiai kiszolgálása, mint Magyarországon;

— a bibliográfia nem csupán üzleti vállalkozás, hanem a szellemi élet és különösen a tudományos munka nélkülözhetetlen segédeszköze;

— a magyar bibliográfia egyik legnagyobb hiánya, hogy a kurrens irodalmat nem *tárgyi* szempontból regisztrálja.

KÓHALMI Béla volt az, aki a *Könyvtári Szemle* 1913. évfolyamában több tanulmányában — SZABÓ Ervin tanítását követve — szinte kétségbeesett kiáltással fordult (a Nemzeti Könyvtár helyett) a közvéleményhez a hiányzó nemzeti bibliográfia ügyében. Írását — némi bővítéssel — 1914-ben külön tanulmány formájában is közzétette.¹¹ Már a címlapon is szerepelt a szinte megdöbbentő elemzés végső eredménye: „Tíz év alatt 90 000 könyv és füzet maradt ki a magyar bibliográfiából. 100 könyv és füzet közül évente átlag 78 sikkad el a magyar kutató szeme elől.”

KÓHALMI megállapítja, hogy

— az 1897. évi XLI. tc. (a kötelespéldányok beszolgáltatásának újabb rendezése) címében is elárulja ennek a magyar bibliográfiával való szoros és feloldhatatlan kapcsolatát, amikor azt így fogalmazta meg: törvény a nyomdatermékek *tudományos* célra való beszolgáltatásáról. Azt lehetne mondani — következett igen helyesen KÓHALMI — hogy ez a cím tulajdonképpen magában foglalja a magyar bibliográfia államosítását, mert a magyarországi nyomdatermékek teljességének beküldése csak úgy szolgálhat tudományos célt, ha egyben bibliográfiai jegyzék is készül róla;

— bár a törvény életbe lépett, ez mit sem változtatott a magyar nemzeti bibliográfia sorsán, mert a Nemzeti Múzeumban nem készül nemzeti

az akadémiai könyvtár a *felsőbb tanulmányozás*, az egyetemi könyvtár pedig a *külön tanulmányozás* szempontjából rendezettnék be”. Br. Eötvös József miniszter Szász Károlyt bízta meg e fontos kérdés tanulmányozásával, aki jelentésében azt javasolta, hogy e három könyvtár „összhangzatosan gyarapíttassék, mindenik a maga nemében lehető teljességre emeltessék, úgy, hogy hézagaikban kiegészítsék egymást, s együttvéve egy teljes, egyetemes könyvtárt képezzenek”.

Ez a jószándékú vélemény lényegében óhaj maradt. Jóval később SZABÓ Ervin már idézett híres Emlékiratában megállapította, hogy a mi nemzeti könyvtárunk anyagi és elhelyezési okokból képtelen a külföldi tudományos- és szakirodalmat gyűjteni. Az aránylag kistermésű magyar irodalmat „kultiválja”, de sajnos ezt sem képes a maga teljességében beszerezni. Általános tudományos könyvtárként az Egyetemi Könyvtár jöhetne szóba. De — kérdezi SZABÓ Ervin — mit nyújthat egy általános tudományos könyvtár, amelynek egész állománya 1908-ban 315 000 kötet, ugyanakkor, midőn az európai nemzeti könyvtárak *legkisebbike*, a bécsi Hofbliotheek 1 millió kötettel bír? Hogyan tudunk lépést tartani a fejlődéssel, ha pl. a bécsi egyetemi könyvtár évi gyarapodásának átlaga 25 000 kötet, a budapestié 5000?

10. SZABÓ Ervin i. m. 146—150. l. (l. a 6. sz. jegyzet első címét).

11. KÓHALMI Béla: *Nincs nemzeti bibliográfiánk*. Bp., 1914. Lantos A. Könyvkiadóhivatala. 29 l.

bibliográfia; egy 1911-ből származó értesülés szerint erre nincs is meg a lehetőség;¹²

— mindebben az a szomorú, hogy 1892 óta állunk így, amióta a *Magyar Könyvszemle*, a Nemzeti Múzeum könyvtárának hivatalos lapja, „mely tudomásunk szerint éppen a teljes magyar nemzeti bibliográfia kedvéért indult meg”, 1892-ben beszüntette a magyar bibliográfia közlését;

— figyelembe véve az 1897. évi XLI. törvénycikk intencióit, teljesen érthetetlen, miért nem oldotta meg a Nemzeti Könyvtár a magyar bibliográfia kiadását.

Nem ismertetjük e fontos tanulmány további megállapításait, csak végső következtetését elevenítjük fel:

„Megszerkeszteni a havonként vagy két hetenként megjelenő kurrens magyar bibliográfiát, vagyis minden friss magyar nyomdatermék jegyzékét . . . és olcsó pénzen, vagy levélbeni kérésre ingyen is, állami apparátussal mindenkinek a kezébe játszani. Ha nem volna erre a célra tízezer korona, bizonyos ellenérték fejében a Magyar Könyvkereskedők Egylete mindig szívesen vállalkoznék a kiadásra. Csak nyissák meg a Nemzeti Múzeum köteles példányainak hétlakattal őrzött raktárát!”¹³

Az elmondottakat még azzal kell kiegészítenünk, hogy a *Könyvtári Szemle* 1913. évi 4. számában (29. l.) a „Bibliográfus” [= KÓHALMI Béla] a következő fontos észrevételeket fűzte a magyar nemzeti bibliográfia ügyéhez: „. . . a magyar könyvészet religálása nem a statisztikai hivatal, hanem elsősorban a Nemzeti Múzeumnak volna a kötelessége. Oda beérkezik minden magyar könyv és sok a hozzáértő kéz is.” És bár a Múzeum könyvtára ismételten elhárította (létszámhiányra, a meglévő restanciákra hivatkozva) a kötelespéldányok gyors feldolgozását, s az Akadémiai Könyvtár is elutasította e fontos feladat megoldását, mégis úgy tűnik, hogy a magyar nemzeti bibliográfia kiadása állami kötelesség, és ezt csak a Nemzeti Múzeum keretében lehet megtenni.¹⁴

SZABÓ Ervin és munkatársai tehát már a század elején világosan, tiszta jó értelemmel fogalmazták meg annak a feladatnak megoldását, amelyet az Országos Széchényi Könyvtár csak évtizedek múlva volt képes vállalni. És ehhez gyakorlati példával is szolgáltak: a *Könyvtári Szemle* hat mellékletében mutatta be, hogy a magyar nemzeti bibliográfiát csekély személyi és anyagi áldozatvállalással hogyan lehetne naprakészen megszerkeszteni.

A polgári forradalom győzelme előtt, még a háború második évében ugyanezen lap hasábjain jelent meg DIENES László jövőbelátó írása a könyvtárak hivatásáról, amely messzemenően vonatkozott a Nemzeti Könyvtárra is. Szinte megdöbbentően időszerűek ma is DIENES László akkori szavai:

„A könyvtárosoknak létérdeke a békemozgalom sikere. A háború a könyvtárakat fogja visszavetni legelőszőr . . . Az iskolákat nem lehet bezárni, amíg

12. STEINHOFER Károly panaszolja fel a *Könyvkereskedők Évkönyvének* 1911. évi kötetében (6. l.) hogy járt egy ízben a Múzeumban azért, hogy bibliográfiáját a kötelespéldányok felhasználásával egészítse ki, de azt a választ kapta kérésére hogy ez teljesíthetetlen, mert a beérkezett kiadványokat csak évek múltán dolgozhatják fel (!).

13. KÓHALMI Béla i. m. 17–18. l. (l. a 11. sz. jegyzeteket).

14. *Könyvtári Szemle*. 1913. 4. sz. 28–29. l.

gyerekek vannak, de a könyvtárak költségvetését könnyű redukálni, vagy legalább is nem emelni . . . A könyvtár teljesen a béke szolgálatában áll s ellene van mindaz, ami ezt fenyegeti. A könyvtárosnak tehát egész lényege és minden érdeke a békemozgalom elősegítését parancsolja . . . Azon utak és módok között, amelyeken a könyvtár a békemozgalom segítségére lehet, legelső és leghatásosabb a könyvtárnak szabadelvű és hatékony fejlesztése . . . Természetes, hogy a békemozgalom irodalmának meg kell lenni a könyvtárban s a könyvtárosnak nem szabad egy alkalmat sem elmulasztania, hogy a közönség figyelmét felhívja reá.”¹⁵

Íme itt a sok évtizedre kiható program, amit SZABÓ, DIENES és KÓHALMI munkatársaikkal együtt a közelgő forradalmak küszöbén tudomány- és könyvtárpolitikánk számára máig terjedő érvénnyel jelölt meg.

A könyvtár- és művelődésügyet igen súlyosan érintette, hogy 1918 őszének elején elhunyt SZABÓ Ervin. Sírja felett KUNFI Zsigmond és JÁSZI Oszkár mondott búcsúztatót. Október 2-án, temetésekor Csepelen és sok más budapesti üzemben 10 percre leállt a munka. Könyvtáros és munkás összefonódása sohasem volt ilyen teljes és egyértelmű, mint 1918 őszén.

Korai halála nagy veszteséget jelentett a haladó magyar könyvtárügy szempontjából. De előrelátó szellemének, széles körű könyvtári tudásának, szervezőképességének, önzetlen nevelői munkájának köszönhetően modern szocialista könyvtárosok kiváló gárdája nőtt fel mellette. SZABÓ Ervin utóda a Fővárosi Könyvtár élén DIENES László lett, de ott dolgozott KÓHALMI Béla, a *Könyvtári Szemle* szerkesztője — később mindketten a Tanácsköztársaság könyvtárügyi megbízottai — továbbá BRAUN Róbert, MADZSAR József, PIKLER Blanka is. Itt és ebben a körben formálódott a konzervatív szemlélettől eltávolodott magyarországi könyvtári elmélet és gyakorlat előbb polgári demokratikus, majd 1919-ben már szocialista szellemű megfogalmazásban.

A SZABÓ Ervin nyomában haladó DIENES László és KÓHALMI Béla 1919 első hónapjaiban még több további fontos tézist fogalmazott meg. Ezek — többek között — a Nemzeti Könyvtár jelenével és jövőjével is foglalkoztak. Amit ők akkor kidolgoztak, az az Országos Széchényi Könyvtár egész jövője, sorsa, több évtizedes fejlődésének programja volt.

KÓHALMI alapvető forrásgyűjteményében¹⁶ nemcsak a Tanácsköztársaság könyvtárpolitikai, könyvtárügyi dokumentumainak legfontosabb darabjait örökítette át az utókor számára, hanem — és ez témánk szempontjából igen lényeges — beszámolt a proletárdiktatúra kikiáltása előtt keletkezett jelentős könyvtárügyi elképzelésekről is. Már eddig is láttuk (SZABÓ Ervin írásai, a *Könyvtári Szemle* cikkei), hogy nem valamiféle véletlen, gyors elhatározásból bontakozott ki a proletárdiktatúra könyvtárügyének nagyszabású, szinte egész Európának példát mutató programja. Évek alatt érlelődött a korszerű, demokratikus, majd szocialista szellemű könyvtárpolitika tervezete, és már a polgári Népköztársaság ideje alatt — 1919 első hónapjaiban — lényegében készen volt az a koncepció, amely könyvtárügyünk fejlődésének új irányait kijelölte. KÓHALMI maga mondja,

15. *Könyvtári Szemle*. 1915. 95—96. l.

16. *A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Forrásgyűjtemény*. Közzéteszi, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta KÓHALMI Béla. Bp., 1959. OSZK—KMK. XI., 211 l.

hogy már a Tanácsköztársaság megalakulása, illetve a könyvtárügyi megbízottak (DIENES, KÓHALMI) hivatalba lépése előtt (1919. március 30.) lényegében elkészítették azokat a terveket („Előzményeket”), amelyek később a Tanácsköztársaság könyvtárügyének, rendeleteinek alapjául szolgáltak.

KÓHALMI Béla idézett forrásgyűjteményében — amely sajnos csak 500 példányban jelent meg — közölte a forradalom könyvtári programjának első, a proletárdiktatúra kikiáltása előtt keletkezett megfogalmazását. Ebből ezúttal csupán a Nemzeti Könyvtár feladataira vonatkozó megállapításokat, javaslatokat idézzük:

— a kötelespéldányok beszolgáltatásáról szóló törvény a könyvek célszerűbb felhasználásának biztosítására, a közművelődési könyvtárak, továbbá a *hiánytalan nemzeti bibliográfia* érdekében átalakítandó;

— minthogy a főváros valamennyi tudományos könyvtárának dotációja együtt sem elegendő arra, hogy a tudomány haladásával lépést tartson, a főváros nagy könyvtárai között megállapodás létesítendő az egyes könyvtárak által rendszeresen gyarapítandó tudományszakokra nézve, hogy így Budapest nagy könyvtárai *egy egészet* alkossanak; ebben az együttműködésben az Országos Széchényi Könyvtárnak meg kell kapnia a maga fontos gyűjtőterületét.

— a Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára maradjon praesens könyvtár, estig nyitvatartó olvasótermekkel és sok kutatószobával álljon a használók rendelkezésére;

— ha az Akadémia Könyvtára képtelen a tudományok haladásával lépést tartani, egyesíteni kell az Egyetemi Könyvtárral (a különleges funkciót ellátó Nemzeti Könyvtár mindenképpen önálló marad);

— államilag létesítendő könyvtári bibliográfiai intézet útján készítenendő el a magyarországi (XV. század végéig terjedő) kéziratoknak és nyomtatványoknak közös katalógusa;

— ugyanez a bibliográfiai intézet állítsa össze mindenekelőtt a főváros, majd fokozatosan az egész ország legnagyobb könyvtárgyűjteményeinek egyetemes repertóriumát, és szervezze meg evvel kapcsolatban a magyar könyvtárak tudósító irodáját, mely bárki számára bizonyos illeték fejében rendelkezésre álljon;

— a központi bibliográfiai intézet ezeken kívül adja ki a magyar kurrens bibliográfiát *folyóirat- és cédula alakban*, adja ki a nagy könyvtárak évi gyarapodását közös jegyzékben, és jelentesse meg a nagy könyvtárakba járó *folyóiratok együttes katalógusát*;

— a könyvtárak és könyvtári szakismeretek, a technikai berendezések megismertetése és az egész könyvtárügy propagandája érdekében — a központi könyvtári hatóság közvetlen felügyelete mellett — a központi bibliográfiai intézettel párhuzamosan kell megszervezni az Országos Könyvtári Irodát, hogy az új könyvtárak alapítása, berendezése dolgában tanácsot, útmutatást adjon s e célra segédkönyveket szerkesszen.

Ez az 1919 februárjában fogalmazott, messze előremutató tervezet, amelynek most csak a Nemzeti Könyvtárral, illetve a Könyvtártudományi és Módszertani Központtal kapcsolatba hozható megállapításait ismertet-

tük, még a Tanácsköztársaság létrejötte előtt további dokumentumokkal bővült. Az alábbiakban cím szerint felsorolt tervezetek — legalábbis közvetve —, de érintették az Országos Széchényi Könyvtárat:

- a) az országos könyvtárügy rendezésének általános alapelvei;
- b) az országos könyvtárügy szervezete;
- c) az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Hivatal létrehozása;
- d) a megyei Könyvtárügyi Tanácsok, illetve Hivatalok megszervezése.

E dokumentumokból ismét csak a Nemzeti Könyvtárral kapcsolatba hozható megállapításokat emeljük ki:

— olyan könyvtárrendszert kell kiépíteni, hogy az ország területén mindenki lehetőleg könnyen és gyorsan hozzájuthasson a közkönyvtárak útján ahhoz a könyvhöz, amelyre szüksége van. Ez a könyvtárközi kölcsönzés vonatkozik az általános művelődést kielégítő, továbbá a tudományos kutató igényeit támogató dokumentumokra egyaránt;

— ami az Országos Széchényi Könyvtárat illeti: a Nemzeti Múzeum épülete teljesen *könyvtári célokra* volna átengedendő s a Múzeum könyvtára „nagy muzeális könyvtárrá volna kifejlesztendő”. Tehát az OSZK a magyar nyelvű, s a magyar vonatkozású dokumentumok teljes gyűjteménye lenne, „inkább a jövő kutatója és a múlt történetírója számára szolgáló dokumentumraktár, mint a jelen élő eszköze. Egyetlen könyvtára volna Budapestnek, mely inkább őrzi a könyveket mintsem használtatja”.¹⁷

Az országos szakkönyvtári hálózat szervezésének problémái mellett még a következő, a Nemzeti Könyvtár kötelezettségeivel kapcsolatba hozható feladatokról emlékezett meg DIENES és KÓHALMI tervezete:

— az egész ország tudományos és közművelődésügyi könyvtárügyének élére (irányító és rendelkező hatáskörrel) Országos Könyvtárügyi Tanácsot szükséges állítani;

— az Országos Könyvtárügyi Tanács alá kell rendelni az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Hivatalt. Ennek feladatai közé tartozna — ami a nemzeti könyvtári funkciókat már *közelebről* is érintené — a tudományos kutatás könyvtári segédeszközeinek, ezek előállításának egységes irányelvek szerint való vezetése, pl. a magyar nyelvterület teljes bibliográfiájának létrehozása, a könyvtárosképzés, a könyvtári ismeretek fejlesztésének és terjesztésének ügye;

— a könyvtári rendszerek (katalogizálás, osztályozás, katalógusok) egységesítésén kívül fel kellene állítani egy „összkatalógust” (= mai kifejezéssel: központi katalógust), mely az összes budapesti könyvtárban található könyvek címeit *egy* kimutatásban egyesítené. E mellé szervezni kellene egy központi könyvtári és bibliográfiai felvilágosító irodát, amelynek a vidéki könyvtárügyet, a vidéki könyvtárak dokumentumait is figyelemmel kellene kísérnie.

Előttünk áll tehát az a korszerű elképzelés, amely a magyar könyvtárügyet és benne az Országos Széchényi Könyvtárat is — minden feladatot tekintve — demokratikus pályára kívánta állítani. Ebben a koncepcióban

17. KÓHALMI i. m. 11. l. (l. az 5. sz. jegyzet első címét).

a Nemzeti Könyvtár megtalálta a maga igazi, mondhatjuk központi helyét. Azt mondhatjuk, hogy a haladó könyvtárpolitika és a szocialista tudománypolitika összhangjának ritka történeti pillanata érlelődött 1918 végén, 1919 elején.

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR HELYZETE 1918-BAN. GYŰJTŐKÖR, SZERZEMÉNYEZÉS

Az előzőekben megkíséreltük felvázolni azt a folyamatot, amelynek során egyre tisztábban fogalmazódtak meg a szocialista könyvtárügy alapítételei és ezek között a Nemzeti Könyvtár feladatai. Tettük ezt annak bemutatására, hogy a szocialista könyvtárügy nem máról holnapra jött létre, de azért is, hogy az Országos Széchényi Könyvtár 1918. évi munkáját, terveit e korszerű elképzelés tükrében vizsgálhassuk meg.

1918-ban az OSZK a Magyar Nemzeti Múzeum szervezetébe tartozott s négy osztályra tagozódott: a nyomtatványok, a kéziratok, a hírlapok osztályára és a levéltarra. Ezek mellett 1916–1920-ig külön szervezeti egységként kezelték az ún. világháborús anyagot.¹⁸

Ebben az évben a Magyar Nemzeti Múzeum megbízott igazgatója FEJÉRPATAKY László egyetemi tanár, ő volt egyben a könyvtár ún. „fővezetője” is. A nyomtatványtár és a hírlaptár osztályigazgatói tisztét MELICH János akadémiai levelező tag, a budapesti egyetem későbbi nyelvészprofesszora töltötte be. Mellette — szintén osztályigazgatóként — az etnográfus BÁTKY Zsigmond és a néprajzi íróként ismert SEBESTYÉN Gyula dolgoztak. Az utóbbi egyúttal a Múzeum folklora (néplélektani) osztályát is vezette, mint a Folklora Fellows magyar osztályának megalapítója. E munkájában kétségkívül komoly érdemeket szerzett, az OSZK irattárának tanúsága szerint nagy erőfeszítéseket tett e részleg fejlesztése és az OSZK kereteiben való megtartása érdekében.¹⁹ De sem BÁTKY, sem SEBESTYÉN Gyula rövid könyvtári működése nem hagyott nyomot az intézet történetében, hamarosan mindketten saját tudományos területükre kerültek. Így FEJÉRPATAKY és MELICH vezetői tevékenysége nyomán alakult a Nemzeti Könyvtár 1918. évi szakmai munkája.

Az intézmény munkatársainak sorából számos kiváló tisztviselő — későbbi tudományos kutató, egyetemi tanár — nevét emelhetjük ki. Közéjük tartoztak: BAJZA József, BARTFAI SZABÓ László, BARTONIEK Emma,

18. FERENCZYNÉ WENDELIN Lidia: *Az Országos Széchényi Könyvtár ún. világháborús-, és proletárdiktatúra-gyűjteménye.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1967. Bp., 1969. OSZK. 263–277. l. — *A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára az 1918. évben.* = *Magyar Könyvszemle.* 27. köt. 1919. 56–66. l.

19. L. OSZK Irattár 26/1918. sz. alatt. — Erről az OSZK összefoglaló jelentése (*Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1913–1923. évi állapotáról és működéséről.* Közzéteszi a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatósága. Bp., 1926. Egyetemi Ny. 70. l.) így emlékezett meg: „Könyvtárunkban ideiglenes otthona volt még a Folklora-gyűjteménynek. A Folklora Fellows magyarországi csoportja egy folklora könyvtár felállítását határozván el, annak szervezését dr. Sebestyén Gyula osztályigazgatóra, mint a Folklora Fellows magyarországi elnökére bízta.” SEBESTYÉN 1919-ben távozott a könyvtárból, anyagát pedig 1921-ben szállították el.

BÁTKY Zsigmond, FITOS Vilmos, GORIUPP Alisz, HAVRAN Dániel, HOLUB József, JAKUBOVICH Emil, KERSZTY István, NÉMETH Gyuláné SEBESTYÉN Irén, RÉDEY Tivadar, RÉDEYNÉ HOFFMANN Mária, RÓHELM Géza, SIK-ABONYI Antal, TÓTH Zoltán, ZSINKA Ferenc. Az altiszti személyzet élén SÁFÁR István, MORVAY Ferenc és DOBAY Kálmán álltak.²⁰

Az OSZK napi munkáját nem a katonai behívások, hanem a már veszített háború gazdasági, emberi nyomorúsága, a növekvő infláció, a tüzelőanyag-hiány, a létbizonytalanság nehezítette, majd 1918 novemberétől a spanyol náthának nevezett rendkívül súlyos influenzajárvány gátolta. Az állami hatóságok néhány kisebb intézkedéssel próbáltak a havi fizetésből élő alkalmazottak bajain segíteni; tudunk például arról, hogy ruhaanyagot osztottak ki közöttük,²¹ de mivel kevés volt a szövet, az akció „kizárólag férfi közalkalmazottak részbeni ellátását célozza”, mintegy 25%-os arányban, a szociális szempontok figyelembe vételével.²² Egy jelentésből arról is értesülünk,²³ hogy a vallás- és közoktatásügyi minisztérium talpbőrt utalt ki a a könyvtárban dolgozók számára. Az anyagi nyomorúságon, az ellátási gondokon más módon is próbáltak segíteni. FEJÉRPATAKY László 1918. szeptember 6-án arról értesítette a könyvtárat, hogy beszerzési előleg igényelhető a Nemzeti Múzeum igazgatóságától; ennek összege az 1918. évi augusztus 1-én „élvezett” háborús segély egy évi összegének 30, 40 vagy 50 százalékát érheti el.²⁴ 1918/19 telén a már 1917/18-ban is jelentkező tüzelőanyag-hiány nehezítette legjobban a könyvtári munkát és az olvasószolgálat megfelelő ellátását. A vezetőség nevében 1918 decemberének elején²⁵ JAKUBOVICH Emil arra hívta fel az osztályok figyelmét, hogy a legmesszebbmenően takarékoskodni kell a tűzifával. Délután már ne fűttesenek be a tisztviselők — szól az utasítás.

20. A személyzet névsorát csak az Irattár darabjainak átnézésével sikerült rekonstruálni. Adataink szerint 1918-ban 24 tisztviselője, továbbá 10 altisztje, ill., „szolgája” volt az OSZK-nak. Itt kell megjegyeznünk azt is, hogy a 324/1918. sz. irat szerint (jelentés a katonai szolgálatot teljesítőkről) 1918-ban csupán 1 tudományos tisztviselő és 1 szolga volt katoná. 1918 utolsó negyedében már ők is itthon voltak. Ezt azért emeljük ki, mert már abban az időben és később is gyakran olvashatunk jelentésekben, iratokban olyan állításokat, hogy 1918/19-ben a behívások, a frontszolgálat sokszor akadályozta a könyvtár munkáját. Ez nem volt igaz. Inkább a betegségek miatt estek ki a szolgálatból emberek. A Könyvtár akkori személyzetéről kéziratumk lezárása után jelent meg WIX Györgyné színes riportja az *OSZK Híradó* 1979. 3. számában (66–69. l.).

21. OSZK Irattár 108/1918. sz.

22. Természetesen térítést kellett fizetni; egy a viszonyokra jellemző mondat még ide kívánczok: „A kabát béléshiány miatt béleletlen lesz.” Ilyen körülmények között nehéz értékelni a jószándékú megb. igazgató ama október 18-i közlését (OSZK Irattár 298/1918. sz. alatt), hogy megkeresésére az Operaház gazdasági főnöke hozzájárult, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum személyzete részére „az Operaház előadásaira jegyek biztosíttassanak”. L. még a 23. és 25. sz. jegyzetet is.

23. OSZK Irattár 296/1918. sz. JAKUBOVICH Emil írásbeli közlése.

24. OSZK Irattár 261/1918. sz. „a) egyedül álló olyan alkalmazott részére, aki nem visz saját háztartást és nem él hozzátartozóinak . . . háztartásában, 30%, b) olyan alkalmazott részére, aki saját háztartást visz, de kettőnél kevesebb családtag eltartásáról gondoskodik, vagy hozzátartozóinak . . . háztartásában él, 40%, olyan alkalmazott részére, aki saját háztartásában legalább még két családtag eltartásáról köteles gondoskodni, 50%.”

25. OSZK Irattár 323/1918. dec. 2. sz.

Korlátozni kellett a telefonbeszélgetéseket is: FEJÉRPATAKY mb. igazgató arról értesítette az OSZK-t, hogy mivel a Magyar Nemzeti Múzeumnak „helyközi beszélgetésekre” nincs bérlete, az intézet valamennyi alkalmazottja a „helyközi beszélgetéseket” a Múzeum épületében működő postahivatal telefon állomása útján folytassa.²⁶

A már veszített háború fizikai és lelki megpróbáltatásai természetesen nem használtak a munkafegyelemnek. Éppen ezért még 1918 márciusában FEJÉRPATAKY a következő, tőle szokatlan leirattal lepte meg az osztályigazgatókat s rajtuk keresztül a Nemzeti Könyvtár alkalmazottait:²⁷ „Személyes tapasztalatból, úgyszintén a könyvtári látogató közönség részéről érkezett panaszokból tudom, hogy az Országos Széchényi Könyvtár tisztviselő és gyakornok urai és hölgyei közül néhányan a hivatalos órákat nem tartják be pontosan és a kiszabott időnél később érkeznek, vagy korábban távoznak hivatalukból. Tekintettel különösen arra, hogy a könyvtár nyilvános intézmény, mely 9—1 óráig, illetőleg du. 4 óráig áll a közönség rendelkezésére, felkérem Nagyságodat, szíveskedjék a könyvtár tisztviselő és gyakornok urait és hölgyeit szigorúan utasítani, hogy az amúgy is igen rövid időre szabott hivatalos órákat pontosan tartsák be, ellenkező esetben szigorúbb rendszabályok megtétele iránt a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister úrhoz fogok előterjesztést tenni.”

A nagy egyetemes, minden tudomány dokumentumait gyűjtő nemzeti könyvtár eszméje, de főleg gyakorlata évszázadunk első negyedében már a múlté volt. KÓHALMI Béla jegyezte meg egy gondolatébresztő írásában,²⁸ hogy a világ azon nagy országainak nemzeti gyűjteményei, amelyek egyben a világ tudományosságának teljességét is beszerezték (British Museum, Bibliothèque Nationale, Library of Congress) elveiket nem adták ugyan fel, de a gyakorlatban már képtelenek voltak e követelménynek megfelelni. Így a gyűjtésüket korlátozni kellett vagy a megfelelő igényes válogatással, vagy közvetve: az egyes államok szakkönyvtárainak fokozatos, tervszerű életrehívásával.

Mondanunk sem kell, hogy mindez hatványozottan érvényesült egy olyan országban mint Magyarország, amelynek politikai, gazdasági, művelődésbeli állapota nem kedvezett a tudományok és könyvtárak fejlesztésének. A hazai feudális rendszer elmaradott értékrendjében a legutolsó

26. Abban az időben (de még később is) a könyvtár mai bejárati oldalán, a földszinten, a mostani portásfülke bejárati ajtaja mögött postahivatal működött, ez részben könnyítette az adminisztráció munkáját, másrészt viszont fokozta a helyhiányt. — FEJÉRPATAKY László iratának száma és kelte: 297/1918. október 14.

27. OSZK Irattár 138/1918. március 15. sz. — Megjegyezzük, hogy 9—1 óráig a könyvtári munka tartott, az olvasóterem pedig 4 óráig volt nyitva.

28. KÓHALMI Béla: *A három nagy könyvtár a Tanácsköztársaság alatt.* = *Magyar Könyvszemle.* 75. évf. 1959. 2. sz. 150—157. l. — Joggal utasítja vissza KÓHALMI GULYÁS Pálnak a húszas évek elején tett ama jogtalan gyanúsítgatásait (Kommunista könyvtárpolitika, 1921; A könyv sorsa Magyarországon, 1924), mintha a könyvtári megbízottak — DIENES és KÓHALMI — korlátozták volna az OSZK-t a hungarikumok gyűjtésére. Történeti tény, hogy a magyar Nemzeti Könyvtár anyagi és egyéb gondjai miatt a hazai kötelempéldányok és a külföldi hungarikumok (korlátozott) gyűjtése mellett csak a legfontosabbnak vélt külföldi kiadványokat volt képes megrendelni.

helyek egyikét foglalta el a könyvtárügy, e terület fontosságát nem ismerték fel, és ezért anyagi támogatása is szűkös volt.

A gyűjtőkörre vonatkozóan 1918 még kevésbé hozhatott változást, illetve bővítést mint a világháborút megelőző évek. A háború alatt a hadi kiadások minden anyagi erőt lekötöttek, az állami dotáció mindinkább csökkent, a pénz évről évre fokozódó elértéktelenedési folyamata pedig egyre nehezebb helyzetet idézett elő a gyarapításban. Emellett a háború kiterjedése, a hadi cselekmények okozta blokád az osztrák-német nyelvterülettől eltekintve a külföldi kapcsolatokat (könyv- és folyóiratrendelés, nemzetközi csere) mind jobban leszűkítette,²⁹ sőt megszüntette. Így a külföldi hungarikumok begyűjtése is a szerény könyvtárosi álmok szférájába került.

Egy „semleges kapu” a világ felé — Svájc — nyitva állt az OSZK gyarapítása számára. Ezt a lehetőséget, az anyagi helyzetéből következő szerény keretek között ki is használta, de sajnos — még a veszített háború évében is — az ún. világháborús gyűjteménye számára.³⁰

A német példára³¹ létrehozott különgyűjtemény 1914—15-ben szervezetileg a levéltári osztályhoz tartozott, majd 1916—20 között önálló osztályként működött, majd 1920-ban beolvadt a Nyomtatványtárba.

Bennünket ezúttal csak a gyűjtemény 1918. évi helyzete érdekel: beleértve a rölapokat és az újságkivágatokat is 12 656 db érkezett vásárlás útján e részlegbe, míg a többi tár — mint FERENCZY Endréné megállapítja — együttvéve jutott 2547 könyvtári egységhez vásárlás révén. Az arány 1919-ben fordult meg a táruk javára, s még a Népköztársaság ideje

29. A *Magyar Könyvszemle*ben (27. kötet, 1919. 56—66. l.) közzétett 1918-i könyvtári jelentés adatai szerint 16 külföldi intézménytől kapott kiadványokat ajándékként vagy cserében az OSZK. Ezek többsége német vagy osztrák könyvtár, múzeum vagy levéltár. A semleges államok közül Svédország két nagy tudományos könyvtára szerepelt a gyarapítást segítő sorában: a stockholmi Királyi Könyvtár és az uppsalai Egyetemi Könyvtár. Említésre méltó, hogy három szarajevói intézettel is kapcsolatban állt az OSZK. Ami a könyvtár osztályainak 1918. évi gyarapodását illeti — beleértve a háborús gyűjtemény aprónyomtatványait és a hírlapszámokat is — 131 676 db volt (1916-ban 181 763, 1917-ben 186 423 db).

Az ajándékozók — becsülve az OSZK-t — több értékkel gyarapították a könyvtár állományát. A *Magyar Könyvszemle* 1919. évfolyamában közzétett intézeti jelentés gondosan felsorolja az adományozó intézményeket és személyeket. Emeljük ki sorukból HORVÁTH János, KODÁLY Zoltán és SZABÓ Ervin nevét, végül idézzük BÁNKI Donát műgyetemi ny. r. tanár október 30-án írt sorait (OSZK Irattár 317/1918. sz.): „külön keresztkötés alatt van szerencsém Vaskapu-Vízmű tervezetem leírását könyvtáruknak szíves megőrzés végett beküldeni.”

30. L. FERENCZY Endréné i. tanulmányát, továbbá a 19. sz. jegyzetben idézett nemzeti múzeumi jelentés vonatkozó részét. Különben a *Magyar Könyvszemle* 1916-i évfolyamában — tehát még korszakunk előtti időben — FEJÉRPATAKY László írt a háborús irodalom gyűjtésének fontosságáról, a gyűjtés nemzeti könyvtári feladatairól. Itt jegyezzük meg, hogy a világháború kitörésétől kezdődően megindított gyűjtés nemcsak a könyvekre és folyóiratokra, hanem a hírlapokra, plakátokra és minden ilyen tárgyú aprónyomtatványra is vonatkozott.

31. FEJÉRPATAKY László igazgató és munkatársa, HOLUB József könyvtári segédőr Németország és Ausztria nagy gyűjteményeinek ide tartozó anyagát, annak elrendezését a helyszínen tanulmányozták — FEJÉRPATAKY idézett beszámolója a külföldi utak eredménye volt.

alatt, 1919. február 8-án értesítette a könyvtár igazgatósága RANSCHBURG Gusztáv könyvkereskedőt,³² hogy az OSZK — a hazai nyomdákból kikerülő — háborús vonatkozású nyomtatványoknak vétel útján való gyűjtését megszüntette. A kötelepéldányokból és ajándékokból származó ilyen jellegű kiadványokat természetesen állományába iktatta.³³

A baj nem is az volt, hogy FEJÉRPATAKY és MELICH — a kor eme könyvtári divatának hódolva — ezt a gyűjteményt megszervezték, hiszen ennek létét, sajnos, *hungarikumok* gyűjtéséről lévén szó, meg lehetett indokolni. Azt nem lehet megérteni, hogy miért rendelték meg az egyébként reálsan mérlegelő, kétségtelenül jó szakvezetőök a Nemzeti Könyvtár előttük leginkább ismert anyagi-pénzügyi nyomorúsága ellenére a veszített háború utolsó hónapjaiban is, szinte minden kritikai érzék nélkül,³⁴ a genfi „Argus Suisse de la Presse” r. t.-től a méregdrága, súlyos valutába kerülő világlapok egész sorát:³⁵ *Daily Mail*, *Daily Telegraph*, *Times*, *Le Figaro*, *Le Temps*, *L’Echo de Paris*, *New York Herald*, *Corriere della Sera*, *Osservatore Romano*, *Giornale d’Italia*, *La Stampa*, és így tovább. Sőt, hogy fokozódjék a költség, a későbbi adósság, a felsorolt hírlapokat visszamenőleg 1917. január 1-től és március 1-től rendelték meg, a *Corriere della Sera* és a *Giornale d’Italia* c. lapokat 1914. július 1-től! Így csupán a svájci Argus cégnél 27 000 svájci frankra rúgott az az adósság, ami a húszas években mind a könyvtárnak, mind a kulturális kormányzatnak példátlanul súlyos gondokat okozott.

Pedig MELICH Jánosnak a könyvtár gyarapításának, fejlesztésének területén igen jó és korszerű elgondolásai is voltak (a feladatok rangsorolása MELICHTől származik):³⁶

- a magyar, a magyarországi és a magyar vonatkozású könyvek lehető teljes begyűjtése;
- külön „könyvvásárló” alosztály felállítása;
- a kötelepéldányok helyiségében külön, a megjelenéseket és beérkezéseket ellenőrző tisztviselő alkalmazása;
- a hazai nyomtatványok értékes részéből másodpéldányok beszerzése, a sűrűn használt — pl. olvasótermi vagy tankönyvként használt — művekből 4—5 példány megvásárlása, az igen keresett folyóiratok több példányban való gyűjtése;

32. OSZK Irattár. 33/1919. sz.

33. Az ajándékozók között volt SZABÓ Ervin (a Városi Nyilvános Könyvtár) is: az OSZK kérésére 1918. április 13-án írásban közölte, hogy a vezetése alatt álló könyvtár az OSZK háborús gyűjteménye számára falragasz-duplumaiból egy-egy példányt mindig félre fog tenni. L. OSZK Irattár, 1946/1918. sz.

34. Itt már nem lehetett mentség sem a hungarika-gyűjtés elve, sem pedig az „ellen-ség” háborús politikájának „megismerése” vagy megismertetése az illetékes kormányhivatalokkal, illetve hivatalos személyiségekkel. Mégis igen nagy összegeket költött a könyvtár vezetősége 1918-ban a háborús kiadványok vásárlására: 3814 koronát, 6356 márkát, 8802 svájci frankot.

35. OSZK Irattár 147/1918. márc. 26. — Ezzel a világcéggel a könyvtár már több évtizede üzleti kapcsolatban állt. Német területről a müncheni J. SCHWEITZER Sortiment szállította a háborús kiadványokat. OSZK Irattár 156/1918. sz.

36. Ezeknek egy részét az OSZK 1918/19. évre szóló költségvetési javaslatának indoklásában fejtette ki (OSZK Irattár 27/1918. sz.).

— az archiválás, az utókorra való hagyományozás szempontjából igen nagy jelentőségű kétpéldányos beszerzés megvalósítása;

— a könyvtár zenei és térképalosztályának mennyiségi és minőségi fejlesztése a „mai könyvtártudományi” szempontok szerint;³⁷

— a könyvkötések számának duplájára emelése;

— az osztályozó rendszer megújítása, kartotékrendszerű katalógusok felállítása;

— e, néha már az előző évek terveiben is felmerült tennivalók ötlet-szerű megoldásainak megszüntetése, a teljes céltudatosság és rendszeresség biztosítása a könyvtár tevékenységében;³⁸

— a gyakran használt hírlapokból másodpéldányok beszerzése, a magyar szempontból fontos külföldi és horvát hírlapok előfizetése;

— a tanulmányi utak³⁹ pénzügyi alapjainak biztosítása, hogy a könyvtárosok szerzeményezés céljából évről évre külföldre utazhassanak, pl. Konstantinápolyba, Prágába, Helsinkibe, Zágrábba stb. [!].⁴⁰

— jelentős összegeket kell fordítani minden évben az olvasótermek, raktárak és dolgozóhelyiségek átalakítására. Két alapvető elvet szükséges érvényesíteni: 1. a könyvtár és a hírlaptár anyaga egy helyen raktározódik, 2. a kutató tudós és az olvasóközönség csak a kikölcsonzést és az olvasótermi jegykiadást végző tisztviselővel érintkezhessek;

— a korszerű feladatok megvalósításához jelentékeny személyi fejlesztés szükséges (öt tisztviselői állás a nyomtatvány- és hírlaptárnál, egy a kötelespéldányoknál, egy a térképalosztálynál, egy a könyvrendelő alosztálynál);

— a szolgálai (altiszti) helyek fejlesztésére nagy szükség van (3 „szolgai”

37. A térképalosztály korszerű fejlesztése — mind tudományos, mind gyakorlati okokból — különösen érdekelte MELICH Jánost. 1918. április 27-én (OSZK Irattár 190/1918. sz.) egy, a Múzeum igazgatójához intézett terjedelmes iratában rámutatott arra, hogy a térképek gyűjtése egyidejű a könyvtár létesítésével. Utal a SZÉCHÉNYI Ferenc-féle bibliotékára, SZÉCHÉNYI alapvető térképgyűjteményére. Anyagi, beruházási és személyi fejlesztést kér az önállóvá kialakítandó térképalosztály számára.

38. KÓHALMI Béla idézett, a *Magyar Könyvszemlében* megjelent tanulmányának egy jegyzetében (154. l.) felhívta a figyelmet SEBESTYÉN Gyula egy felterjesztésére, amit 1919. május 24-én intézett LUKÁCS György közoktatásügyi népbiztoshoz. SEBESTYÉN ekkor már a néprajzi osztályban dolgozott, de visszatért egy 1916-ban készült tervezetere (ez Irattárunk 1916-i anyagában nem lelhető fel), amiben — állítása szerint — foglalkoztak az OSZK munkatársai olyan kérdésekkel, mint a Nemzeti Múzeum palotájának átengedése a könyvtár céljaira, az „olvasott” könyvek duplumainak beszerzésével, olvasótermekkel, katalógusokkal, vidéki és nemzetközi köleszöngőrendszerrel SEBESTYÉN e felterjesztésének kézírata az OSZK-é volt [l. Lit. 3 db (fol. 15). Magyar Nemzeti Múzeum kézírattári Növedéknapló 7. 1942.] ma a Párttörténeti Intézet őrzi.

39. 1917/18-ban csupán ZSINKA Ferenc könyvtári segédőr folytathatott hivatalos kiküldetésben kutatómunkát a konstantinápolyi tudományos intézetben.

40. Ez alapvető szemléletváltozás az eddigi német-osztrák centrikussággal szemben. Kétségtelenül a nyelvészprofesszor-könyvtáros MELICH igen haladó nézetű volt.

állást laboránsi állássá kell átszervezni, lehetőleg német nyelvtudással rendelkezőkkel betöltetni [1].⁴¹

Az osztályigazgató a személyi igényeket [ekkor: 4 vagy 5 tisztviselői állás, 4 vagy 5 „szolgai” állás] 1918 áprilisában megismételi, illetve még részletesebben fejti ki.⁴² Szinte kétségbeejtő az az észrevétele, hogy „a katalogizálást jelenleg csupán egyetlen egy tisztviselőnk végzi”. A könyvtár sorsáért aggódó vezető tudós könyvtárnok komor és felelősségtől árnyékolt szavakkal vezeti be a Múzeum igazgatójához intézett iratát: „E beadványom (27/1918. sz. a.) óta is szüntelen foglalkozván ez osztályaink (nyomtatványtár és hírlaptár) tisztviselőinek és szolgálószemélyzetének napi munkájával és munkateljesítményének gondos meglátolásával, arra a meggyőződésre kellett jutnom, hogy a folyton szaporodó folyó munkálatokat mostani, részben megfogyatkozott, részben egyébként is elégtelen munkaerőnkkel elvégezni képtelenek vagyunk.”

FELDOLGOZÓ MUNKA, KATALÓGUSOK, NEMZETI BIBLIOGRÁFIA

A szerzeményezés után a könyvtárak következő, klasszikusnak nevezett feladata a katalogizálás, osztályozás, a különféle katalógusok szerkesztése volt. Köztudott, hogy ezekben az években — egészen a FITZ József-féle 1936-os reformig — az ún. müncheni nagylapos betűrendes katalógussal és egy kötetformátumú, szintén német mintára készített „szakrepertóriummal” rendelkezett a könyvtár. Ezt a két alapnyilvántartást egészítették ki az iskolai értesítők, a hírlaptár, a kéziratár, a levéltár szintén korszerűtlen katalógusai, illetve lajstromai.

E szerény feldolgozó rendszer keretében az évek során komoly restancia gyűlt össze. Ezt támasztja alá az az egyetlen adat is, hogy 1918-ban 3455 mű került feldolgozásra és 4383 cédula készült el, holott a Nyomtatványtár ebben az évben — a *Magyar Könyvszemlében* közzétett igazgatói jelentés szerint — 10 543 kiadvánnyal gyarapodott.

A könyvtár vezetősége még 1917-ben fordult a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez azzal a kéréssel, hogy az 1917/18-i költségvetés keretében rendkívüli hitelt engedélyezzen az OSZK számára a felgyűlt, föl nem dolgozott anyag katalogizálására. A VKM 1917. december 5-én⁴³ bizonyos mértékig honorálta ezt az igényt és 4170 Koronát engedélyezett a következő különmunkára: a Kossuth-könyvtár, a Kisfaludy-könyvtár, az iskolai érte-

41. Az összegek emelését MELICH kétféle módon indokolta: a) fejlesztés, korszerűsítés, b) a könyvek, folyóiratok, hírlapok árának emelkedése. A különféle dokumentumok (könyvek, kéziratok) beszerzésére az eddigi 25 000 korona helyett 50 000 koronát kért, a külföldi hírlapok előfizetésére 4000 korona helyett 5000 koronát, a könyvkötésre 10 000 korona helyett 20 000-et. A leíró lajstrom (katalogizálás) eddigi 2000 koronája helyett 6000-et igényelt, háborús kiadványok vásárlására 20 000 koronát (!). A rendkívüli beruházások (olvasótermek átalakítása stb.) költségeire évente 100 000 koronára tett javaslatot.

42. OSZK Irattár 171/1918. 13. sz.

43. 282.538/1917. VKM sz. (I. OSZK Irattár 4/1918. sz.).

sítók és a XVI—XVII. századi aprónyomtatványok rendkívüli díjazás mellett való feldolgozására.

A munkák megszervezésére és vezetésére HAVRAN Dániel igazgatóőr kapott megbízást. Július 15-én kelt részletes jelentése alapján⁴⁴ MELICH János osztályigazgató szeptember 7-én adott írásbeli tájékoztatást FEJÉRPATAKY múzeumi igazgató számára. E szerint a munkálatokat 1918. április, május és június havában du. 3 és 6 óra között végezték,⁴⁵ mert ezekben a hónapokban világosság szempontjából a délutánok megfelelőek voltak. Maga a program sajnos, változást szenvedett. Egyik tisztviselő ugyanis, aki a Gyurikovics-féle⁴⁶ könyvtár feldolgozásának befejezésével volt megbízva, még 1917 második felében megbetegedett, mással nem tudták pótolni, így most elsőként a Gyurikovics-könyvtárral kapcsolatos munkákat kellett befejezni. Ennek következtében a miniszteri leiratban jelzett 16—18. századi aprónyomtatványok és az iskolai értesítők feldolgozását el kellett ejteni.

Nem érdektelen HAVRAN Dániel részletes jelentésének néhány adata: a Gyurikovics-féle könyvtár ezúttal földolgozott része 201 műből (301 kötet), a Kisfaludy Sándor-könyvtár 982 műből (2154 kötet), végül az 1894-ben ajándékozott Kossuth Lajos-könyvtár 2702 műből (4303 kötet) állt.⁴⁷ Az elkészült cédulákat minden esetben a könyvtár nagykatalógusába osztották be.

E kétségtelenül jelentős feldolgozó különmunkánál elvi szempontból messzemenően fontosabb az a reformjavaslat, amit e különmunkák kapcsán fejtett ki MELICH János FEJÉRPATAKY László számára.⁴⁸

Ebben az előterjesztésben először egy konkrét, az OSZK számára igen lényeges feldolgozó munkakör feladatainak vázolásával és tervbe vett megindításával foglalkozott. Mivel a 16—18. századi igen értékes aprónyomtatványok földolgozása a délutáni különmunka keretében nem történhet meg, katalogizálásukra ezért a rendes munkaidőben óhajt sort keríteni. Olyan munkaköri változtatást vezet be, ami lehetővé teszi, hogy a nyomtatványi osztály legbecesebb részének (a mai RNYT): a hazai és külföldi ősnymtatványoknak, a „kiemelt” könyveknek (ide tartoznak a 16—18. századi aprónyomtatványok is), a magyar írók editio princepsének meglegyen a külön gondozója. Erre a munkára MADARASSY László könyvtári segédőr vállalkozott, s 1918. április 1-től látja el a fentiekben meghatározott munkakört. Emellett az RMK II. katalogizálatlan és a III.-nak „kiemelendő részét” szintén a rendes munkaidőben fogja feldolgozni. Félreértések elkerü-

44. L. ugyancsak az OSZK Irattár 4/1918. sz.

45. A feldolgozó munkára HAVRAN Dániel mellett KERESZTY István, FITOS Vilmos, RÉDEY Tivadar, TÓTH Zoltán és BORZSÁK István vállalkoztak, a könyvek kézbeadását, bélyegzését, címkézését SÁFRÁN István laboráns vezetése mellett változtatva három altiszt végezte.

46. Ez a GYURIKOVICS Ferenc által adományozott családi könyvtár volt, mely csekély kivételtől eltekintve újabbkori hazai nyomtatványokból állt.

47. A Kossuth-könyvtár megfelelő elhelyezésére MELICH János indított akciót, több alkalommal írt FEJÉRPATAKYNak a költségek ügyében. Az 1918. XI. 21-én kelt iratból kiderült, hogy LINDNER Kálmán asztalosmester a Kossuth-könyvtárhoz méltó könyvszekrényeket készíttette. (L. még OSZK Irattár 199/1918. sz.)

48. OSZK Irattár 14/1918. sz.

lése végezt megjegyzi, hogy az említett aprónyomtatványok, iskolai drámák, valamint az RMK II. és III. részének hivatkozott anyaga jelenleg is olyan rendben van, hogy a kutatók azt bármikor használhatják.

Ezután tér rá arra a reformjavaslatára, amely véleményünk szerint az OSZK-ban a FITZ József-féle 1936-os átfogó rendezésig példa nélkül áll.

Bejelenti a Múzeum igazgatójának, hogy a felsorolásra kerülő feladatok elvégzése égetően szükséges, de azokat a könyvtár jelenlegi eszközeivel és a folyó munkák mellett nem tudja végrehajtani. E sürgős tennivalók a következők:⁴⁹

- a cédulakatalógus revíziója;
- az egyházi sematizmusok, directoriumok, ordok stb. katalogizálása;
- a kötelespéldányok törvényének (1897) életbelépése óta felhalmozódott, továbbá az 1711 után megjelent, jelenleg évszám szerint rendezett aprónyomtatványok leltározása s részbeni katalogizálása;
- a katalogizálási rendszer revíziója, új katalogizálásra való áttérés úgy, hogy a jelenlegi szakkatalógus mellett két betűrendes cédulakatalógus és egy vezérszó- (Schlagwort) katalógus legyen.

A két betűrendes cédulakatalógus közül az egyik teljes bibliográfiai pontossággal készülne s szolgálati jellegű lenne, a másik kartonlapokra irandó cédulakatalógus formájában az olvasóközönség rendelkezésére állna;

— a szakkatalógus szakjai közül a leginkább használtak, a legterjedelmesebbek (pl. magyar irodalom, magyar irodalomtörténet, német, latin stb. irodalom, magyarországi gyűjtemények, turkológia, matematika, kémia, fizika, zoológia, technika, gazdaságtan stb.) okvetlenül átírandók s átalakítandók;⁵⁰

— a könyvtár főlegesen többes példányaiból rendszeresen nyomtatott betűrendes katalógusokat kell készíteni és azokat szétküldeni, hogy segítségükkel az új egyetemi könyvtárak és közkönyvtárak az OSZK állományából gyarapíthassák állományukat, csere vagy átengedés formájában;

— a könyvtár olyan általános revíziója, amelynek nyomában az elkallódott könyvek részben az OSZK duplumaiból, részben vásárlás útján pótolhatók legyenek.

A feldolgozó munkáról beszélve szólnunk kell az OSZK-nak a nemzeti bibliográfiával kapcsolatos elképzeléseiről is, hiszen ez a terület a kötelespéldányok begyűjtéséhez és katalogizálásához kapcsolódott.

Erről is MELICH János adott szakvéleményt⁵¹ abból az alkalomból, hogy a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa átiratot intézett FEJÉRPATAKY Lászlóhoz a hazai könyvtárügy néhány olyan kérdésében, amelyben a Tanács véleménye szerint az OSZK is érdekelve volt vagy lehe-

49. A sorrend MELICHTől ered, ezen természetesen vitatkozni lehetne. Valószínű azonban, hogy a teendőket kívánta csak meghatározni, nem pedig azok súlyát, sürgősségét.

50. Ezen a területen MELICH javaslata nem korszerű: nem gondol a tizedesrendszer bevezetésére, csak javításokra, további bontásokra.

51. OSZK Irattár 149/1918. márc. 25. sz.

tett. Az elkallódott irat — MELICH jegyzete alapján rekonstruálva —, a következőket tartalmazta:⁵²

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa szerint sokszor elhangzott az a panasz, hogy nincs úgynevezett nemzeti könyvtárunk, amely a világ szellemi termékeinek főbb műveit magában foglalná, nem áll rendelkezésre a hazai irodalomnak a tudományos igényeket kielégítő bibliográfiai feldolgozása. Az átirat elismeri, hogy az egyetemes gyűjtőkörű nemzeti könyvtárat — különböző okok miatt — nem lehet létrehozni. Megvalósíthatónak tartja azonban a főbb közkönyvtárak egyetemes repertóriumának felállítását, amely a kutatókat tájékoztatná arról, hogy az általuk keresett művek melyik közkönyvtárban található meg. Ezt az egyetemes repertóriumot a Magyar Nemzeti Múzeum keretében szervezendő külön bibliográfiai osztály készítené el,⁵³ amely az OSZK kötelepéldányaival kapcsolatba hozva, az egyetemes repertórium mellett a hazai sajtótermékek teljes évi bibliográfiájának megszerkesztésével és kiadásával is foglalkoznék. További feladata lehetne a magyar folyóiratokban megjelenő cikkek tudományos repertóriumának elkészítése.⁵⁴ Mindehhez a Tanács erkölcsi támogatását nyújtaná.

MELICH bizonyos udvarias gúnnyal kezdte válaszát, megköszönve a Tanács átiratát, amely által újabb alkalmat ad a könyvtárnak mostani gyakorlata és régebbi fejlesztési tervei előadására.

Amit a Tanács egyelőre megvalósíthatatlannak tart, ti. az egyetemes értékű világirodalom beszerzését, azt a könyvtár fokozatosan, anyagi erejéhez mérten megteszi. A Tanács erkölcsi támogatását természetesen köszönettel veszi.

A másik kérdés megvalósítását, a nemzeti bibliográfia megjelentetését a könyvtár és folyóirata, a *Magyar Könyvszemle* már régen szorgalmazza, de kívülálló okok miatt (pénz-, hely- és személyzethiány) a már megkezdett munkálatokat nem tudta folytatni. 1908-ban a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez fordult az OSZK a magyar nemzeti bibliográfia *egész rendszerének* kiépítése tárgyában, részint a hazai tudományos szükségletektől indítva, részint a külföldi sikerektől buzdítva. Ez a bibliográfiai sorozat magában foglalná a „magyar korona területén” megjelent összes, bármely nyelvű nyomtatvány tudományos repertóriumát, ezen felül egybe állítaná a magyar szerzők által külföldön bármely nyelven megjelent szellemi termékek könyvészetét is. Ezt a feladatot két vonalon kell megoldani: az egyik az 1712-től 1900-ig (jelenleg 1920-ig) terjedő nyomtatványok, a másik pedig a kurrensen megjelenő

52 Ez az átirat nem volt föllelhető, de MELICH válaszában — jó szokása szerint — mindig összefoglalta a másik fél mondanivalóit, s csak azután fogalmazta meg saját véleményét. Így tehát ismerjük a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa átiratának lényegét.

53. A Tanács által „egyetemes repertóriumnak” titulált vállalkozás nem más, mint a központi katalógus, a Múzeum keretében dolgozó bibliográfiai osztály pedig a húszas évek közepén szervezett Országos Könyvtári Központ, amelynek egyik feladata a központi katalógus kiépítése volt. 1952 óta a központi könyv- és folyóiratkatalógus az OSZK keretében működik.

54. Köztudott, hogy ezt a vállalkozást az OSZK DEZSÉNYI Béla vezetésével és szerkesztésében 1946-ban indította meg.

kiadványok könyvésze, aztán öt évről öt évre (esetleg tíz évről tíz évre) terjedő összefoglaló tudományos bibliográfiák, melyek betűrendes jegyzékből, szak-, továbbá vezérszók szerinti részekből állanak. E munkálatok elvégzésére egyedül az Országos Széchényi Könyvtár az alkalmas intézmény: a törvény értelmében a kötelempéldányokat ide kell hiánytalanul beszolgáltatni.

A VKM annak idején örömmel vette tudomásul a könyvtár eme tervét — folytatja fejtegetéseit MELICH János — de az akadályokat (helyiség-, személyzet- és pénzhiány) nem tudta elhárítani. A szép terv — a magyar tudomány kárára — azóta is csak elképzelés maradt.

MELICHnek az a kérése FEJÉRPATAKYhoz, hogy a jelen alkalmat felhasználva, ismét forduljon a VKM-hez a nemzeti bibliográfia létrehozása érdekében. Erőteljesen hangsúlyozza, hogy ezt a vállalkozást kizárólag az *OSZK kötelempéldányainak segítségével, azok feldolgozásával* lehet és kell megteremteni. Amit tehát a Tanács mellékcélnak tekint, ő azt a *főcélnak* tartja.

Ami a hazai nagyobb könyvtárak repertóriumát illeti, kívánatosnak látja elkészítését, de az átiratnak ehhez fűzött gyakorlati reményeit nem osztja. Ha már országos feladatokról szól, fontosabbnak tartja a hazai könyvtárak kéziratái leíró lajstromának és az ősnymtatványok katalógusának elkészítését. Arra kéri tehát a Múzeum igazgatóját, hogy a magyarországi és a magyar szerzőktől származó szellemi termékek tudományos bibliográfiájának elkészítésére vonatkozó javaslatát úgy tegye meg, hogy az a maga teljességében a Nemzeti Könyvtár keretében nyerjen megoldást.⁵⁵ Zárójelben megjegyezzük, hogy SZABÓ és KÓHALMI éveken át szintén ezt a megoldást tartották helyesnek, a nemzeti bibliográfiának az önálló Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézethez való telepítésének gondolata csak 1919 elején merült fel.

OLVASÓSZOLGÁLAT, TÁJÉKOZTATÁS

Az OSZK olvasószolgálat 1918-ban alapjában véve a megszokott keretek között folyt, de a háborús viszonyok okozta korlátozások egyre jobban éreztették hatásukat. Az év folyamán — a hivatalos jelentés szerint⁵⁶ — a könyvtár helyiségeiben 14 586 látogató fordult meg (1917-ben 15 127, 1916-ban 18 994) s 168 403 darabot használt. A nyilvános olvasóterem látogatására 1646 jegyet adtak ki (1916-ban 1920-at). Legtöbben (10 204 látogatás) a könyveket használták, 1704-en a hírlapokat, és csupán 207-en a kéziratokat. Egyébként — ami a háborús viszonyok súlyosbodásának

55. Nem tudunk arról, hogy FEJÉRPATAKY felterjesztése elment volna a VKM-be. Igen valószínű, hogy az egyre kaotikusabb háborús helyzetben, az egyre súlyosabb gazdasági viszonyok között erre nem kerülhetett sor. Ha már az akkori minisztérium szerint 1908-ban sem volt erre pénz, paripa, fegyver . . .

56. *A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára az 1918. évben.* = *Magyar Könyvszemle.* 27. kötet. 1919. 56–66. l. — A későbbiekben felhasználjuk a következő tanulmány adatait is: FERENCZYNÉ WENDELIN Lídia: *Az Országos Széchényi Könyvtár olvasószolgálatának története 1802–1919.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve.* 1963–1964. Bp., 1966., OSZK. 210–232. l.

következménye volt — januártól kezdődően hónapról hónapra esett a könyvtárat használók száma: januárban 1502 olvasó 16 372 dokumentumot igényelt, november—decemberben ehhez képest a forgalom harmadára csökkent.⁵⁷ Az év utolsó negyedében az olvasási kedvet nemcsak a fűtőanyaghiány befolyásolta, hanem a járvány is: a súlyos influenza miatt október 20-tól korlátozni kellett az olvasótermek használatát és a könyvkölcsönzést is.⁵⁸ Ebben az évben az olvasók 65%-a egyetemi hallgató és felsőbb évfolyamú középiskolás, 13%-a tanár, 22%-a egyéb (író, művész, orvos, mérnök, katonatiszt stb.) volt.⁵⁹

A háborús viszonyok, az ezekből következő postai (vasúti) szállítások nehézségei a vidékre és külföldre irányuló távkölcsönzéseket napról napra nehezebbé tették, végül is minden jószándék ellenére gyakorlatilag teljesen megakadályozták. 1918 februárjában még csak bizonyos korlátozásokat volt kénytelen életbe léptetni a könyvtár vezetősége (vidékre egyszerre három könyvnél többet nem lehet kölcsönözni, ezek is könnyen pótolhatók legyenek, hadművelleti területre nem szabad könyvet küldeni),⁶⁰ szeptemberben azonban már arról értesítette egy vidéki tanár olvasóját, hogy magánembernek nem küldhet könyvet, intézményeknek is csak egészen kivételes esetben.⁶¹ 1919-ben (január—március) már kénytelen azt válaszolni, hogy a posta nem vesz fel semmiféle csomagküldeményt.⁶² Adataink szerint 1918-ban 14 magyarországi és 3 külföldi könyvtárnak (intézménynek) kölcsönzött könyveket, s 3 hazai, továbbá 6 külföldi intézet távkölcsönzését vette igénybe a könyvtár.⁶³ A háború utolsó évében igen gyér volt már a

57. Az OSZK Irattárából szerzett adatok.

58. OSZK Irattár 299/1918. okt. 19. sz.

59. Nem érdektelen, hogy a neves tudósok, írók, művészek közül kiknek a nevét őrzik irattárunk adatai, továbbá az olvasókat nyilvántartó beírókönyvünk. Néhány név a sok közül: ÁLDÁSY Antal, ALEXICS György, BABITS Mihály, BALLAGI Aladár, BORTNYIK Sándor, BRISITS Frigyes, CSÁNKI Dezső, DARKÓ Jenő, DUDICH Endre, ELEK Oszkár, HALÁSZ Gábor, HAMVAS Endre, HATVANY Lajos, HOLUB József, HÓMAN Bálint, HORVÁTH János, ILLÉS József, JAKUBOVICH Emil, KÁDÁR Imre, KOMLÓS Aladár, KOSZTOLÁNYI Dezső, KÜRTHY György, LAZICZIUSZ Gyula, LENHOSSÉK Mihály, LUX Kálmán, MARGALITS Ede, MIHELICS Vid, MITROVICS Gyula, MÓRICZ Zsigmond, NÉMETH Gyula, PAIS Dezső, PALASOVSKY Ödön, PAULINYI Oszkár, PETHES Sándor, RAPAICS Rajmund, RÓHEIM Géza, SCHULEK Elemér, SZABÓ Ervin, SZEKFI Gyula, SZENTPÉTERY Imre, THIRING Gusztáv, TOMASZ Jenő, TORMAY Cecil, VARJU Elemér, VERESS Endre, VÉRTES O. József, ZAMBRA Alajos, ZILAHY Lajos, ZOVÁNYI Jenő. Az akkor még gimnáziumi tanulóktól (HALÁSZ Gábor) az európai hírű anatómus professzorig (LENHOSSÉK Mihály) húzódik a sor, amely ebben az évben a Nemzeti Könyvtár folyosóit és lépcsőit járta: ez a kivonatos névsor is a magyar kultúrhistoria egy fejezetének tekinthető.

60. OSZK Irattár 65/1918. sz.

61. OSZK Irattár 278/1918. sz.

62. OSZK Irattár 12/1919. sz., 45/1919. sz.

63. Néhány példa a fontosabb intézményi kölcsönzők sorából: Arad, Közművelődési Intézet könyvtára; Csornai premontrei kanonokrend perjeli hivatala; Debreceni Egyetemi Könyvtár; Kolozsvári Egyetemi Könyvtár; M. kir. Külügyminisztérium; Nagyvárad kir. Jogakadémia; Pallagpusztai Gazdasági Akadémia; Pannonhalmi Főapátság könyvtára, Sárospataki ref. Főiskola könyvtára; Vasvármegyei Kulturmúzeum. — Külföldről a bécsi Egyetemi Könyvtár, a brüsszeli Királyi Könyvtár és a zágrábi Egyetemi Könyvtár fordultak hozzánk teljesíthető kölcsönzési

külfölddel való érintkezés. De mégis, minden, szinte leküzdhetetlen nehézség ellenére sem merültek feledésbe a könyvtárközi kapcsolatok. E szerény felsorolásnak ez a valódi értelme.

Az egyébként sem elég fejlett írásbeli tájékoztató szolgálat is nehézségekkel küzdött: a világháború utolsó éve nem kedvezett a kutatómunkának, a csendes tudós meditációnak. A szokásos rutinkérdésekre (megvan-e az olvasó által keresett mű a könyvtárban, az eladni óhajtott kiadványnak vagy kéziratnak mi az ára, igényt tart-e rá az OSZK?) az intézet szakértői mindig becsületes és sürgős választ adtak. Irattárunk vonatkozó aktái szerint a háborús nyomorúság következtében megnőtt az ilyen kérdések, illetve kérések száma. De vagy az ajánlat volt naiv és hozzá nem értő, vagy a könyvtár nem rendelkezett elegendő pénzzel.

Ami az „érdemi” tájékoztatásokat illeti, felsorolunk néhány kérdést, illetőleg választ:

— a bécsi „Städtische Sammlung” érdeklődött, hogy ABRAHAM a SANCTA CLARA posthumus művei közül melyek vannak meg az OSZK állományában;

— Camillo RAUPENSTRAUCH bécsi gyógyszerész genealógiai kérdésére kért és kapott tájékoztatást;

— Nyíregyházáról afelől érdeklődött TOROKS György, hogy NAPOLEON életrajzával milyen könyvek foglalkoznak;

— egy újszomtori olvasó családi címere ügyében kért felvilágosítást.⁶⁴
Inter arma silent Musae . . .

A NEMZETI KÖNYVTÁR AZ ŐSZIRÓZSÁS FORRADALOMBAN

Epilógusként essék még szó az ősziírózsás forradalom néhány hónapjának könyvtári eseményeiről.

November 9-re a Magyar Nemzeti Múzeum minden alkalmazottjának le kellett tennie a forradalmi kormány által előírt hivatali esküt: ezzel már a Népköztársaság szolgálatára kötelezték el magukat az intézmény dolgozói.⁶⁵

December 3-án a vallás- és közoktatásügyi minisztérium még november 25-én kelt rendeletét küldte meg FEJÉRPATAKY igazgató az OSZK vezetésének: a Monarchiában „kötelező” címeteket a jövőben mellőzni kell: nincs „királyi” jelző, sem valóságos, belső titkos tanácsosi, udvari tanácsosi, királyi tanácsosi cím, valamint „nagyméltóságú, kegyelmes, méltóságos,

kéréssel. — Az OSZK kutatói számára az Országos Levéltártól, a zirci Cisztercita Rend könyvtárától és a balázsfalvai görög kat. gimnázium tanári könyvtárától, külföldről pedig a bécsi K. K. Hofbibliothek-től, a bécsi Egyetemi Könyvtártól, a berlini Királyi Könyvtártól, a gráci Steiermark Landesarchiv-tól, a müncheni állami könyvtártól kértünk és kaptunk könyveket, kéziratokat kutatóink számára.

64. OSZK Irattár 1918: 221., 240., 265., 288., 306. sz.

65. FEJÉRPATAKY igazgató felszólítása: OSZK Irattár 311/1918. sz.

nagyságos és tekintetes” címzés, illetve megszólítás.⁶⁶ Ugyancsak intézkedés történt a köztársaság új címerének használatára is.⁶⁷

A Népköztársaság ideje alatt — ha a fűtési nehézségektől és a súlyos járványtól eltekintünk — rendben folyt a könyvtár napi munkája. Erről felesleges külön szólnunk.

De két kiemelkedő mozzanatról azonban nem feledkezhetünk meg.

1919. február 19-én ADY Endre feleségétől ADY-kéziratokat kért a könyvtár igazgatósága,⁶⁸ majd március 13-án a *Nyugati* kiadóhivatala tizenöt ADY-, egy IGNOTUS- és egy KOSZTOLÁNYI-kéziratot adományozott kéziratárunknak. Valóság és jelkép egyszerre a forradalmi időben ADY nevének és a Nemzeti Könyvtárnak ez az emlékezetes összekapcsolódása.

A politikai-társadalmi életet illetően a későbbi „panaszokból” értesülünk arról,⁶⁹ hogy a könyvtárban is létrejött a bizalmi rendszer: az ellenforradalmi beállítás szerint örökös gyülekezés és tanácskozás volt a tisztviselői és az altiszti karban egyaránt, mely izgalmakat okozott ugyan, de „bajt” nem. Viszont még az 1926-ban közzétett összefoglaló jelentés is kénytelen volt eredményként elismerni,⁷⁰ hogy az „ügynevezett” [!] Népköztársaság idejében a „szükséges fizetésemelés” egyszerű keresztülvitele helyett úgyszólván mindenki egy fizetési osztállyal előrelépett. Ennek folyományaként alakult ki néhány hónap múlva az altiszti személyzetnek I. és II. osztályú műszaki kezelői és egyéb altisztekre való tagozódása. E rendszert a „normális” [!] viszonyok visszaálltával az új kormányzat is megerősítette. A Népköztársaság kormányának e szociális intézkedését tehát a Horthy-rendszer sem tudta eltörölni.

A következő évet a könyvtár az alábbi állománnyal várta: 702 412 db nyomtatvány (ebből mintegy 352 000 aprónyomtatvány), 3153 db térkép, 34 591 db kézirat, 39 236 kötet hírlap és mintegy 1046 oklevél.⁷¹

Az elmondottakkal felvázoltuk a Nemzeti Könyvtár 1918. évi munkásságát. Végső kérdéseinket kell hát megfogalmaznunk: mai adataink alapján vajon hogyan értékelhetjük intézetünk e nehéz évének történetét? Az adott körülmények között tett-e az OSZK valamilyen haladónak mondható lépést jövő munkájának érdekében, az ország könyvtárügye fejlesztésének javára?

A két kérdést természetesen nem lehet és nem is szabad egymástól mereven elválasztani, hiszen a Nemzeti Könyvtár belső munkája — akarva-akaratlanul is — több szálon összekapcsolódott az ország könyvtárainak tevékenységével anélkül, hogy ezt az összefüggést bármilyen törvényes (rendeleti) szabályozás előírta volna.

Summázzuk tehát tanulságainkat:

A Nemzeti Könyvtár 1918-ban is a szó valódi, de nem megrovó értelmében vett konzervatív intézmény volt, gyűjtőkörében és szellemében egyaránt. A hazai kiadványok teljes gyűjtésére törekedett és a lehetőségek-

66. OSZK Irattár 322/1918. sz.

67. OSZK Irattár 321/1918. dec. 3. sz.

68. OSZK Irattár 32/1919. sz.

69. *Magyar Könyvszemle.* 27. köt. 1919. 56—66. l., továbbá a már idézett jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1913—1923. évi állapotáról és működéséről.

70. I. m. 7—8. l.

71. OSZK Irattár 308/1918. sz.

hez képest igyekezett a külföldi hungarikumokat is beszerezni. Ebben tehát a SZÉCHÉNYI Ferenc-féle alapkonceptióhoz minden nehézség közepette is hű maradt. Mindent megtett a világirodalom és a nemzetközi tudományosság legfontosabb dokumentumainak megszerzésére, de hibát követett el az ún. világháborús anyag mérhetetlen gyűjtésével. Anyagi lehetőségeinek szűkössége szerencsére megóvta attól, hogy még az akkori években is többször felmerülő egyetemes gyűjtőkör kívánalmainak eleget tegyen.

De a Nemzeti Könyvtártól a magyar könyvtári élet leghaladóbb szárnya (SZABÓ Ervin, DIENES László, KÓHALMI Béla stb.) sem várta, hogy több mint száz éves múltjának és hagyományainak hátat fordítson, merőben új feladatokat vállaljon. Sőt éppen ők voltak azok, akik a Nemzeti Könyvtár ún. megőrző feladatainak fontosságát hangsúlyozták, de egyúttal határozottan rámutattak olyan kötelezettségekre (pl. a nemzeti bibliográfia rendszerének korszerű kiépítése, bizonyos központi — országos — nyilván-tartások, katalógusok létrehozása), melyek az Országos Széchényi Könyvtár feladatkörébe tartoznak.

A haladó elképzelések természetesen ismertek voltak a Nemzeti Könyvtárban. Bár MELICH János sohasem hivatkozott SZABÓ Ervin és munkatársai nevére, reformjavaslataiból világosan kitűnik, hogy ismerte és elfogadta azokat. De a hatás — hiszen mindnyájan figyelemmel kísérték a hazai könyvtári életet és szakirodalmat is — bizonyos mértékig kölcsönös lehetett. Az OSZK 1908. évi, a magyar nemzeti bibliográfia rendszerének kialakítására tett előterjesztését vagy MELICH Jánosnak a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsához 1918-ban fogalmazott átiratát a nemzeti bibliográfia és több országos szolgáltatás érdekében SZABÓ Ervin és munkatársai nyilvánvalóan ismerték, és az említett Széchényi Könyvtár-i elgondolások hathattak koncepciójuk kialakítására. Bizonyos szellemi *interferencia* jelenségről lehetett itt szó, annak ellenére, hogy MELICH János és munkatársai a konzervatívabb, hagyományosabb nézeteket képviselték, SZABÓ Ervin és harcostársai pedig a magyar könyvtárügy leghaladóbb gondolatait fejtették ki — a Nemzeti Könyvtár megvalósítására váró feladatai tekintetében is.

Adjuk meg az 1918-as Széchényi Könyvtárnak és MELICH Jánosnak azt a történeti elégtételt, hogy reformterveik korszerűek voltak. Sajnos, elgondolásaikra az ellenforradalom másfél évtizede alatt a feledés fátyla borult. 1936-ban FITZ Józsefnek és közvetlen munkatársainak vált feladatává a Nemzeti Könyvtár megújítása, de a jelek szerint ők MELICH kezdeményezéseiről mitsem tudtak. Az 1918-as javaslatok az ügydarabok szokásos sorsára jutottak: a szerencsére jól megőrzött irattár dobozaiban észrevétlenül porosodtak.

DIE SZÉCHÉNYI-NATIONALBIBLIOTHEK IM JAHRE 1918

GY. HARASZTHY

Der Autor stellt in der ersten Hälfte seines Aufsatzes zunächst die Vorbedingungen dar, die zur grossen Konzeption der ungarischen Räterepublik von 1919 in Bezug auf das Bibliothekswesen führten, und die notwendig sind, um die bibliothekarischen Verhältnisse der bürgerlich-demokratischen Wendung vom Herbst 1918 verstehen (Zustandekommen der ungarischen Volksrepublik), und die Tätigkeit und Pläne der Széchényi-Nationalbibliothek im Jahre 1918 werten zu können.

Mit dem Namen des hervorragenden marxistischen Theoretikers und Bibliothekars, des Direktors der Budapester Stadtbibliothek, Ervin Szabó, und seiner unmittelbaren Mitarbeiter, László Dienes und Béla Köhalmi, verbindet sich der hervorragende Plan des zeitgemässen, demokratischen, sozialistischen Bibliothekswesens, der schon damals zur Zeit der bürgerlichen Volksrepublik die neue Richtung des ungarischen Bibliothekswesens vorzeichnete. In diesem Plan kam schon der ungarischen Nationalbibliothek Széchényi eine wichtige Position als der ersten Bibliothek des Landes zu.

Die Nationalbibliothek wurde 1918 von Dr. László Fejérváry, Mitglied der ungarischen Akademie der Wissenschaften, Universitätsprofessor und seinerzeit amtierenden Direktors des Nationalmuseums, sowie Dr. János Melich, korrespondierendem Mitglied der Akademie und späteren Professors für Sprachwissenschaften an der Universität Budapest, ausserdem Abteilungsdirektor für Druckwerke und Zeitschriften der Nationalbibliothek, geführt.

Der Aufsatz zeigt die Schwierigkeiten, die für die ungarische Nationalbibliothek zum Zeitpunkt des verlorenen Krieges bestanden. Gleichzeitig hat Dr. János Melich die Pläne für die Erwerbung, Bearbeitung, den Lesedienst, die Nationalbibliographie erarbeitet, um die Tätigkeit der Nationalbibliothek zu forcieren und zu erneuern. Leider kam es unter den damaligen Verhältnissen nicht zur Verwirklichung seiner Pläne.

Der Aufsatz fasst die damalige Lage der Nationalbibliothek wie folgt zusammen:

Die Nationalbibliothek Széchényi war 1918 ein konservatives Institut, Dieses war positiv für die Erhaltung des Vergangenen. Das Trachten ging auf eine voll-ständiges Sammeln der in Ungarn gedruckten Veröffentlichungen, was sich sogar auf die ausländischen Hungarica trotz der Kriegsverhältnisse bezog. Auch ausländische Veröffentlichungen zu Grundsatzfragen wurden erfasst. In dieser Beziehung war man treu den Grundsätzen des Gründers, des Grafen Ferenc Széchényi, der Nationalbibliothek (1802). Einzig übertrieben wurde die Materialsammlung zu Fragen des I. Weltkrieges.

Selbst der fortschrittlichste Teil des damaligen ungarischen Bibliothekslebens verlangte von der Nationalbibliothek nicht die Loslösung von ihrer mehr als hundert-jährigen Vergangenheit und den damit verbundenen Überlieferungen. Es war sogar dieser Teil derjenige, der die Wichtigkeit der Erhaltung (Archivierung) in der Nationalbibliothek betonte. Gleichzeitig wurde allerdings auch auf die Wichtigkeit solcher Verpflichtungen hingewiesen, die auch zum Aufgabenbereich der Nationalbibliothek gehören, wie die Erarbeitung des Systems der ungarischen Nationalbibliographie und die Erstellung von zentralen Landesregistraturen, Katalogen und Veröffentlichungen.

Aus der Kenntnis der Reformpläne von János Melich kann festgestellt werden, dass die damaligen Vorstellungen von Ervin Szabó und seiner Mitarbeiter auch in der Nationalbibliothek damals bekannt waren. Obwohl der Abteilungsdirektor Melich Ervin Szabó nicht ausdrücklich erwähnt, lassen seine Reformvorschläge erkennen, dass er Szabós Vorstellungen kannte und dass er sie übernommen hat. Es lässt sich auch feststellen, dass ältere, aber auch zeitgenössige Pläne der Nationalbibliothek, die bibliothekarischen Vorstellungen von Ervin Szabó und seinen Kreis beeinflussten.

Laut der neuen Forschung rechtfertigte die Geschichte die damaligen Reformpläne der Nationalbibliothek und seines Abteilungsdirektors János Melich. Leider fiel der Schleier des Vergessens in den 1 1/2-Jahrzehnten der Konterrevolution auf die damaligen Vorstellungen. 1936 begann der hervorragende neue Generaldirektor, Dr. József Fitz, und seine Mitarbeiter sich erneut Gedanken über eine Reform der ungarischen Nationalbibliothek zu machen, wobei er nach unserer Kenntnis von den schon 1918 vorhandenen Vorstellungen nichts gewusst zu haben scheint.

Der Aufsatz stellt nach mehr als 6 Jahrzehnten die Bedeutung dieser schweren Zeit um 1918 für die Nationalbibliothek dar.

1919 és a Széchenyi Országos Könyvtár

HAVASI ZOLTÁN

Tízévenként, a kerek számú jubileumi években fordítunk nagyobb figyelmet a Magyar Tanácsköztársaság történetére, tanulságaira. A 60. évfordulón elmondható: a nemzeti öntudatban erősebben él már a világ második tanácsköztársaságának jelentősége, történeti szerepe.

A Tanácsköztársaság rehabilitálása — az ellenforradalmi rágalmozás és a felszabadulás utáni elhallgatás, a dogmatizmusban gyökerező vontatott ütemű történeti feltárás, majd az első méltatások után — az 50-es évek végén történt meg, de csak a 60-as évek során vált általánosan elfogadottá. A történész szerint: az 1969-es, 50. évforduló ünneplése nagyobb visszhangot keltett az érdeklődő, olvasó közönségben, mint a kissé improvizált jellegű 40. évforduló.¹ Ugyanez a történész ma, a 60. évfordulón két kérdést tesz fel: — miért jelent meg aránylag kevesebb tanulmány a 70-es, mint a 60-as évekber, szükségszerű-e az ünnepi kiadványok elég nagy százalékban ismétlés, felújítás jellege? — nem túlzott-e a tendencia, amely a Tanácsköztársaságot a történelmi Pantheon megszentelt szobrává merevíti?²

Mi, könyvtárosok kiváltságos helyzetben vagyunk: viszonylag korán, tehát már 1959-ben ismertté váltak előttünk a Tanácsköztársaság könyvtárpolitikájának programjai és a végrehajtás érdekében tett első intézkedések. Ez azért történhetett így, mert 1919 sokat méltatott művelődéspolitikáján belül is a könyvtárpolitika — érdeme szerint — vitathatatlanul méltó megbecsülést kaphatott, és azért is, mert közvetlenül a Tanácsköztársaság Közoktatásügyi Népbiztosságának egykori helyettes könyvtári megbízottjától: KÓHALMI Bélától kaphattuk meg még a hiteles forrásfeltárást³ és az összefoglaló, visszatekintő monográfikus feldolgozást.⁴ Nem nevelt-e kényelmessé, a további kutatást elcsdázóvá bennünket ez a körülmény? Megtettünk-e már mindent, legalábbis eleget a tanulságok rendszerezésében?

Amikor 1959-ben közreadták SZABÓ Ervin magyar nyelven megjelent könyvtártudományi, művelődéspolitikai cikkeinek, tanulmányainak és

1. HAJDÚ Tibor: *A rehabilitált Tanácsköztársaság*. = *Kritika*, 1979. 3. sz. 4. l.

2. Uo.

3. *A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye*. Forrásgyűjtemény. Közzéteszi, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta KÓHALMI Béla. Bp. OSZK, 1959. 211 l.

4. KÓHALMI Béla: *A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye*. Bp. 1959. 258 l.

kritikáinak gyűjteményét, akkor ennek bevezető tanulmányában KŐHALMI Béla ezt írta:

„Nem merítettük és nem aknáztuk ki Szabó Ervin könyvtártudományi örökségét, pedig ez ma már egészen a miénk . . . Nem merítettük ki és nem vontuk le sikerei és balsikerei tanulságait, még kevésbé a tanításai, útmutatásaiban rejlőket. Sok még itt a tennivaló, ezt a szabóervini életműnek könyvtártudományi része feletti futó szemle után még jobban érezzük, mint valaha.”⁵

Ma, 1979-ben hasonló értelmű kérdéseket tehetünk fel, hasonló megállapításokra juthatunk a Tanácsköztársaság könyvtárpolitikájának tanulmányozásakor, a felszabadulás óta végzett könyvtári rendszert építő munkánk értékelésekor, a még ránk váró teendők kijelölésekor, amikor — természetesen más történelmi körülmények között — kutatjuk az elődök örökségének ma is érvényes tanulságait.

*

Nagy az adósságunk az első munkáshatalom és az Országos Széchényi Könyvtár viszonyának elemző vizsgálatában, a hasznosítható tanulságok levonásában. Gondolom: többen eljutottak már a Könyvtár 1919-es iratanyagának számbavételéhez, ám többségükben úgy ítélték meg azt, hogy a dicsőséges Tanácsköztársaság méltatásához, az ország rangos könyvtára forradalmi időkben kifejtett tevékenységének méltó bemutatásához talán szegényes a dokumentumanyag értéke. Az iratanyag nem ad hírt látványos forradalmi átalakulásokról, holott szinte az egész magyar könyvtárügy mozgásba lendült a könyvtári ügyek megbízottainak intézkedései következtében.

Ha szigorúan csak az 1919. március 21-vel kezdődő 133 napot ragadnánk ki az OSZK történetéből és ennek az időszaknak intézményi iratanyagát vennénk tanulmányozás tárgyául, akkor valóban azt tapasztalhatnánk, hogy belülről, a Könyvtár kezdeményezéséből igen kevés történt valami egészen más, valami gyökeresen új a nemzeti könyvtár rendeltetésének, hivatásának megváltoztatása érdekében.

Mi történhetett kívülről? Milyen társadalmi igényt közvetíthetett a forradalmi átalakulás? Milyen követelményeket támasztottak a könyvtári ügyek megbízottai?

Kérdéseink már jelzik is, hogy az ezekre adandó válasz foglalkoztat elsőrendűen bennünket. Vagyis az iratanyag részletes dokumentálása helyett — ám annak ismeretére alapozva — a Tanácsköztársaság könyvtárpolitikájának az ország könyvtárával összefüggő programjait akarjuk értelmezni. Azért sem ragadhatunk le a 133 napnál, mert a Tanácsköztársaság a tőle elválaszthatatlan előzménnyel, az őszirózsás forradalommal együtt tekinthető. Sőt, mert — ma már közhely — a Tanácsköztársaság könyvtárügye csaknem teljes egészében SZABÓ ERVIN intenciói alapján alakult, az

5. SZABÓ ERVIN: *Magyar nyelven megjelent könyvtártudományi, művelődéspolitikai cikkeinek, tanulmányainak és kritikáinak gyűjteménye*. 1900–1918. Bp. 1959 28–29. l.

1918/19-es forradalmakat megelőző évtizedekben gyökereznek azok az elvek, amelyeknek alkalmazásán fáradoztak 1919-ben, akik a nemzeti könyvtár ügyeiben illetékesek voltak.

Szabó Ervin nézetei a tudományos könyvtárak együttműködéséről és a nemzeti könyvtárról

SZABÓ ERVIN könyvtári szakirodalmi munkássága ismert előttünk. Tudjuk: a nemzeti múzeum könyvtárával külön publikációban nem foglalkozott. A modern nyilvános könyvtár (public library) harcosa volt. Szenvedélyesen, elfogultan érvelt az új, fővárosi nyilvános könyvtár létesítése, általában a nyilvános könyvtárak szolgáltatásainak megteremtése érdekében. Azonban mindig országos könyvtári rendszerben gondolkodott, a különböző rendeltetésű könyvtári intézmények ésszerű munkamegosztásának és együttműködésének felfogása vezérelte. A nevezetes *Emlékiratban*⁶ Budapest könyvtárügyét elemezve, a specializálásról és munkamegosztásról szólva, az ún. általános könyvtárak összetételének különbözőségére és változatosságára rámutatva, óhajtotta:

„Mindenképen kívánatos volna, ha a változatosságnak ezen véletlenét Budapesten racionális munkamegosztás által tervszerűvé és törvényszerűvé tenők. Budapesten is van néhány, irányában már megállapodott nagy tudományos könyvtár. A *Nemzeti Múzeum* könyvtára magyar és Magyarországra vonatkozó irodalomnak gazdag gyűjtőhelye; az *Egyetemi könyvtár* a humanisztikus és a magyar politikai irodalomban gazdag; az *Akadémiai könyvtár*-ban a világ tudós társaságai nagyértékű kiadványait találjuk szinte tökéletes teljességben, amellelt gazdag filozófiai gyűjteményt; a *Központi Statisztikai hivatal könyvtára* az összes kultúrországok hivatalos statisztikáit tartalmazza, s. i. t. Emellett azonban mindezek a könyvtárak csonkább-teljesebb általánosságra törekvesznek.”⁷

Budapest tudományos könyvszükségletét és tudományos könyvtárait egybevetve, nem mondhatott mást:

„... nincs Budapestnek egyetlen, nyugateurópai méretekkel mérhető tudományos könyvtára! — Olyan jellegű nemzeti könyvtár, amilyen Angliában a *British Museum*, Franciaországban a *Bibliothèque Nationale*, az Egyesült-Államokban a *Library of Congress*, Németországban a *Kgl. Bibliothek*, Ausztriában a *Hofbibliothek* stb. stb., Magyarországon egyáltalán nincsen. Mert ezek a nemzeti könyvtárak nemzeti irodalmukon kívül a külföld tudományos és szépirodalmát is gyűjtik és tudvalevő, hogy némelyik közöttük, például a *British Museum* vagy a *Library of Congress*, gazdagabb gyűjteményekkel bír más országok irodalmából, mint maguk az illető országok nemzeti könyvtárai. A mi nemzeti könyvtárunk, a *Nemzeti Múzeum* könyvtára ellenben csak az aránylag kistermésű magyar irodalmat kultiválja és — sajnos, be kell vallani — ebben sem teljes.”⁸

6. SZABÓ ERVIN: *Emlékirat községi nyilvános könyvtár létesítéséről Budapesten*. Bp. 1910.

7. SZABÓ ERVIN: *Magyar nyelven megjelent könyvtártudományi, művelődéspolitikai cikkeinek, tanulmányainak és kritikáinak gyűjteménye*. 1900—1918. Bp. 1959. 235. l.

8. Uo. 215—216. l.

Nincs-e ellentmondás máris SZABÓ Ervin a nemzeti könyvtárról alkotott nézeteiben? Ugyanabban az írásában helyesli a Nemzeti Múzeum könyvtárának a magyar és magyar vonatkozású irodalom gyűjtésére szakosodását, ám mintha nem helyeselné a külföldi anyag kiszorítását. SZABÓ Ervin itt nem értékeli, hanem tényeket állapít meg. Továbbá, mint már említettük: érvrendszerét az új, nyilvános könyvtár érdekében mozgósítja. Az *Emlékirat* 1910-ben keletkezett. Egy évvel később, következetesen tovább harcol a modern könyvtárért. Polemizál, érvel, példákat hoz fel és elhatárolja az új könyvtári törekvéseket a régiektől.

„A *public library* — magyarul: nyilvános könyvtár — nem azonos a könyvtárak nálunk is ismert két fajtájával, az ú. n. tudóskönyvtárral és az ú. n. népkönyvtárral. A tudóskönyvtár jellegét az adja meg, hogy igyekezik minél több könyvet összegyűjteni és azokat minél biztosabban megőrizni. Ez a törekvés teljesen jogosult volt addig, ameddig a könyvtermelés igen csekély volt . . . De kell-e és lehet-e ma ezt a törekvést komolyan érvényesíteni? Lehet-e a könyvgyűjtésben teljességet elérni? . . . Nincs könyvtár, amely [a nyomtatott művek számát tekintve] ezt az áradatot befogadni bírná . . . elég, ha minden országban egy könyvtár van, amely a nemzeti könyvmúzeum funkcióját tölti be. Ez a könyvtár aztán tényleg ne legyen más, mint a mai korba áthelyezett régi láncos könyvtár: páncélos *safe deposit* a nemzet irodalma számára. Itt nehezteljenek meg a használatot, amennyire a könyvek biztonsága és épsége csak megköveteli, s ne engedjék meg más esetben, mint amikor másutt tényleg meg nem találhatók.”⁹

Ebben a megnyilvánulásban benne van a nemzetközi könyvtári fejlődésre, a könyvtermelés fokozódására való kitekintés, benne van a nemzeti könyvgyűjtemény fontosságának felismerése, általában benne van a könyvtártípusok differenciáltságának felfogása.

„A könyvtermelés olyan óriási és a kereslet olyan nagy, hogy pénzügyi okokból előbb-utóbb a nyilvános könyvtár is arra szorul, hogy lemondjon az egyforma mindenoldalúságról, és a legélénkebb helyi szükséglet irányába specializálódjék. Nemcsak válogatja tehát a könyveket, hanem túlnyomóan csak egyes tudományágakból válogatja.”¹⁰

Az *Emlékiratban* újra leszögezi: „. . . a gazdasági ok már ma külföldön is a specializálás irányába tereli a könyvtárakat. Az igazi általános könyvtárak ideje elmúlt.”¹¹ A községi nyilvános könyvtár létesítése vitájában, a Központi Városházán tartott szakértekezlet előadójaként is hangsúlyozza: „. . . az általános tudományos könyvtárak ideje már a külföldön is elmúlt. Egyik sem képes a tudományok fejlődésével lépést tartani . . . a budapesti könyvtárakban legyen annyi önuralom, annyi önfegyelmelés, hogy ne akarjanak általános tudományos könyvtárak lenni, minden tudományágban egyformán kielégíteni a kutatást, hanem amellet, hogy az általános tudományos jellegét megóvják, igyekezzenek specializálódni. Ily módon a főváros és az állam egyesített erejével igenis eljutunk oda, hogy a könyvtárak kielégítik a szükségletet.”¹² A vitában felveti a kérdést: „lehet-e ilyen tudo-

9. Uo. 134—135. l.

10. Uo. 136. l.

11. Uo. 236. l.

12. Uo. 268—269. l.

mányos munkamegosztás és kooperációt a budapesti könyvtárak között létrehozni?"¹³

Mennyit kell érvelnie, vitáznia a kézenfekvő megoldás érdekében! 1913-ban az *Irodalomtörténet* c. folyóiratban teszi közzé a *Levél a szerkesztőhöz* c. írását. Ebben írja:

„Nagyrabecsült folyóiratának márciusi számában sok jóakarattal emlékezik meg a Fővárosi Könyvtárról, de egyúttal . . . kifogásokat is tesz . . . Az egyik kifogás az, hogy könyvbeszerzésünk egyoldalú, »mert a szociológián kívül a többi tudományokkal nem törődnek« . . . a Fővárosi Könyvtár önkorlátozása a társadalomtudományokra céltudatosan, és azt hiszem, igen jó okokból történik . . . Mint fiatal könyvtárnak oly szakra kellett adnunk magunkat, amelyet idáig keveset műveltek, de amelyben valamelyes eredményeink nekünk mégis voltak. Minek vennők mi pl. a technikai irodalmat, amikor az a Műegyetem szép könyvtárában amúgy is megtalálható? Vagy nem volna-e pénz- és munkapazarlás, azonkívül pedig teljesen reménytelen törekvés, ha mi a Múzeumi Könyvtár Hungaricum-gyűjteményének akarnánk versenyt csinálni? Specializálódnunk kell tehát, ki kell választanunk egy oly szakot, amelyet mások kevésbé művelnek és amelyben megközelítőleg a tudomány színvonalán maradhatunk.”¹⁴

SZABÓ Ervin már az 1910-es, a többször idézett *Emlékirat* . . . utolsó passzusában felveti „a budapesti könyvtárak szövetségét, amely állandó összeműködést és munkamegosztást létesítene Budapest tudományos könyvtárai közt”.¹⁵

A Tanácsköztársaság könyvtárpolitikája és a Széchenyi Országos Könyvtár

Már az októberi polgári forradalom elején sok akadály hárult el egy új könyvtárpolitika megvalósítása elől. SZABÓ Ervin ezt a fordulatot nem érthette meg. Ám a Tanácsköztársaság legkezdetén ott álltak a szocialista munkára felkészült könyvtáros szakemberek, akik — joggal állíthatjuk — az egész művelődéspolitikára befolyást gyakoroltak, akik SZABÓ Ervin munkatársi körében készültek fel történelmi feladataikra. Különösen érlelt, világos programmal jelentkezett a haladó könyvtári front a Tanácsköztársaság idején. Törekvéseikben meghaladták a polgári keretek között megfogalmazott leghaladottabb könyvtári igényeket, így némely tekintetben a SZABÓ Ervin-i programot is. Ilyenek voltak például (csak a mi mostani vizsgálódási szemszögünkből): az összes könyvtárak — tudományos és közművelődésiek — állami központi irányítása; a régi nagy könyvtárak együttműködése és avult munkamódszereik modernizálása.

A könyvtárügyi megbízottak programjaikkal messze tekintettek előre és vissza is az időben. Távlatokat éppen az adott terveiknek, hogy számoltak a történetiséggel, számoltak a hagyományokkal és újításaiknak, forradalmian új elgondolásaiknak megfelelő elvi és taktikai megalapozottságot kívántak biztosítani. Az 1969-es egyik visszaemlékezés idézte a Tanácsköztár-

13. Uo. 269. l.

14. Uo. 312—314. l.

15. Uo. 256. l.

saság *Proletárdiktatúra és kultúra* című szöveges plakátját, tehát a legszelebb nyilvánosság számára készült közleményt, amely szerint a szocialista kulturális forradalom:

„Két föladat előtt áll, ha a kultúra területén elő akarja készíteni egy osztály nélküli társadalom rendjét. Egy, a kapitalista kultúrszervezetek megsemmisítése, gondos megválogatásával annak, hogy a kapitalizmust megelőzően és azzal magával létrehozott alkotások közül mit érdemes a teljesebb kommunista társadalom számára megővni. Másrészt, az immár felszabaduló proletariátusnak megadni a külső és belső lehetőségeket arra, hogy az átmenet után új életét megkezdhesse.”¹⁶

A hazai első szocialista kulturális forradalomnak ezt az általános érvényű célkitűzését alkalmazták a könyvtárügyi megbízottak az általuk irányított és ellenőrzött könyvtári szakterületen. Erre utalt vissza többször is KÓHALMI Béla a Tanácsköztársaság könyvtárügyéről adott összefoglalóiban, amikor a forradalom vezérkarának hagyománytiszteletéről írt. Monográfiája „A három nagy könyvtár” c. fejezetének mottójául TOLDY Ferenc mordását választotta: „A múlt, hatalmunknak egyik eleme.” Ám KÓHALMI a marxizmus dialektikájával továbbfejleszti — érzékletes képi kifejezéssel — a tételt: „A régi elveket újra értékelő forradalom a közjó tiszteletbentartásával új tartalommal tölti ki a hagyománytisztelet régi edényét.”¹⁷ Mennyi ellenforradalmi támadás, rágalmozás emléke élhetett ötven év után is benne, hogy még egy 1968-ra tervezett kiadvány előszavában is szinte magyarázkodást érzett szükségesnek: „Mi nem mozdítottunk ki helyéből egyetlen egy régi nagy könyvtárat sem, nem úgy, mint a nagy francia forradalom könyvtárosai . . .”¹⁸

Annyi idő eltelte után is keserítette GULYÁS Pál 1921—22-ben közzétett gúnyolódása a tervezett szakkönyvtárrendszerről, és a múzeum könyvtárával kapcsolatos tervekről:

„Hogy a szakkönyvtárak falanszterében mi történjék Budapest három általános tudományos jellegű nagy könyvtárával, a Magyar Nemzeti Múzeum, a M. Tudományegyetem és M. Tudományos Akadémia könyvtárával, azt nehezen tudták eldönteni. Az első terv . . . az volt, hogy a M. N. Múzeum, az Egyetem és az Akadémia könyvtárának egyesítéséből egy nagy központi könyvtár keletkeznék, mely gyűjtené a magyar termékeken kívül az általános szellemi tudományok anyagát s e körül csoportosulna a szakkönyvtárak rendszere . . . A május 21-iki alapelvek azonban a három általános könyvtár egyesítésének tervét elejtik s ehelyett fölállítják azt a nem egészen új követelést, hogy a M. Nemzeti Múzeum mai épülete teljes egészében a könyvtár céljaira foglaltassék le és hogy a könyvtár »kizárólag hungarikum könyvtár« legyen . . .”¹⁹

GULYÁS Pál képtelen volt felfogni SZABÓ Ervin könyvtárpolitikájának

16. KOVÁCS Máté: *Elvek, tervek, eredmények és tanulságok a Tanácsköztársaság könyvtárpolitikájában.* = *Népművelés-, könyvtár-, múzeum- és levéltárügy a Magyar Tanácsköztársaság idején.* Szerk. HAJDÚ Tibor. Bp. 1969. 54—55. l.
17. KÓHALMI Béla: *A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye.* Bp. 1959. 55. l.
18. KÓHALMI Béla: *A Tanácsköztársaság könyvtárügye.* = *OSZK Híradó*, 1969. 3—4. sz. 41. l.
19. GULYÁS Pál: *Kommunista könyvtárpolitika.* = *Magyar Könyvszemle*, 1920—21. évf. 13—14. l.

korszerűségét és nagyvonalúságát, továbbá a tanácsrendszer idején a hatalomból kiszorított konzervatív szakember visszavágása vezette becsmérő sorait az ellenforradalom felülkerekedése után, képtelen volt a tanácsköztársasági könyvtárügyi megbízottak ténykedésének tárgyilagos értelmezésére, mérlegelésére.

Az egykori ellenfelek régebb idő óta már csak hátrahagyott írásaikban perlekednek. Vitájuk eldőlt, mégpedig a forradalmi törekvések javára, a történelem menete az elvekben igazságot szolgáltatott. A szocialista könyvtárpolitika felülkerekedése meghozta-e már a félreérthetetlen szakmai biztonsgot, a gyakorlat igazolja-e már a felfogás egyértelmű értelmezését?

Teljesen világos-e, hogy az 1918—1919-es forradalmi átalakulás körülményei közepette milyen szorításban munkálkodtak a könyvtárügyi megbízottak? Teljesen világos-e, hogy 1945 után, kétségtelen más történelmi körülmények között ugyan, de milyen máig is érvényes tanulságokkal kellett könyvtárépítő munkánkat végezni, hogyan kellett folytatni a forradalmár elődök kezdeményezéseit?

A Tanácsköztársaság könyvtárügyi politikai megbízottai jól tudták, hogy a Nemzeti Múzeum könyvtára 1802-es alapításakor hungaricum könyvtárnak indult, azaz olyan könyvtárnak, amely elsősorban és főként a magyarországi és magyar vonatkozású irodalom termékeit hivatott összegyűjteni. Ám azt is jól tudták, hogy többször felmerült az igény: a nemzet nagy, egyetemes, összefoglaló könyvtárává kellene fejleszteni, olyan egyetemes jellegű nemzeti könyvtárrá, mint amilyennel a nyugati, művelt országok rendelkeznek. KÓHALMI Béla 1959-es monográfiája az alapító igazi szándékát, az alapítónak az alapítványa ügyét tovább vivő cselekedeteit, különösen az ún. „második alapítást” vagyis a külföldi gyűjteménynek „segédkönyvtárként” való adományozását úgy értelmezi, hogy ebben benne lett volna az egyetemes, összefoglaló könyvtárrá fejlesztés lehetősége, ám — véleménye szerint — a Széchényi Könyvtár sáfárjai kényelemszeretetből ragaszkodtak a könyvtár fejlesztésének korlátozásához. Holott KÓHALMI — a történész FRAKNÓI Vilmosra (1843—1924) támaszkodva — úgy fogta fel, hogy SZÉCHÉNYI Ferenc az újabb alapítványszámba menő tettével szélesebb alapozást adott az országos intézetnek „oly célból, hogy a nemzeti nyelv és irodalom, történelem és régiségtan művelőit az európai tudományosság kincseinek értékesítésére [értsd: felhasználására — K. B.] ösztönözve, a nemzeti elfogultság és egyoldalúság veszélyeitől megóvjá.”²⁰

Ha nem is lehet közvetlenül SZÉCHÉNYI Ferenctől eredeztetni a gondolatot, ám tudjuk: mi volt HORVÁTH István (1784—1846) felfogása, akinek döntő, meggyőző szerepe volt a „második alapítás” előkészítésében, az eszmei megalapozásban. HORVÁTH sietett mindenkit megnyerni az „eszmenek”, hogy a segédkönyvtár a „Széchényi-országos-könyvtár” része legyen, mert

„az összes tudományok legszorosabb kapcsolatban vannak egymással. A maga részéről nagyon kívánatosnak tartja a hazai dolgok búvárlatát a nemzeti könyvtár segítségével, de nem kevésbé óhajtaná, hogy végre olyan magyar ember

20. KÓHALMI Béla: *A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye*, Bp. 1959. 57. l.

is legyen, a ki az összes tudományokban kitűnik munkáival. Ha az általános, szélesebb körű műveltség segédeszközeit kénytelenek leszünk nélkülözni, úgy nagyon kevés eredményt fogunk felmutatni a tudományos kutatás mezijén”²¹

— írta 1819 jaanárjában kelt jelentésében. Majd júniusi jelentésében újra leszögezi:

„... a nemzeti jelleget tartja az egész intézet legnagyobb dicsőségének, a melyet mindenkor meg kell őrizni, fenn kell tartani. Kénytelen azonban azt is bevallani, hogy azok a munkák, a melyeket a magyarok Magyarországról írtak, bár igen becsesek, még sem nyújtanak eleget. Apáink munkái, a kik minden nagyobb irodalmi segédeszköz híjával dolgoztak, csupán töredékei a nemzeti törekvéseknek és csak a legritkábban szolgálnak forrásokul. Reánk az a feladat hármlott, hogy szilárdabb alapokra építsünk; nekünk a falakat, az egész hazai irodalom dicsőségének palotáját kell felemelnünk. Az ehhez szükséges anyagot, kivált a régebbi századokra vonatkozólag, számtalan külföldi munkából kell összegyűjtenünk, a melyekhez írónk csak a legritkábban tudnak hozzá férni. Főleg ebből a szempontból lenne szükség Széchényi gyűjteményére.”²²

A Tanácsköztársaság könyvtárügyi megbízottai azt konstatálhatták, hogy az országnak egyetemes jellegű nemzeti könyvtára nincsen, ám annak is tudatában voltak, hogy a nagy általános, összefoglaló könyvtár eszméje a Tanácsköztársaság kikiáltása idejére már korszerűtlenné vált. Ezért nem is foglalkoztak *egy* olyan könyvtári közgyűjteménynek a gondolatával, mely a nemzeti irányú gyűjtés anyagán kívül összefoglalója lett volna az egyetemes tudás java termékeinek, de felvetették egy újságcikkben a három nagy könyvtár — a Nemzeti Múzeum Könyvtára, az Egyetemi és az Akadémiai Könyvtár — valami módon való „egyesítésének” kérdését; úgy vélték: így alakítható ki az a nagy általános könyvtár, melyhez hazai vonatkozású kutatói érdekek fűződnek, hiszen történelmileg úgy alakult ki a helyzet, hogy csak a három nagy könyvtárunk együtt alkot ilyen nagy egyéget.

„A három nagy könyvtár, az 1919-ben 284 éves Egyetemi Könyvtár (az 1635-ben alapított könyvtár 1770-ben lett csak nyilvános), a 117 éves Országos Széchényi Könyvtár és a 93 éves Akadémiai Könyvtár a feudális, illetőleg polgári korszakban is tárgya volt átalakító törekvéseknek anélkül, hogy a hivatalos kormányzat valaha is felülvizsgálta volna az országos nézőpontú tudománypolitika alapján e három intézmény működését. Ilyesmi az első imperialista háborúig nem fordult elő”²³

— írta KÓHALMI Béla 1959-ben.

Valóban: átalakító törekvésekről többször is volt szó. Talán annyit tehetünk hozzá KÓHALMI megállapításához, hogy ha igazi tudománypolitikai nézőpontú felülvizsgálásra nem is került sor, 1871-ben azért zajlott egy figyelemreméltó vizsgálódás. Szász Károly (1829—1905) végezte, aki 1867-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tanácsosa volt. Eötvös József megbízásából tanulmányozta a hazai nagy könyvtárak (Akadémiai, Széchényi

21. KOLLÁNYI Ferencz: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára. 1802—1902.* 1. köt. Bp. 1905. 407. l.

22. Uo. 419—420. l.

23. KÓHALMI Béla: *A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye.* Bp. 1959. 56. l.

nyi és Egyetemi Könyvtár) helyzetét azzal a céllal, hogy javaslatot tegyen egy összevont országos könyvtár létrehozására.

Szász Károly alapos fontolgatások után nem tett ilyen javaslatot. Gondos elemzésből levont logikai következtetése szerint:

„nem marad fönn egyéb, mint szorosabb vagy tágabb összeköttetést hozni létre a három könyvtár között, s egyöntetűen és tervszerűleg eszközölni gyarapításukat . . . Mind a három könyvtárra eredete, eddigi rendeltetése, jelenlegi tényleges állása s ehhez képesti természete bizonyos külön jellem saját bélyegét nyomja, melyet ignorálni éppoly kevéssé lehet, mint letörülni rólok sem könnyű, sem célszerű nem volna . . . Különben is, ha a három könyvtár teljes egyesítésén s összeolvasztásán azt értjük, hogy azok *egy helyt, egy országos könyvtáráépületben* állíttassanak fel (másképp, mint *egy* könyvtárt, rendezni s használni sem lehetne), hol vesszük arra a szükséges épületet? s miért költenénk reá, mikor a múzeum s akadémia könyvtárai saját palotáikban el vannak helyezve, s csak az egyeteméről kell gondoskodni.”

Nem marad más lehetőség;

„külön tartva a három könyvtárt, megőrizve egyediségüket, oly összeköttetést hozni köztük létre mégis, mely míg egyfelől tervszerű s összhangzatos gyarapításukat teszi lehetővé, mindeniket saját természetéből kifolyó jellemében gyarapítván tovább, s emelvén a maga nemében lehető teljességre, ezáltal végre azt eredményezze, hogy a három könyvtár, ha részben fedezi is egymást, illetőleg az egyetemes tudományosság kívánalmaival szemben hézagokat többé ne engedjen, s így, *bár három külön helyen felállítva (. . .), együttvéve mégis egy teljes, egyetemes országos könyvtárt képezzen*”.²⁴

Ez a fajta „egyesítési” törekvés volt az egyik örökség, amellyel a Tanácsköztársaság könyvtárpolitikájának is számolnia kellett. Számolnia kellett, mint az *egy* országos könyvtárra irányuló törekvéssel és számolnia kellett, mint a valóságos egyesítésre irányuló szándék elvetésével. Időközben felépült az Egyetemi Könyvtár új épülete, a Széchényi Könyvtár pedig nemcsak állományában gyarapodott, hanem — éppen EÖTVÖS József ösztönzésére, aki az intézményt a nemzetközi tudományosság általános jellegű gyűjteményévé kívánta formálni — új könyvtárrendezési reformokat hajtott végre, és egyre inkább aspirált a könyvtári vezetős szerepre, ill. a kor követelményei szerinti nemzeti könyvtári rangra. Kedvezőbb elhelyezést célzó törekvéseiben támogatókra is lelt.

A főváros könyvtári ellátását többen elemezték a nemzetközi összehasonlítás és a statisztika módszereivel. GYÖRGY Aladár (1844—1906) után és SZABÓ Ervin (1877—1918) előtt megtette ezt JANKOVICH Béla (1865—1939) is 1895-ben, aki közgazdász volt, és aki szerint:

„elérkezett az idő arra, hogy a párisi Bibliothèque Nationale, a londoni britt múzeum könyvtára s a külföld többi nyilvános könyvtárai mintájára a magyar és nemzetközi jelleget egyesítő nagy nyilvános könyvtár létesítésével pótoljuk az előző nemzedékek mulasztásait. Önként érthető, hogy e nagy czélt úgy érjük el legkönnyebben, ha meglevő könyvtáraink egyikét szélesebb alapra fektetjük, és azt valódi *nemzeti könyvtárrá* alakítjuk át. Erre a czélra két könyvtár között lehet választanunk; ezek: a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára és az egyetemi könyvtár”.²⁵

24. SZÁSZ Károly: *Közkönyvtáraink s az egy országos könyvtár*. Pest, 1871. 1—9. l.

25. JANKOVICH Béla: *Magyar nemzeti könyvtár*. = *Magyar Könyvszemle*, 1895. 1. sz. 11. l.

JANKOVICH Béla, aki később sokra vitte: 1913—1917 között vallás-és közoktatási miniszter lett, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára mellett szavazott:

„A hazai irodalom termékeinek gyűjteménye itt van meg legteljesebben, és ha a gyűjtemény ma még nagy hiányokat tüntet fel, a köteles példányok ügyének rendezése ezen a jövőre teljesen segíthet, s akkor csak a régi művek utólagos beszerzéséről kell gondoskodnunk. S ami a világirodalom termékeit illeti, a könyvtár független lévén minden más testülettől, azok beszerzésénél figyelmét főleg a nagyközönség, az irodalmi, művészi és tudományos körök igényeinek lehetőleg teljes kielégítésére fordíthatja, a mi az egyetemi könyvtár keretében nem volna könnyen keresztül vihető.”²⁶

Az elhelyezés is hosszú távra megoldható. A Nemzeti Múzeum szakosodása következtében a régi osztályok önálló intézményekké fejlődvén, más épületekben kapnak helyet.

„A múzeum-épületben így nem maradna más gyűjtemény, mint a könyvtár és régiségtár. E kettő pedig a belátható jövőben ott jól el fog férni; a régiségtár elfoglalja a második emeletet, s így a két osztály megosztozik az épület két szárnyán, s a könyvtár az időközben szintén megüresedő főrendiházi ülésteremben [a múzeum dísztermében] alkalmas olvasóteremre is találva, akkora helyiségekkel fog rendelkezni, a melyek nagyon hosszú időre teljesen megfelelhetnek egy nagy nemzeti könyvtárhoz kötött igényeknek.”²⁷

Ez volt a Tanácsköztársaság könyvtárügyének vezetői számára a másik örökség vagy előzmény, amellyel érdemes volt számolni, amikor a nemzeti könyvtár helyét keresték a kiépítendő könyvtári rendszerben, és szószerinti értelemben is helyét keresték, a fejlesztést lehetővé tevő helyiségeket kívántak számára biztosítani.

Az előzményeknek ez a két ága határozta meg vagy kötelezte el, más fogalmazásban: kötötte meg a könyvtárügyi megbízottaknak a nemzeti könyvtárral kapcsolatos programjait, alapelveit, intézkedéseit, cselekvéseit. Más oldalról nézve pedig: a SZABÓ Ervin által is helyeselt, megjelölt úton haladtak.

Az 1919 február végén készült *Könyvtárügyi Program* ezért a központosítás jegyében és a feladatmegosztás keretében könyvtárunkról így határozott: „A Nemzeti Múzeum Könyvtára kell hogy megmaradjon praesens könyvtárnak, estig nyitva levő olvasótermekkel és sok kutatószobával . . .”²⁸ Az 1919 március végi dokumentum: *Az országos könyvtárügy rendezésének általános alapelvei* pedig — egy közművelődési könyvtárhálózat és egy szakkönyvtár-rendszer koncepciójába helyezve a nemzeti könyvtárat, valamint figyelembe véve az adott könyvtáráépületi viszonyokat is — a következőket rögzíti:

„A mai Nemzeti Múzeum épülete teljesen könyvtári célokra volna átengedendő, s a *Nemzeti Múzeum Könyvtára* nagy múzeális könyvtárrá volna kifejlesztendő. A magyar nyelvű s magyar dolgokra vonatkozó nyomtatványok teljes gyűjteménye volna, inkább a jövő kutatója és a múlt történetírója számára szolgáló dokumentumraktár, mint a jelen élő eszköze. Egyetlen könyvtára volna Budapestnek, mely inkább *őrzi* a könyveket, mintsem használhatja.”²⁹

26. Uo.

27. Uo. 12. l.

28. KÓHALMI Béla: *A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye*. Bp. 1959. 220. l.

29. Uo. 223. l.

Jó, ha most itt leszögezzük: nem lenne helyes, ha ma ehhez a feladatrögzítéshez ragadnánk le, a Tanácsköztársaság idején sem gondolták, hogy ez önmagában elegendő lenne nemzeti könyvtári funkciónak, ma pedig — jól tudjuk — korunk követelményei szerint jócskán tágult az országos könyvtár feladatainak köre. Inkább az alapfeladat, a más könyvtárártól megkülönböztetett jelleg hangsúlyozását véljük ebben a fogalmazásban. Mert ha az alapfunkcióhoz hozzávesszük mindazt, amit a könyvtárügyi megbízottak az összes könyvtárak állami központi irányítása érdekében terveztek, amit pl. a felállítandó Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Hivatal feladataiul megjelöltek és tudjuk azt, hogy ezek a könyvtári fejlődés folyamán lényegében nemzeti könyvtári funkciókká alakultak, akkor tulajdonképpen már összeáll az a feladatcsoport, amelyet egy országos jellegű könyvtártól, a nemzeti könyvtártól az ország könyvtári rendszere fejlesztése érdekében a könyvtárügyi megbízottak is elvártak.

Átgondoltuk-e már eléggé: mit jelenthetett az a roppant nagy feladat, amelyet a Tanácsköztársaság Alkotmánya írt elő a burzsoázia műveltségi kiváltságának megszüntetéséről, a dolgozók előtt a műveltség tényleges megszerzése lehetőségének megnyitásáról? Hogyan kellett könyvtári eszközökkel előmozdítani a kultúra birtokbavételét, amely a dolgozó nép szellemi felszabadítását is magával hozza?

Az események puszta felsorolása, a gazdasági, társadalmi, politikai szocializálással együttjáró kulturális kisajátítás ütemének, sodrásának a felidézése elegendően érzékeltetheti, mi mindenben kellett az országos könyvtárügyi vezetőknek helytállni. Március 30-án történt a könyvtári ügyek megbízottjának és helyettes megbízottjának a kinevezése. Március 29-én az egyesületek köztulajdonba vételével összefüggésben a rekvirált helyiségekben található közgyűjtemények bejelentéséről kellett intézkedni. Április 2-án a vidéki könyvtárak megfelelőbb elhelyezése és elhagyott vidéki magánkönyvtárak ügyében született rendelet. Április 7-én a Közoktatásügyi Népbiztosság kulturális célokat szolgáló helyiségeket foglal le. Április 28-án megjelenik a rendelet a könyvtárak köztulajdonba vételéről s az Országos Könyvtárügyi Tanács, valamint a Munkás- és Katonatanácsok Könyvtárügyi alosztályainak megalakításáról s ezek feladatairól. Ugyan-ezen a napon a veszélyeztetett magánkönyvtárakról és eladó könyvtárak kényszerfelajánlásáról születik intézkedés. Közben rövid és mégis átfogó rendeletek is napvilágot látnak: április 15-én az, amelyik a közművelődési könyvtár-hálózat kiépítését rendeli el a Szabó Ervin könyvtár keretében; április 22-én a könyvészet állami feladattá válik; április 24-én a könyvtárosi tanfolyam szervezésével és megindításával bizza meg a közoktatásügyi népbiztosság a könyvtárügyi megbízottakat. Május 5-re megtörténik a szellemi termelés központosítása: átfogó rendeletek létrehozzák a Szellemi Termékek Országos Tanácsát, elrendelik a könyvkiadás és könyvkereskedés szocializálását. Ezekről és további egyéb rendelkezésekről ad hírt a könyvtárügyi politikai megbízottak hivatalos lapja: *A Tanácsköztársaság Könyvtárügye* — május 1-i kiadású — 1. száma. A június 1-i jelzésű 2—3. szám a könyvtárügyi megbízottak körleveleit közli, köztük a központi duplumraktár létesítéséről; közreadja *A könyvpiac és a könyvtárak* c., a Népgazdasági Tanács által kiadott rendeletet; beszámolót ad a *Közkönyvtárak Gyűjtő-*

és *Élosztó Telepe* címmel; tudósít a könyvtárosi tanfolyam megnyitásáról, benne FOGARASI Béla megnyitójáról és DIENES László megnyitó előadásáról; összefoglalót ad a *Könyvtárak a Tanácsköztársaságban* címmel; tájékoztat a gyári munkáskönyvtárakról és a volt érdekképviseletek könyvtáiról; végül közlésezi a Közoktatásügyi Népbiztosság rendeletét a levéltárak rendezéséről — május 15-i kelettel. A hivatalos lap 4. száma — a júliusi jellű — a könyvtári kisüzem és nagyüzem kérdéseit fejti ki; jegyzőkönyvszerűen tudósít a vakok központi könyvtára ügyében tartott szakértekezletről; többek között olvasható itt *A nyomdai termékek könyvtári megőrzése, bibliográfiai és statisztikai feldolgozása és a könyvtári szükséglet biztosítása* tárgyában kiadott, július 16-i keltezésű rendelet, beszámoló a könyvtárosi tanfolyamról, továbbá itt csak rövid hír a Bibliográfiai Intézet szervezéséről, ám a hivatalos lap e számának mellékletében: az *Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet szervezése* címmel már az Intézet szervezeti szabályzata is közlésre kerül. Ezt a rendeletet július 30-i dátummal látják el.

A forradalmi intézkedések, a forradalmi cselekvés egész sorát tükrözi a rendelkezések nem is teljes listája. Gondolunk-e arra, hogy milyen belpolitikai, külpolitikai és katonai helyzetben születtek ezek az intézkedések? 1919. május 3-án a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója a következő körövényt adja ki:

„Miután a Forradalmi Kormányozótanács Budapestet hadműveleti területnek jelentette ki s miután Haubrich népbiztos elvtárs minden csoportosulást betiltott, a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteménytárai, a könyvtárat is beleértve, további intézkedésig zárva tartatnak. A könyvtár ma délutáni 1-kor zárja olvasó termét. — Felkérem az Osztályvezetőket, hogy naponként d. u. 1—6 óráig az igazgatóság irodájában egy-egy tisztviselőt és altisztet inspekciós szolgálatra rendeljenek ki, akik az nap délelőtt nem teljesítenek szolgálatot.”³⁰

Közismertebb eset (*A Tanácsköztársaság könyvtárügye* c. hivatalos lapban olvasható), milyen körülmények között történt a budai közművelődési könyvtár megnyitása.

„Június 24-én, ugyanabban az órában, mikor a budapesti ellenforradalom kirobbant, mi a tudásnak és közművelődésnek új kapuját nyitottuk meg a reakció fészkeiben, Budán. — . . . bizonyos ünnepélyességgel készülődtünk a megnyitásra . . . — [azonban] Lukács György népbiztost, Agoston Péter elnököt, Dienes László könyvtárügyi politikai megbízottat és Ertler Antalt, a II. kerületi Munkás- és Katonatanács titkárát gépfegyvertűzzel állították meg a fehér monitorok, amint a Központi Munkás- és Katonatanács üléséről az Erzsébet-hídon át a Corvin-téri könyvtárba igyekeztek. — Gépfegyverek ropogtak, amikor Kóhalmi Béla elvtárs, a könyvtárügyek helyettes megbízottja a könyvtárat a dolgozóknak átadta és ágyú dörgött, mikor a 2. kerületi Munkástanács megbízottja átvette a proletariátus nevében.”³¹

A mi vizsgálódási szemszögünkől sem érdektelen leszögeznünk, hogy a Tanácsköztársaságot a külső katonai túlerő döntötte meg, hogy a Magyarországi Tanácsköztársaság története bebizonyította: a munkásosztály vi-

30. OSZK Irattár 78/1919.

31. *A budai közművelődési könyvtár megnyitása.* = *A Tanácsköztársaság könyvtárügye*, 1919. 4. sz. 7. l.

szonylag békés úton, a fegyveres küzdelem elkerülésével is megragadhatja a hatalmat, hogy a 133 nap története azt is bizonyította: a megdöntött burzsoázia fokkal-körömmel harcol elragadott hatalma visszaszerzéséért.

A Tanácsköztársaság könyvtárügyi vezetői a maguk működési szférájában magukhoz ragadták a hatalmat, programot adtak, intézkedések egész sorával törekedtek a művelődéspolitikai és könyvtárpolitikai célok elérésére. Mögöttük állt a Közoktatásügyi Népbiztosság alapvető könyvtári rendelete, amely az egész ország tudományos és közművelődési könyvtárügyének központosított ellátása és irányítása céljából egy Országos Könyvtárügyi Tanács és ennek segédszervéül egy Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet felállítását rendelte el, ezzel egyidejűleg megszüntette a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsát, valamint a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségét.

A könyvtárügyi megbízottak azonban akkor tudták volna kezdtől fogva még hatékonyabban gyakorolni a hatalmat, ha az országos, központi intézményekben biztosíthatják befolyásukat, ha a Nemzeti Múzeum Könyvtárát tekinthették volna bázisintézménynek, könyvtári műhelynek az ország könyvtárügye irányításához, ha maguk mögött tudhatták volna a könyvtárosi szakértő gárda szélesebb körét. Az országos könyvtár azonban, beékelődött a Nemzeti Múzeum tradicionális szervezetébe, nehezen volt mozdítható. Holott ennek az intézménynek kulcsszerepe lehetett volna a tudományos szakkönyvtár-rendszer kialakításában. *A Tanácsköztársaság könyvtárügye* c. hivatalos lapban *Könyvtárak a Tanácsköztársaságban* címen megjelent cikk szerzője ugyan csak a nagy könyvtárak elhelyezésének gondjáról szólt, amikor írta: „A legnehezebb probléma — melynek megoldásától függ az összes többi budapesti nagy könyvtár elhelyezésének kérdése — a Nemzeti Múzeum könyvtárának elhelyezése, melynek a Múzeum egyéb részeinek már folyamatban levő likvidációjával együttesen kell elintéztetnie,”³² mégis úgy véljük: a tudományos könyvtárak egy jól átgondolt egységes terv szerinti átszervezésének nemcsak helyiségbeli akadályai voltak. A könyvtárügyi megbízottaknak nem volt hatalma, hatásköre az országos könyvtár felett a kezdeti időszakban.

Május 11-én a *Fáklya* c. lapban, a Nemzeti Múzeum átszervezésével foglalkozó cikk vetette fel: „... a Nemzeti Múzeum Könyvtára ... a könyvtári politikai megbízottak hatásköre alá kell hogy áttétessék.”³³ A cikk szerzője, KENCZLER Hugó (1894—1922) a Tanácsköztársaság kormánya által kinevezett múzeumi direktórium tagja volt, így „a könyvtár kiválasztása a múzeum testéből” terv végrehajtását a múzeumi direktórium ajánlotta a könyvtári megbízottak figyelmébe. KÓHALMI Béla 1959-es visszaemlékezése, monográfiája szerint: „A proletariátus élethalálharca idején ilyen nagyszabású terv végrehajtását kilátástalannak tartottuk.”³⁴ Így azután — az OSZK irattárának tanúsága szerint — 1919. május 17-én a Múzeum a közoktatásügyi népbiztostól a Nemzeti Múzeum átszervezése tárgyában rendeletet „vett”,

32. *Könyvtárak a Tanácsköztársaságban*. = *A Tanácsköztársaság könyvtárügye*, 1919. 2—3. sz. 5. l.

33. KENCZLER Hugó: *A Nemzeti Múzeum átszervezése*. = *Fáklya*, 1919. május 11.

34. KÓHALMI Béla: *A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye*. Bp. 1959. 64. l.

mely a többi között az Orsz. Széchényi Könyvtárra nézve a következőket tartalmazta: „A Nemzeti Múzeum Széchényi Orsz. Könyvtárát a Nemzeti Múzeum egységéből kiszakítottam és a könyvtár feletti rendelkezési jogot a közoktatásügyi politikai megbízottak kezébe teszem le.”³⁵ A könyvtárügyi megbízottak szakmai illetékessége azonban több, az országos könyvtárat érintő kérdésben megnyilvánult. Foglalkoztak a múzeumi átcsoportosításokkal való kísérletezések során olyan igények elhárításával, amelyek az OSZK kéziratárának „művészi érdekességű” darabjaira, vagyis egyes Corvin-kódexekre vetettek szemet. Az igény a Szépművészeti Múzeum részéről merült fel. Továbbá barátságos meggyőzéssel sikerült elhárítaniuk, hogy az OSZK állományából a magyar munkásmozgalmi emlékeket őrző anyagokat leválasszák. Az utóbbi kérdésben a könyvtár vezetőjéhez küldött levélben DIENES László könyvtárügyi politikai megbízott az utolsó mondatokban le is szögezi: „A Proletármúzeum ... kérése tehát barátságosan elhárítható már formai okokból is, mert a Múzeum Könyvtára dolgába való rendelkezések kiadása csak a mi hivatalunkon keresztül történhetik.”³⁶

KÓHALMI Béla, könyvének egyik lábjegyzetében REMETE László 1957-es tanulmányát idézve, lelkes túlzásnak tartja, hogy a Szabó Ervin Könyvtár „a proletárdiktatúra hónapjaiban gyakorlatilag az egész magyar könyvtárügyi központja, irányítója lett...” KÓHALMI szerint: hiba lett volna, ha így lett volna. Az ország minden könyvtárára kiterjedő szerepet a Szabó Ervin Könyvtár ugyanis nem vállalhatott. A megbízottak hivatala az összes könyvtárak fölé helyezett hatóság volt.³⁷

Ez a dokumentumok tanúsága szerint valóban így igaz. A proletárdiktatúra könyvtári hatalmi szervezete ura volt a helyzetnek. Terveik szerint az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet feladata lett volna az ország könyvtárügyének és a könyvtárakkal összekötött tudományos kutatásnak és népnevelő munkának egységes vezetése, valamint felügyelete. A felállítandó Intézet szervezeti szabályzatára vonatkozó rendeletet, valamint azt az intézkedést, amely szerint a korábban megállapított könyvtárügyi politikai megbízotti hatáskör átszáll az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet vezetőjére, a Közoktatásügyi Népbiztosság 1919. július 30-án adta ki, tehát a tanács hatalom végének utolsó előtti napján.

A Magyarországi Tanácsköztársaság megdöntése meghiúsította a tervek megvalósítását. Ám ránk hagyta örökül mindazokat a könyvtárpolitikai elgondolásokat, iránymutatókat, sőt szervezeti elhatározásokat, szervezési terveket, amelyeknek a realizálására a második magyarországi szocialista forradalom idején, ill. győzelme után kerülhetett sor.

Nagy tanulsággal jár a Tanácsköztársaság könyvtárügyét irányító személyiségek tevékenységének értékelése is. Most már kétszeresen bebizonyosodott: a szocialista társadalmi-gazdasági viszonyok teszik lehetővé és követelik meg a könyvtárak társadalmi hatóerőként való felhasználását. Ám a könyvtári munka társadalomépítő akciókba való bekapcsolása akkor lehet hatékonyabb, ha a vezető könyvtárosok között vannak kiemelkedő

35. OSZK Irattár 95/1919.

36. OSZK Irattár 134/1919.

37. KÓHALMI Béla: *A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye*. Bp. 1959. 257. l.

felkészültségű, olyan személyiségek, akik személyes súlyukkal, politikai éleslátásukkal, tudományos tekintélyükkel befolyást gyakorolnak, gyakorolhatnak a kulturális célkitűzések kialakítására, akik felismerik a könyvtári munkának a művelődés egész rendszerében elfoglalt helyét. DIENES László és KÓHALMI Béla a Tanácsköztársaság idején 30 és 35 évesek voltak, de SZABÓ Ervin körében nevelődésük, forradalmiságuk, szakmai felkészültségük, kultúráltságuk, kulturpolitikai látóköriük nyilvánvalóvá tette, hogy alkalmasak a kommunista könyvtárpolitika vezető posztjainak betöltésére, tevékenységük a művelődéspolitikai összefüggések felismerése jegyében alakult.³⁸

Magas szinten képviselték a könyvtár, a könyvtári eszközökkel történő kutatástámogatás és művelődés érdekeit. Máig is tanulságul szolgál, hogy — a szocialista társadalomberendezkedés körülményei között — a könyvtárak munkamegosztása, decentralizálása mellett milyen jelentős szerepet szántak a központi irányításnak és ellátásnak, az országos szervezeteknek és intézményeknek.

Akár egy tanácskormány ágazati szerve számára, akár egy minisztérium számára látszólag előnyökkel jár, munkáját tehermentesíti, a szakfelügyelet hatékonyságát növeli, országos hatáskörű független irányító szervek létrehozása vagy kijelölése. Ilyen lett volna 1919-ben az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet. Ilyennek szerveződött a felszabadulás után — az 1923-ban (sok tekintetben a 19-es példa hatására) létesített Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ átszervezésével — az Országos Könyvtári Központ, majd a közművelődési könyvtárak szervezésére és irányítására a Népkönyvtári Központ.

Viszonylag korán (1952-ben) kiderült azonban — a nemzetközi könyvtárügyi fejlődés is erre mutatott —, hogy a központi irányítás és a vezető könyvtárak közé iktatott hivatalok nem erősítik, sőt fékezhetik az országosnak tekinthető könyvtári intézmények működését, tevékenységük, szolgáltatásaik hatását. Ezért született az elhatározás: „az Országos Széchényi Könyvtárat, mint az ország legnagyobb könyvtárát a tudományos és tömegkönyvtárak legfontosabb segítőjévé kell fejleszteni. Feladata, saját könyvtári tevékenységének továbbfejlesztése mellett, a módszertani és bibliográfiai segítségnyújtás a többi könyvtáraknak.” 1952-től kezdődik tehát az a korszak, amikor a Tanácsköztársaság központi elgondolásaiból: a könyvtárak közös gyarapodási nyilvántartására, a folyóiratok közös katalógusára, központi könyvtári és bibliográfiai felvilágosító irodára, a kurrens nemzeti bibliográfiai munkálatokra, folyóiratrepertóriumra, a kéziratok központi katalógusára, az ősnymtatványok központi katalógusára stb. vonatkozó tervek megvalósulása kezdetét veszi, egy valóban országos jelentőségű könyvtári intézmény keretei között, illetve ettől az időtől számítható a nemzeti könyvtárban már korábban megkezdett központi vállalkozások szakmai érvényesítése, törvényes keretek közötti szentesítése.

Mára már bebizonyosodott: a gyakorlattól nem elvonatkoztatott,

38. HAVASI Zoltán: *Tudománypolitikánk és könyvtárpolitikánk forradalmi öröksége. A Magyar Tanácsköztársaság és előzményeinek tudomány- és könyvtárszervező törekvései.* = *Acta Bibliothecaria*. Szeged, 1968. Tom. 7. Fasc. 1. 15. l.

a műhelymunka tapasztalatait is kamatoztató, a szolgáltatások szakmai színvonalával alátámasztott központi könyvtári tevékenység fedezete adja az országos irányítás számára is azt a szakmai biztonságot, garanciát, amellyel az egész könyvtári rendszer fejlesztésén fáradozhat. Mára már általános, nemzetközileg is igazolt jelenség a nemzeti könyvtárak szerepének a hazai könyvtári rendszereken belüli növekedése és újabban a nemzetközi információs rendszerek kialakításában való közreműködése.

A Tanácsköztársaság könyvtári irányítása számára is kedvező fejlemény lehetett volna, ha — az országos intézmények jelentőségének elvi felismerésén túl — hatalmat és befolyást gyakorolhatott volna nagy vezető könyvtárainkra, bekapcsolva azokat az egész könyvtárügy korszerű átalakításának igen jól átgondolt, korszerűen megfogalmazott akciótervébe. Am a Széchényi Országos Könyvtár akkor az egész hagyományos kulturális struktúra miatt nem volt a könyvtári rendszerbe gyorsan integrálható, még június elején is csak „a részekre tagolódás alatt álló Nemzeti Múzeum” függvényeként volt felfogható, a belső megújodáshoz szükséges feltételekkel nem rendelkezett, nem volt képes a forradalmi átalakulásban rangjához méltó szerepet vállalni.

*A nemzeti és a nemzetközi egysége
az Országos Széchényi Könyvtár tevékenységében*

A Tanácsköztársaság vezető könyvtárosainak eszmei hagyatékából következik az a kötelességünk, hogy — ha most röviden is — mérlegeljük az országos könyvtár nemzeti és nemzetközi feladatainak egységét.

Felidéztek már: KÓHALMI Béla — FRANKÓI Vilmosra támaszkodva — miként következtetett SZÉCHÉNYI Ferenc „második könyvtáralapításából” egy nemzeti elfogultságtól és egyoldalúságtól mentes tudományos szándékra, tágultabb nemzeti könyvtári felfogásra. Bizonyítani tudtuk talán, hogy ha SZÉCHÉNYI Ferenc maga nem is fogalmazta meg, hiszen második alapítólevele is ismeretes előttünk — HORVÁT István eszmei sugalmazására rendelkezett a „Sopronyi Bibliotheca”-ról akként, hogy az külföldi anyagával a korábbi, főleg hungarika anyagnak szerves kiegészítése legyen. Am tudunk arról, hogy már e második alapítás előtt is az a felfogás erősödött meg a Nemzeti Múzeumban és a Széchényi-országos-könyvtárban, hogy nem kizárólag az oly irodalmi művek megőrzésére kell törekedni, amelyek magyar nyelven jelentek meg, vagy magyar ember által adattak ki; hanem fel kell ölelnie minden, a magyar korona országaiban létező természeti, művészeti, irodalmi dolgot, tekintet nélkül az ország lakosai közt fennálló nemzetiségi vagy nyelvi választófalakra.³⁹ Ez a nézet a könyvtártörténet-író KOLLÁNYI Ferencnek (1863—1933) az 1818-as évre vonatkozó feljegyzéseiből ismeretes előttünk. A gondolat már akkor sem új, mert JANKOVICH Miklós (1773—1846) — aki híres gyűjteményeinek eladásával 1832-ben páratlan értékű kincsek birtokába juttatta a könyvtárat — már 1809-ben, a társaságba

39. KOLLÁNYI Ferencz: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára.* 1802—1902. 1. köt. Bp. 1905. 393. l.

tömörülő tudósok testületéről értekezve, felismerte, hogy milyen mély el-
lentmondás lehet egy tudományos központ országos feladatai és a kizáró-
lag magyar nyelven művelhető tudomány programja között. Javasolta te-
hát, hogy a testület nevében ne szerepeljen a „magyar”, mert így „a magyar
korona alatt lakó” horvát, német, szlovák, román és más nemzetek „elide-
genítettének”.⁴⁰

Megfigyelhetjük, hogy a Tanácsköztársaság szakemberei a múlt jó is-
merőinek bizonyultak. KENCZLER Hugó már említett *Fáklya*-beli cikkében
helyesen látta: a Nemzeti Múzeum a 19. század első három negyedében az
egyetlen magyar közgyűjtemény volt, nevében a „nemzeti” szó azt jelen-
tette, hogy minden, ami az ország emlékanyagából muzeális becűnek tart-
tatott ide gyűlt be; a „magyar” szó a megjelölésben nem jelentetett „faji”
jelleget.⁴¹ Ennek ismeretében állította viszont, hogy Magyarországnak egyet-
len nyilvános közkönyvtára sem volt, amelyik a tudomány és kultúra min-
den igényére kiterjeszkedett volna. Úgy vélte: ezt meg kell teremteni,
s ennek a magja nem lehet más, mint a Nemzeti Múzeum Könyvtára, mely
a más hivatású s így szükségképp más berendezkedésű muzeális anyagból
kiszakítandó, s új és más alapokon átszervezendő. E gondolatával nem állt
egyedül. SEBESTYÉN Gyulának (1864-1946) LUKÁCS György népbiztoshoz
1919. május 24-én írt — s az elmúlt hetekben megismert — leveléből tudjuk,
hogy az 1919-et közvetlenül megelőző reformjavaslatok a Nemzeti Múzeum
palotáját a könyvtári osztályból alapítandó nagy Nemzeti Könyvtárnak
vagy Magyar Államkönyvtárnak (!) szánták. E reformtervek szerint: ennek
központi része továbbra is a hungarikumokat (magyarországi sajtótermé-
keket) konzerváló Széchényi-könyvtár maradt volna, de ez a nagy leté-
mény lett volna aztán korlátlan bőségben kibővítve magyarországi duplu-
mokkal (az olvasott könyveknek akár 5—10—20 példányával is) és az egye-
temes irodalom nélkülözhetetlen külföldi sajtótermékeivel aként, hogy min-
den kényelmet nyújtó és minden irodalmi és tudományos használatot meg-
könnyítő olvasótermeivel, katalógusaival s kiszolgálásával, helyi, vidéki
és nemzetközi kölcsönrendszereivel ne csak az országnak legyen legnagyobb
használati könyvtára, hanem egyetemes mérték szerint is legyen Közép-Eu-
rópa egyik legnagyobb közművelődési intézete.⁴² Ha túlzó is e program, de
elgondolásában erősen hasonló ahhoz, amit a budai Várpalotában elhelye-
zendő Könyvtár álmodói terveztek el az 1960-as években.

Előttünk áll még az az intellektuális feladat, amelynek teljesítése során
tisztázódhat: miként értelmezzük — korunk igényei szerint — nemzeti
fejlődés és internacionalizálódás két történelmi tendenciájának könyvtárunk
tevékenységére alkalmazását (ennek során végleg eldöntsük a könyvtár el-
nevezése körül, az elmúlt évtizedekben zajló vitát), megtaláljuk az ország
könyvtárának funkciórendszerében azt az egyensúlyt, amellyel nemzeti és
nemzetközi kötelezettségeink — gondolatilag és praktikusán is — harmó-
niába kerülnek, dialektikus egységbe forrnak.

40. *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada*. 1825—1975. Bp. 1975. 22. l.

41. KENCZLER Hugó: *A Nemzeti Múzeum átszervezése*. = *Fáklya*, 1919. május 11.

42. L. Lit. 3 db (fol. 11.) Magyar Nemzeti Múzeum kéziratári növendéknapló, 7. (1942.)
(letét a Párttörténeti Intézetben).

DAS JAHR 1919 UND DIE NATIONALBIBLIOTHEK SZÉCHÉNYI

Z. HAVASI

Bislang bestand eine grosse Schuld darin, dass das Verhältnis zwischen der Nationalbibliothek Széchényi und der ersten ungarischen Arbeitermacht noch nicht hinreichend analysiert wurde. Dadurch war es auch noch nicht möglich Lehren aus dieser Beziehung abzuleiten. Das Bibliothekswesen der Räterepublik gestaltete sich fast ausschliesslich nach den Intentionen von Ervin Szabó, die im wesentlichen in den Jahrzehnten vor den Revolutionen von 1918/19 entstanden waren. Die Verantwortlichen für das nationale Bibliothekswesen waren 1919 bestrebt, diese bis dahin entwickelten Gedanken zu verwirklichen.

Ervin Szabós Ansichten über das Zusammenwirken der wissenschaftlichen Bibliotheken sowie der Nationalbibliothek

Ervin Szabó hat sich in keiner separaten Publikation zur Bibliothek des Nationalmuseums (= Nationalbibliothek) geäussert. Er kämpfte für die moderne, öffentliche Bibliothek (public library). Szabó dachte aber immer an ein über das ganze Land auszudehnendes Bibliothekssystem, wobei er eine sinnvolle Arbeitsteilung, aber auch Zusammenarbeit der verschiedenen Bibliotheksinstitutionen wollte. Er betrachtete die damalige Bibliothek des Nationalmuseums als zentralen Speicherplatz der ungarischen und auf Ungarn bezogenen Literatur. Konsequenter strebte er eine Arbeitsteilung aber auch Zusammenarbeit vor allem der Budapester wissenschaftlichen Bibliotheken an.

Die Bibliothekspolitik der Räterepublik und die Széchényi-Landes-Bibliothek

Ervin Szabó erlebte weder die Räterepublik noch die vorherigen bürgerliche Revolution. Seine Schüler nahmen seine unter bürgerlichen Verhältnissen entstandenen, fortschrittlichen bibliothekarischen Ideen auf, entwickelten sie zeitgemäss weiter und überholten sie teilweise. Sie strebten eine zentrale Leitung der einzelnen Bibliotheken auf staatlicher Ebene an und wollten das sowohl für wissenschaftliche als auch allgemeinbildende Bibliotheken verstanden wissen. Selbstverständlich sollten dabei die grossen alten Bibliotheken einbezogen und deren überholter Arbeitsstil abgelöst werden.

Die Leiter des Bibliothekswesens während der Räterepublik ergriffen die Initiative und erarbeiteten ein Programm, das sie in Bezug auf die Bildungs- und Bibliothekspolitik durch Hinweise zu realisieren versuchten. Anfänglich blieb allerdings die Landesbibliothek aus ihren Betrachtungen ausgeschlossen. Die Széchényi-Landesbibliothek war auf Grund ihrer herkömmlichen Struktur nicht so leicht in die Reformstruktur einzuordnen. Ausserdem war sie zusehr dem Organismus des Nationalmuseums verhaftet und deshalb schwer beweglich. Zur inneren Erneuerung fehlten die nötigen Voraussetzungen, so dass sie unfähig war entsprechend ihrem Rang eine Rolle in der revolutionären Umgestaltung einzunehmen.

Die Beauftragten für das Bibliothekswesen in der Räterepublik kannten die historisch bedingten Gegebenheiten, wonach die Landesbibliothek Ungarns keine universelle Bibliothek war. Dabei waren sie sich aber auch darüber einig, dass der Gedanke der universellen grossen, selbständigen Bibliothek ansich während der Räterepublik schon überholt war. Nach ihren Vorstellungen wäre es Aufgabe des Landesinstitutes für Bibliothekswesen und Bibliographie gewesen, das Bibliothekswesen des Landes, die mit den Bibliotheken verbundene wissenschaftliche Forschungstätigkeit und die volkserzieherische Tätigkeit einheitlich zu lenken und zu überwachen.

Die Niederschlagung der Räterepublik in Ungarn verhinderte die Verwirklichung dieser Pläne. Bis auf uns sind lediglich all diese bibliothekspolitischen Vorstellungen, Hinweise und sogar organisatorischen Entschlüsse, Pläne gekommen, deren Realisierung erst zur Zeit der zweiten ungarischen sozialistischen Revolution, bzw. nach deren Sieg verwirklicht werden konnten.

*Die Einheit von Nationalem und Internationalem
in der Tätigkeit der Nationalbibliothek Széchényi*

Der Nachlass der leitenden Bibliothekare der Räterepublik verpflichtet uns die Einheit von nationalen und internationalen Aufgaben in der Nationalbibliothek zu beachten. Die theoretische Aufgabe steht uns noch bevor, die nationale Entwicklung der Landesbibliothek mit ihrer Entwicklung zu einer internationalen Bibliothek zu verbinden.

A retrospektív nemzeti bibliográfia történetéhez

(Az 1921—1944 és az 1945—1960. évek könyvészete)

KOMJÁTHY MIKLÓSNÉ

A magyar történelemnek a két világháború közötti negyedszázada, amelyet a mindennapi szóhasználatban Horthy-korszaknak nevezünk, rendkívül éles fordulattal zárult. Az ilyen éles korszakfordulók után a társadalom elsődleges reakciója a múlttal való leszámolás, az elmúlt korszakkal való szembe fordulás, nemegyszer a politikai számonkérés igénye. Így volt ez 1945 (a felszabadulás) után is. A történetírás első megnyilatkozásai sem annyira a múltba sülyedt polgári világ társadalmi, gazdasági és politikai életének gondos forrástanulmányokon alapuló elemzését, még kevésbé hiánytalan rekonstrukcióját, hanem a közvetlenül kínálkozó politikai tanulságok levonását tették fő feladatukká. A Horthy-korszak politikai történetének rekonstrukciójához — az első számbavétel idején — elégséges volt az egykorú hírlapok, folyóiratok s az államélet (a törvényhozás, törvénykezés, államigazgatás) bőven rendelkezésre álló levéltári forrásanyaga. A korszakváltás élességéből következő politikai okokon túl, társadalmi tényezők is közrejátszottak abban, hogy a Horthy-korszak komplex-módszerű, sokoldalú történettudományi vizsgálatára csak később került sor. Eközben a történettudomány az adatoknak egyre szélesebb körét vonta be vizsgálódásai körébe s egyre mélyrehatóbban elemezte az elmúlt korszak társadalmi valóságát. A korszak ma már véglegesen múlttá, történelemmé vált; irodalmi, tudományos, általában szellemi hagyatéka azonban bizonyos elemeiben ma is szerves része kultúránknak, forrása mind a humán, mind a természettudományi kutatásoknak. Cáfoljuk amit cáfolni kell, elemezzük azt, ami a kor megítéléséhez szükséges, de semmiképpen sem lehet üres mező tudatunkban. Annál kevésbé, mert a politikai rendszer megtagadása mellett is tudjuk, hogy az orvostudományban éppúgy mint a nyelvészetben, a matematikában éppúgy mint a néprajzban vagy a zenében komoly eredmények születtek, amelyek pontos ismerete nélkül a korszak kulturális képét megrajzolni nem lehet.

Mínthogy pedig a Horthy-korszak egy-egy részletkérdése megvilágításánál is a kutatók nélkülözni voltak kénytelenek a rá vonatkozó egész könyvészeti anyagot, egyre sürgetőbbben jelentkezett az igény, hogy az egész korszak valamennyi problémájának teljes bibliográfiája tudományosan rendszerezve álljon a történettudomány és a Horthy-korszakkal foglalkozó más tudományágak rendelkezésére.

Akadhatnak, akikben felmerül a kérdés, indokolt-e, szükséges-e egy a történelem mérlegén hanyatlónak minősülő korszak nyomtatásban megjelent teljes anyagát bibliográfiai rendszerezésben megörökíteni? A kérdésre egyértelműen és kétséget kizáróan igennel kell válaszolnunk.

A hanyatlás okait és tényezőit feltárni, e letűnt korszak valódi képét megrajzolni csak az ellenforradalmi korszak teljes politikai, társadalmi, irodalmi (mégpedig mind a humán, mind a természettudományos és műszaki irodalmi) anyagának ismeretében lehet. Ilyen átfogó igényű ismeret megszerzésének pedig elengedhetetlen feltétele a ránk maradt nyomtatott művek egészének tudományos rendszerbe foglalt bibliográfiai feltárása.

Mindenképpen tarthatatlanná vált tehát, hogy a retrospektív nemzeti bibliográfia rendszerében fehér folt maradjon a két világháború közötti időszak. A felszabadulás után az ötvenes évek derekán került sor a tudományos kutatás használatban levő hazai segédkönyveinek revíziójára, új kiadásuk előkészítésére. Az enciklopédiák és a korszerű új magyar általános és szaklexikonok mellett meg kellett határozni azokat a segédkönyveket, amelyek alkalmasak a társadalom és a tudományos kutatás igényeinek kielégítésére.¹

Többször felmerült, az ötvenes évek második felében pedig különös hangsúlyt kapott a nemzeti bibliográfiai rendszerünkben hiányzó, a teljes magyar könyvtermést felölelő 20. századi retrospektív bibliográfiák kiadásának gondolata. A retrospektív nemzeti bibliográfia hiányzó periódusainak kérdéskörével és kiadásának lehetőségeivel foglalkozott a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtártudományi Főbizottsága is 1954 decemberében és 1956 januárjában tartott ülésein.²

A nemzeti bibliográfiák hézagatlan rendszerének ügyét lényegesen előbbre vitte az 1956. évi, a könyvtárügyről szóló törvényerejű rendelet³ és annak végrehajtása során hozott minisztertanácsi határozat, amely tétélesen is kimondta, hogy a nemzeti könyvtár a felelős a kurrens és az elmúlt időszakra vonatkozó nemzeti bibliográfiák közreadásáért. 1959-ben és azt követően a 60-as évek elején az Országos Széchényi Könyvtárban megfogalmazódott a nemzeti bibliográfiai tevékenységet átfogó rendszerterv, amelynek koncepcióját és elvi alapjait SEBESTYÉN Géza alakította ki, a munka szervezeti kereteit pedig a könyvtár 1959-ben az önálló retrospektív bibliográfiai szerkesztőség létrehozásával biztosította.

Ilyen előzmények után került sor az Országos Bibliográfiai Munkaértekezletre (Gödöllő 1961. szept.). Az előmunkálatok során felmerült gondolatok és szakértői vélemények tükröződtek az értekezleten elhangzott referátumokban s azok nyomán kialakított ajánlásokban, amelyek majd tizenöt

1. KOVÁCS Máté: *A Magyar enciklopédia és a korszerű magyar lexikonok előkészítésének irányelvei és eddigi eredményei.* = *Magyar Tudomány.* 1957. 5–6. sz. 175–195. l.
2. KÓHALMI Béla: *Könyvtártudományunk feladatai.* = *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei.* 1954. 6. köt. 3–4. sz. 358–378. l.; KÓHALMI Béla: *A Könyvtártudományi Bizottság hat éve.* = *Magyar Könyvszemle.* 1960. 3. sz. 225–228. l.
3. *A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 5. sz. törvényerejű rendelete a könyvtárügy szabályozásáról.* — *A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 1018/1956. (III. 9.) sz. határozata a könyvtárügyről szóló 1956. évi 5. sz. törvényerejű rendelet végrehajtásáról.* = *Magyar Közlöny.* 1956. 19. sz.

évre meghatározták a magyar bibliográfiák rendszerének fő irányvonalait, ezen belül a nemzeti bibliográfiák szerkesztésének alapelveit is.⁴

A gödöllői összejöveten KÓHALMI Béla referátuma retrospektív nemzeti bibliográfiánk 18. és 19. századi korszakaival foglalkozott. Az 1920 utáni periódusra vonatkozóan így nyilatkozott:

„Ma amikor újra összeülünk, hogy a nemzeti bibliográfia korszerű tartalmának és módszereinek kérdéseiről tanácskozzunk, szemügyre véve a magyar nemzeti bibliográfia helyzetét, tragikus kép fogad. Erre a képre valóban áll az, ami tudatos, jószándékú hamisítás volt ötven esztendővel ezelőtt. Akkor kurrens nemzeti könyvészetünk hiányait panaszoltam fel (ma ez az Országos Széchényi Könyvtárban 1946 óta jó kezekben van), mégis, ma sokkal inkább az a helyzet, hogy nincs nemzeti bibliográfiánk, mert ami az 1920 utáni összefoglalás, az csak ciklusok töredéke. — Eiletem utolsó állomásához közeledve nem mulaszthatom el, hogy a nemzettel szembeni nagy adósságunkra rá ne irányítsam könyvtárosaink figyelmét.”⁵

KÓHALMI Béla idézett szavai a *Magyar könyvészet* sorozatából hiányzó két világháború közötti retrospektív bibliográfiára vonatkoztak.

A kurrens nemzeti bibliográfia füzeteinek folyamatos megjelentetését ui. az Országos Széchényi Könyvtár 1946 januárjától napjainkig szervezett keretek között biztosította. A kurrens bibliográfia füzeteinek viszonylag kis terjedelmű címanyaga mindenkor lépést tudott tartani a fejlődéssel, módszereiben és tartalmában követte a nemzetközi egységesítési törekvések irányelveit, megjelenési formájában pedig a mindenkor legkorszerűbb előállítási módok és technikai eljárások alkalmazását. Ezeket a célkitűzéseket valósította meg a kurrens nemzeti bibliográfia füzeteinek 1959-ben és 1961-ben végrehajtott átszervezése és a hetvenes évek eleje óta fokozatosan keresztülvitt reformja, amely a nemzeti bibliográfia kurrens füzeteiben a hazai könyvtermés számítógépes regisztrálását eredményezte.

Amíg a kurrens nemzeti bibliográfia a felszabadulás után meginduló füzeteivel rendszeresen ellátta a folyamatos tájékoztatás feladatát, a nemzeti könyvtár a retrospektív bibliográfia körüli múltbeli mulasztások egész csődtömegével találta magát szemben, mind a 20. századi kumulációk hiánya, mind a korábbi retrospektív kötetekhez készült pótlások, kiegészítések, új kiadások, mind a külföldi magyar nyelvű (és magyar vonatkozású) irodalom tekintetében.

Mint ismeretes, a magyar retrospektív bibliográfia SZABÓ Károly RMK-jával kezdődő és PETRIK Géza *Bibliographia Hungariae* köteteivel folytatódó sorozata 1473-tól 1920-ig majd négyszázötven év hazai könyvtermését tartja nyilván. A sorozat az első világháború után megszakadt, az 1921—1935 évek könyvterméséről nincs nemzeti bibliográfiánk. A két világháború közötti időszakra vonatkozó kutatások csupán töredékes bibliográfiai forrásokra, nem hivatalos könyvkereskedői jegyzékekre támaszkodhatnak.

4. A nemzeti bibliográfiai munkabizottság referátumai: KÓHALMI Béla: *Retrospektív nemzeti bibliográfiánk 1473—1920-ig*; KOMJÁTHY Miklósné: *A retrospektív nemzeti bibliográfia legújabb korszaka*; FÜGEDI Péterné: *A kurrens magyar nemzeti bibliográfia időszéri kérdései*; DEZSÉNYI Béla: *A nemzeti bibliográfia és a periodikák*.
5. KÓHALMI Béla: *Retrospektív nemzeti bibliográfiánk 1473—1920-ig*. = *Magyar Könyvszemle*. 1962. 1. sz. 1—17. 1.

A korszak kurrens könyvészete a *Corvina* folyóirat „Új könyvek” rovata rendszeresen tájékoztatott a legújabb irodalomról előbb havi, majd negyedéves periodicitással, majd 1934-től a folyóirat mellékleteként megjelenő időszak kiadvány formájában. A rovat éves összefoglalása a *Magyar Könyvkereskedők Egyesületének évkönyve*, mai éves könyvészetünknek felelt meg. Ezek az elsősorban könyvkereskedelmi célokat szolgáló jegyzékek — kevés kivétellel — csak a könyvárusi forgalomban megjelent műveket tartalmazták, a hivatalos kiadványokat nem. A változó elvek alapján gyűjtött és szerkesztett kiadványok közül említésre érdemes az 1921—1923-as évi könyvjegyzék és a GULYÁS Pál szerkesztésében készült *Magyar könyvészet* 1930. évi kötete, amely gyűjtőkörét, szerkezetét és a feldolgozás színvonalát tekintve a legjobban közelíti meg mai értelemben is a nemzeti bibliográfia célkitűzéseit.⁶

1936-tól az Országos Széchényi Könyvtár — FITZ József főigazgató kezdeményezéséből — vállalta a magyar könyvészet éves köteteinek közreadását. Ettől az időponttól lett a nemzeti könyvtár kiadója a nemzeti bibliográfia kurrens és retrospektív kiadványainak. A magyarországi nyomdák és sokszorosító vállalatok évi kötelespéldányszolgáltatása alapján készült betűrendes kötetek sorozata a második világháború alatt az 1941-es kötettel megszakadt.⁷ Az 1942—1944 években rendelkezésre álló bibliográfiai forrás a Központi Statisztikai Hivatalhoz beszolgáltatott kötelespéldányok alapján készült *Magyar Nemzeti Bibliográfia* tartalom szerint csoportosított évi tíz füzeté. Ez a nem hivatalos bibliográfia 1944 márciusában megjelenő utolsó füzetével megszűnt.

A fenti bibliográfia-töredékekből természetes egységként kínálkozott tehát a Horthy-korszak teljes könyvtermésének egyetlen kiadványban való összefoglalása.

Az 1920 utáni periódusok retrospektív bibliográfiájának elkészítése már nem könyvkereskedelmi feladat, hanem a nemzeti könyvtár által nyújtandó szolgáltatások egyike. Midőn az Országos Széchényi Könyvtár vállalta e korszerű bibliográfiai szolgáltatásokat, úgy döntött, hogy a 20. századi retrospektív bibliográfiák közül lesürgősebben elvégzendő bibliográfiai feladatként először az 1945—1960 közötti periódus könyvészetét adja közre. A sorrend kérdését kulturpolitikai megfontolások döntötték el. Ez a döntés természetes volt. A felszabadulás utáni tizenhat év könyvészetének társadalmi szerepe, funkciója és haszna megelőz minden más, bár hézagot pótló összefoglalást. A *Magyar könyvészet 1945—1960* c. retrospektív bibliográfia öt kötete a 60-as évek második felében jelent meg.

A gödöllői bibliográfiai konferencia óta eltelt másfél évtized alatt a nemzeti könyvtár letörlesztette azokat az adósságokat, amelyeket KÓHALMI

6. *Magyar könyvészet 1921—23. Az 1921—23. években megjelent magyar könyvek betűrendes jegyzéke és tárgymutatója.* [Szerk. PIKLER Blanka.] Bp. 1924; *Magyar könyvészet 1930. Az Országos Széchényi Könyvtár kötelespéldányainak figyelembevételével szerk. GULYÁS Pál.* Bp. 1932.
7. *Magyar könyvészet 1936—1941.* Összeáll. SZOLLÁS Ella, DROSZT Olga, MOKCSAY Júlia. Kiad. az Országos Széchényi Könyvtár. 1—6. köt. Bp. 1939—1944.

Béla referátumában felsorolt.⁸ 1964–1972 között — csupán a könyvek retrospektív bibliográfiáira szorítkozva — az OSZK kiadásában az alábbi bibliográfiák láttak napvilágot:

1964–1968 között megjelent a felszabadulás utáni 16 év retrospektív könyvészetének öt kötete.⁹

A sorozat kiegészítéseként 1969-ban a térképek és a zeneművek retrospektív bibliográfiája került közreadásra.^{10–11}

1967-ben az Országos Széchényi Könyvtár és a Kultúra Könyvkereskedelmi Vállalat közös kiadásában készült a *Magyarországi könyvészet. Hasonmás kiadások sorozata*, amely a magyar retrospektív bibliográfia ma már mind a hazai, mind a külföldi könyvpiacra ritkaságszámba menő köteteit fotomechanikus utánnyomásban adta közre megfelelő korszerű bevezetőkkel.¹²

1971-ben ennek a vállalkozásnak a keretén belül jelent meg PETRIK Géza 18. századi kötetéhez készült *Pótlások* kötet, amely 7660 tétellel egészíti ki PETRIK eredeti gyűjtését.¹³

Ehhez a kiadványhoz csatlakozva 1972-ben látott napvilágot a sorozat 6. kötete a 18. századi *Nyomda- és kiadástörténeti mutató*.¹⁴

1971-ben a Magyar Tudományos Akadémia és az Országos Széchényi Könyvtár közös vállalkozásban adta ki a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* 16. századi első kötetét.¹⁵

8. HARASZTHY Gyula: *A magyar bibliográfia néhány problémája a Szakbizottság 1962. évi munkájának tükrében.* = *Magyar Könyvszemle.* 1963. 3. sz. 269–271. l.; HARASZTHY Gyula: *Bibliográfiai problémák a gödöllői értekezlet után.* = *Könyvtári Figyelő.* 1963. 1. sz. 1–9. l.

A gödöllői program első négy esztendejének eredményeiről és a szerkesztés alatt álló nemzeti bibliográfiai kiadványokról ad áttekintést HARASZTHY Gyula: *A magyar nemzeti bibliográfia fejlődése a gödöllői bibliográfiai konferencia után.* = *Magyar Könyvszemle.* 1966. 1. sz. 83–88. l.

9. *Magyar könyvészet 1945–1960. A Magyarországon nyomtatott könyvek szakosított jegyzéke.* (Főszerk. SEBESTYÉN Géza. Szerk. KOMJÁTHY Miklósné.) Közreadja az Országos Széchényi Könyvtár. 1–5. köt. Bp. 1964–1968.
10. *Magyar könyvészet 1945–1960. A Magyarországon nyomtatott térképek szakosított jegyzéke.* (Főszerk. SEBESTYÉN Géza. Szerk. NEMES Klára.) Közreadja az Országos Széchényi Könyvtár. Bp. 1969. 96 l.
11. *Magyar könyvészet 1945–1960. A Magyarországon nyomtatott zeneművek szakosított jegyzéke.* (Főszerk. SEBESTYÉN Géza. Szerk. PETHES Iván, VAVRINECZ Veronika, VÉCSEY Jenő.) Közreadja az Országos Széchényi Könyvtár. Bp. 1969. 360 l.
12. *Bibliographia Hungariae. Series editionum stereotyparum. Magyarországi könyvészet. Hasonmás kiadások sorozata. 1473–1920.* Közreadja az Országos Széchényi Könyvtár. Bp. 1968–1969. Fotosoksz.
13. *Magyarország bibliographiája. Bibliographia Hungariae. 1712–1860. 5. Pótlások Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712–1860 c. művének 1–4. kötetéhez. Az 1712–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok.* (Szerk. KOMJÁTHY Miklósné.) Közreadja az Országos Széchényi Könyvtár. Bp. 1971. 561 l.
14. *Magyarország bibliographiája. Bibliographia Hungariae. 1712–1860. 6. Nyomda- és kiadástörténeti mutató az 1–5. kötetben közreadott magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) 1712–1800 között megjelent nyomtatványokhoz.* (Szerk. MARKOS Béla.) Közreadja az Országos Széchényi Könyvtár. Bp. 1972. 567 l.
15. *Régi magyarországi nyomtatványok. Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum. 1473–1600.* ([Szerk.] BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, HOLL Béla, KÁFER István, KELECSÉNYI Ákos.) [Közreadja a] Magyar Tudományos Akadémia, Országos Széchényi Könyvtár. Bp. 1971, Akad. Kiadó. 928 l.

Az Országos Széchényi Könyvtár Retrospektív Bibliográfiai Osztályának munkaterve — és a szerkesztési munkálatok jelenlegi állása szerint is — a Horthy-korszak bibliográfiájának megjelentetésével néhány év múlva megvalósul a magyar retrospektív nemzeti bibliográfiák azonos elvi alapon álló és azonos szerkezetben készült összefüggő dokumentációs rendszere 1921-től 1960-ig. A periodizációs határvonal mint történelmünk minden vonatkozásában a magyar könyvkiadás történetében is 1945. A két kiadványban (*Magyar könyvészet 1945—1960*; *Magyar könyvészet 1921—1944*) közreadott elsődleges források (az egyidejűleg keletkezett eseménytörténet) és a visszaemlékezésekből meríthető információk a két egymástól merőben eltérő korszak gazdasági, kulturális és társadalmi indítékairól adnak hiteles adatokat a tudományos kutatás és a tudománypolitika időszerű kérdéseinek megoldásához.

*

A nemzeti bibliográfiai rendszerek legújabb korszakában — figyelembe véve a 19. és 20. századi retrospektív bibliográfiák hazai és külföldi eredményeit — háttérbe szorult a retrospektív nemzeti bibliográfia lajstromozó (regisztráló) és azonosítást lehetővé tevő funkciója — ezt a szerepet a kurrens füzetek vagy az éves könyvészetek vállalták —, de annál inkább előtérbe került a retrospektív bibliográfia összefoglaló, eligazító és tájékoztató funkciója, amely által képes kielégíteni a társadalomnak a könyvvvel kapcsolatos sokféle elméleti és gyakorlati igényét.

A modern retrospektív bibliográfiának a következő feladatokat kell ellátnia:

Összefoglaló bibliográfiai képet adni a nemzeti kultúra, tudomány és irodalom helyzetéről az adott periódusban, lehetőséget nyújtani a múlt tudományos eredményeinek megismerésére és kritikai értékelésére.

Alapul szolgálni a tudománytörténeti kutatás számára oly módon, hogy a bibliográfia analitikus feltáró módszereinek segítségével a társadalomformáló erők közvetlenül tanulmányozhatók legyenek.

Ki kell egészítenie a nemzeti szakbibliográfiai rendszer hiányosságait — természetesen az adott kiadványfajták határain belül — általában forrásanyagot kell további bibliográfiai feldolgozások rendelkezésére bocsátania.

A fenti célkitűzésekből következnek a modern retrospektív bibliográfiák szerkesztésének alapelvei. Az alapelvek kialakításában döntő szerepe volt a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtártudományi Főbizottságának, valamint az OSZK vezetői testületének. A tárgyalások négy téma köré csoportosultak:

- a címanyag válogatásának szempontjai,
- a címanyag felállítási rendjének meghatározása,
- a címléírások egyszerűsített vagy teljes formája,
- a két nagy korszak retrospektív bibliográfiája szerkesztésének és kiadásának sorrendje.

A könyv és egyéb kiadványfajták egyre gyorsuló számbeli növekedésé-

vel és differenciálódásával mindinkább előtérbe került a nemzeti bibliográfiák válogatásának kérdése is.

Míg hajdan, a könyvnyomtatás korai századaiban minden nyomtatvány joggal kívánt regisztrálást (akár egy búcsúcédula is), s míg ez a kiadványok kis száma miatt nem is okozott problémát, — (a nehézségek másutt jelentkeztek mint pl. a 18. századi PETRIK *Pótkötet*ben nagy mennyiségben közreadott liber gradualisok katalógizálási és indexelési problémái), — a 19—20. században teljesen új helyzet állott elő. Századunkban a nyomtatványok már nem „művek”, hanem a gyakorlati élet kellékei: gyógyszerek használati utasításai, efemer reklámok az ipari vásáron, árjegyzékek stb. Az ilyen nyomtatványok bibliográfiai közlésénél szükségszerűen kialakult egy küszöb. A külföld nemzeti bibliográfiái egységesen kirekesztették a nyomtatványok jelentős részét. Természetesen nem könnyű annak megállapítása mi legyen az az értékhatár, amelyen felül valamely kiadvány a retrospektív nemzeti bibliográfiába felveendő. Könnyen lehet, hogy amit ma jelentéktelennek tartunk, egykor megjelenési idejének jellemző dokumentumaként tartják majd számon. Elmúlt korok megítélése a társadalom fejlődésével állandóan változik, a bibliográfia válogatási szempontjainak ezt a változást kell nyomon követnie. A válogatás szempontjai gyakran változnak egy bibliográfia szerkesztése közben is. Csak a munka során, az anyag teljes ismeretében alakulhatnak ki azok az elvek, amelyeknek alapján a különféle szaktudományok azonos vagy hasonló kiadványtípusai azonos elbírálás alá esnek. A könyvtáros szubjektív szempontjai mellett a válogatás határait befolyásolja a korszak is, amelynek anyagát a bibliográfia regisztrálja.

Az 1945—1960 közötti periódus retrospektív bibliográfiájának előmunkálatainál részletes és nehéz viták folytak a „küszöb” kérdéséről, a felveendő és mellőzendő típusok köréről. Külföldi példákat is figyelembe véve a válogatás szükségét az illetékes szakmai fórumokon azzal a feltétellel fogadták el, hogy a szelekció kizárólag tudományos szemlélet alapján történjék. A feltétlenül irodalmi érték mellett figyelembe kell venni a nyomtatványok történeti értékét is. Ebből kiindulva bibliográfiai közlés szempontjából jelentősek lehetnek olyan primér információkban gazdag dokumentumok, amelyek egy időszak jellegzetes termékei, bár tudományos vagy esztétikai értékük kevés. Végül is az a döntés született, hogy a felszabadulás utáni retrospektív bibliográfiában nem szerepelnek a következő kiadványfélések: általános és középiskolai tankönyvek, sokszorosított tanfolyami jegyzetek, iskolai értesítők, használati nyomtatványok, tájékoztató és reklámkiadványok, kisnyomtatványok, különnyomatok (kivéve azokat amelyek könyvsorozat tagjává váltak), és a külföldi kiadók számára Magyarországon bémunkában nyomtatott művek. A nem Magyarországon előállított, de magyar kiadó által is gondozott ún. közös kiadások területi szempontból hungarikumoknak minősülnek és természetesen a hazai nyomtatványokkal együtt kerülnek közlésre.

A két háború közötti *Magyar könyvészet 1921—1944* c. kiadvány gyűjtőkörét az a körülmény határozta meg, hogy a Horthy-korszakban egyáltalán nem vagy csak igen rendszertelenül jelent meg kurrens bibliográfia, s az anyag jelentős része most kerül majd először közreadásra. Mivel jelen esetben a kumulációnak egyben a kurrens könyvészet alapvető regisztráló feladatát

is el kell látnia, az 1945—1960-as bibliográfia gyűjtőköréhez képest a válogatás körét a következő kiadványfajtákra terjesztették ki: tankönyvek, naptárak, kalendáriumok és a különféle szakmák részére kiadott zsebnaptárak, zsebkönyvek.

A közép- és középfokú iskolák tankönyveinek csak a korszakban jelentkező első kiadását írja le részletesen a bibliográfia. A tankönyvek számos utánnomását amelyek első kiadásukhoz képest újabb információt nem tartalmaznak, csupán megjelenésük időhatárának feltüntetésével annotációban adja meg.

A naptárak, kalendáriumok, szaknaptárak címléírásai annotációban közlik a művek tartalmát. Ezek az analitikus leírások fontos információkat tartalmaznak a Horthy-korszak eseménytörténetére, a közélet, a tudomány, az irodalom és művészet kiválóságainak életére és működésére. A kalendáriumok között pedig sok olyan színvonalas kiadvány található, amelynek szépirodalmi anyagában a korszak prominens szerzőinek írásai (első jelentkezésük) található. Az előző esztendőre visszapillantó eseménynaptárakat pedig a korszak történései kronológiai segédeszközként használhatják.

Az első gyűjtőköri szabályzat a közlendő címanyag között tartotta még számon az iskolai értesítőket és a magánvállalatok és cégek éves mérlegbe-számolóit és zárszámadásait is. Közlésüket szükségesnek tartottuk azért is, mert mindkét kiadványfajtát regisztrálták a magyar könyvészet korábbi kötetei is, PETRIK bibliográfiai sorozata éppúgy, mint a *Magyar könyvészet 1936—1941.* évi kötetei *Értesítők*, ill. *Zárszámadások* címszó alatt összegyűjtve, az iskolák és a vállalatok székhelyének betűrendjében. A szerkesztési munkák előrehaladtával azonban bebizonyosodott, hogy ezeknek a kiadványoknak a közléséről, sajnos le kell mondanunk. Mindkét dokumentum-típus könyvtári feldolgozása ui. a múltban rendkívül hézagosan történt. E publikációk zömét — különösen a vállalati nyomtatványokat — az OSZK nem is iktatta állományába, a többi könyvtár még kevésbé. Így csupán a címanyag töredékével rendelkezünk. A korszak teljes iskolai értesítő és vállalati irodalmának feldolgozása pedig erőnket meghaladó feladat lett volna. A terjedelmes címanyaggal való foglalkozás (a hiányok kiegészítése, az összesített címléírások elkészítése, az iskolai értesítők rekatalogizálása az értesítőkben közölt értekezések analitikus feltárásával) még külső munkatársak bevonása esetén is a könyvek bibliográfiájának 1980-ra tervezett megjelentetését veszélyeztette volna.

A bibliográfia gyűjtőköréből mellőzött kiadványfajták címanyagát a szerkesztőség rendezett állapotban őrzi meg egy később megvalósításra kerülő kumulatív retrospektív kiadvány számára.

A Horthy-korszak bibliográfiája gyűjtőkörének és szerkezetének kialakításakor az iskolai értesítők feldolgozására részletes szabályzatok készültek. Feltárásukra vonatkozó elképzeléseink a következők voltak:

1. Összesített feldolgozás a 24 év anyagáról (az értesítőkben közölt értekezések analitikus feltárásával) a *Magyar könyvészet 1921—1944.* évi kiadvány köteteiben a Pedagógia fejezet függelékeként „Iskolai értesítők” fejezetéimmel. Az önálló fejezet az értesítőket évfolyamonként részletezve, az időszaki kiadványoknál alkalmazott formában, az iskolák székhelyének

betűrendjében tartja nyilván. Az értekezések analitikus leírásai utalás formájában a megfelelő tudományág fejezetébe is bekerülnek.

2. A Horthy-korszak iskolai értesítő anyagának önálló kiadványban való közreadása az OSZK és az OPKM közös vállalkozásában.

3. Önálló kiadvány valamelyik erre hivatott szakintézmény szervezésében, a kiadványtípus keletkezésétől tömeges megjelenésének megszűnéséig (1850—1944), az értesítőkből közölt értekezések szakrepertóriumával.¹⁶

A korszak iskolai értesítő anyagának ilyen szakbibliográfiai igényű feltárása a kis létszámú szerkesztőség számára 3 évi munkát jelentett volna. Nyilvánvaló, hogy számolva a feladat nehézségeivel a szerkesztőség ezt a többletmunkát nem vállalhatta.

Az MTA Könyvtártudományi és Bibliográfiai Bizottsága 1977 márciusában a hungarika dokumentumok bibliográfiai regisztrálásának távlati terve keretében a többi dokumentípus között foglalkozott az iskolai értesítők feldolgozásával is. A keretterv javaslata szerint: készüljön önálló kiadvány esetleg több könyvtár közös vállalkozásában a hazai iskolai értesítők anyagából 1850-től 1944-ig. Második lépcsőben pedig el kellene készíteni az iskolai értesítőkből közölt értekezések szakrepertóriumát. A fenti kiadványok anyagának összegyűjtése elsősorban az OSZK és az OPKM értesítő gyűjteményének anyagára kell hogy támaszkodjék.

Ezt a döntést megelőzően a bibliográfia kéziratából kiemelt, az iskolák székhelye szerint rendezett kb. 5—6 ezer bibliográfiai tételt tartalmazó értesítő gyűjteményünket 1976 novemberében átadtuk az Országos Pedagógiai Könyvtárnak anyagunk kiegészítésére, a könyvtár értesítő gyűjteményével való összehasonlításra. Bármilyen műfajban és szervezetben fog elkészülni egy későbbi időpontban a tervezett kumuláció, az iskolai értesítők bibliográfiai feldolgozását feltétlenül meg kell a jövőben oldani. Közlésükkel nyilvánosságra kerülnének az értekezések ma még feltáratlan művelődéstörténeti, neveléstörténeti és az irodalomtörténetírás számára jelentős életrajzi adatai.

A vállalati zárszámadások nyilvántartása is rendszertelen volt a két világháború között. Esetenként feldolgozták csoportosan, rendszeresen a *Magyar könyvészet 1936—1941.* évi köteteiben, általában azonban feldolgozatlanul tárolták. Pl. a Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára (amelynek állományába a Kereskedelmi és Iparkamara könyvtára beolvadt), lényegesen kevesebb vállalati mérlegbeszámolót és zárszámadást tart nyilván az 1936—1941. évekből, mint az OSZK kötelempéldányai alapján készült éves könyvészet kötetei. A gazdaság- és ipartörténeti szempontból rendkívül jelentős dokumentumok retrospektív összegyűjtése és

16. Az iskolai értesítő irodalom Magyarországon 1850-nel veszi kezdetét. Az 1850-ben kelt miniszteri rendelet szerint minden nyilvános középiskola évenként tudományos értekezéssel ellátott értesítőt tartozik kiadni. Az iskolai értesítőket 1850-től több kiadvány foglalta össze részben önálló bibliográfiákban, részben pedagógiai szaklapokban. A kezdetektől az *Országos Középiszkolai Tanár egyesületi Közlönyben*, később a *Fővárosi Pedagógiai Könyvtár évkönyveiben*. A kiadványtípus 1850-től 1944-ig élt, 1944 után mind minőségében mind mennyiségében korábbi jelentőségét és funkcióját elveszítette.

feltárása a nemzeti bibliográfia számára ilyen körülmények között keresztül-vihetetlen.

A kéziratból kiemelt különnyomatok száma: kb. 20 000 bibliográfiai tétel. A különnyomatok tartalom szerinti megoszlása: orvostudomány 50%, a humán tudományok kb. 20%, a természettudományok anyaga kb. 20%, az egyéb szaktudományok területéről (jog, ipar, kereskedelem, statisztika, mezőgazdaság) kb. 10% a különnyomatban kiadott művek mennyisége.

A különnyomatokat és a nem forrásértékű egy nyomdai ívnél kisebb terjedelmű nyomtatványok, tájékoztató és reklámkiadványok, árjegyzékek elhagyását az 1945–1960-as évek retrospektív bibliográfiájának analógiájára hajtottuk végre.

Az anyag válogatása nem mechanikusan történt. Az egy ív terjedelem alatti nyomtatványok közül is meghagytuk azokat, amelyek valamilyen szempontból a korszakra jellemző adatokat tartalmaztak. [Pl. *A Magyarországi Szociáldemokrata Párt szervezeti szabályzata*. 1926. 8 l.; LEONTEV, Alekszandr: *A forradalom algebrája*. Kiad. a Kommunista Magyarországi Pártja. [1933.] 5 l. [A KMP illegális kiadványa.]; *Az ideiglenes nemzetgyűlés ügyrendje*. 1945. 8 l.; ILLYÉS Gyula: *Kiáltvány a parasztság művelődése ügyében*. 1946. 4 l.; RÉVAI József: *A demokratikus nevelés szelleme*. 1947. 23 l. stb.]

Nem mondhattunk le viszont a tartalmi teljességről. Ezt az elvet figyelembe véve tehát a 20. századi retrospektív bibliográfiák anyagát csak az ismertetett formai, tipológiai szempontból válogattuk, ideológiai, politikai tartalmára való tekintet nélkül. A társadalomtudományi fejezetekben is a többi tudományághoz hasonlóan csak ott mellőztünk egyes kiadványfajtákat, ahol a feldolgozás nívója ezt egyébként is indokolta. (Pl. az alsó- és középfokú politikai oktatás broszúrai, választási beszédek, egyéb nem dokumentatív értékű pár leveles aprónyomtatványok stb.) Vagyis kiadványaink egyaránt tartalmazzák mind a politikai vagy szépirodalmi szempontból közömbös irodalmat, mind azokat a műveket, amelyek akár a bennük tárgyalt téma, akár szerzőjük világnézete szempontjából ma már elavult, régen túlhaladott nézeteket vallanak. Hasonlóképpen mindkét kiadvány válogatás nélkül tartalmazza azt a címanyagot is, amelyet a nemzeti könyvtár a Zárolt Kiadványok Tárában őriz.

E tekintetben a teljes közlés mellett vannak az analóg külföldi retrospektív vállalkozások is. (A szovjet, a lengyel, a szlovák retrospektív összefoglalások és az NDK Lipcsében kiadott bibliográfiái.) A külföldi bibliográfiák gyakorlata szerint az állami, szolgálati, üzemi bizalmas anyagot tartalmazó, vagy politikai szempontból bizalmasnak minősített kiadványok bibliográfiai közlésével kapcsolatban az az általános álláspont, hogy az ilyen jellegű anyagot a kurrens bibliográfia szigorúan kizárja, az öt év feletti periódust feldolgozó retrospektív bibliográfiák ellenben a bizalmas, ill. korlátozott használatúnak minősített kiadványok bibliográfiai adatait válogatás nélkül közlik.

A kiadványok különleges minősítését természetesen a retrospektív bibliográfiák semmilyen formában nem jelölik. Megkülönböztető megjelölésük szükségtelen azért is, mert a bibliográfia alapján kért mű akár olvasó-

termi használatra, akár könyvtárközi kölcsönzésen keresztül csak meghatározott kutatási célra használható fel.

Vagyis az adatok bibliográfiában való regisztrálása semmiféle korlátozás alá nem esik, maguknak az efféle kiadványoknak a használata azonban a tudományos kutatásra korlátozott.

*

A legújabbkori retrospektív bibliográfiák szerkesztési munkálatainak alapvetése során a legnagyobb jelentőségű elvi kérdés az anyag felállítási rendjének meghatározása volt. Minthogy a 20. századi retrospektív nemzeti bibliográfiáknál egyre inkább előtérbe lép a tájékoztatás funkciója, ennek következtében — eltérően a régebbi korszakok hazai retrospektív bibliográfiáinak szerkezetétől — anyagát korszerűen differenciált, a feldolgozott periódus könyvkiadásához igazodó, a szaktudományok hierarchikus felosztása szerint fejezetekre bontva rendezi.

Bizonyos szinten, bizonyos célokra elegendő a címek pusztja lajstromozása is. PETRIK betűrendes bibliográfiái viszonylag még azért kezelhetők könnyen, mert nem túlságosan nagy anyagot ölelnek fel. (A 18. századi négy kötet mindössze 11 630 címet.) Az információ mennyiségének óriási méretekben való szaporodásával a lajstromozó betűrendes rendszer szükségképpen csap át a tartalmi feltárás műfajába. Olyan mennyiségben (százezres tételszámban) ad ui. tovább ismeretanyagot, hogy az tartalmi feltárás és tudományos rendszerezés nélkül már nem is használható.

A legújabb korszak két nagy periódusának (1921—1944; 1945—1960) retrospektív nemzeti bibliográfiája számára tehát dönteni kellett abban a kérdésben, hogy a két kiadvány elődeink gyakorlatát folytassa-e betűrendes szerkezetben, vagy az egyre halmozódó információáradat és az egyre differenciálódó tudományágak igényeihez alkalmazkodva címanyagát tartalom szerinti csoportosításban adja közre.

A hazai előzmények közül SZABÓ Károly RMK-ja a tételeket kronologikus rendben, ezen belül földrajzi névrendben közölte, az egyes nyomdahelyeken belül a szerzők és címek betűrendjében. Ez a rendezési elv különösen nyomdászattörténeti szempontból jelentős, viszonylag kis tételszámú anyagnál indokolt. Az RMK-nál bevált rendezési elvet közel száz évvel SZABÓ Károly köteteinek megjelenése után az RMNY is megtartotta, mert a régi nyomtatványok feltárására ma is ez a legalkalmasabb módszer.¹⁷

A SZABÓ Károly köteteit folytató kumulatív nemzeti bibliográfiák PETRIK Géza 18. századi köteteitől 1941-ig betűrendben kerültek közreadásra. A betűrendben közölt anyaghoz PETRIK 1860—1875. évi ciklusa 18 főcsoportra osztott szakmutatót adott. Az 1886—1900-as periódus betűrendes tárgymutatóval tárta fel anyagát. A további kötetekhez (1901—1910; 1911—1920 és az OSZK kiadásában megjelent 1936—1941-es kötetekhez) csak szerzői névmutató, vagy még az sem készült.

17. BORSA Gedeon: *A „Régi Magyarországi Nyomtatványok” című kiadvány szerkesztési problémái.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve.* 1967. Bp. 1969. 316—324. l.

A hazai előzmények gyakorlatával szemben az 1946-ban meginduló kurrens nemzeti bibliográfia anyagát a decimális szakrendszer 40–50 csoportjába sorolva közölte, folytatva a Magyar Szociográfiai Intézet kiadásában megjelent kurrens bibliográfia szerkezeti felépítését, de attól eltérő csoportosításban adta közre anyagát.

Első megoldásként az anyag betűrendes közlése kínálkozott. (Erre a *Jahresverzeichnis des deutschen Schrifttums* éves kötetei nyújtottak kiváló példát.) E megoldás ellen szólt, hogy a tárgyszó-index készítésének gyakorlata az ötvenes évek második felében Magyarországon még igen kezdetleges volt, s az OSZK saját munkaerőivel a feladat megoldására nem is vállalkozhatott.

Ez a körülmény is hozzájárult ahhoz, hogy az illetékes fórumok — az MTA Könyvtártudományi Főbizottsága az OSZK vezetőségével egyetértésben a kiadványok címanyagának decimális rendszerben való közlése mellett döntött.

A decimális rendszerben történő felállítás mellett nemcsak az az érv szólt, hogy 1946 óta ez a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* füzeteinek rendezési alapja. Kétségtelenül a tartalmi rendszerezés a korszerűbb megoldás, a kurrens bibliográfia is ezért választotta a második világháború után ezt a modern szerkezetet. És ha célszerűnek mutatkozott már egy hónap könyvtermésénél is az anyag tartalom szerinti csoportosítása, még több indok szólt emellett többéves kumulációk esetében.

A tudományok mai fejlettségi fokán ugyanis kevés kutató akad, aki a könyvtermés egészében kíván tájékozódni. Tudományos bibliográfiához a kutató elsősorban tárgyi igénnyel közeledik s egy meghatározott téma irodalmát keresi. A kutató igényeit a bibliográfia csak úgy tudja kielégíteni, ha egyre több kérdésre, egyre magasabb szinten, egyre kimerítőbb választ tud adni. Ennek a célnak pedig ma már csak a tartalmilag differenciált bibliográfia felel meg, amely a szaktudományok művelőit egy-egy tudományág fejlődéséről áttekinthetően tájékoztatja.

*

Az Országos Széchényi Könyvtár retrospektív bibliográfiai vállalkozása a felszabadulás után a *Magyar könyvészet 1945–1960* c. kiadványsorozat köteteivel indult meg.

Az öt kötetes kiadvány alapja az Országos Széchényi Könyvtárba beszolgáltatott kötelepéldány, illetve a kötelepéldányt regisztráló kurrens *Magyar Nemzeti Bibliográfia* 1946-tól megjelenő füzeteinek nyomdai kézírata volt. A kötetek tartalma a kurrens füzetekben közreadott címanyagnál részben teljesebb, részben a mellőzött kiadványtípusok leválasztásával kevesebb annál.

Teljesebb az 1945. év nyomtatványaival, amelyek először ebben a kiadványban kerültek publikálásra; teljesebb az 1945–1952 között rendszertelenül beszolgáltatott kötelepéldányok kiegészítéseivel, amelyeket budapesti intézeti könyvtárak anyagából és a debreceni, pécsi, szegedi egyetemi könyvtárak anyagából egészítettünk ki. Végül a címanyag gyarapított több száz ipari kutatóintézeti jelentéssel, amelyeket az ötvenes évek

elején zároltak és később az ötvenes évek második felében visszaminősítettek. (Magyar Ásványolajipari Kutatóintézet, Veszprémi Nehézvegyipari Kutatóintézet stb. jelentései.)

A bibliográfia a kurrens nemzeti bibliográfia szerkezetéhez igazodva a kötetek címanyagát tudományágak szerint csoportosítva az ETO-ból kialakított rövidített jelzetekkel (a fejezetcímekben), szakrendben adta közre. Szerkesztés közben azonban nyilvánvalóvá vált, hogy ilyen nagy mennyiségű anyag tudományos feltárására a kurrens füzetek számára kialakított szakcsoportok nem elégségesek. A terjedelmesebb fejezetek anyagát a tartalom sajátos kívánalma szerint tovább bontottuk, a társadalom és a tudomány fejlődését tükröző korszerű fogalmak szerint. A kurrens füzetek 300 szakcsoportját az egyes fejezetek lektorálása után a szakértők észrevételeinek és hasznos tanácsainak figyelembevételével 1200 szakcsoportra (fejezetre) bővítettük ki. Az egyes fejezetek alfejezetekre bontása a bennük foglalt címanyag tartalmának (terjedelmének) megfelelően történt. Azokról a művekről amelyek tartalmuknál fogva több tudományághoz sorolhatók, rövid utalás készült a szerző és a cím feltüntetésével arra a fejezetre, amelyben a mű teljes leírása megtalálható. Az egyes tételek (utalótételek) sorrendje a fejezeten belül, a szerzők, ill. címek betűrendje. A kötetek lektorálását az egyes szaktudományok (politikai gazdaságtan, közgazdaságtan, marxizmus-leninizmus, pedagógia, természettudományok, orvostudomány, technika, irodalom, földrajz, történelem) legjobb ismerői végezték.

A címanyag több oldalról való feltárása érdekében a tudományos jellegű gyűjtőkötetekről és a szépirodalmi antológiákról a bibliográfiában analitikus leírások készültek. Csak az elemző címléírások alapján állítható össze ui. pontosan a kötetek szerzői névmutatója. A szépirodalmi antológiákban több olyan magyar és külföldi szerző szerepel, aki soha másutt nem publikált és talán többet nem is fog. Felsorolásuk nélkül elszürkítenénk, elszegényítenénk a korszak irodalmi termését. Kevesebből adna számat a bibliográfia mint ami valójában az irodalom területén történt.

A tanulmánykötetek leírását a bennük közölt részművek felsorolása követi a könyvben adott sorrendben, a cikkek szerzőjére és címére vonatkozó adatokkal. A szépirodalmi antológiák megjegyzés rovata csak a kötetben szereplő szerzők nevét sorolja fel, teljes névformában, a kötetben közölt sorrendben.

A leírások alatt kisebb betűtípussal közölt tartalom a címléírások kiegészítése, és mint nem önálló bibliográfiai tétel, az egyes részművek a szakrendnek csak egy helyén, a kötet tartalmának legjellemzőbb fejezetben nyertek besorolást. Szakutalások is csak az önálló művekről készültek.

Az analitikus leírások egyes tételei a betűrendes mutatóban kiutalásra kerültek. A tanulmánykötetek egyes tételeinek hivatkozásait az önálló művektől a mutatóban kurzív szedéssel különböztettük meg.

A kiadványsorozat kötetbeosztása az ETO sorrendjét követte.

1. köt. Általános művek. Vallás. Filozófia. Társadalomtudományok. Nyelvészet.
2. köt. Természettudományok. Orvostudomány. Mezőgazdaság.
3. köt. Műszaki tudományok. Technika.

4. köt. Művészetek. Irodalom. Földrajz. Történelem.

5. köt. Betűrendes mutató az 1—4. kötethez.

Pótlások az 1—4. kötethez.

A kötetek végén rövidítésjegyzék, tárgymutató, tartalomjegyzék található. A tárgymutató a fejezetcímeket, azok szinonímáit és az adott jelzet alatt szereplő fontosabb részfogalmakat, a tartalomjegyzék a kötet részletes szakbeosztását tartalmazza.

A felszabadulás utáni tizenhat év retrospektív nemzeti bibliográfiájának öt kötete 1964—1968 között folyamatos egymásutánban jelent meg. A recenziók tanúsága szerint belföldön és külföldön egyaránt kedvező fogadtatásra talált.

A könyvek bibliográfiájának kiegészítéseként önálló kötetekben kiadásra kerültek az 1945—1960 között megjelent zeneművek és térképek retrospektív bibliográfiái is (1969—1970). A két kiadvány szerkezeti felépítése, utaló- és mutatórendszere a könyvek bibliográfiájával azonos. A kötetek szerkesztését az illetékes táruk, a Zeneműtár és a Térképtár végezte. Az egyöntetűség biztosítása érdekében azonban a sajtó alá rendezést, a mutatókat, a nyomdai előkészítést és a korrektúrát a könyvek bibliográfiájának szerkesztői együttese látta el. A *Magyar könyvészet 1945—1960* c. kiadványsorozat 7 kötete A/4 méretben 232 nyomdai ív, 3690 l. terjedelemben hozzávetőlegesen 68 000 bibliográfiai tételt (könyv, zenemű, térkép) tartalmazott.

Az eredetileg tíz évre tervezett 1945—1954-es periódus 1960-ig kibővített anyagának feldolgozásával és sajtó alá rendezésével a retrospektív bibliográfiák szerkesztősége jelenlegi szervezetében és kevés kivétellel jelenlegi személyzetével 1960 óta foglalkozott. A kiadványsorozat megvalósítása tíz évet vett igénybe. Rendkívüli feladatok rendkívüli energiákat és rendkívüli teljesítményt igényelnek. Ezért teljes elismerés és köszönet illeti mindazokat, akik munkánk végrehajtásában szerepet vállaltak, azokat is akik előttünk jártak, akiknek anyaggyűjtése, ügyeszerete lehetővé tette számunkra e vállalkozás sikeres megvalósítását. A két kiadványsorozat szerkesztőségének állandó munkatársai voltak: SPIRÁNÉ LENGYEL Márta a kötetek szakszerkesztője, FROEMELNÉ JÁKY Éva, PATAYNÉ BALOGH Éva, SIMONNÉ HAJDU Hajnalka a címszerkesztés bonyolult feladatait látták el. A Horthy-korszak bibliográfiájának szerkesztésébe később kapcsolódott be KISS Dénesné KRASSÓI Márta és SZENTE Péter. A belső szerkesztők mellett az évek folyamán nagy számú külső munkatársi gárda alakult ki a könyvtári feldolgozó munka legjobb szakértőiből, akik a szerkesztés különféle részfeladatainak és a nyomdai korrektúrának elvégzésében álltak segítségünkre.

A szerkesztési munkálatok a két nagy kumulációt tekintve párhuzamosan folytak. Az 1945—1960-as évek könyvészetének sajtó alá rendezése közben, a szedési munkálatok szüneteiben a szerkesztőség már tárgyalt a két világháború közötti korszak címanyagának kiegészítéséről, szerkesztésre való előkészítéséről. Bár tartalmilag igen kevés a hasonlóság a felszabadulás utáni és a két világháború közötti korszak könyvkiadása között, a bibliográfia-szerkesztés elvi és metodikai szempontjait tekintve a két kiadvány szorosán összefügg. A tizenhatéves kumuláció szerkesztésének bevált gyakorlata bizonyos szempontból meghatározta a következő kiadványsorozat

szerkesztésének alapelveit, a sajtó alá rendezés munkamenetét, sőt még a napi munka ritmusát is. A felszabadulás utáni tizenhat év bibliográfiájához készült szabályzatok (a címleírások egységesítésére vonatkozó előírásoktól a kéziratelőkészítési és szedési utasításokig) szinte változtatás nélkül felhasználhatók a most készülő kiadvány sajtó alá rendezésénél. A több mint 150 oldalas szabályzat-gyűjtemény, amely évek munkája és tapasztalatai alapján keletkezett, képezte a szerkesztőség munkájának alapját. De természetesen a kézirat-szerkesztés utolsó fázisában is előfordult, hogy a szabályzatok szövegét új megállapodásokkal kellett bővítenünk. A szabályzatok kiegészítéseinek és szöveg módosításainak végigkísérhető a két nagy kiadványsorozat története az anyaggyűjtéstől a nyomdábaadásig. A különféle részfeladatokra vonatkozó házi szabályzatok szövege valójában csak a kötetek megjelenésekor lesz véglegesnek mondható.

A retrospektív nemzeti bibliográfia szerkesztési szabályzata a következő részfeladatokra vonatkozóan tartalmazott előírásokat:

Az anyaggyűjtésre, a kéziratnak az OSZK betűrendes katalógusaival való összevetésére, a címleírások formai és tartalmi egységesítésére, a szakcsoportokra és fejezetcímekre, a párhuzamosan több szakcsoportba sorolandó művek sorrendjére, a szomszéd államok területén megjelent nyomtatványok területi alapon való válogatásának szempontjaira, a betűrendbesorolásra (a fejezeteken belül és a mutatókötet számára), a bibliográfiában alkalmazott rövidítésekre stb. Az érdemi szerkesztőségi munka segédleteit a technikai kivitelezésre vonatkozó részletes írásbeli utasítások egészítették ki. (A szakutalók, a nyomdai kézirat, a mutatócédulák gépelési utasításai és a nyomda számára készült szedési és tördelési utasítások). Az Országos Széchényi Könyvtár közreadásában megjelenő kötetek műszaki kivitelezésével kapcsolatos kiadói feladatokat, a tipografizálást, a szedéssel és a javításokkal mindig lépést tartó hatalmas mennyiségű korrektúrát, a nyomdával való tárgyalást és megállapodásokat is a szerkesztőség látta el.

A retrospektív térkép- és zeneműbibliográfia szerkesztésének előírásait külön szabályzatok tartalmazták.

*

A két világháború közötti retrospektív nemzeti bibliográfia kiadását 40 évvel ezelőtt iktatta először programjába az Országos Széchényi Könyvtár. Az anyag gyűjtése az 1936-ban meginduló nagyszabású reformintézkedések során kezdődött meg FITZ József főigazgató irányításával, aki az 1936-ban megindított *Magyar könyvészet* köteteivel párhuzamosan a retrospektív bibliográfiai sorozat utolsó „fehér foltjának” felszámolását is tervbe vette. A retrospektív bibliográfiára vonatkozó terveit FITZ a *Magyar könyvészet* 1936-os kötetének előszavában így fogalmazta meg:

„A további feladatok közt a legfontosabb az 1921—1935. évkör ciklus-bibliográfiájának elkészítése lesz. A legfontosabb, mert súlyos restanciát kell vele pótolni, s egyúttal a legnehezebb, mert anyagának összegyűjtésében csak az 1921—1935. évi könyvtermés elég hiányos összevont könyvészetére és az évi könyvészetek elszigetelt 1930. évfolyamára támaszkodhatik. A hiányzó évfolyamokat nyilvánvalóan már nem lehet többé pótolni. Amíg az 1921—1935. évi

ciklusbibliográfia meg nem jelenik, a kutató nem tehet egyebet, mint hogy a könyvkereskedők és kiadók lapja a «Corvina» naponkénti vagy mellékleteiben kiadott időközi rövid jegyzékeiben böngéssze a keresett címadatokat. Az 1921—1935. évi ciklusbibliográfia pedig alighanem soká fog még várni magára. Minden mulasztás pótlása hatványozódó idővesztéssel jár.¹⁸

Mint ismeretes, a kurrens nemzeti bibliográfiát pótló éves betűrendes könyvészetek az 1936—1941-es évekre vonatkozóan FITZ József elgondolásai alapján az OSZK kiadásában, DROSZT Olga, SZOLLÁS Ella és MOKCSAY Júlia szerkesztésében folytatólagosan és rendszeresen meg is jelentek, de a második világháború utolsó éveiben a könyvtár nem volt olyan helyzetben, hogy a rendkívüli személyi és anyagi áldozatot kívánó retrospektív bibliográfia szerkesztésének és kiadásának kötelezettségét továbbra is magára vállalja. Hasonló sorsra jutott az 1921—1935. évek könyvterméséről tervezett retrospektív összefoglalás is. Ezt a félbenmaradt, ill. meg sem indult vállalkozást kapta örökül a felszabadulás után az OSZK 1952-ben alakult Bibliográfiai Osztálya. Az előmunkálatok során felgyűlt cédulagyűjtemény az elmúlt négy évtized alatt igen viszontagságos utat járt be. A felszabadulás után rövid ideig még folytatták az anyaggyűjtést, majd az osztály profiljának kényszerű megváltoztatása miatt — kisebb jelentőségű ajánló bibliográfiák szorították háttérbe a két világháború közötti korszak nemzeti bibliográfiájával való foglalkozást. Csak 1959-ben került az öröklött cédulagyűjtemény a jelenleg is ezzel az anyaggal foglalkozó könyvtárosok gondozásába.

Az alapgyűjtés BÉLLEY Pál becslése szerint kb. 80 000 címet tartalmazott. Provenienciáját tekintve a cédulagyűjtemény a *Corvina* folyóirat mellékletének és a *Könyvkereskedők és Könyvkiadók Egyesülete évkönyvének* kivágataiból és az OSZK kötelepéldányainak adremalevonaiból állt. A cédulaanyagban több kézírásos címlírás is található, a legtöbb GULYÁS Páltól ered. Minthogy a gyűjtés több forrásból származott, az egyes tételek is több példányban (különböző szintű feldolgozásban) fordultak elő. A szerkesztés megkezdése előtt hónapokig tartó munkával meg kellett szabadítani a kéziratot a felesleges duplumcéduláktól, megtartva a legjobb (a legtöbb bibliográfiai adatot tartalmazó) leírást.

A retrospektív bibliográfia szerkesztősége az eredeti gyűjtést hazai és külföldi forrásokból egészítette ki. A gyűjtött cédulaanyag teljességét a szerkesztés megindulásakor két forrásból ellenőrizték: szakbibliográfiákból és az OSZK betűrendes katalógusából. Erre a célra kicédulázták a korszak jelentősebb szakbibliográfiáit és az egyes tételeket összevetették a kézirat-
tal. Ezt követően a teljes cédula-kéziratot tételről tételre összehasonlították az OSZK olvasói betűrendes katalógusával. Eközben a cédulákon feltüntet-
ték az OSZK raktári jelzeteit is. Az egybevetés négy személy két évi munkája volt.

A háborús évek kiadványait a debreceni, pécsi, szegedi egyetemi könyvtár beszerzési naplóiból és a két nagy egyházi gyűjtemény, a Pannonhalmi Benedekrend Főkönyvtára és a Sárospataki Református Nagykönyvtár

18. *Magyar könyvészet 1936. A magyarországi nyomdák és egyéb sokszorosító vállalatok 1936. évi kötelepéldányszolgáltatása és nyomtatványaik (könyvek, hírlapok, folyóiratok) címjegyzéke.* Bp. 1939. VI. 1.

anyagában ellenőrizték. A különféle források adatainak a kézirattal való egyeztetése során bebizonyosodott, hogy a nemzeti könyvtár anyaga ebben az időszakban minden más gyűjtemény vagy irodalmi forrás anyagánál teljesebb.

Az 1921–1935. évek címanyagából készült összeállítás a bibliográfiaszerkesztés megindulása előtt a 70-es évek elején az alábbi forrásokból egészült ki: a *Magyar könyvészet 1936–1941.* évi köteteinek teljes címanyagával, az OSZK Zárolt Kiadványok Tárának a korszakban megjelent anyagával, az OSZK müncheni katalógusának a korszakra eső 1970-ig nem rekatalogizált könyvanyagával, az OSZK sorozati katalógusának a korszakban megjelent teljes címanyagával, az OSZK világháborús gyűjteményének 1970-ig nem rekatalogizált címleírásaival.

A cédula-kézirat természetes gyarapodását az 1936-ban hozott és azóta is érvényben levő főigazgatói rendelkezés biztosítja, amely szerint minden a két világháború közötti korszak anyagába tartozó retrospektív gyarapodásról és a rekatalogizált vagy javított címleírásokról a retrospektív bibliográfia szerkesztősege másolatot kap. Az OSZK-tól rendszeresen érkező új beszerzések beillesztése a kéziratba folyamatos, az egyes kötetek nyomdába adásáig. A kötetek több évre elhúzódó kiadása alatt felgyűlt (visszamenőlegesen beszerzett) bibliográfiai tételeket az utolsóként megjelenő indexkötet *Pótlások* fejezetében adják majd közre.

Az anyagkiegészítés szempontjából külön foglalkozott a szerkesztőség a háborús évek kiadványaival, különös tekintettel az 1944-ben megjelent nyomtatványokra. A kötelepéldány-beszolgáltatás szempontjából a leghiányosabb az 1944-es esztendő. Az akkor megjelent nyomtatványokról önálló bibliográfiát adtunk ki, hogy ennek alapján az évekre elhúzódó szerkesztés ideje alatt újabb kiegészítésekhez juthassunk.¹⁹ A sokszorosított munkapéldány ideiglenes jelleggel készült a szerkesztés alatt álló retrospektív bibliográfia előmunkálataként. A jegyzék tartalmi válogatás nélkül közli a kéziratban található 1944-es impresszumú könyvek címanyagát. A gyűjtés alapja az OSZK állományában található, kötelepéldányként beérkezett, ill. 1972-ig visszamenőlegesen beszerzett könyvanyag, amelyet különféle forrásokból, bibliográfiákból és hazai és külföldi tudományos könyvtárak állományából egészítettek ki.²⁰

A kiegészítések jelentős része 1944 második felében dunántúli (győri, Győr megyei) nyomdáknak nyomtatott kiadvány. Részben kis terjedelmű német nyelvű nyomtatványok, részben a Szent István Társulatnak a Győregyházmegyei Nyomdában nyomtatott kiadványai, amelyek a háború miatt már nem kerülhettek beszolgáltatásra.

A 4820 bibliográfiai tételt tartalmazó sokszorosított jegyzék 80 példányban készült. Kiadványunkat megküldtük a budapesti és vidéki tudo-

19. *Az 1944. évi hazai nyomtatott könyvek jegyzéke.* Összeáll. PATAYNÉ BALOGH Éva. [Közreadja az] Országos Széchényi Könyvtár. [Bp.] 1972. 279 l. Soksz. Munkapéldány kizárólag belső hivatali használatra.

20. Debreceni Egyetemi Könyvtár; Győri Megyei Könyvtár; Matica slovenská, Martin; Metská knižnica, Košice; Miskolci Megyei Könyvtár; Pannonhalmi Szent Benedek-rend Központi Könyvtára, Pécsi Egyetemi Könyvtár; Sárospataki Református Nagykönyvtár; Státna vedecká knižnica, Košice; Szegedi Egyetemi Könyvtár.

mányos könyvtáraknak, a 20 megyei könyvtárnak és a korszak történetével foglalkozó néhány tudósnak azzal a kéréssel, hogy kiegészítéseiket juttassák el szerkesztőségünkhöz. Sajnálatosan bibliográfiánk iránt nem mutatkozott érdeklődés. Néhány történész személyes észrevételein kívül, kérésünket mind a könyvtárak, mind a tudományos intézetek válasz nélkül hagyták.

Az 1944-es év nyomtatványai közül kiemelkedő jelentőségűek a felszabadult Magyarország könyvkiadásának első termékei. A Szikra Kiadó szegedi tevékenysége alatt — 1944. novemberétől 1945. januárjáig — több mint harminc füzetet jelentetett meg, ebből 1944-ben az év végén a gyomai Kner nyomdában, debreceni és szegedi nyomdákból készült 14 nyomtatvány. REGULI Ernő azonosította a nagy részben impresszum nélküli füzeteket az MSZMP Párttörténeti Intézetének Könyvtára, az Országos Széchényi Könyvtár, a szegedi városi Somogyi Könyvtár, a szegedi József Attila Tudományegyetem Könyvtára, valamint néhány magángyűjtemény anyagából.²¹

Természetesen ezek a nyomtatványok csak Budapest felszabadulása után 1945 első felében kerülhettek a nemzeti könyvtár állományába, s ennek következtében néhányat közölt belőlük az 1945—1960-as magyar könyvészet. Felhasználva PÉTER László és REGULI Ernő kitűnő összeállítását a Szegedi Szikra Kiadó első kiadványairól, a Horthy-korszak bibliográfiájában nyílt lehetőség a nyomtatásban már közölt dokumentumok adatainak helyesbítésére és a 14 nyomtatvány helyes (kiegészített) impresszummal való közlésére.

*

Az újkori retrospektív bibliográfiák a magyar könyvészet hagyományait követve a Magyarország területén nyomtatott könyvek szakosított jegyzékei. Gyűjtőkörük tehát a területi elv alapján áll. Magyarország területe: a mindenkori magyar állam területe, vagyis a szóban forgó két retrospektív bibliográfia esetében a trianoni országhatár. A retrospektív bibliográfiák történelmi-területi korlátait meghatározó döntés, amely e hosszú ideig használatban levő forráskiadványokból kizárja a külföldi magyar nyelvű nyomtatványokat és magyar szerzők külföldön megjelent idegen nyelvű műveit — pusztán kényszerűségből és nem elvi megfontolásból született. E kérdés-komplexum kulturális, ideológiai és politikai problémák egész sorát vetette fel mind nálunk, mind a szomszéd országokban. A gyűjtőkör kibővítésére a 60-as évek elején, a retrospektív bibliográfiák szerkeszté-

21. PÉTER László—REGULI Ernő: *A Szikra Kiadó szegedi tevékenysége.* = *Magyar Könyvszemle.* 1966. 3. sz. 251—254. 1. Az idézett nyomtatványok: *Lenin, Vladimir Iljics életének és tevékenységének rövid rajza; Sztálin rövid életrajza; FEDOROV, F.: Vallás és egyház a Szovjetunióban; Hogy mondjuk oroszul? Magyar—orosz beszélgetések szótárral; GERŐ Ernő: Lesz magyar újjászületés! Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének programja. A Magyar Kommunista Párt javaslata.* [Szédészváltozatban is.]; *A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front szegedi nagygyűlése.* [1944. dec. 3.]; VASS Zoltán: *Tizenhat év fegyházban; Kommunisták a nemzetgyűlésen;* RÉVAI József: *Kossuth Lajos;* GROSZSMANN Vaszilij Szemenovics: *Írások a háborúból;* LAVRENEV, Borisz Andreevics: *Egyszerű emberek; A Magyar Kommunista Párt ideiglenes szervezeti szabályzata.*

sének első éveiben könyvtári vonatkozásban sem volt alkalmas az időpont. A második világháborút követő években ugyanis a még kialakulatlan külföldi kapcsolatok és csereviszonyok megnehezítették a beszerzést, s ennek az anyagnak 1921-től való retrospektív összegyűjtésére a bibliográfia szerkesztősége sem személyi, sem költségvetési kereteit tekintve nem volt felkészülve. Kétségtelen, hogy helyesebb lett volna az 1921—1944 és az 1945—1960 közötti periódusokban is az egész belső és külföldi magyar szakirodalom jegyzékét adni egy összefoglaló kiadványban. Az a nagyszámú mű, amely mindenekelőtt a szomszéd államokban, Csehszlovákiában, Jugoszláviában, Romániában s a Szovjetunióban, majd egyéb államok területén megjelenik szerves része kellene, hogy legyen nemzeti bibliográfiának.²² A felszabadulás utáni magyar könyvészet negyedik kötetében közreadott „Irodalom” fejezet lektorai SZABÓ György és VAJDA György Mihály közös lektori jelentésükben rá is mutattak erre a hiányosságra. „Sajnálattal és nyomatékkal szeretnénk kifejezni azt a véleményünket, hogy a Magyar könyvészet 1945—1960 c. kiadványból a nem Magyarországon megjelent magyar nyelvű könyvek hiányát igen súlyos veszteségnek tartjuk. Legalább a szomszédos népi demokráciák könyvanyaga volna benne az adott időszakból! Szeretnénk remélni, hogy ezt az anyagot, a nem Magyarországon megjelent magyar nyelvű művek bibliográfiáját egy későbbi külön kötet fogja nyilvánosságra hozni, régi hiányt pótolva ezáltal.” E kéziratos lektori jelentéssel egyidejűleg a könyvtári szakajtóban többen szorgalmazták a retrospektív nemzeti bibliográfia anyagának kiegészítését a külföldi magyar nyelvű és a magyar szerzők idegen nyelvre fordított műveivel.²³

A külföldi magyar könyvészet köteteivel való foglalkozás már nem került be a retrospektív szerkesztőség távlati tervébe, mert időközben a hungarika dokumentumok bibliográfiai feldolgozása terén jelentős szerkezeti változások történtek a nemzeti könyvtárban. A 60-as évek végén a Bibliográfiai Osztály keretében önálló Hungarika Csoport alakult, amely a két negyedéves repertórium mellett,²⁴ tervébe iktatta a monografikus művek retrospektív bibliográfiai feldolgozását is. Előbb az 1961—1970. években a szomszéd országok területén magyar nyelven nyomtatott könyvek címanyagát önálló kötetekben, országok szerinti csoportosításban (Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia, Szovjetunió, Lengyelország, Bulgária, egyéb országok), majd a távolabbi tervek szerint visszafelé haladva az időben, a hazai retrospektív bibliográfiák korszakhatárainak megfelelő összefoglalásokban.

Ma már jelentős előrehaladásról számolhatunk be a nemzeti bibliográfiából hiányzó hungarika anyag számbavétele és feltárása terén. A nemzeti bibliográfiát kiegészítő *Külföldi Magyar Könyvészet* köteteinek megvalósítá-

22. *Magyar könyvészet 1945—1960.* 1. köt. Bp. 1965. 5—10. l.

23. SZENTMIHÁLYI János: *A hungarica-bibliográfia néhány problémája.* = *Magyar Könyvszemle.* 1958. 2. sz. 109—117. l.; VÉRTESY Miklós: *Hungarica bibliográfiát!* = *Magyar Könyvszemle.* 1967. 283—285. l.; HARASZTHY Gyula: „Hajszálgyökök” és a hungarica-bibliográfia. Bp. OSZK—KMK, 1974. 221.

24. *Külföldi Magyar Nyelvű Folyóiratok Repertórium.* (Szerk. ORVOS Mária.) Közreadja az Országos Széchényi Könyvtár. Bp. 1972 — *Hungarica. Külföldi Folyóirat-szemle.* (Szerk. SZENTMIHÁLYI János.) Közreadja az Országos Széchényi Könyvtár. Bp. 1971 —

sát támogatja az a kereterv, amely az Akadémia Elnöksége által tervezett nagyszabású kutatási program része, s amely a könyvtári hungarika anyag összegyűjtésére, feltárására, a feltáró munka elvi és gyakorlati kérdéseinek kidolgozására tesz javaslatot.²⁵

A *Könyvtári hungarika dokumentumok bibliográfiai regisztrálásának keretelve* az OSZK Vezetői Tanácsának és az MTA Könyvtártörténeti és Bibliográfiai Munkabizottságának ülésein került megvitatásra 1976 és 1977 folyamán. A terv keretében készült és a magyar könyvészet korszakhatárai szerint kidolgozott résztanulmányok meghatározott ütemezésben, rangsorolva tüntették fel az elvégzendő hungarika bibliográfiai feladatokat azzal a megjegyzéssel, hogy e bibliográfiai vállalkozásokat a jövőben a területi-lisan illetékes nemzeti könyvtáraknak szoros együttműködésben, kétoldali kulturális egyezmények alapján lehet és kell majd végrehajtaniok.

A hungarika anyag számbavételének és feltárásának a keretervben kidolgozott irányelvei azonban már nem befolyásolhatták a két nagy retrospektív bibliográfiai sorozat tartalmi kereteit.

A fentiekből következően a Horthy-korszak magyar könyvészetében nem került publikálásra az a kb. 5000 tételt tartalmazó cédulagyűjtemény sem, amely azokat a nyomtatványokat vette számba, amelyek a szomszéd országoknak egykor Magyarországhoz tartozó területén jelentek meg. Az 1921–1944. évek kéziratoss cédulaanyaga ui. nagymennyiségű hungarika anyagot tartalmazott. Az 1921–1935. évek kurrens bibliográfiái (a *Corvina* folyóirat Új könyvek rovata és a *Könyvkereskedők és Könyvkiadók Egyesületének évkönyve*) — minthogy mindkét kiadvány elsősorban könyvkereskedelmi célokat szolgált —, közölte azokat a trianoni országhatáron kívül megjelent nyomtatványokat is, amelyek budapesti bizományos útján kerültek könyvtári forgalomba. A két világháború közötti magyar könyvészet szerkesztésének megindulásakor a sorozat főszerkesztőjének, SEBESTYÉN Géának döntése alapján a bibliográfia időhatárát 1944-ig kiterjesztettük, s az OSZK állományából nemcsak a belföldi, hanem a szomszédos népi demokráciákban megjelent nyomtatványokra is kiterjesztettük gyűjtésünket. Nem a nemzeti bibliográfiában való közlés szándékával, hanem az elődeinktől örökölt hungarika anyag kiegészítése és egy későbbi időpontban kiadható külföldi magyar könyvészet számára. A Horthy-korszak bibliográfiájában nem közölt cédulagyűjtemény jelenleg a retrospektív bibliográfia szerkesztőségében országok szerinti csoportosításban (Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia, Szovjetunió), a csoportokon belül betűrendbe rendezve áll.

A gyűjtés természetszerűleg nem teljes. De még ilyen hiányosan is képet ad a korszak magyar nyelvű kiadói tevékenységéről, valamint értékes adatokat tartalmaz az adott időszakban (1921–1937) a történelmi Magyarország területén egy tömbben élő magyarság életére, kulturális és irodalmi működésére, egyesületi tevékenységére vonatkozóan.

Nemzeti bibliográfiában való közlés szempontjából magyarországi nyomtatványoknak minősülnek azok a sajtótermékek, amelyek a bécsi

25. HAVASI Zoltán: *A könyvtári hungarika dokumentumok bibliográfiai regisztrálásának keretervéről.* = *OSZK Híradó.* 1978. 6–7. sz. 146–149. l.; HAVASI Zoltán: *Kultúránk írott és nyomtatott emlékeinek kutatása.* = *Magyar Könyvszemle.* 1979. 347–368. l.

döntés alapján ideiglenesen Magyarországhoz csatolt, kötelespéldány-beszolgáltatásra kötelezett területeken jelentek meg.²⁶ A területrevízió során visszacsatolt nyomdákrol és nyomdahelyekrol (a nyomdahelyek idegennyelvű változataival) jegyzéket készítettünk szerkesztési szabályzatunk mellékleteként. A címanyag válogatása a bibliográfiában való közlés szempontjából e jegyzék alapján, a visszacsatolás időpontjának figyelembevételével történt.

A rendelkezésre álló források (*Magyar könyvészet 1938—1941.* évi kötetei és a *Nyomdász évkönyv 1938—1944.* évi köteteinek statisztikai adatai alapján) megállapítottuk, hogy a beszoigáltatás ezekrol a területekrol a háborús eseményektől függően ötletszerű, rendszertelen, ebből következően igen hiányos volt. A nyomdák tulajdonosai változtak, új iparendélyeket adtak ki stb. SIKABONYI Antal főkönyvtáros kitaró munkájának volt az eredménye, hogy a Felvidék nyomtatványai viszonylag nagy számban megtalálhatók az OSZK állományában, míg az 1939, 1940, 1941-ben Magyarországhoz csatolt Kárpát-Ukrajna, Észak-Erdély és a Székelyföld, valamint a Délvidék nyomtatványai már rendszertelenebbül érkeztek a nemzeti könyvtárba.²⁷

Kéziratunk kiegészítésére és a cédulagyűjtemény teljességének ellenőrzésére azokban a szomszéd országokban nyílt lehetőség, amelyeknek nemzeti könyvtáraival kötött közvetlen könyvtárközi egyezmény biztosította a kiadványok és a bibliográfiai adatok cseréjét. Az egyezmény keretében 1971-ben a martini Matica slovenská, 1972-ben az újvidéki Matica Srpska gyűjteményében folytattunk kutatásokat.

Munkánkat mindkét könyvtárban a legmesszebbmenően támogatták. A martini nemzeti könyvtárban ígéretet kaptunk, hogy a szlovák nemzeti könyvtár Központi Katalógusából másolatokat készítenek kiadványunk számára az 1938—1944. években Magyarországhoz tartozó Dél-szlovákiai területen megjelent nyomtatványokról. A gyűjtött címanyagot még kéziratunk lezárása előtt cédulaformában juttatják el Budapestre. Ezenkívül folyamatosan tájékoztatják szerkesztőségünket a Matica slovenská erre az időszakra eső beszerzéseiről. Hasonlóképpen a magyar nemzeti bibliográfia

26. Az 1938—1941 között ideiglenesen Magyarországhoz csatolt területek ténylegesen a szovjet csapatok bevonulásáig, jogilag a fegyverszüneti szerződés megkötéséig (1944. dec. 28.) tekinthetők magyar állami területnek.

27. A területrevízió során Magyarországhoz csatolt országrészekben működő nyomdavállalatokról még a polgári közigazgatás életbeléptetése előtt a területileg illetékes honvéd körzeti parancsnokságok tettek jelentést az OSZK-nak. A kötelespéldány-beszolgáltatás a visszacsatolás évében még nem lépett érvénybe, a vonatkozó jogszabályok hatályát ugyanis csak 1939-ben terjesztették ki a Felvidékre és Kárpát-Ukrajnára. A nyomdák egy része azonban a visszacsatolás időpontjától kezdve önként küldte meg előállított sajtótermékeinek egy-egy példányát. Erdély területén a kötelespéldányrendelet csak jóval a visszacsatolás után lépett életbe. Az OSZK 1941. május 16-án fordult a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz, hogy az 1929. évi XI. tc. és a végrehajtása tárgyában kiadott 9300/1935. III. VKM sz. rendelet hatályát a keletmagyarországi és erdélyi országrészekre is terjessze ki. A visszacsatolt területeken működő nyomdák statisztikai adatai: Felvidék: 81 nyomda 29 nyomdahellyel; Erdély: 149 nyomda 41 nyomdahellyel; Délvidék: 37 nyomda 20 nyomdahellyel. (A fenti adatok a *Magyar könyvészet 1938., 1940. és 1941. évi kötetéből* valók.)

szerkesztősége készülő bibliográfiánk kéziratából másolatokat küld a Matica slovenská könyvtárának az e terület nyomdáiból kikerült sajtótermékekről a szerkesztés alatt álló szlovák retrospektív bibliográfia címanyagának kiegészítéséhez. Az első cédulaszállítmányt 1972-ben kölcsönösen megküldtük egymásnak. A Szlovákiából érkezett anyag 64 korszakunkba tartozó bibliográfiai tételt tartalmazott, amely azonban már kivétel nélkül megtalálható mind bibliográfiánk kéziratában, mind az OSZK állományában. Szlovákiai kutatásaink során arra a következtetésre jutottunk, hogy az akkor Magyarországhoz csatolt terület részére nyomtatott könyvek jelentős része nem a jelenlegi Szlovákia területén működő nyomdáknak készült. Ezt a területet 1939 után a budapesti nagy kiadók (ATHENAEUM, FRANKLIN, RÉVAI stb.) látták el nagy példányszámban magyar klasszikusokkal. Budapesti nyomdák nyomták azoknak a műveknek nagy részét is, amelyek a területrevízió közjogi és katonai eseményeivel, hazai és nemzetközi visszhangjával foglalkoztak. A Dél-Szlovákia és Kárpát-Ukrajna magyarlakta területein működő nyomdák (Dunaszerdahely, Érsekújvár, Kassa, Komárom, Léva, Losonc, Párkány, Rimaszombat, Ungvár stb.) tevékenysége a háború éveitől a könyvkiadás szempontjából kisebb jelentőségű volt. A területrevíziót követő hónapokban általában csupán hírlapok és kisnyomtatványok jelentek meg. Ezek a helyi jelentőségű napi- és hetilapok szállították a legfrissebb híreket, ezek ismertették a háborús eseményeket. Előállításuk és terjesztésük is a legkevesebb nehézségekbe ütközött mind anyagi, mind politikai téren. Az egyesületi és irodalmi élet nyomában kialakuló könyvkiadás szélesebb körben való kibontakozását a háborús események megakadályozták.

Hasonló tapasztalatokat szereztünk jugoszláviai kutatásaink során is. Az újvidéki Matica Srpska és a Szabadkai Városi Könyvtár anyagából gyűjtött kiegészítéseink főleg iskolai értesítők és kisnyomtatványok. Végül is a kérdés több oldalról való megközelítése igazolta feltevésünket, hogy az ezeken a területeken nyomtatott könyvek birtokunkban levő címanyaga nem volt hiányosabb, mint általában a háború éveitől beszolgáltatott hazai kötelempéldányok.

A többi területen gyűjtésünk teljességét mind ez ideig nem állt módunkban ellenőrizni.

Nem kétséges, hogy retrospektív bibliográfiai feladataink szempontjából elengedhetetlen a szomszéd népek bibliográfusaival való együttműködés. Minél inkább előrehaladunk az időben a retrospektív feltárásban, annál inkább szükségünk van szomszédainkkal való együttműködésre az egykor velünk egy államban élt népek közös kultúrproduktumának közlésében. Maga a forrásanyag is ezt az egyetlen lehetséges megoldást sugallja, hogy a Kárpát-medence múltját illetően minden ország, amelynek bármely kis része e területen fekszik, egyképpen illetékes a kutatásokra s a tudomány eredményeinek regisztrálására. A nagyobb szintézisek és összefoglalások többnyire ezt az elvet követik. (A régészeti bibliográfia²⁸ területi alapja is a Kárpát-medence, a néprajzi bibliográfia is felöleli a szomszéd országok ma-

28. BANNER János—JAKABFY Imre: *A Közép-Duna-medence régészeti bibliográfiája*. Bp. 1954., Akad. Kiadó.

gyarságára vonatkozó adatokat is.)²⁹ Ebből következően egy állam keretében élő népek könyvtermésének retrospektív bibliográfiáiban szükségszerűen átfedések jelentkeznek. Egy nemzet szakirodalma pedig annál hasznosabb a tudományos kutatás számára, minél több oldalról — esetleg párhuzamos közlésekben vagy közös vállalkozásban készült kiadványokban kerül feltárára.³⁰

*

A kb. 150 ezer bibliográfiai tétel tartalmazó kézirat jelentős része a humán- és a társadalomtudományok köréből — a nyelvészet és irodalom, a magyar és egyetemes történet, a művelődéstörténet, egyháztörténet, teológia, jogtudomány területéről való. Lényegesen kevesebb a műszaki irodalom és a szinte csak különnyomatok formájában jelentkező természettudományi irodalom. Az anyag tartalmi megoszlásáról számadatok jelenleg még nem állnak rendelkezésünkre (a címanyag fejezetek szerinti rendezése folyamatban van), a betűrendben szerkesztett tételek tartalom szerinti rendezése, a kötetek fejezeteinek kialakítása csak a szakutalótételek beosztása után, előreláthatólag 1979 első negyedében lesz végleges.

Amint már rámutattunk, a kötetek tartalmi rendezésénél a *Magyar könyvészet 1945–1960-as évek bibliográfiájának* fejezeteiből indultunk ki. Ezeket a csoportokat az anyag tartalmából következően — különösen a társadalomtudományok fejezeteiben — új fogalmakkal, ill. fejezetekkel bővítettük. (Pl. Magyar nemzeti mozgalom; Osztályharc; Nemzetközi együttműködés a munkásmozgalomban. Internacionálék; Magyarországi pártok; Nemzeti és politikai szervezetek; Nemzeti mozgalmak szervezetei. Nacionalista szervezetek; Egyes magyarországi ifjúsági szervezetek; Antikommunista, antibolszevista propagandairatok; Magánvállalkozások, magánvállalatok; Gazdasági válságok stb.) Hasonlóképpen részletesebben kellett bontani a Jogtudomány, az Államigazgatás és a Hadtudomány fejezetek címanyagát. Nem igényelt változtatást az előzményhez képest a Művészet, a Nyelvtudomány, Irodalomtudomány, Szépirodalom, a Földrajz- és Történettudomány fejezeteinek bontása.

Az 1945 utáni kötetekben kialakított tartalmi csoportokat a Természettudományok és az Alkalmazott tudományok területén több fejezet összevonásával csökkenteni kellett.

A korszak könyvtermésének egészét tekintve a szépirodalom van túlsúlyban. Az élő hazai és külföldi írók művei, valamint a hazai és külföldi klasszikusok mellett nagy szerep jutott a könyvkiadásban az ún. félirodalomnak, ponyvának. Ezek az általában kisterjedelmű művek főleg hazai szerzők álnéven írt munkái, akik a siker érdekében hangzatos idegen álnéveket használtak. Izgalmas kalandos bűnügyi történetek, krimik, amelyek több tízezres példányszámban kerültek a könyvpiacra, terjedelmes sorozatokban. (Palladis regénytár, Pengős regények, Pesti Hírlap könyvek, Tarka

29. SÁNDOR István: *A magyar néprajztudomány bibliográfiája*. Bp. 1965, Akad. Kiadó.

30. KŐHALMI Béla: *Retrospektív nemzeti bibliográfiánk 1473-tól 1920-ig.* = *Magyar Könyvszemle*. 1962. 1. sz. 1–17. l.

könyvek, Tarka regénytár, Világvárosi regények stb.) A ponyvairodalom problematikájának a korabeli folyóiratokban kiterjedt irodalma van. A korszak szakfolyóirataiban számos recenzió, kisebb tanulmány foglalkozott a kalandregények jellemzésével.³¹ A detektív- és kalandregények bibliográfiai feldolgozásával kapcsolatban többféle elképzelés merült fel. 1. A teljes ponyvairodalom selejtezése. 2. A sorozatba tartozó művekről csak a sorozatcím alatt közölt rövidített leírás. 3. Csak egyedi leírások a *Magyar irodalom. Regények* fejezetben, sorozatcím szerinti nyilvántartás nélkül. Az irodalomban és a kéziratban való tájékozódás után mégis a teljes címanyag (kb. 5000 bibliográfiai tétel) közlése mellett döntött a szerkesztőség, oly módon, hogy ezt az anyagot a magyar irodalom fejezetén belül a szépről elválasztva önálló fejezetben adja majd közre. Ma már közismert, hogy a ponyva ez az irodalom alatti irodalom is elhanyagolhatatlan jellemzője a korszak ízlésének. Bibliográfiai címleírásokban foglalt könyvészeti adatai nélkülözhetetlenek a kor olvasótársadalma igényeinek és nemegyszer a kényszerből vállalt írói munka megismeréséhez.³² Ebben a fejezetben katalogizálási szempontból sok problémát okozott — és nemegyszer a szerkesztés után is tisztázatlan maradt — a szerzői nevek egységesítése és azonosítása. Minden, a fejezetben előforduló szerzői nevet ellenőriztünk GULYÁS álnévlexikona és a *Magyar írók élete és munkái* 1–6. köt. alapján. Kutatómunkánkat megnehezítette, hogy a harmincas évek végén és a negyvenes évek elején tömegesen jelentkező álnevek feloldására GULYÁS kötetén kívül egyéb megbízható nyomtatott forrás nincs.³³ A szerkesztés egyéb fontos feladatai mellett a kérdés alapos tisztázására nem állt rendelkezésünkre idő sem, pedig lehetséges, hogy az álnév mögött valamelyik ismert író, vagy valamely tudomány ismert képviselője rejtőzik. Nyomtatott forrás hiányában igyekeztünk a valódi szerző kilétét megállapítani magából a könyvből, némely címlapon, verzón, kolofonban fordítóként, kiadóként, felelős kiadóként feltüntetett magyar személynév alapján. Csak részben oldottuk meg a szerzői név egységesítését abban az esetben, ha egy álnevet párhuzamosan

31. A számos cikk és kisebb tanulmány közül néhány: BOKOR Malvin, S.: *Detektívregény és detektívregény.* = *Magyar Kultúra.* 1931. 1. 174–175. l.; ILLYÉS Gyula: *Mi lesz Nick Carterrel?* = *Nyugat* 1937. 1. 162–163. l.; KENYERES Imre: *A detektívregény ügyében.* = *Élet.* 1939. 2. 662. l.; MÁRAI Sándor: *A ponyva.* = *Új Idők.* 1940. 2. 638–639. l.; GÖBEL József: *A detektívregény.* = *Diárium.* 1940. 30–32. l.; LACZKÓ Géza: *Korunk ponyvája.* = *Magyar Szemle.* 1941. 1. 151–153. l.; TRÓCSÁNYI Zoltán: *Könyvtár és ponyva.* = *Magyar Könyvszemle.* 1942. 333. l.; KEÉRI-SZÁNTÓ Andor: *Néhány szó a könyvről és kiadójáról.* Bp. 1946. (Klly. a Corvinából.); MÁTÉ Károly: *A magyar könyvkiadás helyzete a pénzromlás idején.* Bp. [1948.] (Klly. a *Magyar Könyvszemléből.*)
32. TRÓCSÁNYI Zoltán: *Könyvtár és ponyva.* = *Magyar Könyvszemle.* 1942. 333. l. „... tudományos könyvtárak, főként egy-egy ország vagy vidék összes nyomtatványainak gyűjtésére rendelt könyvtárak tartoznak ezeket is a törvényben vagy szabályzatukban előírt gondossággal gyűjteni és megőrizni: a kor ízléséhez, erkölcsi történetéhez, irodalom alatti irodalmához adalékok ezek, melyek ismerete nélkül meg sem lehetne rajzolni a mai kor olvasótársadalmát vagy társadalmának olvasmányait.”
33. GULYÁS Pál: *Magyar írói álnévlexikon.* Bp. 1956. Akad. Kiadó; GULYÁS Pál: *Magyar írók élete és munkái.* Új sor. 1–6. köt. Kiad. a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete. Bp. 1939–1944.

több szerző használt (Pl. Ariane B. B. = Bak Béla Sándor; Nagy Dániel; Szirmay Julianna) vagy ha egy szerző egy időben több alkalmi álnéven írt. (Pl. Bechinger E.; Beck B.; Beck E.; Beck Ernest; Beck Ernst; Benfors E. G.; Boyd A. B.; Boyd E. B.; Bradon B.; Cowboy; Hylton E.; Hylton Ernest = Benedek Ernő.)

A bibliográfia-szerkesztés legösszetettebb és legnehezebb feladata a különféle forrásokból származó és katalogizálási szempontból különféle színvonalú cédulaanyag formai és tartalmi egységesítése volt. A címek egységesítését az *MSZ 3424-60 Könyvtári címléírási szabályok* c. szabvány utasításai és a retrospektív bibliográfia részletesen kidolgozott szerkesztési szabályzatai alapján végezték. A betűrendben felállított cédulaanyag csak a címszerkesztés befejezése után került végleges formájába a művek tartalma szerint rendezett csoportokba. A kiadványsorozat szerkesztésének alapműveleteit a nevek, a címek, ill. szerzők és műveik egyetlen egységes formában való összesítését a betűrendezett kéziratot hajtották végre. Csak a betűrend alapján volt ui. biztosítható, hogy különösebb utánjárás nélkül az ábécébeli helyén együtt találjuk egy szerző teljes oeuvre-jét és egy mű összes kiadását.

A címszerkesztés munka- és időigényes feladata nem csupán a leírásokból hiányzó bibliográfiai adatok kikereséséből és pótlásából állt. Ezeknek a hiányzó adatoknak (névelemek és tartozékok, eredeti címek, csonka impressum, foghíjas számozott sorozatok, hiányos többkötetes művek stb.) jelentős része kiegészíthető magából a könyvből, az OSZK katalógusai-ból, a korszak szakbibliográfiáiból, idegen szerzők műveinek esetében pedig a külföldi nemzeti bibliográfiákból és nyomtatott könyvtári katalógusokból. Az egységesítés nehézségei leginkább nevek és címek, szerzők és műveik összesítésénél jelentkeztek, akár azonos szerző műveinek rendezésével, akár azonos mű variánsainak csoportosításával foglalkoztunk. Egy mű összes kiadását és idegen nyelvű változatát a bibliográfia egy tételben tartja nyilván. Az összevonás előtt egy mű idegennyelvű változatai természetszerűleg a betűrend különböző pontjain voltak találhatóak. A több kötetes művek hol szerzőik, hol címük alatt kerültek az évek folyamán leírásra, sőt még az egyéni szerzős művek leírásai is többféle változatban fordultak elő. A magyar és idegen névváltozatok egységesítése kivételesen nehéz feladat volt a testületek, intézmények, vállalatok esetében. Egy-egy intézmény szervezeti változásainak követése, új intézményeknél az intézmény elődjével való összefüggés felismerése még a korszak kulturális és társadalmi struktúrájának ismeretében is a szerkesztés egyik legnehezebb feladata volt.

Az egyes műveknek a korszakban először előforduló kiadását teljes leírással, az összes bibliográfiai adat feltüntetésével közli a kiadvány. Ezt a részletes leírást követik a mű magyar nyelvű többeskiadásai, kiadványváltozatai kronologikus rendben, majd az idegennyelvű fordítások következnek a nyelveken magyar betűrendjében. Hasonlóképpen egy tételben összesítve adja a bibliográfia a korszakban részletekben, ill. folytatásokban megjelenő többkötetes műveket is.

A kiadvány történeti jellegéből következően ezért a bibliográfia egyes összesített tételei inkább hasonlítanak egy lexikon címszavához mint a katalógushoz. Az egymást követő bibliográfiai tételek alapján egy szerző

végigkísérhető egész életpályáján, tudományos pályafutásán éppúgy, mint egy mű sorsa indulásától megszűnéséig. 24 éves periódusról lévén szó, a kortalan klasszikusok kivételével a bibliográfia egyes tételei a benne előforduló személyek, intézmények és a korszakban az általuk létrehozott művek életrajzát adják.

A címléírások záradékaként az OSZK állományában meglevő művek-nél a bibliográfia feltünteti a mű helyrajzi számát. A jelzet nélküli tételek a cédulagyűjtemény kézirásos kiegészítései, amelyek közül az egy ív feletti terjedelműeket megtartottuk abból a meggondolásból, hogy az információ akkor is tény, ha ma már fel nem lelhető kiadványról ad felvilágosítást.

A sorozatok közlése tekintetében kétféle megoldást alkalmaztunk. Homogén tartalmú sorozatokat a sorozat tartalmára legjellemzőbb fejezetben helyeztük el az önálló művekkel vegyesen — a sorozatcím szerinti betűrendi helyén. A heterogén tartalmú sorozatok a vegyes tárgyú művek között kaptak helyet. Eltér ettől a gyakorlattól az irodalmi sorozatok elhelyezése, amelyek többségükben a magyar klasszikusokat a világirodalom nagyjaival együtt tartják nyilván. A sorozatok szétválasztása magyar- és világirodalomra ezért keresztülvihetetlen volt. A vegyesen magyar és világirodalmat tartalmazó sorozatokat a bibliográfiában a Világirodalom fejezet végén, annak függelékeként adjuk közre.

Formai szempontból a bibliográfiában a sorozatban megjelent művek feldolgozása kettős. A sorozatban napvilágot látott művek egyedi tételein utolsó adatként feltüntettük a sorozat címét és számát. A sorozatról mint egészről készült a sorozat összesített leírása, amely a sorozatban megjelent művek rövidített adatait adja. Az összesített sorozati tételek rendszava a sorozat címe.

A bibliográfia leíró részében tartalom szerint közölt címanyagról betűrendes mutató készül amely a kötetek anyagát szerzők, ill. címek szerint csoportosítja. A mutató feltünteti a szerző nevét és a mű címét, a mű létrehozásában közreműködő személyeket és intézményeket, a közreműködés minőségét, valamint azokat a személy-, intézmény-, testület- és földrajzi neveket amelyek az egyes művek címében előfordulnak. Az azonos nevű, de különböző szakterületen működő szerzők munkássága a mutatókötetben elkülönítve található. A kötet használatát különféle utalások és hivatkozások könnyítik meg a nevek (személy-, testület-, földrajzi név) és címek változatairól, a társszerzőkről, az egybenyomott művek második és további részműveiről, függelékekről, kiegészítésekről, pótlásokról.

A mutatótételeket az *MSZ 3401—58 A betűrendbe sorolás szabályai c.* szabvány előírásai alapján rendeztük. A szabvány előírásaitól betűrendi csoportok alkotásával tértünk el azonos nevű szerzők, termékenyebb szerzők és a szerteágazó szervezetben működő intézmények (egyetemek, kutatóintézetek és az MTA intézetei) munkásságának rendezésénél. Az indexkötet, amely rendszerünkben a szerzők és címek együttes közlésével a korszak betűrendes bibliográfiájának felel meg, a szöveges kötetek nyomdai kéziratából a hagyományos módszerekkel készül. Az összesített betűrendes mutató hatalmas méretű cédulaanyagának szerkesztése csak az utolsó kötet megjelenését követően kezdhető meg.

A két világháború közötti *Magyar könyvészet* köteteinek szerkesztési

munkálatai az 1970-ben kialakított és jóváhagyott tervek szerint haladnak és a vége felé közelednek.³⁴ 1978 végére a kézirat feldolgozása (a szerkesztési szabályzatba foglalt különféle formai és tartalmi egységesítés következetes végrehajtása) és a kötetek szerkezetének (fejezeteinek) kialakítása befejeződik.

Az egyes fejezetek terjedelméből következően a kiadvány kötetenkénti megoszlása a következő lesz:

1. köt. Általános művek. Filozófia. Vallás.
2. köt. Társadalomtudomány. Politika. Gazdaság.
3. köt. Jog. Közigazgatás. Népjólét. Pedagógia. Néprajz.
4. köt. Természettudomány. Technika. Alkalmazott tudományok.
5. köt. Művészet. Földrajz. Történelem.
6. köt. Nyelvészet. Világirodalom. Irodalmi sorozatok.
7. köt. Magyar irodalom.
- 8/1—2. köt. Betűrendes mutató az 1—7. kötethez.

Az elsőként nyomdába kerülő kötet a szakmai körökben legnagyobb érdeklődésre számot tartó *Magyar irodalomtudomány. Magyar szépirodalom* lesz. A kötet cédula-kéziratának lektorálása folyamatban van, a nyomdai kézirat gépelése 1979 első felében készül majd el. (Kb. 120—150 szerzői ív terjedelemben.)

Az Egyetemi Nyomda tervezett sorozatunkat a 60-as évek végén készült retrospektív bibliográfiai kötetek folytatásának tekintette, s ezért vállalta a 8—10 évre terjedő nyomdai munkálatok kivitelezését. Az 1945—1960-as évek bibliográfiájának szedési és korrektúra munkálatai közben a nyomda és a bibliográfia szerkesztősége között kialakult jó munkakapcsolat eredménye a felszabadulás utáni bibliográfia köteteinek igényes nyomdai kivitelezése, amelyet külföldi recenziók is említésre érdemesnek tartottak. A nyomdába adás tervezett határideje: 1979. szeptember. Az első kötet megjelenése 1980 második felében várható. Az előzménynek tekintett retrospektív kötetek nyomdai előállításának időigénye és tapasztalatai alapján 1980-tól évente egy kötet megjelenésére lehet számítani. Bár igen jelentős szellemi és anyagi erőket, nyomdai kapacitást fog lekötni 1980—1990 között a nemzeti könyvtár e hatalmas vállalkozása, nem kétséges, hogy a tudományos kutatás, általában a kulturális fejlődés további érdeke, társadalmunk szüntelenül emelkedő igénye szükségessé teszi a teljes sorozat mielőbbi közkinccsé tételét.

34. A bibliográfia szerkesztése 1970 óta a Retrospektív Bibliográfiai Osztály tervfeladata. A 10 évre tervezett szerkesztési munka 1978 végére befejezett jelentősebb feladatai a befejezés évének feltüntetésével: Anyagkiegészítés hazai és külföldi forrásokból. 1970/71; Hasonlítás az OSZK olvasói katalógusába, a raktári jelzetek rávezetése a kéziratra. 1972/73; A szépirodalmi antológiák és tanulmánykötetek elemző leírásai. 1974; Címegységesítés. 1975; Szakozás. 1976; A szakutalók gépelése. 1977; Szakrevízió: 1978; Időszaki kiadványok, sorozati mutató revíziója. A *Magyar irodalom* kötet lektoráltatása. 1978; — További feladatok: 1979 februárjától az elsőként nyomdába kerülő kötet (*Magyar irodalom*) nyomdai kéziratának gépelése, tipografizálása. 1979 szeptember: Az első kötet nyomdába adása.

ZUR GESCHICHTE DER RETROSPEKTIVEN NATIONALBIBLIOGRAPHIE

K. KOMJÁTHY

Nach der Befreiung 1945 hat sich die ungarische Nationalbibliothek Széchényi bereit-erklärt die retrospektiven Nationalbibliographien zu pflegen und die damit verbundenen Dienstleistungen und Veröffentlichungen vorzunehmen. Mitte der 50-er Jahre haben die dafür zuständigen Organe, der Hauptausschuss für Bibliothekswesen der Ungarischen Akademie der Wissenschaften und das Leitungsgremium der Nationalbibliothek in Fachberatungen die Grundlagen für die Redigierung der retrospektiven Bibliographien der neueren Zeit und die Reihenfolge ihrer Veröffentlichung für die beiden grossen Perioden, die zwischen den beiden Weltkriegen und die nach der Befreiung festgelegt. Die Nationalbibliothek entschloss sich zunächst über die Periode des Aufbaues des Sozialismus Rechenschaft zu geben und erst anschliessend die Zeit zwischen den beiden Weltkriegen zu bearbeiten. Damit sollen die letzten Lücken der ungarischen Nationalbibliographie für den Zeitraum seit 1712 geschlossen werden.

Das retrospektive bibliographische Unternehmen der Nationalbibliothek wurde nach der Befreiung mit der kumulativen Bibliographie „Bibliographia Hungarica“ der Jahren 1945–1960 begonnen. Die Veröffentlichung hält sich an das System der kurrenten Nationalbibliographie, nach Wissenszweigen geordnet und benutzt abgekürzte DK-Signaturen in ca. 1200 Gruppen. Als Grundlage werden die der Nationalbibliothek zugesandten Pflichtexemplare benutzt, wobei die Titel während der Redigierung aus den Beständen der Budapester Institutsbibliotheken und aus den Beständen der übrigen Universitäten im Lande ergänzt werden. Die Bibliographie enthält Bücher, jährlich einmal erscheinende periodische Veröffentlichungen und ausnahmsweise diejenigen Veröffentlichungen, deren Umfang zwar kleiner als ein Druckbogen ist, aber bedeutendes, für die Zeitspanne kennzeichnendes Quellenmaterial enthalten. Die Bibliographie erfasst nicht: die Lehrbücher der Grund- und Mittelschulen, vervielfältigtes Lehrmaterial von Kursen, Programme von Schulen, Gebrauchsdrucke, Informations- und Reklam-Publikationen, die Kleindrucke weniger als ein Druckbogen, Sonderdrucke (mit Ausnahme derer, die zu Buchserien gehören) und in Lohnarbeit für ausländische Verlage angefertigte Werke. Die nicht in Ungarn hergestellten, aber auch von ungarischen Verlagen verlegten Werke, also sog. gemeinsame Veröffentlichungen werden als Hungarica behandelt und mit den inländischen Veröffentlichungen zusammen erfasst. Von wissenschaftlichen Sammelbänden und schöngeistigen Antologien werden analytische Titelaufnahmen angefertigt, um eine mehrseitige Aufschliessung zu erreichen.

Die 5 Bände dieser Bibliographie erschienen in der zweiten Hälfte der 60er Jahre in kontinuierlicher Folge (1964–1968). Als Ergänzung erschienen in selbständigen Bänden die retrospektiven Bibliographien der zwischen 1945 und 1960 erschienenen Landkarten und Musikalien in den Jahren 1969 und 70. Die retrospektive Bibliographie für 1945–60 erschien in 7 Bänden im A4-Format auf 232 Druckbogen mit 3690 Seiten, die ca. 68 000 bibliographische Einheiten enthalten (Bücher, Landkarten, Musikalien).

Die vorher nötigen Sammel- und Ordnungsarbeiten und die Redigierung der beiden grossen Kumulationen 1945–1960 und 1921–1944 liefen parallel seit 1960. Naturgemäss gibt es wenig Ähnlichkeit zwischen den Buchveröffentlichungen der beiden Perioden. In Bezug auf die Redigierungsprinzipien und die methodischen Gesichtspunkte hängen jedoch die beiden Veröffentlichungen eng zusammen.

Die Redigierung der Bibliographie 1921–1944 ist seit 1970 auch Planaufgabe der Redaktion für retrospektive Bibliographie. Der Sammelbereich der Publikation wurde damit bestimmt, dass es in Horthy-Ära nur unregelmässig, oder überhaupt keine nationale Bibliographie erschienen ist. Der bedeutende Teil des Titelbestandes wird also in dieser Publikation zum erstenmal veröffentlicht. Gegenüber der Bibliographie 1945–1960 enthält die Bibliographie 1921–1944 auch Titel von Lehrbüchern und Kalendern aller Art. Der Sammelbereich der Bibliographie richtet sich nach dem territorialen Prinzip, dass heisst berücksichtigt die Veränderungen der Staatsgrenzen nach den Wiener Schiedssprüchen. Demgemäss enthält auch die Druckwerke der in

den Jahren 1938—1944 an Ungarn angeschlossenen Gebiete. Nur zwei Arten von Veröffentlichungen aus dieser Zeit werden unberücksichtigt gelassen, Schulprogramme und wirtschaftliche Bilanzberichte. Die Sonderdrucke, Gebrauchsdrucke, Preislisten und die Auswahl der Kleindrucke werden analog zum Zeitraum nach 1945 gehandhabt.

Die 1200 Kapitel der Bibliographie 1945—1960 bilden die Grundlage der inhaltlichen Einordnung der Titel der Bibliographie für die Zeit von 1921—1944, angepasst an die spezifischen, inhaltlichen und quantitativen Eigenheiten des Titelbestandes der Horthy-Ära. Für die nach Wissensgebieten geordneten Bände werden alphabetische Register angefertigt.

Die Arbeit an der Bibliographie 1921—1944 verläuft planmässig und wird in Bände abgeschlossen. Der erste Band wird voraussichtlich noch 1979 in Druck gegeben, der die ungarische Literatur und die ungarische schöne Literatur enthält. Nach vorherigen Vorstellungen wird diese Bibliographie aus 7 beschreibenden und 2 Registerbänden bestehen. Im Falle der Ununterbrochenheit der Druck- und Korrekturarbeiten soll ab 1980 jährlich ein Band erscheinen.

Széchenyi Ferenc négy kiadatlan levele Gruber Károly Antalhoz

NÉMETH S. KATALIN

SZÉCHÉNYI Ferenc 1805 tavaszán nevezte ki GRUBER Károly Antalt immár Pestre költözött könyvtárába írnoknak. Kapcsolatuk azonban néhány évvel megelőzte a kinevezést, és ennek a dokumentumai a most közreadott SZÉCHÉNYI-levelek.¹

GRUBER Károly Antal személyisége, költői tevékenysége ma már nem tarthat különösebb érdeklődésre számot.² A hányatott sorsú — Szegeden született, német anyanyelvű — költőt erőteljes érdeklődés vonzotta a magyar kultúra irányába. Irodalmi munkássága csupán magyar témája miatt figyelemre méltó, többek között *Hymnus an Pannonia* címmel írt epikus lírai költeményt. A hexameterekben írott költeményt négy disztichon kíséretében ajánlotta SZÉCHÉNYI Ferencnek, de már ezt megelőzően is tett alkalmi gesztust az irodalom pártoló grófnak. 1802-ben SZÉCHÉNYI Ferenc FRANCISKA nevű leánya és BATHYÁNY Miklós házasságára írt köszöntő verset. Ugyanebben az évben konkrét segítségért is fordult SZÉCHÉNYIhez, olyan állást kérve, melyben a haza javára munkálkodhatnék.³ E kérelmére válaszul íródott SZÉCHÉNYI 1802. okt. 13-án kelt levele, melyben sajnálattal utasítja el a kérelmet, de későbbi álláslehetőséget kilátásba helyez. Levelezésükből tudunk GRUBERnek arról a tervéről, hogy megírja a magyar költészet történetét és azt valamelyik pesti lapban folytatásokban kívánja közölni. Az anyaggyűjtésről SZÉCHÉNYINEK is beszámolt, aki azonban óva intette a

1. OSZK Kézirattár Quart. Lat. 771. A levelekre SZELESTEI N. László hívta fel a figyelmemet, a kézirat olvasásában VIZKELETY András nyújtott köszönettel fogadott segítséget.
2. GRUBER Károly Antal működését monografikusan feldolgozta LUDWIGNÉ dr. SZEPESSY Ilona: *Grubenfelsi Gruber Károly Antal hazai német író élete és irodalmi működése*. Bp. 1922. A szerző a most közölt levelek közreadását is tervezte, azonban ebben rajta kívül álló körülmények megakadályozták. — GRUBER könyvtárosi működéséről ld. V. WINDISCH Éva: *Fejezet a könyvtárosi pálya magyarországi kialakulásának történetéből*. = *Magyar Könyvszemle*, 1957. 2. 136—153. A GRUBER-rel foglalkozó fejezet: 148—151.
3. Az alkalmaztatási kérdésről ld. KOLLÁNYI Ferenc: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi Országos Könyvtára. 1802—1902. I.* Bp. 1905. 114—116. — Ebben az időben folyamodott SZÉCHÉNYIhez állásért KOVACHICH Márton György és CSOKONAI VITÉZ Mihály is. KOVACHICH 1802. július 14-én írt levelét l. KOLLÁNYI i. m. 75—76. CSOKONAI 1802. szeptember 14-én kelt levele = *Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei*. Bp. 1922. II/2. 714—726.

megvalósítás akadályai miatt. SZÉCHÉNYI 1803. január 4-én kelt levelében helyesli ugyan az eszmét, de kifejezi kételyeit, mert szerinte a magyar költészet korai századaiból alig lelhető fel némi töredék, és a meglevő szakirodalom olyan csekély, hogy nagy nehézségekbe fog ütközni a kutatás. 1803. október 22-én írt levelében SZÉCHÉNYI Ferenc kér szívességet GRUBERTŐL. Könyvtári katalógusának pótköteteit kell a megrendelőnek eljuttatnia, s ebben GRUBER, aki már korábban is vonzódott a könyvtár ügyeihez, készséggel SZÉCHÉNYI rendelkezésére állt. Ilyen előzmények után érthető, hogy GRUBER Károly Antalnak nem sokáig kellett várnia, hogy SZÉCHÉNYI könyvtárában a hón áhított állást elérhesse. GRUBER pesti tartózkodása csak egy évig tartott — részben anyagi okok, részben MILLER Ferdinánddal való nézeteltérése miatt hagyta el a könyvtárat —, de ez az év eredményezte a *De Praefectis Bibliothecarum* című művét, amely a könyvtáros újszerű feladatait igyekezett összefoglalni. A munka kéziratát ma is az Országos Széchényi Könyvtár őrzi.⁴

a Monsieur
Monsieur Charle Antoin
de Gruber de Grubenfels
in Bürgerspitale Hof, und Treppe N° 1. in
4ten Stock, Thür N° 9. a Wienne

d'Edenburg

Oedenburg d. in. 13. Oct. 802.

Wohledelebohnrer!

Dass ich für alles, was Sie mir, und meiner Tochter zu verehren die Freundschaft hatten, erst itzt und zwar mit fremder Hand meiner Reumatismuses wegen danke, muss ihre Nachsicht entphfüligen. — Die tausend Sachen, die ein Vater bey der Vermälung seiner Tochter zu thun hat, und die er selbst, noch zu vermehren geflegt, hinderten mich an der früheren Erfüllung meiner Pflicht, die ich durch gegenwärtige Zeilen umso eifriger, und inniger erstatte, als ich über alles nachzudenken, und die mir überschickte Bücher bequemer durchzulesen Muse hatte.

Gerne, und zwar von Grund des Herzens wünschte ich Euer Wohledelebohnrer für die Aufmerksamkeit, um mich, und für Ihre Ratlosigkeit, für die feinere Literatur etwas entgegen zu stellen, und erwidern zu können. Aber da mein Wirkungskreis eingeschränkt ist und auch, für die Landes Bibliothec frühere u[nd] zwar hoche Empfelungen meiner Hände banden, so muss ich für diess erst auch mir auf Gelegenheit warten, um deroselben von der Aufrichtigkeit dieser meiner Gesinnungen zu überzeugen, wozu ich auch Sie, um so mehr Aufordre, aber mir gerade jene Gelegenheiten, dies für Sie, die erwüscheste wären, entwischen könnten.

Mit der vollkommensten hoch Achtung habe ich die Ehre zu seyn.
Euer Wohlgebohre

aufrechtigster Diener
Freund Fr[anz] Gr[af] v[on] Széchényi

a Monsieur
Monsieur Grueber Secretaire de S[on] E[xcellence] le
Comte Joseph de Batthány
Bey S[on] E[xcellence] dem H[errn] Gr[afen] Joseph
v[on] Batthány in der Karner
Strasse abzugeben

Pest

a Vien[n]e
4 Jan. 803 Pest

4. Kolligátum a Quart. Lat. 566 jelzetű kötetben.

Wohledelgeborner!

Mit der aufrichtigsten Theilnahme an dero Schicksal erwidre ich dies Wünsche, die Sie mir zum Neu(n)jahr zu aussern beliebten; Nur bedauere ich, dass mein Wirkungskreis zu eingeschränkt seye, um das ebenversicherte durch Beweise auch bestättigen zu können.

Schön und nützlich wäre freilich dies Geschichte der ungarischen Poesie, aber ich zweifle daran, ob die in ihren Briefe angemerkte Bücher dazu eine hinlängliche oder auch nur befriedigende Weisung geben könnten. — Unsere älteste Poesien waren Volkslieder, welche Leider! verloren gegangen sind, und ich glaube nicht, das man selbst in 16ten Jahrhunderte einige Beweise auffinden könnte. — Die Spötern sind zu neu, und zu bekant, aber dass sie die Beschreibung eines Denkers erforderten. Ausser diesem finde ich die grösste Beschwörlichkeit in die Beurtheilung, und Bestimmung der Sprache selbst, die nicht nur mit jeden Jahrhunderte in der Schreibart änderte, sondern auch jetzt noch eines allgemein befriedigende Sprache und Wörter-Buch bedarf. — Mein Gedanke wäre also auch eine kleine Weile mit Aufsuchung der nötigen Hilfsmittel zuzubringen. Ich will auch hier dem Rath einiger Gelehrten erbitten um ihre Meinung bey ersten Gelegenheit an deroselben überschreiben. Nur bitte ich es nicht übel zu nehmen, wenn ich mit meiner schwache Augen wegen einer fremden Hand bediene.

Mit wahrer Hochachtung habe ich die Ehre zu sein Euer Wohledelgeborner
ergebenster Diener
Fr[anz] Gr[af] v[on] Széchényi

Pest, 22. Iobris 803.

Wohl Edel Geborner!

Hingebend der gefälligen Theilnahme, die Sie an meiner kleinen Literarischen Unternehmung ausserten, glaube ich Ihnen nicht ungelegen zu fallen, wan[n] ich Ihnen die Auftheilung der ersten Supplements das im vorigen Jahre bekant gewordenen Bücher Catalogs anvertrauen. H[err] v[on] Tibolth wird Ihnen die Nahmen derjenigen mittelst beilägen zu diesem Weise andeuten, denen ich das gedachte Supplement, samt dessen Repertorio zu verehren beschlossen habe. Von jedem der versenkenden belieben Sie eine kleine schriftliche Versicherung abzunehmen, u[nd] mir selbe hieher zu senden, damit ich es vormerken kenn[n]e, wer? u[nd] durch wen? gedachte Supplemente bereits empfangen habe. — Auch jene sind hievon nicht ausgenom[m]en, die nebst dem Supplement u[nd] Repertorio noch (ein Schreiben v[on] mir) die, hier beigeschlossene Weise zu empfangen haben werden. — Alle sinnd ausserdiesem um Vergeben zu bitten da ich mehr gedachte Supplemente nur brochist schicke, da ich den Form u[nd] die Farbe der Einbänder der Cataloge vergessen habe. — Nebst einen aufrichtigen Dank für die Mühe die sich Euer Edel Geborren geben werden, will ich auch die Kosten mit Fraudn erlegen, die deroselben bey der Auftheilung meiner Supplemente haben werden. Mit wahrer Hochachtung habe ich die ehre zu sein.

Euer Wohledel Geborn!

Untertäniger D[iene]r
Fr[anz] Gr[af] v[on] Széchényi

H[errn] Carl v[on] Grueber — Secr[etaire] bey S[on] E[xcellence]
d[em] G[rafen] Jos[eph] v[on] Batthány

A Monsieur
Monsieur de Gruber de Gruben
fels Secretair chez S[on] E[xcellence] Joseph le
Comte de Batthány

Pest

a Vienne

Pest 21. Feb. 804.

Wohl Edel Gebohrener!

Für die abgereichte Catalogues danke ich Eregebohrne auf das ergebenste, noch mehr aber für die Gelegenheit die Sie mir darbieten, Ihnen die aufrichtige Gewogenheit mit der ich Sie schätze nicht nur durch die Annahme der Dedika[ti]on, sondernn auch durch ihre Ernennung zum assessor der Somogyer Gespannschaft beweisen zu kenne. Ich halte in Monath Maji Congrega[ti]on, u[nd] will in dieser Wort halten, und dadurch Sie überzeugen, ich mit wahrer Ergebenheit seye. Euer Wohledele Gebohrner!

Untertäniger D[iene]r
Fr[anz] Gr[af] v[on] Széchényi

VIER UNVERÖFFENTLICHTE BRIEFE VON FERENC SZÉCHÉNYI AN KARL ANTON GRUBER

S. K. NÉMETH

Karl Anton Gruber war ein Dichter von ungarischer Herkunft mit deutscher Muttersprache. Ab 1805 war er Sekretär in der Bibliothek von Ferenc Széchényi. Die jetzt veröffentlichten 4 Briefe sind Dokumente aus der Zeit vor seiner Ernennung. In ihnen spiegelt sich das Verhältnis zwischen Széchényi und Gruber wider.

Gruber lässt sich u. a. von Széchényi bei seinen Arbeiten an seiner Antologie beraten. Széchényi beauftragt Gruber hingegen den Katalog seiner Bibliothek (= ungarische Nationalbibliothek) zu verbreiten.

Egy ismeretlen szerző kéziratos munkájának agrár-történeti és népesedési vonatkozásai*

B. LUKÁCS ÁGNES

A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Kézirattára 1948-ban csere útján szerezte meg egy ismeretlen szerző 1846-ból származó munkáját, amely az alábbi címet viseli: *Honi pusztáink' benépesítésének szüksége és módja.* (Jelzete: Quart. Hung. 2849.)

1950-ben az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának munkaközössége egy olyan válogatott katalógus közreadásával segítette elő a kéziratos anyagban való tájékozódást, amely elsősorban a „társadalomtörténeti fejlődést formáló, a gazdasági, társadalmi és politikai fejlődést összefüggéseiben tükröző” nagyobb terjedelmű kéziratok adatait tartalmazza. Ebben a nyomtatott katalógusban szerepel a fenti kézirat is, amelynek címe olyan témára utalt, amely méltán keltheti fel a XIX. század első harmadával foglalkozó demográfus figyelmét. NAGY Lajos 1828. évi repertóriumának adatai révén a megnépesített és néptelen puszták problematikája, regionális különbségei önmagában sem érdektelen kutatási téma, de a differenciált népességfejlődéssel összefüggésben mind történeti demográfiai, mind gazdaságtörténeti nézőpontból különösen jelentősnek véljük.

A Magyar Gazdasági Egyesület 1845. június 7-i közgyűlésén a következő PÁLYAKÉRDÉSt tűzte ki, amelyet GALGÓCZY Károly nyomán ismertetünk:

„Magyarország igen nagy részében néphiány lévén, egyik főoka a mezőgazdaság hátramaradásának és silány jövedelmezésének, valjon e hiánynak pótlására a bérrendszer tágasb alkalmazása, vagy állandó népesítés ígér-e biztosabb és kedvezőbb eredményt — mellyek mindkettőnek lényeges akadályai hazánkban, s mily esetekben, vagyis mily körülmények között érdemel egyik vagy másik rendszabály elsőbbséget?, vannak-e példák egy vagy más vidékén az országnak, mellyek mind a két módnak jó vagy rossz eredményét párhuzamosan kimutatni képesek?,

* A MKT Statisztikatörténeti Szakcsoport XVI. Vándorülésén Veszprémben, 1978. június 1-én megtartott előadás lényegében változatlan szövege.

Mik végre azon vezérelvek, melyek a pusztai népesítések eszközléséül és előmozdításául hozandó törvények alkotásánál zsinórmértékül kell, hogy szolgáljanak, minél fogva egy részről:

1. a földbirtokos biztosítva látván igazságos követeléseit, gyarapodása pedig állandó közös érdek által lévén fűzve a telepedők sorsához, magát népesítésekre ösztönözve érezze: más részről ellenben
2. a megtelepült családok sorsa sem a földtulajdonos, sem a megyei, vagy egyéb hatóság részéről önkénynek kitéve ne legyen, s hogy:
3. népesítések által hazánkban nemcsak a napszámosok, hanem a vagyonos és önálló mezei gazdák száma is növekedjék, s hogy továbbá:
4. a népesítések következtében a hazában új hűbéri viszonyok ne alakuljanak, sem;
5. az ország egyes vidékeinek népfölöslege, külföldi bevándorlók tömegének, tán a nemzetiség ártalmával, fel ne áldoztassék?"

A beküldési határidő 1846. november 1. volt. Jutalom 100 arany, második legjobb részére ezüst érdempénz. Az 1846. november 16-i közgyűlésen felkért bírálók:

BEZERÉDJ István, BENKŐ Dániel, BRÜNEK József, HEUFFEL János, KORIZMICS László és TÖRÖK János.

Mindössze két pályamű érkezett be. A határidőt meghosszabbították 1847. március 1-ig. Az 1847. március 14-i választmányi gyűlés szerint még egy pályamű érkezett. Az 1847. november 13-i közgyűlés egy további bírálót jelölt ki HAVAS József személyében.

100 arany jutalmat nyert az 1. sz. pályamunka szerzője, PLOETZ Adolf (ÉRKÖVY) *A népesítés és haszonbér* c. munkával. E műnek „... kézírata 1848-ban a népkönyvkiadó társulatnál, az akkor előállott zavarok közben elveszvéen, ez napvilágot nem láthatott”. (GALGÓCZY, 1880.)

A kéziratot munka Tárgyrendje a „Vezérszón” kívül három fő részt, azokon belül logikusan felépített alfejezeteket különböztet meg:

Első Rész. *Honi pusztáink benépesítésének szükségé.*

Második Rész. *A honi puszták benépesítésénél fenforgó akadályok és előzvények.*

Harmadik Rész. *Honi pusztáink benépesítésének módja.*

Ezen belül három nagy korszakra bontva történeti áttekintést nyújt a telepítésekről, mégpedig

Sz. ISTVÁNTÓL RÓBERT KÁROLYIG	1000—1300,
RÓBERT KÁROLYTÓL 3. KÁROLYIG	1300—1723,
végül	1723—1836-ig, vagyis

az örökváltságot megengedő 1836:7-es törvényig.

Felfogása szerint a puszták benépesítését törvényhozási úton, mégpedig nem megengedő, hanem kényszerítő jogszabály révén kell megvalósí-

tani. Ezért részletesen tárgyalja „a törvényalkotásban vezérül szolgálható általános elveket”, majd „az alkotandó népesítési törvény kellékeit”:

1. A puszták tulajdonosainak tökéletes kármentesítése.
2. A megtelepült családok sorsának biztosítása az önkény és hűbéri viszonyok ellen.
3. Pusztai népesítésnél, honunk népfölöslegének és nemzetiségünknek lehető biztosítása.
4. Igénytelen teleptörvény-javaslat.

*A puszták keletkezése,
és szerzőnek a pusztai gazdálkodásról vallott nézetei*

A XIX. század első felében már csak névleg létező, lakatlan puszták valójában egykori elpusztult települések, falvak emlékét őrizték.

Szerzőnk szerint: „A puszták helyén fennmaradt falvak neveit és romjait ami illeti, bizonyos hogy Magyarhonban három századdal az előtt jóval több falu létezett, mert majd minden család külön lakott a maga részjóságában.” Azonban KOLLÁR és PRAY munkásságára hivatkozva azt is bizonyítja, hogy ezek a falunak nevezett települések csak néhány házból álltak: például a pécsvárad kolostornak adott 41 faluban mindössze 1016 ház volt, így egyben átlagosan 24—25; a dömösi kolostornak adott 59 faluban élt 761 személy, így egy falura esett 13 lélek (27. p.). Az Árpád-korban — KATONA István szerint — több, mint 500 igen népes mindkét nemből kolostor létezett.

KOVACSICS Márton György nyomán 8 megyéből ismerteti az összeírt porták számát az 1548—1582 közötti években, továbbá a XIX. századi állapotnak megfelelően. Ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy „... a portai számok leebbsüllyedéséből a népesség alább szállására következtetni nem lehet”, ugyanakkor MONTESQUIEU tévedéséhez hasonlítja azt a vélekedést, mintha valaha népesebb lett volna az ország, annak ellenére, „hogy nem léteztek ... oly gigászi pusztáink, mint ma” — amelyek közül — „a derekegyházi 23 000, a szeri 13 000 holdnyi terjedelmű ... mert városaink sem voltak oly népesek mint ma”.

Egy közelmúltra vonatkozó adata szerint: „Emlékeink tanúsítják, hogy azon homok tengerek, mellyek Vácztól Kecskemétig, Debreczentől Kállóig terjednek és Pest, Bács, Fejér, Somogy, Veszprém, Komárom, Győr, Bihar, Szabolcs megyékben terjengenek, nem több mint félszázaddal ezelőtt, fekete homokból állva, jóféle búzát termettek és kövér legelőül szolgáltak addig, míg rajta szarvasmarha járt és tenyészett: de miután az apró, s hegyes körmű birkák tartása, gazdasági főbb ágazattá sőt úgyszólván közszennedéllyé vált, évenkén keserves szemmel kelle nézni a legelői gyepek nagy kiterjedésben folyó homokkal elborítottatását és meg semmisülését” (23. p.). Ugyanezt az állítást — a puszták későbbi, a nagyarányú juhtenyésztéssel összefüggő keletkezését — erősíti meg egy további, a 18. század első felére vonatkozó leírásában: „... ez időben ismeretlen lévén még azon gazdálkodási modor, mely ma mesterséggel készült pusztákat alakít ... minden

magyar főnemes abba helyezvén gazdasága mértékét, hogy minél több jobbágya volt. *Nem létezett tehát az úrbéri terhek járuléka, mely ma terhesebb magánál az úrbérnél*” (124. p.) (Kiemelés tőlem. B. L. Á.) Személyes, érzelemtől fűtött hangon ír a hibás gazdasági rendszer népesedési következményeiről: „Mezőgazdasági elszegényesítést idézünk elő az által, hogy proletáriusainkat a felföldi terméketlen vidékeken meg hagyjuk gyűlni, itt az árvai, szepesi, lipantai gyermekeket éhezni, sőt éhenhalni: 's pusztáinkat . . . kemény szívvel elzárjuk előttük; és legföljebb arra érdemesítjük, ezt is saját hasznunk tekintetéből, hogy mint nyomorú napszámosok, jelenjenek meg nálunk kaszálás és aratás idején.”

Igen: „*a' be nem népesített puszták, az ősiség, a' majorátusok, 's adómentesség, azon dolgok, mik előidézik a 'sellérsereget és a birtoktalan nemességet és így az Aristocratiai proletáriusokat*, akkor midőn ugyan ezek a' fő rendűeknek roppant tömegekben gazdálkodását lehetővé teszik.” (132—133. pp.) (Kiemelés tőlem. B. L. Á.) A pusztai gazdálkodás újabb keletű bevezetését és elterjedését azzal is bizonyítja, hogy „haszonbérletről egész 1802, 1807 és 1840-ig egyetlen törvényünk sem létezik”. Ugyanakkor „ma Fejér, Pest, Tolna, Győr, Veszprém, Arad és Békés megyékben a' pusztai gazdálkodáshoz igen nagy előszeretet mutatkozik . . .” (156—157. pp.).

Két helyen is kiemeli, hogy Pestet terjedelmes puszták veszik körül és „. . . dacára az itt központosult értelmiségnek, academiai, magyar gazdasági és iparegyleteknek, látunk a várost örök fellegben tartó port, környékén . . . olyan homokágyakra találunk, melyek őshonunk — Scythia-beliakkal is versenyezhetnek”, (29. p.) továbbá: „Fővárosunknak, Pestnek pusztá határa mintegy tízezer holdnyi terjedelműnek mondatik; de jegyezzük meg jól, csak mondatik, mert — mirabile dictu — Magyarhon fővárosának még saját határáról térképe nincs; vagyha van, ez csak 1842 óta készült. Most már kérdjük: Minek a fővárosnak a mintegy 8000 holdnyi közlegelő . . . Még magasabb fokra emelkedik csodálatunk ha meggondoljuk . . . egy hold pesti legelőre alig esik több 1 p. forintnál: pedig ennyit a fővárostól 20—30 mföldre eső, áradatjárta és iszapos legelő holdja után is megadnak. Így gazdálkodik fővárosunk; így még mindig keleti vándorságunkra emlékeztető pusztákban dús honunk . . .” (222. p.).

Az emberi élő munkát, mint legfőbb termelőerőt visszatérően hangsúlyozza és mintegy szembeállítja azzal a nézettel, amely a földbirtok kiterjedésében látja a gazdagság mértékét: „. . . a föld, magában csak oly zerus, melly mit sem jelent; és csak úgy emelkedik jelentőségre, ha a' másik tényező, az ész és kéz számjegyét írjuk elébe.” (229—230. pp.) „Magyar hon tőkéje nem csak azon négyezer □ mföldnyi használható földben fekszik mellyel bír; hanem azon ötmillió izmos kézben is, mely azt műveli . . .” (230. p.). Továbbmenve, JUSTINIANUS törvénykönyvére hivatkozva azt írja, hogy a rómaiaknál „. . . ha valamely pusztát, mellyet tulajdonosa művelés alá nem vett, némi vállalkozó elfoglal és művelés alá vesz, az ilyennek, két évnyi békés bírás (kiemelés tőlem. B. L. Á.) elég arra, hogy a pusztá örökre övé legyen”. Az ezután feltett kérdés már szinte a megműveletlen föld magántulajdonának jogosságát vonja kétségbe: „És mi Magyarok, kiknek földnépünk oly gyakran éhhalállal küzd . . . egykedvűleg vegyük a puszták létezését és bennük a sajátjog' szentségét tiszteljük?” (222. p.)

Népesedési adatok és javaslott intézkedések

A népességfejlődést általánosságban „csigamenésű”-nek minősíti szerzőnk: 10 város 1750. évi népességét FÉNYES Elek Magyarország statisztikájának számadataival hasonlítja össze, illetve párvonalba állítja az 1787-es országos népességszámot a FÉNYES által közölt országos összesen adattal.

A nem kielégítő népességnövekedésen „... azonban éppen nem csodálkozhatunk, ha elgondoljuk mily kevésbé van jelenleg biztosítva föld népünk az éhhalál ellen: melly bizonyos adatok után az 1816/17-diki évben nem több, mint öt, jelesen: Arad, Krassó, Szathmár, Bereg és Biharban, nem kevesebb mint 54 547 embert ragadott el”.

A népességtömörülésre — ugyancsak FÉNYESTŐL — népsűrűségi adatokat közöl, illetve a falvak megyénkénti számát adja meg néhány esetben. A konklúzió: az egyes megyék között igen nagy aránytalanság mutatkozik, ami a subsidium kivetés, adóztatás terén feszültségeket teremt.

Szerző három kérdés köré csoportosítja az ország népesedési helyzetéről alkotott véleménye tömör summázatát:

1. „Van-e Magyar Országon néphiány? és ha van, minő az, általános-e vagy viszonylagos?”
2. „E néphiány pótlására a bérrendszer tágasb alkalmazása, vagy állandó népesítés ígér-e biztosabb 's kedvezőbb eredményt?”
3. „Mik honunkban az állandó népesítés akadályai?”

Az általános néphiány létezését az országos átlagban 1 □ mérföldre jutó 2285 fős népsűrűséggel indokolja, amely csak mintegy fele a morva- és csehországi, és egynevede a hollandiai mutatónak. Ugyanekkor viszonylagos túlnépesedés is kimutatható az ország egyes törvényhatóságait figyelembevéve, valamint — különösen — akkor, ha az adózó és a kiváltságos földekre külön-külön számítjuk a népsűrűséget. Itt azonban helytelenül nem a művelés alá vont, hanem a teljes területre vetíti a népességet, a 10 millióból 550 ezernyi kiváltságoltat véve fel.

A második kérdésben úgy foglal állást, hogy a fennálló viszonyok között a bérleti rendszer kevésbé célravezető, mert az fejlettebb gazdasági és műveltségi viszonyokat tételez fel, amint írja: a bérleti rendszer akkor lenne hatékony „... ha pusztá tulajdonosaink britt értelmiséggel és erszénnyel, bérlőink pedig angol ügyességgel és becsületességgel bírnának...”.

Az állandó benépesítés — telepítés — marad nézete szerint az egyetlen reális és észszerű megoldás, azonban ennek is számos akadályja létezik; elsősorban a fennálló hűbéri rendszerű gazdálkodás és a jelenlegi „bitang” bérrendszer, ami alatt főleg a birkásoknak átadott pusztai bérletek értendők. Áttekinti — egyszersmind bírálja — az elmúlt korszakok telepítési gyakorlatát az Árpádoktól 1836-ig, levonja a fő tanulságokat és 16 paragrafusból álló telepítési törvényjavaslatot terjeszt elő a puszták benépesítésére, noha tisztában van azzal, hogy erre egyedül a diéta jogosult; sőt azt is világosan látja, hogy munkája szélesebb témakört ölel fel és bővebb tényanyagot mutat be, mint ami a szerosan vett pályázathoz tartoznék: „... oly dolgokat beszéltünk el terjedelmesen, miknek földerítését szorosan véve az ügy nem kívánja, a' pálya kérdést kitűző testület is nem igényli.” (196. p.)

Ki írhatta e pályamunkát? Nyugtalanító kérdés annál is inkább, mert a szerző csak a pályázat játékszabályai miatt maradt ismeretlen az utókor számára. Az ismert agrár-szakírók sorából kizárható, mint lehetséges szerző PLOETZ (ÉRKÖVY) Adolf, aki pályamunkájával az első díjat elnyerte, valamint a bíráló bizottság fentebb említett tagjai. Magából a műből a szerző néhány ismerve kétséget kizáróan kielemezhető: jogi és gazdaság képzettséggel, latin, német, francia és angol — legalább passzív — nyelvtudással rendelkező jozephinista-etatista beállítottságú protestáns köznemes, aki ugyanakkor KÖLCSEY-t is túlhaladó „democrat-lélekkel” szemléli a jobbágyok és vagyontalan nemesek sorsát. FÉNYES Elek Magyarország Statisticáját a szerző fő adatforrásának tekinthetjük még abban az értelemben is, hogy amikor „5 millió izmos kézről” beszél, valójában a FÉNYES által Freiherr von MALCHUSTÓL idézett nagy korcsoportok szerinti megoszlás (44%—50%—6%) alapján adja meg a gazdaságilag aktívnak tekinthető népesség számát. Számos egyéb adat pontosan megegyezik FÉNYES adataival, de sokszor más kevésbé ismert és másodlagos forrásokból átvett számszerű információkat is nyújt (ÁGOSTON Jánosra, vagy pl. a prágai *Oeconomische Neuigkeiten* egyes számaira hivatkozva, sőt elvétele hivatkozás nélkül is).

Irodalmi tájékozottsága valóban imponáló, amit a művében megemlített hazai és külföldi szerzők pusztja felsorolása is bizonyít:

Hazaiak: PRAY György, KATONA István, BÉL Mátyás, KOLLÁR Ferenc, KOVACSICS Márton György, SCHWARTNER Márton, HORVÁTH István, HORVÁTH Mihály, FEJÉR György, FÉNYES Elek, JÓSIKA Miklós, KÖLCSEY Ferenc, SZÉCHENYI István, BEZERÉDJ István, JERNEY János.

Külföldiek: HERODOTOS, XENOPHON, LIVIUS, PLINIUS, VIRGIL, JUSTINIUS, BONFINI, GALEOTTI, RANZANI, ROGERIUS; GIBBON, HERING, MONTESQUIEU, ROUSSEAU; ENGEL, HÜLMANN, FESSLER, SCHLÖZER, SÜSSMILCH, THAER, VAGNER.

A feltételezhető szerzők közül BALÁSHÁZY Jánost említhetnénk első helyen, mint aki a felsorolt kritériumok közül a legtöbbnek eleget tesz, bizonyos megfontolások mégis ellene szólnak. Amennyiben a Magyar Gazdasági Egyesületben viselt előadói állásával nem lett volna a pályázat inkompatibilis FÉNYES Elekre is joggal gondolhatnánk, sőt a legvalószínűbb szerzőnek vélhetnénk. S ha egyikük sem, vajon ki lehetett még az a „radicalreformer”, aki 1846-ban ilyen kiérlelt — bár kéretlen — kritikát gyakorolt honi viszonyaink felett?

Köszönetemet szeretném nyilvánítani az Országos Széchényi Könyvtár munkatársainak, mindenekelőtt dr. FALLENBÜCHL Zoltánnak a kutatás során nyújtott értékes tanácsaikért és NEMESKÉRI Erikának a kézirat szerkesztésére vonatkozó felvilágosításért.

IRODALOMJEGYZÉK

1. BERTA István: *Balásházy János pályafordulása. = Történelmi Szemle, 1958. 1—2. sz. 17 l.*
2. FENYŐ István: *Haza és tudomány. A hazai reformkori liberalizmus történetéhez. (FÉNYES Elek) Bp. 1969. Szépirodalmi K. 449 l.*
3. FÉNYES Elek: *Magyar Ország Statisticája I. Pest 1842. Trattner—Károlyi, 97. l.*
5. GALGÓCZY Károly: *Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület története keletkezésétől az 1876. dik évig. = Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület Emlékkönyve. Szerk. GALGÓCZY Károly, 1883. Bp. 192 l.*
4. FÉNYES Elek: *A magyar gazdasági egyesület előadója. = Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület Emlékkönyve. Szerk. GALGÓCZY Károly, Bp. 1883. 110 l.*
6. *Honi Pusztaink' benépesítésének szüksége és módja. 1846. 257 l. (Kézirat.)*
7. KELETI Károly: *Fényes Elek emlékezete. = Értekezések a társadalmi tudományok köréből V. 2. Magyar Tudományos Akadémia, Bp. 1878. 37 l.*
8. *Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület Könyvtárának Címjegyzéke. Budapest. Pátria Ny. 1908. 226 l.*
9. PALÁDI-KOVÁCS Attila: *Fényes Elek (A múlt magyar tudósai) Bp. 1976. Akadémiai K. 211 l.*
10. TILKOVSKY Loránd: *Balásházy János (A múlt magyar tudósai). Bp. 1970. Akadémiai K. 207 l.*

Jegyzet

Az Irodalomjegyzékben 6. sz. alatt feltüntetett, dolgozatunkban tárgyalt kézirat csere útján 1948-ban került a Magyar Nemzeti Múzeum Kézirattárába a TÓTH antikváriumból. Eredetileg az Országos Magyar Gazdasági Egyesület Könyvtárának állományában P. 58. jelzet alatt tartották nyilván (Irodalomjegyzék 8.).

AGRO-HISTORICAL AND DEMOGRAPHICAL CONCERNS OF THE MANUSCRIPT OF AN UNKNOWN AUTHOR

Á. B. LUKÁCS

A manuscript entitled *Ways and Necessity to Populate the Hungarian Puszta* is to be found in the printed catalogue of the National Széchényi Library's Collection of Manuscripts. It succeeded in identifying the manuscript of 257 pages bearing a code-name as a paper sent to a competition announced by the Hungarian Agricultural Association on their meeting of June 7th, 1845. The members of the reading committee were István BEZERÉDJ, Dániel BENKŐ, József BRÜNEK, János HEUFFEL, László KORIZMICS, János TÖRÖK while József HAVAS having been invited afterwards. The reward of 100 gold florins had been taken by Adolf PLOETZ (ÉRKÖVY) whose manuscript was unfortunately lost by the Public Publishers in 1848. Thus we have no possibility to compare the two works.

The manuscript consists of three main parts besides the foreword.

Part I. The necessity of populating the Hungarian puszta.

Part II. Previous endeavours and present difficulties in the population of the Hungarian puszta.

Part III. Ways of populating the Hungarian puszta.

In this latter part the author of the manuscript gives a historical survey of the process of settling by marking three main periods, namely,

from STEPHEN I	to CHARLES ROBERT (ANJOU) 1000—1300,
from CHARLES ROBERT to CHARLES III	1300—1723,
and finally,	from 1723 to 1836, i.e.

to the law of 1836/7 that enabled serfs to redeem land.

The author of the present work has picked out two aspects from among the many interesting themes of the manuscript, namely, "The origin of the waste lands and farming on these territories in the author's opinion" and "Demographic data and measures to be taken". Both themes provide an opportunity for us to understand not only the author's opinion but by means of various data and quotations we can also feel the atmosphere of the era and see the problems to be solved as they were looked upon by contemporaries. This is of great importance concerning historical demography as well as the realistic interpretation of the decade that immediately preceded 1848.

Finally, the paper deals with the unknown author's personality as it could be conceived on the basis of the manuscript. The author deserves interest so much the more as at the end of his work he draws up a settling-Bill of 16§ for populating waste lands, however well he knows that only the Diet has authority to do so. Moreover, he is very much aware of the fact that his paper enumerates much more data concerning wider range of themes than it has been expected of a competition essay. We can safely say that this competition paper has been written by a Josephinian-etatist member of smaller nobility of Protestant confession who was trained in legal and agricultural affairs and spoke or at least had a passive knowledge of Latin, German, French and English languages, and who, at the same time, was "a democrat in the heart" even more deeply than KÖLCSEY in his attitude to the life of the serfs and the nobility without means. It cannot be proved but seems highly probable that the author was either Elek FÉNYES or one of his later colleagues at the Department of Statistics of the 1848. Government.

IV.

KÖNYVTÖRTÉNETI ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

A gyulafehérvári fejedelmi nyomda második korszaka (1637—1658) és utóélete

V. ECSEDY JUDIT

VÁLTOZÁSOK A FELSZERELÉSBEN ÉS A NYOMDAI SZEMÉLYZETBEN

A fejedelmi nyomda most tárgyalandó második korszaka 1636-tól 1658-ig terjedt.¹ Az 1636-os év, mint választóvonal, kicsit önkényesnek tűnhet, hiszen nem történt semmi lényeges változás a fejedelmi nyomda munkájában: nem cserélődött ki sem a műhely személyzete, sem felszerelése ebben az évben. Hogy mégis így állapítottuk meg a nyomda korszakolását, azt az indokolja, hogy 1636-ban elkészült egy nagy erőfeszítést igénylő nyomdai munka: az *Őreg Graduál*. Ettől kezdve több, mint húsz éven át pedig a műhely munkája kiegyensúlyozott, egyenletes ütemben haladt a meglévő felszereléssel.

Ezek az évek a két RÁKÓCZI fejedelemségének korszaka: I. RÁKÓCZI György 1648-ban halt meg, és követte fia, II. RÁKÓCZI György, akinek uralkodása — éppen úgy, mint a fejedelmi nyomdának gyulafehérvári működése — 1658-ban ért véget. A két Rákóczi uralkodására a BETHLEN koránál is határozottabb református szellem nyomta rá bélyegét, amely már éppen ezekben az évtizedekben bizonyos merevséget mutatott. Ez a vallási kérdésekben tanúsított szigor kulturális téren is éreztette nem mindig jótékony hatását, mégis, az iskolarendszer és oktatás terén kimagasló eredmények születtek.

A fejedelmi nyomda egyik legfőbb feladata pedig éppen az volt, hogy a virágzó fehérvári akadémiát ellássa tankönyvekkel. A műhely fő profilja tehát adva volt: egyrészt ki kellett nyomtatnia az államigazgatással kapcsolatos kiadványokat, rendeleteket, el kellett látnia a diákságot tankönyvekkel, és nem utolsósorban a fejedelem személye által is erőteljesen képviselt — korabeli szóhasználat szerint „ortodox” — református szellemet kellett terjesztenie vallásos könyvek kibocsátása révén.

Ezekre a feladatokra a fejedelmi nyomda akkori felszereltsége alkalmas is volt: személyzete legalább hat főből állt. A *Leges Typographorum*-ban²

1. A dolgozat első részét: *A gyulafehérvári fejedelmi nyomda első korszaka* címen ld. OSZK 1974/1975. Évkönyve. 349—421.
2. Teljes szövegét közli HERPEI János: *Könyvészeti tanulmányok*. Kolozsvár, 1942. 15—16.

EFFMURDT — aki 1628-tól kezdve működött a műhelyben, és akinek neve a könyvek impresszumában 1634-ig folyamatosan előfordult — nincs felsorolva. Lehetséges, hogy ekkor nem mint tipográfus, hanem mint könyvkötő (kompaktor) dolgozott; de valószínűbb, hogy ekkor már vagy nem volt Fehérvárott, vagy útra készült. TOLNAI Istvánnak Sárospatakról I. RÁKÓCZI Györgyhez írt levelében utalást találni EFFMURDT-ra: „Ezennel érkezék kegyelmes Uram EFFMURT uram őkegyelme levele, minél Kegyelmes Uram szebben az Nagyságod adakozását meg nem hálálhatja, tiszte szerint az mivel tartozott, ím megfizette, hálaadó köszönetével”³ (1636. december 20.). Ezek a sorok úgy értelmezhetők, mintha 1636. év végén EFFMURDT megvált volna a fehérvári nyomdától és visszatért volna hazájába, Sziléziába. Ez indokolná, hogy miért nem fordul elő többet a neve sem mint tipográfus, sem mint kompaktor.

Bár 1635-től 1643-ig név szerint nem találkozunk egyetlen fehérvári nyomdász nevével sem kiadványaik impresszumában, valószínű, hogy a nyomda személyzete továbbra is a külföldről bejött mesterekből és a néhány magyar nyomdászlegényből állt. 1638 és 1640 között GELEJI KATONA István és I. RÁKÓCZI György levelezésében viszont gyakran esik szó a nyomdáról és a könyvnyomtatókról.

GELEJI I. RÁKÓCZI György fejedelemhez 1638 februárjában intézett levelében többek között azt jelenti, hogy „Méltóztassék Nagyságod az nyavalyás typographusok felől is kegyelmesen provideálni, ruhátlanok, költségtelenek, magonk tartottuk ki a télből is. Isten panaszá ne vegye, e télen is őket mind költséggel, mind eledellel, mert nem tudom hová löttenek volna. Az Albert felől testálhatok, hogy mind olyan erős hidegben is eljárt munkájában serényen, nem veszi el Nagyságod sem külső, sem belsőképpen az mit rájok költ”.⁴ A fejedelem erre észrevételképpen megjegyezte, hogy „az kik eljártak hivataljokban, s nem henyéltek, az üdőt részegséggel, dorbézolással, henyéléssel nem vesztegették el, megtelevén, megadjok mindenenek”.⁵ Az említett Albert valószínűleg az a nyomdász, aki az 1636-os *Leges Typographorum*-on gót betűkkel írta alá nevét — amiből HERPEPEI arra következtetett, hogy ő volt az egyik német, vagy németalföldi származású mester.⁶

GELEJI 1638. decemberi levelében ismét szó esik a fehérvári tipográfusokról, akik „fából fogyatkoznak gyakorta meg. Nagyságod méltóztassék tiszt uraimat meginteni, ne hagynák anélkül őket, mert a hidegben nem munkálkodhatnak”. Ugyanebből a levélből az is szembetűnik, hogy nem a fejedelmi gondviselés hiányzott, hanem CZIMERIRÓ Pál, az új udvari jószágigazgató — Rákóczi parancsa ellenére is — szűkmarkúnak bizonyult.⁷

Egy évvel későbbi levelében ismét szó esik az Albert nevű nyomdászról. Az itt közölt levelek azt bizonyítják, hogy különféle hiányosságok miatt — hol fűtés, hol papír nem volt — nehezen haladt a munka a mű-

3. OL E 190 Arch. Fam. RÁKÓCZI 6. cs. 1636. Vegyes levelek, fol. 508a P. S.

4. HERPEPEI János: *Adattár 17. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. I.: Polgári irodalmi és kulturális törekvések a század első felében.* Bp.—Szeged, 1965. 523.

5. Uo.

6. Uo. 520. l.

7. *Irodalomtörténeti Közlemények.* 1894. 337.

helyben. Pedig GELEJI KATONA István szíven viselte a nyomda jó ellátását: 1639. december 12-i levelének megírásakor éppen saját kiadványa (74)* volt nyomdában: „Nagyságodnak jelentettem volt, BISTERFELDIUS uram által az én concióimnak nyomtatásokban való fogyatkozását, de a Marci Brassóból eljött, s . . . Albert is ismét feleledett, most megint hozzákezdték, ha Isten egészségét immár megvastagítaná, s fájakat kiszolgáltatóknak, talán az ekkeddig való haladékokat kipótolnák.”⁸

Egy hónappal később ugyancsak GELEJI ismét a nyomdáról, és a papírellátással kapcsolatos gondokról ír: „A könyvnyomtatók kegyelmes uram immár . . . neki gyógyultanak, és a mi kevés papíroskát az idő alatt gyűjtögethettem volt, im szintén felnyomtatják, s amint udvarbíró uram mondja, materiájok immár nincsen, amiből papírost csinálnának, s ismét nagy akadály leszen, s nem leszen mire nyomtatniok. Nagyságod méltóztassék parancsolni, ahová illik matéria felől, s míg pengig az elérkeznek, adasson a másféle papírosból, hogy ne múljék az idő hiában, lenne vége már egyszer, kivehetnők Kegyelmes Uram, azt ítélem, belőle, amit Nagyságod ráköltött, ha Isten engedné, hogy végződhetnék. Egy bizonyos embert kellene, kegyelmes uram, négy lovú szekérral rendelni, aki a materiát keresné és hordozná, mert az százszok a tűzre hányják inkább a féle rengye-rongyát, hogy sem mint magokkal hordassák ide.”⁹

1644-ben új nyomdavezetőt kaphatott a műhely, mert PISCATOR ekkor kiadott munkájának (89) impresszumában új, eddig nem ismert névvel találkozunk: „Andreas Gregorii SCHEMNICENSIS.” Az új nyomtatómester megjelenése azonban — akinek személyéről, származásáról, korábbi állomáshelyéről semmit sem tudunk — nem hozott változást a műhely felszerelésében, legalábbis, ami a kiadott könyvek külsején tükröződne. 1636 és 1644 között egyébként is csak kevés változás történt a nyomda betű- vagy díszanyagában. 1638-ban megjelent egy új, a korábbiakhoz képest kissé módosított, egyesített, erdélyi és RÁKÓCZI címer (XXIII. dísz, XLI. tábla), 1641-ben kiegészült egy újabb betűvel a már korábban meglevő „f” iniciálésorozat, és egy új cifrát is találunk, az Xx jelűt. Erre az időszakra esik egy új görög kiemelő típusnak (26G) feltűnése. [Megjelenésének ennél pontosabb dátumát nem lehetett megállapítani, minthogy az 1636—1641 között folyamatosan nyomdában levő *Prodromus-ban* ill. Bisterfeld ehhez írt indexében fordul elő (58).] 1642-ben a már régóta meglevő „a” iniciálésorozat egészült ki egy új betűvel, majd feltűnik ismét egy új cifra: a Ww jelű. (Az új cifrákat ld.: XLV. tábla.)

1643-ból Szabó Károly említ egy CATO: *Disticha de moribus* című, latin—magyar—német nyelvű munkát,¹⁰ amelyet, bár helymegjelölés nélküli, szerinte kétségtelenül Gyulafehérvárott nyomtatták. A címlevél hátlapján levő „Figyelmeztetés” valóban Gyulafehérvárról keltezett, ez azonban nem bizonyítja, hogy a nyomtatás is itt készült. A fehérvári mű-

* A zárójelbe tett, kurzívval szedett számok a nyomtatványok időrendi jegyzékének sorszáma utalnak.

8. Uo. 342. — RMK II 552: GELEJI KATONA I.: *Praeconium evangelicum* c. művének 2. kötetéről van szó, ami a következő évben, 1640-ben jelent meg.

9. Uo. 344. l. (1640. január 4-i levél).

10. RMK II 620; I. SZABÓ Károly hozzátartozó megjegyzését is.

hely nem volt felszerelve fraktúr szövegbetűkkel, márpedig ebben az időben német szöveget csak fraktúrral nyomtattak. Amennyiben ez a latin—magyar—német nyelvű munka valóban Gyulafehérvárott jelent meg, akkor a fraktúr szövegbetűkkel való gyarapodás valószínűleg A. G. SCHEMNICENSIS megjelenésével hozható összefüggésbe. Minthogy a „Figyelmeztetés” 1643. augusztus 1-ről való, SCHEMNICENSIS ekkor már ott lehetett, még ha neve csak 1644-ben jelent is meg impresszumban — legalábbis a fennmaradt kiadványok tanúsága szerint. D. NÄGLER, a szebeni Brukenthal Múzeum régi nyomtatványaival foglalkozva ugyancsak feltételezi, hogy a fejedelmi nyomda kiadványa volt ez a mű.¹¹

A budapesti Egyetemi Könyvtár fragmentumai között található egy csonka egyleveles nyomtatvány, amelyet bibliográfiai források eddig nem említettek. A lap felső része hiányzik, de a megmaradt 11 alkalmi vers SZEGEDI Anna halálára íródott. Impresszuma a nyomdai cífrákkal keretezett lap alján található: *Albae-Juliae Typis Celsiss. Principis. Évmegjelölés nélküli ugyan maga a nyomtatvány — nyilván a lap hiányzó felső részén lehetett a gyászszertartás dátuma — de a levél üres hátsó lapján kézírásos megjegyzés olvasható, amelynek dátuma: „An. 1643. Sept. 15.” A datálást a nyomtatvány tipográfiai anyaga is alátámasztja. Az alkalmi versek írói közt van többek között BIHARI Ferenc, a gyulafehérvári akadémia rektora (85a).*

1645-ben még egy újabb cífrával is kiegészült a nyomda anyaga (Yy jelű cifra, l. XLV. tábla).

MEDGYESI Pál: *Égő szövétnék* című, 1645-ben hely és nyomda megjelölése nélküli nyomtatványáról¹² SZABÓ Károly azt írta, hogy betűi összehasonlítása után bizonyos, hogy ez a könyv gyulafehérvári nyomtatvány. Ugyanebben az évben valóban megjelent Medgyesinek egy műve Gyulafehérvárott, a *Lelki A-Be-Ce (94)*; az *Égő szövétnék* azonban, a gyulafehérvári nyomtatványok tipográfiai sajátosságaival összehasonlítva, nem fehérvári eredetű, hanem SZENCZI KERTÉSZ Ábrahám váradi nyomdájából került ki,¹³ betűtípusai és díszai azokkal mutatnak egyezést. Így tehát a fenti művet ki kellett zárni a gyulafehérvári nyomtatványok közül.

SCHEMNICENSIS neve még egyszer előfordul, 1646-ban (100). Pedig közben is jelentek meg könyvek Fehérvárott, de ezek impresszuma újra csak „Typis et Impensis Celsissimae Principis” vagy nyomdász és nyomda megjelölés nélkül láttak napvilágot. Mégis, indokolt azt feltételeznünk, hogy a két kötet megjelenése közti időben is itt működött, mint nyomdavezető.

SCHEMNICENSIS ezután vagy megvált a nyomdától, vagy beosztott lett: többet nem találkozunk nevével. 1647-ben viszont feltűnt egy új nyomdavezető, aki ettől kezdve egészen a nyomda pusztulásáig, 1658-ig a fehérvári műhely vezetője maradt. Neve BRASSAI MAJOR Márton, vagy ahogy latinosan írja: „Martinus MAIOR CORONENSIS.” Az első nyomtatvány, amelyen neve szerepel, KÁSZONI műve (102), amelynek előszava 1647 májusában

11. NÄGLER, Doina: *Catalogul Transilvenicelor*. Vol. 1. (Sec. 16—17.) Sibiu 1974, Muzeul Brukenthal. 254. sz. A könyv megvizsgálására nem volt lehetőségem.

12. RMK I 774.

13. Vö.: RMK I 764, RMK I 779 váradi, SZENCZI KERTÉSZ Ábrahám-féle nyomtatványokkal.

íródott. GULYÁS¹⁴ és HEREPÉI¹⁵ szerint BRASSAI MAJOR Márton valószínűleg azonos azzal a Marcival, aki a fent már idézett (1639. december 12-i) levél tanúsága szerint az idő tájt jött át Brassóból Gyulafehérvárra, hogy a betegségéből lábadozó Alberttel együtt folytassák GELEJI KATONA István könyvének kinyomatását.

BRASSAI MAJOR Márton megjelenésével némi változás következett be a nyomda felszerelésében, illetve a nyomtatványok külsejében: előbb két új cifra jelent meg 1647-ben (az Aaa és Zz jelűek, l. XLV. tábla). Ugyanakkor valószínűleg MAJOR Márton itt-tartózkodásához köthető az a sajátosság, ami az ívjelzésben 1649-től kezdve jelentkezik, előbb csak ritkán, majd 1651-től következetesen és kivétel nélkül, egészen 1658-ig. Eddig a fehérvári műhely gyakorlata az volt, hogy ívjelzésnél csak nagybetűket (verzálisokat) használt. 1649-től kezdve azonban csak az ív első levelén találunk verzálist, attól kezdve, az ívjelzés kisbetűvel történt (tehát: A¹, a², a³ stb.). Bár MAJOR Márton neve az impresszumokban már 1647-ben feltűnt, ez a sajátosság pedig csak 1649-től kezdve jelentkezett, de talán ennyi volt az átutazási ideje az ideérkezések már megkezdett — és még a régi gyakorlat szerint ívjelzett — nyomtatványoknak, és csak 1649-től kerültek ki a nyomdából azok a kötetek, amelyek már teljes egészükben az ő működése alatt készültek.

BRASSAI MAJOR Márton megjelenéséhez fűződik valószínűleg a műhely most tárgyalt korszakának legnagyobb gyarapodása: 1648-ban indult meg a cirillbetűs könyvek nyomtatása Gyulafehérvárott, amelyről még bővebben lesz szó. Lehet, hogy maga MAJOR Márton is tudott románul, hiszen, neve után, Brassóból jött, és talán éppen ezért esett rá — mint nyomdavezetőre — a fejedelem választása.

Korabeli adat bizonyítja, hogy 1651-ben a fejedelmi műhelyben dolgozott egy STRUMPT György nevű kompaktor is. HEREPÉI közöl egy 1651. június 14-i bejegyzést Kolozsvárról, amely szerint: „Érkezik STRUMPT György Fejervari compactor másodmagával, hozván urunkhoz Gyaluban hatszáz kartán való verseket, amellyeket küld Urunk az lakodalomra Patakra.”¹⁶ A bejegyzésből nemcsak egy kompaktorról szerzünk tudomást, hanem egy minden bizonnyal a fejedelmi nyomdában kiadott egyleveles nyomtatványról is (117), amely RÁKÓCZI Zsigmond házasságával kapcsolatos lehetett — amelyből azonban nem maradt fenn példány.

A szakirodalomnak tudomása volt egy dátum és hely nélküli, de feltehetően gyulafehérvári limitációról (131), amelyet azonban, tekintve, hogy a Budapesti Egyetemi Könyvtár artikulus gyűjteményében¹⁷ az 1668. évhez van kötve, erre az évre datáltak. Alapos megvizsgálása után azonban kitudt, hogy ez valójában az az 1655-ben kiadott limitáció, amelyről szó esik az 1656-os artikulusokban,¹⁸ mint „az elmúlt esztendőben kinyomtatott limitációról”. Minthogy betűi teljes egészükben a gyulafehérvári készletből

14. GULYÁS Pál: *A könyv sorsa Magyarországon*. 2. rész. Bp. 1961. 157.

15. HEREPÉI J.: *Adattár I.* 524.

16. Uo. 522. l.

17. MS G 507 kolligátum.

18. 135, B1b lapon a VII. Artikulus.

valók, méghozzá a tatárdúlást megelőző, teljes felszerelésből, így 1655-ös gyulafehérvári meghatározása indokoltnak látszik.

Az Országos Széchényi Könyvtár birtokában van egy hét levélnyi töredékből álló, LUPUJ vajdáról szóló ének (130), amelynek kiadási helye és éve egyaránt problematikus. Korábban feltételezni lehetett, hogy az 1655-ben kiadott KÖRÖSPATAKI János: *Lupuj vajdáról való énekéhez* hasonlóan ezt is Lőcsén nyomtatták volna, ezt azonban a nyomdai anyagnak a gyulafehérvárral történt összevetése megcáfolta. Kétségtelenül a fejedelmi nyomda terméke ugyan, de a kiadás éve továbbra is kérdéses. A történeti tények ismeretében 1653-nál korábbi nem lehet; legvalószínűbb, hogy 1654–1655 között adták ki, így a gyulafehérvári nyomtatványok közé is ennek megfelelően, 1654. év végére soroltam be. Sajnos, ennél pontosabb dátumot nem sikerült megállapítani, minthogy 1653-tól a nyomda pusztulásáig szinte olyan változás nem történt a tipográfiai felszerelésben, ami a datálást megkönnyítené.

BRASSAI MAJOR Márton neve ugyan utoljára 1657-ben szerepel impreszumban (142 és 143), mégis tudomásunk van arról, hogy még 1658-ban, Gyulafehérvár pusztulásának évében is ő volt a könyvnyomtatómester. Erről tanúskodik UZONI: *Öt sima kövekkel . . .* című művének az Országos Széchényi Könyvtárban levő csonka, de eredeti kötésben levő példánya, amelynek possessor-bejegyzése számunkra különösen érdekes: „Anno 1658. die 15. Martii. Ez könyvecskét ajándékozta nekem könyvnyomtató Márton, ha elvész, ad meg nekem, SZABÓ Keresztélynek, mert övé.” (145)

II. RÁKÓCZI György fejedelem minden bizonnyal meg volt elégedve BRASSAI MAJOR Márton jó munkájával, és a nyomda működésével, hogy BISTERFELD professzor javaslatára őt és nejét 1651. február 24-én magyar nemességgel tüntette ki. Nem ő volt az első magyar könyvnyomtató, aki ebben a kitüntetésben részesült. RÁKÓCZI György néhány évvel előbb, 1648-ban SZENCZI KERTÉSZ Ábrahámot is nemesi sorba emelte.¹⁹ Címere úgynevezett beszélő címer: kék mezőben zöld ruhás férfit ábrázol, aki a szédőszekevény előtt ülve dolgozik.²⁰

Korabeli levélből tudunk csak LORÁNTFFY Zsuzsanna a Szentlélek származásáról szóló könyvéről. VANOVICZI Péter János írta Rómából, 1658. június 21-én LORÁNTFFY Zsuzsannának: „A nagyságod írását, melyet adott Nagyságod énnekem Szent Léleknek származásáról . . .” de hogy ez megjelent-e valaha nyomtatásban, arra választ nem adhatott ILLÉSY János.²¹ Hozzátehetjük, hogy az sem biztos, hogy ha megjelent, éppen Gyulafehérvárott jelent volna meg, hiszen akkor már működött a sárospataki nyomda is.

Áttekintve az 1637–1658 időszak gyulafehérvári könyvtermésének tartalmi megoszlását, azt tapasztaljuk, hogy míg a korábbi, első korszakban, a fő hangsúly az államigazgatási kiadványokon volt, most — bár a korábbi 13 évvel ellentétben most 21 év termését vizsgáltuk, az ilyen jellegű kiadványok száma mindössze hárommal emelkedett. Ugyanakkor a

19. GULYÁS i. m. II. 159.

20. Közli ILLÉSY János: *Nyomdászati és könyvészeti adatok* = MKsz 1896. 174–175.

21. MKsz 1888. 332–3.

tankönyvek kiadása rendkívüli mértékben fellendült, számuk a korábbi kétszeresére ugrott. Szinte minden 1636-ig kiadott tankönyvet másodsorra, harmadszorra is kinyomtattak.

A tankönyvekhez hasonlóan, az először 1636-ban megjelent, ALSTED által összeállított latin—magyar nyelvű katekizmus is összesen öt kiadást ért meg Gyulafehérvárott: 1636., 1639., 1643., 1647. és 1655. évi kiadások. A kétnyelvűség arra mutat, hogy elsősorban középiskolai célokra szánták: egyúttal a latin nyelvtanulásnak is eszközeül szolgált.²²

Valószínűleg az *1635. évre szóló naptár (44)* volt az utolsó, amelyet Gyulafehérvárott nyomtattak, de feltételezhetjük, hogy korábban sem adtak ki minden évben kalendáriumot. Tudomásunk van arról, hogy az 1636. évre szóló kalendáriumokat a fejedelem Lőcséről hozatta: „Az Calendáriumokat meghozattam Lőcséről és a számtartóval beküldöm Nagyságodnak.”²³ Ez valószínűleg állandó gyakorlattá vált, minthogy a későbbi évekből is találunk kalendáriumok behozatalára vonatkozó utalásokat. 1645. év végén RÁKÓCZI úgy látszik többször sürgette a kalendáriumokat, mert DEBRECZENI Tamás, a fejedelem sárospataki intézője így ír a fejedelemnek: „Calendariumok felől azelőtt is írtam Nagyságodnak, volt gondom reá, de későn adta ki az Astrológusnak, mindazáltal Szt. András napjára fogadta vala, hogy elkészül kötésével, de immár megírtam, csak exemplárokat küldjön az zborói udvarbíró.”²⁴ DEBRECZENI 1646. január 30-i levelében újra ezekről a naptárakról esik szó: „Az Calendáriumokat béküldtem, úgy hiszem, eddig Nagyságod kezéhez jutottak.”²⁵ A zborói udvarbíró közvetítőszerepe arra utal, hogy a kalendáriumokat valószínűleg továbbra is Lőcséről szereztek be.

A GYULAFEHÉRVÁRI FEJEDELMI NYOMDA ROMÁN NYELVŰ ÉS CIRILLBETŰS KIADVÁNYAI

A szakirodalomban általánosan elfogadott vélemény szerint a gyulafehérvári román nyomda alapítását 1639-re lehet tenni, amikor Havasalföldről megérkezett DOBRE pap, az első nyomtatómester.²⁶ Ezen a véleményen volt JUHÁSZ István is, aki először foglalta össze a gyulafehérvári fejedelmi nyomdának a román könyvek kiadásában játszott szerepét.²⁷

Valószínűbb azonban, hogy DOBRE pap, aki valóban a fejedelem,

22. *A Heidelbergi Káté története Magyarországon*. Bp. 1965. = *Studia et Acta Ecclesiastica* 1. p. 81.

23. DEBRECZENI Tamás levele I. RÁKÓCZI Györgynek Sárospatakról, széljegyzet az 1635. december 26-i leveléhez. OL E 190 Arch. Fam. RÁKÓCZI. Gazdasági iratok 1635. 102. sz. fol. 226a.

24. DEBRECZENI Tamás levele I. RÁKÓCZI Györgyhöz Sárospatakról, 1645. november 5. — OL E 190 Arch. Fam. RÁKÓCZI 13. cs. (1645) fol. 569a.

25. DEBRECZENI Tamás levele I. RÁKÓCZI Györgyhöz Sárospatakról, 1646. január 30. — OL E 190. Arch. Fam. RÁKÓCZI 14. cs. (1646) fol. 538a.

26. HERPEI J.: *Adattár* I. 525. l.; MÓZES András: *Az erdélyi román reformáció katekézete*. Kolozsvár, 1942.; TAMÁS Lajos: *Fogarasi István katekézete*. Kolozsvár, 1942.

27. JUHÁSZ István: *A reformáció az erdélyi románok között*. Kolozsvár, 1940.

I. RÁKÓCZI György meghívására érkezett, itt, Gyulafehérvárott, de a fejedelmi nyomdától függetlenül kezdte meg működését Havasalföldről magával hozott saját felszerelésével. GULYÁS és VERESS Endre az 1641-ben kiadott *Evangelica cu invatatura* című művet jelölte meg, mint a fejedelmi nyomda első kiadványát.²⁸ Juhász azonban — és az ő nyomán HERPEI is²⁹ — említett egy korábbi, feltehetően még 1639-ben kiadott, egyházi szövegeket tartalmazó, de közelebről nem ismertetett nyomtatványt is, amely szerinte egyetlen csonka példányban maradt fenn, VERESS azonban nem ismerte ezt a kiadványt. Meglehet, hogy ez az 1639—1640-ben kiadott, gyulafehérvárnak feltételezett mű azonos azzal a *Psaltirea*-val, amelyre SZINNYEI hivatkozott, mint SILVESTER 1640-ben Gyulafehérvárott kiadott művére.³⁰ Minthogy azonban a kérdéses műnek nem sikerült nyomára jutni, így gyulafehérvári eredetét sem lehetett eldönteni.

Bár egykori feljegyzés szól arról, hogy BETHLEN Gábor fejedelem lefordította az egész Szentírást román nyelvre,³¹ a fordítás nyomtatásban nem jelent meg, a kéziratnak pedig nyoma veszett. BETHLEN Gábor kezdeményezéseit utóda, I. RÁKÓCZI György folytatta tovább, aki arra törekedett, hogy a már államvallássá előlépett református vallást az erdélyi románságra is kiterjessze, kiszakítva azokat a görög-keleti egyház kebléből. Ezért, amikor új román püspök kinevezésére került sor, GELEJI KATONA István erdélyi református püspökkel együtt arra törekedett, hogy az új püspök (vladika) személyében támaszt nyerjen a reformáció elterjesztése érdekében. Ez természetesen nem volt könnyű, hiszen a másik oldalról a görög-keleti egyház próbálta megtartani a románságot egyháza keretén belül. A fejedelem személyén kívül a református egyház erejének és GELEJI KATONA István egyéniségének tulajdonítható, hogy ez a harc a két RÁKÓCZI alatt a református vallás javára dőlt el. Ez a helyzet azonban nem bizonyult tartósnak: az önálló Erdély hatalmának hanyatlásával a görög-keleti egyház is mindinkább visszahódította papságát és híveit.

Ez a fent vázolt folyamat jól megfigyelhető a gyulafehérvári román nyelvű kiadványok tartalmi változásában is. DOBRE pap 1641-es, fent említett nyomtatványa még a görög-keleti egyház szellemében íródott. Ez az *Evangelica cu invatatura*, amelyet egyedül sikerült DOBRE pap esetleges többi nyomtatványai közül megvizsgálni — két példányban maradt fenn, egyik, csonka példánya az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonában van.³² Előszavából kitűnik, hogy a papok azt kérték GENNADIUS vladikától —, aki 1640-ben meghalt, és éppen ezért került sor új vladika választására — hogy ezt az egész Erdélyben elterjedt, román nyelvű, szláv eredetű biblia magyarázatot nyomtassa ki újra. A sok kérésre a vladika a fejedelemhez fordult, amint írja: „könyörögtem Ónagyságának, RÁKÓCZI György

28. L. erről: GULYÁS i. m. II. 158; VERESS Endre: *Bibliografia romana-ungara*. Bucuresti, 1931. Vol. 157. sz. — Uő: *Erdély- és magyarországi régi oláh könyvek és nyomtatványok*. Kolozsvár, 1910. 19. l. — BIANU—HODOS—SIMONESCU: *Bibliografia romanesca veche*. Tom. 1. Bucuresti, 1903. 407. sz.

29. JUHÁSZ i. m. 205—206. és HERPEI J.: *Adattár* I. 525. l.

30. SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. 12. köt. Bp. 1908. 1018.

31. REDMECZI T. János feljegyzése 1622-ből, l. VERESS: *Bibliografia* . . . 72. p.

32. BIANU—HODOS—SIMONESCU i. m. I. 40. sz. OSZK jelzete: RMK II 573/a.

fejedelemnek e dologért, hogy engedje meg ennek a könyvnek itt, Őnagysága országában való kinyomtatását, és őnagysága megengedte, hogy kinyomhassam.”³³ A nyomtatás költségeit nem a fejedelem, hanem GENNA-DIUS püspök, majd a munkát befejező Ilia IOREST viselte.

A fejedelemnek nem is lehetett érdeke ennek a könyvnek anyagi támogatása, és DOBRE pap megjelenésével még nem tekinthette véglegesen megoldottnak a cirill nyomda ügyét. De nem oldódott meg ezzel a román nyelvű könyvek kiadásának kérdése sem, hiszen a fejedelem programja szerint a románok számára református énekeket, könyörgéseket, katekizmusokat kellett volna nyomtatni.

RÁKÓCZI Györgynek az erdélyi románság református egyházba való bevonását célzó programját megismerhetjük abból a GELEJI KATONA István által, 1640. szeptember 22-én a fejedelem elé terjesztett javaslatból, amelyet a kinevezendő vladikának el kellett fogadnia.³⁴ Ezek a kondíciók ugyan MILOVITIUSNAK szóltak a levél megírásakor, tudjuk azonban, hogy később mégsem ő nyerte el a vladikaságot, hanem Ilia IOREST, akinek szinte ugyanezekre a kondíciókra kellett magát köteleznie:

1. Hogy itt maga mellett, vagy ahol alkalmasnak ítéltetik, egy jó oláh scholát erigáljon . . . melyben az ifjakat mind az keresztyén vallásra tanítsák.

2. Hogy typographiát és typographus legényeket tartson, kikkel mind az ő ecclesiájoknak, s mind scholajoknak épülésire kívántató szükségesség könyveket nyomtattasson.

5. Hogy a mi mindennapi könyörgésünket, mind a reggelit, s mind az estvélit oláhra fordíttatván leírassa, kinyomtattassa és minden helyeken az ő gyülekezetekben elmondassa.

6. Hogy a mi oláhra fordított énekinket, melyekkel a karánsebesiek és lugosiak élnek, leírassa, kinyomtattassa és gyülekezetekben . . . énekeltesse.

7. Hogv immár oláhuul fordíttatott katechizmusokat kinyomtattassa.”³⁵

A fenti, pontokba foglalt kikötések közül tudjuk, hogy megvalósult az „oláh schola” (Karánsebesen és Lugoson), a tipográfia — igaz, hogy nem az iskola mellett — és megjelent a románra fordított református katekizmus.

Ez az első *cirillbetűs református katekizmus*³⁶, amelyről tudomása van a szakirodalomnak, bár kiadása idejét illetően a vélemények megoszlanak. Sajnos, nem maradt fenn belőle példány. JUHÁSZ és BIANU-HODOS³⁷ 1640-es kiadásúnak tartotta, VERESS³⁸ viszont kiadási évét 1642-re tette és nyomdahelyként Gyulafehérvárt feltételezte. Valószínűbb, hogy 1642-ben jelent meg, hiszen 1640 szeptemberében, amikor GELEJI KATONA István a kinevezendő vladikának szóló kondíciókat foglalta össze, még csak a katekizmus

33. JUHÁSZ i. m. 207. l.

34. *Új Magyar Múzeum* 1859. I. 199—233.

35. Uo., csatolva GELEJI KATONA I. 1640. szeptember 24-i leveléhez.

36. BIANU—HODOS—SIMONESCU i. m. 38.; SZTRIPSZKY II 2536/84.

37. JUHÁSZ i. m. 190—204. és BIANU—HODOS—SIMONESCU i. m. I. 38.

38. VERESS: *Bibliografia* I. 159. sz.

románra fordított kézírata volt meg. Megjelentetése GELEJI KATONA Istvánnak tulajdonítható, aki kinyomtatását állandóan sürgette.³⁹ Az 1642-es kiadási évet támasztja alá az is, hogy RÁKÓCZI György 1643. október 10-i oklevelében, amelyben STEFAN pópát nevezte ki Ilia IOREST utódául, mint újonnan kiadott katekizmust említette. Elrendelte, hogy a leendő vladika maga is elfogadja, és másokkal is elfogadtassa, taníttassa ezt a katekizmust.⁴⁰ Kiadási helyét illetően azonban nem fogadható el VERESS véleménye,⁴¹ aki gyulafehérvári kiadásúnak tartotta. Maga a nyomtatvány is elárulja, hogy csak a fordítás készült Gyulafehérvárott, a nyomtatás bizonyos Priszaka (Gyulafehérvári járás) nevű helységben; így tehát semmi okunk sincs feltételezni, hogy a gyulafehérvári fejedelmi nyomdában, vagy akár csak Gyulafehérvárott nyomtatták volna, bár kétségtelenül RÁKÓCZI György akaratából és parancsából jelent meg.⁴²

GULYÁS tévesen állította, hogy az 1642-es kálvinista káté „valószínűleg éppúgy latinbetűs magyaros ortográfiájú nyomtatvány volt, mint ránk maradt 1648. évi lenyomata”.⁴³

DOBRE pap 1641-es nyomtatványával kapcsolatban megállapítható volt, hogy annak sem impresszuma, sem előszava nem említi a fejedelmi nyomdát, csak Gyulafehérvárt, míg a ténylegesen a gyulafehérvári fejedelmi nyomdában kiadott román könyveken a fejedelmi nyomda megjelölés — körülírva — szerepel. Ugyancsak indokolt volt kizárni a fejedelmi nyomda kiadványai közül a fent tárgyalt 1642. évi cirillbetűs református katekizmust is. Bizonyos jelek arra mutatnak, hogy ezekben az években még nem volt a fejedelmi nyomdának cirill felszerelése.

1646. január 7-én Fogaras várából írt, DEBRECZENI Tamáshoz intézett levelében a fejedelem említi, hogy „piskocozot⁴⁴ is vagy húsz mázsával küldjön kegyelmed: most az Bibliát oláh nyelvre fordíttatjuk, s ki akarjuk nyomtatni, az oláh betűöntőnek nincs olyan matériája, itt benn sem találni”.⁴⁵ A fenti szöveg arra utal, hogy a Fejedelmi nyomda számára újonnan készítették a cirill betűtípusokat — valóban, nem is találhatta megfelelőnek RÁKÓCZI a DOBRE pap-féle kopott, alig olvasható cirill betűket.

Mindezek az előkészületek az 1648-ban megjelenő *Noulu Testamentu (Újtestamentum)* (107) érdekében történtek. Kétségtelenül ez volt a fejedelmi nyomda egyik legnagyobb teljesítménye: mint nyomdai produkció is jelentős, de nevezetes mű a román irodalmi nyelv kialakulása szempontjából is. A kiadás előzményeiről szólva meg kell említeni, hogy a munka szükségességét GELEJI KATONA István érezte meg elsőnek, s az ő intézkedésére indult meg az új fordítás előkészítése, valamint a kiadáshoz szükséges pénz elő-

39. *Új Magyar Múzeum* 1859. 216.

40. VERESS: *Erdély és . . .* p. 19.

41. VERESS: *Bibliografia* I. 159. sz.

42. JUHÁSZ i. m. 190. l.

43. GULYÁS i. m. II. 158. Livia BACARU bukaresti kutató szíves közlése szerint ez a példányból ma már nem ismert káté cirillbetűs volt. Valójában az 1648-as káté nem második kiadása az 1642-esnek, hanem attól teljesen független, új fordítás. Az 1642-es káténak valóban van 2. kiadása, de az 1656-ban jelent meg.

44. Korabeli jelentése: antimon. Vö.: SZARVAS Gábor—SIMONYI István: *Magyar nyelvtörténeti szótár*. Bp. 1893. II. köt. 1295.

45. JUHÁSZ i. m. 208.

teremtése. Popa STEFÁN püspökké választása utáni első hónapokban, 1643 augusztusában bocsátotta ki GELEJI KATONA István a román esperesek számára azt a rendeletet, amely a fordítás megkezdését bizonyítja: „Mivel látjuk a Szent Bibliának megfoghatóságát . . . azon igyekezzünk, hogy az Újtestamentumot őszinte, görög nyelvből, amelyen az evangélisták és apostolok írtak, az oláh községnak lelki épületire lefordíttassuk, amelyre való embert is találtunk is immár Istennek hála, aki oláh ugyan, de jó görög és diácul is ért. De mivel efféle munka sok költséggel jár, nincs honnan költségeinknek szerét vennünk, hanem kételen az Ilia IOREST vladikaságában elmaradt esztendő adót be kell szednünk.” Ez a görögül és diácul is tudó román: SYLVESTER pap volt, aki, úgy látszik, egy év alatt elkészült az *Újtestamentum* fordításával, mivel 1644 augusztusában RÁKÓCZI György már azt írta Tokajból feleségének, hogy „annak a román papnak, aki az Új szövetséget románra fordította . . . adasson 50 Ft-ot és egy dolmányra való posztót”.⁴⁶ A munka közvetlen irányítója GELEJI KATONA István volt.

Bár a fordítás 1644-ben már megvolt, a nyomtatás csak 1648-ra készült el. A munkát hátráltatta az a körülmény, hogy Popa STEFÁN vladika úgy találta, hogy a SYLVESTER fordítása tele van hibával, s mivel közben SYLVESTER pap meghalt, maga kezdett hozzá a kijavításához, amint erről a mű előszavában is ír. Megmagyarázza, hogy milyen nevezetes újítást vezet be ez a kiadás: szemben az eddigi liturgikus beosztású bibliai könyvekkel, ez a Biblia fejezetekre és versekre oszlik.

A munka elkészülését hátráltatta még a betűk hiánya, amint arról a már idézett, „oláh betűöntő”-t említő levél tanúskodott.

GULYÁS és HERPEI,⁴⁷ de más szerzők is úgy tekintik, mintha az összes gyulafehérvári cirillbetűs nyomtatvány — DOBRE pap 1639. évi megjelenésétől kezdve egészen 1658-ig — mind a fejedelmi nyomdában készült volna.

Összevetve az 1641. évi DOBRE pap-féle kiadványt és az 1648-as, impresszuma szerint is a fejedelmi nyomdából kikerült *Újtestamentumot*, kitűnt, hogy a két nyomdai felszerelés teljesen különbözik: az előbbi betűkészlete rongált, kopott, nehezen olvasható, míg a másik újonnan metszett, tiszta, világos betűképet mutat. Bár DOBRE pap felszerelésében a díszek — ellentétben az iniciálékkal — még viszonylag jó állapotban voltak, a fejedelmi nyomda ezeket mégsem alkalmazta később, amiből arra lehet következtetni, hogy DOBRE pap nyomdája csak ideiglenesen volt Gyulafehérvárott, onnan azután később elkerült. De elválnak DOBRE pap és a fejedelmi nyomda kiadványai tartalmukban és szellemükben is, amint erre korábban már utaltunk: a fejedelmi nyomda cirill kiadványai határozott református szellemben íródtak, eltérve a görög-keleti egyház dogmáitól.

Bár 1648-ban, amikor a *második román katekizmus* megjelent Gyulafehérvárott — megjegyezve, hogy ezt a szakirodalomban bevett „gyulafehérvári” elnevezést az első, 1642. évi kiadásnál csak fenntartással fogadhatjuk el — a fejedelmi nyomda már rendelkezett cirill betűkészlettel, a FOGARASI István által fordított káté mégsem cirill, hanem latin betűkkel íródott, a lugosi és karánsebesi román iskolák tanulói számára. Mint kísérlet

46. BALLAGI Aladár: *A Magyar nyomdászat történelmi fejlődése*. Bp. 1878. 235.

47. GULYÁS i. m. II. 158–159. és HERPEI: *Adattár* 1. 525–6.

érdekes, de több kiadást nem ért meg. Ennek a kezdeményezésnek úgy látszik, nem lett folytatása, mert más román nyelvű könyvről nem tudunk, amely latin betűkkel nyomtatva jelent volna meg ebben a korban. (111)

A fejedelmi nyomdából a *Noulu Testamentu* után legközelebb — mai ismereteink szerint legalábbis — az 1651-ben kiadott *Psaltire (Zsoltároskönyv)* (120) került ki. Az ennek kiadásával kapcsolatos munkákat is Popa STEFAN vette kezébe, s többek támogatásával ez alkalommal egyenesen héber eredeti alapján fordította le a *Zsoltároskönyvet*.⁴⁸ Az impresszum szerint: „Őnagysága RÁKÓCZI György biztatásából, parancsából és minden költségével Gyulafehérvárott, 1651 decemberében” jelent meg.

A fenti két kötetet — az 1648. évi *Újtestamentumot* és az 1651. évi *Zsoltároskönyvet* — alapul véve a fejedelmi nyomda cirill könyvek nyomtatására használt felszerelése az alábbiakból állt:

1. Betűkészlet: öt cirill betűtípus, ebből három szövegtípus (30C, 37C, 39C) és kettő kiemelő típus (23C és 38C). Ezek közül mindkét kötetben előfordult a 30C, 37C és a 23C, csak az *Újtestamentumban* szerepelt a 38C és csak a *Zsoltároskönyvben* a 39C típus. (Ld. XXXIII—XXXVI. táblákat.)

2. Iniciálék: nyolc sorozat. Ezek közül öt sorozat darabjai fordultak elő mindkét nyomtatványban (l, n, o, r, s), míg csak az *Újtestamentumban* fordult elő a p és q sorozat. Csak az 1651-es *Zsoltároskönyvben* találni a t iniciálesorozatot egyetlen darabját (Ld.: XXXVII—XL. táblákat).

3. Cifrák: két új cifra jelent meg a cirillbetűs nyomtatványokban: az Uu és Vv jelűek. Ezek közül mindkét nyomtatványon megtalálható az Uu jelű cifra, csak az *Újtestamentumban* fordult elő a Vv jelű (Ld. XLV—XLVI. táblákat).

4. Díszek: nyolc darab. Ezek részben díszes, a cirillbetűs egyház könyvekben általánosan használt fametszetes fejlécek, egyszerűbb záródíszek, és egy bibliai jelenetet ábrázoló fametszetes illusztráció (a gyulafehérvári metropolita pecsétje. Ld. XXIV—XXXI. díszeket.) Mind a nyolc dísz előfordult az 1648-ban kiadott *Újtestamentumban*, amely fejlécekkel, záródíszekkel és iniciálékkal különösen gazdagon ellátott kötet. Közülük csak kettő (a XXVI. és XXXI. dísz) fordult elő az 1651-ben kiadott *Zsoltároskönyvben* (Ld. XLI—XLIV. táblákat).

A fejedelmi nyomda cirillbetűs nyomtatványaihoz felhasznált betűk és iniciálék természetesen nem alkalmazhatók az egyéb, latinbetűs könyveknél. (Ugyanez vonatkozik a jellegzetes fejlécekre is.) Fordítva azonban más a helyzet: a cirillbetűs kötetek díszítésére felhasználhatók például a nyomda birtokában levő cifrák, vagy más díszítőelemek. Mindkét cirillbetűs nyomtatványon feltűnnek — hol címlapkeret, hol záródíszek, hol fejléc formájában — a fejedelmi nyomda változatos cifrái. Ugyanígy, mindkét kötetben szerepel a nyomdának már régóta birtokában levő fametszetes, egyesített erdélyi és RÁKÓCZI-címer (XX. dísz).

A fenti tény — tehát a nyomda egyéb felszerelésének használata a cirillbetűs román kiadványoknál — megcáfolja azt a korábbi véleményt, amely szerint egyidejűleg működött volna Gyulafehérvárott a régebbi alapítású fejedelmi nyomda, és a később létesített, bár ugyancsak a fejedelem fenn-

48. JUHÁSZ i. m. 209.

hatósága alá tartozó ún. „román nyomda”. Valójában a fejedelem cirillbetűs nyomdája nem volt különálló műhely, amely a fejedelmi nyomda törzsrésztől külön lett volna elhelyezve, ellenkezőleg: a két cirillbetűs kötet határozottan azt bizonyítja, hogy a cirill betűkészletet és a jellegzetes díszeket a nyomda többi, korábban meglévő részével egy helyen tartották és egyidejűleg használták; a cirill készlettel együtt feltűnt, valamint a régóta meglévő állományhoz tartozó cifrák teljes mértékben keveredtek, nemcsak egy kötetben, de egy-egy lapon belül is. Ezt már GULYÁS is felismerte.⁴⁹

Meg kell azonban jegyezni, hogy nagy valószínűséggel a fejedelmi nyomda cirillbetűs román nyomtatványaihoz kell sorolni az 1656-ban kiadott *Skutuli katikului (Katekizmus pajzsa) (138)* című kötetet is, amely három művet foglal egybe — köztük az először 1642-ben kiadott első cirillbetűs heidelbergi káté 2. kiadását is. E kiadványhoz azonban nem sikerült hozzájutnom, megvizsgálására nem volt lehetőségem. Így nyomdai hovatartozását illetően csak feltételezhetjük, hogy a fejedelmi nyomdában készült.⁵⁰

Feltételesen a nyomda cirillbetűs nyomtatványai közé sorolható még a VERESS által említett *Diploma sacerdotibus valachinis datum (a román papoknak adott diplomák) (126)*. Minthogy azt tudjuk, hogy román nyelvű, feltételezhetjük, hogy cirillbetűs. Jelenleg egyetlen példánya sem ismeretes, az utolsó 1849-ben megsemmisült. VERESS⁵¹ feltételezte, hogy nem önálló könyvről van szó, hanem ezek az erdélyi román vladikák részére fejedelminktől kiadott különböző kinevező oklevelek lehettek egyes lapokon, amelyeket talán később egy kötetbe kötöttek. Amennyiben azonban valóban volt köztük 1659-ből való oklevél is, akkor annak gyulafehérvári eredetét nem lehet elfogadni.

1656 után nem jelent meg újabb cirillbetűs kiadvány a fejedelmi nyomdában. A szakirodalom számontartotta ugyan, hogy még a 17. század utolsó két évtizedében is jelentek meg cirillbetűs kiadványok Gyulafehérvárott, de kérdéses volt, hogy ezeket összefüggésbe lehet-e hozni a fejedelmi nyomdával az 1658. évi pusztulás után. HERPEI erre vonatkozóan azt állította, hogy az a nyomtatóműhely, amely ezeket létrehozta, tulajdonképpen az I. RÁKÓCZI György által alapított nyomdában gyökerezett, amelynek helyreállításáért APAFI fejedelem alatt olyan sokat küzdött KOVÁSZNAI Péter, TISZABECSEI Gáspár és TOFAEUS Mihály református püspök. Ez a műhely azonban észrevétlenül a görög-keleti egyház kezébe ment át.⁵² JUHÁSZ bővebben foglalkozott a cirill készlet sorsával. APAFI Mihály követelte BRANKOVICS Szávától, hogy a „gyulafehérvári román nyomdát mielőbb régi fényébe állítsa vissza” — itt már jogos külön román nyomdáról beszélni, hiszen a műhely többi felszerelése már egybeolvadt ekkorra a Kolozsvárra került Szenczi Kertész Ábrahám-féle és a Heltai-féle nyomdák anyagával, amint arról a nyomda utóéletéről szóló részben szó lesz.

49. GULYÁS i. m. II. 160.

50. Az 1656-os Skutuli katikizului-ban levő kátét újra kiadta Georgiu BARITIU: a cirill szöveget latin betűkre átírva (vö.: BARITIU, Georgiu: *Catechismului calvinescu imposu* . . . Sibiu 1879. 139. l.

51. 126; VERESS: *Bibliografia* 171. sz. és uő: *Erdély* . . . 23. l.

52. HERPEI J.: *Adattár* I. 528. l.

BRANKOVICS Szávát az 1680 júliusi ítélszék bűnösnek mondta ki a nyomda elhanyagolásáért: „elhagyta a román nyelvű nyomdát.”⁵³ S hogy valóban BRANKOVICS Szávát terhelte a felelősség ezért, azt mutatja az a körülmény, hogy néhány nappal azután szebeni lakásán a lefoglalt tárgyak között megtalálták a nyomdát is, minden felszerelésével és a hozzátartozó betűkkel együtt. A BRANKOVICS Száva vagyónával lefoglalt nyomda rövidesen munkába állott, s előbb Szászsebesen 1683-ban, majd Gyulafehérvárott újra román egyházi könyvek jelentek meg. Ez a nyomda azonban teljesen eltávolodott a gyulafehérvári fejedelmi nyomda eredeti rendeltetésétől, és megszakította kapcsolatát a református egyházzal. A nyomda működésének ez a korszaka 16 évig tartott, 1683-tól 1699-ig.

A nyomdának ebből a kései korszakából származó nyomtatványok megvizsgálása azonban csak részben támasztotta alá a mondottakat.⁵⁴ A volt fejedelmi nyomda cirill készletéből mindössze az egyik kiemelő típus⁵⁵ maradt meg, és a cirillbetű és iniciálé-sorozatok közül néhány sorozat⁵⁶ egy-egy darabja, amelyeket azonban szemelláthatóan csak az új iniciálé-sorozat hiányosságainak pótlására használtak fel. A Szászsebes—Gyulafehérvár útvonal azonban a nyomtatványok tanúsága szerint is nyomkövethető. Teljesen eltérnek viszont a két korszakban használt szövegtípusok, iniciálék és díszek — mindezek teljesen újnak látszanak, bár az iniciálé-sorozatok korántsem lehettek teljesek, inkább csak néhány darabból álltak. A fejedelmi nyomdából maradt iniciálékat viszont szinte minden esetben megcsontkítva látjuk viszont, legtöbbször a két oldaluk van jól láthatóan levágva. Az 1651-ben még kifogástalan állapotban levő betűkészlet, és a jó állapotúnak mondható dísz- és iniciálé-készlet többé fel nem tűnő része tehát vagy megsemmisült, vagy — a megcsontkított iniciálék erre utalnak — annyira megrongálódtak, hogy használhatatlanná váltak.

A GYULAFEHÉRVÁRI FEJEDELMI NYOMDA UTÓÉLETE

A fejedelmi nyomda 35 éves működésének véget vetett az 1658 őszen bekövetkező váratlan török-tatár támadás. II. RÁKÓCZI György fejedelem két-színű politikája következtében a törökök szeptember 5-én teljesen szétdűlték a fejedelmi székhelyet. BETHLEN Gábor és I. RÁKÓCZI György valamennyi kulturális alkotása áldozatul esett ennek a támadásnak, köztük a főiskola teljes felszerelésével és gazdag könyvtárával. A főiskola, az egykori híres „fehérvári akadémia” később Enyeden folytatta tovább működését. A fejedelmi nyomda sem került ki épségben a szörnyű pusztulásból, BRASSAI

53. JUHÁSZ i. m. 211.

54. Az általam vizsgált nyomtatványok: RMK II 1532: Sicriul de aur (Szászsebes 1683). RMK II 1644: Molievniku (Gyulafehérvár 1689). Bianu—Hodos 115. sz.: Kirikodromion (Gyulafehérvár 1699).

55. 23C (XXXIII. tábla).

56. Az „l” iniciálésorozatból a II betű (XXXVII. tábla).

A „q” iniciálésorozatból az A betű (XXXIX. tábla).

A „r” iniciálésorozatból az M és II betű (XXXIX. tábla).

Az „s” iniciálésorozatból a 3, A és Y betű (XL. tábla).

MAJOR Márton nyomdász mester nevével sem találkozunk többet. GULYÁS szerint ami a nyomdai felszerelésből fennmaradt, az évekig használatlanul hevert valamelyik raktárban, mígnem I. APAFI Mihály 1673-ban azt, a néhai SZENCZI KERTÉSZ Ábrahám váradi nyomdájával együtt oda nem adományozta a nagyenyedi és kolozsvári református kollégiumnak.⁵⁷

Ezt a nézetet azonban ki kell igazítani. HERPEI egy, még a múlt században publikált levél ismeretében helyesbítette korábbi nézetét, amely megegyezett GULYÁSÉVAL. A HELTAI-nyomda sorsáról írva idézte azt a levelet, amelyet 1667. február 15-én írt ifj. FRANC Ádám, az egykori szász unitárius püspök fia Amsterdamból, ismeretlen címzettnek: „Arra kérsz, hogy a Heltiana nyomdáról . . . mondjam el röviden véleményemet: tehát megmondom: ha vissza mennék is, semmi hasznát nem vehetném, részint a betűk hiánya, részint azok régisége miatt; a régiség miatt azért, mert azok a kopott betűk újakkal nem elegyíthetők össze, a fogyatkozás miatt azért, mert ilyen betűk e vidéken nem szerezhetők. Azonkívül a nyomda szerkezete nekem semmiképpen sem tetszik. Nem tetszik az sem, hogy az a fejevári nyomda Kolozsvárra vitetett, hiszen, ami hasznunkra volt, mind a kálvinistákra fog háramlani. Azt mondom, nem érdemli meg, hogy néhány iratokért nyomdát állítsatok, mikor itt van készen, melyet használhattok tetszés szerint. Ha mégis kedvetek jó a Heltiana nyomdát kijavítani, betűk szerzésére bizvást megkereshettek engem, csak azt mondjátok meg, milyen betű kell . . . a neveket és alakokat meg tudja mondani VÁSÁRHELYI, kit melegen üdvözlök.”⁵⁸

A fejedelmi nyomdából maradt betű készletek után kutatva a legegyszerűbb volt, ha az évente rendszeresen legalább egyszer, de inkább többször megjelenő országgyűlési artikulusokat vizsgáltuk meg. Ezeket ugyanis 1623-tól 1658-ig kivétel nélkül mindig a fejedelmi nyomdában nyomtatták,⁵⁹ és természetes volt, hogy azt a fejedelem mindig a leginkább kéznél levő nyomdában nyomatta. Megvizsgálva sorban az országgyűlési artikulusokat, arra az eredményre jutottunk, hogy már 1662-től kezdve egészen 1664-ig újból a gyulafehérvári készlettel, illetve annak maradványaival szedték az artikulusokat.⁶⁰ Mind az öt artikulus hely és nyomda megjelölése nélkül jelent meg. A betűk azonosságára már FAZAKAS József felfigyelt, és helyesen, mint a fejedelmi nyomda termékeit határozta meg, de ő lehetségesnek tartotta, hogy a nyomda a fejedelmi székhelyen működött volna tovább.⁶¹ Hajlamosabbak vagyunk azonban azt feltételezni, hogy — amint a szétdúlt gyulafehérvári főiskola diákjai közül is olyan sokan átmenetileg Kolozsvárra költöztek,⁶² erre a sorsra jutott a nyomda is. Igaz, hogy 1659 és 1661 között lappangott a műhely anyaga: eddig nem került elő olyan

57. GULYÁS i. m. II. 159—160.

58. HERPEI János: *Adattár 17. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. III.: Művelődési törekvések a század második felében.* Bp.—Szeged, 1971. 466. Idézi BENCZÉDI Gergely közleményét: *Keresztény Magvető.* 1888. 37.

59. FAZAKAS József = MKsz 1968. 201—209.

60. Az alábbi artikulusokról van szó: MKsz 1898. 179; MKsz 1895. 264; MKsz 1898. 179; MKsz 1897. 54; MKsz 1898. 180.

61. FAZAKAS József i. m. uo.

62. SZATHMÁRY Károly: *A gyulafehérvári—nagyenyedi Bethlen-főtanoda története.* Nagy-Enyed 1868. 65.

nyomtatvány, amely feleletet adhatna arra, hogy a maradék felszerelést azonnal Kolozsvárra vitték-e, vagy csak néhány év múlva, de valószínűnek látszik, hogy az 1662–1664 között kiadott artikulusok már Kolozsvárott készültek.

1664 után ismét eltűnt a fejedelmi nyomda anyaga egy időre, mert a következő, 1665–1668-as évek artikulusait — amint azt FAZAKAS József már felismerte⁶³ — az éppen Szebenben levő SZENCZI KERTÉSZ Ábrahám nyomdája bocsátotta ki (nyolc artikulus esetében).

A fent idézett, 1667-ből származó levélből teljes bizonyossággal tudjuk, hogy ekkor már Kolozsvárott volt a régi fejedelmi tipográfia, de itt volt már 1668-tól kezdve, valószínűleg az év végétől, a SZENCZI KERTÉSZ Ábrahám halála után SZENTYEL Mihályra szállt volt váradí tipográfia is. A jelek arra mutatnak, hogy bár a két készletet igyekeztek külön tartani, mégis, a terjedelmesebb, nagyobb készletet igénylő munkáknál, mint NADÁNYI János: *Kerti dolgoknak leírása* című vaskos kötete,⁶⁴ hozzá kellett nyúlni a gyulafehérvári készlethez is. Két olyan antikva és két olyan kurzív típusa volt a két nyomdának, amelyek fokozatra nagyjából megegyeztek. Ebben az 1669-ben kiadott kötetben jól látni a keveredés megindulását: a 71. lapig csak a különböző típusok keverednek, pl. a SZENCZI-féle nagyobb és a fejedelmi nyomdából származó kisebb fokozatok, a 72. laptól kezdve azonban egy típuson belüli keveredésnek is tanúi lehetünk: a fejedelmi nyomda 19A (98 mm-es húszsor méretű) antikvája keveredni kezdett a Szenczi-féle, hasonló méretű antikvával. A szöveg legnagyobb részét ugyanis ezzel a típussal szedték, így ebből volt szükség a legnagyobb mennyiségre. A kétféle betűanyag nyilván a visszaosztás során keveredett össze. A keveredés különösen jól érzékelhető az ékezetes betűknél, minthogy a kétféle készlethez tartozó betűk ékezete szembetűnően más volt.

Ez az 1669-ben megindult keveredés a továbbiakban állandósult. Míg kezdetben csak a 98 mm-es húszsor méretű antikvánál tapasztalható, 1671-től kezdve még két további típusnál is megfigyelhető: a 86 mm-es húszsor méretű kurzív típusnál⁶⁵ és a 86 mm-es húszsor méretű antikva típusnál.⁶⁶ Ugyanakkor érdekes, hogy a 98 mm-es húszsor méretű antikva kurzív párja⁶⁷ sohasem keveredett a SZENCZI-félével, bár gyakran feltűnt a nyomtatványokon.⁶⁸

Ez az egy típuson belüli keveredés természetesen csak a méretben (fokozatban) azonos típusoknál lehetséges. Ezért nem csodálkozhatunk, ha továbbra is jelentek meg pl. olyan artikulusok, amelyekben csak tisztán a SZENCZI-féle anyagot találjuk. Az artikulusokat ugyanis szokás szerint nagyobb méretű betűkkel szedték, ezek pedig nem keveredtek a gyula-

63. FAZAKAS József i. m. uo.

64. RMK I 1087 (Kolozsvár 1669).

65. A gyulafehérvári 31K kurzív szövegtípus keveredett a hasonló fokozatú SZENCZI-féle kurzívval.

66. A gyulafehérvári 21A antikva szövegtípust a SZENCZI-féle hasonló méretű antikvával elegyítették össze.

67. A gyulafehérvári 32K kurzív szövegtípus.

68. Ez a keveredés többek között az alábbi kolozsvári nyomtatványokon figyelhető meg: RMK I 1087 (Kolozsvár 1669); RMK I 1100 (Kolozsvár 1670); RMK I 1103 (Kolozsvár 1670); RMK I 1115 (Kolozsvár 1671) stb.

fehérvári betűkkel, tekintve, hogy méretbeli megfelelőik nem voltak. Megjelent 1671-ben egy másik, tisztán csak SZENCZI-féle anyagot tartalmazó kis kötet is, a *Practica aritmetica*,⁶⁹ amelyben viszont csak egészen kis fokozatú betűkre volt szükség, amilyen a SZENCZI-féle készletben volt is bőségesen (de hiányzott ez a fokozat a gyulafehérvári készletből).

Megállapíthatjuk tehát, hogy a fejedelmi nyomda megmaradt részét és a SZENCZI-féle anyagot már 1669-től kezdve együtt tartották és használták Kolozsvárott, így APAFI Mihálynak 1672. és 1673. évi — a két nyomda sorsáról szóló — okiratai csak egy már korábban meglevő állapotot szentesítettek. A SZENCZI-féle nyomda tulajdonjogát rendezte APAFI Mihály fejedelemnek 1672. október 12-én kelt adománylevele: „mivel minden üdvezülendő keresztyénnek, kivált pedig a főméltóságoknak a világi dolgoknál feljebb kell becsülni az Isten dicsőségére tartozó kötelességeket- az Erdélyben levő orthodoxa Ecclesia számára, nevezet szerént pedig az enyedi és kolozsvári azon religión levők collegiumának számára conferáltuk örökösen a SZENCZI Ábrahám defectusán fiscusra szállott typographiát egészben,”⁷⁰ és megparancsolja azoknak, akiket illet, hogy azt az említett református kollégiumok gondnokainak haladék és kifogás nélkül adják kezükbe.

1673. április 16-án a fejedelem hasonlóképpen intézkedett a régi fejedelmi nyomdáról: „Keresztyéni vallásunknak kötelességéhez tartozó dolgoknak ismerjük lenni, hogy amennyire módot ad Isten benne, vallásunkon levő iskolákat építsünk, melyre célozván, az mely typusa a fiskusnak volt Fejérvárott, azt minden hozzátartozó eszközeivel conferáljuk kegyelmességünkben az enyedi és kolozsvári orthodoxa religioju collegiumoknak.”⁷¹

A most már papíron is egyesített nyomdát továbbra is VERESEGYHÁZI SZENTYEL Mihály vezette, egészen 1684-ig. A nyomda, bár az adománylevelek szerint az enyedi és kolozsvári református kollégiumok közös tulajdonát képezte, sohasem került Enyedre, hanem Kolozsvárott működött.

1684-ben kétféle változás is történt a nyomda életében. Először is munkába állt NÉMETHI Mihály, aki azután 1690-ig vezette a nyomdát, másodszor pedig az egyesített, a református kollégiumoknak adományozott nyomdából kivettek egy részt, és azt Keresdre szállították. BETHLEN Elek ugyanis ki akarta nyomtatni testvére, BETHLEN Farkas nagyszabású történelmi művét (*Historiarum panonico-daciarum libri X* című, kéziratban maradt munkáját) és 1684 elején bele is fogtak a munka kiszedésébe. A BETHLEN-család ugyanis joggal érezte magát a nyomda egy része birtokosának, hiszen a SZENCZI-féle nyomda BETHLEN Gábor fejedelem öccse, BETHLEN István áldozatkészségének köszönhető, aki SZALÁRDI János *Siralmas krónikája* szerint „az váradi nevezetes oskolához és ecclesiához ... a luneburgi hercegségből ... az Luneburgumból igen szép typographiát nagy költséggel hozatott volt”⁷². Keresd SZÉKESI Mihály volt a nyomdász. A nyomda a munkával nagyon lassan haladt, olyannyira, hogy 1690-ig, amikor a THÖKÖLY-

69. MKsz 1895. 138.

70. JAKAB Elek: *Oklevéltár Kolozsvár történetéhez*. 2. köt. Bp. 1888. 413. l.

71. Uo. 413—414. l.

72. BALLAGI Aladár i. m. 100. l.

féle betörés következtében a munka kiszedése végleg abbamaradt, mind-össze 832 folio levél készült el belőle.

A Keresden felbukkanó nyomdai anyag megvizsgálásakor kitűnt, hogy az valóban a SZENCZI-féle és a fejedelmi nyomda anyagának egy része volt Kolozsvárról. (A 98 mm-es húszsor méretű antikva típuson belüli jellegzetes keveredés ezt kétségtelenné tette.)⁷³ A Keresdre vitt tipográfiai anyagot egyébként később TÓTFALUSI KIS Miklós is mint „SZENCZI-uramé féle”-t emlegette, amely az ő munkába állásakor még „ittthon sem volt akkor mind”⁷⁴. TÓTFALUSI pedig 1690–1691 táján állt munkába, ami ellentmond GULYÁS feltételezésének. Szerinte ugyanis a Kolozsvárról elvitt anyag legfeljebb 1686-ig volt Keresden, hiszen csakis eddig az időpontig maradtak fenn keresdi nyomtatványok.⁷⁵

Az 1684-ben Kolozsvárról Keresdre vitt anyagot tehát az alábbiak szerint rekonstruálhatjuk: elszállították a gyulafehérvári és SZENCZI-féle egyesített felszerelésnek egy részét, többek között azokból a típusokból is vittek, amelyek a gyulafehérvári anyaggal teljesen, egy típuson belül is összekeveredtek. Az elszállított felszerelés nagyobb része azonban Szenczi-féle anyag volt.

Kolozsvárott maradt a gyulafehérvári készletnek a SZENCZI-féle nem keverhető (mert más méretű) része és valamelyes betű- és díszanyag a SZENCZI-féle anyagból. Ez azonban önmagában meglehetősen szerény felszerelés volt.

Jelentős változást észlelni a Kolozsvárott maradt nyomda életében is NÉMETHI Mihály nyomtatómester munkába állásával. Úgy látszik, hogy NÉMETHI kezébe jutottak a régi HELTAI-féle készlet maradványai, mert 1684-től kezdve ezeket látjuk viszont. Valószínűleg kevésnek bizonyult a Kolozsvárott maradt felszerelés, és ezért kellett a HELTAI-féle műhely régóta használatlanul heverő betű- és díszanyagához hozzányúlni. Ugyanakkor azonban feltűnt a HELTAI-féle műhely maradványai mellett néhány eddig nem ismert betűtípus is, tehát NÉMETHI Mihály munkába állásával új gyarapodás is történt, amelynek eredete egyelőre ismeretlen. Ez az 1684-ben bekövetkezett gyarapodás valószínűleg azonos a TÓTFALUSI *Mentségében* is említett új vásárlással,⁷⁶ amely pótolni kívánta a Keresdre vitt felszerelést. Hogy a volt HELTAI-féle anyag is ebbe az új vásárlásba tartozott-e, vagy csak a Keresdre vitt felszerelést pótlandó egyszerre került sor az új vásárlásra és a HELTAI-anyag felhasználására — erre egyelőre nem lehet választ adni, minthogy az általunk a továbbiakban „NÉMETHI-féle új gyarapodás”-nak nevezett anyag önállóan sohasem fordult elő, hanem kezdettől fogva a gyulafehérvári–SZENCZI-féle és HELTAI-féle anyaggal együtt.

PATAKI Sámuel száz évvel később, a kolozsvári nyomdák történetéről szóló tudósításában arra utal, hogy valószínűleg NÉMETHI Mihály tipográ-

73. Csak egy keresdi nyomtatványhoz tudtam hozzájutni: RMK I 1319 (Keresd 1684).
MEDGYESI Pál: *Leلكi A-Be-Ce*.

74. *Tótfalusi Kis Miklós Mentsége*. = *Erdélyi féniks*. Közzéteszi JAKÓ Zsigmond. 1974. 189. l.

75. GULYÁS i. m. II. 171.

76. *Tótfalusi Kis Miklós Mentsége*, uo.

fiáját vette meg 1690 után GHILÁNYI Jakab kifejezetten a kolozsvári református eklézsia és kollégium számára.⁷⁷

Tehát ugyancsak ez a „NÉMETHI-féle új gyarapodás” — a HELTAI-féle anyaggal együtt vagy anélkül — lehetett az a tipográfia, amelyet később TÓTFALUSITól a kolozsvári református egyházközség tanácsa visszakövetelt, de amely nélkül TÓTFALUSI, főleg amíg a SZENCZI-féle és gyulafehérvári felszerelés egy része Keresden volt — nem tudott volna dolgozni. JAKÓ Zsigmond feltételezte, hogy 1692-ben vagy 1693-ban került csak vissza a nyomda Keresdről Kolozsvárra. TÓTFALUSI idejében a SZENCZI-féle és a volt fejedelmi nyomda együttesét — szemben a kolozsvári eklézsia és kollégium nyomdájával — mint „országos” tipográfiát emlegették, bár APAFI annakidején a kolozsvári és enyedi református kollégiumoknak adta.⁷⁸

Amint arról már szó volt, ennek az újonnan vásárolt, és NÉMETHI Mihály nevéhez fűződő nyomdának önálló termékét nem találni. Az 1684—1692-ig tartó korszak⁷⁹ érdekessége, hogy a HELTAI-féle anyag és a „NÉMETHI Mihály-féle új gyarapodás” a fejedelmi nyomda anyagával együtt jelent meg. Egy nyomtatványon belül keveredett a volt gyulafehérvári nyomda egy részével — méghozzá a tisztán maradt részével. Tehát a SZENCZI-féle anyaggal keveredett típusok nem szerepeltek benne, de nem is szerepelhettek, hiszen azok ekkor még Keresden voltak. Felbukkant azonban ugyanezek a nyomtatványokon⁸⁰ néhány, SZENCZI-féle nyomdából való dísz és cifra. Ehhez az anyaghoz tették hozzá azt az új vásárlást, amelyet mi „NÉMETHI-féle” anyagnak nevezünk, valamint a HELTAI-nyomda maradvékát. Meggyőződésünk szerint ezt a négyféle anyagot NÉMETHI egyesítette így először (tehát SZENCZI-féle + fejedelmi nyomda maradványa + HELTAI-nyomda maradványa + NÉMETHI-féle új gyarapodás.) A megvizsgált nyomtatványok tanúsága szerint a fenti, 1684—1692 közötti időszakban a gyulafehérvári maradványból feltűnt a 18A, 27A, 28K, 5A és a 32K betűtípus.⁸¹

E tények ismeretében helyesíteni kell azt a korábban általánosan elfogadott véleményt, amely szerint a HELTAI-nyomda 1660-ban végleg megszűnt, és nem követhető tovább nyomon ez a 111 évig működő műhely.⁸² Herepei is azon a nézeten volt, hogy az 1640—1650-es évektől kezdve a nyomda semmit sem fejlődött, ellenben eleinte fokozatosan, majd nemsokára rohamosan hanyatlani kezdett, mígnem 1660 táján teljesen megszűnt működni;⁸³ és az 1661—1668 közötti időből egyetlen nyomtatvány sem maradt fenn Kolozsvárról. Ez a megállapítás azóta helyesbítésre szorul: ha kolozsvári impresszumú nyomtatvány nem is jelent meg, azért a kolozs-

77. *Erdélyi Fénix* 38., 403. l.

78. Uo. 34., 38., 192. l.

79. NÉMETHI Mihály nyomtatómester nevével csak 1690-ig találkozunk, utána VERESEGYHÁZI István vezette a nyomdát TÓTFALUSI Kis Miklós megjelenéséig.

80. MKsz 1900. 202 (1685); RMK I 1385 (1690); RMK I 1387 (1690) stb.

81. Vö.: SZTRIPSZKY I 325 (1685); RMK I 1387 (1690) stb.

82. GÜLYÁS i. m. II. 47.

83. HERPEI: *Adattár* III. 463. Eszerint a nyomda utolsó kiadványa: RMK I 956 lett volna, 1660-ból.

vári nyomdának tulajdonítható az 1659—1668 közötti időszak néhány országgyűlési artikulusának kiadása.

A feljebb már idézett, 1667-ben FRANC Ádám által írt levélben érdekes a HELTAI-nyomdáról szóló rész is. E sorokból ugyanis megtudhatjuk, hogy a HELTAI-nyomda roncsa még 1667-ben is megvolt, a betűk azonban érték-telen, kopott állapotban voltak.

Összefoglalva a kolozsvári nyomdászat 17. század végi — TÓTFALUSI KIS Miklós munkásságát közvetlenül megelőző — korszakát, a nyomdai viszonyok alakulására az jellemző, hogy három, a század első felében még virágzó nyomda maradványa egyesült itt 1684-ben. Új gyarapodásnak csak egy kisebb, NÉMETHI Mihály nevéhez fűződő tipográfia számított. Sorba véve, megkíséreljük rekonstruálni azt az anyagot, amelyet az egyes, valamikor önálló nyomdákban az 1680-as, 1690-es évek kolozsvári nyomtatványai megőriztek.

Megállapíthatjuk, hogy a *Heltai-féle nyomda* 1661-es és 1683 között megvolt ugyan, de nem használták. Rekonstruálva az 1684—1962 között újból használatban levő anyagot, a Heltai-nyomda maradáka a következőkből állt:

1. betűtípusok: egy 118 mm-es húszsor méretű antikva betűtípus, egy 11 mm, egy 7 mm és egy 5,5 mm magas kiemelő betűtípus.
2. iniciálék: a 44×42 mm-es iniciálásorozatból egy két puttóval díszített, satírozott háttérű, indadíszes S betű, és egy ugyancsak satírozott háttérű, indadíszes I betű, egy A betű, szárai között angyallal;
egy 37×34 mm-es N iniciálé, két nagyalakú virággal, satírozott háttérben.⁸⁴
3. dísz: egy fametszetes naptárkép még TÓTFALUSI KIS Miklósnál is megtalálható 1699-ben, amint arra HAIMAN György felfigyelt.⁸⁵

Mi élte túl a pusztulást a *gyulafehérvári fejedelmi nyomda* készletéből? Dísz, cifra vagy iniciálé egyetlen egy sem tűnt fel újra, hasonlóképpen, úgy látszik, teljesen elpusztultak a görög és héber betűk is. (A cirill készlet maradványait feljebb már tárgyaltuk.) Az 1658-ban huszonkilenc betűtípusból álló készletből megmaradt bizonyos mennyiségű betűanyag a következő tizenkét típusból: 5A, 6A, 7A, 12K, 18A, 19A, 20A, 21A, 27A, 28K, 31K, 32K. A SZENCZI-féle betűkkel egy típuson belül is keveredett a 19A, 31K és 21A típus.⁸⁶ Legtovább volt nyomonkövethető a 28K típus, amely még TÓTFALUSINál is megtalálható, egy 1694. évi nyomtatványán.⁸⁷

84. Vö.: MKsz 1900. 202 (1685); SZTRIPSZKY I 325 (1685); MKsz 1917. 96 (1686) stb.

85. HAIMAN György: *Tótfalusi Kis Miklós a betűművész és a tipográfus*. Bp. Magyar Helikon, 1972. 87—89. l.

86. Vö.: RMK I 1087 (1669); RMK I 1135 (1672); RMK I 1215 (1677); SZTRIPSZKY I 325 (1685); RMK I 1387 (1690) stb.

87. MKsz 1928. 88—89. (1694).

A *Szenczi Kertész Ábrahám-féle váradi tipográfia* betűi közül nyomkövethető 1690-ig a 114 mm, a 140 mm, és a 67 mm-es húszsor méretű antikva, valamint a 140 mm és a 67 mm-es húszsor méretű kurzív típus.⁸⁸ Díszeknek, iniciáléinak és cifráinak nagy részét azonban még TÓTFALUSI Kis Miklós is használta, amint azt HAIMAN György részletesen kimutatta.⁸⁹

A fentiek alapján a *Némethi-féle új gyarapodást* az alábbiak szerint lehet rekonstruálni: 90 mm-es, 83 mm-es, 70 mm-es, 67 mm-es húszsor méretű antikva betűtípusok, és egy 67 mm-es húszsor méretű kurzív betűtípus.⁹⁰

88. Vö.: MKsz 1916. 219. (1668); MKsz 1900. 200 (1670); MKsz 1917. 95 (1680); RMK I 1387 (1690).

89. Díszekről: HAIMAN i. m. 87–91., cifrákról i. m. 83., iniciálékról i. m. 78–80. l.

90. Vö.: RMK I 1387 (1690); RMK I 1425 (1692); HAIMAN Györgynek köszönhető, hogy felhívta figyelmemet a kolozsvári nyomdászatban megfigyelhető, és általa kétféle „vonal”-nak nevezett sajátosságra. Az egyik vonal szerinte: a SZENCZI-féle gyulafehérvári – VERESEGYHÁZI SZENTYEL – VERESEGYHÁZI István – TÓTFALUSI vonal; a másik a HELTAI-féle – NÉMETHI M.-féle vonal. (HAIMAN György levele BORSA Gedeonnak 1976. november 23.) Most már megállapítható, hogy ezek a vonalak 1684-ben egybefutottak, és TÓTFALUSI megjelenéséig ebben az állapotban maradtak.

Α Β Γ Δ Ε Η Ι Κ Λ Μ Ν Ο Π Ρ Ϛ
Τ Υ Φ Ω Ψ Ϙ ϙ Ϛ ϛ Ϝ ϝ Ϟ ϟ Ϡ ϡ
ϣ Ϥ ϥ

• 2 1 0 1 2 3 4 5 - 6 7 8 9

23C kiemelőtípus

Α Β Γ Δ Ε Ζ Θ Ι Κ Λ Μ Ο Π Σ Τ Υ Φ Χ Ψ

26G kiemelőtípus

А Б В Г Д Е Ж З И К Л М Н О П Р С Т У Ф Х
 Ѡ Ц Ч Ш Щ Ъ Ы Ю Я Ѡ ѡ Ѣ ѣ Ѥ Ѧ ѧ Ѩ ѩ Ѫ ѫ
 Ѭ ѭ Ѯ ѯ Ѱ ѱ Ѳ ѳ Ѵ ѵ Ѷ ѷ Ѹ ѹ Ѻ ѻ Ѽ ѽ
 ш щ ѣ ѥ Ѧ ѧ Ѩ ѩ Ѫ ѫ
 Ѭ ѭ Ѯ ѯ Ѱ ѱ Ѳ ѳ Ѵ ѵ Ѷ ѷ Ѹ ѹ Ѻ ѻ Ѽ ѽ

Мѧи ѧпѡи де тоѡте рѡѣмъ пре чети тоѡри ѡи щѡи кѡрци изъ
 нѡиѡе цюдеѡи нѡманъ де кѡтъ пѣнѡ нѡворѡе сокоѡти нѡвоѡде
 ле ши вѡци ѧфлѡ пре ѡе кѡле ѧмѡ ѧмѡелѡтъ.
 ѧде вѡръ ши нѡн ѡѧмени ѡнѡтѡмъ ши ѧмъ пѡтѡтъ ши грѡши
 ѡвѡ кѡ ѧмъ ѡнѡтъ де ѧкѡтъ ѧмъ пѡтѡтъ ѡнѡ грѡшиѡмъ.
 Мѧи вѡртоѡе де тоѡте пре ѧѡѡста нѡмѡ ѡнѡтъ ѡзъ цинѡ
 ѡцѡлѡѡлѡ дѡѡлѡѡи ѡнѡтъ, кѡ ѡриптѡра фѡрѡ ѡцѡлѡѡлѡ ѡнѡ
 кѡ ши тѡрѡпѡлѡ. фѡрѡ ѡфлѡтъ.

А Б В Г Д Е З Н І К Л М Н О П Р С Т Ѣ Ф Х Ѡ Ч Ү Ш Ұ Ъ
 Ы Ю Ѡ Ѣ Ѡ Ѡ А Б В Г Д Е Ж З С Н І К Л М Н О П Р С Т У Ұ Ү Ф Х

Ѡ Ү Ү Ү Ш Щ Ү Б Ү Ю И А П Б В С :

У И Ю А Б В Г Д Е Ж З С Т

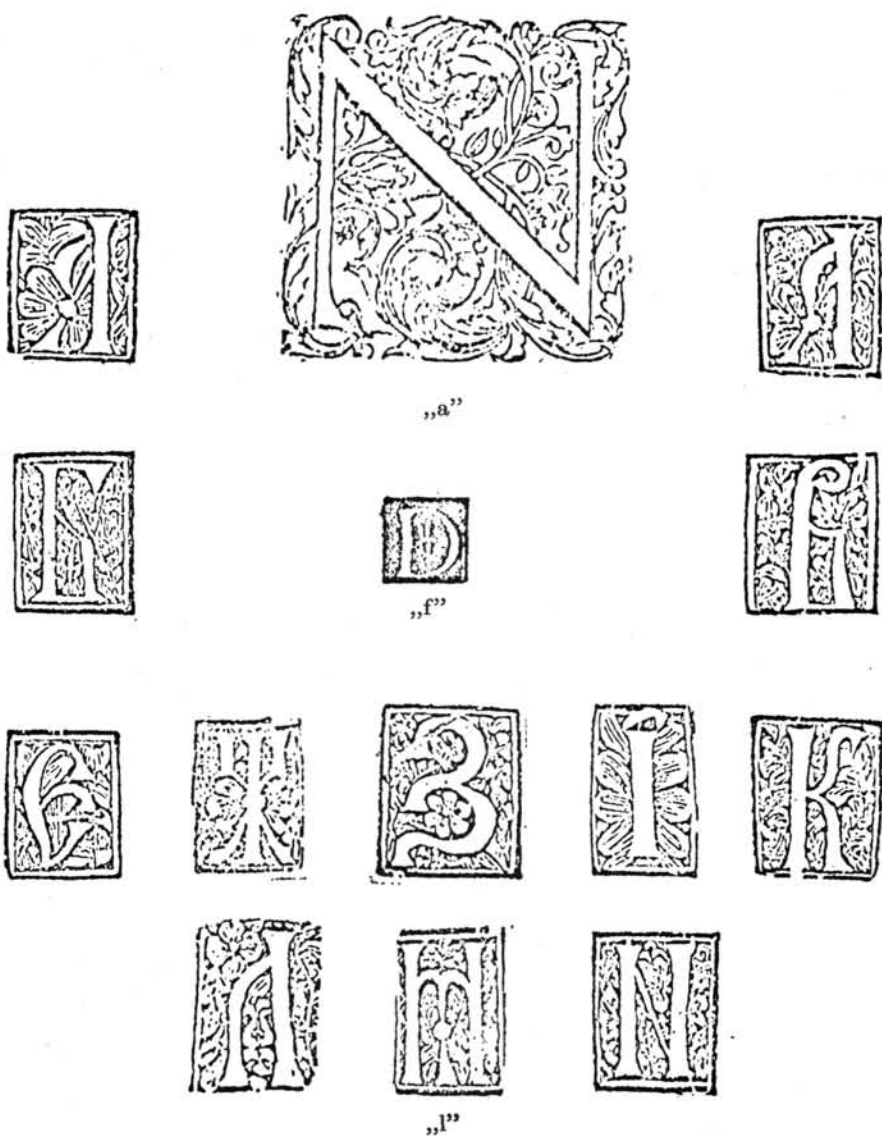
ДѢКА НУКОМ ДУМНЕЗЕУ ЖИДОКЛОРЕ, НИТЕ АУЕЛОРА НУЛЕА КОУТЕ
 АЕ САМЖИЖ ЛОРЕ. Г, П, СѢМНЕЛЕ ДЕНАФАРЖ АМНАЕН АУН. ДІ, ДЕРИП
 НУПОТФН ПЕРТАШ МѢСЕН ДРАУМОРЕ КАРІН ІАУТІНА ДОМНУАУН. КД,
 РЕИ ПЛАУРЕ БОЛОБОДНИТЕ НУСАГЖ ПІАМЖ АЛЕ ПРІАТЕНУАУМ.
 НА ШІЦЕНІ БОДИ БГОІАВЛЕНІЕ.

37:102C típus. Szövegminta: 107 b

38C kiemelőtípus

XXXVII. tábla

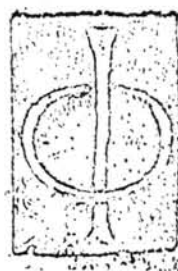
Az „a” és „f” iniciálesorozatok egy-egy új darabja,
és az új „l” cirillbetűs iniciálesorozat

XXXVIII. tábla

Az „л”, „н”, „о” és „р” cirillbetűs iniciálésorozat

XXXIX. tábla

„q”

„r”

„t”

A „q”, „r” és „t” cirillbetűs iniciálesorozat

XL. tábla

„S”

Az „S” cirillbetűs iniciálésorozat

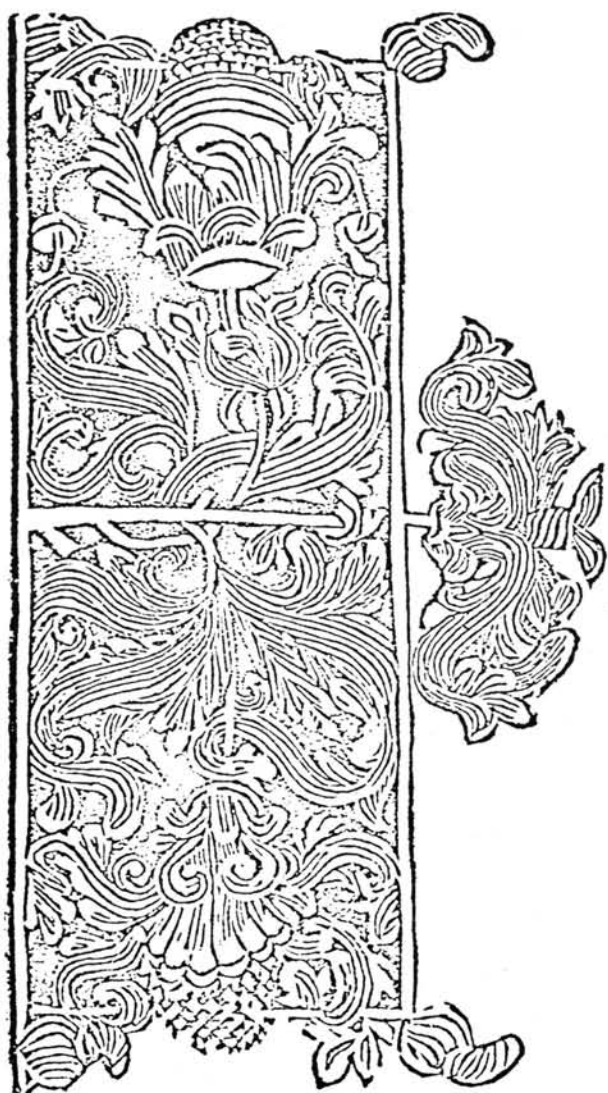
XXIII.

XXIV.

Díszek a fejedelmi nyomda második korszakából

XXV.

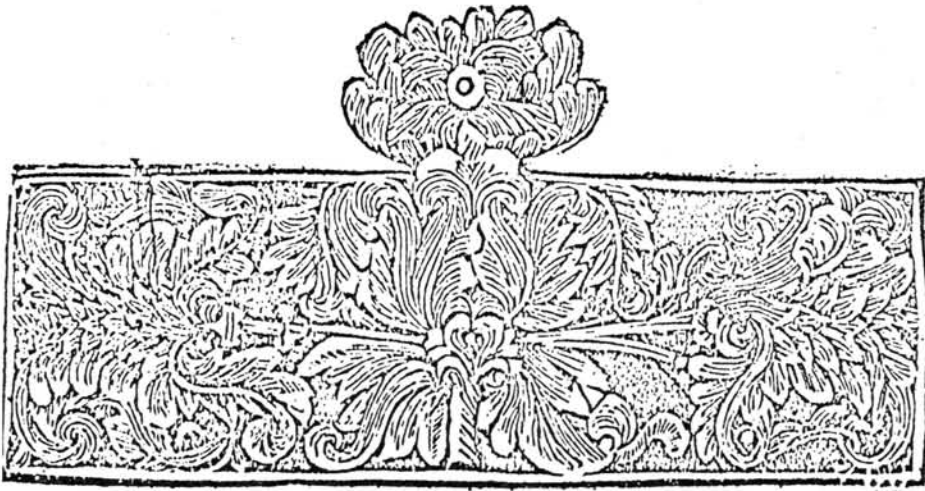

Fejléc a gyulafehérvári cirillbetűs nyomtatványokból

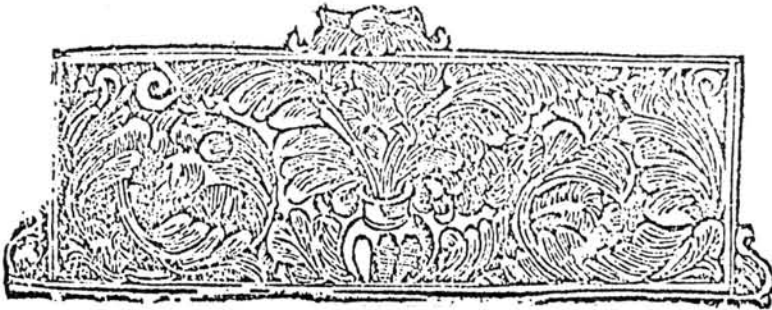

XXVI.

Dísz a gyulafehérvári cirillbetűs nyomtatványokból

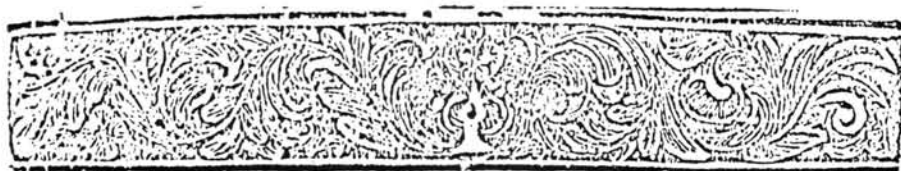
XXVIII.

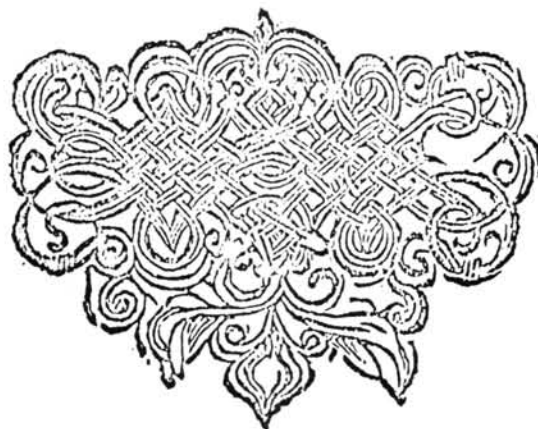
XXXI.

Fejlécek a gyulafehérvári cirillbetűs nyomtatványokból

XLV. tábla

XXVII.

XXIX.,

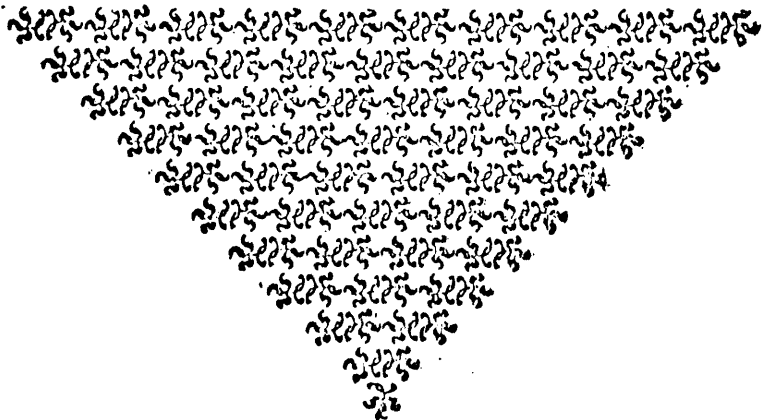
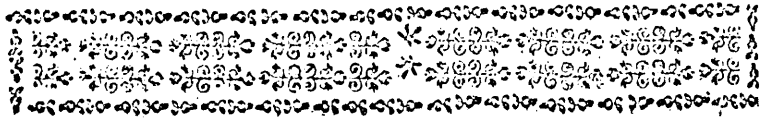
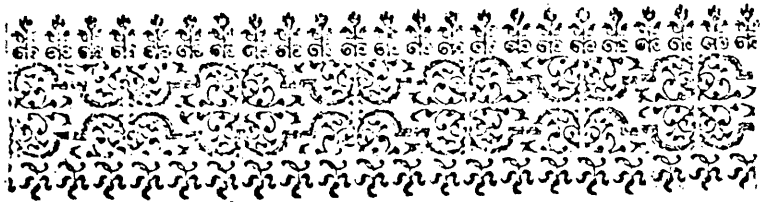

XXX;

Fejlécek és dísz a gyulafehérvári cirillbetűs nyomtatványokból

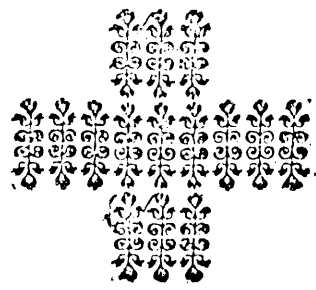
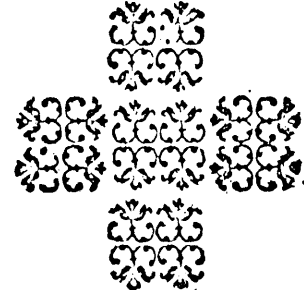
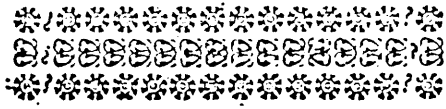
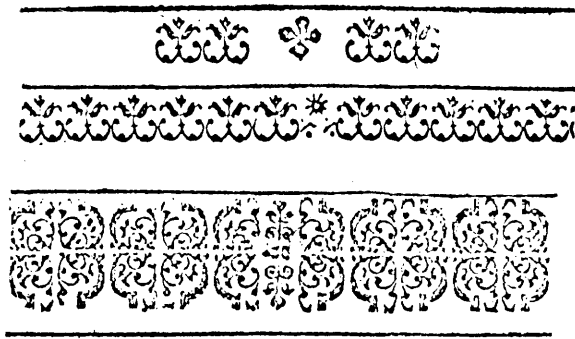
XLVI. tábla

Uu, Vv, Ww, Xx, Yy, Zz, Aaa

Nyomdai cifrákból összeállított fejlécek és záródísz a fejedelmi nyomda második korszakából

XLVII. tábla

Nyomdai cifrákból összeállított fejlécek és záródíszek a fedelmi nyomda második korszakából

A GYULAFEHÉRVÁRI FEJEDELMI NYOMDA
MÁSODIK KORSZAKÁNAK KIADVÁNYAI (1637—1658)
KINYOMTATÁSUK FELTÉTELEZETT SORRENDJÉBEN
EGY ÉVEN BELÜL IS*

1637

- 59*. *RMK I 668/a* — Articuli 1637. március 1. Concl.: március 22.
H. n., ny. n. [Typis Celsissimi Principis Trans.]
 $A^6 = [6]$ fol. 2°
Erdélyi Országgyűlési Emlékek IX. 588—598.
MKsz 1895, 260 = SZTRIPSZKY I 1952/159
OSZK: RMK I 673/a
- 60*. *RMK II 507/a* — ALSTED, J. H.: Veraedus ad ... Wolfgangum HOFFMANNUM ...
Albae-Juliae, 1637. ny. n. [Typis Celsissimi Principis Trans.]
 $A^{12} = 24$ pag. 12°
Praha, Univ. 12 L 26 [koll. 2.]
- 61*. *RMK II 508* — KERESZTURI P.: Christianus lactens. Albae-Juliae 1637 Typ.
Celsissimi Principis.
 $a^{1a} - c^{2b}, A^{1a} - V^{4b} = [16] + 160$ pag 4°
OSZK: RMK II 508

1638

- 62*. *RMK II 522* — RÁKÓCZI Gy.: Instructio ...
Albae-Juliae 1638 ny. n. [Typis Celsissimi Principis Trans.] — RMK II 523 —
(ALSTED, J. H.) Schola triumphata.
Albae-Juliae 1638, Ex Typographia Suae Celsitudinis
 $a^6, A^4 - G^4, H^2 = 12 + [4] + 56$ pag. 4°
Ráday Könyvtár: RMK 2,94; MTAK: Ráth 632 + 633
- 63*. *RMK I 677/a* — Articuli 1638. április 23. Concl.: május 16.
H. n., ny. n. [Typis Celsissimi Principis Trans.]
 $A^6 = [6]$ fol. 2°
Erdélyi Országgyűlési Emlékek X. 135—149.
MKsz 1895, 261 = SZTRIPSZKY I 1954/161
OSZK: RMK I 685/a
- 64*. *RMK I 678* — KERESZTURI P.: Csecsemő keresztyén
Fejervaratt 1638 ny. n. [Fejedelmi nyomda]
 $a^4 - b^4, c^2, A^4 - Z^4, Aa^4 - Bb^4, Cc^2 = [20] + 203$ pag. 4°
OSZK: RMK I 678
- 65*. *RMK I 679* — TISZABECSI T.: Két halotti praedicatiók
... PERÉNYI Gábor ... felett.
Fejervaratt 1638, ny. n. [Fejedelmi nyomda]
 $A^4 - E^4 = 40$ pag. 4°
Sárospatak: D 464/b [koll. 2.]
- 66*. *RMK II 521* — GELEJI KATONA I.: Praeconium evangelium I. tom.
Albae-Juliae 1638, ny. n. [Typis Celsissimi Principis Trans.]
 $a - c^4, A - Z^4, Aa - Zz^4, Aaa - Zzz^4, Aaaa - Zzzz^4, Aaaaa - Vvvvv^4, Qqqqq -$
 $Sssss^4 (!) = [40] + 866 + [58]$ pag. 2°
OSZK: RMK II 521

* A betűs RMK-számok az RMNY-szerkesztőség belső használatára szolgálnak.

* A fellelhető és megvizsgált nyomtatványokat csillaggal jelöltem. Ahol a csillag hiányzik, ott vagy nem maradt fenn példány, vagy nem volt hozzáférhető. Az egyes tételek után az általam vizsgált példányok lelőhelyét és jelzetét is megadtam.

1639

- 67*. *RMK I 690/a* — Articuli 1639. május 1. Concl.: május 20.
H. n., ny. n. [Typis Celssimi Principis Trans.]
A⁴= [4] fol. 2°
Erdélyi Országgyűlési Emlékek X. 217—226.
MKsz 1895, 261 = SZTRIPSZKY I 1956/163
OSZK: RMK I 697/b
- 68*. *RMK I 691* — Catechismus religionis Christianae — Katekizmus, az az ... Ed. 2.
Fejervaratt 1639 ny. n. [Fejedelmi nyomda]
A—E³= 83 pag. 8°
Ráday Könyvtár: RMK 2,93; OSZK: fotó: FM 2/2506

1640

- 69*. *RMK I 701* — MEDGYESI P.: Sz. Atyák öröme.
Albae-Juliae, 1640 Typis Cels. Principis
a—c⁴, A—Z⁴, Aa—Zz⁴, Aaa—Eee⁴, Fff²= [28] + 387 + [25] pag. 4°
OSZK: RMK I 701
- 70*. *RMK I 700/a* — Articuli 1640. április 24. Concl.: május 17.
H. n., ny. n. [Typis Celsissimi Principis Trans.]
A⁶= [6] fol. 2°
Erdélyi Országgyűlési Emlékek X. 276—288,
MKsz 1895, 261 = SZTRIPSZKY I 1958/165
OSZK: RMK I 708/a
- 71*. *RMK II 551* — ALSTED, J. H.: Rudimenta linguae latinae. Ed. 3.
Albae-Juliae 1640, Typis Celsissimi Principis
A—N⁸= 207 + [1] pag. 8°
OSZK: RMK II 551
- 72*. *RMK II 553* — BISTERFELD, J. H.: Pallas Dacica
Albae-Juliae 1640, Ex Typographia Suae Celsitudinis.
A—R⁴, S⁷, T⁴, V²= 155 pag. 4°
OSZK: RMK II 553
- 73*. *RMK II 554* — RÁKÓCZI Gy.: Instructio
Albae-Juliae 1640 ny. n. [Typis Celsissimi Principis Trans.]
A⁶= 12 pag. 4°
OSZK: RMK II 554
- 74*. *RMK II 552* — GELEJI KATONA I.: Praeconii evagelii tom. 2.
Albae-Juliae 1640, Illustrissimi Transsylvan. Principis, Domini Georgii Rákóci,
etc. Typis et impensis.
a—d⁴, A—Z⁴, Aa—Zz⁴, Aaa—Zzz⁴, Aaaa—Zzzz⁴, Aaaaa—Zzzzz⁴, Aaaaaa—
Rrrrrr⁴, Ssssss⁶= [32] + 970 + [100] pag. 2°
OSZK: RMK II 552

1641

- 75*. *RMK I 716/a* — Articuli 1641. április 23. Concl.: május 15.
H. n., ny. n. [Typis Celsissimi Principis Trans.]
A⁵= [5] fol. 2°
Erdélyi Országgyűlési Emlékek X. 310—318.
MKsz 1895, 261 = SZTRIPSZKY I 1961/168
OSZK: RMK I 723/a
- 76*. *RMK II 570* — BISTERFELD, J. H.: Disputatio ... Samuel DECANUS
Albae-Juliae 1641 ny. n. [Typis Celssimi Principis Trans.]
A⁶= 12 pag. 4°
MTAK: RM II 62 [koll. 1.]
- 77*. *RMK II 571* — BISTERFELD, J. H.: Disputatio Petrus MYLIUS
Albae-Juliae 1641, ny. n. [Typis Celsissimi Principis Trans.]
A—B⁴= 16 pag. 4°
MTAK: RM II 62 [koll. 2.]

- 78*. *RMK II 572* — BISTERFELD, J. H.: *Elementa logica*. Ed. 2. Albae-Juliae 1641, Typis Celsissimi Principis A—C⁸, D⁶, 1 tábla = 60 pag. 8°
OSZK: RMK II 572
- 79*. *RMK I 716* — LORÁNTFFY Zs.: *Moses és az prophéták Fejérváratt 1641*, ny. n. [Fejedelmi nyomda] ..¹⁻³, A—Y⁴, Z²=[13]+180 pag. 4°
OSZK: RMK I 716

1642

- 80*. *RMK I 725/b* — *Articuli 1642. február 16. Concl.: március 9.* H. n., ny. n. [Typis Celsissimi Principis Trans.] A⁸=[8] fol. 2°
Erdélyi Országgyűlési Emlékek X. 320—333.
MKsz 1895, 262=SZTRIPSZKY I 1963/170
OSZK: RMK I 725/c
- 81*. *RMK II 590* — ALSTED, J. H.: *Grammatica latina*. Ed. 2. Albae-Juliae 1642, ny. n. [Typis Celsissimi Principis Trans.] A—M⁸=190 pag. 9°
OSZK: fotó: FM 2/1124
- 82*. *RMK II 591* — PISCATOR, Ph. L.: *Artis poeticae Albae Juliae 1642*, ny. n. [Typis Celsissimi Principis Trans.] A—M⁸, N⁵=[4]+168+[32] pag. 8°
OSZK: fotó: FM 2/1067
- 83*. *RMK I 725/c* — *Az áros embereknek . . . limitatiojuk Albae-Juliae 1642*, ny. n. [Fejedelmi nyomda] []³, A—D⁶=[15] fol. 2°
Erdélyi Országgyűlési Emlékek X. 341—353.
MKsz 1900. 199=SZTRIPSZKY I 1965/172
OSZK: RMK I 725/b

1643

- 84*. *RMK I 741* — SZALÁRDI M.: *Az Istennek keresztviselő . . . Fejérváratt 1643* ny. n. [Fejedelmi nyomda] a⁵, A⁶, B¹⁸, C—K¹², L⁶=[10]+252 pag. 12°
OSZK: RMK I 741
- 85*. *RMK I 738/a* — *Articuli 1643. április 24. Concl.: május 21.* H. n., ny. n. [Typis Celsissimi Principis Trans.] A—E²=[10] fol. 2°
Erdélyi Országgyűlési Emlékek X. 363—377,
MKsz 1895, 262=SZTRIPSZKY I 1969/176
OSZK: RMK I 752/a
- 85a*. *RMK II 620/a* — [SZEGEDI Anna halotti kártája] Albae-Juliae, Typis Celsiss. Principis. [1643] [1] fol. 2°
BEK: Fragmentum gyűjt., beszámogatlan
- 86*. *RMK I 739* — *Catechismus religionis Christianae . . . Catechismus az az . . .* [3. ed.] Fejérváratt 1643 ny. n. [Fejedelmi nyomda] A—D⁸, E¹⁰=83 pag. 8°
OSZK: Fotó: FM 2/2506
- 87*. *RMK I 740* — PATHAI I.: *Az sacramentumokról Fejérváratt 1643*, Typis et impesis Celsissimi Principis a⁶, A—V⁸, X⁶=[12]+330 pag. 8°
OSZK: RMK I 740

1644

- 88*. *RMK I 759/a* — Articuli 1644. január 3. Concl.: január 13.
H. n., ny. n. [Typis Celsissimi Principis Trans.]
A-C²=6] fol. 2°
Erdélyi Országgyűlési Emlékek X. 414–418.
MKsz 1897, 53=SZTRIPSKY I 1970/177
OSZK: RMK I 765/a
- 89*. *RMK II 643* — PISCATOR, Ph. L.: Rudimenta rhetorica Ed. 3.
Albae-Juliae, 1644 Excudebat Andreas Gregorii
SCHEMNICENSIS
A-D⁸=53+[11] pag. 8°
OSZK: fotó, beszámózatlan

1645

- 90*. *RMK I 772* — GELEJI KATONA I.: Titkok titka
Gyula-Fejir-Varatt 1645, ny. n. [Andreas Gregorii SCHEMNICENSIS]
+⁴, + +³, + + +², + + + +¹, + + + + +⁰, A-Z³, Aa-Zz⁴, Aaa-Zzz⁴,
Aaaa-Zzzz⁴, Aaaaa-Zzzzz⁴, Aaaaaa-Zzzzzz⁴, a-g⁴, h²=40+1073+[91]
pag.
OSZK: RMK I 772 [koll. 1.]
- 91*. *RMK II 658* — PISCATOR, Ph. L.: Rudimenta oratoriae
Albae-Juliae 1645, ny. n. [Andreas Gregorii SCHEMNICENSIS]
[]⁴, A-F⁸=8+96 pag. 8°
OSZK: RMK II 658
- 92*. *RMK I 771/a* — Articuli 1645. április 16. Concl.: június 6.
H. n., ny. n. [Andreas Gregorii SCHEMNICENSIS]
A-B²=4] fol. 2°
Erdélyi Országgyűlési Emlékek X. 431–436.
MKsz 1895, 262=SZTRIPSKY I 1972/179
OSZK: RMK I 782/a
- 93*. *RMK I 773* — GELEJI KATONA I.: Magyar grammatikátska
Gyula-Fejirváratt 1645, ny. n. [Andreas Gregorii SCHEMNICENSIS]
A-C⁴=24] pag. 4°
OSZK: RMK I 773
- 94*. *RMK I 774* — (MEDGYESI P.): Lelki A-Be-Ce.
Fejér-várat 1645, Typis et Impesis Celsissimae
Principis [Andreas Gregorii SCHEMNICENSIS]
A-D⁸, E²=56+[4] pag. 8°
OSZK: RMK I 774 (töredék) és fotó a kolozsvári példányról
- 95*. *RMK I 771* — APAFI M.: Az egész keresztényi vallásnak ... fundamentomi
Gyula-Fejir-vratt 1645, ny. n. [Andreas Gregorii SCHEMNICENSIS]
A-C⁸, D¹⁰, A¹⁰=88] pag. 8°
MTAK: RM 8° 351 (töredék) és OSZK: FM 2/091 (fotó)
- 96*. *RMK II 657* — BISTERFELD, J. H.: Elementa logica Ed. 3.
Albae-Juliae 1645, Typis Celsissimi Principis [Andreas Gregorii SCHEMNICENSIS]
A-C⁸, D⁶=60 pag. 8°
OSZK: fotó, beszámózatlan

1646

- 97*. *RMK I 786 = RMK II 666* — WENDELINUS, M. F.:
Medulla ... latinitatis. Ed.: J. H. BISTERFELD.
Albae-Juliae 1646, Typis Celsissimi Principis
[Andreas Gregorii SCHEMNICENSIS]
?¹⁰, A-Z¹², Aa¹², B-C⁶, D⁴=20+561+[47] pag. 12°
OSZK: RMK I 786

- 98*. *RMK I 784/a* — Articuli 1646. március 11. Concl.: március 27.
H. n., ny. n. [Andreas Gregorii SCHEMNICENSIS]
A², B³=[5] fol. 2°
Erdélyi Országgyűlési Emlékek X. 436—442.
MKsz 1897. 53=SZTRIPSKY I 1977/184
BEK: MS G507
- 99*. *RMK I 785* — Lelki tömjénező
Gyula-Fejér-Váratt 1646, ny. n. [Andreas Gregorii SCHEMNICENSIS]
[]¹, A⁷=[8] fol. 8°
OSZK: fotó: FM 2/093
100. *RMK II 665* — BIHARI G.: Metrum memoriale
Albae-Juliae 1646, Excudebat Andreas Gregorii S[SCHEMNICENSIS]
A—C¹=[25] fol. 12°
Medgyesi ev. gimn.

1647

- 101*. *RMK I 790/a* — Articuli 1647. március 16. Concl.: április 10.
H. n., ny. n. [Typis Celsissimi Principis Trans.]
A—B², C¹=[5] fol. 2°
Erdélyi Országgyűlési Emlékek X. 454—460.
MKsz 1897. 53=SZTRIPSKY I 1988/195
BEK: MS G 507
- 102*. *RMK I 791* — KÁSZONI J.: Rövid igazgatás
Gyula-Fejér-Váratt 1647, BRASSAI MAJOR Márthon által
A⁴, A⁴[¹—Z⁴, Aa—Oo⁴=[8]+302 [recte 300]+[4] pag. 4°
OSZK: RMK I 791
- 103*. *RMK I 790=RMK II 672* — Catechismus religionis . . . — Catechismus az az
a keresztyéni . . . [4. ed.]
Fejér Váratt 1647, ny. n. [Fejedelmi nyomda, BRASSAI MAJOR Márton]
A—E⁸, F²=83 pag. 8°
Debrecen
104. *RMK I 790/b* — COMENIUS, J. A.: Fauna
[Albae Juliae] 1647, [BRASSAI MAJOR Márton]
MKsz 1894. 349=SZTRIPSKY I 1989/196
Zilah
- 105*. *RMK I 792* — Index vocabularum. Index Januae linguarum J. A. COMENII
Albae Juliae 1647, Typis Celsissimi Transsylvaniae Principis Per Martinum
MAJOR CORONENSEM
A—Z⁸, Aa—Ii⁸=507+[2] pag. 8°
OSZK: RMK I 792
- 106*. *RMK II 671/a* — ALSTED, J. H.: Rudimenta linguae latinae. Ed. 5.
Albae Juliae 1647, Per Martinum MAJOR CORONENSEM
A—M⁸=192 pag. (hiányzik: 193—208. pag.)
MKsz 1913. 246.
OSZK: RMK II 671/a (töredék)

1648

- 107*. *RMK II 685* — Noulū Testamentū
Tiparitusau intru a mării sale tipografie, deintăiu nou, în Ardeali în cetatea,
Belgradului 1648 [BRASSAI MAJOR Márton]
336 fol. 2°
BIANU-HODOS: Bibliografia I. 54. sz. VERESS: Bibl. I. 166. sz.
OSZK: RMK II 684
- 108*. *RMK I 803/a* — Articuli 1648. március 16. Concl.: április 28.
H. n., ny. n. [BRASSAI MAJOR Márton]
A¹, B³, C¹, D³, E²=[10] fol. 2°
Erdélyi Országgyűlési Emlékek X. 475—489.
MKsz 1895. 263=SZTRIPSKY I 1990/197
OSZK: RMK I 802/a

- 109*. *RMK II 682* — ALSTED, J. H.: *Latium in nuce* Ed. 2.
Albae-Juliae 1648, Typis Celsissimi Principis Transsylv. Per Martinum MAIOR
CORONENSEM
A—P²=234 [recte 238]+[2] pag. 8°
OSZK: *RMK II 682*
110. *RMK II 683/a=RMK I 802/a* — COMENIUS, J. A.: *Janua linguarum*
[Albae Juliae BRASSAI MAJOR Márton]
BAKOS: *A magyar COMENIUS irod.* 233—234. I. Soupis del J. A. KOMENSKÉHO
v českosl. knih. 287. sz.
- 111*. *RMK I 803=RMK II 683* — FOGARASI I.: *Catechismus calvineus* — *Catechis-*
mus az az . . .
Fejervarát 1648, nyomtatott BRASSAI MAJOR Márton által
A—C²=48 pag. 8°
BIANU-HODOS: *Bibliografia I.53.*; VERESS: *Bibl. I.* 167.
OSZK: fotó: FM 2/2212

1649

- 112*. *RMK I 819/b* — *Articuli* 1649. január 23. Concl.: március 10.
H. n., ny. n. [BRASSAI MAJOR Márton]
A¹, B³, C¹, D³, E¹, F³=[12] fol. 2°
Erdélyi Országgyűlési Emlékek XI. 45—62.
MKsz 1895. 263=SZTRIPSZKY I 1991/198
OSZK: *RMK I 819/a*
- 113*. *RMK II 700* — *Canones ecclesiastici*. — *Acta synodi . . .*
Albae-Juliae 1649, Typis Celsissimi Principis [BRASSAI MAJOR Márton]
A—I⁵, A—B⁴, B⁵=71+16+[2] pag. 4°
OSZK: fotó: FM 2/1278

1650

- 114*. *RMK I 834/b* — *Articuli* 1650. március 20. Concl.: március 20.
H. n., ny. n. [BRASSAI MAJOR Márton]
A—C⁴=[12] fol. 2°
Erdélyi Országgyűlési Emlékek XI. 69—83.
MKsz 1895. 263=SZTRIPSZKY I 1996/203
OSZK: *RMK I 840/a*

1651

- 115*. *RMK I 845/a* — *Articuli* 1651. február 12. Concl.: márc. 18.
H. n., ny. n. [BRASSAI MAJOR Márton]
A—F²=[12] fol. 2°
Erdélyi Országgyűlési Emlékek XI. 119—133.
MKsz 1895. 263=SZTRIPSZKY I 1999/206
OSZK: *RMK I 855/a*
- 116*. *RMK I 845/b* — *Az fiscalis jószágok laistroma*
H. n. [1651] ny. n. [BRASSAI MAJOR Márton]
A—B², C¹=[5] fol. 2°
Erdélyi Országgyűlési Emlékek XI. 105—112.
MKsz 1916. 92=DÉZSI 78.
OSZK: *RMK I 855/b*
117. *RMK I 845/c* — [RÁKÓCZI Zsigmond házasságával kapcsolatos kárták]
[Gyulafehérvár 1651, BRASSAI MAJOR Márton]
Egyleveles nyomtatvány
MKsz 1940. 66, HEREPET: *Könyvészeti tan.* 18. I.
Példány nem maradt fenn
- 118*. *RMK II 747* — BISTERFELD, J. H.: *Beata beatæ virginis ars*
Albae Juliae 1651, ny. n. [BRASSAI MAJOR Márton]
[]¹, A—D⁴, E³=[2]+37+[1] pag. 4°
MTAK: *RM II 87*

119. *RMK II 748* — CICERO, M. T.: Epistolarum selectarum libri tres
H. n. [Albae Juliae] 1651, Excudebat Martinus MAIOR CORONENSIS
Koložsvár
- 120*. *RMK II 752* — Psaltirea
Tiparitussau intru a mariei sale tipografie, in cetatea Belgradului 1651 [BRASSAI
MAJOR Márton]
[18] + 300 fol. 4°
BIANU-HODOS: Bibl. I. 60. sz.; VERESS, Bibl.: I. 168. sz.
BEK: RMK II 115/a

1652

- 121*. *RMK I 857/b* — Articuli 1652. február 18. Concl.: március 12.
H. n., ny. n. [BRASSAI MAJOR Márton]
A – E² = [10] fol. 2°
MKsz 1929. 219.
OSZK: RMK I 866/a
- 122*. *RMK II 768* — CICERO, M. T.: Orationum selectarum liber
Albae Juliae 1652, Excudebat Martinus MAJOR CORONENSIS
A – N⁸, O² = 212 pag. 8°
OSZK: RMK II 768
- 123* *RMK II 767* — BISTERFELD, J. H.: Philosophiae primae seminarium
Albae Juliae 1652, Excudebat Martinus MAJOR CORONENSIS, Celsissimi Transyl-
vaniae Principis ac Scholae Typographus
A – N⁸ = 190 + [11] pag. 8°
OSZK: RMK II 767

1653

124. *RMK II 785* — APÁCZAI CSERE J.: Oratio de studio
H. n. [Albae Juliae] 1653, [BRASSAI MAJOR Márton] 48 pag. 4°
Koložsvár
125. *RMK II 786* — BISTERFELD, J. H.: Gladii spiritus ignei
Albae Juliae 1653 [BRASSAI MAJOR Márton]
A⁴, B² = [6] fol. 4°
Szeben, Brukenthal M. Tr. XVII/309
126. *RMK II 785/a* — [Diploma sacerdotibus valachinis datum]
[Albae Juliae 1653, BRASSAI MAJOR Márton]
BIANU-HODOS: Bibl. I. 63. sz.; VERESS: Erdély i... 23. p. SZTRIPSKY II
2560/108
Nem maradt fenn példány

1654

- 127*. *RMK I 883/a* — Articuli 1654. február 18. Concl.: január 18. (!)
H. n., ny. n. [BRASSAI MAJOR Márton]
A², B³ = [5] fol. 2°
Erdélyi Országgyűlési Emlékek XI. 174–180.
MKsz 1916. 92 = DÉZSI 83. sz.
BEK: MS G 507
- 128*. *RMK I 883* — APÁCZAI CSERE J.: Magyar logikácska
Fejérvart 1654, Nyomtatta MAIOR Márton
A – B³, C¹ = 32 pag. 8°
OSZK: RMK I 883 (fotó)
- 129*. *RMK I 884* — FOGARASI F.: Kis keresztyén
Fejérvart 1654, Nyomtatta MAJOR Márton
A¹⁶ (a többi hiányzik) = 16 pag. 8°
OSZK: RMK I 884 (töredék)

- 130*. *RMK I 929/a*=*RMK I 1595/a* — [Ének LUPUJ vajdáról]
H. n., ny. n. [1654?][Gyulafehérvár, BRASSAI MAJOR Márton]
7 levélnyi töredék
MKsz 1880. 284—297, 1930. 274—281.
OSZK: *RMK I 1595/a*

1655

- 131*. *RMK I 884/a*=*RMK I 900/b* — Eladandó és veendő műveknek és marháknak limitatioja
[Gyulafehérvár 1655, BRASSAI MAJOR Márton]
A—B², C³= $[7]$ fol. 2°
SZTRIPSKY I 1965
BEK: MS G 507 (tévesen 1668. évhez kötve)
- 132*. *RMK I 900/c* — Articuli 1655. február 20. Concl.: február 20.
H. n., ny. n. [BRASSAI MAJOR Márton]
A—E²= $[10]$ fol. 2°
Erdélyi Országgyűlési Emlékek XI. 190—203.
MKsz 1916. 92.=DÉZSI 84.
BEK: MS G 507
133. *RMK I 900/d*=*RMK II 826* — Catechismus religionis — Catechismus az az keresztyéni... [5. ed.]
Fejér Váratt 1655 ny. n. [BRASSAI MAJOR Márton] 79 pag. 8°
MKsz 1882. 85.=SZTRIPSKY I 2008/215
Gyulafehérvár, Batthyaneum
- 134*. *RMK II 825* — BASIRIUS, I.: Congratulatio Publica
Albae-Juliae (1655) ny. n. [BRASSAI MAJOR Márton]
A⁴= $[8]$ pag. 4°
OSZK: *RMK II 825*

1656

- 135*. *RMK I 907/c* — Articuli 1656. február 20. Concl.: február 20.
H. n., ny. n. [BRASSAI MAJOR Márton]
A—B², C³= $[7]$ fol. 2°
Erdélyi Országgyűlési Emlékek XI. 229—238.
MKsz 1916. 93.=DÉZSI 85.
BEK: MS G 507
- 136*. *RMK II 849* — [FENSER, J.]: Pro unita verae...
Albae-Juliae 1656, Excudebat Martinus MAJOR Typographus
a⁵=9+ $[1]$ pag. 4°
Esztergom, Simor kv. t.
- 137*. *RMK II 850* — [FENSER, J.]: Pro unita verae...
Albae-Juliae 1656, Excudebat Martinus MAJOR Typographus
[A¹]= $[1]$ fol. 4°
Esztergom, Simor kv. t.
138. *RMK II 850/a* — Skutulū katikizmusului
Și s'au tiparit in cetate in Belgrad 1656 [BRASSAI MAJOR Márton]
235 pag. 8°
BIANU-HODOS: Bibl. IV. 64. sz.; VERESS: Bibl. I. 182.=SZTRIPSKY II 2568/116
Bukarest, Akad. Kvt.
- 139*. *RMK II 851* — (BASIRIUS, I.): Triumviratus sive Calvinus...
Albae-Juliae 1656, Excudebat Martinus MAJOR Typographus
[], A⁵= $[2]$ +9+ $[3]$ pag. 4°
Esztergom, Simor kv. t.
- 140*. *RMK II 852* — WOLLEBIUS, J.: Compendium theologiae
Albae-Juliae 1656, Excudebat Martinus MAJOR
A⁴, B—Z⁸, Aa—Ff⁸, Gg⁴= $[8]$ +413+ $[32]$ pag. 8°
OSZK: *RMK II 852*

1657

- 141*. *RMK I 920/a* — Articuli 1657. január 17. Concl.: január 17.
H. n., ny. n. [BRASSAI MAJOR Márton]
A²=[2] fol. 2°
Erdélyi Országgyűlési Emlékek XI. 245—248.
MKsz 1916. 893=SZTRIPSZKY I 2013/220
BEK: MS G 507
- 142*. *RMK I 920* — PÁPAI PÁRIZ F.: Keskeny ut
Gyulafehérvár 1657, MAJOR Márton által
A⁴, B⁶, C—Q⁸, R⁶=268 pag. 8°
OSZK: RMK I 920
- 143*. *RMK II 877/b* — Schema primum generale
Albae-Juliae 1657, Excudebat Martinus MAJOR Coronensis, Celsissimi Transyl-
vaniae Principis ac Scholae Typographus
A—C⁸=112 pag. 8°
MKsz 1895. 140=SZTRIPSZKY II 2571/119
Oxford, Bodleiana (csonka), OSZK: RMK II 877/a (fotó erről a példányról)

1658

- 144*. *RMK I 930/c* — Articuli 1658. január 24. Concl.: január 24.
H. n., ny. n. [BRASSAI MAJOR Márton]
A², B¹=[3] fol. 2°
Erdélyi Országgyűlési Emlékek XI. 350—4.
MKsz 1916. 93.
BEK: MS G 507
- 145* *RMK I 930* — UZONI B.: Öt sima kövekkkel . . .
Gyula-Fejérvár 1658, ny. n. [BRASSAI MAJOR Márton]
A—O⁸=221+[3] pag. 8°
OSZK: RMK I 930
- 146*. *RMK I 930/a* — Articuli 1658. április 9. Concl.: április 9.
H. n., ny. n. [BRASSAI MAJOR Márton]
A³=[3] fol. 2°
Erdélyi Országgyűlési Emlékek XI. 370—373.
MKsz 1898. 177=SZTRIPSZKY I 2014/221
BEK: MS G 507

A KIADVÁNYOK MŰFAJI MEGOSZTLÁSA 1637—1658 KÖZÖTT

1. Államigazgatással kapcsolatos kiadványok:

59, 63, 67, 70, 75, 80, 83, 85, 88, 92, 98, 101, 102, 108, 112, 114, 115, 116,
121, 126, 127, 131, 132, 135, 141, 144, 146,
27 mű

2. Tankönyvek:

71, 78, 81, 82, 89, 91, 93, 94, 96, 97, 104, 105, 106, 109, 110, 119, 122, 123,
128, 144
20 mű

3. Vallásos, hitvitázó kiadvány, katekizmusok:

61, 64, 66, 68, 69, 74, 79, 84, 86, 87, 90, 95, 100, 103, 107, 111, 113, 118,
120, 125, 129, 133, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 145
29 mű

4. Alkalmi kiadványok:

60, 62, 65, 72, 73, 76, 77, 85a, 99, 117, 124, 130, 134
13 mű

5. Naptárak:

Összesen 89 mű 1637—1658 között
(58 mű 1623—1636 között)

147 mű a fejedelmi nyomda fennállása alatt

NYOMDÁSZOK	KIADVÁNYAIK SZÁMA
1637—1643 Fejedelmi nyomda	30
1644—1646 Andreas Gregorii Schemnicensis	13
1647—1658 Brassai Major Márton	46
	<hr/>
	89

NYOMDAI ANYAG LEÍRÁSA — KATALÓGUS

Betűkészlet

Az 1636 óta folyamatosan, a további években is használt betűtípusok:

- 5:188A** H:6,2; l:6,2; n:3,6; p:6,4. Kapitälchen: —
Használata: Gyulafehérvár 1623—1658
(Kolozsvár 1662—1695)
Antikva kiemelő típus
- 6A** 6,8/7,0; l:6,8; n:4,0; p:7,0
(20 sor magasság nem mérhető. Kurrens megfelelője csak 1632/1633-tól)
Használata: Gyulafehérvár 1623—1658
(Kolozsvár 1669—1684)
Antikva kiemelő típus
- 7A** 9,4; kurrens: — (20 sor magasság nem mérhető)
Használata: Gyulafehérvár 1623—1658
(Kolozsvár 1669—1684)
Antikva kiemelő típus
- 8A** 14,0; kurrens: — (20 sor magasság nem mérhető)
Használata: Gyulafehérvár 1624—1658
Antikva kiemelő típus
- 12:132K** H:4,1; l:4,6; n:2,6; p:4,7
Használata: Gyulafehérvár 1623—1658
(Kolozsvár 1662—1664)
Kurzív szövegtípus. (20 sor mérete 132/134 között változik)
- 16A** 5,5; kurrens: — (20 sor magasság nem mérhető)
Használata: Gyulafehérvár 1625—1658
Antikva kiemelő típus
- 18A** 8,0/8,2; kurrens: — (20 sor magasság nem mérhető)
Használata: Gyulafehérvár 1630—1658
(Kolozsvár 1669)
Antikva kiemelő típus

- 19:98A** H:2,9; 1:3,0; n:1,9; p:3,1; Kapitälchen: 2,2
Használata: Gyulafehérvár 1634 (jún.)–1658
 (Kolozsvár 1669–1692)
 Antikva szövegtípus. Megegyezik a sárospataki nyomda 1650-től és a lőcsei BREWER nyomda 1633-tól használt típusával.
- 20:60A** H:1,7; 1:1,9; n:1,2; p:2,0; Kapitälchen: —
Használata: Gyulafehérvár 1634–1658
 (Kolozsvár 1690)
 Antikva szövegtípus
- 21:86A** H:2,2; 1:2,5; n:1,5; p:2,5; Kapitälchen: 1,8
Használata: Gyulafehérvár 1634–1658
 (Kolozsvár 1669–1684)
 Antikva szövegtípus. Megegyezik a sárospataki nyomda 1650-től és a lőcsei BREWER nyomda 1633-tól használt típusával.
- 22A** 25,0; kurrens: — (20 sor magasság nem mérhető)
Használata: Gyulafehérvár 1634–[1658]*
 Antikva kiemelő típus
- 24:86G** H:2,4; λ:2,0; ν:1,5; β:3,4
Használata: Gyulafehérvár 1634–[1658]
 Görög szövegtípus. Megegyezik a sárospataki nyomda görög szövegtípusával
- 25:132H** Betűmagasság: 2,3
Használata: Gyulafehérvár 1635–[1658]
 Héber szövegtípus. Megegyezik a sárospataki nyomda héber szövegtípusával
- 27:122A** H:3,7; 1:4,0; n:2,3; p:4,0; Kapitälchen: 2,1
Használata: Gyulafehérvár 1635–1658
 (Kolozsvár 1662–1689)
 Antikva szövegtípus. Megegyezik a sárospataki nyomda 1650-től és a lőcsei BREWER nyomda 1633-tól használt szövegtípusával
- 28:122K** H:3,5; 1:3,9; n:2,2; p:4,3
Használata: Gyulafehérvár 1635–1658
 (Kolozsvár 1662–1694)
 Kurzív szövegtípus. Megegyezik a sárospataki nyomda 1630-tól és a lőcsei BREWER nyomda 1633-tól használt szövegtípusával
- 29A** 18,0; kurrens: — (20 sor magasság nem mérhető)
Használata: Gyulafehérvár 1635/1636–[1658]
 Antikva kiemelő típus
- 31:86K** H:2,5; 1:2,6; n:1,5; p:3,0
Használata: Gyulafehérvár 1634–1658
 (Kolozsvár 1671–1690)
 Kurzív szövegtípus. Megegyezik a sárospataki nyomda 1650-től és a lőcsei BREWER nyomda 1633-tól használt szövegtípusával
- 32:98K** H:2,7; 1:3,2; n:2,0; p:3,8
Használata: Gyulafehérvár 1636–1658
 (Kolozsvár 1669–1692)
 Kurzív szövegtípus. Megegyezik a sárospataki nyomda 1650-től és a lőcsei BREWER nyomda 1633-tól használt szövegtípusával
- 33G** 5,4 kurrens: — (20 sor magasság nem mérhető)
Használata: Gyulafehérvár 1634–[1658]
 Görög kiemelő típus
- 34F** p:6,0; m:3,5; (20 sor magasság nem mérhető)
Használata: Gyulafehérvár 1635/1636–[1658]
 Fraktúr kiemelő típus, fabetűk
- 35F** 1:23,0/26,0; p:28,0 (20 sor magasság nem mérhető)
Használata: Gyulafehérvár 1635/1636–[1658]
 Fraktúr kiemelő típus, fabetűk

* Szögletes zárójelbe tettem a nyomda gyulafehérvári működésének utolsó évét [1658] ott, ahol – jóllehet az utolsó évben nyomtatványban nem mutatkozott a típus – feltehetően azonban benne volt a készletben egészen a megszűnésig.

Új gyarapodás a betűkészletben 1636 óta:

- 23C** I:11,0; kurrens: — (20 sor magasság nem mérhető)
Használata: Gyulafehérvár 1648—[1658]
Cirill kiemelő típus
- 26G** Γ:3,9; kurrens: — (20 sor magasság nem mérhető)
Használata: Gyulafehérvár 1641—[1658]
Görög kiemelő típus
- 30:130C** I:4,0; A:2,5; Φ:6,0
Használata: Gyulafehérvár 1648—[1658]
Cirill szövegtípus
- 36A** M:10,0 kurrens: — (20 sor magasság nem mérhető)
Használata: Gyulafehérvár 1635—[1658]
Antikva kiemelő típus, csak egy „M” betű
- 37:102C** I:4,0; A:1,8; Φ:4,0
Használata: Gyulafehérvár 1648—[1658]
Cirill szövegtípus
- 38C** Magassága: 26,5 mm
Használata: Gyulafehérvár 1648—[1658]
Egy darabban metszett, szét nem szedhető cirill díszbetűk
- 39:168C** I:6,8; A:3,1; Φ:8,0
Használata: Gyulafehérvár 1651—[1658]
Cirill szövegtípus

Nyomdai cifrák

Az 1636 óta folyamatosan, a további években is használt cifrák:

- A** 6,4×8,5 *Használata:* Gyulafehérvár 1624—1658
B tükörcsképe
- B** 6,4×8,9 *Használata:* Gyulafehérvár 1624—1658
A tükörcsképe
- C** 4,8×4,5 *Használata:* Gyulafehérvár 1624—1658
- D** 5,9×2,7 *Használata:* Gyulafehérvár 1624—[1658]
- G** 5,4×5,4 *Használata:* Gyulafehérvár 1624—[1658]
H tükörcsképe
- H** 5,6×5,4 *Használata:* Gyulafehérvár 1624—[1658]
G tükörcsképe
- O** 2,0×2,3 *Használata:* Gyulafehérvár 1624—[1658]
- Q** 5,7×5,5 *Használata:* Gyulafehérvár 1626—[1658]
T tükörcsképe
- R** 2,0×4,3 *Használata:* Gyulafehérvár 1625—[1658]
- T** 5,7×5,5 *Használata:* Gyulafehérvár 1626—[1658]
Q tükörcsképe
- Aa** 5,5×3,6 *Használata:* Gyulafehérvár 1625—[1658]
- Cc** 4,4×4,0 *Használata:* Gyulafehérvár 1630—[1658]
- Dd** 11,0×7,3 *Használata:* Gyulafehérvár 1632—[1658]
- Gg** 3,3×3,3 *Használata:* Gyulafehérvár 1632—[1658]
- Hh** 3,5×3,3 *Használata:* Gyulafehérvár 1634—[1658]
- Ii** 6,0×4,0 *Használata:* Gyulafehérvár 1634—[1658]
- Kk** 3,8×3,0 *Használata:* Gyulafehérvár 1634—[1658]
- Ll** 3,2×1,8 *Használata:* Gyulafehérvár 1635—[1658]

Új gyarapodás a nyomdai cifrákban 1636 óta:

- Uu** 5,7×6,4 *Használata:* Gyulafehérvár 1648—[1658]
- Vv** 5,0×6,0 *Használata:* Gyulafehérvár 1648—[1658]
- Ww** 3,0×1,3 *Használata:* Gyulafehérvár 1642—[1658]
- Xx** 4,8×6,5 *Használata:* Gyulafehérvár 1641—[1658]

Yy 2,5×1,5 *Használata:* Gyulafehérvár 1646—[1658]
Zz 3,0×3,0 *Használata:* Gyulafehérvár 1647—[1658]
Aaa 2,5×1,7 *Használata:* Gyulafehérvár 1647—[1658]

Iniciálék

Az 1636 óta folyamatosan, a további években is használt iniciálék:

- a) sorozat: 44,0×44,0 Keretezetlen, naturális növényi és figurális díszítésű klisé
Használata: Gyulafehérvár 1623—1658
- b) sorozat: 17,5×19,0 Keretezetlen, stilizált növényi és figurális díszítésű klisé
Használata: Gyulafehérvár 1623—1658
- c) sorozat: 25,0×26,0 Keretezetlen, stilizált növényi díszítésű, sávozott klisé = Bártfa; SOLTÉSZ Zoltánné: A magyarországi könyvdíszítés . . . LIX. tábla 108; és Brassó, uo. II. tábla 5—9.
Használata: Gyulafehérvár 1624—1655—[1658]*
- d) sorozat: 31,0×31,0 Keretezetlen, stilizált növényi díszítésű, pontozott klisé
Használata: Gyulafehérvár 1624—1657—[1658]
- f) sorozat: 11,0×11,0 Keretezett, fekete alapon fehér betű. Rongált, töredezett. Csak „A” és „K” betű.
Használata: Gyulafehérvár 1632—1641—[1658]

Új gyarapodás az iniciálékészletben 1636 óta:

- l) sorozat: 19,0/22,0×15,0/21,0 Kétszer keretezett, virágdíszes, fametszetes cirillbetűs iniciálésorozat. A betűk alakjának megfelelően különböző, kissé szabálytalan alakúak és eltérő méretűek.
Használata: Gyulafehérvár 1648—1651—[1658]
(„II” betűje 1689—1699 között Gyulafehérvárott újra feltűnik)
- m) sorozat: üres
- n) sorozat: 25,0×25,0 Keretezett, cirillbetűs iniciálé. Satírozott, levéldíszes háttérben szabályos fehér betű. Csak „B” betű.
Használata: Gyulafehérvár 1648—1651—[1658]
- o) sorozat: 24,0×29,0 Keret nélküli cirillbetűs iniciálé. Csak egy „Λ” betű, kétoldalt egy-egy angyal alakkal.
Használata: Gyulafehérvár 1648—1651—[1658]
- p) sorozat: 39,0×31,0 Keret nélküli, cirillbetűs iniciálé. Csak egy „II” betű, levéldíszes szárakkal, amelyek fent virágban záródnak.
Használata: Gyulafehérvár 1651—[1658]
- q) sorozat: 33,0/38,0×24,0/35,0 Keretezett, cirillbetűs iniciálé. Az „A” betű szárai közt vázából satírozott levelek és virágok ágaznak ki, a „K” és „O” betű szintén satírozott, levéldíszes, kissé szabálytalan alakúak és eltérő méretűek.
Használata: Gyulafehérvár 1648—[1658]
(1699-ben „A” betűje újra feltűnik Gyulafehérvárott)
- r) sorozat: 30,0/35,0×31,0/37,0 Keret és háttér nélküli cirillbetűs iniciálésorozat. Az „A” betű két oldalán egy-egy stilizált madár alak, fent virágzó ággal. A „II” betű két szára közt glóriás alak, a háttér apró indák és satírozott levelek töltik ki. Ugyancsak glóriás alak áll a „M” betű két szára közt, a betű erősen kopott. Az „M” betű díszítése: egy glóriás alakot két angyal fog közre, akik az „M” betű egy-egy szárát fogják.
Használata: Gyulafehérvár 1648—1651—[1658]
1699-ben „II” és „M” betűje újra feltűnik Gyulafehérvárott.

* Ugyanúgy, mint a betűkészlet és a nyomdai cífrák leírásánál, itt is szögletes zárójelbe tettem a nyomda gyulafehérvári működésének utolsó évét ott, ahol csak feltételezhetjük, hogy a megszűnés évében még megvolt a szóban forgó iniciálé vagy dísz. Minthogy azonban e két utóbbi díszítőelem egyedibb jellegű a betűknél vagy cífráknál, és alkalmazásuk is jóval ritkább, ezért itt az utolsó tényleges használat évét is közébeiktattam, kötőjellel.

- s) sorozat: 31,0/39,0×33,0/36,0 Kissé szabálytalan, eltérő méretű betűkből álló cirillbetűs iniciálásorozat. Keret nélküli, díszítése elnagyolt indadíszítés, állat- és emberalakokkal.
Használata: Gyulafehérvár 1648–1651–[1658]
 1699-ben az „A” és az eddig nem szereplő „Y” újra feltűnik Gyulafehérvárott.
- t) sorozat: 31,0×23,0 Keret nélküli, sötét háttérű cirillbetűs iniciálé, egyetlen „Φ” betű. Kopottsága miatt díszítése alig kivehető.
Használata: Gyulafehérvár 1651–[1658]

Díszek és illusztrációk

Az 1636 óta folyamatosan, a további években is használt díszek és illusztrációk:

- I.** 29,0×40,7 Trapéz alakú, keret nélküli, ornamentális záródísz.
Használata: Gyulafehérvár 1624–1647–[1658]
- II.** 25,5×44,0 Fekvő, ovális alakú, arabeszkos záródísz
Használata: Gyulafehérvár 1624–1642–[1658]
- XX.** 86,0×75,0 Erdélyi címert ábrázoló fametszetes címerpajzs
Használata: Gyulafehérvár 1636–1651–[1658]
- XXIII.** 78,0×60,0 Erdélyi címert ábrázoló fametszetes címerpajzs, hasonló a XX. díszhez, de annál egyszerűbb, és ovális alakú.
Használata: Gyulafehérvár 1638–1655–[1658]

Új gyarapodás 1636 óta:

- XXIV.** 31,0×66,0 Fametszetes, elnagyolt kidolgozású arabeszkos záródísz
Használata: Gyulafehérvár 1648–[1658]
- XXV.** 76,0×141,0 Fametszetes, kizárólag a cirillbetűs egyházi könyvek díszítésére való fejléc. Téglalap alakú, keretezett, növényi indás díszítésű, felül és kétoldalt a virágok kinyúlnak a keretből.
Használata: Gyulafehérvár 1648–[1658]
- XXVI.** 118,0×97,0 Ovális, pikkelyes keretbe foglalt fametszetes dísz, amely Krisztust és két apostolt ábrázol. A gyulafehérvári metropolita pecsétje. Vö.: SZABÓ Károly megjegyzése RMK II 684-hez.
Használata: Gyulafehérvár 1648–1651–[1658]
- XXVII.** 21,0×111,0 Fametszetes, kizárólag a cirillbetűs egyházi könyvek díszítésére való fejléc, fent és lent keretbe foglalva, benne sötét háttér előtt levél- és indadíszek. – Azonos a XXX. díszszel, de ez végén megcsonkított.
Használata: Gyulafehérvár 1648–[1658]
- XXVIII.** 62,0×121,0 Fametszetes, kizárólag a cirillbetűs egyházi könyvek díszítésére alkalmas fejléc, kettős keretbe foglalva, amelyből felül levél- és virágdísz nyúlik ki. Sötét háttér előtt dúsan burjánzó levéldíszek.
Használata: Gyulafehérvár 1648–[1658]
- XXIX.** 55,0×71,0 Fametszetes záródísz, fonadékos díszítéssel, jobb oldalt kissé kitöredezve.
Használata: Gyulafehérvár 1648–[1658]
- XXX.** 21,0×114,0 Fametszetes, kizárólag a cirillbetűs egyházi könyvek díszítésére alkalmas fejléc, fent és lent keretbe foglalva, benne sötét háttér előtt levél- és indadíszek. – Azonos a XXVII. díszszel, de ez teljes, kétoldalt nem csonkított, bár középen valószínűleg repedt.
Használata: Gyulafehérvár 1648–[1658]
- XXXI.** 38,0×101,0 Fametszetes, kizárólag a cirillbetűs egyházi könyvek díszítésére alkalmas fejléc, kettős keretbe foglalva. Sötét háttér előtt sűrű levéldíszítés, középen váza virágokkal. Középen fent és lent, valamint kétoldalt a virágdíszítés túlnyúlik a kereten.
Használata: Gyulafehérvár 1648–1651–[1658]

DIE ZWEITE PERIODE (1637—1658) UND DAS NACHLEBEN DER SIEBENBÜRGISCH-FÜRSTLICHEN OFFIZIN ZU GYULAFEHÉRVÁR

J. ECESEDY

Die vom Fürsten Gábor Bethlen begründete Offizin hat sich 1622 in Gyulafehérvár angesiedelt. Im Zeitraum 1622—1636 waren die Jahr für Jahr erschienenen Publikationen der Druckerei die Gesetzartikel der siebenbürgischen Landtage. Außerdem hat die Druckerei eine wichtige Rolle in der Veröffentlichung von Lehrbüchern für die Akademie in Gyulafehérvár gespielt. Ihre größte Leistung war in dieser Periode zweifelsohne das im Jahre 1636 erschienene, mit Noten ausgestattete Gradual. [Über die erste Periode der Druckerei s. von Verfasserin: Die erste Periode der fürstlichen Offizin von Gyulafehérvár, Siebenbürgen (1623—1636) in: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1974—1975, Budapest 1978, S. 349—421.]

In der zweiten Periode der Offizin machten nach wie vor die Lehrbuch- und Verwaltungspublikationen den größten Teil der Produktion aus. Die Zahl der Publikationen erhöhte sich stets parallel mit der Zunahme der Druckkapazität. Fürst György Rákóczi I. hat die Offizin in den Dienst seines reformierten Kirchenprogramms gestellt: Neben den bisherigen lateinischen und ungarischen religiösen Werken hat er ab 1640 auch den rumänischen Katechismus in mehreren Auflagen und das in kyrillischer Schrift gedruckte rumänische Neue Testament erscheinen lassen. Zu dieser Zeit hat sich also die Offizin nicht nur auf Veröffentlichungen von hebräischen und griechischen Werken — wie früher —, sondern auch auf mit kyrillischen Buchstaben gedruckten Büchern eingerichtet. Der Tätigkeit der Offizin hat der Tatarensturm von 1658 ein Ende bereitet, wobei der größte Teil der Offizinsausrüstung zerstört wurde. Der Rest diente später zur Ergänzung anderer Offizinen, wie dies von den zwischen 1660—1680 erschienenen Klausenburger Drucken bewiesen wird. Man kann die Verwendung manchen erhalten gebliebenen Typen in Klausenburg bis zum Ende des 17. Jahrhunderts nachweisen. Sie verschwanden endgültig erst, als der im Ausland studierte, berühmte siebenbürgische Meister, Miklós Tótfalusi Kis, ihre Tätigkeit aufnahm, der die gänzlich abgenutzten Typen einschmelzen ließ.

Durch die Rekonstruktion des ganzen Offizinsmaterials können wir genau verfolgen, welche Änderungen im Schriftvorrat, in den Initialen und Ziersätzen eingetreten sind, und, da diese Änderungen zu einem bestimmten Zeitpunkt gebunden werden können, ist es auch möglich geworden, gewisse mit unvollständigen Impressionen versehene Druckwerke genauer zu datieren.

A Blaeu-térképpofficina atlaszkiadásai és magyar vonatkozásai

FALLENBÜCHL ZOLTÁN

Az *Atlas Maior, sive Cosmographia Blaviana*, a XVII. század nagy reprezentatív atlaszkiadásának egyike — talán legszebbike — már hosszú térképészeti és földrajzi adatgyűjtő munkálatokra tette fel a koronát.

Elődei: a XV. és XVI. századi Ptolemaeus- térképsorozatok, azután Sebastian MÜNSTER munkái, majd Abraham ORTELIUS (1527—1598) *Theatrum Orbis Terrarum*-ának kiadásai 1570-től továbbá, MERCATOR (KREMER) Gerard (1512—1594) atlaszkiadásai 1585-től, illetve 1595-től kezdve. BLAEU már nem az első; munkáját megelőzik Josse DE HONDT (Jodocus HONDIUS, 1563—1612), hasonló nevű fia, és veje, Jan JANSSON(IUS) (megh. 1666) és más térképészítő üzemek, officinák atlaszkiadásai is. Az 1662. évi *Atlas Maior* kiadás maga is egy régi térképészfamília üzemének legnagyobb teljesítménye, két nemzedék munkájának eredménye. Az előbbi műveket semmiképpen sem kicsinyítheti az, ha megállapítjuk: a tizenegy kötetes mű a korabeli kozmográfia, a leíró földrajztudomány és a térképészet eredményeinek legjobb, legteljesebb összefoglalása. Tudománytörténeti jelentőségével éppúgy kiemelkedik az egyre inkább üzletiesedő térkép- és atlaszkiadás produktumai közül, mint kiállításának szépségével.

Magyar szempontból különös jelentőséget kölcsönöz BLAEU 1662. évi atlaszkiadásának az, hogy éppen e díszmű megjelenésével kapcsolatosan vetődhetett fel az a kérdés, hogy Magyarország térképi ábrázolásában a XVI. század végétől közkeletűvé vált kartográfiai hibákat ki kell javítani és a valóságnak megfelelőbb kartográfiai képet kell bevinni a térképolvasó köztudatba.

*

A BLAEU-OFFICINA ATLASZKIADÁSAI

A XVI. században — sőt már azt megelőzően, a XV.-ben is — a térképészítés Európa-szerte foglalkoztatja a tudós elméket. A XVI. században a térképészítés még: tudomány, papi emberek, államférfiak, humanisták foglalkoznak vele. Ebből következően a legtöbb térképészítő helyi adottságokból indul ki, saját hazáját, országát igyekszik ábrázolni, megismertetni.

Hollandiában a térképészet erősen gyakorlati célokat szolgál. Az ország élete a hajózásra épül, a kereskedelemre és a kalózkodással egybekötött spanyolellenes hadi vállalkozásokra. A hollandi hajósok mindenütt ott vannak a teregeken. A hanyatló Hanza helyett átveszik a keleti-tengeri kereskedelmet: bonyolítják a kontinentális területek áruforgalmát, de elhajóznak Indiába és Amerikába is, telepeket alapítanak. Mindezekhez a vállalkozásokhoz térkép kell, különösen hajózási térkép, és pedig sok térkép. A földrajz a tudományból a mindennapi életbe is belép: az ismereteket rendszerezni kell és közkinccsé tenni. A vezető társadalmi rétegek tagjaitól a földrajz és a térképészet szélesebb rétegekbe hatol és ezt az érdeklődést ki kell elégíteni. Hozzájárul ehhez az is, hogy a vallási harcok a politikai történeteket egyre erősebben kontinentálisakká, sőt globálisakká teszik. Nemcsak a fejedelmeknek, főbb egyházi és világi méltóságviselőknek, tudósoknak van szükségük térképekre: kereskedők, hajósok, katonák is beállnak az érdeklődők és a térképet igénylők sorába. A térkép azonban még egymagában nem elégséges információs eszköz: ezért együtt kell járnia földrajzi leírásokkal, melyek magyarázzák és kiegészítik a térképen ábrázoltakat, illetve a térkép illusztrálja a leíró szöveget. Szöveg és térkép együtt adja azt a műfajt, melyet a kor közönsége igényel. A szöveges atlasz elindul hódító útjára: mint műfaj, a XVII. század Hollandiájában találja meg először a megfelelő kereteket, ahhoz, hogy szélesebben terjedhessen el. Egy-egy térképkészítő nem elég: munkamegosztásra van szükség. Egész családok foglalkoznak hivatásszerűen térképkészítéssel, műhelyek, officinák létesülnek, számos alkalmazottal. Willem Jansz BLAEU egy ilyen officinát létesített Amsterdamban a XVII. század elején.

A BLAEU-dinasztia sorsa rendkívül jellemzően mutatja, hogyan nőtt ki a halászzattal foglalkozó régi népességből a könyvkiadók és térképészek családja. A Wieringen szigetről származó BLAUWE Willem a XVI. század eleje táján költözött Amsterdamba, ahol a heringkészítő, konzerváló mesterseget űzte.¹ Ezt folytatta fiuk, Jan Willemsz BLAEU is, kinek második házasságából való fia, Willem Jansz BLAEU (1571—1638), a későbbi térképész, szintén ezzel kezdte pályáját. Willem Jansz születési helye Alkmaar vagy a mellette fekvő Uitgeest község. Rokona, HOOFT mester üzemében előbb a heringértékesítéssel foglalatoskodott, azonban a kereskedelem nem elégítette ki és 1595/96 telén Tycho de Brache Hven szigetén levő híres obszervatóriumában az „Uranienborg”-ban tanulta a csillagászatot.² Hazatérése

1. BLAEU Willem életrajzát és működését több, mint egy évszázaddal ezelőtt P. J. H. BAUDET: *Leven en Werken van Willem Jansz Blaeu* (Utrecht 1871) c. művében foglalta össze. Adatait a módszeres kutatás azóta kiegészítette és részben korrigálta. A kérdést legújabbban — a térképkiadó születésének 400. évfordulója körüli időszakban — J. KEUNING: *Willem Jansz. Blaeu. A biography and history of his work as a cartographer and publisher*. Rev. and ed. by Marijke Donkersloot — De Vrij. (Amsterdam 1973) c. műben foglalta össze, mely már a szerző halála után látott napvilágot. KEUNING adatait kiegészítette és értékelte C. KOEMAN: *Life and works of Willem Janszoon Blaeu* c. tanulmányában (= *Imago Mundi*. XXVI. vol. Amsterdam 1972, 9—16. l.) mely az akkor még kéziratban levő KEUNING-monográfia ismeretéről tanúskodik. — C. Koeman: *Joan Blaeu and his Grand Atlas*. (Amsterdam 1970): az atlaszsal foglalkozik.
2. KEUNING J.: *Willem Jansz. Blaeu*, 6—14. l.

után előbb Alkmaarban, majd Amsterdamban hajózási műszerekkel, glóbuszokkal és térképekkel kezdett kereskedni. Néhány év után nyomdász és kiadói tevékenységet is folytatott. Térképkészítói tevékenysége 1610 után élnkül meg: ekkor újabb geodéziai méréseket is végez és különböző föld- és éggömböket szerkeszt és hoz forgalomba.³ 1606-ban világtérképet ad ki MERCATOR-vetületben *Nova totius terrarum orbis geographica et hydrographica tabula* címmel. 1606-ban a holland rendektől privilégiumot kap: kötetben egyesített hajózási térképek kiadására. 1608-ban jelent meg a *Het Licht der Zee-vaert...* (*A tengerhajózás lámpása*) című kötete, tengeri térképekkel és szöveggel, első kötetében 19, a másodikban 22 térképpel; a szöveg 115, illetve 127 lap volt.⁴ Elterjedése a hajósok körében nagy népszerűséget kölcsönzött neki: angol nyelven is megjelent 1612-ben, franciául pedig 1619-ben. 1618-ban BLAEU egy harmadik részt is jelentetett meg — ez a Földközi-tengert mutatja be — 33 térképlappal. Bár BLAEU-t foglalkoztatta a minél pontosabb helymeghatározások problémája, a kor kiadói gyakorlatára szerint szívesen kompilált is, és nem mindig volt figyelemmel arra, hogy helyesbítse a korábbi adatokat.⁵ 1623-ban a *Zeespiegel... Konst der Zeevaart...* (*Tenger tükre... A hajózás művészete*) című hajózási térkép-gyűjteményét adta ki. Ebben 111 térkép volt. Angolra 1625-ben fordították le. 1638-ban pedig még egy negyedik résszel egészítette ki a *Zeespiegel*-t, 32 térképpel.

Ezek a hajózási térképek ún. portulán típusú térképek voltak, melyek a hajósok számára nélkülözhetetlenek, és jelentős jövedelmet is hajtottak.

Lukratív volt a BLAEU cég számára a föld- és éggömbkészítés is. Első földgömbjét Willem Jansz BLAEU 1599-ban publikálta 34 cm átmérővel, első éggömbjét, mely fennmaradt, 1600-ban. A glóbuszhasználatra 1633-ban kézikönyvet is adott ki, holland nyelven, *Tweevoudigh Onderwijs, van de Hemelsche en Aerdsche Globen...* (*Kétszeres instrukció az égi és földgömbök használatára...*) lényegében a ptolemaeikus és kopernikusai világmép ismeretével. 1633-ban latinul is megjelent M. HORTENSIVS fordításában.⁶ Számos kiadása ismeretes.⁷

BLAEU üzemet nem szűkítette le a földrajzi és a térképészettel, hajózással, matematikával foglalkozó művekre, hanem kiadott más tárgyú műveket is. Teológia, jog, történelem, klasszikus szerzők sőt egykorú szépiro-

3. BLAEU ég- és földgömbjeinek egy-egy példánya Magyarországon az Országos Széchényi Könyvtár alá tartozó zirci „Reguly Antal Műemlékkönyvtár”-ban is megtalálható. A BLAEU-glóbuszok közül meglehetősen sok maradt fenn napjainkig. Az Olaszországban található lelőhelykatalógusa megjelent: *Catalogo dei globi antichi conservati in Italia. Fasc. 1. I globi blaviani...* A cura di Eopoldina Luzio. (Firenze 1957.) címmel.

4. KEUNING, i. m. 69., 76., 80—84. l.

5. Uo. 86—89. l.

6. Uo. 46., 55., 62. l.

7. A kiadásokat felsorolja KEUNING, i. m. 63. l. Egyik, 1655-ből való latin kiadás 1725-ben Erdélyben, Győrmonostori KEMÉNY János szászvárosi diák („comparat. Saxop.”) tulajdonában volt a possessorbejegyzés tanúsága szerint. HORVÁT István könyvtárából került a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárába. Jelenleg Math. a. 432 jelzettel az OSZK tulajdonában található. BLAEU művének egy 1690-ből való latin kiadása is megvan az OSZK-nak, Math. a. 432c jelzettel.

dalom is került ki sajtója alól.⁸ Nyomdája utóbb fia, Jan vagy latinosan: Joannes alatt is megőrizte, sőt gyarapította hírnevét, úgy, hogy néhány évvel Willem halála után, 1646-ban Európa leghíresebb ilyen üzemének számított.⁹

Willem BLAEU-nak nagy szerencséje volt, hogy fiaiban nagy felkészültségű segítőtársakra és utódokra talált. Joannes (1599?–1673) egyidőben apjától függetlenül is dolgozott, azután ismét egyesítette üzemét apjával. A másik testvér, Cornelis, latinosan: Cornelius (1610 körül–1644) szintén együttműködött apjával. A cég számos segédet is foglalkoztatott, s ezek a maguk részfeladataiban oly jó szakértőknek bizonyultak, hogy a konkurens térképmetező officinák tulajdonosai: JANNONIUS és HONDIUS igyekeztek ezeket a maguk szolgálatába szegődtetni.¹⁰

A BLAEU-officina nagyarányú térképkiadása természetesen csak részben volt saját, eredeti térképkesztői tevékenység eredménye: a legnagyobb rész átvétel. Willem BLAEU életírója, J. KEUNING figyelemreméltónak találta azt aényt, hogy BLAEU aránylag későn adta ki az első szárazföldi területeket ábrázoló atlaszművet. Ennek okát abban látja, hogy az ifjabb Jodocus HONDIUS által kiadott Mercator-atlaszkiadások 1629-ig nagy népszerűségnek örvendtek a közönség körében, s így nem volt kilátása arra, hogy egy új atlaszsal sikert arathasson. Egyik leveléből azonban kitűnik, hogy már 1626 végén tervezte új atlaszának közrebocsátását. Az ifjabb Jodocus HONDIUS halála után (1629) ez az akadály elhárulni látszott, BLAEU a hagyatékából megszerezte a térképek részlemezének egy részét, vásárlás útján, s így kezdett hozzá az új, most már BLAEU nevet viselő atlasz kiadásához. Első atlasza 1630-ban jelent meg *Atlantis appendix, sive pars altera, continens tab(ulas) geographicas diversarum Orbis regionum* címmel. 60 közölt térkép-

8. Willem Jansz BLAEU kiadványait tárgykör szerinti csoportosításban közölte KEUNING, i. m. 30–37. l.
9. KEUNING, i. m. 13. l.
10. A kompiláció — különböző térképművekből való összeállítás — sőt az egyszerű átvétel is, e korban általános térképészeti és térképkiadói gyakorlat volt. A kartográfia történet művelői előtt ez a tény kezdettől mindig közismert maradt. A közel-kortárs E. D. HAUBER 1724-ben Ulmban kiadott térképészettörténeti munkájában, a XVI–XVII. század fordulóján készült térképekről szólva már megállapítja: „Wie aber die Erfahrung in dem Augensehen zeiget, dass die mehrste Land-Charten-Macher die Charten nur voneinander abstechen . . . also seynd die Charten Mercatoris, Ortelii, Guilelmi Blaeuvv, Johannis Janssonii . . . und die mehrste dess älteren Visschers fast alle einerley, dass wer die Charten des einen hat, in der That auch die Charten des anderen besitzet . . .“ Az átvételnél a kritika hiánya, a hibák átszármasztása a kor térképkiadásában általános jelenség volt. Összefüggött ez a nagy kereslettel és kiadói üzleti gyakorlattal egyaránt. Ugyanez mondható el a konkurens officinák között munkaerő-csábításról is. (Ld. ECKERT, Max: *Die Kartowissenschaft*. Berlin—Leipzig 1921, Bd. I. 21–22. l.) E közismert tények miatt veti fel C. KOEMAN id. tanulmányában (*Life and works . . .* 14. l.) azt a kérdést: mi is volt tulajdonképpen Willem Jansz BLAEU térképészeti — és nyomdászati — kvalitása, melyet már a kortársak annyira méltányoltak? E sorok írója úgy véli, hogy az apa inkább szervezőként jelentős. Fia, Joannes BLAEU — kinek életművével jóval kevésbé foglalkoztak (így pl. KOEMAN C.: *Jan Blaeu and his Grand Atlas*. Amsterdam 1970) — kartográfia történetileg inkább tekinthető jelentős személyiségnek, elsősorban azonban ő is szervezőként, nagy atlasza miatt, melyben két nemzedék gyűjtőmunkája jut reprezentatív kifejeződésre.

ből csak 13 volt új, a többi átvétel. A siker mégis jelentős lehetett, mert a következő évben, 1631-ben már kibővítve jelenik meg az atlasz, 98 ill. 99 térképpel. Címe: *Appendix Theatri A. Ortelii et Atlantis G. Mercatoris, continens tabulas geographicas diversarum Orbis regionum, nunc primum editas cum descriptionibus*. Két kiadás egy évben elég nagy sikernek tekinthető. A bevezetésben BLAEU, noha még hivatkozik arra, hogy kiknek a munkáit vette át, a HONDIUSOK javításait nem említi meg, csak a klasszikusnak számító ORTELIUST és MERCATORT. A következő kiadásokban már egyre több az eredeti, új térkép, s az *Appendix* cím, mely még a két klasszikusra utal, elmarad, annál is inkább, mert a rivális cég: Henricus HONDIUS és sógora, Joannes JANSSONIUS is használják az *Appendix* címet atlaszkiadványaikban, s írásban is küzdenek BLAEU új műve ellen. A következő BLAEU-kiadás 1634-ből való, s ebben 159 térképből már csak 81 olyan van, mely az előbbi kiadásban is megjelent, 78 viszont új, de sebtében kompilált.¹¹ A kiadói konkurrenciaharc tehát, mint látható, nem használt a kiadott térképek minőségének.

Az új kiadás először német nyelvű: *Novus Atlas, dass ist Abbildung und Beschreibung vo(n) allen Ländern des Erdreichs, gantz verneut und verbessert*.¹² Állítólag volt latin nyelvű kiadás is, *Theatrum Orbis Terrarum sive Atlas Novus*, már 1634-ben is.¹³

A BLAEU-atlaszkiadások sorrendje 1634-től a következő:

Német szöveggel	1634	1 kötet	159	térkép
Német szöveggel (bevezető tanulmánnyal, kisebb bevezetéssel; keltje: 1634. márc. 10.)	1635	2 kötet	155 + 49	térkép
Német szöveggel (a végleges kiadás)	1635	2 kötet	109 + 99	térkép
Holland szöveggel (bev. keltje: 1635. ápr. 22.)	1635	2 kötet	104 + 103	térkép
Latin szöveggel (bev. keltje: „... Idibus Aprilis”)	1635	2 kötet	105 + 102	térkép
Francia szöveggel (bev. keltje: 1635. júl. 1.)	1635	2 kötet	105 + 103	térkép

1640-ben az atlasz egy Itáliát, 1645-ben pedig egy Angliát bemutató kötettel bővült: ezek megjelenését azonban Willem BLAEU már nem érte meg, bár ő készítette őket elő.¹⁴

11. KEUNING, J.: *Blaeu's Atlas*. (= *Imago Mundi*. XIV. vol. s'Gravenhage 1959), 76. l. és KEUNING: *Willem Jansz Blaeu*, 112–117. l.

12. KEUNING, id. m. 117. l.

13. BAGROW, Leo: *Die Geschichte der Kartographie*. Berlin 1951. c. m. (157. l.) e latin kiadásból példányt nem ismert. Hollandiában — s másutt is — a régi atlaszkiadások példányainak nyilvántartásba vétele — hasonlóan a régi ég- és földgömbökéhez — azóta már jelentősen előrehaladt. Ez természetesen a nagy közgyűjtemények és a magángyűjtők kollaborációját feltételező tevékenység.

14. KEUNING, i. m. 118–119. l. (az 1634–1635. évi kiadások sorrendjével).

Ami bennünket közelről érdekel, az, hogy a Magyarországot ábrázoló lap a kiadásokban szinte konstansan ugyanaz, és még MERCATORRA vezethető vissza. BLAEU Magyarországot atlaszában nem javította, mert információi ehhez úgy látszik, hiányoztak. Meg kell jegyezni, hogy ezen, az ország akkori helyzetében nem lehet csodálkozni.

Willem Jansz BLAEU 1638-ban halt meg. Az utolsó évtizedben már fiával, Joannessel együtt dolgozott térkép-, földgömb- és kiadó-nyomdaüzemében. Joannes életrajza kevésbé kidolgozott, mint atyjáé. Tudjuk azonban róla, hogy egyetemet végzett, akadémikus képzettségű férfiú volt: a leideni egyetemet 1616 és 1618 közt látogatta.¹⁵ Itt nemcsak tanult, de nyilván kitűnő személyes társadalmi kapcsolatokat is szerzett, melyeknek utóbb kiadói tevékenységében nagy hasznát láthatta. A humán tudományokban jártas cégtulajdonos az atlaszkiadásokban a térkép mellett természetszerűen helyez egyre nagyobb súlyt a szöveges részre. És ha az apa, Willem, a matematikai-kartográfiai részben és szervezőként tette le az alapot a nagy atlaszkiadói vállalkozásokhoz, Joannes, a történelmi-filológiai, deskriptív részben igyekezett azt fejleszteni. Kettőjük munkájából együttesen alakult ki, fokozatosan, a nagy BLAEU-atlasz.

Hogyan bővült ki Willem majd Joannes atlasza, legjobban úgy nyerünk ismeretet, ha szemügyre vesszük a későbbi, Joannes és Cornelius nevével szignált, majd utóbb csak Joannes kiadásában megjelent kiadásokat. A kiadások sorozata hézagtalanul ma sem igen állítható még össze. Ehhez minden nagyobb könyvtár és magányűjtő BLAEU-atlaszainak regisztrálása volna szükséges, már pedig, úgy látszik, Joannes BLAEU — ki 1644-től, Cornelius halálától kezdve egyedül vezette az egész üzemet — mindig a szükségletnek és a keresletnek megfelelően bocsátott ki újabb és újabb kiadásokat és talán egyes köteteket is.

Ismeretes hazánkban 1640-ből való, 3 kötetes latinnyelvű kiadás, az Országos Széchényi Könyvtár birtokában. Kiadóiként még — bár Willem ekkor már nem élt — Willem és Joannes vannak jelezve, forgalomba hozóként viszont Joannes és Cornelius. Ennek a példánynak az a könyvészeti érdekessége, hogy már 1656-ból az akkori Magyarország területéről való possessorbejegyzést találunk benne. Az Ungvári Jézustársasági Kollégium könyvtárában volt ezévből, tehát a mű másfél évtizeddel elkészülte után már eljutott Magyarországra. Ez lényeges körülmény, mert egyrészt elterjedésének gyorsaságát és széles körét, másrészt hazai fogadtatását illusztrálja.¹⁶

15. Uo. 7. l.

16. Az ungvári Jézustársasági Kollégium könyvtárából származó példány OSZK térképtári jelzete TA 342. A possessorbejegyzés szövege: „Coll: Soc: Jes: Vngváriensis Inscriptus Catal: Lit. T. No. 41. (42, 43) 1656.” Ez a possessorbejegyzés a magyar könyvtörténet számára azért is figyelemreméltó, mert bepillantást enged az ungvári könyvtár katalógizálási-nyilvántartási módszerébe. A katalógus nyilván első-betűrendes volt (T: „Theatrum Orbis” vagy „Tabulae”). A sorszámokból, kísérletképpen, bár összehasonlításához szükséges statisztikai adatok nem állnak rendelkezésre, valamennyire következtetni lehet e könyvtár nagyságára is. Ha ugyanis feltételezzük, hogy a könyvtár katalógusában a T betűvel kezdődő című, illetve ez alatt nyilvántartott könyvek száma a beszerzés időpontjában (1656-ban) 40 volt, a T betűs címek gyakorisága pedig e könyvtárban 5 és 10%

1641/42-ből németnyelvű kiadása van az Országos Széchényi Könyvtárnak.¹⁷ Címe: *Novus Atlas das ist Weltbeschreibung. Mit schoenen neuen ausfführlichen Land=Taffeln in Kupfer gestochen ...* Durch Gvil. und Johannem Blaeu. Amsterdam 1641. Kiadói: Johannes et Cornelius Blaeu. Az atlasz háromkötetes. 1641-ből csak az első kötet első fele való (Németország), a második rész (2. Stück), mely Németalföldet mutatja be, már 1642-ből keltezett. Az első kötetben van egyébként Európa, Dánia, Svédország, Oroszország, Lengyelország, Poroszország leírása és térképe; Magyarország és Erdély leírása is itt található. A leírás címe: *Das Königreich Ungarn*, a 40. lapon kezdődik a szöveg és az ország közigazgatási szervezetét táblázatszerűen mutatja be. Egyébként még egy olyan térkép van a kötetben, mely magyar vonatkozású: ez a nagy Duna-térkép, címe: *Danubius fluvius Europae maximus a fontibus ad ostia...* szép parergával, mely a kereszténység és a mohamedánság szembenállását mutatja be: az előbbi képviselő uralkodó arcvonásaiban II. RUDOLF császárra lehet ráismerni. E térkép is korábbi, BLAEU előbbi atlaszokból vette át: a parerga még a tizenöt éves háborúra utal. — Az atlasz második és harmadik kötet 1642-ből keltezett. A második kötet Franciaországot, Spanyolországot, Afrikát, Ázsiát, Amerikát, a harmadik pedig Itáliát, Görögországot, Angliát, Skóciát és Írországot mutatja be.

1645-ben a mű francia nyelven is megjelent ugyancsak három kötetben.¹⁸ 1647-ből 4 kötetes kiadást említ egy a tárggyal foglalkozó feldolgozás.¹⁹

Cornelis Koeman, Blaeu nagy atlaszáról írt művében, az 1638 utáni tartalom-bővülést a következőkben sorolja fel:

- 1638: Appendix, 24 térképlap: ez lényegében már a 3. (Itália) kötet. Francia, holland, latin kiadás készült belőle.
1640: Megjelenik a 3. kötet, Itália, francia nyelven.

között lehetett (lévén a T betű viszonylag gyakori kezdőbetű szerzők és címek közt) lehetséges könyvtárnagságként 400 és 800 kötet határértékeket kapunk, ami ebben a korban és ebben az országrészben igen tetemes. A könyvtár viszonylagosan friss, „up to date” beszerzése annál figyelemreméltóbb, ha megfontoljuk, hogy alig másfél évtizeddel előbb megjelent kiadványról van szó. A kor nagy könyvgyűjtői közül ZRINYI Miklósról tudjuk, hogy 1584-es antwerpeni kiadása ORTELIUS: *Theatrum Orbis Terrarum* birtokosa volt (DRASENOVICH M.: *Zrínyi Miklós könyvjegyzetei*. Pécs 1934, 29. és 74. l.) APAFI Mihálynak pedig 1714. évi könyvjegyzéke szerint a BLAEUNál valamivel későbbi DE WITT és a BLAEUVAL egykorú SANSON térképei mellett a több mint egy százados MERCATOR és ORTELIUS atlaszai voltak. Az utóbbi értékét akkor igen nagy összegre, 25 forintra becsülték. 1714-ben azonban már a SANSON és DE WITT térképek is túlhaladtak, 30–40 évesek voltak. (THALLÓCZY L.: *I. Apafi Mihály udvara. = Magy. Tört. Társ. 1878. ... kirándulása Abaúj vmegyébe ... Szerk. SZILÁGYI S. Bp. 1878, 528–529.*) — Egyébként Sárospatakon COMENTUS óhajára a XVII. század közepén is MERCATOR-térképek voltak használatban. (SALÁNKI J.: *Mit tud Blaeu hazánkról? = Debreceni Déri Múz. Évk. 1966/67. Debr. 1968. 248. l.*)

17. Jelzete OSZK DM 371/1–3. Prossessora 1737-ben Franciscus Carolus de FING volt (valószínűleg német földön), 1852-ben özv. BORY Carolina tulajdona, azután került a „Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára”-ba.
18. LE GEAR, Clara: *A list of cartographical atlases in the Library of Congress*. Vol. 5. Washington 1958, 125–128. p.
19. SALÁNKI, i. m. 250. l.

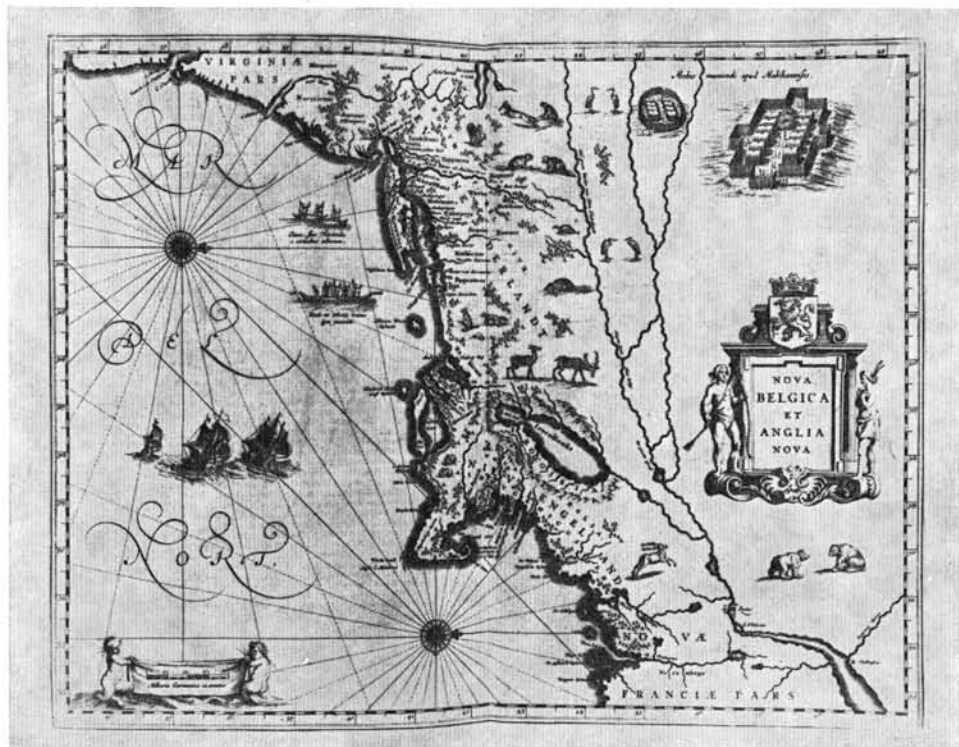
- 1641: Megjelenik a 3. kötet latin nyelven is, kis függelékkel a brit szigetekről. E függelék 4 térképlapból áll.
- 1642: Megjelenik a 3. kötet német és holland nyelven is, a kis brit függelékkel.
- 1645: Első ízben megjelenik a 4. kötet (Anglia). Francia és latin szöveggel lát napvilágot. (Bevezetése 1645. október 1.-ről illetve szeptember hóról keltezett.)
- 1646: Megjelenik a 4. kötet latin variánsa, 1645. szeptemberi keltezéssel. (Ugyanebben az évben német kiadása is van a kötetnek, 1646. március 1.-ről kelt bevezetéssel. Holland kiadás is készül, 1646-os évszámmal, de már 1647. november 12.-ről kelt bevezetéssel.)
- 1640—1650 közt az 1—4. kötet, az egész mű négy nyelvű verzióban jelenik meg: latinul, hollandul, németül és franciául.
- 1654: Megjelenik az 5. kötet (Skócia és Írország) négy nyelven. (A holland, latin és francia kiadás bevezetése 1654. június 10.-ről, a németé június 16.-ról kelt.)
- 1655: A 6. kötet megjelenési éve: ebből is négy nyelvű kiadás van, 1655—1658 közt végül az 1—2—3. kötet különböző variánsai jelennek meg holland és francia szöveggel, a 2—3. kötet latin szöveggel is.

Mivel különböző hazai könyvtárakban ilyen Blaeu-kötetek kerülhetnek elő, a könyvtárosi gyakorlat számára talán nem haszontalan e hosszas felsorolás, melyből az is látható, hogy a kiadások nem voltak mindig teljesek, hanem alkalmoszerűek.

Az Országos Széchényi Könyvtárnak 1648/49-ből van egy ötkötetes, bővebb, latin nyelvű kiadása.²⁰ Még „Guilelmus et Joannes Blaeu” neveivel van jelezve. Címe *Theatrum Orbis Terrarum sive Atlas Novus in quo Tabulae et Descriptiones omnium regionum editae* ... Tulajdonképpen az előbbi kiadások folytatása, de kiegészítve két újabb kötettel, melyekből a 4. kötet Angliát, az 5. pedig Skóciát és Írországot mutatja be.

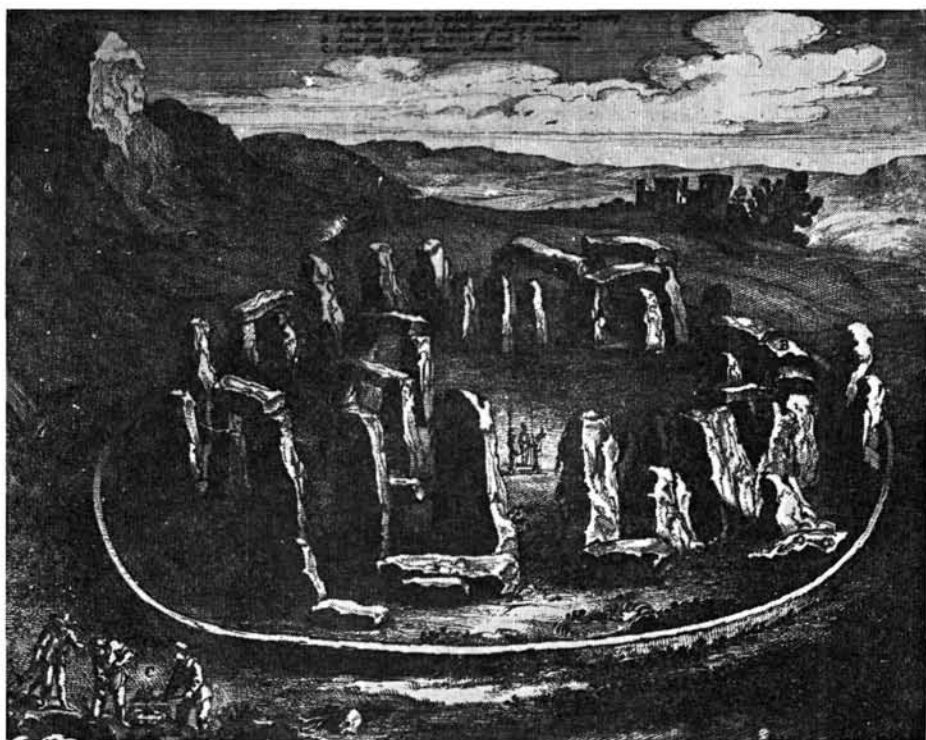
Az 1648/49. évi kiadás 1. kötete 1648. évről van keltezve, bevezetése azonban még „1639 idibus Ianuarii” datált, aláírói „Guilelmus et Johannes Blaeu”. Tartalma: Europa Septentrionalis et Orientalis (Skandinávia országai, Oroszország, Litvánia, Lengyelország, Magyarország) majd Germania (Németország, Ausztriával és a cseh királysággal; a végén folyótérképek: Rhenus, Mosella, Danubius, és egy fejezet: Germania Vetus — az ókori Germania) a következő rész Germania Inferior, Németalföld, Hollandia és a mai Belgium térképei. A második kötetnek nincsen évszáma. Dedikációja sincs: világosan az előbbi kötet folytatása. Tartalma: Gallia, Franciaország, végén szintén ókori régiségtani résszel; majd Hispania következik, de ennek

20. Jelzete OSZK DM 370/1—5. Valamennyi kötet possessoraként „Bibl[iotheca] Eccles[iae] Cathedralis Monsi[ensi]s” van említve; ez valószínűleg a belgiumi Hainaut tartományban levő, Val-des-Écoliers-i ágostonrendi kolostorral azonos Mons városban, melyet 1794-ben a francia csapatok kiraboltak s amelyet két évvel később meg is szüntettek. (*Lexikon für Theologie und Kirche*. Bd. 10. Freiburg i. Br. 1938. pag. 470.)

A mai New York és Boston közti terület (New England) térképe a jellegzetes állatok, indián falu és csónakok ábrázolásával. 1648 körüli állapot. A holland és angol gyarmatok már fel vannak tüntetve

címkerete üres. Franciaország és Spanyolország tartományait külön-külön is bemutatják a térképek. A kötet következő része: Asia (ebben: India, Insulae Indorum, Magni Mogolis imperium, Insulae Moluccae, Chinense imperium, Japon insula, Tartaria, Persia, Imperium Turcicum, s ennek részei Cyprus, Natolia, Palestina. Majd Africa cím alatt: Fes, Maroccanum regnum, Gvinea regnum, Abissinia, Aethiopia Inferior (ez a mai Közép- és Dél-Afrikának megfelelő terület). America fejezet alatt: Insulae Americanae (Közép-Amerika, Antillák), Belgica Nova és Anglia Nova (az észak-amerikai holland és angol telepesgyarmatok), Bermuda, Virginia, Florida, Nova Hispania (Mexikó és a szomszédos területek), Terra Firma (ma: Colombia), Venezuela, Guajana, Brasilia, Paraguay (vele a mai Argentína és Uruguay területe is), Chili, Peru és végül a Freta Magellanica, a mai dél-argentínai, illetve dél-chilei Magellán-szoros a szomszédos területekkel. Az atlasznak ezek a lapjai hű képet mutatnak a gyarmatosítás állapotának kezdeteit követő földrajzi ismeretekről. A harmadik kötet Itáliát tartalmazza. Az évszám 1645. Itália után még Graecia következik, és sajátos módon, a tartalomjegyzék szerint, Scotia et Hibernia, azaz Skócia és Írország (Anglia már nem), de ténylegesen csak a Hiberniáról való leírás és térkép

Menhir képe BLAEU Angliát bemutató kötetében

található a kötetben. Hogy miért, azt magyarázza, hogy a következő kötet, a 4. már teljesen Angliának van szánva.

Hogy milyen volt BLAEU atlaszköteteinek kiegészülési folyamata, arra vonatkozólag ennek az 1648/49. évi kiadásnak 4. és 5. kötete (Anglia, illetve Skócia térképes leírása) ad tájékoztatást.

A 4. kötet (Pars quarta. Britannia) 1648-as évszámot visel: privilégiuma azonban „Kalendae Septembris 1645” keltezésű. Igen részletes, összefoglaló monografikus munka, melyben a térképek és a szöveg harmonikusan egészítik ki egymást. A bevezetést Guilelmus (William) CAMDEN angol történész (1551—1623) neve szignálja. CAMDEN a BLAEU-kötet megjelenésekor már régen nem élt. Fő munkája, a *Britannia sive florentissimorum regnorum Angliae, Scotiae, Hiberniae et insularum adjacentium ex intima antiquitate chorographica descripto* Londonban 1586-ban jelent meg először; 1607-ben már a hetedik kiadásnál tartott. Munkája BLAEU atlaszában kibővített formában jelent meg. Az egyes county-kat külön-külön térképlapok mutatják be. Ezeknek a térképlapoknak forrása nyilván Christopher SAXTON (1542?—1606?) angol földmérő county-atlasza volt. (1579.)²¹ BLAEUNál kétségtelen tehát a törekvés arra, hogy a legjobb feldolgozásokat adja közre mű-

21. BAGROW L.—SKELTON R. A.: *Meister der Kartographie*. Berlin 1963, 525. l.

Juhász-pár Durham észak-angliai territórium térképének címkeretén

A Shetland és az Orkney-szigetek térképe. A címeren skót viseletes alakok

vében, gazdag, enciklopédikus jellegű ismeretekkel. A szöveges részben az akkori ismeretek szerinti részletes leírást, sőt rajzos ábrázolást találunk a menhirekről (121., 174. lap). A térképekkel együtt az egyes countyk története külön-külön nyert feldolgozást, a leírás kiterjed azonban a termékekre, a városokra, a főbb nemesi családokra. Minden county leírása végén ott találjuk a plébániák számát is. Ezt a statisztikai törekvést — Anglia a korai statisztika egyik hazája — összesítő táblázatok is támogatják: a 75. lapon megtaláljuk Anglia plébániáinak és azokba bekebelezett templomainak (*appropriatae ecclesiae*) összlétszámát, melyet 9284 parochiában és 3845 *appropriata ecclesiában* ad meg a műsajtó alá rendezője. Hogy a németalföldi atlaszkiadónak különös figyelme volt az angliai vízügyi munkálatok iránt, szemléltetően mutatja a 221. és 222. lap közti Norfolk területén készült csatornázást ábrázoló térképlap.

Még erősebben látszik az átvételjelleg, ugyanakkor a helyi tudományos világgal való együttműködés eredménye BLAEU 1648/49. évi latin atlaszkiadásának 5. kötetén, mely Skóciát és Írországot mutatja be. Az impresszumon az évszám 1644; belül, a privilégium keltezése viszont 1654. június 10. Nyilván a kötet korábbi kiadását tervezték vagy az is lehet, hogy az előbb már megjelent; az új privilégiumot viszont bevették a későbbben, a többi kötetrel sorozatosan megjelenő kiadásba, de az évszám sajtóhiba is lehet. A Skóciát ábrázoló térképek és a szövegrész kiadásáról egyébként J. C. STONE feldolgozó munkájának jóvoltából meglehetősen jó információ áll rendelkezésre.²² A különálló skót irodalmi és tudományos élet szerepe ennek a kötetnek a létrejöttében nagy. Sir John SCOT OF SCOTSTARVET, a skót nemzeti irodalom patrónusa intenciói kétségtelenül kimutathatók a kötetben. Levelezése BLAEU-val is fennmaradt, a másik személy, aki a kötet szöveges és térképi részében egyaránt nagy érdemeket szerzett, az aberdeenshirei Robert GORDON volt; ő részben javította azokat a régebbi térképeket, melyeket 1583 és 1596 közt Timothy PONT skót földmérő kéziratban készített el, de rézbe metszve kiadni nem tudott. BLAEU a 46. skót területet ábrázoló térkép közül 31-et szinte változtatás nélkül hozott le PONT munkáiból. Egyébként BLAEU PONT szerzőségét a térképeken jelezte. BLAEU kartográfiai anyaga az atlaszkiadásakor már félszázados volt, de mégis Skócia térképi ábrázolásában nagy jelentőségű, mert a még régebbi MERCATOR-féle térképen kívül más térkép-mű nem volt ismert erről az országról. Az atlaszkötet egyébként 1642-ben már munkában állott. A szöveges rész Robert GORDON munkája: *Adnotata ad Scotorum Antiquitatem* — mint címe is mutatja, erősen régiségtani hangsúlyú. Egyáltalán, a kötetben erősen érezni az akkor még erősen elkülönülő skót vezetőrétegek nemzeti büszkeségét.

A 154 lapra terjedő Skótország mellett 56 lap tárgyalja a kötetben Írországot. Itt ismét érdekes megfigyelés tehető. Ismeretes, hogy a protestáns kortársai BLAEUNAK katolikus szimpátiát tulajdonítottak, amiért kalvinista léteére katolikus műveket is adott ki.²³ Hogy ez helytálló kellett le-

22. STONE, J. C.: *Origins and sources of the Blaeu atlas of Scotland with particular reference to „Extrema Scotia”* (Atlas Novus, 1654). = *Imago Mundi*. Vol. XXVI. Amsterdam 1972, 17–26. l.

23. SALÁNKI, i. m. 249. l.

gyen, azt éppen az Írországról szóló kötet rész mutatja. Nem csupán azért, mert Írországról mint „Regium Hiberniae”-ről, önálló ír királyságról beszél, mely királyi cím MÁRIA királynő alatt, 1555-ben újul fel, és koncesszió a katolikusnak megmaradt ország rendjei és népe irányában, szemben az angol feudum-szemlélettel. Hanem azért is, mert Írországról a legteljesebb szimpátiával nyilatkozik, a szövegben például ilyen kitételek szerepelnek, mint „nobilissima civitate Dublin Anglorum imperio subjugare” (9. lap). Feltűnő az Írországról szóló részben némely ír-barát és angol-ellenes szövegrészeknek dőlt betűvel való tipografizálása, amely mintegy kiemeli a szövegből a hangsúlyos részeket. Hogy a szöveg itt is valószínűleg helyi tudományos és művészeti, sőt talán politikai köröktől származik, igen valószínű, de kevésbé prononszírozott, kevésbé kapcsolható meghatározott személyiségekhez, mint Skóciánál. Úgy tűnik, BLAEU-nak nemcsak ír szimpátiái, de ír kapcsolatai is voltak, de ezek az angol uralom miatt kénytelenek voltak többé-kevésbé látensnek maradni. Nem felelhetők el az sem, hogy az atlasz megjelenési időszaka éppen az angol polgárháborús és forradalmi eseményekkel esik egybe, melyek Írországra különösen nagy megpróbáltatást jelentettek.

Ez az ötödik kötet egyébként — a skót részre vonatkozólag — három országból is kapott privilégiumot. A hollandi kiadói privilégium (Haag 1654. jún. 10.) az angol (Whitehall 1654. jún. 14.) mellett császári privilégiumot is nyert két hónappal később (Eberstorf, 1654. aug. 11.) amiből az is látszik, hogy BLAEU kiadói politikája ekkor Európa több országában erősen biztosítani kívánja atlaszkiadását az esetleges kalózzokkal vagy sycophantákkal szemben.

A BLAEU-atlasz 1655-ben 6 kötetben jelent meg.²⁴ A kiadó azonban minden eddigénél túlnövő terjedelmű és reprezentatív kiadványt akart közrebocsátani. Joannaes BLAEU tisztában volt vele, hogy egy ilyen atlasz leginkább akkor számíthat sikerre, ha a nemzetközi tudományos élet nyelvén: a latinon jelenik meg. Nemzeti nyelvű: holland, német, francia kiadványai mind kisebb kötetszámúak, kisebb terjedelműek voltak. Az 1660-as évek elején a politikai események gyors egymásutánja is reálisnak tűntette fel azt a kilátást, hogy minden eddigénél nagyobb terjedelmű, részben új dokumentációs anyaggal kibővített, latin nyelvű, tehát közérthető, nemzetközi publikáció sikerre számíthat.

BLAEU gyors reagálását a kiadói lehetőségekre mutatja az a német nyelvű, 1646 és 1649 évszámokat viselő német nyelvű 6 kötetes atlasz is, melyet az Országos Széchényi Könyvtár TA 362/1—6 jelzet alatt őriz. Címe: *Novus Atlas das ist Weltbeschreibung mit schoenen neuen ausführlichen Landtafeln... in Kupfer gestochen und an den Tag gegeben...* Az első kötet impresszuma: Amsterdami 1649, a 2—3. köteté ellenben 1647, a negyedik kötet évszáma 1646-hoz kapcsolódik; az 5. köteté azonban már 1654, a 6. pedig év nélküli — de bizonyosan nem 1654 előtti, hiszen a privilégium 1655. évi — az akkor új Novus Atlas Sinensis-t tartalmazza. Ez is mutatja tehát, hogy az egyes kiadásokat nem mindig következetesen bocsátották ki

24. BAGROW L.: *Die Geschichte der Kartographie*. Berlin 1951, 157. és 333. l.

és hogy szükség volt egy végleges jellegű, mindent összefoglaló reprezentatív kiadásra, amivel ki lehetett tűnni. Erre az alkalom — a nemzetközi események folytán — az 1660-as évek elején meg is jött.

AZ ATLAS MAIOR 1662. ÉVI KIADÁSA

A nagy, reprezentatív, latin nyelvű BLAEU-atlasz kiadás — az összes korábbi kiadások összefoglalása, bővítve és kiegészítve — 1662-ben jelent meg, 11 kötetben. Szédése kiválóan tipografált; a térkélapok — az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárának birtokában levő példányban mindenestre — igen finoman színezettek.²⁵ Címe: *Atlas Maior sive Cosmographia Blaviana, qua solum, salum, coelum accuratissime describuntur*. Amstelædami 1662 Labore et sumptibus Ioannis Blæv. Tagolódása:

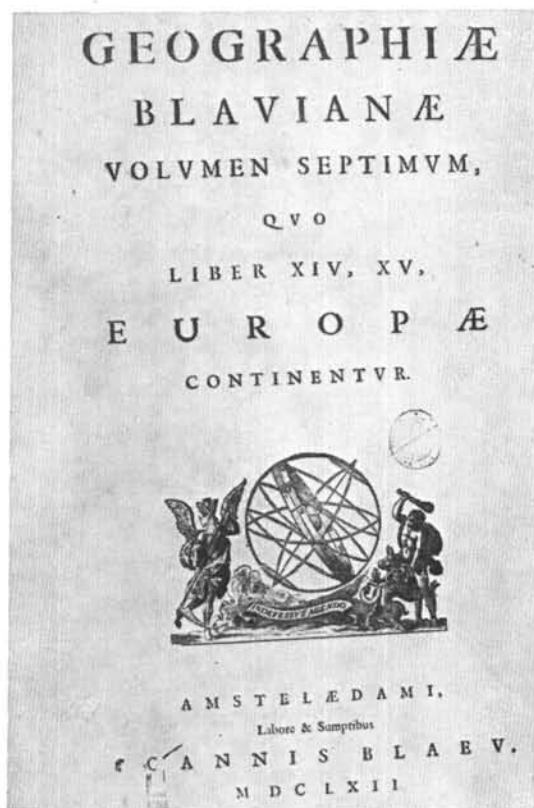
- (Tom. I.) Geographia, que est Cosmographiæ Blavianæ pars prima. (Fejezetei:)
Arctica, quæ est Geographiæ Blavianæ pars prima, liber unus.
Europa, quæ est Geographiæ Blavianæ pars secunda, libri XVII.
Norvegia, quæ est Europæ liber primus.
Dania, quæ est Europæ liber secundus.
- (Tom. II.) Geographiæ Blavianæ volumen secundum, quo liber III—VII. (Fejezetei:)
Svecia, quæ est Europæ liber tertius.
Russia, quæ est Europæ liber quartus.
Polonia, quæ est Europæ liber quintus.
Regiones Orientales ultra Germaniam circa Danubium, Europæ liber sextus. (Ebben van Magyarország is.)
Graecia, quæ est Europæ liber septimus.
- (Tom. III.) Geographiæ Blavianæ volumen tertium, quo Germania, quæ est Europæ liber octavus, continetur.
- (Tom. IV.) Geographiæ Blavianæ volumen quartum, quo liber IX, X. Europæ continentur. (Fejezetei:)
Belgica Regia, quæ est Europæ liber IX.
Belgica Foederata, quæ est Europæ liber X.
- (Tom. V.) Geographiæ Blavianæ volumen quintum, quo Anglia, quæ est Europæ liber undecimus, continetur.
- (Tom. VI.) Geographiæ Blavianæ volumen sextum, quo liber XII, XIII Europæ continentur. (Fejezetei:)
Scotia, quæ est Europæ liber XII.
Hibernia, quæ est Europæ liber XIII.
- (Tom. VII.) Geographiæ Blavianæ volumen septimum, quo liber XIV, XV. Europæ continentur. (Fejezetei:)
Gallia, quæ est Europæ liber XIV.
Helvetia, quæ est Europæ liber XV.
- (Tom. VIII.) Geographiæ Blavianæ volumen octavus, quo Italia, quæ est Europæ liber XVI. continetur.
- (Tom. IX.) Geographiæ Blavianæ volumen nonum, quo Europæ liber XVII et Africa continentur. (Fejezetei:)
Hispania, quæ est Europæ liber XVII.
(Ebben van Portugália is.)
Africa, quæ est Geographiæ Blavianæ pars tertia, liber unus.

25. Jelzete OSZK TA 360. Possessorbejegyzés csak újabtkorú, gumibélyegzővel: az ESTERHÁZY család tatali könyvtárára utal.

- (Tom. X.) Asia, quae est Geographiae Blavianae pars quarta, libri duo, volumen decimum. (Részei:)
 (Liber I.) Asia.
 Novus Atlas Sinensis, a Martino MARTINIO descriptus.
 Sina, quae est Asiae liber secundus.
- (Tom. XI.) America, quae est Geographiae Blavianae pars quinta, liber unus, volumen undecimum.

Az 1662. évi kiadás ajánlásában a kiadó az olvasóhoz fordulva részletezi műve tartalmát. A Föld leírása mellett kozmográfiát is akar nyújtani és ismerteti a régi és az új tudósok feltevéseit a világegyetem szerkezetéről. Be akarja vezetni olvasóit az uranometriába, a csillagászatba, valamint a Föld méreteiről tett számításba.

Nem árt itt megállni egy pillanatra. BLAEU Willem, az apa, kinek asztronómiai-matematikai munkásságán az egész atlasz felépült — a későbbi kiadások is — nem döntött a ptolemaeikus és a kopernikánus szemlélet között. Mindkettőt hipotézisnek tekintette. Korai éggömbjeinél, a használati utasításoknál is alternatívan kezelte a két szemléletmódot. Méréseit

A Geographia Blaviana 7. kötetének címlapja a nyomdászjelvénnel

mindkét aspektusból elvégezte. Atlaszában, pontosabban atlaszaiban is ez észlelhető.

Az 1662. évi *Atlas Maior* kiadás címlapját — az egyes kötetekét is — a BLAEU-család nyomdászjelvénye díszíti: a csillagászok műszere, a sphaera armillaris, egyik oldalán a szárnyas, fején homokórát viselő, öreg férfi képeben ábrázolt, a halálra utaló kaszát kézben tartó Idővel, másik oldalán a nemeai oroszlánnal viaskodó Herkulesse. A jelvény alatt a család jelmondata: *Indefessus agendo* — fáradhatatlan a munkálkodásban. Talán szubjektív megállapításnak tűnik, de BLAEUNAK sikerült e művel egy percre mintegy megállítani az időt: körképet, és pedig meglehetősen hiteles, enciklopédikus képet nyújtani a 17. század közepének Európájáról és valamennyire a többi világrészről is.

A mű dedikációja az első kötetben I. LIPÓT császárnak szól, a Német-Római Birodalom uralkodójának és Magyarország királyának. A reprezentatív művel bizonyos hódolatot is fejez ki a keresztény Európa talán nem leghatalmasabb, de kétségtelenül legtekintélyesebb uralkodója iránt, s egyben annak jóindulatát is meg akarja nyerni. Bár a weszfáliai béke szentesítette Hollandia kiválását a Német-Római Birodalomból, a holland BLAEU számára a császár még mindig országának legfőbb protektora — és az elkövetkezendő évtizedek, XIV. LAJOS háborúival, ezt igazolták is.

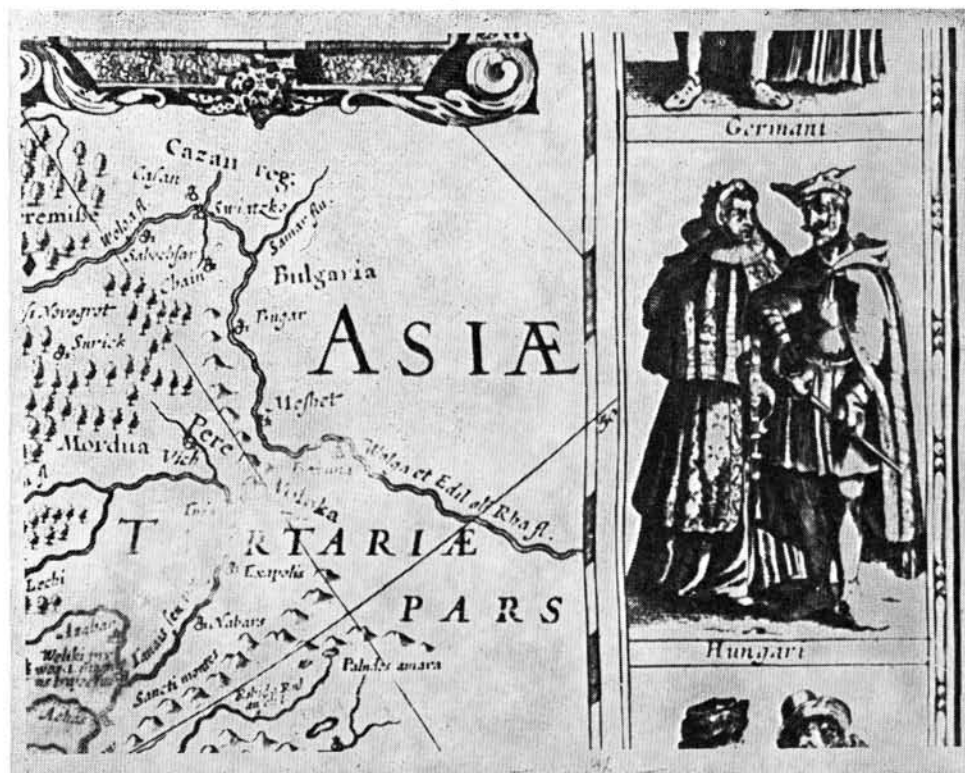
A bevezetőben utal Joannes BLAEU arra, hogy a nagy atlaszkiadást még apja, Willem, tervezte. Felhívja a figyelmet a mű hasznosságára: felsorolja, kinek lehet és van szüksége erre. Első helyen — jellemzően — a katonát említi, azután a történetírót, a fejedelmet, a csillagászt, a meteorológust, az orvost, a teológust. Fő forrásaiként ORTELIUSRA és MERCATORRA hivatkozik, bár sok más, későbbi szerző neve is említést nyer a kötetekben. Ez magában is mutatja, hogy BLAEU atlasza a két, korábban is már klasszikusnak számító térképész és földrajztudós művének továbbbépítése szándékozik lenni, s nem alapvetően új munka.

Az első kötet alcíme: *Geographia, quae Cosmographie Blaviana pars prima*. Fizikai földrajzi bevezetést ad. Bemutatja térképén a Föld két félgömbjét, gazdag díszítéssel. Magyarországot keresve ezen, csupán egyetlen helységet találunk rajta feltüntetve s ez Tokay — mely e korban nemcsak boráról, de erődjéről is híres. Erdélyből Hermanstadt található e világtérképen, azaz Nagyszében. A világtérképet a Sarkvidék leírása és térképes ábrázolása követi, majd Grönland, a Spitzbergák, a Jan Mayen-szigetek, Novaja Zemlja és Izland térképei következnek bő leírásokkal. A Sarkvidékhez közeli területek részletezését nemcsak az általános földrajzi leírás rendje kívánta meg. BLAEU kortársai, holland bálnavadászok sűrűn keresték fel a Norvégiától északra és északnyugatra elterülő tengerrészeket. Bátor németalföldi hajósok a Kínába vezető legrövidebb tengeri utat a 16. és 17. század fordulóján az Északi Jeges-tengeren keresztül vélték feltalálhatni. BARENTS, a legvakmerőbb vállalkozó, 1594/97 között vezetett expedícióján ugyan ott vesztett a jéghegyek birodalmában, de a próbálkozások tovább folytak. Az Északkeleti Átjáró után később az Északnyugati Átjáró keresésével folytatódott a kísérletezés és tartott körülbelül másfél évszázadon át. BLAEU is igyekezett e törekvést szolgálni, innen különleges figyelme az északi vidékek iránt.

Európa térképe BLAEU atlaszában (1648. évi kiadás)

A Sarkvidék ismertetése után Európáé következik, melyet BLAEU 17 könyvre, azaz ugyanennyi egységre osztott fel. Ezek: Norvégia, Dánia, Svédország, Oroszország, Lengyelország, a Duna-völgy országai, Görögország, Németország (a Német-Római császárság területe), a két Németalföld, Anglia, Skócia, Írország, Franciaország, Svájc, Itália és Hispania (az egész félsziget). Mint látható, a felosztás átmenet a természeti-földrajzi és a politikai részletezés között, de kétségtelenül felismerhető benne egy bizonyos történeti-kulturális tipizálásra való törekvés. Különösen figyelemreméltó Magyarországának a *Regiones Orientales... circa Danubium...* közé sorolása. Benne a Duna-völgy országai történeti-földrajzi közösségének egyik korai felismerése észlelhető. Korábban ez nem Duna-völgy, hanem Magyarország neve alatt ismeretes — gyakran beleszámítva az egykor hűbéres balkáni fejedelemségeket is: az „Archiregnum Hungariae”-nak a blaeui földrajzi koncepcióban kevés nyoma van, annál inkább az akkori reális politikai helyzetnek. Nem egészen így mutatkozik be a magyarság BLAEU igen szép, díszes kiállítású Európa-térképén. A térképet ugyanis kétoldalt 5—5 nemzeti viseletbe öltözött pár finoman színezett, egymás alatt következő képe keretezi. Ezek: angol, francia, flandriai, kasztíliai, velencei; német, magyar, cseh, lengyel és görög. Itt láthatóan nem a létszám és nem a politikai hatalom szerint történt a bemutatás. A magyarság és a görögség dicsőséges

Magyar viseletű pár BLAEU Európa-térképén

múltja jogán került bemutatásra: a csehek esetében pedig valószínűleg a protestáns németalföldi területeken való ismertségük az ok, talán 1620 eseményei hatottak. Budát azonban az akkori Európa 9 legismertebb városának sorában hiába keressük ugyanezen a térképen; ott csak Amsterdam, Prága, (RUDOLF császár és KEPLER működésének színtere, valamint a téli királyság fővárosa), Konstantinápoly (nem Stambul!), Velence, Róma, Párizs, London, Toledo (a Madrid előtti spanyol székhely) és Lisszabon madártávlati képét láthatjuk a térképlap felső részén. Bécs szintén hiányzik.

Ez a térképdíszítés azért nagyon figyelemreméltó, mert megmutatja: a XVII. század derekán még erősen élt az egykorúak tudatában a magyar népi egyéniség jelentősége, bár a magyarság akkor már létszámát és államának erejét tekintve igen sokat veszített. Az „Antemurale Christianitatis” iránti tiszteletből talán, de mégis odakerült a tíz legjelentősebb európai néptípus közé.²⁶ A térkép egyébként valószínűleg inkább a XVII. század

26. A XV. században a magyarság — történeti statisztikai becslések szerint — Európa lakosságának 5%-át tette, 1720-ra ez az arány 0,6%-ra esett vissza. (Ld.: TÖLGYES L.: *Ungarn, Bollwerk der Christenheit zur Zeit der europäischen Türkenkriege*. Köln 1957, 42–43. l.) BLAEU korában, az 1660-as évek nagy pusztítása előtt ez az arány már csak körülbelül 2% lehetett.

elején, RUDOLF császár uralkodásának végén a tizenöt éves háború korszakában készült, s ebben az atlaszban csak kései reprodukció.

Ezen a mintegy 1:15 000 000 mértékarányú térképen Magyarország, Erdély és Horvátország nélkül — ezek különálló országokként vannak jelezve — mintegy 6 cm²-nyi terület jutott. Ezen a kis területen a térkép mégis 28 várat és várost tüntet fel. Felsorolásuk érdemesnek tűnik, mert látható belőle, melyek voltak a legismertebb és a külföldiek számára legfontosabbnak tartott magyarországi helységek. Eredeti ortográfiával a következő város és várnevek találhatóak a térképen: Presburg (Pozsony); Leutse (Lőcse); Dyrn (Tyrnavia = Nagyszombat); Owar (Magyaróvár); Eperies; Ungwar; Kaseh (Kassa); Vacia (Vác); Tokay; Komar (Komárom); Gran (Esztergom); Rab (Raab = Győr); Papotz (nem Pápóc, hanem Pápa, a megfelelő helyen feltüntetve); Sarwar; Alba regalis (Székesfehérvár); Zyget (Szigetvár); Buda; Pest; Zygetfro (Szigetfő, elhelyezése a térképen Szekszárd táján van); Bát (Bátaszék vagy Bács; a térképen a Duna mellett, a kettő között elhelyezve); Zolnok; Kiswarda, Segedinum (Szeged); Chianad (Csanád); Orozlan (Oroszlámos, egykor jelentős helység Torontál vármegyében); Temeswar; Sarlo (Siklós táján jelezve, a Dráva közelében); Teutoburg (a BLAEU megelőző térképen is többször szerepel, Teutoburg vagy Erdewdy néven: a Dráva-torkolat közelében a Dunánál: Erdőd, a középkorban jelentős vár, az első világháború előtt kisközség). Egy-két tévedéstől eltekintve a városok lokalizálása pontosnak mondható. Ha a kartográfiai generalizálás — akkor még diszciplínaként nem létező, de gyakorolt — módszerét tekintjük, a főbb helységek kiemelése általában jónak mondható, bár néhány jelentős város (pl. Pécs, Nagyvárad) kimaradt.

Európa általános leírása után északról délkelet felé haladva következik az észak- és kelet-európai országok, illetve tartományok bemutatása. Az első kötetben még Norvégia és Dánia kapott helyet. Kitűnnek a térképlapok között a hollandi kereskedelmi hajósoktól sűrűn látogatott schleswigi partvidékekről készített térképek. Az elhomokosodott és a megfeneklés veszélye nélkül jól járható vízi utak feltüntetése jelentős gyakorlati haszonnal kecsgetett, mert fokozta az atlasz kelendőségét az északi- és keleti-tengeri kereskedelmi vállalkozó patríciusok körében, amit csak fokoz az, hogy a térképlapokon melléktérképekként megtalálhatók a fontosabb kikötővárosok alaprajzai is. Dánia ismertetésénél részletesen foglalkozik az atlasz Hven szigetével és az Urianienborggal, TYCHO da Brache ottani híres obszervatóriumával. Ezt az obszervatóriumot, annak csillagászati műszereit rézmetszetben, színezett lapokon mutatja be. Megragadva az alkalmat, ebben a fejezetben a csillagászat kérdéseivel is bőven foglalkozik a szerző. A fejezet még Willem BLAEU munkája: a Hven szigetről készített térképet egyik legkorábbi és egészen bizonyosan saját kezétől származó műnek tartja a szakirodalom.

Itt kell kitérni a BLAEU-atlasz térképeinek és más illusztratív anyagának külső kiállítására. BLAEU atlaszkiadásai nem mind jelentek meg színezett kivitelben. Az Országos Széchényi Könyvtár 1662. évi példánya rendkívül szép kiállítású, igen finoman színezett. Amennyire e sorok írója előtt ismert, ebből a kiadásból általában színezett térképekkel díszített példányok ismeretesek: valószínű, hogy BLAEU ezt reprezentatív díszkiadásnak

Lovas földmérő segédeivel Westmoreland angol grófság térképén

Arató pár Picardia tartomány térképének címkeretén

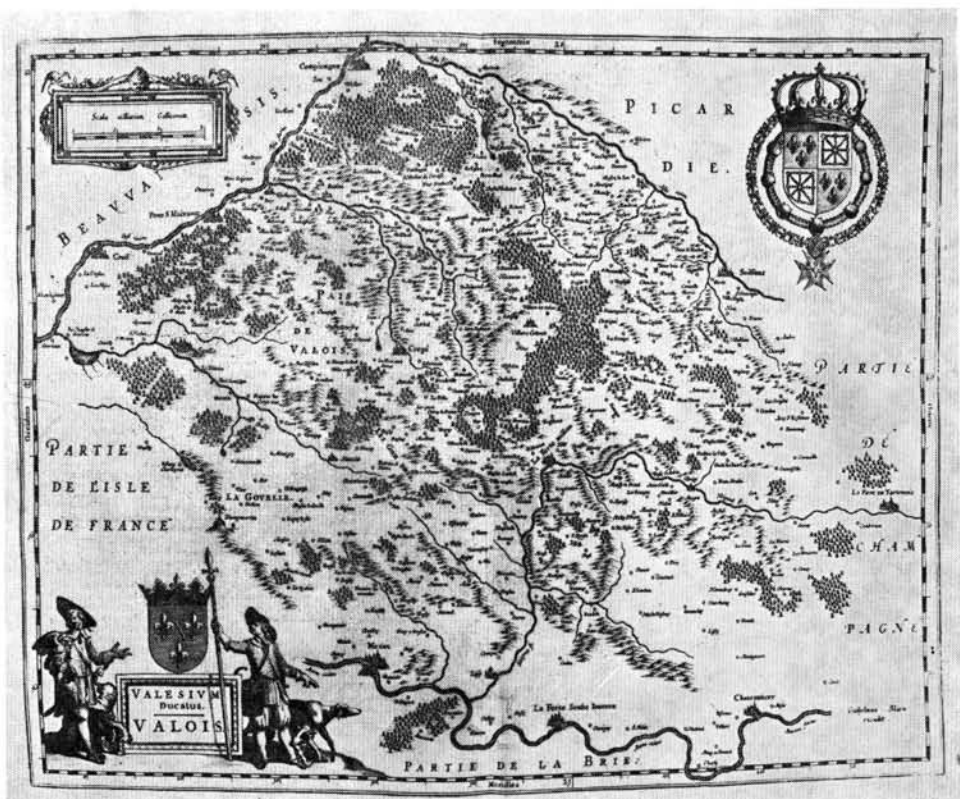

Építőmester, kőműves és ács Vicenza territórium térképének parergáján

Bányászviselet Brescia és Crema térképének címkeretén

szánva, súlyt helyezett arra, hogy a példányok szépen illumináltak legyenek. A térképlapok nem egyforma méretűek, átlagos nagyságuk azonban 50×40 cm körül van, tehát — éppúgy, mint a korábbi, ORTELIUS- és MERCATOR-féle atlaszoknál is — két lapra terjednek ki: a versokon többnyire szöveg van. A térképlapokat fokbeosztás keretezi, vannak azonban fokbeosztás nélküli lapok is. Csaknem minden térképlapon kiemelkedő a képes ábrázolásokkal díszített címkeret, a parerga vagy más néven cartouche. A parergák már BLAEU officinájának működése előtt is szokásosak voltak, azonban a BLAEU-atlaszokban, így az *Atlas Maior*ban is, jelentőségük megnőtt. BLAEU térképein a parergák szorosabban kapcsolódnak a térkép tartalmához. Nem csupán allegorikus alakokat, vagy címereket tüntetnek fel, hanem igen gyakran az ábrázolt terület lakosainak viseletét, foglalkozásuk gyakorlásának jeleneit mutatják be. Értékük kettős: viselettörténeti és etno-karakterológiai egyszerre. A népeségtípusokat bemutató parergadíszek, melyek kezdettől fogva megtalálhatók a BLAEU-atlaszok térképein, szemléletesen egészítik ki a leírásokat és a táj jellegére jól utalnak. A halász, arató, vadász, bányász, favágó, pásztor mellett a katona és a nemesember alakja is megjelenik a térképeken — s ez mind szoros összefüggésben van a térképpel. Gyakran a néptípusok munkásságának gyümölcse is látható a parergán vagy körülötte: búzakéve, szőlőfürt, különféle állatok, azután szerszámok, gazdasági eszközök. A régebbi térképészek által előszeretettel

Valois hercegség térképe. Jellegzetes az erdőjelzés. A címkereten solymász és vadász (hajtó) ábrázolása

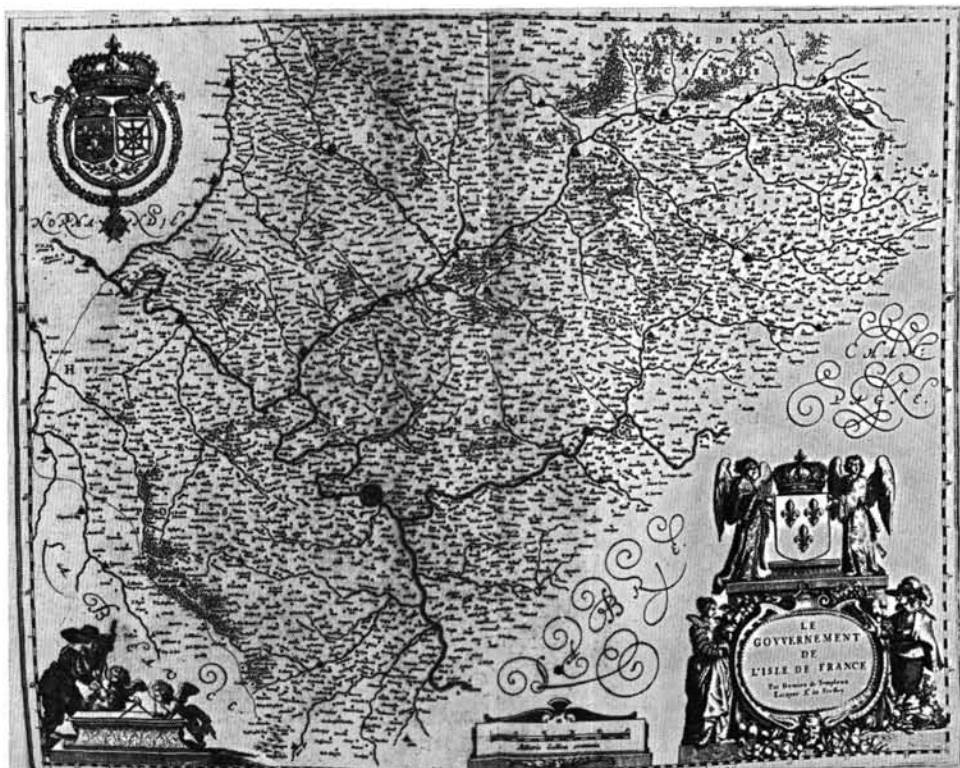
alkalmazott térkitöltő díszítések: fantasztikus állatok, griffek és az antik mitológia alakjai is alárendelt szerepet játszanak: ha megjelennek, a táj jellemzéséhez járulnak hozzá. BLAEU parergái a kor németalföldi képzőművészetének „használati grafikái”-ként értékelhetők. A hétköznapi, könnyen érthető témák, a zsánerképek dominálnak; a barokk keret mögül is mindig újra előtör a realista ábrázolás. Az alakok nyugodtak és természetesekek.

A térképelek is világosak és könnyen érthetőek. Éppen ezért kevés térképen találunk jelmagyarázatot. A hegyrajz ún. vakondtúrásszerű; a hegyek csúcsosak, többnyire árnyékoltak. A sziklás hegyek árnyékolása különösen finom, kontúrjaik csipkézettek. A vízrajz egyszerűbb, többnyire csak egy fekete vonal jelzi a folyót; nagy folyamoknál két szélesebb közt keskenyebb párhuzamos vonalakat is találunk: a tengerpartokat vízszintes árnyékolással tünteti fel.

Az erdőrajz oldalnézetes: rendszerint több fát alkalmaz a térképen közel egymáshoz, azzal fejezi ki egy terület erdős voltát. Az *Atlas Maior*

erdőrajza általában színezett s ez plasztikusságát fokozza. A településeket — többnyire jelentőségüknek megfelelően — egyszerű karika, kis torony vagy több torony jelzi. A nagyobb városokat többtoronyos — de nem feltétlenül hiteles — vagy vörösre festett kontúrrajz mutatja be. Részletesebb térképeken néha a nagyobb városok főbb utcahálózata is megjelenik alaprajzban: a város keretét az azt övező erődítmények vonala szolgáltatja. Úthálózat csak a részletesebb térképeken található, jele két keskeny párhuzamos vonal. Nagyon jelentős viszont a tartomány- és országhatárok jelzése. Ezeknél BLAEU atlaszában a szaggatott vagy pontozott vonal nyomatékozására színjelzést alkalmaz, de a határvonalak jelzése többnyire nem vörös, hanem sárga. Egyáltalán BLAEU jellegzetessége ebben az atlaszban, hogy a sárga színt különösen gyakran alkalmazza térképein.

A második kötet: *Geographiae Blavianaë volumen secundum*... öt könyvben Európa északi részének folytatása mellett Kelet- és Délkelet-Európát tárgyalja. Svédország és a hozzá tartozó Finnország, valamint a balti tartományok ismertetése az első. Mint már korábban az angol és skót köteteknél, itt is erősen képviselve van a régiségtan, a nép őstörténete és ismerteti az ó-svéd törvényeket is.

Ile de France tartomány a Szajna, az Oise és a Marne folyók völgyével. A sűrűn lakott tájat zsúfolt helynévírás jelzi

BLAEU az egyes országokról nem rendelkezett egységes anyaggal; amennyire lehetett, mégis igyekezett adatait rendszerezni; az *Atlas Maior*-ban a tárgyi sorrend többnyire ez: az adott ország, tartomány vagy város fekvése, határai, kiterjedése, neve és a név eredete, ókori népei, régi és új lakói, közigazgatás, felosztás, kik és hogyan gyakorolják a közhatalmat; a talaj minősége, a lakosság szokásai, táplálkozása, öltözködése, nyelve; kereskedelem; kormányzat és vallás. A sorrend nem mindig következetes, és az egyes fejezetek is néha hiányosak vagy igen rövidek. Azt mindenesetre meg kell állapítani, hogy az adatok a kritika szűrőjén mentek keresztül.

Svédország és a hozzá tartozó tartományok után következő fejezetben BLAEU Oroszországgal foglalkozik. Az ország egyes részeit különböző térképlapokon mutatja be. Moszkva városáról külön látékyszerű térképet közöl, s egy másik lapnak címe: „Kremlenagrad castellum urbis Moskvae.” A Volga folyót térképlap-sorozat mutatja be.

A következő fejezet Lengyelországnak és a vele unióban levő Litvániának van szentelve. A leírás itt is bőséges. Szövegközi képek ezt a részt is tarkázzák. A Dnyepr folyót 4 térképlap mutatja be. Itt meg kell jegyezni, hogy BLAEU érdeklődése a folyók iránt jelentős. Vízrajzi térképeket folyókról már előbb mások is készítettek: de az a törekvés, hogy a folyókról készült térképeket összegyűjtse és felvegye atlaszába: alighanem Joannes BLAEU gondolata volt. A korábbi térképek elsősorban politikai egységeket, országokat, tartományokat mutatnak be a szárazföldön. A kontinentális vizek kartografikus bemutatása addig elhanyagolt az atlaszkiadásoknál. BLAEUT ebben nemcsak az vezette, hogy ezeket az akkoriban jórészt új térképeket a közönség elé vigye. A bizonytalan földrajzi helymeghatározások miatt sokszor torz kartográfiai kép, a gyakorlati tájékozódás jobb lehetőségei involváltak, hogy a vízhálózatot, mint a földrajzi tájékozódás kiváló eszközt, különös figyelemben részesítse. A Lengyelországról szóló részben szól ennek a területnek állandó csapásairól: a tatárokról is. A rájuk vonatkozó adatokat Guillaume LE VASSEUR DE BEAUPLAN (kb. 1600—1670?) francia mérnöktiszt és író alapján közli. Ezek akkoriban elég friss adatok voltak.²⁷

A következő fejezet a Duna-völgygel és a Balkánnal foglalkozik. Itt kerül sor Magyarországra és Erdély tárgyalására is. Erdély külön térképlapon kerül bemutatásra, a szöveges rész négy és fél lap. Magyarországot is egy térkép mutatja be, a szöveg tizenhárom és fél lapra terjed.

Magyarország leírása megkívánná a bővebb ismertetést. Mivel azonban e tanulmány megírása és megjelenése közben e tárgyban egy részletes kivonat fordítás is megjelent, ezt mellőzhetjük.²⁸ Nagy vonalakban elmondható BLAEU Magyarország-ismertetéséről, hogy az akkor jól értesültnek mondható, tüzetesen és elég tárgyilagosan informált európai közvélemény hangja

27. LE VASSEUR DE BEAUPLAN normandiai hidrografus és révkalauz fia, mint erőd-építő hadmérnök szolgált Lengyelországban III. ZSIGMOND és IV. ULÁSZLÓ királyok idején. Ő építette Kudak várát a Dnyepr mellett a tatár támadások ellen, s Ukrajnáról több térképet készített, melyek részbe metszve Danzigban jelentek meg 1650-ben. *Description de l'Ukraine* c. műve Rouenban 1650-ben jelent meg.
28. E tanulmány eredeti fogalmazása (1962) óta jelent meg SALÁNKI J. id. tanulmánya, mely BLAEU kortársaira nagy hatást tevő országismertetését közli, de a BLAEU-atlaszok térképi vonatkozásait csak érinti.

hallható soraiból. Nem idealizálja, de nem is kicsinyli le az országot s annak népét, melynek szerinte legfontosabb ismertetőjele az, hogy az állandó harc légkörében él. Soraiban bizonyos csodálat érezhető a sokat vérző nemzet iránt.

Először Hungaria nevének eredetét etimologizálja. Azután a fővárost, Poniumot, azaz Pozsonyt ismerteti, kiemelve annak közjogi fontosságát, a koronázó város rangját. Sorra megemlékezik — hosszabban vagy rövidebben — Érsekújvár, Magyaróvár, Nagyszombat, Nyitra, Trencsén, Eperjes, Sáros vár, Lőcse, Galgóc, Kassa, Tokaj vár, Ungvár, Szatmár, Nagykároly, Fülek vár királyi kézen levő helységekről. A hódoltságból Szegedről, Csánádról, Egerről, Debrecenről szól, melyről kiemeli, hogy Erdélynek is fizet adót. Azután Temesvár, Szolnok, Hatvan, Vác, Pest, Kalocsa és a dunántúli határvárak felsorolása következik. Ismét a királyi Magyarország területére tér át, Komárom erős várát emeli ki; a Csallóközben szerinte 300 falu van 15 000 lakossal. Győr, Pápa, Szombathely királyi várai és városai után még egyszer a török megszállás alatti országrészre tér vissza, Esztergomot, Visegrádot írja le. Budáról szólva kiemeli, hogy még magyar főváros volt, virágzott, a török alatt azonban lehanyaglott. A híres Corvina-könyvtárat és a fürdőket emlegeti. Végül még Székesfehérvárról és Pécsről szól.

A hegyrajz tekintetében BLAEU információi ismét jónak mondhatók. A Kárpátokat, a szepesi és a körmöci hegyeket („Kermeuthi Hegyec”) valamint a Mátrát és a Bakonyt tartja a legfontosabbaknak. Igaz, a Bakony nem magas hegység, de ebben az időben nagy erdőségeivel fontos stratégiai akadályt és jó sertéslegelőhelyet jelentett. A vizekről azt írja BLAEU, hogy a Duna kivételével egy folyó vize sem iható. Nagyon rossznak mondja a levegőt, azt javasolja az esetleg odautazni szándékozónak, hogy egy helyen se tartózkodjék egy hónapnál tovább a betegségek elkerülése végett. A magyaroknak, akik már megszokták azt — mondja — nem árt az éghajlat. Ezzel a nézettel a kor általános meggyőződését fejezi ki, mert a XVI. század vége óta Nyugaton ez volt az általános vélemény. Bár újabban ezt némelyek kétségbevonják, a magyarországi éghajlat egészségtelen volta e korban kétségtelen. Magyarország ásványi kincsei közül a só és a nemesfémeket emeli ki, majd — ismét általános véleménynek adva hangot — azt fejti ki, hogy annak földje igen termékeny: egész Európát el tudná látni élelemmel. Ezután a közjogi méltóságokat sorolja fel, ismerteti azok szerepét és az ország közigazgatását. Adatai hitelesek. Az ország történetével kapcsolatban a hun — magyar rokonságról szól, és közli a fejedelmek és királyok archontológiáját. A magyar népről rövid jellemzést ad: harcias, széthúzó, dicsvágyó, büszke és pompakedvelő. A jellemzés a kor nemességére szabott lehet, de tükrözi az egész népet is. Ismerte BLAEU az ország polyglott jellegét is: három nyelvet használnak szerinte itt: a magyart, németet és a szlávot. Az öltözködésről és a lakásviszonyokról is beszámol, végül a vallási megoszlásról. Egyik érdekes számszerű adata a hódoltság területén 30 000 katolikusról szól.

Mik voltak BLAEU forrásai? Ez külön vizsgálatot érdemelne. Mindenestre a XVI. századi íróktól — talán OLÁH Mklós, Salomon SCHWEIGER,

Joannes BOTERUSTól²⁹ és még másoktól, ZSÁMBOKITól — ORTELIUSON, MERCATORON, HULSIUSNON, majd CLUVERIUSON át húzódik a láncolat, mely hatással lehetett BLAEURA. Nem csak azoktól meríthetett, akik nyomtatott műveket publikáltak: bizonyosan Hollandiát járt magyar diákoktól is szerzett információkat. Ezek nehezen kinyomozható források.

A helytálló történeti földrajzi kép mellett BLAEU atlaszában kevésbé helytálló a mellékelt térkép. BLAEU Magyarország-térképéről később még részletesebben lesz szó. Itt most csupán annyit kell megjegyezni, hogy Magyarország térképe is, a többi Duna-völgyi ország térképe még inkább, számos hibát tartalmaz és elmarad a nyugatabbra fekvő országok térképeinek színvonalától. Valamivel jobb a helyzet az utolsó fejezetben tárgyalt Görögország esetében. Ez, partmenti ország lévén, már a középkortól fogva hajózási térképeken gyakran ábrázolt terület és a velencei hajósok által erősen látogatott vidék, így térképi feldolgozásában BLAEU viszonylag sokkal jobb forrásokra támaszkodhatott.

Összefoglalóan a második kötetről mégis elmondható, hogy éppen ennek anyagában van jelentős bővítés a korábbi kiadásokhoz, pl. az 1648/49. évihez képest.

A harmadik kötet: *Germania, quae est Europae liber octavus*, 332 lapra terjed és 96 térképlapot tartalmaz. A kötet a Német-Római Birodalommal foglalkozik, hosszú földrajzi és történelmi magyarázószövegekkel. A tárgyalás az egyes tartományok szerint halad. Az osztrák kerület és a cseh királyság tartományai is ebben a kötetben kerülnek bemutatásra. Kartográfiailag jellemzője a kötetnek, hogy a térképlapok igen különböző értékűek és különböző időszakokból származnak. Ausztria térképét még Wolfgang LAZIUS alapján adja meg — körülbelül százéves feldolgozás nyomán. Felső-Ausztria külön térképlapja viszont HOLTZWURM Abraham XVII. századi munkája alapján készült, Morvaországé pedig Joannes Amos COMENIUS — az Erdélyben is működött pedagógus — térképe alapján. Más tartományok saját kartografusainak műveit is átvette BLAEU ebbe az atlaszba. Thüringia térképe Erichius ADOLARI, Weszfáliáé Joannes GIGANTES orvos és matematikus munkája. A németországi fejedelemségeket, tartományokat bemutató térképeken azok címerei szép kivitelben láthatók; némelyik lapon dedikáció is van. Valószínű, hogy ezeket BLAEU önállóan is megjelentette. Egészen különlegesek és egységes típust mutatnak ebben a kötetben Schleswig, Holstein és a fríz szigetek térképei. Ezeket Joannes MEYER készítette, Nicolaus és Matthias PETERSEN és Christian LORENSSEN metszették rézbe. A tenger mélységei is fel vannak rajtuk tüntetve.³⁰ Tengermélységjelzést rendszeresen — a régebbi kartográfia történeti szakirodalom szerint — Willem BLAEU és fia Joannes alkalmaztak először tengeri térképeiken, és pedig az Elbe és a Weser torkolatában, a *Toonneel des aerdrriex ofte nieuwe atlas (A Föld színpada az új atlasz szerint)* című, 1635-ben megjelent atlaszukban.

29. A források közül különösen fontosnak tartható a kevésbé ismert Joannes BOTERUS két műve: az *Allgemeine Weltbeschreibung . . .* (Cölln 1596) kül. 121—123. l. és az *Amphiteatridon hoc est parvum Amphiteatrum . . .* (Colonia Agrippinae 1597) kül. 52. l.

30. ECKERT, i. m., Bd. 2. pag. 42.

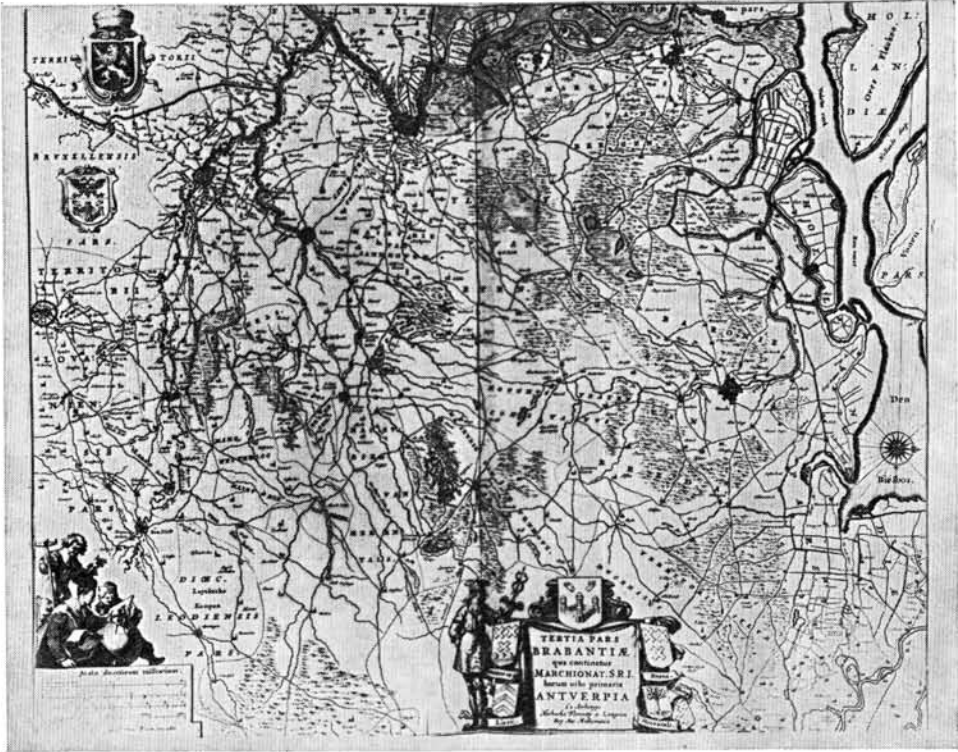
Az Elba folyó torkolata a tengermélységei jelölésével

Katonaalakok Wesztfália térképének címkeretén

Szerszámokkal és műszerekkel díszítettj barokk címkeret a nürnbergi territórium térképén

A spanyol Németalföldön levő Brabant tartomány részlettérképe úthálózattal.
A címkereten a kereskedelem allegóriája. A lépték felett földmérő-jelenet

A negyedik kötet: *Geographiae Blavianae volumen quartum, que liber IX., X. Europae continetur*. A kötet címében, mint látható, az előzőekhez képest nincs következetesség, mert az országot nem tünteti fel. A kötet tartalma: Belgium — melyet a kor szóhasználata szerint az egész Németalföldre kiterjeszt. Ennek megfelelően a két rész: „Belgium Regium” — a spanyol királyi ház kezén levő, tulajdonképpeni, mai területét erősen meghaladó Belgium, és a „Belgium Foederatum” — az Egyesült Tartományok, a mai Hollandia magva. A leírás itt is tartományok szerint halad és erős figyelemmel van az ókori régiségtani vonatkozásokra; mégis ez a kötet tekinthető a korát illetően „legmodernebb”-nek, mert különös figyelemmel van a korabeli állapotokra. A hollandi területeket bemutató térképeknél a magyarázatban a szerző részletesen ismerteti a területek víztől való elhódításának és mezőgazdaságba bevonásának módszereit. Kartográfiaiailag is a németalföldi területek — különösen a hollandiai tartományok — térképei a legjobbak és legmegbízhatóbbak, bár BLAEU ezeket is átvette a kortárs és régebbi földmérők munkáiból. Hogy ő maga végzett-e felméréseket, nehezen állapítható meg. A térképészeti technikát illetően a hollandiai terüle-

teket ábrázoló térképek a legszemléletesebbek is. Többnyire bemutatják az úthálózatot, a kisebb területegységek térképein szélmalomok és gyakran még egyes tanyaépületek is fel vannak tüntetve, tehát megközelítik azt a követelményt, melyet az újabb időkben a részletes topográfiai térképekkel szemben lehetett megkívánni; néha méretarányuk is megközelíti a modern 1:75 000 léptéket. Finoman színezettek a homokdűnék a parton, a vízmélységek a tengerparton szintén jelzettek. Nagyon jelentősek a kiszáritott területekről, a polderekről készített térképlapok, melyek tudománytörténetileg fontos dokumentumok. A térképeket szegélyükön látható parergák, keretdíszek különösen szemléletessé teszik, mert rajtuk a korabeli holland életet, annak hétköznapijait bemutató zsánerképszerű ábrázolásokat találhatunk. Különös figyelmet érdemelnek a földmérői munkát bemutató jelenetek. Stílusuk teljesen a korbéli németalföldi művészet tipológiájába illeszkedik be. BLAEU festőművészekkel tervezette őket, azonban túlnyomóan szignálatlanok.

A 3. és 4. kötet tartalmában is erősen meggyarapodott az 1648/49. kiadás óta. A 4. kötetben 63 térkép van.

Dűnék, csatornák, polderek ábrázolása Noord-Holland Amsterdamtól északra fekvő részének térképén. A településrajz néhol épületekig részletes

Az ötödik és a hatodik kötet — *Geographiae Blavianae volumen quintum*, illetve *volumen sextum* címmel — az 1648/49. kiadásból már ismert Anglia, illetve Scotia et Hibernia atlaszköteteivel azonosak. Anglia köteténél teljes, Skócia—Írországnál csaknem teljes az egyezés, csupán a térképek száma nőtt eggyel, illetve hárommal. Az angol kötetben azonban megállapítható, hogy az archeológiai vonatkozású képek, a színezés révén teljesen más hatást tesznek.

Nemigen csodálható, hogy BLAEU e két kötetnél nem törekedett nagy változtatásra, és hogy az aktuális eseményekről nem vagy alig, a történeti múlttól annál több szó van a két kötetben. Már az 1648/49. kiadás idején is az angol forradalom eseményei rázkódtatták meg a szigetek politikai életét: 1660-ban pedig az angliai restaurációval ismét új helyzet állott elő. Mint az 1654. évi angol privilégiumból látható, BLAEUNAK a Cromwell-kormányzattal is voltak megfelelő kapcsolatai; pedig éppen a brit szigetek vonatkozásában volt legnehezebb az utolsó két évtized eseményeinek megkerülése.

Furcsán szegényesnek tűnik a hetedik kötet: *Geographiae Blavianae volumen septimum*. A kötet Franciaországot és Svájcot mutatja be. Ha megfontoljuk, hogy Franciaországról 256 lap és 58 térkép található a kötetben, Svájcra viszont 88 lap és 7 térkép, az aránytalanság azonnal szembeűnő. Mint a korábbi kötetekben, BLAEU itt is különös teret szentel az ókori történetnek és a római emlékeknek. Ez nemcsak humanista örökség: a kötet ki is kellett valamivel tölteni. A tárgyalás egységei a tartományok. A francia tartományok térképeinek parergáin ott láthatók azok címerei. Feltűnő azonban, hogy több tartománynál a parerga üres, a címer hiányzik; a cartouche-ok kitöltése valamilyen okból elmaradt. Mintha sietve kerültek volna a térképlapok metszésre, a kötet elnagyoltnak tűnik és semmi esetre sincs arányban az akkor legnépesebb, területre is egyik legnagyobb, és erősen aktív külpolitikát folytató ország jelentőségével. A francia térképeken itt-ott úthálózat is található; és talán nem véletlen, hogy jobbára a Németalföldre közelebb eső területek térképein. Szándékos-e, véletlen-e, hogy Svájc, sok vonatkozásban a szabadságjogokra koncentrááló kanton-alkotmányaival, ugyanabba a kötetbe került, mint az erősen abszolutisztikus Franciaország? A svájci térképeken figyelemreméltó az Alpok sziklás hegyeinek árnyékolása és csipkézéssel való szemléltetése. A svájci térképlapok stílusukban is eltérnek a franciáktól, ami persze jórészt kartográfiai forrásaikra vihető vissza.

Svájcot BLAEU egyesíthette volna egy kötetbe a következő egységgel is; de nem tette. A *Geographiae Blavianae volumen octavum: Italia*. Nagyon gazdag és bő leírás, bő térképanyag jellemzi ezt a kötetet is. 218 lap szöveg, 65 térképlap mutatja be Itália különböző részeit. Minden városállamot, minden tartományt külön ábrázol kartográfiailag. Ennek megfelelően az egyes lapok topográfiai értéke is különböző. Összességében véve azonban az Appennini-félsziget térképészeti bemutatása a BLAEU-atlaszban jobb, mint a korábbi idők régebbi kartografusainál. Ennek oka Willem BLAEU számítási revíziója lehet, ki már 1634-ben újabb számítások alapján állapította meg, hogy a Földközi-tenger addigi ábrázolása nem helytálló, és hogy térképésztsársai Európát túlságosan szélesnek ábrázolják, hibás mérések követ-

keztében. CASSINI és DE LA HIRE csillagászati helymeghatározásai ezt utóbb, Franciaországra nézve, az 1670-es években igazolták is.³¹

A kilencedik kötet Spanyolországgal, Portugáliával együtt csak így: *Hispania, quae est Europae liber XVII.*, valamint Afrikával foglalkozik.

Ebben a kötetben nemcsak térképeket, de szépen színezett metszeteket is találni. Az Escorialt több látkép, keresztmetszet, alaprajz mutatja be. A királyi székhelynek ez a korábbi kiadásokban nem szerepelt részletes leírása azonban mégsem járul hozzá Spanyolország jelentőségének megfelelő bemutatásához. Portugáliával együtt is csak 93 lap és 28 térkép, illetve látkép mutatja be az ibériai félszigetet, mely ekkor még, ha háttérbe szorulva is Franciaország mögött, még mindig nagyon komoly európai hatalom, s területre is igen nagy ország. Feltűnőnek tűnik Portugália háttérbeszorulása a BLAEU-atlaszban. Mindössze egy térkép (a 75. lapon) mutatja be Portugalia et Algarbia Spanyolországgal perszonálunióval összekötött királyságát, egy másik az Azores Insulae-t. De Portugália helyzete az 1640-es népfelkelés óta még nem volt teljesen tisztázott. 1665-ben, tehát három évvel az atlasza megjelenése után került sor a Spanyolországtól való tényleges függetlenség elérésére, és csak 1668-ban annak jogi elismerésére a lisszaboni békében.

Ha BLAEU kötete a szomszédos Észak- és Északnyugat-Európa országaihoz képest némileg mostohábban is foglalkozik az ibériai félszigettel, viszonylag részletes Afrikát illetően. Ezt 163 lap, 13 térkép mutatja be. Ezek a területek a hollandiak számára a keletindiai szigetekre vezető út miatt voltak különösen jelentősek. A topográfiai informatív anyag értéke — leírásé éppúgy, mint térképe — a partoktól távolodva arányosan csökken.

A tizedik kötet Ázsiát mutatja be. Az első részben nagyjából ugyanazokat az ázsiai országokat mutatja be, melyek már az 1648/49-es kiadásnál felsorolásra kerültek. A kötet második részébe viszont BLAEU egészében bevette egy Kínát megjárta jezsuita misszionárius Martinus MARTINIUS *Novus Atlas Sinensis* című, kiemelkedő jelentőségű leírásos atlaszát, mely 17 térképet tartalmaz. Ezt a művet BLAEU különállóan már 1655-ben is megjelentette. Martin MARTINI (1614—1661), a Jézustársaság tagja, 1643-ban érkezett Kínába hittérítőként és a Hang-Csuban felállított misszió vezetője lett 1651-ben. Kiváló csillagászati ismeretekkel és történetírói képességekkel rendelkezve, nemcsak hosszúsági és szélességi fokmérések alapján szerkesztett atlaszt Kínáról, de részletesen megírta a nemrégiben lezajlott tatár—kínai háború történetét is. A *Novus Atlas Sinensis*, mielőtt az *Atlas Maior*ban újra megjelent volna, BLAEU kiadásában már franciául és hollandul 1656-ban, spanyolul 1658-ban sajtó alá került. A friss és nagy érdeklődésre számot tartó földrajzi-térképészeti művet BLAEU nyilván sikere miatt vette be az *Atlas Maior*ba, az 1662. kiadásba is.³²

31. Giovanni Domenico CASSINI (1625—1712) bolognai asztronómus 1669-ben lett a párizsi csillagvizsgáló igazgatója. A tudománytörténetbe a párizsi meridián-meghatározással írta be nevét, melyre Franciaország térképezése épült, amit fia folytatott. Philippe DE LA HIRE geodéta 1667 és 1681 közt Franciaország asztronómiai pontjait határozta meg melyek alapján — valószínűleg általa — 1682-ben elkészült annak rektifikált térképe. (BAGROW—SKELTON, i. m. 475. és 503. l.)

32. SOMMERVOGEL C.: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*. Bibliographia. Tome V. (Bruxelles—Paris 1894) 646—650. l. A tatár—kínai háborúról szóló jelentése *De bello Tartarico historia* Rómában 1654-ben jelent meg. Csakhamar Joannes

A tizenegyedik kötet: *America, quae est Geographia Blaviana pars quinta* a két Amerikát mutatja be, 290 lapon 22 térképlapon. Lapjai részben azonosak az 1648/49. kiadás térképeivel, de azoknál bővebbek. Az észak-amerikai lapok az amerikai helytörténeti kutatások számára rendkívüli forrásértéket jelentenek. Közép- és Dél-Amerikánál a térképek díszítésében városlátképek emelik a szemléletességet. Az egyik brazíliai területet ábrázoló térképlap parergáján működő cukorfinomítóüzem élethű rajzát lehet látni, egy másikon holland zászló alatt, európai tiszt vezetése alatt vonuló fegyveres indiánok láthatók. Ez az észak-brazíliai harcokra utal. E terület ugyanis 1630 és 1654 közt Portugália kezéről holland megszállás alá került. Valószínű, hogy a térkép 1654 körül készült el: az *Atlas Maior* megjelenésekor, 1662-ben már csak Guayana egy része volt a hollandiak kezén; Brazília visszakerült portugál uralom alá.

Mindent összegezve, meg kell állapítani, hogy a BLAEU-atlaszok sorában az 1662. évi kiadás volt a legreprezentatívabb és egyben a legnagyobb feltűnést keltő, a legsikeresebb. Átala emelkedett ki a BLAEU-officina véglegesen a többi németalföldi térkép- és atlaszkiadók közül. A korábbi kiadások felkeltették az érdeklődést és népszerűvé tették a BLAEU-atlasz fogalmát. Ez a kiadás — úgy mondható — klasszikussá lett.

A hiányosságok pótlása sem várattott soká magára. Már 1663-ban egy új, francia nyelvű kiadásra került a sor, melyben egy kötet állítólag a francia főnemességgel foglalkozott.³³ Ez a francia előretörés időszakában természetesnek látszott. Nagyhirű mégsem e kiadás lett, hanem a latin. A latinul nem, vagy nem eléggé tudó, főként a polgárságból kikerülő közönség számára a nemzeti nyelvű kiadások sem szüneteltek. 1664/65-ben 9 kötetben látott napvilágot a *J. Blaeus Grooten Atlas oft Werelts-Beschrijving, in welcke't Aerdrijck, de Zee, en hemel, wordt vertoont en beschreven*, holland nyelven, nyilván a gazdag, de latintalan nagypolgárság, hajósvállalkozók, kereskedők számára. 1667-ből 12 kötetes francia kiadásról van adat. Ennek címe *Le Grand Atlas ou Cosmographie Blaviane, en laquelle est exactement descritte la terre, la mer et le ciel*. Ehhez a kiadáshoz egy hajózási térképekből álló tizenkettedik kötetet is csatolt BLAEU.³⁴ A francia büszkeség nem enged-

JANSSONIUS — BLAEU konkurrense — kiadta Amsterdamban is, majd megjelent Kölnben (1654), újra Rómában (1655), Londonban angolul (1654), Amsterdamban hollandul (1654), Milanóban olaszul (1655), Lisszabonban portugálul (1657), spanyolul Amsterdamban (1661) és Madridban (1665). Rövid idő alatt sokan olvasták, különösen a gyarmatos és kereskedő országokban, városokban. A *Novus Atlas Sinensis* — mely csillagászati helymeghatározások alapján, hosszúsági és szélességi fokmérésekkel, Kína első megbízhatóbb atlasza volt Európában, BLAEUNál előbb 1656-ban franciául és hollandul, majd spanyolul (1658), azután latinul Leopold WILHELM főhercegnek ajánlva jelent meg, melyre 1665. jan. 7. kelttel kapott privilégiumot BLAEU. A déltiroli születésű MARTINI *Sinicae Historiae* c. műve 1658-ban jelent meg Münchenben, de BLAEU is kiadta 1659-ben latinul, LIPÓT császárnak ajánlva.

33. SALÁNKI, i. m. 249. l.

34. KEUNING J.: *Blaeu's Atlas. = Imago Mundi*. XIV. s'Gravenhage 1959, 87. l. GLASER Lajos: *A karlsruhei gyűjtemények magyar vonatkozású térképanyaga* (Bp. 1933) c. művében (91. l.) egy 1663-ban megjelent 12 kötetes azonos című francia nyelvű kiadásra hivatkozik. A 12. kötet tartalmát tekintve autopsziára jelen tanulmány írójának nem lévén lehetősége, biztosat nem állíthat.

hette meg, hogy ne egy francia kiadás legyen a legnagyobb. E kiadás mögött — még ha BLAEU is a kezdeményező — a francia uralkodó dicsőségvágya sejthető. Nem maradhatott el ezek után egy spanyol kiadás sem. Ez állítólag 10 kötetes volt, kiadási éve bizonytalan. A hagyomány szerint még munkában volt 1672-ben, mikor a BLAEU-officinát ért tűzvész alkalmával nagyrészt elpusztult. Egy 6 kötetes német kiadásról is van adat, mely 1659 és 1672 közt jelent volna meg.

Koeman korábban említett művében számos nagy könyvtárban levő Blaeu-atlaszról tesz említést. A magyarországi könyvtárak példányai, sajnos hiányzanak az összeállításból.

E műből tudjuk, hogy a legterjedelmesebb a francia nyelvű, 1663. évi kiadás volt, több mint 560 térképpel. Blaeu ezt a kiadást 1663. január 1.-vel XIV. Lajosnak dedikálta. 1667-ben ennek a francia változatnak még egy második kiadása is volt, ugyancsak 12 kötetben. E kiadás valamennyi kötete egyszerre, 1667-ben jelent meg. A francia verzió eladási ára 1670-ben 450 hollandi forint volt, igen sok, ha meggondoljuk, hogy ugyanakkor — összehasonlítva a vételárral — ennek kevesebb, mint egy negyedrésze, 104 forint egy könyvkereskedősegéd egész évi jövedelme. A 11 kötetes latin kiadás ára ekkor ugyanennyi volt. Ennek színezetlen kiadásáról is tud Koreman, melynek ára 350 forint. Az 1663. évi francia kiadásból 11, az 1667. évből 7 példány ismeretes. Említ egy olyan példányt is, melyen Colbert francia államminiszterhez szóló *kézírtasos* dedikáció található Blaeutól, 1664. január 1. kelttel. Ezt az ajánlást kétségtelenül politikai szándékosság is szülte: de kérdéses, hogy tényleg elküldték-e? A dedikációs példány ugyanis az Universiteitsbibliotheek van Amsterdam tulajdona; valószínűnek tartható, hogy soha nem is került el Hollandiából Franciaországba.

A deidákációk politikai szándékossága jól beleillik a Blaeuról ismert adatokba. Ismert tény, hogy 1672-ben Blaeut és 15 más amszterdami városi tanácsost, antiorangista magatartásuk miatt, III. Vilmos elmozdította tisztségükből. Blaeunak nemcsak kapcsolatai voltak az európai katolikus hatalmakkal, de szimpatizált is velük. IV. Fülöp spanyol királynak dedikálta a spanyol nyelvű kiadást, a császárnak, Lipótnak a latin nyelvűt. Ennek az utóbbinak egy bíborkötésű, reprezentációs példánya az egyesült államokbeli Mellon Libraryban van.

Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a Blaeu-atlaszok, és pedig különösen az Atlas Maior, az Egyesült Tartományok kormányzatának és a Holland Kelentindiai Társaságnak is, uralkodók és más neves személyek részére adott szokásos reprezentációs ajándékai voltak. Innen van, hogy arab és török névírású egyedi példányok is ismeretesek. Ez mind Blaeu művének megbecsültetéséről tanúskodik.³⁵

Az OSZK szépen színezett, aranyozott fehér pergamenkötéses 1662. évi kiadásáról csak annyit tudunk, hogy a benne levő pecsétek szerint az ESTERHÁZY család tulajdonából származik. De hogy régi possessio-e vagy múlt századi, esetleg jelenszázadi amatőr családtag antikvár vétele: nem

35. C. Koeman: Joan Blaeu, 6, 11, 13, 42, 46—49, 51—53, 106. lap és *Salánki*, i. m. 249. l.

tudjuk. Állapota mindenesetre — némely beázást leszámítva — olyan jó, hogy sok possessor kezén aligha mehetett át, inkább úgy tűnik, kevéssé használva őrizték gondosan századokon keresztül.

A BLAEU-OFFICINA MAGYARORSZÁG-TÉRKÉPEI

A BLAEU-officina Magyarország térképéről részletesen kell szólni, mert ez a térkép javítási kísérletet vont maga után s így az országról kialakult kartográfiai ábrázolásmód történetében különleges helyet foglal el.

Az *Atlas Maior* Magyarország-térképe — éppúgy, mint a korábbi atlaszkiadásoké is — Willem és Joannes nevét viseli: „apud Guilelmum et Joannem Blaeu” formában. Ez kormeghatározó, mert a rézlemeznek legkésőbb 1638 körül készten kellett lennie. A térkép címe: *Hungaria Regnum*, allegorikus nőalakkal díszített címkerete van, melyen, bár hibás formában, helyet foglal a magyar országcímer is.

A BLAEU-officina Magyarország-térképe rendkívüli mértékben hasonlít MERCATOR Magyarország-térképéhez, úgy, hogy kézenfekvő az a feltételezés, hogy a HONDIUS-hagyatékból származó MERCATOR-rézlemez felhasználásával készült. Erre mutat mindenekelőtt a vízrajznak MERCATORÉVAL megegyező volta.

BLAEU Magyarország-térképén is megtaláljuk az ország ábrázolásánál a betájolásnak a valóságoshoz képest 30 fokkal való északnyugat-délkeleti irányú eltolódását. A betájolás eltolódása már LÁZÁR deák 1528-ból való térképén is megtalálható, sőt, ott még nagyobb, körülbelül 45 fokos. Csökkent formában feltűnik a LÁZÁRT követő Wolfgang LAZIUS,³⁶ Matthias ZINTHIUS,³⁷ Abraham ORTELIUS³⁸ sőt Joannes SAMBUCUS,³⁹ azaz ZSÁMBOKI térképein is, egyszóval végigkíséri a XVI. századi Magyarországot bemutató kartografikus ábrázolásokat. A hiba eredetéről különféle elméletek láttak napvilágot; itt elég annyi, hogy BLAEU térképénél, ORTELIUS és MERCATOR⁴⁰

36. LAZIUS, Wolfgangus: *Regni Hungariae descriptio vera*. 1556. Rendkívül ritka fametszetes térkép; facsimileje OBERHUMMER E.—WIESER F.: *Die Karten des Lazius*. Innsbruck 1906. c. művében, OSZK App. 1718.

37. ZINTHIUS [ZÜNDT] Matthias: *Hungariae totius... recens editio*. (Antwerpen 1567—1578.) OSZK Térképtár, TM 5559.

38. [ORTELIUS, Abraham:] *Hungariae descriptio, Wolfgango Lazio auct[ore]*. (Antwerpen 1570.) E térkép alapja LAZIUSnak a 36. jegyzetben említett 1556-ban kiadott négylapos térképe. Ezt a generalizálás által kicsinyített kevésbé bő tartalmú térképet megkülönböztetésül az eredetijétől, a kiadó, illetve átvevő ORTELIUS nevével helyes jelezni. (OSZK Térképtár, TM 5002.)

39. SAMBUCUS Joannes (ZSÁMBOKI János): *Ungariae loca praecipua recens emendata atque edita...* (Antwerpen) 1579. SAMBUCUS e térképét is ORTELIUS atlasza tette ismertté, melyben a LAZIUS-redukcióval együtt jelent meg. ZSÁMBOKI ezen a térképen elsősorban a nem-magyar anyanyelvű kartográfusok és metszők által elrontott helynévirást kívánta javítani, de néhány topográfiai, földrajzi vonatkozású helyesbítést is tett, pl. szerepel térképén az OLÁH Miklós *Hungaria*-jában emlegetett, vallonok-lakta egri völgyesoros, a Valle Eburonum is. A SAMBUCUS-térkép OSZK Térképtári jelzete TM 5005.

40. MERCATOR [KREMER], Gerard: *Hungaria*. (Duysburg 1578) OSZK Térképtár, TM 5006.

nyomán, a hiba természetesként hat, érte a kiadó alig hibáztatható. A hiba azonban azzal a következménnyel járt, hogy a Duna vonala teljesen eltorzult a térképen, mert Bécs és Vác közt enyhe északnyugat—kelet, Váctól a Dráva-torkolatig észak—dél, innen pedig ismét északnyugat—délkelet irányú folyásiránya a térképen egy eléggé egyirányú északnyugat—délkeleti iránynak adott helyet. Ezáltal az egész Dunántúl ábrázolása eltorzult, a Duna—Tisza-köz alakja pedig vele együtt elferdült képet mutat. Ha a térkép beérhetné azzal, hogy nem matematikai pontosságra törekvő ábrázolás, hanem madártávlati kép legyen, még akkor is torz az országnak ilyen alakja. A hiba perpetuálódásához mindenesetre hozzájárult a meridiánok meghatározásának hiánya; a szélességet tekintve, BLAEU térképe már kevésbé marasztalható el a kor más kartográfiai alkotásaihoz képest.

Ahogy a fokhálózat hibás, természetesen a vízrajz is az. Ez a két tényező elrontja a térképi képet. De ha kisebb részleteket nézünk, vagy az orográfiai képet, a határvonalakat, a kép némileg vigasztalóbb.

Az ország határait: a Kárpátok félkaréját ugyanis a BLAEU-térképen, MERCATOR nyomán, nagy vonalakban a ténylegesnek megfelelőnek ábrázolták. Így a határok észak és északkelet felé helyesen rajzolódnak ki. A nyugati határszélen azonban van egy bizonyos pontatlanság. Aspang például Magyarországhoz tartozónak van feltüntetve, a Muraköz viszont, Csáktornyával együtt, Stájerországhoz. Azaz a Dunántúlon az ország nyugati határa az északi szakaszon túlságosan nyugat, a délin viszont túlságosan kelet felé tolódik el. Természetesen ez a tévedés is MERCATOR-tól származik.

Tipikus, MERCATOR-tól átvett, de nem tőle eredő kartográfiai tévedés BLAEU térképen a Tihanyi-félsziget hibás rajzais: a Tihanyi-félsziget itt ugyanis a Balaton délkeleti partjáról nyúlik be a tóba. E kartográfiai hibát MERCATOR LAZIUS-tól örökölte. De SAMBUCUS a tévedést már helyesbítette: nála az északnyugati partról ágazik ki a félsziget. Javítása csak korlátozottan hatott. Theodor DE BRY 1596-ban Frankfurtban kiadott⁴¹ térképén óvatosan megkerülte a kérdést: nála a „Tihan” név a tó északnyugati partján van, félszigetet azonban ott nem ábrázolt, csupán egy kisebbet, de a délkeleti parton, „Fonod” neve mellett. A többi kartografus átvette LAZIUS tévedését: ZINTHIUS, ORTELIUS, MERCATOR és BLAEU is. Némi melegségükre szolgál, hogy az első ábrázoló, az autochton LÁZÁR térképe nem nyújt jó támpontot erre. LÁZÁRNál ugyanis Tihany — sziget. A LAZIUS—ZINTHIUS—ORTELIUS—MERCATOR—BLAEU átvételi sort még az is alátámasztja, hogy a névírás mindenütt „Tyhan”.

Az eltorzult Duna-vonal egyik velejárója volt az is, hogy a BLAEU-térképen teljesen eltűnt a Szentendrei-szigetnél a váci Dunakönyök. Ez az eltűnés fokozatosan ment végbe. LÁZÁR térképén még elég jól látható, sőt LAZIUS-nál is. SAMBUCUS térképén is jól kivehető. ORTELIUS-nál a sziget már túl kicsi és a kanyar alig felismerhetően tompa; DE BRY-nél még látható valamennyire: MERCATOR-nál már teljesen eltűnik: a folyásirány északnyugat—délkeleti; ezt a hibás térképet adta tovább a BLAEU-officina.

41. DE BRY, Theodor: *Vetustissimi potentissimique Hungariae regni... delineatio*. Francofurti] 1596. A tizenöt éves háború idején Magyarországról megjelent térkép. Facsimilében ld. OSZK Térképtár, TM 5558.

BLAEU ezzel iskolát csinált, mert utóbb Nicolas VISSCHER,⁴² Nicolas SANSON⁴³ és Hubert JAILLOT⁴⁴ is ugyanezt az ábrázolásmódot folytatták: hihetőleg éppen a nagytekintélyű BLAEU-officina kiadványában való bizalom vitte rá őket erre, hiszen önálló mérést Magyarország vonatkozásában nem folytattak, beérték az áttétellel. Csak 1664-ben a nürnbergi Jacob SANDRAERT⁴⁵ térképén találkozunk, bár a Duna vonala itt is hibás, valami szerény javítási kísérlettel a váci kanyarulatnál.

Figyelemreméltó az ország keleti határvonala is. Az ország területét előbb — bár Erdélynek HONTERUS óta volt saját kartografikus ábrázolása is — mindig a legrégebbi térkép, LÁZÁR műve alapján tüntették fel, tehát Erdéllyel, Szlavóniával és Horvátországgal együtt. LAZIUS, ZINTHIUS, SAMBUCUS, ORTELIUS még ezt követték. DE BRY Magyarország-térképén is rajta van Erdély; MERCATOR már Erdély nélkül, Szlavóniával, de Horvátország nélkül mutatja be Magyarország akkori területét. Ebben az időközben bekövetkezett politikai változásnak — Erdély önállósulásának — bizonyára volt része. HONTERUS térképét bizonyára ismerték ORTELIUS is, MERCATOR is. Ismeretes volt előttük a fejedelemség önálló politikai magatartása is, mely elkülönült a királyi Magyarországtól. Biztos azonban, hogy az Erdély nélküli ábrázolás és a fejedelemség külön bemutatása ORTELIUS, de különösen MERCATOR atlaszaival vette kezdetét. BLAEU térképei ebben is híven követték MERCATORT; az atlaszban a külön tárgyalás a XVII. század közepén teljesen reális, csupán MERCATOR idejében nem volt még teljesen befejezett.

Rendkívül jellemző az is, hogy a BLAEU-térképen nem jelenik meg a török hódoltság határvonala. Egyrészt azért sem tüntették fel az 1606 óta nagyjából stabil határvonalat, mert úgy tudták: a végek körül folyvást áll a harc — tehát a határ változhat. A helyi háború területi kihatásaival nem egészen voltak tisztában. Másrészt azt is tudták, hogy sem az uralkodó, sem az országgyűlés, sem a rendek, s a magyar nép tömegei sem nem ismerték el a török uralom, a hódoltság jogszerűségét, csak adott helyzetnek tekintették. Tudott volt az is, hogy a menekült megyék királyi területen gyűléseket tartanak, határozatokat hoznak, tisztikarukat megújítják. Erről BLAEUNak is tudnia kellett; az országleírásban Debrecenről szólva említi a kettős adózást — a török és Erdély felé. A határvonal élesen megrajzolva,

42. VISSCHER, Nicolaus: *Totius regni Hungariae et adjacentium regionum tabula.* (Amsterdam) 1683. OSZK Térképtár, TM 5564. A térkép a felszabadító háború idejéről van kelteztve, de már néhány évvel előbb készült.

43. SANSON, [Nicolas]: *Le royaume de Hongrie et les estats qui ont esté sujets . . .* Paris 1685. OSZK Térképtár, TM 6244. Alapjaiban 1660–1670 körüli térképlapokra megy vissza.

44. JAILLOT H[ubert]: *Le royaume de Hongrie et les estats qui ont esté unis a sa couronne . . .* Paris 1696. OSZK Térképtár, TM 5909. A szerző, francia atlaszkiadó, lényegében SANSON térképeit vette át. Figyelemreméltó a francia kartográfiában 1683 után a középkori magyar, több országra kiterjedő nagy királyság, az „Archiregnum” ismeretének feléledése a térképcímekben. A térképek címébe bekerül az utalás, hogy a dunai fejedelemségek, Szerbia, Bosznia stb. egykor a magyar korona hűbérbirtokai voltak. Ez a török kiűzésekor feléledő területrendezési koncepciókra (Marco d’AVIANO, ESTERHÁZY Pál stb.) utal.

45. SANDRAERT, Jacob: *Neue Land Tafel von Hungarn . . .* Nürnberg (1664). OSZK Térképtár, TM 5491.

néhány évvel később, 1664 körül jelenik meg, és főként francia kartografusok, mint például SANSON térképein. Ez már a vasvári béke hatása volt a kartográfiára.

Ugyanakkor BLAEU sem volt tisztában — legalábbis a magyarországi térképlap tanúsága szerint — a településhálózatot ért pusztulás nagyságával. Ebben sem állott egyedül. Kartografustársai is a folytonos átvétel következtében még olyan helyen is lakott településeket jeleznek, ahol már évtizedek óta nem volt semmi, a népesség, legalábbis az autochton és állandóan megtelepült népesség kihalt vagy elszéledt. Ahol BLAEU és más térképészek városokat és falvakat tüntetnek fel — melyek LAZIUS, SAMBUCUS, sőt MERCATOR idejében még úgy-ahogy megvoltak — akkorra ott már csak romok voltak és pusztaság. Bár már LAZIUS térképén feltűnik a „Bachmeghe deserta” kifejezés — inkább XV. századi „Wüstung”-jelenség kifejeződése,⁴⁶ utalás az extenzív állattartásra, mint a török pusztítás ábrázolása — és ZINTHIUSnál is feltűnik a „Deserta, pascendis pecoribus idonea” kifejezés: MERCATORnál a „Bachmeghe deserta” még a Bácska belső területeit jelöli. BLAEU térképének korában ez a „deserta” félelmetes valósággá vált: a térképen levő településeket már a valóságban leseperte a történelem és a „deserta” kiterjedt a folyók partjáig, ahol csak nádasok védte kis szigeteken maradt még, itt-ott, állandó településnek nyoma. A pusztulást BLAEU ismerte — Buda leírásánál említi a hanyatlást — de a kartográfiára is kiható méreteiről nem volt, és nem is lehetett kellő fogalma.

Kétségtelen tehát, hogy az *Atlas Maior* 1662-ben is megjelent Magyarország-térképe a XVI. századvégi kartográfiai képhez képest teljes stagnálást mutat.

Két évvel az *Atlas Maior* után, 1664-ben Amsterdamban, BLAEU üzemében egy új Magyarország-térkép jelenik meg rézbe metszve. Tartalmát tekintve bizonyos javításokat, illetve módosításokat mutat, de alapvetően nem új mű, sőt, úglátszik, a régi rézlemez felhasználásával is készült. Nemcsak szélességi, hanem hosszúsági fokbeosztás is van a kereten, és, bár a vízhálózat azonos, a domborzatrajzban pedig kevés a különbség, és így, rápillantásra, a két térkép: a régi és az új meglehetősen hasonlít egymásra, mégis tartalmilag fontos eltéréseket találunk az új térképen, melyek kétségtelen át dolgozás jeleit viselik magukon. Az átdolgozást már a térkép új címe is elárulja: *Regni Hungariae nova et exactissima delineatio*. Az új cím a térkép jobb felső sarkába került. Alul középen az impressumadat: Amsterdami / Apud Johannem Blaeu. 1664.⁴⁷ A jobb alsó sarokban a lépték is megváltozott: a régebbi térképen, az atlaszén, csak 10 magyar mérföldet mutató skála volt, az újon két lépték van, s ezen 8 magyar mérföld egyenlő

46. Figyelemreméltó e tárgyban J. SCHRAMM véleménye (*Grundzüge der Kulturlandschaft im südöstlichen Mitteleuropa. = Mitteilungen d. Geogr. Gesellschaft Wien.* 1954. 210—219. l.), aki szerint a Bácska népsűrűsége már a török hódoltság előtt is alacsony volt: a török alatti időben a települések száma itt 569-ről 291-re csökkent, de a koncentráció növekedett. — A XVI. század végi helyzet ismeretében még ezt a számot is túlzottan nagyoknak lehet tartani. Figyelembe kell venni, hogy a teljesen mobillá vált népesség mellett csak igen kevés helyen lehet egyáltalán településkontinuitásról szó. A csökkenés pedig különösen a XVII. század derekán — tehát BLAEU műveinek megjelenése idején — volt a legszámottevőbb.

47. OSZK térképtári jelzet: TM 5616. Méretarány kb. 1:1 100 000.

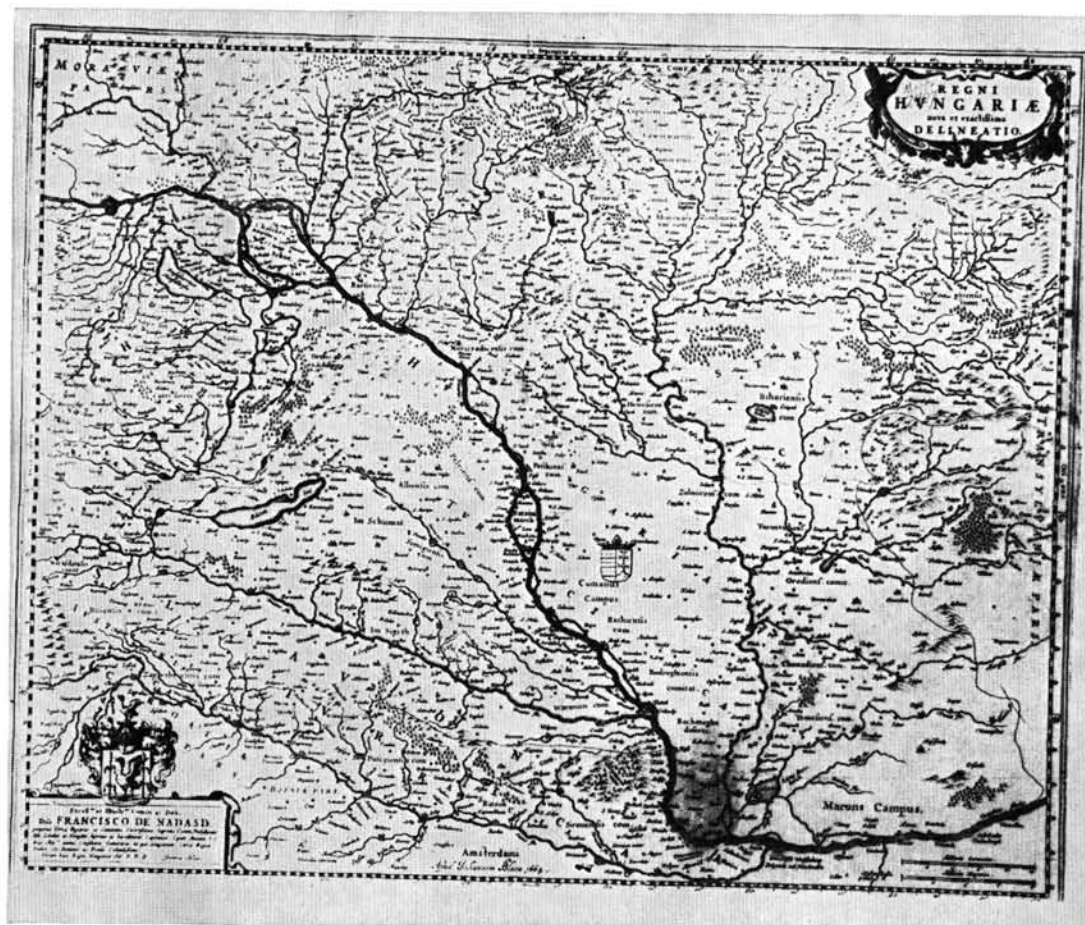
10 német mérfölddel. Szemre még feltűnőbb az, hogy az új térkép bal alsó sarkába — a régi cím helyére — egy NÁDASDY Ferencnek szóló dedikáció került: a régi címkeretből a magyar címer pedig magára a térképre, az Alföld közepére, „Ketzketem” és a „Cumanus Campus” azaz a Kunság megjelenése közé.

A dedikáció szövege olyan, hogy kétségtelenül utal NÁDASDY és a térképkiadó BLAEU közti személyes kapcsolatra.

„Excell[entissi]mo ac Illustr[issi]mo Comiti ac D[omi]no / D[omi]no FRANCISCO DE NADASD, / Perpetuo Terrae Fogaras, ac Comitatus Castriferrei Supremo Comiti, Praesidiorum / Also Lendua et Nemphty supremo ac haereditario Capitaneo, Equiti Aurato S[uae] C[aesariae] / Reg[iae] Maj[esta]tis intimo Consiliario, Camerario, ac per Hungariam Curiae Regiae / Iudici, etc. Domino ac P[at]rono Colendissimo / Novam hanc Regni Hungariae Tab[ulam] D[at] D[on]at] D[edicat] Joannes Blaeu.”

BLAEU eredeti Magyarország-térképe. 1630–1662

BLAEU javított Magyarország-térképe. 1664

En az ajánlás önmagáért beszél. Ha nem tudnánk, hogy a nagy könyvgyűjtő és műpártoló NÁDASDY Ferenc kapcsolatban állott a BLAEU-officinával, ebből az ajánlásból is kiderülne. Patrónusnak ugyanis csak olyanokat nevez a könyvkiadó, akikkel már kontaktusban van.⁴⁸ A címben található „nova

48. A NÁDASDY—BLAEU kapcsolatot a művelődéstörténet már régóta gyanítja. Tudott dolog, hogy NÁDASDY könyvtárából egy *Blaeu Theatrum urbium Belgij duobus tomis in fol.* jutott a császári könyvtárba. (SITE, A.: *Gróf Nádasdy Ferencz művei és könyvtára.* = *Magyar Könyvszemle*, 1902, 146—158. l.; a 156. lapon BLAEU, a 157. MERIAN Theatrum-ának és Topographiájának említésével.) Ismeri ezt a kapcsolatot RÓZSA Gy.: *Magyar történetábrázolás a 17. században.* (Bp. 1973) c. művében (126. l.) is. E tanulmány szerzője is rámutatott már erre *Beiträge zur Geschichte der kartographischen Arbeiten des 18. Jahrhunderts im burgenländisch-ungarischen Raum* c. tanulmányában. (= *Burgenländische Heimatblätter*, Jg. 27. Heft 3/4, Eisenstadt 1965) 119. l.

et exactissima” kifejezés azt bizonyítja, hogy javítás történt — hogy kinek az intenciójára, az sejthető: magának NÁDASDYNak óhajára.

A kartográfiatörténet részére koronatanú lehetne egy olyan NÁDASDY-levél, mely erre a tényre vonatkozik. NÁDASDY kivégzése után levéltáranak egy része birtokaival az ESTERHÁZY-család kezére került. Az ESTERHÁZY-levéltárban történt ez irányú kutatások — FODOR Ferencéi, IRMÉDI-MOLNÁR Lászlóéi, e sorok írójáé, és újabban BENEDEFY Lászlóéi — nem vezettek eredményre. Bizonyos, hogy az új térkép kiadását valamilyen levélváltás előzte meg, de ez vagy nem maradt fenn, vagy — lehet — közvetítő révén történt, s így nehezen nyomozható ki. Az elkallódást valószínűsíti, hogy NÁDASDY levelezését, főleg a külföldit, az ellene folytatott per alkalmával lefoglalták. E tárgyban bécsi, illetve amsterdami kutatások, sajnos nem vezettek eredményre. Teljesen bizonyos az, hogy a kapcsolatnak fenn kellett állnia, hiszen az Országos Levéltárban, az ESTERHÁZY-levéltár állományában, e javított térképkiadásból egy rendkívül szép, pergamenre nyomott, kézzel finoman színezett példány található, mely bizonyosan a NÁDASDY-hagyatékából került ESTERHÁZY-tulajdonba és nyilván BLAEU által NÁDASDYNak küldött „tiszteletpéldány” volt.⁴⁹ Az Országos Széchényi Könyvtárban levő javított Magyarország-lap színezetlen.

Ez a tény elgondolkasztató az Országos Széchényi Könyvtár 1662. évi BLAEU-atlaszkiadásának possessoratus-kérdésében is. Az *Atlas Maior* e példányán ugyan nincsen régi tulajdonosbejegyzés, de egy bélyegző tanúsága szerint szintén ESTERHÁZY tulajdonból származik, éspedig Tatáról. Magától merül fel a kérdés: nem közös-e a két proveniencia? És nincs egy összefüggés a két díszmű közt, valahogy ilyenféleképpen: NÁDASDY megrendelte és meghozatta a nagy BLAEU-atlaszt, a 11 kötetet, aranyozott pergamenkötésben. Megtekintve Magyarország térképét, azt hibásnak találhatta és észrevételeit közölte vagy közöltette Joannes BLAEUVAL, aki megkísérelte kijavítani a Magyarország-térképet a kapott intenciók alapján s az elkészült új lapból egy díszes példányt küldhetett NÁDASDYNak, természetesen illő dedikációval. Az atlasz és a térkép NÁDASDY halála után ESTERHÁZY tulajdonba kerülhettek, onnan az atlasz a Széchényi Könyvtárba, a térkép pedig az Országos Levéltárba.

Az előadott feltételezést remélhetően későbbi kutatások egyszer még igazolni fogják.

Az *Atlas Maior* Magyarország-lapját és az 1664. évi új térképet egymás mellé állítva, néhány eltérést vehetünk észre, ezek azonban a fokhálózat

49. Az országbíró elítéltetése után sógora, ESTERHÁZY Pál (1635—1713) a későbbi nádor és herceg, magához váltotta az elkonfiskált javakból NÁDASDY nyugatmagyarországi birtokait, várait a bennük levő ingóságokkal együtt. Úgy látszik, akkor került birtokába a térkép is, mert magának ESTERHÁZY Pálnak — elég nagy terjedelemben fennmaradt — levelezésében nincs nyoma annak, hogy ő kapta volna azt BLAEUTÓL. (BAKÁCS I.: *Az Esterházy család hercegi ágának levéltára*. Bp. 1956. 114—160. l.: BLAEU-levél nincsen.) Az Orsz. Levéltárban levő BLAEU-térképlapról ld. még: FODOR F.: *A magyar térképírás*. I. köt. Bp. 1952. 53. l. A lap nagyságát 480 × 398 mm-ben adja meg.

tekintetében nem nagyon jelentősek. Róluk az alábbi táblázat ad áttekintő képet:

Földrajzi helyek	Szélességi fokok és percek			Eltérés a valóságtól		1664-ben:	
	BLAEU régi (1630)	BLAEU új (1664)	Valóságos:	1630	1664	Javítás	Rontás
Wien	48° 23'	48° 24'	48° 13'	0° 10'	0° 11'	—	0° 01'
Pozsony	48° 24'	48° 24'	48° 10'	0° 14'	0° 14'	—	—
Esztergom	47° 49'	47° 49'	47° 47'	0° 02'	0° 02'	—	—
Vác	47° 30'	47° 35'	47° 47'	0° 17'	0° 12'	0° 05'	—
Buda	47° 10'	47° 08'	47° 30'	0° 20'	0° 22'	—	0° 02'
Nagyvárad	47° 04'	47° 05'	47° 04'	0° 00'	0° 01'	—	0° 01'
Pécs	46° 10'	46° 10'	46° 05'	0° 05'	0° 05'	—	—
Erdőd (a Drávatorkolati Dunakanyarnál)	46° 00'	46° 00'	45° 35'	0° 25'	0° 25'	—	—
Belgrád	45° 18'	45° 18'	44° 49'	0° 29'	0° 29'	—	—

A méretarány mindkét térképen kb. 1:1 075 000—1:1 100 000 körüli; az eltérések részben hihetőleg a módosításokon kívül a fokhálózat újrametszési hibájából is adódhatnak.

Ami feltűnően különbözik a két térképlapon, az elsősorban az ország-részek megjelölése. Az *Atlas Maior* Magyarország-lapján az országterületen nincs semmiféle területi elkülönítés. A „javított” 1664. évin viszont Sopron megyétől Kassáig nyúlik el a „Hungaria” megjelölés, melynek folytatása a Tiszántúlon, Szabolcs és Bihar megye területén „Avstriaca” — ugyanakkor Esztergom térségétől a Duna—Tisza közén át húzódik a „Hungaria Turcica” megjelölés. Ez az eddigi térképkiadásban szokatlan: még szokatlanabb azonban — éppen magyar befolyásoltságú térképen! — az, hogy a hódoltság és a szabad, királyi terület között határvonal húzódik a Balatontól Észak, „Nesmil” (Neszmély) felé. Azonban teljesen szokatlan és közjogilag helytelen Hungaria Austriaca és Hungaria Turcica megjelölése. Ez csak az 1664. évi vasvári szerződés utáni időszakban kerülhetett rá az ország-térképre.

Sorra haladva a topográfiai változtatásokon, melyeket a térképkiadó eszközölt, néhányat érdemes kiemelni. Így a Muraközben — igaz, nem helyesen, a Drávától északra lokalizálva — de mégis be van rajzolva a fontos Légrád, mely az előbbi térképlapon nem szerepelt. Ettől északra, a Mura közelében, jó helyen, Koturiba (Kotturi) és a Mura bal partján „Neu-Zrin” azaz Új-Zerin vára is fel van tüntetve. Mindez bővítés az 1662-es kiadás térképéhez képest. Az előbbi „Czakhonthurn” Stájerországból, a Dráva mellől, helyesen a Muraközbe került át, s neve „Chiaktorn”. Zalavár is, melynek az előbbi térképen nem volt kapcsolata a Balatonnal, itt a megfelelő helyre került: a Drávába ömlő patakok iránya is helyesbítve van. A régebbi térképen a Balatontól délnyugatra fekvő „S. Hedwig” nevű helység javítása itt: „Hidweg”. Új „Kiskomor” (Kiskomárom) feltüntetése is, amit BLAEU előbb nem ismert.

Még fontosabb a Tihanyi-félsziget javítása. A Balaton ábrázolása itt talán még kevésbé helyes, mint az *Atlas Maior* régi térképén, de a félsziget helyesbítése megtörtént: az új térképlapon a félsziget a valóságnak megfelelően északnyugatról nyúlik be a tóba, s nem délkeletről, mint előbb. Neve sem „Tyhan”, hanem „Tichan”. A javítás jelentősége abban van, hogy ez a Magyarország térképi ábrázolásában szinte kezdettől kísértő hiba ettől a térképtől kezdve tűnik el.

A Balatontól északra fekvő terület topográfiája továbbra is hibás. A koordináták javítása alapvetően nem történt meg, a Dunántúl torz rajza megmaradt: a régebbi hibás vízrajz sem tett lehetővé több javítást. A topográfiánál meg kell jegyezni, hogy rontás is történt a régebben jól ábrázolt Vesprimium a részlemez átvésése következtében csaknem eltűnt („Eprim”). Most már két „Gestes” is van a térképen (előbb, jó helyen, csak egy); az „újabbik” Esztergom közelében található. A végvárhálózat erősebb hangsúlyozása — bár nem mindig jelölve a várjelleget — egyébként is jellemző az új térképre.

Több sikerrel jártak a javítások a Fertő-tó környékén. Itt — főként NÁDASDY-birtokok régiójában! — helyes topográfiával új helységekkel gazdagította BLAEU térképét: „Seplach” (Fertőszéplak), „Booz” (Fertőboz), „Oka”, „Schirz” (Sérc), „Purpach” (Purbach = Feketeváros), „Nyula” (Nyulas) helynevekkel bővült az új térkép. Igaz viszont, hogy az előbbi térképen helyesen „Sopron” névvel megjelölt város helytelen fekvése (a Fertőtől túlságosan délre van lokalizálva) nemcsak nem nyert javítást, de még az eredetileg jó névírás is „Elenburg”-ra torzult, ami németül is helytelen (Ödenburg, néha: Edenburg). A Fertő-tó vízrajzi képe viszont helyes: a mai észak-déli fekvése a múlt századi vízlevezetésekkel állott elő. A két térképen a Fertő hidrográfiai képe azonos maradt.

Megváltoztatta BLAEU új térképén a Csallóköz és a Szigetköz rajzát is. A Csallóközben rosszul elhelyezett „Herdervar” (Hédervár) kikerült onnan, megfelelő helyére, a Szigetközbe, neve „Hederver”. „Vaika”, „Nagy-magyar”, „Gutta” (Guta), „Lael” (Érseklél), „Szakallos” (Szakállas) stb., jól lokalizálva, a Csallóközben szintén helyet kaptak az új térképen. Ezzel szemben egyes, a régi térképen is helyesen ábrázolt települések kimaradtak, vagy névírásuk változott pl. a jelentős Somorja neve, mely a régebbi térképen „Samarein”-ként szerepelt (német neve: Sommerein) az új lapon „S. Marain” (Sankt Marain-né) alakult át.

Azt lehet mondani mégis, hogy — bár a térkép alapvető kartográfiai hibája: az országterület rossz ábrázolása nem javult — a javítás és a gyarapodás a részletekben, különösen a helynévanyagban több, mint a rontás vagy az elhagyás. Bekerült az új térképbe a fontos Érsekújvár vára is „Neuheusel Vycastel” néven, míg előbb csak „Vycastel” helység közönséges községként volt jelezve. Javítás itt a Nyitra folyó torkolata Komáromnál, a Vágé Gutánál. Nyitra városa mellett is helyesbítésre került a folyam-kanyar: előbb keleti irányú volt, az új lapon nyugati irányú lett, ami a ténylegesnek jobban megfelel. „Tregel” (Drégely) is be van rajzolva az új térképbe, Esztergomtól északkeleti irányban, de ahhoz túl közel. „Lewa” és „Lewancz” (a város német neve: Lewenz) azonban hibásan már a régebbi BLAEU-térképen is két külön helységgént volt jelezve — bár nagyjából a

megfelelő irányban — addig az új térképen ezekhez Váctól, helytelenül északra egy újabb „Lewa” került, így tehát három Léva van az új lapon. A bővítések természetesen nem mind kerültek a nem megfelelő helyre. Trencsén és Liptó megyékben is van gyarapítás. A korábbi kiadásban nem szereplő Szucsány (Turóc megye) is fel van tüntetve az új térképen „Szucsá” névvel. Kevésbé jól lokalizált „Krolova” (Kralován, Árva megye); a régebbi Z. Niclas (Liptószentmiklós) pedig „S. Niklos” magyarosabb formájára van átírva.

Kevesebb a változtatás az északkeleti országrészben. Azonban új itt is a külső és a belső országhatár, illetve országrészhatár jelölése.

Helyesbítési kísérletek a török hódoltság területén is találhatók; ezek azonban néha tényleges rontássá váltak. Forrásuk túlnyomóan a Dunakanyar reális vonalának fel nem ismeréséből adódik. Jellemző erre a Visegráddal és Váccal kapcsolatos módosítás.

Az 1662-es atlaszbeli térképen „Vizegrad” a Duna jobb partján, hegyen van feltüntetve; a bal parton, tőle kissé keletebbre van „Maros”. (A valóságban a folyamhoz viszonyított fekvés helyes, de Maros Visegrádtól Nyugat-Északnyugat irányban fekszik.) Az 1664-es kiadásban „Maros” maradt az eredeti helyén, elébe került azonban a szabad királyi város rangjára utaló „Fristat” szó, „Vizegrad” viszont Dél-Délnyugatra került tőle; jóval messzebb és távol a Dunától. A hegy is eltűnt a helységnév mellől. Ugyanakkor a Szentendrei-sziget — a régebbi lapon: „Vizze insula” — az új lapon diplomatikusan már csak „Insula” nevet visel, északi csücskébe — Marostól délnyugatra — pedig BLAEU beillesztett egy „Plindnburg” nevű helységet. Plintenburg a valóságban Visegrád német neve. Tehát egy, némileg rosszul lokalizált helységből a térképen két rosszul lokalizált helység vált a „javítás” során. Ennek a zavarnak az lehet a magyarázata, hogy felhívták BLAEU figyelmét arra, hogy Visegrád nem nyugatra, hanem kelet-délkeletre fekszik Marostól; és ott kezdődik a Dunában a Szent-András sziget is. Tudta, hogy van egy Plintenburg nevű nagymúltú helység is ottan, nem tudta azonban a lokalizálást helyesen elvégezni s így alakult a hiba. Hasonló hibát követett el Vác esetében is. Paradoxon, de az 1662-es térképen „Vacia Wotzen” a sziget mellett, de a Duna bal partján, tehát helyesen van lokalizálva, ámbár földrajzi helyzete hibás. Az 1662-es térkép bírálója, aki jobban ismerte a magyarországi terepet, úgylátszik azt a megjegyzést kockáztatta meg, hogy Vác nem ott van, ahol BLAEU ábrázolta, hanem feljebb, azaz északabbra — ezt azonban nyilván a Duna-vonallal együtt értette, tehát a Dunakanyar hibás ábrázolását is ki akarta ezzel javítani — azonban BLAEU, úgylátszik, nem merte a konvencionális Duna-vonalat megtörni, és inkább úgy „javította ki” a kifogásolt hibát, hogy Vácot ugyan északabbra jelölte be — de távol a Dunától! Már pedig Vác Dunaparti fekvéséről útleírások és országismereti könyvek rézmetszetes látképanyaga is meggyőzhette — de úgylátszik elvesztette bizalmát ezeknek megbízhatóságában. Talán olyan megjegyzést is kapott, mely a látképeket fiktíveknek, nem valóságűeknek mondta, ami sok esetben kétségtelen tény is. BLAEU tehát itt megzavarodott a bírálattól. Így azután javítás helyett még csak rontott amúgy is hibás alapú Dunakönyök-ábrázolásán. De — és ezt nem lehet eléggé mentségére felhozni — kora egész kartográfiájával

kellett volna szembeszállnia, ha helyesbíteni akarta volna a konvencionális an elhibázott Duna-vonalat. Helyszíni bejárásra pedig nem volt lehetősége.

Buda környékén is van néhány változtatás. „Theten” (Tétény) fölé be van rajzolva „Hamsebeg” (Hamzsabég = Érd). A két hely fekvése ugyan fel van cserélve, azonban mégis bővült a toponymia. Igaz, a Duna mellé rajzolt „Erd” (1662) eltűnt, helyére viszont — valóságghűen! — „Erzin” (Ercsi) került. Egy újabb topográfiai zavarba került BLAEU a Csepel-szigetnél is. Az előbb jól lokalizált „Cepel” (Csepel) helyére az 1664-es lapon „Kofin” (Kövi) került; de azért, a jobb oldali Dunaágnál (hibásan) megjelenik egy új „Kewi” és megmaradt a sziget déli részén a régebbi, nem a folyó mellett, hanem beljebb fekvő „Rachzkewn” helység is. Tehát három Ráckeve (valamelyik talán csak megfelelő lesz? — gondolhatta BLAEU). Az azonosságról BLAEU úgy látszik, nem tudott.

A Tiszától keletre ritkulnak az újítások. Ez a térképnek aránylag legkevesebb változtatást mutató része, a déli Alfölddel egyetemben. De az Erdély felé eső részen is berajzolta még új térképébe a fontos Szentjobb várát „S. Job” névvel. Nagyvárad — a régi térképen „Wardeyn”-ként nagyobb város módra, tornyokkal jelölt település — az új lapon erős vízi védművekkel ellátott erődként van feltüntetve és neve „Gros Waradyn”-ra változott. Keleten is be van rajzolva az új térképbe a hódoltság határa, de még a Nagyvárad eleste (1660) előtti határvonalakkal: Nagyvárad és Szentjobb még „Transylvaniae pars”.

Összegezve BLAEU javításait és torzításait azt lehet megfigyelni, hogy ezek főként az ország nyugati és északi részére, valamint a főútvonalak környékére és a stratégiai fontosságú helyekre vonatkoznak. Különösen kiemelendő, hogy azok a helységek, ahol az 1660—1664 körüli események zajlottak, elsősorban mutatják a rektifikálási kísérlet nyomait. Tehát a helyesbítés alapadat-anyagának egészen frissnek kellett lennie.

Arra a kérdésre, ki és hogyan indította BLAEU arra, hogy Magyarország-térképét helyesbítse, teljesen biztos feleletet adni még ez idő szerint nem tudunk. Bizonyos csak az, hogy NÁDASYD országbírónak része volt benne. Talán nem túlzás, ha a javítási intenciót egyenesen neki tulajdonítjuk, és összefüggésbe hozzuk az *Atlas Maior* 1662. évi kiadásának megjelenésével. Nehezebb kérdés azonban, honnan származtak a meglehetősen sokrétű topográfiai adatok? A hibákra vagy aktualitásokra ugyanis valakinek részletesen fel kellett hívnia BLAEU figyelmét, s kérdés, hogy ezek a részletek hogyan kerültek el Amsterdamba? Bizonyosra vehetjük, hogy vagy egy — ma már ismeretlen — Magyarországon készült kéziratos térképet, vagy egy bőséges kritikai adatokat tartalmazó levelet kell forrásként feltételeznünk. Az előbbi nem látszik valószínűnek, de leírásnak bizonyosan kellett lennie. Ilyen „lektori” tevékenységet nem egészen két évtizeddel későbből ismerünk Magyarországról is: így bírálta meg topográfiai szempontból DESPOTOVICH Iván zágrábi jezsuita páter a HEVENESI Gábor irányítása alatt készült Parvus Atlas délnyugatdunántúli és horvátországi lapjait.⁵⁰

50. FALLENBÜCHL Zoltán: *Az „Atlas Parvus Hungariae” és Hevenesi Gábor.* = *Studia Cartologica — Térképtudományi Tanulmányok 1956—1958.* Bp. 1958., a 171—176. lapon.

Bizonyos, hogy BLAEU is kapott ilyent. Hogy ennek hatása a térképi kép korrigálására csak korlátozott lehetett, az természetes. Ahogyan földrajzi leíró művet, térképet sem lehet csak kizárólag kiadóhivatali irodából rektifikálni, különösen, ha az alapok hibásak és hiányosak. Annak feltételezése, hogy BLAEU maga járt volna Magyarországon, kizárható. Olyan valaki adta a részletes instrukciókat neki, aki ismerős volt a topográfiai viszonyokkal. Ez NÁDASDY maga éppen úgy lehetett, mint esetleg ZRÍNYI Miklós, a természettudományok tekintetében igen képzett LIPPAY György esztergomi érsek, sőt esetleg a sokat utazó VITNYÉDI István is számbajöhet. Mindenestre abban a főrangú körben keresendő az instruáló, amelyből a WESSELÉNYI-mozgalom vezérkara került ki. Az, hogy a magyar közjoggal szembenálló területi felosztás tűnik ki a térképről, nem áll ezzel szükségképpen ellentétben: lehet, hogy éppen fel akarták hívni a figyelmet az országnak tényleges kettéosztottságára.

Koeman már említett könyvében még egy olyan térképet említ, melyből arra következtethetünk, hogy a rektifikáció kérdését a Wesselényi-körhöz kell kapcsolnunk.

A francia nyelvű 1663. évi, az amszterdami Universiteitsbibliotheekban lévő példányban, annak 2. kötetében a 33. számú térkép Illyriát — Horvátországot — ábrázolja. Ez Nádasdy társának, Zrínyi Péternek van ajánlva, aki a térképen mint „Petrus de Zrin” szerepel. A térkép, melynek címe „Illyricum Hodiernum”, az Österreichische Nationalbibliothek 1663. évi francia nyelvű Blaeu-atlasz kiadásában, a Grand Atlas-ban nem található meg. Abban a régi, a latin kiadásban is szereplő, még Guilelmus és Joannes nevével szignált Magyarország-térkép van és Illyria térképe is a régi. Úgy látszik, csak ebben az amszterdami példányban van meg az interpoláltnak látszó új lap.

Erről, a Zrínyi Péternek (1621—1671) ajánlott térképről, az ajánlás szövegéről, az esetleges tartalmi bővítésekről e tanulmány írója, minthogy sem autopsziára nem volt lehetősége, sem pedig fotokópia a térképről nem áll rendelkezésre, bővebbet ezidőszert nem mondhat. Valószínűnek látszik azonban, hogy a Nádasdy-féle korrekciós térkép horvátországi megfelelőjéről van szó, amely alighanem a Nádasdy-térképpel párhuzamosan készülhetett és — az azt tartalmazó kötet 1663-as kiadási évétől eltérően — szintén nyilván későbbi, 1664 utáni lehet. Aligha tételezhető fel ugyanis, hogy a nagyhírű Zrínyi Miklós életében öccsének, Péternek ajánlották volna azt, bár lehetséges, hogy Blaeunak személyes kapcsolata Zrínyi Péterrel volt. E tárgyban még újabb kutatásokra lenne szükség.

Az mindenesetre érdekes és szomorúan jellemző az akkori állapotra, hogy az országnak „osztrák—török” kettéosztottsága éppen egy magyar inspirációjú térképen jelenik meg először, és pedig nem sokkal a török kiűzése előtt. Az sem véletlen, hogy a nemzet által el nem ismert kettéosztottságot BLAEU után éppen a francia kartográfia vette át: a határvonalat hódoltság és a szabad királyi Magyarország között Nicolas SANSON közel egykorú térképei vitték be az európai kartográfiába, amelyek azt alighanem főleg BLAEU új térképéről másolták le. A francia és nyomán az angol térképműveken még akkor sem tűnt el egészen ez az ábrázolás, amikor a felszaba-

dító háború már javában folyt és a hódoltság területe ténylegesen már egészében visszakerült a császár — s egyben a magyar király — kezébe. Ez is mutatja BLAEU „javított” térképének hatását.

A BLAEU-ATLASZ UTÓÉLETE

A BLAEU-atlasz kiadásairól írott munka nem lenne teljes, ha nem történe említés arról, hogyan befolyásolta ez a reprezentatív kiadvány a további földrajzi-kartográfiai gyűjtő és feldolgozó tevékenységet.

Mindenekelőtt az Österreichische Nationalbibliothek nagy BLAEU-atlaszáról kell szólni, mert ez a rendkívüli gyűjtemény az egész világon párját ritkítja. Hivatalos neve *Atlas Blaeu der Österreichischen Nationalbibliothek in Wien*, bár ezt a nevet nem viseli teljesen joggal. Az összeállítóról ugyanis, Laurens VAN DER HEM-ről (1621—1680 kör.) helyesebben VAN DER HEM atlasznak is lehetne nevezni. VAN DER HEM amsterdami ügyvéd, nagykereskedő és műbarát volt, aki a *Cosmographia Blaviana* köteteit, saját kezdeményezéséből, általa gyűjtött térképekkel, helyszínrajzokkal, látképekkel és szöveges leírásokkal egészítette ki. Terjedelme 46 kötet, 4 kiéészítő kötet és 1 doboz kézirat.⁵¹ Magyarországgal és a hozzátartozó területekkel egy külön kötet foglalkozik, melyről még alább lesz szó. A BLAEU—HEM-féle atlasz nagy értékét képanyaga adja, mely nem szorítkozik térképekre, helyszínrajzokra, város- és tájképekre, hanem építészeti rajzokat, történelmi képeket sőt arcképeket is foglal magában. Túlnő tehát a szorosán vett földrajzi dokumentáción, történelmi gyűjtőmunkát is foglal magában. Mint már a nyomtatott *Atlas Maior* is, körképet nyújt a XVII. század második felének ismeretanyagáról. A képeket neves hollandi festőművészek készítették, így pl. Jakob ESSELENS, Jan HACKAERT, Willem SCHELLINKS, Dierk Janssen van SANTEN és mások.⁵² Jellemző, hogy az egyik pótkötet illusztrációs anyagában pl. XIV. LAJOS 1662. évi carousselljátékának bemutatását is tartalmazza, ami színháztörténelmi érdekességű. Ezt a gazdag gyűjteményt HEM hagyatékából SZAVOJAI Eugén 22 000 forintért vásároltatta meg egy amsterdami aukción, 1730-ban; néhány év múlva bekövetkezett halála után került az ő hagyatékaként a császári udvari könyvtárba, amiért néha Prinz Eugen-atlasznak is nevezik.

51. KINAUER, Rudolf: *Die Kartensammlung der Österreichischen Nationalbibliothek und andere österreichische Kartensammlungen.* = *Karten in Bibliotheken.* Festgabe für Heinrich Kramm. Wien, s. a. 84—85. l. (Sonderdruck.) és BAGROW—SKELTON, i. m. 494. l.

52. ESSELENS Jacob (1626—1687) tájképfestő és portretista; HACKAERT Jan (1629—1700) ugyancsak tájképfestő, Adrien VAN DER VELDE barátja, kissé manierista stílusú; SCHELLINKS Willem (1627—1678) látkép és tájképfestő, házassága révén a rézmetsző és térképkiadó DANCKERTS-családdal került rokonságba; SANTEN, Dirck Janssen van (17. sz. vége ?) táj- és épületrajzoló, Párizsban is működött. Valamennyien Amsterdamban tevékenykedtek. Életkorukból láthatóan közel egykorúak. Műveik a HEM—BLAEU gyűjtemény részére valószínűleg az 1670-es években készülhettek; talán még Joannes BLAEU de mindenesetre Pieter BLAEU életében. (THEIEME U.—BECKER F.: *Allgemeines Lexikon d. bildenden Künstler.* Bd. XI, p. 43. (1915); Bd. XV. p. 407—409. (1922); Bd. XXIX. p. 429. (1935) és Bd. XXX. p. 22. (1936).

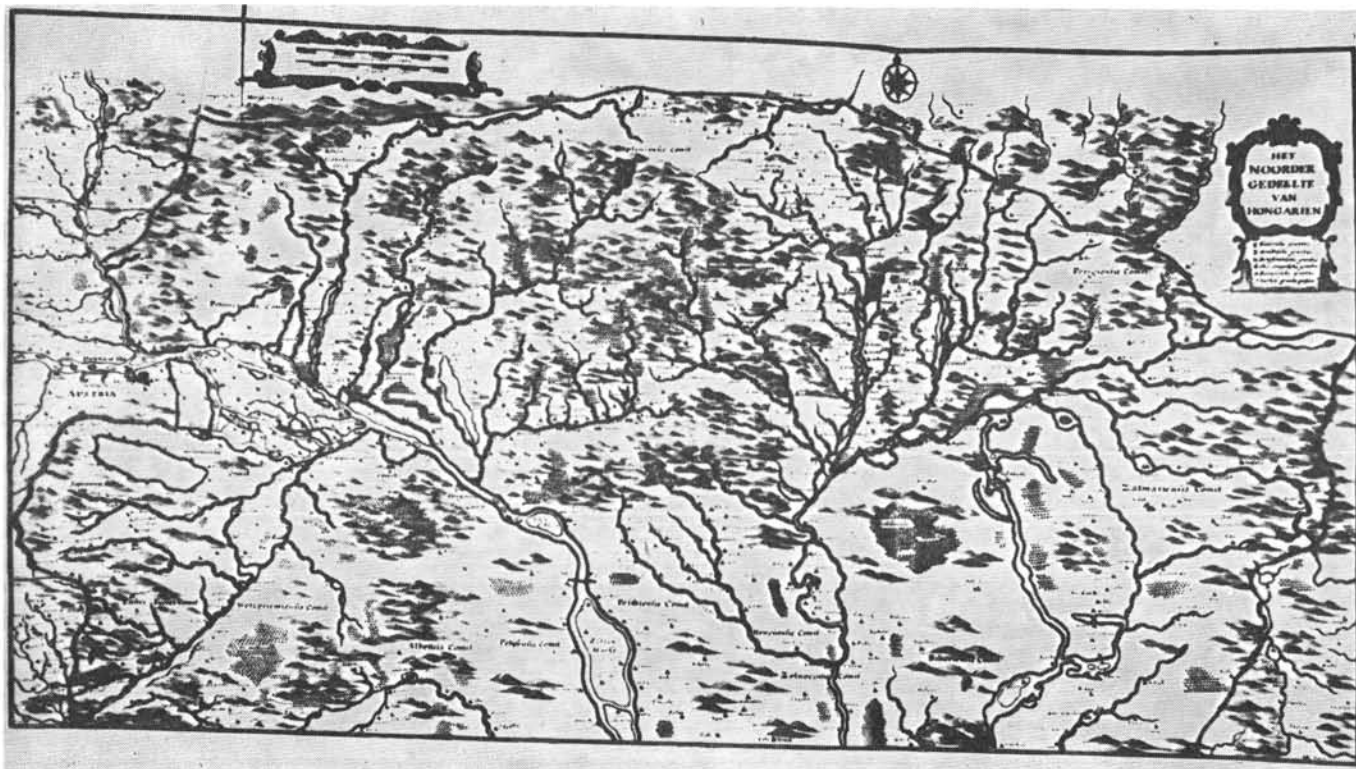
Feltűnő a kötetben Magyarországnak az *Atlas Maior*hoz képest teljesen más tárgyalása. Figyelmen kívül hagyva Krím félsziget tárgyalását a kötetben — ami érthetővé válik, ha a SANSON és DE LA RUE-féle térképek kiemelt szerepét tekintjük — a legtöbb leírás és térkép, valamint látkép az egykori Magyar Korona országaira vonatkozik. De mint a két (egyébként az *Atlas Maior*nál korábbi) francia térképből is látszik, az összeállító Magyarországot mint a török birodalom északi részét fogta fel. Ez már teljesen más felfogás, mint BLAEU 1662. és még 1664. évi térképénél látható volt. A korábbi térképek felhasználása ellenére a kötet kétségtelenül későbbi és bizonyosan jóval Vasvár után keletkezett, tehát 1670 körül és biztosan a felszabadító háború előtt, tehát akkor, amikor Magyarországnak mint államnak sorsa a legbizonytalanabbnak látszott. A kötetben sem a régi BLAEU-térképet, sem az 1664-es javított kiadást nem találjuk meg, sőt az idősebb BLAEU-tól csak egy térképet, melyet MERCATOR alapján készített Oláhországról, Szerbiáról és Bulgáriáról. Mintha a BLAEU-féle Magyarország-térképekben — az új, javítottban is — minden bizalom elveszett volna. Magyarország térképeinek hibás voltára 1666-ban BROWN az orvos-utazó is rámutatott. Bár a gyűjtemény többi kötetében sok a BLAEU-térkép és szöveg is, ennél a részénél az összeállítók kivételt tettek: szinte teljesen lecserélték a dokumentációt. A holland nyelvű, két lapra terjedő Magyarország-térkép új, de nem eredeti. Vizsgálata azonnal meggyőz arról, hogy tulajdonképpen Martin STIER császári hadmérnök 1664-ben Nürnbergben megjelent Magyarország-térképének redukciója. STIERben a kortársak megbíztak: Magyarországon szolgált, térképét helyi ismeret révén készíthette — azt, hogy Magyarországnak csak a királyi részét ismerhette, és így az alapvető hibákat nem javíthatta, nem tudták. Így a STIER nyomán készült térkép bár a részletekben tartalmaz javítást, főként a toponymiában — alapjában nem jobb, mint elődei. Ugyanez állapítható meg Nicolaus VISCHER amsterdami kiadó a kötetben levő másik, nyilván újabbként jobbnak tartott, de szintén nem eredeti térképéről is.

Hogy mennyiben folyt be BLAEU maga is ennek a reprezentatív atlasznak a készítésébe: ez idő szerint nem tudjuk. ESSELENS, HACKAERT és SCHELLINKS életkorát ismerjük: nagyjából egykorúak voltak és BLAEUNál negyedszázaddal fiatalabbak, azonban SCHELLINKS alig öt évvel élte túl BLAEUT. Mindannyian, Janssen VAN SANTENT is beleértve, Amsterdamban működtek: biztos, hogy ismeretségben állottak Joannes BLAEUval és fiaival, és éppen ezért feltehető, hogy a BLAEUNál szintén fiatalabb, de őt csak néhány évvel túlélő VAN DER HEM az eredeti atlaszt — az *Atlas Maior*-t — kiadó BLAEUval is konzultálhatott gyűjteménye összeállításában. Alapul mindenesetre az ő munkáját vette, s a gyűjtés még Joannes BLAEU életében kezdődött el; ez bizonyos.

Ha szemügyre vesszük a 46 kötetes gyűjtemény számunkra legérdekesebb, 33. kötetét, mely Magyarországot tartalmazza, figyelemreméltó észrevételeket tehetünk.

Mint hogy a BLAEU—HEM-gyűjtemény Magyarország-kötete a hazai szakirodalomban alig ismert, érdemes a tartalomjegyzékét ismertetni későbbi kutatók számára. A lapok a következők:

1. [Díszes, de kitöltetlen kézrajzos címkeret.]

A VAN DER HEM atlasz Magyarország-térképének északi része

A VAN DER HEM atlasz Magyarország-térképének déli része

2. Sanson N.: *Estats de l'Empire des Turqs en Europe*. ...1655. (Színes rézmetszetes térk.)
3. De la Rue Phillipe: *La Partie Septentrionale de la Turquie en ...Europe...* Paris 1651. (Szín. rézm. térk.)
4. *Taurica Chersonesus Nostra aetate Præcepca...* dicitur. (Krímfsg.; szín. rézm. térk.)
5. Blaeu Guiljelmus: *Walachia, Servia, Bulgaria, Romania. Per Gerardum Mercatorem — excudebat.* (Szín. rézm. térk.)
6. *Belgrad.* (Szín. kéziratós látkép.)
7. *Nova et accurata Transylvaniae descriptio.* (Kéziratós térk.)
- 8/1. *Het Noorder Gedeelte van Hongariën.* (Magyarország északi része; színes kéziratós térkép.)
- 8/2. *Het Suyder gedeelte van Hongaryen.* (Magyarország déli része; szín. kzt. térk.)
9. Vischer Nicolaus: *Totius Regni Hungariae...* novissima delineatio. (Szín. rézm. térk.)
10. *Partis Hungariae inter Tibiscum et Nigrum Chrysum nova et accurata descriptio.* (Szín. rézm. térk.)

(A továbbiakban felsoroltak kéziratós látképek magyar várakról és városokról:)

11. Presburg. (Pozsony)
 12. Neuheusl. (Érsekújvár)
 - 12.* Filleck. (Füleek)
 13. Weitzen. (Vác)
 14. Tokay. (Tokaj)
 15. Casshau. (Kassa)
 16. Hatwan. (Hatvan)
 17. Zolnok. (Szolnok)
 18. Themeswar. (Temesvár)
 19. Gyula.
 20. Erla. (Eger)
 21. Novigrad. (Nógrád)
 22. Comora. (Komárom)
 23. Rab. (Győr)
 24. Papa.
 25. Vicegrad. (Visegrád)
 26. Sigeth. (Szigetvár)
 27. Canischa. (Nagykanizsa)
 28. Vesprin. (Veszprém)
 29. Serinwar. (Zerinvár)
 30. Palota. (Várpalota)
 31. Alt Ofen. (Óbuda)
 32. Dotis. (Tata)
 33. St. Martinsberg. (Győrszentmárton-Pannonhalma)
 34. Sabaz. (Sabac, Szerbia)
 35. Sissek. (Sisak, Horvátország)
- (Ezután még két rézmetszetes térkép:)

36. Mercator G.: Slavonia, Croatia, Bosnia cum Dalmatiae parte. (Szín. rézm. térk.)
37. Janssonius Joannes: Jadera, Sicum et Aenona vulgo Zara, Sebenico et Nona... (Szín. rézm. térk.)

A kötetben 58 lapnyi nyomtatott ismertetőszöveg található; részletes a balkáni török tartományok leírása. Erdély leírása a 28—32. (Transylvania), Hungaria a 33—34. nyomtatott számozású lapon.

Van azonban a kötetben egy olyan — rézmetszetes — magyar vonatkozású térképlap, mely különös figyelmet érdemel. Részletes ismertetése egy későbbi tanulmány célja lesz, itt csak röviden emlékezünk meg róla, összefüggései miatt.

Címe: *Partis Hungariae inter Tibiscum et Nigrum Chrysum nova et accurata descriptio*.⁵³ A Tiszántúl egy részét ábrázolja, Nagyváraddal a középpontban. Bár fokhálózata van, méretaránya erősen torzít és így kartográfiailag nem jelent javítást, egy szempontból figyelemreméltó: Magyarországnak egy viszonylag nem nagy részletéről ez az egyetlen XVII. századi, rézbe metszve is megjelent térképlap. Szignálatlan. Mivel a BLAEU-officina a lapjait ellátta jelzésével, nem biztos, sőt nem is valószínű, hogy ez a cég adta volna ki. Megjelenési ideje 1660 körüli lehet — ekkor esett el Várad, ami a kiadásra alkalmas adhatott — és a parergán látható, a cartouche-ot díszítő két vitéz alakja, a fészületet tartó, ég felé tekintő, mintegy mártíromságra készülő keresztényé, és a kardjával hadonászó töröké, szintén erre látszik utalni. Elképzelhető elvben a felszabadító háború kora is keletkezési időként, ez azonban azért nem látszik valószínűnek, mert ez a terület éppen akkor alárendelt szerepet játszott. A keresztény vitéz — nyugati katonát mutató — öltözete is korábbinak tűnik, az 1660-as évekre utal. Szerző sincs a lapon jelezve, de feltűnik az, hogy a térkép névírásában a magyar helynevek — a Gross Varadeynt kivéve (ezt viszont így ismerték jobban Hollandiában) — jobbak, mint a kor térképein, sőt kimondottan jónak mondhatók. A magyar ékezetek feltétele — bár nem mindenhol jó helyen — elárulják azt, hogy a térképet magyarul tudó embernek kellett rajzolni. Ki volt ez? Hogyan került a térkép Hollandiába? Vagy ki metszette azt ott rézbe? Minden ilyen kérdés egyelőre még megválaszolatlan. BLAEU 1662. évi atlaszában nem szerepel; az 1670 körüli gyűjteményben már benne van. A németalföldi officinák stílusát mutatja. Ezek a tények. A többi, amit még mondhatunk róla: hipotézis.

NÁDASDY vagy a körénél említettek lehetnek-e a térkép készítői? Lehetnek, de ez nem látszik valószínűnek. Ők főleg az ország északi és nyugati részén mozogtak, ott voltak ismerősök. Talán egy ismeretlen Hollandiában járt magyar diák? Ez valószínűbbnek látszó feltevés. Utalhatunk egy támpontnak látszó momentumra a térképpel kapcsolatban. BLAEU-nak, sok-

53. OSZK Térképtár, TM 7295 jelzet alatt található egy különálló lap is belőle. Megjelenéséről biztos adat nincs. Az, hogy 17. századi más hollandi atlaszokban is előfordul, arra enged következtetni, hogy szerzője valamelyik BLAEU-val konkurrens térképkiadó cégnél értékesítette. Mindenesetre a felszabadító háború előtt keletkezett. A térkép méretaránya kb. 1:520 000 — részletesebb, mint bármelyik korabeli rézbe metszve megjelent magyar területet ábrázoló térképé.

kal MISZTÓTFALUSI KIS Miklós előtt volt egy magyar tanítványa, GÁVAI nevű, akivel azonban nem volt megelégedve, s másfél év után elbocsátotta.⁵⁴ Erdélyből való volt állítólag — legalábbis onnan jött Hollandiába.

Ismeretes, hogy a régi térképészek szülővárosukat, falujukat vagy családjuk eredetihelyét előszeretettel feltüntették a térképükön. Gáva nem jelentékeny helység. A Tokajtól keleti-északkeleti irányban fekvő, egykor Szabolcs megye dadai felső járásához tartozó községnek még a XIX. század végén sem volt két és félezernél több lakosa. Mégis, a térképen szerepel „Gáva” névvel. Nem kézenfekvő a feltevés, hogy a térképlap a BLAEU-tanítvány GÁVAI közreműködésével készült volna? Szignálatlansága is nem onnan ered-e, hogy amikor a térkép elkészült, GÁVAI már nem állt BLAEU szolgálatában, hanem megkísérelte azt valamelyik másik officinánál — például talán a Janssonius-félenél — értékesíteni?

Mindez — a BLAEU—HEM atlasz vonatkozásában azt a gondolatot sugallja, hogy BLAEU Magyarország-térképeivel, de a hozzá csatlakozó szöveges leírással kapcsolatban is már az 1662. évi *Atlas Maior* kiadását követően a holland térképismertető közvéleményben erős kritika merült fel és — magyarországi vonatkozásban legalábbis — más forrásanyag után néztek, bár ez sem volt jobb, mint BLAEUÉ.

Azért a BLAEU-atlaszok becsülete megmaradt, és még a XVIII. század első felében készített STOSCH-féle nagy térképgyűjtemény is a 11 kötetes BLAEU atlasz lapjain épült fel — 1731 után!⁵⁵

* * *

A tanulmány végén felmerül és megválaszolásra vár az a kérdés: mi az *Atlas Maior*, az 1662. évi kiadás jelentősége? És hogyan illeszkedik be a BLAEU-féle térképkészítő officina tevékenysége a kor általános művelődéstörténetébe és különösen Magyarország vonatkozásában mi a jelentősége?

A művelődéstörténet, benne a könyvtörténet és még inkább a térképtörténet szorosan kapcsolódik az eseménytörténethez, a politikai történethez. A BLAEU-officina sorsa és produkciója, tevékenysége, szellemi profilja nehezen érthető meg a XVII. század Hollandiájának tüzetesebb ismerete nélkül.

A függetlenségi harc, a hajózás és a kereskedelem összefonódása Hollandiát a XVI. század végétől fokozódóan európai politikai tényezővé tette. A felfeléívelő fejlődés azonban a század derekán egyszerre válságba került. Az 1662. évi kiadást megelőző évek a politikában igen mozgalmasak voltak. Az 1652—54. évi holland—angol tengeri háború Anglia győzelmével ért véget. 1654-ben Hollandia elveszítette az 1624 óta birtokolt észak-brazíliai

54. FITZ J.: *Der ungarische Drucker Tótfalusi in Amsterdam*. 1680—1690. = *Gutenberg-Jahrbuch* 1963, 152. l. FITZ tanulmányából kiderül, hogy TÓTFALUSI, hazatérve, egy 12 kötetes BLAEU-atlaszt is hozott magával, melyet, egyéb könyveivel együtt, a lengyel várnagy elkobzott, de azután visszaadott a tulajdonosnak. (Uo. 154. l.)

55. KINAUER, R.: *Neue Karten zum Atlas des Freiherrn Philipp von Stosch*. = *Festschrift Joseph Stummvoll*. Hrsg. J. Mayerhöfer u. W. Ritzer. Wien 1970, 177—178. l. — A STOSCH-atlasz lelőhelye: Wien, Kriegsarchiv. Kart. B IX b 113.

gyarmatterületeket. 1658-ban Hollandia szomszédságában létrejött több német fejedelemség részvételével a Rajnai Liga, francia befolyás alatt. Ugyanez évben HABSBURG Lipótot csak megkötések árán választották meg német-római császárrá. 1659-ben a pyreneusi béke megerősíti Franciaország hatalmi helyzetét és új területi nyereséget biztosít számára a közeli Spanyol-Németalföldön. 1660-ban — az Erdély elleni török hadjárat évében — ment végbe az angol királyság restaurációja, ami ismét a francia befolyás növekedésével járt együtt. 1661-ben az olivai békével pedig Svédország, Franciaország észak-európai szövetségese erősödött meg.

Mindezek a tényezők a pártharcoktól is megosztott Hollandiában erősítik azt a tendenciát, hogy barátokat igyekezzen keresni szerte Európában. Alighanem ezért ajánlotta új nagy atlaszát 1662-ben a BLAEU-cég is a császárnak, annak az uralkodónak, akitől Hollandia még leginkább várhatott valamit a francia hegemonia erősödésének korszakában, ha Franciaországgal netán konfliktusra kerül sor. Bizonyos, hogy az atlasz kiadása nem csak üzlet volt. Mint kereskedelmi vállalkozás a politikai események felgyorsulásával megnőtt földrajzi érdeklődés ellenére is kockázatos, hiszen egy 11 kötetes atlasz nem volt és nem is lehetett olcsó tömegcikk, mint a hajósok által keresett tengeri térképek. Az 1662. évi díszkiadáshoz alighanem diplomáciai motívumok is közrejátszottak, bár ezek további tisztázása amszterdami és bécsi levéltári kutatások nélkül aligha lehetséges, és nem is magyar historikus feladata.

A diplomácián túlmenően azonban az atlasz kiadásában észlelhető egy bizonyos kultúrpolitikai tendencia is.

Aligha tévedünk, ha úgy gondoljuk, hogy az 1662. évi kiadást, latin nyelven, akkor még a műveltek nyelvén, az egész keresztény világnak, s ezen belül kivált a „tudós respubliká”-nak szánta, ha nem is mindenben egészen friss, de mindenesetre általa hitelesnek ismert adatokon nyugvó és lehetőleg minden időtálló ismeretet alaposan összefoglaló művével — olyan művel, mely tartózkodik a polémiától és ezért mindenkinek hasznára lehet. Munkájába igyekezett bevonni az egyes országok legjobb ismerőit vagy azokat, akiket ilyeneknek tartott. Említést nyert, hogy a politikától szított vallási türelmetlenségtől távoltartotta magát. Jellemző az is hogy fia és közvetlen munkatársa, Pieter BLAEU, MEDICI III. Cosimo (1642—1723) toszkánai nagyherceggel folytatott kiterjedt levelezést és itáliai kapcsolatokat ápolt, ugyanakkor az üzem egyre jobban átállott a földrajzi-térképészeti művek kiadásáról a bibliofilkiadásra és a nyomdászatra; így került az erdélyi TÓTFALUSI Kis Miklós is nyomdásztanulóként a BLAEU-céghez. Meglehet, hogy a térképeket ért kifogások járultak hozzá ahhoz, hogy az utolsó BLAEUok már eladogatták a rézlemezeket és 1708-ban még a BLAEU-atlaszok kiadásának privilégiuma is gazdát cserélt.⁵⁶ Mindez

56. KOEMAN C.: *Life and works of Willem Janszoon Blaeu. = Imago Mundi. XXVI.* Amsterdam 1972, 13. l. említi ennek a meglehetősen nagyterjedelmű, tudománytörténetileg érdekes levelezésnek a kutatás számára való jelentőségét. BLAUE Joannes fiának, Pieternek olasz várostérkép (látkép) kiadói tevékenységét és klasszikus-kiadásait említi SALÁNKI (i. m. 249. l.) is; a másik fiú, Joannes BLAEU junior teljesen feladta az üzemet és mint térképész a Keletindiai Társaság szolgálatába állott, 1700 után. (BAGROW L.—SKELTON R. A. i. m. 469. l.)

azonban nem von le az *Atlas Maior* jelentőségéből. E műben egyfajta lexikális-enciklopédikus földrajzi és térképészeti összefoglaló szándék ismerhető fel, mely egyszerre kíván hasznos és ugyanakkor szépségével is gyönyörködtető lenni. Ismeretterjesztő és bibliofil mű: az irányító körök számára kívánt tárgyyszerű információkat adni — ha ezek nem is voltak mindig frissek — elsősorban a művelt hatalmasoknak szólt az *Atlas Maior*. Bizonyos hogy ára nagy, példányszáma pedig viszonylag kicsi. Egyfajta befejezése volt az *Atlas Maior* a már többévtizedes BLAEU-atlaszoknak, melyek nemzeti nyelveken is megjelentek, és jellemző az is, hogy az utolsó kiadás már francia nyelvű. A holland könyvkiadás egyik reprezentatív, tudománytörténetileg igen jelentős alkotása az *Atlas Maior* — egyfajta elmerítettéssel is egyensúlyozó és békítő tendenciájú mű, az egyre jobban elharapódzó, tendenciózus és vizzályt szító politikai pamfletirodalom korszakának kezdetén, mely nemsokára Amsterdamból elárasztotta Európát.

Magyar szempontból különös jelentősége, hogy BLAEU földrajzi-kartográfiai tevékenységének híre és művei már az *Atlas Maior* előtt is eljutottak Magyarországra. Az ungvári Jézustársasági Kollégium és NÁDASDY Ferenc országbíró szerepe a tanúbizonyosság rá; az utóbbi pedig javításaival a hibák rektifikálásához is hozzájárult — ha az eredmény korlátozott is maradt. Nem szabad ezt figyelmen kívül hagyni, hiszen bizonyossága annak, hogy a töröktől kinzott és állami léte mélypontján levő országban is akadtak, akik az európai kulturális események élvonalában igyekeztek és tudtak is maradni. Ezt — cseppben a tengert — kívánta megmutatni e tanulmány is.

DIE ATLASUSGABEN DES AMSTERDAMER VERLAGES BLAEU UND IHRE UNGARISCHEN BEZIEHUNGEN

Z. FALLENBÜCHL

Das XVII. Jahrhundert ist in der Geschichte der Kartographie als „das Jahrhundert des Atlanten“ bekannt. Obwohl das nur zum Teil richtig sein kann, denn dieses Zeitalter zugleich auch jenes der Neubelebung von kartographischen Einzelarbeiten ist, sind die Atlanten dennoch charakteristisch für diese Zeit. Besonders wichtig sind jene Atlanten, die zugleich eine kürzere oder längere Beschreibung der einzelnen Länder und Gebiete bieten. Karten und Text geben hier *zusammen* das Wesen dieser Atlanten: die Karten stellen den Raum mit geodätisch-kartographischen, der Text mit deskriptiv-geographischen Methoden dar. Einer der bekanntesten Atlas-Verleger des XVII. Jahrhunderts war Willem Jansz BLAEU (1571–1638) in Amsterdam, der nicht nur See- und Landkarten, Atlanten und Globen, sondern auch Bücher verschiedenen Inhaltes herausgab und besonders in der Geschichte der Typographie berühmt wurde. Der Verlag wurde von seinem Sohn Jan BLAEU (1599?–1673) weitergeführt und gewann bis zu dessen Tode noch immer mehr an Ansehen. Diese Studie will eine kurze Übersicht sowohl von den Atlanten der Offizin Blaeu, als auch — ganz besonders — von deren ungarischen Beziehungen geben, soweit diese nach dem bisherigen Forschungsstand bekannt sind.

Die Blaeu'schen Atlasausgaben. Die Firma BLAEU gab, nach längerer Arbeit mit Globen und Seekarten i. J. 1630 das erste Mal einen Atlas des Festlandes aus. Die Karten waren zumeist nur Neubearbeitungen bzw. Nachdrücke der Kartenbände von Mercator und Ortelius, erworben z. T. aus dem Nachlass des Jodocus Hondius Jun. (†1629). Die eigene kartographische und geographische Sammelbetätigung der Firma Blaeu breitete sich aber rasch aus, wobei der in Leiden studierte Jan BLAEU neben seinem Vater eine wichtige Rolle spielen musste. 1635 erschien der Atlas in

zwei Bänden, mit lateinischem, deutschem, holländischem und französischem Text: 1640 wuchs der Atlas schon auf 3 Bände.

Diese dreibändige lateinische Ausgabe des Atlas ist ein anderthalbes Jahrzehnt nach dem Erscheinen im einstigen ungarischen Staatsgebiet nachweisbar. Die Possessorenbezeichnung „Coll: Soc: Jes: Vnguariensis . . . 1656“ ist ein Zeichen dafür, dass der Atlas in der Bibliothek des Jesuitenkollegiums zu Ungvár (jetzt Užgorod) in einem kleinen Landstädtchen des einstigen nordöstlichen Ungarns schon in Gebrauch stand. Dies ist einstweilen das älteste auf dem historischen ungarischen Boden bekannte Exemplar einer Blaeu'schen Atlasausgabe. (Heute im Besitz der Ung. Nationalbibliothek Széchényi.) Diese Tatsache ist zugleich ein Zeichen dafür, das in dem von der Türkennot leidendem Ungarn das kartographisch-geographische Interesse auch in dieser Zeit lebendig gewesen war. Zur selben Zeit sind Angaben aus anderen Städten Ungarns und Siebenbürgens von Ortelius und Mercator-Atlanten bekannt.

In den 1640-er und 1650-er Jahren breitete sich der Umfang der Blaeu'schen Atlanten durch Zufuhr neueren kartographischen und geographischen Materials immer mehr aus. 1645/46 erreichte eine weitere lateinische Ausgabe schon vier, bzw. bis 1654 fünf Bände. In dieser Beziehung ist die Publizierung der Bände Schottland und England durch die Firma Blaeu besonders wichtig. Die Ereignisse in England und Schottland machten die Herausgabe dieser Bände höchst aktuell, obwohl das Material z. B. Schottlands (Nachlass des Geometers Timothy Pont mit Verbesserungen von Sir John Scot und Robert Gordon) nicht ganz neu gewesen war. Die ausführlichen historisch-archeologisch-geographischen Beschreibungen — gelegentlich auch mit frühen statistischen Angaben — bedeuteten für die geographische Wissenschaft eine Bereicherung. So wurden die Blaeu'schen Atlanten sehr begehrt. Sie vermittelten neue Forschungsergebnisse wie z. B. in der Beziehung Polens und der Ukraine jene von Guillaume Le Vasseur de Beauplan und Chinas jene von Martinus Martinus S. J. Mehrere Auflagen in verschiedenen Sprachen Europas bedeuteten eine Möglichkeit der Verbreitung auch in den Kreisen, wo Latein weniger verbreitet war. Es kam schliesslich zu einer repräsentativen Ausgabe, wo auch wahrscheinlich politische Gründe mitspielen durften.

Die Ausgabe des Jahres 1662. Im Jahre 1662 kam es zu einer grossen Ausgabe einer *Cosmographia Blaviana*, wovon nur die *Geographia Blaviana* in 11 Bänden erschien. Die Bände behandeln der Reihe nach: die Arktis und Nordeuropa; Nord- und Osteuropa von Schweden bis Griechenland; (darin auch Ungarn und Siebenbürgen); Deutschland, das Reich, Kreis Österreich und Königreich Böhmen inbegriffen; die Niederlande, sowohl die Spanischen Niederlande als auch die Generalstaaten; England; Schottland und Irland; Frankreich und die Schweiz; Italien; Spanien, Portugal und Afrika; Asien und der neue China-Atlas von Martinus Martinus; die beiden Amerikas. Der Atlas wurde dem Kaiser Leopold I. (auch König von Ungarn) dediziert. Die Ausgabe war aber schon von Willem Jansz Blaeu (†1638) geplant; nun aber gebot sich in der schweren diplomatischen Lage Hollands eine Gelegenheit mit dieser Dedikation die Gunst des Kaisers zu erwerben. Was Ungarn betrifft, ist seine Darstellung im 2. Band, im Kapitel *Regiones Orientales . . . circa Danubium . . .* also in einer klaren geographischen Erkenntnis des Donauraumes zu finden. Ungarn erhält schon im ersten Band, bei Europa eine ehrenvolle Würdigung. Denn auf der — schon früher, wahrscheinlich um 1600 gefertigten — Europakarte ist unter den zehn europäischen Volkstypen und Trachten auch das Ungarntum vertreten, obwohl Ungarn seit dem Anfang der Türkenbesetzung eines Teiles (1526 bzw. 1541) sowohl an Volkszahl als auch an politischem Gewicht viel verloren hatte. Es verdiente dennoch, als „*Antemurale Christianitatis*“ diese Würdigung. Auch sind auf dieser Europakarte auf einem Gebiet von ungefähr 6 cm² (M. 1: cca. 15 000 000) 28 ungarische Ortschaften, Städte und Festungen dargestellt. Die Blaeu'schen Landkarten zeichnen sich durch eine gute Lesbarkeit und schöne Ausführung aus, die auch für die Karte von Ungarn zutrifft. Der Textteil ist — wie auch bei anderen Ländern — für Ungarn und Siebenbürgen von hohem Wert. Sie wurde mit Kritik zusammengestellt. Die Angaben sind im allgemeinen zutreffend. Die Klima- und Bodenbeschaffungsverhältnisse sind etwas übertrieben, aber drücken eine allgemeine Meinung Europas aus. Die Kenntnis der ungarischen Verfassung und Verwaltung ist ausführlich und gut zutreffend. Es kommen gelegentlich auch wenig bekannte statistische Angaben über Ungarn in dieser Be-

schreibung vor (z. B. 300 Dörfer und 15 000 Einwohner auf der Insel Schütt-Csallóköz; 30 000 Katholiken in den vom Türken besetzten Gebieten Ungarns usw.). Die Karte von Ungarn ist schwächer, als die Beschreibung. Im Allgemeinen sind übrigens im Blau'schen Atlas — wie auch in den früheren Ausgaben — die Landkarten der niederländischen Gebiete die besten und reichhaltigsten; die von Frankreich — in dieser Ausgabe — etwas vernachlässigt. Die Betätigung von Cassini und De la Hire fällt besonders in die Jahre nach dem Erscheinen vom Atlas Maior. Spanien ist im Atlas auch nicht der Bedeutung gemäss bearbeitet, Portugal aber ganz ärmlich vertreten. Der *Novus Atlas Sinensis* von M. Martinius (1614—1661) ist eine grosse Bereicherung (sie erschien zuerst 1656), besonders wichtig sind die Blätter über die amerikanischen Gebiete. 1663 war eine noch grössere französische Ausgabe des Atlanten in 12 Bänden erscheinen: *Le Grand Atlas ov Cosmographie Blaviane* . . . betitelt. In Ungarn ist davon kein Exemplar bekannt. Auch eine spanische Ausgabe war in Arbeit nach 1662.

Die Ungarnkarten der Blau'schen Offizin. Die Vorgänger der Ungarnkarte der alten (noch von Willem Jansz Blau vorgebrachten) Ausgaben gehen auf die Ungarnkarten von Wolfgang Lazius, Mathias Zündt, Johann Sambucus (Zsámbocky), Abraham Ortelius und Gerhard Mercator (Kremer) zurück. Gemeinsam ist in diesen Karten, dass die — wegen der Türkenbesetzung des Mittelteils von Ungarn — bei Lazarus Strigoniensis (im Jahre 1528 erschienenen) noch gute Darstellung des Ungarlandes Schritt für Schritt verdirbt, besonders durch die unrichtige Zeichnung des Donaulaufes. Der Ost-Süd laufende Fluss macht bei Vác-Weitzen eine Biegung von fast 90° südwärts. Mercator dagegen zeichnete den Donaulauf von Wien nach Belgrad eindeutig in Richtung Nordwest-Südost, verdarb damit das transdanubianische Gebiet, aber auch die Donau-Theisebene vollständig. Blau übernahm diesen kartographischen Fehler. Auch war die Verwüstung Südungarns — teils durch Eingang von Siedlungen in der Wüstungsperiode des Spätmittelalters, teils durch die direkte Vernichtung durch die Türken — für ihn nicht bekannt.

Im Jahre 1664 erschien im Verlag von Blau eine neue, veränderte Ausgabe der in den Atlanten auffindbaren älteren Ungarnkarte. Der Titel ist: *Regni Hungariae nova et exactissima delineatio*. Diese Karte ist dem Obersten Landesrichter von Ungarn, Grafen Ferenc Nádasdy (1625—1671) gewidmet. Obwohl im Grunde mit der älteren Blau'schen Ungarnkarte identisch — das geographische Gradnetz und das Gewässerbild sind die selben — sind doch auf dieser Karte in der Topographie und in der Toponymie viele Veränderungen, besonders Verbesserungen, zu finden. So ist z. B. die frühere falsche Situation der Tihanyer Halbinsel im Plattensee-Balaton (vom südöstlichen Ufer gegen Nordwesten vorspringend) rektifiziert, das heisst, es hat eine Richtung von Nordwesten gegen Südosten. Grenzfestung Tihany gehörte zur ungarischen Grenzfestungskette auf der nordwestlichen Seite des Plattensee-Balatons. Auf der Karte aus 1664 von Blau ist diese wirkliche Situation schon wohl dargestellt. Auch das Gebiet von Csáktornya (Tschakathurm, heute Čakovec) und die Muraudmündung, wo der Heerführer und Dichter Nikolaus Graf Zrínyi (1620—1664) sich betätigte, weist mehrere Verbesserungen auf. Ferner das Gebiet um den Neusiedlersee-Fertő und die Wieselburg-Mosoner Gegend, die Grosse und Kleine Schüttinsel — Csallóköz, Szigetköz — wo viele Güter der Familie Nádasdy lagen, zeigen auch viele toponymische Verbesserungen auf der Karte von 1664. Dagegen ist die Veränderung bei den Grenzfestungen nicht immer positiv. So im Falle der Festungen Gesztes, Visegrád-Plintenburg, Léva-Lewenz etc. Die Stadt Vác-Weitzen wurde auf der neuen Karte mit besonders verdorbener topographischer Lokalisierung fixiert. Die königlichen Gebiete Ungarns sind auf der neuen Karte als *Hungaria Austriaca* bezeichnet, die türkisch besetzten als *Hungaria Turcica*. Beide Bezeichnungen sind aber der ungarischen Verfassung wieder, denn die türkische Besetzung des grösseren Teils von Ungarn wurde niemals — 145 Jahre lang — weder vom König, noch von den Ständen oder vom Volke als rechtmässig anerkannt. Die Zweiteilung des Landes kann keineswegs auf einen ungarischen Ratgeber von Blau zurückgeführt werden, sondern scheint seine eigene Veränderung auf der neuen Karte zu sein.

Die Frage: wer die topographischen Änderungen von Blau vorgeschlagen hatte, ist nicht sicher zu klären. Ausser Nádasdy und Zrínyi kommen noch Erzbischof von Esztergom György Lippay (1600—1666) ungarischer Staatskanzler und zugleich Wissenschaftler, der Landespalatin Graf Ferenc Wesselényi (1605—1667) und der

Politiker István Vitnyédy (1612–1670) in Betracht. Es können aber auch bisher ungekannte Personen darin mitgewirkt haben. Die Quellen sind einstweilen unzureichend, die Frage eindeutig zu klären; es scheint aber die Mitwirkung von Nádasdy ganz sicher zu sein. (Nádasdy war übrigens ein Parteigänger der ungarischen Unabhängigkeitsbewegung um 1670, und als solcher 1671 enthauptet.) Es ist auch bemerkenswert, dass diese Blaeu'sche „verbesserte“ Ungarnkarte viel weniger bekannt geworden war, als die ältere. Wahrscheinlich deshalb, weil inzwischen eine grosse Ungarnkarte vom kaiserlichen Ingenieuroffizier Martin Stier in Nürnberg erschien. (1664), das für sicherer und vertraulicher angesehen wurde, da Stier in Ungarn sich betätigte.

Die Nachwirkung der Blaeu'schen Atlanten. Der Atlas Maior hatte nach 1662 noch eine französische, eine spanische Ausgabe; die letztere ging angeblich bei der Feuersbrunst der Offizin Blaeu 1672 z. T. zugrunde. Aber der Atlas war auch weiter ein Musterstück für die Atlasausgaben und Kartensammlungen im Buchformat. Um 1670 stellte der Amsterdamer Kaufherr und Advokat Laurens van der Hem einen z. T. handschriftlichen Riesenatlas von 46 Bänden zusammen: dieser wird „Atlas Blaeu der Österreichischen Nationalbibliothek“ genannt, obwohl nicht nur Blaeu'sche Karten darin zu finden sind. Ungarn ist im Band 33. bearbeitet. Keine der älteren Blaeu'schen Ungarnkarten ist darin zu finden, sondern eine handschriftliche Ungarnkarte in zwei Teilen: Het Noorder Gedeelte von Hongarien — Het Suyder Gedeelte van Hongaryen; diese Karte ist eine Reduktion der Stier'schen Ungarnkarte. Die Karte ist aber unsigniert und undatiert. Ob es von Blaeu gefertigt wurde ist ungewiss. Auch eine andere, in Kupfer gestochene Karte: Partis Hungariae inter Tybiscum et Nigrum Chrysius nova et accurata descriptio betitelt Karte vom Mittelteil Transtybiscaniens in Ostungarn (Umgebung von Nagyvárad-Grosswardein-Oradea) ist darin zu finden. Unsigniert und undatiert scheint diese Karte aus den Jahren um 1660 (Besetzung Grosswardeins durch die Türken) zu stammen. Auch die Herstellung durch die Blaeu'sche Offizin ist unbeweisbar. Hypothetisch kann Gavai, ein siebenbürgisch-ungarischer gewesener Lehrling von Blaeu als Verfasser vermutet werden. Denn die Karte gibt die ungarisch-sprachigen Ortsnamen sehr gut, und was am schwersten wiegt, zumeist mit den richtigen Akzenten zurück, so, dass ein ungarischer Verfasser vermutet werden soll.

Zuletzt kann es noch bemerkt werden, dass die grosse Kartensammlung Stosch (in Wien, Öst. Staatsarchiv, Kriegsarchiv) nach 1731 auch noch auf der Grundlage des elfbändigen Atlas Blaeu aufgebaut wurde. Wenn auch die Söhne von Jan Blaeu nach 1673 die Verlegung von Atlanten aufgaben, blieb die Reputation der Blaeu'schen Atlanten noch lange Zeit lebendig.

Die Blaeu'schen Atlanten und ganz besonders der Atlas Maior waren nicht nur Geschäft, sondern eine kulturelle Vermittlung von neuen Forschungsergebnissen in der Geographie und Historiographie. Es war eine enzyklopädische Arbeit der Geographie und der Kartographie, wenn sie auch nicht immer die neuesten und die besten Ergebnisse den Lesern reichen konnte. Es war ein Dienst an der gesamten Christenheit und besonders an der „Republik der Gelehrten“. Und es ist merkwürdig, dass auch Ungarn, das durch die Türkengefahr am Rande der Vernichtung stand, an dieser grossen geographisch-kartographischen Sammelarbeit, wenn auch bescheiden, inmitten den schweren Stunden teilgenommen hatte.

18. századi tudós-világ I.

Perliczi János Dániel (1705–1778)

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

BEVEZETÉS

Orvosi rend a 18. századi Magyarországon

Az 1711-ben megkötött szatmári béke Magyarországon már évszázadok óta tartó hadakozásoknak vetett véget. A békés időszak a kulturális élet számára is új lehetőségeket teremtett. Fokozott erővel folytathattak olyan már régebben megindult munkálatok, mint pl. a magyar múlt feltárása. Ennek egyik erőteljes iránya a jezsuiták által kezdeményezett történetírás.¹ Egész kulturális életünk alakulását döntően befolyásoló, másik jelentős ága az ún. „hon- és államismereti mozgalom”.² Képviselőinek többsége a Felvidékről származó, német egyetemeken végzett evangélikus lelkész vagy orvos. Ők különösen az ország sajátosságainak, természeti viszonyainak leírását tartották fontosnak, ami magában foglalta a múlt leírását is. Ez a feltérképezés, a tapasztalati megismerés a haza tudósainak összefogását kívánta volna. A 30-as évektől egymást érték a nagyszabású tervek, az élen BÉL Mátyás és FISCHER Dániel kezdeményezéseivel.³ A katolikus-protestáns tudományos összefogás ebben az időben — egészen a 60-as évekig — még csak egyes személyek jó kapcsolataira korlátozódott.⁴ BÉL Mátyás és tanítványai különösen fontosnak tartották CZVITTINGER Dávid *Specimen Hungariae literatae* c. művének⁵ kiegészítését és folytatását, a historia

1. TARNAI Andor: *A jezsuita történelem-iskola. A magyar irodalom története II. A magyar irodalom 1600-tól 1772-ig.* Szerk. Klaniczay Tibor. Bp. 1964. 559–561.
2. TARNAI Andor: *Hon- és államismereti irodalom.* Uo. 465–471.
3. DONÁTH Regina: *A Magyar Tudományos Akadémia első tervezete 1735-ben. = Magyar Tudomány, 1965, 373–377.*, WELLMANN Imre: *Bél Mátyás és a Magyar Tudós Társaság terve 1735-ben.* Uo. 738–741. — TARNAI Andor: *Fischer Dániel és az első hazai folyóirat terve. = Magyar Könyvszemle, 1956, 32–49.*
4. A magánlevelezések tanúsága szerint a század 60-as éveiben e kapcsolatok már nem egyedi esetek.
5. CZVITTINGER, David: *Specimen Hungariae literatae.* Francofurti et Lipsiae 1711.

litteraria Hungarica-val való foglalkozást.⁶ Ez részben egybeesett a „protestánsok emlékezeté”-nek megírásával.

A vármegyei és városi főorvosok többsége nagy hivatástudattal munkálkodott orvosi teendőinek ellátása mellett a hazai viszonyok feltérképezésében is. Elsősorban a jellegzetesen magyar betegségek leírásával és gyógyításával, azaz a nemzeti orvostudomány kidolgozásával és a természettudományokkal foglalkoztak (kémia, matematika stb). Sajátos orvosi értelmiségi rendet alkottak a protestáns orvosdoktorok. Mivel a Habsburg birodalomban protestánsoknak szinte lehetetlen volt doktorátust szerezni, a hagyományok mellett a kényszer is a nem Habsburg ellenőrzésű német egyetemekre vitte fiataljaikat.⁷ A 18. század elején fontos szerepe lett pl. Hallénak, az ottani akadémia az egyik legkeresettebb iskolává vált a Hungarustudatú felvidéki evangélikusok szemében. Jéna és Wittenberg továbbra is jelentős maradt. Az itt végzett orvosok nagyon fontos szerepet játszottak a magyar nyelvű felvilágosító irodalom művelésében, a nemzeti öntudat kialakulásában. Tudományos munkásságuk szintén jelentős, sokukat külföldi tudós társaságok is tagjaikká választották.⁸ Ők aztán különösen világosan látták, hogy sajátos tudományos feladatuk megvalósításához itthon nélkülözik a folyóiratokat és az országban szétszórta élő tudósokat összefogó társaságot, de főleg a művelt közönséget vagy legalább a gazdag pártfogókat. A hiányosságok pótlására tett erőfeszítéseiket a katolikus Habsburg-udvar nem méltányolta kellően, még a század közepe után sem. Pedig a „dulcis sola Patriá”-ért való munkának, az itthoni körülmények jobbításának szentelték tehetségüket, arra tették rá életüket.

Ennek az orvosi rendnek jellemző képviselője PERLICZI János Dániel.⁹

Az eddigi szakirodalom — és az új források

PERLICZI János Dániel életével és működésével már kortársai is foglalkoztak. Életrajzát leírta WESZPRÉMI István¹⁰, HORÁNYI Elek¹¹, Johann Samuel

6. Maga BÉL Mátyás is adott ki egy nyelv- és irodalomtörténeti tervezetet (*Institutio ad symbola conferenda, dum historiae linguae Hungaricae libros duos... edere parat*. Berlin 1713). CZVITTINGER műve még HORÁNYI Eleknel is (levelei alapján) megszabta a feladatot: kiegészíteni és folytatni a Speciment.
7. Vö. W. KAISER — W. PIECHOCKI: *Hallský pietismus a Academia Naturae Curiosorum ako inšpiracné ohniská pre slovenský žibot v 18. storiči*. Z dejin vied a techniky na Slovensku VI. Bratislava 1972. 221 — 237.
8. Pl. az Academia Leopoldina-nak a 18. században 29 magyarországi tagja volt. DUKA ZÓLYOMI Norbert: *Academia Leopoldina a jej vplyv na vývoj medicíny a prírodných vied na Slovensku do konca 18. storičia*. Z dejin vied a techniky na Slovensku VII. Bratislava 1974. 125 — 168.
9. A szakirodalomban nem egységes a név írása. Előforduló névalakok: Perlici, Perliczi, Perlitzi, Perliczy, Perlitzy. Mi azért döntöttünk a Perliczi-változat mellett, mert PERLICZI János Dániel általunk ismert sajátkezű leveleiben és felterjesztéseiben ezt a változatot használta.
10. WESZPRÉMI, Stephanus: *Succinta Medicorum Hungariae et Transsylvaniae Biographia*. Centuria prima. Lipsiae 1774, n. 65.
11. HORÁNYI, Alexius: *Memoria Hungarorum et Provincialium scriptis editis notorum III. Posonii 1777*, 63 — 68. A művek leírásában HORÁNYI WESZPRÉMIN kívül más forrást is használt.

KLEIN¹², majd Jakob MELZER¹³. A WESZPRÉMIT követő leírásokhoz 1852-ben fontos kiegészítést közölt Franciscus Xav. LINZBAUER: az 1751-ben a királynőhöz benyújtott PERLICZI-féle tervezetet, melyben a szerző egy orvosi főiskola felállítását javasolta. Ugyanakkor támogatást kért törvényszéki orvostanának megírásához.¹⁴ A századfordulón közölték az 1773-ban PERLICZI által előterjesztett, s megyei satummá emelt *Idea seu projectum regulamenti medicinalis*-t.¹⁵ HERCZEG Árpád 1930-ban az *Orvosi Hetilapban* jelentette meg levéltári kutatásai alapján írt értékes cikkét.¹⁶ Érdekes és tanulságos Conrad GRAU 1966-ban megjelent munkája, mely PERLICZINEK a Berliini Tudós Társasággal való kapcsolatával foglalkozik, két PERLICZI-újítást is ismertetvén.¹⁷ Orvosi főiskolatervét többször közölték, magyar fordításban is megjelent.¹⁸ MAGYARY KOSSA Gyula az 1738-ból származó, gróf TELEKIÉHEZ, annak a feleségének lebetegedése alkalmából írt Pro memoria-t tette közzé.¹⁹ Halálának 200. évfordulójára DUKA ZÓLYOMI Norbert írt méltató cikket az *Orvosi Hetilapban*.²⁰

V. WINDISCH ÉVA²¹ és TARNAI Andor²² már régebben felhívta az orvostörténettel, ill. az irodalom- és tudománytörténettel foglalkozók figyelmét az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában található, WESZPRÉMI

12. KLEIN, Johann Samuel: *Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften evangelischer Prediger in allein Gemeinen des Königreichs Ungarn* II. Leipzig und Ofen 1789, 381—390. Elias PERLICZIUS életrajzában.
13. MELZER, Jakob: *Biographien berühmter Zipser*. Kaschau und Leipzig 1833, 91—95.
14. LINZBAUER, Franciscus Xav.: *Codex sanitario-medicinalis Hungariae* II. Budae 1852, 270—277. Eredetije az Országos Levéltárban: Conc. exped. 1751. december, 15. szám.
15. KOLOSVÁRI Sándor—ÓVÁRI Kelemen: *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye*. IV. kötet első fele. A dunáninneni törvényhatóságok jogszabályai. Budapest 1896. 762—763.
16. HERCZEG Árpád: *A Pázmány Péter Tudományegyetem orvosi fakultásának 1751-ből való tervezete (Perliczi János Dániel, a hazai orvostudomány kezdeményezőjének élete és működése)*. — *Orvosi Hetilap*, 1930, 151—155.
17. GRAU, Conrad: *Johann Daniel Perliczius und die Berliner Societät der Wissenschaften*. Z dejin vied a techniky na Slovensku IV. Bratislava 1966, 223—232. A cikkre DUKA ZÓLYOMI Norbert hívta fel a figyelmemet, akinek ezúton mondok köszönetet.
18. LINZBAUER közlése (l. a 14. sz. jegyzetben) alapján: M. BOKESOVÁ-UHEROVÁ és J. ŠIMONČIČ dokumentum-összeállításában, *Z dejin vied a techniky na Slovensku* VI. Bratislava 1972, 337—343. — Magyar fordítása: ANTALL József—R. HARKÓ Viola—VIDA Tivadar: *Perliczi tervezete orvosi és sebészeti főiskola létesítésére*. = *Orvostörténeti Közlemények*, 51—53. Budapest 1969, 261—271.
19. MAGYARY KOSSA Gyula: *Magyar orvosi emlékek I.* Budapest 1929, 342—345. Eredetije a Magyar Tudományos Akadémia Kéziratárában, Ivrét 3. szám.
20. DUKA ZÓLYOMI Norbert: *Perliczy János Dániel*. = *Orvosi Hetilap*, 1978, 852—854.
21. V. WINDISCH ÉVA: *A magyar tudománytörténet forrásaiból*. (A természettudományok, technika és az orvostudomány történetére vonatkozó kéziratok források az Országos Széchényi Könyvtár Kéziratárában.) = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1963—1964. Budapest 1966, 155—176. Az idézett hely: 170. l.
22. TARNAI Andor: *Sükösd Mihály: Tudós Weszprémi István*. Budapest 1958. Könyvismertetés. = *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1959, 547—549.

Istvánhoz írt leveleskötetekre.²³ Ám — a magyar orvostörténet megalapítójáról van szó! — azóta sem történt meg e nagyon fontos dokumentumok kiadása vagy elemző feldolgozása.²⁴ A WESZPRÉMIhez írt levelek közt több levéllel is szerepel PERLICZI János Dániel.²⁵ E levelek alapján írta meg WESZPRÉMI *Első Centuriájában* PERLICZI életét, és sorolta fel annak műveit. PERLICZI azonban később is levelezett WESZPRÉMIVEL, értékes adatokat közölvén önmagáról, sőt a WESZPRÉMI által írt hibás adatokat kijavította és fontos hiányokra hívta fel annak figyelmét. A javításokat, ill. kiegészítéseket WESZPRÉMI nem tette közzé. Mi most elsősorban ezekre az első kézből származó, forrásértékű közlésekre támaszkodunk cikkünk megírásakor.

A levelek alapján több PERLICZI által WESZPRÉMIVEL küldött, bejegyzésekkel ellátott nyomtatványra sikerült ráakadnunk.²⁶ Ezek közt szerepel pl. egy PERLICZI ifjúkorát németül megverselő nyomtatvány, amelyet Johann Georg SCHÖNE, PERLICZI „pajtása és patiensse” jelentetett meg 1729-ben.²⁷ A nyomtatvány végére PERLICZI feljegyezte 1744-ig fontosabb életrajzi adatait. Ugyancsak a levelek vezettek el bennünket néhány, tudományos folyóiratban megjelent ismeretlen PERLICZI-cikkhez.²⁸ További fontos adatokat találtunk más 18. századi tudós levelekben is, így pl. CZIRBESZ Jónás András PERLICZI halála után tudósítja WESZPRÉMIT PERLICZI kéziratának sorsáról.²⁹

23. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Lat. 1980/I—II. (A továbbiakban: Quart. Lat. 1980/I—II.)
24. 1978-ban az Orvostörténeti Társaságban tartott előadásom (PERLICZI János Dániel és WESZPRÉMI István kapcsolata) után felmerült a kiadás gondolata, de az illetékesek a nagy terjedelemre való tekintettel nem javasolták a szövegkiadást.
25. Felsorolásukat I. cikkünk végén, 40. sz.
26. Pl. a debreceni Református Kollégium Könyvtárában I 2317 jelzet alatti kolligátumban szereplőkre, amelyek közül néhányat alább még idézünk.
27. SCHÖNE, Johann Georg: *Die mit Ehre und Ruhm Geörönte Bemühungen wolte, als der . . . Herr Johann Daniel Perlicius, philosophiae und medicinae Doctor, wie auch der königl. Preussischen Societüt der Wissenschaften würdiges Mitglied, nach glücklich vollendeter Reise durch Deutschland, Holland, Brabant und Frankreich die Retour nacher Ungarn antrat, zur schuldigsten Danckbarkeit vor ehemaligen erwiesenen medicinischen Fleiss und genossene Freundschaft mit diesen wenigen Zeilen aus dessen wohlgeführten Leben vorstellen . . .* Brieg (1729), Tramp. 81. — 4°. Debreceni Református Kollégium Könyvtára, I 2317 (11). Az évszámot PERLICZI írta rá a nyomtatványra. Ez az a nyomtatvány, amely PERLICZIT a Berliini Tudós Társaság tagjaként említi címében, holott még ebben az időben nem volt az. Vö. Conrad GRAU cikkében a társasági ülésen mondottakkal.
28. L. cikkünk végén, 37—38. sz.
29. Quart. Lat. 1980/I. 23v.

GYERMEK- ÉS IFJÚKOR

Itthon

PERLICZI János Dániel 1705. október 29-én született Késmárkon. Atyja PERLICZI Illés késmárki evangélikus első pap (pastor primarius), akinek a tanulmányairól a Késmárk-elővárosi evangélikus imaházban ez olvasható:

... quem Puchouia genuit, Breslau nutriuit,
Iena triennio litteris solidioribus exornauit,
Lipsia postremum expoliuit...³⁰

Anyja a boroszlói Anna Barbara BÜSCHELIA.³¹ Atyja, sőt Boroszlóból származó nagyapja is tudatosan vállalta az édes haza szolgálatát. A fiút gondos nevelésben részesítették. 13 éves korában atyja Miskolcra küldte, hogy a magyar nyelvet jól megtanulja.³² 1720-tól két és negyed évig Eperjesen tanult.³³ A medicina még nem szerepelt tanulmányai közt. Ebből az időből öt ifjúkori művének a címét ismerjük.³⁴

A következő állomás Pozsony, az országgyűlési ügyek megismerése.³⁵ Közben a helybeli híres líceumot látogatta. Jó kapcsolata lehetett BÉL Mátyással, vele majd egy évtized múlva a magyar tudós társaság ügyében levelez ifjú tanítványa. Komoly pozsonyi tanulmányainak bizonyítéka az itt kidolgozott *Exercitatio privata de bibliothecis peregrinantium*.³⁶

Semmi adatot sem találtunk arra, hogy későbbi apósánál, MOLLER Ottó Károlynál tanult volna. HERCZEG Árpád szerint első orvosi kiképzését Besztercebányán nyerte.³⁷ Ha így lett volna, bizonyára megemlégette volna ezt leveleiben PERLICZI, hisz azokban sokat foglalkozott MOLLER Ottó Károllyal, ő WESZPRÉMI forrásközlője apósa életéről és működéséről. MOLLER „magán-iskolájáról” is megemlékezik, egyik levelében pl. így ír:

„Egész Hippocrates vala: mely is néha hármat-négyet az academiákrul visszajövő fiatal doctorokbul (kivált, nem sufficiálván a correspondentiákkal) maga házánál tartotta, applicálta, sőt azokkal az országot és a vármegyéket provideálta vala. Azon idő alatt, minthogy ilyen áldott praxis alatt, maga oeconomiajára sem gondolván, minden jövödelmit publicumra, és deákokra fordította (amintis minden esztendőbe nem csak medikusokbul egyet-kettőt, de theologusokbul is hármat-négyet Halai Academiákba tartotta, költséggel secundálta, azután visszajövőket praeceptorságra, maga mellett való adjunctusságra, physicusságokra, rectororságokra, papságokra promoveálta, úgyhogy az egész országban alig volt egy iskola, ecclesia és physicatus, ahol cliensei vagy creaturái

30. A 12. sz. jegyzetben idézett mű, 389. l.

31. Nevének írásváltozatai a szakirodalomban: Büschelia, Büschel, Büschelin, Büschelinn. SCHÖNE idézett versében (27. sz. jegyzet) PERLICZI nem javította ki a BÜSCHELIA alakot, ezért használjuk mi is ezt.

32. SCHÖNE verséből. Hasonló okok miatt ment Veszprémbe, majd Pápára 1700-ban és 1701-ben BÉL Mátyás is.

33. SCHÖNE verséből.

34. Uo. A művek címét l. cikkünk végén, 1–5. sz.

35. Uo.

36. Uo. A mű címét l. cikkünk végén, 6. sz.

37. HERCZEG Á. i. m. 151. l.

nem voltak volna). Például lehetnek azon híres Bél Mátyás, Hermann,³⁸ Knogler,³⁹ Kochlats,⁴⁰ Institoris,⁴¹ Simonides,⁴² Severini,⁴³ Hajnoczi⁴⁴ s több uraimék, melyek több sokukkal együtt applicatiojukat néhai öreg Mollernek köszönhatték.⁴⁵

Ilyen értelemben, mint majd látni fogjuk, MOLLER őt is támogatta.

Külföldön

Pozsonyból hazatért Késmárkra, majd 14 napot Bécsben töltött, utána Boroszlóba ment.⁴⁶ 1723-ban itt két dissertatiót is írt.⁴⁷ SCHÖNE szerint két és fél évet töltött el e helyen. Közben azonban beiratkozott a jénai egyetemre.⁴⁸ A 18 éves ifjú már medicinát, filozófiát és matematikát is tanult, művei azonban még nem e tudományterületről valók. Érdemes azonban mégis felfigyelnünk rájuk. Az egyiknek a címe pl. *De fatis rei litterariae in Hungaria*. Bizonyára a magyarországi res litteraria CZVITTINGER-féle vonulatához tartozott e munka.⁴⁹ 1723-ból ismerünk egy nyomtatásban megjelent, német nyelvű, alkalmi költeményt tőle. Ez a korban szokásos alkalmi versektől csak a nagy erudíciójú hivatkozásokban különbözik.⁵⁰

A Wittenbergben töltött idő emlékei a nyomtatásban is megjelent dissertatiók.⁵¹ M. ZEMPLÉN Jolán szerint e meteorológiai és hőtani dolgozatokat előkelő hely illeti meg a magyarországi fizika történetében.⁵² Már itt is fontos PERLICZINÉL a gyakorlati alkalmazás. Újfajta csapadék- és harmatmérő szerkezetet tervezett, hőtani dissertatiojában pedig egy orvosi célra alkalmazható borszeszhőmérőt. De megjelent az a dissertatio is, amelynek alapján 1727. október 17-én ünnepélyesen megkapta a magister philosophiae címet.⁵³ Az ezen az őszön Wittenbergben tanuló 17 magyar diák mind-

38. HERMANN András (1693—1764) bölcséleti és orvosdoktor.

39. KNOGLER Márton besztecebányai orvos.

40. KOCHLATSCH István Antal Halléban szerzett orvosi oklevelet.

41. INSTITORIS MOSSOCZI Mihály (1708—1763) Szepes vármegyei majd Lőcse városi orvos.

42. Valószínű SIMONIDES Pál besztecebányai evangélikus rektorról (†1736) van szó.

43. Valószínű SEVERINI Pál (†1750) evangélikus lelkészről van szó.

44. HAJNÓCZI Dániel (1690—1747) evangélikus tanár, 1740-től rektor Sopronban.

45. Quart. Lat. 1980/I. 105v—106.

46. SCHÖNE verséből.

47. Uo. A művek címét l. cikkünk végén, 8—9. sz.

48. BOKESOVÁ-UHEROVÁ, M.: *Medici zo Slovensku na vychodonemeckých univerzitách v 16—18. storočí. Z dejin vied a techniky na Slovensku I.* Bratislava 1962. 129. l.: 1724. október 2-án iratkozott be orvostanhallgatónak a jénai egyetemen. 124. l.: 1726. november 17-én pedig a wittenbergin.

49. A mű címét l. cikkünk végén, 9. sz. Feltévésvünket PERLICZI későbbi tevékenysége alapján is állítjuk, de sok hasonló vállalkozása is valószínűsíti ezt.

50. A mű címét l. cikkünk végén, 7. sz.

51. A művek címét l. cikkünk végén, 10—15. sz.

52. ZEMPLÉN Jolán, M.: *A magyarországi fizika története a XVIII. században.* Budapest 1964. 390. l.

53. A mű címét l. cikkünk végén, 11. sz.

egyike epigrammában gratulált a címhez. PERLICZI szerint legjobban sikerült Georgius JAMRISKA⁵⁴ anagrammája:

Johannes Daniel Perlicius

Αναγραμμα

Decus eris illi Pannoniae

Enodatio

Docta Minerva favens, genuit Te, docte Magister,

Hocce decus meritum, docta corona probat.

Pannoniae, quod eris decus illi, Te genuit quae

Hoc anagramma tuum, vaticinatur idem.⁵⁵

PERLICZI így emlékezett vissza ezekre az időkre:

„... midőn A. 1727 d. 17. Oct. Wittebergába magister philosophiae lettem, és ott maradni és magamot pro futuro professore készíteni, és qua adjunctus facultatis philosophiae, némely sub paesidio meo ventilált dissertatiokkal, melyekről az wittebergai testimonium szól, habitálni kívánván, publice et privatim, physicat és mathesist tanítani kezdettem, történyt, hogy kedvem érkezvén több országoknak, academiáknak látására, s tudós emberekkel való ösmerkedésre, imperiumbéli academiákban lett mulatásom és experientiám után A. 1728 Wittebergából d. 3. Octob. indulván, Magdeburg, Braunschweig, Launeburgon által Hamburgba érkeztem, s onnan tengeren d. 14. Oct. Amstelodamba és Hollandiába jöttem, s ugyanott Trajectumban d. 14. Nov. habita, sine praeside dissertatione, de naturarum humanarum indagine medica, sub schemate systematicis diversarum machinarum inter se connexarum, feliciter instituenda, magamot doctoráltattam. NB. Ezen dissertatio, ennek utána egy új tractatusomra alkalmasságot adott, de medicina comparativa. Midőn Hollandiát és academiáit peragráltam volna, A. 1730. [1728!] Brabantiába által mentem, s azon academiának tekintete után Brixellába 2 holnapig subsistáltam a császári akkori Hollandiába levő követnek, Sitzendorffnak (melynek a dissertatioimat dedicáltam) recommendatiojából, ott való első minister Viscontitul detineáltatván (mely is, ha a religio nem obstált volna, engemet először magánál, azután az ertzherzegnénél, Carolus VI néniénél, Elisabethánál) engemet accommodálni akart, amintis 6 hétig ott mulattam. Ennek recommendatiojával azután d. 1. Jan. A. 1729 Namur, Luxenburg, Lotharingiát s Frantzia Országnak egy részit megjártam, tudósokkal és espitályokban való medicusokkal, chirurgusokkal, operatorokkal megismerkedvén. Egy fertály esztendeig való bujdosásom után, midőn Parisba 2 hétig, Metzbe 4 hétig mulattam volna, visszafelé indulván, említett esztendőnek 29 martiusban Strasburgba érkeztem, s ugyanott való professorokkal, medicusokkal s kivált frantzia és német espitályokban, lithotomiában excelláló, operatorokkal ösmerkedvén, 6 hétig ott való mulatásom után, onnan d. 12. Maii indultam és Landau, Speyer, Wormson által Francofurtumban ad Moenum érkeztem. Onnan az hátra levő imperiumbéli academiáknak megtekintésére Giessa és Marburg felé vettem utamot, ezen utolsó helyen, azon híres Wolffius⁵⁶ mellett, egész 6 hétig mulattam. Onnan Cassel, Eisenach, Gotha, Erford, Weimaron által d. 30. Julii Jénában érkezvén, minthogy egy esztendővel előtte, egy itten tanító physicae et matheseos professor, D. Hamberger⁵⁷ ellen, in praefatione theoriae meae caloris mathematicae, nova methodo medicinae applicatae, némely dubiumokat, contra leges adhaesionis duorum corporum sese contingentium

54. Kévéssel később a Túróc vármegyei Neczpál iskolájának a rektora lett.

55. Quart. Lat. 1980/L. 96v.

56. WOLFF, Christian (1679–1754) híres filozófus és matematikus.

57. HAMBERGER, Georg Erhard (1697–1755) híres természettudós, ekkor a fizika és a matematika tanára a jénai egyetemen.

moveáltam, eő is nekem in uberiori legum suarum adhaesionis dilucidatione felelt volna, útban lévén, idóm sem vala controversiákra, ott való némely physicusok előtt, csak szóval replicáltam, és tett objectióimnak inhaereáltam. Azután szegény atyámnak beteges voltáru informáltatván, s academiáktul búcsúzván, s hazámba sietvén Lipsia, Hala, Dessau, Witteberga, Dresda és silesiai Boroszló felé vettem utamot, a 10. Aug. ad 29. Sept. mindenütt egynehány napig és hétig mulatván, azután Ohlau, Brega, Oppeln, Teschen és Jablunka felé haza indulván, hat esztendeig tartó bujdosásim után Zolna, Rosenbergén által A. 1729. d. 11. Nov. szerencsésen szepességi Késmárkra érkeztem.”⁵⁸

„*Vicit tamen amor patriae...*”

Decus eris Pannoniae, írta anagrammájában G. JAMRISKA. PERLICZI igyekezett minél többet tanulni, de „talenta sua, charae potius Patriae, Hungariae, quam exteris reservaturus”⁵⁹. A külföldön maradás kétségtelenül jobb körülményeket, több lehetőséget teremtett volna számára. Ám őt a hazaszeretet, a használni akarás hazakényszerítette. Barátai, tanárai utolsó próbálkozására így emlékezett 1775-ben:

„Dici vix potest, quanto cum gaudio, a Wittebergensibus Weidlero⁶⁰ imprimis (suo olim hospite), Loeschero,⁶¹ Haasio,⁶² Vatero,⁶³ Stentzelio⁶⁴... fuerit exceptus, qui omnes, ne Academiam illam, se aestimantem deserat, omnem moverunt lapidem. Vicit tamen amor Patriae, quapropter, omnibus oblatis, honeste declinatis, posteaquam mense Septembri, iter Dresdam versus, ad amicos Wratislavienses direxisset...”⁶⁵

MUNKÁSSÁGA

A bányavárosok érdekében

1729. november 11-én történt hazatérte után nem sokat időzött otthon, mert „a... Carolo Ottone Mollero ad invisendas fodinas Schemniczienses et Cremniczienses, et danda consilia circa meliorationem machinarum metallurgicarum invitatus...”⁶⁶. Az 1768. január 25-én WESZPRÉMhez írt levelében

58. Quart. Lat. 1980/I. 106v–107.

59. Quart. Lat. 1980/I. 97.

60. Johann Friedrich WEIDLER (1692–1755) Wittenbergben a felsőbb matematika, majd Bázelen a jog tanára. Többször hivatkozott rá FISCHER Dániel is.

61. LOESCHER, Martin Gottheft (†1735) orvosdoktor, a természettudományok tanára a wittenbergi egyetemen.

62. HAAS, Johann Mathias (1684–1742) 1720-tól a matematika tanára Wittenbergben. Híres kartográfus.

63. VATER, Abraham (1684–1751) híres anatómus és botanikus, wittenbergi egyetemi tanár.

64. STENZEL, Christian Gottfried (1698–1748) orvosdoktor. 1721-ben doktorált és magisteri címet szerzett a wittenbergi egyetemen, majd ott tanított.

65. Quart. Lat. 1980/I. 98.

66. Uo.

apósáról, MOLLER Ottó Károlyról írván, nagyra értékeli annak a bányák érdekében kifejtett fáradozásait:

„Liberális volt, ad dispendium usque facultatum, amintis eö felsége aerariumát secundálni kívánván, 60 ezer forintnál többet, az bányákra költött, melyben is az egész passiója volt, úgy, hogy gyermekeinek is nem sokat hagyhatott, abban megnyugodván, quod sibi et suis thesauros quaesiverit in coelis.”⁶⁷

Ugyanebben a levélben így számolt be a hazaérkezése utáni időszakról:

„Itten — ti. Késmárkon — azonban, rész szerint medica praxisra, rész szerint mathematica consultatiókra, kivált circa meliorationem machinarum metallurgicarum, bányavárosokban invitáltatván, midőn néhai báró Hellenbach⁶⁸ és Moller uraimék által (melyeknek A. 1727. wittebergai dissertatioimat, de hyetoscopio, instrumento mensurandae pluviae, et de drososcopio, instrumento mensurando rore apto dedicáltam vala) persuadeáltattam, hogy tudományomat és lakásomat Selmetzre transferáljam, történyt, hogy, minek utána az prussiai berlini Scientiarum Societasra némely scriptumimat és új inventiokrukról való dissertatioimat, tudni illik de machinis novis architectonicis, item de moletrina nova militari, expeditionibus bellicis accommodata; item de machina nova contusoria, comminuendis metallorum mineris apta elküldöttem,⁶⁹ és onnan nékem küldött diploma által qua membrum ejusdem Societatis in classe mathematica bévetettem volna,⁷⁰ lakásomat Selmetzre A. 1730 transferáltam, és ugyanottan, második esztendőre, A. 1731 d. 18 Aprilis megházasodtam, említett doctor Moller, úgymint néhai ipannak idősbik leányát, Anna Katalint feleségül magamnak eljegyezvén, mellyel is Selmetzen, Losontzon és mostani jószágomban, Apátfalván,⁷¹ egész 33 esztendeig, 2 hónapig és 24 napig istenes házasságban éltem, 7 gyermeket neveltem, melyek közül mindazonáltal, feleségem 1764, 3 fiú és 2 leány örök életre előre mentek, úgyhogy azokból csak 2 leány még életben vagyon.”⁷²

Még ennél is bővebben beszél az imént már idézett 1775. október 16-án latin nyelven írt Additamentá-jában, személytelenül:

„1731 partim praxin exercendo, partim fodinas, earumque machinas inspiciendo et consultationes metallurgicas frequentando, qualicumque modo, talentis suis publico prodesse potuit, omni ope annisus est. Innotuit hic statim praecipuis Camerae Montanisticae officialibus, imprimis Supremo Camerae Graffio Wenceslao L. B. a Sternback, a quo saepe Cremnicium evocatus fuit Noster, simul et stimulatus, ut quos, in machinis metallurgicis, videret defectus, eos, partim delineationibus, partim constructis novis modulis, in compendio

67. Quart. Lat. 1980/I. 106.

68. HELLENBACH János Gottfried (1659–1728) orvosi tevékenységéért 1685-ben báróságot kapott. Életével PERLICZI is foglalkozott WESZPRÉMIHEZ írt leveleiben.

69. Feldolgozta Conrad GRAU. L. a 17. sz. jegyzetet.

70. 1742. december 20-án. Conrad GRAU i. m. 224. l.

71. A SCHÖNE-vers idézett példányának (27. sz. jegyzet) a végére írt feljegyzés szerint 1744. augusztus 25-én vásárolta.

72. Quart. Lat. 1980/I. 107–107v. A már idézett debreceni kolligátumban (I 2317) található egy a BÉL-testvérek által PERLICZI esküvőjére írt vers is. Leírása: *Machaona, per hygiaeam, quiete donatum, sub ipsa nuptiarum Perlicio-Mollerianarum solemnía anno 1731. die . . . April. gratulabundí adumbrauere Carolus Andreas, Joannes Theophilus, Matthias Godofredus Belii, fratres. Posonii (1731), Royer. 2 levél — 2°.*

exhiberet. Paruit noster et extant acta in Conservatorio Camerae delineationes et moduli, partim correcturarum, partim novarum machinarum, quae demum post aliquot annos, post inductum ordinarium Mathematicum Camerae, iam defunctum Dn. Samuelem Mikoviny⁷³ reassumptae, et ex parte, effectui mancipatae fuere. Huc spectant in Catalogo operum h. l. n. 10–13. designati labores, de machina nova contusoria, de machinis pyro-aereo-stathmicis; de nova machina pneumatico-hydraulica, quae, partim actu agunt, partim, approbationem Excelsae Camerae expectant; experitur tamen, fortunam, alios habere, alios mereri.”⁷⁴

Tehát a selmecebányai tevékenységről a kamarai iratok is tanúskodnak, a kamarai mérnöki tisztség bevezetése előtt gyakran igénybevették ez irányú szaktudását, feltalálásait részben be is vezették. Élete végén ezen a területen is jogosan érzi, hogy méltánytalanság érte: bár bevezettek néhány feltalálását, a dicsőség mégsem az övé. Fiatalkorában azonban ezt a keserűséget még elnyomta benne a folytonos használni akarás, a sok munka.

Nemeslevele is felsorolja orvosi érdemei mellett ez irányú tevékenységét, hangsúlyozván, hogy ezt a királyi kincstárnak hasznot hozó munkát saját költségével végezte:

„Demum praeinsinuat scientias suas in Patrio quoque solo, tum in servitii nostri regii incrementum: quippe culturam fodinarum Schemnicziensium, et impensis propriis et utilibus mathematicis architectonicisque circa machinas, aedificia item molarum mineralium inventionibus promovendo et augendo, cum et bonum publicum, arte videlicet medica . . . convertit . . .”⁷⁵

Conrad GRAU kutatásai alapján ismerjük néhány újítási tervét. Ezek szerint fűrészgépe 40 ács, gyalufűrészre 30 asztalos munkáját végezné el naponta. 600 tallér beruházás mellett az évi nyereség 375 tallér, ebből 135 jutna a kezelőnek, 240 tallér pedig tiszta haszon volna. A porosz király — akihez e tervet eljuttatták — elutasította bevezetését, mert az ilyen időt megtakarító gépek sok munkásnak veszik el a kenyerét.⁷⁶

A Nógrád vármegyei tisztí főorvos

Rövid ideig tartó selmecebányai városi orvosság után 1731-ben NEUHOLD János Jakab utódként Nógrád vármegye főorvosa lett Losoncon. Meghívásában nagy része volt FORGÁCH János Ádám nógrádi főispánnak, aki hallván PERLICZI nagy hírét 100 arany salariumot adatott neki.⁷⁷ PERLICZI úgy vélte, hogy hasznosabb volna, ha matematikai tehetségét kamatoztatná. Ám az a pálya nem sok sikerrel kecsegtette. Felmérvén tehát a helyzetet, 1731. december 29-én átköltözött Losoncra és 23 éven keresztül a vármegye physicus volt.⁷⁸

73. MIKOVINY Sámuel (1700–1750) 1735-től Selmecebányán kamarai mérnök és az újonnan megszervezett bányatiztképző intézet első tanára.

74. Quart. Lat. 1980/I. 98v.

75. Országos Levéltár, A 57 Libri Regii 39. 1740–1744. 250. l.

76. L. a 17. sz. jegyzetet. Idézi DUKA ZÓLYAMI Norbert a 20. sz. jegyzetben említett cikkének 854. lapján.

77. Quart. Lat. 1980/I. 99v.

78. Quart. Lat. 1980/I. 98v–99.

HERCZEG Árpád a Nógrádvármegyei levéltár és az Országos Levéltár adatai alapján ismertette orvosi tevékenységét.⁷⁹ 1733-ban már kibocsátotta a vármegye közegészsége szempontjából fontos egészségügyi szabályrendeletét, az *Idea seu Projectum Regulamenti Medicinalist*, amelyet a vármegye statutumává is emelt.⁸⁰ Ebben szabályozta a vármegyei főorvos, a gyógyszer-tár gondnokainak és segédeinek, a vármegyei sebészeknek és a szülésznőknek a teendőit. 1768-ban így írt erről a korszakáról:

„Ezen esztendőök alatt való foglalatosságom circa praxin medicam voltanak eleitül fogva N. Nógrád vármegyébe néhai ipam úr által, itt való sok patienseihez elküldtetvén, s midőn rész szerint az 8 mélyföldnyire való gyakortai excursiókat eluntam, s az alatt pedig itt való statusoktul pro acceptando physicatu Neogradiensis requiráltattam volna, A. 1731. d. 29 Decembris lakásomat Losontzra, ottan pro medico et apotecae épített új házba transferáltam, mely physicatust is egész 23 esztendeig viseltem, a N. vármegyét minden sanitásbéli praesidiumokkal provideáltam, apotékát erigáltam, pestisben az exponált chirurgusokkal correspondeáltam, azokat, és bábákat dirigáltam, exanimáltam, sőt, közhaszonra való három magyar könyvecskéket is írtam, s kibocsátottam. Ezen hivatalbéli munkáimon kívül sokféle observatiokat és dissertatiokat, pro Societate Scientiarum Berolinensi, tum et pro Academia Naturae Curiosorum (melynek hasonlóképpen membruna A. 1742 lettem) elaboráltam, és rész szerint kiküldöttem, rész szerint kéz alatt és munkába vannak . . .”⁸¹

1740-ben három magyar nyelvű orvosi kötete is megjelent Budán,⁸² mindhárom azonos céllal: a szegényeknek, a házi cselédes és jobbágyos gazdáknak javokra és hasznokra gondolván házi és úti patikácskául. 1742-ben, nemesséavatásakor legfőbb érdemül a pestises időkben való szolgálatait említi.⁸³ Közben tudományszervezési és oktatási terveket dolgozott ki, azokat a hatóságokhoz és magánosokhoz is elküldte — többnyire eredménytelenül. Pedig kivételes tehetségét külföldi tudós társaságok is elismerik, tagjaik közé választják. 1731-ben lett a Regia Borussica Societas Scientiarum, 1742-ben az Academia Imperialis Leopoldina Naturae Curiosorum matematikai-fizikai osztályának a tagja. Nem csoda, ha később keserűek a szavai erről a korszakról:

„Mindezek után lehetett volna remélni, hogy midőn Magyarországon az medicusok közül talán senki ad solidiora magát úgy nem készítette, mint én, annyi s oly expressiókkal kiadott diplomákat és specimeneket s meritumokat talán nem mutathat, hogy mondom, annyi bujdosásom s fáradozásim után valami nagy szerencsém a hazában következni fognak; de azon kívül, hogy A. 1737., 1741. elmúlt Nógrád vármegyei pestisekben tett sok szolgálatom után magyarországi és N. Nógrádba professionatus nemes emberré lettem (elég nagy pénzért és meritumimért), egyebet nem írhatok, hanem, quod status Hungariae non sit pro literatis, et quod viros solidos (saltem ex protestantibus) non mereatur. Ezerszer bánom, hogy valamint ennek előtte 40 esztendővel (amint az wittebergai testimoniumbul kitetszik) engemet, az academiákon professornak kívántak s tartóztattak, sőt Bruxellában is, pro medico aulico, ecceplattattam volna, ha a religio nem obstált volna, ahelyett, hogy ezen tudományokat nem esmerő,

79. L. a 16. sz. jegyzet.

80. L. a 15. sz. jegyzet.

81. Quart. Lat. 1980/I. 107v.

82. Leírásukat l. cikkünk végén, 19—21. sz.

83. L. a 75. sz. jegyzet.

becsülni sem tudó hazába vissza jöttem, inkább ott nem maradtam, mivel csak sovány városi és vármegyei praxisban (tudatlan chirurgusokkal majdnem egy rangban) ifjúságomat, időmet s erőmet kellett töltenem. Ugyanazon religio obstált, hogy bányavárosokban is mathesisemnek hasznát venni se nem tudták, se nem akarták. Nógrád vármegyei, legalább 23 esztendeig tartó physicatusomban reménlettem vénségemre valami consolatiot, de meg kell vallanom, incidi in homines pravos, eruditionis et eruditorum osores, mintha csak tegnapelőtt Scythiából jöttek volna. A. 1750 adatott nekünk egy új főispány,⁸⁴ melynek fejébe bevették, quod institutum rei sanitatis, et medicorum ac apothecariorum intertentio, in comitatu sit res supervacanea et inutilis: avégre valami csak 23 esztendeig ezen materiában épült, és lassanként maturescált, egy esztendőben felbomlott, azon, ennek előtte egész 4 esztendeig pro medico, apothecario et pharmacopolio 6000 fl költséggel felépített kőház A. 1754 eladatott, én physicatusomat quietáltam, magamat Apátfalva nevű falumba, s ott újonnan épített residentiámban privátus életre, s egyedül jó akaróimnak tartott, szabad praxisra transferáltam, a N. vármegye pedig egész 16 esztendeig physicus nélkül volt. Ebben történyt sokféle particularitásokat most elhallgatom: léssen erről bővebben szólni való alkalmatosság in Miscellaneis meis medico-practicis, cap. I. de personalibus authoris.

Azalatt, amennyiben szomszéd vármegyékben való hivataljaim és excursióim engedték, domestica gondjaim között, többire musaimmal conversalodván, hogy időmet hejában nem töltöttem, bizonyosságul lehet azon felül előhozott, rész szerint kész, rész szerint pedig kéz alatt levő munkáimnak lajstroma. Ha Németországba vagy Hollandiába volnék, okvetlenül kézzel-lábbal utánok volnának mind bibliopolák, mind tudósok; által láthatni 40 esztendeig való praxisomban, kivált ilyen ipam mellett, aminémüt felül leírtam, alkalmas experientiám és tapasztalásim lévén, nem kevésbé megőregbíthetik az orvosi tudomány: physicában is és mathematica inventióimban, hogy eő felsége és az ország bányáinak hasznára, s azokban levő munkáinak könnyebbítésére iparkodtam, csak az titulusokból is felül előszámlált munkáimnak, kitetszik; de, amint előbb említettem, status Hungariae, valamin most van, és talán egy jó darab ideig tartani fog, non est pro literatis, nec pro viris solidis.

Paupertas, odium, contemptus, gratia nulla,

Haec sunt doctorum praemia, ab arte malo.

A posteritas talán ezeket, ha valaha kijöhetnének, jobban becsülni fog, most pedig fortunam alii habent, alii merent.⁸⁵

84. GRASSALKOVICS Antal. — A cikk megírása után jutott kezünkbe PERLICZI négy RÁDAY Gedeonhoz írt levele (RÁDAY család levéltára, C/64. 8/a 1864—1867). A levelek arról tanúskodnak, hogy PERLICZI nemcsak nagyrebcsült orvosa volt a RÁDAY-családnak, hanem pl. a könyvtárgyarapításban is szerepet játszott. Az 1752. december 12-én írt levél már sejteti, hogy a vármegyei physicatust rövidesen ott kell hagynia. Sajnos e levél nagy része szétmállott. PERLICZI segítséget kér RÁDAYtól — miközben küldi a gyógyszerzet a kis Gedeonkának — „mert mondhatom, minapi irántam való tumultus nem sokkal különböz az ónodi gyűléstől, és ha (úgy kinszerítettvén) vagy felső dicasteriumoknak, vagy más szomszéd vármegyéknek, tudtukra esik a dolgom, nem hiszem, hogy meg ne íltetnének”. A hét pontban összefoglalt következő részből csak annyit sikerült kiderítenünk, hogy valamiféle orvosi ismereteket tartalmazó írása miatt vannak nehézségei. Lehetségesnek tartjuk, hogy törvényszéki orvostanával, vagy az ahhoz való adatgyűjtéssel kapcsolatosak a problémái.

85. Quart. Lat. 1980/I. 110v—111.

Francesco Roncalli Parolinoval való levélváltása

Francesco RONCALLI PAROLINO 1747-ben jelentette meg Bresciában *Europae medicina c. művét*.⁸⁶ A bresciai orvos (PERLICZI levelének címezése szerint: *Italorum physicus, Collegii Medicorum Brixiani prior, emeritus, jam comitis dignitate ornatus*)⁸⁷ Európa országainak tudós férfiaihoz fordult, hogy tervében segítsék őt. PERLICZI Dánielt 1746. július 2-án kelt levelével kereste fel, s mint a másokhoz írt első levelében, itt is ismertette kívánalmait. A levél szerint RONCALLI az európai országok orvosi gyakorlatát, a népek jellemét (indoles), a specifikus gyógymódokat, járványokat és főleg az utóbbi időkben feltárt orvosi újdonságokat egy kötetbe összegyűjtve adná ki. PERLICZI július 20-án válaszolt. Augusztus 8-án már újra írt RONCALLI. „Habeo in Hungaria Amicum optimum” — kiáltott fel örömeiben. Szeptemberben kerül nyomdába a *Medicina Hungarica*, írta a lapszélre. Azokról a dolgokról írj, amelyek csak Magyarországra jellemzőek, a többit mellőzd, csak 3–4 lapos legyen a levél, még egyszer olyan hosszú, mint az első leved, s rögtön küldd azt Bresciába. PERLICZI önálló művet akart megjelentetni RONCALLINÁL.⁸⁸ Az 1768. október 19-én WESZPRÉMIHEZ írt levele arról értesít bennünket, hogy „Olaszországi gróf Roncallival correspondáltam az elmúlt esztendőkbén; de bé nem várta de climate Hungariae való munkámat, azért mostis írásim közt hever, mivel az országban, és főképpen nálunk effélékre éppen semmi stimulus nincs.”⁸⁹ PERLICZINEK még 1777-ben sincs tudomása arról, hogy megjelent-e RONCALLI műve. Vajon mi került bele Magyarországról? Megírta-e bele más magyar medicus a Magyarországról szóló részt? Mert ő szeptemberre semmiképp sem tudta sok munkája közt elkészíteni azt. Így a 30 évvel ezelőtt kezdett munka az íróasztalfiókban maradt. Reménye, hogy orvosdoktorátusának félszázados jubileumára talán megjelenhet. De féltő, hogy többi kiadatlan művével együtt „post fata mea haec manuscripta is manus extraneos et invidias devenirent, idem mihi eveniat, de quo poeta conqueritur: hos ergo versiculos feci, tulit alter honores.”⁹⁰ A fentieket 1777. március 28-i kelettel írta WESZPRÉMIENEK, küldve a *De climate Hungarico* címtervét és synopsisát, továbbá a bevezetését.⁹¹ A bevezetés szerint ez a mű is hiánypótló, hisz az oly sok magyarországi orvos közt (l. a két éve megjelent WESZPRÉMI István *Centuria Primá-ját*) kevesen akadnak, akik a magyar sajtóságokról írtak.⁹²

86. RONCALLI PAROLINO, Francesco: *Europae medicina a sapientibus illustrata et a comite — — observationibus adaucta*. Brixiae 1747. 499 l. — 2°. A Magyarországra vonatkozó rész (207–224. l.) még feldolgozásra vár.

87. Quart. Lat. 1980/I. 89v–90.

88. Quart. Lat. 1980/I. 90.

89. Quart. Lat. 1980/I. 88.

90. Quart. Lat. 1980/I. 90v.

91. A mű címét l. cikkünk végén, 31. sz.

92. PERLICZI szerint csak KÖLESÉRI Sámuel és NEUHOLD János Jakab említhető WESZPRÉMI *Első Száz-ából*. Quart. Lat. 1980/I. 89.

Egy orvosi főiskola terve

PERLICZI munkásságának legtöbbet kutatott területe a Magyarországon felállítandó orvosi főiskola-terve, amelyet 1742-ben dolgozott ki, s 1751-ben nyújtott be a királynőhöz.⁹³ E tervezetből is kiviláglik az, hogy mennyire érezte PERLICZI az országban levő hiányosságokat, mennyire országos szinten gondolkodott, mennyire jól látta a megoldást. Itt is elsősorban hasznossági szempontok vezették. Sok a kuruzsló az országban, járványok idején különösen kevés az orvos. A külföldön való tanulás sokba kerül az országnak, sok a kallódó tehetség, ugyancsak parlagon hevernek az ország természeti kincsei. Mindezekne segítene egy orvosi főiskola alapítása, az ország közepén, Pesten vagy Selmeceen. Ugyancsak írt az oktató személyzetről. Mindezek pedig a közegészségügy és a közjólét előmozdítása érdekében volnának szükségesek. Ennek érdekében minden rendű és rangú ifjú előtt meg kellene nyitni az alapítandó főiskolát, vallásra való tekintet nélkül. A helytartótanács kebelén belüli egészségügyi bizottság ülésén PERBEGG József Károly⁹⁴ egészségügyi tanácsos, az ügy előadója, ellenjavaslattal élt, aminek alapján azt javasolta a bizottság a királynőnek, hogy a nagyszombati egyetem keretében alapítson orvosi kart. A tanácsülésen PERBEGG külön kiemeli, hogy az igazgatói tisztség betöltésére PERLICZI alkalmatlan volna. PERLICZI ezt sehol sem írta, csak annyit, hogy erre a tisztségre tudna ajánlani személyeket. Úgy látszik, hogy hírneve alapján elsősorban mégis ő jött volna számításba.

A felterjesztés kísérőlevelében PERLICZI az alábbiakkal indokolja a tervezet által javasolt főiskola szükségességét:

„Unica medicina, Clementissima Domina et Rex, iisdem favoris, Gratiae ac Clementiae Regiae radiis, qui jam aliis scientiis foecundo lumine affulgent, recreari ac refocillari desiderat. In cujus cultura et ad clima, mores, jura et consuetudines patrias, accommodatione, quantum, ex parte mea, desudare mihi licuit, prout, tam ex Projecto Instituti Medicinalis accluso, ante decennium a me elaborato, et cum diversis Hungariae Magnatibus communicato, quam ex operis, quod molior, Medico-Juridici, legibus et consuetudinibus patriis accommodati, Sciagraphia, clementissime dijudicare Majestas Vestra Sacratissima dignabitur; ita summam votorum meorum me consecutum esse videbor, si conatus meos Maximae Imperatrici, et Regi ac Dominae meae clementissimae non displicuisse, me vero, partes boni Patriae civis explevisse experiar.”⁹⁵

Másfél évtized elmúltával így elevenítette fel az orvosi főiskola érdekében tett fáradozásait:

„... hasonlóképpen tettem vala még A. 1751 mostani van Swieten úrnak egy circumstantialiter deducalt projectumot, de collegio et studio medico-chirurgico generali in defectu facultatis medicae in Hungaria, pro patriae filiiis, fundando, s arra való helyül az ország közepin levő, vagy Pesthet, vagy (quod pro potestantibus sine discrimine religionis, tam ad docendum, quam ad discendum admittendis, melius foret) Selmetzet projectaltam; ennek extractusa, 4 pla-

93. A tervezetet a felterjesztéssel együtt közölte LINZBAUER. L. a 14. sz. jegyzetet.

94. PERBEGG József Károly Pozsony városi, majd udvari orvos, helytartótanácsi tanácsos.

95. LINZBAUER i. m. 270–271.

gulából álló (amint jövendőben in *Miscellaneis meis medico-practicis* világosságra jöhet), felosztottam pedig aztat 4 sectiora: I. De universali damno, ex hujus defectu, in Hungaria observato. II. De commodis et emolumentis exinde sperandis. III. De requisitis et conditionibus ad obtinendum hunc finem necessariis. IV. De modis et mediis ad hunc consequendum aptis. Hogy ezen projectumom említett úrnál impressiot tett, kitetszik akkoriban nekem írt válaszoló levelébül:⁹⁶ Praenobili et Expertissimo Viro Johanni Danieli de Perlici s. p. d. G. L. B. van Swieten. Accepi, quae miseras; legi, et lecta dedi Supremo Regni Cancellario, qui promisit, se super his deliberatum fore: (NB in literis 4 linearum, tamen grammaticus!) postea, de his rebus nihil audivi amplius. Vale. Dab. Vindobonae d. 28 Mart. 1752. Felsőleges cancelláriának eö felségének tett referadása után küldetett egy udvari medicus ezen projectumommal Pozsonyba felséges consiliumhoz avégre, hogy ezen dicasterium ezen hasznos és szükségesnek itiltetett projectumokra opiniot adjon, melyis következett úgy, hogy, mivel inter requisita et conditiones ez volt feltéve, hogy, sine discrimine religionis, patriae filii, linguarum Hungariae gnari, tam docentes, quam et discentes, admittaltassanak, ha eö felsége protestansokat adhibeálni és admittálni kíván, igenis meglehet; de mivel ez, az egyszer felvett publicum systemával nem egyez, erre pedig, in religione dominante, még subjectumok nincsenek, tanácsosabb ezen projectumot mindaddig suspendálni, míg említett szándékra felnevekednék és provideálva lesz az ország. E volt az opinio, és azért elmaradott az effectus, annyival inkább, hogy ezután következett háborúk időt és módot nem hagytak effélékrül gondolkodni, sőt minden hadi seregeknél is az fő chirurgusok ex dominante religione accommodáltattak, és így ex protestantibus, si omnia fecerimus, ferri inutiles erimus.

Mindezekre nézve már nem tudom, mi ösztönözné az embert, hogy pro gloria gentis, pro vindicatione nominis et literaturae Hungaricae apud externos, valamibe fáradozna. Részemről csak azt tartom, hogy, nisi virtus mihi ipsi solatio esset, nisi mercedem laboris ab ipso Patrefamilias coelesti, sub ipsam mundi vesperam, dicturo: da mercedem operariis, praestolarer, dum bene vivo, qui bene lateo, manum de tabula! Adjon Isten jobb időket, több és jobb patronusokat az eruditióknak: a protestansoknak pedig jobb előmeneteleket.⁹⁷

Aztán mikor meghallotta PERLICZI, hogy a királynő Nagyszombatban megalapította az orvosi fakultást,⁹⁸ keserűvé vált a hangja. WESZPRÉMI is hallgatott Centuriájában tervezetéről, pedig PERLICZI bőven írt róla neki.⁹⁹

„Magam iránt, nem annyira valami jactantiából, mintsem magyarországi protestáns medicusoknak emlékeztetire, és díszére kívántam még valami supplementumokat elküldeni, leginkább avégett, hogy lássák a bécsi facultisták, hogy Magyarországra is tanálkoztak volna olyan subjectumok, akik egy facultásra való applicatiot talán jobban megérdemlettek volna, mintsem a mostani nagyszombathi fiatal, inexpertus, és semmibül még nem esmert csehek és morvajak. De ingratitude publici, méltó panasgom van, hogy néhai van Swietenel szüntűgy correspondentiában lévén, nekie még A. 1749 egy helyes projectumot de erigendo in Hungaria ejusque medietullio, Pesthini, collegio-medico-chirurgico elküldöttem vala. Imé, ez most, A. 1772, effectusba ment, sed influente clero, Tyrnaviae loco plane absurdo, et in angulo Regni constituto, ubi prope sunt Universitates Wiennensis, Olomucensis et Pragensis: a mellett minden protestansokat kizártak, decretale juramentumot inseráltak: nekem pedig, primo consulti, meg sem köszönték.”¹⁰⁰

96. WESZPRÉMI István van SWIETENNEK magához írt leveleit közölte később *Biographiájához*, PERLICZI esetében azonban, sok mással együtt ezt is elhagyta.

97. Quart. Lat. 1980/I. 111v—112.

98. Az alapítás 1769-ben történt.

99. Mindössze a kéziratban szereplő művek közt említette (12. sz. e. pont).

100. Quart. Lat. 1980/I. 91v—92. Az egyetem alapításáról és a tanárokról l. Gyóry Tibor: *Az orvostudományi kar története 1770—1935*. Budapest 1936, 35—44. A tulajdonképpeni rendes oktatás tényleg csak 1772-ben kezdődött el.

„Méltó panasz”-a indokolt, s kevesen látták a helyzetet hozzá hasonló élességgel, őt igazolta néhány év múlva az egyetem Budára, majd Pestre helyezése is.

Törvénytörvényes orvostana

Az *Anzeigen* címen Bécsben megjelent, magyarok által szerkesztett és írt német nyelvű tudományos folyóirat¹⁰¹ 1776-ban PERLICZI Dániel *Arcana Themidos Hungariae ex medicinae illustrata...* című művét ismertette kézirat alapján.¹⁰² A v.R. névjellel¹⁰³ írt recenzió szerint a mű Magyarországon az első törvénytörvényes orvostan. WESZPRÉMI István szerint *Sacra Themidos Hungariacae* címmel Budán 1750-ban nyomtatni kezdték a művet.

A mű keletkezése és kiadási kísérletei a különböző források alapján összeállítható. Legutóbb DUKA ZÓLYOMI Norbert foglalkozott a kérdéssel.¹⁰⁴ Hivatkozik Maria BOKESOVÁ-UHEROVÁ kutatásainak eredményére, amely szerint szintén elkezdődött 1750-ben a mű kinyomtatása, de a teljes művet nem nyomtatták ki, ismeretlen okok miatt. Állításának igazolására BOKESOVÁ-UHEROVÁ közli a *Sacra Themidos Hungariacae...* címlapfotóját, arról azonban nem ír, hogy az eredeti példányban mi van még meg a kötetből.¹⁰⁵

HERCZEG Árpád már 1930-ban felhívta a figyelmet arra, hogy PERLICZI orvosi főiskola alapítására tett javaslata mellékleteként törvénytörvényes orvostan könyvének nyomtatásban megjelent (Buda, 1750) háromoldalas Tervezetét is felterjesztette a királynőhöz írt folyamodványában.¹⁰⁶ De már LINZBAUER közölte a HERCZEG által is használt források alapján e folyamodványt, továbbá a *Sacra Themidos Hungariacae...* címlapszövegét és a mű synopsisát.¹⁰⁷ Ezek szerint a megírandó műhöz szükséges adatgyűjtés érdekében kéri PERLICZI a királynőt a hatóságok aktív támogatásának a biztosításáért:

„quoad opus edendum pro Patentibus Regiis ad vicinos mihi Magistratus, flexo poplite instare praesumo, fine praecipue eo, ut cum in opere hoc, casus minime fictos, aut juri patrio minus accommodabiles, sed actu jam ventilatos, et executioni mancipatos, eosque rariores, eidem operi meo inserere, nominibus, fori, et personarum, species facti, cum deliberationibus, earumque rationibus expromere vellem, Auctoritate Majestatis Vestrae Sacratissimae ea in genuinis paribus, mihi absque sumptibus, ex Archivis et Actis Fiscalibus, Comitatus, vel Civitatus, extradari valeant.”¹⁰⁸

101. *Allergnädigst Privilegirte Anzeigen aus sämmtlich-kaiserlich-königlichen Erbländern, herausgegeben von einer Gesellschaft.* Wien, 1771–1776. (A továbbiakban: *Anzeigen.*)

102. *Anzeigen*, 1776, 17–19., 30–32., 40–42.

103. Lehet, hogy a szerkesztő (TERSZTYÁNSZKY Dániel) rejlik a v. R. (von Redakteur?) betűjelek mögött.

104. L. a 20. sz. jegyzet.

105. BOKESOVÁ-UHEROVÁ, M.: *Ján Perliczi (1705–1778).* = *Pravda*, 1967. szeptember 4. 2. l. és uő.: *Zdravnístvo na Slovensku v období feudalizmu.* Bratislava 1973. 221. l.

106. L. a 16. sz. jegyzet, 154–155. l.

107. L. a 14. sz. jegyzet.

A Helytartótanács kebelében működő egészségügyi bizottság PERBEGG József Károly egészségügyi tanácsos előadói véleményét magáévé téve az 1751. december 3-án tartott ülésén a törvényszéki orvostan kiadását javasolja, mert az közhasznú, s a bírának és az ügyvédeknek egyaránt fontos volna. A kiadást azonban előzze meg az orvosi és a hittudományi kar gondos bírálata. De mint a tárgyalás jegyzőkönyvéből is kiderül, a mű ekkor még nem volt készen. PERLICZI a közigazgatási hatóságoknál végzendő kutatásaihoz kért segítséget, s a bizottság ajánlás formájában javasolta is annak megadását. HERCZEG Árpád ezekhez a következő megjegyzést fűzte: „igazi támogatásban azonban, úgy látszik, nem részesítették őt a hatóságok, mert említett törvényszéki orvostani munkáját nem tudta befejezni.”¹⁰⁹ A kutatók többsége szerint azonban — WESZPRÉMI közlése alapján — a mű 1750-ben már készen állt. *Sacra Themidos Hungaricae*. . . c. műről beszélnek, holott a DUKA ZÓLYOMI által is idézett *Anzeigen* már *Arcana Themidos Hungariae*. . . címmel ismertette a művet, tehát közben PERLICZI valamilyen oknál fogva megváltoztatta annak címét.

Az 1750-ben nyomtatásban is megjelent tervezet mindössze két levélből áll. Az egyik a címlapot, a másik a synopsis tartalmazza. Az általunk ismert példányok közül az Országos Levéltár és az Országos Széchényi Könyvtár példánya¹¹⁰ PERLICZI hivatalos felterjesztésének a melléklete volt, az ügymenet aktaszáma azonos rajtuk. A harmadik példány a debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának egy WESZPRÉMITŐL származó kolligátumában húzódik meg¹¹¹, egyéb PERLICZIRE vonatkozó nyomtatványok között, s mint PERLICZI leveléből kiderül, ő maga küldte WESZPRÉMI-nek.

1768. január 25-én az alábbi közölte PERLICZI WESZPRÉMIVEL a műről: „8. De habitu legum Hungaricarum ad medicinam forensem, seu sacra themidos Hungariae, ex medicina illustrata, opus novum, sub incude existens”¹¹². Ugyenezen év október 19-én küldte a kinyomtatott címlapot és a synopsis is:

„Többi között itt accludalom egy még 1750 esztendőben kezdett opusomnak synopsisát, mely circiter 100 plagulákból álló lesz. Minthogy nem remélhetni, hogy valaki az egész munkámnak imprimáltatását magára vállalná, tehát gondolnám, hogy per partes et fasciculusonként, per duo capita imprimáltatnám, míg jövőbéli új editiokor egyszersmind egészen kijöhetne.”¹¹³

Amikor 1774-ben, sok huzavona után végre megjelent a *Biographia* első része¹¹⁴, s WESZPRÉMI véleményt kért PERLICZITŐL művéről, az beszámolt törvényszéki orvostanának a kiadási kísérletéről is. Cáfolja a *Biographia*

108. LINZBAUER, i. m. 271. l.

109. HERCZEG Á. i. m. 155. l.

110. Az Országos Levéltárban a felterjesztés melléklete, az Országos Széchényi Könyvtárban a jelzete: 492550.

111. A már többször idézett kolligátumban (I 2317).

112. Quart. Lat. 1980/I. 108.

113. Quart. Lat. 1980/I. 88.

114. WESZPRÉMI Bécsben akarta megjelentetni, de különböző akadémikusok miatt Lipcsébe került a kézirat s ott is két évet „időzött”. A kiadás történetére más alkalommal visszatérünk.

azon adatát, hogy a művet 1750-ben, Budán már nyomtatni kezdték, folio alakban, s három alfabétumra rúgott volna, de a kiadás a viszonyok kellemetlensége miatt abbamaradt. Íme PERLICZI véleménye:

„ad pag. 135. no. 9. Opus hoc equidem A. 1750 Budae nondum fuit imprimi coeptum, sed fine explorandae opinionis publici, prima saltem et titularis plagula, hinc inde per Regnum ad diversos patronos et eruditos, exmissa fuit. Interim, notari meretur lepida quaedam, et risu digna, personae cujusdam ecclesiasticae, de censura operis, jam eotum mota competentia. Cum enim in titulo Sacrorum Themidos Hungariae, ex medicina illustratorum, adhibita fuit expressio, idem vir, sacros, forte canones in crisin vocari, censuram ejus, non ad Excelsam Cancellariam Aulicam, sed ad Sacram Sedem Tyrnaviensem pertinere editionem vero operis, tamdiu impediendam esse, ante tempus asseruit; investigata tamen re, fabula evanuit, et manuscriptum operis, actu prae manibus Excelsae Cancellariae Wiennensis existit, proxime prodituri, quam primum, diu optatus, Codex Juris Criminalis Theresianus, actu sub prelo sudans, cuique hic Commentarius Medico-Forensis accommodari debet, prodierit; interim, pro tollendo scrupulo, loco sacrorum, terminus arcanorum, eidem titulo surrogatus est.”¹¹⁵

Tehát nem kezdték nyomtatni 1750-ben a művet. Mivel a cenzúrának szemet szúrt a sacra szó, ezért került a helyére az arcana kifejezés.

Ugyancsak 1775. október 16-án kelt levelében is keserűen írt WESZPRÉMI-hez:

„Hasonló casusom van, cum Arcanis meis Themidos ex Medicina illustratis, melyeket akarnám, mind a két felségnek dedicalni: és ámbár a kész munkám in 2 tomis in 4to már 3 esztendőül fogva a Bécsi Agensemél¹¹⁶ hever, mindazonáltal arra se resolutio, se censura ekkoráig, se dispositio pro editione annyival inkább valami jele, de aliqua gratitudine vel gratia regia nem érkezik: minek dolgozna tehát az ember, in spem tantae ingratitude? Boldogok azon tudósok, akik ottan laknak, ubi major est eruditionis sensus; és: bár inkább annak előtte 46 esztendővel Wittebergába marattam volna!”¹¹⁷

A kézirat — talán PERLICZI ágense révén — az *Anzeigent* szerkesztő magyarak egyikének kezébe jutott, s mivel a folyóirat profiljába¹¹⁸ illő volt a mű ismertetése, s PERLICZI is írt a folyóiratba¹¹⁹, elég terjedelmes ismertetést közöltek róla. Az 1750-ben közölt tervtől való eltérés csak kis mértékű. A II. rész 13. és 14. pontja (Auf die falschden Münzer und Verfälcher (!) der Metalle — auf die Verfälscher der Weine) azonban új. A III. rész 6. pontját az *Anzeigen* kipontozza (A Tervezetben: De virginitate laesa, et affecta; az ismertetésben: Auf die + + +.) és itt is még két új pontot csatolt a szerző a műhöz (7. Auf das voll-oder minderjährige Alter. 8. Auf die natürlichen Hindernisse bey Ergreifung eines gewissen Standes). A nyomdára kész kézirat tárgya medicina forensis vagy jurisprudentia medica

115. Quart. Lat. 1980/I. 99.

116. Az ágens nevét nem ismerjük.

117. Quart. Lat. 1980/I. 92.

118. A folyóiratról l. CSÓKA J. Lajos: *A magyar tudományosság megszervezésének kísérletei a 18. században*. Klny. a Pannonhalmi Főapátsági Főiskola évkönyvéből, 1942. 59, 5 l. Az *Anzeigen*ről: 18—20. l. Az *Anzeigen* körüli levelezésből az derül ki, hogy a folyóirat szervezője és szerkesztője, TERSZYÁNSZKY Dániel a BÉL Mátyás kezdeményezte (tanítványa volt sokáig!) honismereti irodalom művelését tekintette a folyóirat fő feladatának.

119. Leírásukat l. cikkünk végén, 37—38. sz.

néven ismert. Nagyon fontos mű, és a maga nemében Magyarországon az első. A bevezetésből idézi, hogyan vállalta PERLICZI magára a mű megírását. Itt, a szövegben a sacra nincs átjavítva arcana-ra. Néhány mondatban ír a recenzió az orvosi szakvéleményről, az orvosi hitelről, kiváltságokról és jogokról, a magyar orvosok helyzetéről, a vizsgálatokról, büntetésekről stb. A II. rész 7. pontjában azt írja PERLICZI — idézi az ismertetés —, hogy már több mint húsz éve javaslatot terjesztett be magas helyre, amely a jobb orvosképzést célozta. S hogy az most megvalósult, a hazafias érzületű agastyánnak igaz vigaszt és belső megnyugvást nyújthat.¹²⁰ Mivel pedig ez az első és egyetlen mű a maga nemében az országban, kívánjuk, hogy a szerző találjon kiadót, és hogy a ráfordított szorgalom ne maradjon jutalom nélkül.

Sajnos a mű közreadásából semmi sem lett, sőt a kéziratok is eltűntek vagy legalábbis lappanganak, így csak a tervezetből, ill. a recenzió alapján ismerjük ma annak tartalmát.

Nevelési módszere

PERLICZINEK első feleségétől, MOLLER Anna Katalintól hét gyermeke született. 1768-ban már csak két lány volt életben. Hogy milyen módszerekkel tanította és taníttatta tehetséges fiát, elmondja a WESZPRÉMIHEZ ÍRT LEVELEBEN:

„Míthogy pedig felül említett 3 fiam között az idősbiket, Károlyt, egész 26dik esztendeig (melyben nagy szomorúságomra, úgy mint már derék jurista és prókátor, idegen helyen A. 1761 d. 2. Decemb. in inflammatione hepatis meghalálozott) neveltem, és gyermeksegítül fogva, privatim, magam nagy applicatiommal tanítottam, minémű új methodust adhibeáltam és minémű munkákat elaboráltam nekie, méltó említeni, mivel mindenik typust érdemel, és nagy haszonnal az magyarországi oskolákban is lehetne introducálni: tudni illik, alig tudott írni, 8 esztendő korában már (azokon kívül, hogy alphabetica kockákból s kártyákból betűket esmerni, syllabákat componálni, olvasni, csakhamar tanult) általam nekie componált arithmetica et geometriam puerilem írt, sokféle képekből, figurákból stereometrica, mechanica, optica, architectonica s afféle kártyákból nekie csináltatott corpusokból, modulusokból, machinákból az impura és sok abstractiot nem kívánó mathematica disciplinákat csakhamar capiált, sőt, halastóban úszó, s pagáttal vagy leisznákkal kötött sphaerákból az cosmographiát, astronomiát, csillagoknak esmeretségit, geographiát; malmoknak modulusokból, statica instrumentumokból mechanicat; plehes canalisokból hydraulikát; camera obscura és szemnek nagyobb modulusából és sokféle perspectivákból, üvegekből optica; tovább, sokféle kártyás s papirosos házaknak és fortificatioknak modellusokból mind a két architecturat és horographiat hamarabb tudta, mind grammaticat. Míthogy pedig praecox ingeniumát és szép talentumit látván, költséget nem szántam, az informátoron kívül három nyelvet tudó cselédet tartottam, s így lett, hogy 8 esztendő korában már három nyelvet tudott, a 4diket pedig, úgymint deákot, az oskolában és privatus informátorátul tanult. Ekképpen, puerilis mathesisben initialtatván, eötet lassanként abstractiokra szoktattam; az Rhenii Donatusat¹²¹ és grammaticat, privatim ex ontologia metaphysica (mely úgy is, mint egy philosophicum vocabulariumot consideralni kell) explicaltam: amellett, valamint soha sem dicsírtam, sőt, minden rectoroknak

120. Az *Egy orvosi főiskola terve* c. fejezetben idéztük PERLECZI keserű kifakadását az orvosi egyetem Nagyszombathban történt megalapításáról.

121. RHENIUS, M. J.: *Donatus Latino-Hungaricus*. A 18. században is sokszor kiadták.

exprobráltam, hogy azon híres és nagy érdemű Comeniusnak *Orbis pictus*,¹²² méltatlanul, és csupán néhai pozsonyi Bél Mátyásnak passiójából, az oskolákból kicsapták,¹²³ ugyanebbül ötet ad cognitionem rerum universi introducaltam, és amellet puerilis physicat tanult. Továbbá, hogy ötet lassanként ad philosophiam moralem et politicam, licet puerilem, készítem, az Aesopusnak fabuláit új methodussal, juxta ductum philosophiae moralis et politicae, in officia erga Deum se ipsum et proximum dispescaltam, és in usibus dicta sapientum, és discursusra való Benitzky magyar verseit¹²⁴ adjungáltam: kitölt minden moralis és politica materiához 3. 4. 5. 8. 10. 15 fabula is, amellet, in editione Melanchtoniana, szép a latinitas, úgy, hogy ezen typusra kész opust az oskoláknak hasznokra méltán lehetne imprimáltatni és introducaltatni. Úgy lassanként, verba cum rebus mindenkor combinálnván már 12 esztendő korában syntaxist, mathesist és philosophiának, kivált moralisnak és politicanak első principiumit, mintegy játékkal imbinált. Mentem aztán tovább: concinnáltam neki logicam puerilem, ut discat prius recte cogitare et concludere, aztán superaddáltam oratoriát és poesist, ut recte cogitata et inventa, stylo soluto vel ligato enunciálni tudhasson. Csudálkozott minden ember 13 esztendő korában való profectusit, s némelyek praecox, extraordinaria ingeniumának tulajdonították (holott csak bona methodus et paterna diligentia volt az oka, mivel többi között említett Comeniusnak Didacticát¹²⁵ és Morhoffiusnak Polyhistort¹²⁶ követtem. Lib. II. cap. I. 7. 8.). Tizenhat esztendő korában már általam nekie componált introductiot in praecognita eruditionis universae írt, melyet három sectioba neki tradaltam: I. De linguis et earum cultura (NB ebben foglaltatik omnium humaniourm, styli et authorum classicorum notitia), II. De prudentia et methodo recte discendi et docendi (NB ebben foglaltatik valamit csak említett Comeniusnál, Morhoffiusnál és általa citált auctoroknál, circa compendia et methodum studiorum, számomra hasznosnak találtam), III. De prudentia studiorum realium, recte tractandorum (NB ebben vagyon az most említett második sectionak praxissa, cum nucleo encyclopediae et totius historiae literariae, in omni scibili, cum adiuncto appendice, de instruenda, ex omnibus, bibliotheca, compendiosa, politico Hungaro convenienti). Ezek után tradáltam neki privatim totum cursum philosophiae theoreticae et practicae, nova methodo, s készen vagyon historia philosophica, logica, metaphisica, theologia naturalis, philosophia moralis, politica et antiquitates Romanae, s minden nap, az mathematicus cursust combinálnván, ezekkel dimittáltam ötet, 16 esztendő korában A. 1749–1750 Pozsonyba, leginkább akkori diaetának kedveért, és francia szónak tanulásáért, s írhatom, hogy vannak leveleim néhai rector Szászky¹²⁷ úrtul, melyben eruditioját álnélkodva dicsírte, formalibus: quod non venerit, ut discat, sed ut doceat. Francia szóban úgy perfiáltta magát, hogy horis privatis egy szép, általam neki disponált moralis és politicus könyvet (Lucta rationis cum sensu reprobo, seu de tollendis pravus habitibus in officium erga Deum, seipsum et proximum, cum modo agendi in mundo) francia nyelven (sub tit. La Balance du Raison avec la foulie, ou, Combars des soiblesses de l'Áme, tirées, des Devoirs pour Dieu, soimeme, et le

122. COMENIUS, Johannes Amos: *Orbis pictus*. A 19. század elejéig számos kiadást megért. A magyar nyelv először az 1669. évi nürnbergi kiadásban szerepel (RMK I 1091).
123. COMENIUS művének visszaszorítása BÉL Mátyásnál annak meglehetősen pongyola latinsága miatt történt. Vö. TARNAI Andor: *A protestáns művelődés helyzete. A magyar irodalom története II. A magyar irodalom 1600-tól 1772-ig*. Budapest 1964. 451. l.
124. BENICZKY Péter (1603–1664) híres művéről, a *Magyar rhéthmusokról* van szó, melyet a 17. és 18. században sokszor kiadtak.
125. COMENIUS, Johannes Amos: *Didactica magna*. Először cseh nyelven jelent meg (1628–1632), majd latinul 1638-ban.
126. MORHOFIUS, Daniel Georg: *Polyhistor litterarius, philosophicus et practicus*. Több kiadást megért a 18. században.
127. TOMKA-SZÁSZKY János (1700–1762) 1747–1760 között a pozsonyi evangélikus gimnázium rektora, BÉL Mátyás tanítványa.

prochain, pour mettre en effet les principes du morale par destruction des mauvaises Coutumes, et resuscitation du Vertu, exposée, par Jean Charles de Perliczy) methodo mathematica írt, és minden positioját és problémáját sok ezer szentírásbéli dictumokkal erősítve, készítette. Minthogy azért ezen mathematica methodust gyermekeségtől fogva, általam adhibeált mó szerint úgy imbíbált, hogy midőn azután 3 esztendeig Pesten patvariaskodott s prókátoskodni kezdett, minden gondolatit s allegatioit afféle szép renddel kinyilatkoztatta, kedve érkezett egy egész systematicum juridicum opusnak, azon methodus szerint való elaboratiojára. Meg nem ijedvén ezen nagy (és régi ezekben forgott elméknek ereit kívánó) munkátul, patvariákrul haza érkezvén hozzáfogott, s velem közölvén szándékját, dispositioit tettem nekie, úgyhogy pro faciliori a philosophia ad theorias juris transitu először praecognitakot ex phlia rationali et morali praemittaljon, azután ad ipsas theorias juris általmenjen a generalibus ad specialia, a facilioribus ad difficiliora praegredialjon, s mindentütt, methodo mathematica helyes definitioikat ex phlia vel metaphisica morali praemittalván scholiomokat ex historia Hungariae et occasionis legum conditarum subjungaljon, axiomákat ex jure naturae in omni capite et titulo, theoremakot ex jure patrio positivo, corollariumokat ex justa praemissorum consequentia, jure vel facto obvia problémákat pedig ex casibus et processibus, in minoribus et majoribus indicis ventilatis formáljon; az egész opust pedig in tomum theoricum, docentem et in practicum utentem dispescáljon. Dolgozott benne szegény fiam egész 3 esztendeig mindennapi inspectioim alatt, és abbul származott Conspectus Jurisprudentiae Hungariae, methodo mathematica elaboratae, et in duos tomos, theoreticum et practicum divisae, praemissis praecognitis juris, ex phlia rationali et morali, authore Joanne Carolo Perliczy, I. Comitatus Neográdjur. assessore et caesarum utriusque fori per Hungariam advocato (NB Mind a két tomus in 4to két helyes volument téssen; az első theoreticus cum praecognitis, öt ujnyi vastagságú, több 1200 paginábul álló; a másik practicus, négy ujnyi vastagságú, circiter 920 paginát compleál). Közöltetett régi s legelső advocatusokkal az országban, mindnyájan szép rendit és methodusát dicisirtik s typusra méltónak, sőt helyesebb munkának tartották, mind Hustiét.¹²⁸ Valaki recommendatiojából ez hírül esett méltóságos gróf generális Károly Antal¹²⁹ úrnak: nyugta nem vala, mígcsak, küldött expressus által, Losontz-Apátfalvárul, éppen Szatmár vármegyébe, azon két tomust elküldöttem, s erte és purizált 2 tomusbul álló manuscriptumért adott 30 aranyat, oda is adtam, sub conditione tamen, futurae, per suam excellentiam procurandae editionis, melyet is ő excellentiája sub praerita diaeta A. 1762 igirt vala. Jóllehet ugyan tudom, hogy ő excellentiája eztet, többire maga számára és septemvirális hivataljának hasznáételire megvette, és talán nagyobb, az országban való authoritásának ideig, avagy addig is, míg tudva leszen, a magyarországi törvények megmaradnak-e az udvarnál, vagy diaetaliter eddig való statusban, vagy nem, editioját azon munkának suspendálja; mindazonáltal, minthogy pariáját nem tartottam, sőt, maculaturákban való minutáit azon reménség alatt, hogy valaha typusban kijön, elajándékoztam; igen nagy kár volna, ha ezen munka setéségben maradna, vagy felejdékenységgel eltemetne, oda sem adtam volna, akár minémű áron. Arra nézve igen szeretném, ha azok közül, akik ő excellentiájánál bent vannak, avagy az debreczeni dicasteriták közül valamelyik ő excellentiáját arra reflectaltatná, hogy a manuscriptum valamely cliensei között el ne tévedjen, sőt, amidőn helyesnek látná ő excellentiája aztot, valamely dicasteriumban censuráltatván, többeknek hasznok vételére kinyomtattatni méltóztatna. Pro appendice secundi tomi hagyott szegény fiam, hasonlóképpen neki általam tett dispositioim szerint egy különös, és mostani királyi táblán igen szokott, és híres materiából álló juridicus tractatust, de collatione, abalienatione et aquisitione bonorum, pro fidelibus servitiis facta, methodo per axiomata, scholia, theoremata et problemata, mathematicis familiari elaborata, authore Jo. Carolo Perliczy Nob. Hung. Incl. Comit. Neogr. jur.

128. HUSZTI, Stephanus: *Jurisprudentia practica seu comentarius novus in jus Hungaricum I—3*. Budae 1745. Sokáig kézikönyvként használták, a 18. században többször is megjelent.
129. Gr. KÁROLYI Antal (1732—1791) 1758-tól Szatmár vármegye főispánja.

assessore et caesarum utriusque fori per Hungariam advocato. Dedicáltam ezt vala fiamnak d. 2 Decembris A. 1761 történyt halála után mostani főispány urunknak, méltóságos gróf Camerae praeses, Grassalkovics Antal¹³⁰ úrnak, melyis, jóllehet a munkát és declarált affectiómat kedvesem vette, mindazonáltal deprecálta a materiát, mellyel, minthogy maga jószágait többire efféle mód szerint bírja, nem akarván maga neve alatt sokféle discursusokra okot adni (juxta dictum: conscius ipse sibi, de se putat, omnia dici) a munkát köszönettel remittálta, melyis más, s tudományokat szeretőbb patrónusra vár. Ezeket, jóllehet ad curriculum vitae meae, qua medici nem spectálnak, szükségesek mindazonáltal ezen munkáiban sok influxusomra és educatiomra nézve ad curriculum vitae eruditi, és hogy a posteritás is lássa, hogy hivatalomon kívül való tudományokban utat és módot mutatván neveltem nagy talentumú és capacitású fiámat, melynek educatioját és tanítását minden felül említett munkáimon felül becülöm, minthogy nem egy-két, hanem húsz esztendőn felül tartott. Adta volna az Isten, hogy szépen virágozó és publicumra hasznos gyümölcsöket mutató elméjének nagyságához hasonló erejű testje lett volna; sed ingenia praecocia raro solent esse durabilia, et tenue, quod a natura nactus est, corpusculum, velut impar menti, ex intemperie studiorum sibi maxime attrivit. Mortuus est in coelibatu in Totkeletsény, uti supra attigi, A. 1761 d. 2 Decembris annorum suae aetatis 26 mens. 11 dierum 22 in domo spectabilis domini Josephi Baros, cui eotum, quam advocatus adstitit, et cujus termi. . judrio in Comitatu Honthensi, paucos ante dies redierat. Sepultus in templo Also Szregoviensi, praefatae I. domui vicino.¹³¹

A tudományszervezés érdekében

Az 1730-as, 1740-es években PERLICZI különösen sokat foglalkozott országos dolgokkal, így a historia litteraria ügyével is. Belekapcsolódott a BÉL Mátyás által felpézdített honismereti mozgalom kereteinek a szervezésébe. Mivel a status Hungariae alkalmatlan volt a hazai tudományos életre,

„Ezeknek valamennyire való orvoslására, és hogy homályban levő nagy elméknek ajtó nyitattassék és alkalmatosság adassék magok mutatására, valamint ennek előtte 30 esztendővel A. 1736, néhai pozsonyi BÉL Mátyás úrral de instituenda in Hungaria societate literaria erudita, et conferendis ad illustrationem rerum patriae symbolis, correspondeáltam, dispositio is ez iránt néhai méltóságos báró Germethen úrral tétetődött, de csak füstbe ment ezen hasznos szándék az uralkodó principiumok miatt . . .”¹³²

Természetesen tudott FISCHER Dániel folyóirat-tervéről.¹³³ S milyen világosan látta értékelésében, hogy ez az értékes és jószándékú terv a társadalmi viszonyok elmaradottsága miatt nem valósulhatott meg, s ezt előre lehetett látni. Hiányoztak a könyvkereskedők, a kevés tudós az országban szétszórtnan élt. Magyarországon az orvosi ügyek még gyermekcipőben jártak. A terv nélkülözötte a királyi támogatást is. GERMETHEN tanácsosnak sem sikerült Magyarországon tudós társaságot létesíteni.¹³⁴ PERLICZI tudomása szerint az utolsó kísérlet KOLLÁR Ádámé 1763-ban.¹³⁵

130. Gr. GRASSALKOVICS Antal (1694–1771) 1751-től Nógrád vármegye főispánja. Ő adatta el a patikaházat.

131. Quart. Lat. 1980/I. 108–110v.

132. Quart. Lat. 1980/I. 111–111v. Vö. a 3. sz. jegyzettel.

133. TARNAI Andor: *Fischer Dániel és az első hazai folyóirat terve.* = *Magyar Könyvsemlé, 1956, 32–49.*

134. Quart. Lat. 1980/I. 93–93v.

135. CSÓKA J. Lajos i. m. 12–17. l.

Az 1742-ben készített orvosi főiskola-tervezet is hasonló célokat szolgált, a hazai ifjúság kiképzésével. Természetesen nemcsak a külföldi tudós társaságokkal volt kapcsolata, a hazai kezdeményezéseket is támogatta. Apátfalvi magányából tevékeny részese a Bécsben lapot megjelentető „társaság”-nak, amelynek ismert munkatársai között ott találjuk pl. ABHORTIS Sámuel¹³⁶, CZIRBESZ Jónás Andrást¹³⁷ és WESZPRÉMI Istvánt. A folyóirat ismertette cenzúrára felküldött törvényszéki orvostanát.¹³⁸ Érdekes fényt vet a folyóirat szerkesztésére PERLICZINEK az a közlése, mely szerint WESZPRÉMInek latinul írt, de vegetabili auro az *Anzeigen*ben megjelent írására küldött bíráló levelét rendes postával elküldte a társaság neki, ő fordította azt németre, s megjegyzéseivel együtt azt a folyóirat közölte is.¹³⁹ WESZPRÉMI újabb válasza a *Magyarországi öt különös elmékedések*¹⁴⁰ c. kötetének 5. fejezetében, *A magyarországi szőlőtőkéken nőtt s nevelkedett aranyról* c. értekezésében jelent meg. „A haza nevében kikölt ellenem ama megelémedett öreg doktor, Perlitzi Dániel... avégre, hogy írásomat megcáfolja...”

18. századi tudományos életünkben a tudós levelezésének nagyon fontos szerepe volt. A velük való foglalkozás fontosságára úgy gondoljuk jó példa a cikkben ismertetett néhány PERLICZI-level. Épp a folyóiratok hiánya, a hazai tudósokat összefogó társaságok megalapításának a szándéka legjobbainkat az egyébként sem elhanyagolható magánlevelezés útján való tájékozódásra kényszerítette.¹⁴¹

Az apátfalvi privátus élet

1754-ben PERLICZI az 1744-ben vásárolt apátfalvi birtokra vonult vissza, „csak jóakaróinak tartott szabad praxissal” és tudományos terveivel foglalkozott.¹⁴² 1768 januári levelében műveinek felsorolása után az alábbiakat írja:

„Több efféléket is kezdettem, és ha pro impressione valami patronusokat, vagy bibliopolákat kaphatok, Isten éltetvén, s erőt és időt adván, ki is bocsátani akarnám: másként, per partes quoque kijöhetnek ezen munkáim in actis tam

136. AUGUSTINI AB HORTIS Sámuel (1729–1792) evangélikus lelkész.

137. CZIRBESZ Jónás András (1732–1813) evangélikus lelkész, numizmatikus.

138. L. a 102. sz. jegyzetet.

139. Címét I. cikkünk végén, 37. sz.

140. Pozsonyban 1795.

141. WESZPRÉMI István fentebbi művében még a század legvégén is így panaszkodik: „a többek között egy oly értelmes, tudós, egyenes szívű jóféle emberekből felállítandó Társaságra volna e mostani idő szerént nekünk leginkább szükségünk, amely ezeket a naponként kinyomtatni szokott hasznos és haszontalan könyveket részenként minden kedvezés és részre való hajlás nélkül szorosán megvizsgálná, s mustrálná meg illendőképpen, hogy ahol a könyv szerzője a dolgot elhibázta, renddel jegyezze ki, és osztán egyszer s mind minden nevezetesebb hibáit jobbitaná meg; az eféle Recenziót pedig a könyveknek azon Tudós Társaság a maga reá való szemes vigyázása alatt hetenként vagy hónaponként bocsátaná ki világosságra, hogy mindenek látnák s tudhatnák nyilván, az újonnan kijött könyveknek minémű becsek legyen.” 150–152. l. lapalji jegyzetben.

142. Közben 1764-ben meghalt a felesége, s ő újra megnősült. Peres ügyeire és felterjesztéseire l. HERCZEG Á. i. m. Eszerint más oldalról is bántódások érték, így pl. a Nógrád és Kishont vármegyék betegeinek gyógyításáért járó tiszteletdíjat nem utalták ki neki stb.

Naturae Curiosorum, quam et Societatis Berolinensis, jóllehet alkalmatlan helyen, s bé sem veszik, ha nagyobb a munka, mivel csak rövid observatiokat szeretik, azért is ezeknek kiadása bizonytalan, és halálom után könnyen a moly megeheti: az alatt nem bánom, ha műveim innotescalnak.”¹⁴³

Egyre reménytelenebbül küzd műveinek megjelentetéséért. Egyre inkább nyomasztja, hogy sok kész és félbehagyott munkájára nem talál kiadót. Pedig, mint azt már több helyről is idéztük, minden tőle telhetőt megtett azért, „hogy ne kinszeríttessék munkáimot magammal együtt eltemettetni”. WESZPRÉMNél is többször próbálkozott, hátha Debreczenben akad valaki, aki kinyomtatná valamelyik művét. Pl.

„Ha Collega úrnak módja volna typusra kész, akár ennek előtte 20–30 esztendővel fiam számára, akár most köz-magyarországi haszonra elaborált munkáimból valamelyiket ottan Debreczenben imprimáltatni, s azokhoz valamely költséget adó patronusokat szerezni, nem bánám: amintis felül előhozott méltóságos gróf Károly Antal generális úr eö excellentiája engemet jól esmer, sőt, ennek előtte 2 esztendővel Gács várában patienssem is vala. Lehetnének debreczeni dicasteriumban is olyan juristák, akik felül említett, 43 plagulából, avagy 324 paginábul álló más juridicus tractatusát is: de collatione et bonorum pro fidelibus servitiis, illó áron magukévé tehetnének, sub conditione futurae impressionis. Ennek synopsisát előre, és ha említett conditioknak eleget tennének, az egész in manuscripto compingált opust is elküldhetném. Becsületemre assecurálom, opus est solidum, eruditum, és minthogy efféle mostani dicasteriumokban igen gyakran fent forgó materiákban még senki sem dolgozott (kivált systematice et methodo mathematica, in tribus sectionibus, I. Axiomatica. II. Theorematica. III. Problematica, cum pleno indice rerum), mindenképpen typust érdemel, és akárki censurákban is subsistálni fog, Medicus, vagy mathematica munkáimnak Magyarországbán lehető editiojárul igen kételkedem, quia non habemus aestimatores, nec emptores, hacsak valami erdélyi vagy bécsi bibliopola nem. Haec est facies rerum et editionis in Hungaria, multa saecula adhuc, ad sui culturam, requirente!

NE. Az magyarra fordított helyes Bába könyvecskéibül Collega urának magamnak egy exemplárt expetáalom. Az én magyar könyvecskéimbül, tudni illik, Consilii de peste; Uti tars et Medicinae pauperum vannak még vagy 50 exemplárim: valamely ott való compactornak szolgálhatok velek.”¹⁴⁴

Törvényszéki orvostanával is kísérletezett, Bécsbe küldte cenzúrára. KÁROLYI Antalhoz került fia jogi művén kívül a fia számára írt *Introductio inpraecognita eruditionis universae*¹⁴⁵ bekötött kézírata is. 35 aranyért vette meg a gróf, megígérvén annak megjelentetését.¹⁴⁶ 1775-ben fia egyik műve is a bécsi cenzúrán volt.¹⁴⁷

143. Quart. Lat. 1980/I. 108.

144. Quart. Lat. 1980/I. 112v.

145. Quart. Lat. 1980/I. 99v.

146. Uo.

147. Uo. A kézirat: WESZPRÉMI, 21.

ZÁRSZÓ

Perliczi könyvtárának sorsa

Gyakran írta, hogy bizony a jövődő molynak készíti műveit. CZIRBESZ Jónás András 1781. április 17-én, tehát 3 évvel PERLICZI halála után annak egy kéziratát küldte el WESZPRÉMINEK, leírván, hogy a könyvtárat az örökösök teljesen szétzilálták.

„Fragmentum manuscriptum quod in eodem fasciculo invenies, Perlitium auctorem agnoscit. Casu illud ad me perlatum est, postquam ab obitu Perliczii, chartae illius eruditae, per haeredes, quod excusari non potest, dissipatae, dispersae ac distractae sunt. Quae doctissimus Perliczius multo labore et studio elucubratus est, quae ille plurimorum annorum industria operose satis vel ex toto elaboravit vel adumbravit saltem, ad unum omnia, nullo prorsus ordine observato, quantum quisque haeredum rapere potuit in omnes orbis Hungarici plagas dissipata, adeo iacturam non satis deplorandam passa sunt. Haec plerumque est fors, thesaurorum literariorum, in patria nostra, ubi erudito, ne opinato quidem e vita migrare contingat.”¹⁴⁸

Tudomásunk szerint PERLICZI szétszóródott kézírataiból eddig semmi sem került elő. A fentebb ismertetett adatok alapján talán néhány kéziratban maradt műve, további levelei, esetleg a kamarai iratok között megbúvó eddig ismeretlen újításai felkutatathatókká válnak és további értékes adatokat szolgáltatnak életéhez és munkásságához.

Értékelés

A felvázolt adatok alapján PERLICZI János Dániel helye és szerepe jelentősebb a magyarországi tudósok között, mint azt eddig gondoltuk. Fiatalkori disszertációi és feltalálásai a hazai fizika és matematika kiváló alakjai közé emelik személyét. Magyar nyelvű könyvei az orvosi szakirodalom nemzeti nyelvűvé válásának fontos állomásai, ugyanakkor — szándékuknak megfelelően — szélesebb társadalmi rétegek felvilágosításának az eszközei. Orvosi és a bányavárosok érdekében kifejtett tevékenységét további tanulmányoknak kell elemezni. Tervezetei siettették a nagyszombati egyetem és egy magyarországi tudós társaság megalapítását. Magatartásával példát mutatott. TÓTFALUSI KIS Miklóshoz és másokhoz hasonlóan sikerei teljében hazatért külföldről, mert hazájának akart használni. Aztán, ha sokszor a kudarcok miatt keserűen is, fél évszázadon át töretlenül dolgozott a bonum publicum érdekében.

148. Quart. Lat. 1980/I. 23v.

PERLICZI JÁNOS DÁNIEL MŰVEINEK JEGYZÉKE¹⁴⁹

- 1—5. *Exercitatio privata de Domenica Palmarum — Singularia Eliae ad Parentem, cum Onomasticum celebraret — Specimen Scholasticum ex XII. Prophetis minoribus erutum Συμφορησις Fanaticorum justis characteribus notata — Theses Philosophico-Philologiae, cum Musis Eperiensibus valediceret, publice ventilatae*
Eperjesen, 1720—1722. SCHÖNE verséből.¹⁵⁰
6. *Exercitatio privata de Bibliothecis peregrinarum*
Pozsonyban, 1723. SCHÖNE verséből.
7. *Bey dem Sonntag- und Perliciusischen Hochzeit-Feste, welches den . . . Anni 1723 in Kaysermarkt vergnügt vollzogen wurde, wollte seine darüber sonderlich empfundene Freude mit diesen wenige Zeilen schuldigst eröffnen, und alles selbst-verlangende Wohlergehen von Hertenzen wünschen des neu-angehenden Ehe-Paares und gantzen Hochwertesten Hochzeit-Hauses ergenster Freud und Diener Johann Daniel Perlicius AA. LL. Cult. Bresslau (1723), Joh. Theophilus STRGUBRL. 2 levél — 2°*
Példány a wrocslawi Egyetemi Könyvtárban. Jelzete: 370686.
8. *Dissertatio historico-litteraria de difficultatibus, quibus nostra aetate vera Eruditio premittitur*
Boroszlón, Loco soliti speciminis oratorii.
SCHÖNE verséből. PERLICZI megjegyzése szerint 1723-ból.
9. *De fatis rei litterariae in Hungaria*
Boroszlón, Oratio valedictoria.
SCHÖNE verséből. PERLICZI megjegyzése szerint 1723-ból.
10. *Doctrina geographica de magnitudine et dimensione Terraquei, item de distantiiis locorum*
Wittebergae, sub praesidio Wideburgiano binis vicibus, in Auditorio Philosophico publice ventilavit An. 1727. d. 17. Febr. et 1. Mart.
SCHÖNE verséből.
11. *Explicacionem Jovilabii Cassiniani . . . proponent Jo. Fridericus Weidlerus et Jo. Daniel Perlicius . . . d. 11. Jun. 1727. Vitembergae (1727), Gerdes. 38 l., 1 t. — 4°*
Példány alapján [OSZK RMK III 2149 (30)]
12. *Dissertatio meteorologica prior exhibens hyestoscopium selectis observationibus instructum, quod praeside Jo. Friderico Weidlero . . . ad d. XV. Nov. 1727. placidae eruditorum censurae submittit auctor M. Joh. Daniel Perlicius. Vitembergae (1727), Gerdes. (2), 28 l. — 4°*
Ajánlás: Joh. God. ab HELLENBACHNAK és Car. Otto MOLLERNEK.
Példány alapján [OSZK RMK III 2149 (28)]
WESZPRÉMI, 1.
13. *Dissertatio meteorologica posterior exhibens drososcopium novum drosometriae curiosae specimen, quod . . . praesides Jo. Daniel Perlicius proponit, respondente Jo. Gottlob Weidlero . . . ad d. XV. Nov. 1727. Vitembergae (1727), Gerdes. 16 l., 1 t. — 4°*
Példány alapján [OSZK RMK III 2149 (29)]
WESZPRÉMI, 2.
A két meteorológiai dissertatio általában együtt fordul elő.
149. Lehetőség szerint tartjuk a keletkezési sorrendet. Leírásunk forrásait (példány, irodalom) mindig pontosan megnevezzük.
150. L. a 27. sz. jegyzetet. A nyomtatványra ráírt évszámokat is közöljük, azok PERLICZITÓL származnak.

14. *Specimen astronomiae Iovialis sistens formam coeli Iovialis eiusdemque colores, quod praeside Joanne Daniele Perlicio . . . 23. Dec. 1727. submittit Godorfredus Andreas Illingius. Wittenbergae (1727), Litteris viduae Gerdesianae. (2), 16 l. — 4°*
Példány alapján (Debrecen, Nagykönyvtár, Q 1485/17).
WESZPRÉMI, 3.
15. *Theoria caloris mathematica, nova methodo medicinae applicata. Wittembergae 1728, ZIMMERMANN. 16, 56 l., 1 t. — 4°*
Példány alapján (OSZK Mat. med. 219.)
Recensio in: Acta Eruditorum, Lipsiae, 1729, p. 113.
WESZPRÉMI, 4.
16. *Disputatio medica inauguralis de naturarum diversarum indagine medica, sub schemate systematis diversarum machinarum inter se connexarum feliciter instituenda, quam duce et auspice . . . Christ. Bernh. Albini . . . pro gradu doctoratus . . . publico examini subicit Jo. Daniel Perlicius . . . 19. Nov. Trajecti ad Rhenum 1728, Al. van Megen. (2), 28 l. — 4°*
Példány alapján (OSZK Med. g. 162 r.)
WESZPRÉMI, 5. Tévesen Lugduni Batavorum.
17. *Regiae Borussicae Scientiarum Societati Berolinensi exhibiti tractatus: a. De machinis novis architectonicis. b. De moletrina nova militari, expeditionibus bellicis accommodata. c. De machina nova constusoria, comminendis metallorum mineri apta, etc.*
WESZPRÉMI, 10.
Az a. pontból készített „Projekt” ismert. Feldolgozta Conrad GRAU.
Lásd a 17. sz. jegyzetet.
18. *Idea seu projectum regulamenti medicinalis*
Losonc, 1733.
Kiadását l. a 15. sz. jegyzetben.
19. MOLLERUS, Otto Carolus: *Consilium medicum, azaz orvosi oktatás, miképpen kellessék e' mostani pestisses és egyéb nyavalyáknak bé-rohanásokban . . . az embereknek magáruł gondot viselni . . . az Posonyba Német nyelven 1739. nyomtatott editio szerint magyar nyelvre fordítottot, jobb rendben szedett és főképpen az alul jездett szükséges világosításokkal, édes Hazánkban nagyobb lehető haszon-vételére meg-bővítettett Perlici Daniel . . . által. Budán 1740, Veronica NOTTENSTEIN. (10), 44, (3) l. — 4°*
Példány alapján [OSZK RMK III 395 (15)]
WESZPRÉMI, 6.
20. *Medicina pauperum, azaz szegények számára való házi orvosságoknak az köztők leg-inkább és leg-gyakrabban uralkodni szokott nyavalyák ellen való alkalmaztatás . . . Perlici Daniel által. Budán 1740, NOTTENSTEIN Veronika. (2), 29 l. — 4°*
Példány alapján (OSZK Mat. med. 218 f.)
WESZPRÉMI, 8.
21. *Testi békességre vezérő útítárs azaz . . . házi és úti patikátskának rövid és summás le-írása . . . Perlici Daniel által. Budán 1740, NOTTENSTEIN Veronika. (8), 42 l. — 4°*
Példány alapján (OSZK Mat. med. 218.)
WESZPRÉMI, 7.
22. *Arcana Themidos Hungariae ex medicina illustrata, sive de ratione decidendi casus forenses, dubiis physicis et medicis obnoxios, manu ductio ex principis solidis physico-medicis indole laesionum, virium et potentiarum naturalium et praeternaturalium deprompta, deducta et juri Hungarico judiciisque provincialibus comitatensibus et civitatensibus, praecipuis vero actionibus fiscalibus accommodata . . . opera et studio Joannis Danielis Perlici.*

1750-ben Budán *Sacra themidos Hungaricae*... címen megjelent a címlap és a synopsis operis. Példány: OSZK 492550. Szövegközlése ennek a kiadásnak LINZBAUERNÉL (II. 276—277.) PERLICZI kész kéziratát az *Anzeigen* c. folyóirat 1776-ban ismertette *Arcana themidos Hungariae*... címen.

WESZPRÉMI, 9. Adata, hogy 1750-ben nyomtatni kezdték, de a nyomtatás abbamaradt, téves.

23. *Fabulae Aesopi juxta ductum philosophiae moralis et politicae, in officia erga Deum se ipsum et proximum* — BENICZKY Péter magyar verseivel.
PERLICZI WESZPRÉMI Istvánhoz írt leveléből. Idézve a „Nevelési módszere” c. fejezetben.
24. *Logica puerilis — Oratoria et poesis*
PERLICZI WESZPRÉMI Istvánhoz írt leveléből. Idézve a „Nevelési módszere” c. fejezetben.
25. *Introductio in praecognita eruditionis universae, tribus sectionibus comprehensa. 1. De linguis et earum cultura. 2. De prudentia recte discendi et docendi. 3. De prudentia studiosorum realium recte instituenda. Appendix adiecta est, de instituenda ex omnibus Bibliotheca compendiosa, politico Hungaro conveniente*
WESZPRÉMI, 20. PERLICZI levele alapján.
26. *La Balance du Raison avec la foulie, ou, Combars des soiblesses de l'Ame, tirées, des Devoirs pour Dieu, soimeme, et le prochain, pour mettre en effet les principes du morale par destruction des mauvaises Coutumes, et resuscitation du Vertu, exposée, par Jean Charles de Perliczy*
WESZPRÉMI, 19. Modernizált címváltozattal.
A mű latin alapját írta PERLICZI János Dániel. Idézve a „Nevelési módszere” c. fejezetben.
27. *Casus et curationes medicae selectae, ex praxi 40 annorum, et actorum praxeos Hungaricae, tomis XX. erutae et excerptae*
WESZPRÉMI, 11. PERLICZI levele alapján.
28. *Miscellanea physico-medico-curiosa, quibus continentur: 1. Thermographia Hungariae comparativa. 2. De aere, aquis et locis Neogradiensibus. 3. De curis morborum sympatheticis, merito vel falso, suspectis. 4. De thermis artificialibus vaporariis. 5. De medicina vinorum. 6. De rei medicae, pharmaceuticae e chirurgicae in Hungaria, in melius formatione, consilium et projectum ad Excelsam Cancellariam*
WESZPRÉMI, 12. PERLICZI levele alapján.
A mű 6. részének PERLICZI által javított kézírata: Országos Levéltár, A 35, Conc. exped. 1751. november: 15. szám. WESZPRÉMI sk. kísérőlevelével. Közölte: LINZBAUER, II. 271—276. A tervezet egyéb közlési helyeit és magyar fordítását l. a 18. sz. jegyzetben.
29. *Miscellanea physico-mathematica, quibus continentur: 1. Hyetomeria et drosometria curiosa, cum appendice machinarum et aquaeductuum hyetotechnicorum. 2. Pyrometria physico-medica, cum appendice de mechanis pyro-aereo stathmicis. 3. De nova machina pneumatico hydraulica*
WESZPRÉMI, 13. PERLICZI levele alapján. A 4. pont PERLICZINÉL külön műként szerepel (l. 29. sz.).
30. *Meteorologia medica, fundamentis recentioribus astronomicis superstructa*
WESZPRÉMI, 13/4. PERLICZI levelében külön műként szerepel.
31. *Filum Ariadneum Singularia theoriae et praxeos medicae in climate Hungarico, quinquaginta annorum studio et exertitio artis observata, continens, condendae, et climati accommodandae, studiori institutioni, discentibus, imprimis ac neo-practicis deserviturum, uti, pro invenienda via et methodo eluctandi, e labyrintho artis, summe necessarium, ita, proficuum quoque et utile, nunc demum sincero conatu, publicis usibus expositum auctore I(ohannes) D(aniele) P(erliczi)*

WESZPRÉMI, 14. PERLICZI levele alapján ott a cím: *Filum Ariadneum praeios medicinae, seu Problemata practica, ad historias morborum et subjectorum felicius concinnandas necessaria*

A teljes cím, synopsis és praefatio-részlet csak PERLICZI későbbi leveléből ismert. OSZK Quart. Lat. 1980/1. ff. 89–90, 101–104.

32. *Marsilii Ficini opusculum A. 1481 regi quondam Hungariae, Matthiae Corvino dedicatum, de valetudine coelitus comparanda, seu de recto astrologiae medicae usu, cum praefatione mea de attractionibus et repulsionibus astrorum, in natura non impossibilibus, ut et notis perpetuis ad idem opusculum, ex modernis principis textui accommodatis*

WESZPRÉMI, 15. PERLICZI levele alapján.

33. *Christiani Korholti chymici Dantiscani epistolae chymicae ineditae, ad defunctum quondam socerum meum, Carolum Ottonem Mollerum datae, et notis meis illustratae*

WESZPRÉMI, 16. PERLICZI levele alapján.

A címkiegészítést PERLICZI levele alapján közöljük.

34. *De differentia climatis terrestri a coelesti, fundamento tam morborum endemiorum, quam et variae diversorum regnorum, sub eodem climate coelesti existentium fertilitatis*

WESZPRÉMI, 17. PERLICZI levele alapján.

35. *Medicina comparativa, seu de indagine naturarum humanarum in statu tam sano, quam morboso ad praxin accommodata*

WESZPRÉMI, 18. PERLICZI levele alapján.

36. *De instituenda in Hungaria societate litteraria erudita, et conferendis ad illustrationem rerum patriae symbolis*

WESZPRÉMI, 23.

PERLICZI levelében ezt nem címként, hanem BÉL Mátyással való levelezésének tárgyaként említi. Lehetséges azonban, hogy PERLICZI önálló tervezetet is szerkesztett.

37. *Antwort auf das an die Gesellschaft eingeschickte Schreiben wider die Existenz des vegetabilischen Goldes in Ungarn. Allergnädigst Privilegirte Anzeigen, 1773. 85–94.*

Példány alapján (OSZK P 3093/1773). A címben említett levelet WESZPRÉMI küldte a társaságnak, s azt PERLICZI fordította németre. Lásd „A tudományszervezés érdekében” c. fejezetet.¹⁵¹

38. *Mannigfaltige Wirkungen des Luftgeistes in dem Ungarischen Climate. Allergnädigst Privilegirte Anzeigen, 1773. 214–216., 220–222., 228–229., 358–360., 366–368., 373–376.*

Példány alapján (OSZK P 3093/1773).

39. *Additamenta ad Celeberrimi Domini Domini Stephani Weszprémi Succintam medicorum Hungariae et Transylvaniae biographiam*

Kéziratban, OSZK Kézirattár, Quart. Lat. 1980/I. ff. 93–100. Eredeti, WESZPRÉMIhez elküldött példány.

40. *Perliczi János Dániel általunk ismert levelezése*

– P. J. D. Johann Theodor JABLONSKIHOZ – Selmecebánya, 1730. november 18. Latinul.

Feldolgozta C. GRAU. L. a 17. sz. jegyzetet.

– P. J. D. ismeretlenhez – Eperjes, 1722. október 25. Latinul.

Hallei Magyar Könyvtár, 41.352a.

151. WESZPRÉMI levele: *Zweifel wider die Existenz des vegetabilischen Goldes in Ungarn.* = *Anzeigen*, 1773, 78–80. PERLICZI válasza uo. 85–94. Az előzmény: *Anzeigen*, 1772, 358–360. (A. E. v. H.), 366–368. A téma folytatása: *Anzeigen*, 1773, 401–404. (K.** L.)

- P. J. D. RÁDAY Gedeonhoz
Ráday család levéltára, C/64.8/a. 1864—1867. a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárában.
 1. Losonc, 1735. június 29. Latinul.
 2. Gács, 1744. április 12. Magyarul.
 3. Losonc, 1752. december 12. Magyarul. Rongált.
 4. Losonc, 1753. augusztus 16. Magyarul.
- P. J. D. Francesco Parolino RONCALLIHOZ — Losonc, 1746. július 20. Latinul.
Közölte Fr. P. RONCALLI *Europae medicina* . . . Brixiae 1747. c. művében.
- Francesco Parolino RONCALLI P. J. D.-hez — Brixiae, 1746. július 2. és augusztus 8. Latinul.
Másolata: Quart. Lat. 89—90.
Az augusztus 8-i levél közölve RONCALLINÁL.
- P. J. D. főiskolai tervezetet felterjesztő kísérőlevele — Losonc, 1751. Latinul.
Kiadva: LINZBAUER, II. 270—271.
- Gerhard VAN SWIETEN J. P. D.-hez — Bécs, 1752. március 28.
PERLICZI teljes terjedelmében közölte WESZPRÉMIVEL.
Idézve az „Egy orvosi főiskola terve” c. fejezetben.
- P. J. D. WESZPRÉMI Istvánhoz (OSZK Kézirattár Quart. Lat. 1980.) I. 87—112.
 1. Apátfalva, 1768. január 25. Magyarul. ff. 105—112.
 2. Apátfalva, 1768. október 19. Magyarul. ff. 87—88.
 3. Apátfalva, 1775. október 16. Magyarul. ff. 91—92.
Ugyanezen a napon kelt a latinul írt *Additamenta* . . . (1. a 38. sz.-ot) is.
 4. Apátfalva, 1777. március 28. Latinul. ff. 89—90.

Megjegyzés: A WESZPRÉMINÉL 21. és 22. számmal szereplő tételek nem PERLICZI János Dániel, hanem fia, PERLICZY János Károly művei. Vö. a „Nevelési módszere” című fejezetben idézett levélrészlettel.

DIE WELT DER UNGARISCHEN WISSENSCHAFTLER IM 18. JAHRHUNDERT. I. JÁNOS DÁNIEL PERLICZI (1705—1778)

L. SZELESTEI-NAGY

In der Geschichte vom 18. Jahrhundert der ungarischen res literaria nehmen die protestantischen doctores medici eine wichtige Rolle ein. Fast ohne Ausnahme haben sie sich mit der ungarischen Geschichte befasst und auf dem Gebiet der Medizin haben sie auch das typisch Ungarische gesucht. Ein markanter Vertreter dieser Gruppe, der sich aber über den Durchschnitt erhebt, war János Dániel Perliczi. Er wurde in seinem Leben oft und unverdient gemieden. Aufgrund neuerer Angaben aus dem wissenschaftlichen Briefwechsel Perliczis in erster Linie mit dem doctor medicus István Weszprémi, sowie aus den Perliczischen Gelegenheitsdrucken entstand ein vollständigeres, farbenvolleres und nicht zuletzt sympathischeres Bild von Perliczi.

Der vom damaligen Oberungarn stammende junge Perliczi erhielt nach einer hauptsächlich humanen Vorbildung im Lande eine gründliche Ausbildung an ausländischen Universitäten. (Breslau, Jena, Wittenberg.) In Wittenberg wurde er Magister philosophiä. Bei seiner Europarundreise hat er in Utrecht den Doctor medicinä erworben.

Seine wichtigsten Erfindungen, für die ihn die Wissenschaftliche Akademie in Berlin 1731 zu ihrem Mitglied ernannte, lagen im besonderen Interesse der Bergstädte. Wie sein Schwiegervater, Ottó Károly Moller, hat er auch auf eigene Kosten eine für die königliche Kammer nützliche Tätigkeit entwickelt.

Zwischen den Jahren 1731—54 war er Oberarzt (Physicus) des Komitates Nógrád, wobei er besonders zur Zeit von Epidemien eine dem ganzen Land nützende Tätigkeit entfaltete. Dafür wurde er auch in den ungarischen Adelsstand erhoben. Er gab Werke in ungarischer Sprache besonders für die ärmere Bevölkerung heraus, insbesondere als sog. „Haus- bzw. Reiseapothekchen.“ Er drang auf die Organisation gesundheitlicher Dienste (Apotheken, Chirurgen, Hebammen . . .). Als jedoch der neue Obergespan Antal Grassalkóvics 1750 sein Amt antrat, liess dieser, weil er ein Gesundheitswesen für überflüssig hielt, die mit vieler Mühe aufgebauten gesundheitlichen Dienste auflösen und das Ärzte- und Apothekenhaus in Nógrád einfach verkaufen. Perliczi zog sich daraufhin auf sein Gut in der Nähe von Losonc — Apátfalva — 1754 zurück.

Francesco Parolino Roncalli beabsichtigte 1746 den Teil über Ungarn zu seinem Werk „Europae medicina“ von Perliczi schreiben zu lassen. Perliczi beschäftigten lebenslang die Fragen des Lehrwesens. Mit Mátyás Bél hat er schon 1736 über die Gründung einer ungarischen, wissenschaftlichen Gesellschaft korrespondiert. Sein 1742 erarbeiteter Vorschlag, den er 1751 der Königin vorlegte, war der erste Vorschlag zur Gründung einer ärztlichen Hochschule in Ungarn. Auch in der Erziehung seines Sohnes hat er damals zeitgemässe Methoden angewendet.

Perliczi schuf die erste ungarische gerichtsmmedizinische Lehre. Er arbeitete ständig, obwohl er dabei immer verbitterter wurde: Seine Arbeit blieb erfolglos. Die damaligen ungarischen Verhältnisse liessen keine wissenschaftliche Tätigkeit zu. Seine Pläne zum Lehrwesen und zur wissenschaftlichen Gesellschaft blieben unverwirklicht. Nicht einmal ein Mäcen fand sich für die Veröffentlichung seiner Werke, obwohl diese von seinen Zeitgenossen hochgeschätzt wurden. Seine Bibliothek wurde nach seinem Tod überallhin zerstreut.

Auf Grund der neusten Erkenntnisse ist sein Platz und seine Rolle viel bedeutender unter den ungarischen Wissenschaftlern als dies bisher angenommen wurde. Seine jugendlichen Dissertationen und Erfindungen rücken ihn unter die hervorragendsten ungarischen Physiker und Mathematiker. Die in ungarischer Sprache verfassten Bücher Perliczis sind wichtige Marksteine der ärztlichen Literatur in ungarischer Sprache. Ausserdem vermittelten sie sein Wissen in breiteren ungarischen Bevölkerungskreisen. Seine ärztliche Tätigkeit auch in Beziehung auf die Grubenstädte bedarf weiterer Untersuchung. Perliczis Vorschläge förderten die Gründung der ärztlichen Universität in Nagyszombat (heute Trnava CSSR = Tirmau) und das schliessliche Zusammenkommen einer wissenschaftlichen Gesellschaft in Ungarn. Durch sein Verhalten war Perliczi beispielgebend. Ähnlich Miklósh Tótfalusi Kis und anderen, kehrte er aus dem Ausland zum Zeitpunkt seiner grössten Erfolge in die Heimat zurück, um ihr dienen zu können. Trotz seiner Misserfolge hier, arbeitete er über ein halbes Jahrhundert, zum Teil verbittert aber ungebrochen, zum Nutzen des „bonum publicum“.

A veszprémi székesegyház kottatára

MURÁNYI RÓBERT ÁRPÁD

Robert EITNER német zenetörténész (1832—1905) *Biographisch-Bibliographisches Quellen-Lexicon der Musiker und Musikgelehrten. Berlin 1899—1904.* c. műve a zenetörténet terén korszakalkotó jelentőségű és mindmáig nélkülözhetetlen forrásmunka. EITNER munkájának szellemében a Société internationale de musicologie kezdeményezésére az UNESCO védnöksége alatt 1949-ben új kutatómunka indult meg,¹ melyben hazánk is kiveszi részét 1952-től. Ennek a vállalkozásnak nemzetközi elnevezése: Répertoire International des Sources Musicales (rövidítve: *RISM*), magyarul: Nemzetközi Zenei Forrásrepertorium.

A kutató munka az ország egész könyvtárhálózatára, még a zárt és nem működő gyűjteményekre is kiterjed. Ebből adódik, hogy az országos központ az Országos Széchényi Könyvtárban működik, ahol a munka elvégzéséhez szükséges segédeszközök rendelkezésre állanak. Ez a gyakorlat bizonyult a legjárhatóbb útnak külföldön is. Így problematikus esetben — bel- és külföldi viszonylatban — könnyebb egymásnak segíteni. Hazánkban még az indokolja ezt a megoldást, hogy a *RISM* munkával egyidőben a nemzeti könyvtárban hungarikakutatás is folyik. A különböző állami könyvtárak és levéltárak, valamint az egyházi gyűjtemények igen gazdag magyar anyaggal — nyomtatvánnyal és kézirattal — rendelkeznek, mely sok esetben még a Széchényi Könyvtárnak sincs meg. Így indokolt a két célkitűzés összekapcsolása. A feldolgozott művekről készült katalóguscédulákat, valamint a gyűjteményekről állománymegőrzés céljából készült mikrofilmeket a Széchényi Könyvtár Zeneműtára, illetve Mikrofilmtára őrzi.

A *RISM* munkák során — az állam és az egyházak közötti jó kapcsolat révén — az összes eddig hozzáférhetetlen egyházi könyvtárakat, kottatárakat meglátogathattuk és először a nyomtatott kiadványokról a *RISM* által előírt adatokat vettük fel. A munka második szakaszában Veszprémben kezdtük el a teljes kottatár — a nyomtatványok mellett a kéziratok — feldolgozását, mert egyedül az maradt meg sértetlenül úgy, amilyenek a XIX. sz. elején felállították: a kották eredeti helyükön, a székesegyház kórusáról nyíló bal oldali toronyszoba szekrényeiben állnak és a leltárkönyvek is megvannak.

1. Lásd *RISM B/I* francia, angol vagy német nyelvű előszavát.

Itt kell megemlíteni, hogy a magyar székesegyházak kottatárai egy-egy nagy lezárt egységnek tekinthetők, melynek időhatárai kb. 1770 és 1900 közé esnek. A századforduló után már nem szereznek be új kottákat és az együttések lassan elsorvadnak. A teljesen új zenei szemléletet követő kórusok jóval az első világháború után alakulnak s újonnan beszerzett kottáikat elkülönítve őrzik a régi anyagtól s azt a régi katalógusba se vezetik be. Jelen tanulmányban a kottatárnak csak a régi, elkülönített egységét ismertetjük.²

Mint már említettük, a székesegyház bal oldali, azaz a Bakony felé eső toronyszobájában állnak a kották elhelyezésére és megőrzésére 1852 előtt készült zárható szekrények. Mindkét, a bejárati ajtótól balra, illetve jobbra levő szekrénynek különálló felső része is van. Az ajtótól jobbra eső szekrényben őrizték még a hangszerek egy részét, de azoknak már alig maradt nyomuk. A kották viszont elég rendezett állapotban, a *Catalogus* leíró sorrendjének megfelelően álltak és állnak helyükön. 1941-ben a kottatár egy részét az óvóhelyre vitték le és a *Missae primae classis* néhány kötetének alja nedvességet szívott fel, aminek következtében az elpenészedett és letöredezett, de a hangjegyes rész alig szenvedett kárt. A többi jelzetek helyükön maradtak és semmi bajuk nem lett. Alig két folyóméter „ömlesztett” anyag is volt, mely a sok évtized vagy inkább a közel másfél évszázad alatt helyére nem tett kottákból tevődött össze. A feltáró munkával az ömlesztett anyag legnagyobb része helyére került, csak néhány újabb keletű kottának kellett „egyéb” jelzet alatti sorszámot adni.

A kottatár alapját a *Catalogus musicalium* képezi. Ebből a kottatárban két 1833-ban és két teljesen azonos tartalmú 1852-ben írottat találtunk. Az első, azaz 1833-ból származó címéből megtudjuk, hogy KÜLLEY János örkanonok megbízásából 1825-ben HÖPLER József, KLEINMANN József és RUZITSKA Ignác zenészek rakták rendbe és 1833-ban KLEINMANN József karnagy és HERRNBERGER Alajos helyettes karnagy felújította és katalogizálta a kottákat.³

Veszprémben a zenekari élet már a XVIII. sz. második felében megindult, amit a megmaradt kották possessori bejegyzései is igazolnak. A legkorábbi datálás az 1770-es évekből való. A kották számának gyarapodásával szükséges lett azok katalogizálása nemcsak számba vétel, hanem gyakorlati, azaz előadási szempontból is. A katalógus vezetése és a kottatár őrzése a karnagy dolga volt. A katalógus gyakorlati használhatóságát annak szerkezete mutatja: az újonnan beszerzett műveket nem leltárszerűen, hanem rendeltetés szerinti csoportokba írták. Ezek a liturgiának megfelelően a következők: *Missae*, *Gradualia*, *Offertoria*, *Ariae*, *Vesperae*, *Requiem*

2. Veszprém városának zenetörténetével BRODSZKY Ferenc írásai foglalkoznak behatódobban (lásd *Zenei Lexikon* 3. köt. Veszprém címszó alatt), így attól eltekintünk.

3. *Catalogus[!] musicalium et instrumentorum Cathedralis Ecc[lesiae] Weszprimiensis ad mandatum reverendissimi Domini Domini Joannis Külley custodis et canonici eiusdem ecclesiae susceptus et in ordinem redactus per musicos nempe Josephum Höpler, Josephum Kleinmann et Ignatium Ruzitska 1825 et ad mandatum reverendissimi Domini Domini Joannis Szmodis custodis et canonici eiusdem cathedralis ecc[lesiae] renovatus et dedicatus sub Josepho Kleinmann chori regente per Aloysium Herrnberger sub-regentem et comembrum chori cathedrali ecclesiae Weszprimiensis 1833. [scripsit] Georg Schmid.*

és Libera, Lytaniae, Antiphonae. A miséket négy csoportba osztották: missa primae, secundae, tertiae classis és missae conventuales. Hogy egy misekompozíciót hova osztottak be, az teljesen a katalógust vezető karnagy döntésétől függött. Így pl. a mai értékelés szerinti neves zeneszerzők: Joseph és Michael HAYDN, MOZART stb. miséi a conventuales csoportban is megtalálhatók; az aránylag ritkaság számba menő duplumoknál pedig előfordul, hogy egyszer az egyik, másszor egy másik klasszisba sorolták ugyanazt a művet.

Minden új csoport új oldalon egyes sorszámmal kezdődik. Ezzel a megoldással a zenei anyag könnyen áttekinthető, a számok sem növekednek túl magasra. Az adatok a páros oldalon kezdődnek és a vele szemben levő páratlan oldalra is átterjednek: sorszám, szerző neve, műfaj és hangnem, zenei incipit; szöveg incipit, ajándékozó vagy beszerző neve, beszerzés éve, megjegyzés:

Numerus	Nomen compositoris	Species et Tonus musicalium	Initium dominantis vocis	Textus	Classis (csak a misék-nél)	Perquem comparata	Annus	Adnotationes
---------	--------------------	-----------------------------	--------------------------	--------	----------------------------	-------------------	-------	--------------

A katalógus végén bejegyezték a szertartáskönyveket (89^v), a vonós- (90^v) és fúvós hangszereket (91^r). A bejegyzés szerint a zenekar a kor gyakorlatának megfelelő létszámú és hangszeres ellátottságú volt; kezdettől az 1800-as évek első évtizedéig: 2 első és 2 második hegedű, 2 brácsa, cselló, nagybőgő, 2 oboa, 2 kürt, üstdob és orgona. Ez az együttes azután a szimfonikus zenekar növekedésével párhuzamosan bővült az évek folyamán. Hogy a második, 1852-ből való katalógusból a kottatárban két példány van, az annak idején teljesen szabályellenes lehetett, hiszen az egyiket a kóruson tartották a műveknek előadásra való kiválasztása céljából; a másik pedig az őrkanonoké volt, aki abból ellenőrizte a kottatár állományát. Ennek a gyakorlatban is így kellett lennie jóideig, mert azt a két katalógus állapota is igazolja: míg az egyik — nyilván az őrkanonoké — kiváló, addig a másik szinte agyon van lapozva.

E második katalógus címlapja az 1833-ashoz hasonlóan utal arra, hogy a KÜLLEY János őrkanonok által 1825-ben készített, SZMODIS János őrkanonok által 1833-ban felújított *Catalogus* KÉRY János őrkanonok megbízásából HERRNBERGER Alajos karnagysága idején, 1852-ben ismét felújította és rendbe rakta BEHM József.⁴ Ennek a munkának elvégzését a katalógus szemügyre vételével is észre lehet venni. Szembetűnő ugyanis, hogy a csoportok elején a szerzők neve többnyire betűrendben követi egymást. Az

4. *Catalogus musicalium chori cathedralis ecclesiae Veszprimiensis sub custode et canonico quondam eiusdem ecclesiae R: D: Joanne Külley anno 1825 confectus, sub custode vero et canonico R: D: Joanne Szmodis anno 1833 renovatus; ad mandatum vero[!] moderni eiusdem ecclesiae cath[edralis] custodis et canonici R: D: Joannis Kéry renovatus et in ordinem redactus sub regente chori Aloysio Hernberger per Josephum Behm anno 1852. scr[ipsit] Joan Fertig.*

első katalógus sorszámát részben megtartották, majd a többi művet is betűrendbe rakták és további sorszámokkal látták el. Arra is volt eset, hogy pl. a litániákat teljesen új sorszámmal látták el a katalógusban, de a kottára azt nem vezették rá, sőt a tékában is a régi sorszámozás szerint maradtak. Ez azt is mutatja, hogy e tékában őrzött műveket 1852 óta kézbe sem vették. Az új katalógus nagyobb méretű, több lapja van és gondosan előre vonalazott. Fejléce csak annyiban tér el, hogy a beszerzés évét minden utalás nélkül az előző rovatban a beszerző neve után tüntették fel. Az így üresen maradt helyre a szólamok (partes) számát írták be. Szerkezetében annyiban tér el, hogy a mise és a graduál utáni részek mind külön csoportba kerülnek: Requiem — Libera, Lamentationes, Vesperae, Lytaniae, Te Deum — Veni Sancte, Alma redemptoris, Ave regina, Regina coeli, Salve regina, Sub tuum, Tota pulchra, Rorate coeli — Asperges me — Vidi aquam, Domine non sum dignus — Stationes, Miserere — Tenebrae factae sunt — Popule meus — Ecce quomodo moritur — Vexilla Regis, Lytaniae usque ad S. Mariam pro diebus rogationum — Quis vestrum habebit, Hymni — Tantum ergo — Pange lingua, Symphoniae, Ouverture, Harmonie Musik, Hymni vespertini.

A katalógus második előzéklapján van a „Jegyzék a Veszprémi Székes Egyházi Hangászi Lelettár vizsgálatával találtatott heányrol”. Az 1852-ben leltározók érdeme, hogy pontos hiánylistát vettek fel és hogy a hiányos anyagot nem dobták el, noha az többé már nem volt előadható, hiszen minden szólamból eredetileg csak egy volt. A katalógus végén (192^b lap) itt is megtalálható az „Index librorum”, melybe még az Inventáriumot azaz a katalógust is felvették. Majd következik (193^a lap) az *Instrumenten Catalog*, végül (193^b lap) az átvétel elismerése: „Hogy e kötetben foglalt zene darabokat, a' veszprémi Székes Egyházat illetőket, a 2^{dik} lapnak másik felén feljegyzetteken kívül, melyek heányzanak, gondviselésem alá a' Templom karján létező Szekrényekben jól elrendezve átvettem, felelet terhe alatt ezennel megemérem. Veszprém October 31^{en} [1]852. Úrhegyi Alajos mpia karigazgató.”

Figyelemre méltó, hogy a latin nyelvű címlap „Aloysius Hernberger regens chori”-ról ír, ugyanakkor a kötet végén — azonos datálással — a magyar nyelvű átvételnél a regens chori ÚRHEGYINEK írja magát. Ebben a székesegyházi zenészek politikai állásfoglalását kell látnunk. Hogy a karkönyvek katalógusát latinul, a hangszereket pedig németül írták, annak okát a magyar kifejezések ismeretének hiányában vagy nem közkeletűségében kell keresnünk.

A hangszerkatalógus azt mutatja, hogy az örkanonokok gondoskodtak a zenekarnak jó hangszerekkel való ellátásáról. A korábban vásárolt hangszereket újakkal cserélik fel 1840 táján, a hangszereket megóvásuk céljából tokokban tárolják. Ilyen körülmények között szívesen szerződhetek még a külföldi — főleg osztrák és cseh — zenészek is a székesegyházhoz.

A beszerzett műveket 1896-ban vezették be utoljára a katalógusba, noha elenyésző számban még későbbi időből való nyomtatványok is vannak. Ettől kezdve a székesegyház zenei életének rohamos hanyatlásáról kell beszélnünk. Ennek több oka is van: a székesegyház egy rég letűnt stílust,

dően azonban a szoprán és alt, valamint a két hegedűszólam két-két példányban van meg. Néhány régebbi kottánál is megtalálható a későbbben írott szólam, ami a mű hosszú előadási életére utal. A kották beszerzése a XIX. század elején kizárólag másolás útján történt. Több karnagy saját tulajdonú kottával is rendelkezett, amit a székesegyház használatára bocsátott s halála után a székesegyház tulajdona lett. Így kerültek RUZITSKA József Bazin város (Pozsony vm.) karnagyának kottái fia, RUZITSKA Ignác által a veszprémi székesegyházba. A possessori feljegyzésekből azt is tudjuk, hogy KOLOVRATEK János karnagy Zágrábból került Veszprémbe az 1770-es években.

A kottaajándékozásról a kottára való feljegyzésen kívül elsősorban a *Catalogus* tájékoztat. Az örkanonokok közül az alábbiak ajándékoztak, illetve az ő idejük alatt vásároltak alábbi mennyiségű kottát az 1852-es katalógus szerint:

1801–1805	ROSOS Pál	25
1823–1833	KÜLLEY János	228
1832–1843	SZMODIS János	78
1838–1843	BOGDÁNYI Károly	45
1842–1844	SZALAY Imre	29
1845–1850	LASZKALNER Antal	121
1851–1852	KÉRY János	102
1852–1869	MARKL Ignác	80
1854–1859	BEZERÉDY Miklós	22
1859–1867	KORONCZ László	108
1863	MARKOVICS János	2
1868	TARÁNYI OSTERHUBER Ferenc	168
1875–1887	PRIBEK István	349
1896	PALOTAY Ferenc	24

Ezenkívül ajándékozott még:

	1825 HORVÁTHNÉ báró DÉVAY Mária	2
	1841 WURDA Emanuel ⁵	5
	1845 CARL Thomas pap	1
	1849 SCHMID György koralista	1
	1852 VILLAX Ferdinand zirci apát	11
	1854 HOSSZU Márton pap	1
	1867 BEHM József karnagy	47
cca.	1900 MÁTRAI László karnagy	1
	? SZÜTS István pap	1
	„ex antiquis” ⁶	5

összesen: 1456 mű

E fenti számadatokat azért nem tekinthetjük pontosnak, mert a „detto” szó vagy a macskaköröm kiírása elég felületes és gyakran tovább is érvényes lehet, mint ahogy lejegyezték. Ez az „ex antiquis” arányából nyilvánvaló. Az állomány valójában meghaladja a 2000 címet.

Különösen a XIX. század első felének másolói jegyezték fel a másolás idejét. Több bejegyzés arra utal, hogy igen szorgalmasak voltak: Egy mise valamennyi (kb. 9–12) szólamát egy másoló egy nap alatt szépen, olvas-

5. A székesegyház műkedvelő tenoristája, aki az 1852-es *Catalogus* Adnotatio-ja szerint „sine honorario fungebatur”, azaz tiszteletdíj nélkül működött közre.

6. Az 1833-as katalógus szerint 40 darab.

hatóan és pontosan leírta. Olykor a másolás kelte és a katalógus beszerzési ideje között utóbbi javára egy-két évi eltérés mutatkozik, ami a katalógus vezetésének nagyvonalúságára vezethető vissza.

A kottamásolásban a karnagytól az ének- és zenekari tagig mindenki részt vett:

AGNELLY László 1800 előtt
AUSTER Ferenc basszista 1801–1802
BEHM József karnagy 1852
BUCHER Vilmos 1868
C. I. 1781
FRÖMMEI Hieronymus zenész kb. 1851/60
GABRIEL Ferenc Rudolf hegedűs 1833–1849
GNICK János altista, Komárom, kb. 1820/30
GARTNER György 1801
HÖPLER József basszista 1813–1825
lódi HERRNBERGER-ÜRHEGYI Alajos karnagy 1814–1844
HANDL József tenorista 1813–1833
HAVLICZEK Károly basszista 1830
HYBL Ferenc 1825–1826
JOACHIM József 1800 előtt
JÜST(E)L Antal 1801–1802
KEMÉNY Ferenc karnagy 1800–1805
KLEINMANN József karnagy 1805–1839
KOLOVÁTEK János karnagy 1800-ig
KRALOVICS Márton Károly, Esztergom, 1847
KRISKOVSKI Benedek 1801
LANGER kb. 1840/1848
LIEDL Lipót 1849–1850
LIPANSKY Ferenc 1801–1802
LUDWIG Ferenc 1827–1837
M. E. 1838. ápr. 10.
MAICHL Ferenc Xavér, Győr, 1865
MASCHAT Mátyás tenorista 1800–1802
R. A. 1824
RUZITSKA Ignác hegedűs, karnagy 1801–1829
S. G. 1868
SAUER
SCHLEIFER József 1820
SCHMID György koralista 1833–1842
SCHOSTAL Ede karnagy 1841–42
SOMMER Péter 1825–1833 és 1865 [!]
SOUTSCHEK 1815
STEININGER József 1801–1802
STIRSZKY János koralista, orgonista, 1822–1831
STIR . . . Antal kb. 1825/1848
STRAUB Max 1828
STRAUSS József orgonista 1846
STREIT . . . kb. 1800/1817
STRÖCKER József 1815–1821
STRISTIC Joan in Opido Svratka 1802
SZABÓ kb. 1890
SZILVÁSSY János 1801–1806
T. A. 1868
THEINDL Isidor Alajos basszista 1828–1835
WILT A. kb. 1816/1817
WIMMER Károly 1826
WINKLER Ignác 18..
ZWECKERLE 1825

Sok 1810-es és 20-as évekből származó kotta végén kezdetleges írású nevek is olvashatók évszámmal és ilyen megjegyzéssel: *1.* (vagy *2.* vagy *3.*) *anni grammatista*. Többször a korábban leírt nevet kitörölték és újabbat írtak helyébe. Külalakra ez a sok írás és törlés eléggé elcsúfítja a kéziratos kottákat. Részünkre azonban ezek a bejegyzések igen fontos adalékok. Ugyanis e nevek mögött azok a fiú-énekesek rejtőznek, akik a veszprémi scola cantorumot képezték a XIX. század első évtizedeiben. A ma még kibetűzhető nevek, az általuk énekelt szólamok és egyéb adatok a következők:

AGNELLY (S)
 HALAS János (S)
 HANDL János (A)
 HENGL József (A) 1832
 HERDSITZ Károly (S majd A) 1. majd 2., ill. 3. anni
 grammatista 1822–1826
 KEMÉNY Ferenc (A) 2. a. gramm. 1811
 KEMÉNY Ignác 2. majd 3. a. gramm. 1818
 KORONAY Antal (S)
 KROMPERGER János (S)
 LENHARTH János (A) 1825–1826
 LENHARTH József (S, A) 1817–1820
 LINTZENPOLTZ Mihály (S)
 MAGYAROS (S)
 MENNER (A)
 MOSNER (A)
 NOVÁK János (A) 3. a. gramm. 1828
 NOVÁK József (S) 3. a. gramm. 1827–1828
 REZEK Franz (S)
 RUZITSKA Ignác (A) 1813–1816
 STALLENBERGER József (S) 1825–1826
 SCH... Károly (A)
 SCHWEITZER Károly (A)
 SOUTHERS József (A)
 THOMÁN Károly (A) 1846
 TOPISCH József (A)
 VALDE József (S)
 VELDE (VALDE?) Anna (S)
 WILDE József (A) 2. majd 3. a. gramm. 1821–1823

Possessori nevek a következők:

DREXLER kb. 1790
 GILHOFFER Ferenc, Alba... [Regia]
 HOPLER Simon Mátyás kb. 1830
 KUNKEL Gáspár, Komárom, karnagy, kb. 1790
 LIEDL Lipót kb. 1849/1850
 MESZRICZKY
 PRIEMER kb. 1820
 RAINER M. 1810
 RUZITSKA József, Bazin, karnagy 1779
 UNGER Ferenc kb. 1820

Ami a műveket illeti, arról teljes felsorolást adni e keretek között lehetetlen. Összefoglalóan csak annyit, hogy míg a XIX. század első két évtizedéből túlnyomóan kézirat van, addig ez az arány az évek múlásával egyre inkább a nyomtatás javára fordul. Természetesen egy-egy szólamot még később

is másolnak. Feltűnő, hogy Michael HAYDN graduáljait szinte sorozatban másolják le 1848/50 körül, amit zenetörténetileg elég késeinek kell tekinteni. Ugyancsak megkésített beszerzés a PALESTRINA- és HANDL—GALUS-mű másolata, viszont haladó szemléletű BACH h-moll mise partitúrája első kiadásának beszerzése, amelynek szólamokba való szétírása félbemaradt, így a műnek veszprémi előadásáról nem beszélhetünk. Sokkal fontosabb magyar zenetörténeti szempontból, hogy sok magyar zeneszerző műve kéziratos másolatát, illetve külföldön nyomtatásban megjelent példányát megőrizte ez a kottatár az utókor számára. Így a veszprémi székesegyház kottatárát nemcsak *RISM*, hanem természetesen hungarika szempontból is értékes gyűjteménynek tekinthetjük. A zeneszerzők a fent említetteken kívül mind a XVIII. század második fele és a XIX. század vége között működtek. A kéziratok főleg a korabeli osztrák és magyar területen működő szerzők művei; a közép-európai szerzők nyomtatványait először Bécsből, majd később még Augsburgból, Boroszlóbból és Münchenből szerzik be.

Alábbiakban következik a zeneszerzők névsora minden további adat mellőzésével:?

51 anonim mű
 ADLER György
 AIBLINGER Johann Caspar
 AIGNER Engelbert
 ALBRECHTSBERGER Johann Georg
 ANFOSSI Pasquale
 ANTOS Károly
 ANZOLETTI Francesco
 ARNOLD György
 ASCHNER Anton
 ASSMAYER Ignaz
 AUBER Daniel
 AUGUST Joseph
 AUMANN Franz Joseph

BIEGER Franz
 BIHLER (BÜHLER) Franz
 BLAHACK József
 BLUMENTHAL Joseph
 BOEGNER August
 BOGISICH Mihály
 BOIELDIEU Francois Adrien
 BOLECHOWSKI Józef
 BOOS Joseph
 BREM Aurel
 BRIXI František Xaver
 BROSIG Moritz
 BRÖER Ernst
 BRUCKENTHAL Bertha

BABNIGG Máté
 BACH
 BACH Johann Sebastian
 BAJZÁTH György
 BARBIERI
 BASILI Francesco
 BATKA János Nepomuk
 BAUER Alois
 BAUER Joseph
 BECHER Joseph
 BEETHOVEN Ludwig
 BEHM József
 BELLA János
 BELLINI Vincenzo
 BENGRÁF József
 BERG Antal
 BERGMANN Gustav
 BIBL Andreas
 BIBL Rudolf

CALL Leonhard
 CASCIOLETTI Claudio
 CHERUBINI Luigi
 CLEMENT Franz
 CORNET Allesandro
 COSTANZI Giovanni Battista
 CRUSELL Bernhard
 CZERNY Carl

DALAYRAC Nicolas
 DANKOWSKI Wojciech
 DAMASO Patre
 DEIGENDESCH Karl
 DESSARY Johann
 DIABELLI Anton
 DIETMANN Karl
 DIETRICHSTEIN Moritz
 DITTERSDORF Karl
 DOMASSETI Giovanni

7. A korabeli Magyarországon működő zeneszerzők nevét a könnyebb tájékozódás kedvéért magyaros formában adjuk közre.

DONIZETTI Gaetano
DRAHORAD Josef
DRECHSLER Joseph
DROBISCH Karl Ludwig
DUSINSZKY Lipót

EBERLIN Johann Ernst
ECALEŠ
EDER
EISENHOFER Franz Xaver
ENGESZER Mátyás
EST L. B.
ESTERHÁZY-ROSSI Alexandrina
ETT Caspar
EYBLER Joseph
EYKENS J.

FAIST A. dr.
FAULHABER Emmanuel
FESCA Friedrich Ernst
FESTETICH Leó
FILKE Max
FÖRSTER
FRANEK Gábor
FRÖSCHER
FUCHS Johann Nepomuk
FUSZ János
FÜCHS F. C.
FÜHRER Robert

Gabrieli maitre a Capelle Wiene [!]
GABRIELLI Tamás
GASSMANN Florian
GÄNSBACHER Johann
GEIGER Constanze
GEIST Franz Xaver
GEPPERT Liberale
GLADICH Pál
GLEISSNER Franz
GLUCK Christoph Willibald [?]
GLUR [Gsur Tobias?]
GOTTWALD Heinrich
GÖLZ
GREITH Karl
GREIZINGER Iván
GRIESBACHER Peter
GRILL
GROSS Karl
GRUBER Joseph
GUGLIELMI Pietro
GÜTTLER Joseph
GYROWETZ Adalbert

HABEGGER
HABERT Johannes
HAHN Bernard
HANDL-GALLUS Jacobus
HANESCHKA Hans
HASLINGER Tobias
HAWLJEK Károly

HAYDN Joseph
HAYDN Michael
HAUPTMANN Lorenz
HÄFELE Anton
HÄSER August Ferdinand
HECKMAYR Alois
HELLMESBERGER
HELLMESBERGER Joseph sen.
HENNEBERG Johann Baptist
HENNIG Alajos
HEPLER
HEROLD Louis Joseph Ferdinand
HIESZ Mátyás
HOFMANN Florian
HOFMANN Leopold
HOFFMEISTER Franz Anton
HOLZINGER Joseph
HORÁK Václav Emanuel
HÖGG Karl Martin
HÖLZE Ferenc Szeráf
HÖPLER Simon
HŔIMALY A.
HUBER Georg
HUBERT
HUMMEL Johann Nepomuk
HYBL Ferenc

ISTVÁNFFY Benedek
IVANČIĆ Amandus

JANSA Leopold
JOMMELLI Niccolò
JOOS Oswald

KACZÉR Ferenc Szeráf
KADLECEK František
KAINERSTORFER Clotilde
KAMMERLANDER Karl
KAUER Ferdinand
KAUTZNER W. A.
KEMÉNY Ferenc
KEMPTER Karl
KERNER József
KLEINMANN József
KLUGER Johann Florian
KOBATHI
KOENEN Friedrich
KOTT Franz Friedrich
KOWÁR Johann
KOŽELUCH
KRALL Johann
KRAUS Anton
KRÉCSY Ede
KRENN Franz
KREUTZER Konrad
KRISTINUS Karl Raimund
KROMMER Franz
KROTTENDORFER Joseph
KULKA Eduard
KUMENECKER Joseph

KUMLIK József
KUNERTH
KÜHMSTEDT Franz

LAAKOTSKY
LADURNER Joseph Aloys
LANGWARA Leopold
LASSER Johann Baptist
LAUBE Antonin
LAUBER
LEITNER Karl August
LICKL János György
LIEDL Lipót
LIMMER Ferenc
LINDENTHAL
LINDPAINTNER Peter von
LINTZENPOLTZ Simon
LIPP Alban
LISZT Ferenc
LOHELIUS Ölschlägel Jan

MADLSEDER Nonnosus
MAIER Julius
MAIR Hans
MARTIN Y SOLER Vicente
MARTINI Giambattista
MAŠEK Albin
MAŠEK Vincenc
MASCEK Vince
MÁTRAY László
MÉHUL Etienne-Nicolas
MENDELSSOHN-BARTHOLDY Felix
MENNER Bernát
MENSI František
METTENLEITER Bernard
MOMPOUS F. J.
MOOSMAIR M.
MOSONYI Mihály
MOZART Wolfgang Amadeus
MÜLLER
MÜLLER Donát
MÜLLER Franz
MÜLLER Wenzel
MYSLIVEČEK Josef

NAGILLER Matthäus
NANKE Karl
NANKE Karl jun.
NAUMANN Johann Gottlieb
NEUGEBAUER
NICCOLINI Giuseppe
NOVOTNY
NOVOTNY František

P. C.
PACINI Giovanni
PAER Ferdinando
PAISIELLO Giovanni
PALATTAS Francesco
PALESTRINA PIERLUIGI Giovanni da

PASTERWITZ Georg
PAVESI Stefano
PEKAREK W.
PELDRIAN
PEREGRINUS Johannes
PERNSTEINER Matthias
PETERSON J. Gr.
PFEIFFER
PICCINNI Nicola
PICHL Václav
PIEL Peter
PLACHY Wenzel
PLEYEL Ignaz
POKORNY
PRANDAU Karl
PREINDL Joseph
PROCH Heinrich
PUCCITA Vincenzo
PUREBL Ferenc

RÁDER Antal
RANDHARTINGER Benedikt
REDER Georg
REILL Franz Joseph
REIMANN Franz
REIMANN Ignaz
REISINGER Franz
REISSIGER Karl Gottlob
RESCH L. György
REUTTER Georg sen.
REUTTER Georg jun.
RICHTER
RICHTER Antal
RIEDER Ambros
RIEGEL Anton
RIETZ Julius
RIGHINI Vincenzo
ROEDER Georg Valentin
ROSER Ferenc
ROSSINI Giacomo
ROTTER Ludwig
RYBA Joan

SACCHINI Antonio
SAIDWART Johann
SALIERI Antonio
SANTNER Carl
SCARLATTI Alessandro
SCHACK Benedikt
SCHALLER Ferdinand
SCHIEDERMAYR Johann Baptist
SCHINN Georg
SCHMIDT György
SCHNABEL Joseph Ignaz
SCHOBACHER C. P.
SCHOSTHAL Emanuel
SCHOTTENHAMMEL Johann Bartholomäus
SCHÖPF Franz
SCHÖRINGER
SCHREYER Gregor pater

SCHUBERT Ferdinand
 SCHUBERT Franz
 SCHUBERTH
 SCHUCHBAUER
 SCHUH Johannes
 SCHUSTER Joseph
 SCHWARZ Anton
 SCHWEITZER Johannes
 SECHTER Simon
 SEEGNER Franz Gregor
 SEEMANN Joseph
 SEYDELMANN Franz
 SEYFRIED Ignaz von
 SEYLER József Antal
 SEYLER Károly
 SIMONE P.
 ŠKROUP Jan Nepomuk
 SPANGLER Georg
 SPANGLER Johann Michael
 SPECH János
 SPITKA
 SPOHR Louis
 STADLER Maximilian
 STAHL Erhard
 STAINSHITZ Anton
 STANZKY Franz
 STARKE Franz
 STARKE Friedrich
 STATTLER Paul
 STEGMAYER Franz
 STIRSZKY János
 STRADL Felix
 STREBINGER Matthias
 STREIT Eduard
 STROBEL Johann
 STRUBEL Johann
 SZEMETHY Géza

 TAUWITZ Julius
 TAYBER Anton
 THOMAS Karl
 TIRK
 TISCHER Johann Nikolaus
 TOST Ferenc Xavér

TUCZEK Vincenz Ferrerius
 TROPPMANN J. A.
 TURÁNY Károly

 UMLAUF Michael

 VACHOFSKY
 VANHAL Jan
 VERGEINER H.
 VESQUE VON PÜTTLINGEN Johann
 VITÁSEK Jan August
 VOCET Jan
 VOGEL Cajetan
 VOGLER Georg Joseph

 WAGNER Rudolf
 WAIHARTH
 WALLENREITER Lorenz Joseph
 WALTER
 WEBER Karl Maria
 WEBER Franz
 WEIGL Joseph
 WEINBERGER Karl Friedrich
 WEISS Laurenz
 WERNER Gregor Joseph
 WIDERHOFER Joseph sen.
 WIDMANN Benno
 WINTER Peter
 WITZKA Karl Bonawentura
 WOLF József
 WOLTSYNGER
 WÖRLE Joseph
 WRANITZKY Paul

 ZANGL Joseph Gregor
 ZAWERTHAL Václav Hugo
 ZECHNER Georg
 ZELLER Georg
 ZIERER Franz Joseph
 ZIMMERMANN Antal
 ZINGARELLI Nicola
 ZOELLNER Karl Heinrich
 ZSASSKOVSZKY Endre
 ZSASSKOVSZKY Ferenc

Mivel a veszprémi székesegyház kottatára fontos zenei dokumentumokat őriz, állományát a veszprémi püspökség szíves jóváhagyó beleegyezésével — amelyért ez úton is köszönetet mondunk — az Országos Széchényi Könyvtár a saját részére is katalogizálta, mikrofilmre vette, és így az tanulmányozás céljára mindenkinek hozzáférhetővé válik. A kottatár anyagának részletes ismertetése a többi püspöki kottatárak anyagával közösen történik a jövőben.

DIE MUSIKSAMMLUNG DER KATHEDRALE ZU VESZPRÉM

R. Á. MURÁNYI

Die Musikalien — Drucke und Handschriften — der Kathedrale zu Veszprém wurden als erste unter den ungarischen Hauptkirchen vollständig bearbeitet, nämlich sie bewahrte ihre Noten in jener Art und Weise, wie sie im Anfang des 19. Jhs. aufgestellt wurden. Der *Elenchus* (7 Bände) wurde von 1825 bis 1941 geführt, und zeichnet alle Werke auf, die während dieser Zeit vorgetragen wurden. Die Katalogen (Inventaren) aus den Jahren 1833 und 1852 sind auch vorhanden. Sie wurden genau geführt, da der Regens-Chori, laut der Inschrift, von den Noten Rechenschaft geben musste. Die Katalogen enthalten auch deren Namen, die die Noten eingesammelt oder geschenkt haben. Darüber geben oft auch die Titelseiten kund. Die ältesten Musikalien stammen aus den 1770-er, die jüngsten aus den 1900-er Jahren. In der ersten Zeit hat man kaum, aber mit der Zeit immer mehr und mehr Drucke der verschiedenen Verlage in Wien, Augsburg, Breslau und München angekauft. Ein fleissiger Kopist schrieb eine vollständige Messe in einem Tag ab, und meistens datierte und unterzeichnete er seine Abschrift. In vielen Discant und Alt Stimmen schrieben die Sängerknaben ihre Namen, Klasse und Vortrags-Datum ein. In der ersten Hälfte des 19. Jhs. wurde Musik hohen Niveaus gepflegt, doch die zweite Hälfte steht im Zeichen der Dekadenz. Die letzte Eintragung des Katalogs wurde mit dem Jahr 1896 datiert, und die Stellen der Musiker und Sänger wurden nicht weiter besetzt. Die Sammlung kann als eine abgeschlossene betrachtet werden, da man ab dieser Zeit keine neue Noten gekauft hat. Die neuerdings angeschafften Werke werden völlig abgesondert aufbewahrt und in den alten Katalog nicht mehr eingetragen. Den Wert der Sammlung sehen wir darin, dass sie viele Werke der für das RISM bestimmten Zeitperiode und viele im Ausland erschienene Kompositionen ungarischer Autoren aufbewahrt.

Petőfi Sándor és a magyar irodalmi múlt
(„Széphalmon” c. versének értelmezése)¹

FRIED ISTVÁN

1847. július 11-én jutott el PETŐFI Sándor Széphalomra, „e festői szépségű táj”-ra. KAZINCZY Gábornál járt, Sátoraljaújhelyen, onnan indultak el, és fél óra alatt értek a „szent hely”-re. Július 11-éről való ez a vers is (leg-alábbis fogantatása), az utazási élmény szülötte, az utazási élményt prózai sorokba rögzítő úti levélnek a párja, kiegészítője. A költemény mondani-valójára és formájára nézve egyaránt érdekes, fontos mű. Zaklatott, nyugtalan és nyugtalanító kérdései, a monológyszerű előadásmód (mellyel a fojtott drámaiságra célunk) önmagukban is fölkeltenék az érdeklődést, de a vers — amely ugyan nincs előzmény nélkül a kortárs irodalomban — arra készlet, hogy futó pillantást vessünk PETŐFINEK „magyar irodalom-történeti” szemléletére: hiszen hirtelenében GVADÁNYI, CSOKONAI, KAZINCZY és KÖLCSEY neve merül föl, nekik szentelt költeményt. A költő polémiái ugyan nem az irodalmi múltat érintik; alkalma sem igen volt arra, mint ARANY Jánosnak, hogy múltunk irodalmi nagyjairól, a jeles elődökről értekezést vagy irodalomtörténeti áttekintést írjon.

A kérdésfeltevés azonban jogosnak tetszik. Vajon ismerte-e egyáltalában PETŐFI az irodalmi múltat? Az előzetes válasz így hangozhat: Olyan mélységben, olyan elmélyültséggel, mint ARANY János — nem! De egy-két nyilatkozata arra vall, hogy a helyére tudta tenni az irodalmi jelenségeket, tisztában volt a múlt értékeivel. GVADÁNYI sok kellemes órát szerzett neki (ARANY Jánosnak is!), de egy kicsit úgy tekintett rá, mint Hiripire, *A hóhér kötele* mulatságos figurájára, aki — MARTINKÓ András² egyetértéssel idézve — „egy provinciális hedonisztikus zsánerbölcsélet képviselője”, s aki „világnézetének alátámasztását egy patriarchálisan bölcsnek vélt társadalom költőjében — GVADÁNYIban találta meg”. Hogy PETŐFI a kordivattal szemben GVADÁNYIT olvasta, sőt, szerette, abban nem — a fi-

1. Ez a tanulmány kiegészíti eddig megjelent PETŐFI dolgozatainkat. Vö.: *Egy Petőfi-vers világa (A régi jó Gvadányi)*. = *Szocialista Nevelés* (Pozsony) 1972. 116–120., *Egy Petőfi-vers világa (Nagykárolyban)*. = *Szabolcs-Szatmári Szemle* 1973. 49–53., *Janko Král’ és Petőfi Sándor*. = *Irodalmi Szemle* (Pozsony) 1973. 261–264., FRIED István—SZAPPANOS Balázs: *Petőfi-versek elemzése*. Bp. 1978. — Dolgozatunk PETŐFI-idézeteit a kritikai kiadásból vettük: *Petőfi Sándor Összes Művei I–VII*. Bp. 1951–1964. Idézeteinket külön nem dokumentáljuk.
2. MARTINKÓ András: *A prózairodalom Petőfi és a magyar prózastílus fejlődése*. Bp. 1965. 287–288.

nomkodókat pukkasztva — a provinciálishoz való vonzódását kell látnunk. A provinciális, ponyvaszerű irodalom és olvasói kikacagásáról tanúskodik *Kedves vendégek* című költeménye, amelyet valószínűleg néhány nap vagy hét választ el *A régi jó Gvadányi*-tól. A Szigvárt és a Kártigám emlegetése az irodalom alsóbb rétegeibe süllyedt olvasmányok valamely ismeretét tételezi föl. A GVADÁNYIHOZ való vonzódás, amelyben szerepe van a költő irodalmi álláspontot tisztázni kívánó szándékainak, mintegy a poléma jegyében, sarkítva alakult ki. Ez a fajta magatartás jellegzetes mozzanata a kelet-közép-európai irodalmak egy korszakának. MICKIEWICZ az önmagát már túlélt varsói klasszicizmus ellen küzdve ugyanígy nyúlt a GVADÁNYIHOZ hasonló, patriarchálisan népies, jóízűnek tetsző irodalmi jelenségekhez, fölhasználva belőle azt, ami valóban továbbvihető. GVADÁNYI-nak népies-ponyvaizú elbeszélő költeményét PETŐFI úgy olvasta, hogy annak hatásában VÖRÖSMARTY Mihály sikerült, de viszonylag csekély visszhangot kiváltó „zrínyies” kísérlete, a *Tündérvölgy* is belejátszhatott, mint amely a *János vitéz* legközelebbi előzményei közé tartozik.

„Tudvalevő, hogy Csokonait igen szerette” — állapította meg HORVÁTH János³. A *Csokonai* c. vers, a III. úti levél egy megjegyzése (ez azonban inkább tárgyilagos megállapítás) és egy 1845-ből származó levél (Kérem legyen szíves egy pillanatra Csokonai munkáinak azon köteteit felküldeni, melyekben lyrai munkái vannak): a „konkrét” adatok; a PETŐFI-kutatás azonban joggal mutatott rá CSOKONAI-nak sokban PETŐFIT előkészítő szerepére: és arra, hogy az irodalmi népiesség diadalra juttatásában mennyi közös vonás lelhető föl CSOKONAI és PETŐFI között. Hogy a heroikus-komikus eposz műfajában CSOKONAI és PETŐFI között egyenes vonal húzható (a hatás feltételezése nélkül, de az olvasmányélmény feltételezésével), arra JULOW Viktor is utalt.⁴

3. HORVÁTH János: *Petőfi Sándor*. Bp. 1926. 13.

4. JULOW Viktor: *A helység kalapácsa és XVIII. századi előzményei*. = *Studia Litteraria XIII* (1975). Szerk.: BARTA János—JULOW Viktor. Debrecen 1975. 37—52. — Bizonytalan hitelességű emlékezések foglalkoznak PETŐFI CSOKONAI-ról alkotott véleményével. ZILAHY Károly szerint Selmecen szerette meg PETŐFI CSOKONAIT és GVADÁNYIT. S dokumentálatlanul azt állítja, hogy „résztint nyelvezetén, résztint költészetének zamatán, eszmemenetének szabad röptén s eredetiségén mindkettőnek befolyása érezhető”. Idézi: HATVANY Lajos: *Így élt Petőfi*. Bp. 1955. I. 357. Ezt a gondolatot mások is hangoztatják, pl. UDVARDI CSERNA István, kinek állításait egyébként BARÓTI Lajos joggal vonta kétségbe, de a CSOKONAI-ra vonatkozót éppen nem. (HATVANY: i. m. 444—445.) SOMOGYI József egy PETŐFI-vers geneziséét föloldéva, már konkrét adattal szolgál: PETŐFI egy bordalához CSOKONAI-mottót írt. (HATVANY: i. m. II. 244—245.) Egy más emlékezés szerint PETŐFI hevesen jelentette ki egy alkalommal, hogy nem akar CSOKONAIHOZ hasonlítani, minthogy „Ő pénzért bárkihez írt verset, én pedig soha be nem szennyezem azzal tollamat”. (HATVANY: i. m. V. 1957. 430) Az emlékezések — ismételjük — kétes hitelűek, és az „irodalomtörténeti” megállapítások jórészt feltételezésen alapulnak. PETŐFI valóban *feltehetőleg* jól ismerte CSOKONAI költészetéből azt, ami addig kötetben megjelent; esetleg a debreceni kollégiumi hagyománnyal is megismerkedhetett, forgathatótt kéziratok vagy másolatban terjedő CSOKONAI-műveket. Talán JÓKAI is fölhívhatta figyelmét a család birtokában levő CSOKONAI-művekre. Mindez lehetséges, és a feltételezések között jónéhány valószínű. De amíg kétséget kizáró bizonyíték nem merül föl, addig csak óvatosan szabad kezelnünk ezt a kérdést.

Ellentmondásosabb költőnknek a KISFALUDYakhoz való viszonya. HORVÁTH János és nyomában FENYŐ István hangsúlyozta a *Himfy szerelmei* hatását PETŐFIÉ. ⁵ Egyesek pedig — kétes hitelességű visszaemlékezésekben ⁶ — KISFALUDY Károly példájának tulajdonítják, hogy PETŐFI hirtelen elhatározással beállt katonának. A magunk részéről azokhoz csatlakozunk, akik nem hisznek ebben az irodalmi „hatás”-ban, az életrajz sokkal inkább indokoltabb eseményekkel szolgál a katonáskodás magyarázatául. S bár a zsengekben a szorgos filológiai kutatás esetleg fölfedezheti KISFALUDY Károly ujjnyomát (de rajta kívül, és nagyobb valószínűséggel KÖLCSEY-, BAJZAVAGY esetleg VÖRÖSMARTY-nyomokat lehetne keresni a még kiforratlan PETŐFI verseiben), a VIII. úti levél fejezi ki inkább PETŐFI véleményét. Bár avval a megszorítással kell élnünk, hogy 1847-ben már egészen más PETŐFI véleménye, ízlése, mint volt akár a 30-as esztendőök végén, akár a 40-es évek elején. PETŐFI az úti levélben fölháborodva céloz TOLDY Ferencre, aki túlértékeli KISFALUDY Károlyt, és „csupa baráti pietásból az egekre” emeli. „Neki megvan a maga érdeme, ő élvezhető olvasmányokat nyújtott kortársainak (PETŐFI aláhúzása, mely mintegy ítéletet is kifejezi), és kortársai méltányolták, olvasták őt” — jelöli ki KISFALUDY Károly helyét a korszak irodalmában. „Ő másod-rendű tehetség volt, ki nem adott irányt az irodalom egy ágában sem.” PETŐFIÉKÉK úgy van igazsága, hogy eltekintünk a vélemény konkrét vonatkozásaitól. Ha a KISFALUDY-utánczók és túlértékelők ellen vívott harcában a maga költői irányát védelmezi, akkor jogos a bírálata (persze, nem elsősorban KISFALUDYRA, mint inkább a mögötte megbúvókra értve). A polémia szándéka a helyes gondolatot az elfogultság mezébe öltözteti. A továbbiakban KISFALUDY drámáit „szenvedhetetlen nyavalyás német érzélgés”-ben marasztalja el. Ítéletéhez hozzájárulhatott nézetazonossága EGRESSY Gábor játékfelfogásával, amely a „síró-énekítő” iskola ellenében és az ösztönösséggel szemben a tudatosabb, kiműveltebb, pallérozottabb és általában realitásra törekvő stílussal körvonalazható. KISFALUDY líráját „érzelem és gondolat nélkül üres dagály”-ként aposztrofálta. Csakhogy a kéziratban ezeket a fejtegetéseket még egy-két elismerő sor előzte meg: az *Óhajítás* című KISFALUDY-verset emlegetve, idézte annak kezdősorát: „Volna szárnyam! elröpülnék”... (PETŐFINÉL: Volna szárnyam, elröpülnék; s a pontatlan idézés arra utal, hogy fejből és nem kötetből idézett!); „Oh ezt szívemből szakasztotta Kisfaludy Károly, szívemből szakasztotta”. E sorok azonban a nyomtatott szövegből hiányoznak. A legtöbb elismerést PETŐFI KISFALUDY elbeszéléseinek adja, de ma már — írja — „e nemben is sokkal erősebbeket bírnak”. Ha KISFALUDY, a drámáiról nem versenyezhet is KATONA József tragikus erejével, drámai nyelvével, a lírikus pedig jócskán elmarad VÖRÖSMARTY zsenije mögött, a szerkesztő, a szervező, az almanach-kiadó több méltányolást érdemelt volna, a népdalok hangját és témáit próbáló költő pedig éppen PETŐFI előtt törte az utat. De PETŐFI nem objektív érvényű ítéletet akart hozni, hanem költészetének helyzetét akarta erősíteni, főleg TOLDY Ferencsel szemben, aki ekkor már jórészt érzéketlennek bizonyult az újabb irodalmi mozgalmak iránt. Hiszen PETŐFI

5. FENYŐ István: *Kisfaludy Sándor*. Bp. 1961. 137., 189., 208., 383.

6. HATVANY: i. m. I. 354.

éppen ennek az elmélkedésnek a csúcán vallott arról, hogy „Nagy kedvem volna néhány emberről lerántani az auctoritás bitorlott díszpalástját, s oda akasztani azok nyakába, kik azt megérdemlik, s kik most kopott hétköznapi ruhában járkálnak szinte észrevétlenül”. Csak részben „irodalomtörténeti” ez az ítélet, nagyobb részében a kortársi irodalmi helyzetre vonatkozatható. A díszpalást—kopott ruha ellentéte variációja a kunyhó—palota, a szegény—gazdag, az egyszerű—előkelő ellentétpároknak, melyek PETŐFI életművének alapmotívumai. De a szegénysorsú CSOKONAI, a szerinte érdemtelenül mellőzött GVDÁNYI, a keveset emlegetett KÖLCSEY és az elfeledett KAZINCZY talán ugyanebben a körben értékelhető. Tény, hogy KISFALUDY Károlyt nem számította ebbe a körbe, míg KISFALUDY Sándort költőként jobban szerette, jóllehet öccsénél lényegesen konzervatívabb elveket vallott. FENYŐ István megkockáztatja a föltevést, persze, rendkívül óvatosan, hogy a *Pesti Divatlap* (1844. II. 19. szám) KISFALUDY Sándor — nekrológiájának PETŐFI lenne a szerzője.⁷ Nem valószínű; nem támogatja a feltevést az a külső jel sem, hogy a költőknek állított és állítandó szobor gondolata sokat foglalkoztatta; ám KISFALUDY Károly „nagyszerű” szobrának említése már 1844-ben, a *János vitéz* esztendejében sem vall PETŐFI tollára.

CSOKONAI, GVDÁNYI és némileg KISFALUDY Sándor — velük szemben KISFALUDY Károly. E névsort kiegészíthetjük KÖLCSEYvel és KAZINCZYval, kiket PETŐFI — erősen kérdéses, mennyire *költőként* — becsült. CSOKONAI és KÖLCSEY, GVDÁNYI és KAZINCZY PETŐFI szemében nem ellentétpárok, hanem egyként, de más minőségben becsült elődök. CSOKONAIban és GVDÁNYIban ugyanis inkább a költőt, KÖLCSEYben és KAZINCZYban inkább az embert, az elveihez hű hazafit tisztelte. S ezen belül is, GVDÁNYIhoz jóindulatú leereszkedéssel közeledett, CSOKONAI egy anekdotikus vers hőse, aki azonban stiláris-alkotói vívmányaival költőnk előtt járt. MARTINKÓ András találó megfigyelése szerint KÖLCSEYben és KAZINCZYban „A hazáért munkálkodó, a haladásért küzdő áldozatos-harcos elődöket látta, s ez — ekkor — már szorosabb kapocs, mint az ízlésbeli, formai, stiláris rokonság”.⁸ KAZINCZY és KÖLCSEY a nemzet előtt járó lángoszlop, kiket csak meghatott hangon tud emlegetni. KÖLCSEY — számára — „a legnemesebb szívek egyike”, KAZINCZY „szent öreg”. Bennük látja harcának igazolását. Más kérdés, hogy KAZINCZY „fentebb stíl”-je, KÖLCSEY költészete csak bizonyos vonatkozásban előlegezése bizonyos PETŐFI-verseknek.

PETŐFI jól és élesen ítélkezett irodalmi kérdésekben. Gondoljunk arra, hogy milyen tévedhetetlen biztonsággal jellemezte KAZINCZY Gábort, akit személy szerint szeretett vagy KUTHY Lajost, akit személy szerint utált (XII. úti levél). Pontosan tudta, hogy ki *nem* költő, fölénytel utasította ki a költészet területéről SUJÁNSZKY Antal, CSÁSZÁR Ferenc vagy HIADOR (JÁMBOR Pál) vértelen líráját. TOMPA Mihály sértve írta róla: „Sándor, Vörösmartyn és Petőfin kívül e honban költőt nem ismer és nem tart —, de csak firkálókat”.⁹ PETŐFI VÖRÖSMARTYNak és saját költészetének magaslatáról ítélte meg kora irodalmát, és a lényegre tekintve, igazat kell neki

7. FENYŐ István: i. m. 410.

8. MARTINKÓ András: i. m. 287.

9. Tompa Mihály *Levelezése*. I. Bp. 1964. 46.

adnunk. Hevesen ítélkezett, nem mérlegelt, hajlamos volt a kiélezett megfogalmazásokra, de a lényeges kérdésekről mai szemmel nézve is helyesen szólt. Ahogy helyesen és egyértelműen méltatta ARANY János zsenijét, azt emelve ki költészetéből, ami valóban újszerű, értékes; és kora prózairodalmából JÓKAIBAN látva meg az igazi tehetséget.

Mit sem von le PETŐFI egyéni és fölfedezően újszerű, polémikus fölismeréseiből, hogy bizonyos kérdésekhez nem ő nyúlt először.¹⁰ Amit ő kimondott, az már abban is újszerű, ahogy kimondta. Így nem PETŐFI az első költő, akit Széphalom versre vagy úti levélre ihletett. VACHOTT Sándor 1841. november 6-án járt ott (vagy írt élményéről; a vers még november 28-án megjelent az Athenaeumban). Ő is „szent öreg”-nek nevezte KAZINCZY Ferencet.

„Mert ám szegényül néze rád a sors,
S ha könnyeid nem sózták volna meg,
Gyakorta ettél sótlan kenyeret.”

KAZINCZY éhezhetett, de családja nyomorúsága miatt nagyon fájt a szíve. Most kő ékeskedik hantján. S bár mindenki adósa a költőnek, mégis feleségének kellett felállítania a szobrot!

„Lehetek s voltak hű apostolok,
De ő a nyelvnek megváltója volt!”

Néhány vonatkozásban (felesége állíttatta a szobrot, a nyelv megváltója volt! stb.) PETŐFI versét készíti elő ez a költemény; különösen érdekes a „megváltó”-gondolat és KAZINCZY személyének, és általában a „megváltó”-nak és a költőnek az azonosítása.

ERDÉLYI János szép rajzának (*Látogatás Kazinczy sírjánál. = Regélő Pesti Divatlap* 1842. I, 9. sz., jan. 29.) gondolatai is ebbe az irányba visznek. „Özvegye szobrot emelt a fák között sírja fölé, annyi hűséggel és áldozattal, mintha egyedül érte élt volna, és nem a hazáért is. A haza mindedig nem emelt”. A továbbiakban ERDÉLYI kiemeli KAZINCZY Ferenc áldozatának nagyságát: „Mennyi kebelzsentség kellett ahhoz, hogy kigúnyolt eszméért, minő a nyelv művelése volt akkoron, ő a haza jeleseinek s nagyjainak személyes ismerője és barátja, éjjelét-nappalát, fényes születés mellett az élet örömeit feláldozza szintén a szolgál szegénységig.” S a következtetés a paradoxonként megfogalmazott summázat: „Kazinczy megépíté a magyar nyelv csoda alkotmányát, s a ház feje fölött építetlen maradt.”

PETŐFI-nak nem kellett feltétlenül ismernie ezeket a sorokat (bár könnyen elképzelhető, hogy olvasta ezeket); KÖLCSEY Ferenc emlékbeszéde határozta meg a KAZINCZY-képet, ő szólt a „borzasztólag szép” pályáról, ez élt a köztudatban. Ehhez járult a 30-as évektől terjedő „megváltó”-gon-

10. E kérdésre vonatkozólag HORVÁTH Jánosnak a 3. számú jegyzetben idézett PETŐFI-könyvében gazdag anyagra lelhetünk. A *Széphalmon* c. versről: 573. *Kazinczy sírján* címmel TÁRKÁNYI Béla is írt verset. = *Közlemények az Élet és Tudomány köréből* 1841. I. 48. sz.

dolat, mint költői és hazafiúi magatartás. PETŐFI országjárása során jutott el Széphalomra, és az a kép fogadta, ami ERDÉLYIT. ERDÉLYI az íróról szólt, PETŐFI a hazafiról. Őt a nemzeti hálátlanság gondolata foglalkoztatta; azt találta itt, amiről már korábban is oly keserű sorokat vetett a papírra. Csak néhány részletet idézünk az 1846—47-es esztendőök versterméséből, hogy lássuk, KAZINCZY sírjánál támadt érzései állandóan visszatérő—zaklató gondolatai:

Oh e hazában olyan sok jeles
Sírján ingatja vándor fuvalom
A feledésnek túskebokrait.

(*Vajda Péter halálára*)

Fakereszt illet, megváltók, titeket!

(*Fakereszt*)

Talán az élet, munkáinkért
Nem fog fizetni semmivel...

(*A XIX. század költői*)

És a hősök, kik itt a hazáért vívtak,
Hazátlan bujdosók, földönfutók lettek.

(*A majtényi síkon*)

Az úti levél részlete és a vers egyazon ihlet szülötte. Az úti levélben szinte lírai hévvel árad a szó, az érzelmek alig férnek prózai keretükbe; mintha versebe kíváncznának. A leírás tárgyilagos bejelentéssel kezdődik: „Újhelytől fél órányira éjszak felé esik Széphalom, Kazinczy Ferenc egykori lakása”. A folytatás is megmarad a szemlélődésnek ezen a fokán, a rövid mondat aligha sejteti a megfékezett indulatot: „Nevét megérdemli, mert festői szépségű táj”. A továbbiakban azonban már nem fegyelmezi magát a költő; kitör, hasonlatai meglepőek, érzékletesek. Kapcsolatba hozható ez a magyar és általában a kelet-közép-európai, főleg a lengyel romantika orientalizmusával. PETŐFINél sem ez az első eset, hogy ilyen hasonlattal él. A III. számú úti levélben is találunk erre példát („milyet csak a beduin érez Arábia sivatagjaiban”). „Kötelessége volna minden emelkedettebb lelkű magyarnak életében egyszer oda zarándokolnia, mint a mohammedánnak Mekkába.” A következő gondolattól kezdve mintha tagadná az előző mondatokat, az ellentét éles, az eddigi harmadik személy helyett többes szám 2. személyű alakok alkalmazására kerül sor. A költő megszólít, provokál tetemre hív. „És mégis jobb, ha nem mentek oda, mert nagyon erőslelkűeknek kell lennetek, hogy azon sírhalomnál meg ne esküdjete, miszerint a hazáért soha, de soha egy lépést is tenni nem fogtok.” A fájdalmasan hangzó mondat hangulatát nem rontja le a jogi nyelvből származó és ekkor már igen sokszor csak tréfás színezetű „miszerint” kötőszó: a kiemelt részlet egészében nemcsak elbírja a más hangulatú kötőszót, hanem a fájdalom apró eltorzulásával szinte kívánja is, némi gúnyt lopva bele a gesztusba. Ezután lép be a költő, hogy felső fokú mellékneveivel érzékeltesse a pusztulás és a feledés képét: azt, amelyet a *Vajda Péter halálára* írott költeményben is fölvezolt. Ott még érzelmes zöngék kísérték a költői fikciót, itt a bizonyosság miatt drámaibb, nyersebb, érdesebb a hangvétel. Ez az a mondat, amelyet verssé tördelve is olvashatunk:

Én voltam ott, (jambikus lüktetésű)
 láttam a pusztulás és feledés (szintén rejtett időmérték)
 legszívzaggatóbb, legelkeserítőbb képét (trochaikus sor)
 és letérdeltem a sirra — — — / — — — / — —
 és már fölemeltem a kezem, — — / — — — / — — / — —
 hogy megesküdjem . . .

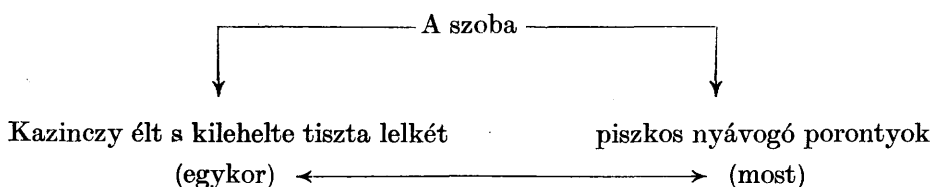
A prózát alig rejtve szövi át az ütemekre, méghozzá jórészt az időmértékes ütemekre tagolódás igénye. Mindez az indulati elemek hangsúlyozásának, a lírai-érzelmi mozzanatok érvényesülésének szolgálatában áll. Itt, az eskü drámai pillanatában szakítja meg mondatát a költő, három ponttal . . . Hogy a bekezdés befejezésül, mintegy vívódásait, tépelődését dokumentálандó, ellentmondásokkal teli betetőzését adja gondolatainak, az „és mégis” halvány lehetőségét megcsillantsa: „ekkor szerencsémre vagy szerencsétlenségemre megfogott jó vagy rossz angyalom, és elvezetett onnan, minekelőtte kimondtam volna az esküt.”

Az *úti levél* és a *Széphalmon*¹¹ c. vers indítékában, végkicsengésében szinte azonos, motívumaiban azonban különböző, csupán a külső tényekben találunk egyezést. A költemény hangja keserűbb, fájdalmasabb, ironikusabb, jobban tapad VACHOTT és ERDÉLYI beszámolóihoz, és nincs feloldása, a fájdalom reménytelensége csendül ki a költeményből. Az *Életképek*ben megjelent közlésből — jellemzően — hiányzik a vers 56–57. sora, a KAZINCZY börtönfogságát idéző mondat, a cenzúra miatt. A kéziratban egyébként kevés a változtatás. Az 1. sorban a *hálátalanság* bővült *nemzet-hálátalanság*-gá, pontosabbá és erőteljesebbé téve az indítást. Feltűnő, hogy a vers oknyomozó jellegű, a miértek, mertek, azértek egymásutánja. Ennek ellenére nem logikai láncokat alkotnak a mondatok, egybefűződésüket indulati-érzelmi kapcsolatok szolgálják, a szándékoltan hamis következtetések az ironia érvényesülését segítik, s némely vonatkozásban *Az örült*-höz hasonló verssé teszik. Ez a vers is a rapszódia jellegzetességeit mutatja, csapongása azonban fegyelmezettebb, verselése visszafojtottabb, visszafogottabb. Jelzői, hasonlatai, szóképei merészek, a verssorok váltakozása a kedély hullámmászását követi. A költemény fölépítését vizsgálva lesz mindez érthetővé.

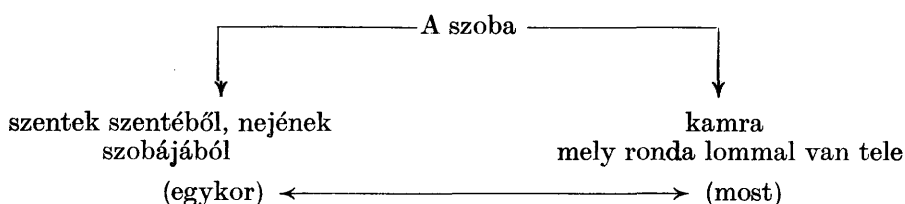
Az indulatos megszólítás, melyet fokoz az összetett szavak expresszivitása, már jelzi, hogy az érzelmek szétfeszítik a szabályos verskeretet (ahogy az *úti levél* indulatai is versszerűen sűrűsödtek össze); iszonyú energia szorult az összetett szavakba: nemzet-hálátalanság, nemzet-szégyen (itt az előtagként használt „nemzet” szó mértéket is kifejez), amely csak „égbe kiáltó” lehet, és amelyre a „Káin-bélyeg” minősítés illik. Az összetett szavak vad hangulata készíti elő a vers tárgyát, a helyszínt megnevező szót, amely a keserűvé torzult „oh” indulatszóval alaphangot ad. A következő kérdések fájdalomosságát a válasz teljesíti ki. A zarándoklás az *úti levél*ből került ide (annak orientalizmusára is utal), a keserűség pohara az evangéliumokat idézi, a műzsák tanyája az antik mitológiai elemekkel átszótt költészetet. Mindez a fennköltség, líraiság a valóság néhány mozzanatával páro-

11. A vers első megjelenése: *Életképek* 1847. 433. A kézirat az OSZK kéziratárában található.

sul, a magas hőfokon izzó lélek a valósággal szembesítve hűl le, a zarándoklás a szent helyre csalódással végződik. Az ellentétek teszik világossá, miről van valójában szó.

Ugyanígy ismétli az ellentétet a „szentek szenté”-ről, TÖRÖK Sophie szobájáról szólva. Az ellentét, ha lehet mondani, itt még szemléletesebb, még beszédesebb:

Tulajdonképpen idáig tart a költemény bevezetése. A megszólítást kérdések követik, amelyekre a helyzetrajz válaszol. Az egykori és a mostani kép ellentéte.

Ezután egy pillanatra megáll a vers. Kétségbeesett felkiáltás jelzi a költő feldúlt lelkiállapotát, és mintha a közönséghez szólna, úgy fakad ki. E kifakadásban talán öntudatlan *Bánk bán*-idézetre bukkanunk:

Ki innen e falak közül! Félek, hogy a ház rám szakad . . . (PETŐFI)	Ki! Ki! A tető mindjárt rám szakad (KATONA; IV. felvonás)
---	---

Csakhogy PETŐFI — ha a költemény monológyszerűségét hangsúlyoznunk kell is — nem drámát, hanem verset ír. Így a drámai felkiáltást, a színpad-szerű jelenetet nála indokolás követi:

„Mert nagy teher nehezedik rá:
Az isten átka.”

A következtetés hamis: szándékosan az, hiszen nem az „isten átka” az oka a széphalmi múzsa-tanya elhanyagoltságának, a nemzet-szegyén Káin-bélyege az; az „isten átka” nem KAZINCZYT sújtotta, a költő a lakhelyre érti. Idézett példánk azonban a tanúi, hogy ebben a vonatkozásban a nemzet-hálátalansággal tulajdonképpen rokon értelmű kifejezésekről van szó. A drámai felkiáltást indokolás szakította félbe, amelyet újabb — azóta elkoptatott — felkiáltás követ: „Nagy ég.” S máris a kertben vagyunk. A „pompás” kert képével szemben ez az elvadult kert képe, a rövid kérdésre adott terjedelmes válasz vezet az egykori költő sírjához, hogy ott a látogató

(idezarándokoló) költő felidézze az előd életének példáját, tanulságait. Az egykor pompás kert most elvadult, és e kép *Az örült* rapszodikus gondolatmenetét juttatja az eszünkbe. A kert „szívetszaggatólag” (ez a szó is az úti levélből került a versbe, jelezve, hogy egyazon ihlet szülötte) „mosolyg, mosolyg” (az ismétlés készíti elő a hasonlatot!), „mint a megörült szép leány” (Ophélie?); a gyümölcsfák is elvadultak, buja, magas, sűrű fű nőtte be a kertet. A halmozás fojtóvá teszi a légkört, a merész kép szinte félelmetes hangulatot kölcsönöz a tájnak: a két kézzel dolgozó pusztulás szel-leme bizarr megszemélyesítés, akár VÖRÖSMARTY is megfogalmazhatta volna, de ide is éppen illik. Ezt akarja a buján nőtt fű eltakarni. Az Alföldet idéző versek édenével szemben az elvesztett, elburjázott növényzetű, ember nélküli paradicsom képe. Romantika? Az is, de a romantikus ősvadon misztikumuma és varázsa nélkül! Konkrét utalásokkal, ijesztő logikával, szándékoltan hamis okfejtéssel. Szarkazmussal! A dús vegetáció az utat akarja elföldni, amely KAZINCZY sírjához vezet; hogy a halott nyugalmat ki se háborítsa. És ismét az ál-következtetés:

„Mert nyugalomra nagy szüksége van,
Kit hetven évig üldözött az élet.”

Ilyen nyugalomra? A kert szemléletes rajza után a sírhoz jutunk. Keserű gúny tölti el a költőt. A „vad fák és vad füvek” körében különösen hat rá a váratlanul felmagasodó „hófehér szobor”. Fájdalmas kérdésre készíti:

„Miért fehér? miért nem fekete?”

KAZINCZY sötét sorsának zászlaját tűzné a sírra — a fehér hazugság helyett. A metafora, majd a szinte szinesztéziás szókép szuggesztív erővel készíti állásfoglalásra az olvasót. A költő nem elégszik meg a leírással, ítélkezik is. Azt írjuk följebb: provokál, tetemre hív, az olvasót állandó együtt töprengésre, fölháborodásra bírja rá. És mikor már azt hinnők, hogy elfogyott a költői szó; több igazságtalanságra, bűnre nem derülhet fény, akkor vág ismét mellbe az előtte járt költő-elődök által is megfogalmazott ténnyel: az oszlopot nem a haza, hanem a szerencsétlen, nyomorgó özvegy állította:

„De könnyen telt ki tőle,
Mert nem maradt több,
Csupán hét árva gyermeke.”

A paradoxon célba talált. Az ellentétes kötőszó meglepetést sejtet, a következő sorok fedik föl az ellentét látszólagos voltát, valamint az ellentét mögé bújtatott keserűséget. A megszorítást, a szűkebb körbe vonást kifejező módosító szó („csupán”) vádbeszéddel ér föl. A következő kérdések tovább bővítik a kört. A költő a hazához szól, hogy KAZINCZY Ferenc szolgálatait említhesse, ismét a gúnyoros „csak” megszorítással. Ez a megszorítás emeli ki a széphalmi öreg érdemeit, előbb a forradalmárét (akinek börtönt kellett viselnie), majd a hazafiét. A „csak” makacs ismétlődése döbönt rá a „nemzet-hálátalanság”-ra; a pontos, számokkal bizonyított fogalmazás (hét esztendő, fél századig) hiteles képét adja egy küzdelmes

írópályának, a szemléletes hasonlat, amelybe ismét mitológiai reminiszcenciák és irodalmias kifejezések vegyülnek (Tartá vállán, mint Atlasz az eget, A nemzetiségnek ügyét) kijelöli KAZINCZY igazi helyét a nemzettudatban. PETŐFI tehát jól látta KAZINCZY jelentőségét, és a KAZINCZY-életpálya lehetőséget adott számára arra is, hogy a hálátlan nemzetért élők sorsává általánosítsa. Ezért választotta az elődök közül éppen KAZINCZYT, holott stíluseszmenyével, alkotó módszerével aligha érthetett egyet. De PETŐFI számára nem a [neo]klasszicista KAZINCZY a példakép, hanem a börtönt szenvedett hazafi. A KAZINCZYval szemben KISFALUDY Károlyt nagyra tartó TOLDY Ferenc és esztétikája az ellenfél (a megmerevedett romantika és a saját szélsőségesen romantikus eszméit jórészt feladó TOLDY Ferenc) és nem a fentebb stílért küzdő, GOETHÉÉRT rajongó, de a magyar irodalmat számos ponton megtervező KAZINCZY Ferenc. Ő már a régmúlt, amely az időben megnemesevde állja az évtizedek ostromát. Ne érezzük túlzásnak PETŐFI szavait KAZINCZY jelentőségéről! KÖLCSEY Ferenc emlékbeszédére utalunk, az egykori tanítvány, majd a mesterrel szembeforduló költő-esztétikus hasonlóképpen szolt: „Ő vala, ki nemzetének negyven év előtt hirtelen fellobbanó s hirtelen elalvó tüzét olthatatlan hordá keblében még akkor is, mikor lélekfagylaló vészek környékezék.”¹²

PETŐFI keserű méltatására csap felkiáltó mondatával:

„És te, hazám, te így fizetted őt.
Míg élt: fázott és éhezett . . .”

A megfelelő sorokat — VACHOTT és ERDÉLYI mellett — KÖLCSEYTől is idézhetjük: „Kazinczy nyomorúsággal élt és holt (. . .) arca izzadását és szeme vérkönnyeit hagyja jelül kéziratain, s árva gyermekein ínségét.” S a PETŐFI-vers folytatása:

„S most sírja olyan elhagyott,
Mint száműzötté,
Ki idegen földön vesz el.”

A *Szent sír* című verset idézi ez a kép, azét a versét, amely a messze tengerpartra visz el, hol csak a síron termett (és nem ültetett!) vadrózsa-bokor gyászolja „a dicső halottat”. Mi tudjuk, kit: RÁKÓCZI Ferencet. A RÁKÓCZI-sors, a megváltóké, a prófétáké, kiknek az élet munkáikért nem fog fizetni semmivel. Ezért — e rész lezárásául — a gúnyos köszönet, a „hálás haza” jelzős kifejezés az ellenkező értelművé formálódik, korbácsolásaként csattan a mondat. A befejezés ismét *Az örült* torz logikáját juttatja eszünkbe. Csakhogy, ami ott valóban az örült paroxizmusa, itt következménye az előzményeknek; az úti levélben elbeszélte jelenet költői változatát láthatjuk itt. Az életben nem tett esküt arra, hogy ezután elfordul a hűtlen hazától, a valóságban nyitva hagyta a további tettek számára az akarat kapuját. Ezt azért is tehette meg, mivel az irodalomban, a versben következetesen vitte végig a logikai sort a hálátlanság okozta fájdalomtól a méltánytalan elbánás keserűségéig, és onnan a „nem érdemes”, az elfor-

12. A KÖLCSEY-idézeteket a *K. F. Összes Művei*. Bp. 1960. I. kötetéből vettük.

dulás hangoztatásáig. A keserű befejezés egyben a keserűség kiírása önmagából, ahogy *A majtényi síkon* című költeményben is kifejezte ezt a magatartást:

„elmondtam legszörnyűbb
Átkomat, s elsírtam legszentebb könnyemet.” (1847. május 30.)

Ebben a versben fordított a sorrend, előbb a könnyek jönnek, és csak ezután az átokkal fölérő befejezés:

„Ha gyermekem lesz,
Ki arra készül,
Hogy néked éljen:
Ide fogom vezetni
E sírhalomhoz . . . buzdításul.”

Hogy PETŐFI ezzel a szarkasztikus verssel valóban kiírta önmagából a — jogos — elkeseredést, azt *A munkácsi várban* című, a következő napról, azaz július 12-éről keltezett költeménnyel bizonyíthatjuk. Bár ZRÍNYI Ilona sorsa (mint RÁKÓCZI Ferencé) lehetőséget adna hasonló hangulatú vers megalkotására, itt csak a lelkét-szellemét pusztító börtönlét riogatja a költőt.

A szerkezet — összefoglalva az idáig mondottakat — tehát így épül föl: megszólítás — kérdések — látszólagos válasz (ellentétekkel) — felkiáltás (magyarázattal) — a kert (a feledés) képe — a sír (a nemzet-hálátalanság bizonyítéka) — kérdés — felkiáltás (magyarázattal) — kérdések (magyarázattal) — felkiáltás (magyarázattal) — a fogadkozás (mely tanulság is).

A sok kérdés, felkiáltás, a gondolatjelekkel és három ponttal megszakított töprengések a rapszodikus előadásmódra utalnak. Kiváltképpen figyelemre méltó a befejezés írásképi megoldása. A rövid tagmondatokat kettős-pont osztja szimmetrikus részekre, de így egyben a csattanó előkészítése is megtörténik. A zárósorba gyűlt össze még egyszer, utoljára minden keserűség. A „buzdításul” fájdalmas todaléka, végkicsengése, szarkasztikus codája a versnek, előtte a három pont kiemelő jelentőségű. Az *Életképek* közlésében még haragos-indulatos felkiáltójel zárta a költeményt, a végleges szöveg tanúsága szerint költőnk nem érezte a kettős nyomatékosítás szükségességét, és a felkiáltás helyett a gúny lett a lényeges. A csalódottságot ez sem fejezi ki kevésbé, mint az érzelmeket kevésbé palástoló zárás. A költő hangja nem halkul el, csak éppen nem lesz élesebb tónusú; a vers nem egyszavas felkiáltással, hanem csöndesebb-meditatívabb (de ugyanolyan gúnyos) megállapítással végződik. Ennek látszólagos tárgyilagossága, szinte közömbössége alig rejti a költőben dúló érzelmeket.

A *Széphalmon* KAZINCZY Ferenc „borzasztólag szép” pályáját méltatja, de ezen túl a „nemzet-hálátalanság” áldozatairól szól. A *Vajda Péter halálára* szerzett verstől kezdve, szüntelen foglalkoztatja költőnket ez a téma, megannyi alkalommal új és új változatban kerül elő, míg az 1848-as választások során tapasztalt saját kudarca nem tetőzi be a zaklató-nyugtalanító gondolatokat, amelyeket *Az Apostol*-ban írt ki magából. KAZINCZYban is a börtönviselt hazafi a lényeges PETŐFI számára, nem az író, kit kevésbé ismerhetett. (A PETŐFI számára is sokat mondó *Fogságom naplója* szigorúan

őrzött titok maradt a kortársak előtt; egyes részei csak 1848-ban váltak ismertté!) Alakja a XVIII. számú úti levélben ismét előkerül: „1800-ban és 1801-ben az itteni foglyok egyike volt Kazinczy Ferenc. Szegény Kazinczy! szegény haza! —” Ez már nem a *Széphalmon* nekikeseredettsége, itt — Munkács zord várbörtönét meglátogatva — a haza nyomorúsága is eszében jár. KAZINCZYNak, a költőnek nemigen lehetett *közvetlen* mondani-
valója PETŐFI számára. PETŐFI a XVIII. számú úti levélben — igaz, tréfá-
san — írja, hogy csak ásításra készítette az a néhány „úgy nevezett classica
becsű magyar” mű, „melyektől isten ójon minden jó lelket”. Hogy PETŐFI
itt a kortárs irodalom vagy a múlt alkotásaira gondolt, nem tudhatjuk.
Feltehetőleg KAZINCZYRA nem, CSOKONAIRA és KISFALUDY Sándorra sem.
Egy dologban azonban KAZINCZY PETŐFI előtt járt, kissé néki készítve az
utat: a jambusi szabadversben.¹³ PETŐFIhez a német példa mellett (HEINÉRE
gondolunk, kinek *Koronázás* címen fordította le egy rímtelen, változó
szótagszámú sorokat tartalmazó költeményét) magyar elődök is eljuttatták
ezt a verset. BATSÁNYI János kufsteini elégiáiban kísérletezett e versnem-
mel, még bátortalanul, hol elvetve, hol megtartva a rímeket, alkaiosi strófa-
kat iktatva be a versmenetbe. KAZINCZY a goethei példát visszhangozza,
azt magyarítja. Ganymed-fordítása a német forrás nyomán adaptált vers-
formával küszködő költőt mutatja, a meg-megdőccenő időmértéket pró-
bálja a vers szabadabb lebegtetésével összeegyeztetni.

Felfelé, felfelé	— — — / — — — /
Emelődöm én	— — — / — — — /
Alattam úsznak	— — — / — — — / — — — /
A fellegek.	— — — /
A vágyó, vonzó	— — — / — — — / — — — /
Szerelemnek ők	— — — / — — — /
Íme lapulnak.	— — — / — — — /

Ha KAZINCZY feloldja és ezáltal mesterkéltté teszi is GOETHE szűk-
szavúan merész-tömény sorait, a lényegét, a formai újítást igyekszik vissza-
adni. A magyar versbeszéd új lehetőségeit méri föl, a szép jövőjű szabad
vers megvalósulása előtt törve az utat. Prometheus-átköltése egy lépés
előre. Mind KOSZTOLÁNYI Dezső játékosabb, mind SZABÓ Lőrinc formailag
hívebb fordítása az eredetinel szabadabb lebegésű.¹⁴ Ezt mondhatjuk el
a KAZINCZYÉRÓL is, hol a jambizált sorokat meg-megtörrik a másfajta (esetleg
ütemelőzős) időmértékű sorok:

Nem kalyibámat . . .	— — — / — — — /
Tűzhelyemet nem . . .	— — — / — — — /
Melynek lobogását . . .	— — — / — — — / — — — /
Tőlem irigyled . . .	— — — / — — — /

13. E kérdésről: GÁLDI László: *Hozzászólás Helmut Holtzhauer Prometheus-elemzésé-
hez.* = *Filológiai Közöny* VIII. (1962) 133–134. Ugyanó: *Vers és nyelv.* = *Nyel-
vünk a reformkorban.* Szerk.: PAIS Dezső. Bp. 1955. 585–587. Petőfi közvetten
ismerte a goethei versformálást. Erre céloz MEZEI Márta: *Petőfi Goethéről.* = *Filo-
lógiai Közöny* XIX. (1973) 271.

14. Vö.: SAGINYAN, Marietta: *Goethe.* Ford.: RADÓ György. Bp. 1952. 19–24.

Másfajta problémákat vet föl KAZINCZY PINDAROS-átköltése. PINDAROS ódái GOETHE (és általában a német neoklasszicizmus) példaképei a szabadabb lebegésű ódái típusú vers kialakításakor. A göttingai egyetem volt a központja a PINDAROS-kutatásoknak. KAZINCZY részben a klopstocki-goethei áttételen, részben a heynei kommentárokon keresztül (az egykori göttingai növendékek, KAZINCZY barátai révén) jutott PINDAROS-hoz. A fordítás a *Hébe* nevű almanach 1826-os kötetében jelent meg. KÖLCSEY szigorúan bírálta egykori mestere adaptálását: „Pindarus versmértéke alól felszabadította magát s önkénye szerint versforma nélkül következteti egymásra sorait.” *Kritikai Lapok* I. 1831.) KAZINCZY tulajdonképpen szabad lebegésű jambusverset ad, kötetlenül szöve egymásba a sorokat, egy-egy anapaestussal oldva föl a jambusok egyhangúságát:

Arany oszlopok vonúljanak el	~ - / ~ - / ~ - / ~ - /
A pompás csarnok szépen elkerített	~ - / ~ - / ~ - / ~ - / ~ - / - -
Tornáca körül, de kivált	- - / ~ - / ~ - /
Palotánk homlokfala	~ - / - - / ~ - /
Ragyogjon messze, messze ki!	~ - / - - / ~ - / ~ - /

KÖLCSEYnek igaza volt, mikor a műfordítás hűségét vizsgálta, de KAZINCZY nem annyira hű fordításra, mint inkább egy versforma, versnem kikísérletezésére törekedett PINDAROS-átültetésében. Másfajta verset, lényegben mozgalmasabbat adott, mint GOETHE-adaptációiban.

KÖLCSEY viszont elsősorban GOETHÉHEZ (s csak azután magyar megszólaltatójához, KAZINCZYHOZ) fordul, mikor a „péceli fordulat” idején költészetének megújulását keresi. GOETHE kétféle szabadverséről GÁLDI László szólt, ő említi a jambusi jellegűt s az adoniszi sorokat is tartalmazót.¹⁵ KÖLCSEYnek *Küzdés* című verse a Prometheus-ódát juttatja GÁLDI eszébe, és valóban, a jambusok és a ciklikus anapaestusok menetét szinte mi sem zavarja. Talán csak a harmadik verssor, amely az alkaioisi strófa negyedik sora: „Lábainál a hatalmasabbnak” ~ - - / ~ - - / ~ - - / ~ - -

Ide sorolhatjuk a *Rákos nimfájához* című költeményt is, amelyben a „tisztá tathatatlanul hullámszik elő a vers legszebb, csattanó részén, a végén” (SZAUDER József).¹⁶ Míg GOETHE a fenséges példát jelentette, KAZINCZY a szerényebb, hazai magyar nyelvű próbálkozást, a magyar nyelvi valóságot.¹⁷

*A helység kalapácsa*¹⁸ már szabadvers a javából. A korszerűtlenné vált és tönkre silányított eposzi hexametert gúnyolja benne PETŐFI (nyelvileg és verselésileg),¹⁹ a kortársi irodalomnak szinte „így írtok ti”-jét adva benne.

15. A 13. sz. jegyzetben i. m. és GÁLDI László: *Ismerjük meg a versformákat!* Bp. 1961. 175–176.

16. SZAUDER József: *Kölcsey Ferenc*. Bp. 1955. 43.

17. KAZINCZY Ferenc PROMETHEUS-fordítása először a *Poetai berek* c. kötetében jelent meg, és az 1810-es esztendőik magyar neoklasszicista tendenciáit képviseli.

18. Vö. 4. sz. jegyzet.

19. GÁLDI: *Vers és nyelv* . . . 587–589. VAJDA András: *Petőfi verselésének néhány funkcionális vonása*. = *Irodalomtörténeti Közlemények* LXXXVII (1973) 55–56.

Az *őrült* is szabad vers, rapszódia volta is ezt támasztja alá. De nem jambusvers (*A helység kalapácsa* sem volt az, hexameter-töredékek jócskán fordultak ott elő!), lényegesen gyorsabb ritmusú, a gondolatok cikázása a verssorok szabályos időmértékét is szétzilálja:

— — — Mit háborgattok	— — / — — / — /
Takarodjatok innen!	~ — / ~ — / — /
Nagy munkába' vagyok. Sietek	— — / — ~ / — ~ — /
Ostort fonok, lángostort,	
napsugarakból;	— — / ~ — / — — / — — / ~ — / — /

Mindezek messzeható kísérletek. Ezek mellett 1847-ben — éppen a politikai jambusvers kialakításának a korszakában — PETŐFIÉK sikerül gondolati lírája számára a jambikus szabadvers megfelelő formáját is megvalósítani, amely tulajdonképpen tiszta jambus-vers, tehát a KÖLCSEY-példához való visszatérésre utal, és KÖLCSEYN keresztül visszafelé igazolja KAZINCZYNak merésznek tetsző kísérleteit. Az 1847. márciusából való *Világosságot* 82 sora majdnem végig jambusi (jóval kisebb részben spondaeusi, illetve egy-két ciklikus anapaestus található ebben a versben), a jambusi ritmizálás mellett azonban a magyaros verselésű ütemezés is megengedhető.

Ilyen előzmények után kerül sor a *Széphalmon* jambikus szabadversére. A sorok szótagszáma 4 és 11 között váltakozik, és ez önmagában változatosá teszi ezt a költeményt. A különböző sorok váltakozása az érzelmi hullámzást is jól festi. A sorok elosztása egyenletesnek mondható, a jambusok lüktetése a drámai monológ jelleget fokozza. Hadd utaljunk arra, hogy a soroknak több mint a fele 8—9—10 szótagos, és ez is a drámai jambushoz közelíti a verset. A 4 szótagos sorok (összesen 6) rövidségük miatt ugranak ki, ott valami lezárul, vagy új gondolat indul, és ezek a sorok is egyenletesen oszlanak el. Igen kevés olyan verssort találunk, amely tiszta jambusból állna, nem egyszer spondaeusszal indítja költőnk a sort. Arra azonban ügyel, hogy a sorok lezárásakor meglegyenek a jambusok. Ennyi kötöttséget még vállal a költő csapongó hangulata. Bizonyára tudatos a versforma megválasztása, a hangsúlyos verselésű, népies-kedélyes hangvételi versek (*Az erdőnek madara van, Tompa Mihálynál, Alkony, Panyó Panni, Meleg dél van, Jó ideje lement a nap*) koszorújában ez a rapszódia versformájával és a versforma látszólagos szabálytalanságával, továbbá a látszólagos szabálytalanságokat tükröző kedélyhullámmal tűnik ki. Alkalmas arra, hogy ódai, elégikus és szarkasztikus hangvétel hordozója legyen; hogy a költő hirtelen hangulatváltozásait kifejezze. Amit a kísérletező KAZINCZY, az újra törekvő KÖLCSEY még egynemű (általában emelkedettebb, elragadtatótabb, sőt, klasszicizáltabb) hangulat érzékeltetésére próbált kidolgozni, azt a fajta versnemet PETŐFI a felindult lelkiállapot fel-feltámadó viharaihoz szoktatta, megtartva a gondolatiság emelkedettségét. Megtisztította az epikus mondanivaló számára is, így előlegezve *Az apostol* cselekményes líraiságát. Mert mindenekelőtt lírai jellegű ez a versnem, az érzelem kötetlenül áradó megszólaltatásának tere, az izgatott kedély lírává sűrűsödésének remek alkalmá. Tulajdonképpen kötetlensége ellenére is koncentrált, tömör

kifejezésmódot igényel, mértéktartást, biztos egyensúlyérzéklet. A különböző szótagszámú sorok csapongását a jambusok fegyelmezik, de azért a rapszódia-jellegesen nem változtatnak. A jambusok az esztendő egyéb politikai-gondolati költeményeit idézik. A *Széphalmon* versformája a maga kötetlenségében jó kifejezője a töprengésnek, a merengésnek, a fölháborodásnak. PETŐFI éppen ezért ügyel jambusaira, pl. kihasználja a kor ingadozását a *sűrű, sűrű, sűrű* szó használatában. Minthogy itt a *sűrűn* szükséges a jambusi sorhoz, ezt írja le. Ugyanígy *Az Apostolban* változtatja a *gyűrű* megfelelő alakjait. A jambusi sor alkotásában nem merev, nem tesz engedményt a kifejezés rovására. A 14–15. sor például még az első közlésben így állt:

„Melyben Kazinczy
Élt s kilehelte tiszta lelkét.”

Végső formájában így alakult ez a két sor:

„Melyben Kazinczy Ferenc
Élt s kilehelte tiszta lelkét.”

A jambusi zárlat anapaestusszá oldódott, de a teljes név inkább ad magasztos kicsengést a sornak, inkább fejezi ki a tiszteletet a széphalmi mester iránt.

A 77 soros költemény igyekszik elkerülni a jambusok egyhangúságát. A költő többféleképpen ritmizálható verssorokkal is biztosítja a változatosságot. Feltehetőleg PETŐFI leleménye az adonisi sorfajtat a ditrochaeusszal (vagy a második epitritusszal) párosító sor, amelynek metszete az ötödik szótag után van:

Égbekiáltó némasága	—	~	/	—	—	/	/	—	~	~	/
Élt s kilehelte tiszta lelkét	—	~	/	—	~	/	/	—	~	~	—
Elvadulának a gyümölcsfák	—	~	/	—	~	/	/	—	~	~	—

Másutt ütemelőzőre és daktilusi, másképp ütemezve anapaestusi sorra bukkanunk:

A nemzetiségnek ügyét: ~ / —~ / —~ / — /
Vagy: ~— / ~— / ~— /

Egy helyen pedig choriambusi sort lelünk:

A keserűség poharából: —~— / —~— / — /

Más ritmizálás szerint ütemelőző és két ionicus a minore:

A keserűség poharából: ~ / ~— / ~— /

Számokban kifejezve: a 77 soros költeményből 72 sort szinte fenntartás nélkül nevezhetünk jambusinak, mindössze 5 sor más mértékű. Viszont a jambusi sorok ritkán állnak csak jambusból, nem simává csiszoltan gördülnek tehát előre, hanem szinte úgy — majdnem tagolatlanságukban —, ahogy a keserves élmény papírra kényszerítette őket.

A *Széphalmon* lényegében véve tehát jambusvers, *Az apostol* előkészítője, inkább, mint a hasonlóan szabadvers *Homér és Osszián*, amely anapaes-tusaival pergőbb, élénkebb sorokban rajzolja elénk két költő, két egymással ellentétes kedélyállapot világát. A *Széphalmon* költőjének alap-magatartása: a felháborodás; amely a pusztuló kert rajzolásakor átcsap az elégiába, KAZINCZY Ferenc méltatásakor az ódába, a vers befejezésében a szarkasztikus hangvételbe.

A hangulatilag csapongó vers szókincese különféle nyelvi rétegekből tevődik össze; PETŐFI szavai hol a múltból származnak, hol a költő nyelvalkotó zsenijének köszönhetik létüket:

Köznyelvi eredetűek: piszkos, nyávogó, kamra, ronda, lom, dolgozik, fizet, fázott, éhezett, köszönet . . .

Szaknyelvi eredetű: haszonbér . . .

Irodalmias: szívetszaggatólag, mosolyg, szellem, nyugodalom, sírhalom . . .

Az összetett szavak expresszivitását újólag hangsúlyozzuk. A nemzet-előtagú szavak alkalmi összetételek, de éppen egyszerűségük miatt rendkívül hatásosak. S mert két ízben is ugyanaz az előtag, így a *nemzet* az érdekeltek figyelmét is jobban fölhívja magára. Emellett ki kell emelnünk, hogy a különféle nyelvi rétegből származó szavak ellenpontozva erősítik egymást. A szólás-jellegű mondat: „egy hajtásra hosszút iszik” a biblikus „keserűség pohara” kifejezéssel lesz láttatóbb, érzékletesebb. A kontraszthatást szolgálja, hogy a magasztos hangvételű mondatra (Azon szobában, Melyben Kazinczy Ferenc élt s kilehelte tiszta lelkét) szinte rácsap a köznyelvi, majdnem prózai mondat (Most piszkos nyávogó porontyok Hentergenek).

A költő mértéktartóan használja az elbeszélő múltú igealakot (elvadulának, állíttatá, szivá, tartá, vala), tudatosan adva fennkölt színezetet azoknak a mondatoknak, amelyek valamilyen módon KAZINCZY Ferencsel közvetlen kapcsolatban vannak. A szarkasztikus és illúziót romboló mondatok igéi, amennyiben múlt idejűek: *-t, -tt* jelűek.

PETŐFI e versének előzménye a VILÁGOSSÁGOT. Ami ott töprengés, hamleti kérdésfeltevés, itt felháborodás, gúny. Folytatója a *Készülj, hazám!*, amely heinei gúnyal²⁰ fordul a tétovázó—következetlen hazához; az *Ausztria*, amely továbbemeli a *Széphalmon* fölháborodását, és a munkácsi börtön emlegetésével 1847 júliusának élményvilágára utal vissza, és betetőzése *Az apostol*, amelynek hőse éppen úgy szenved családjá nyomorától, mint ahogy — KÖLCSEY emlékbeszédéből tudjuk — KAZINCZY szenvedett.

PETŐFI szabadverse nem csupán kísérlet, hanem sikeres megvalósulás is. A német példáktól ihletett KAZINCZY és KÖLCSEY rímtelen-kötetlen jambusverse után megteremtette a saját hangú rímtelen-kötetlen jambus-verset, amely megfelelőnek bizonyult arra is, hogy a legsúlyosabb gondolatokat hordozza. Ezért is izgalmas számunkra a *Széphalmon* című költemény.

20. A PETŐFI-versek „humorának” jellegéről nagyon meggondolkodtatón: MARTINKÓ András: *Petőfi a humor és satíra közt (A humoros lángelme öncsapdája)*. = *Irodalomtörténeti Közlemények* LXXXVII (1973) 20—33.

ШАНДОР ПЕТЕФИ И ПРОШЛОЕ ВЕНГЕРСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
(К ИСТОЛКОВАНИЮ ЕГО СТИХОТВОРЕНИЯ „НА СЕПХАЛМЕ“
[SZÉPHALMON])

И. ФРИД

В венгерском литературоведении нет ещё ответа на ряд вопросов относительно поэзии, мировоззрения Шандора ПЕТЕФИ. Таким образом невыяснена позиция ПЕТЕФИ в отношении „истории литературы“; ещё никто не принялся истолковать позицию Петёфи, касающуюся отдельных явлений, писателей прошлого венгерской литературы, которые рассыпано появляются в его стихотворениях и прозаических произведениях. Всё-таки его творческий метод, жанры органически связывают его (не только с непосредственными литературными предпосылками), а (также) с прошлым литературы.

В своей статье автор попытается выяснить делать этого же круга вопросов. Он изучает, какую роль мог играть поэт, теоретик венгерского неоклассицизма, Ференц Казинци в поэзии Шандора Петёфи. Автор устанавливает, что Петёфи уважает Казинци (о котором он писал своё стихотворение „На Сепхалме“ [Széphalmon] в первую очередь не как поэта, а как патриота, который проводил семь лет в тюрьме из-за своего якобинского-просвещённого убеждения и когда он был освобождён, он пожертвовал жизнью и имуществом за развитие венгерской литературы. Другим, до сих пор оставленным без внимания фактом является проблема стихосложения. Казинци пересадил на венгерскую почву ямбическое свободное стихотворение посредством своих переводов их Пиндара и Гёте. Инициатива Казинци достиглась к Петёфи вероятно посредством попыток подобного характера Ференца Кельчеи. Петёфи писал стихотворение и о Кельчеи, и он уважал в нём тоже патриота. Однако в истории венгерского стихосложения в будущем заслуживает больше внимания линия Казинци—Кельчеи—Петёфи.

*Egy fejezet 1848-i sajtónk történetéből:
Julian Chownitz „Die Opposition”-ja*

S. LENGYEL MÁRTA

1848. március 19-én, négy nappal a sajtószabadság kivívása után megjelent a márciusi fiatalok első lapja, a PÁLFI Albert szerkesztette *Marczius Tizenötödike*, alig három hét múlva, április 9-én pedig az érdeklődők már kézbe vehették egy sok tekintetben hasonló szellemű német nyelvű lap mutatvány-számának példányait is.

Az új lap szerkesztője, a félmagyar-félszlovák származású Julian CHOWNITZ, aki 1814-ben Érsekújváron született a császári hadsereg egyik tisztjének fiaként, 1848 előtt meglehetősen kanyargós, szélsőséges végletek között mozgó életutat járt meg. Pályáját az olmützi kadétiskolában kezdte s ennek elvégzése után egy ideig tisztként szolgált. De nagyobb hírnévre vágyva, hamarosan megvált a hadseregtől s 1836-tól fogva az irodalomnak és az újságírásnak élt Németországban. Röpirataiban más németországi osztrák emigránsokhoz hasonlóan maga is bírálója volt a metternichi rendszernek, 1847-ben azonban gyökeres fordulatot téve hazatért, s — a múltját feledni látszó METTERNICH herceg jóvoltából — vasúti hivatalnok lett Grazban.¹ Ám az itteni munkát persze csupán kényszermegoldásnak tartotta. Mihelyt értesült tehát az európai forradalmi hullám megindulásáról, megint csak felkerekedett, s ezúttal Pestre utazott abban a reményben, hogy a magyar forradalom fővárosában végre méltó szerephez fog jutni. S várakozásában nem is csalódott. Pestre érkezvén ugyanis mindjárt felfigyelt arra, hogy a pesti nép nagyobbik, németajkú fele a politikai kérdések iránti megnövekedett érdeklődését radikális német nyelvű napilap hiányában csak fogyatékosan elégítheti ki. S német nyelvű újságíró lévén, mi sem volt természetesebb, mint hogy e hézag betöltésére éppen magát találja hivatottnak — annál is inkább, mert most, amikor immár a kormánytényezőket is szabadon lehetett bírálni, lapszerkesztőként kedvére kiélhette köztöködési hajlandóságát is.

Ujjonnan indítandó lapjához azonban természetesen mindenkéllött kiadót kellett találnia. S bár az új sajtótörvény szerint lapkiadáshoz immár nem volt szükség előzetes engedélyre, vagy néki, vagy kiadójának megfelelő pénzbeli biztosítékot (kauciót) kellett letétbe helyeznie. De a kiadó bizto-

1. Mindezekről részletesen szól CHOWNITZ élettörténetéről készülő nagyobb munkám.

sítása nem okozott nehézségeket. Julius MÜLLER, a MÜLLER-testvérek Szervita téri könyvkereskedésének társtulajdonosa ugyanis, bár a konzervatív irányú pesti klub, a Gyülde tagja lévén, különösebben nem lelkesedett radikális nézetek terjesztéséért, habozás nélkül vállalta a lap kiadását (feltehetően, mert üzleti sikert várt tőle). Fejtörést okozott viszont az óvadék letételének a kérdése, jöllehet a lap első száma már április 10-én, azaz még éppen a törvények megerősítése előtt jelent meg, s így — mint a belügyminiszter is közölte az érdekeltekkel — MÜLLER és CHOWNITZ a sajtótörvény értelmében „a biztosíték letételére csak két hónap alatt kötelesek . . . de akkor pontosan s okvetlenül”.² Végül azonban ez a probléma is megoldódott úgy, hogy a kiadó édesanyja, Theresia MÜLLER június 9-én aláírt egy 5000 pengőforintnyi sajtóbiztosítéki kötelezvényt, s azt rátábláztatta a belvárosi Fehérhajó utcában 440. sz. alatt fekvő házára.³

Április 10-én, hétfőn este tehát *Die Opposition* címmel már kikerülhetek a Trattner—Károlyi nyomdából a lap első rendes számának példányai, s ezeket azután vasárnap kivételével naponta követték a további számok is. A lap példányonkénti ára kezdetben 2 pengőkrajcár, havi előfizetési díja pedig 50 pengőkrajcár volt.⁴ Am gondoskodni kellett a lap postai terjesztéséről is, s ehhez külön engedélyt kellett kérni a belügyminisztériumtól, az pedig megalakulásának napjaiban ennél fontosabb ügyekkel volt elfoglalva. A kiadó tehát az esetleges vidéki és külföldi megrendelőket átmenetileg arra kényszerült felszólítani, hogy igényeikkel forduljanak a legközelebbi könyvkereskedéshez.⁵ De közben persze SZEMERE Bertalan belügyminisztert is újra meg újra megostromolta a döntésért, mígnem az 1848. május 15-i számból végre megtudhatták az olvasók, hogy a minisztérium engedélyezte a lap postai terjesztését.⁶

2. Erről SZEMERE Bertalan belügyminiszter 1848. máj. 7-én kelt rendelete alapján Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: FL), Pest városának levéltára (a továbbiakban: PVL), tanácsülési jegyzőkönyvek (a továbbiakban: TJK) 1848. máj. 11. 7176.
3. MÜLLER kérvénye Pest városának polgármesteréhez, s. d. [1848. jún. 9. v. 10.], Magyar Országos Levéltár, Bp. (a továbbiakban: OL), az 1848—49-i minisztérium levéltára (a továbbiakban: '48ML), a belügyminisztérium iratai (a továbbiakban: BM), a rendőri osztály iratai (a továbbiakban: Rend.) 1848—2—53; FL PVL TJK 1848. jún. 10. 8836 és 1848. jún. 26. 9131; ROTTENBILLER Leopold pesti polgármester SZEMERÉHEZ, Pest, 1848. jún. 26. FL PVL Engedélyek 311 és OL '48ML BM Rend. 1848—2—53; FL PVL TJK 1848. júl. 17. 10594; ROTTENBILLER SZEMERÉHEZ, Pest, 1848. júl. 17., OL '48ML BM Rend. 1848—2—127; SZEMERE Pest városához, Bp. 1848. nov. 9., OL '48ML BM Rend. 1848—2—203.
4. A lap címe: *Die Opposition*. Pest, 1848. ápr. 10.— . . . Verantwortlicher Red. Julian CHOWNITZ. Verleger Julius MÜLLER. Druck von TRATTNER—KÁROLYI, 1848. júl. 1-től Rudolf EISENFELS, 1848. júl. 8-tól TRATTNER—KÁROLYI. Megj. naponta vasárnap kivételével este 7-kor, a máj. 29-i 42. számtól reggel s a jún. 2-i 46. sz.-tól hétfő kivételével. — 1 pengőkrajcár = 2,5 váltókrajcár, 1 forint = 60 krajcár mindkét pénznemben.
5. *Die Opposition* (a továbbiakban: Opp.) 1848. ápr. 11. 2. sz. 8. l.
6. A postai terjesztés engedélyezésére vonatkozó iratok: SZEMERE Pest város elnökéhez, Bp. 1848. ápr. 28., OL '48ML BM Általános iratok 1848:193; SZEMERE KLAUZÁL Gábor földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterhez, Bp. 1848. júl. 8., OL '48ML BM Rend. 1848—2—51. — Vö. Opp. 1848. máj. 12. 28. sz. 111. l. jz.; máj. 15. 30. sz. 119. l.

Az új lap szerkesztője a leendő olvasókat már a mutatványszámban tájékoztatni kívánta irányvonaláról. „Lapunk címe kifejezi törekvésünket. Minden valótlanak és felemáságnak az oppozícióját! — írta. — *A szabadságnak igazi és teljes valósággá kell válnia!*” Monarchia, köztársaság — mellékes dolgok s végső soron csak szavak, hisz mindegyikkel be lehet csapni és félre lehet vezetni a népet. „A földolog, hogy azt, amit a nép magának adott s amit a koronás fő jóváhagyott, nevezetesen az *államszerződést, az alkotmányt — megtartsák*; mi több: maradéktalanul ki is fejlesszék.” Szüntelenül haladni kell tehát, s az intézményeket fáradhatatlanul javítani. Mindezt azonban lehetőleg békés úton, mert az erőszakos forradalom csak akkor bír létjogosultsággal, ha a hatalmon lévők az általános népakarat elől mindenáron elzárkóznak; akkor azonban vitathatatlanul igazolt. Ez a helyzet a március 15-i forradalmunkkal. „Mi forradalmunkhoz akarjuk tartani magunkat”, hogy minden következményében „vaskövetkezéssel” kibontakoztassuk! „*Fel akarjuk építeni* azt az államépítményt, amelyet a 12 pontban *elterveztek*; még hozzá nem félig-meddig, nem tökéletlenül, nem önmagából kiforgatva!” „Magyarországnak egyetlen más ország mögött sem szabad elmaradnia! A közvéleménynek minden olyan új *törvényünket*, minden olyan új intézményünket, amely rosszabb bármely más országbélinél, határozottan el kell utasítania és ezeket a törvényhozás útján meg kell jobbitani.” „Így meg kell jobbitani a túlságosan sok kötöttséget tartalmazó sajtótörvényt, amely még a bécsiek által tűzre vetettnek is mögötte marad.” S mindezt „gyorsan, halogatás nélkül — nem a régi országgyűlések csigajárásának módjára. Mi ma valóban alkotmányos nép vagyunk! Évi országgyűléseink vannak! Van szabad felelős minisztériumunk! — Meglehetősen jóreménység tölt el hát bennünket!” — S hogy miért van szükség mégis ellenzéki lapra? Mert kell, hogy legyen, aki örködjék vívmányaink felett s gátat állítson a múlt visszatérése ellen. Hogy pedig követendő politikai hovatartozását illetően semmi kétséget se hagyjon, lapjának próbaszámában CHOWNITZ azt is leszögezte, hogy a PÁLFI szerkesztette *Marcius Tizenötödikét* tartja Pest jelenleg legjobb lapjának, s hogy egyedül az általa képviselt politika lehet „a jövő politikája”.⁷

S azok, akik ezt a hitvallást elolvasták, nem is kételkedhettek abban, hogy az új lap egyértelműen radikális szellemű lesz. Mindjárt akadtak tehát jónéhányan, akik siettek felhántorgatni CHOWNITZ múltbéli eltévelyedéseit.⁸ Akiknek azonban legtöbb okuk és joguk volt volna ahhoz, hogy számonkérjék forradalom előtti tevékenységét: a márciusi fiatalok szemet hunytak korábbi megalkuvásai fölött. Ők ugyanis, tisztában lévén létszámuk és táboruk csekély voltával, szinte kivétel nélkül befogadtak soraikba minden olyan régebben velük szemben álló személyt, aki a márciusi napok után melléjük szegődött és politikájuk támogatására késznek mutatkozott, így a PETŐFI által korábban olyannyira megbélyegzett Gyűlde oszlopai közé számító MÉSZÁROS Károlyt, sőt még azt a ZERFFI Gusztávot is, aki őket a forradalom

7. Opp. Probenummer. 1848. ápr. 9. 1—2. l. A kiemelések CHOWNITZTÓL.

8. Opp. 1848. ápr. 11. 2. sz. 6—7., ápr. 17. 7. sz. 27—28., ápr. 18. 8. sz. 31—32., ápr. 28. 16. sz. 61., máj. 6. 23. sz. 92. l.

előtt személyükben is lépten-nyomon megtámadta.⁹ És CHOWNITZ a következő öt hónapon át folytatott lapszerkesztői munkájával igazolta is a márciusi fiatalok előlegezett bizalmát. Mert az *Opposition* távolról sem lett ugyan a *Marcius Tizenötödike* egyszerű másolója, hanem — akár a többi baloldali lap is — mindvégig egyéni arculatot mutatott, de minden fontos kérdésben baloldali irányvonalat képviselt, némely kérdésekben pedig — így kivált a munkás- és a nemzetiségi kérdésben — a többi baloldali lapnál is haladóbb álláspontot foglalt el.¹⁰ S mivel a radikális politikát érdeklődést keltő módon népszerűsítette, a márciusiak nézeteinek sikeres tolmácsolójává is lett olyan olvasói rétegek előtt, amelyekre magyar nyelvű lapok már csak nyelvi okokból sem gyakorolhattak volna különösebb hatást, s ezzel fölöslegessé tette annak a márciusi fiatalok körében eredetileg fölmerült tervnek a megvalósítását, hogy a *Marcius Tizenötödikét* németül is kiadják.¹¹

Mert — támadások ide, támadások oda — az *Opposition* negyedévnél is rövidebb idő alatt hihetetlen népszerűsége tett szert.¹² Erre vall már a lap terjedelmének fokozatos növekedése; hiszen még egy röpke hónap sem kellett hozzá és CHOWNITZ kis nyolcadrét alakban indított (s mindössze négy lapnyi terjedelmű) lapját 1848. május 10-i 26. számától kezdve negyedrétté, majd május 29-i 42. számától kezdve másodrétté s egy újabb hónap elteltével, július 1-i 70. számától fogva egyenesen nagyfolio alakúra növelhette. De következtethetünk az *Opposition* népszerűségére a lap árából is. CHOWNITZ ugyanis május 1-én még kénytelen volt az egyes számok árát 6 váltókrajcár-ra, a havi előfizetési díj összegét pedig 60 pengőkrajcár-ra emelni, a későbbi formátumváltoztatásokat viszont nem kényszerült a lap árának emelésével egybekötni. S ebben közrejátszhatott az is, hogy a minisztérium május 19-én leszállította az újságok postai viteldíját,¹³ döntő része azonban ebben a lap növekvő kelendőségének volt.¹⁴ Mert az *Opposition* olvasótábora a magyarországi német sajtó történetében példa nélkül állt, sőt a hazai magyar sajtó történetében is meglehetősen ritka gyorsasággal nőtt. Hiszen a lapból az első napokban 500 példány sem kelt el, három hét múlva viszont már 700-ra, majd hamarosan 750-re, végül pedig — május

9. MÉSZÁROSRA ld. *Mészáros Károly önéletrajza*. Sajtó alá rend. CSORBA Csaba. Debrecen, 1974. 47. l.; SPIRA György: *Mészáros Károly önéletrajza előtt*. = *Századok*, 1977. 588. l. — A márciusi fiatalok és ZERFFI viszonyára ld. Kiss József: *A Nemzeti dal egykorú fordítói és fordításai*. = *Petőfi és kora*. Bp. 1950. 454. l. — CHOWNITZ befogadásában közrejátszhatott egyébként az a beszéde is, amelyet a Pilvax-kávéházban a reakciós német klub ellen mondott (Opp. 1848. máj. 8. 25. sz. 99., máj. 10. 26. sz. 102. l. — Vö. Julian CHOWNITZ: *Geschichte der ungarischen Revolution in den Jahren 1848 und 1849*. I. Stuttgart, 1849, 95. l.).

10. A lap politikai állásfoglalásait szintén részletesen tárgyalja az 1. jegyzetben említett munkám.

11. Erről a tervről LUKÁCSY Sándor ír: *A magyar irodalom története*. III. Szerk. PÁNDI Pál. Bp. é. n. [1978], 699. l.

12. Ezt kiemeli már FIRTINGER Károly: *Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közelmúltjából*. Bp. 1900. 162. l.

13. DEZSÉNYI Béla — NEMES György: *A magyar sajtó 250 éve*. I. Bp. 1954. 109. l.

14. Az *Opposition* példányainak ugyanis — mint erről még lesz szó — csupán elenyésző töredéke jutott el az olvasókhoz postai úton.

közepén — már egyenesen 5000-re kellett emelni a példányszámot.¹⁵ S olykor még ez sem volt elég: az érdekesebb eseményekről beszámoló s emiatt keresettebb számokból tehát két-három vagy még több kiadást is kellett nyomtatni, sőt olyan szám is akadt, amely nem kevesebb mint tizennyolc kiadást ért meg. A lap megjelenésének időpontjában pedig nemegyszer valóságos tülekedésre került sor a MÜLLER-testvérek könyvkereskedése előtt, s CHOWNITZ állítása szerint néhány ilyen nagyobb érdeklődést keltő számból 20 000 példány is elkelt, még hozzá — a helyzetet kihasználó terjesztők jóvoltából — olykor busás feláron.¹⁶

Vajon milyen tényezők játszottak közre abban, hogy Pest új német nyelvű lapja nem egészen három hónap alatt ilyen szokatlanul nagy sikert ért el? Sikerének első és legfontosabb tényezője nyilván maga a forradalom volt, amely általában is egycsapásra megsokszorozta a politikai lapok olvasóinak a számát. A forradalom kitörése óta ugyanis az emberek nagy részét — érthető módon — már nem voltak képesek maradéktalanul lekötni a lapok többségét eddig megtöltő tárcák, karcolatok és elménkedések, hiszen ekkoriban mindenkit elsősorban az ország s véle a maga személyes sorsát is eldöntő politikai fejlemények foglalkoztattak, s ezért mindenki a naponta változó politikai események minél tüzetesebb ismeretére áhítozott. Ténye-

15. A kezdeti példányszámnövekedésekre ld. CHOWNITZ: *Geschichte* II. Stuttgart 1849, 47. l. jz. — Vö. Opp. 1848. ápr. 29. 17. sz. 67. l., amelyen CHOWNITZ a 750-es példányszámot jelentette be. A további példányszámnöveledésről először csak mint tervről ír az *Opposition* máj. 15-i 30. számának 119. lapján. A következő, május 16-i 31. számban viszont már határozott formában bejelenti, hogy azután minden számból 5000 példányt nyomnak, a máj. 19-i 34. sz. 136. lapján pedig immár mintényt említi a napi 5000 példány nyomását. Állítását igazolni látszik az, hogy az *Opposition*ban hirdetett 5000-es példányszámot vetélytársa, a *Pester Zeitung* minden további nélkül elfogadja egy az *Opposition* előfizetői felhívását kommentáló megjegyzésében (*Pester Zeitung*, 1848. jún. 17. 698. sz. 3696. l.), s ezt teszi utóbb emlékirataiban Ludwig WYSBER is, aki szintén nem sorolható CHOWNITZ meghitt barátai közé (Ludwig WYSBER: *Lebensbilder aus Ungarn*. Wien 1850. 15. l.). — Az 5000-es példányszámot egyedül a pesti német klub CHOWNITZ által sokat támadott alapítója és titkára, Ignaz BEYSE vonta kétségbe CHOWNITZ ellen írott röpiratában, azt állítva, hogy CHOWNITZ mindig és mindenben túloz és ezért példányszámából 2000-nél több nem hihető el (Ignaz BEYSE: *Die Opposition und ihr gesinnungsvoller, tüchtiger Redakteur, der politische und religiöse Doppel- und Triple-Renegat Julian Chownitz*. Pesth, 1848. 3. l.).
16. Azt, hogy az *Opposition* több számából több ízben további kiadások is készültek, igazolhatja, hogy pl. az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében megtalálható a 14. sz. 3., a 15. sz. 2., a 27. sz. 16., a 28. sz. 12., a 29. sz. 8., a 30. sz. 4., a 40. sz. 2. kiadása. — Vö. Opp. 1848. ápr. 19. 17. sz. 67., máj. 12. 28. sz. 169. l. — Az utóbbi helyen CHOWNITZ arról tudósít, hogy éppen ekkor, vagyis délután 5 órakor, nyomják az előző napi lapból a 15. kiadást. Hogy az *Opposition* 11. száma hány kiadást ért meg, pontosan nem tudhatjuk; jómagam éppen a 16-at használtam, de nem lehetetlen, hogy 16-nál több is készült belőle. Talán éppen ez a szám lehet az, amelyről CHOWNITZ mint 18 kiadásban megjelentéről tesz említést (Opp. 1848. máj. 15. 30. sz. 119. l.). — A 20 000-es példányszámra ld. CHOWNITZ: *Geschichte* I. 42. l. jz.-ét. — Hogy tumultusokra került sor este 7 óra tájt lapja kiadója előtt, arra vonatkozóan ld. a szerkesztő tollából ellenfeleinek szánt cikket (Opp. 1848. máj. 22. 36. sz. 145. l., továbbá CHOWNITZ: *Geschichte* I. 42. l. jz.-ét). — A terjesztők árdrágítására pedig ld. az *Opposition* 1848. máj. 15-i 30. számának 119. lapját, ahol erről helytelenítően emlékezik meg.

zője volt továbbá a sikernek az is, hogy az *Opposition* nem akármilyen politikai lap, hanem éppenséggel radikális orgánum volt. Korábban ugyanis a radikális állásponton lévő honpolgárok is legfeljebb liberális lapokat olvashattak. Most viszont, hogy végre radikális lapok is világra jöhettek, a radikális nézetek hívei (akiknek a száma a forradalom kitörése óta meg is sokszorozódott) természetesen kaptak az alkalmon, s kiválva a mérsékeltebb hírlapok olvasótáborából, az új, baloldali s így nézeteiknek inkább megfelelő lapok olvasóivá lettek. Amire épp az *Opposition* esete a legbeszédesebb példa, hiszen miközben ennek a lapnak az olvasótábora oly nagyra nőtt, aközben az egyetlen német nyelvű liberális lap, a már 1848 előtt is létezett *Der Ungar* előfizetőinek a száma nagymértékben megfogyatkozott.¹⁷

De az *Opposition* sikeréhez — távolról sem mellékes körülményként — hozzájárult CHOWNITZ lapszerkesztői rátermettsége is, nevezetesen az a tény, hogy az *Opposition* képében az első igazi bulvárlapot hozta létre Pesten. Mert CHOWNITZ lapja a többi német nyelvű lapnál lényegesen színesebb és érdekesebb volt, s — az olvasók szenzációéhségével számolva — gyorsan, majdhogynem a történetekkel egyidőben adott hírt a legfrisebb újdonságokról. Hiszen CHOWNITZ azt vallotta: „Az újságokat most az utcán kell írni. Hazamenni sincs ideje az embernek.”¹⁸ Az újságírónak mindent látnia kell, hogy mindenről híven tájékoztathasson. „Ő a sajtó katonája és éppúgy rendelkezik a maga őrhelyével, mint bárki más . . .”¹⁹ És ez nem volt üres szó: CHOWNITZ ehhez tartva magát cselekedeteiben is, állandóan járta a várost, sőt alkalmanként még némi kockázatvállalástól sem riadt vissza, hogy vérbeli szerkesztőhöz illően azonnal és első kézből értesíthesse közönségét minden említésre méltó dologról. Nemcsak a Pozsonyból Pestre települő kormány április 14-i fogadtatásánál vagy a sztrájkra készülő szabólegények április 18-i gyűlésén volt tehát jelen, hanem többek között a pesti zsidók ellen áprilisban kibontakozott hajszát is közvetlen megfigyelőként

17. 1847 harmadik negyedében pl. az *Ungar* 2000 előfizetője közül 1100 vidéki, 1848 novemberére viszont a lap vidéki előfizetőinek a száma 696-ra csökkent. (Erről HZ: *Wanderungen durch Pesth.* = *Die Grenzboten.* 1847. III. 509. l., ill. *A budapesti hírlapok olvasóközönsége.* = *Kossuth Hírlapja.* 1848. nov. 19. 122. sz. 537. l. — Vö. CHOWNITZ: *Geschichte I.* 154. l.) Az *Opposition* viszont 1848 szeptemberéig 275 vidéki és bécsi előfizetőt szerzett. (Erről *Kossuth Hírlapja* uo. — Vö. *Nép-Élem* 1848. júl. 26. 22. sz. 86. l.) — SZINNYEI (SZINNYEI József: *Hírlapirodalomunk 1848–49-ben* = *Magyar Könyvszemle* 1877. 288. l.) nyomán SZABÓ Ervin az előbb említett 275-ös, az előfizetőkre vonatkozó számadatot tévesen a lap teljes példányszámával azonosítja (SZABÓ Ervin: *Társadalmi és pártharcok a 48–49-es magyar forradalomban.* Bp. é. n. [1946], 109. l.).
18. Opp. 1848. ápr. 18. 8. sz. 29. l. — CHOWNITZ újságírói képességeire felfigyelt már SIBELKA PERLEBERG Artúr is, megállapítván, hogy „a forradalmi idők budapesti zsurnalisztikájának legérdekesebb jelensége Chownitz és az általa kiadott „*Opposition*”. Ez az első igazi bulvárlap Pesten.” (TEMPEFŐI: *Budapest akkoriban 1848–1849.* Bp. é. n. [1942], 73. l.)
19. Opp. 1848. máj. 11. 27. sz. 205. l.

élte át, s ott volt a LEDERER tábornok elleni május 10-i budai tüntetésen meg a Károly-laktanyában június 11-én kirobbant fegyveres összetűzésnél is.²⁰

Egyszóval CHOWNITZ igen sokat fáradt azért, hogy lapjának frissességét és kelendőségét biztosítsa, s ez kivált az első hetekben róhatott rá nagy terheket, mivel a lapot ekkor még teljesen egyedül írta. Kis idő múltán azonban már munkatársakat és levelezőket is tudott szerezni, a LEDERER tábornok elleni tüntetésről általa írott színes, gyors és az olvasóközönségre nyilvánvalóan nagy hatást gyakorló tudósítás megjelenése után pedig a lap munkatársi gárdája kifejezetten nagyra nőtt. CHOWNITZ tehát, hogy feltornyosult szerkesztői teendőit hiánytalanul elláthassa, ekkor már a szoros értelemben vett szerkesztői munkát is kénytelen lett megosztani valakivel, s ezért egy régi pesti barátját, Eduard EISLERT május derekán sietett megtenni szerkesztőségi titkárának.²¹ A lap állandó munkatársai közül első helyen említendő ZSENGERY Mór, akiről annyit tudunk, hogy előzőleg az óbecsei sószállító hivatalnál dolgozott könyvvezetőként,²² s egyben a Radikál Kör tagja volt;²³ ő *Democrat, De., D.*, =, valamint *M. Zs.* és *Zs.*

20. A kormány Pestre érkeztekor való jelenlétére ld. CHOWNITZ: *Geschichte* I. 52., 54. l. — A szabólegények gyűlésén való részvételéről az *Opposition* 1848. ápr. 18-i számának 29. lapján ír. — A zsidók elleni hajszaról szerzett személyes tapasztalataira ld. Opp. 1848. ápr. 18. 8. sz. 30., ápr. 22. 12. sz. 47. l. — A LEDERER elleni tüntetésről szóló beszámolóját ld. Opp. 1848. máj. 11. 27. sz. 205. l. — A Károly-laktanyában lezajlott eseményekről ld. Opp. 1848. jún. 12. 55. különszám. — De CHOWNITZ, hogy olyan eseményekről is tájékoztathasson, amelyeknél maga nem lehetett jelen, igyekezett egyéb megbízhatóknak tekinthető forrásokat is igénybe venni. A jelek szerint nem elképzelhetetlen pl., hogy kapcsolatban állt a belügyminisztérium rendőri osztályának valamelyik munkatársával, akitől szintén értesüléseket szerezhetett. Legalábbis erre vall az a tény, hogy PERCZEL Mór, a rendőri osztály vezetője SZEMERE Bertalanhoz máj. 25-én intézett jelentésében említést tett a budai rákok „ellenforradalmi” gyűléséről (OL '48ML BM az Országos Rendőri Osztály jelentései 1848:1) s az *Opposition* és egyedül az *Opposition* a budai szerbeket a következő napon (máj. 16. 40. sz. 163. l.) már meg is támadta állítólagos összeesküvésük miatt. Ld. továbbá CHOWNITZnak azt a cikkét (Opp. 1848. aug. 22. 114. sz. 457–458. l.), amelyben azonosította magát PERCZELnek a délvidéki sereg vezetésében érvényesülő árulás tárgyában augusztus 19-én elmondott képviselőházi felszólalásával, valamint azt a tényt, hogy amikor a *Pester Zeitung* a baloldali képviselőket zendülésre és diktatúrára készüléssel vádolta meg, PERCZEL éppen CHOWNITZot kereste fel és hatalmazta fel az illető cikk írója kiletének számonkérésére (erről CHOWNITZ szept. 2-án kelt vezércikke, Opp. 1848. szept. 3. 425. sz. 497. l.).
21. Ld. erre az *Opposition* 1848. máj. 21-i rendkívüli számának 141. lapját. — Barátosságuk egyik bizonyossága, hogy CHOWNITZ *Eugen Neuland* címmel 1841-ben Németországban írott regényét „hű és ritka barátjának”, Eduard EISLERnek ajánlotta. (A mű adatai: I–II. Leipzig, XIII, 220; 209 l.)
22. Erre nézve ld. ZSENGERYnek a 24. jegyzetben idézendő 1848. aug. 18-i nyilatkozatát.
23. Erre nézve ld. *Az Ellenzéki Kör pénztári számadása 1847^{ik} év ápril 1st 1848^{ik} év martius 31st* című kiadvány (Pest, 1848.) 24. lapját.

jelű cikkekkel május 21-től kezdve szerepelt a lapban.²⁴ Május 25-én társult hozzá MOGYORÓSSY A. orvostanhallgató *M-y A., A. M., M-y, M.,* és *Mogyoróssy* aláírású írásaival.²⁵ Egy nappal később feltűnt a lapban egy magát *A-X*-szel jelölő személy is.²⁶ D. SCHULLER (aki mint lapszerkesztő szeptemberben CHOWNITZ örökébe lépett) *S., Sllr.* és *Schuller* néven július 4-től írt az *Opposition*ba.²⁷ REMELLAY Gusztáv volt újvidéki főjegyző s a liberális szellemű *Athenaeum* alkalmi cikkírója, majd a konzervatív irányvonalú *Nemzeti Újság* munkatársa, 1848-ban pedig a belügyminisztérium tolmácsa, aki márciusban lelkesen csatlakozott a márciusi fiatalok köréhez s utóbb a honvédsereg hadbíró-ezredese lett, *G. R-M-y, ***, G. R., Rll., Rlly* és *Remellay* jelű cikkeit július 21-vel kezdődően jelentette meg az

24. Hogy a *Demokrat* álnévvel jegyzett cikkek szerzője ő volt, azt maga ZSENGERY is elismerte MADEDL János pesti városi tanácsnok előtt augusztus 18-án tett nyilatkozatában, amikor emez kihallgatta őt egy az *Opposition*ban megjelent *Demokrat* jelzésű cikk miatt támadt sajtóperben (FL PVL Rendőri iratok 365). *M. Zs.* monogrammal írt egyetlen (június 4-i) cikkét az *Opposition* júl. 7-i 75. sz. 307. lapján ismerte el sajátjának. = jellel s mellette *Demokrat* aláírással az *Opposition* jún. 30-i 69. sz. 282–283. lapján találkozunk, s ez valószínűsíti, hogy a csak = jelű cikkek is ugyanettől a szerzőtől származnak. Az pedig, hogy a *De.* és *D.* jelekkel jegyzett s a *Democrat*tól származó cikkeikéhez hasonló témákat azonos szellemben tárgyaló tudósítások szignói csupán álnévének rövidítései voltak, szinte már magától értetődik. — Kiss József az *Opposition*ban május végén feltűnő *D.* jellel jelölt szerzőt viszont DUX Adolfal azonosítja azon az alapon, hogy ő jún. 1. után ugyanígy szignálta a *Patriot*ba írt cikkeit (Kiss József, i. h. 427–428. l.). Ez azonban ténylegesen nem bizonyít semmit, mivel az *Opposition*ban feltűnő *D.* jel, váltakozva a *De.* és a *Democrat* jelölésekkel, ehelyütt máj. 21-től aug. 30-ig minden megszakítás nélkül rendszeresen előfordul. S arra, hogy a *Democrat* álnévet használó szerző azonos lehet a magát *D.*-vel és *De.*-vel jegyző személlyel, bizonyítékul szolgálhat az is, hogy *Democrat* júl. 14-én (Opp. júl. 14. 81. sz. 327. l.), délre történt hajóútját elbeszélvén, Eszékről küldött tudósítást, ezt követően pedig az *Opposition* *De.* jegyzésű híreket közlő Apatinból (Opp. júl. 20. 86. sz. 346., júl. 21. 87. sz. 351. l.), majd júl. 22-én, valamint aug. 1-én és 30-án *D.* jellel ismét Eszékről küldött közlemények jelentek meg az *Opposition*ban. (88. sz. 355–356., 96. sz. 387., 121. sz. 484. l.) — Valószínű végül, hogy a *Zs.* betűjelet is ZSENGERY használhatta; jún. 9-én, az 52. szám 205. lapján ugyanis e betűjellel jelent meg egy írás az *Opposition*ban. — A *D.* jellel jelölt Eszéken kelt aug. 30-i közlemény egyébként CHOWNITZ szerkesztése alatt ZSENGERY utolsó írása az *Opposition*ban.
25. MOGYORÓSSY az *Opposition* jún. 3-i 47. számában közölte magáról, hogy ő orvostanhallgató (290. l.). Valószínűnek látszik, hogy a júl. 23-i 89. sz., a júl. 28-i 93. sz. és az aug. 26-i 118. sz. *M . . .* jelű szerzője is MOGYORÓSSY volt. S az sem elképzelhetetlen, hogy az *Opposition* máj. 27-i számában látható — — — *y* jel szintén tőle származott (41. sz. 166–167. l.).
26. Az *A-X* jellel jegyzett cikkek május 26. és június 21. között jelentek meg ismétlődően az *Opposition*ban. A szerző kilétét azonban nem sikerült megállapítani.
27. Feltételezésünk szerint a júl. 4-én az *Opposition*ban először feltűnő s ettől kezdve rendszeresen visszatérő *S.* jel ugyancsak D. SCHULLERT fedi, bár a SCHULLER aláírás csak szept. 14-től fordul elő az *Opposition*ban, s az *Sllr* megjelölés szintén csupán szeptember közepe (a 139. sz.) után tűnik fel a lapban. Egy kortársi visszaemlékező szerint Dr. SCHULLER (tévesen SCHUTTERnek írva) az *Opposition* legtevékenyebb munkatársa volt (Johann JANOTYCKH: *Federzeichnungen. Eine Reihe von Skizzen, denn sozialen und politischen Zuständen in Ungarn vor und während der Revolutionszeit.* Wien, 1850. II. 162. l.) — Valószínűnek látszik továbbá, hogy az *S* — — — jellel június 28-án és *S . . .* jellel augusztus 15-én jelentkező szerző szintén SCHULLER lehetett.

Oppositionban.²⁸ Július 30-tól szerepelt azután a lapban egy HABROVSZKY (vagy talán inkább HRABOVSKY) nevű munkatárs *H.* névjellel,²⁹ s augusztus 6-án lett a lap állandó országgyűlési tudósítója és kommentátora a cikkeit *P.*-vel jegyző PSCHERHOFER.³⁰

Ezek a rendes munkatársakon kívül alkalmanként írt azután a lapba a *G.Z.-i* névjelet használó ZERFFI Gusztáv is, aki egyébként 1848 áprilisában a jobboldali múltját jól ismerő olvasóközönség nem csekély meglepetésére a radikális *Reform* társszerkesztője lett.³¹ Szerepelt továbbá a lapban egy cikkel Ludwig WYSBER (akit a közönség utóbb a *Der Patriot* című baloldali lap szerkesztőjeként, majd gátlástalan szédelgőként ismert meg), mivel azonban ez a cikk — mint hamarosan kiderült — megalapozatlan állításokat tartalmazott, megjelenése nem rendszeres munkatársi kapcsolatnak, hanem a cikkíró és CHOWNITZ életre szóló háborúskodásának vált megalapozójává.³² Amihez hasonló volt Ignaz BEYSE esete is; őt mint a szeparatista német klub

28. REMELLAY Gusztávra ld. bővebben SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. XI. (Bp. 1906.) 754—761. hasábjait, továbbá a *Magyar Irodalmi Lexikon* II. (Bp. 1978.) 585. lapját, valamint LUKÁCSY Sándor előadását, i. h. III. 698. l. — REMELLAY 1848-ban egyebek között a *Radical Lap*nak is dolgozott (*Der Ungar* 1848. jún. 28. 150. sz. 1202. h.). — Bár a *G.R. M—y* jel az *Oppositionban* először a júl. 21-i 87. számban tűnt fel (352 l.), elképzelhető, hogy a június 9-én és 10-én szereplő *R.* megjelölés is őt takarja (52. sz. 206., 53. sz. 211. l.). Hogy REMELLAY a + + jelölést is használta az *Oppositionban*, maga ismerte el, visszautasítván azt a feltevést, hogy ő ezidőtájt (július végén) *R.* jellel cikkeket írt volna a *Spiegelbe*, s állítván, hogy az *Opposition* + + -jelű cikkein kívül az utóbbi időben egyáltalán nem írt más német lapokba (Opp. 1848. júl. 26. 91. sz. 367. l.).
29. Hogy ez az általunk közelebről nem ismert személy volt az *Opposition* magát *H.* jellel jelölő szerzője, s hogy ugyanő az *Opposition* rendes hírszolgáltatója volt, azt CHOWNITZ említette egy nevével „Habrovszky”-ként feltüntető megjegyzésében (Opp. 1848. szept. 21. 140. sz. 560. l.).
30. A *P.* betűjel feloldása szintén CHOWNITZtól származik, aki szept. 12-én bejelentette, hogy az országgyűlésről ezután általában „munkatársainak egyike — a kitűnő Pscherhofer” fog tudósítani (Opp. 1848. szept. 12. 132. sz. 525. l.). — Az országgyűlés üléseiről egyébként már aug. 17-től többnyire egy magát *P.* betűvel jelző személy közölt beszámolókat. Elképzelhető tehát, hogy az *Oppositionban* már aug. 6. előtt is előfordult *P.* jel (jún. 1. 45. sz. 282., júl. 30. 95. sz. 383—384. l.) ugyancsak PSCHERHOFERTól származhatott. Ezt azonban a Grazból hírt adó máj. 10-i tudósításról már nem mernők állítani.
31. A *G. Z.-i* jel először 1848. jún. 29-én egy az *Ungarns Morgenröthe* PETŐFIT támadó megjegyzését visszautasító cikk jeleként szerepelt az *Oppositionban*, majd júl. 28-án egy az olaszokat védelmébe vevő cikk alján. — KISS József, aki bővebben foglalkozik ZERFFIvel, szintén említi az ő *Opposition*beli szereplését, példaként ugyanerre az első írására hivatkozva (i. h. 449. l.). — ZERFFI Gusztáv NÁDOSKAI Lajos társaságában 1848. ápr. 6-tól aug. 6-ig szerkesztette a *Reformat* (BUSA Margit: *Az 1848—49. évek sajtóbibliográfiája* = KEMÉNY G. Gábor: *Társadalom és nemzetiség a szabadságharc hadi lapjaiban*. H. n. [Bp.] 1957. függelék 134. l.). Miután pedig a *Reform* beolvadt a *Nép-Élembe*, ZERFFI a *Patriot*nak írt olykor cikkeket, de június végétől már elsősorban politikai szervező és agitációs munkát végzett (KISS József, i. h. 449. l.). Korábbi szerepléséről megemlítendő, hogy 1848 februárjától a forradalom kitöréséig a *Der Spiegel*nek és a *Der Schmetterling*nek dolgozott (KISS József, i. h. 447. l.) s a Gyűlde tagja volt (vö. *A Közhasznú Gyűlde . . . tagjainak névsora . . . s Alapszabályai*. Pesten, 1847. 24. l.).
32. WYSBER említett — a *Morgenröth*ről és annak társszerkesztőjéről, Isidor HELLER-ről közölt — téves és sértő híradása *W.* jellel az *Opposition* máj. 17-i 32. számának 127. lapján látott napvilágot. — Ludwig WYSBER-ről bővebben WURZBACH ír lexikonában (59. köt. Wien, 1890. 41—42. l.).

megalapítóját és titkárát CHOWNITZ kezdetben erősen támadta s május második felében átmenetileg ennek ellenére is befogadta munkatársi gárdájába, egy hét elteltével azonban már kirekesztette dolgozótársainak sorából.³³ S voltak az *Opposition*nak más alkalmi munkatársai is, az illetők által használt betű- és névjeleket, valamint álneveket azonban egyelőre nem sikerült megfejtenünk. (Bizonyosra vehetjük viszont, hogy a kisebb hírek és megjegyzések alján több ízben is feltűnő C. betű magát CHOWNITZot jelöli, amint a lap névtelen vezércikkeit és egyéb a szerkesztőség nevében közzétett hosszabb lélegzetű eszmefuttatásait is éppúgy néki tulajdoníthatjuk, akár a nevével vagy névbetűivel jegyzetteket.)³⁴

CHOWNITZ azonban nem érte be azzal, hogy pusztán helybéli munkatársakra támaszkodva szerkessze lapját, hanem — egyéb lapszerkesztőkhöz hasonlóan — arra törekedett, hogy olvasóit a távolabb történelekről is friss és megbízható hírekkel lássa el. Igyekezett hát minél előbb vidéki hírszolgáltatókat és alkalmi levelezőket is szerezni *Opposition*ja számára, s fáradozása eredményeként május végétől, június elejétől néhány jelentősebb magyarországi városból — főképpen Pécsről, Nagykanizsáról, Komáromból és Pozsonyból — többé-kevésbé rendszeresen tudósító hírközlők — sajnos általában szintén csupán jelekkel jegyzett — híradásai is kezdtek feltűnedezni lapjában, s vidékről is számosan fordultak hozzá közérdekű javaslatokkal és személyes panaszaikkal.³⁵

33. BEYSE először 1848. máj. 19-én (34. sz. 135—136. l.) jelentkezett egy névtelen cikkével az *Opposition*ban, amelyben védelmébe vette és dicsérte a kormányhoz bizalmi petíciót benyújtó pesti polgárok megmozdulását elítélő *Opposition* és *Marciust*. (Hogy ez a névtelen cikk tőle származik, arról CHOWNITZ alább idézendő cikke tájékoztat.) A továbbiakban a feltehetően ugyancsak BEYSÉRE utaló B. betűjel kisebb hírek és politikai kommentárok alján máj. 20. és 26. között fordult még elő az *Opposition* hasábjain (máj. 20. 35. sz. 138. l., máj. 23. 37. sz. 150. l., máj. 25. 39. sz. 159. l., máj. 26. 40. sz. 163. l.). CHOWNITZ azonban hamarosan elkergette az állandó munkatársának felkínálkozó BEYSÉT — mint utóbb állította — „kommunista tendenciái és egyéb haszontalanságai” miatt (Opp. 1848. júl. 18. 84. sz. 340. l.).
34. A feladatlanul maradt betűjelek, álnevek, névbetűk és szíglák közül 18 többször, 51 pedig csak egy-egy ízben fordul elő a lapban. — Az említett C. jel jún. 27-én, jún. 30-án és szept. 21-én szerepelt az *Opposition*ban. Hogy e jel mögött CHOWNITZ rejtőzött, arra bizonyítékuul szolgálhat a szept. 21-i C-vel jelölt cikk; ez ugyanis a jelek szerint ugyanazon STEINMETZ nevű pamfletista és könyvterjesztő ellen íródott, aki június elején a belügyminiszterhez címzett röplapot adott ki CHOWNITZ ellen s akit emiatt az *Opposition* szerkesztője annak idején megbélyegzett (1848. jún. 10. 53. sz. 210. l.). (Az *Opposition* szept. 21-i cikke viszont JELLAČIĆ proklamációjának terjesztését hányta szemére STEINMETZnek.)
35. Pécsi hírekkel egy U. betűjelet használó személy látta el CHOWNITZot, Nagykanizsáról J., Komáromból pedig Sz. jellel jegyzett tudósításokat kapott az *Opposition* július és augusztus folyamán többször is. Valószínű, hogy a máj. 29-én (42. sz. 171 l.) Pozsonyból B. jellel jelentkező szerző BANGYA János, a *Städtische Pressburger Zeitung* szerkesztője lehetett, mivel tudósításában már említést tett folyamatban lévő sajtóvétségi ügyéről, ilyen ügye pedig Pozsonyban egyetlen B. betűvel kezdődő nevű személynek, BANGYÁNAK volt (vö. SARLÓS Béla: *Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc büntetőjoga*. Bp. 1959. 54—57. l.). Azt viszont — noha feltételezzük — már kevésbé határozottan állíthatjuk, hogy a *Freund* aláírással jún. 1-én ugyancsak pozsonyi híreket szolgáltató levél szerzője is BANGYA volt, a jún. 11-én Pozsonyból jelentkező — s előbb B. C., majd (a cikk

Nehezebben ment viszont a lapnak külföldi híryanagggal való ellátása. Igaz, az *Opposition*ban ismételtlen jelentek meg híradások bécsi, grazi, linzi, prágai, trieszti, milánói, frankfurti, berlini és franciaországi eseményekről is, ezek zömét azonban kénytelenségből — más magyarországi lapokhoz hasonlóan — az *Opposition* is a Pestre eljutó külföldi lapokból vette át. CHOWNITZ ilyen másodlagos híryanaggot elsősorban a német nyelvterületen megjelenő lapokból — kivált a *Wiener Schnellpost*ból, az *Österreichischer Lloyd*ből, a *Constitution*ből, a *Freimütig*éből, valamint az *Allgemeine Zeitung*ből — merített. Mindazonáltal, amennyire lehetőségei engedték, eredeti forrásokból származó közleményekkel is kiegészítette külföldi híryanagát; Bécsben például egymást váltó állandó tudósítókat is foglalkoztatót, s — messzemenően kihasználva baráti és rokoni kapcsolatait — közölt időnként egy-egy más városból származó általa rendelt vagy esetleg öntevékenyen beküldött eredeti beszámolót is.³⁶

A jó munkatársi gárda összehozásán s a széles körű levelező-hálózat kiépítésén kívül azonban CHOWNITZ egyéb módokat is kieszelt arra, hogy olvasóit minden fontosabb és előreláthatóan az érdeklődés középpontjába kerülő ügyről nyomban és a lehető legnagyobb részletességgel tájékoztassa. Mindenekelőtt bevezette azt a gyakorlatot, hogy a szokottnál nagyobb figyelmet érdemlő események alkalmával — történtek azok akár Pesten, akár az ország határain kívül — különszámokat iktatott be, csak hogy róluk azon melegében számot adhasson. Ilyen különszámot először május 18-án dobott utcára (még hozzá lapja szokásos megjelenési idejétől eltérően reggel), benne a bécsi radikálisok május 15-én lejátszódott kormányellenes megmozdulásáról tudósítván; ezt követte a május 21-i, amelyben a forradalmi fővárosból 17-én elmenekült császár hollétét és további szándékait latolgatta; rendkívüli számban számolt be továbbá június 12-én, pünkösdi hétfőjén a Károlylaktanyában az előző napon lezajlott véres eseményekről; majd augusztus

végén) *Burkus Kajetán* aláírást alkalmazó szerzőt pedig — bár a valószínűsége fennáll — még kevésbé merjük BANGYÁVAL azonosítani. — Az ismeretlen kilétű vidéki tudósítók és levélírók közül öten szerepeltek a lapban többször is, tizenötön pedig csupán egy-egy alkalommal fordultak elő.

36. Bécsi állandó hírközlője májusban az ottani biztonsági bizottság egyik — magát *M.* betűvel jelölő — tagja volt, aki máj. 25-én ki is jelentette magáról, hogy e bizottság tagja s CHOWNITZ bécsi levelezője (Opp. 39. sz. 159. l.). Ő lehetett az az akadémiai legionista is, aki CHOWNITZOT egy *C. M.* névjellel ellátott hosszú levélben a máj. 15-i bécsi eseményekről tájékoztatta (Opp. 1848. máj. 18. különszám). Június elejétől augusztus végéig az *Opposition* bécsi híreit állandó levelezőként egy bizonyos *Dr. C. P.* szállította. Augusztus közepén azután egy magát *X. Y. Z.*-vel jelölő bécsi munkatárs is újra meg újra jelentkezett híreivel az *Opposition*ban, s az illető tudósításait szeptember folyamán is rendszeresen küldte a lap számára.

Linzből s az Itáliában harcoló katonák hangulatáról egy ott állomásozó közeli tisztbarátja tájékoztatta CHOWNITZOT, s ez feltehetően az öcse, Ludwig volt. Ő ugyanis a 19. (Schwarzenberg) soryalozegred (amelynek a törzskari helye Linz volt) főhadnagyaként ekkor az olasz fronton szolgált (CHOWNITZ: *Geschichte* I. 121. l., Opp. 1848. máj. 15. 30. sz. 120. l.). — Vö. a Triesztből keltezett *L.* jelű s tegeződve írt levéllel (Opp. 1848. máj. 22. 36. sz. 148. l.).

Grazból pedig (ahol ő maga is töltött egy jó időt) nyilván valamelyik ott élő barátja látta el hírekkel.

14-én a császár Bécsbe való visszatértéről; a későbbiek során pedig szeptember 11-én a fegyveres összeütközés elhárítása érdekében 4-én kiküldött s 10-én hazaérkezett országgyűlési küldöttség eredménytelen bécsi útjáról; szeptember 18-án meg a képviselőház előző napi nagyfontosságú üléséről, amelyen az egy héttel előbb lemondott BATHYÁNY miniszterelnök ismertette alakítandó új kormányának névsorát.³⁷

Gyakran élt továbbá CHOWNITZ azzal a módszerrel, hogy olyan a rendes lapszámokban megjelent cikkeiből, amelyekről feltételezte, hogy szélesebb körű érdeklődést fognak kelteni, különlenyomatokat készíttetett s ezeket önálló röplapok formájában hozta forgalomba. Ilyen különlenyomatot jelentetett meg a LEDERER elleni tüntetés lezajlásáról írott cikkéről 1848. május 12-én reggel;³⁸ május 15-én a pesti polgárokhoz szóló felhívásáról, amelyben kikelt a minisztériumhoz intézett bizalmi szavazatuk ellen;³⁹ május 16-án a még mindig magas hivatali állásokat élvező „boldog pecsovicsek”-kal foglalkozó cikkéről;⁴⁰ május 30-án a hadügyminiszterhez címzett nyílt leveléről,⁴¹ s a *Magyarország legnagyobb napja* című, a képviselőház üléséről beszámoló szeptember 11-én éjjel 11-kor megjelent cikkéről.⁴²

S a közérdeklődés középpontjába került történésekhez CHOWNITZ más szempontból is rugalmasan alkalmazkodott: amikor pl. hírül vette, hogy a bécsi baloldal május 26-án újabb kormányellenes mozgalomba kezdett, lapjának megjelenési idejét is áttette estéről reggelre, hogy a lapzártával megvárhassa a császárvárosból a menetrend szerint esténként érkező gőzhajót s így a hajóval befutó legújabb híreket is beszúrhatta még az *Opposition*ba.⁴³ Sőt, a lehetőségeket és az előnyöket számba vévén, esetenként arra is áldozott, hogy egy-egy különösen fontosnak ígérkező esemény — így példának okáért az országgyűlési küldöttség szeptemberi bécsi útja — alkalmából különtudósítót is kiküldjön a tett helyére.⁴⁴

S mindezek betetőzéseként CHOWNITZ a lapterjesztésben is alkalmazkodott a forradalmi idők körülményeihez, amennyiben más baloldali lapokhoz hasonlóan ő is élt a lap példányonkénti utcai árusításának eddig Magyarországon nem ismert módszerével. S így „a főváros utcái ekkor a ‚Vegyenek friss *Marciust!*’ vagy ‚Tessék *Népelem!*’ ‚Kaufen’s heutige *Opposition!*’ ki-

37. Ezeket a különszámokat a jún. 12-i kivételével felsorolja BUSA is (i. h.).

38. Közli Joh[ann] JANOTYCKH: *Archiv des ungarischen Ministeriums und Landesvertheidigungsausschusses*. Altenburg, 1851. I. 133. sz.

39. Közölve uo. I. 149. sz.

40. Közölve uo. I. 150. sz.

41. Közölve uo. I. 212. sz.

42. Közölve uo. II. 621. sz.

43. CHOWNITZ az *Opposition* 1848. máj. 29-i 42. számában közölte, hogy amíg a bécsi mozgalom tart, a gőzhajót bevárva, reggel adja ki lapját (172. l.). S ettől kezdve valóban reggel jelent meg az *Opposition*.

44. Az országgyűlési küldöttséggel Bécsbe küldött saját hírközlőre nézve ld. az *Opp.* 1848. szept. 8. 129. sz. 515. lapját. A Bécsbe küldött munkatárs egyébként MOGYORÓSSY volt. Ezt tanúsítja beszámolójának aláírása (*Opp.* 1848. szept. 11. különszám), valamint egy néhány nappal későbbi nyilatkozata, amelyben kifejezetten közli is, hogy a küldöttséggel ő volt Bécsben (*Opp.* 1848. szept. 13. 133. sz. 526. l.).

áltásoktól visszhangoztak”.⁴⁵ Amiről egy (különben CHOWNITZOT támadó) röpiratában — legnagyobb fájdalomra — még Ignaz BEYSE is csak így nyilatkozhatott: „Futnak, rohannak keresztül-kasul az utcákon, behatolnak minden fogadóba, mindenkiné a fülébe visítják: „Az *Opposition*, a mai *Opposition* — ki vesz?” És az emberek veszik . . .”⁴⁶

Ez pedig tagadhatatlanul így is volt. Mert az *Opposition* — amint ezt nem mindennapi sikere kellőképpen bizonyíthatja — csakugyan sokan olvasták. Zömmel persze pestiek és budaiak, hiszen maga a lap is elsősorban a fővárosi közönségre s annak érdeklődésére épített,⁴⁷ bár eljutott vidékre, sőt Bécsbe is — olyannyira, hogy ehelyütt mintegy harminc kávéházban is rendszeresen hozzáférhető volt.⁴⁸ A lapot először is azok olvashatták, akik helyeselték és osztották radikális programját és politikáját, s közülök is kiváltképpen az olyan társadalmi csoportokhoz tartozók, amelyeknek az érdekében újra meg újra szót emelt, s amelyeknek a tagjai ezért — mintegy képviselőjüket és védelmezőjüket is látván benne — bizalmukkal övezték és sajátjuknak tekintették. Így például GOLDBERGER Sámuel óbudai kétfestő-manufaktúrájának a munkásai, akik a haza védelmére összegyűjtött forintjaikat is éppen az *Opposition* szerkesztésébe küldték be.⁴⁹ Vagy példának okáért a pest-budai nyomdászok és betűöntők, akik tapasztalhatták, hogy CHOWNITZ ismétlen szót emel követeléseik mellett, s akik azután az ő lapjában jelentették be munkabeszüntetési szándékukat.⁵⁰ Avagy a mestereik igájából szintén szabadulni vágyó kőműveslegények, akikre törvényelleneseknek mondott összejöveteleik miatt a rendőrség éberem ügylet,

45. FIRTINGER Károly: *Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közelmúltjából*. Bp. 1900. 139. l. — Az utcai terjesztés elterjedésére ld. a *Pesti Divatlap* 1848. márc. 21-i számát is, amely a pesti lapkiadók egy részéről ezt írja: „Lapjaikat a fővárosban párisi szokás szerint, többen árultatják s kapós újdonságaiknak valóban nem kis kelendősége van.” (Közli KÉRY Gyula: *A magyar szabadságharc története napi-krónikákban (1848)*. Bp. 1899. 179. l.) — Ugyanerről ld. még DEZSÉNYI—NEMES 90. l.
46. BEYSE 3. l. — CHOWNITZ másik haragosa és utólagos bírálója, Johann JANOTYCKH (aki 1848 nyarán egy ideig a jobboldali *Ungarns Morgenröthe* társszerkesztője volt) CHOWNITZOT azzal is vádolja, hogy még trükköket is alkalmazott, pl. felfogadott személyekkel az utcán feltűnő jelenetek rendezésével vásároltatta az *Opposition*ot, hogy lapja terjedését ezzel is előmozdítsa (JANOTYCKH: *Federzeichnungen* II. 161. l.).
47. Azt a tényt, hogy lapját mindenekelőtt a pestiek számára írta, maga CHOWNITZ is kinyilvánította egy alkalommal, amikor egy tétényi „falgár” levelében azt kérte az *Opposition*ontól, hogy az „új” dolgokat részletesen magyarázza el a vidékieknek is. A lapjával kapcsolatos bizalom — mint válaszában kifejtette — örömet kelt ugyan benne, a kérésnek azonban mégsem tud eleget tenni, mert a pestiek nem értenék s zokon vennék, hogy olyasmiket kezd magyaráztatni, amiket ők már régen tudnak. Azt ajánlotta tehát, hogy a levélíró és más vidékiek számára inkább fordítsák németre, ill. szláv nyelvekre TÁNCICSNAK az új törvényekről készülő kommentárjait (Opp. 1848. máj. 18. 33. sz. 129—130. l.). Hogy az *Opposition*nak szép számmal voltak vidéki előfizetői is, arra nézve ld. a 17. jegyzetben már előadottakat.
48. A bécsi kávéházakban rendelkezésre álló példányokra ld. az *Opposition* 1848. szept. 17-i 137. számának 548. lapját. Ez utóbbira vö. még CHOWNITZ: *Geschichte* II. 47. l. jegyzetét. Egyébként bécsi hirdetések is jelentek meg az *Opposition*ban (Opp. 1848. aug. 4. 99. sz. 400. l.).
49. A Goldberger cég munkásai 61 pengőforintot és 2 krajcárt juttattak el az *Opposition*hoz (Opp. 1848. jún. 8. 51. sz. 305. l.).
50. Opp. 1848. máj. 12. 28. sz. 111. l., ill. Opp. 1848. máj. 26. 40. sz. 163. l.

s akik tiltakozó nyilatkozataikat szintén az *Opposition*ban hozták nyilvánosságra.⁵¹ S nyilván sok zsidó is olvashatta ezt a lapot, amely következetesen képviselte a zsidóemancipáció gondolatát; ezért lehetett, hogy az aszódi izraelita-magyar iskola ifjúságának a haza javára összeadott kevéske pénzét SCHMIDL Dávid főtanító éppen az *Opposition* szerkesztőségéhez juttatta el,⁵² vagy hogy a zsidó vallású egyetemi hallgatók IRÁNYI Dánielnek egy a zsidókra nézve sérelmes beszéde miatt ugyancsak CHOWNITZ lapjában adtak hangot nemtetszésüknek,⁵³ meg hogy az óbudai kékfestő-munkásokkal együtt (akik — mellesleg — szintén zsidók voltak) főnökük is ide küldte be a haza oltárára szánt hús pengőforintját.⁵⁴

De olvashatták a lapot kishivatalnokok és más alsóbb beosztású alkalmazottak is, akik nyilván elégedetten fogadták a régi állami hivatalnoki kar magas illetményein háborgó cikkeket, s ezért azután az *Opposition*hoz fordultak gondjaikat és reményeiket megszólaltató leveleikkel.⁵⁵

És olvasták az *Opposition*ot az említetteken kívül más társadalmi rétegekhez és csoportokhoz tartozók, így ügyvédek, orvosok és diákok is.⁵⁶ A lap közönségének derékhada azonban — bármennyire meglepő lehet is ez első pillantásra — kétségkívül a polgárok sorából került ki. S ez szemmel láthatóan már a kortársak előtt sem maradt rejtve. Ezt bizonyítja például, hogy egy SCHOLL nevű nemzetőr saját bevallása szerint azért közölte júniusban egy nemzetőr-társaihoz intézett felhívását éppen ebben a lapban, mert abban a meggyőződésben volt, hogy az érdekeltek leggyorsabban így

51. Opp. 1848. jún. 17. 59. sz. 244. l., júl. 1. 70. sz. 288. l. — Együttérzéssel írt továbbá CHOWNITZ a pesti péklegények megmozdulásáról az *Opposition* 1848. máj. 4-i 21. sz. 82–83. lapján, más szakmabeliek sztrájkmozgalmáról pedig az *Opposition* 1848. máj. 10. 26. sz. 102. lapján. (Vö. a máj. 10-i tudósítással, Opp. máj. 10. 26. sz. 103. l.)
52. A zsidókérdést tárgyaló s a zsidók mellett szót emelő cikkeket ld. Opp. 1848. Probenummer, ápr. 9. 21., ápr. 11. 2. sz. 7., ápr. 14. 5. sz. 19., ápr. 18. 8. sz. 30., ápr. 22. 12. sz. 47., ápr. 26. 14. sz. 55–56. l. Az iskola 2 pengőforint 6 krajcárt küldött be az *Opposition*hoz (Opp. 1848. máj. 31. 44. sz. 178., 180. l.).
53. Opp. 1848. júl. 5. 73. sz. 298. l.
54. Erre nézve ld. a 49. jegyzetben már idézett helyet.
55. Így pl. a CULMANN-család egyik tagja — feltehetően Georg Philipp CULMANN budai telekbíró (*Pester und Ofner Wegweiser. Gemeinnütziger Kalender . . . auf das Gemeinjahr 1849*. Szerk. ALEXANDER BLASKOVITS h. és é. n. [Pest, 1848.] 79. l. — előbb az alacsony beosztású hivatalnokok rossz körülményeiről panaszkodott, majd a nép felfegyverzését sürgette (Opp. 1848. jún. 3. 47. sz. 291. l., jún. 10. 53. sz. 211. l.). Panaszos levelet intézett továbbá az *Opposition*hoz a Középponti Magyar Vasúttársaság néhány magyar tisztje (Opp. 1848. aug. 20. 113. sz. 456. l.), s itt tette szóvá sérelmeit DELL'ADAMI Agoston, Pest város algyámtyja (Opp. 1848. máj. 30. 43. sz. 174. l. — Vö. *Buda-Pesti utasító. Közhasznú idom 1848. szökö évre*. [Szerk. BLASKOVITS Sándor.] H. és é. n. [Bp. 1847.] 147. l.) is. — Más alkalmazottak panaszait ld. az *Opposition* 1848. aug. 9., 103. sz. 414. és aug. 17. 110. sz. 444. lapján.
56. FRANZ RAITSITS budai ügyvéd egyetértő sorait az *Opposition* aug. 13. 107. sz. 432. lapján közölték; SCHUMAYER Ignác józsefvárosi illetőségű seborvosnak NÁDOSY István posztókereskedő elleni panaszát az *Opposition* aug. 6-i 101. sz. 408. lapján tették közzé; ALEXYS Lajos, a magyaróvári mezőgazdasági főiskola hallgatója pedig naplójában emlékezett meg arról, hogy Pesten átutaztakor az *Opposition*ot olvasta. Közli VÖRÖS Károly: *Pest-budai hétköznapiak. Egykorú naplók és emlékiratok tükrében 1805–1848*. Bp. 1966. 67. l.

fognak tudomást szerezni róla. De ezt mutatja az is, hogy a róla napvilágot látott vádak a baloldallal köztudomás szerint határozottan szembenálló, magát azonban minél több polgártársa előtt tisztázni kívánó NÁDOSY István posztókereskedő is az *Opposition*ban látta célirányosnak visszautasítani. Amint ugyancsak erre vall az, hogy a húsvéti pozsonyi zsidóüldözés kezdeményezésével megvádolt Theodor EDEL kereskedő szintén CHOWNITZ hírlapját tekintette a legmegfelelőbb fórumnak tiltakozása közzétételére.⁵⁷ És hogy az *Opposition*ot a pesti és budai iparosok és kereskedők csakugyan olvasták, még inkább bizonyíthatja az a tény, hogy a lap hasábjain jóformán naponta lehetett találkozni gyakran közérdekű, többnyire azonban pusztán személyes panaszokat vagy éppenséggel vádaskodásokat tartalmazó s ezért sokszor csak fizetett hirdetéseként közölt levelek alján különféle mesterségeket folytató polgárok névaláírásaival.⁵⁸

A pest-budai polgárok tekintélyes hányada tehát buzgó olvasója volt az *Opposition*nak, jóllehet nagyrészükről korántsem állíthatni, hogy egyszersmind híve is volt volna a nyárspolgárisággal hadilábon álló radikális lapnak; többségükről — s alighanem még a sérelmeiket néki panaszolók egy részéről is — inkább azt gyaníthatjuk, hogy pusztán kíváncsiságból vagy friss hírekre s kivált újabb és újabb szenzációkra meg érdekeségekre vágyván forgatta a lapot rendszeresen. Hiszen a konzervatív nézeteiről ismert és választottpolgári múlttal bíró Josef KEHRER-ről például, aki vagyonos tímármester és háztulajdonos volt s akinek a naplójából kiderül, hogy olvasta a lapot,⁵⁹ igazán nem tételezhető fel, hogy erre az *Opposition* politikájával való egyetértése vagy rokonszenve készítette. És József ZARZECKI-ről, a lengyel származású háztulajdonosról és gyufagyárosról, akit 1850-ben a császáriak besúgójaként tartottak nyilván, még kevésbé tételezhető fel, hogy a májusi kölcsönjegyzés alkalmával felajánlott tíz pengőforintját a baloldal törekvései iránti helyesléstől indítva, nem pedig valamilyen hátsó gondolatból juttatta el éppen az *Opposition* szerkesztőségéhez . . .⁶⁰

57. W. SCHOLL felhívását ld. Opp. 1848. jún. 27. 66. sz. 270. l.; NÁDOSY nyilatkozatát: Opp. 1848. júl. 30. 95. sz. 383. l.; EDEL tiltakozását pedig: Opp. 1848. máj. 10. 26. sz. 104. l. — Vö. CHOWNITZ: *Geschichte* II. 47. l. jz.

58. Az *Opposition*hoz fordult pl. CSONTOSY György asztalos (jún. 8. 51. sz. 304. l.), MAYER Ignác kereskedő (jún. 8. 51. sz. 304. l.), Johann SINGER varga (aug. 4. 99. sz. 398. l.), Johann DÖRFLINGER varga (aug. 12. 106. sz. 426. l.), RÁTZ József szűrszabómester (aug. 13. 107. sz. 430. l.), Michael ASCH vagyonos kőműves (aug. 23. 115. sz. 464. l.), továbbá egy névtelen vargamester (aug. 24. 116. sz. 467. l.) és Carl WERSAK kávé (szept. 14. 134. sz. 534. l.). Az illetők közelebbi kilétére vonatkozóan az általuk megadott adatokon kívül a következő forrásokat használtam fel: *Ipar-czimtár 1847*. Pest [1846], FL PVL Matricula Cicum Pesthinensium, FL Buda városának levéltára, Matricula Civium Budensium, *Pesther und Ofner Wegweiser 1849*.

59. KEHRER Joseph: *Die Ereignisse von 14ten und 15ten März 1848 in der Stadt Pesth*. Országos Széchényi Könyvtár, Bp., Kézirattár, Quart. Germ. 713. 1849. jan. 7. II. 7. f.

60. Opp. 1848. máj. 22. 36. sz. 148. l. — Személyére tájékoztatást nyújt FL PVL Matricula civium Pesthinensium, valamint „A pesti policia titkoskönyvében bejegyzett pesti denunciánsok névlajstroma 1850-ből”. OL Kossuth-gyűjtemény. VÖRÖS Antal iratai b/575. Történeti adatok kivonatokban, másolatokban és jegyzetekben 166. sz. — Itt említendő továbbá, hogy olvasták a lapot olyan császári tiszték is, akikről bizonyosra vehető, hogy szintén nem rokonszenveztek az általa hirdetettekkel, sőt kifejezetten ellenségesen álltak szemben a lappal.

Ha viszont az ilyen beállítottságú olvasók meglétén nincs miért csodálkoznunk, még kevésbé csodálatos, hogy az *Opposition*ot érdeklődéssel tanulmányozta például BATHYÁNY miniszterelnök is, akitől pedig mi sem állott távolabb, mint hogy megszívlelje azokat az észrevételeket, amelyekkel a radikális lapok — köztük nem utolsósorban az *Opposition* is — kísérték kormányának tevékenységét. Jóllehet az *Opposition* szerkesztősége, amikor kiderült, hogy BATHYÁNYT olykor az *Opposition*ba mélyedve lehet látni a Széchenyi-ligetben, kapott az alkalmon, s az egyik következő lapszámban sietett azután e legmagasabb állású olvasójának — meg egy füst alatt mindjárt az ő kollégáinak is — lelkükre kötni, hogy csak olvassák is a lapot a jövőben is szorgosan, s jótanácsaiból merítsenek kellő okulást.⁶¹ A kollégák pedig — mit tehettek mást? — csakugyan olvasták a lapot maguk is. Mert ha okulni ők sem akartak is belőle, azt, hogy közvéleményformáló tényező, maguk sem vitathatták el. Mint ezt a sorok között még a baloldaltól BATHYÁNYNál is távolabb álló MÉSZÁROS Lázár hadügyminiszter is elárulja nekünk emlékirataiban, amelyekben a forradalom sajtójáról így ír:

„A hivatalos lap [a *Közlöny*] . . . a legunalmasabb, sőt unalmasabb volt talán a ‚Wiener Zeitung’-nál [is]. A minisztérium szeretett volna egy ízletesebb, a közvéleményt kifejtő lapot teremteni, azonban nem sikerült, s így az ‚Opposition’ s a ‚Márciusok’ bátran charivárizhattak.” „A pesti közönség . . . pedig a temérdek falragasz, bulletin, Extrablatt, karikatúra, továbbá az élcet kereső ‚Március’ meg az ‚Opposition’, ‚Kossúth Hirlapja’, ‚Der Ungar’, a ‚Pesti Hirlap’-ban és a sok hazug röpiratban elég mulatságot és tápot lelt.”⁶²

CHOWNITZ, ha olvashatta volna ezeket a sorokat, talán zokon vette volna, hogy MÉSZÁROS az ő közvéleményformáló munkásságát charivarizálásnak (magyarul: macskazenélésnek) minősítette (ámbár MÉSZÁROS nézeteinek ismeretében bizonyára nem lepődött volna meg ezen). Azt azonban, hogy MÉSZÁROS az ő lapját együtt említette a *Marciusius Tizenötödikével*, a *Kossuth Hirlapjával* és a *Pesti Hirlappal*, nyilván méltányosnak tartotta volna. És joggal. Mert kétségtelen, hogy MÉSZÁROS, mikor ezt tette, túlértékelte az *Opposition*ot, de az is kétségtelen, hogy CHOWNITZnak az *Opposition* képében néhány hónap leforgása alatt olyan minden más egykorú magyarországi német lapot felülmúló orgánumot sikerült teremtenie, amely alkalmas lehetett arra, hogy a továbbiakban, az ellenforradalom fegyveres támadásának megindulása után az önvédelmi harc szervezésének is hatékony eszközévé váljék. És az *Opposition* az 1848 szeptemberét követő nehéz időkben csakugyan ezzé is lett — de immár megalapítója és szellemi atyja, CHOWNITZ nélkül. CHOWNITZ ugyanis augusztus második felétől fogva mindinkább ráértett arra, hogy az ellenforradalom fegyveres fellépésének a veszélye távoli fenyegetésből közvetlen eshetőséggé kezd átalakulni. Ez pedig mélységes aggodalmakat keltett benne. Hiszen abban, hogy a BATHYÁNY-kormány Béccsel megegyezést kereső politikája képes lesz elhárítani az ellenforradalmi veszélyt, mint kezdettől fogva nem, úgy ekkor sem tudott bízni. Ennek a politikának egy olyan erélyesebb politikával történő esetle-

61. Opp. 1848. jún. 17. 59. sz. 243. l.

62. *Mészáros Lázár emlékiratai*. Közreboacs. SZOKOLY Viktor. I. Pest, 1867. 247. l.

ges felcsereléséhez viszont, amilyent az előző hónapokban a baloldal s lapjában ő maga is hirdetett, most már szintén nem tudott reményeket fűzni, mert világossá vált előtte, hogy egy ilyen erélyesebb politikát a baloldal csak a forradalmi diktatúra eszközához folyamodva juttathatna érvényre, a baloldal hatalomátvétele pedig eltaszítaná a forradalom táborától a liberális nemesség zömét s ebben az esetben az ország éppúgy nem tudna kellő erőt kifejteni, akár abban az esetben sem, ha továbbra is a BATHYÁNY-kormány békülékeny politikája határozná meg a forradalom táborának vonalvezetését.

S egy ideig CHOWNITZ, igaz, látott mégis kiutat is: abban a nem elképzelhetetlen esetben, ha a vezetés nem marad többé a jelenlegi kormánytöbbség kezében, de nem is megy át a radikálisok kezébe, hanem KOSSUTH kezébe kerül. KOSSUTH ugyanis az augusztusvégi és szeptembereleji válságos napokban többször is jól látható jelét adta annak, hogy most már maga is éppoly határozott intézkedések megtételét tartja szükségesnek, mint amilyeneket a radikálisok sürgetnek, ezeket az intézkedéseket azonban nem egy forradalmi diktatúra talajára állva, hanem mindvégig az uralkodó által annak idején szentesített törvények előírásainak megfelelően létrejött országgyűlésre támaszkodva, azaz a törvényesség kereteit semmiben át nem hágva akarja foganatosítani. És ez CHOWNITZ szeme előtt megcsillantotta azt a reményt, hogy ilyen módon talán a nemesi zömnek a forradalom táborából történő kiválása nélkül is el lehetne érni erélyesebb politika diadalra juttatását, ez pedig mégiscsak elrettentené az ellenforradalmat. S kivált akkor éledtek fel ilyen remények CHOWNITZban, amikor JELLAČIĆ szeptember 11-i betörése után az országgyűlés többsége valóban KOSSUTH mögött látszott felsorakozni, s ennek hatására még az ellenforradalom legfőbb magyarországi szervezője, ISTVÁN főherceg nádor is kényszerítve érezte magát arra, hogy 16-án, engedve az országgyűlés felszólításának, személyesen álljon a JELLAČIĆ ellen vezényelt magyar sereg élére.

Azok a remények azonban, amelyek CHOWNITZban ekkortájt még éltek egy darabig, nem sokáig tartották magukat. Hamarosan kitudódott ugyanis, hogy ISTVÁN főherceg hat napi vezérkedés után cserben hagyta a sereget, s nádori tisztét is feladva, Bécsbe menekült. Ez pedig egyszeriben kétségtelessé tette CHOWNITZ előtt, hogy a helyzet menthetetlenné lett: hogy ISTVÁN főherceg távozásával veszendőbe ment a törvényes formák megőrzésének egyik szerinte nélkülözhetetlen biztosítéka, s hogy az udvar végérvényesen elszánta magát a magyar forradalommal való kíméletlen leszámolásra. Ahhoz meg, hogy a forradalom tábora képes lesz eredményes ellenállást tanúsítani, nem tudott reményeket fűzni.

S az a benne most egyik óráról a másikra kialakuló meggyőződés, hogy a magyar forradalom helyzete reménytelenné lett, saját személyes sorsára nézve is a legteljesebb kétségbeeséssel töltötte el: azzal a félelemmel, hogy JELLAČIĆ rövidesen esedékes pesti bevonulása után rettentő valósággá lesz, amit ő áprilisban még csak elméleti lehetőségként emlegetett, akkor azt írva, hogy ha az ellenforradalom „győz, és bosszúállásának véres áldozataként elbukom!”⁶³ Mert azt CHOWNITZ természetesen nem tudhatta, hogy az

63. Julian CHOWNITZ nyilatkozata (Opp. 1848. ápr. 17. 7. sz. 28. l.).

ellenforradalom némely hívei rövidesen egész névjegyzékeket fognak összeállítani a forradalom rövid úton felakasztandó hangadóiról s ezek közé őt is oda fogják sorolni,⁶⁴ azt azonban enélkül is bizonyosra vehette, hogy a fölött a hírlapi propaganda fölött, amelyet az előző hónapokban a forradalom és baloldala mellett, illetve az ellenforradalom — és személy szerint nem utolsósorban éppen JELLÁCIÓ ellen kifejtett, az ellenforradalmi körök nem fognak szemet hunyni. S ebben a helyzetben persze tehetne volna azt is, amit sokan mások tettek, vállalva minden veszélyt, életük kockáztatását is, — az ő ereiben azonban nem PETŐFI vagy VASVÁRI vére csörgedezett. Még két nap sem telt el tehát ISTVÁN főherceg szökése után, s már CHOWNITZ is Bécsbe utazott,⁶⁵ majd további két hét múlva, amikor a császárvárosban újabb forradalmi felkelés robbant ki, onnan is tovább menekült.⁶⁶

Persze, hogy megfutamodása nem a legépületesebb dolog, azt maga is érezhette, s ezért — amennyire lehetett — igyekezett leplezni, hogy most egyik napról a másikra cserben hagyja azt az ügyet, amelyet április óta szolgált. S kivált kiadója előtt iparkodott megindokolni távozását — már csak azért is, mert MÜLLERrel eddig fele-fele arányban osztozott az *Opposition* kiadásain és bevételén s gondoskodni kívánt arról, hogy ha többé nem fog részesedni a lap hasznából, ezért olyan anyagi kárpótlást kapjon, amelynek a segítségével pénzügyileg megalapozhassa életének következő szakaszát. MÜLLERnek tehát azt adta elő, hogy azért határozta el magát a Bécsbe menetelre, mert a császárvárosban senki sem fejt ki kellő propagandát a magyar ügy mellett s így ott ő nagyobb hasznot hajthatna a magyar forradalomnak, mint amekkorát Pesten. És MÜLLERre hatottak is szavai, úgyhogy simán hozzájárult távozásához, sőt vita nélkül belement az anyagi kártérítés kifizetésébe is; csupán ahhoz ragaszkodott, hogy lapszerkesztőként ezután is CHOWNITZ jegyezze az *Opposition*t, mint akinek a neve egyik fontos tényezője a lap népszerűségének. Ez előtt a — rá nézve első látásra hízogó, de az adott körülmények között meglehetősen kellemetlen — kikötés előtt pedig CHOWNITZ is kénytelen volt fejet hajtani. Megbeszélésük tehát azzal zárult, hogy CHOWNITZ továbbra is a lap névleges főszerkesztője maradt, a tényleges szerkesztői munkát viszont eddigi állandó dolgozótársainak egyik legtevékenyebbikére, SCHULLERre ruházták, s őt CHOWNITZ gyorsan el is látta irányelvekkel, elsősorban azt kérve tőle, hogy a lapot ugyanabban az általa meghonosított „egészséges demokratikus szellemben” vigye tovább, amely eddig is oly sikeressé tette.⁶⁷

CHOWNITZ neve azonban mégsem díszelgett már soká a lapon. A névleges főszerkesztő ugyanis alig egy héttel Bécsbe érkezte után döbbenet értesülhetett arról (épp az *Opposition*ból), hogy szeptember 28-án a pesti töme-

64. Ld. erre DESSEWFY Emil gróf [?] harmadik memorandumát Felix SCHWARZENBERG herceghez a magyar sajtó és klubok megrendszabályozásáról és a forradalom vezetőinek kérlelhetetlen szigorral való megbüntetéséről. Bécs 1848. nov. — Közli ANDICS Erzsébet: *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben*. II. Bp. 1952. 200., 207. l.

65. Szeptember 25-i távozására vonatkozóan ld. CHOWNITZ: *Geschichte* II. 44. l.

66. CHOWNITZ további életútjára ld. az 1. jegyzetben említett munkát.

67. CHOWNITZ: *Geschichte* II. 44–47. l. — Az *Opposition* szept. 27-i 145. számának vezércikke már SCHULLER aláírással jelent meg, s ezután ez természetesen többször ismétlődött.

gek felkoncolták az ellenforradalom szálláscsinálójaként Pestre küldött LAMBERG Ferenc gróf császári altábornagyot s erről a népitételről az ő nevével fémjelzett lap „csaknem tetszés”-sel ír. Egy általa Bécsben éppen ekkor indított s ugyancsak *Opposition* névre keresztelt kérészetű lapocskában tehát sietett leszögezni, hogy ha a pesti *Opposition* „helyettes szerkesztője a továbbiakban is *efféle* cikkeket fog közölni, akkor ő azon lap főszerkesztőségét... tüstént feladja és nevének rajta történő feltüntetése ellen határozottan tiltakozik”.⁶⁸ Ennek a nyilatkozatnak azonban csupán annyi hatása lett, hogy MÜLLER október 10-től kezdve CHOWNITZ mellett SCHULLERT is társszerkesztőként jelölte meg a pesti *Opposition* fejlécén; CHOWNITZ neve viszont így is csak rajta maradt a lapon s a lap irányvonala sem változott. Holott CHOWNITZ aggodalmait időközben még inkább felfokozhatta, hogy az újabb bécsi forradalmi felkelés kirobbanása nyomán a Lajta balpartján is megkezdődött a forradalom és az ellenforradalom táborának fegyveres erőpróbája, a Magyarországról megfutamított JELLAČIĆ pedig éppen Bécsnek vette útját, azaz továbbra is a nyomában maradt. Hősünk tehát, mivel így állván a dolgok, többé a császárvárosban sem lelte helyét, október 8-án lóhalálában Brünnebe települt. Itt pedig legsürgetőbb tennivalóját abban látta, hogy egy levéllel immár közvetlenül MÜLLERT keresse meg és — meg egyezsük semmibe vételével — most már egyenesen felszólítsa őt nevének a pesti *Opposition*-ról történő haladéktalan levételére. A nagyobb biztonság kedvéért azonban október 12-én megfogalmazott egy újabb sajtónyilatkozatot is (amelyet előbb a *Wiener Zeitung*, majd — némileg még ki is bővítve — a *Brünner Zeitung* hasábjain is megjelentetett), s ebben leszögezte, hogy ő szeptember 25. óta egyetlen sort sem írt a pesti *Opposition*-ba s ezen a lapon azóta az ő nevét mint szerkesztőt is jogtalanul szerepeltetik.⁶⁹ S így azután nagy nehezen mégis elérte, hogy neve — ha előbb nem is — október 22-én végül csak lekerüljön élete főművéről.

Am a lap élete ezzel egyáltalán nem ért véget; csupán annyi változás történt, hogy ettől fogva SCHULLER immár formálisan is egymaga szerkesztette az *Opposition*-t — egészen december 31-ig, mikor is a főváros kényszerű feladása miatt a lap megjelenése egyik napról a másikra megszakadt. Legalábbis egy időre. Mert Pest felszabadulása után, 1849. április 29-én az *Opposition* ismét feltámadt poraiból s július 8-ig, a főváros másodszeri, végérvényes elestéig megint hirdetőjévé lett a forradalom ügyének — előbb A. PFEILBOGEN, majd (június 19-től) VASFI Mór szerkesztésében.⁷⁰ Ezeknek a későbbi fejleményeknek azonban már egy másik fejezetet kellene szentelni a forradalom sajtójának történetében.

68. *Opposition* (Wien) 1848. okt. 3. 2. sz. 7. 1. — Ezt a kis lapocskáját egyébként a pesti *Opposition*-tól való megkülönböztetés kedvéért a *Die* névelő elhagyásával jelentette meg.

69. Mindezekről ld. CHOWNITZ: *Geschichte* II. 63. 1. — A nyílt levél: Julian CHOWNITZ: *Nothgedrungene Erklärung*. Brünn, 1848. okt. 12. *Wiener Zeitung* 1848. okt. 17. 285. sz. 943. 1.

70. BUSA i. h. — A fent említett — szerkesztőként és íróként VASFI nevet használó — orvosnak a tulajdonképpeni családneve EISLER volt (SZINNYEI: *Magyar írók* XIV. köt. Bp. 1914. 985–986. h.; *Fővárosi Lapok* 1887. 189. sz. 1391. 1.), s nem lehetetlen, hogy eltérő keresztneve ellenére is azonos volt azzal az Eduard EISLER-rel, akivel mint CHOWNITZ régi barátjával és szerkesztőségi titkárával már találkoztunk.

EIN KAPITEL
AUS DER GESCHICHTE DER PRESSE VON 1848 IN UNGARN:
„DIE OPPOSITION“ VON JULIAN CHOWNITZ

M. S. LENGYEL

Im Frühling 1848, nicht lange nach der Entstehung der radikalen ungarischen Zeitung *Marczius Tizenötödike* (= Der 15. März), erschien in Pest ein deutschsprachiges Blatt, *Die Opposition*, die beabsichtigte auch die größere, deutschsprachige Hälfte der damaligen Bevölkerung von Pest über die revolutionären Ereignisse in radikaler Weise zu informieren. Redakteur war der in Neuhäusel (Érsekújvár, heute: Nové Zámky, ČSSR) geborene Julian Chownitz, der zu dieser Zeit bereits einen ziemlich bewegten Lebenslauf hinter sich hatte. Er hatte seine Laufbahn in der Kadettenkompagnie von Olmütz begonnen und war, nach Aufgabe seines Offiziersdienstes, mit hochfliegenden Plänen zur Literatur und zum Journalismus übergewechselt. Bald schloß er sich dem Lager der österreichischen Emigranten an. In seinen in Deutschland erschienenen Flugschriften wurde er zum Kritiker des Metternich'schen Regimes. 1847 kehrte er jedoch plötzlich nach Österreich zurück und wurde dort Kleinbeamter von Metternichs Gnaden. Die ungarischen Märzereignisse zogen ihn nach Pest, wo er sich mit der Hoffnung auf große Erfolge erneut dem Radikalismus zuwandte und *Die Opposition* herausgab. Dabei nutzte Chownitz den Umstand aus, daß die deutschsprachige Bevölkerung von Pest in Ermangelung eines radikalen Blattes sich nur mangelhaft über politische Ereignisse informieren konnte. Außerdem kam ihm zustatten, daß in Pest sogar die Regierungspolitik offen kritisiert werden durfte und er so nun auch seine aggressiv-kritischen Neigungen ausleben konnte.

Nach dem damaligen neuen ungarischen Pressegesetz brauchte Chownitz für die Gründung einer neuen Zeitung keine besondere Erlaubnis, es mußte lediglich vom Herausgeber oder vom Redakteur eine Kautions hinterlegt werden. Einen Verleger gewann Chownitz bald in Julius Müller, einen Miteigentümer der Buchhandlung der Gebrüger Müller, der zwar mit den radikalen Ansichten nicht sympathisierte, den aber das erzielbare Geschäft um so mehr interessierte. Nach einigem Hin-und-Her gelang schließlich auch die Versicherung der notwendigen Kautions durch eine auf das Innenstädtisches Haus der Mutter von Müller intabulierte Obligation.

Am Tage nach dem Erscheinen der Probenummer, dem 10. April 1848 abends, erschien die erste ordentliche Nummer des neuen Blattes in der Trattner-Károlyischen Druckerei. Ziemlich zwei Monate später erlaubte der Innenminister auch den Vertrieb über die Post.

Als sich die Leser, insbesondere seine ehemaligen Gegner, mit dem in der Probenummer veröffentlichten radikalen Programm bekannt machten, wurde nicht gezögert, dem Redakteur seine schon aus der Vergangenheit bekannten Verirrungen vorzuhalten. Aber die jungen Märzrevolutionären, diejenigen, die am meisten Grund und auch das Recht gehabt hätten, Chownitz nach seiner Vergangenheit zu fragen, nahmen ihn, wie auch andere Subjekte mit zweifelhafter Vergangenheit vorschnell in ihre Reihen auf. Er kam weitgehend ihrem vorschußweisem Vertrauen entgegen und vervolkstümlichte die radikale Politik so, daß sie weites Interesse fand. Damit wurde Chownitz zum erfolgreichen Dolmetscher der Ansichten der Märzjugend, besonders bei denjenigen, die von der ungarischen Presse aus sprachlichen Gründen nicht erreicht wurden.

Seine Zeitung erlangte schon in der kurzen Zeit von einem Vierteljahr unglaubliche Volkstümlichkeit. Das wird schon deutlich aus dem sich ständig vergrößernden Format der Zeitung: das ursprüngliche Kleinoktav-Format mit 4 Blättern änderte sich bald in Quart-Format und dann in Sekond-Format. Ab 70. Nummer zum 1. Juli 1848 erschien die Zeitung in Großfolio-Format. Dabei war im allgemeinen Chownitz nicht gezwungen, Formatänderungen mit Preiserhöhungen zu verbinden, was auf den beispiellosen Absatz der Zeitung hinweist, genauso wie die Tatsache, daß er von Nummern mit wichtigen Ereignisberichten 2-3, ja sogar bis 18 Auflagen drucken ließ.

Dieser, in nicht ganz drei Monaten erreichte, ungewöhnliche Erfolg, war in

erster Linie der Revolution zu verdanken, ferner dem, in deren Folge zunehmenden Interesse für politische Blätter, besonders solchen mit radikalem Inhalt. Das einzige in deutscher Sprache bestehende liberale Blatt, *Der Ungar* nahm hingegen ständig in seiner Abonnementszahl ab.

Der grosse Erfolg *Der Opposition* war aber auch ganz wesentlich den großen redaktionellen Eigenschaften von Chownitz zuzuschreiben, der mit dieser Zeitung das erste eigentliche Boulevardblatt von Pest zustandegebracht hatte. Sie war lebendiger, interessanter und schneller als alle anderen Zeitungen. Dazu trug ganz besonders die persönliche Einsatzbereitschaft von Chownitz bei, der ständig selbst bei allen wichtigen Ereignissen in der Stadt am Ort anwesend war und so über Streiks, Volksversammlungen, Demonstrationen und andere landeswichtige Geschehnisse aufgrund eigener Erfahrungen berichten konnte.

Dabei mußte Chownitz am Anfang sowohl selbst die Artikel schreiben als auch redigieren. Nach kurzer Zeit schon wurde es ihm aber möglich, sowohl einen Sekretär als auch andere Mitarbeiter anzustellen und sogar ständige bzw. gelegentliche Korrespondenten im Land und in Wien zu halten.

Neben der inneren Vervollständigung seiner Redaktionsorganisation entwickelte er auch weitere Methoden, seine Leser sofort von allen wichtigen Begebenheiten detailliert zu informieren. So ließ er bei größeren, die Allgemeinheit interessierenden Ereignissen Extrablätter erscheinen und von in breiten Kreisen Interesse erweckenden Artikeln *Der Opposition* wurden selbständige Flugblätter angefertigt. Um die Wiener Vorfälle umgehend berücksichtigen zu können, verlegte er den Erscheinungstermin der Zeitung Ende Mai vom Abend auf den Morgen, weil er dadurch die Nachrichten von Wien, die abends mit dem Schiff von dort eintrafen, noch aufnehmen konnte. Darüberhinaus schickte er auf besondere Schauplätze eigene Sonderberichterstatte. Im Vertrieb seines Blattes paßte er sich den revolutionären Zeiterfordernissen an, indem er wie andere radikale Redakteure die Zeitung auch auf der Strasse verkaufen liess. Zum größten Kummer seiner Gegner wurde das Blatt von der Pester Bevölkerung fleißig gekauft.

Die Opposition wurde von vielen gelesen, hauptsächlich von Pester und Ofner Einwohnern, denn das Blatt war ja auch in erster Linie für die Leser der Hauptstadt bestimmt, darunter vorerst für solche, die die radikalen Ansichten teilten, insbesondere für solche Gruppen, für die es immerwieder seine Stimme erhob, wie die Arbeiter, die Zunftgesellen, die Juden, die Kleinbeamten und andere niedere Angestellten. Außer diesen Bevölkerungsgruppen lasen jedoch auch Mitglieder übriger Gesellschaftsschichten, wie Advokaten, Ärzte und Studenten *Die Opposition*. Größtenteils lasen aber Pester und Ofner Bürger das Blatt, obwohl viele von ihnen vermutlich nur aus Neugierde und Sensationslust. Auch die Mitglieder der damaligen Regierung haben das Blatt aus Berufsgründen zur Beurteilung der politischen Lage gelesen, obgleich sie seine radikalen Ansichten selbstverständlich nicht teilten. Es ist zum Beispiel bekannt, daß der damalige Ministerpräsident Batthyány und der Kriegsminister Mézáros *Die Opposition* regelmäßig verfolgt haben.

Im September 1848 aber, als die Gegenrevolution sich offen gegen die ungarische Revolution wandte, erschrak Chownitz, wechselte erneut seine Richtung, ließ sein Blatt im Stich und floh aus Ungarn. Die Zeitung unterstützte jedoch weiter die ungarische Revolution, nun aber ohne ihren Gründer.

A magyar csízio átdolgozásai

BORSA GEDEON

Eddig már két korábbi tanulmányban igyekeztem összeállítani egyrészt a magyar csízio kialakulásának¹, másrészt kiadásainak történetét.² Most ezek folytatásaként a fentiekhez kapcsolódó témakör feldolgozására teszek az alábbiakban kísérletet. Ez pedig a 19. század végén és a 20. század elején már elhalóban levő hagyományos csízio átalakításának felderítése és ismertetése.

A magyar csízio, jóllehet a századok során többször is igyekeztek, hogy más, hasonló témakörű, de igényesebb kiadványokkal helyettesítsék, ezeket egytől egyig túlélte. Lassú elmúlását nem is ezek a „konkurrenszek” okozták, hanem önnön maga konzervativizmusa. A csízio hagyományos szövege, amely végleges formájában a 17. század derekán keletkezett, gyakorlatilag ugyanis szinte teljesen megmerevedett. A 19. század utolsó évtizedeiben azután az általános műveltség lassú, de állandó növekedésével, hovatovább a legigénytelenebb olvasói számára is elfogadhatatlanná vált.³ A kalendáriumok, de általában a népkönyvek megjelentetésével foglalkozó, nagy — elsősorban budapesti — kiadók ezért az így válságba került, korábban oly népszerű művet szövegének erőteljes átdolgozásával igyekeztek ismét vonzóbbá — és ami számukra a legfontosabb volt — eladhatóbbá tenni. Az átalakítás és modernizálás során még általában megtartották a csízio jellegét, mind szövegének, mind illusztrációinak jelentős részével együtt.

BARTALITS IMRE CSÍZIOJA

Címszövege: *Legújabb magyar csízio, vagyis a mai csillagászati tudományok s bölcs élettapasztalatok kis tükre. A köznigsbergi Müller János, és Nostradamus, híres csillagászok, valamint Theophrastus Paracelsus híres orvos után magyarítva*

1. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1974—1975, 265—347. l.
2. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1976—1977, 307—378. l.
3. Jól példázza ezt az 1809. évi kiadásnak az OSZK-ban őrzött példányában (814.377, B₅b lap) olvasható, erősen kritikus, kéziratosszerű bejegyzés, amely az új naptár bevezetése alapján hibásan datálva a művet (vö. 1. jegyzet, 329. l.) a következőképpen szól: „így az 1583-dik esztendőben koholták ezt a' bolond Cisiót”.

és a kor tudományos tapasztalataival bővítve. A címlap alján olvasható: „Budapest 1874. Kiadja, nyomtatott és kapható Bartalits Imre könyvnyomdájában.” A nyolcadrét alakú kis könyv 120 számozott lapból áll, és bibliográfiailag ismeretlen.⁴

A kötet beosztása és tartalma — szembesítve a hagyományos csízióval⁵ — a következő: A második lapon olvasható a „Nehány szó a t. olvasóhoz” c. ajánlás, amelynek datálása „Buda-Pest, 1874” és aláírása „a kiadó”. A „Kedves atyámfiái s leányai az Úrban” már csak távrolól emlékeztet a magyar csízió „A keresztény olvasónak Istennek kegyelmét és áldását kívánja” szövegű megszólításra. A továbbiakban azután teljesen hiányzik a hagyományos csízió antik példázata. Helyette rövid ismertetés olvasható a BARTALITS-féle ajánlásban a kiadványban található sok hasznos témáról. „Aki ezeket figyelemmel végigolvassa, mintegy újjászületik, világosság támad agyában, s mindent tisztán fog látni, és az átkos babonának — mely a lelket és testet egyaránt megrontja — nem fog többé hitelt adni.” Bár egyetlen szóval sem hivatkozik a korábbi csízióra, nem szól annak átdolgozásáról sem, mégis az előző mondat egyértelműen annak rendkívül éles és határozott kritikája, amellyel egyben — hallgatólagosan — az átdolgozást is indokolta. A befejező mondat így hangzik: „Vajha az én minden jóra és szépre oly hajlandó és fogékony keblű magyar népem úgy fogadná e kis könyvecskét, mint legjobb, leghűbb és legbiztosabb házi barátját, kinek tanácsait szívesen követi mindenkor és mindenben: akkor fáradságáért nagyon meg lesz jutalmazva.” Ebből a kiegyezés utáni idők lelkes nemzeti érzése mellett az új összeállítás sikeréért aggódó, vállalkozó kiadó hangja csendül ki.

Az alábbiakban a BARTALITS-féle csízió szövege kerül szembesítésre a hagyományos csíziójével. Az öröknaptárban (3—14. l.) minden hónap elején álló legfontosabb adatok közül hiányzik a holdhónap korábban feltüntetett napszáma. Ezzel szemben viszonylag kiadós „Teendők” című új szöveg olvasható, amelynek első bekezdése az elvégzendő mezőgazdasági munkákról szól, a második pedig tapasztalatok alapján összeállított időjárási előrejelzéseket tartalmaz. Elmaradt minden hónapnál a csíziónak nevet adó „Cisio Janus”, a hónapvers, továbbá februárnál a szökőév magyarázata. A „Cisio Janus” szótagjainak elhagyása következtében a hónap egyes napjainak szövege megrövidült, ami módot adott a takarékosabb, két hasábjában történt szedésre. Ugyancsak kimaradt a csízió hagyományos „Sequuntur officia XII mensium” című verse.

„I. A föld kerekiségéről, nagyságáról és szélességéről” (15. l.) cím még a régi csízióból cseng vissza, de tartalma pontos csillagászati adatokkal (pl. az év hossza másodperc pontossággal) nyert kifejtést. — „II. Földünknek s a többi planétáknak távolsága a naptól, azok száma és nagysága” (15—16. l.) már címében is merőben új, modern felfogást tükröz heliocentrikus szemléletével a hagyományos csízió archaikus geocentricitásával szemben. Az 1846-ban felfedezett Neptun-nal bezárólag ismeri a nagybolygókat, sőt

4. OSZK Ponyva 43/34.

5. 1875. évi kiadása: OSZK 176.130(5).

még további 76 kisbolygóról is tud.⁶ — „III. Az esztendőről” (16—17. l.) c. fejezet az adatok pontosítását eltekintve lényegében megegyezik a hagyományossal. — „IV. A szökő-évről” (17. l.) rövidebbre fogja mondanivalóját, hiszen a katolikusok és a protestánsok közötti naptáreltérés már megszűnt. „V. A nap kezdete” (17. l.) c. fejezet szövege csupán stilisztikai korszerűsítést nyert. — „VI. Azon tábla, mely óránként mutatja, melyik planéta uralkodik mind éjjel, mind nappal” (17—18. l.) c. fejezet esetében ugyanaz történt mint az előzőnél. — „VII. A napfogyatkozásról” (18. l.) „VIII. A holdfogyatkozásról” (18—19. l.) „IX. A hold befolyása földünkre” (19. l.). Ez a három, rövid fejezet egészen új: szövege a korszerű természet-tudományi ismeretek alapján magyarázza a címekben megjelölt témát.

Újra a hagyományos csízói szövegéhez közelít a folytatás: „X. Némely planeták és égitestek természete, járása s az emberre való befolyása” (19—27. l.) a sorrendben itt is érvényesül a korszerű, heliocentrikus szemlélet, amikor is a bolygók — a hagyományos csízótól eltérő módon — a Naptól távolodó sorrendben⁷ követik egymást, majd a végén a Nap és a Hold áll. Egyrészt tehát a BARTALITS-féle összeállítás modern szempontokon alapszik, másrészt azonban — nyilván az olvasói igény kielégítésére — megtartotta a hét „bolygót”, az ahhoz tartozó jövendölések jelentős részével együtt. Egyedül a Nap és a Hold esetében került bele a szövegbe nagyobb terjedelmű, új magyarázat e két égitestnek a többitől eltérő jellegének magyarázatára. — „XI. A nap járása a 12 jegyben” (28. l.) a bevezető szöveg elhagyásával a táblázatos rész megmaradt korábbról.

„XII. Az állatkör 12 jegyeinek természete s a napnak azokra való hatása” (28—40. l.) lényegében a régi szöveg rövidített és a bonyolultabb asztrológiai (horoszkóp) elemek elhagyásával készült változata némi igazításokkal. — „XIII. Mutató-tábla” (41. l.) a csízói megfelelő fejezetének pontos átvétele. — Ezt követően kimaradt BARTALITS-nál a csízónak az a fejezete, amely arról szól, hogy miképpen uralkodik a hét planéta a Holdnak fénye szerint. Ennek magyarázata alighanem az, hogy a már lassan feledésbe merülő asztrológiai fogalmakkal terhelt szöveg a 19. század utolsó évtizedeire szinte érthetlenné, így haszontalanná vált.

„XIV. Hány óráig fog a hold világitani az éjjel?” (41—42. l.) c. fejezet a hagyományossal megegyező, fametszetes táblázatot a korábbival szinte pontosan megegyező szöveggel magyarázza. — „XV. A hold fényéből hogy lehet az időjárást megjósolni?” (42. l.) szövege a csízói XIII. fejezetének átdolgozása. A végéről viszont lemaradt a vers latin címe, továbbá az ízlésesnek aligha mondható, és az időjárási prognózishoz nem tartozó néhány sor.⁸

Szorosan összefügg a három következő fejezet: „XVI. Az év négy szakasza” (42—43. l.) — „XVII. Az évnek négy szakasza s azoknak tulajdon-

6. Miután a 76. kisbolygót 1862-ben fedezték fel, ezt a szöveget vagy jóval az ajánlás 1874. évi kelte előtt írták, vagy a szerkesztő nem tartott napra pontosan lépést a csillagászat eredményével, hiszen azokban az esztendőekben már évente több új kisbolygót fedeztek fel.

7. Merkúr, Venus, Mars, Jupiter, Saturnus.

8. „Hasas leány soha meg nem csal téged. — Hasas leány vagy kövér, vagy hordoz gyermeket.”

ságai, hónapjai, égi jegyei s az azokban uralkodó szelek” (44–45. l.) — „XVIII. A szelekről” (46–47. l.) c. három rész átvétel a magyar csízióból, de az első két fejezet sorrendje felcserélődött. Ennek feltehető oka az, hogy ilyen módon az évszakok szerinti szelek felsorolása közvetlenül megelőzi azok leírását, ami logikusabb is. Az évszakoknak a szentek ünnepeivel történő kijelölése korábban igen hibás volt, ezt most megigazították.⁹ Elmaradt a „Complexiones quatuor partium anni” vers címe, de megmaradt maga a szöveg, amelyhez hozzácsapták a következő fejezet végén álló hasonló két sort ugyancsak cím nélkül. Ez az összesen négy sor az egyetlen latin nyelvű rész a BARTALITS-féle összeállításban. Az összes többit eltávolították az átdolgozás során, hiszen a latin nyelv ismerete a csízió 19. század végi olvasóinál számításba sem jöhetett. Az évszakok négyféle jellemzője (a hónapok neve, a csillagképek, az uralkodó szelek és az időjárás tulajdonságok) mellől kihagyták azoknak a négyféle emberi vérmérsékletre történt kivetítését. Hogy ez mennyire indokolt volt, jól bizonyítja az új szövegnek a nyárról szóló részében található mondat, amely szerint: „Kholerás időben nem jó fürödni, mert meghülhet az ember, s ebből támad leghamarább a betegség; nem kell ekkor eret vágatni, ellenben kevés itallal és étellel kell élni, mert mértékletes és tiszta élet legjobb óvszer a kholera és egyéb betegség ellen.” Ugyanez a hagyományos csízióban így szól: „A cholericusok nyárrban meg ne fürödjének, eret ne vágassanak, és semmi orvossággal ne éljenek, és kevés étellel és itallal megelégedjenek.” Az új kiadvány szerkesztője a korábbi időkben olyan szívesen emlegette négyféle embertípus megjelölését (szangvinikus, melancholikus, cholericus és flegmatikus) e fejezetből az elemekkel (föld, víz, ég és tűz) történő összevetéssel együtt kihagyta, egyedül nyáron vette át azt az eredeti szövegnek fentebb ismertetett félremagyarázással: cholericus = choleras. A szelekről szóló fejezet új szövege kiadás és korszerű magyarázatát nyújtja ennek a meteorológiai jelenségnek, majd igen rövidre fogja a szelek ismertetését azok latin nyelvű megjelölését megtartva. A régiék négy elemének említett tudatos kihagyása után természetes, hogy a csízió hagyományos szövegének következő, erről szóló egész fejezete az új szerkesztés során kimaradt.

„XIX. Az ember négyféle véralkatáról” (47–48. l.) erősen rövidítve szól csak a különböző vérmérsékletű embertípus jellemzőiről. — „XX. Az embernek életrendjéről” (48–49. l.) az egészséges életre vezető gyakorlati jótanácsokat tartalmaz részben átvéve, részben kivonatossan összevonva a régi csízió következő három fejezetét.¹⁰ — „XXI. Az alvásról” (49–51. l.) modernizált változata a magyar csízió azonos témájú fejezetének. Az új szerkesztésből ezt követően kimaradt a réginek következő három fejezete: „Purgációról.” — „Orvoslásról.” — „Fürdésről.”

„XXII. A tizenkét hónapban mit míveljen és hogyan éljen az ember?” (51–60. l.) c. fejezet rövidebb prózai részei még emlékeztetnek a csízióra, azonban jótanácsait főleg olyan rigmusok formájában közli, amelyek viszont ismeretlenek a hagyományos szövegből. — „XXIII. Jövendőmondó, ki meg-

9. II. 22., VI. 29., VIII. 24. és IX. 23. helyett III. 21., VI. 24., IX. 21. és XII. 29.

10. „Miképpen éljen ember, hogy egészséges legyen. — Az ember mint tartsa magát étel előtt. — Az embernek életéről közönségesen.”

mondja, melyik hónapban milyen ember születik? (60–66. l.) a csízióból ugyancsak ismeretlen versekben adja elő mondanivalóját, tehát egészen új betoldás. Ezen a helyen teljesen kimaradt a hagyományos szövegnek az erek vágásáról szóló fejezete. — „XXIV. Az arcz-isme (Phisiognomia), vagyis: hogyan lehet az ember tagjainak állásáról, a külsőről megismerni az ember belső természetét? (66–67. l.) az átdolgozás során igen jelentősen megrövidült. — „XXV. A kéz-jóslás (Chiromantia)” (67–69. l.) esetében ugyanez történt. — „XXVI. A Karácsony napja” (69–70. l.) az ezen az estén, ill. az ezt követő napokban tapasztalható időjárásból következett a jövő esztendő időjárására, ill. az azzal szorosan összefüggő természetvilágításaira. A korábbi szövegben ez a téma két fejezetben és valamivel részletesebben nyert kifejtést.

„XXVII. Házi gyógytár (patika)” (70–75. l.) teljesen új szöveg, amely feltehetően feledtetni kívánta a már említett és fentebb kihagyott három korábbi fejezetet a purgációról, az orvoslásról és a fürdésről. A hagyományos csízióból nem került itt be az új szerkesztésbe egész sor további fejezet: „Paraszt embernek regulái az időnek változásáról” — „A villámlásról” — „Mennyütő kőről” — Mennyütő kőnek miképpen kell Isten után ellenállni” — „Az üstökös csillagról” — „A szivárványról” — „Az újságról és holdfogyatkozásról való tanúság” — „A földnek építéséről” — „Miképpen ismeretnek meg az órák az embernek bal kezén való öt ujjain” — „Miképpen ismerjed meg kezében az órát” — „Figura, mi módon álljon az ember, aki az órát akarja megnézni.”

A BARTALITS-féle kiadvány következő „XXVIII. A házi-állatok betegségei elleni szerek” címet viseli, amelynek részei: „A lovagnál (75–77. l.) — „A szarvasmarháknál” (77–79. l.) — „A juhokról” (79–80. l.) — „A sertésekről” (80–81. l.) Ezek közül az első tematikailag még megfelel a hagyományos csízió következő, igen terjedelmes fejezetének, de a szövege attól teljesen független. A többi háziállatról szóló rész egészen új. Ugyanez áll az új összeállítás ezt követő több fejezetére is: „XXIX. A hold befolyása a ruhafehérlésre” (82. l.) — „XXX. Kézmosó szer” (82. l.) — „XXXI. Az üszögről” (82. l.) — „XXXII. A villanyosságról” (83–84. l.).

Logikusan kapcsolódik az előzményhez a „XXXIII. A villámlás- és mennydörgésről” c. fejezet (84–87. l.), amelynek a régi csízió három — ott sorrendben jóval előbb álló — fejezetet is szentelt.¹¹ Az új szöveg azonban teljesen mentes a korábbi babonás hiedelmeitől, mert pontos tudományos magyarázatát adja ennek a természeti jelenségnek, beleértve a FRANKLIN-féle villámhárító ismertetését is. Ugyanilyen igényességgel fogalmazódott a két következő fejezet is: „XXXIV. A délibábról” (87–88. l.) és „XXXV. A szivárványról” (88–89. l.). Az előbbi új téma, míg az utóbbit — más helyen — a magyar csízió külön fejezetben már tárgyalta, de természetesen nem az új kiadványban olvasható, korszerű fogalmazásban. Ismét új a „XXXVI. A lidérc-, vagy bolygótűzről” (89–91. l.) és „XXXVII. A visszhangról” (91. l.) című két fejezet. „XXXVIII. Tapasztalatok az idő változásáról” (91–93. l.) a korábban „Paraszt emberek regulái” elnevezésű fejezet rövidített átdolgozása.

11. „A villámlásról. — Mennyütő kőről. — Mennyütőkőnek miképpen kell Isten után elleneállni.”

BARTALITS kiadványának utolsó, viszonylag terjedelmes része (94–119. l.) csupa olyan szöveget tartalmaz, amelyek a hagyományos csízióban nem találhatók: „XXXIX. A 12 hónap időjárása” (94–95. l.) tapasztalatokon alapuló időjárási előjelzések hónaponként csoportosítva. — „XL. Bölcs tanúságok” (95–96. l.) közmondások kis gyűjteménye. — „XLI. Az északi fényről” (96–98. l.), „XLII. A delejtű, vagy iránytű” (98–100. l.), „XLIII. A naprendszer s keletkezése” (100–104. l.), „XLIV. A csillagos ég” (104–109. l.) mind a négy legutóbbi, ismeretterjesztő fejezet a csíziónak a természettel foglalkozó témáihoz csatlakozik korszerű ismeretek felhasználásával.

„XLV. Eldorádó. Természettudományi csemege.” (109–114. l.) utópisztikus utazást ír le az Eldorádó-nak nevezett Mars bolygóra. — „Emléksorok” (114–116. l.) hat emlékkönyvbe írható versikéből áll. — „Adomátár” (116–119. l.) tíz tréfát tartalmaz. — A könyvet „Tartalom” (120. l.) című és lapszámra utaló tartalomjegyzék zárja.

Összevetve a hagyományos csízió és a BARTALITS-féle kiadvány megegyező, átdolgozott és eltérő szövegrészeit, a következő állapítható meg. Az új szerkesztés során teljes egészében kimaradtak a korábbi bevezető részek,¹² az örök naptár utáni latin vers,¹³ a hét bolygó által „regnált” évek időjárási kilátásai,¹⁴ a négy elem (tűz, ég, víz és föld) szerinti meteorológiai prognózisok,¹⁵ az érvágási tanácsadó,¹⁶ az üstökösök hatása alapján vélt következmények,¹⁷ a földműves elvégzendő feladatairól szóló és szövegében az elhagyott „Cisio Janus”-hoz szorosan fűződő vers,¹⁸ a primitív napóráról, az ún. kézi kompasztomról szóló három fejezet,¹⁹ végül bizonyos országok és városok csillagképeinek jegyzéke.²⁰

Csupán a csízió témáját érinti az új kiadvány, de teljesen modern szövegezésben ír e tárgyban három egészségügyi²¹, két csillagászati²² és egy állatorvosi²³ fejezet esetében. Ide tartozik még egész sor további szövegrész, amely az új szerkesztés során szinte teljesen eltérő fogalmazást kapott.²⁴ Ezen kívül még további tucatnyi fejezet szövege került jelentős mértékben

12. „Előszó. — A keresztény olvasónak. — Más előszó.”

13. „Sequuntur officia XII mensium.”

14. „XI. A hét planéták miképpen uralkodnak . . .”

15. „XVII. A négy elementomról.”

16. „XXVII. Erek vágásáról.”

17. „XXXVI. Az üstökös-csillagról.”

18. „XXXIX. A földnek műveléséről.”

19. „XLI. Kézi-kompasztom és árnyékóra. — XLII. Miképp ismertetnek meg az órák az ember balkezén való öt ujjain? — XLIII. Ábra, mi módon álljon az ember, aki órákat akarja megnézni.”

20. „Az országokról és fővárosokról.”

21. „XXXIII. Purgációról. — XXIV. Orvoslásról. — XXV. Fürdésről.” — Vö. BARTALITS XXIII–XXV. fejezete.

22. „XXXVIII. A napfénynek fogyatkozásáról. — XXXIX. Az újságról és holdfogyatásról . . .” — Vö. BARTALITS VII–VIII. fejezete.

23. „XLIV. A lovak betegségeiről.” — Vö. BARTALITS XXVIII. fejezete.

24. „II. A csillagok a Földtől mily messze legyenek. — XXXIII. A villámlásról. — XXXIV. A mennykőről. — XXXV. Mennykőnek miképpen kell Isten után ellene állni. — XXXVII. A szivárványról.” — Vö. BARTALITS II., XXXIII. és XXXV. fejezet.

átfogalmazásra, így viszonylag kevés az olyan részlet, ahol az átdolgozás csupán stabilizálásbeli változtatást hozott.

A BARTALITS-féle kiadványban az ajánlásán kívül még legalább húsz olyan fejezet, ill. szövegrész található, amely teljesen új a hagyományos csízióhoz képest.²⁵ Ezek túlnyomó része új természettudományi ismereteket közlő, népszerűsítő írás, amit a címlap szövege is hangsúlyoz: „a mai kor tudományos tapasztalataival bővítve”. Kisebb a száma és terjedelme a szórakoztató céllal a kötet végére beiktatott szövegeknek. Mindössze két olyan új rész akad, amely a hagyományos csízió igénytelenségéhez igazodó jövendöléseket tartalmaz.²⁶

Az alábbi ismertetés során a BARTALITS-féle kiadvány illusztrációi természetesen a hagyományos csízió képeivel is szembesítésre kerülnek. A címlap dísz keret nélküli, 40×60 mm méretű metszet (1. ábra), amely tudós

1. ábra. Címlapkép BARTALITSnál

csillagászt mutat be munkaeszközei (távcső, éggömb, homokóra stb.) között. Ez a fajta ábrázolás már a 18. században felkerült több hazai naptár címlapjára. Ezzel is nyilván az igényes tudományosság látszatát kívánta az olvasók szemében kelteni az új kiadvány megjelentetője. Ugyanez a szándék olvasható ki különben a címben foglalt neves személyiségek (*Regiomontanus*, *Nostradamus* és *Paracelsus*) nevének feltüntetésével is. Valójában természetesen semmi összefüggés sincs a BARTALITS-féle kötet szövege és az említett tekintélyek írásai között. A hagyományos csízió ezzel szemben végig megőrizte címlapján az időjárást vizsgáló földművesek alakját.²⁷

Az öröknaptárt az eredeti csízióban hónapképek díszítették,²⁸ ezzel szemben BARTALITS — nyilván az önköltség csökkentése végett — az állat-övi jelek képeit alkalmazta itt is (3–14. l.). A 28×28 mm méretű fekete alapon 26 mm átmérőjű kettős körben látható a csillagképek szimbolizált ábrázolása, a sarkokat pedig egy-egy háromszög alakú dísz tölti ki (2–13. ábra). Ugyanez a sorozat — immár funkciójának megfelelő módon —

25. VII., VIII., IX., XXIII., XXIX., XXX., XXXI., XXXII., XXXIV., XXXVI., XXXVII., XXXIX–XLV. fejezet, az „Emléksorok” és az „Adomatár”.

26. XXIII. és XXXIX. fejezet.

27. 1. jegyzet 337. l.

28. 1. jegyzet 332. l.

2–13. ábrák. Az állatövi jelek első sorozata BARTALITSNÁL

megismétlődik a kötetben belül a XII. fejezet illusztrálására (28–40. l.). Két esetben azonban a második alkalommal az elsőtől eltérő dúc került felhasználásra: a Rák (31. l. – 14. ábra) és a Vízöntő (39. l. – 15. ábra). A hagyományos csízióban még egy további – ez esetben a XII. – fejezetet szoktak még ilyen, vagy ehhez hasonló képsorozattal illusztrálni. Ezt azonban úgy látszik BARTALITS meg kívánta takarítani.

A X. fejezet illusztrálására (19–26. l.) szolgáló hét metszetből álló bolygóképek keret nélküli és mérete 61–66×38–40 mm között változik (16–22. ábra). A közepes tudású rajzolóra valló metszeteken a klasszikus iste-

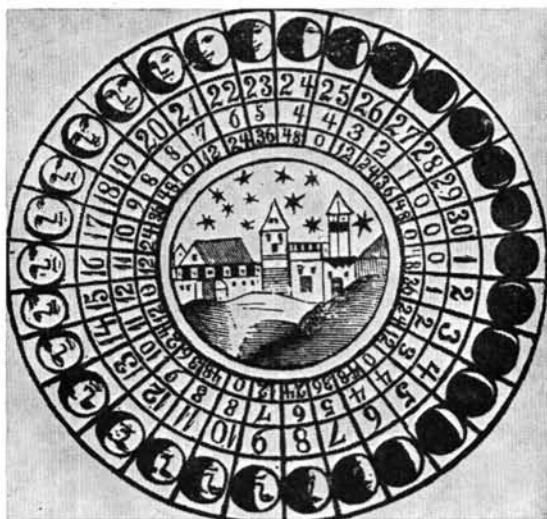
14–15. ábrák. Az állatövi jelek második sorozatából BARTALITSNÁL

nek felhők között ábrázolva láthatók. Az öt valódi bolygó esetében a jobb alsó sarokban azok csillagászati jele húzódik meg, míg a Nap és a Hold esetében e két égitest szimbolikus ábrázolása a bal alsó részben tűnik fel. Tehát az illusztrációk is felismerhető módon különbséget tesznek a merőben különböző jellegű égitestek között, amint ezt a szöveg is kiemeli.

Az éjszakai holdfény időtartamát mutató köralakú tábla (41. l.) pontos mása a hagyományos csízióban találhatóknak (23. ábra). A városkép feletti csillagok száma 11. Ez a budai Landerer-nyomdában a 18. században használt metszet²⁹ viszonylag színvonalas utánmetszésének tűnik.

A négy évszak ábrázolása (44–45. l.) minden más csíziótól eltér a metszet feltűnően nagy formátumával: a keret nélküli képek mérete 52–55×

23. ábra. Az éjjeli holdfény hosszát mutató tábla BARTALITSNÁL

99–105 mm között változik (24–27. ábra). Az alakok öltözete — akárcsak a BAGÓ-féle csíziók némelyik, hasonlóan nagyméretű illusztrációjában³⁰ — jellegzetesen magyaros. A jeleneteket meglehetősen romantikus felfogásban rajzolták meg, és eredeti kompozíciójuk egy-egy nemzetközileg évszázadokon át használt hónapképábrázolás.

A tenyérjósásról szóló fejezet illusztrálására két keret nélküli kép is szolgál. Az egyik (68. l.) mind méretben (65×40 mm) mind rajzolatában (28. ábra) szinte megtévesztésig hasonlít a BAGÓ-féle csíziókban 1873-tól látható metszethez.³² Az ábrán látható betűk mind említést nyernek a hagyományos csízió szövegében: azt pontosan magyarázzák. A BARTALITS-féle kiadványban azonban ezekről szó sincs, tehát az illusztráció már tulaj-

29. 2. jegyzet, 326. l. és 37. ábra.

30. 2. jegyzet 358–359. l. és 125–132. ábra.

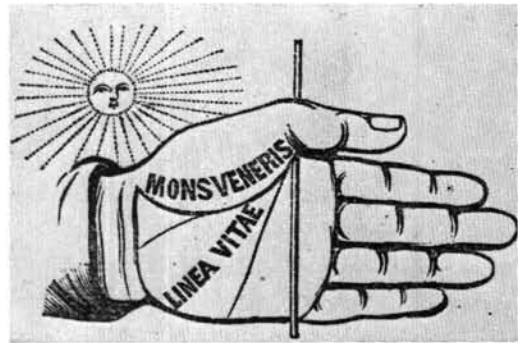
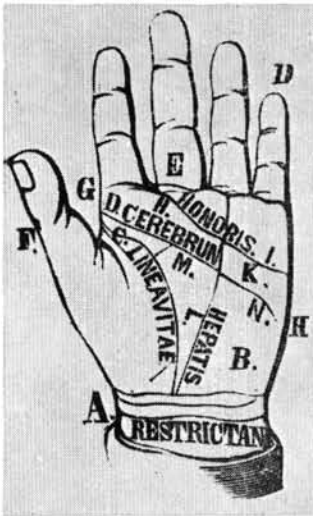
31. Így a „Tavaszi” a május, a „Nyár” az augusztus. — Vö. 1. jegyzet 332–333. l.

32. 2. jegyzet 363. l. és 134. ábra.

24–27. ábrák. Az évszakok első ábrázolása BARTALITSnál

28–29. ábrák. Illusztrációk a tenyérjósáshoz BARTALITSnál

donképpen meghaladott volt. A másik tenyérkép a hagyományos csízióban nem a kézjósás, hanem a primitív napóra, az ún. kézi kompasztom használatát volt hivatott bemutatni. Miután azonban szerepel rajta a „Mons Veneris” és a „Linea vitae” felirat, a BARTALITS-féle kiadványba bekerült (67. l.), jóllehet abban a kompasztomra vonatkozóan egyetlen sor szöveg sem olvasható. A keret nélküli 40×65 mm méretű metszetet (29. ábra) itt is csak néhány betűben és a ruházat vonalkázásában lehet megkülönböztetni a késői BAGÓ-féle ábrától.³³

33. 2. jegyzet 363. l. és 135. ábra.

A könyvben még nem kevesebb, mint 11 további, részben nagy méretű metszet található,³⁴ ezek azonban már a hagyományos csíziótól független, új fejezetek illusztrálását szolgálják, így ismertetésük e tanulmány kereteibe már nem kívánkozik. Kimaradtak természetesen ezzel szemben e modern csízióból a hagyományos csízió elhagyott fejezeteihez szóló képek.³⁵

Mindent összefoglalva megállapítható, hogy a BARTALITS-féle 1874. évi átdolgozás célja egyértelműen a hagyományos csízió olyan jellegű és mérvű átalakítása volt, amely a számításba jöhető olvasóközönség viszonylag alacsony műveltségi szintje szerint is már meghaladott, ill. érthetlenné vált részek elhagyása, átdolgozása mellett, igyekezett minél többet átmenteni az eredetiből, és részben korszerű ismeretterjesztő, részben szórakoztató részekkel kiegészíteni.

A fentiekben kimerítően leírt, 1874. évi kiadás után még többször is kiadta a BARTALITS-cég a csíziót. Ezek közül példány alapján ismertetni csak egyet sikerült:³⁶ „*Csízió-könyv a magyar nép számára. Közhasznú tanácsadó és házi barát, úgy a mai csillagászati tudományok és bölcs élettapasztalatok kis tükré. A königsbergi Müller János és Nostradamus, híres csillagászok, valamint Theophrastus Paracelsus híres orvos nyomán kidolgozva és a mai kor tudományos tapasztalataival bővítve.* Harmadik javított és bővített kiadás. Budapest 1904 nyomtatott és kapható Bartalits Imre könyvnyomdájában.”³⁷

A 188 számozott lapot még négy számozatlan követi. Ezzel a legterjedelmesebb valamennyi hagyományos csízió, ill. annak átdolgozásai között. Papírméret tekintetében azonban a többiek hagyományos nyolcadrét alakjánál jóval kisebb: szedéstükre ugyanis 16—17×9 cm helyett alig több, mint 13×8 cm. Ezt azonban ellensúlyozza a többi csízió többségében használatnál jóval kisebb fokozatú betűtípus. Így szövege rendkívül bő, amelynek részletesebb ismertetése — az első kiadással történő összevetéssel — a következő:

„Előszó” (3. l.) azonos az 1874. évi kiadás „Néhány szó a t. olvasóhoz”-zal, aláírása: „Budapest, III., Remetehegy, a kiadó Bartalits Imre”. — Jellegzetes ebben az 1904. évi nyomtatványban, hogy a mintegy félszáz fejezetet a szerkesztő öt nagyobb csoportba foglalta össze, amelyek külön címet is kaptak. Ezek közül az első: „Naptári rész. Az ég, föld és tüneményei.” (5—67. l.) További fejezetei: „1. A hónapok s az azokban tenni valók. Naptár.” (5—18. l.) azonos BARTALITS első csízió-átdolgozásának öröknaptár-részével. — „2. A csillagos ég” (19—24. l.) azonos a korábbi XLIV. fejezettel. — „3. A naprendszer és keletkezése s bővebb tudnivaló a nap és holdról” (24—31. l.) megfelel az egész régi XLIII., valamint a X. fejezetnek a Napról és Holdról szóló népszerű asztronómiai ismertetésének szövegével. — „4. Eldorádó. (Természettudományi csemege.)” (32—38. l.) azonos az első kiadás XLV. fejezetével. — „5. A föld kerekiségéről, nagyságáról és széles-

34. 61., 88., 97., 98., 99., 100., 102., 105., 108., 111., 119. l.

35. 1. jegyzet 338., 340—341. l. és 36., 38. és 40. ábra.

36. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár: Szüry 8737. — Az OSZK Phys. 795n eltűnt a legutóbbi időkben.

37. *Magyar Könyvészet* 1901—1910. Szerk. PETRIK Géza. I. köt. Bp. 1917., 174. l.

ségéről” (39. l.) — „6. Földünknek s a többi planetáknak távolsága a naptól, azok száma és nagysága” (39–40. l.) — „7. Az esztendőről.” (41. l.) — „8. A szökő-évről” (41. l.) — „9. A nap kezdete” (42. l.) — „10. Azon tábla, mely óránként mutatja, melyik planéta uralkodik mind éjjel, mind nappal” (42–43. l.) — „11. A napfogyatkozásról” (43. l.) — „12. A holdfogyatkozásról” (43. l.) — „13. A hold befolyása földünkre” (43–44. l.) az előtte levő fejezetekkel együtt egészen az 5-től kezdve azonos a korábbi kiadás I–IX. részeivel. Csak az új 10.-ben fordult meg a tábla és a magyarázó szöveg sorrendje, de csupán a megfelelő tördelés miatt. — „14. Hány óráig fog a hold világítani az éjjel?” (44–45. l.) — „15. A hold fényéből hogy lehet az időjárást megjósolni?” (45. l.) — „16. Az év négy szakasza” (45–46. l.) — „17. Az év négy szakaszának hónapjai és égi jegyei” (47–50. l.) — „18. A szelekről.” (51–52. l.) Ez a legutóbbi öt fejezet azonos az egykori XIV–XVIII. részekkel, de bizonyos kihagyásokkal. Kimaradt minden latin vers, kifejezés és szó a XVI–XVIII.-ból, továbbá az érvágásról szóló mondat a XVI.-ból. — „19. A villanyosságról” (52–54. l.) — „20. A villámlás és mennydörgésről” (54–57. l.) — „21. A délibábról” (57–59. l.) — „22. A szivárványról” (59–60. l.) — „23. A lidérc-, vagy a bolygótűzről” (60–62. l.) — „24. A visszhangról.” (62–63. l.) A mostani hat fejezet azonos a régi XXXII–XXXVII. részekkel, egyedül a XXXIII. utolsó mondata a villámhárítóról maradt el: „Ezen eszközt nagy épületeken, gyáron és puskaporos tornyokon láthatni.” Nyilván a két kiadás között eltelt harminc esztendő alatt általánossá vált e berendezés, és így meghaladtotta a korábbi mondat. — „25. Az északi fényről” (63–66. l.) — „26. A delej- vagy iránytű” (66–67. l.) azonos az egykori XLI. és XLII. fejezet szövegével, csak ez utóbbi utolsó mondatát lerövidítették.

A második főrész címe: „Hasznos tudnivalók az emberről.” (69–82. l.) Ennek fejezetei: „27. Az emberi test főbb részei képekkel” (69–72. l.) új szöveg. — „28. A négy féle véralaktról” (72–73. l.) csak címében és tárgyában egyezik a korábbi XIX. fejezettel, de szövege egészen más. — „29. Az ember életrendjéről” (73–75. l.) a régi XX. fejezet szövegét átdolgozták ez alkalommal. — „30. Az alvásról” (76–78. l.) azonos az egykori XXI. fejezettel, de a végén egy bekezdéssel kibővítve. — „31. Az arcz-isme (Physiognomia), vagyis hogyan lehet az ember tagjainak állásáról, a külsőről megismerni az ember belső természetét?” (78–82. l.) a XXIV. fejezet pontos átvétele, amely azonban a végén az alábbi kiegészítő mondatot kapta: „mindezek alól azonban szintén van kivétel, miután a nevelés az emberben rendkívül sok jót vagy rosszat eszközölhet”.

A harmadik főrész címe: „Jó tanácsok és tapasztalatok tára.” (83–149. l.) Ennek fejezetei: „32. A tizenkét hónapban mit míveljen az ember?” (83–94. l.) a régi XXII. fejezet verseinek pontos átvétele és a prózai szöveg némi átdolgozása. — „33. A nap járása a 12 jegyben” (95. l.) azonos a XI. fejezettel. — „34. Házi gyógytár (patika)” (95–100. l.) a XXVII. fejezet átvétele, csak a receptekben szereplő mértékek kerültek átszámításra az első csízio-átdolgozás megjelenését követően (1876-ban) hazánkban is bevezetett méterrendszerre. A fejezet végén egyetlen bekezdésnyi új tanács áll. — „35. A házi-állatok betegségei elleni szerek” (101–110. l.) azonos a XXVIII. fejezettel, csupán — nagy ritkán — a bekezdések cserélődtek fel, továbbá

itt is érvényre jutott a méterrendszer. — „36. A hold befolyása a ruhafehé-
 rítésre” (110—111. l.) — „37. Kézmosó szer” (111. l.) — „38. Az üszögről”
 (111. l.) ez a három fejezet a régi XXIX—XXXI. résszel azonos. — „39.
 Tapasztalatok az idő változásáról” (112—114. l.) — „40. A 12 hónap idő-
 járása” (115—116. l.) — „41. Bölcs tanulságok.” (116—117. l.) Ez az utolsó
 három rész azonos az egykori XXXVIII—XL. fejezetekkel. Csak az utolsó
 rész vége maradt le, feltehetően azért, mert már nem fért el több szöveg
 a lapra. — „42. Fatenyésztés” (118—130. l.) igen kiadós, új szöveg. —
 „43. Gazdasági naptár” (131—149. l.) ugyancsak terjedelmes, új szöveg,
 amely rövid bevezető után az alábbi alcsoportokra oszlik: „A ház és udvar
 körül” (132—134. l.) — „Az állatok körül” (134—136. l.) — „A szántó-
 földeken” (136—138. l.) — „A réten” (138—139. l.) — „A szőlőben”
 (140—141. l.) — „A pincében” (141—143. l.) — „Az erdőben” (143—145. l.)
 — „A kertben” (146—149. l.) Mind a nyolc agrártevékenység esetében hó-
 napokra bontva olvashatók az elvégzendő feladatok.

A negyedik főrész címe sokat mondó: „A hajdani csiziók néhány cikkelye,
 vagyis oly dolgok, amelyeket azelőtt hittek.” (151—171. l.) Ennek fejezetei:
 „44. Jövendőmondó, ki megmondja, melyik hónapban milyen ember szüle-
 tik” (151—156. l.) verses szövege azonos a régi BARTALITS-féle átdolgozás
 XXIII. fejezetével. — „45. Némely planéták és égi testek természete”
 (157—163. l.) az egykori X. fejezet igen lerövidített változata. — „46. Az
 állatkör 12 jegyeinek hatása” (164—168. l.) a korábbi XII. fejezet ugyancsak
 rövidített változata. Elöl kimaradt az illető állatövi jegy „természete” és az
 időjárás előrejelzés, a végéről pedig az ebben a jegyben született fiúk és
 lányok természetének és várható sorsának ismertetése. Igaz ez utóbbiakról
 — igen röviden bár — már előbb, a 32. fejezetben is olvasni lehetett.
 — „47. A kézjósolás. (Chiromantia)” (168—170. l.) — „48. A karácsony
 napja” (170—171. l.). Ez a két legutóbbi rész azonos a korábbi XXV. és
 XXVI. fejezettel.

A külön címmel ellátott főrészekon kívül áll a „49. Gazdasági tanács-
 adások” (172—176. l.) újszöveggel. Az utolsó, ötödik főrész címe: „Gondűző.”
 (177—188. l.) Itt már az egyes írásokat nem látták el fejezetszámozással:
 „Találós kérdések. (Talányok)” (177—180. l.) új szöveg. — „Emléksorok”
 (181—183. l.) csak címében azonos a régi kiadvány végén álló fejezettel,
 azonban a nyolc vers egészen új. — „Dalok „A falu rossza” című népszín-
 műből” (183—184. l.) új szöveg. — „Adomák” (185—188. l.) csak a címében
 emlékeztet a korábbi kiadás „Adomatár”-ára, de szövegében egészen más. —
 Az utolsó négy, számozatlan lap közül az első kettő „Bartalits Imre könyv-
 kiadóhivatala. Budapest, III., Remetehegy. A fenti cég kiadásában megje-
 lent vallásos füzetek jegyzéke.”, az utolsó kettő pedig a „Tartalom” címet
 viseli.

A kimerítő tartalmi ismertetés alapján megállapítható, hogy az 1904.
 évi kiadás csaknem egészében hasznosította a harminc esztendővel korábbi,
 ugyancsak BARTALITS-féle csizió-átdolgozás szövegét. Teljességgel csupán
 egyetlen, igen rövidke fejezet maradt ki: „XIII. Mutató-tábla”. Ez azt volt
 hivatva megmutatni, hogy melyik csillagjegyben milyen tevékenység (útra
 kelni, venni, eladni stb.) „jó” vagy „mértékletes”, ill. „rossz”. Csak a cím
 maradt meg régről, de a szöveg teljesen új három esetben: „XIX. fejezet”,

„Emléksorok”, „Adomatár”. Erősen megrövidült két fejezet (X., XII.) és átdolgozást nyert két további (XX., XXII.). Máshol kimaradtak a latin sorok és szavak (XVI—XVIII.), ill. az érvágásról szóló mondatok (XVI.). Mindezek a változtatások egyértelműen azt mutatják, hogy a szerkesztő a három évtized alatt már leginkább elfogadhatatlan babonává süllyedt vagy érthetetlenné vált részeket hagyta el. Szándéka egyértelműen a korszerűsítés volt. A betoldások is hasonló jellegűek, elég ha itt csak a 31. fejezetet befejező bekezdésre gondolunk, amely az „arcisme”-nek a külső alapján történő jellemmagyarázatával szemben a nevelés hatását emelte ki. Az átalakítás során azonban a szerkesztő nem nyúlt mélyebben bele az első kiadásból átvett szövegrészekbe, jöllehet azokban még akadt volna modernizálni való a 20. század elején.

Feltűnő a korábbi beosztás jelentős átcsoportosítása a már említett, újonnan kialakított főrészekbe. Ezek némi, ha nem is tökéletes, logikai rendet teremtettek a korábbihoz képest. Különösen érdekes a harmadik főrész kialakításának szempontja, amelyet a címe is elárul: „A hajdani csíziók néhány cikkelye vagyis oly dolgok, amelyeket azelőtt hittek” (151. l.). Ez nyomtatékosan megerősíti az előzőekben tett megállapítást a szerkesztő enyhén kritikus szellemű, korszerűsítésre törekvő szándékára vonatkozólag. Ráadásul az így megtartott részek is sorra a korábbinak lerövidített változatai. A korabeli igényekhez alkalmazkodtak az új szövegrészek is,³⁸ amelyek természettudományos, mezőgazdasági és szórakoztató jellegűek.

Az 1904. évi BARTALITS-féle kiadvány illusztrációinak többsége megegyezik az 1874. éviben találhatókcal. Ilyen a címlap díszítése (1. ábra), az öröknaptár (5—18. l.) csillagképei (3—6., 8—15. ábra), az éjjeli holdfény hosszát mutató tábla (44. l. — 23. ábra), három bolygó metszete³⁹ (158. l. — 17. ábra; 160. l. — 19. ábra; 162. l. — 21. ábra), a megismételt 12 csillagkép (164—168. l. — 3—6., 8—15. ábra) és a két tenyeret ábrázoló illusztráció (168—169. l. — 28—29. ábra).

A hagyományos csízióból átörökített szövegrészekhez tartozó képek egy része azonban más, az 1904. évi BARTALITS-kiadásban, mint az elsőben, ill. teljesen új. Részben újak a bolygók képei. Ezek közül három feltehetően azonos sorozatból származik. A lekerekített téglányalakú, keret nélküli metszetek alapja sűrűn vízszintes sávozású. Az egyedülálló módon fekvő alak Merkúr (157. l.) mérete 60×69 mm (30. ábra), a Marsé (159. l.) 78×61 mm (31. ábra) és a Holdé (163. l.) 75×67 mm (32. ábra). Ezzel szemben Saturnus (161. l.) azzal, hogy nincs sávozott alapozása közelebb áll a régi kiadásból megismert bolygósorozathoz, de attól 74×66 mm méretével mégis világosan elkülönül (33. ábra). Mind a négy kép ábrázolási módja megegyezik az első kiadásban láthatóval, de míg „Mercur” és „A Hold” testtartásában is azonos a korábbival, „Mars” és „Saturnus” tükörképét mutatja annak.

Bár a másik Merkúr-kép is egyértelműen a hagyományos csízióra utal, de elhelyezése mint illusztráció (82. l.) nem a szöveghez igazodik, hanem inkább csak helytöltő szerepe van. A 70×48 mm keretbe zárt metszet igen

38. 27., 28., 42., 43., 49. fejezet, „Találás kérdések”, „Emléksorok”, „Dalok”, „Adomák”.

39. „Venus — Jupiter — A Nap.”

30—32. ábrák. A bolygók második sorozatából BARTALITSNÁL

lendületesen ábrázolja a hírvitel szokásos jelvényeit (bot, kalap stb.) hordó antik istent (34. ábra).⁴⁰ Mind felfogásában, mind rajzolatában teljesen új a négy évszak illusztrációja (47–50. l.), bár hatalmas méretével (64–68 × 118–120 mm) erősen emlékeztet az 1874. évi kiadásában láthatóra (24–27. ábra). Az új képek közül a tavaszé (47. l.) keret nélküli, és a hozzá tartozó három csillagkép közül a Kost és az Ikreket ábrázolja (35. ábra), így csak a Bika hiányzik. A többi három kép keretezett, és azokon csak egy-egy csillagkép látható: nyáron (48. lap) a rák (36. ábra), őszön (49. lap) a mérleg (37. ábra), télen (50. lap) a bak (38. ábra).

33. ábra. Saturnus második ábrázolása
BARTALITSNÁL

34. ábra. Merkur harmadik
ábrázolása BARTALITSNÁL

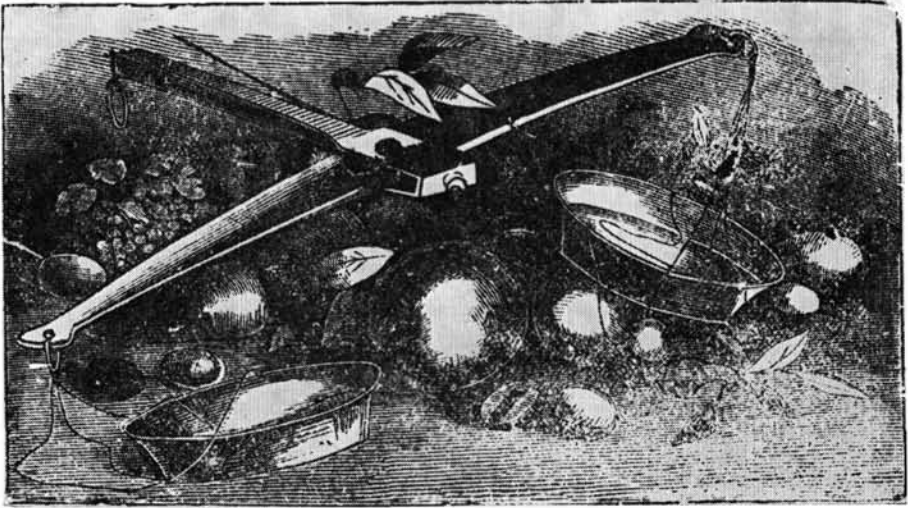
A hagyományos csízió szövegéhez tartozik még a 12 hónapképből álló sorozat (83–94. l.), amelynek mérete 27 × 79 mm. Ezek felirata elárulja, hogy a német nyelvterületről származnak (39–50. ábra). A kompozíció eltér a több évszázadon át nemzetközileg elterjedt és az egy-egy évre megjelentetett naptárakban állandóan visszatérő hónapképeketől: a múlt század végének hétköznapijaiból vett jelenetek ezek.

Az 1904-ben megjelent BARTALITS-féle kiadvány a fentiekén kívül még egész sor további metszetet is tartalmaz, amelyek azonban nem a hagyományos csízió, hanem az annak kiegészítésére készült szövegrészek illusztrálására szolgálnak. Ezek egy része már ismeretes az 1874. évi kiadásból. Miután ezek ismertetése már nem tartozik közvetlenül e tanulmány témájá-

40. Meglepő ez a gazdagság: BARTALITS két csíziókiadásában összesen három, különböző Merkur-kép található (16., 30. és 34. ábra).

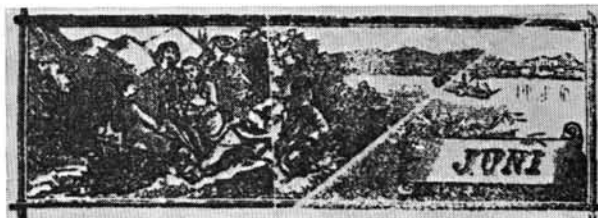
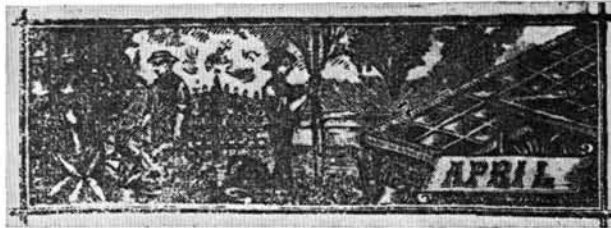

hoz, így csak mint érdekesség megjegyezhető, hogy a szedéstükörnek már fentebb említett csökkentése több, nagy alakú metszet jelentős megcsönkítéséhez vezetett (20., 23., 25., 64. lap). Egy alkalommal pedig a korábban magyar feliratú kép (98. l.) most német szöveggel látható (65. l.). A nem a csízióhoz tartozó fejezetekhez igen sok új illusztráció is található ebben a kiadásban, ami nyilván annak a következménye, hogy a BARTALITS-féle nyomda az évtizedek során egyre bővülő dúccanyaggal rendelkezett. Ezt azután ott mindenkor rendkívüli leleményességgel és sokoldalúan használták fel.

35—38. ábrák. Az évszakok második ábrázolása BARTALITSnál

Mindent összefoglalva tehát BARTALITS harmadik kiadása, amelybe a hagyományos csízió megítélése szerint még hasznosítható elemeit beemelte, a harmadik főrészben, egyedülálló módon, külön csoportosította az általa már megkérdőjelezetteket a még hiteltérdemlőnek ítélt jóslásoktól és közlésektől. Egészen eredeti módja ez a kritikának, amellyel, hogy azért az olvasók szokásból fakadó óhajainak a legmesszebbmenőkig igyekezett eleget tenni. Ennek különben a BARTALITS-cég mindig mestere volt. Az 1904. évi

39–50. ábrák. Hónapképsorozat BARTALITSNÁL

kiadás címlapján a „Harmadik javított és bővített kiadás” megjelölés olvasható. Miután az 1874. évi feltehetően az első csizió-átdolgozása volt BARTALITSnak, joggal felételezhető, hogy létezett a két említett év között megjelentetett második kiadás is. Szinte bizonyossá teszi ennek közreadását a méterrendszernek 1876-ban hazánkban történt bevezetése, amelyről a fentiekben már szó esett. A bibliográfiákban és az átvizsgált gyűjtemények katalógusaiban azonban ennek sehol sem akadt nyoma. Így az is bizonytalan, hogy ez a ma ismeretlen, második kiadás vajon egyszerű utánnyomata volt az elsőnek vagy már az is további átdolgozás lett volna. Ez utóbbi esetben számításba vehető az is, hogy a második kiadás esetleg mind az elsőtől, mind a harmadiktól eltérő szerkesztésű volt.

BARTALITS csizió-átdolgozásai kapcsán érdemes magát a céget, ill. jellegzetes munkamódszereit is egy kicsit közelebről megvizsgálni. BARTALITS Imre 1862-ben vette meg a tönkrement GYURIÁN József nyomdáját.⁴¹ GYURIÁN 1847-ben vált ki az egykori budai LANDERER-nyomdából, amelyet 1833-ban BAGÓval együtt vett át. Így tehát jól felrajzolható az a „családfa”, amelyen BARTALITS összekapcsolható a hagyományos csiziót messze legtöbb alkalommal megjelentető LANDERER—BAGÓ vonallal.⁴² A múlt század hatvanas éveinek első felétől tevékenykedő BARTALITS-cég megtartotta, sőt még hangsúlyozottabbá tette, az elődei által is már erőteljesen körvonalazott kiadói profilt. Ennek legfőbb jellemzője az igénytelen, de rendkívül népszerű ponyvák megjelentetése volt.⁴³ Bár több jelentős versenytársa is volt a gyorsan fejlődő fővárosban, ennek ellenére — különösen a múlt század hetvenes és nyolcvanas éveiben — sikerült ezen a speciális kiadói területen az elsők közé verekednie magát.⁴⁴

BARTALITSnál különösen jól észlelhető az a módszer, amellyel a birtokába került szöveg- és illusztrációs anyagot igen ügyesen, többszörösen is felhasználta. Természetesen ez nem volt ismeretlen sem a korábbi évszázadokban, sem a nálánál igényesebb kiadóknál (pl. Franklin Társulat) sem. A ponyva és ponyvajellegű nyomtatványok árban és ízlésben a társadalom ama rétegei számára készültek, ahol olvasni ugyan már tudtak — legalább a családban valaki —, de szegények és főleg műveletlenek voltak. Ennek tudható be, hogy az olcsóságot lehetővé tevő többszörös szöveg- és illusztráció-felhasználását éppen az ilyen igénytelen vásárlóknak szánt kiadványokban lehetett leginkább — szinte gátlástalanul — alkalmazni.

Miután a csizió eredetileg öröknaptár volt, kézenfekvő volt az összevétel BARTALITSnak egy-egy adott évről szóló kalendáriumával. Ilyeneket ugyanis, mint a legelterjedtebb népkönyveket, kiadói profiljának megfelelően a cég egész működési ideje alatt nagy számban és igen változatos formában adott közre. Eleinte magyarul és németül, a múlt század nyolcvanas éveitől

41. *Nyomdászati lexikon*. Szerk. BIRÓ Miklós, KERTÉSZ Árpád, NOVÁK László. Bp. 1936. 41. l.

42. 2. jegyzet 310—363. l.

43. POGÁNY Péter: *A magyar ponyva tüköre*. Bp. 1978. 295. l.

44. Érdemes megfigyelni, hogy BÉKÉS Istvánnak a bűnügyi ponyváról írt könyvében a 19. század utolsó negyedében készületekről közreadott illusztrációinak többsége éppen BARTALITS-nyomdájában készült. (BÉKÉS István: *Magyar ponyva pítával a XVIII. század végétől a XX. század kezdetéig*. Bp. 1966. 280—381. l.)

nek közepétől már kizárólag csak magyar nyelven. A számításba vehető piac a naptárak esetében jóval szélesebb és árnyaltabb volt, mint a kifejezett ponyva esetében. A kereslethez igazodott természetesen az akkor korszerűen termelő, kapitalista kiadó is. Így olcsóbb és valamivel drágább, igénytelen és valamivel színvonalasabb kalendáriumokat párhuzamosan egyaránt megjelentetett minden évben több, az első világháború előtti években már éppen kilencféle változatban. Ezek jelentős részükben nem önálló kiadványok voltak, hanem különböző nyomtatványok íveinek ügyes összehordásai. A szoros értelemben vett naptári rész — hónapanként csak egy lapon — mindegyik változathoz felhasználható volt, akár csak az országos vásárok jegyzéke stb. Az ismeretterjesztő és szórakoztató részben azután már váltogatni kellett a szövegrészeket. A gazdaságos manipulációt az tette lehetővé, hogy formátumban lehetőleg minél több kiadvány (pl. az összes naptár) azonos volt.

A többszörös felhasználásra szolgáljon néhány — távolról sem a teljességre való törekvés szándékával összeszedett — példa, amelyek kizárólag a csízio-átdolgozások és a naptárak⁴⁵ közötti összefüggésekre utalnak. Az 1874. évi kiadás képanyagának leírása során fentebb szó esett már arról, hogy a négy évszak megjelenítése (24–27. ábra) hónapképekkel történt. Valóban ezek mind megtalálhatók a BARTALITS-féle naptárakban 1868 és 1892 között: tavasz — június, nyár — július, ősz — szeptember, tél — november.⁴⁶ Az 1904. évi csízio-átdolgozásban látható négy évszak metszetét (35–38. ábra) eredetileg ugyancsak hónapképként használták a BARTALITS-nyomdában. Így az 1879. és 1882. évre készült naptárakban is: tavasz — március, nyár — június, ősz — szeptember, tél — december. Ugyancsak a kalendáriumokat díszítik 1866 és 1895 között azok a csillagképek, amelyek mind az 1874, mind az 1904. évi csízio-átdolgozásban szerepelnek 2–13. ábra).⁴⁷

Különösen hosszú ideig használták a BARTALITS-nyomdában a bolygókat megjelenítő metszeteket. A naptárak ugyanis akkoriban általában kiemelt helyen és jól látható módon tüntették fel az illető évnek „regnáló” bolygóját, ill. annak képét. Ezeknek, a minden hetedik évben visszatérő képeknek egy része majd félévszázadon át fellelhető a kalendáriumokban is.⁴⁸

Az illusztráció újbóli felhasználása szöveggel is párosulhatott. Így „A kézjósulás” c. fejezet, amely a csízio-átdolgozások állandó szövegét al-

45. Az OSZK-ban őrzött BARTALITS-féle húsz naptársorozat jelzete: 777., 790., 1008., 1009., 1011–1018., 1021–1028.

46. Érdekes, hogy a korábbi századok nemzetközileg igen elterjedt hónapábrázolásait a 19. század második felében eredeti értelmüket feledve már sok esetben felcserélve használták. Ennek tudható be, hogy a tavaszt jelölő és eredetileg májusi kép pl. júniushoz került.

47. A Vízöntő és a Rák korábbi változata (2. és 7. ábra) 1866 és 1868 között látható, míg a későbbi (14. és 15. ábra) 1869-től.

48. Így pl. az 1874. évi csízio-átdolgozás a Merkúr (16. ábra) 1886-ban, a Venus (17. ábra) 1906-ban, Mars (18. ábra) 1883-ban, Jupiter (19. ábra) 1875 és 1910-ben, a Nap (21. ábra) 1898-ban és 1905-ben, míg az 1904. évi kiadásból a Merkúr (30. ábra) 1865-ben, a Mars (31. ábra) 1911-ben, a Hold (32. ábra) 1866-ban és 1873-ban, a Saturnus (33. ábra) 1867-ben látható a naptárakban.

kotta⁴⁹ a hozzá tartozó egyik metszettel (28. ábra) együtt, de új, szélesebb tükörű szedésben több naptárban is vizionálható.⁵⁰ A BARTALITS-féle átdolgozásoknak ugyancsak visszatérő fejezete volt az, amely „A házi állatok betegségei elleni szerek” címet viselte.⁵¹ Ez a szöveg — új, szélesebb szedésben — naptárakban is előfordul.⁵² Ugyanez a helyzet „A karácsony napja” c. fejezet esetében is.⁵³

Az 1904. évi átdolgozásban több, a harminc esztendővel korábbi kiadásban nem szereplő, új szövegrész olvasható, amelyekről a részletes ismeretetés során a fentiekben már szó volt. Ezek közül — más, szélesebb tükörű szedésben ugyan — de több is megtalálható a naptárakban. Így pl. a „Találós kérdések” c. rész (177—180. l.) 1905-ben a szöveg első két, számozatlan lapján. A „Gazdasági naptár” c. 43. fejezet már 1899-ben, majd újabb szedésben 1905-ben és 1906-ban is olvasható a BARTALITS-féle naptárakban. Ugyanez a helyzet az 1904. évi csízio-átdolgozás másik, legterjedelmesebb bővítmenyével, amely a „Fatenyésztes” címet viseli (42. fejezet). Ez a szöveg 1905—1909 között rendszeresen megjelent a kalendáriumokban.⁵⁴ A fenti példák arra utalnak, hogy az 1904. évi csízio-átdolgozás során a korábbiétól eltérő, új szövegek szoros összefüggésben állnak az egy-egy konkrét évre kiadott BARTALITS-féle naptárakban olvashatókkal: részben már korábban közreadottak (pl. a „Gazdasági naptár”) kerültek be az újfajta csízioiba, részben ebből később és más formában is felhasználtak részeket (pl. a „Fatenyésztes”).

A két utóbbi, nagyobb terjedelmű szöveg önálló kiadványként is készülhetett, legalábbis az 1—6., ill. 1—8. lapszámozás erről árulkodik. Az így elkészített kis füzetet azután minden további nélkül bekötötték a különféle BARTALITS-féle naptárakba, de nem is csak egy évben, hanem — ameddig a készletből futotta — nem ritkán több esztendőn keresztül is. Ha pedig elfogytak ezek az ívek, úgy megtörtént, hogy egyszerűen újraszedték, ill. nyomtatták, majd folytatták ezek felhasználását a korábbi módon. Az sem volt ennek során akadály, hogy ugyanazt a szövegrészt ugyanabba a BARTALITS-féle naptársorozatba több éven át újra meg újra befűzték. A rendszeres vásárlónak tehát idővel már „visszaköszöntek” ezek a részek.

Új kiadványoknak heterogén elemekből történő összeállítását BARTALITS minden különösebb aggály nélkül végezte. Ez a manipuláció különösen jól tettenérhető az időnként alkalmazott ívjelzések alapján. Így az *Ország Világ Naptár*-nál többször is látható a füzet első lapján baloldalt lent a jelzés: „OV 1” vagy „Ov 2” stb. Ezekből az ívekből azután egész sor másik naptárban is található ugyanabban az évben. Azonban az sem volt ritkaság, hogy későbbi esztendőkből is felkötötték, különösen a többnyire hirde-

49. 1874-ben a XXV., majd 1904-ben a 47. fejezet.

50. 1905-ben (28—29. l.), majd ismét új, az előzőektől eltérő szedésben 1910-ben (16. l.), 1911-ben (78. l.), 1912-ben (77. l.). E három utóbbi azonos szedésről készült.

51. 1974-ben a XXVIII., majd 1904-ben a 35. fejezet.

52. 1905-ben 27—32., vagy 43—48., vagy 59—64. l.

53. 1874-ben a XXVI., majd 1904-ben a 48. fejezet.

54. 1905—1908 között azonos, majd 1909-ben újabb szedésben.

téseket tartalmazó füzeteket a különböző naptárakban.⁵⁵ Az *Unaloműző* c. füzetes kiadványainak egyes íveit minden további nélkül belekötötte a drágább, nagyobb naptáraiba. Szemmel láthatóan sem őt, sem olvasóit nem zavarta az a körülmény, hogy a lapszámozás így nem ritkán teljesen zavarossá vált: többször is újrakezdődött, máskor hiányos volt stb. Az igazsághoz tartozik azonban az is, hogy BARTALITS nemegyszer azért vállalkozott arra is, hogy ugyanazt a füzetet ugyanabban az esztendőben kiadott, különböző kalendáriumihoz igazodva átpageinálta.⁵⁶

A füzetekkel történő és a fentiekben példákkal illusztrált mutálásoknak alapfeltétele az volt, hogy az íveket az előtte és az utána következő szövegtől független, önmagukban is egészset képező egységekként szedjék. Erre BARTALITS különösen vigyázott. Természetesen ez nem minden kiadványára és azok nem minden egyes ívére vonatkozik, hiszen hosszabb és összefüggő szövegek el sem fértek egyetlen füzetben, de ha számításba vehette a permutációs lehetőséget, úgy figyelt erre. Ha kellett az általában nyolcadréti alakú kiadványok füzeteinek utolsó, 16. vagy akár már esetleg korábbi lapjára helykitöltésül apróságokat (versike, hirdetés stb.) szedett, hogy így érje el az ívek önállóságát és ezzel azok variálási lehetőségét.

Természetesen nem csupán egész, már korábban kinyomtatott füzeteket lehetett utólag újra és újra különböző kiadványok részeként felhasználni, hanem — az illusztrációk analógiájára — kisebb-nagyobb szövegrészeket is, mégpedig ún. állószedésben hagyva. Ekkor tehát nem egész füzetekkel történt a manipuláció, hanem egy-egy íven belül a tördeléskor emeltek be korábbi alkalmakkor már kiszedett és kinyomott, de vissza nem osztott részeket. Ennek az ugyancsak gazdaságos megoldásnak — hiszen a visszaosztás és újraszedés munkáját akár többszörösen is meg lehetett takarítani — BARTALITS nagymestere volt. Azok közé a hazai nyomdászok, ill. kiadók közé tartozott mindenkor ez a cég, amelyik az állószedésnek többszörös felhasználását az átlagosnál sokkal nagyobb mértékben vette igénybe.

A fentiekben csupán inkább csak jelzett, semmint részletekbe menő ismertetéssel kifejtett módszerekkel természetesen nemcsak BARTALITS, de számos kortársa is elérte célját: csökkentett önköltséggel a kiadványok olcsóbbakká váltak. Ezen a téren azután pontosan fedte egymást a termelők és a fogyasztók vagyis a kiadók és az olvasók érdeke, hiszen akkoriban fogalom volt a „kis haszon nagy forgalom”, mint a nyereség egyik szolid, de megbízható bázisa.

A szövegrészeknek és illusztrációs anyagnak többszöri felhasználása tehát mind BARTALITSra, mind számos kortársára jellemző volt, amit jól lehetett érzékelni a fentiekben is, jóllehet a példák mindenkor szigorúan

55. Pl. az *Országos Világ Naptár* 1907. évi 7. ívét még 1911-ben és 1912-ben is változtatlanul befűzték a kalendáriumokba.

56. Így járt el pl. 1905-ben „A házi állatok betegségei elleni szerek” c. fejezetet is tartalmazó ív esetében, amikor is ez a csízio-átdolgozásból ismert szöveg „*Bartalits Imre Nagy Képes Naptára*”-ban (OSZK 1021) az 59–64., az „*Országos Világ Naptár*”-ban (OSZK 777) a 43–48., míg a „*Bartalits Imre Honi Képes Naptára*”-ban (OSZK 1027) a 27–32. lapszámot kapta. Mindegyik esetében kétségtelenül azonos szedésű szövegről van szó, amelynek csupán lapszámozását változtatták meg esetenként.

csak a csízio-átdolgozásaira szorítkoztak. E téren BARTALITS nem járt egyéni utakon, legfeljebb az átlagosnál nagyobb mértékben vette igénybe e módszereket és megoldásokat. Azonban különösen erre a cégre volt rendkívül karakterisztikus az a mód, amilyen eredeti módon kiadványait reklámozta. Az ezzel kapcsolatos alábbi vizsgálódás is kizárólag a csízio-átdolgozására, közelebbről annak 1904. évi kiadásának hirdetésére korlátozódik.

A kapitalista termelés korában természetes és általános jelenséggé vált, hogy a kiadók könyveik borítékait vagy a nyomtatványok szövege után a füzet végén még különben üresen maradó lapokat arra használják fel, hogy saját kiadványaikat akár egyedi formában, akár jegyzék alakjában hirdessék. Élt természetesen ezzel a lehetőséggel szinte működése kezdetétől fogva a BARTALITS-cég is. 1904-től fogva számos nyomtatványában olvasható ilyen jegyzékekben a „Csízio-könyv a magyar nép számára”, amelynek harmadik, javított és bővített kiadása rengeteg képpel 60 fillérért kapható. Már ritkább az a megoldás, amikor szöveg között lényegében csak a szolid üzletek szokásainak megfelelő adatokat tartalmazó reklámszöveg volt olvasható egyetlen kiadványról. A csízio-átdolgozásról ilyen látható a BARTALITS-féle *Nagy Képes Naptár* 1906. (40. l.) és 1907. évre szóló kötetében. Sőt ez utóbbi kiadványon belül ugyanazt a szöveget, ugyanabban a szedésben kétszer is lenyomtatták (25. és 79. l.), ami bizony nem az igényesség jele. Viszonylag ritkán alkalmazta BARTALITS azt a megoldást, hogy kiemelt kiadványait nagy, egyedi hirdetésben is reklámozta. Ez történt az 1906. évi naptáraiban,⁵⁷ amikor is a különböző című kalendáriumok borítékaira, a címlap hátára egységesen 140×93 mm méretű keretben nyomtatva az 1904. évi csízio-átdolgozásának adatait címszerűen sorolja fel „Legújabb és legnagyobb csízio” kezdettel az annak címlapján látható metszettel együtt (51. ábra).

Jóval egyénibb és BARTALITSra különösen jellemző volt az a közvetlen, csevegő hangú fogalmazás, amellyel olvasóihoz verses formában fordult. Ennek BARTALITS Károly Imre, aki többnyire TŰZÉR Károly álnév vagy T. K. betűjel mögé rejtezett, ill. névtelen maradt, amúgy is mestere volt.⁵⁸ „Halljátok emberek...” kezdetű és 12 soros, döcögő versikével hirdette „Fontos tudnivaló” címmel „Nagy Csízio-könyv”-ét T. K. megjelöléssel, valamint egy kis figyelmet felhívó ábrával az 1906. évi naptárakban (28. ill. 44. l.). Ugyanezt a szedést térszóval megritkított sorokkal a következő évi kalendáriumban (55. lap) is megjelentette (52. ábra). Utóbb elhagyta a metszetet, valamint a T. K. szignót, és a régi szedést visszasűrítette eredeti állapotára, ráadásul a „Megszívlelésül” szövegű új címmel látta el. Ilyen formában ez azután 1908-ban többször is megjelent.⁵⁹ Később ezzel az utóbbi címmel a hirdetés szövegét újra szedték, amikor is a kiemelés a korábbi fél-

57. Így pl. a „*Bartalits Imre Képes Unaloműző Naptára*”-ban (OSZK 1026).

58. 43. jegyzet 344. és 211. l.

59. Így az 1909. évre szóló naptárak 24., ill. 88. lapján, továbbá TŰZÉR Károly *Képes képtelenségek* c. 1909. évi kiadványának 56. lapján (OSZK L. eleg. m. 1151 mq). Hogy minden alkalommal mindig pontosan arról a szedésről nyomtatták ezt a hirdetést, azt jól bizonyítja a versike utolsó sorának utolsó szavában levő „á” betű, amelynek lenyomata minden esetben egyformán hiányos.

Legújabb és legnagyobb

CSIZIÓ

a magyar nép számára.

Közhasznú tanácsadó és házi barát,
úgy a mai csillagászati tudományok és bölcs élet-
tapasztalatok kis tükre. Igen sok képpel ellátva.

— Harmadik javított és bővített kiadás. —

Budapest, Bartalits Imre könyvkiadóhivatala.

A 192 oldalas könyvnek ára 80 fillér.

51. ábra. Az 1904. évi csizió-átdolgozás hirdetése BARTALITSNÁL

Fontos tudnivaló.

Halljátok, emberek, s szómat megtartsátok,
Mert különben ezt a titkot nem tudjátok:
A Nagy Csizió-könyv finom egy portéka,
Sok tudnivalóját nem takarja véka.
Vagyon abban kép is, no de mennyi fajta!
Igy hát édes népem, légy azonnal rajta!
A Csizió könyvet nyomban megrendeljed,
Ne sajnáljál érte 60 filléreket
S küldjed Bartalits-nak franko Budapestre,
Még ma reggel, délben, de legkésőbb este,
Mert ha holnap küldöd, baj lesz ám de nagyon,
Tisztelem a sógort, magamat ajánlom!

T. K.

52. ábra. BARTALITS verses hirdetése a csizióról

kövér betűtípus helyett kurzívval történt. Így látható későbbi naptáraiban előbb két hasábra tördelve és keret nélkül⁶⁰, majd egy hasábrban és keretbe zárva.⁶¹

„Csizió-könyv”-ét BARTALITS egy másik, ugyancsak 12 soros versezetében is reklámozta, amelynek címe nem volt, kezdő sora pedig így szólt: „E képhez nem kell magyarázat”. A melléje tördelt 36×47 mm metszet a szoba közepén egymással szemben álló, magyaros öltözetű párt mutat, akik közül a férfi bal karját felemelve és jobbát csípőjére téve táncol, mulat. Az 1906. évi naptárakban a kép bal oldalon látható (hátról a 11. számozatlan lapon), de a következő évi kiadásokban ez jobb oldalra került (72., ill. 104. l.), akárcsak 1908-ban ([12.] l.), 1910-ben (40. l.), 1911-ben (104. l.) és 1912-ben (104. l.). Egyik kislakú kiadványában 1908-ban is ugyanígy kerül lenyomtatásra.⁶² 1907-ben, 1908-ban, 1911-ben és 1912-ben a reklámvors felett a csizióhoz nem tartozó, de BARTALITS ötletes figyelemfelkeltésére igen jellemző kéthasábos szöveg látható (53. ábra) „Abczug mider” címmel. Az első ezek közül a fűzőbe szorítás ellen szól, a második a fűző nélküliséget dicséri. A szedés kaligrammaszerűen, igen plasztikusan adja vissza a két különböző női alakot.⁶³

„A leghíresebb képes csizió” hirdetéséről további vers is szól: nyolc szakaszban egyenként 8—8 sorban „Ádám és Éva meg a Csizió” címmel írta meg TŰZÉR a témát. Felette 46×113 mm méretű, naív metszet az első emberpárt ábrázolja a paradicsomban, amint kezükben könyvvel (a csizióval!) buzgón

60. 1909, 37. l.

61. 1912, hátról a hatodik számozatlan lapon.

62. TŰZÉR Károly: *Képes kép telenségek*. Bp. 1908, hátsó boríték belső lapján (vö. 59. jegyzet).

63. BARTALITS más alkalommal is élt ilyen ügyes szedési fogással, hogy hirdetései minél szembetűnőbbek legyenek.

E képhez nem kell magyarázat,
 Mulat Vig Pál; mulatni jó!
 Nincs is ott hü, meg baj és bá-
 nat,
 Hisz zsebében a **CSIZIÓ**.

E könyvben megvan minden
 írva,
 Hogy mit jó tenni és mit nem,
 Hogy korán ne szálljunk a sirba
 S boldogan éljünk ide fenn.

Temérdek kép is vagyon abban,
 Hatvan Allérért megkapod

Mindenkinél a könyvesboltban,
 Vagy Bartalitsnál. Jó napot!

olvasnak (54. ábra). Ez az 1908. évre szóló naptáraiban jelent meg ([14.] l.), de hamarosan újraszédtek jóval kisebb betűfokozattal. Most azonban az előzőtől minimálisan eltérő rajzolatú és kisebb, 47×83 mm méretű képpel (55. ábra), Tüzér Károly megjelölés nélkül látott ilyen alakban előbb napvilágot az ő neve alatt kiadott gyűjteményes könyvecskében,⁶⁴ majd utóbb ismét nevével együtt.⁶⁵

BARTALITS vagyis Tüzér Károly továbbra is kifogyhatatlannak bizonyult egyedül ennek az 1904. évi csizió-átdolgozásnak verses reklámozásában. Újabb elmeszüleményét „Lucifer uram kudarcteljes kirándulása” címmel tíz szakaszban, amely egyenként hat sort tartalmaz, játékos szedés-sel és két illusztrációval jelentette meg az 1909. évi naptáraiban (22–24., ill. 86–88. l.). Az aktuális politikai személyek (KOSSUTH Ferenc és WEKERLE Sándor) szerepeltetését, valamint az antiszemita színezetet nyilván ugyan-csak a figyelemfelkeltés általa bevált módszerének tekintette (56a–c ábra). A 131×86 mm méretű metszet csak hangsúlyozta a már említett antiszemita tendenciát (56b ábra). A másik illusztráció 24×83 mm-es keretében nyomdai anyagból ügyesen kialakított csontváz (56a ábra), ami nem kevés szakmai felkészültséget és fantáziát árul el. Ugyanennek a versnek szövegét áttördelve a két kép és az aláírás nélkül újra megjelentette Tüzér Károly a „Képes képtelenségek” c. összeállításában.⁶⁶ Ebben a kis gyűjteményében BARTALITS tehát — nyilván némi szerzői öntudattal — közre-adta mind a négy versikéjét, amelyet az 1904. évi csizió-átdolgozás hirdetése céljából írt.

Az előbb leírt csontváz a „Legújabb és legnagyobb Csizió-könyv” prózában és BARTALITS jellegzetes humorával fogalmazott másik hirdetésben is szerepel (57. ábra). Ez a tréfás „figyelmeztetés” olyan munkásról szól, aki nem hozatta meg a BARTALITS-féle csiziót: „Ezen bőszi mulasztá-

64. 62. jegyzet 35. l.

65. 1910, hátulról a 9. számozatlan lapon — 1911, [41.] l. — 1912, hátulról a 2. számozatlan lapon.

66. 62. jegyzet 53–56. l.

ABCZÚG MIDER.

Ez az
olyan nő
formája, ki fűző-
vel maczerálja
irgalmatlanul magát Olda-
látan minden borda siralmasan
görbül sorba, mint kard, melyet
hord pagát. A tüdeje olyan
mint a rétegbe gyúrt pala-
csinta; és a szive jaj!
ott van ám a baj!
Elakad, alig hogy
dobban, mint
szoritja
egyre
jobban
az a csúf,
rosz masina! S
a dolognak az a
vége, hogy nincs or-
vossa s mentsége, ifjan
keil meghalnia! S méltón
végződik e pálya, mert a
balgat nem sajnálja
s sirtja senki fia.

Ez az
olyan nő
alakja, ki
soha nem szo-
rongatja fűzővel a
termetét. Ez bezzeg nem göt-
hős, félszeg, hanem egészséges,
délczeg s könnyen szüli gyer-
mekét. Gömbölyű a keble
halma, aréza piros, mint
az alma, szeme ele-
ven parázs. Hon-
nan e csoda-
varázs?...
Annak biz cse-
kély a nyitja:
mert a józan ész
tanítja, hogy egész-
ség, jókedv, épség csak
ottan van, hol romlatlan
borda, szív, tüdő, gyo-
mor. Ezt elérni könnyű
sor. — Kiáltuk egy
szível: **Abc zúg**
csúnya mider!

E képhez nem kell magyarázat,
Mulat Vig Pál; mulatni jó!
Nincs is ott bú, meg baj és bá-
nat,

Hisz zsebében a **CSIZIÓ**.

E könyvben megvan minden
irva,
Hogy mit jó tenni és mit nem,
Hogy korán ne szálljunk a sirba
S boldogan éljünk ide fenn.

Temérdek kép is vagyon abban,
Hatvan fillérért megkapod

Mindenkinél a könyvesboltban,
Vagy Bartalitsnál. Jó napot!

53. ábra. BARTALITS hirdetése és kaligrammája

sánál fogva minden tisztességes munkás úgy kerülte őt, mint a bűnét és minthogy senki sem akart vele, sztrájkbontó létére, dolgozni, nyomorultan elpusztult.”⁶⁷ A *Szózat a jó magyar közönséghez!* cím alatt megjelent reklám azonos szedésben, de más alkalommal *A magyar munkásokhoz!* címmel is napvilágot látott.⁶⁸

Ez a legutóbbi, prózában írt humoros hirdetés rendkívül figyelemre-

67. 1908, hátsó borítójának külső lapján.

68. Reprodukciója: 43. jegyzet 209. l.

Ádám és Éva meg a Csizió.

Ádám és Éva
Mikor a para-
dicsomban ültek
S ott hegedültek,
Illetve szóttek
S varrtak szerelmet,
Sok jó gyümölcsöt
S ájert élveztek.

Szóval, jó dolguk
Paradicsomban
Vala ónékik.
Ámde azomban
Kissé megunták
Néha magokat,
Nem járatván még
Akkor lapokat.

A nagy fa alatt,
Mely termett diót,
Olvasnák mia is
A remek Csizjót;

Egyszer csak hírét
Veszik, hogy Pesten?
Bartalits Imre
Könyvüzletében
Hatvan fillérért
Kipkaphodható
A leghíresebb
Képes „Csizió.”

Nossza denique
Éva meg Ádám
A nagy örömtől
Alig a lábán
Tudott megállni;
Tánczra perdülve
Hatvan karajczár
Lett Pestre küldve.

De mert meghaltak
Most egy pár éve:
E történetnek
Vagyon hát vége.

Mivelhogy *ketten*
Egy könyvecskét nem
Tudtak olvasni:
Kettőt hozatni
Kellott ő nékik;
Már mostan békit
Hagynak egymásnak
Ma is meg másnap.

Most az Édenben
— Amint az illik —
Csupa öröm meg
Rózsafa nyílik:
Nagy boldogság és
Megalégedtség
Virít arczukon
Csupa nevetség.

Tüzér Károly.

Ádám és Éva meg a Csizió.

Ádám és Éva
Mikor a para-
dicsomban ültek
S ott hegedültek,
Illetve szóttek
S varrtak szerelmet,
Sok jó gyümölcsöt
S ájert élveztek.

Szóval, jó dolguk
Paradicsomban
Vala önékik,
Ámde azomban
Kissé megunták
Néha magokat,
Nem járattván még
Akkor lapokat.

A nagy fa alatt,
Mely terem diót,
Olvasnák ma is
A remek Csizjót;

Egyszer csak hírét
Veszik, hogy Pesten
Bartalits Imre
Könyvüzletében
Hatvan fillérért
Képkaphodható
A leghíresebb
Képes „Csizió.”

Nossza denique
Éva meg Ádám
A nagy örömtől
Alig a lábán
Tudott megállni;
Tánczra perdülve
Hatvan karajczár
Lett Pestre küldve.

De mert meghaltak
Most egy pár éve:
E történetnek
Vagyon hát vége.

Mivelhogy *ketten*
Egy könyvecskét nem
Tudtak olvasni:
Kettőt hozatni
Kelle ő nékik.
Már mostan békit
Hagynak egymásnak,
Ma is meg másnap.

Most az Édenben
— Amint ~~am~~ illik —
Csupa öröm meg
Rózsafa nyílik:
Nagy boldogság és
Megelégedtség
Virít arczukon
Csupa nevetség.

54—55. ábrák. Trefás hirdetés a csizióról BARTALITSNÁL

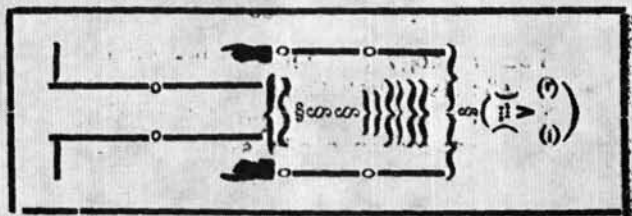
Luczifer uram kudarczteljes kirándulása.

Luczifer ur a napokban
Egyszer elábrándula,
S mért meleg volt a pokolban
Abból hát kirándula,
Vélvén, hogy a Dunahabban
Megfürödhet a szabadban.

Mást is akart a nagy kópé
Budapesten megtenni:
Kossuth Franczi meg Wekerlé-
Nél akart tisztelegni,
Hogy őket beinvítálja
Egy pokoli lakomára.

Messze repült már az ördög
S akkor ütött fejére:
Hogy az ördög! — imigy dörmög, —
Vigye eszem fenébe!
Bartalits nagy Csizióját
Otthon hagytam, óh én lóláb!

Már most hogy s mint tudjam én azt,
Merre vegyem utamat?
Óh én marha! ilyen mamlaszt
Nem láttam, mint magamat!
E könyv nélkül olyan vagyok
Mint egy kimult, megholt halott.

Sirdogál imigy a sátán,
Szeméből köny pereg le;
De halt! mi ez? val'mit lát ám
Feléje meredezve:

Egy útjelzőt. Mily nagy öröm!

Ez úton az égbe jön ön.

Eviva! hoch! banzáj! éljen!
Kiált a sátán s neki!
Megy az útnak autoképpen,
Mert hát ezt ő teheti.
S alig hogy egy óra elmult,
Az orra már hosszúra nyúlt.

Mit látott valjon Lucifer
Az égben, óh mit látott?
A leggörbűbb orru Eszter
És más nevű zsidrákot!
Ezek karban gajdogáltak,
A többiek elszaladtak.

Ucczuz, vesdd el magad! mondá
Az ördög s egy percz alatt
Áttöré a katakombát
Meg a kínai falat.
Úgy tereme a pokolba,
Mintha el se hagyta volna.

Most otthon doktoroztatja
Megrepedt füle dobját,
Dézsa nagyságu kobakja
Súlyosbitja a dolgát. —
Óhajtjuk, hogy pár hét mulva
Legyen ő már kigyógyulva.

S akkor lesz még remény arra,
Hogy Franczit meg Wekerlét
Egy szép napon csak elhordja,
Nem hagyván otthon esztét:
A Csiziót, a mely nélkül
Még az ördög is eltévül.

Tüszér Károly.

56a—c ábrák. További tréfás hirdetés a csizióról BARTALITSnál

méltó. Igen érzékletesen mutatja ugyanis azt a változást, amely a csizió átalakításával párhuzamosan e század elejére annak olvasóközönsége összetételében is beállott. A hagyományos csizió, valamint ennek átdolgozásai korábban szinte kizárólag a parasztság érdeklődését tartották szem előtt. BARTALITS azonban világosan felismerte, hogy a földművesek mellett kiadványainak vásárlói között egyre nagyobb a fontossága — különösen a fővárosban — a számszerűleg is egyre jelentősebb új osztálynak, az ipari munkásságnak.

A BARTALITS-cég telephelyének megválasztásánál is szemmel láthatólag követte igénytelen, de olcsó kiadványainak legfőbb vásárlóit. Működése első éveiben, 1867-ig Pest belvárosában a Lipót utca 5. sz. alatt vagyis a mai Váci utca déli felében, majd 1868-ban az ugyancsak belvárosi Sebestyén tér 2. sz. alatt dolgozott.⁶⁹ 1870-ben a nyomda valamivel kijebb, a Józsefvárosban ütötte fel sátorfáját az akkori Ötpacsirta utca 5. szám alatt. Ráadásul a kiadványokon BARTALITS Imre neve mellett szerepelt a „saját háza” megjelölés is, amely 1874-től azután eltűnt. A nyomda maga azonban maradt ugyanott. Az Ötpacsirta utcát 1875-től Eszterházy-nak hívták (1880-tól pedig a 12. sz. ház), ma Puskin nevét viseli. 1893-ban — rövid időre —

69. Ez a tér, amelyet — többek között — Búza-piacnak is hívtak, az Erzsébet-híd építése során eltűnt. Egykor a mai Molnár és Irányi utca találkozásánál helyezkedett el.

Szózat a jó magyar közönséghez!

Ez maradt meg egy munkásból, a ki egyetbe nem tartozott, páriuságot nem olvasott és az ellenséges sajtót még azzal is támogatta, hogy egy szerfölött olcsó sajt újságra fizetett elő, de a *Bartalits Imre* kiadásában megjelent s nála, valamint minden könyvkereskedésben csak 60 fillérért kapható **Legújabb és legnagyobb Csizió-könyvet** nem hozatta meg. Ezen bős mulasztásainál fogva minden tisztességes munkás úgy kerülte őt, mint a bűnét és minthogy senki sen: akart vele, sztrájkbontó léte, dolgozni, nyomorultan elpusztult. Most annyi pénze sincs, hogy elmenthesse magát. — Munkások, szíveljétek még azt, a mit elmondunk.

Utalva a fentiekre és az azokban rejlő hátrányokra, sürgősen felszólítunk mindenkit, hogy magának Bartalits Imre könyvkiadócégtől (Budapest, III., Remetehegy) egy könyvárjegyzéket hozasson, mit is levelező-laponi megkeresésre, a fenti czég ingyen és bérmentve szívesen küld meg bárkinek.

57. ábra. Tréfás hirdetés a csizióról BARTALITSNÁL

az Üllői út 25. szám (Köztelek) alatt dolgozott a műhely, majd 1894-től közvetlenül az első világháborút követő évekig az óbudai Remetehegyen.⁷⁰ A helyváltoztatásokból és azok időpontjaiból jól leolvasható, hogy a fővárosnak — különösen a kiegyezést követő — viharos fejlődésével párhuzamosan, az egyre inkább előkelővé és így drágává váló Belvárosból miként szorult ki a csak ponyvájáról ismert BARTALITS-nyomda egyre inkább a perifériára,

70. Ez utóbbi helyen a ponyva és népkönyv jellegű kiadványok előállítására és eladására mellett kocsmat is tartott fenn.

ezzel mintegy követve a kiadványait leginkább vásárló szegény és egyben műveletlen rétegeket Budapesten belül.

Visszatérve az 1904. évi csízio-átdolgozásra figyelemreméltó az a nagy igyekezet, amellyel a BARTALITS-cég ezt megjelentetése pillanatától hosszú éveken át szinte egészen az utolsó kiadványaiig újra meg újra hirdette. Talán nem elhamarkodott ebből azt a következtetést levonni, hogy eredetileg nagyobb érdeklődésre számítottak, és így a magas példányszámban előállított „csízio-könyv” sokáig terhelte a különben is lassan a megszűnés felé tántorgó vállalkozás raktárát. Ebben talán szerepe lehetett a megszo-
kottnál kisebb formátumnak és főleg az emiatt alkalmazott kisebb fokozatú betűtípusnak. Ez ugyanis az idősebb és nehezen olvasók számára a használatot nehezítette. Azonban arra is lehet gyanakodni, hogy BARTALITS, bármennyire is igyekezett potenciális vásárlói igényéhez a csízio-átalakítani, ez mégsem így sikerült.

MÜLLER IGNÁC CSÍZIOJA

Címszövege: „*Csízio. Az ember sorsát igazgató planéták leírása szóval és képpel. A csillagászati tudománynak rövid és értelmes leírása. A csillagok, üstökösök és égi jelek s a t. különféle természetéről arról, hogy mindenik hónapban micsoda rendet tartson az ember ételben, italban, alvásban és fürdésben.* Molnár J. irataiból magyarra fordítottatott és sok helyen meg bővítettett. Budapest, Müller Ignác kiadása.” A nyolcadrét alakú kis könyv bibliográfiailag ismeretlen.⁷¹ Az ezt megelőző borítékon, amely az OSZK példányán megtalálható, a szöveg a fentivel azonos, csak a „Molnár J.” kezdetű rész helyén Luna képe látható.

A kiadvány beosztása és tartalma — összevetve a hagyományos csízio-val⁷² és a BARTALITS-féle 1874. évi átdolgozással⁷³ — a következő: *A becses olvasóhoz. Isten kegyelmét és áldását kívánja a kiadó* című ajánlás *A csillagokról a jó embereknek* alcímet viseli (2. lap). Amíg a főcím csupán egyetlen, bár jelentős szóban tér el a csízio-tól („keresztény” helyett most „becses”), addig az alcím egészen új. Az ajánlás három bekezdésnyi szövegéből az első kettő a hagyományos csízio-ból származik: az első ott is az első, míg a második abban az utolsó bekezdés. MÜLLERNél tehát kimaradt a FILEMON-féle ókori história, amely nyilván a csízio-nak csak a korábbi századok akkor még jelentősebb arányban művelt olvasói számára mondhatott egyáltalában valamit. Az új harmadik bekezdés a csízio „Más előszó” c. részének második bekezdésével azonos. Tehát a bevezető rész teljes szövege — szinte szóról szóra — a csízio-jével azonos, de annak igen lerövidített változata.

Az öröknaptár és a „Cisio Janus” teljesen hiányzik, ami jól mutatja, hogy a cím „csízio” fogalma immár teljesen elvált az eredetileg nevét adó naptári rigmustól. Helyette a „Miként éljen s mit míveljen az ember az esztendőben s annak 12 hónapjában” (3—11. l.) címmel különböző alkalakra (pl. étkezéshez) adott tanácsok mellett időjárás-előrejelzések és a szü-

71. OSZK Phys. 1323 és Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár B 250/5(2).

72. Az 1875. évi kiadás: OSZK 176.130(5).

73. OSZK Ponyva 43/34.

letendőkre vonatkozó jóslatok olvashatók. Ezek egy része — jócskán lerövidítve — a csízio XXVI. fejezetéből származik. A kivonatoláshoz igénybe vehették a BARTALITS-féle átdolgozás XXII. fejezetét is, mert pl. a január hónapnál ugyanaz a vers olvasható. Megjegyzendő azonban, hogy az örök-naptárból — csupán annak bevezető részeéknél — megmaradtak a hónapok legfontosabb adatai (a nap és az éj hossza stb.).

„A tizenkét hónap időjárása” (12—13. l.) a hagyományos csízioából ismeretlen BARTALITS-féle XXXIX. fejezet csaknem egészen pontos átvétele. — „Az évnek négy szaka” (13—14. l.) a BARTALITS-féle XVI. fejezet szövegével azonos, amely a csízio XV. fejezetének átdolgozása. Itt már végleg elmaradt a már BARTALITS-nál is anakronisztikusnak ható latin nyelvű kis vers. — „Az esztendőnek elejéről” (14. l.) a csízio és nem a BARTALITS-féle III. fejezetnek átvétele. — „Az esztendőnek van 365 napja, 6 órája” (14. l.) a csízio öröknapotár februárja végén álló és a szökőévről szóló ismertetés, amelyet itt önálló fejezetté alakítottak. — „A szökő esztendőről” (15. l.) az előbbi téma most még a BARTALITS-féle IV. fejezetének átdolgozásában is olvasható. — „A csillagok a földtől milyen messze vannak és a planéták mily nagyok?” (15. l.) a csízio elavult adatokkal terhes II. fejezetét követi csaknem egészen pontosan. — „Tábla, mely óránként bemutatja, melyik planéta uralkodik mind éjjel, mind nappal” (16. l.) a csízio VI. fejezetének szövegét csupán átstilizálással közli, amely azonban eltér a lényegét illetően a különben azzal azonos, BARTALITS-féle VI. fejezet fogalmazásától. Az ehhez csatlakozó táblázat mindhárom kiadványban egyformán helyet kapott.

„A planéták természete” (17—24. l.) a csízio VII. fejezetének szövegét dolgozta át, azonban a bolygók sorrendjében a BARTALITS-féle X. fejezet korszerű, heliocentrikus felfogását követi: „Mercur. Vénus. Mars. Jupiter. Saturnus. A nap. A hold.” — „A hold fényéből miként lehet az időjárást megjövendölni?” (24—25. l.) a BARTALITS-féle XV. fejezet viszonylag pontos átvétele, amely a csízio XIII. fejezetére támaszkodik. — „A szelekről” (25. l.) a csízio XVI. fejezetének a BARTALITS-féle XVIII. fejezethez hasonló, de azzal nem azonos, lerövidített átdolgozása. — „A karácsony napja” (25—26. l.) a csízio XXX. és XXXI. fejezetének a BARTALITS-féle XXVI. fejezethez közel álló, de attól eltérő fogalmazású lerövidítése. — „Az ember életrendjéről” (27—29. l.) címében azonos a BARTALITS-féle XX. fejezettel, de eltérő szövegezésében annak az alvásról szóló XXI. fejezetét is magában foglalja. Mindez a csízio XIX—XXII. részének kivonatos átvétele. — „Házi gyógyszer-tár” (29—32. l.) rövid, új szövegezésű bevezető után a BARTALITS-féle XXVII. fejezetnek viszonylag pontos utánnyomása, csupán a gyógyszer-sorrendjében különbözik mintájától. Nem tartalmazza azonban mintájának utolsó szakaszait a vérzés elállításáról, a fogfájás elleni szerekről, valamint a méh- és darázscsípés elleni orvosságról.

A MÜLLER-féle csízio mindkét ismert példánya itt véget ér. Tekintettel azonban arra, hogy mind a hagyományos csízio, mind a BARTALITS-féle átdolgozás még számos témáról tartalmazott részeket, elvben nem zárható ki, hogy MÜLLER kiadványa is folytatódott a ma ismert két íven túl. Bizonytalanná teszi a helyzetet még az is, hogy mindkét példányhoz további füzetek vannak hozzákötve meglehetősen bizonytalan eredettel.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár példányában⁷⁴ egy ívnyi, tehát 16 lapnyi további szöveg található közvetlen e MÜLLER-féle kiadvány után kötve. „Az ember sorsát a csillagzatok állásából meghatározni” ([1–11.] l.) témáját illetően ugyan igen közel áll a hagyományos csízó IX. és a BARTALITS-féle átdolgozás XII. fejezetével, azonban a hónaponként csoportosított szöveg ezekkel nem mutat összefüggést. Az ezt követő „A kath. egyház szentjeinek rövid névnapára” ([12–16.] l.) újszerű összeállításnak tűnik a csízó szemszögéből nézve, bár lényegét illetően ez sem teljesen idegen ennek öröknaptárától. Míg a MÜLLER-féle csízónak lapszámozása van, addig e lapok tetején ennek helyén öntött cifrából álló dísz látható. Ez mintha ellene mondana a két egymás után kötött kiadvány közötti összefüggésnek. Esetleg függeléknek szánták? Sajnos az ívjelek hiányoznak, így biztos eligazítást innen sem lehet nyerni.

Az OSZK példánya⁷⁵ is zavarosan összekötött. A fentiekben részletesen ismertetett 32 lap terjedelmű csízót követően ugyanannak a nyomtatvány-nak második ívéből a következő lapszámozással ellátottak találhatók: 29–32., 17–28., 25–32., 17–24. Tehát ebből az ívből — felbolydult sorrendben — összesen három példányt is belekötöttek e kis füzetbe, amelynek legvégén 49–64., ill. 81–96. lapszámozással egy álmoskönyv két íve is található. A 81. lap alján álló hatos ívszám mintha elhatárolná a csízót az álmoskönyvtől: utólag önkényesen összekötött íveknek tűnik. Mindezt azonban feltehetően még MÜLLERNél követték el, mert a végén álló borító-lap összefügg a már ismertetett és „Csízó” címet viselő, elől álló boríték-lappal. Mindkettő „Müller Ignác” könyv- és papírkereskedő nevét, ill. hirdetését viseli, akinek üzlete „Budapest, VI. Laudon- és Király-utca sarkán” volt található. Tovább bonyolítja a dolgot, hogy a MÜLLER-féle „Csízó” harmadik lapjának alján a „8*” ívjel látható, mintha ezt megelőzően hét másik ív is tartozott volna a kiadványhoz.

Ennyi sok bizonytalanság ellenére is az tűnik a legvalószínűbbnek, hogy a MÜLLER-féle csízó eredetileg is csak 32 lapot tartalmazott, mert mindkét ismert példánya ma ennyit tartalmaz. Ezt látszik megerősíteni MÜLLER hirdetése is,⁷⁶ amely az ugyancsak 32 lap terjedelmű *Szerencsekönyv*-ét 25 krajcárért, míg a *Csízó*-t 20 krajcárért kínálta. Feltehető, hogy a hozzájuk kötött ívek hasonló jellegű, de más kiadványokból származnak.

Végignézve a MÜLLER-féle csízó összevetését a hagyományossal és a BARTALITS-féle átdolgozással megállapítható, hogy egyrészt terjedelmében azoknál jóval rövidebb, másrészt minden része visszavezethető e két másik kiadványra. A MÜLLER-féle szerkesztő mindkettőt igénybe vette, de az átemelt részekben jelentős mértékű stilizálást hajtott végre.

MÜLLER Ignác csízója elején (3–11. l.) a 12 állatövi csillagkép szimbolikus rajza látható azok csillagászati jelével együtt. A 25×25–29 mm méretű keret és az abban látható 18–20 mm átmérőjű kör közötti mező sűrű vízszintes sávozású, amelyben fehéren maradt, levészzerű díszek láthatók (58–69. ábra). A hét bolygó képe (17–24. l.) közül öt az egységes stílus-

74. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár B 520/5(2).

75. OSZK Phys. 1323.

76. OSZK 11.377/1–2.

58—69. ábrák. Az állatövi jelek sorozata MÜLLERNÉL

jegyek alapján összetartozónak tűnik: Mars, Jupiter, Saturnus, a Nap és a Hold (19—24. l.). Valamennyi keret nélkül $52-55 \times 41-43$ mm méretű. Két jellemzője is akad e sorozatnak: az egyik a — különösen a ruházatoknál tapasztalható — dús vonalkázás, a másik az alakok körül elhelyezkedő, pamacszerű felhőfoszlányok (70—74. ábra). Ezekről erősen eltér Mercurius kevés vonallal megrajzolt, 63×44 mm méretű képe (17. l.), amely az egykori keretnek csak nyomait viseli (75. ábra). Venus ábrázolása (18. l.) kifejezetten szokatlan, eredetileg nyilván nem a klasszikus istennőt kívánták ezzel illusztrálni, ezért itteni felhasználása másodlagosnak tekinthető. A 63×46 mm keretbe zárt metszeten (76. ábra) a nem túl ügyes mester tetőtől talpig felöltözött nőt rajzolt, aki sután széken ülve az asztalra könyököl, míg másik kezében levelet vagy könyvet tart. Úgy tűnik, hogy a kép eredetileg inkább valamilyen história szomorkodó hősnője volt, semmint a szerelem és vonzó nőiség istennője.

Tehát a MÜLLER-féle csízió nem csupán szövegében, de illusztrációiban is csak részben követte vagy vette át a hagyományos csíziót, ill. a BARTALITS-féle átdolgozást. Ezt a rostálást, nem túlságosan igényes szerkesztési munkát a címlap szerint „Molnár J.” végezte, akinek „irataiból magyarra fordított és isek helyen meg bővített”. Itt először is a hagyományos csízió címében is feltüntetett „Királyhegyi János”-ra lehet gondolni vagyis Joannes REGIOMONTANUS-ra, akinek eredeti neve Johann MÜLLER vagyis

70—76. ábrák. A bolygók
sorozata MÜLLERNÉL

magyarrá fordítva MOLNÁR János. Ennél nagyobb azonban a valószínűsége annak a feltevésnek, hogy az összeállító maga a kiadó vagyis MÜLLER Ignác volt. A fordításra történt hivatkozás a címszövegben inkább csak az ilyen jellegű népkönyvekben szokásos és jól bevált fogásnak minősíthető, amely a vevők érdeklődését volt hivatott felkelteni. Reálisnak tűnik, hogy MÜLLER Ignác családnevét magyarrá fordította, keresztnevének pedig csupán betűjelét tette ki, hiszen az „Ignác” nem kifejezetten magyaros jellegű. Megerősíteni látszik ezt a feltevést a „Müller Ignác népies könyvtára” elnevezésű sorozat, ill. annak két, ismert tagja:⁷⁷ az egyik a *Szerencsekönyv* című sorsvetőkönyve,⁷⁸ a másik az ő vőfélykönyve. Összeállítóként ezeken „Molnár Ig.”, ill. „Molnár I.” szerepel.

További gond a MÜLLER—MOLNÁR-féle csízió megjelenési ideje. Az OSZK példánya⁷⁹ a növedéknapló tanúsága szerint 1903. február 25-én MÜLLER Ignác antikváriustól vétel útján került beszerzésre. Szükségszerűen ez előtt az időpont előtt kellett tehát elkészülnie a kis könyvnek.⁸⁰ A szövegösszevetésből egyértelműen megállapítható, hogy a MÜLLER-féle csízió nyelvben jóval modernebb, mint az 1874. évi BARTALITS-féle átdolgozás.⁸¹ A fentiekben említett „Müller Ignác népies könyvtára” című sorozat eredeti borítékain MÜLLER jelentős számú és hasonló, népkönyvjellegű kiadványainak jegyzéke található, amelyen a *Csízió* is szerepel. A borítékon az arasz forint-krajcárban olvasható. Mind ez a körülmény, mind az, hogy e sorozatból a fentebb már említett *Szerencsekönyv*-et PETRIK Géza az 1885 és 1900 közötti ciklusban regisztrálta, arra enged következtetni, hogy MÜLLER csíziója a 19. század legvégén jelent meg.

BÁLINT LAJOS CSÍZIÓJA

A hagyományos csízió a mostani tanulmány első részében ismertetett ellenlábait tehát mind jócskán túlélve végül is az átdolgozások sorsára jutott, amelyekről közvetlenül ezt megelőzően esett szó. „Az öregkori végelgyengülés” félreismerhetetlen jeleként értelmezendő folyamattal párhuzamosan megkezdődött maga az „agónia” is, a csízió „életének” utolsó stádiuma. Ekkor a csíziót már önálló átdolgozással sem tekintették megmenthetőnek, hanem csak több-kevesebb elemét igyekeztek áttemelni más, kelendőbb kiadványba, annak csupán részeként. Az ehhez felhasznált főmű többnyire az álmoskönyv volt. E két, eredetileg önálló és egymástól független kiadvány összefonódására jó példa a csíziónak időrendben az az utolsó ismert átdolgozása, amelynek ismertetésére az alábbiakban kerül sor.

77. OSZK 11.377/1—2.

78. *Magyar Könyvészet* 1886—1900. Szerk. PETRIK Géza. Bp. 1908, 567. l.

79. 71. jegyzet.

80. Furcsa, hogy e kötetet a kiadótól megvették, és tőle, ill. a fel nem tüntetett nyomdásztól nem kötelespéldány formájában, tehát ingyen szerezték meg. — Az OSZK 1903. II. napló 63. sz. szerint további 13 könyvvel együtt összesen nyolc koronát adott érte a könyvtár.

81. Jó példa erre, hogy BARTALITS régies „hold-újság” helyett MÜLLERNél következetesen a korszerű „újhold” olvasható.

Még a 19. század legvégén kezdte BÁLINT Lajos, budapesti kiadó a *Legújabb képes álmokkönyv* című könyvet megjelentetni. Amint ez a népkönyvek esetében immár évszázadok óta bevált szokásnak mondható, a könyvön évszám nem található. Ez ugyanis sok esetben az eladás kerékkötőjévé válhatott volna. A legrégebb kiadást a magyar nemzeti bibliográfia 1899-ből tartja nyilván.⁸² Valóban ebben az esztendőben szolgáltatták be kötelespéldányként ezt a „Kálmán M. és társa” nyomda által előállított és az említett BÁLINT Lajos által kiadott „*Legújabb képes álmokkönyv*”-et.⁸³

A 64 lap terjedelmű kiadvány első kétharmada kizárólag álmokkönyv: „Előszó” (2. l.) — „Az éjjeli álmoknak, jelentéseknek és látásoknak magyarázata és megfejtése a, b, c sorrendben” (3—47. l.). Ennek szemléltetésére az álmokkönyvek további szerves részét képező és a lutri céljait is szolgáló, 90 számozott illusztráció található a kis könyvecske végén „Itt következnek az álommagyarázó képek” címmel (53—64. l.). Ezt megelőzően mindössze hat lapon — vagyis az egész terjedelemnek nem is egészen egytizedén — más, a szorosabb értelemben vett álmokkönyvhöz nem tartozó, babonás jóslások olvashatók: „A mindennapi éhomra való trüsszentések fejtegetései” (48—49. l.) — „Szerencse-tábla” (49. l.) — „Természeti észlelések az ember alkatáról” (50—52. l.) — „Jegyzéke a szerencse és szerencsétlenségi napoknak” (52—53. l.). E meglehetősen vegyes tartalmú írások közül csak egy, bár éppen a legterjedelmesebb rész (50—52. l.) emlékeztet a hagyományos csizió asztrológiai jövendöléseire. Ez az egyes csillagképek alatt születettek természetéről szól, és a 12 állatövi jel primitív kivitelű képe illusztrálja. Mindez a magyar csizió „Az égi XII jeleknek természetéről” szóló IX. fejezetének havonként mindössze egyetlen mondattá zsugorított kivonata.

Igen sikeresnek bizonyulhatott ez a BÁLINT-féle álmokkönyv, mert a következő másfél évtizedben gyors egymásutánban majd minden esztendőben újra meg újra közreadták. Az évszámot továbbra sem tüntették fel, így az egyetlen eligazítást az az esztendő jelenti, amelyben a kötelespéldányt beszolgáltatták. A ma ismertek ezek közül 1910. évvel bezárólag a következők: 1900,⁸⁴ 1903,⁸⁵ 1904,⁸⁶ 1906,⁸⁷ 1910.⁸⁸ A magyar nemzeti bibliográfia ezzel szemben csupán egyetlen, évszám nélküli tétel alatt regisztrálta ezeket a kiadásokat.⁸⁹ A BÁLINT-féle álmokkönyv a világháború évéig a következő esztendőkből is sorra megjelent: 1911-ben,⁹⁰ 1912-ben⁹¹ és 1913-ban.⁹² Az évszámot továbbra is csak a kötelespéldánynapló és nem maga a kiadvány

82. 78. jegyzet 14. l.

83. OSZK L. eleg. m. 246r.

84. OSZK Phys. 578k.

85. OSZK L. eleg. m. 246r (bis).

86. OSZK Phys. 578ha.

87. OSZK Phys. 578nc.

88. OSZK L. eleg. m. 246r (ter).

89. *Magyar Könyvészet 1901—1910.* Szerk. PETRIK Géza. I. köt. Bp. 1917, 19. l.

90. OSZK Ponyva 38/69.

91. OSZK Phys. 578if.

92. OSZK Phys. 578ig.

árulja el.⁹³ E másfél évtized során megjelent^{93a} számos kiadás két csoportra oszlik, miután az 1906. évben megjelent⁹⁴ felépítése némileg eltérő a fentebb már leírt korábbiakétól. Az ekkori átdolgozás során több rész került be az előző változathoz képest a hagyományos csízióból, ill. a BARTALITS-féle átdolgozásból⁹⁵: „Előszó” (2. l.) végére toldás került. — „Az éjjeli álmoknak, jelentéseknek és látásoknak magyarázata és megfejtése abc-sorrendben” (3—43. l.) terjedelme átszövegezéssel és áttördelelssel a korábbiakéhoz képest lerövidült. — „A nap járása a tizenkét jegyben” (43. l.) amely a BARTALITS-féle XI. fejezettel azonos vagyis a csízió VIII. fejezetének táblázata magyarázó szöveg nélkül. — „A mindennapi éhomra való trüsszentések fejtegetése” (44—45. l.) — „A föld kerekességéről, nagyságáról és szélességéről” (45. l.) betűszínt azonos BARTALITS I. fejezetével. — „Szerencse-tábla” (46. l.) — „A kártyavetés mestersége” (47—48. l.) — „A nap kezdete” (49. l.) egyetlen félmondat kihagyásával megegyezik BARTALITS V. fejezetével. — „Azon tábla, mely óránként mutatja, melyik planéta uralkodik, mind éjjel, mind nappal” (49. l.) a csízió és BARTALITS VI. fejezetéből csak a táblázat. — „Holdfényből, hogy lehet az időjárást megjósolni?” (50. l.) azonos BARTALITS XV. fejezetével. — „Az évszázadról” (50—51. l.) — „Az ünnepekről” (51—52. l.) — „Természeti észleletek az ember alkatáról” (53—56. l.) a korábbi BÁLINT-féle jóskönyvben is szerepelt már. A hagyományos csízió IX. fejezetének a születendő gyermek várható jellemére vonatkozó és egyetlen mondatra szorított kivonata. — „Jegyzéke a szerencsés és szerencsétlen napoknak” (56—57. l.) — „A képek szerencse-számai” (57—64. l.).

A fentiekből tehát kiderül, hogy míg korábban a BÁLINT-féle rövid álmoskönyv csupán egyetlen részt vett át kivonatossan a hagyományos csízióból, addig az új szerkesztés során abba további négy fejezet is került be teljes egészében a BARTALITS-féle átdolgozásból, valamint egy táblázat, amely mind az eredeti csízióban, mind BARTALITS-nál megtalálható. Ez tehát határozott lépésnek tekinthető a csízió 1874-ben korszerűsített szövegének életben tartására.

Ebből az összeállítású BÁLINT-féle álmoskönyvből három szövegváltozat is ismeretes. Jóllehet ezek szinte szóról szóra, és sorról sorra megfelelnek egymásnak, egy helyen, „Az évszázadokról” című fejezet utolsó bekezdésében (51. l.) ez a különben időtlennek szánt könyvecske konkrét évszámot közöl: „Kezdték pedig az emberek számlálni a mi mostani esztendeink sorát a Krisztus születésének esztendejével, mely ezelőtt 1842 esztendővel történt,

93. Érdekes módon az 1903-ban és 1904-ben, az 1910-ben és 1911-ben, továbbá az 1912-ben és 1913-ban beadott példányok pontosan ugyanarról a szedésről készültek. A magyarázat vagy az, hogy feleslegesen küldtek be újra kötelepéldányt, vagy tévedésből az előző évből.

93a A kiadvány meglehetősen hű, német nyelvű változata: *Neuestes Illustrirtes Traumbuch* címmel látott napvilágot, amelyből hiányzik a „mindennapi éhomra . . .” c. fejezet. Az illusztrálás céljaira is ugyanazokat a dűcokat használták, mint a Bálint-féle magyar nyelvű kis álmoskönyvben, hiszen mindkettő a Kálmán-féle nyomdában készült. Az 1904-ben az OSZK-ba került kötelepéldányának jelzete: Phys. 1665a.

94. OSZK Phys. 578nc.

95. Az összehasonlítás alapjául az 1875. évi BAGÓ-féle (72. jegyzet), ill. az 1874. évi BARTALITS (73. jegyzet) kiadás.

és így mostan — a 18-dik század betelvéen — már a 19-dik évszázadban élünk.” Így olvasható ez az 1906-ban megjelent, először átdolgozott kiadásban.⁹⁶ Azonnal szembeötlő, hogy ez teljesen anakronisztikus volt már megjelenése pillanatában. Úgy tűnik, hogy a szerkesztő, aki átalakította a kiadvány szerkezetét mechanikusan átvett valamilyen öreg, több mint fél-évszázados szöveget az akkori pontos évszámmal, nem gondolva annak teljesen meghaladott voltára. Az 1910-ben közreadott kiadásban azután ezt a hibát észrevéve a számokat kijavították 1908. évre, ill. 19. és 20. századra.⁹⁷ E konkrét évszám azután arra kényszerítette BÁLINTOT, hogy a későbbi kiadásokban újra változtasson. Így került 1912-től a korábbi 1842, ill. 1908. helyére az 1911. évszám.⁹⁸

Az 1911—1920. évek összefoglaló nemzeti bibliográfiája csupán egyetlen tételben és a következő szöveggel regisztrálta a BÁLINT-féle álmoskönyvet: „*Legújabb képes álmoskönyve*. Bp. 1912/13. Kálmán M. 64, 126 [3] l.”⁹⁹ A kiadó helyett tehát a nyomdász neve nyert feltüntetést. Mind az évszám, mind a terjedelem összetett megjelölést kapott. A megjelenés éve, ahogy erről már fentebb szó volt, nincs feltüntetve a BÁLINT-féle álmoskönyveken, így a bibliográfia nyilván a kötelezpéldány beszolgáltatásának esztendejét kívánta megadni. Ez esetben a leírás első fele az 1912-ben beszolgáltatott 64 lap terjedelmű példányra¹⁰⁰ illik, míg a másik fele egy 1913-ban megjelent és 126 számozott és két számozatlan lapot tartalmazó álmoskönyvet kívánt jelölni.

Valóban, a BÁLINT-féle kiadó, amely jelentős tevékenységet fejtett ki a ponyvakiadványok megjelentetése terén¹⁰¹, élt azzal a fogással, amely a századfordulón szinte állandó jelenségnek számított Budapesten és BARTALITS kapcsán e tanulmányon belül már részletes ismertetést nyert. Ez abból állt, hogy az egyszer kinyomtatott íveket különböző kiadványok részeként felkötve adták közre. Így járt el a *Legújabb képes álmoskönyv* esetében is BÁLINT. Az eredetileg elkészült 64 lap terjedelmű négy ívhez pontosan ugyanennyit tett hozzá, amivel azután a terjedelem összesen 128 lapra nőtt. Bár a címben — lévén az az első, változatlanul átvett rész elején — nem történt módosítás, ezzel mégis életre hívta a korábbi kis álmoskönyvvel párhuzamosan a terjedelmesebb változatot is.

Már az 1901—1910 közötti évek retrospektív nemzeti bibliográfiánkban található két adat, amely erre a bővített kiadásra vonatkozik: „*Legújabb képes álmoskönyve*. Bp. é. n. Kálmán M. és tsa ny. (8r. 120 l.)” — „*Legújabb képes álmoskönyve*. 18. 11. 7. 28. 64. Bp. é. n. Bálint Lajos. (8—r. 126, 2 l.)”¹⁰² Akad is olyan kiadvány az 1910. évben beszolgáltatott kötelezpéldányok között, amelyre a fenti leírások — némi kiigazítással — ráillenek.¹⁰³

96. 95. jegyzet.

97. OSZK L. eleg. m. 246r (ter) — Ponyva 38/69.

98. OSZK Phys. 578if és Phys. 578ig.

99. *Magyar Könyvészet 1911—1920*. Sajtó alá rendezte Kozocsa Sándor. II. köt. Bp. 1942, 17. l.

100. 91. jegyzet.

101. 43. jegyzet 321. és 341. l.

102. 89. jegyzet.

103. OSZK Phys. 587hp.

A két tétel nyilván ugyanarra a kiadványra vonatkozik, amelyet a bibliográfia először a nyomdász, majd másodszer a kiadó neve alatt közölt. Az első leírásban olvasható 120 lap terjedelem feltehetően sajtóhiba, hiszen a nyolcadrét alakú nyomtatványok esetében nyolc ív nem ennyit, hanem 128 lapot tesz ki. A második tételben olvasható számsor nem más, mint e kiadvány valamennyi címlapján a szedett szöveg alatt figyelemre méltó illusztrációként álló jós kitárt kezei között tartott széles szalagon látható számok.¹⁰⁴ Ez utal ugyanis a késői álmoskönyveknek arra a másodlagos funkciójára, hogy álmofejtésen kívül azok „számértékét” is közli. Ez módot nyújtott a hiszékeny embereknek, hogy a mai lottó ósén, az egykori lutrin ezeket a megálmódott számokat megjátsszák.

Azonosítva a fentiekben a hivatkozott bibliográfiai leírásokat az említett példánnyal, következzék ez utóbbinak részletes ismertetése. Ennek a bővített kiadványnak első 64 lapja, amint ez a fentiekben már kifejtést nyert, nem más, mint az önállóan is megjelent kis álmoskönyv 1906 utáni vagyis új szerkesztésű változata, amely már jelentős arányban tartalmaz csíziószerű részeket. A könyvecske másik fele, amely a továbbfejlesztést jelentette, a következő részekből áll: „A tizenkét hónap magyarázata” (65–70. l.) a csízió öröknaptár részének rendkívül leegyszerűsített változata, amely nem hogy a „Cisio Janus”-t, de egyáltalában a hónapok napjait sem tartalmazza. Viszont hónapvers közlésével a legrégebb csíziókra és naptárakra mutat vissza.¹⁰⁵ — „A csillagászat tudománya” (71–72. l.) sem a hagyományos csízióból, sem a BARTALITS-féle átdolgozásból nem ismeretes, de azok témájához közelítő, új szöveg. Korszerű, ismeretterjesztő jellegű szövegére, amellyel a babonás felfogás ellen küzdött, az utolsó bekezdés igen jellemző: „A világ végét sem csillagokból, sem másból nem lehet előre megjósolni”. — „Az uralkodó planéták” (73. l.) c. rész a hagyományos csízió II. fejezetével azonos, csupán a rövid, első bekezdés maradt el. — „Az esztendő elejéről” (74. l.) csak címében azonos a csízió III. fejezetével, de szövege új. Az átmenő évekre közölt példái: „1894/5, 1895/6”. Ez is mintha arra utalna, hogy az átdolgozás korábbi szövegeket használt fel, akárcsak az 51. lap kapcsán már említett esetben. De az sem zárható ki, hogy a BALINT-féle bővített összeállítás már jóval a ma ismert legkorábbi, 1910. évi kiadás előtt keletkezett. — „A hét planéta természetéről” (75–81. l.) a csízió VII. fejezetének erősen rövidített kivonata, amely — ellentétben a BARTALITS-féle átdolgozással — megtartotta mintájának elavult, geocentrikus szemléletét a bolygók felsorolásának rendjében. — „Meddig lesz fönn a hold?” (82. l.) a csízió XII. fejezetét közli a BARTALITS-féle kiadás XIV. fejezetében olvasható fogalmazásban, amelynek ez pontos utánnomata. — „A hét planéta milyen időt jelent?” (83. l.) a csízió XI. fejezetének átvétele, amelyet a BARTALITS-féle átdolgozás kihagyott. „Az elemekről. Az esők.” (83–84. l.) csak címében emlékeztet a csízió XVII. fejezetére, de tartalma merőben új: modern felfogásban magyarázza a babonás hiedelmek alapjait

104. 43. jegyzet 217. l.

105. A januári kezdősor: „A jó gazda gondja soha meg nem szűnik.” Ez a hónapvers ismeretlen a csízióból.

szolgáló különleges esőfajtákat: „vér-eső, béka-eső, kénkő-eső, tinta-eső” stb. — „A villámlás” (84—85. l.) c. fejezetnek csak a témája felel meg a csízio XXXIV. és XXXV., ill. a BARTALITS-féle átdolgozás XXXIII. fejezetében olvashatókkal. Korszerű természettudományos szemléletével azért nyilván az utóbbihoz áll közelebb. — „Az időjárás nem boszorkányság” (86—87. l.) részben prózában, de ezt követően terjedelmesebben, kilenc versben tapasztalaton alapuló időjárási előrejelzéseket ad, amelyekhez hasonlókat a csízio XXXII., ill. BARTALITS-féle átdolgozásának XXXVI. fejezete tartalmaz. Ez a BÁLINT-féle szöveg azonban ezektől teljesen eltérő. „Hogyan óvakodj a tüztől” (87—89. l.) — „Az állatok betegségére való szavatosság” (90. l.) — „Időjárási tapasztalatok” (90—92. l.) c. fejezetek szövege ismeretlen mind a csízioból, mind a BARTALITS-féle kiadványból. — „Az állatok hűsége” (92—93. l.) — „A jó egészség regulái” (94. l.) csupán témájában hasonlít a csízio XIX., ill. a BARTALITS-féle XX. fejezetre, de azoktól teljesen független, új szöveg. — „A levegőről” (94—95. l.) — „A ruházatról” (95—96. l.) — „Az evésről” (96—97. l.) csak tartalmában, de nem szövegében mutat összefüggést a csízio XXI. és a BARTALITS-féle átdolgozás XX. fejezetével. — „Az ivásról” (97—98. l.) az előzőhöz logikusan csatlakozik, ennek ellenére nincs előzménye az összevetés alapjául szolgáló másik két kiadványban. — „A tisztaságról” (98—99. l.) ugyancsak témájában egyezik a csízio XXII. és a BARTALITS-féle XXI. fejezettel, de fogalmazása mindkettőtől merőben eltérő. — „Gyors segítség némely eseteknél” (100—101. l.) csupán tartalmi összefüggést mutat a BARTALITS-féle XXVII. fejezettel. — „A jó gazdálkodás regulái” (101—103. l.) csak tematikusan áll a csízio XXXIX. fejezetével kapcsolatban. — „A veteményes kert ellenségei” (103. l.) — „A gyümölcsfák ellenségei” (104. l.) — „A szőlő műveléséről” (105. l.) — „A lovak gondozása” (106—107. l.) csupán érinti a csízio XLIV. és BARTALITS XXVIII. fejezetének témáját, de azoktól teljesen független. — „Kitűnő népmondások” (107—109. l.) ugyanúgy közmondások gyűjteménye, mint a BARTALITS-féle XL. fejezet, de egészen más népi bölcsességekből áll. — Physiognomia. (A külsőről hogy lehet megismerni az ember természetét.) (109. l.) tartalmában fedi, de fogalmazásában teljesen eltér a csízio XXVIII. és BARTALITS XXIV. fejezetétől. — „Az esősinálás” (110—112. l.) — „A gyúlékony anyagokról” (112—113. l.) — „A növényekről” (113—115. l.) — „A méz gyógyító ereje” (115—116. l.) — „A sertés hizlalása” (116—117. l.) — „Milyen időt kapunk?” (118—120. l.) két korábbi részhez (86—87., 90—92. l.) hasonlóan a csízio XXXII., ill. BARTALITS XXXVI. fejezetének témájához áll közel. — „Végrendelet” (120—121. l.) — „A váltó” (121. l.) — „A kezes” (122. l.) — „A kamat” (122—123. l.) — „Ha végrehajtanak” (123—124. l.) — „A hasznos madarak” (124—126. l.) Ez az utolsó hat szövegrész korábbról ismeretlen. — „Tartalom” (127—128. l.).

A fentiekből kiviláglik, hogy amíg a BÁLINT-féle kiadvány önállóan közreadott első felében a címet adó álmoskönyv témája az uralkodó, addig a bővítmény jellegű második felében a hagyományos csízioiban, ill. a BARTALITS-féle átdolgozásban szereplő, továbbá az ezekhez hasonló tárgyú szövegek alkotják a túlnyomó többségét. Így a bővített álmoskönyv összességében már sokkal inkább tekinthető csíziónak, semmint álmoskönyvnek. Utal is

erre az OSZK egyik példányában¹⁰⁶ fennmaradt eredeti, zöldesszínű borító. Ennek címe: *Legnagyobb képes perzsa—egyptomi álmoskönyv és csizió. A csillagászat, jövődőlés és hasznos emberismeretek tudományának ismertetése.* (77. ábra.) Elképzeltető, hogy Bálint előzetesen ilyen címmel jelentette meg ezt a könyvecskéjét, amelynek legkorábbi, ismert kiadása ma 1910-ből származik, és belső címlapja már nem említi a csiziót.

A BÁLINT-féle kiadványban, bár jelentős részeket vett át a hagyományos csizióból, ill. a BARTALITS-féle átdolgozásból, mégis sok önálló vonás ismerhető fel. Tehát amíg MÜLLER csak az említett két előzményre támaszkodott, addig a BÁLINT-féle átdolgozás más forrásokat is igénybe vehetett, ill. a korábbiaktól független szerkesztés jegyeit mutatja. Figyelemre méltó, hogy az 1904. évi BARTALITS-féle kiadás hatása nem mutatható ki benne. Ez vagy annak tudható be, hogy BÁLINT nem ismerte, ill. nem kívánta igénybe venni, vagy annak, hogy a szerkesztés már korábban megtörtént. Ez utóbbi feltételezést látszik erősíteni az ismertetés során már említett két, 19. századi évszám, amely azonban a források mechanikus átvételéből is eredhet. Bár több részlet (pl. a források kérdése) nem teljesen tisztázott, az azonban kétségtelen, hogy a bővített, BÁLINT-féle kiadvány azoknak a rétegeknek számára készült, amelyek a korábbi csiziót ismerték és használták.

Érdeemes felfigyelni arra is, hogy a BÁLINT-féle új szövegek szinte kizárólag a régi csizió érdeklődési körébe vágó gyakorlati tanácsokat adtak mindenek előtt a földműveseknek, az utolsó lapokon azután szükségesnek látta a szerkesztő, hogy a kapitalista-liberális korszaknak a századfordulóra kialakult és különösen a tanulatlan, ill. szegény néprétegeket veszélyeztető jelenségeit mintegy jogi tanácsadás formájában magyarázza: „Végrendelet. — A váltó. — A kezes. — A kamat. — Ha végrehajtanak”. (120—124. l.)

Őriz még az OSZK két további ilyen bővített, 128 lap terjedelmű kiadást is: az egyiket¹⁰⁷ 1911-ben, a másikat¹⁰⁸ 1913-ban szolgáltatatták be köteleispéldányként. Ez utóbbira vonatkozhat az 1911—1920. évek retrospektív nemzeti bibliográfiájában a fentiekben már említett, összesített leírás második fele.¹⁰⁹ E bővített változat három példányában jól érzékelhető a külön-külön kinyomtatott kétszer négy-négy ívből, azaz 64—64 lapból történt utólagos összeállítás. Ugyanezt erősíti a 64. lapon alul, tehát az összerakás után éppen a kötet közepén olvasható nyomdászmejelölés: „Nyom. Kálmán M. és Társa Budapest, Vadász utca 26.”

Az 1910. és 1911. évi bővített kiadás példányának első fele egymással azonos, és egyben pontosan megegyezik az ezekben az években önállóan is közreadott kis álmoskönyvvel.¹¹⁰ Ezek mindegyikében az 51. lapon a fentiekben már ismertetett 1908. évszám olvasható. Az 1913. évi bővített kiadásban itt az 1911. évszám látható, és ezzel azonos a kis álmoskönyv 1912. és

106. 103. jegyzet.

107. OSZK Phys. 578ia.

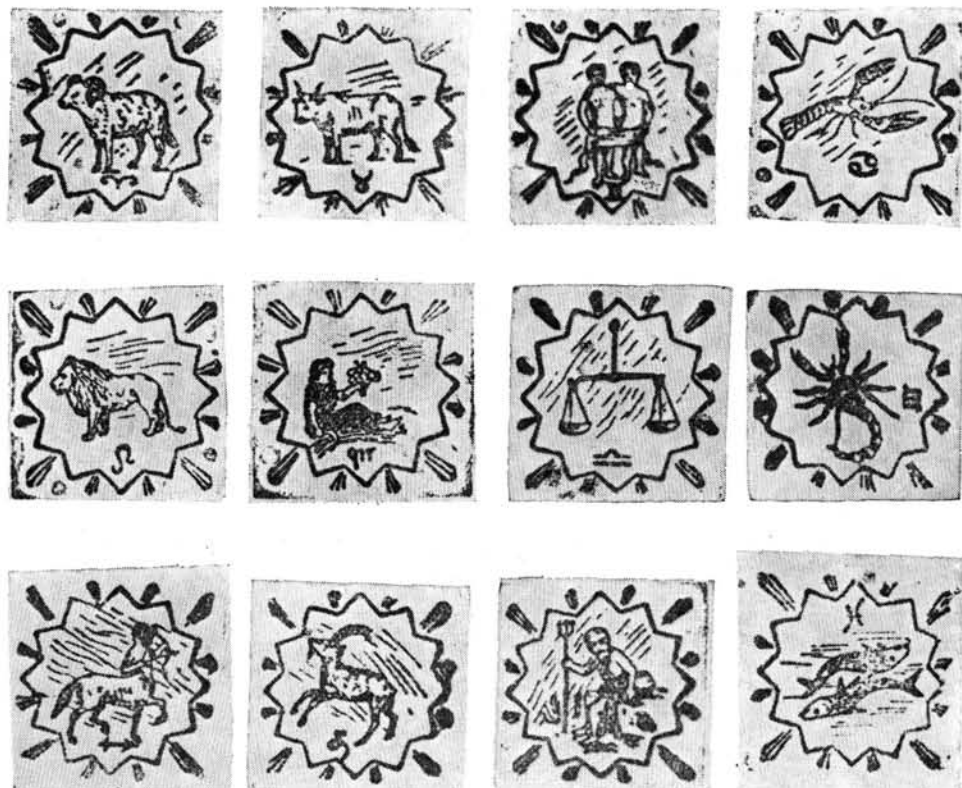
108. OSZK Phys. 578ii.

109. 99. jegyzet: „*Legújabb képes álmoskönyv.* Bp. 1912/13. Kálmán M. 64., 126. [3.]1.” — Nyilván a végén álló lapszám helyesen [2].

110. OSZK Phys. 587hp és Phys. 578ia, ill. L. eleg. m. 246r és Ponyva 38/69.

77. ábra. Álmoskönyv és csizió címlapja BÁLINTNÁL

78—89. ábrák. Az állatövi jelek első sorozata BÁLINTNÁL

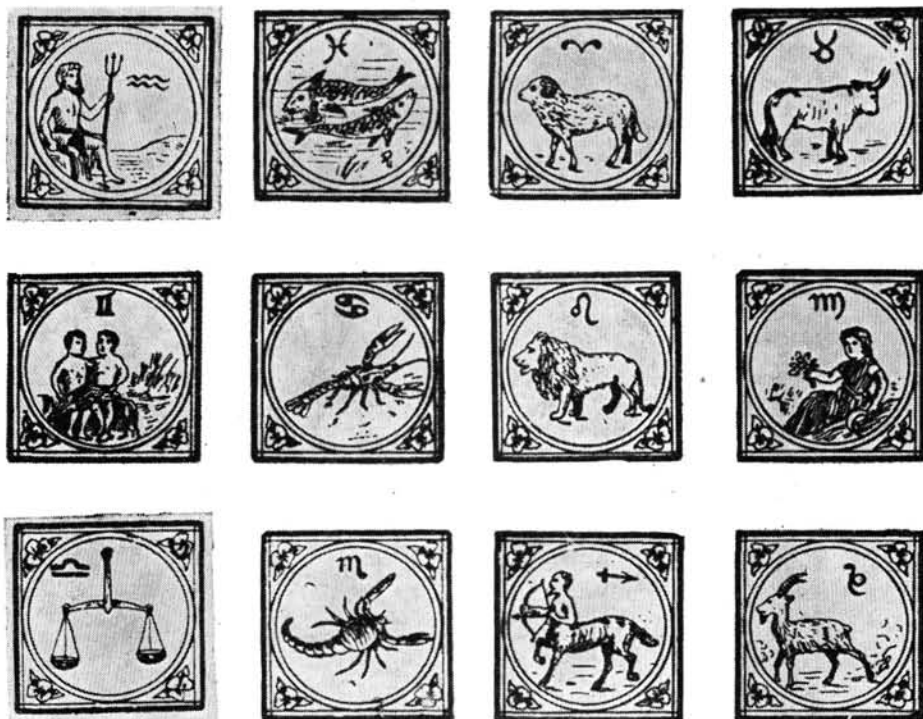
1913. évben beszolgáltató példányaival.¹¹¹ Pontosán ennek fordítottja tapasztalható a kötet bővítmenyeként kiadott második felében vagyis a 65—128. lapok esetében. Itt ugyanis az 1910. évi kiadás különbözik az 1911-ben és 1913-ban megjelenttől.¹¹² A két utóbbi egymással azonos nyomat. Az eltérő szedés — azon kívül, hogy a szöveg betűtípusai sem egyeznek — legkönnyebben arról ismerhetők fel, hogy a „szőlő” szó a későbbi változatban a mai helyesírásnak megfelelően, míg a korábbi „szöllő” alakban olvasható a 105. lapon.

A fentiekben is jól megfigyelhető tehát az a korabeli gyakorlat, amelyről a fentiek során már többször is szó esett, vagyis hogy a korábban ki-nyomtatott íveket különböző kiadványokhoz és különböző időben használták fel. Mind az első 64, mind a második 64 lapból egyaránt két-két szedés készült, amelyeket azután 1910 és 1913 között legalább hét alkalommal, ill. változatban jelentettek meg.¹¹³

111. OSZK Phys. 578ii, ill. Phys. 578if és Phys. 578ig.

112. OSZK Phys. 587hp, ill. Phys. 578ia és Phys. 578ii.

113. A rövid változat 1910., 1911., 1912. és 1913., a bővített 1910., 1911. és 1913. években.

90–101. ábrák. Az állatövi jelek második sorozata BÁLINTnál

E BÁLINT-féle kiadványok képei közül a következőkben csakis a hagyományos csízióból jól ismert illusztrációk kerülnek ismertetésre,¹¹⁴ míg a szorosabb értelemben vett álmoskönyvei figyelmen kívül maradtak. A „Természeti észleletek az ember alkatáról” c. fejezet (53–55. l.)¹¹⁵ illusztrálására a 12 csillagkép átlagosan 26×26 mm méretű, meglehetősen primitív rajza szolgált. A képek — azok csillagászati szimbólumaival együtt — egy-egy kb. 24 mm átmérőjű, 12 ágú csillagba zárva láthatók. Minden csillagszár tövéből kifelé indul egy-egy — összesen tehát 12 — átlagban három vonásból álló sugár (78–89. ábra). A hangsúlyozottan csíziójellegű bővítés első fejezete „A tizenkét hónap magyarázata” címet viseli. Hónapképek helyett itt is a 12 csillagkép áll a szöveg között, ezek azonban egészen mások, mint az előző sorozat (65–70. l.). Az átlagosan 25×25 mm méretű képek emlékeztetnek a BARTALITS-kiadványokban már megismert, de ott fekete alapon fehér rajzolatú sorozatra (2–13. ábra). Nem állanak messze a késői BAGÓ-féle csíziókban megismertektől sem.¹¹⁶ A kettős, négyzet alakú keret közepén

114. Alapul a legidősebbnek ismert, bővített kiadás példánya szolgált: OSZK Phys. 587hp.

115. Ugyanez az 1906. előtti kiadásokban az 50–52. lapon található.

116. 2. jegyzet 51–62. ábra.

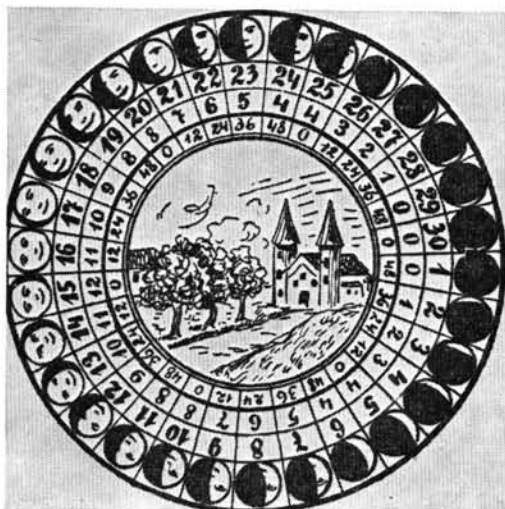

102—108. ábrák. A bolygók sorozata BÁLINTNÁL

ugyancsak kettős kör alakú, 21 mm átmérőjű keretbe foglalva láthatók a csillagképek azok csillagászati szimbólumával együtt. A négy, háromszög alakú sarokrészben egy-egy kis levéldísz foglal helyet (90—101. ábra).

Az előző sorozatokhoz hasonlóan igénytelen kivitelűek a hét bolygót ábrázoló metszetek „A hét planéta természetéről” c. fejezetben (75—81. l.). Bár magasságuk 69 és 80, míg szélességük 38 és 48 mm között változik, egyértelműen egyetlen sorozat tagjai. Mindegyiknél a jobb alsó sarokban látható a csillagászati szimbólum. Feltehetően ezeket a képeket (102—108. ábra) is ugyanaz a kéz rajzolta, mint az előző két sorozatot (78—89. és 90—101.

109. ábra. Az éjjeli holdfény hosszát mutató tábla BÁLINTnál

ábra). Áll ez a feltevés a BÁLINT-féle csízió-átdolgozás utolsó illusztrációjára is, amely a „Meddig lesz fön­n a hold?” című rész magyarázatára szolgál (82. l.). A csízió összes kiadásában, valamint az eddigi valamennyi átdolgozásban ez az éjjeli holdfény hosszát mutató és kerek tábla közepén középkorosan zord, falakkal és kapuval megerősített városkép látható felette csillagokkal. Az itteni 66 mm átmérőjű metszet közepén azonban ezzel szemben idilli hangulatú falu képe látható kéttornyú templommal és az ahhoz vezető faszor mögött meghúzódó kis házzal. Az égen csak felhőfoszlányok láthatók csillag nélkül (109. ábra).

ZÁRÓSZÓ

A BÁLINT-féle kiadvánnyal lezárult a hagyományos csízió­nak átdolgozás formájában történt közreadása. Ettől kezdve már, rendkívül kivonatos formában, apró részletek maradtak csak fenn belőle, és azok sem önállóan, hanem csupán más tartalmú művek részleteként. Az ebben az irányban

történő fejlődésre már maga a BÁLINT-féle nyomtatvány szerkezete és jellege is utal, hiszen álmoskönyvnek nevezi magát. Az ilyen, kizárólag csak kisebb részteket fel-felcsillantó változatok a lassan a feledés homályába merülő csízio utóéletét alkotják, amelynek megtárgyalására ez az írás már nem vállalkozott. Ugyancsak tudatosan kirekesztésre kerültek a magyar csíziohoz sok tekintetben igen közel álló, más nyelvű kiadványok még akkor is, ha azok Magyarországon jelentek meg.¹¹⁷

A mostani tanulmány, amely a magyar csízio átdolgozásairól szól, éppen úgy, mint az előző, amely a hagyományos csízio kiadástörténetének felrajzolására törekedett,¹¹⁸ e célkitűzésen túl egyetlen műben, mint tükörben, be kívánta mutatni az utóbbi századok, ill. évtizedek hazai könyvnyomtatásának és -kiadásának néhány jellegzetes vonását is. Ez természetesen nem volt, de nem is lehetett teljességre törekvő, hiszen a csízio mentén haladva csakis egyetlen metszetben lehetett e képet felvázolni.

Bizonytalanná teszi a helyzetet még az is, hogy e mű kiadásainak jelentős része szinte az utolsó példányig megsemmisült, ill. a még meglevők többségét is inkább magánszemélyek, semmint az áttekintett hazai közgyűjtemények (könyvtárak, múzeumok) őrzik. Jogos tehát a feltételezés, hogy — akárcsak a sokat emlegetett jéghegy-hasonlat esetében — e kiadványok többsége a jelenlegi vizsgálódás látóhatára alatt maradt. Miután a fentiekben ismertetettek esetében majdnem minden példány más és más kiadásból származik, nem zárható ki, hogy további egy-kettőnek előkerülte is jelentősen módosíthatja majd az eddigi ismereteket, ill. a fentiekben előadottakat.

BEARBEITUNGEN DES UNGARISCHEN „CISIO-JANUS“

G. BORSA

Die Aufsätze der beiden letzten Jahrbücher der Széchényi-Nationalbibliothek befassten sich mit der Entfaltung des ungarischen Cisio-Janus und der Geschichte seiner Veröffentlichungen. Der etwa Mitte des 17. Jahrhunderts entstandene Text wurde bis zum Anfang des 20. Jahrhunderts in immer neuen, kaum abgänderten Ausgaben gedruckt. Die Folge davon war, dass der Cisio-Janus bis zum Ende des 19. Jahrhunderts infolge der raschen Entwicklung von Naturwissenschaft und Allgemeinbildung immer mehr überholt wurde. Eine Bearbeitung des Cisio-Janus wurde, wenn er noch abgesetzt werden sollte, unumgänglich.

Nach der Niederlage des Freiheitskrieges 1848—49 erfolgte der Ausgleich mit Österreich 1867. Es kam die Österreich-Ungarische Monarchie zustande. Von diesem Zeitpunkt an nahm die ökonomische, politische und kulturelle Entwicklung Ungarns einen sprunghaften Aufschwung. Im Mittelpunkt dieser ganzen Entwicklung stand die 1872 aus drei Städten vereinigte Hauptstadt Budapest. Hier konzentrierte sich alles Buchwesen und das Drucken, die beide, befreit von den feudalen Gebundenheiten der vorangegangenen Jahrhunderte, infolge der liberal-kapitalistischen Wirtschafts-

117. Ilyen pl. az északi szomszédaink számára készült „Planetár”, amely számos kiadásban látott napvilágot: Szokolcán 1876-ban (OSZK Ponyva 53/88), 1894-ben (uo. Ponyva 53/89 és 67/113) stb.

118. 2. jegyzet.

politik sich kräftig zu entwickeln begannen. Bald bildeten sich kennzeichnende Verlagsprofile. So spezialisierten sich einige zur Herausgabe von Volksbüchern. Diese erkannten bald, dass der Cisio-Janus mit seinem bis fast zur Unverständlichkeit veralteten Text immer unverkaufbarer wurde. Nach dieser Vorgeschichte kam es endlich zur Überarbeitung.

Die erste Überarbeitung liess Imre Bartalits 1874 erscheinen. Sowohl der Text als auch die Illustrationen stammten dabei noch immer grösstenteils aus der herkömmlichen Fassung. Es wurden lediglich Textteile, die auch für weniger gebildete Menschen überholt und unverständlich geworden waren, ausgelassen, bzw. stilistisch und inhaltlich überarbeitet. Ausgelassene Textteile wurden überwiegend durch der Zeit gemässe naturwissenschaftliche Teile in volkstümlicher Formersetzt. Von 1904 blieb die dritte Auflage des Cisio-Janus von Bartalits erhalten, die auch noch weitere Überarbeitungen enthielt.

Der Verleger Ignác Müller stützte sich teilweise auf den herkömmlicher Cisio-Janus Text, aber auch auf die Bearbeitung von Bartalits von 1874, als er am Ende des 19. Jahrhunderts in einer sehr verkürzten Fassung den überarbeiteten Cisio-Janus in neuer Form selbst herausgab. Als nächster Herausgeber folgte Lajos Bálint, der die ihm noch brauchbar erscheinenden Teile des Cisio-Janus mit einem Traumbuch verbandt, wobei er die Cisio-Janus-Teile natürlich auch noch entsprechend überarbeitete. Diese Fassung erlebte zwischen 1899 und 1913 zahlreiche Ausgaben.

Wie die vorangegangenen Aufsätze versucht auch dieser Aufsatz im Rahmen der Cisio-Janus-Darstellung das zeitgenössische Budapester Verlags- und Druckereiwesen zu zeigen. Die in den vier Jahrzehnten vor dem ersten Weltkrieg herausgegebenen Bearbeitungen des Cisio-Janus bieten eine gute Gelegenheit die verschiedenen „Kunstgriffe“, vom Wiederverwenden der alten Drucksätze bis zum Gebrauch ganzer Bögen von alten Auflagen, kennenzulernen. Der Aufsatz geht auch auf den ständig zunehmenden Reklameteil der Ausgaben ein.

Magyar írók Angliában, angol könyvek Magyarországon a hitleri uralom delelőjén

MARKOVITS GYÖRGYI

„... Az eszme száll, valamit tettünk érte.
Így feleltünk a végtelen miértre.”

(Havas Endre, London 1942)

I.

EGYSÉGFRONT A FASIZMUS ELLEN

Öt kontinens sok országa vált hazátlan magyarok menedékévé az emberiség történetének legszégyenletesebb korszakában. A magyar név becsületét őrizték a nyugat-európai ellenállási mozgalmakban tollal és fegyverrel, legálisan és föld alatt; a magyar szó becsületét védték távoli dél-amerikai országokban, Afrikában és Ázsiában, mert minden tisztességes embert összekötött az a közös meggyőződés, hogy az Ember fogalmát csak együtt s csak tettekkel menthetik át a jövő számára.

Nem véletlen tehát, hogy amikor 1942 áprilisában KÁROLYI Mihály vezetésével létrehozták Londonban a New Democratic Hungary mozgalmat, az emigrációban élő magyarok minden befogadó országban követték a példát, csatlakoztak és mozgósítottak a fasizmus elleni összefogásra.

A kortársak emlékezete szerint a második világháború idején körülbelül négyezer főt tett ki az angliai magyar emigránsok száma, közöttük neves írók, művészek, akik jelentős szerepet vállaltak a fasizmus elleni mozgósításban. S ha volt köztük számos árnyalati eltérés a gondolkodásukban, az alapkérdésben, a fasizmus egyértelmű elutasításában mindnyájan egyetértettek.

Az emigráns kommunisták alapították a *Londoni Magyar Klubot*, melynek tagsága megközelítette az ezer főt. Vezetősége kipróbált munkásmozgalmi emberekből — IGÁZ István, KELLNER György, RICHTER Mihály, SZÜSZ Miklós — és baloldali művészekből — BARTA Lajos és felesége, SZUCSICH Mária, FORBÁTH Imre, HAVAS Endre író-költők, FERENCZ László, MOSKOVICS Kálmán publicisták, SEIBER Mátyás zeneszerző — állott. Sokszorosított lapot adtak ki, a *Londoni Magyar Klub Értesítője* címmel. A klub vezetősége és tagsága híven valósította meg az egységfrontpolitikát, szoros kapcsolatban a pártonkívüli csoportokkal.

A *New Democratic Hungary* — *Új Demokratikus Mozgalom* nevű csoport, élén KÁROLYI Mihállyal, száz főnyi volt. A szervezésben és vezetésben részt vett ANDRÁSSY Katinka, KELLERMANN Zoltán, s nem utolsósorban KÁROLYI, illetve az egyesület titkára, a költő HAVAS Endre, aki a háború után, több volt emigráns-társával együtt a személyi kultusz áldozatává lett. A csoport több kiváló értelmiségit kooptált: IGNOTUS, DUCZYNSKA Ilonát, POLÁNYI Károlyt, LÉVI Bélát. Majd még csatlakozott hozzájuk HATVANY Lajos,

KOESTLER Artur, s két könyvkiadó. PRÁGER Jenő volt az egyik, aki európai nevet szerzett a világirodalom remekei, és az antifasiszta művek közzétételével és Magyarországra csempészésével. A másik ROSNER Károly tipografus volt, aki csatlakozott KÁROLYIÉKHOZ; emigrálása előtt Magyarországon értékes tanulmányokat tett közzé a magyar fametszet fejlődéséről, a magyar grafikusművészetről. Londonban Sylvan Press néven alapított könyvkiadó vállalatot.

A harmadik jelentős irányzatot az *Angliai (Nagybritanniai) Szabad Magyarok Egyesülete* képviselte.

A NAGYBRITANNIAI SZABAD MAGYAROK
EGYESÜLETE VÁLASZTMÁNYÁNAK
1944 MÁRCIUSI DEKLARÁCIÓJA
BEVEZETÉS

(Részlet)

A Nagybritanniai Szabad Magyarok Egyesülete választmányának alapelve kezdettől fogva az, hogy minden rendelkezésére álló eszközzel szolgálja a demokrácia ügyét, amiért Nagybritannia és szövetségesei harcolnak. Alapelvünk abból a rendíthetetlen meggyőződésből fakad, hogy a demokrácia ügye az igazság, a jog és a civilizáció ügye és abból a tántoríthatatlan hitből, hogy ez az egyetlen út hazánk igazi érdekeinek szolgálatában.

Bennünket Nagybritannia szabad földjén az a remény és igyekezet vezet, hogy a jövőndő szabad, független és demokratikus Magyarország törekvései Anglia érdekeivel összhangban alakuljanak ki. E célkitűzésünknek megfelelően igyekszünk egybehangolni Magyarország érdekeit Anglia és szövetségeseink érdekeivel s közülük is elsősorban azokéval akik az eljövendő demokratikus Magyarország szomszédai lesznek.

Meggyőződésünk, hogy Nagybritannianak és szövetségeseinek érdeke az, hogy a Duna medencéjében tartós béke és biztonság uralkodjék. Ennek előmozdítása lebeg szemünk előtt, amikor ismét összefoglaljuk az elveket, melyeket követünk és melyek múltbeli törekvéseinkben is vezettek.

Megbélyegezzük a magyarországi kormányzati rendszer eléggé nem kárhóztatható politikáját, mely odavezetett, hogy Magyarország résztvett Oroszország bűnös megtámadásában, aminek következményeképen Anglia hadat üzent Magyarországnak. Hivatkozunk itt 1941. december 6-án tett deklarációnkra. Hasonlóképpen a legkeményebben megbélyegezzük a magyarországi kormányzat neveléses és felháborító lépését, amellyel hadat üzent az Amerikai Egyesült Államoknak.

Ugyanúgy megbélyegezzük a magyarországi kormányzati rendszert azért az árulásért, amellyel Németországnak Jugoszlávia megtámadásánál segítséget nyújtott és ami az angol-magyar diplomáciai viszony megszakítását vonta maga után.

Bízunk abban, hogy a békeszerződés szoros politikai és gazdasági együttműködést fog elősegíteni Magyarország és szomszédai között és ez Dél-Kelet-Európa békéjének és biztonságának záloga lesz. Ennek az együttműködésnek, bármilyen formát öltön is, bele kell illeszkednie az angol-szovjet orosz szövetségi szerződés kereteibe, amelyet mi az európai újjászervezés alapjának tekintünk.

Tagjai inkább az angol—amerikai orientációval szimpatizáltak, de részt vettek a fentebb említett két szovjetbarát mozgalom által kezdeményezett akciókban is. A vezetőség a következőkből állott: BUDAY György fametszőművész, a Royal Engravers, illetve megelőzőleg Magyarországon a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának (alapító) tagja, IVÁNYI-GRÜNWARD Béla történész, RÉVAI András, a *Pester Lloyd* volt tudósítója, TARJÁN György, a hazai Nemzeti Színház egykori művésze és felesége, a szintén színész DÁN Etelka. Részt vett az egyesület munkájában FÖLDES Jolán is, *A halászó macska utcája* című, egykor híres regény szerzője, és KABOS Ilonka, a neves zongoraművésznő. Az egyesületet egy fiatal diplomata alapította, ZSILINSZKY Antal, aki Londonban leköszönt tisztségéről, nem kívánta tovább szolgálni a hitlerizmushoz csatlakozott Magyarországot; részt akart venni a fasiszmus elleni harcban. Személyes tragédiája öngyilkossághoz vezette. Halála után RÉVAI Andrászt választották az egyesület élére. A szervezet orgánuma a *Szabad Magyar Szemle* volt — adminisztrációját, levelezését, gépelését többnyire ZSILINSZKY és BUDAY György végezték kis régi, kopottbetűs magyar írógépeükön.

A háború utolsó évében e három szervezetből a Londoni Magyar Klub kezdeményezésére és kitarató szorgalmazására végülis létrejött az *Angliai Magyar Tanács*, élén KÁROLYI Mihállyal. KÁROLYI tanulmányrangú cikkei, gyűjtőhangú, mozgósító erejű felhívásai bejárták a világ magyar emigráns lapjait, s az angol, francia, amerikai, kanadai sajtót. A Tanács *Hungarian Bulletin* címmel angol nyelvű lapot adott ki.

A fenti szervezeteken kívül néhány más, kisebb, mégis figyelemreméltó magyar egyesület segített szervezni az egységfrontot. Egyike volt a legkorábban alakultaknak az 1941 decemberében életrehívott „*Pro Libertate*”, a szabad magyarság angol barátainak szervezete. A kezdeményezés többek között BUDAY György, KABOS Ilonka, TÁBORI Pál nevéhez fűződik. Néhány személyiség az angol patrónusok közül: John BROPHY, Frank SWINNERTON írók, John IRELAND, V. WILLIAMS muzsikuskok.

Magyarországon 1941-ben betiltották a PEN működését, válaszul Londonban hamarosan megalakult a *Szabad Magyar Pen-Csoport* HATVANY Lajossal az élén, KÖRMENDI Ferenc és TÁBORI Pál közreműködésével. *Ady Endre Társaság* is élt Angliában a második világháború alatt. Az emigránsok emellett részt vettek angol antifasiszta szervezetek munkájában, így például a szovjet nagykövetség keretében működő *Women's Anglo-Soviet Committee* választmányának tagja volt FÖLDES Jolán. Az 1943. június 12-én Londonban ünnepélyesen megnyitott *Szabad Magyar Ház* a kultúra eszközével támogatta a fasiszmus elleni harcot. A londoni PEN a háború befejezésekor segélyakciót szervezett a magyarországi írók számára.

KÁLDOR Gyula a koronatanú hitelességével emlékezett vissza az angliai magyar emigránsok munkájára:¹

1 KÁLDOR Gyula feljegyzése 1971. márc. 29.

SZABAD MAGYAR SZEMLE
A Nagybritániai Szabad Magyarok Egyesületének Értesítője

London, 1943. június 2.

SZABAD MAGYAR HÁZ LONDONBAN

írta: Buday György

A rádió nap-nap után a világháború, de bizvást elmondhatjuk, hogy az egész emberiség történetének nagy horderejű új fejleményéről beszél. A lapok döntő jelentőségű és a világ jövőjét meghatározó események híreivel vannak teli. Az emberibb világrendért folyó hatalmas mérkőzés hátterében, a példátlan méretű erőfeszítések mögül már-már felcsillan a jövőbe korok egy-egy formája. Az emberiség sorsa dől el ezekben a napokban és mi, akik kezdetül fogva bizva bízunk abban, hogy a közelgő döntés egy jobb, igazságosabb és egyenletesebb társadalmi rend alapjait veti meg a világ számára, boldogan állapíthatjuk meg, hogy ma már nemcsak a rendíthetetlen hit, hanem a hadi és politikai események hírsnyaga is igazolja ezt a várakozást.

Ilyen, végre valóban "történeti" időszakban első látásra talán profánnak tetszik, ha ezen a helyen egy pillanatra mégis a magunk szűkebb kis közösségének szentelünk egy pár percet. A Szabad Magyar Szemle hasábjain azonban nem haladhatunk el szótlánul két olyan esemény mellett, mely a nagybritániai magyarok közösségét érinti és mozgalmunk törekvéseinek figyelemre méltó állomása. Álljunk meg tehát egy percre szerény mozgalmunk e kettős stációjánál.

Már első, nyomtatott körlevelünkben, melyet az itteni magyarokhoz intéztünk, tervbe vettük egy Magyar Ház felállítását Londonban, hol az ittélő magyarok a magyar otthon melegségét érezhetik, bármily messzire szakitottak is el az események szülőhazánktól. Ez a magyar otthon, a Szabad Magyar Ház most megvalósult. Létrehozása egyik leghőbb vágya volt egyesületünk alapító elnökének, Zsilinszky Antal barátunknak s most, hogy a terv tető alá jutott, a siker feletti őszinte örömlünkben egyetlen nagy fájdalomunk csak az, hogy ő, aki szívében oly szeretettel dédelgette ezt a tervet, ő nem érthette meg annak megvalósulását! A Szabad Magyar Ház termeiben, gyűlésein, előadásain, éttermében, könyvtárában és irodáiban, a falak között és a tápok szívében ott él majd az az egymásiránti kedvesség, előzékenység, segítőkészség és az igazi közvetlen, baráti légkör, melynek megteremtésében Zsilinszky Antal oly nagy mester volt.

A Szabad Magyar Ház megnyitásának és első összejöveteleinek időpontjáról Szemlénk más helyén tudatjuk kedves tagtársainkat és barátainkat: kérjük látogassák klubházunkat minél gyakrabban és segítsenek azt igaz magyar otthonná tenni. Otthonná, ahová szívesen hívhatjuk meg angol barátainkat is, ahol összehozhatjuk őket honfitársainkkal, érdekes angolnyelvű előadásokra invitálhatjuk meg, s magyar ebédrel, magyar vacsorával vendéghelhetjük meg őket egy meghitt környezet baráti légkörében: olyan légkörben, melyben minden tagtársunk joggal és méltán érezheti házigazdának magát, hiszen ez a Ház valóban - valamennyiünké egyformán.

MEGHIVO
A NAGYBRITANNIAI SZABAD
MAGYAROK EGYESÜLETÉNEK

1944.

január—februári
rendezéseire

A SZABAD MAGYAR HÁZBAN
22 MANCHESTER SQUARE, W.1
Tel : WELbeck 6340

BUDAY György metszete. V = Victory = Végső győzelem

„A három angliai demokratikus, antifasiszta szervezet közül ki kell emelni a számbelileg legjelentősebb és szervezeti legerősebb szervezet, a Londoni Magyar Klub kultúrpolitikai tevékenységét. A LMK szervezésében rendszeresen hangzottak el előadások társadalmi, politikai, irodalmi és más témakörökben. A leggyakoribb előadók voltak a LMK vezetői közül dr. Ferencz László, Forbáth Imre, Káldor Gyula, Kellner György, Moskovics Kálmán, Radó Zoltán, Richter Mihály, Szűsz Miklós. Mint vendégek tartottak előadást, többek között: Károlyi Mihály, Buday György, Havas Endre, Ignóus Pál, Iványi-Grünwald Béla, Révai András és mások. Az egyes előadásokat a LMK nyomtatásban is megjelentette, mint például Károlyi Mihály «Október és ma» című, 1942-ben tartott előadását és Radó Zoltán „Az angliai magyarság egységéért” címmel tartott előadását. A LMK kiadásában jelent meg «A szabadság útján» című brosúra Moskovics Kálmán szerkesztésében.

A LMK keretében működött és színvonalas előadásaival nagy közönséget vonzott a Pódium politikai kabaré. Az előadások számai nyomtatásban is megjelentek és nagy példányszámban keltek el Londoni Pódium címmel a LMK és a Szabad Magyarok Egyesülete közös kiadásában. A LMK színtársulata előadta a «Balaton» és a «Három kis pék» című antifasiszta operaparódiát. A darabokat Mikes György írta, zenéjét Seiber Mátyás szerezte.

Meg kell emlékezni Barta Lajos és Szucsich Mária tevékenységéről is. Noha emlékezetem szerint írásaik Angliában nem jelentek meg, de több kisebb színdarabot és jelenetet írtak a LMK színtársulata részére és előadásokat tartottak a Klub rendezvényein.”

A klub vegyeskórusa angol egyesületek közönsége előtt is fellépett, népszerűsítette a magyar zenét. A B.B.C. néhány KODÁLY-énekszámot lemezre vett, s ezeket felhasználta a Magyarország számára sugárzott adásaiban. A magyar kórus az ifjúság 1943-as nemzetközi fesztiválján is szerepelt a Royal Albert Hall-ban.

A visszaemlékezést néhány korabeli dokumentum is hitelesíti: a LMK írógépen sokszorosított felhívása, mely a klubtársakat az énekkórus próbáira hívja — ezeket a kommunista sejt egyik tevékeny tagja, SALGÓ Éva szervezte; az 1942-ből származó Májusi Meghívó a klubesték programjával (TÁBORI Pál: *Angolszász költők*, BUDAY György: *Magyar ifjúsági mozgalmak az elmúlt húsz év alatt*; FORBÁTH Imre: *Széchenyi*).

*

„... *hogy mi ne legyünk német gyarmat!*”

Az angliai magyar írástudók számbelileg nem sok, de mégis értékes kiadványokkal járultak hozzá az antifasiszta világirodalom gazdag terméséhez. Regények és drámák, verseskötetek és a napi harcot szolgáló brosúrák, filmforgatókönyvek és filozófiai munkák tanúsítják a londoni magyar könyvkiadás résztvevőinek elkötelezettségét.²

Egyike az első, angliai kiadású, a náci „filozófiát” leleplező munkának magyar szerző, KOLNAI Aurél tollából származik, 1938-ban adta ki a *Left Book Club War against the West* címmel, angol nyelven. A háborús idő-

2. Az angliai magyar emigráció irodalmi munkásságának felmérésében — megfelelő dokumentumok híján — egyelőre nem vállalkozunk a teljesség igényével.

NAGYBRITANNIAI SZABAD MAGYAROK
EGYESÜLETE

ELŐADÁSOK

A SZABAD MAGYAR HÁZBAN

22, MANCHESTER SQUARE, W. 1

Tel: WELbeck 6340

1943 OKTÓBER

16-án, szombaton délután 5 órakor:

A MAGYARORSZÁGI HELYZET: ÚJ
FEJLEMÉNYEK. DR. IVÁNYI-GRÜN-
WALD BÉLA beszámolója.

Belépődíj nincs. Minden érdeklődőt szívesen
látunk.

23-án, szombaton este 8 órakor először,

24-én, vasárnap délután 5 órakor másodszor:

LONDONI PÓDIUM.

Irodalmi kabaré, teljesen új műsorral.

Konferál: IGNÓTUS PÁL. Szöveg:
MIKES GYÖRGY. Zene: SEIBER
MÁTYÁS. Rendező: TARJÁN GYÖRGY.

Belépő, tagoknak 2/-, vendégeknek 2/6. A
jegyrendeléseket a beérkezés sorrendjében
vesszük figyelembe.

16-án és 30-án szombaton este 8.30-10.30:

TÁNC

Belépő: tagoknak 2/-, vendégeknek 2/6.

szak egyik első, magyar nyelvű kiadványa 1940-ben jelent meg Lincolns-Prager könyvei között a következő címmel: „A háború kezdetének belső története. Egyedül jogosított magyar kiadás”. A kiadó gazdája, PRÁGER Jenő bécsi, pozsonyi, prágai emigrációja után, a világháború előestéjén továbbmenekülésre kényszerült, Londonban telepedett le, s ott is halt meg 1967-ben.

A Londoni Magyar Klub által kiadott sorozatban jelent meg az a kis broszúra, mely JÓZSEF Attila *Hazám* című költeményének emlékezetes sorait viseli címként: „... *hogy mi ne legyünk német gyarmat!*” Borítólapján felül áll a sorozatcím: A Londoni Magyar Klub Kis Könyvei, lenn pedig *Külföldi magyarok otthoni magyarokhoz*. Ez a könyvritkaság annakidején nem kerülhetett be a magyar Nemzeti Könyvtárba. Két alapvető kordokumentumot tartalmaz. A bevezetés szövegét idézzük:

„A MAGYAR HADIFOGLYOK ÜZENETE 1942 elején jelent meg. Szovjetországban a hadifoglyokat nemcsak emberi bánásmódban részesítik, hanem lehetővé teszik, hogy szabadon vitassák meg hazájuknak és ennek a mai nagy küzdelemnek minden kérdését. Sőt, azt is elősegítik, hogy a szétszórta fekvő fogolytáborok megbízottai találkozhassanak és beszámolhassanak a táborokban folyó élénk politikai életéről, szabadon alkotott véleményükről és élénk vitáik eredményéről. Így jött létre a magyar hadifoglyok első konferenciája, amelyen az összes fogolytáborok demokratikusan választott kiküldöttei vettek részt. A konferencián a háború okairól, s főleg arról volt szó, hogyan találhat kiutat a magyarság a mai helyzetéből. A tanácskozás eredményét a magyar néphez intézett felhívásban foglalták össze, amelyet a konferencia minden résztvevője aláírt. Nevüket, otthoni címüket és csapatstetük pontos megjelölését a moszkvai magyar rádió is közvetítette.

A SZOVJETOROSZORSZÁGI MAGYAROK FELHÍVÁSA 1942 áprilisában jelent meg. A Moszkvában és a Szovjetszövetség más városaiban tartózkodó magyar írók, tudósok és a magyar munkásmozgalom ott élő vezetői fordultak ezzel a felhívással a magyar néphez és állást foglalnak a mai magyar élet minden alapvető kérdésében.”

(Ez utóbbi felhívást közel félszázan írták alá, közülük itt csak néhányat említünk: BALÁZS Béla, DIENES László, HUNYA István, LUKÁCS György.)

A két dokumentumot KÁLMÁN Miklós írása követi, *A mi kötelességünk* címmel. Az emigránsok felelősségről szól, majd így folytatja:

„Szeretnénk a közelébe kerülni minden magyar katonának, tudatára ébreszteni annak, hogy minden puskalövésre orosz, ukrán, szerb, lengyel, cseh, francia asszonyok és gyermekek félelmetes felajdulása, gyűlöletes átka a visszhang, és ez az átok mindnyájunk fejére hull . . . Minden nappal sürgetőbbek a mi kötelességeink is. Az a veszély fenyeget, hogy fontos teendőket elmulasztunk, szinte önként kínáló cselekvési alkalmakat elszalasztunk, mert különálló csoportokban s egyénileg elszórta állunk itt. Ki vállalhatja ezért a felelősséget? . . . Egyedül tettek s nem szavak segíthetnek a magyar népen is!”

Ez az egységre törekvés, ez a felelősségérzet hatja át a többi angliai magyar kiadványt is. 1942-ben jelent meg FORBÁTH Imre *Panasz és remény* című kötete. Az orvos-költő, aki 1918-ban lépett be a kommunista pártba, a Tanácsköztársaság leverése után Csehszlovákiába emigrált. Ott gyógyította a munkáskerületek lakóit, s szerkesztette a cseh nyelvű PETŐFI-köte-

A LONDONI MAGYAR
KLUB KIS KÖNYVEI

„...hogy mi ne legyünk
német gyarmat“

KÜLFÖLDI MAGYAROK
OTTHONI MAGYAROKHOZ

A MAGYAR HADIFOGLYOK ÜZENETE

Magyar testvérek! Bajtársak!

A Szovjetszövetségből fordulunk hozzátok, ahol fogságban vagyunk. Uraink erőszakkal háborúba kergettek bennünket a szovjetnép ellen, amellyel semmi viszályunk, vagy ellentétünk nem volt.

Arra kényszerítettek bennünket, hogy Néci-Németországnak, a magyar nép esküdt ellenségének érdekeiért harcoljunk. ~~A németek a fronton rosszabbul bántak velünk, mint a földesur bánták a cselédjével.~~ Népünk egész történelme annak az évszázados harcnak a története, amely a Magyarország elnyomására irányuló német támadások ellen folyik. Apáink a németek ellen harcoltak, Kossuth ellenük vezette a magyar honvédsereget. Tengernyi vér folyt már a nemzeti függetlenségünkért vívott harcban s a németek mégis újra urak lettek Magyarországon.

Most Hitler és Horthy, az ő bérence, a román bojárakkal együtt, akik kiozzák és sanyargatják a román népet, ebbe a rablóháborúba hajszoltak bennünket. Horthy és Bárdossy kormánya úgy táncol, ahogy a németek füttyülnek. Bárdossy Hitler rendeletére lett miniszterelnök. Hitler rendeletére távolították el Werth tábornokot, a vezérkar főnökét, a legjobb magyar katonai szakértők egyikét. Hitler rendeletére biztosították a magyarországi német kisebbségnek több jogot, mint amennyit mi, magyarok élvezünk.

A németek könyörtelenül kirabolják országunkat. Rátészik kezüket a magyar gyárokra, üzemekre és bányákra. Kisajátították a magyar vasutakat. Tönkreteszik mezőgazdaságunkat s bennünket, magyar parasztokat koldusbotra juttatnak. A termést Németországba szállítják, míg a magyar asszonyok és gyermekek éheznek. Ki tette Hitler-Németország gyarmatává a mi gazdag országunkat? Ki adta el magyar hazánkat a németeknek? Kik ezek a hazaárulók?

Horthy, a fehér terror szervezője, akinek kezéhez sokezer munkás és paraszt vére tapad. Bárdossy, egy nyomorult áruló, Hitler régi fizetett ügynöke, aki Teleky Pál grófit öngyilkosságba kergette és holttestén át kapaszkodott a hatalomra. Horthy és Bárdossy gyűjtőtábor, haditörvényeket, akasztófát és tömeges kivégzést jelent.

tet. 1939-ben költözött Londonba, ott írta utolsó versét, az *Emigráns dalá-t*. Londoni kötete címadó versének utolsó szakaszából valóban a remény csendül:

„... figyeljük a zivataros égboltozatot
s híven kivárjuk az Idők teltét
már itt-ott bíboron fel-felcsillog
emberszív titokzatos csillaga: Szabadság!”

A „barna pestis” — ahogyan a korabeli irodalom a hitleri fasizmust nevezte — állásfoglalásra készítetett minden tisztességes embert. A Magyarországon inkább csak sikeres regényeiről ismert KÖRMENDI Ferenc emigrációjában „politikus-íróvá” lett. *Adversary of men* — *Az ember ellensége* című drámájában gyilkos íróniával leplezi le HITLERT és egész vezérkarát.³ A könyvet a londoni Secker and Warburg adta ki 1941-ben, a borítólapon TOPOLSKY, lengyel festőművész rajzával. A dráma egy részletét a Nagy-britanniai Szabad Magyarok Egyesületében rendezett kultúresten magyar nyelven előadták. 1942-ben a Sylvan Press, azaz ROSNER Károly adta ki KÖRMENDI *Júniusi hétköznapi* című regényét. A Buenos Aires-i *Új Világ* elismerő kritikájából idézünk:

„... Háború idején, ellenséges ország nyelvén könyvet adnak ki. Lehet-e szebben kifejezésre juttatni a szabadságot? Odahaza csak köntörfalazással, dadogva lehet elmondani negyedigazságokat; itt Londonban Kőrmendi Ferenc leplezetlen nyíltsággal tárhatja fel a magyar zsidók problémáit. Külön köszönetet mondunk az angol kiadónak és mindazoknak, akik ezt lehetővé tették. Kőrmendi regényének hőse magyar zsidó kispolgár, aki alól 1939-ben kicsúszik a talaj, elveszti állását és kivándorolni kényszerül. Az író egy júniusi hétköznapon — elutazásának napján — lepi meg a szentimentális, tanácstalan magántisztviselőt és egy napba sűríti bele a cselekményt, mely az első sortól az utolsóig drámai feszültséggel halad a kikerülhetetlen végzet felé. A fiatalember, mielőtt elindulna az anyagi és lelki reménytelenségbe, addig-addig búcsúzik a szívéhez nőtt Budapeستől, míg a Dohány-utcai zsidó templom péntek esti istentiszteletén le nem teríti a náci bomba, melyet egy volt iskolatársa dob a Hitler árnyékában imádkozó zsidókra . . . Külön érdeme, hogy kitűnő megfigyelőrével elevenítette fel a fasiszta gőzben párolgó 1939-es Budapestet.”⁴

A szerző a regényben szereplő baloldali újságírónak a főhőshöz szóló szavaiba sűrítette fő mondanivalóját:

„... A német nyomás napról-napra súlyosbodni fog a kontinensen mindennütt, de különösképpen Magyarországon fog erősödni, ahol a legkétségesebben fogadják a hatalmi körök; hiszen itt elegendő ráfújni a reakció parazsára és máris fellobban az ellenforradalmi szellem lángja. Ma azonban már nem enyhe szél-fuvalmokról van szó, hanem olyan viharról, mely könnyen kifordítja a világot négy sarkából. . . A nemzetiszocializmus totális háborúja rettenetes szenvedéseket tartogat az ellenfél számára, de még szörnyűbb lesz azoknak a sorsa, akik mint barátok vagy szövetségesek, Hitler oldalán állanak majd ki. Először testi és lelki rabszolgái lesznek a németeknek, azután áldozataivá válnak a nemzeti-szocialista világhuralmi őrütség bukásának. . . Bármilyen következik is, mondta

3. KÖRMENDI Ferenc: *Adversary of Man*. (A Historical fantasy in three acts. A borítólapon TOPOLSKY lengyel festőművész rajza.) Transl. from the Hungarian by Lawrence Wolfe. London 1941, Secker and Warburg. 175 p.
4. *Új Világ*. Buenos Aires 1942. 26.

ADVERSARY OF MEN

by Tojvaldi

FERENC KÖRMENDI

MENDI FERENC

JUNYHUSI
HÉTKÖZNAP

REGÉNY • SYLVAN PRESS • LONDON

sötéten, Magyarországnak rossz lesz. Kényszerből vagy árulásból kiszolgáltatva, urainak jószántából s a maga akarata ellenére ott fog állni és ott fog pusztulni a németek mellett. *Ezt a sorsot, öntudatlanul is, már akkor vállalta vagy inkább idézte magára a magyarság, amikor tizenkilencben tűrte, hogy fölébekeredjen az ellenforradalom, és a nacionalizmus hajójában a náciizmus örvénye felé kormányozza...*"

TÁBORI Pál is a fasizmus elleni harc szolgálatába állította tollát az emigrációban. Angol nyelven, 1938-ban jelent meg a náci mítoszt leleplező szatirikus pamfletje *The Nazi myth* címmel, PALLAS, azaz FORBÁTH Sándor kiadásában. 1943-ban pedig regényben dolgozta fel a fasizmus által hontalanságba taszítottak sorsát, *They Came to London* címmel. A regény Hodder and Stoughton kiadásában jelent meg.⁵ TÁBORI, negyedszázaddal a háború befejezése után elevenítette fel emigrációs emlékeit:

„Két kiadómnál tizenegy eredeti könyvem jelent meg. Volt közöttük novelláskötet, három kalandos történet a háború egy-egy izgalmas szakaszáról, ifjúsági történet... Talán hármát megemlíthetnék külön, mint kedvenc gyermekeimet. Az elsőnek *They Came to London* — Londonba jöttek — volt a címe. Ez tizenkét különböző nemzetiségű, foglalkozású, korú férfi históriája, akik mind Londonba jönnek kalandos utakon, hogy harcoljanak a náciizmus ellen. Van közöttük kínai tudós, dán porcelángyáros, amerikai rádióriporter, görög apát és norvég hajóskapitány. Valamennyien találkoznak a normandiai partraszállásnál, mely a könyv kerete, bevezetője és befejezője; a könyv maga kilenc hónappal a partraszállás előtt íródott. A másodiknak *Two Forests* — Két erdő a címe. A harmadik regénynek *Bricks upon Dust* — Téglák a porban a címe s egy képzetbeli kelet-európai város újjáépítésének első évéről szól...”⁶

Értékes dokumentum a londoni Bale et Staples Ltd. kiadásában, TÁBORI Pál szerkesztésében, BUDAY György illusztrációival megjelent *Hungarian Anthology*, a Modern Reading Library sorozat 5. darabja, melyhez John BROPHY írta a bevezető sorokat. TÁBORI Pál a következőképpen foglalta össze a kötet rendeltetését:

„Ez a szabad magyar antológia kilenc magyar író és egy művész közös műve, akik elhatározták, hogy tollukat a tengelyhatalmak elleni harcnak szentelik, hazájuktól távol, a szerencsétlen ország érdekében. Hárman közülük Amerikában élnek, a többiek pedig Angliában, és a másik Magyarországot, a szabadság és a demokrácia Magyarországot reprezentálják, melynek ki kell bontakoznia ez után a háború után. Tudják, hogy honfitársaik ezrei vesznek részt a magyarországi totális rothasztás elleni törekvésben, és csak ők az új magyar állam úttörői, akik képesek arra, hogy egyetértést találjanak a szomszédnépekkel. E kötet egész bevételét felajánljuk a német és olasz lágerekben szenvedő angol írók szenvedéseinek enyhítésére.”

A kötetben szereplő szerzők: BIRÓ Lajos, FALUDY György, FÖLDES Jolán, MOLNÁR Ferenc, HANS HABE, KÖRMENDI Ferenc, KOESTLER Artur, MIKES György és TÁBORI Pál. Az antológia példányai — az összeállító tanúsága szerint — néhány darab kivételével elégték a háború idején.

5. TÁBORI Pál: *The Nazi Myth*. (Pamflet. London 1938), Pallas (FORBÁTH Sándor kiad.) 64 p.; TÁBORI Pál: *They came to London*. (Regény.) London 1943, Hodder and Stoughton.

6. TÁBORI Pál személyes közlése 1971. máj. 24.

Az antológia egyik munkatársa, BIRÓ Lajos — ADY Endre barátja — Bécs, Róma, Párizs, Berlin menekült-stációit megjárva végül szintén Londonban állapodott meg, s ott is halt meg 1948-ban. Egyazon évben, 1942-ben két drámája jelent Londonban, angol nyelven.⁷ A Nagybritanniai Magyarok Egyesületének *Szabad Magyar Szemle* című orgánuma 1942. május 15-i számában értékelte a *School of Slavery — A rabszolgaság iskolája* előadását:

„... a Westminster színházban játszották nagy sikerrel. A dráma megrázó erővel mutatja be azokat a szisztematikus és hideg számításal végrehajtott gonoszítottakat, amelyeket a németek Lengyelországban elkövetnek, és a lengyel nép hősiesség, rettenthetetlen ellenállását.”

A *Szemle* ugyanebben a számában adott hírt egy másik magyar szerző, PRESSBURGER Imrének, a londoni His Majesty's Stationary Office-nál publikált filmforgatókönyvéről. Az *One of our aircraft is missing — Egy repülőgépünk elveszett* — című filmet 1942 áprilisában mutatták be.

A költészetében JÓZSEF Attila eszmevilágát hordozó HAVAS Endre, a Sorbonne volt hallgatója, aki mint az illegális kommunista párt és a KIMSZ tevékeny tagja Magyarországon börtönbüntetést szenvedett, a háború idején Franciaországba, Casablancába s végül Angliába menekült. Londonban 1943-ban jelent meg *A menekülés könyve* című kötete a Sylvan PRESSNÉL, a szintén londoni emigráns BIRÓ Bálint festőművész négy eredeti fametszetével, ANDRÁSSY Katinka angol nyelvű bevezetőjével. *Litánia nemzedékemhez* című versében a hontalanok közös érzését sűríti tömör sorokba:

„Írt adjatok az írhatlan magányra,
Otthont az égő otthontalanságra,
Új országot az országtalanságra,
És világot a világtalanságra.
Óh adjatok egymás hívó szavára,
Hogy élni tudjunk végre valahára.”

Az „új otthon” megtestesítője KÁROLYI Mihály a költő szemében is. Hozzá írt versének utolsó szakaszát idézzük:

„... Az országban
a Te nevedet zúgnák a szegények;
úgy szeretnének, oly áhitattal,
mint Te szereted őket éjjel-nappal
e félelmes és szánandó világban,
s tán olyan nagyon szeretnének Téged,
hogy az országot is megmentenék Véled.”

Az otthon, a haza, az ország sorsa, elválaszthatatlanul az emberiség közös sorsától, állott az emigránsok gondolkodásának és tevékenységének középpontjában. 1943. szeptember 19-én a Londoni Magyar Klub és a Nagy-

7. BIRÓ Lajos: *Miss Patricia's Seven Houses*. (Vígjáték.) London 1942.; BIRÓ Lajos: *School of Slavery*. (Dráma.) London 1942.

HAVAS ENDRE
A MENEKÜLÉS KÖNYVE

Biró Bálint
4 eredeti rajzzal

SYLVAN PRESS KIADÁSA LONDON 1943

KÁROLYI Mihályné bevezetője HAVAS Endre A menekülés könyve című művéhez

INTRODUCTION

This collection of "Poems during Flight" are those of a young Hungarian poet, E. Havas, reared in those dark and desperate years of post- and pre-war Hungary, in the quagmire of complete political and intellectual stagnation, in an atmosphere stifling thought and will, where to be brave and human and sincere was taboo, where poverty was despised, and where, as Endre Ady, the poet, has said: "Woe to those who are no masters or blackguards."

We therefore render special tribute to those artists and poets who, in spite of the dark ages which have overrun our country, remain unaffected by the general decay around them, untouched by the spirit of cynicism and the worship of material success and kept their greatest treasure, their intellectual integrity. Escaping through a Europe in flames, Endre Havas managed to save his faith and his love for humanity, intact and pure, for that humanity which had let him down, and for that country which had cast him out. He carried the songs of his conviction and his invincible faith for a better world with him.

Deprived of all material goods (he could write only for his knapsack), he brought his poems to the "blitzed" London, last hope of the subjugated and suffering continent, where under the smouldering ruins something new was stirring. A friend of Roger Martin du Gard, he was moved by the same invincible spirit which the French writer expresses in a letter to him written on the 8th January, 1941, and in which he says "J'ai traversé de grandes périodes de découragement, mais sans jamais perdre espoir, et maintenant moins que jamais. Même là où s'accroissent les ruines le soleil se lève tous les jours. . . . Ayons confiance, il n'y a jamais rien de définitif."

The poems of Havas are filled with the yearning for a world free from that unnecessary suffering which he had witnessed in his own country, with heartrending love for the under-dog, the persecuted, the disinherited. Here we feel the influence of Attila József, the greatest Hungarian poet between the two wars, the

219026

4

poet of the poor, whose revolutionary lyrics grew like lilies out of the Hungarian morass. Havas is led by his unwavering fidelity towards his loves and hatreds and passions, towards his friendships, towards his comrades in ill fate and defeat. The comradeship of the fighters against fascism. The breaking down of our past creeds, the confusion of values, of lost illusions, were a hard test to pass. Europe was overrun by death, by many deaths, not only by those of the body, but by the death of hopes, of creeds, of loves, the death of a past world, whose corpse we were dragging after us, like a leaden weight.

Chased, fleeing from frontier to frontier, in the perpetual fear of being betrayed and delivered to the enemy by those for whom they were ready to give their lives, the best have not lost courage, and have still the force to continue the struggle. For as long as passion for truth, love and justice guides the pen of our young writers, there remains hope that this squalid world of the past twenty years will come to an end. The world can only be saved by men with such faith and such passion, for only those who believe in life and love it, are ready to die to make it better, and only that faith for which we are ready to die is worth living for.

Suffering, pain and love have unbound the tongue of poets, such as Aragon, who could never have produced "Crève Cœur" if the memory of Dunkirk—"l'écho des chars"—would not for ever have been in his heart. If the world is in pain, if the fatherland is in pain, the poet has to suffer as well. There are no Ivory Towers left to protect the artist. He must be the quintessence of life itself. If death is a part of that life, he has to participate in it.

Salvaged from the wreckage of a submerged continent few values remain intact; some songs, some memories, some hopes and the threads of a faith to which we cling painfully. But it is still the same one? I think that the seeds of a new faith are still buried underneath the earth and that one day, in spite of our sceptical age, it will find its way to the surface. For, as Havas says: "The sacrifice is our child."

CATHERINE ANDRASSY

britanniai Magyarok Egyesülete közösen tartott gyűlésén vitatták meg a helyzetet és a felszabadulásért folytatott harc módját. Ott hangzott el RÉVAI András előadása, mely hamarosan nyomtatásban is megjelent⁸:

„(a hazai ellenállás) méretei vitások lehetnek, ténye azonban nem lehet vitás. Az nyilvánvaló, hogy a mai Magyarországon, ahol a nyílt politikai ellenállásnak a lehetőségei messzebbmenők, mint bármelyik más tengelyországban, vagy tengelymegszállás alatt álló országban, a földalatti szervezkedés nem az egyetlen és kizárólagos módja az ellenállásnak . . . Számos jele van azonban aktív szabotázsra . . . ami pedig a propaganda-szervezkedést illeti, úgy hivatkozom azokra a röpiratokra, amelyeket néhány hét előtt kobozott el a magyar rendőrség . . .”

A brosúra őrzi a gyűlésen részt vett londoni magyarok üzenetét a hazaiakhoz:

„Az ellenállás minden erejének össze kell fogni, hogy leszámoljon azzal a kormányrendszerrel, amely a nemzet érdekeit idegen érdekeknek rendelte alá. A magyar nép csak akkor teljesíti történelmi hivatását, hogyha saját magát szabadítja fel.”

Az utolsó háborús évből két kiemelkedő magyar vonatkozású angliai dokumentumról maradtak fenn adatok. Az egyik LUKÁCS György német nyelvű, gépirásos sokszorosításban terjesztett írása: *Der deutsche Faschismus und Nietzsche*. London 1944, Freier Deutscher Kulturbund in Gross-Britannien. A másik Az Angliai Magyar Tanács programja, melyet az 1944. március 28-án Londonban tartott ülésén fogadtak el. A bevezető sorok tömören foglalják össze a Magyarország megszállásával bekövetkezett helyzetet:

„A magyar ellenforradalom 25 éves bűnös politikája, amely Magyarországot a német hódító tervek szolgálatába állította, veszélyes helyzetbe sodorta a magyarságot. A Horthy—Bárdossy, majd később a Horthy—Kállay kormány egészében kiszolgáltatta a németeknek az ország erőforrásait és készleteit és vakon bízva az ígért zsákmány reményében, a magyar népet diestelen háborúba kényszerítette bele a szabadságukért küzdő népek ellen. Az uralkodó klikk politikája végül is ahhoz vezetett, hogy a németek megszállták Magyarországot, hazánkat német tartományná és hadszíntérré változtatják. A magyar nép létérdeke, hogy e szégyenteljes és végzetes helyzetből szabaduljon, hogy megtalálja az utat a demokratikus, függetlenségükért harcoló, haladó népek táborába . . .”

A program kilenc világosan megfogalmazott pontban tűzi ki a feladatokat, a felszabadulás után megvalósítandó alapvető reformokat. A programot a Tanács nevében KÁROLYI Mihály írta alá.

Anglia befogadta a menekült magyarokat, lehetőségeket biztosított és segítséget nyújtott számukra a közös ellenség elleni harcban. A háború után mégis sokan haza vágytak, — ahogy HAVAS Endre írta, „mert London jó, de mégis pusztaság. . .”. Legtöbben közülük haza is tértek; a londoni

8. RÉVAI András: *Olaszország fegyverletétele és a magyarországi helyzet*. Bev. Radó Zoltán (London 1943), Nagybritanniai Szabad Magyarok Egyesülete és a Londoni Magyar Klub kiad. S Sidders et Son Ltd. 15 p.

ÜZENET OTTHONI HONFITÁRSAINKNAK

(Felolvasta Richter Mihály, szeptember 19-én)

Az 1943 szeptember 19-i gyűlés résztvevői a következő üzenetet küldték otthoni honfitársainknak, melyet a londoni rádió 1943 szeptember 23-án közvetített Magyarországra:

Az angliai magyarság örömmel üdvözöl minden olyan megnyilatkozást és minden olyan erőfeszítést, amely a magyar nép felszabadítását szolgálja. Bármennyire is biztatók a jelek, amelyek a magyar nép felébredésére mutatnak, mély aggodalommal tölt el bennünket, hogy ezek eredményhez mindeddig nem vezettek. Magyarország még ma is résztvesz Németország oldalán a német érdekekért folyó háboruban.

Az olasz fegyverletétellel megkezdődött a fasiszta érdekeket szolgáló hatalmak bomlási folyamata. A magyar népnek nem szabad tétlenül várnia a jövő fejleményeit. Mi, angliai magyarok, akik szabad földön élünk és szabadon beszélünk, megértjük otthoni barátaink nehéz helyzetét, ugyanakkor azonban világosan látjuk, hogy csak a minden kockázatot vállaló bátor fellépés mentheti meg a nemzetet. Világosan látjuk, hogy a jelen óra sürgető erővel tette szólit. Ezért aggódva figyelmeztető, kérlelő szóval fordulunk honfitársainkhoz, hogy további halogatással ne tegyék kockára a nemzet jövőjét. A magyar nép alkotó rétegeinek haladékot nem tűrő feladata, hogy azonnali hatállyal beszüntessen mindennemű együttműködést a németekkel. Hivjon vissza minden katonát Oroszországból. Zárja le az ország gazdasági erőforrásait és közlekedési rendszerét a németek elől és használja fel fegyveres erejét az ország megvédésére a németekkel szemben.

Mi, angliai magyarok örömmel üdvözöljük az alkotó magyar erők: a munkásság, parasztság és értelmiség nyílt összefogását. Meggyőződésünk, hogy ma, ezekben a sorsdöntő órákban minden ellenzéki tényezőnek, akár nyíltan, akár a föld alatt küzdenek ugyanazért a célért, össze kell fogniuk, mert csak az összes ellenálló tényezők együttes erőfeszítése vivhatja meg sikeresen az ország függetlenségi harcát. *Az ellenállás minden erejének össze kell fogni, hogy leszámoljon azzal a kormányrendszerrel, amely a nemzet érdekeit idegen érdekeknek rendelte alá.* A magyar nép csak akkor teljesíti történelmi hivatását, hogy ha saját magát szabadítja fel.

Published by the Association of Free Hungarians in Great Britain and the Hungarian Club in London. Printed in Great Britain by S. Sidders & Son, Ltd., 115, Salusbury Road, Kilburn, London, N.W.6 — Examined by Censor.

Várdy M.

Az
ANGLIAI MAGYAR TANÁCS
programja

*Elfogadta az Angliai Magyar Tanács
1944 március hó 28-án Londonban
tartott alakuló ülésén.*

(Kaplan Tivadar Államtitár 1947 márciusában)
m.g.

A magyar ellenforradalom 25-éves bűnös politikája, amely Magyarországot a német hódító tervek szolgálatába állította, vészes helyzetbe sodorta a magyarságot. A Horthy-Bárdossy, majd később a Horthy-Kállay kormány egészében kiszolgáltatta a németeknek az ország erőforrásait és készleteit és vakon bízva az ígért zsákmány reményében, a magyar népet dicstelen háboruba kényszerítette bele a szabadságukért küzdő népek ellen. Az uralkodó klikk politikája végül is ahhoz vezetett, hogy a németek megszállták Magyarországot, hazánkat német tartománnyá és hadszínterré változtatják.

A magyar nép létérdeke, hogy e szegényteljes és végzetes helyzetből szabaduljon, hogy megtalálja az utat a demokratikus, függetlenségükért harcoló, haladó népek táborába. Ezért szembe kell szálljon a németekkel és a németeket támogató Horthy-rezsimmel egyaránt. Mert aki a németek ellen hirdet harcot, de a Horthy-uralmat kiméli, az úgy a demokráciának, mint a magyarságnak árulója. Csak elszánt, következetes tettek, bátor kiállás, a demokratikus erők cselekvő tömörülése mentheti meg népünk jövőjét. Véget kell vetni a háborúnak, be kell szüntetni minden hadműveletet az Egyesült Nemzetek csapatai ellen, hogy a magyar nép ne merüljön el a németekkel együtt, hanem velük és a Horthy rendszerrel nyíltan szembeszállva a Szövetségesek oldalán harcolva, biztosítsa helyét egy új, demokratikus Európában.

Ezért fogjon össze minden magyar demokrata mind otthon, mind külföldön, a következő harci program szellemében:

1. Fegyveres harc az országba betört német hordák kiverésére és a Horthy-Sztojay hábkormány elkergetésére.
2. A földalatti mozgalom támogatása és legszélesebb kiépítése a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front körül — minden Hitler-ellenes és Horthy-ellenes erő mozgósításával — olyan harci szervezettel, amely céltudatosan segíti a Szövetségesek hadműveleteit, hasonlóan Franciaország, Csehszlovákia és Jugoszlávia népi megmozdulásaihoz. A feloszlott legálisan ellenzéki pártok és szervezetek földalatti munkájának kiépítése és híveik mozgósítása a Függetlenségi Frontban.
3. A német és Horthy-magyar hadvezetés és hadiipar elleni szabotázs minden rendelkezésre álló eszközzel való előmozdítása, mert csak cselekvő ellenállással menthetjük meg az országot.

4. A helyi ellenállás szerveinek kiépítése városban és falun egyaránt. Partizán csapatok létesítése és támogatása országsherte. Vállvetett harc Tito hadseregével, a kárpátaljai ukrán partizán csoportok cselekvő támogatása és a szláv népek szabadságharcosainak segítése.
5. Felhívás a magyar katonákhoz, hogy tagadják meg az engedelmességet, szökjenek át a szövetséges csapatokhoz vagy alakítsanak partizán csoportokat és forduljanak szembe a németekkel és a kormánnyal.
6. Bátor kiállítás, amely az egész magyar néppel megérteti, hogy a szláv népekkel és a többi harcra kész szomszédokkal való baráti együttműködés az előfeltétele annak, hogy a magyarságnak megfelelő helye legyen Európa népei között. Szoros baráti együttműködésben akarunk élni Angliával, a Szovjet-Unióval és a szomszéd népekkel, — csehslavokkal, jugoszlávokkal — valamint a fassizmustól megtisztult Ausztriával és Romániával, Nagybritannia, Szovjet-Unió és az amerikai Egyesült Államok vezetőinek a teheráni értekezleten hozott határozatai szellemében.
7. Harc az uralkodó klikk törekvése ellen, hogy az ezeréves „Szent Istváni történelmi jogokra” hivatkozva uralmát a szomszéd népekre és államokra kiterjessze. A magyar felsőbbrendűséget hirdető imperialista politika akadály a szomszéd demokráciákkal való kiegyezésnek: háborút akar, nem pedig békét a szláv népekkel; feudál-fassizmust, nem a dolgozók Magyarországot; német orientációt, nem pedig orientációt a szláv népekkel való baráti együttműködésre. A bécsi döntéseket, a kárpátaljai és a jugoszláv területek megszállását nem ismerhetjük el helyesnek és jogosnak. Mély meggyőződésünk, hogy a magyar nép a hitleri Németország és a Horthy rendszer elleni harcával megszerzi a Szövetségesek és a szomszéd népek bizalmát és segítségét. Ugyanúgy bizunk abban, hogy az új, demokratikus Magyarország területét a békekötéskor a Szövetségesek és az érdekelt nemzetek az igazság és méltányosság szellemében fogják megállapítani.
8. Horthy Miklós, az ország elsősorú háborús bűnösének és az összes többi háborús bűnösnek a megbüntetése.
9. Harcunk végcélja a feudál-fassizmus megsemmisítése és a haladó, demokratikus Magyarország megteremtése. Az új demokratikus Magyarország csak úgy alakulhat ki, ha a Horthy-rendszert a nép képviselőinek kormányzata váltja fel, amely a következő követeléseket valósítja meg:

- (a) Demokratikus szabadságjogok biztosítása. Demokratikus és antifassizta pártok szabad szervezkedése. Helyi önkormányzati szervek demokratikus kiépítése. Reakciós törvények (zsidótörvények, stb.) eltörlése. Fassizta és reakciós pártok, szervezetek felosztatása. (Volks-Bund, Nyilas-pártok, a Nemzeti Ujjászületés Pártja, Magyar Élet Pártja, Nemzeti Munkaközpont, Nemzetvédelmi Szövetség, Vitézi Szék, TESZ stb.).
- (b) Az összes állami és közintézményeknek fassizta és reakciós elemektől való megtisztítása és ezen szervek demokratizálása.
- (c) A háboru és a reakció ellen folytatott harcért bebörtönzött politikai foglyok szabadonbocsátása és rehabilitálása.
- (d) Messzemenő földreform: a nagybirtok felosztása a nincstelének, törpebirtokosok és kisgazdák között. A kisgazdák megsegítésére irányuló mezőgazdasági politika.
- (e) A háborus bűnösök vagyonának elkobzása és népjóléti célokra való felhasználása. Átfogó szociális politika a lakosság életszínvonalának emelésére. A német tőke kisajátítása.
- (f) Demokratikus kormány alakítása minden olyan népréteg képviselőiből, amely aktívan részt vesz a háboru és a Horthy-rendszer elleni harcban. Alkotmányozó országgyűlés egybehívása általános, egyenlő, titkos választójog alapján, amely érvényre juttatja ezen néprétegek akaratát azoknak a szükséges intézkedéseknek a keresztülvételére, amelyek biztosítják Magyarország szabadságát, függetlenségét, békéjét és felvirágzását.

Megalakítottuk az Angliai Magyar Tanácsot, amely összefogja mindazokat, akik hajlandók e harci program szellemében cselekedni. A Tanács céljaul tüzi ki, hogy mind az otthoni, mind a külföldi magyarsággal való együttműködést megteremtse.

Az Angliai Magyar Tanács

nevében

KÁROLYI MIHÁLY, s. k.

kommunista sejtekben dolgozókat hazatérésük után a Magyar Kommunista Párt Központi Bizottsága 1942-es érvényű tagsági igazolvánnyal vette fel.

Londonban 1946. február 21-én a Nagybritanniai Szabad Magyarok Egyesülete és a Londoni Magyar Klub közösen ünnepelte a Vörös Hadsereg fennállásának 28. évfordulóját, PUDOV alezredes megköszönte BUDAY Györgynek s a mozgalomban részt vevő londoni magyaroknak azt a lelkes ünnepelést, melyben a Vörös Hadsereget részesítették — írta a svájci antifasiszta ellenállók *Egység* című lapja 1946 márciusi számában.

II.

ANGOLSZÁSZ IRODALOM MAGYARORSZÁGON A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ALATT

HITLER már 1923-ban a kultúrát jelölte meg a bajok forrásaként. Hatalomra jutván, tíz esztendő múlva hozzálátott a bajok forrásának megszüntetéséhez. Egyike az első korabeli hiteles dokumentumoknak, a *Barna könyv* szemléletesen ábrázolta a kultúra üldözését:

„Az S. A. csizmái tapodják széjjel a legnagyobb tudósok és művészek életművét . . . Hitler Németországában nincs már hely a szellem szabadságának eszméi részére . . . A haladó szellemű irodalom máglyahasábjai a német városok főterein messze láthatóan hirdetik lángnyalábaikkal, hogy a barna pestis nem csak fizikailag akarja kiirtani a legbátrabb és legönzetlenebb antifasiszta harcosokat, hanem, hogy mindent meg akar semmisíteni, ami a *polgári kultúrában* életképes és értékes . . .”⁹

1942-ben már a harmadik indexet adta ki a német propagandaminisztérium; az angolszász írók tiltott műveivel. 1520 szerző szerepelt a listán, közöttük CHESTERTON, GALSWORTHY, D. H. LAWRENCE, MAUGHAM, SHAW, WELLS, FAULKNER, HEMINGWAY, Thornton WILDER. Már az előző index — mely a „fajilag idegen” tárgyú műveket tartalmazta, többek között BYRON, DEFOE, DICKENS, James JOYCE, Walter SCOTT, SHAKESPEARE és CHAPLIN műveit is felsorolta.¹⁰

Az egymás után kibocsátott listák alapján 1933-tól kezdve német precizitással „tisztították” meg a birodalmat a „mérgező” írásoktól. Közben Magyarországon egy ellenkező irányú folyamat indult; csendesen érlelődött a szellemi ellenállás — ahogy SZENES Erzsí költő kifejezte: a lélek ellenállása —, melynek lényeges eleme éppen annak az irodalomnak a terjesztése volt, amelyet a német minta alapján a hivatalos Magyarország is halálra ítélt.

MARX megállapítása, mely szerint az ellenforradalmi talaj is forradalmi, igazolást nyert az 1919 utáni Magyarországon: „. . . a fasizmusba való át-

9. *Barna-könyv Hitler-Németországról és a lipcsei perről*. FÁBRY Zoltán előszavával. (Szerk. BALOGH Edgár.) Bratislava (1934), Schwarz. 143 p., 8 ill.

10. Népünnepély az Opera előtt. — PÁLVÖLGYI Endre: *Könyvek a vádlottak padján*. Bp. 1970, Gondolat. 216—217. p.

menet minden dicstelensége ellenére Magyarország *ideológiailag* igen komoly ellenállást produkált a hitlerizmus ellen” — írta LUKÁCS György.¹¹

1939-ben létrehozták a *Külföldi Sajtótermékeket Ellenőrző Hivatalt*, melynek hatásköre nemcsak a könyvekre terjedt ki, hanem a határokon beérkező valamennyi kiadványfajta. A hivatal az ellenőrzést a német, angol, francia cenzorokon kívül horvát, román, szlovák és más cenzorok útján végezte. Négy évi tapasztalat után a hivatal vezetői megállapították:

„... a németországi könyvbehozatal csökkent és ugyanakkor emelkedik a svájci, illetve más külföldi behozatal. És ez érthető is. Köztudomású ugyanis, hogy a Harmadik Birodalom az írók, költők munkásságát is a propaganda szolgálatába állította. A magyar olvasó tehát német helyett más irodalom után érdeklődik és így könyvkereskedőink főként svájci német — francia könyvkereskedőktől szerzik be szükségleteiket. Amikor a Tauchnitz-féle Albatros-sorozat megszűnt, Stockholmban alakultak hasonló célú vállalatok, amelyek angol szerzők műveit adják ki olcsó áron és ez az oka annak, hogy az utóbbi időben a svédországi könyvbehozatal annyira megélenkült. Hogy mi iránt érdeklődik a magyar olvasóközönség, azt legjobban jellemzi a legnagyobb svájci könyvterjesztő vállalat folyó évi szeptember havi beszámolója, amelyben 43 állam közül Magyarország szerepel 54 691 09 frankkal, mint a legnagyobb megrendelő... A rendelet 5120/1943 (M. E.), mely a KSH kezéből kivieszi és a Kereskedelmi és Közlekedésügyi Miniszter hatáskörébe utalja a külföldről érkező kiadványok vámkezelését, mindenesetre alkalmas arra, hogy a külföldi könyvek érkezését, megrendelését meglassítsa, ami külpolitikai szempontból egyáltalán nem kívánatos. Ez a komplikált eljárás minden bizonnyal előbb-utóbb gátat vet mindenféle svájci, stockholmi megrendelésnek, hogy szabad utat engedjen annak a német irodalomnak, ami a magyar közönségnek nem kell.”¹²

Az erőteljesen propagált német irodalom tehát nem kellett a magyar közönségnek. Kellett azonban az üldözött, az emigrációba kényszerített, megsemmisítésre ítélt német irodalom; kellett Thomas MANN, Franz WERFEL, Stefan ZWEIG, WASSERMANN és más menekült német írók művei; s nőtt az igény más népek üldözött irodalma iránt.

Az elnyomásra a magyar könyvkiadás tettekkel válaszolt. Az Athenaeum 1942-es kiadású sorozata¹³, az európai irodalom kincsesháza mintegy választ fejezett ki a hitleri kultúraírtás kihívására.

Az 1944-ben mártírhalált halt tudós irodalmár-könyvtáros, HALÁSZ Gábor szerkesztette az angol antológiát. Előszavából idézünk:

... A megbízhatóság érzése vonzotta irodalmához az idegent is. Shakespeare és a nagy költők elragadták, hosszú lázakat élt át a shakespeare-i zseni, a byron-i végzet, a wilde-i szépség mámorában, romantikusainak a legtisztább művészi extázist köszönhette, de az irodalom egészéhez figyelem és komoly ragaszkodás fűzte; megbízott benne, mint az angol szövegben és tudta, hogy csak hasznára lehet. A felvilágosodás erkölcsi, a liberalizmus gazdasági, a viktoriániz-

11. LUKÁCS György: *Magyar irodalom — magyar kultúra*. Vál. tanulmányok. Szerk. és vál. FEHÉR Ferenc és KENYERES Zoltán. Bp. 1970, Gondolat. 641. p.

12. Pro Memoria. OL KSH 1943. nov. 20.

13. KERESZTURY Dezső: *A német irodalom kincsesháza*. Szerk. — —.

RUZICSKA Pál: *Az olasz irodalom kincsesháza*. Szerk. — —.

ILLYÉS Gyula.: *A francia irodalom kincsesháza*. Szerk. — —.

HALÁSZ Gábor: *Az angol irodalom kincsesháza*. Szerk. — —.

(Az európai irodalom kincsesháza.) Bp. 1942, Athenaeum.

mus politikai elveit úgy szállították át a buzgó közvetítők a kontinensre, mint nélkülözhetetlen iparcikkeket, a civilizáció előfeltételét. Angol írókat olvasni nemcsak szórakozás volt, hanem feladat, Angliában járni nemcsak kirándulás, hanem tanulmányút. A renaissance és a barokk angolja még a kontinenstől tanult, Locke-tól kezdve kezdte visszaadni a kölcsönt; a sziget tanítványainak hosszú sorát nem kisebb írófejedelem nyitotta meg, mint Voltaire. A canterbury-i fogadóban a tizenkilencedik században európai zarándokok adtak találkozót.

Természetesen nem hiányoztak közülük a magyarok sem. Bessenyei lélekben követte Voltaire-jét Angliába és Pope-hoz kapcsolta a maga töprengéseit. Kazinczy Sterne humorán derült, Young érzékenységén könnyezett. A reformnemzedék Macaulayhoz és társaihoz tanulni sietett és hűségesen tolmácsolta is a tanultakat. A romantika Shakespeare-n felbátorodott és Byrontól vérszemet kapott, a századközépi realizmus az angol regényírókon öntudatosult. Vörösmarty, Petőfi, Arany költői erejét próbálta a halhatatlan drámákon, Szász Károlyék műfordító gárdája tudó alázatát. A népi érzés a skót Burns-t kereste meg magának, a szabadságvágy az ír Moore-t. A századvég a byronizmusból ocsudva, meghódította magát Byront Ábrányi Emil ragyogó fordításával, szentesítette Burns népszerűségét Lévy József nemes közvetítésével, betakarította a regényírók dús termését, számot vetett politikai és közgazdasági mestereivel, Darwin-ban és Spencer-ben hódolt a korszerű tudománynak, csak éppen a korszerű költészetről feledkezett el. Felfedezése újra teremtő művészekre várt, a Nyugat nemzedékére.

Velük újjáéledt a Shakespeare-tolmácsolás, kibomlottak Milton mély lírai színei, tökéletes zenével szólaltak meg Shelley és Keats éteri hangjai, érett, arany pompába öltöztek a nagy viktoriánusok, Tennyson és Swinburne, bágyadt, őszi fényben a nagy dekadens, Wilde. Szellemtől és tartalomtól szinte függetlenül az idegen vers önmagáért, hangzásának ezer esodájáért született újjá a műves költők, Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád kezén, képek, hasonlatok szikrázó tűzijátékáért, a sohasem elég szépségért . . .

Szemelvényeink kettős folyamatot próbálnak érzékíteni: az átadó irodalom kibontakozását, stíluscsereit, ismétlődő és eltűnő motívumait, kedvenc témáit és nagy egyéniségeit, az önismeret állomásait, de ugyanakkor a befogadás mikéntjét, a magyar ízlés visszahatását a feléje áramló hatásokra.”

Míg majd egész Európa fölött ott lebeg a horogkeresztes zászló, miközben a náci Németországban, s a seregei által letiport országokban megsemmisítik a szellem legjobbainak alkotásait; miközben nemtelen háború és emberellenes uszító propaganda választja el Magyarországot a szövetségesektől — bátor magyar kiadók az elnémitásra ítélt progresszió legjavának próbálnak teret nyújtani. Világirodalmi antológiákat szerkesztenek, klasszikus és modern művek jelennek meg az üldözött magyar írók fordításában, a magyar könyvkiadás őrzi az emberi-európai gondolat integritását.

A második világháború idején, 1939 és 1944 között majdnem háromszáz, angoltól fordított szépirodalmi munka jelent meg Magyarországon. Az Országos Széchényi Könyvtár Növendéknaplóinak tanúsága szerint az arány a következőképpen alakult:

1939:	30 mű
1940:	35 mű
1941:	45 mű
1942:	50 mű
1943:	75 mű
1944:	34 mű

Összesen: 279 mű

Ezt a számot azonban — több okból — nem tekinthetjük teljesen hitelesnek. Éppen az adott politikai viszonyok miatt feltehető, hogy még a legálisan működő könyvkiadók sem küldték be minden megjelent mű kötelespéldányát a nemzeti könyvtárba, s fokozottan érvényes ez a féllegális, és különösen az illegális kiadók és nyomdák esetében. Emellett, a filléres ponyvakiadásokat jelen felmérésnél nem vettük tekintetbe.

Egy 1945-ös, háború utáni felmérés szerint 1940 és 1944 között az angolból fordított könyvek átlagban az összes fordítások 40 százalékát teszik ki; minden második külföldi szépirodalmi munka szerzője angol, illetve amerikai.¹⁴ BAK János még a háború alatt jegyzéket tett közzé *Mit olvas Magyarország* címmel; az 1940—1941-ben legnagyobb példányszámban eladott könyvekről.¹⁵ Az angolból fordított művek között az első helyen itt a következők állnak: STEINBECK: *Érik a gyümölcs*, John ERSKINE: *A boldogtalan Villon boldog napjai*, BROMFIELD: *Éjszaka Bombayban* — és természetesen az *Elfújta a szél* című bestseller.

A *Népszava Válaszolnak a munkáskönyvtárosok* című cikke 1943 végén beszámolt a budapesti és pestkörnyéki munkáskönyvtárosok munkaközössége által kidolgozott mintakönyvtár-jegyzékről¹⁶, melyen a leggyakrabban előforduló művek között az angolból fordítottak a következők voltak: STEINBECK: *Érik a gyümölcs*, Jack LONDON: *A vaspata*, Upton SINCLAIR: *Petróleum*, és három TRAVEN-regény: a *Taliga*, *Gyapotszedők*, *Halálhajó*.

A háború alatti magyarországi könyvkiadás több komponensből alakult ki, különböző okok motiválták a fordítandó művek kiválasztását, illetve kiadását. Szerepet játszott a nagyobb kiadók részéről a „jó”, az „igazi művészet” iránti vonzalom, a kultúra tisztelete — s ez sok esetben egybesett az üzleti vállalkozás eredményességével. A kiadói célkitűzéseket jelentősen motiválta az etikai-humanitárius szempont: kenyeret adni az üldözött íróknak, tanúbizonyosságát az emberi szolidaritásnak, ezzel is kifejezésre juttatni a szembenállást vagy legalábbis elhatárolást a háborúval és a faszizmussal szemben. Ezért a háború idején, a hitleri Németország mellett elkötelezett Magyarországon, éppen a hitlerizmus által üldözöttek műveit kiadni — a szellemi ellenállás speciális megnyilvánulásaként értelmezhető. Még jobban tanúsítja ezt az álláspontot az álcázás, az illegális kiadók tevékenysége, olyan művek közé tétele, melyek — bár áttételesen — szinte közvetlenül szolgálták a faszizmus elleni harcot, továbbá a földalatti mozgalom író-tagjainak fordításai, az álnéven kiadott könyvek.

Klasszikus művek, jelentős kortársi alkotások és bestsellerek alkotják a zömét az 1939 és 1944 között Magyarországon kiadott angolszászból fordított munkáknak.

Az 1939-es évben két SHAKESPEARE-művel találkozunk Singer és Wolfner kiadásában. Budafokon adtak ki egy TENNYSON-elbeszélést. A *Collection of English Authors* sorozatban jelent meg Oscar WILDE *The happy prince*

14. SZABÓ Zoltán: *Könyvek külpolitikája*. = *Új Magyarország* 1945. szept. 4.

15. BAK János: *Mit olvas Magyarország?* A legnagyobb példányszámban eladott Magyar Könyvek jegyzéke. = *Magyar Kultúrszemle* 1940. 293. p.; 1941. 126—127. p.

16. *Válaszolnak a munkáskönyvtárosok*. = *Népszava* 1943. dec 12.

című műve. A Szép Írások sorozat egyik darabja Somerset MAUGHAM *Karácsony Párizsban* című regénye volt. FRANKLINÉK adták ki *A tulsó parton* című GALSWORTHY-regényt BÁLINT György fordításában.

Kitűnő írók tolmácsolásában számos angol bestseller látott ez évben napvilágot. A Dante például négy CRONIN-regényt adott ki SZINNAI Tivadar (*Ezt látják a csillagok; Réztábla a kapu alatt*), illetve BENEDEK Marcell (*Három szerelem; A kalapkirály*) fordításában. A *Réztábla a kapu alatt* 1939-ben, két év leforgása alatt, a tizenegyedik kiadást érte meg. Első ízben 1937-ben jelent meg magyar nyelven; a *Szép Szó* 1937 decemberi számában a fordító mutatta be elismerően, kiemelve a karriervágy és a hivatástudat közötti ellentmondás morális problémájának művészi megoldását.

1940-ben a klasszikusok — BYRON, DEFOE, SWIFT — mellett megjelennek a munkásmozgalomban terjesztett, a hatóságok szemében eleve gyanús, „lázáító” írók művei. Az Athenaeum Jack LONDON-könyvekkel lép a „piac”-ra, a Singer és Wolfner-cég kiadja STEINBECK 1939-ben született és világsikert aratott *Érik a gyümölcs* című regényét. MAUGHAM *Örök szolgaság-a* a Szépircdalmi Céh könyvsorozatában, a Nobel-díjas Sinclair LEWIS *Egy amerikai színésznő* című regénye a Pantheonnál jelent meg. DÉRY Tibor fordította a Dante kiadó számára Richard LLEWELLYN *Hová lettél drága völgyünk*, és BROMFIELD *A farm* című regényét. BÁLINT György fordította John KNITTEL *Marokkói kaland*, HEVESI András Virginia WOLFF *Évek*, FODOR József CRONIN *II. kórterem* című regényét. Jack LONDON fordítói között szerepelt TERSÁNSZKY Józsi Jenő neve is.

1941-ben tovább folyt a klasszikusok kiadása, illetve újrakiadása. Ezzel párhuzamosan új kiadásokban jelentek meg az akkor legnépszerűbb írók — BROMFIELD, CRONIN, KNITTEL, LLEWELLYN, MAUGHAM, H. SPRING, STEINBECK — művei. Gazdagdott a szerzői névsor, ekkor ismerték meg a magyar olvasók Graham GREENE nevét, akinek *Hatalom és dicsőség* című munkáját az Athenaeum adta ki SÖTÉR István fordításában. A Franklin kiadó jól válogatott, Külföldi regényírók nevű sorozatában jelent meg Richard HUGHES *Örvényben* című regénye GYERGYAI Albert bevezetőjével, BOLDIZSÁR Iván fordításában, továbbá Aldous HUXLEY *És múltnak az évek* című regénye, melyet SCHÖPLIN Gyula fordított NAGYPÁL István álneven. A Nova BRAUN Soma tolmácsolásában adta ki Frank SWINNERTON-tól a *Két feleség*-et.

Az 1942-es esztendő újabb gazdagodást hozott a könyvkiadásban. Ekkor jelent meg Az európai irdalom kincsesháza sorozat, beleértve a már említett HALÁSZ Gábor által szerkesztett angol antológiát. Ez a kiadvány, a háború kellős közepén, állásfoglalást jelentett, fémjelezte a hazai értelmiségi elit humanista törekvéseit, eszmei-politikai szimpátiáit. Politikai állásfoglalást jelzett Beecher STOWE *Tamás bátya kunyhójának* új kiadása is. Új fordításokban kerültek az olvasók kezébe a világirodalom jelentős értékei. A Franklin adta ki a BYRON, SHELLEY, KEATS műveiből összeállított antológiát Cs. SZABÓ László fordításában. DICKENS *Nehéz idők* című művét SÖTÉR István, MORUS *Utópia*-ját GERÉB László fordította. Újból kiadták WILDE műveit, a *Költeményeket* KOSZTOLÁNYI Dezső, *A boldog herceg*-et HONTI Rezső fordításában. Új kiadásokat értek meg az elmúlt év legkeresettebb darabjai, s néhány új szerző csatlakozott a listához. Második kiadás-

ban bocsátotta ki a Bibliotheca Charlotte BRONTË *Jane Eyre*-t *A lowoodi árva* címmel. *Az ördög sarkantyúja* című MAUGHAM-regényt, GAUGUIN életregényét DEVECSERINÉ GUTHI Erzsébet fordításában Bárd adta ki. Ez évben jelent meg Magyarországon első ízben Charles MORGAN-regény, *A láng*, SCHÖPFLIN Gyula fordításában.

A fordítók közül többen ekkor már nem szerepelhettek saját nevükön. Upton SINCLAIR *A szerelem kálváriája* című regényének borítólapján fordítóként a KOLLÁR Ferenc név áll, egyike a filozófus—író SÁNDOR Pál illegális neveinek. Jelentős kiadványa a Danté-nak G. B. SHAW *Művészszerelm* című munkája, SZINNAI Tivadar fordításában. A könyv színes borítólapját a neves szocialista művész, BORTNYIK Sándor tervezte.

1943-ban, 1939-hez viszonyítva, háromszorosára nőtt az angolszász nyelvről fordított művek száma. Új kiadásokat értek meg a közönségsikert aratott könyvek, emellett gazdagodott a klasszikusok fordításirodalma is. Az Officiná-nál jelent meg DICKENS *Karácsonyi ének*-e KÁRPÁTI Aurél bevezetőjével; az Antiqua nyomdából került ki Mark TWAIN-től a *Koldus és királyfi* MÁNDY Iván átdolgozásában; a Grill adta ki DEVECSERI Gábor fordításában STEVENSON *Kincses sziget*-ét és THACKERAY *A hírság vására* című regényét DEVECSERINÉ GUTHI Erzsébet fordításában. Ugyanez a mű a Franklin kiadónál VAS István fordításában is megjelent. A rövid életű Phönix-kiadó — melyet a politikai rendőrség 1943. évi bizalmas jelentése így minősített: „a kiadó neve célzatos. Phönix, a poraiból feltámadt tűzmadár, az újjáéledt bolsevizmus”¹⁷ — a Klasszikus Írások sorozatban kiadta John Stuart MILL *A szabadságról* című tanulmányát. Ez évben három SHAKESPEARE-műről is számot adhatunk: ARANY János fordításában újból megjelent a *Hamlet*; KOSZTOLÁNYI fordításában a *Lear király*, a *Szonettek*-et KESZTHELYI Zoltán ültette át magyarba. Új kiadást ért meg KARDOS Tibor tomácsolásában a Franklin kiadónál MORUS *Utópiá*-ja. A Vajda János Társaság tette közzé KEATS *Válogatott versei*-t PÁL Endre fordításában. A munkásmozgalomban betöltött szerepe miatt rendőri felügyelet alatt álló TISZAY Andor tolmácsolásában jelent meg Edgar Allan POE kisregénye, az *Arthur Gordon Pym, a tengerész*.

A kortársi irodalom vonatkozásában is gazdag az 1943-as év. Charles MORGAN két regénye, *A forrás* és *Az utazás* jelent meg a Franklin Külföldi regényírók sorozatában, Sinclair LEWIS-től a *Fő-utca* a Nagy regények, nagy sikerek darabjaként. Singer és Wolfner adta ki STEINBECK *Egerek és emberek* című regényét BENEDEK Marcell fordításában, SZALAI Lajos rajzaival. A Vigilia kiadásában jelent meg Thornton WILDER *Sorsom az éj* című könyve SZENTMIHÁLYI Jánosnak, a rövid életű Codex-kiadó egyik alapító tagjának a fordításában. A Nobel-díjas SHAW-t két munka képviselte ez évben, a *Mr. Conolly házassága* SZINNAI Tivadar és a *Trefusis úr* SZÖLLŐSY Klára fordításában. Több Upton SINCLAIR-regény is megjelent, a *Letűnt világ* harmadik, az *Alkohol* második kiadásban. BRAUN Soma fordításában a Nova adta ki az író *Hajsza a pénz után* című regényét. SÁNDOR Pál — akinek illegálásba kellett mennie mozgalmi munkája és az inkriminált *Filozó-*

17. Párttört. Int. Arch. Vörös Könyv 28. A m. kir. rendőrség budapesti főkapitánysága politikai nyomozó főcsoportjának XXXVIII. sz. referátuma.

- Dengi Jakab** rk., 1907., Arad, földműves, rom., szegedi rkap. 3.678/1930., örökre. U
- Denkán, Traján** g. kel., 1898., Kisorosz, napszámos, rom., szegedi rkap. 7.198/1936., örökre. U
- Denkmayer Ernő** rk., 1912. XII. 31., Losonc, keresk. segéd. K
- Denksz Nándor** rk., 1890. I. 7., Bécs, gépész. KB
- Dentelbaum Friderika** férj. özv. **Fleischmann Lipótné** izr., 1896., Nemeskiskutas, osztr., KEH. 6.392/1928., örökre. U
- Dentsok Géza** rk., 1893. I. 2., Soroksár, géplakatos. M
- Deogaro János** rk., 1887., Temesvár, rom., B. M. 199.055/1925., örökre. U
- De Pol Sersen** rk., 1907., ol., veszprémi rkap. 159/1933., örökre. U
- Depolli (de Polli) József Miklós** rk., 1892., Fiume, softőr. D † † †
- De-Polo Antal** rk., 1907., Sarajevó, nyomdász, jug., B. M. 126.541/1927., örökre. U
- Dér István** izr., 1908. VIII. 9., Orosháza, asztalos. M
- Dér István** rk., 1902. V. 3., Zagyvaróna, kőműves. KB
- Dér János** rk., 1911. IV. 8., Győr, üvegfüvő. KB
- Dér József** rk., 1901. IV. 16., Jánoshalma, géplakatos. (KB)
- Dér Mihály** rk., 1897. IX. 28., Torókszentmiklós, napszámos. KB
- Dér (azelőtt Deutsch) Miksa** izr., 1889., Sárospatak gyógyszerész-segéd. K
- Derzsbach** nevek **Derzsbach** alatt találhatók.
- Derezy István** rk., 1877. VI. 3., Klagenfurt, lelkész. M
- Derecskei János** rk., 1870. I. 24., Rácalmás, napszámos. M
- Derencsényi Piros** férj. **Chlepkó Józsefné** rk., 1916. VIII. 28., Bolykvásár, háztartásbefi. K
- Dérier Iván dr.** 1884. III. 2., Malacka, csehszlovák politikus, igazságügyi miniszter. A
- Dérier Lajos** rk., 1894., Osztróluka, géplakatos. K
- Deres István** ref., 1893. IV. 3., Haiduszoboszló, ablaktisztító. M
- Deres Lajos** rk., 1882. X. 28., Gölle, asztalos. KB
- Déri Gyula** g. kel., 1888. VIII. 18., Zaránd, tanítóképzői tanár. K
- Déri Imre** 1889. III. 5., Budapest, hírlapíró. A
- Déri Tibor** izr., 1894. X. 18., Budapest, író és magánhivatalnok. M
- Deris Sándor** rk., 1892. VII. 17., Kaposvár, pincer. KB
- Derka Károly** rk., 1882. VI. 3., Pápa, kőműves. KB
- Derkai Nándor** rk., 1906. X. 29., Budapest, cipész. KB
- Derkits Anna** rk., 1876. Grossmüribisch, napszámos, német, szombathelyi rkap. 1.478/1938., 1940. VIII. 13-ig. U
- Derletka József** gk., 1893., Gepován, napszámos, or., B. M. 251.305/1927., örökre. U
- Dervár Vendel** rk., 1876. VII. 2., Felsőszentmárton, napszámos. M
- Dervarics Antal** rk., 1887. VI. 11., Muraszombat, géplakatos. (KB)
- Dervarics Győző** ág. ev., 1902., Budapest, szabó esszl., B. M. 143.308/1926., örökre. U
- Derzsbach Pál** ág. ev., 1882. XI. 28., Jászalsószentgyörgy, asztalos. KB
- Derzsi Jusztián** gk. 1876., Drohobic, napszámos, lengy., hatvani r. kir. 270/1934., örökre. U
- Dessán Idel** izr., 1896., Lemberg, szabó, lengy., B. M. 12.986/1920., örökre. U
- Deszancesics Zsófia** gk., 1900., Hercegszöllős, hivatalnoknő. A
- Deszberg (jelenleg Darvas) Simon dr.** izr., 1892., Budapest, újságíró. K

DÉRY Tibor adatai a horthysta politikai rendőrség Fekete könyvében. (M = megbízhatatlan)

fiai Lexikon szerkesztése miatt — SAFÁRY Ferenc álnéven fordította Bret HARTE *Három társ* című regényét.

1944-ben, az utolsó háborús esztendő március 19-ig terjedő rövid szakaszában is harmincnál több angolból fordított szépirodalmi munka jelent meg Magyarországon. Miközben a németek megszállták az országot, a régebben útjukra indult könyvek eljutnak az olvasókhoz. KÉRY László fordításában jelent meg az amerikai Willa CATHER regénye, *A félvér*; RAICS István zenekritikus-műfordító tolmácsolta CHESTERTON *Muzsika* című verseskötetét; SUPKA Géza szerkesztette Rózsavölgyinél a Joseph Conrad Regényei sorozatot, ennek egy darabja, a *Látomás a vizek felett* 1944-ben jelent meg TISZAY Andor átdolgozásában. A mozgalmi munkájáért 1919 ősze óta számon tartott PALASOVSKY Ödön fordításában jelent meg Bret HARTE *Hajó a város közepén* című regénye. A DÉRY Tibor által fordított HILTON-regény, *A kék hold völgye*, harmadik kiadását érte meg.

HUXLEY *Két vagy három Grácia* és *A vak Sámson* című regényei a Külföldi regényírók sorozatban láttak napvilágot, akkor, amikor a fordító HEVESI András a francia ellenállási mozgalom önkénteseként hősi halált halt; KNITTEL *Marokkói kaland*-ja harmadik kiadásban kerül az olvasók kezébe, amikor fordítója, BÁLINT György már halott; MAUGHAM *Színház-a az Athe-naeum-nál* jelenik meg s a fordító SZERB Antal — munkatáborban; *A mocsár* című Upton SINCLAIR-regény tolmácsolóját, BRAUN Somát SAS-behívóval vitték büntetőszázadba, s gyilkolták meg, miközben ezek olvasták itthon az általa fordított könyvet.

Az 1944-es év utolsó kiadványaként említjük MACAULAY esszéjét NAGY Frigyesről. Kiadása a megjelenés időpontjában nem nélkülözhetette a célzatosságot: angol író a németekről, SZIGETI József fordításában.

Az emberi-írói gondok bensejébe s nem utolsósorban a korabeli légkörbe nyújt hű bepillantást DÉRY Tibor visszaemlékezése:

„... Már hosszabb ideje úgynevezett szabad író voltam, hivatal nélkül, szabadnak pedig annyiban szabad, hogy írhattam, amennyit s amit akartam, csak épp nem nyomtatták ki. Nyolc-tíz éve tartott már ez az állapot, 1938-ban történt elítéltetésem óta teljes szigorúsággal. (Annyira, hogy az ítélet után a Pester Lloyd című napilap, melyben egy regényem folyt, ezt a közepén félbeszakítva már másnap beszüntette a közlést, ami, azt hiszem, szinte egyedülálló eset a magyar újságírás történetében.) Szabad író voltam tehát s látszatra már hozzáédzódtem ehhez a szabadsághoz, olyasformán, ahogy az életfogytiglan elítélt rab a középkori földalatti kazamatákban idővel megszokja az éjszakai sötétséget s a félmázsás láncokat. Fordításokból éltem vagy egy évtizede, német, francia, angol, olasz nyelvből fordítottam a kiadók kiválasztotta többnyire silány könyveket, javarészt úgynevezett bestseller regényeket. Úgy-ahogy meg is éltem e munkából, a háború éveiben a gombamódra felszaporodott kiadók jóvoltából már elég tűrhetően, még egy más embert is el tudtam kenyeremből tartani, s önérzetemet nem sértette, hogy többnyire idegen nevek alatt kellett végezmem a fordításokat. Még mulatni is tudtam a politika olyik bakugrásos bohóctrefáján, mellyel mintha önmagát karikírozta volna. Ízelítőül elmondom, hogy az akkori Magyar Színházban, a Nemzeti után az ország második színházában, épp akkor az én fordításomban játszották az évad legnagyobb sikerét, Gerhart Hauptmann «Henschel fuvaros»-t, a címszerepben Kiss Ferenc, a nyilas Színészkamara elnökevel, aki az én közreműködésemről persze mitsem sejtett, mivel a fordítás Fodor József költő barátom neve alatt ment. Meg is kerestem vele talán egyhónapi megélhetésemet, a színház ugyanakkor degeszre tömte minden zsebét. Kenyergondjaim tehát a háborúnak ebben az utolsó másfél-két évében nem

voltak különösen szorongatók; a németek bevonulása azonban egyszerre elapasztotta minden kereseti forrásomat. Még egyetlen egy fordításhoz jutottam az egykori író iránt tanúsított rokonszenvből, a Franklin megrendelte nálam Schiller «Haramiák»-jának fordítását azzal, hogy vagy kiadásra kerülhet egyszer vagy soha; ha jól emlékszem Grandpierre Emil, a Franklin egyik lektora fizette ki nekem titokban a honoráriumot . . . személy szerint egy kis tehertétellel léptem ebbe a korszakba. Nevem szerepelt a rendőrség titkos, ún. Fekete könyvében. Előtte fekszik ez az Államrendészeti zsebkönyvnek nevezett 972 oldalas könyv, betűsoros jegyzékében nevemmel, születési adataimmal s a sor végén egy M-betűs jellel, melynek jelentését máig sem tudom. Állampolgári «megbízhatatlanságomat» jelezné? Hogy ún. priuszom volt, azt tudtam, hisz már két alkalommal elítéltek sajtóvétségért, legutoljára 1938-ban az 1921. t. c. 1. hirhadt törvényeikre alapján «a társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló bűntettért» két hónapi börtönre, s a büntetést a Gyűjtőfogházban ki is töltöttem. De hogy a Fekete-könyv nyilvántartásában is szerepelek, arra nem gondoltam . . .»¹⁸

A régi, jónevű, s tőkével is rendelkező kiadók a különböző okokból felénkült olvasási éhség kielégítésére a háború idején egyre erőteljesebben vállalkoztak a klasszikus irodalom s az élő világirodalom jeles képviselői műveinek kiadására. Az értékek felszínre hozásában nagy szerepet játszott a kiadóknál dolgozó emberek személyisége. Nem tekinthető csak a konjunktúra hatásának vagy a véletlennek, hogy *Az európai irodalom kincsháza* és más külföldi művek az Athenaeumnál jelentek meg. Cégvezetője SÁRKÖZI György volt, lektorai FODOR József, KÁDÁR Endre, Cs. SZABÓ László. (Itt született a harmincas évek végén az országos vihart keltett, kitűnő sorozat, a *Magyarország felfedezése*).

A *Nyugat*, híven haladó múltjához, 1943-ban adta ki BABITS Mihály tollából *Az európai irodalom története* című nagylélegzetű művet. A Singer és Wolfner cég irodalmi igazgatója (előzőleg lektora) BENEDEK Marcell, a kiadó vezetője a Párizsból hazatért FARKAS István festőművész volt — érthető, hogy a bestsellerek mellett haladó modern műveket és klasszikusokat egyaránt törekedtek terjeszteni. A Révai kiadó érdemei közé tartozik, hogy 1941-ben kiadta SZERB Antal háromkötetes világirodalomtörténetét — melyet azután rövidesen kivontak a könyvtárakból, felső utasításra. A háború alatt két értékes sorozatot indított RÉVAI, a Klasszikus mesterek-et és a Világsikerek-et. A FRANKLIN-nál három értékes sorozat élt ezidőben: Kétnyelvű remekművek (MACAULEY), A regényírás mesterei (DICKENS, THACKERAY) és a Nagy regények, nagy sikerek (Sinclair LEWIS). A Pantheon Kiadó vezetője, DORMÁNDI László több TRAVEN-mű kiadásával szerzett érdemeket (TRAVEN az 1919-ben Münchenben halálra ítélt Ret MARUT német forradalmár író álneve, aki Mexikóba emigrált és angol nyelven írta regényeit). A Bárd Kiadó indította a Szép Írások sorozatot (MAUGHAM, KNITTEL); több könyvet adott ki BÁLINT György fordításában. A kapitalista bestsellerekről ismert Nova Kiadó „csendes” tanácsadója és fordítója a kiváló tanár-szociológus, a munkásmozgalom magas színvonalon működő propagandistája, a folklór-tudós BRAUN Soma vette rá a kiadó vezetőit a mun-

18. DÉRY Tibor: *Emlékeim az alvilágról*. ZÁDOR István rajzaival. Bp. 1955, Békebizottságok Kiskönyvtára. 11–13., 5–6. p. (A Fekete könyv M betűjele = megbízhatatlan. mgy.)

kásmozgalomban igen népszerű Upton SINCLAIR munkáinak megjelentetésére. Emellett MARX: *A filozófia nyomora* című művét is a Nova adta ki, BRAUN Soma fordításában.

CSERÉPFALVI Imre körül tömörültek a haladó irodalom különböző árnyalatait képviselő kommunisták és szociáldemokraták, szociográfusok, polgári liberálisok — közös frontot alkotva a néci-szellem behatolása ellen. A kiadó lektorainak sorában JÓZSEF Attila, FÖLDES Ferenc, HEVESI András, RADNÓTI Miklós, VÁGHIDI Ferenc nevével találkozunk. 1936 és 1942 között nyolc esetben ítélték el CSERÉPFALVIT, izgatás címén. 1941-ben *Mi európaiak* címmel adott ki antológiát.

A Bibliotheca maradandó értékeket produkált a háború idején, többek között SHAKESPEARE, William SAROYAN, Charlotte BRONTË-művek kiadásával. A TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre által indított Officina-könyvtár a múlt kiemelkedő értékeinek — PLATON, MORUS — megszólaltatásán át szólt a jelen, a kor problémáihoz. A Vajda János Társaság érdemei közé tartozik a Flora mundi sorozat létrehívása; ennek keretében adták ki például KEATS költeményeit.

A háborús korszak jelentő hazai vállalkozása volt az Európa Kiadó, mely 1938-as újraindulásakor már többesztendősi hagyományokkal rendelkezett. Bécsben alapította SÁNDOR Pál 1925-ben, majd Új Európa néven indult itthon, de csak egyetlen könyvet, JÓZSEF Attila *Döntsé a tőkét, ne sírálkozz* című verseskötetét adhatta ki. 1938-tól Európa Könyvtár néven MARX, ENGELS, GORKIJ-műveket adott ki, a háború idején SÁNDOR Pál SZENES Lajossal, a Népszava Könyvkereskedés vezetőjével együtt folytatta a progresszív művek kiadását. GORKIJ, TOLSZTOJ, Upton SINCLAIR műveit adták ki, a trafikokon és sarki újságárusokon keresztül juttatták el az olvasókhöz. Nemes irodalom olcsó áron, ezt tűzte ki célul az Európa.

Néhány rövid életű kiadó és egy-egy kisebb nyomda is vállalkozott ebben a nehéz korszakban értékes művek kibocsátására. A BENAMY Sándor által alapított Epocha adta ki 1944-ben Upton SINCLAIR *Mammonart* című irodalomtörténetét. A Renaissance kiadó nevéhez fűződik a megjelenése után azonnal elkobozott TARLÉ-mű, a *Napoleon* kiadása. 1944-ben ötödik kiadásban bocsátotta ki Upton SINCLAIR *Letűnt világ* című regényét. A Cronos könyvtár és a Phönix kiadó mögött egy áldozatkész munkásmozgalmi ember, az *Új Harcos* című illegális folyóirat szerkesztője, ORAVETZ István állott, aki hivatásul választotta már első lebukása után a progresszív művek terjesztését. A Klasszikus Írások sorozattal alapozta meg kiadója legalitás-látszatát. Itt jelent meg a fentebb említett J. S. MILL-mű is.

Időtálló művek készültek kis baloldali nyomdáknak is. Ilyen volt a budapesti Klein nyomda, ahol többek között Sinclair LEWIS, Theodor DREISER egy-egy művét nyomtatták; a kispesti Faragó nyomda, ahol FARAGÓ Imre nyomdász MÁTYÁS Ferenc költő segítségével több baloldali könyvet tett közzé, mint például 1942-ben *A nép nevében* című kis verseskötetet JÓZSEF Attila és ILLYÉS Gyula forradalmi verseivel. Az Anonymus nyomdában készült 1943-ban Allen HERVEY *Az utolsó csata* című regénye, 1944-ben ILF-PETROV *A szovjetmilliomos* és TOLSZTOJ *A Kreutzer-szonáta* című műve. A Forrás nyomdából kerültek ki a A kaland klasszikusai sorozatcímmel POE, Joseph CONRAD, Bret HARTE írásai.

A hitleri Németországban 1933 nyarától kezdve égetik, a rendszeresen, listák alapján kutatják fel és semmisítik meg a világirodalom jeles alkotásait. A háború idején ez történik a nácik által legázolt országokban is. S paradox módon éppen a hitlerizmus mellett elkötelezett Magyarországon nyer menedéket az Európa országaiban hivatalosan megsemmisítésre ítélt irodalom. A magyar olvasóközönség spontánul vagy tudatosan, idegenkedik a német propagandairódlom termékeitől, igényli és keresi a múlt és a jelen „szabadabb” hangjait, a hivatalos Magyarországgal háborúban álló népek — a szovjet, az angol, az amerikai — íróinak munkáit.

Ez az ellentét azonban nem az egyszerű képlet: népelnyomó, a rossz ügyet szolgáló állam és a szabadságra, békére vágyó széles néptömegek közötti kimondatlan ellentét. A felső vezető rétegek is differenciálódnak a háborús események következtében. A kormányzat egyre inkább jobbra tolódik, de közben éppen saját apparátusának egyes szervei — a Külföldi Sajtótermékeket Ellenőrző Hivatal, a különböző minisztériumok — között is nő a szakadék; a politikai és gazdasági érdekek a kulisszák mögött fokozatosan szembekerülnek egymással.

A vezető körök hivatalosan a „liberális-plutokrata” eszmék beáramlása ellen, és a Harmadik Birodalom elveit hirdető kiadványok mellett foglalnak állást, de a gyakorlatban ennek saját apparátusuk sem tud — s egy-egy német, illetve náciellenes hivatalnok személyes motiváltsága útján —, néha nem is akar ennek az állásfoglalásnak eleget tenni.

Az 1938-as sajtótörvény kirekesztette a magyar irodalmi életből az intellektuális helytállás kiváló képviselőinek hosszú sorát. BÁLINT György, BRAUN Soma, DÉRY Tibor, HEVESI András, KESZTHELYI Zoltán, RADNÓTI Miklós, SÁNDOR Pál, SÁRKÖZI György, SZÁVA István, SZERB Antal listára kerülnek, s éppen ők, az ILLYÉS szavaival „felköttendő írók” kapnak megbízatást a kiadóktól a máglyalistán szereplő művek magyarra ültetésére.

Magyarországon sem az irodalom legjobbjai, sem a becsületes kiadók nem szegődtek a fasiszmus szolgálatába; a Stádium nevű fasiszta kiadónál megjelent „regények” nem sorolhatók az irodalom fogalmába. S bár sajnálatos módon majd félmillió kiadványt semmisítettek meg KOLOSVÁRY-BORCSA Mihály, a fasiszta sajtókamara elnöke által összeállított lista nyomán a papírzúzó malmokban és a német katonai bizottság Naphegy utca 31. alatti raktárában — a háború befejezése után az eredeti művek és a fordítások, közöttük az angolszász irodalom kiváló darabjai is, újjáéledtek.

HUNGARIAN WRITERS IN ENGLAND, ENGLISH BOOKS IN HUNGARY AT THE APOGEE OF THE NAZI REGIME

GY. MARKOVITS

The author outlines the struggle of Hungarian emigrant writers in England against fascism and war during the World War II. Different organizations of Hungarians having taken shelter in London, communists and non-party-men organized common actions to help by effective means those who fought for a more human world. They joined the New Democratic Hungary movement founded and led by Mihály KÁROLYI

and since the spring of 1942 they have helped the armed combat as well by means of wide-spreading use of cultural activity like books, brochures, evenings of music, political lectures and dramatic performances. A Hungarian artist, György BUDAY has designed the woodcut "V", a symbol of Victory, to announce the would-be victory of the Allies. In 1944 the three most important Hungarian emigrant organizations were united and, under the chairmanship of Mihály KÁROLYI, the Hungarian Council in England has been set up. Its programme outlined the tasks of the new, democratic Hungary.

The second part of the paper deals with similar endeavours in Hungary. In England, the exiles campaigned against "the brown plague" in Hungarian; at the same time, hundreds of books came out in the German-satellite Hungary, works by Anglo-Saxon writers that had been listed by the Hitlerists since 1933 among books to be destroyed. Works of MAUGHAM, SHAW, WELLS, HEMINGWAY, Thornton WILDER, JOYCE and SHAKESPEARE were banned almost everywhere in Europe, in all countries occupied by the Nazis. They wanted to destroy everything that proved viable or represented some value in bourgeois culture and the small and subjugated Hungary was the country that, in spite of the strict measures of the authorities, gave shelter to these treasures of human mind. As György LUKÁCS has stated, "despite all ignominy of turning to fascism Hungary offered a stout ideological resistance against Hitlerism". Main evidences of this resistance are the works published in Hungary during World War II, translated from Anglo-Saxon into Hungarian by writers and poets having been persecuted.

Adatok az amerikai magyar könyvtári gyűjteményekről*

KOVÁCS ILONA

Bevezetés

Az amerikai magyar emigráció a múlt század közepétől fokozatosan alakult ki. Mint ismeretes, a kivándorlás az 1900-as évek elején¹ jelentős arányokat öltött, majd több hullámban², a legutóbbi népszámlálási adatok szerint közel félmillióra nőtt³. Mint az Egyesült Államok valamennyi etnikai csoportja esetében, a csoport növekvő létszáma a kultúra minden vonatkozásában szükségessé tette az emigrációs közösség kulturális igényeinek kielégítését⁴. A legkülönbözőbb egyéni és szervezett kezdeményezések történtek az anyanyelv fenntartására⁵ a magyar nyelvű oktatás⁶, sajtó⁷, kulturális egyletek⁸, s nem utolsósorban az amerikai magyarságot szolgáló könyvtárak létrehozására.

Az emigráció történetének több mint száz éve alatt, a különböző törekvések eredményeként jelentős mennyiségű magyar nyelvű vagy magyar vonatkozású könyvanyag halmozódott fel magán- és közgyűjteményekben.

* A kézirat lezárva 1979. augusztusában

1. PUSKÁS Júlia: *Emigration from Hungary to the United States before 1914*. Bp. 1975, Akadémiai Kiadó. 41 p.
2. BOROS Alexander: *Their new world. A comparative study of the assimilation patterns of four waves of Hungarian immigration*. Honours dissertation. Kent 1959, Kent State University. 13–14. p.
3. U. S. Department of Commerce. *Census of population. 1970. Vol. 1. Characteristics of the population. 2.* 500. p.
4. BONUTTI, Carl—PRPIČ, George: *Selected ethnic communities of Cleveland. A socio economic study*. [Cleveland] 1977, Cleveland State University. 39–122. p. (Cleveland Ethnic Heritage Studies.)
PAP, Michael S.: *The Hungarian community of Cleveland. = Ethnic communities of Cleveland*. Cleveland 1973, Institute for Soviet and East European Studies. 155–178. p.
5. FISHMAN, Joshua: *Hungarian Language Maintenance in the United States*. Bloomington 1966, Indiana University. 58 p.
6. NAGY Károly: *Magyar iskolák az Egyesült Államokban. = Új Látóhatár* 1965. március—április, 185–191. p.
7. TABOSZKY, Ottó Árpád: *The Hungarian press in America*. M. A. Thesis. Washington D. C. 1955, Catholic University of America. 1–34. p.
8. PUSKÁS Júlia: *Magyar szervezetek Amerikában (az 1880-as évektől az 1960-as évekig)* = *Történelmi Szemle*. 1970. 4. 528–568. p.

Nem érdektelen kérdés tehát megvizsgálni, hogy hogyan és milyen indítékból jöttek létre ezek a gyűjtemények. Mennyi és milyen jellegű anyagot tartalmaznak? Milyen szolgáltatást biztosítanak a magyar emigráció számára? Hogyan viszonyulnak a magyar emigráció könyvtári viszonyai az Egyesült Államok más etnikumainak könyvtári ellátottságához?

A magyar gyűjtemények felmérése hasznos adatokat nyújthat különösen akkor, amikor mind a hazai, mind az Egyesült Államok kulturális és tudományos élete egyre nagyobb érdeklődést mutat a hungarika kérdések, illetőleg az etnikum kutatások iránt. Ennek megnyilvánulása Magyarországon a határainkon túl élő magyarság szellemi életének számbavétele⁹, anyanyelvi kultúrája fenntartásának támogatása, a törekvés az emigrációban felnövő új generációknak hazánk múltjával és jelenével való megismertetésére¹⁰.

Az Egyesült Államokban pedig, az utóbbi években fellendült az etnikum kutatás s az emigrációs csoportok szerepének újraértékelése indult meg. Az olvasztó tégely a „melting pot” elmélete helyett, amely a bevándorlók asszimilációját hirdette, a „pluralista nézet” került előtérbe, amely nyomán a soknemzetiségű, a sokféle kulturális hagyománnyal rendelkező Amerika képe bontakozik ki, és amely szerint értéként kezelik az egyes etnikai csoportok hagyományait.¹¹ A különböző etnikai csoportok kutatása minden vonatkozásban fontossá vált. Így az egyes etnikai közösségek könyvtári ellátottsága is a kutatás középpontjába került.¹²

Bár voltak törekvések az amerikai magyar gyűjtemények történetének és szerepének feldolgozására,¹³ nagyságuknak és jellemzőiknek áttekintő felmérésére, az amerikai magyarság számára megszervezett szolgáltatásoknak, a magyarságkutatás lehetőségeinek összefoglaló analizisére eddig nem került sor.

Jelen dolgozat korántsem a teljesség igényével, de megkísérli az e területen folyó kutatás néhány eredményét összegezni.

9. Vö. KOVÁCS József: *A szocialista magyar irodalom dokumentumai az amerikai magyar sajtóban*. 1920–1945. Bp. 1977, Akadémiai Kiadó. 438. p. (Irodalom – szocializmus).

KÓKAI György: *Hungarika program és tudományos együttműködés = Könyvtáros* 27. évf. 11. sz. (1977. november) 635–638. p.

10. *A magyar nyelvért és kultúráért. Tájékoztató az 1970. augusztus 1–15-e között Debrecenben és Budapesten megrendezett anyanyelvi konferencia anyagából*. Kézirat gyanúnt. Szerk. IMRE Samu. Közzétette Az Anyanyelvi Konferencia védnöksége. Budapest 1971, NPI. 204 p.

11. VECOLI, Rudolf J.: *European Americans: from immigrants to ethnics. = Ethnicity a conceptual approach*. Cleveland 1976, Cleveland State University, Cleveland Ethnic Heritage Studies. 35–68. p.

12. *Library and information services for special groups*. Ed. by Joshua I. SMITH. New York, co. 1974, Science Associational Inc. 337 p.

13. SZILASSY Sándor: *Amerikai magyar könyvtári és levéltári gyűjtemények. = A XII. Magyar Találkozó Krónikája*. Cleveland, Oh. 1973. Árpád Kiadó. 139–146. p. BAKÓ Elemér: *Az amerikai magyar könyvtárosok és könyvtárügy néhány alapvető problémája. = A XIII. Magyar Találkozó Krónikája*. Cleveland, Oh. 1974. Árpád Kiadó. 84–94. p.

Az etnikai gyűjtemények célja és jelentősége általában

Az egyes etnikai csoportokra vonatkozó vagy az egyes etnikai közösségek számára szervezett speciális könyvtári gyűjtemények többféle igényt elégítenek ki.

Elsődleges funkciójuk, amely leginkább elősegítette spontán szerveződésüket, a közösség *anyanyelvi olvasmányokkal* való ellátása.

Nem kis szerep jut a könyvtáraknak emellett azonban az óhaza kultúrájának terjesztésében, a *tradíciók áthagyományozásában*, a második és harmadik emigrációs generációnak a nemzeti hagyományokkal való megismertetésében.

Ezek a gyűjtemények képezik továbbá bázisát az etnikai közösség kultúrájával, irodalmával, történetével foglalkozó szervezett *oktatási* programoknak vagy egyéni tanulmányi törekvéseknek.

Végül, de nem utolsósorban, rendkívül nagy jelentőségük van a gyűjteményeknek, a gyűjtemények színvonalának és korszerűségének az etnikai közösségre vonatkozó tudományos *kutatások* támogatásában, valamint az Egyesült Államoknak az anyaországokkal fenntartott tudományos és kulturális, kereskedelmi és üzleti kapcsolatai esetében az ország egészére, gazdasági helyzetére, ipari és egyéb erőforrásaira vonatkozó, tudományos, kulturális és üzleti kapcsolatok megteremtéséhez, s e kapcsolatok fejlesztéséhez szükséges *információk* beszerzésében.

Ennek megfelelően az etnikai gyűjtemények mind magán-, mind közgyűjtemények keretében egyaránt fejlődtek, s a gyűjtemények valamennyi típusában: közművelődési közkönyvtárakban (public library), egyletek, szervezetek, egyházak, iskolák, egyetemek és főiskolák könyvtáraiban, a nemzeti könyvtári funkciót ellátó szövetségi könyvtárakban, valamint állami gyűjteményekben, szakkönyvtárakban és az üzleti életet támogató speciális ún. üzleti könyvtárakban egyaránt megtalálhatók.

Az etnikai gyűjtemények kialakulásának, fejlődésének meghatározó tényezői általában és speciálisan az Egyesült Államokban

Az etnikai gyűjtemények akár közgyűjteményként akár magángyűjteményként szerveződtek, létrejöttükben rendkívül nagy szerepet játszott és játszik ma is az etnikai csoportok *tudatossága* és *aktivitása*.

Egyéni kezdeményezés alapján kialakított értékes gyűjtemény megteremtésére kitűnő példa FELEKY Károlynak az 1920-as években New Yorkban szervezett magánkönyvtára, amely a későbbi értékelések szerint egy időszakban a magyar és kelet-európai kutatásokkal foglalkozók Mekkájává vált.¹⁴

Az igény kifejezésének és képviselésének fontosságáról számol be SEBESTYÉN Endre, aki 1941-ben Michigan állam egy kisvárosának köz-

14. DUGGAN, Stephen: *The Hungarian Reference Library in New York.* = *The Hungarian Quarterly.* Vol. 5. 1939. summer. 364–367. p.

könyvtárában javaslatával a magyar gyűjtemény fejlesztésére irányította a figyelmet:

a szerző „egy napon megkereste Mrs. Giersont, aki a könyvtárat vezette és feltette a kérdést, nem volna-e lehetőség a könyvtárban egy magyar gyűjtemény létrehozására, mert a gyülekezeti magyarok nagyon nélkülözik a magyar könyveket. Mrs. Gierson a leglekötelezőbb módon azt válaszolta, hogy az egyetlen nehézséget addig az okozta, hogy mindaddig még senki, egyetlen magyar művet sem javasolt azzal a kéréssel, hogy a könyvtár polcain helyet biztosítsanak számára, de mivel a vezetőség mindent elkövet, hogy a nemzetiségi csoportok igényeit is szolgálja, szintén nagy örömmel teljesítené a kérést. 250 kiválasztott és listába vett magyar könyv figyelemreméltóan rövid idő alatt került a polcokra az egyház tagjai számára.¹⁵” (Fordítás)

A magyar közösségek aktivitásának fontosságát és felelősségét hangsúlyozza, s bár az emigráns közösség itt-ott megnyilvánuló elfogultságával — mégis helyesen — a gyűjtemények fejlesztését sürgeti az Amerikai Magyar Könyvtárosok Szövetségének 1973-as ülése is:

„Ahol nagyszámú a magyarság, ott az olvasók csoportjainak megfelelően kell kifejleszteni a magyar könyvgyűjteményeket, akár a rendelkezésre álló «Public Library» keretei között, akár pedig egy egyetemi tanszék mellett . . . fel kell hívni a helyi magyar vezetők figyelmét arra, hogy magyar könyvek olvasása és gyermekeikkel való olvastatása nélkül nincs folytatása az óbennük élő magyar hagyománynak.

Tessék megszervezni — és ez a könyvtárosok kötelessége — a magyar olvasók, öregek és fiatalok informálását a sok kitűnő magyar könyvről, kiadványról, emigráns és külföldi magyar szerzőkéről éppen úgy, mint a Magyarországon kiadott, nagyobb részében kifogástalan magas színvonalú és nélkülözhetetlen művek sorából.¹⁶”

Az emigrációs közösség aktivitásának egyik igen eredményes megnyilvánulási formája egy-egy hozzáértő az etnikai közösségből származó könyvtáros működése valamelyik nagy közgyűjteményben. Ilyen szerepet töltött be Louis C. SÓLYOM (SÓLYOM Lajos) a Library of Congress könyvtárosa, aki az 1910-es években a magyar gyűjteményt katalogizálta, s így jelentős mértékben elősegítette a magyar anyag feltárását és továbbfejlesztését.¹⁷

Különösen szép példája a kutatási törekvések sugallta tudatos gyűjteményszervezésnek a University of Minnesota Immigration History Research Center keretében felállított magyar gyűjtemény fejlesztésére vonatkozó felhívás:

„Mentsük meg a magyar bevándorlók történeti és művelődési emlékeit!

Az észak-amerikai magyarság teljes történetének megírása még mindig csak a jövő feladata; a magyarság igazi szerepével Amerika és Kanada közművelődésének kialakításában a történelmi könyvek még mindig nem foglalkoznak. Mielőtt ezeket a hiányokat bárki pótolhatná, össze kell gyűjteni, s meg kell őrizni a magyar bevándorlókra vonatkozó adatokat. Az adatok a történeti tanulmányok nyersanyagát biztosítják; ezek nélkül történetet írni nem lehet. Fontos

15. SEBESTYÉN Endre: *The Magyars in America*. Hungarian Quarterly vol. 7. (autumn 1941). 228—246. p.

16. BAKÓ Elemér, i. m. 88—93. p.

17. BAKÓ Elemér: *Louis C. Solyom. Collection of Languages*. = *Quarterly Journal of the Library of Congress*. vol. 22. (April 1965). 105—115. p.

tehát, hogy mindazokat a nyomtatásban megjelent, vagy kéziratban őrzött bizonyítékokat, amelyek a magyar bevándorlók felfogására és tevékenységére vonatkoznak, összegyűjtsük és olyan helyen helyezzük el, ahol azokat nyilvántartásba vessük, megőrizzük és kutatások végzésére alkalmas módon állandóan készenlétben tartjuk: hozzáférhetőkké tesszük. Elengedhetetlenül szükséges, hogy ez minél előbb, még mielőtt ez az értékes anyag végérvényesen megsemmisülne, valóra váljék. A Minnesota Egyetem tíz évvel ezelőtt bevándorló gyűjteményt (Immigrant Archives) létesített, amelyet újabban «Bevándorlástörténeti Kutató Központ»-nak neveztek el, hogy az, mint a könyvtári anyaggyűjtemény egyik része, a nemzeti anyag letétbehelyezésére szolgáljon . . .

. . . kérjük az Egyesült Államok területén és Kanadában működő magyar közösségek támogatását a magyar bevándorlók örökségének megőrzésében. Azokat a személyeket és szervezeteket, akik és amelyek régi emlékek, iratok, bizonyítékok birtokában vannak, arra kérjük, helyezték azokat, mielőtt tönkremennének, vagy elkallódnának a Bevándorlástörténeti Kutatóközpont gyűjteményébe. Naptárak, újsággyűjtemények, egyházközi évfordulók albumai, emlékiratok, magánfeljegyzések, családi iratok, magyar bevándorló szerzőktől származó vagy a magyar bevándorlókról szóló könyvek — mind hasznosan és előnyösen egészítenék ki a magyar — amerikai gyűjteményt.

A magyar-amerikai emlékek egyik legfontosabb fajtája, amely a komoly megsemmisülés veszélyében forog, az újság. Mivel a hírközlő sajtótermékek rendkívül könnyen megsérülnek, a legtöbb magyar-amerikai újság néhány éven belül megsemmisül és ezzel az Észak-Amerikában élő magyarok tevékenységéről tanúskodó elsődleges forrás elveszik (sic!).

Akinek birtokában van olyan anyag, amely a gyűjteményben elhelyezhető, vagy aki tud ilyenről, lépjen érintkezésbe az «Immigration History Research Center»-rel (at University of Minnesota 826 Berry Street, St. Paul, Minnesota 55114 . . .) . . .¹⁸

A könyvtári gyűjtemények fejlesztésében második igen fontos tényező az emigrációs közösségnek otthont adó ország *érdeklődése az emigrációra vonatkozó kutatások iránt* és igénye a terület felsőszintű *szakembereinek képzésére*. Ez elsősorban az egyetemeknek az emigrációs közösségre vonatkozó kutatási és oktatási programjaiban realizálódik.

Közgyűjteményi keretben, igen ösztönzőek tehát az egyetemi és főiskolai oktatási és kutatási programok. 1956—58-ban az Egyesült Államokban található szovjet és kelet-európai könyvanyag könyvtári megoszlása például az 1960-ban közzétett felmérés szerint, 31,5%-ban egyetemi könyvtárakban volt található, s ezeknek az egyetemeknek 29,5%-án speciális, erre a területre vonatkozó kutatási és nyelvi programok folytak.¹⁹

A harmadik jelentős tényező az óhazával való megfelelő szakmai és kulturális kapcsolat, a hazai szellemi életről, nem utolsósorban a könyvkiadásról beszerezhető hiteles és gyors információk lehetősége, a *hazai könyvtermés bibliográfiai feltártsága, a feltárás gyorsasága, a könyvterjesztés és a tájékoztatás összehangoltsága*. Az USA könyvtáraiban található kelet-európai gyűjtemények fejlesztésének egyik alapvető problémája az volt az 1960-as jelentés szerint, hogy nem tudták megoldani, hogy időben, addig, amíg még beszerezhető vegyenek tudomást a kelet-európai könyvkiadás új

18. *Detroiti Magyar Újság*. 1974. december 6.

19. RUGGLES, Melville J.—MOSTECKY, Vaclav: *Russian and East European publications in the libraries of the United States*. New York 1960, Columbia University Press. 185. p. (Columbia University Studies in Library Service no. 11.)

termékeiről. Az 1960-as évekig ezért a kelet-európai anyag, beleértve a magyar anyag beszerzését is, esetleges, s így a gyűjtemények fejlesztése improvizált volt.²⁰

Nyilvánvaló tehát, hogy a megfelelő színvonalú és teljességű gyűjtemények létrehozásának feltétele az anyaország saját magáról nyújtott bibliográfiai és könyvkereskedői tájékoztatásának színvonala, teljessége, gyorsasága és szervezettsége.

Az etnikai gyűjtemények fejlődését alapvetően meghatározó negyedik tényező annak az országnak, jelen esetben az Egyesült Államok *könyvtárügyének rendszere és fejlettségi szintje*, ahol az etnikai gyűjtemények működnek. Mindazok a könyvtárak ugyanis, amelyek az Egyesült Államokban etnikai csoportokat szolgálnak, egyben az USA könyvtári rendszerének részét képezik, így a könyvtári rendszer egészére érvényes törvényszerűségek és törekvések nem hatástalanok az etnikai csoportokat szolgáló gyűjteményekre sem.

Az amerikai könyvtári rendszer alapeszméje a szolgáltatás, alapvetően különbözik az európai könyvtárak eredeti funkciójától. Amíg Európában a könyvtárak születésükkor a gyűjtést és megőrzést tekintették elsődleges feladatuknak, s a használat csak szűk körre terjedt, addig az amerikai könyvtár alapvető funkciója az adott történelmi fejlődésnek megfelelően a széles körű szolgáltatás, a public library eszméjében gyökerezik. A szolgáltatás szerepének kiemelése jut kifejezésre az amerikai könyvtárügy nemzeti programjának *alapeszméjében* is.²¹

Ennek a programnak az a célja, hogy a könyvtárakban felhalmozott szellemi erőforrások leggazdaságosabb és leghatékonyabb kihasználásával biztosítsa mindenki számára a hozzáférést a számára szükséges információhoz. Ennek értelmében az etnikai csoportokat szolgáló gyűjteményeknek az etnikai közösségek és az etnikai kutatások speciális igényeinek ellátásában alapvető szerep jut.

Az alapeszmét érvényesítő *rendelkezések* egy része politikai, tudományos vagy egyéb, kulturális indítékokból született, más része szociális indítatású.

Az országos intézkedések és törekvések az etnikai csoportok magán-gyűjteményeit és az etnikai közösség társadalmi és kulturális szervezeteinek keretében működő könyvtárakat kevésbé, többnyire csak közvetve (pl. az általános technikai szint lehetőségeinek hasznosításával) érintik. Sokkal inkább függvényei ezek a könyvtárak az etnikai csoportok anyagi és erkölcsi támogatásának, politikai és társadalmi törekvéseinek.

Az amerikai *könyvtárügy* egészére kiható *intézkedések* maradéktalanul éreztetik hatásukat azonban azokra a gyűjteményekre, amelyek az ország könyvtári rendszerén belül jöttek létre. A közgyűjteményi feladatot tervszerűen a Szovjetunió és az európai szocialista országok anyaga esetében 1945 és 1956 között csupán néhány egyetemi gyűjtemény és a három szövet-

20. I. m. 15–16. p.

21. *National Program for Library and Information Services. 2nd Draft. Prepared by the National Commission on Libraries and Information Science.* Washington, D.C. 1974. 3. p.

ségi könyvtár (Library of Congress, National Library of Medicine, National Agricultural Library) látta el. Egyéb intézményekben a gyűjtés esetlegesen alakult ki. Az 1942–1948-ban kidolgozott Farmington-terv²², amelynek célja az volt, hogy országos kooperációval biztosítsa a külföldi anyag beszerzésének teljességét, politikai tényezők hatására nem terjedt ki a kelet-európai anyag beszerzésére, és így ez az országos együttműködésből kimaradt. Az ötvenes évek végére nyilvánvalóvá vált, hogy a második világháború után a Szovjetunió és a kelet-európai szocialista országok történelmi és politikai szerepének megértéséhez nem nélkülözhető az információk bázisát képező gyűjtemények tudatos fejlesztése. Felmerült az igény tehát, hogy minden olyan kelet-európai és szovjet kiadványt, amely kutatási értékkel rendelkezik, az Egyesült Államok területén, legalább egy példányban hozzáférhetővé kell tenni, s ezt programszerűen biztosítani kell.²³

A tervszerű fejlesztést megelőzően országos jellegű helyzetfelmérés készült.²⁴

A helyzetkép nyilvánvalóvá tette a tervszerű fejlesztés szükségességét. A következő években két jogszabály és ennek nyomán kialakult program szolgálta a feladat megoldását. 1962-től egy, a beszerzési kooperációt anyagilag támogató törvény (PL 480) lépett életbe. Mindjárt a program indulásakor az első nyolc olyan ország között, amelynek területén publikált kiadványok beszerzését és könyvtári feldolgozását e törvény által biztosított összegből fedezték, szerepelt egy kelet-európai ország, Jugoszlávia. A későbbiekben kiterjesztették a gyűjtést a lengyelországi kiadványokra is. A másik rendelkezést 1965-ben dolgozták ki. Ez a felsőoktatási törvény (Higher Education Act, Title II-C) keretébe foglalt országos együttműködésre alapozott beszerzési és katalogizálási program (National Program for Aquisition and Cataloging, NPAC), amely lényegében a Farmington Terv koncepciójának továbbfejlesztése és kibővítése volt. 1969-től a Library of Congress vált a program központi lebonyolító szervévé.²⁵ A kooperációba a megosztott katalogizálás programja útján kapcsolódott be több kelet-európai ország, mindjárt az induláskor Románia (1969), 1976-ban Magyarország.²⁶

Az etnikai gyűjtemények szervezését elősegítették továbbá a *nevelés* terén bevezetett *intézkedések*. Az 1965-ben kezdeményezett nagyarányú oktatási és iskolafejlesztési program (Elementary and Secondary Education Act, 1965)-hoz 1972-ben az etnikai közösségek múltjára vonatkozó program járult (Title IX — Ethnic Heritage Program). Az intézkedés célja az volt, hogy támogasson minden olyan tevékenységet, amely az etnikai közösségek múltjára vonatkozó tanulmányok számára szükséges tananyagok, segédletek kidolgozásával és terjesztésével kapcsolatos. Ennek a munkának a koor-

22. WILLIAMS, Edwin E.: *Farmington Plan handbook*. [Washington D.C.] 1953, Association of Research Libraries. 65–67. p.

23. RUGGLES Melville J. — MOSTECKY, Vaclav i. m. 27–28. p.

24. I. m. 396 p.

25. *Encyclopædia of Library and Information Sciences*. New York 1968 — , Dekker. vol. 8. 361–368. p.

26. FERENCZYNÉ WENDELIN Lídia: *Magyarország részvétele a megosztott katalogizálási programban*. = *Könyvtáros* 28. évf. 2. sz. (1978. február). 93–94. p.

dinálására nemzeti tanácsadó testület jött létre (National Advisory Council on Ethnic Heritage Studies).²⁷

A további programszerű intézkedések belső, megoldatlan társadalmi és kulturális kérdések rendezésére törekedtek. Ilyen program az ún. *hátrányos helyzetű*, speciális körülmények között élő olvasók felkutatása és számukra speciális szolgáltatások biztosítása.²⁸ Természetesen ez elsősorban a jóval nagyobb számú és a társadalmi lehetőségek szempontjából jóval nehezebb körülmények között élő fekete, indián, mexikói és Puerto Rico-i csoportok igényeinek felkutatására és kielégítésére irányult, nem volt hatástalan azonban az egyéb, ún. fehér etnikai csoportok ellátására sem. Több országos könyvtári szerv programjába bekerült a kisebbségi (etnikai) csoportok könyvtári igényeinek számbavétele és kielégítése is. Az amerikai könyvtáros egyesület e célból speciális bizottságot hozott létre (American Library Association's Library Services to the Disadvantaged Committee), az egyesület felnőttolvasókkal foglalkozó szakosztálya (ALA, Adult Services Division) szintén gondolja ezt a problémát. Az iskolai könyvtárosok egyesülete pedig kifejezetten a kisebbségi könyvanyag kezelésével foglalkozó bizottságot szervezett (American Association of School Librarians, Committee on the Treatment of Minorities in Library Materials).²⁹

A hátrányos helyzetű olvasók programjának fényében az 1970-es években előtérbe került a nemzeti *kisebbségek könyvkiadásának* kérdése is.³⁰

Különösen a Council on Interracial Books for Children foglalkozott a kérdéssel, amely 1971-ben javaslatot készített a kisebbségi könyvkiadók támogatására.³¹ Természetesen ez sem elsősorban az európai eredetű kisebbségek könyvkiadási problémáinak megoldására irányult, de érinti őket.

Az intézkedések sorát kiegészítette az etnikai gyűjtemények kezelését biztosító, az etnikai közösségekből származó *könyvtárosok képzését* elősegítő rendelkezés. Charles JELAVICH³² szerint az etnikai gyűjtemények fejlesztésének egyik komoly akadálya a speciális képzettséggel, sajátos nyelvi és kulturális ismeretekkel rendelkező szakemberek hiánya. A helyzet megoldására az amerikai könyvtáros egyesület 1972 januárjában speciális könyvtárosképzési programot hirdetett meg. Ennek keretében ösztöndíjakat alapított három felsőoktatási intézmény könyvtáros képző tanszékén (University of Chicago, Northern Illinois University, Rosary College) kizárólag etnikai kisebbségi csoportok tagjai számára³³, s megkezdődött az alap- és közép-

27. *U.S. Senate, Educational amendments of 1972*. Report no. 92—728, 92nd Congress, 2nd session, Washington D.C. 1972, Government Printing Office. 116—117. p.

28. *Serving disadvantaged adults. An Institute for Public Librarians held at the College of St. Catherine, St. Paul, Minnesota June 2—15., 1969.* = *Proceedings. Minnesota Libraries*. vol. 22. no. 10. (summer 1969.)

29. NAUMES, Janet N.: *Library service to American Indians.* = *Library and information services for special groups*. [Ed. by] Joshua I. SMITH. New York 1974, Science Association Inc. 59—60. p.

30. *Headin' for the last roundup.* = *American Libraries*. Vol. 2. no. 3. (1971). 246—247. p.

31. NAUMES, Janet N. i. m. 59—60. p.

32. JELAVICH, Charles: *Graduate training and research needs.* = *East Central and Southeastern Europe*. A survey. Ed. by Charles JELAVICH. Chicago a. London 1969, The University of Chicago Press. 9. p. (Language and area studies.)

33. NAUMES, Janet N. i. m. 60—61. p.

szintű ismeretekkel rendelkező, etnikai közösségekből származó szakemberek rekrutálása is.³⁴

A szakképzett magyar könyvtárosok iránti igény 1973-ban az amerikai magyarság részéről is megnyilvánult.³⁵

Ennek szükségességét az is bizonyítja, hogy 1975-ben pl. a Cleveland Public Library magyar gyűjteményének olvasószolgálatában nem volt magyar nyelvet ismerő könyvtáros.

Az Egyesült Államok kelet-európai gyűjteményeinek főbb jellemzői

Az állomány tartalmi jellemzői

A gyűjtemények anyaga sokszínű, a különböző céloknak megfelelően különbözően rétegeződik. Két fő összetevő eleme van, az etnikai közösségeknek az emigrációban publikált kiadványai és az anyaország jelenkori és korábbi könyvkiadásának termékei. Ezenkívül nem jelentéktelen még az egyetemes szellemi élet vonatkozó, elsősorban a nyugat-európai nyelveken publikált termékeinek száma, mennyisége sem.

Az állomány szakszerinti megoszlását tekintve, mind a kelet-európai anyag összetételére vonatkozó elemzések, mind a magyar anyaggal rendelkező gyűjtemények felmérései azonos eredménnyel jártak. A kelet-európai anyag egészében az egyes szakterületek közül a legnagyobb arányban a történelem, a társadalomtudományok, és az irodalom található, s csak ezt követik a természettudományok, a nyelvészet és a művészetek. A magyar anyagban viszont általában a többihez képest, a legmagasabb arányt a képzőművészet teszi, majd ezután a történelem, a politika, a közgazdaság, a jog, az orvostudomány, a geológia, a biológia, a néprajz, az irodalom s a nyelvészet következik.³⁶

Nagyság

A gyűjtemények nagyságát bemutató, teljes áttekintést nyújtó statisztikai felmérés nem készült, de az 1960-ban publikált, s már idézett felmérés, amely az anyaországokban publikált könyvanyag arányait vette számba, rendelkezésünkre áll.³⁷

Körülbelül 10–12 évvel későbbi állapotot rögzít az 1974-ben közreadott, az USA kelet-európai gyűjteményeit leíró kézikönyv,³⁸ amelynek

34. *Minority recruitment preconference planned.* = American Libraries. Vol. 2. no. 3. (march 1971). 279–280. p.

35. BAKÓ Elemér: *Az amerikai magyar könyvtárosok és levéltárosok és könyvtárügy néhány alapvető problémája.* I. m. 87. p.

36. RUGGLES, Melville J.—MOSTECKY, Vaclav i. m. 95–98. p.

37. RUGGLES, Melville J.—MOSTECKY, Vaclav i. m. 396 p.

38. *East Central and Southeast Europe. A handbook of library and archival resources in North America.* Chief editor Paul L. HORECKY. Santa Barbara, Cal. — Oxford, Engl. [1975] Clio Press. 466 p. (Joint Committee on Eastern Europe publication series no. 3.)

adatai nem vethetők ugyan össze az 1960-ban publikált felmérés adataival, mert egyrészt a számbavett gyűjtemények nem azonosak, másrészt az utóbbi számbavétel nem csupán az anyaországból származó könyvkiadás termékeit, hanem a teljes kelet-európai vonatkozású anyag számaadatait közli, mindenesetre azonban a két összegezés alapján egyfajta áttekintésre lehetőség nyílik.

A főbb tendenciák, az arányok és a fejlődés iránya megállapítható.

1960-ban az Egyesült Államokban a kelet-európai gyűjtemények teljes állománya 1 603 860 könyv, 69 932 folyóiratcím, 4656 újságcím volt. Ebből a magyar anyag 78 030 könyv 4,9%, 3692 folyóiratcím 5,3% és 174 újságcím 3,7% volt.

Mivel ezek a számok nem tartalmazzák az USA területén kiadott könyvanyagot, az ilyen jellegű gyűjtemények nagysága a valóságban ennél jóval nagyobb. Két kivételtől eltekintve, ezek az adatok összhangban vannak a kelet-európai könyvkiadás arányaival. A magyar könyvkiadás a kelet-európai könyvkiadásnak 5,6%-a az USA könyvtáraiban való részaránya 4,9%. Szembetűnően eltér ettől a szovjet és lengyel gyűjtemények nagysága. A szovjet könyvkiadás a kelet-európai könyvkiadásnak 57,8%-a, a lengyel 8,9%-a. Az USA könyvtári gyűjteményeiben ezzel szemben 64,7, illetve 12,5%-ot tesznek. Az összes többi nyelvterület esetében a magyarhoz hasonlóan az amerikai gyűjteményekben megtalálható kelet-európai könyvanyag teljes mennyisége a hazai könyvkiadásnak a kelet-európai könyvkiadásban elfoglalt arányát követi.³⁹

Magyarázható ez az eltérés egyrészt a szovjet és egyéb szláv kutatások iránt megnyilvánuló érdeklődés és kutatások túlsúlyával, másrészt, vagy ennek következtében, ezen a területen a többenél fejlettebb szakemberképzéssel. Így Charles JELAVICH szerint a kelet-európai gyűjtemények fejlesztésére globálisan biztosított összegeket nagyobb arányban az érdeklődés középpontjában álló nyelvterületek fejlesztésére fordították.

A magyar, a nem szláv egyéb kelet-európai nyelvterületekkel együtt, sokkal nehezebben talált otthonra az egyetemek kialakult struktúrájában, s ennek következtében a területre vonatkozó kutatások és a gyűjtemények is lassabban fejlődtek.⁴⁰

Meg kell jegyezzük, hogy az adatközlés a kötetben belül nem egységes. Egyes gyűjtemények leírásai nem adnak tájékoztatást nyelvterületenként az anyag nagyságáról, néhány esetben a teljes kelet-európai gyűjtemény nagyságáról sem. Ezért a tanulmányunkban közölt adatok összesítve nem fedik a leírt gyűjtemények kelet-európai anyagának egészét, az a valóságban jóval nagyobb. A gyűjteményekre vonatkozó statisztikai adatok rendszerint nem tartalmazzák a periodika-állomány kötetmennyiségét, csupán a címek számát. A megadott kötetszám a monografikus (könyv) anyag számaadatait jelenti. Helyenként azonban ezekben az esetekben is a címek számát közlik. A monografikus anyag vonatkozásában a kétféle számadatot összesítettük. Összesítésünkben azonban a periodikaanyag címeinek számát mellőztük. A gyűjteményekre vonatkozó adatközlés egyes esetekben kerekített vagy megközelítő, megbecsült adat, ezért a tanulmányunkban közölt adatok tájékoztató jellegűek és nem statisztikailag pontos, a valóságnak minden részletükben megfelelő adatok.

39. RUGGLES, Melville J. — MOSTECKY, Vaclav i. m. 169—174. p.

40. JELAVICH, Charles i. m. 8—9. p.

Az 1960-as felmérés szerint a szovjet és a kelet-európai csoportok könyvtári gyűjteményei között nagyságrendben a magyar gyűjtemények együttesen az ötödik helyet foglalták el. Megelőzték az orosz, a lengyel, a csehszlovák és délszláv gyűjtemények, s követték a balti, az ukrán, a bolgár, a román és az albán könyvtárak állományai.⁴¹

A több mint 10 évvel később, 1974-ben publikált adatok szerint a magyar gyűjtemények összállományát megelőzték a lengyelek, a jugoszlávok, a csehek, és követték a görögök, a románok, a bolgárok, és az albánok.

Ez a felmérés nem terjedt ki az orosz és szovjet anyag számbavételére, a többi kelet-európai nyelvterület számadatai az alábbiak:

Lengyel	401 717
Jugoszláv	375 362
Cseh	321 766
Magyar	213 801
Görög	146 887
Román	108 896
Bolgár	65 537
Albán	12 704 ⁴²

Földrajzi megoszlás

Különösen a spontán fejlődés periódusában, de természetesen a későbbi tervszerű fejlesztés során is a gyűjtemények kialakulását jelentősen meghatározta az etnikai csoportok települési mintája. Az egyes etnikai csoportok jelenléte, tehát az esetek többségében az etnikai közösség igénye hívta létre a könyvtárakat. Ennek megfelelően a kelet-európai gyűjtemények megoszlása földrajzilag egyenlőtlen, de néhány területen, ott, ahol a lakosság jelentős hányadát alkotják a különböző etnikumok, erős koncentráció jellemzi könyvtáraik földrajzi elhelyezkedését. A könyvek 65,5%-a, a folyóiratok 77,7%-a és az újságok 91,6%-a négy város öt nagy könyvtárában — New Yorkban, Washingtonban, San Franciscóban és Bostonban található. Emellett további erős koncentráció figyelhető meg az USA középnyugati területén.⁴³

Bár a legkülönbözőbb méretű magyar gyűjtemények az ország egész területén szétszórtnak találhatók, ez a kelet-európai állományokra általában jellemző koncentráció kis eltérésekkel a magyarokra is áll. Az Egyesült Államokban található magyar anyag számottevő részét tartalmazó legnagyobb gyűjtemények Washingtonban, New Yorkban, Clevelandban, Bostonban és New Brunswickban találhatók.⁴⁴

41. RUGGLES, Melville J. — MOSTECKY, Vaclav i. m. 169 — 174. p.

42. Vö. *East Central and Southeast Europe*. I. m.

43. RUGGLES, Melville J. — MOSTECKY, Vaclav i. m. 225. p.

44. SZILASSY Sándor, i. m. 140. p. és RUGGLES, Melville J. — MOSTECKY, Vaclav i. m. 326. p.

Könyvtártípusok szerinti megoszlás

Az egyes könyvtártípusok közül az egyetemi könyvtárak azok, amelyekben a legnagyobb kelet-európai gyűjtemények találhatóak. Az 1960-as felmérés szerint az anyag 31%-a. Szinte hasonló mennyiségű 30,5% a szakkönyvtárak állományában számbavett kelet-európai anyag. A harmadik legnagyobb csoportot, amelyek kelet-európai gyűjteményei az USA teljes kelet-európai anyagának 25%-át tették, az ún. kormányzati vagy szövetségi könyvtárak alkotják. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy ebbe a csoportba tartozik a Library of Congress, amelynek kiemelkedő gyűjteménye képezi ennek a számnak a legnagyobb részét. Csak negyedik helyen következnek a nyilvános közművelődési könyvtárak, a public library-k. Ezek gyűjteményeiben 1960-ban a teljes kelet-európai anyag 12%-a volt található.

Ez a megoszlás nyilvánvalóan kifejezi a gyűjtemények létrehozásának motívumait is: a kisebbségi lakosság általános olvasási igényei és az egyetemeken folyó oktatás és szakterületi kutatás. Összegezve ezeket a tényezőket, azt is megállapíthatjuk, hogy amíg a helyi lakosság igénye fontos tényező a gyűjtemények születésekor, így viszonylag nagy a public library-kben található gyűjtemények száma, addig ez a tényező sokkal kevésbé ösztönző motívum volt a gyűjtemények továbbfejlesztésében.

A public library-k a helyi adózási rendszer függvényeként sokkal kisebb mértékben tudták ezt a viszonylag alacsony költségvetésből biztosítani, mint az egyes egyetemek, amelyek nemcsak saját költségvetésükre, hanem a programjaikat elősegítő külön támogatásokra is építhettek.⁴⁵

A magyar könyvtárak főbb jellemzői

A magyar könyvtárak száma

Az Egyesült Államokban található valamennyi magyar gyűjtemény teljes listája eddig még nem készült el. A különböző számbavételek különböző adatokat tartalmaznak.

Az ötvenes évek végén végzett és többször idézett felmérés 50 jelentősebb magyar könyv-, 44 folyóirat- és 6 újságygyűjteményt tart számon. Ezek közül 21 folyóiratgyűjtemény olyan könyvtárban található, amelynek nevét a felmérés az 50 könyvgyűjtemény között nem említi. Tehát lényegében 71 magyar kollekciót vesz jegyzékbe.⁴⁶

Az 1963-ban készült kézikönyv, a *Hungarians in America* c. kiadvány⁴⁷ 50 könyvtárat regisztrál. Albert TEZLA 1964-ben készült bibliográfiai kézikönyvében már 111 olyan könyvtárat sorol fel, amely tartalmaz magyar vagy magyar vonatkozású anyagot. 1968-ban megjelent második kézikönyve

45. SINOR Dénes: *Magyarságtudomány az amerikai egyetemeken.* = *Magyar Nemzet* 1973. augusztus 12. 11. p.

46. Vö. RUGGLES, Melville J.—MOSTECKY, Vaclav i. m. 326—329. p.

47. SZY Tibor: *Hungarians in America.* New York 1963, Hungarian University Association Inc. 590—591. p.

az előző listához képest 22 újabb ilyen gyűjteményt említ.⁴⁸ A Paul HOECKY szerkesztésében megjelent a kelet-európai gyűjteményeket leíró kézikönyv, amely az 1972-es állapotot rögzíti, 32 olyan könyvtárról ad számot, amelyben jelentős magyar anyag található.⁴⁹ SZÉPLAKY József 1975-ben készült kézikönyve *The Hungarians in America 1583—1974*, 51 jelentősebb magyar gyűjteményt vesz fel jegyzékébe.⁵⁰

A különböző jegyzékek adatait feldolgozva az egyeztetett listák alapján 165 magyar anyagot tartalmazó könyvtárról számolhatunk be. Ezek közül kb. 30 rendelkezik jelentősebb gyűjteménnyel. A magyar anyagot tartalmazó könyvtárak jegyzékét mellékletben közöljük.

Mivel az egyes számbavételekben a kisebb egyesületi és egyházi könyvtárak nem szerepelnek, a magyar könyvet tartalmazó gyűjtemények száma ezt jóval meghaladhatja. SZÉPLAKY József idézett könyvében 186 magyar egyesületet és 181 különböző egyházhoz és felekezethez tartozó magyar templomot tart nyilván. PUSKÁS Júlia szerint pedig 1960-ban 352 magyar egyházközséget és 225 magyar társadalmi egyesületet tartottak nyilván.⁵¹

Ha csupán azt tételezzük fel, hogy ezek fele gondoz valamilyen jellegű magyar gyűjteményt, ez a szám akkor is jelentősen megnöveli eddigi listánkat.

A magyar könyvtárak nagysága

A magyar gyűjtemények nagyságáról szintén eltérő közlések tájékoztatnak.

Az 1960-ban közzétett felmérés során számbavett gyűjtemények a következőképpen oszlottak meg:

10 000—25 000 könyvet tartalmazott	2 könyvtár
5 000—10 000 könyvet tartalmazott	2 könyvtár
2 500—5000 könyvet tartalmazott	5 könyvtár
1 000—2500 könyvet tartalmazott	3 könyvtár
500—1000 könyvet tartalmazott	6 könyvtár
100—500 könyvet tartalmazott	32 könyvtár ⁵²

Ennél a számnál feltehetően valamennyi gyűjtemény jóval nagyobb a nem Magyarországon publikált magyar és nem magyar nyelvű állományával együtt. Az 1974-ben közzétett adatok szerint például az itt 25 000 kötetel szereplő Library of Congress teljes magyar vonatkozású könyvgyűjteménye, a több éves gyarapodást is beleértve 55 000 kötet a New York Public Library

48. TEZLA, Albert: *An Introductory bibliography to the study of Hungarian literature*. Cambridge, Mass. 1964, Harvard. 262—267. p.

TEZLA, Albert: *Hungarian authors. A bibliographical handbook*. Cambridge, Mass. 1970, Harvard 758—763. p.

49. *East Central and Southeast Europe*. i. m.

50. SZÉPLAKY Joseph: *The Hungarians in America. 1583—1974. A chronology and fact book*. Dobbs Ferry, New York 1975, Oceana Publication Inc. 136—137. p.

51. SZÉPLAKY Joseph i. m. 109—127. p.

PUSKÁS Júlia: *Magyar szervezetek Amerikában* i. m. 528. p.

52. RUGGLES, Melville J.—MOSTECKY, Vaclav i. m. 326—327. p.

5–10 000 kötetével szemben a teljes gyűjtemény 1973-ban 20 000 kötet könyv volt.⁵³

A Harvard Egyetemnek a felmérés szerint 2500–5000 nagyságúnak megjelölt magyar anyagában csak a történelem témakörébe tartozó magyar vagy magyar vonatkozású művek száma összesen 6550⁵⁴, amely 9147 kötetet tesz ki.⁵⁵

Az 5–10 000 nagyságrendűnek megjelölt Columbia Egyetem könyvtára pedig BLEJWAS Stanislaus szerint 40 000 magyar vagy magyar vonatkozású könyvvel rendelkezik.⁵⁶ Az 1974-ben publikált, s az 1972-es állapotot rögzítő HORECKY-féle számbavétel az alábbi adatokról tájékoztat:

55 000 (kötet)	Library of Congress
32–35 000 (kötet)	Columbia
20 000 (kötet)	New York Public Library
15 000 (kötet)	Dumbarton Oaks
15 000 (kötet)	University of Illinois
12 500 (kötet)	Cleveland Public Library
12 000 (kötet)	Harvard University
10 000 (kötet)	University of California, Los Angeles
8 000 (kötet)	Indiana University
7 000 (kötet)	Yale University
5 320 (kötet)	University of Chicago
5 000 (kötet)	University of California, Berkeley
4 000 (cím)	University of Washington
2 263 (kötet)	Princeton University
1 500 (cím)	University of Michigan
1 200 (kötet)	Ohio State University
938 (kötet)	University of Pennsylvania
700 (kötet)	IHRS, St. Paul
700 (kötet)	Michigan State University
680 (kötet)	University of North Carolina
500 (kötet)	University of Texas ⁵⁷

A magyar könyvtárak típusai

Egyetemi könyvtárak

Valamennyi könyvtártípus közül jelentős magyar gyűjtemények a legnagyobb számban az egyetemi könyvtárakban találhatóak. A számbavehető 165 könyvtár közül 77.

53. SZILASSY Sándor i. m. 140–141. p.

54. *Harvard U. Library. Widener Library. Shelflist 44. Hungarian history and literature; classified schedule; classified listing by call number; chronological listing; author and title listing.* Cambridge, Mass. Harvard University. = *Hungarian Studies Newsletter* no. 2. (fall 1975). 2. p.

55. *Harvard University Library. Widener Library. Shelflist 44. Hungarian history and literature, classification schedule, classified listing by call number, chronological listing, author and title listing.* Published by the Harvard University Library. Cambridge, Mass. 1974, Harvard. x–xi. p.

56. BLEJWAS, Stanislaus A.: *East Central European Studies. A handbook for graduate students.* A preliminary ed. Columbus, Oh. 1974, The American Association for the Advancement of Slavic Studies. 22. p.

57. Vö. *East Central and Southeast Europe* i. m.

Az 1974-ben közzétett felmérés adatai szerint a legnagyobb a Columbia 35 000 kötettel; 10 000 fölött van 4; 5000—10 000 között 5 és 500—5000 között 7 könyvtár gyűjteménye. A többi, említett könyvtár nagyságáról nem állnak rendelkezésre megbízható adatok.

Múltjukat tekintve, a négy legkorábbi gyűjtemény a Harvard, az Indiana, a Pittsburgh-i és a Princeton-i egyetem magyar kollekciója. Közülük az Indiana és a Harvard szerveződésének története a 20. század első évéig nyúlik vissza. A Harvard egyetem könyvtárának magyar anyaga azonban nemcsak múltját tekintve, de mai összetétele alapján is, lévén a második legnagyobb egyetemi magyar gyűjtemény a legjelentősebb egyetemi magyar gyűjtemények közé tartozik. A második világháborút megelőzően létrejött két könyvtár közül sem a Princeton-i, sem a Pittsburgh-i nem vált igazán jelentőssé, bár különösen a Pittsburgh-i igen biztató körülmények között indult. Pittsburgh ugyanis az USA kelet-európából származó etnikumainak egyik központja. Így az 1920-as és 30-as években a Pittsburgh-i Egyetem új épületeket kapott, amelyekben a város nagyszámú nemzetiségei is helyet követeltek saját kultúrájuk számára, s ennek eredményeként nemzetiségi szobák épültek, köztük magyar is. A könyvtár maga a későbbiekben inkább a szláv kutatásokat és oktatást támogató gyűjteménnyé fejlődött.

Általában valamennyi egyetemi gyűjtemény mind az újonnan szervezettek, mind a régiek, az 1950-es évektől, s különösen az 1960-as évek második felétől indultak fejlődésnek az országos fejlesztési program hatásának következtében.⁵⁸

A Columbia egyetemen például 1954-ben az uráli és altáji nyelvek tanszékének (Department of Uralic and Altaic Languages) megszervezése és 1958-tól a nemzetvédelmi program keretében megindított magyar nyelv-oktatásra biztosított évi 10 000 dollár idézett elő robbanásszerű fejlődést, s a magyar anyag évi gyarapodását 2050-ről 3500-ra emelte.

Az egyetem 1954 óta jelentős támogatással a magyar vonatkozású tanulmányok terén képzett szakemberek 40%-át neveli, s ezzel szoros összefüggésben könyvtárának magyar gyűjteménye az USA egyik legjelentősebb magyar könyvtári gyűjteményévé vált.⁵⁹

Emellett még néhány nagy, kiemelt egyetemen, amely az országos program keretében kellő támogatással indította meg a magyar vagy kelet-európai tanulmányok megszervezését, jó eredményt értek el a könyvtári gyűjtemények fejlesztése terén. Az oktatással párhuzamosan, tervszerűen fejlesztett könyvtári állományról beszélhetünk a University of California at Berkeley, a University of California at Los Angeles, a University of Chicago, a University of Washington, valamint a Yale University esetében, ahol egyrészt a magyar nyelv és irodalom, másrészt kelet-európai történelmi oktatás bevezetése kívánta meg a gyűjtemény fejlesztését. Az Indiana University-n 1958-tól a Kelet Európai Intézet, a University of Michigan-en 1960-tól az Orosz és Kelet Európai Tanulmányi Központ megszervezése,

58. Vö. *East Central and Southeast Europe* i. m.

59. KOLAYA J.—SIEZER, L.: *Magyar vonatkozású tanulmányok az Egyesült Államokban.* = *Szociológia.* 1974. 3. 463—464. p.

az Ohio State University-n 1960-tól szláv oktatási program megindítása segítette elő a magyar anyag beszerzésének meggyorsítását.

Ezek az egyetemeken a gyűjteményfejlesztés speciális profiljának kialakulása megkívánja a megfelelő szakmai felkészültséggel rendelkező könyvtárosok alkalmazását is. Ott, ahol ez bekövetkezett, egyaránt észlelhető a gyűjtemény mennyiségi növekedése és színvonalának emelkedése. A Columbia Egyetemen 1958-tól egy fő kizárólag a magyar anyag fejlesztésével foglalkozott, a Harvard Egyetemen VÉGH Imre a kelet-európai anyag kurátora játszott ebben jelentős szerepet. A University of Illinois 1959-től, a University of Chicago 1960-tól, az University of North Carolina 1968-tól alkalmazott kelet-európai szakértőket.⁶⁰

Természetesen az országos program mellett számos egyetemen a helyi ösztönző tényezők hatására magyar nyelvi, irodalmi és történelmi oktatás indult meg az elmúlt évtizedekben.

A nyelvi program és az etnikai közösség részéről megnyilvánuló gyűjteményfejlesztési törekvés együttes megjelenésére igen jó példa az a *Magyar Szó*-ban közzétett felhívás, amely a Kenti Egyetemen létesített Magyar Gyűjtemény támogatására szólít fel:

„Ezrével vesznek el évente a jövő számára a magyar nyelven nyomtatott könyvek, folyóiratok és újságok megfelelő gyűjtőhely hiányában. Ehhez hasonló anyag, mely főleg könyvekből áll, jelenleg csak egy néhány városi könyvtárban található, ahol azonban a magyar gyűjtemények csak a véletlen eredményei. Eddig senki sem törődött vele lelkiismeretesen, hogy minden kapható anyagot összecsoportosítson. Ez utóbbi különösképpen igaz a folyóiratok és újságok gyűjtésére és nyilvántartására. Magyar újságok és folyóiratok majdnem sehol sem találhatók teljes sorozatban és sajnálatosan a gyűjtésük ma már legtöbb esetben meddő feladatot képviselne.

Ennek az irodalmi anyagnak csillagászati értékét felesleges itt bizonyítani, melynek hozzáférhetősége gyors iramban megsemmisül az idősebb bevándorlók generációja eltűnésének és az amerikai városokban fennálló templomok és egyházközösségek felszámolásának arányában és hasonlóképpen a régi, politikai, fraternális és kulturális egyesületek homálybaszorulásával. Ezeknek könyvtárai, archívumjai, nyilvántartásai és levelezései — gyakran közismert személyiségekkel — tönkremennek és ez a felmérhetetlen értékű anyag elvész a jövő számára.

A Kenti Állami Egyetem (Kent State University) felismerve a magyar nyelvű könyvek, folyóiratok, nyomtatványok és újságok értékét és gyűjtésüknek fontosságát, Magyar Gyűjteményt alapított az egyetem könyvtárán belül. Ez a gyűjtemény, mely a magyar kultúrát tükrözi, azonban nagy hiányt szenved. Ennek a hiánynak enyhítése érdekében kampány indult meg magyar anyag gyűjtésére, katalógizálására és megőrzésére. A könyvtár minden nézetű anyagot elfogad, semmilyen politikai álláspontú anyagot nem utasít vissza.

A gyűjtemény a nemrégiben felépített, tágas, 12 emeletes könyvtárban fog helyet foglalni, mely ennek a gyors iramban fejlődő állami egyetemnek területén fekszik. A Kenti Egyetem könyvtárában létesülő Magyar Gyűjtemény a könyvtárak közötti csereegyezményen keresztül (inter-library loan) minden tudósnak, szakértőnek és érdekeltnak, az Egyesült Államok és Kanada területén belül rendelkezésére fog állni.

Mindazok, akik a Magyar Gyűjtemény részére anyagot szándékoznak adományozni, küldjék azt: Hungarian Collection, Kent State Library, Kent, Ohio 44242 címére.

A fenti gyűjtemény a nemrégiben indított magyar nyelvű oktatást is fogja

60. Vö. *East Central and Southeast Europe* i. m.

bővíteni és szolgálni. Ezen az oktatáson belül hat különböző fokú, magyar nyelvű tanfolyamot indított a Kenti Egyetem egyetemi fokon (undergraduate level), összesen 21 órában (quarter hours) . . .⁶¹⁾

A felhívást követő szerény eredmények egyben azt is illusztrálták, hogy a központi, így megfelelő támogatással rendelkező programokba be nem illesztett törekvések és nyelvi felkészültséggel nem rendelkező könyvtáros hiányában csak igen lassú kibontakozás várható.

Sok esetben az ilyen helyi törekvések az évek során tartós, szép eredményt hoztak, mint például a Catholic University of Georgetown magyar anyaga. Sajnos azonban, az oktatási programoknak jelentős hányada rövid életű, nemegyszer személyhez kötött volt, a nyomában fellépő gyűjteményfejlesztési igény is gyakran rövid életű, esetleges, a kutatás számára nem megfelelő bázist képező, nem szisztematikusan továbbépülő állománygyarapítást eredményezett. Az egyetemi könyvtárak magyar anyagát elemezve, erről a jelenségről, a kooperáció és a megfelelő szakemberek hiányáról, ennek következtében a nem kiegyenlített gyűjteményfejlesztésről ad számot az Amerikai Magyar Könyvtárosok Szövetségének 1973-as ülésén BASÁNE MOLNÁR Enikő.⁶²⁾

Közkönyvtárak (public library)

A public library-kban található magyar gyűjtemények néhány kivételtől eltekintve kevésbé fejlettek, mint az egyetemi könyvtáraké.

A public library-k gyűjteményeinek elsődleges célja az olvasási igények kielégítése, csak másodsorban feladatuk a kutatási célok szolgálata. Így állományaikban sokkal nagyobb számban szerepelnek a könyvek, mint a folyóiratok, a szépirodalom és a népszerűsítő művek, mint az ún. referenz könyvek.

Valamennyi könyvtártípus közül ez az, amelynek fejlődését a demográfiai tényezők leginkább befolyásolják. Az 1960-ban közzétett felmérés adatai szerint az Egyesült Államok középső részén fekvő államok közül azok az északi és keleti államoknak a nyilvános könyvtárai rendelkeznek a legnagyobb és legkiegyensúlyozottabb etnikai gyűjteményekkel, amelyekben a legnagyobb kisebbségi csoportok találhatóak.

A magyarság legnagyobb létszámban New York államban (125 474), Ohio-ban (82 944), New Jersey-ben (70 424), Pennsylvániában (62 014), Californiában (58 107), Connecticutban (21 641), Michiganban (39 202) és Illinoisban (35 822) él.⁶³⁾

Nem véletlen, hogy a legfejlettebb magyar gyűjteményekkel rendelkező public library-k ezeken a területeken jöttek létre. Különösen a keleti parton, ahol a múlt század végétől kivándorolt magyar lakosság az iparban

61. *Magyar gyűjtemény a Kent Egyetem Könyvtárában.* = *Amerikai Magyar Szó.* 1975. január 2. 11. p.

62. BASÁNE MOLNÁR Enikő: *Egyetemek és főiskolák magyar gyűjteményei Amerikában.* = *A XIII. Magyar Találkozó Krónikája.* Cleveland, Oh. 1974. Árpád Kiadó. 94–104. p.

63. SZÉPLAKI Joseph i. m. 129–130. p.

helyezkedett el és koncentráltan, tömbökben élt. Ennek megfelelően a keleti part mentén található legnagyobb számban a magyar gyűjteményekkel rendelkező public library-k.

A két legkiemelkedőbb gyűjtemény — a New York-i és a Cleveland-i — is ezen a területen jött létre. Nyugatra haladva a foglalkozási tényezők erősebben éreztetik hatásukat. Az észak-keleti és közép-nyugati részeken, amelyek főként mezőgazdasági területek, s ahol a lakosság többsége szét-szórtnan él, és nem képez erős kisebbségi tömböket, a könyvtár iránti igény is kisebb. Az 1970-es években Cleveland-ben 4 magyar lakosra jutott 1 magyar könyv, Chicagóban már csak minden 13. főre, Los Angelesben pedig minden 100. főre.⁶⁴

Az 1960-ban kiadott felmérés szerint a kelet-európai eredetű lakosság által legsűrűbben lakott területeken (Indiana, Illinois, Michigan, Ohio) ezeknek az etnikumoknak az átlaga 8 főre eső 1 könyv volt. A magyarság átlaga ugyanezen a területen ennél jobb volt, 6 főre jutott 1 könyv.⁶⁵

Az országos átlag szerint ugyanakkor 10 magyar lakosra jutott 1 Magyarországon kiadott magyar könyv. Ez megfelel az USA-ban élő etnikumok országos átlagának. A magyarságot megelőzik az orosz, a jugoszláv, a cseh csoportok, itt az átlag 7—9, követik a litván, a lengyel és a román csoportok, itt az átlag 14—17.⁶⁶

A keleti part magyarok által két igen sűrűn lakott területén (New England, North Central Atlantic) a public library-k mellett erősen fejlődő nagyobb magyar gyűjteménnyel rendelkező egyetemi és állami, szövetségi, valamint egyesületi könyvtárak feltehetően jelentősen kiegészítik az itt élők olvasmányanyagát és javítják ellátottságukat. Nem szabad figyelmen kívül hagyni továbbá, hogy a teljes magyar nyelvű, illetve magyar vonatkozású könyvanyag természetesen jóval meghaladja a felmérésben számbavett 7 900 kötet magyar könyv számát, hiszen az idézett statisztika az USA-ban kiadott magyar könyveket mellőzi. Ez a tény jelentősen módosítja az egy főre eső magyar, illetve magyar vonatkozású olvasmányanyag arányát is.

A három legnagyobb magyar állománnyal rendelkező public library a New York-i, a Cleveland-i, és a Chicago-i több évtizedes múltra tekint vissza. Mindhárom az USA legrégebb magyar gyűjteményei közé tartozik. A *New York Public Library* gyűjteménye a legnagyobb, 20 000 kötet, a könyvtár kelet-európai gyűjteményei közül az ötödik legnagyobb. Megelőzik a lengyel (35 000), a csehszlovák (28 000), az NDK (27 000), a jugoszláv (25 000) gyűjtemények.⁶⁷ Magyar anyaga valamennyi amerikai közkönyvtár magyar állománya közül a legértékesebb, nemcsak a népszerű olvasási igényeknek megfelelő iradalommal, hanem a kutatás igényeit szolgáló könyvanyaggal és jelentős periodika-állománnyal is rendelkezik, amelynek fejlesztéséről folyamatosan gondoskodik. A folyóiratosztály 1971/72-ben 165 ma-

64. SZILASSY Sándor i. m. 145. p.

65. RUGGLES, Melville J.—MOSTECKY, Vaclav i. m. 191. p.

66. SZILASSY Sándor i. m. 141. p.

67. Vö. *East Central and Southeast Europe*. i. m.

gyar periodikára fizetett elő és 1971/72-ben 1024 kötet könyvet vásárolt a magyar gyűjtemény számára.⁶⁸

New York mellett a 19. század óta az amerikai magyar emigráció központja Cleveland volt. A közkönyvtár magyar gyűjteménye szinte egyidős a Cleveland-i magyar emigrációval, s magában a *Cleveland Public Library* állományában is az egyik legrégebbi állományi részt képezi. Az állomány jó részét kezdetben egyének és a magyar kulturális szervezetek ajándéka táplálta, s fő célja a népszerű olvasói igények kielégítése volt.⁶⁹ A könyvtárnak nagy szerepe jut a magyar anyag olvastatásában. Emellett jelentős szerepet vállalt előadások tartásával, valamint egyéb programok szervezésével abban, hogy a magyarság az amerikai viszonyokhoz alkalmazkodni tudjon.⁷⁰ Gondolunk itt elsősorban az angol nyelv oktatására, de egyéb ismeretek elsajátítására is.

Már 1920-ban 3070 kötetet számlált a magyar gyűjtemény és a könyvtár idegennyelvű gyűjteményében a három legjelentősebb kollektív közé tartozott. Ekkor még megelőzték a cseh (3652) és a lengyel (3391) gyűjtemények. A magyar anyag 1920 és 1930 között ugrásszerű fejlődést ért el, 8527-re emelkedett. 1940-ben 9581 kötet, s ez 1950-ig alig változott, 1950-ben 9937, 1960-ban 10 527 és 1970-ben ismét csupán 9002 kötet volt a magyar állomány nagysága. Láthatóan az első világháborút követő jelentős emigrációs hullám és az emigrációs közösség aktivitása a két világháború közötti periódusban megháromszorozta a magyar könyvállományt.

A II. világháború után érkező új kivándorlók, akik elődeiknél sokkal inkább törekedtek az asszimilációra, nem hatottak ösztönzően a magyar gyűjtemény fejlesztésére. 1960-ig a fejlődés újabb lendületet kap, feltehetően az 1956-os emigránsok iránt megnyilvánult érdeklődés hatására. 1970-ig azonban ismét erős lassulás tapasztalható. A többi kelet-európai etnikum könyvanyagának fejlesztéséhez képest azonban így is elől járt, s így az 1920–1970 között eltelt 50 év alatt, az orosz és ukrán nyelvű gyűjteményt nem számítva, első helyre került. Nagyságrendben követik a lengyel (7612), a cseh (7208), a szlovák (4767), a szlovén (4322), a horvát (2669), a litván (2346), a román (2241) gyűjtemények.⁷¹ 1972-ben a *Cleveland Public Library* magyar állománya összesen 12 500 kötetet tett ki.

A *Cleveland Public Library* magyar anyagából összesen 3000 kötet található a központi könyvtárban, annak különböző szakolvasótermeiben. A magyar anyag törzse 9500 kötet, 1972-ben a *Carnegie West Branch*-ben, az egykor magyar lakta környezetben létesített fiókkönyvtárban található.⁷²

A *Cleveland Public Library* az idők folyamán két olyan fiókkönyvtárral rendelkezett, amely jelentős arányban foglalkozott a magyar olvasóközön-

68. SZILASSY Sándor i. m.

69. *East Central and Southeast Europe* i. m. 53–63. p.

70. DOBOS, Frank Edward: *The informal education of the Hungarian immigrant in Cleveland 1900–1950*. M.A. thesis. [Cleveland, Oh.] 1958, John Carroll University. 60–61. p.

71. KOVÁTS László: *A survey of the Hungarian and Polish collection at the Cleveland Public Library*. Cleveland, Oh. 1973, Public Library. 5. p.

72. *East Central and Southeast Europe*. I. m. 53–63. p.

ség igényeinek ellátásával. Az egyik az említett Carnegie West Branch, a másik a Rice Branch Library. A Carnegie gyűjtemény létrejötte kitűnő példája a társadalmi szükséglet nyomán felmerült társadalmi kezdeményezés sikeres megvalósulásának. A könyvtárat az 1920-as években HORVÁTH Ferencné kezdeményezésére nyitották meg. HORVÁTH Ferencné magániskolájának jelentős szerep jutott a 20-as évek emigránsainak angol nyelvű képzésében és bizonyos mértékig a magyar hagyományok ápolásában is. A könyvtár szinte teljes egészében HORVÁTHNÉ akciója nyomán, társadalmi adakozásból jött létre.⁷³

Hogy a Carnegie Könyvtár milyen komoly igényt elégített ki, jelzi Elsa POSELL-nak, a Cleveland Public Library munkatársának 1940-es beszámolója, aki szerint a clevelandi nemzetiségi csoportok közül akkor a magyarok bonyolították le a legnagyobb olvasóforgalmat.

A Rice Branch Library szintén nagyon látogatott volt. Megnyitása után, 1927-ben a híradás szerint olvasói egy hónap alatt 1344 magyar könyvet kölcsönöztek ki.⁷⁴

A *Chicago Public Library* nagyságrendben a következő ugyan, de jóval kisebb magyar gyűjteménnyel rendelkezik. 1972-ben 2315 magyar nyelvű kötetet számlált, s az éves gyarapodása 110 kötet körül járt. Ez a könyvtár teljes 3,5 milliós gyűjteményének igen csekély hányadát teszi. Hasonló az arány a Los Angeles-i könyvtárban, ahol 2 900 000 kötetből 877 áll a magyar érdeklődésű olvasók rendelkezésére, ebből 357 magyar nyelven.⁷⁵

Bár adatok nem állnak rendelkezésünkre, feltehetően igen sok könyvtárban, ahol egyáltalán található magyar anyag, hasonló vagy még rosszabb az arány. A közkönyvtárak magyar állományainak fejlesztése terén még nyilvánvalóan sok a teendő.

Kiterjedt kutatásai alapján a három legjelentősebb magyar gyűjteményt tartalmazó közkönyvtár magyar anyagát Albert TEZLA így jellemzi:

„Könyvtárakban folytatott kutatásaim lehetőséget adnak arra, hogy értékeljem ezeket a gyűjteményeket, s ez feltehetően segítséget nyújt majd más kutatók számára. Mind a Harvard College Library, mind a New York Public Library hosszú ideje tartó érdeklődést mutat a magyar anyag gyűjtése iránt, és folyamatosan fejleszti állományát. A New York Public Library gyűjteménye nagyon jó, különösen jó az egyes szerzők (magyar írók) kiadásainak tekintetében, de állományában újabb beszerzéseket nem találtam. A könyvtárak közül Chicagóban csak a népszerű szerzők műveinek gyűjteménye lényeges, egyébként a Chicago Public Library nem sokat ér. A Columbia University Library mutatja a legszembetűnőbb növekedést 1959 óta, ez a fejlődés a New York Public Library nagy gyűjteményével együtt az ország kutatásra legalkalmasabb városává teszi New York-ot.⁷⁶” (Fordítás)

73. *Hogy született meg a magyar országy a West Sidei Carnegie könyvtárban?* = *A clevelandi magyarok története*. Kiad. Liebovitz H. A. Cleveland, Oh. 1917. Szerző. 77–74. p.

74. DOBOS, Frank Edward i. m. 61. p.

75. SZILASSY Sándor i. m. 143. p.

76. TEZLA, Albert: *An introductory bibliography to the study of Hungarian literature*. I. m. XXI. p.

A Kongresszusi Könyvtár (Library of Congress)

A legnagyobb és leghosszabb múltra visszatekintő magyar gyűjtemény a Library of Congress-ben található. A szövetségi kormány által fenntartott könyvtár az Egyesült Államokban a legkorábban törekedett a kelet-európai, s ennek keretében a magyar anyag tudatos, tervszerű fejlesztésére. Ennek eredményeként 1960-ban a Library of Congressben volt az USA könyvtáraiban található kelet-európai könyvanyag egyhatoda, a folyóiratok egynegyede és az újságok egyötöde.⁷⁷

Az első magyar vonatkozású könyvek már Thomas JEFFERSON könyvtárával az alapítással egyidőben (1815) kerültek a gyűjteménybe. Ezek között szerepelt például a Rákóczi szabadságharc története francia nyelven.⁷⁸ 1848–49-ben a szabadságharc, majd bukása után az Amerikába érkező 4000 magyar honvédtiszt, valamint a helytállásuk az amerikai polgárháborúban felkellette az érdeklődést Magyarország iránt. Ennek köszönhető a gyűjtemény bővülése ebben az időszakban. KOSSUTH 1851–52-es amerikai körútja ismét nagy lendületet adott a magyar anyag gyarapodásának. 1867 után a Library of Congress felvette a közvetlen kapcsolatot a Széchenyi Könyvtárral és 1906–1907-ben a parlamenti könyvtárral. A közvetlen kapcsolatok a második világháborúig csak erősödtek, ez nagymértékben elősegítette a gyűjtemény fejlődését, mert például a parlamenti könyvtárral kialakított kapcsolat eredményeként több száz ajándékkötet érkezett a gyűjteménybe. 1950-től a könyvtár az anyag rendszeres fejlesztésére külön költségvetést tudott biztosítani. Különösen jelentős volt a gyűjtemény fejlődése szempontjából a Hungarian Reference Library of New York anyagának megszerzése, amely 13 000 régi és ritka könyvből, a kutatás számára értékes monográfiákból állt és jelentős folyóiratanyagot tartalmazott.⁷⁹

A Library of Congress magyar gyűjteménye 1972-ben 55 000 könyvet, 2000 időszaki kiadványt (20 000 kötetben), 40 régi és ritka könyvet, 300 kéziratot, 3150 tétel zenei anyagot, 100 újságot tartalmazott. Ez együttesen megközelítőleg 75 780 kötet.

A természettudományi gyűjteményben található magyar vonatkozású művekkel kiegészítve a fenti anyagot, a magyar kötetek száma a Library of Congress-ben 80 000 körül járt. Évi gyarapodása 1800 kötet volt.⁸⁰

Feltehetően az évi gyarapodást jóval megnöveli az Országos Széchenyi Könyvtár és a Library of Congress között 1976-ban létrejött egyezmény, amely a korábban említett országos kooperatív gyarapítási programnak a magyar anyagra való kiterjesztését jelenti. Az első év eredményeként a magyar könyvkiadásból a Széchenyi Könyvtár javaslatára a Library of Congress 1977-ben 1833 művet szerzett be.⁸¹

77. RUGGLES, Melville J. — MOSTECKY, Vaclav i. m. 223. p.

78. SZILASSY Sándor i. m. 140. p.

79. *East Central and Southeast Europe*. I. m. 213. p.

80. Az adatok BAKÓ Elemér felmérésének adatai, amelyeket SZILASSY Sándor közölt idézett tanulmányában. 140. p.

81. FERENCZYNÉ WENDELIN Lília i. m. 94. p.

Az emigráció történeti kutatás szolgálatában álló szakkönyvtárak

Ezen a téren két, az emigráció történeti kutatás szolgálatában álló igen jelentős speciális gyűjteményt kell kiemelnünk.

Az egyik a már korábban említett Bevándorlástörténeti Kutató Központ (Immigration History Research Center), amely először a minnesotai egyetem Center for Immigration Studies elnevezésű intézeteként jött létre 1963-ban. A központ az emigránstörténeti kutatás számára a könyv-, a folyóirat- és az újságanyag begyűjtését és megőrzését tűzte ki célul, emellett minden fellelhető kézirat és irattári anyag megmentésére is törekszik. Mind a *Detroiti Magyar Újság*, mind a *Hungarian Studies Newsletter*⁸² felhívást közölt ennek a gyorsan pusztuló, s az emigráció története szempontjából rendkívül fontos anyagnak a megmentésére. A feladatokat a *Detroiti Magyar Újság* a következőképpen fogalmazta meg:

„Röviden összegezve a következőket tehetjük a gyűjtemény fejlesztése érdekében:

1. Szervezeteink elavult és/vagy nehezen tárolható dokumentumait kicserélés helyett küldjük be megőrzésre. Minden kiadványunkból küldjünk egy példányt.
2. Minden Amerikában és Kanadában megjelent újság vagy folyóirat szerkesztője küldjön ajándékpéldányt. Ezenkívül egyének ne dobják el kiolvasott újságukat, hanem küldjék be a levéltárnak.
3. Minden magyar, akinek kiadványa jelenik meg, küldjön egy ajándékpéldányt.
4. Ha tudunk amerikai/kanadai magyarsággal foglalkozó gyűjteményről, arra hívjuk fel a központ figyelmét.
5. Egyénileg vagy szervezetileg pénzt ajándékozhatunk a központnak, amelyet a Rokefeller Alapítvány ugyanazzal az összeggel kiegészíti, tehát megduplázódik. Ezt az összeget csak a magyar anyag feldolgozására, mikrofilmzésére stb. használják fel.
6. Ajándékozunk magyar vagy idegen nyelvű amerikai magyar vonatkozású könyveket a levéltárnak.”

Az 1975-ben közölt adatok szerint ez a gyűjtemény egyelőre még csak reménykeltő lehetőség. Valamennyi emigrációs csoportra vonatkozó teljes állomány kb. 24 000 kötet könyv, 2000 tekercs mikrofilm, 3 000 000 lap kézirat és 1625 időszaki kiadványcím, amelyből 145 volt ekkor élő cím. Az állományon belül a magyar anyag aránya a gyűjtemény egyéb emigránscsoportjainak anyagához képest a következőképpen alakult:

	magyar	ukrán	szlovák	lengyel	olasz	finn
könyv	300	10 000	450	3500	400	600
sorozati						
időszaki kiadvány	26	600	80	160	40	75

A gyűjtemény értékes részét képezik a kéziratgyűjtemények. 1974-ben az alábbi 7 kéziratgyűjteményről adnak számot: BALOGH Dezső (1938—1965) EGRI Lajos (1888-tól) a BAROSS Gábor Aid Society (St. Paul Minnesota)

82. *The History of the Hungarians in North America.* = *Hungarian Studies Newsletter*. no. 8. (fall 1975). 10—11. p.
SZÉPLAKI József: *Magyar vonatkozású gyűjtemények a Minnesota Egyetemen.* Klny. Detroiti Magyar Újság. 1975.

1890—1970) Working men's Sick Benevolent and Educational Federation (Avenel, N. J. Branch 1922—1942) a Hungarian Reformed Church (Cleveland, Ohio 1890—1944) Hungarian Evangelical Reformed Conventus (Budapest, 1904-től) és a magyar miniszterelnökség levéltárának kivándorlásra vonatkozó iratai (1895—1917).⁸³

Az amerikai magyar emigráció kutatása szempontjából másik igen jelentős gyűjtemény az Amerikai Magyar Alapítvány (American Hungarian Foundation) Magyar Kutató Központjának New Brunswickban létesített könyvtára.⁸⁴ A gyűjtemény speciálisan és kizárólag az amerikai magyarsággal kapcsolatos dokumentumok gyűjtését tűzte ki célul.

Az alapítvány lapja a Hungarian Studies Newsletter 1975-ben a könyvtárról az alábbi adatokat közölte:

„Az Amerikai Magyar Alapítvány könyvtári gyűjteménye 30 000 kötetből áll, amelyből eddig 8000-t katalogizáltak. A katalogizált könyvek főként a magyar történelem, irodalom és politikai tudományok körébe tartoznak. Ezek felölelik a Reményi Gyűjteményt, az Elmhurst College gyűjteményét, a Franklin és Marshall College gyűjteményét, egy részét a korábbi New York-i Magyar Referenzs könyvtárnak (Hungarian Reference Library), amelyet Szathmáry Lajos adományozott a könyvtárnak. A katalogizálás állandóan folyik, remélhetőleg a nem túl távoli jövőben biztosítják a hozzáférést a teljes anyaghoz . . .⁸⁵” (Fordítás)

A híradások szerint a gyűjtemény a magyarságkutatás központjának, valamint a kutatás bázisát szolgáló központi könyvtárnak és archívumnak a létrehozására irányuló többször hangoztatott⁸⁶ törekvés szerény kezdeményezése. A könyvtár kialakítása és fejlesztése láthatóan esetleges, de sokszor igen értékes gyűjtemények megszerzésére alapozták. Ilyen vonatkozásban az 1976—1977-es év jelentős eseménye a könyvtár életében a ROCKEFELLER alapítvány támogatásával a VASVÁRY gyűjtemény mikrofilmmásolatának elkészítése, amely 400 kötetnyi jegyzetből, 20 000 cédulából áll.⁸⁷ Egy kutatói ösztöndíj alapításával pedig biztosították az anyag feldolgozását.⁸⁸

Az emigrációkutatás új centrumának létrehozására irányuló újabb erőfeszítés történt 1977-ben Bloomingtonban, a magyar oktatók egyesületének (Hungarian Educators Association) konferenciáján. Itt javaslat hangozott el a magyar emigráció dokumentumait őrző állandó gyűjtemény szervezéséről. A gyűjtemény helyéül Indianát jelölték meg.⁸⁹

83. *Detroiti Magyar Újság*. 1974. i. m.

84. MOLNÁR Ágoston: *Van e jövője a magyar nyelvnek és kultúrának Amerikában.* = *A VI. Magyar Találkozó Krónikája*. Cleveland, 1967. Árpád Kiadó. 122. p.

85. *Hungarian Studies Newsletter*. no. 6. (winter 1975). 20. p.

86. MOLNÁR Ágoston: *Elért eredmények.* = *Magyar Album*. [Szerk.] Incze Sándor. Elmhurst, Ill. [1956], American Studies Foundation. 26. p.

87. *AHF received Rockefeller Grants.* = *Hungarian Studies Newsletter*. no. 10. (spring 1976). 1. p.

88. *Vö. Hungarian Studies Newsletter*. no. 12. (winter 1976—77). 8. p.

89. *Hungarian Studies Newsletter*. no. 14. (autumn 1977). 8. p.

A magyarság által fenntartott egyesületi és egyházi könyvtárak

Az etnikai közösségek életében az anyanyelv, a hagyományok ápolása és az emigráció összetartása szempontjából rendkívül jelentős szerepet tölthettek be a különböző társadalmi szervezetek, egyesületek és egyházak, hiszen az etnikai közösségek kulturális és szellemi életének jó része ezeknek a keretében folyt és folyik még ma is.

Az egyesületek és egyházak által fenntartott magyar vagy magyar vonatkozású könyvtárakról csak szórványadatokat állnak rendelkezésünkre, áttekintő felmérés nem készült, de a kevés adat birtokában is megállapíthatjuk, hogy szerepük nem elhanyagolható, hiszen feltehetően az emigráns közösségek közvetlen és első olvasmányélményüket elsősorban ezekben a gyűjteményekben szerezték.

A Kent State University-n működő Ethnic Studies Center Lubomyr WYNAR irányításával végzett egy felmérést, amely csupán szerény mintavételnek tekinthető. Az 1974-ben működő ilyen gyűjtemények közül 10 könyvtár adatait sikerült megállapítaniuk. Feltehetően számos be nem jelentett gyűjtemény is létezik. Már a magyar egyesületek korábban említett számából (225) is következtethetünk arra, hogy az ilyen jellegű gyűjtemények száma bizonyára jóval nagyobb. Fontos feladat lenne adataik összegyűjtése, valamint jellegük és hatásuk vizsgálata. Ezúttal csak helyüket jelöljük meg az amerikai magyar gyűjtemények sorában, s csupán néhány adattal hivatkozunk szerepükre.

A kenti központ felmérése alapján 1974-ben a bejelentett 10 gyűjtemény közül a legtöbb 1950 után létesült. Közülük csupán egy keletkezett a II. világháborút követő években. Ez a tény a gyűjtemények sorsát is mutatja kissé. Sok kezdeményezésből feltehetően kevés a hosszúéletű, sorsuk összefügg a szervezetek és egyesületek létével, az egyes generációk érdeklődésével és támogatásával.

A gyűjtemények közül a legkisebb 500, a legnagyobb 10 000 kötetet tartalmazott. Az átlag 1000—2000 kötet. Tekintve, hogy sok nagy könyvtár magyar gyűjteménye sem haladja meg ezt a számot, e könyvtárak szerepe semmi esetre sem lebecsülhető.

A könyvgyűjtemény mellett közülük nem egy levéltári gyűjteménnyel is rendelkezik, amelyek a jövőben bizonyára értékes források lesznek a kutatásnak.⁹⁰

Magángyűjtemények

Bár a terület még rendkívül feltáratlan, adataink meglehetősen hiányosak, a teljes képből mégsem hagyhatók el a magánkönyvtárak. Jelenleg csupán csak felsorolásra szorítkozhatunk, de érdemes számba venni őket, hiszen az amerikai magyarság könyvtári életében, és az amerikai magyarsággal kapcsolatos kutatások szempontjából nem kis szerep jutott néhány magán-gyűjteménynek. E magánszemélyek gyűjtőmunkájának jelentőségét növeli,

90. Az adatok gyűjtését Lubomyr WYNAR professzor végezte és a kenti Ethnic Studies Center nyilvántartásaiból bocsátotta rendelkezésemre.

hogy a gyűjtő érdeklődése rendszerint nem csupán az állomány gyarapodásának anyagi fedezetét biztosítja, hanem szakértelmet is képvisel, amely a tervszerű gyűjteményfejlesztést is lehetővé teszi. Így sok esetben a gyűjtemény sajátos arculattal, a gyűjtő érdeklődésének megfelelő profillal rendelkezik, s nemegyszer, egy-egy kérdéskörben a közgyűjteményeket felülmúló teljességet ért el.

Közülük néhányról különböző források elszórtan hírt adnak, de a gyűjtemények adatainak alapos számbavétele és részletes feltárása még várat magára.

Mindenekelőtt az amerikai hungarikagyűjtemény egyik legelső megálmodójáról, FELEKY Károlyról kell megemlékeznünk, aki a század elején a New York-i Martin Beck Theater zeneigazgatója volt. Ő a Magyarországra vonatkozó angol nyelvű irodalom gyűjtésére törekedett. 1930-ban bekövetkezett haláláig 6000 kötet könyvet, ebből több mint 200 igen értékes régi és ritka könyvet, 10 000 újságkivágot és 31 doboz aprónyomtatványt, levelet, kéziratot, képet gyűjtött össze.⁹¹ Halála után gyűjteményét évekig felesége gondozta, mígnem az részben a Library of Congress-be⁹², részben a New Brunswickban székelő Hungarian Studies Foundation könyvtárába⁹³, részben a Columbia egyetem könyvtárába került.⁹⁴

Híradások vannak REMÉNYI Józsefnek a Cleveland-i Case Western University néhai magyar professzorának gyűjteményéről, amely ma szintén a New Brunswick-i könyvtár állományának részét képezi.⁹⁵

Igen jelentős SZATMÁRY Lajos Chicago-i könyvtára, amely 20 000 kötetet tartalmaz, és figyelemre méltó VÁRDY Béla 6000 kötetes Pittsburgh-i gyűjteménye.⁹⁶

Bár maga a könyvtár elpusztult, a gyűjtők sorában érdemes számon tartani PIVÁNYI Jenőt (1873–1946), aki hosszú éveket töltött Amerikában mint tudósító, s egy angol–amerikai hungarika-gyűjtemény kialakítására törekedett. A gyűjtemény GÁL István beszámolója szerint 1500 kötetet tartalmazott.⁹⁷

A kutatás számára igen értékes VASVÁRY Edmund hagyatéka, amely 400 kötetnyi kéziratot, egyéb dokumentumokat, aprónyomtatványokat és egy 12 000 tételből álló magyar vonatkozású katalógust tartalmaz.⁹⁸

Az eredeti gyűjtemény Magyarországra, Szegedre, szülővárosába került.⁹⁹ A 15 000 \$ Rockefeller alapítvány összegéből készült mikrofilm pedig a New Brunswick-i gyűjteménybe jutott.¹⁰⁰

A Columbia Egyetem doktori programja keretében Robert S. HOCH

91. DUGGAN, Stephen i. m.

92. *East Central and Southeast Central*. i. m. 213. p.

93. *Hungarian Studies Newsletter*. no. 6. (winter 1975). 6. p.

94. SZÉPLAKY József: *Feleky Károly gyűjteménye*. = *Detroiti Magyar Újság*. 1972. szeptember 1.

95. *Hungarian Studies Newsletter*. no. 6. (winter 1975). 20. p.

96. SZÉPLAKY Joseph: *The Hungarians in America*. i. m.

97. GÁL István: *Jenő Pivány. Historian of American Hungarian relations and his bibliography*. = *Hungarian Studies in English*. 8. (1974). 67–76. p.

98. *Hungarian Studies Newsletter*. 5. no. (fall 1974) 6. p.

99. *Könyvtáros*. 1977. 10. sz. 602. p.

100. *AHF received Rockefeller grants*. i. m.

1976—77-ben ösztöndíjat kapott az anyag feldolgozására, értékelésére és egy bibliográfiai esszé formájában való közzétételére a kutatók számára.¹⁰¹

Végül nem érdektelen megemlíteni HUZIÁNY István KOSSUTH-dokumentációt tartalmazó magángyűjteményét, amely 1972-ben a gyűjtő adományaként az Országos Széchényi Könyvtárba került, és az adományozó jóvoltából ma is folyamatosan gyarapodik.¹⁰²

Összegezés

Az egyesült államokbeli könyvtárak magyar állományának fejlődése hosszú spontán kibontakozás után, amely néhány jelentős gyűjtemény mellett többnyire töredék kollektciókat eredményezett, az együttműködés jeleit mutató, szervezettebb fejlesztés szakaszába lépett. A kooperáció alakulása kettős indítékra vezethető vissza. Az egyik az amerikai magyar emigráció belső együttműködési szándékának hatása. A másik a jelenlegi Magyarország erőfeszítésének köszönhető, amely a határainkon túl élő magyarság szellemi életének számbavételére és támogatására irányul.

Az *Egyesült Államokban* a kooperáció kiszélesedésére két tendencia ad lehetőséget. Egyfelől az amerikai könyvtárügy a világnak az információ és a kiadványok egyetemes hozzáférhetőségére vonatkozó programjához csatlakozva igyekszik biztosítani a kelet-európai, köztük a magyar szellemi élet áttekintését és termékeinek begyűjtését. Ezt jelzi a magyarországi könyvtermés tervszerű vásárlásának megindítása a már korábban említett kooperatív nemzeti beszerzési és katalogizálási program (NPAC) keretében. Tovább lépés e kérdésben a nemzeti kölcsönkönyvtár (Center for Research Libraries, Chicago) magyar állományának bővítése.¹⁰³ A lehetőségek szélesítését jelzi másfelől az erősödő emigrációkutatás mind hivatalos mederben, mind az emigráció keretein belül. Például az etnikumok könyvtári ellátottságát ösztönző, már említett rendelkezések mellett a hivatalos etnikai program keretében a magyar könyvtári gyűjtemények feltárása szempontjából értékes és nagyvonalú terv az Andrej SIMIC irányításával megindított feltáró munka, amely a kelet-európai etnikumok kultúrájának Kelet-Európán kívüli egyetemes számbavételére irányul, s a program külön fejezetét képezi a kelet-európai anyagot tartalmazó könyvtárak adatainak számbavétele.¹⁰⁴ A magyar emigráció törekvésének szerény eredménye a már említett New Brunswick-i (American Hungarian Foundation) magyar gyűjtemény, s az Indiana-i egyetemen létrehozandó emigrációs gyűjteménnyel kapcsolatos hír.¹⁰⁵ Emellett elhangzott már a központi magyar gyűjtemény kialakításának gondolata is.¹⁰⁶ A megvalósítás nagyobb valószínűségét magában rejtő nagyvonalú tervek készültek az USA és Kanada területén található magyar és magyar vonatkozású anyag bibliográfiai számbavéte-

101. *Hungarian Studies Newsletter*. no. 12. (winter 1976—77). 8. p.

102. WIX Györgyné: *Egy értékes adományról*. = *OSZK Híradó*. 16. évf. 11/12. sz. (1974. november—december). 239—242. p.

103. *Hungarian Studies Newsletter*. no. 9. (winter 1975). 6. p.

104. *Hungarian Studies Newsletter*. no. 7. (spring 1975). 8. p.

105. *Hungarian Studies Newsletter*. no. 14. (autumn 1977). 8. p.

106. MOLNÁR Ágoston: *Elért eredmények* i. m.

léről egy komputerizált központi katalógus formájában.¹⁰⁷ Az eredmények ellenére az amerikai—magyar etnikai közösségnek bőven van még tenni-valója, különösen más közép-európai etnikumok eredményeihez képest, a kint élő magyarság szellemi életét reprezentáló irodalom begyűjtése és feltárása, a magyarországi könyvtermés beszerzése, valamint a dokumentumok hozzáférhetővé tétele terén.

Az amerikai magyar gyűjtemények tervszerűbb fejlesztésében *Magyarország* részéről a Széchényi Könyvtár és a Library of Congress már említett együttműködésének meginulása jelentős eredmény. Paul HORECKY idézett könyvének statisztikai adatai világosan jelzik ugyanis, hogy milyen nagy jelentősége volt az amerikai magyar gyűjtemények fejlettségét felülmúló egyéb keleteurópai könyvtári állományok (jugoszláv, cseh, lengyel) kiugró fejlődésében a kooperáció korábbi, minket jóval megelőző megindításának.

Az ügy támogatása, jó kapcsolatok kiépítése, megfelelő gyűjtemények létesítése Magyarország és a Széchényi Könyvtár részéről rendkívül fontos. Mint a bemutatott tények is illusztrálják sok még a feladat, hiszen nem vitatható, hogy a felnövő amerikai magyar generáció nevelése szempontjából, mind a hazánkra vonatkozó kutatás mind a rólunk alkotott hiteles, teljes kép kialakítása szempontjából elengedhetetlen a színvonalas hazai könyvtermésnek az amerikai magyar gyűjteményekben való minél teljesebb és minél gyorsabb eljuttatása és hozzáférhetővé tétele a kutatók és az érdeklődő olvasók, szakemberek számára.

MELLÉKLET

MAGYAR ANYAGOT TARTALMAZÓ AMERIKAI KÖNYVTÁRAK JEGYZÉKE

Academy of Natural Sciences of the Philadelphia Library
Alderman Library, University of Virginia, Charlottesville, Virg.
Amelia Gayle Gorgas Library, University of Alabama
American Academy of Arts and Sciences Library, Boston
American Geographical Society Library
American Museum of Natural History Library
American Philosophical Society Library
Andover Harvard Theological Library
Arkansas University
Atlanta Public Library
Baker Library, Dartmouth College
Bartók Archives, New York
Batelle Memorial Institute
Boston Public Library
Boston University Libraries
Bridgeport Public Library
Brooklyn College Library
Brooklyn Museum Libraries
Brooklyn Public Library
Brown University Library, Providence, Rhode Island
Bryn Mawr College Library
Buffalo & Erie County Public Library, Buffalo, N. Y.
California Institute of Technology

107. *Hungarian Studies Newsletter*. no. 12. (winter 1976—77). 8. p.

California State Library, Sacramento, Calif.
 California University Library
 Carnegie Library of Pittsburgh
 Catholic University of America Libraries, Washington, D. C.
 Chestnut Hill College
 Chicago Public Library, Chicago
 Chicago University Library
 Cincinnati University
 Cleveland Public Library
 Cleveland Museum of Art
 Columbia University, New York
 Cornell University Library, Ithaca
 Dayton & Montgomery County Public Library
 Detroit Public Library
 Don & Love Memorial Library
 Drexel Institute of Technology
 Duane Library, Fordham University
 Duke University Libraries, Durham, North Carolina
 Dumbarton Oaks Research Library of Harvard University
 Elmhurst College
 Enoch Pratt Free Library, Baltimore
 Ezekiel W. Dimond Library, University of New Hampshire, Durham, New
 Hampshire
 Fackenthal Library, Franklin and Marshall College
 Fondrean Library, Rice University, Houston Texas
 Farrell Library, Kansas State University of Agriculture and Applied Sciences,
 Manhattan, Kansas
 Free Library of Philadelphia
 Graduate School of Public Administration Library
 Georgetown University, Washington, D. C.
 Georgia Institute of Technology
 Hannold Library, Claremont, Cal.
 Harvard University, Cambridge, Mass.
 Harvard College Library
 Haverford College Library
 Hill Library, North Carolina State University at Raleigh
 Henry E. Huntington Library and Art Gallery, San Marino, Cal.
 Hoover Institute and Library Stanford University
 Houston Public Library
 Howard-Tilton Memorial Library, Tulane University of Louisiana
 Immigration History Research Center, University of Minnesota St. Paul, Minn.
 Indiana University Library
 Indianapolis Public Library
 Iowa State College, Iowa City
 James D. Hoskins Library, University of Tennessee
 John Crerar Public Library, Chicago, Ill.
 John Hay Library, Brown University
 John Hopkins University, Baltimore, Maryland
 Kansas University
 Kentucky University
 Kodály Musical Training Institute, Inc. Wellesley, Mass.
 Library Company of Philadelphia
 Library of Congress, Washington, D. C.
 Linda Hall Library
 Los Angeles Public Library
 Los Angeles County Law Library
 Louisiana State University Library
 Lucy Packer Linderman Memorial Library
 McKissick Memorial Library, University of South Carolina
 McKeldin Library, University of Maryland, College Park, Maryland

Marie Helm Library, Western Kentucky State College, Bowling Green, Kentucky
 Massachusetts Historical Society Library
 Mayo Clinic, Rochester
 Memorial Library, University of Notre Dame, Nontre Dame, Indiana
 Memorial Library, University of Wisconsin, Madison, Wisconsin
 Miami University Library, Oxford, Ohio
 Michel Orradre Library, University of Santa Clara, Santa Clara, Cal.
 Michigan State University Library, East Lousing, Mich.
 Midwest Inter-Library Center
 Milwaukee Public Library, Milwaukee, Wisconsin
 Minneapolis Public Library, Minneapolis, Minn.
 Minnesota University Libraries, Minneapolis, Minn.
 Mirabeau B. Lamar Library, University of Texas, Austin, Tex.
 Missouri Botanic Garden Library, St. Louis, Mo.
 National Research Council
 New Mexico University
 New York Public Library, New York
 New York Public Library, Newark, N. J.
 New York State Library
 New York University Libraries
 Newark Public Library
 Newberry Library, Chicago, Ill.
 Northwestern University Library, Chicago, Ill.
 Northwestern University Library, Evanston, Ill.
 Notre Dame University Library
 Oberlin College Library, Oberlin, Oh.
 Ohio State University Libraries, Columbus, Oh.
 Oregon State College
 Peabody Museum of Archeology and Ethnology Library, Cambridge, Mass.
 Pennsylvania State University Library
 Penrose Memorial Library, Withman College, Walla Walla, Wash.
 Pius XII Memorial Library, St. Louis University, St. Louis, Mo.
 Princeton Theological Seminary Library
 Princeton University Library
 Providence Public Library
 Public Library of Cincinnati and Hamilton County
 Queensborough Public Library, New York
 Robert Manning Storrer Library, Florida State University, Tallakasem, Fl.
 Rochester Public Library
 Rutgers University Library, New Brunswick, N. J.
 San Francisco Public Library, Civic Center
 Slocum Library, Ohio Wesleyan University, Delaware, Oh.
 Smithsonian Institution Libraries
 South Bend Public Library, South Bend, Ind.
 Southern California University
 St. Louis Public Library
 St. Louis University Libraries
 Southwest Foundation for Research and Education Library
 Stanford University Libraries
 State University of Iowa Libraries
 Sullivan Memorial Library, Temple University
 Swarthmore College Library
 Union Theological Seminary Library
 United Nations Library
 University of California Library, Berkeley, Cal.
 University of California at Los Angeles, University Library
 University of Chicago Library
 University of Colorado Libraries, Boulder
 University of Florida Libraries
 University of Georgia Libraries

University of Illinois, Urbana, Ill.
 University of Iowa Library, Iowa City, Iowa
 University of Michigan Library, Ann Arbor, Mich.
 University of Missouri Library
 University of Minnesota Library
 University of North Carolina Libraries
 University of Oregon Library
 University of Pittsburgh Library
 University of Texas Library
 University of Washington Library, Seattle, Wash.
 University of Wisconsin Library, Madison, Wis.
 U.S. Air Force Cambridge Research Center Library
 U.S. Army Map Service Library
 U.S. National Institutes of Health
 U.S. National Library of Medicine, Beltsville, Md.
 U.S. Department of State Library, Washington D.C.
 Washington State Library, Temple of Justice, Olympia, Wash.
 Wayne State University Library, Detroit, Mich.
 West Virginia University Library, Morgantown, W. Va.
 Western Reserve Historical Society Library
 Western Reserve University Libraries, Cleveland
 William E. Morgan Library, Colorado State University, Fort Collins, Colo.
 Yale University Library, New Haven, Conn.
 YIVO Institute for Jewish Research, New York

SOME DATA ON AMERICAN HUNGARIAN LIBRARY COLLECTIONS

I. KOVÁCS

Introduction

Ethnic studies have gained new importance in both Hungary and in the US. No attempt has been made in Hungary to summarize the available data concerning Hungarian library collections in the US. The present study is a first attempt in this field in Hungary and strives to publish the results of the research conducted up to now and of that to be continued. The questions analysed are the factors and motives which played a role in the founding and further development of library collections concerning East European ethnic groups and American Hungarians. It compares the main features of Hungarian library collections with East European ones in the US. The study summarizes basic available data concerning the libraries of American Hungarians: their number, size, geographical distribution, distribution among types of libraries, and their place in the ranking of the East European library collections. Special attention has been paid to the trends of American library policy which affected the development of ethnic and particular Hungarian collections in the US and to activity of Hungarian ethnic community concerning the founding and development of Hungarian library collections in the US.

History

Since the turn of the century a great number of Hungarian immigrants have arrived to the States in four waves. They numbered 1.5 million in 1970. During the hundred year history of American Hungarians they have established schools, social and cultural organizations have published periodicals and books and built up library collections to meet their cultural needs.

Factors playing a role in the creation and development of library collections were as follows: to provide reading material in their mother tongue for Hungarians, to save and preserve and to pass traditions, to provide material for studies and research concerning the ethnic group and to provide the information needed in the US about

the country of their origin. The development is based on the state and conditions of the American library scene, on efforts of the ethnic group made in developing Hungarian collections needed, on the availability of information about the publications of the country of their origin and on the availability of the books published there.

Relations of the East European and Hungarian library collections

The Hungarians are one of the East European ethnic groups in the US. *Dimensions* of the East European library collections in 1960 according to M. J. Ruggles and V. Mostecky were as follows: 1,603,860 monographs, 69,932 periodical titles, 4,656 newspaper titles. Out of this 78,032 monographs (4.9%), 3,692 periodical titles (5.3%) and 174 newspaper titles (3.7%) belong to the Hungarian collections only publications from East European countries are included in the data. In 1974 according to Paul L. Horecky the East European material consisted of some 1,646,670 volumes out of this 214,801 was material concerning Hungarians. The Hungarian followed the Russian, Polish and Yugoslavian libraries in *ranking* of the East European collections.

As regards the subject *content* of the East European collections the order was history, social sciences, literature, it was followed by sciences, linguistics and the arts. In Hungarian collections came first fine arts, history, politics, economics, law, medical sciences, geology, biology, folklore, literature and linguistics.

In 1960 60 to 90% of the East European material was *distributed geographically* among 5 libraries of four big cities (New York, Washington, San Francisco, and Boston). The distribution of the Hungarian material showed almost the same pattern (Washington, New York, Cleveland, Boston, New Brunswick).

According to the *type of libraries* the distribution was the following: university libraries owned in the largest proportion East European material (30%). It was followed by special libraries (30.5%), federal libraries (25%) and public libraries (12%). The order regarding the Hungarian collections was: federal libraries, university libraries and public libraries. It shows that as a motive in founding these collections research, studies and reading interest of the local population played a role but in further development the local needs and funds had less importance.

Characteristics of Hungarian collections

Number of the collections: no comprehensive list of the Hungarian collections has been found. In different lists (by Joseph SZÉPLAKI, Tibor SZY, M. J. RUGGLES and V. MOSTECKY, Albert TEZLA, Paul L. HORECKY) all together 168 name of libraries having Hungarian stock were listed. No libraries of churches and Hungarian associations were included. Out of the 165 libraries about 30 have remarkable collections.

Size of the Hungarian collections: among the libraries listed in 1972 by Paul HORECKY 17 have a collection above 1,000 volumes, 8 of them have more than 10,000 volumes. Their ranking is as follows: Library of Congress 55,000, Columbia University 32-33,000, New York Public Library 20,000, University of Illinois 15,000, Cleveland Public Library 12,500, Harvard University 12,000, Dumbarton Oaks 10,000, University of California Los Angeles 10,000. Since 1968 their development has been affected by funds provided by Public Law 480, National Program for Acquisition and Cataloging, Higher Education Act, Elementary and Secondary Education Act.

Types of the Hungarian collections: University Libraries among all types of libraries the university libraries have most of the remarkable Hungarian collections. As regards their history the four oldest are the Harvard, Indiana; Pittsburg and Princeton libraries. Out of them Harvard and Indiana have outstanding collection even today. Among all the universities Columbia has the largest collection developed since 1954 as a result of establishing the Department of Uralic and Altaic Languages and since 1958 the beginning of a teaching program for the Hungarian language.

Public libraries: the Hungarian collections in public libraries are less developed than in the university libraries. Their basic function to serve the reading interest of the ethnic community and provide information concerning their history and present status. So they contain less reference material and rather popular reading material, more books than journals. Their development was affected strongest by demographic factors. Where the largest Hungarian ethnic groups can be found there are the strongest and most balanced developed Hungarian collections: in New York

State, in Ohio, in New Jersey, in Pennsylvania, in Connecticut, in Michigan and in Illinois. Their conditions are also dependent on the employment pattern. In industrial areas, where concentrated ethnic communities exist the libraries are more developed than in agricultural areas with scattered population. The two largest Hungarian collections in public libraries are the Cleveland Public (CPL) and the New York Public Library (NPL). Among the East European collections in the NPL the Hungarian is the fifth largest and in CPL the first. The history of both collections goes back to the turn of the century and their development was dependent on the waves of immigration of Hungarians to the US. In the 1970's in Cleveland the average was one book per 4 Hungarian inhabitants, in Chicago one book per 13 Hungarians and in Los Angeles one book per 100 Hungarians.

The Library of Congress (LC) has special status among all libraries. It has the largest and oldest Hungarian collection in the US. Already in the founding collection of the LC there were books concerning Hungarians. As a result of the collection development policy of the LC by the 1960's the library owned one sixth of the books, one fourth of the periodicals and one third of the newspapers concerning East European ethnic groups, included among them Hungarians. The Hungarian collection was developed step by step from the middle of the last century. Since 1867 it has had contact with the National Széchényi Library (Budapest). Since 1906–1907 the LC has had an exchange program with the Library of the Hungarian Parliament. Since 1950 it has had regular funds for collection development of Hungarian publications. Its collection in 1972 contained 55,000 volumes books, 2,000 periodical titles (in 20,000 volumes) and 40 old and rare books, 300 manuscripts, 3,150 items of music, 100 newspaper titles; all together about 80,000 volumes. In 1976 the National Széchényi Library joined the shared cataloguing programme of the LC. In the framework of this contract the LC has acquired more than 1,800 works published in Hungary in 1977.

Special libraries: for research on Hungarian immigration are the Immigration History Research Center (IHRC) in St. Paul and the library of the American Hungarian Foundation (AHF) in New Brunswick. In 1975 the IHRC had 24,000 volumes of books, 2,000 rolls of microfilms 3,000,000 leaves of manuscripts and 1,625 periodical titles. This number covers all ethnic groups. Out of this particularly the manuscript collections have great value for research concerning American Hungarians. The library of AHF owned 30,000 volumes (catalogued 8,000) pertaining only to Hungarians in 1975.

Libraries sponsored by Hungarian societies and churches: little is known about them although they have probably played an important role in serving the primary reading interests of American Hungarians. They are usually dependent on the life of the institutions by which they are supported. They are usually smaller collections between 500 and 10,000 volumes.

Private collections: are very important because the collector provides not only the fund to cover the expenses but also the expertise in the field collected which is rare even in large collections. The private collections mentioned by the sources are or have been owned by Charles FELEKY, József REMÉNYI, Lajos SZATHMÁRY, Béla VÁRDY, Jenő PIVÁNYI, Edmund VASVÁRY, István HUZÁNYI.

Conclusions

The development of ethnic, particularly Hungarian collections seems to be divided into two periods. From the beginning until the middle of the 1960's there was a spontaneous era. Different isolated efforts have been made by federal, public, university, special and research libraries and by different ethnic groups. Since the middle of the 1960's a new era has began. First new trends have started in American library policy to support collections serving ethnic groups and research and information needs concerning them. Second the Hungarian immigration became more active and cooperative in this question. Third, Hungary and the National Széchényi Library took steps for supporting cultural needs of Hungarians living abroad. All three factors contribute to the collection development in American libraries concerning Hungarians through these studies and research can be performed and information can be provided on a higher level and can be based on collections having more standard publications and more up-to-date information.

Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár
Felelős kiadó: dr. Jóború Magda

Egyetemi Nyomda — 80.5490 Budapest, 1980
Felelős vezető: Sümeghi Zoltán igazgató

Készült 800 példányban, 54,25 A/5 ív terjedelemben

Ára: 100,— Ft